

ԵՌՄՄՄՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

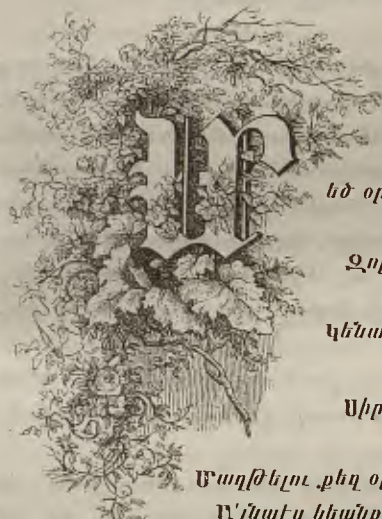
Թ Ի Ի 1.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՕՐՀԱՆՈՒՅԻ ՊՍԽԱ ՏԱՐԻՈՅ ԲԱՆՏՐԱԽԹԵԱՆ ԳՈ

ՍԳ. ԿԴ. 12

Եժ օրհնենք մ'ունիմ' ես աս
հեղու:

Ձոր սուրբ պարտք իմ' լե-
զուիս կը հեղու:

Կենարար Ծընընդեամբ Հօր
Բանին,

Սիրտ, բերան Ե՛ր ԲՊԻՍ
կը բանին

Մաղթելու քեզ օրեր ողջունի,

Այնպէս կեանք մ'որ դարեր ողջ ունի:

Բայց զործուն. զի ի Բեզ նոր Արեւ

Բերէ միշտ ամ' յամէ բերք յերև:

Բու սրտիդ ՄԱՆՈՒԾԱԿ, ՇՈՒԾԱՆ, ՎԱՐԴ,

Ծաղկունք այլ զայնպէս ըլլան զարդ:

Ես ծերնամ, կամ Փիւնիկ նոր դառնամ,

Գեւ ծըլիս ծաղկիս դուն-անթարշամ:

Այսպէս իմ պըսակուի բաժանորդ,

Լըրոցս հետ օրհնենք ին ալ հաղորդ:

ԳՈՆՐԱՏ ԿԱՅՍՐԸ

Գ. Անտառի մէջ գիշեր մը հաւնգիտ:

Ուսպելիք Գրայտանք, մամուլը կարելի եղա-
ծին չափ շուտով ժողովելով ետ դարձաւ, եւ իր
հիւրը աւելի զուարթ եւ զօրացած գտաւ: Երիտա-
սարգը հապճեպով մը, արջուն մորթն ալ մամուլի
պարկին մէջ նետեց, եւ անծանօթին դառնալով, ու-
րուն անունն կամ ո՞վ ըլլալը եւ ո՞չ հարցուցած էր,
հրաւիրեց իր ետեւէն գալու:

Գոնրատ կայսեր, երիտասարդին հետ մէկտեղ
աքսորեցոյն հիւրը հասած ատենը արդէն գիշերը կու-
խած էր, եւ երիտասարդը քանի մ'անգամ դուռը
խիստ զարնելէն ետքը, Լէոբոլտոս դրան նիզը վեր-

ցընելով, բացաւ. «Այսօր շատ ուշ մնացի, այնպէս
չէ մի, հայր, կ'ըսէր երիտասարդը ծիծաղելով. «բայց
զանազան բաներ հետս կը բերեմ, ձմեռուան համար
մամուլ, մօրս համար արջու մուշտակ, եւ քեզի մարդ
մը որ «դուն, կոչուիլ չ'ուղեր, հապա հրամայել
կ'ուզէ, թէեւ այնպիսի վեճակի մը մէջ է, որ եւ ոչ
կրնայ շարժիլ: Հայր դուն ասոր սորվեցա՛ր որ մեր
անտառին մէջ աս եղանակը չ'արժէր,»:

Աս խօսքերը զկոմսը արտաքայ կարգի շարժե-
ցին, իսկ անհաճոյ լուրը, իր սիրտը դողացուց: Կրա-
կին քովէն պրած փայտ մը քաշելով, դէպ ի օտա-
րականին երեսը մօտեցուց, բայց յանկարծ այնպէս
ընդարմացած մնաց, ինչպէս գիշեր ատեն ճամբոր-
դութիւն ընող մը կը զարհուրի կը մնայ երբոր լու-
սինը նոր ծագելով, իրեն աչացը առջին կեցող ա-
րիւնկղակ յովազը կը լուսաւորէ: Լէոբոլտոսին արի
ձեռքին մէջ, փայտը կը դողար, ինք կը տարակու-
սէր՝ փախչի, թէ իր հաւերուն շինած ամրոցը կոր-
ծանողը, ստացուածոցը կրակ տուողը, հաւատարիմ
ները ջարդողը եւ իր վրայ աքսորը կարդացողը, որ
հիմայ իր առջին կեցած էր, զարնէ սպաննէ:

Բայց կայսրը Լէոբոլտոսին երեսը տեսնելով
աւելի եւս զարհուրեցաւ, քիչ մ'ատեն երկուքն ալ
զարհուրանօք մէկըմէկու երեսը կը նայէին, բայց Ռո-
պերթ, որ աս երկուքին մէկըմէկու նկատմամբ՝ զար-
հուրելուն պատճառը չէր գիտեր, կոմսին ձեռքը
բռնեց, լոյսը առաւ եւ դէպ ի օտարականը տանե-
լով, վերէն վար դանի լուսաւորելէն ետքը «Հայր
մէյ մը հոս նայէ», կ'ըսէր, «ինչպէս զգեստները
փղկեցած են, եւ ինք փուշերէն վերաւորած: Ողորմէ
իրեն, թող որ հիմայ հոս հանգչի, եւ աս միջոցիս
մէջ մեր ընջուղը ես կը կերակրեմ,»:

Լէոբոլտոս ինք զինքը բռնեց եւ զկայսրը, ու-
րուն երեսը գեղնութիւն մը պատած էր, նոյն խղին
կից խիւղ մը տարաւ: Աքսորեալը հոն իր կրակա-
րանին մէջ փայտ դրաւ, եւ աղէկ կրակ մը վառեց,
եւ կոշտ սեղանի մը վրայ, անոր առջին պտուղ, հաց,
մեղր դրաւ: Թէեւ Գոնրատին արեւանը մէջ սարսափ
մը կը խաղար, ի վերայ այսր ամենայնի առջին դը-
րուածներէն քիչ մը բան կերաւ: Բայց իր նայուածքը,
աս ամէն բան տուողին շնորհակալ չէր ըլլար, մա-

նաւանդ թէ որչափ կարելի կ'ըլլար անոր երեսը նայելէն փախչիլ կ'ուզէր:

Այստեղ դեռ կերակրոյ վրայ եղած ատենը, Ռոպերթ ընջուղը կերակրած ըլլալով՝ ետ դարձաւ, եւ օտարականին համար մամուռներէ փափուկ անկողին մը պատրաստեց: Ռոպերթ աս գործքը լմնցընելէն ետքը ուզեց մայրը տեսնել. բայց ցաւով լսեց որ հիւանդ է եղեր: «Ուրեմն իզմէ բարեւ ըրէ», ըսաւ հաւատարիմ պատանին, ետքը կրակի մօտ գետինը դրուած ծառերու ճիւղերու վրան երկընցաւ եւ քունը աչացը վրայ տիրելով, սովորաբար պառկած ատենը իր բուն հօր Գլաւս Ֆրայտանքին յիշատակով թափած արցունքը շուտով չորցուց:

Հիւրն եւ ասպնջականն (հիւր ընդունողը), քիչ մ'ատեն մէկզմէկու դիմացը լուռ կը կենային, թէեւ Լէոբոլտոս կոմսը Գլաւս Ֆրայտանքին, եւ իր քաջ ծառայիցը վրայ տեղեկութիւն մ'առնուլ կը բազմար, բայց կը վախնար որ անհաճոյ լուռ մ'առնելով սիրտը աւելի եւս կը ծմի: Ինչպէս կոմսը յառաջ կայսեր ձեռքն էր, նոյնպէս հիմայ ալ կայսրը կոմսին ձեռքը ինկած էր: Լէոբոլտոս աս առիթը գործածել կ'ուզէր, բայց կը մտածէր թէ քիչ եղանակաւ խօսելու սկիզբ ընէ: Կոմսին սիրան ու երակը միջոյ պէս կը զարնէին, կայսրը կոմսին անհամբարտութիւնը տեսնելով, որ մէյ մը Կերպէրկային կը վազէր, մէյ մ'ալ իր քովը կ'աճապարէր, վերջապէս պատճառը հարցուց:

«Վ'մուսինս հիւանդ է», մոմնաց կոմսը, եւ ճակատը կնճռեց, «խեղճը ծանր պիտոյից մէջ է, ես ինծի պարտք մը կը սեպեմ աս տեղս խեղճ Լքեալ թողնելոյն երբեմն երբեմն երթալ նայիլ»: Աս խօսքերով Լէոբոլտոս իր երբեմն բնական եւ հիմայ ոչնչացած ամբողջ կ'ակնարկէր, ուր Կերպէրկա այսպիսի վիճակի մը մէջ ամենայն կարելի եղանակաւ կը հոգացուէր: Աս խօսքերէն ետքը Լէոբոլտոսին վրայ իր երջանկութիւնը ոչնչացընողին դէմ կատողութիւն մ'եկաւ, եւ նոյն միջոցին մէջ ինչ ընելէք չգիտնալով, վառարանի քով գտնուած մեծկակ եւ հանգուցաւոր ճիւղ մը յափշտակեց:

Այսպիսի Լէոբոլտոսին խիստ ձայնէն, եւ աւելի եւս ըրած աս շարժմանէն զարհուրած, կրակարանին քովէն ետ ետ սկսաւ քաշուիլ, եւ Ռոպերթին վրայ ինչալու վրայ էր: Ռոպերթ քնէն գինովցած մէյ մը չորս կողմը նայեցաւ, ետքը նորէն ճիւղերուն վրայ տարածուելով սկսաւ քնանալ: Լէոբոլտոս ձեռքի ճիւղը կտրտելով կրակարանին մէջը նետեց, եւ կրունակը կայսեր դարձընելով Կերպէրկային աճապարեց:

Այստեղ խղճին անհամբարտութիւնը եւ իր աղաւթութիւնը ճանչնալը, երեւակայութիւնը այնպէս տաքցուցած էին, որ Լէոբոլտոսին հասակին սովորական բարձրութիւնը, կայսեր աչացը հսկայ մը կը ցուցնէր, եւ կոմսին երկայն մօրուքը՝ որ վայրենի տեսք մը կու տար, եւ աչացը փայլունութիւնը, կայսեր երեւակայութեանը մէջ իրեն այնպէս կը ցուցը-

նէին իբր թէ Լէոբոլտոս, հոս աւաղակապետ մ'եղած ըլլայ: Կայսրը աչօք ամէն կողմ նայելով ինք զինքը պաշտպանելու զէնք մը կը փնտռէր, բայց ուրովհետեւ խնդրածը չգտաւ, խիւղին դուռը բանալու համար դրան առջին շարուած բոլոր փայտերը վար կ'առնուէր: Բայց Լէոբոլտոս՝ Կերպէրկային քովէն դարձած ըլլալով՝ զինքն աս գործքէն ետ կեցուց. եւ ջղոտ բազկովը բիր (****) մը բռնելով, խիստ ձայնով մը կայսեր հարցուց. «Ի՞նչ է զբաղմունքդ»:

Վ'ոնրատ աչքը ծանր բրին վրայ տնկելով, եւ զարհուրանօք բերանը բանալով ըսաւ «Քիչ մը օդ առնունք»:

— Խիւղին օդէն կը նեղուիս:

— Լ.յո՛:

— Վ'ուն արքունեաց մէջէն չես:

— Լ.յո՛:

— Հոն օդոյ փոփոխմանէ վախ չունէիր, օդոյ շարժումը զքեզ չէր հիւանդացընէր, հարցուց կոմսը անոր խօսակցութեանց առջեւն առնելով: Գոնրատ չէ ըսելու չհամարձակեցաւ, եւ իր ասպնջականէն ստիպուելով, նորէն կրակի քովը նստեցաւ: Կոմսին խիստ նայուածքը, կայսեր աչքը դէպ ի երկիր խոնարհեցուց. եւ երկայն ատեն նորէն խոր լուռութիւն մը տիրելէն ետքը, վերջապէս կոմսը խօսելու սկսաւ:

— «Որովհետեւ դուն արքունիքէն ես, պէտք է որ արտօրեալ Հոնֆուրդ Լէոբոլտոս կոմսը ճանչնաս»:

Վ'ոնրատ պատասխան չտուաւ, սուտ ըսել չէր ուզէր, մէկալ կողմանէ ալ չէր ուզէր ըսել որ ինք կայսրն է, եւ թէ ղԼէոբոլտոս ինք արտօրած է: Նոյն իսկ Լէոբոլտոս ալ, անոր առջին դեռ անունը յայտնած չէր:

«Որովհետեւ», ըսաւ նորէն Լէոբոլտոս «Հոնֆուրդին նկատմամբ ըրած հարցմանս պատասխան չիտուիր, անշուշտ աս մարդուն վրայ միտքդ անհաճոյ յիշատակներ եկած պիտի ըլլան, բայց դոնէ աս ըսէ ինծի թէ աս մարդուն յանցանքն ի՞նչ էր, որ վրան այսպիսի խիստ պատուհասներ եկան»:

«Այստեղ առջին եղած ամբաստանութիւնը», ըսաւ Գոնրատ «Երբեք խաղաղ-խիւղ աւելի յանցանքն էր»:

«Վ'յսպիսի ծանր ամբաստանութիւն մը յառաջ բերելու յանդգնողը», կրկնեց Լէոբոլտոս «սրիկայէ մը վար է. բայց այնպիսի երկիր մը, որ սուտ ամբաստանութեան պատճառաւ ամբոցներ կ'այրէ, պատուաւոր անձինք իրենց ստացուածքէն կը զրկէ, եւ զանոնք արտաքոյ օրինաց կը հրատարակէ, չարագոյն եւս է: Չէի կրնար երեւակայել որ նոյն իսկ դուն խաղաղութիւն աւրող մ'ըլլաս: Իսկ ես հիմայ ան արտօրեալները՝ որոնց վրայ քու բարկութիւնդ թափեցիր, պաշտպանելու համար կրնամ նաեւ . . .», — Լէոբոլտոս ծանր կոճղ մը վեր վերցուց, կայսեր երեսը նոր իջած ձեան պէս ճերմկեցաւ:

“Լիբերալները երբեք, բանդ բնա, մեկն մը չեն երկուսն ու մարդկային է եւ ուրիշներ, այսպէս կը պոռար Ռուսները, որ ճիւղերու վրայ պառկած էր: Որովհետեւ տեւ ցորեկ ատեն արջին պատահածը, երիտասարդը երազին մէջ կը տեսներ: Աս խօսքերը Լեոբոլտոսին վրայ մեծ ազդեցութիւն մ'ըրին, անոր մինչեւ արմուկը մերկ եւ ջրոտ թեւը ծանր կոծող վարձակ, սրտին զգածմանցը վրայ բարեխառնութիւն մ'եկաւ, եւ որպէս զի իր թշնամոյն կերպարանքը սրտին մէջ նորէն թշնամութեան կայծ մը չարծարածէ, նոյն տեղը զԳոնրատ առանձին թող տուաւ, եւ նորէն Կերպերկային գնաց. հոն հասնելուն պէս տեսաւ որ Կերպերկա ցաւերէն աղատած էր, եւ իր քովը գեղեցիկ նորածին մանուկ մը կը պարկէր, եւ Կերպերկային շրթանցը վրայ ծիծաղ մը կը տիրէր: Կոմսը ուրախութեամբ լեցուեցաւ, աչքին արտասուքը չկրցաւ բռնել, եւ Աստուծոյ շնորհակալութիւնը ընելէն ետքը, իր քիչ մը յառաջ ընելու գործողութիւնը միտքն ինկաւ. ամօթ մը երեսը ծածկեց եւ ուրիշ կողմանէ խղէն դուրս ածապարեց եւ աչքերը երկինք վերցնելով, ուր աստղները քաղցր լուսով մը կը փալիւէին, “Տէր Աստուած, կը գոչէր, “Ինչ անմոռութիւն պիտի ընէի, Աս ըսելէն ետքը, Լեոբոլտոս երգում ըրաւ, որ կայսեր հանգիստ շնորհէ, եւ թող տայ որ քունը ըլլայ:

Առաւանցուան արշալոյսը, խղին քանի մը ծակերէն ներս թափանցելէն, եւ բիրտ գործուած առարկաները տկար լուսով մը լուսաւորելու սկսելէն ետքը, Լեոբոլտոս նորէն Կերպերկային դարձաւ. բայց որովհետեւ թէ տղան եւ թէ մայրը կը քնանային, եւ աս երջանիկ հայրը ասոնց քնոյն արգելք ըլլալ չէր ուզեր, զգուշութեամբ մը, ոտից մատերուն վրայ քալելով դուրս ելաւ, եւ իր հիւրին գնաց որ տեսնէ, թէ գիշերը ինչպէս անցուցեր է:

Գոնրատ անհանգիստ սրտով, վրայի թիկնոցը գետինը տարածած վրան փռուած էր. ինքզինքը կորսուած կը համարէր. եւ ամէն վայրկեան կը մտածէր որ պըսորեալը պիտի գայ եւ կոծող գլխուն պիտի իջեցնէ: Բայց Աստուած, որ վշտացելոց ձայնը կը լսէ, Գերմանիայի կայսեր մահաւնէ վախնալով իրեն գիմելով փրկութիւն խնդրելու աղաչանաց ալ լսած էր: Թշնամութիւնը հեռացաւ, ծանր կոծող գետինը մնաց, որուն տեսքը Գոնրատ ան աստիճանի զարհուրեցուցած էր, եւ վերջապէս երբ որ արշալոյսը ծագեցաւ, եւ դուրսը անտառին մէջ թռչնոց ճուղողելու ձայները լսուելու սկսան, կայսեր յոգնութենէն դեղնած եւ սրտի նեղութենէ տառապեալ գլուխը մամուռէ անկողնոյն վրան ինկաւ: Քունը ճակտին վրայէն աչացը իջնալով, զանոնք փակեց, եւ քնոյ կնիքը Գոնրատին զգածմունքը կնքելով, ամէն անձկութեանցը, եւ բոլոր վշտացը վերջ տուաւ:

Լեոբոլտոս իր հիւրին դարձած ատենը զինքը աս վիճակին մէջ գտաւ, եւ զինքը հոն հանգարտ քնոյ մէջ տեսնելով սկսաւ այսպէս խօսիլ. “Ո՛ կայսր,

հանգիստը զքեզ ալ վշտացուց, եւ թեպէտ Գերմանիայի մեծազօր կայսր մըն ես, ի վերայ այս ամենայնի, բախտը զքեզ ալ իմ տառապանացս մասնակից ըրաւ, Լեոբոլտոս աս խօսքերը աւելի մտօք ըսաւ քան թէ խօսքով: Աս ըսելէն ետքը, դրսի կողմանէ մագլելով խղին տանեացը վրան ելաւ, որ կրակի քով քնացող կայսրը, արտաքին օդոյն խոնաւութենէ կը պահպանէր, ափերը բերնին առջեւը դնելով, կեղծեալ եւ գուշակութեան ձայնով մը գոչեց. “Խղին նորաձին մանուկը, քան քեզ եւ քան ծառանքդ ուրիշը:

Գոնրատ յանկարծ արթնցաւ, աչքերը շփեց, կանգնուեցաւ, եւ քնոյն մէջ երազ կարծած ձայնը երկրորդ անգամ լսեց: Տարակուսելով, կրակի մէջ շառաչող ճիւղերը դուրս քաշեց, նորէն միտ դրաւ եւ մի եւ նոյն խօսքերը նորէն լսեց: Գոնրատին սիրտը աս գուշակութենէն անպէս վերաւորեցաւ, իբր թէ թռչնով օծուած նետ մը սրտին թափանցած ըլլար, եւ գլխէն վար սառուցի պէս պաղութիւն մը կ'իջնար: Թէ եւ կրակին վրայ նորէն փայտեր նետեց, եւ բոցը վեր վեր կը բարձրանար, ի վերայ այս ամենայնի ձեռքերը չէր կրնար տաքցնել, կարծես թէ արեան ընթացքը դադարած էր:

Աս ընելէն ետքը Լեոբոլտոս կամացուկ մը տանիքէն վար իջաւ եւ ժամ մը ետքը նորածին տղան առաւ եւ արջու մորթին մէջ փաթտելով, մեծ ուրախութեամբ մը իր հիւրին քովը գնաց. “Սիրելի Տէր, Աստուած զքեզ օրհնէ, գոչեց ուրախութեամբ Գոնրատին եւ արջու մորթը բանալով, ըսաւ “Տես, սա խաղաղութիւնը աւրողը, իմ երեկուան անձկութեանս եւ հոգոյս պատճառն աս է. եւ որովհետեւ Աստուած զասի ի լոյս հանեց, եւ զմայրը ցաւերէն աղատեց, ասով ամէն բան մոռցուեցաւ. տես մէյ մը, ինչպէս կը ծիծաղի եւ ձեռքը կը խաղայ, առ մէյ մը ձեռքը եւ կշռէ, տես որ ինչպէս ծանր, ինչպէս զօրաւոր, ինչպէս առողջ է. մեղք որ ձախ աչքին վրայ գորշ բիծ մ'ունի, բնութիւնը ինչ զարմանալի եղանակաւ կ'աղէ: Օր մը ընծուող կերակրելէս ետքը, երբ ետ դարձայ, ամուսինս դրան առջին նստած ինծի կը սպասէր, ափ մը լեցուն խոտ առած կատակի համար վրան նետեցի, մէյ մ'ալ մէջէն ծանր մողէլ մը ճակտին վրան ինկաւ, մայրը զարհուրեցաւ եւ բռնելով մէկ զի նետեց, անով տղան աս բիծը ընդունեցաւ: Բայց վնաս չունի. ժամանակաւ աներեւոյթ կ'ըլլայ, եւ եւ թէ աներեւոյթ չ'ըլլար ալ նէ, ի վերայ այս ամենայնի տղան միշտ գեղեցիկ, միշտ կայտառ է: Բայց ինչ է տէր, որ տհաճութեամբ մը կը նայիք, տղայ չէք սիրեր, կամ թէ դուք տունը տղաք չունիք: Եւ եթէ չունիք նէ, շատ աղքատ էք, թէեւ Գերմանիայի մեծ տերութեան բոլոր գանձերը ձերն ըլլային, Գոնրատ իրեն աս կեղծեալ ժառանգին, միշտ խոժոռ գիմք կը նայէր: Լեոբոլտոս, կունակը կայսեր դարձնելով, Ռուսներին մօտեցաւ, որ գեռ կը քնանար, եւ ոտքովը զինքը շօշափելով արթնցուց: “Արեգակը

արդէն ծագեցաւ եւ անտառը լուսաւորեց, կը գոչէր, «Թուշունները իրենց առաւօտեան երգերը կ'երգեն», Լէոբոլտոս նոյն միջոցին մէջ տղան դէպ ի Ռոպերթին առջին կը բռնէր, որ ան ալ տեսնէ, բայց Ռոպերթ աշուրները կը շփէր եւ կամաց կամաց կը շարժէր. բայց ընդ զտղայն տեսնելը, ծնկան վրայ եկաւ, եւ ձեռնամաձ գոչեց, «Հրեշտակ, — Յիսուս մանուկ»,

«Շեղաւ երիտասարդ», ըսաւ ծիծաղելով երջանիկ հայրը. «Աս» մեզի համար անտառի եղբայր մըն է, Կերպերկային եւ իմ զաւակս, Երիտասարդը գիւրքը շփոխեց, բայց աչքերէն ուրախութեան արտասուք կ'իջնային: Ետքը կանգնուեցաւ, տղան գրկէց, պագաւ եւ ուրախութենէն այնպիսի խենթական շարժումները կ'ընէր, որ նոյն իսկ հոգեվարի մը գեղնցած շրթունքները առանց ժպտելու չէին կրնար անցնիլ: Աս ամէն տեսիլները, միայն Գոնրատին վրան աղբեցումն էին ըներ, տոգոհութեամբ մը կը նայէր, եւ եղածներուն անձկութեամբ մը հանգիստ տես կ'ըլլար, եւ ոչ ալ նայել կ'ուզէր, ետքը Ռոպերթին դարձած, կ'ըսէր, «Ինքզինքս ան աստիճանի զօրացած կը գտնեմ որ կարծեմ թէ մինչեւ Մարիէնաւ կրնամ քալել, անոր համար շնորհք ըրէ առաջնորդէ ինձի»:

Ռոպերթ ի սկզբան գլուխը ցնցեց, բայց ետքը մէյ մ'ալ կոմսին երեսը նայեցաւ որ անի ինչ կ'ըսէ, «Որդեակ», ըսաւ կոմսը, «մեր հիւրին առաջնորդ եղիւր եւ կարելի եղածին չափ համառօտ ճամբով մը ղենքը իր ուղած տեղը տար», Կոմսը աս խօսքը լմնցընելէն ետքը, կայսեր սրտէն քար մը վերցուեցաւ, որովհետեւ դեռ մինչեւ հիմայ ինքզինքը վտանգի մէջ կը կարծէր, եւ դէպ ի պքսորեալը դառնալով ըսաւ, «Ինչպէս զձեզ վարձատրեմ չեմ գիտեր, փողս, զէնքերս, շղթաս վերջապէս ամէն բանս անտառներու մէջ թափառելով կորսնցուցի: Ինձի կը մնայ միայն մուրացկանի մը շնորհակալութիւնը, զոր սրտանց կ'ընեմ, եւ ձեզի ամէն բարիք կը բաղձամ»:

«Մտուած ինձի, գիշերը պարգեւածը երկայն ատեն պահէ, եւ ուրիշ բանի հարկաւորութիւն չունիմ», պատասխանեց Լէոբոլտոս:

Կայսրը գլխով կոմսին յարգութիւն մ'ընելով, Ռոպերթին դարձաւ «պատրմնաւ ես», հարցուց:

«Շուտ ըրէ որ», գոչեց երիտասարդը, «կարող ըլլամ նորէն իմ սիրելի անտառի եղբարցս դառնալ»:

Լըկուքն ալ ճամբայ ելան, Ռոպերթ առջեւէն կ'աճապարէր, եւ իր երգերովը անտառները կը թընդացնէր: Կայսրը այսպիսի տեղէ մը գուրս ելելուն վրայ կ'ուրախանար, ուր ինք իր ամէն պատիւներէ մերկացած, մուրացկանէ մը տարբերութիւն չունէր: Կայսեր համար, ան խիւղը չըլլար, եւ ան տղան աշխարհք չգար շատ աղէկ կ'ըլլար, որովհետեւ գուշակութեան ձայնը իր չուզելովն ալ ահանջը շարունակ կը հնչէր, թէ նոյն նորածին մանուկը իր փեսան եւ ժառանգը պիտի ըլլար:

Պիտր Լարոնտիոն:

ԲՆԱԳԱՏՄԱՒԵՆ

ՋԵՐՄԱՆԱԼԻՔ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՆՈՅ

(Շարունակութիւն տես Ա. Հատ. Թիւ 25)

Բայց աւելի ճարտար ու զարմանալի է միջնոց իրենք իրենցմէ իրենց մարմնովը կամուրջներ ձգելը, որոնցմով կրնան ջրի մը վրայէն անցնիլ: Միջնոցները լողացող անասուններ չեն, եւ լողալու յարմար կաղմութիւն չունենալով մէկ ամենափոքրիկ յարդ մ'ալ բաւական է անոնց անանկ արգելք մ'ըլլալու, որուն չլրնան յաղթել: Մէրիան Կուրնամի կողմերը գլուխուած մէկ մեծ գլխով միջնոցի մը վրայ խօսելով կը զրուցէ, թէ երբ ասոնք տեղերնին փոխել ու օտար երկիր գաղթել կ'ուզեն, ջրէն անցնիլ՝ հարկ եղած ատեն կենդանի կամուրջ կը ձգեն աս կերպով: Նախ եւ յառաջ միջնոցն մէկը իր ծամելիքներովը փայտ մը կը բռնէ, ու անոր կը փակչի կը մնայ. ուրիշ միջնոց մը առջինին կը կապուի, երրորդ միջնոց մը կու գայ երկրորդը պինդ կը բռնէ, այսպէս չորրորդ միջնոցն ալ զերրորդը կը բռնէ. ասանկով ետեւէ ետեւ իրարու կաշխելով մէկ երկայն բարակ շղթայ մը կը կազմուի, որուն մէկ ծայրը ցամաքին հաստատուած է, ու միւս մասը հողմէն կամ գետին հոսանքէն այնչափ ասդին անդին կը ծածանի, մինչեւ որ միւս ծայրը գետին մէկալ եզերքը զարնէ. որով միջնոցները կուռան մը կը գտնեն, ու այսպէս բովանդակ հաստաւորաց բանակը կարող կ'ըլլայ կամրջի մը պէս անոր վրայէն անցնիլ: — Ամերիկայի հարաւային կողմերը տափարակ դաշտագետններու վրայ ալ միջնոց կոնաձեւ բլրակներ կան, որոնց մէջը պղտիկ տեսակ միջնոց մը կը բնակի: Աս բլրակները իրարու շատ մօտ են, ու 3 ոտք բարձրութիւն ունին, ուստի եւ շատ անգամ հեղեղներէն կոխուելու վտանգի մէջ են: Հեղեղ մը պատահելուն պէս միջնոցները ջրոյ տակ մնացած բոյններն թող կու տան ու կըր 1 ոտնաչափ երկաւ կտրով ու գրեթէ 4 մատ խորութեամբ զանգուածի մը վրայ կը ժողվին, եւ այսպէս ջրի վրայ կը լողան. մինչեւ որ ջրը իջնայ նուազի: Աս զանգուածին կողմերէն մէկը խոտի կամ սէղի մը հաստատուած է, ու երբ որ ջրերը քաշուելու ըլլան, իրենք ալ իրեց բնակարանը կը դառնան: Երբ որ մէկ տախտակէն մէկալ տախտակ անցնիլ կ'ուզեն, ան ատեն ինչպէս շատ անգամ իրօք տեսնուած է, երկու թղաչափ երկայնութեամբ ու մէկ մատնաչափ լայնութեամբ կամուրջ կը ձգեն, որ ուրիշ մոյթ կամ խարիսխ չունի, բայց եթէ իր երկու ծայրերը, ուր հաստատուած են: Մարդ կրնայ անանկ կարծել թէ գուցէ ասոնք իրենց ծանրութեամբն ընկղմին, բայց ստոյգ բան է, որ հեղեղներու ատեն միջնոց գնդերը քանի մ'օր ջրերու վրայ կը լողան կը մնան:

Շնդկաստանի քանի մը տեսակ միջնոցները անանկ ճարտար են, որ մարդ ասանկ մէկ պղտիկ միջնոց մը չիկրնար տալ: Պր. Սայիս անգղիացին սո-

վորութիւն ունէր իր աղանթերը (վերելք), պատի մը մնա գրուած սեղանի մը վրայ դնելու, որուն ոտուկները (մըրճիւններէ զգուշանալու համար) ջրի մէջ խոթած կ'ըլլար: Բայց թէպէտ Պարոնը աս զգուշութիւնը կ'ընէր, սակայն առտուանց կ'ըլլէր սեղանը բովանդակ բազմազունդ մըրճիւններով ծածկուած կը գտնէր, որոնք իր շաքարեղէններուն վրայ թափած կը վայելէին: Հետաքրքրութեան համար իմանալ ուղեց, թէ ի՞նչ կերպով ասոնք սեղանի վրայ կ'ըլլեն, ու զարմացմամբ տեսաւ, որ իրենցմէ կենդանի կամուրջ կը ձգէին, ու սեղանին վրայ կ'անցնէին: Ասոր վրայ սեղանին ոտուկներուն վրայ, ջրէն քիչ մը վեր ուտին քսեց. մըրճիւնները ջրէն դուրս ելան, բայց չըկրցան աս արգելքին յաղթել: Բայց երկրորդ առտու գարձեալ սեղանը մըրճիւնով լեցուած էր, եւ անուշեղէնները աւար կ'առնուին: Պարոն Վայքս աչքը վերցուց նայեցաւ, որ պատին վրայ խել մը մըրճիւն լեցուած էր, ու մանաւանդ ան կողմը որ սեղանին երեսին հետ մի եւ նոյն ուղղութիւն կը կազմէր, սաստիկ բազմութեամբ խոնած, ու կողմնակի կամուրջի պէս մինչեւ սեղանը տարածուած էին, որ մէկ մատ պատէն հեռու էր: Ան ատենը սեղանը պատէն աւելի հեռու տարաւ, որով քիչ մը ժամանակ շաքարեղէնները ազատ մնացին. բայց քիչ մը ետքը նորէն սեղանը մըրճիւնով սկսաւ լեցուիլ, ու անկարելի կ'ըլլար իմանալ թէ ուստի ասոնք կրնան վրան ելլել: Անգամ մը Պարոնը աս բանս ղնելու ատեն, մըրճիւն մը տեսաւ, որ ճանկոտելով պատէն վեր կ'ըլլէր. ասիկայ ելաւ ու սեղանին երեսէն մէկ ոտնաչափ վեր հասնելուն պէս շարժում մ'ըրաւ, ու վար ցածկեց, ու սեղանին վրայ ինկաւ: Մըրճիւն աս գործողութիւնը Պր. Սայքսին անանկ արտաքայ կարգի եկաւ, որ կարծեց թէ դիտմամբ չըլլայ, հապա ըստ պատահման նոյն մըրճիւնը սեղանին վրայ ինկած ըլլայ. բայց քիչ մը ետքը զարմացմամբ տեսաւ, որ ուրիշ մըրճիւններ ալ պատէն սկսան վեր ելլել, ու իրենցմէ առջինին նման սկսան մէկ որոշ բարձրութենէ մը ետեւէ ետեւ սեղանին վրայ ցածկել, ու անոյններուն վրայ յարձակիլ: Ասով իմացուեցաւ անոնց սեղանին վրայ երեւնալուն կերպը:

Մըրճիւնները ընդհանրապէս (այսչափ ըսելու համար) որչափ սրամիտ ալ ըլլան, սակայն անոնց անբանութեանը ու մանաւանդ յարաբերութեանց կապակցութիւնները ըմբռնելու պակասութեան շատ օրինակներ կան: Պէտհէմ, որն որ կը կարծէ թէ միջատները զգայութենէ զատ ուրիշ բարձրագոյն կարողութիւններ չունին, հետեւեալ գննութիւնը յառաջ կը բերէ: «Մէկ ժիր ու աշխատաւոր մըրճիւն մը սաստիկ աշխատութեամբ շագանակի ծառի մը բունէն ճանկոտելով վեր կ'ըլլէր մէյ մ'ալ ետեւը մէկ կաղնի մեծութեամբ խխուռի կեղեւ մը կուռեցաւ: Մըրճիւնը կեցաւ նայեցաւ. բայց փոխանակ անոր ծանրութեանը նայելով անիկայ թող տալու ու իր ճամբան քաշելու, նոյնը բռնեց ու սկսաւ քաշկոտելով վեր տա-

նիլ: Քանի մը վայրկեանի մէջ 3 ոտնաչափ վեր տարաւ. ամենայն ինչ յաջողութեամբ գլուխ ելաւ մինչեւ որ երեք կամ չորս, ու անկէ քիչ մը ետքը շատ մըրճիւններ անոր դիմացը պատահեցան: Առջի մըրճիւնը արդէն գրեթէ իր աշխատութիւնը կատարած էր, իրեն ետեւի ոտուկները արդէն ծակին առջեւն էին, ուր որ ան կեղեւը պիտ'որ խոթէր. մէյ մ'ալ նոր բարեկամները, որոնք ըստ ինքեան իրարու այնչափ օգնելու պատրաստ են, ըստ ամենայնի հակառակը գործեցին: Այդեղին վրան ելան, ու մէջը մտան մնացին. խեղճ մըրճիւնը ալ չկրցաւ յառաջ քաշելու զօրութիւն բաւեցընել: Այդեղեւ մէյ մը մէկ կողմը մէյ մը մէկալ կողմը կը թաւալէր ինչպէս որ մէջի մըրճիւնները կը շարժէին. վասն զի այնչափ խելք չկրցան ընել որ գոնէ կեղեւին հաւասարաշուշութիւնը չկորսնցընեն: Աշխատող մըրճիւնը սաստիկ ճգամբ դեռ կեղեւը հաստատուն կը բռնէր մինչեւ որ երկու մըրճիւն ալ վրայ հասան ու ներս վաղցըին, ու ան կործանումը պատճառեցին, որ շատոնց կը սպասուէր. յոգնած ու յարատեւող մըրճիւնը զօրութիւնը հատաւ, կեղեւը թող տալու պարտաւորեցաւ: Այդեղեւ մէջը երեք ու վրան երկու մըրճիւններով գետինը ինկաւ: Մէջի անխելք մըրճիւնները սաստիկ վախերնէն աճապարեցին փախան ու ամէն կողմ ցրուեցան, իսկ առջի մըրճիւնը խել մը ժամանակ անշարժ մնաց ան տեղը ուր որ իր բոլոր ջանքը պարապի ելած էր: Անկէ ետքը առի քննեցի ու տեսայ որ կեղեւը ըստ ամենայնի ան ծակէն անցընելու յարմար էր ուր որ մըրճիւնը կը տանէր, իսկ ուրիշ ծակերէն եւ ոչ մէկ հատին կը յարմարէր»:

Մըրճիւնը իրենց մոտոմոտ թիւնը հաղորդելու կերպը:

Այերեւայ թէ մըրճիւններն իրենց գործողութեանցը մէջ մէկ միջոց ունին, որով ստուգիւ իրենց միտքը եւ ուզածը կրնան իմացընել ապա թէ ոչ չիմացուելու բան կ'ըլլար, թէ ինչպէս անանկ գեղեցիկ միաբանութեամբ կրնան գործել: Այնգանիւններէն շատերը կան, որ իրենց բաղձանքը ձայնով կամ հնչիւնով մը կ'իմացընեն, որ թէպէտ մեղի անիմանալի է, բայց առանձին յատուկ կերպով մը, իրենց մէջը կրնան հասկընալ: Կան ուրիշ անասուններ, որոնք երբեմն շարժմամբ, երբեմն ալ ձայնիւ իրենց միտքը կը հասկըցընեն, իսկ ոմանք ալ շարժմամբ կամ քսուելով: Այերեւայ որ աս վերջին կերպը մըրճիւններուն ալ իրենց միտքը յայտնելու ու հաղորդելու միջոցն է. իրենց փողկուկներն ու վերին ծամելքը ան գործարանքներն են, որոնցմով իրենք զիրենք միաբան գործելու կ'առաջնորդեն երբեմն իրար համոզելով երբեմն ալ բռնութիւն ի գործ դնելով: Հուպէր հետեւեալ գննութիւնը ըրած է, որուն մէջ մեր ըսածը աղէկ կը տեսնուի: Մէկ արուեստական մըրճիւն պահարանի մը ոտուկները ջրով լեցուն ամանի մը մէջ դրաւ, որպէս զի մէջի մըրճիւնները կարող չըլլան փախչիլ: Բայց աս բանս մըրճիւնը համար աղէկ զբօսանք մըն էր, որովհետեւ մըրճիւնները հասարակօրէն

ջուր շատ կը սիրեն, ու շներու նման ջուրը կը լա-
փեն: Օր մը Հուլիսի դիտեց, որ մրջինները սաստիկ
զուարճութեամբ եւ ուրախութեամբ ջուր կը խմէին.
անպիտի Հուլիսի աս ուրախութիւնը չկրցաւ տանիլ.
զանոնք զարկաւ խռովեց, որմէ մրջինները անանկ
վախցան, որ փախչող փախչողի եղան, ու իրենց
բոյնը քաշուեցան: Բայց քանի մը մրջիններ մեկալ-
ներէն աւելի ծարաւի ըլլալով իրենց գործքէն ետ
չկեցան ու խմելը յառաջ կը տանէին. փախչողներէն
մէկը ետ դարձաւ, ու ինչպէս կ'երեւար իր չմտածող
ընկերներուն ան մեծ վտանգը իմացնելու վախճա-
նաւ, որուն մէջ կը գտնուէին: Մեկուն եկաւ իր
կզակովը զարկաւ, մեկալին գնաց փորին զարնուեցաւ,
նոյնպէս ուրիշի մ'ալ կուրծքին զարնելով, երեք հա-
տը խմելէն ետ կենալու ու տուն դառնալու ստիպեց.
բայց ուրիշ չորրորդ մը առջիններէն աւելի յամառ
գտնուելով չչփոխեցաւ, ու կերած ծեծը բանի տեղ
չէր դնել, որով մեկալ մրջինները անոր ապահո-
վութիւնը հոգալով կը զարնէին: Բայց վերջապէս
եկող մրջինը անոր ետեւի ոտուրներէն բռնեց, ու
սաստիկ քաշեց. աս պինդ գլուխը ասոր վրայ խմելը
թող տուաւ, դարձաւ ու յայտնի կատարութեամբ
մը իր կզակը սպառնալէքով մը բացաւ, անկէ ետքը
նորէն աներկիւղութեամբ ետ դարձաւ սկսաւ խմել,
բայց աղջարարող մրջինը ան ատենը իր կզակովը
անիկայ բռնեց յախշտակեց ու յաղթանակաւ իրենց
բոյնը տարաւ: Պիտի շարունակուի:

ԾԱՊԿԻ ՄԷՍԿՈՐԵՐԵՆ

Բ. ԱՐՄԵՏԻ ԾԱՊԿՆԵՐ

(Հարունակութիւն տես Ա. Հատ. Թիւ 24)

Կանարեան ծաղիկ (Canarina.)

Աս ծաղիկն բաժակը վեց մաս ունի, ինքը զան-
գակի ձեւով է, եւ նոյնպէս վեց մասով, եւ վեց փուլոյ
անոթով: Զանգակի կանարեան ծաղիկը (Canarina
campanula.) գանարեան կղզեայ յատուկ ծաղիկ մըն է:
Ասոր գնդակաւոր արմատներէն 3 ոտնաչափ բարձր տունկ
մը կը բուսնի, տերեւներուն եղբները սղոյի բերնին պէս
ակռաներ ունին, ծաղիկները մեծ, շիկակարմիր (կառ-
կարմիր) են եւ ծիրանակարմիր շերտեր ունին եւ զան-
գակի ձեւով վար կը կախուին: Ասի ջերմոյներու գե-
ղեցիկ ծաղիկ մըն է, որ շատ կանուխ կը ծաղկի, պա-
րարտ երկիր բայց քիչ խոնավութիւն կ'ուզէ: Չմեռը,
ջերմոյի, կամ յրաւէն աղատ տեղոյ մէջ պահուած ատեն,
պէտք է որ չոր պահուի: Ասի բազմապնէլը ըստ մասին սեր-
մէն եւ ըստ մասին արմատները բաժնելով կ'ըլլայ:

Եղամաղիկ կամ Եղեմիկ (Artemisia dracunculus.)

Նշածաղիկն բազմաձիւղ արմատներէն ամէն մէկը
2—3 ոտնաչափ բարձրութեամբ, փայլուն, ճիւղաւոր ձու-
ղեր կ'արձակէ. որուն տերեւները նիզակաձեւ եւ փայ-
լուն են, եւ սուր ու համեմբ համ մ'ունին: Արմատի տե-

րեւները ձեղքուած են, եւ ասոր պղտիկ դեղին կանանչ
ծաղիկները ողուղի մը հասերուն պէս մէկվեկու լըով
շարուած են: Ամէն տեսակ հողի մէջ յառաջ կու գայ,
բայց դիտաւորաբար թեթեւ եւ պտղաբեր հող կ'ուզէ:
Թէեւ Յունիսի, Յուլիսի մէջ կը ծաղկի, ցայց շատ քիչ
անգամ սերմը կը հասունացնէ, անոր համար ասի բաղ-
մայրները, միայն երբեմն սերմով, հասարակօրէն արմատը
կամ արմատէն բուսած ճիւղերը բաժնելով կ'ըլլայ: Եւ
որպէս զի արմատէն բուսած բազմաթիւ ճիւղերը մի եւ
նոյն տեղ անպիտան եղանակաւ չաճին, ամէն երկու կամ
երեք տարին մէկ մը պէտք է տունկը հանել, եւ ատնը
զատել եւ մէկվեկէ գոնէ մէկմէկ սանաչափ հեռու տրն-
կել. եւ աս գործողութիւնը դարձան սկիզբը Մարտի մէջ
կ'ըլլայ: Աս բնէն ետքը, սկիզբները պէտք է տնկերուն
քովի երկիրը երբեմն երբեմն կակղացնել, եւ վայրենի խո-
տերը քովէն մաքրել հանել: Աս ծաղիկն տերեւները,
յարմար խոնավութեան ատենը երկու կամ երեք շաբաթ
մէկ մը կրնան կտրուիլ, եւ իբր համեմ կերակուրներու
մէջ դարձածուիլ: Թէեւ ասոր արմատները, խիստ յրապ-
ալ, առանց յնասուելու կրնան դիմանալ, բայց լաւագոյն
է դեանէն դուրս ելած ճիւղերը կտրել, եւ արմատը քա-
նի մը մատնաչափ հողով աղէկ մը ծածկել: Չմեռ. ատեն
Եղեմիկն ունենալու համար՝ պէտք է նոյնը ընծանակներու
մէջ տնկել եւ բարեխառն խցի մը մէջ դնել:

Հարսնուկ կամ Փնննա (Anemone.)

Հարսնուկին ծաղիկն պտակը առանց բաժակի եւ
սերմը բազմաթիւ է: Զանգան տեսակներ ունի:

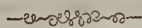
Ա. Ապպենինեան Հարսնուկ (Anemone appenina),
որուն տնկուելու ժամանակը Մարտին է: Տերեւները երեք
երեք հատով են, եւ նիզակի ձեւ ունին: Տնկոյն բարձրու-
թիւնը 6—7 մասնաչափ է, ծաղիկը շատ գեղեցիկ, խո-
շոր եւ կապոյտ, բազմաթիւ ծաղիկ կը բանայ, եւ դար-
նան ծաղիկանց ածուները կը զարդարէ: Շուք տեղ կ'ու-
զէ, աւազուտ եւ ջրոտ տեղեր, նաեւ անտառի հողի մէջ
աղէկ կ'աճի, եւ արմատները բաժնելով կը բազմանայ:
Չմեռ պէտք է տերեւներով, կամ յարդով եւայլն ծածկել:

Բ. ՊապիաՀարսնուկ (A. coronaria), որ նաեւ
հասարակ Հարսնուկ ալ կը կոչուի: Ասի արեւելքէն եւ
կած, ծանօթ, եւ հաճոյական ծաղիկ մըն է, մէկ ոտնա-
չափ բարձրութիւն ունի, մեծ, պարզ նաեւ բազմաթիւ,
զանգան գոյներով եւ գոյնգոյն նկարներով, ձերմակ,
կարմիր, կապոյտ, մանուշակագոյն ծաղիկներ ունի. որոնք
իբր պարսիկ ծաղիկ դարձան, եւ իբր ջերմոյի ծաղիկ՝
Փետրուարի մէջ կը ծաղկի. երբեմն ծաղիկն կեդրոնէն
երկրորդ ծաղիկ մ'ալ յառաջ կու գայ: Մնունդ ունե-
ցող երկիր եւ խոնավութիւն կ'ուզէ. հասարակօրէն ար-
մատները բաժնելով կը բազմացուի, որովհետեւ սերմէն
յառաջ եկած տունկը երեք տարի ետքը կը ծաղկի: Ար-
մատները, Հրանտնիկն պէս Մարտի մէջ 2 մաս խորունկ
եւ չորս մաս մէկվեկէ հեռու, խորունկ փորուած եւ
դեանէն երկու մասնաչափ բարձր ածուի մը մէջ կը տրն-
կուին: Պէտք է միւս դնել որ տնկոյն սիրաբ հողին
տակը չմնայ, կամ հակառակ ուղղութեամբ չտնկուի: Ո-
րովհետեւ ասոր ուղղութիւնը գտնելը, քիչ մը դժուարին
է. կրնայ յառաջ քան տնկելը 24 ժամ ջրոյ մէջ դը-
րուիլ, ան ատենը կ'ուռի եւ սիրաբ, կամ ծիւլու աչքերը

գիւրու կը տեսնուին. բայց աս փորձը աշխան տնկուելու անկող վրայ պէտք է ընել, վաճառի կրնան գիւրու փրտալի: Ծաղիկը անցնելէն ետքը, երբ տունը թարշամելու կը սկսի, պէտք է արմատները հանել. չոր, զով բայց խոնաւութենէ ազատ տեղ մը պահել: Թէ որ դարնան շուտով ծաղիկը կ'ուզուի, պէտք է աշխան տնկել, եւ աւճած տնկերը ձմեռը յարգով խառն աղբով ծածկել, թէպէտ աս տունը ստուելու կողմնէ Հրանտնիկն պէս շատ վտանգաւոր է: Իսկ թէ որ ձմեռ ատեն ծաղիկը տնկուի, պէտք է արմատները Ազոտոսի կամ Սեպտեմբերին ընձանակներու մէջ տնկել, կամ գետինը թաւել, եւ կամ շուք եղած ազատ տեղ մը գնել, բայց ընդ պարէրը կոխելը պէտք է ջերմոցներու կամ յորտէն ազատ խցի մէջ տեսնուի:

Գ. 1 Կարգի Հ. (A. Hepatera). Ասի շատ ծանօթ է. եւ Էւրոպայի խիտ անտառներու մէջ Մարա, Ապրիլ ամսոց մէջ ծաղիկը կ'ապրտ սիրուն դարձանային ծաղիկ մին է: Պարտեզներու մէջ մշակուածը թէ պարզ եւ թէ բազմաթերթ են, եւ գոյներնին ճերմակ, շիկակարմիր եւ կապոյտ: Ասոր տունը շուք եւ խոնաւ եւ կախող երկիր կ'ուզէ: Թէ որ տաք կամ արեւ տեսնող երկիր մը արնկուելու ըլլայ, պէտք է ստեպ ջրել ապա թէ ոչ երկրորդ տարին գծուարաւ կը ծաղիկ: Բազմաջրները Ազոտոսին, արմատները բաժնելով կ'ըլլայ:

Գ. Գ Կեղահարմուկ (A. Hortensis). Ասի ընդհանրապէս Իտալիայի տունի է. եւ զանազան գոյներով կ'ըլլայ, թէ միաթերթ եւ թէ բազմաթերթ ունի: Ասոր գեղեցկութեան յատկութիւնները հետեւեալներն են. ծաղիկն ձողերուն հաստութիւնը տնկոյն մեծութեան համեմատական, ծաղիկները խոշոր եւ բազմաթերթ, եւ ծաղիկն տերեւները գեղեցիկ կարգաւ մը վրայէ վրայ շարուած, գոյները մաքուր եւ փայլուն, եւ վրայի պիտակները որոշ պիտի ըլլան: Ասի տնկելու, աճեցընելու կերպը Պապուսիանային պէս է: Սերմնն յառաջ եկած ծաղիկներու մէջ շատ զանազանութիւններ ալ յառաջ կու գան: Սերմը պէտք է միաթերթ բայց զորաւոր ծաղիկներէն ժողովել, եւ տեղ մը կախել: Տնկելէն յառաջ բարակ աւաղն հետ խառնելու, եւ ձեռքի մէջ քիչ մը շփելու է: Ցանեղէն խոքը 1/4 մասնաչափ վրան հող ծածկելու եւ ջրելու ատեն զգուշութիւն ընելու է: Սերմը հասարակօրէն, արկեղ մը մէջ կը ցանեն, եւ խիստ պղծերը կոխած ատենը, յորտէն ազատ տեղ մը կը փոխադրեն:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒՍՏՈՒՄ

Գիտութեանց ու արուեստից վրայ
ընդհանրապէս:

Գիտութեան անուամբ ընդհանրապէս կ'իմացուի իրի մը հիմնական ծանօթութիւնը:

Հիմնական ծանօթութեան մը կը համուի 1, անհակառակելի հիմնական ճշմարտութիւններէն հետեւութիւն մը յառաջ բերելով. 2, ուղիղ ցուցմամբ, 3, արժանահաւատ անձանց վկայութեամբ:

Գիտութիւնները կը բաժնուին վերացեալ կամ պարզեալ, բնական ու գերբնական գիտութիւնք: Վերացեալ գիտութիւնները կը հիմնին քանի մը ընդհանուր ընկալեալ հիմնական

ճշմարտութեանց ու ցուցմանց վրայ: Բնական գիտութեանց ծանօթութիւնը կը ստացուի տեղեկութեամբ ու փորձով, իսկ գերբնական իրաց ծանօթութեան կը հասնուի հաւատով ու յայտնութեամբ:

Վերացեալ գիտութիւններն են ուսողական (mathématique) գիտութիւնները: Բնական գիտութիւններն են Բնական պատմութիւնը, Բնագիտութիւնը կամ Ֆիզիկա ու Բնաբանութիւնը կամ Քիմիա: Աստուածաբանութիւնը մէկ հատիկ գերբնական գիտութիւնն է:

Արտիստը ըսելով կ'իմացուի բովանդակութիւն այնպիսի կանոնաց, որոնց համաձայն արուեստի գործ մը պիտի կատարուի, կամ թէ ըսենք յաջողակութիւն կամ ընդունակութիւն մը որով աս կանոնաց համեմատ արուեստական գործ մը յառաջ կը բերուի:

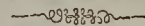
Արուեստները ազապ ու Բեռնական արուեստներու կը բաժնուին:

Ազատ արուեստի անուամբ անոնք կ'իմացուին, որոնց կանոնները մեծաւ մասամբ գիտութեան մը բովանդակութեան կը մերձեանան, ինչպէս են Լեզուագիտութիւնը, Բանաստեղծութիւնը, Ճարտարախօսութիւնը, Տրամաբանութիւնը կամ Խորհրդական գիտութիւնը, Ուսողութիւնը (mathématiques), Գծագրութիւնը, Նկարչութիւնը, Բանդակագործութիւնը, Էրաժշտութիւնը եւ այլն:

Մերենական արուեստ ըսելով անոնք կ'իմացուին, որոնց վրայ աւելի մերենական յաջողակութիւն քան թէ ընդհանուր կանոնաց ճշգրտութիւն կը գիտուի:

Ազատ արուեստ կոչուելուն պատճառն ան է որ ժամանակաւ աս արհեստները բարձրագոյն կարգի մարդիկ ի գործ կը դնեն:

Թէպէտեւ ամէն գիտութիւններն ու արուեստները այնպէս իրարու հետ կապուած են որ իրարու փոփոխակի կ'օգնեն, ի վերայ այս ամենայնի սորվելու ատեն միշտ բնական կարգ մը մէջերնին կը տեսնուի, ուստի եւ բնական է որ գիւրդներն սկստուի, այս ինքն ան գիտութիւններէն կամ արուեստներէն: որոնք քիչ եւ հարեւանցի ծանօթութիւն մը կը պահանջեն, եւ որոնց ուսումը մէկալ սորվելու գիտութեանց ու արուեստից պիտի որ ծառայեն: Աս գիտութիւնը ամենէն յառաջ լեզուագիտութիւնն է, կամ լեզուաց ծանօթութիւնը:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԵ ԵՒ ԶՈՒՍՐԺԱՆԻՔ

Միանց պատերազմ:

Երբ ես, համարելով որ Լոնտոնի մէջ ամէն տեսնելու արժանի բաները տեսած ըլլամ, ճամբայ ելելու կը պատրաստուի, իմ կիկերոնս Պր. Թոմփսընը հարցուց ինձի թէ «միանց շանց հետ կուտիլ եւ անոնցմէ սպաննուիլ տեսած եմ»:

«Դուն իսկապէս բարակ ճաշակ մ'ունիս», կ'ըսէր ինձի. «եւ աս տեսարանն ան տեսանքներուն կը վերաբերի, որոնց մեր քաղքին երեւելի մարդիկները ներկայ կը գտնուին»:

Աս խօսքերը զիս որոշեցին որ նոյն տեսարանն ալ տեսնեմ, որովհետեւ կ'ըսէի ինք իրենս, իմ ներկայութիւնս, նոր կամ աւելի անասնոյ մը մահ պիտի չ'արժէ: — Աս որոշումս ըրի եւ Պր. Թոմփսընին հետ ճամբայ ելանք: «Ոստիկանութիւնը, կ'ըսէր Պր. Թոմփսըն, «որչափ կրնայ այսպիսի զուարճութիւնները տարամբեթել կ'ուզէ, անոր համար, աս մարդիկները, այնպիսի տեղեր կը փնտռեն, ուր ոստիկանութենէ կարելի եղածին չափ հեռու ըլլան»:

Ինքզինքն ատեն մը մտաւ, ուր աղքատ եւ անպիտան հագուած կնիկ մը, սեղանի մը քով բազմող քանի մը հողւոյ, օղի կը մատակարարէր: Աս կնիկը առանց շարժելու, մեղի ձեռքովը տեսարանին տեղը ցրցուց: Հանդիսատեղոյն մէջ տեղը 12 Բեքէ ընդարձակութեամբ, աւաղ տարածուած հրապարակ մըն էր, որուն բոլորովը մէկ Բեքէ բարձրութեամբ շրջապատ մը կար, որուն ետեւի գին հանդիսատեսները պիտի կենային:

Աստուծոյն վերակացուն, որ զօրաւոր մարդ մըն էր, անտարբերութեամբ մը, իր հանդիսատեսներուն կը սպասէր, եւ արեւոյ մը վրան նստած էր, որուն մէջ 50 հատ խոշոր մկեր կային:

«Այսչափ բազմութիւն մկանց ուստի՞ են», հարցուցի կիկերոնիս, «յետ որոյ որ ամէն օր նոյն տեսարանը կը կրկնուի, եւ ամէն ալ կը ջարդուին»:

«Ասիկայ, պատասխանեց Պր. Թոմփսըն՝ աղքատ մարդիկներէ կը գնեն, որոնց մէկհատիկ վաստակն է, զասոնք բազմացնել, կերակրել եւ ծախել»:

Ասիկայքերը խօսած ատեննիս տեսնեմ որ 8-10 հոգիներս մտան, որոնց երեսաց նկարագիրը, երեւելի անձինք ըլլալն կը ցըցունէր. ասոնք մեր դիմացը նստեցան, բայց հասարակ մարդկան զգեստ հագած էին:

Պր. Թոմփսըն, ականջիս մտնելով ըսաւ՝ «Նոր եկողներուն մէջ ճերմակ մազերովը Լորտ Վ. . . է. անոր ձախ կողմին Լորտ Ս. . . : Մէկայնքերը ստոյգ է ինծի անծանօթ են, բայց իրենց շարժմանքէն, եւ Լորտերուն հետ համարձակ վարուելէն կը հետեւցնեմ, որ անոնք ալ բարձր աստիճանի մարդիկ պիտի ըլլան»: — «Ուրեմն», ըսի «աս պարագայիս մէջ հանդիսատիրոջը բանը յաջողեցաւ»:

«Չէ, չէ», պատասխանեց Պր. Թոմփսըն, «մի կարծեր որ մեր Լորտերը ուրիշ մարդիկներէն զանազանութիւն մ'ունենան: Միայն ան ատենը առատաձեռնութիւնն կը բռնէ երբ որ իրենց գործըը հասարակութենէ դուրստիք կրնան ընդունիլ: Աստիճան ալ մեզի եւ ուրիշ մարդկանց պէս, ամէն մէկ մկան վրայ վեց վեց փէն» կը վճարեն:

Աս վայրկեանիս մէջ հանդիսատէրը կրկէսին մէջ մտաւ՝ զգուշութեամբ մը դուռը գոցեց, եւ մկանց արեւոյ խուփը բացաւ, եւ մէջինները ամէն ալ կրկէսին մէջ թափեց: Միկեր սկսան իրար անցնիլ. ամէնքն ալ ասդին անդին կը վազէին որ փախտան ծակ մը գտնեն, կարծես թէ իրենց գրուելը գալիքը գիտէին, կամ կը կուսէին: Մէջերէն ոմանք, որոնք աւելի անվախ կ'երեւային, քովէ քով եկած մէկըմէկ կը շղէին, իրր թէ ժողովը մը կ'ընէին թէ ինչ պիտի ընեն, մէյ մ'ալ յանկարծ շան հաջելու ձայներ լսուեցան: Ան ատենը ամենէն աւելի երեք մկեր աչքի կը զարնուէին, որոնք բնաւ տեղերէն չէին շարժեր, այլ մէկըմէկու քով խիտ, եւ մէկ ուղղութեամբ կեցած էին: Ասոնց ծերագոյնը որ մէջ տեղը կը կենար, կարծես թէ բոլոր եղածները անտարբեր աչքը կը դիտէր: Բայց իր երկու կողմը եղադները իրենց ընչացքովն եւ փայլուն աչուքներովը մեծ շարժում մը կը ցըցունէին:

Հանդիսատէրը թեւերը մինչեւ արմուկները սթափած, եւ երկու ձեռքը մէյ մէկ շնորով, նորէն երեւցաւ: Շնորը կատողած կ'երեւային եւ արձակուելուն պէս զոհներուն վրան ինկան, այնպէս որ քիչ ատենուան մէջ աւաղը արեամբ եւ դիւրեւով լեցուեցաւ:

Իսկ երբ մկերը իրենց անշարժութեամբը, հասարակաց կոտորածէն ազատ մնացած էին, բայց վերջապէս կարգը իրենց ալ եկաւ: Կ'երեւար որ կարգը իրենց եկած ըլլալը իմացան՝ որովհետեւ ակումբին կը ցըցունէին, եւ իրենց կուռելու առաջագլուխէն մէջ հաստատուն կեցած էին: Շներէն մէկը հանդիսի տեղէն տարուեցաւ, երկրորդը աս երեքին վրայ յարձակում մ'ըրաւ: Բայց երկու կողմնակի մկերը, որոնք ծերոյն պաշտպանութիւնը վրանին առած էին, շան շրթունքը աղէկ մը խածին: Շունը կատաղութեամբ մը գրուելը ցնցելով, աղաղակ մը փրցուց նորէն յարձակում մ'ըրաւ, բայց մկերը վրան երթալով նորէն մի եւ նոյն տեղը խածին, այնպէս որ շան շրթունքէն աւելի վազելու սկսաւ: Ասով շան կատաղութիւնը կրկնապատկուեցաւ, աս անգամ անդգայ եղանակաւ մը մէյ մ'ալ յարձակեցաւ, ծեր մուկը կատաղութեամբ մը բերնին մէջ աղէկ մը ծղովով, ստուկեցուց մէկ դի նետեց: Հիմա միւսներէն մէկը բռնել կ'ուզէր, ասոնցմէ մէկը շան ետեւի կողմնէն անոր վրան ելլալով, եւ զինքը սանդիսոյ տեղը գործածելով հանդիսատեսները հանդիսատեսէն բաժնող միջնորմին վրայ ցաթկեց, լրտեսը վախճալով եւ քաշուեցան: Անասունը նոյն տեղէն հանդի-

սատեսի մը պէս կը դիտէր թէ բանը ո՞ր պիտի երթայ, եւ իրեն աչքը իր նիզակակցին ոսկրները փշուռելու վկայ եղաւ:

Լորտ Ս. կարծես թէ մկան յուսահատական որոշումը կուսած էր, ակամայ ձեռքը երկնցուց որ զանի պաշտպանէ. բայց աս պաշտպանութիւնը մուկը յանձն չառաւ, յանկարծ նորէն կրկնին մէջ ցաթկեց, անշուշտ իրեն ծանրադին եղած կեանք մը կորսուած ըլլալուն համար ինքն ալ ապրիլ չէր ուզեր:

Աս գործքիս վրայ հանդիսատեսները զարմացման աղաղակ մը հանեցին: Լորտ Ս. ձեռքը կրկնին մէջ երկնցուց, հանդիսատիրոջը հրամայեց որ վերջի երեք մկանց դիտել իրեն տայ որ լեցընել տարով, իր իրենց քաշութեան յիշատակ թանգարանի մէջ պահէ: Ասոր վրայ աղնուական Լորտը ծառային նշան մ'ընելով, յանձնարարութեամբ մը զինքը խաւրեց: Եւ իր հանդիսակցացը դառնալով աղաչեց որ քիչ մ'ալ կենան եթէ որ հանդիսին ընդհանուր եւ գոհացուցիչ վերջը տեսնել կը բաղանդան: Քիչ մը ետքը ծառան ձեռքը զօրաւոր շուն մ'առած եւ դարձաւ, զոր մկնասպան շան աւելին դրին: Աս երկու շանց մէջ եւ լրած կուրը երկայն չտեւեց, քիչ մ'ատեն մէկըմէկու դէմ գուռալէն ետքը, մկնասպանը աւաղին վրայ փռուեցաւ, եւ մկերը վրէժանդութիւննին առին:

Մկնասպան պղտիկ շունն ալ իր քաջ մարտակցացը պատուին մասնակից եղաւ, անոնց հետ միատեղ լեցուելով: Եւ աս գործքին զբաղող արհեստաւորը մի եւ նոյն ձեռով ինչպէս որ կուռած էին ժողովուկ մը շինեց: Աս ժողովակը բնական պատմութեան եւ արուեստից թանգարանին մէջ, որուն տէրը Լորտ Ս. է, իրեն որոշեալ տեղը զետեղուեցաւ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

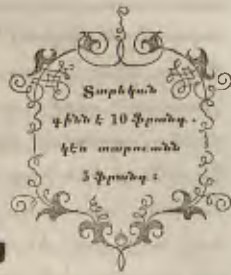
Քաղաքական աշխարհքի մէջ վերջի ատենները յիշատակաց արժանի երեւելի դէպք մը չկայ: Լուսածները Խաղաղիս, եւ Կաղաղիս կողմնէն Աւստրիայի դէմ գրգռութիւններ են. որոնք աւելի խօսքեր են, քան թէ իրական բան մը: Սարտենիայի արտաքին գործոց պաշտօնեան Գալուստ կոմսը, տէրութեանց Գետականական ծանուցադիր մը կուտայ, որուն մէջ կ'իմացընէ թէ Սարտենիա աշխարհքի խաղաղութիւնը աւելելու միտք չունի: Եւ թէ բազմաթիւ եղած ըլլայ, որ Խաղաղիս միւս տէրութիւնները կարելի եղածին չափ շուտով նորոգութեանց ճամբայ բանան, որ Սարտենիայի մէջ կը ջանացուի եւ կամ որդէն սկսած է: Բայց Թուրքիի լրագիրները աս խաղաղութեան ծանուցադրոյն վրայ կը ծիծաղին եւ պատերազմական ցնորքներով լեցուն են:

Պոմպայէն եկած վերջին լրերուն նայելով թագաւորական հրամանագիրը՝ որուն մէջ թագուհին տեղացուց զինքնին կ'ընէ, քաղաքապետին Լորտ Էլֆինսթընին ներկայութեամբ կարդացուեցաւ: Քաղքին տները աս պատճառաւ ծաղիկներով, գորգերով, նկարներով զարդարուեցան. նաւերը նաւահանգստին մէջ դրօշները բացին եւ զօրքը հանդիսի շարուած էր: Տեղացիներէն 3000 ստորագրութեամբ քաղաքապետին թուղթ արուեցաւ, որուն մէջ նոր կարգաւորութեան վրայ իրենց գոհութիւնն կը յայտնեն: Նաեւ Կալուստ թագաւոր ալ ասոր նմանք ընելու կը պատրաստուին: Արկտուրիա թագուհի, գոնէ աս երես Մեծ Մոկուլին դահը նստած ատենը, աս ցեղին վերջին սերունդը, Տէյնի թագաւորը, տեղ մը աքսորուելու վրայ է: Հաւանակաբար Բարեկուսոյ Գլուխը պիտի քշուի:

Նոյեմբ. 25ին եկած լրերը կը ծանուցանեն թէ շատ գրելաւորներ նորէն թագուհիին հպատակներ են: Ասով գոնէ Անգղիացուց տիրապետութիւնը նորէն հաստատուած կ'երեւայ: Կը յուսացուի որ նոր հաստատուած կառավարութիւնը, երկրին մշակութիւնը արագ եւ տեւող եղանակաւ մը յառաջ պիտի տանի:

ԵՌՄՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 10.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ԳՈՐԾԱՆԻ ԿԱՅՈՐԸ

ժի.

Երկար լեռն կոյուղ:

(Ա. Ե. Բ.)

Էս Էնրիկոս երջանկու-
թեան ծայրը հասած էր, ի
վերայ այս ամենայնի երբեմն
երբեմն տխուր էր, որովհետեւ
վիղէլան՝ որ անոր կրթութեան
եւ ի մասնաւորի գիտութեան
մէջ ծաղկելու մայրական խնամք
տարած էր՝ հիմայ վանի բնաւ
իրեն չէր կանչեր, ասոր վրայ՝
բայց եւս առաւել լսելով որ

Ագնէս Մարիէնա վանքի մէջ հիւանդ ըլլայ՝ կը տրտ-
մէր. եւ վերջինն հաստատութիւնն անկէ կ'իմանար,
որովհետեւ վիղէլան, օր մը յանկարծ ճամբայ ելած
եւ գէպ ի Մարիէնա գացած էր: Հենրիկոս՝ օր մ'աս
մտածմունքէն՝ կայսեր աղնուական ծառաներէն մէկուն
իրեն գալովն արթնցաւ, որ ղինք կայսեր կը հրաւի-
րէր եւ կ'ըսէր թէ «կայսրը հիմնական գիտութիւնդ
լսելով, հնութեանց վերաբերեալ քանի մ'իրաց վրայ
քեզմէ մեկնութիւն պիտի խնդրէ»: Բարեսիրտ Հեն-
րիկոս՝ աս հրաւերը՝ հաշտութեան գործք մը կը հա-
մարէր, բայց խոհեմ Գիլիթէնշլայն որ սրտանց երի-
տասարդին բարիքը կը բաղձար, գլուխն անվտանգու-
թեամբ մը ցընցեց, եւ գէպը մը կը գուշակէր՝ որուն
մէջ Հենրիկոս թեեւ կամաց կամաց՝ բայց ստուգիւ
կայսեր յատկագրին համեմատ կրնար կորսուիլ:
Լեռնային ստոյգ է որդւոյն նկատմամբ հիմակուհի-
մայ վախ մը չունէր, բայց անոր վրայ կը նեղանար
թէ ինք միտքը դրածն ընելը՝ միշտեւ աս ժամն ու-
շացուցած էր:

Թէոր Գիլիթէնշլայն տեսած ըլլար թէ կայսրն
իր պալատին գետնի դստիկոնն իջած եւ հոն քստմնելի
տեղ մը գիտելէն ետքը՝ հայեցուածն յաղթութեան

կերպարանք առած էր, ստուգիւ թող չէր իտար որ
Հենրիկոս աղնուական ծառային հրաւերն ընդունի:
Որովհետեւ կայսեր պալատան գետնի դստիկոնի մէջ
ի հնուց հետէ մասնաւոր շինուած տեղ մը կար, երբ
որ յանցաւոր մը գաղտնի սպաննել կ'ուզուէր, հոս
կը նետուէր եւ ինք իրեն չուառին բանը կը բուս-
նէր: Աս անհաճոյ տեղւոյ մէջ անիւ մը կար՝ որ դու-
ռը բացուածին պէս ջրոյ հոսանքով մը կը շարժէր,
աս անուոյն վրան ալ դիւրաթեք եւ խիստ շարժա-
կան անդամներով երկթէ՝ կնոջ արձան մը կար. աս
դիւական արձանը՝ դռնէն ներս մտնողն իր թեւերովը
կը բռնէր. եւ խեղճին բոլոր անդամները կտոր կտոր
ընելէն ետքը, անուին՝ եւ անոր հետ մէկտեղ իրեն
ալ դառնալովը՝ Վիկորպի մը զօրութեամբ խորունկ
փոսի մը մէջ կը նետէր, որուն մէջ գաղանաբար ջրոյ
հոսանք մը կը մտնէր: Եւ աս արձանին ըրած գոր-
ծողութիւնն անանկ շուտով կ'ըլլար որ դռնէն ներս
մէջ մը մտնողն անկարելի էր որ փախչէր:

Վոնրատ՝ իր թագին սպառնացողն՝ աս տեղը
տանիլ կ'ուզէր եւ քանի մը հնութիւնները քննելու
պատճառաւ երիտասարդ Հոլմֆուրդն առաւ ու վար
տարաւ: Երկուքին ձեռքն ալ մէյմէկ կանթեղ կար
եւ կայսրն իրեն ձեռքինը գետնը դնելով՝ հոն եղած
դարաններէն քանի մը հատը բացաւ. եւ որովհետեւ
իր ուղածներն ասոնք չէին, քննութիւնը յառաջ
գնաց. Հենրիկոս աղաչելով կայսեր ձեռքէն բանա-
լիններն առաւ, ժանգոտած բանալիներով դարանները
բանալու աշխատութիւնն ինք կ'ուզէր ընել. եւ պա-
տի մէջ հիւսուած դարանները հետզհետէ բացաւ,
եւ միշտ փնտռածնին չգտնալով, վերջապէս ան դրան
հասան որուն մէջ աս ահուելի արձանը կար, որ Եր-
կաթէս կոչ կը կոչուէր, որ՝ բազմոտանի անասնոյն
նման շարժական եւ փարատող անդամներովը, խա-
ւարի մէջ թագաւորող գետի մը կը նմանէր:

Թէպէտեւ Հենրիկոս աս երկաթի տախտակնե-
րով գամուած դրան բանալին բացաւ եւ երկաթները
քակեց, բայց դուռը չէր բացուեր: Եւ որովհետեւ
Վոնրատ կը համարէր թէ խոնաւութենէն ուռած է,
երիտասարդ Հոլմֆուրդին հրամայեց որ երկաթի օ-
ղէն բռնէ եւ բոլոր զօրութեամբը քաշէ:

Հենրիկոս հրամայուածն ըրաւ, եւ իր երիտա-

Գոնրատ ճակատը կնձռելով ինք իրեն ասանկ խօսած ատենը, սենեկապետ մը ներս մտաւ եւ հզօր կայսեր առջին երկրպագութիւն մ'ընելէն եւ ոյսպէս ուշ ատեն զինքն անհանգիստ ընելուն համար ներում խնդրելէն ետքն իմացուց թէ դուրսը կրօնաւոր մը կը սպասէ եւ կը պնդէ թէ առանց ժամանակ անցընելու շուտով կայսեր հետ տեսնուիլ կը բաղձայ: Եւ թէ խօսելու բանը մեծապէս հարկաւոր բան մըն է, եւ որովհետեւ ան մարդը շատ ծանրութեամբ կը խօսի, ես ինծի պարտք մը սեպեցի կայսերական տէրութեանդ իմացընելու:

«Շատ աղէկ կ'ընես որդեակ, պատասխանեց կայսրն հեղուծեամբ «որովհետեւ նոյն իսկ չնչին բան մը՝ շատ անգամ այնպիսի հետեւութիւն մը կ'ունենայ որ մահկանացուի մ'երջանկութեան կամ դժբախտութեան պատճառ կրնայ ըլլալ»:

Սենեկապետն, ինչպէս մտած ատենը՝ նոյնպէս ելլելու ատենն ալ խորին յարգութիւն մ'ըրաւ եւ շրթունքը կայսեր ձեռաց վրայ դնելէն ետքը՝ զոր կայսրը պագնելու համար իրեն երկընցուցած էր, դուրս ելաւ:

Բիշ մ'ետքը՝ կայսեր սենեակը բարձրահասակ կրօնաւոր մը մտաւ, որուն կերպարանքէն կայսրը Հոսֆուրդ կոմսն ըլլալը ճանչնալով, ապշութենէն քանի մը քայլ ետ քաշուեցաւ եւ խիստ ձայնով մը հարցուց «Աս կերպարանաւորութիւնն ի՞նչ պիտի ըլլայ»:

— Որպէս զի ասով կարող ըլլամ, գիծած տէր ձեզի հետ խօսիլ, որովհետեւ երկու անգամ իմ աշուարհաւոր կեցի, երկու անգամ ալ զնացուեցաւ:

— Հանդուգն մարդ, իզմէ ի՞նչ կ'ուզես:

— Կ'ուզեմ զիս եւ զձեզ ամբաստանել եւ մի եւ նոյն ատեն նաեւ անմեղադիր ընել. հիմակու հիմայ չէ թէ ձեր բարձրութեան հետ, այլ իբր մարդ առ մարդ կ'ուզեմ խօսիլ. եւ երբոր մարդն Գոնրատ, մարդու կարգէն՝ ինծի համար նորէն կայսր ըլլալով զիս մահուան դատապարտելու ըլլայ՝ հիմայ մարդ առ մարդ մէջերնիս ինչ բանի վրայ խօսուած ըլլայն՝ ոչ նայուածքս եւ ոչ խօսքս պիտի մատնէ: Խնդրածս շնորհք մը չէ, այլ միայն ունկնդրութիւննիդ կը խընդրեմ տէր իմ եւ կայսր, եւ մի եւ նոյն ատեն կ'ազաւթեմ որ ձեր յանկարծական սրտմտութեամբն իմ այնչափ աշխատութեամբ կարգաւորած խօսակցութեանս թելը չկտրէք»:

«Խօսէ», ըսաւ Գոնրատ «բայց կրցածիդ չափ պայծառ. եւ ինչ որ համառօտ կրնաս ըսել, երկայն մի ըներ»:

«Վնէն տեսակ չարիք, ո՞վ կայսր, ինծի ըրիք», կ'ըսէր Հոսֆուրդ կոմսը: «Իմ պապերուս ամբողջ քանդեցիք, ինչքերս առիք, իմ վրաս աքսորք հրատարակեցիք, որովհետեւ ես պատերազմի թղթով մը՝ կռուասէր դրացիս վախցնել կ'ուզէի: Ձեր անշնորհայեաց նախանձը՝ բանը հոն բերաւ որ ես՝ իմ հաւատարմացս՝ սրբով եւ տէգէրով գէպի Ասրվալստորերկրեայ ճամբայ մը բանալով՝ փախայ: Իմ ա-

մուսինս՝ ինչպէս նաեւ նոյն ատեն ծոցին մէջ կրածն, ինծի պէս անմեղ էին, եւ անոնք ալ միատեղ փախան, զորոնք դուք այնչափ դառնացուցիք: Վերջապէս օր մ'անտառի մէջ մոլորեցաք, եւ իմ քովս գիշերուան ապաստանարան մը գտաք, որ ատենն որ Աստուծոյ օգնականութեամբն ինծի զաւակ մը ծնաւ: Նոյն գիշերը հաստատուն միտքս դրած էի որ իմ չաքնացս պատճառ եղողն յաղթահարեմ, բայց երբոր անմեղ մանկիկը մօրը բազկացը մէջ նշմարեցի, իմ արիւնյային մտածմանցս վրայ՝ զոր ստուգիւ գեւը ազդած էր՝ վրաս ամօթ եկաւ, ծուներ դրի եւ Աստուծոյ մէջ թողութիւն խնդրելով, նուիրական երգում մ'ըրի, որ ձեզի հանգիստ տամ: Թէ դուք իմ երկիրներս խաբէբայ Վերջին տուած էք եղեր, ես աս բանէս բնաւ բան մը չէի գիտէր, եւ կարծելով որ իմ ինչքերովս զձեզ հարստացուցիք, կը համարէի որ աս ինչքերը ձեր ժառանգացը պիտի չանցնին: Աս խորհրդով՝ կամացուկ մը տանեաց վրան ելայ՝ որուն տակը դուք կը քնանայիք եւ կեղծեալ ձայնով մը գոչեցի թէ նորածին մանուկը քու ժառանգդ եւ փեսայդ պիտի ըլլայ: Աս գործողութիւնն երեք անգամ ըրի, եւ ձեր քնէն արթննալով ունեցած զարմացումը նշմարեցի, եւ իմացայ որ նոյնը զձեզ շատ վախցուց եւ զանի իբր պատգամ ընդունեցաք, եւ որչափ տեսայ, այնպէս վախցած էիք որ արիւննիդ սառած էր եւ պաղ ձեռքերնիդ կրակով ալ չէիք կրնար տաքցընել»:

Գոնրատ՝ կարծես թէ խոր եւ անձուկ բանտէ մ'ազատած ըլլայ, իր ասպետական կերպարանքն առնելով բերնէն ուրախութեան «Ո՛հ», մը ելաւ եւ ասով իր զգածմունքը ճնշող ծանր բեռէ մ'ազատեցաւ:

«Աս չար նախապաշարումը, յառաջ տարաւ Լեոբուդոս «իզմէ ամուսինս ու տղաս յափշտակեց, եւ զիս Գասելիարդին դնդոյն հանդիպցուց. եւ անով զարհուրեցի գէպքով մը՝ իմ համարած զաւակէս ալ զրկուեցայ, որ իմ գրկացս մէջ նետով զարնուեցաւ ինկաւ. ես ալ խելքս կորսնցուցի: Ետքը բաշաւորութիւնս նորէն ստացայ երբոր Ռոպերթ Ֆրայտանքէն, ինծի համար զո՛հ եղող քաջ Գլաւսին որդիէն, իմիներուս կենդանի ըլլալը լսեցի: Ռոպերթին պատմութիւնն ամէն պարագաներով կշռելով՝ տեսայ որ ճշմարիտ էր: Բայց յանկարծ լսելով որ Հենրիկոս՝ զրպարտութեամբ մը աստուածային դատաստանով պիտի քննուի, իմ բարեկամիս՝ Վիթթէքինտին տնակէն փախայ, որ Մարիէնաւին մերձակայ տեղերը ճախիններու մօտ կը բնակէր. եւ շատերն անոնց խորխորաններէն փրկած էր, աճապարեցի եւ Հոսֆուրդին փլատակներուն եկայ եւ հոն իմ հաւուցս գերեզմանատնէն՝ որ հրդեհէն ազատած էր, զրահներովս զինաւորեցայ եւ հաստատուն միտքս դնելով որ ստապատիր Վերոն մենամարտութեան հրաւիրեմ, Գողգոթա լեռնէն վեր ելայ: Հոն ինչպէս տեսաք, դատաստանը Աստուած կտրեց, եւ յայտնի տեսնուեցաւ թէ ինք ձեր դուստրը ազատողին կորուստը չուզէր»:

«Վողգոթա լերան վրայ պատահածներէն ետքը զաւակս ծանր ամբաստանութենէ արդարացաւ, ասպետութեան հասաւ եւ Հոխֆուրդի, Ռատեպոնի եւ Էկիսհայմի ստացուածոցը տէր եղաւ: Իմ վրայէս ալ աքսորքը վերցուեցաւ, մեռելոց բլրակին վրայ՝ ուստի օրհնութեամբ մը նշովքը բարձրացաւ: Աս եղանակաւ երբոր ամէն բան Աստուծոյ յատկագծին համաձայն ի բարին դարձաւ, միտքս դրած էի՝ որ անտառի բնակութեան մէջ ձեռքի դէմ ցուցուցած յանգստութեանս համար ձեզմէ թողութիւն խնդրեմ: Բայց ձեր խնդրութիւնը զիս կը վախցնէր: Բայց երբոր Հենրիկոսէս իմացայ թէ ձեռքի հետ հնութեանց առարկաներ փրկատուելու ելած ատեն դժբախտ դէպքով մը՝ երկաթեայ կուսին փշոզող բազկացը պիտի հանդիպէր, համաճողութեայ թէ դուք ձեր նախապաշարմունքէն դեռ ազատած չէք, եւ թէ զինքը դեռ ձեր թագին աւազակը կը համարէք: Ան ատեն որոշեցի որ կերպանափոխ ըլլալով ձեռքի դէմ եւ իմ յանցանքս խոստովանիմ, եւ հիմայ որ լմնցուցի համբերութեամբ ու համակերպութեամբ ձեր կամացը կը սպասեմ, եւ կ'երգնում որ ոչ կենացս եւ ոչ ալ մահուանս ատենը՝ այսպէս ուշ ատեն հոս խօսածներս բնաւ մէկու մը պիտի չպատմեմ:» Լէոբոլտոս աս խօսքերը լմնցնելէն ետքը կայսեր առջին ծունր դրաւ եւ ապաշխարողի մը պէս գլուխը խոնարհեցուց, եւ դատապարտութեան կամ ազատութեան վախի եւ յուսոյ մէջ կը կենար:

Վայսրն՝ աս վայրկենիս մէջ բոլորովին տարբեր մարդ մ'եղաւ, Լէոբոլտոսին խօսակցութիւնը զինքն արտաքայ կարգի շարժած էր, աթոռին վրան ինկաւ, արմուկը ծնկան վրայ, եւ մօրուաւոր ծնոտն ալ ձեռքին վրայ դրած՝ Լէոբոլտոսին կը նայէր որ իր խոնարհական գրից մէջ կայսեր խօսելուն կը սպասէր:

«Մտք ելիր, գոչեց վերջապէս Գոնրատ, եւ ձայնը այլայլութենէն կը դողար: «Եւ վաղը առտու կանուխ՝ արեգակն ելածին պէս՝ օրդիդ ինձի խաւէ: Բայց խօսք տուր որ հոս խօսուածներէն՝ իրեն բան մը չես իմացնել:»

«Ղը խոստանամ», ըսաւ ծնրագիրը՝ ձեռքն երգման համար վեր վերցնելով:

«Ուրեմն գնա», հրամայեց կայսրը:

Հոխֆուրդ կոմսն ոտք ելաւ, օգոստափառին ձեռքը պագաւ եւ յուսոյ ու երկիւղի մէջ մեկնեցաւ:

Վայսրն՝ երբոր առանձին մնաց, աթոռէն ելաւ, ծունր դրաւ եւ երկայն ատեն ու ջերմեռանդութեամբ կ'արթնէր Անոր՝ որ աս զարմանալի տղան պաշտպանած, եւ Լէոբոլտոսին խոստովանութեամբը զինքն ալ իր նախապաշարմանց երկիւղէն ազատած էր:

Գոնրատին հրամայածին համաձայն՝ Հենրիկոս երկրորդ առտու կանուխ անոր եկաւ, եւ կայսեր ձեռքէն կնքուած նամակ մ'առաւ՝ զոր Մարիէնաւ Կիզելային պիտի տանէր: Նամակին մէջ պարունակուածովն՝ տատանող առողջութիւն մը պիտի բժշկուէր,

եւ կայսրն իր խղճմտանաց հետ՝ որ զինքը կը չարահաւրէր, պիտի հաշտուէր:

Աս օրուան հետեւեալ օրը կայսերական պալատին մէջ մեծ շարժում մը կար, բոլոր պալատականներն ու տէրութեան մեծամեծները ժողուած էին, եւ դրութեան մը պիտի ստորագրէին, զոր Գոնրատ առջի գիշերն երկայն աղօթելէն ետքը շարադրած եւ մէջն աս խօսքերն ալ խոթած էր «Թէ որ Աստուծոյ համար այսպէս չէ նէ»:

Խաղմութիւնն երթալէն ետքը, Լէոբոլտոս ու Ֆիլիպէնշլայն, զորոնք կայսրն իրեն կոչած էր, հիմակ անոր քովն էին: Մեծափառը զանազան անտարբեր իրաց վրայ կը խօսէր, դէմքը զուարթ էր եւ խաղաղութեան նշան մ'երեսէն կը փայլէր: Գիշերը կոխելու սկսած էր, եւ Լէոբոլտոս տեսնելով որ կայսրը շատ անգամ մտածմամբ եւ լուութեամբ գետինը կը նայէր, կը հարցնէր թէ գուցէ առանձին մնալ կ'ուզէ:

Գոնրատ գլուխը ցնցեց եւ իմացուց թէ Մարիէնաւէն պատգամաւորութեան մը կը սպասէ, եւ մինչեւ որ սպասածն հասնի՝ պէտք է որ Լէոբոլտոս եւ Ֆիլիպէնշլայն քովը մնան, եւ թէ որ խօսակցութեան նիւթ պահսելու ալ ըլլայ՝ հոգ չ'ընեն:

Ղ երջապէս «մեծ ձեպ ունին», ըսաւ կայսրը ծիծաղելով, երբոր զոյգ մը ձիաւոր մեծ հապճեպով մը պալատին դռնէն ներս մտան, որոնց ձիերուն շարժման ձայնը մինչեւ կայսեր բնակարանը կը հասնէր: Գոնրատ իր փառաւոր աթոռոյն վրայ նստաւ, որպէս զի պատահելու բանին վրայ սիրտը շարժելով տկարութիւն մը չցուցնէ. սանդուղներէն դէպ ի վեր ածապարելու շարժումներ կը լսուէին եւ Հենրիկոս ու Ռուպերթ, որ միատեղ դէպ ի Մարիէնաւ ձիավարած էր դռնէն ներս մտան:

Հենրիկոս՝ որուն կերպարանքն մեծ ուրախութենէն կարմիրցած էր, աչքը կայսեր դարձնելով եւ «Հայր, հայր իմ», գոչելով անոր ոտքն ինկաւ եւ անոր գողգոթուն ձեռքը բռնելով ուրախութեան արցունքներով կը թանար: Վայսրը ծռեցաւ եւ երիտասարդին ճակատը պագաւ եւ զգուշութեամբ զանի վեր վերցուց, եւ իւր իր փառաւոր միւսներուն ներկայացուց. որ իր հրամանին համեմատ Մարիէնաւին վանքին մէջ՝ գերեզման ածապարող դասերը հետ նշանած էր, որպէս զի առողջանայ:

Գոնրատ մարդկան առջին՝ ասչափ զուարթ եղած չունէր ինչպէս հիմայ. եւ աս վայրկենիս մէջ գլուխը բանալով ծունր դրաւ ձեռքերը միացուց եւ ջերմեռանդութեամբ «Հայր մեր, մ'ըսաւ. «Թող մեզ պարտաւոր մեր, որպէս եւ մեր խոնարհութեան պարտաւորաց», աս խօսքերուն՝ արտասուքը այտերէն վար կը թափէին. Հոխֆուրդ կոմսը բարձր կը հեծկըտար, իսկ Ֆիլիպէնշլայն որուն բերնէն բնաւ շողքորթութեան բառ մ'եղած չէր, «Հայր մեր, լմնցածին պէս զգածմունքը յայտնեց ըսելով «Աստուծո՛ւ, Գերմանիայի համար աս կայսրն երկայն ատեն պահպանէ»:

Վայսրն ուրիշներն ալ կ'ուզէին Ֆիլիպէնշլայն

նին ընկերանալ եւ նոյնը գոչել, բայց այլայլութիւնն չէր թողուր որ բերններէն բառ մը հանեն:

Հաշտուած էր երկինք, հաշտուած եւ երջանիկ էին մարդիկ, եւ երբոր ասոր վրայ քիչ մ'եաքը Հոսփուրդ կոմսին ամրոցն իր վեհութեամբը հովտին վրայ կը նայէր, բոլոր անցաւորները՝ որոնք զարմանալի տղուն պատմութիւնը լսած էին, «Հոս աս ամրոցին մէջ կ'ապրին», կ'ըսէին իրարու «ան աղնուական եւ երջանիկ ամուսինք»,:

Մըրիկն անցնելէն, եւ քանի մը գեղեցիկ ու հաճոյարար տեսարաններ բարեկամաց քով անցնելէն ետքը՝ որոնց երկու ամուսինք սաեպ այցելութիւններ կ'ընէին, Հենրիկոս իր հպատակներն իր քաղցրութեամբն ու բարերարութեամբը կ'երջանակացէր, եւ իր անունը բոլոր Գերմանիա կը տարածուէր:

Եւ որովհետեւ Հենրիկոս Հոսփուրդի կոմսն, իրեն բարիք մ'ընողը բնաւ անվարձ չէր թողուր, աւոր համար ան գեղացին՝ որ Գողգոթայի ճգնաժամի մէջ երկնքէն խաւրուած հրեշտակի մը պէս զինքն ալատեց, իր բոլոր ստացուածոցը վրայ հոգաբարձու ըրաւ, նոյնպէս Ռատէպոռնին ծառային՝ որ իր յանցանքն ու Ռատէպոռնին չարութիւնները խոստովանելով՝ իրեն ազատութեան օգնած էր, իր պաշտան մէջ պաշտօն մը տուաւ, բայց Ռոպէրթ ֆրայտանք մասնաւոր պաշտօն մը չունեցաւ: Հենրիկոս զինքն իր եղբորը պէս կը սիրէր, եւ զինք իր քովը կը պահէր որ բոլոր կենացը մէջ իր երջանկութեանը մասնակից ըլլայ:

Գոնրատին մահունէ ետքը՝ կառավարութիւնն իր Հենրիկոս Գ. տղուն անցաւ որ Սեւ կը կոչուէր: Գոնրատ արդէն զանի իր գրութեան մէջ իբր յաջորդ անուանած էր, որուն մէջ աւելցուցած էր «Թէ որ Աստուծոյ կամքը այլազգ չէ նէ», եւ բոլոր մեծամեծներն ստորագրած էին:

Հենրիկոս Գ. իր գեղեցիկ երիտասարդութեանը վրայ՝ ժամանակակիցներէն իբր հղօր, արժանապատիւ եւ բարձր առաքինութեամբ զարգարեալ ճանցցուած էր: Ամէն մարդ ի սիրոյ եւ ի յարգանաց ստիպեալ անոր կը հնազանդէր: Հենրիկոս չէ թէ միայն ուրիշներուն այլ իր վրան ալ խիստ էր, չէ թէ միայն արգարութիւն կը պահանջէր այլ ինք անձամբ նոյնն ի գործ կը գնէր:

Հենրիկոս Հոսփուրդի կոմսը՝ Հենրիկոս կայսեր հետ մեծ սիրոյ կապակցութեան մէջ էր, վերջինը գահ լընթուռն պէս Հոսփուրդին ամրոցն այցելութեան ելաւ, եւ անոր հետ մեկտեղ ան ներքնատունն իջաւ, ուր Գլաւս ֆրայտանք եւ ուրիշ շատ քաջ անձինք, Լէոբոլտոսին համար կենանքերնին զոհած էին: Աս քաջ մարդկան յիշատակին համար եւ ի շնորհակալութիւն՝ նոյն տեղը մատրան փոխուեցաւ եւ հոն ինկողներուն համար արձան կանգնուեցաւ աս դամբանագրով՝ «Հոս հանգչողներն իրենց հաւատարմութիւնը փնէլ-ցմահ պահեցին: Իրենց երկրաւոր տիրոջ ներդրումն իջ ըրած քորձերնան իրարէն վարչին Աստուծոյ հաւատ-»

ցանէ իրենց», Եւ ետեւ կամ խնամութեամբ իրարու հետ միացողներն հոս արտաքոյ կարգի շարժած իրար գրկեցին: Եւ թէ եւ Հենրիկոս՝ զարմանալի տղան, Գոնրատին վախին համաձայն Գերմանիայի կայսերութեան թագը չառաւ, բայց իր եռանդեամբն, խորհուրդովն ու գործքով Հենրիկոս Գ.ին մեծապէս օգնական կ'ըլլար, եւ իր գործքերովն անոր կը յայտնէր թէ Աստուծոյ կամքն ասն զէջը մահաւաճցուին շատ հզօրացին է:

Աս վեպը «Գոնրատ կայսրն ու զարմանալի տղան», սկստաւք եւ պոռպոռալի վրայ փորձաւոր պատկերով՝ զատ եւ քիչ մ'առելի ընդարձակ տպած ու հրատարակած եւր զուարճալի եւ կրթական տեսարակաց իրոյ յսկերոյ հատոր:

ԱՅԲԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

Առատալիսային ներքին մասերը:

(Շարունակութիւն եւ վերջ տես թիւ 9):

Ասոյցմէ ետքը առանձնական ալ քանի մը փոքր ծանապարհորդութեանց ձեռք զարկին, եւ դաղթակաւ նութեանց հարաւային կողմն եղած երկիրներն աչքէ անցուցին, եւ Մորամպիճի լեճն եւ անկէ ջրուած երկիրները դատն, որոնք ան ատենուքն ի վեր կենդանաբուծութեան համար մեծապէս ծառայեցին: 1824ին Հովել ու Հիւմօ ծամբորդները՝ Մուրբէյ գետն եւ հիմակուան վիթթորիա դաղթականութեան անտառային տեղը գտան, որուն մէջ պարարտ խոտը մաղբութեան արժանի է: Աս վերջինները ծովեզերեայ ծամբորդութեան մէջ վերջապէս բորթ ֆիլիբի քով Գաս ծովածոցին ծովեզերքը հասան եւ ցամաքի կողմանէ ուրիշ ծամբով ետ դարձան: Երէք տարի ետքը Ալէն Գէօնինկէմ՝ դաղթականութեան դէպ ի հիւսիսային կողմը հակառակ ուղղութեամբ ծամբայ մը բռնեց եւ Հանդէր եւ Մուրգոն գետերու մէջ եղած կոհաւաճեալ դաշտը գտաւ, որ նոյնպէս ճարակաշատ երկիր մըն էր: 1828ին Սթէօրթ նաւապետը վերջիշեալ (թիւ 9) Մաղգարիի ծամբան բռնեց եւ մինչեւ Տարլինի գետին եզերքը հասաւ որ Սիտինէն 500 անգղ. մղն հեռու է: Ան կողմերը՝ նոյն ատենուան տիրող չորութեան հաղիւ բնակելի վեճակի մը մէջ էին: Տեղացիք անապատներու մէջ կը թափառէին եւ խմած անպիտան ջրերով՝ մորթի հիւստեղութեամբ կը բռնուէին եւ շատերը կը մեռնէին: Թուշուներն արտաքոյ կարգի տաքութեան կէս մեռածի պէս ծառերու վրայ կը դարէին: Վայրենի շներն ալ ցորեկ ատեն չորս կողմը կը պտրտէին եւ խիստ նիհարացած էին: Իսկ բուսականութիւնը բոլորովին դադրած էր: Ծամբորդներէն շատերը խիստ աչքի ցաւ կը կրէին: Սթէօրթ 1830ին Մորամպիճի լեճը բռնած գնաց եւ մինչեւ ան կէտը հասաւ ուր աս լեճը Մուրբէյին հետ կը միանար: Ինք վերջինին ընթացքը բռնելով յառաջացաւ եւ մեծ ծովի մը հանդիպեցաւ որ Մուրբէյ կը թափուէր, եւ նոյն տեղը Ալեքսանտրինա անուանեց, որուն հարաւային ծովեզերքէն զովիմանոս նշմարեց: Անխնայ ծովապետն, որուն շատ բազմութիւն կ'ընկերանար, աս ծամբորդութեամբ դաղթականութեան դէպ ի արեւմուտը վազող ջրոյն ընթացքն

իմացաւ, եւ ինք՝ կրնայ հիմակուան հարաւային Աւստրալիայի մասը գտնուող համարուիլ:

1837էն մինչեւ 1839 կրէյ եւ Լաշինկիթըն պաշտօնակալներն արեւմտեան եղբրը նոր տեղեր գտնելու փորձերն ըրին, բայց օդաբաժնին արտաքոյ կարգի ջերմութիւնը, ջրոյ պակասութիւնն ու տեղացւոց թշնամութիւնները՝ ստիպեցին զերեք իրենց ձեռք զարկածը թող տալու, որուն մէջ շատ կրած էին: Մինչեւ հիմակ եղած փորձերէն կրնայ բուռի որ Աւստրալիայի արեւմտեան կողման մեծ մասն ու միջին կամ կենդրոնական Աւստրալիա՝ քաղաքականացեալ մարդկան բնակութեան համար բուրավին անգործածական է: Նոյն 1841ին Էյր անգլիացին նորէն հաստատեց, որ Աւստրալիային արեւմտեան ծովեզերաց վրայ մինչեւ Գեւորգ թագաւոր ծովածոցը գրեթէ 1000 անգլ. մղնի չափ ծամբայ ըրաւ. եւ բոլոր աս ծամբարութեան մէջ ուրիշ բան չգտաւ բայց եթէ աւազի լեռներ, մերկ փայտեր եւ շատ հեռաւոր տեղ մը զով ջուր:

Գրեթէ մի եւ նոյն ատենները Լեհ մըն ալ Սթրէշքի անուամբ Նոր հարաւային Ուէլսն ու Վան Տիէմէնիին կողմերը քննեց, Կիբլէնտի կողմերը գտաւ՝ որ նոյն տեղաց կառավարին անուամբն առանկ կոչուած էր, եւ հիմակ իր սքանչելի ծարակին համար Վիքտորիա գաղթականութեան մէկ մասը կը կազմէ: Բայց նոյն ատենն անցքն արտաքոյ կարգի գծուարին էր, որովհետեւ խոտերու մէջ աճած մայաւները կործանած ու տապալած ծառերով մէկտեղ՝ ձիով անցնիլն անկարելի կ'ընէին:

ԲՈՂԱՆԻԱԿՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻՑ

Երաժշտութեան վրայ:

Երաժշտութեամբ (musique) կ'իմացուի ձայներու յատկութեանց ու անոնց գործածութեանց ծանօթութիւնը կամ արուեստը, ֆելդիլա՝ (melodie) մը յառաջ բերելու համար, որն որ պարզ ձայներու կամ ներդաշնակութեան (harmonie), այս ինքն շատ մէկտեղ հնչուած պլեւայլ ձայներու վրայ կը կայանայ:

Վոկալ Սրբոց ֆերրարացին երաժշտական ձայնից աստիճանը կամ սանդուղը, ինչպէս նաեւ բանալիներն ու ծանօթ վեց ձայնանշանները կամ խաղերը (notes) գտաւ, որոնք են ut, re, mi, fa, sol, la, որոնք գերմանական անուանակոչութեամբ հաւասար են ստոնց, c, d, e, f, g, a: Եթեմերորդ ձայնանշանը si, կամ h, Լը Մէլը անուամբ գաղղիացին աւելցուց:

Երաժշտութիւնը՝ յայտ (vocale) եւ նախաբանայ (instrumentale) երաժշտութեան կը բաժնուի, որովհետեւ կամ երգով եւ կամ երաժշտական գործեք կը կատարուի:

Ձայները (ton) կամ բարձր են եւ կամ ցած:

Երաժշտական սանդուղ (gamme) ըսելով կ'իմացուի իրարու յաջորդող ձայներու շարք կամ կարգ մը՝ զանազան ընկալեալ համեմատութեամբ: Երաժշտական սանդուղն ասիկակ է:

Ինչպէս հոս դրուած երաժշտական սանդուղէն կը տեսնուի, Ուէլսը մը (Octave) երաժշտական սանդուղին իրարու յաջորդող ութ ձայներէն կը բաղկանայ:

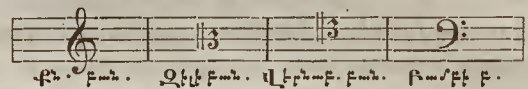
Երաժշտական սանդուղ մը ամբողջ եւ կէս ձայներէն կը բաղկանայ: Գրանամուրի (Clavecin) վրայ օրինակի աղաքաւ, ամէն մէկ աւանակին ձայն, կէս ձայն է. երկու կէս ձայները ամբողջ ձայն մը կը կազմեն: Խեփ կամ Կոր (Dor) երաժշտական սանդուղի մէջ կէս ձայները երրորդէն չորրորդ, ու եթեմերորդէն ութերորդ կը դրուին: Թալ երաժշտական

սանդուղի մէջ երկու կէս ձայները երկրորդէն երրորդ ու եթեմերորդէն ութերորդ կը նշանակուին:

Հինգ տողերը, որոնց վրայ երաժշտական ձայնանշանները կը գրուին, երաժշտական յայտանշանայ բովանդակութեամբ (portée) կ'անուանուին: Առջի տող ըսելով, ամէն անգամ վարինը կ'իմացուի: Տողերուն մէջի միջոցները, մէյ մէկ ձայնանշան կը բովանդակեն: Ուրեմն ձայնանշաններ կան, որոնք երկայն տողի մը վրայ կը կենան, կան ալ որ միջնական միջոցներու վրայ: Երկայն տողերուն վրան ու տակը ուրիշ կարճ տողեր ալ կը գրուին, որոնց վրայ նոյնպէս ձայնանշաններ կը նշանակուին:

Բաւլէ (clef) ըսելով կ'իմացուի ան նշանը, որն որ ձայնանշաններուն անունը կ'որոշէ: Չորս պլեւայլ բանալիներէն ամէն մէկը, զատ զատ տողի վրայ կը գրուի, որով ձայնանշանները զանազան նշանակութիւն կ'ունենան:

Այսպէս բանալիներ չորս հատ կան. քնարի (violon) կամ Sol կամ G բանալի (la clef de Sol), երկրորդ զիլի բանալի (la clef d'Ut), վերնաբամբի բանալի (la clef d'Ut) ու բամբի բանալի (la clef de Fa):

Քնարի բանալին, երկրորդ տողին վրայ կը կենայ. աս տողը Sol կամ G կ'անուանուի:

Երկրորդ զիլի բանալին, երրորդ տողին վրայ կը կենայ ու աս տողը աս բանալին վրայ C կամ Ut կ'անուանուի:

Վերնաբամբի բանալին, չորրորդ տողին վրայ կը կենայ ու աս տողը աս բանալին վրայ C կամ Ut կ'անուանուի:

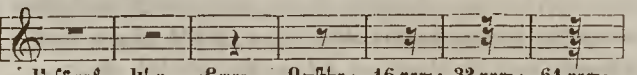
Բամբի բանալին, չորրորդ տողին վրայ կը կենայ, եւ աս տողը աս բանալին վրայ F կամ Fa կ'անուանուի:

Ամէն մէկ ձայնանշաններն իրենց ձեւին համեմատ, պլեւ եւ պլեւ զօրութիւն ունին, այս ինքն, ամէն մէկն ուրիշներուն համեմատութեամբ երկայն կամ կարճ պիտ'որ ըլլան, օրինակի աղաքաւ:

Առջի ձայնանշանը ամբողջ մըն է եւ կ'արժէ, երկու կէս, չորս քաւորդ, 8 ութերորդական, 16 տասնութեցերորդական, 32 երեսունուերկրորդական, 64 վաթսուչորրորդական. երկրորդ կէս ձայնանշան է, 3ք քաւորդ, 4ք ութերորդական, 5ք տասնութեցերորդական, 6ք երեսունուերկրորդական, 7ք վաթսուչորրորդական:

Հաւաք (pause) ըսելով նշան մըն է: Աս ալ ամբողջ, կէս, քաւորդ, ութերորդ, տասնութեցերորդ, երեսունուերկրորդ, վաթսուչորրորդ ունի զոր օրինակ:

Խաղի մը ետեւը կեցող կէտը, նոյնը իր կէս զօրութեանը չափ կ'երկնցընէ ինչպէս.

կէս ձայնանշան մը կէտով 3 քաւորդի զօրութիւն ունի. քաւորդ ձայնանշան մը երեք ութերորդականի, մէկ ութերորդականը երեք 16երորդականի, մէկ 16երորդականը երեք 32երորդականի մէկ 32երորդականը երեք 64երորդականի:

Խաղի մ'առջեւ եղած խաչը քաղը կէս ձայն կը բարձրացնէ. մէկ յն խաղի մ'առջեւ, կէս ձայն նոյնը կը ցածցընէ: Լուծման նշանը ք, խաչին կամ ջին լուծումը կը յայտնէ:

Բանալւոյն առջին դրուած խաչը կամ յն կը ցուցնեն որ նոյն տողերուն եւ կամ միջատողին մէջ, որուն վրայ որ առնորդ կեցած են, որչափ որ ձայնանշան գալու ըլլայ, կէս ձայն մը բարձր կամ ցած պիտի աւնուին:

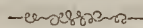
Երկու գլխաւոր հիմնաւորներ կան. խիստ կամ կարծր ու թոյլ: Խիստին մէջ երբեք (Tierce) մեծ է այս ինքն երկու ամբողջ ձայներէ կը կազմուի: Իսկ թոյլին մէջ երբեք պզտիկ է, այս ինքն մէկ ամբողջ ու կէս ձայնէ կը կազմուի:

Աւաւ (Tempo, Mesure) ըսելով կ'իմացուի ժամանակի չափը, այսինքն երգուած երգի մը դանդաղ ու շուտ ժամանակը: Ամանակով ընականապէս կ'որոշուի ձայնանշաններու երկայն կամ կարճ տեւողութիւնը: Աւանց չափի երաժշտութիւն չ'ըլլար, բայց եթէ խառնակութիւն մը: Ամանակին չափը անմիջապէս բանալիէն ետքը թուանշանով կը նշանակուի:

Յարաւանք ըսելով կ'իմացուի թիւերու ու յերու նշանները, որոնք բանալիներէն ետքը կը նշանակուին:

Երկու, երեք, չորս մասերով ամանակներ կան, օրինակի համար երկու, երեք կամ չորս քառորդ, կամ ութերորդական: Ամանակաչափով նշանակուած, քառորդ, ութերորդական եւ ուրիշ ձայնանշաններուն թիւերը ամանակին երկայնութիւնը կ'որոշեն: Երաժշտութեան երգերը կամ կտորները կայունացանող պրէլապի ամանակներն ուղղաձիգ գծերով, որոնք լաֆէ քէօ (barre) կ'անուանուին, իրարմէ հեռու կը նշանակուին:

Աղէկ կարգաւորուած երգիչներու ժողովոյ, ու թատրոնի մէջ միշտ երաժշտապետ (maitre de chapelle) մը ներկայ կը գտնուի, որն որ ամանակ կու տայ, որով երաժիշտներն ու երգիչները անոր տուած ժամանակի չափերուն համաձայն կը նուազեն կամ կ'երգեն: Ամանակը երաժշտութեան հոգին է, առանց աւանակի ներդաշնակութիւն չկայ:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԷ ԵՒ ԶՈՒՍՐԺԱՆԷ

Զտտկական հաւկիթ:

Բարբերաւիւն:

(Շարունակութիւն ու վերջ տես թիւ 9.)

Ծերն՝ աղջկան ըրած առաջարկութիւնը գովելով ըսաւ. «Բո՛ւ բաղանջը կ'ուզեմ կատարել. եւ նոյնը ընելու համար նախ եւ յաւալ շարարագործի մը խանութ երթանք»: Մարիամ ուրախութիւնը չէր կրնար բռնել երբոր տեսաւ որ ծերն՝ նոր գնուած պարապ հաւկիթին մէջ իր բոլոր քաակը պարպեց, եւ ընկալագիրն ալ մէջը դնելով, վարդագոյն ժապատէնով զանի կապեց: Բարբարաւաճաւին (պէօքէֆէն) աշկերտը՝ լեցուն կողովը անձեռոցով մը գոցած էր, Մարիամ իր պարզեւն ալ մէջը դնելով, իր մեծ հօրը հետ աս երեկոյեան կերակուրը տանողին ետեւէն գացին: Տան եօթներորդ դասիկոնը ելան, Մարիամ հոն կեցաւ եւ կամացուկ մը խեղճ ընակարանին դուռը զարկաւ. ձեռքն այլայլութենէ կը դողար: Դուռը բացուեցաւ եւ կէս մը մութ խցին մէջ նիհար աղու մը կերպարանքն եւրեցաւ, Մարիամ զանի ծանցաւ: Բայց Մարիամ իր այցելութեան պատճառին վրայ դեռ բան մը չխօսած քարարալաճառին աշկերտը՝ կողովն ապշած տղուն առջին դրաւ եւ դուրս ածապարեց, Մարիամ՝ իր դրան քովէն «Զարկաւ հաւկիթն է, գոչեց, եւ անմիջապէս մեծ հօրը քովն ածապարեց» որ քանի մ'աստիճան վար անոր կը սպասէր: Աս դժբախտներուն զարմացումը խօսքով նկարագրելը կարելի չէ. քանի մը վայրկեան ապշուածէն ետքը իրենց բարեբարաց ետեւէն վաղեցին, բայց անոնք ոչ սանդուղներուն վրան էին եւ ոչ ալ փողոցի մէջ կը տեսնուէին, իսկ տան պահապանուհին կը հաստատէր թէ ինք բան մը չ'գիտեր: Կողովին ծածկոյցը մէկ դիւանին եւ խախուտ սեղանի մը վրայ դրին, նոյնպէս կերակուրներն ալ անոր վրայ շարեցին: Ահաւառակներուն պարունակածներն այնպէս անոյշ հոտ մը կը բուրէին, որ աղքատները հրապուրուելով շատ երկայն չ'ընցան դիմանալ եւ կերակուրը նստեցան: Ամէն մէկ սկաւառակին՝ Լուգովիկոս ուրախութենէն զմայլը կը զրկէր: «Աս ի՛նչ աղուոր հաւկիթ է», գոչեց վերջապէս տղան, եւ աչքն անկէ չէր կրնար հեռացնել: «Արեւը մէջն ի՛նչ կայ», — «Բայց, որդեակ ու տես, անշուշտ ան սիրուն խաթուրիկը քեզի համար մէջը շարքներ գրած է»: Լուգովիկոս նոյն հրամանը կրկնելու ատեն չ'ըողոց, եւ հաւկիթը բացած ատեն, սեղանի վրայ ոսկիներ թափեցան եւ անոնց մէջ ծալուած

թուղթ մ'ալ կար: Մանգարտ մայրը ուրախութեան ազդակով մը հանեց: «Ո՛հ տէր Աստուած ի՛նչ բարի ես», գոչեց այրին. «Թող որ նաեւ մեզի իբր հրեշտակ խաւած անձին ո՛վ ըլլալ ալ ճանչնանք»: — «Իսկեւ ան անձին անունը մէջը գրուած է», կ'ըսէր Լուգովիկոս եւ թուղթը կը բանար: — «Բայց չէ՛ս, գոչեց յանկարծ, «մեր բնակարանին համար ամբողջ տարուան վարձքին ընկալագիր մըն է»: Ասոր վրայ մայր ու տղայ ծուր դրին եւ սրտանց Աստուծոյ շնորհակալ եղան:

Մարիամ Բրայլայովն հետ կառք մտած եւ տուն դարձաւ էին: Մարիամին ծնողքը՝ Բրայլայովն բերնէն բոլոր պատմութիւնը լսելէն ետքը, զինքը սկսան շոյել ու գովել, աղջկան երեսը՝ հպարտութեան տեղ ամօթոյ կարմրութիւն մը պատեց:

Քանի մը շաբաթ ետքը Բրայլայով Մարիամին գալով զինքն առաւ եւ իր տունը կը տանէր որ տօնի օրերն իր քովն անցնէ. եւ ճամբան. «Գիտես», կ'ըսէր «մեր բարեբարեաներուն վրայ քեզի տեղեկութիւններ ունիմ տարւոյ, ես ըստ անուամբ անոնց բան մ'ընելու զբաղած եմ, որովհետեւ ըրած ողորմութիւնը անպտուղ բարեբարութիւն մըն է, բարեբարութիւն անունը գործքի մը աւելի կը վայելէ: Աս վախճանաւ ես այրի կնիկն իբր պահապանուհի իմ տանս մէջ առի: Լուգովիկոսն այնպիսի ատեն դաստառուն պիտի երթայ մինչեւ որ իրեն փողուրի վրայ փորելու արհեստի վարպետ մը գտնեմ, որովհետեւ իրեն հաճելի եղած արհեստն աս է: Լուգովիկոս անանկ վրայ կեած է որ տեսած ատենը հաղիւ կը ծանցնաս: Շնորհակալ կ'ըլլամ քեզի աղջկիս որ ինծի այսպիսի զտակական պարգեւ մ'ըրբը, փոխանակ էս քեզի բան մ'ընելու դուռն ինծի ըրիր»: Մարիամ՝ սրտանց կը ծիծաղէր մեծ հօրն ասանկ խօսած առանց: Երկուքն ալ այրւոյն այցելութիւն մ'ըրին որ իր նոր բնակարանին մէջ վայելապէս շտկուած էր, եւ շաբաթ իրիկուն ըլլալուն համար Լուգովիկոս ալ հոն էր: Տղան դանակով փայտ մը կարտելու վրայ էր որ քիչ մը վերջը նաւակի ձեւ առաւ: Մարիամին պարգեւած շէշաւիկէ հաւկիթը ապակեայ զանգակի տակ սեղանի մը վրայ կը կենար:

Շատ տարիներէն ետքն երբոր Մարիամ մեծ խաթուն մ'եղած էր, զտակի մը առջի իրիկուն պարգեւ մ'ընդունեցաւ որ էր սիրուն եւ արհեստական կողով մը՝ որուն մէջ թարմ հաւկիթներ կային եւ ասոնց վրայ կապոյտ ժապատէնով սիրուն տատարակ մը հաստատուած էր: Մարիամ աճապարեց որ քակէ եւ զտարակն ազատէ, եւ իր մեծ զարմացմամբ թէւին տակ փողոսիկ փորուած՝ գեղեցիկ եւ վարպետական հաւկիթ մը գտաւ. եւ հաւկիթին բոլորտիքն նոյնպէս փողոսիկ շքեղ կապ մ'ալ կար: Անոր քով եղած պզտիկ թղթի կտորը ձեռքն առաւ եւ կարդաց. «Մանգարտ տղուն» իր բարեբարին ունեցած երախտագիտութեան փողը նշան մը: Լուգովիկոս վերջապէս իր երաջներուն հասած եւ երեւելի արհեստաւոր մ'եղած էր, եւ բնաւ չէր մոռցած որ իրեն պատճառ եղողը Մարիամն էր, եւ անոր համար աս վարպետի գործքը բանած էւ անով իր բարերարին ունեցած երախտագիտութիւնը յայտնած էր:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՊՐԻԼԻ 24ԷՆ — ՄԱՅԻՍԻ 8

Ղերջապէս եկաւ ան դժբախտ ժամը, որուն մէջ մեծաւ մեծ բանակներ դիմացէ դիմաց կեցած սրբինն իրարու արեւմբը թափախելու սկսան: Բայց մենք մեր ընթերցողաց համառօտ բայց կարգաւորեալ տեղեկութիւն մը տալու համար, պէտք ենք տասնուհինգ օր ետ երթալ: — Գեսապանաժողովի մը համար, գիտենք որ Աւստրիա կը պահանջէր որ Սարտենիա զինաթափ ըլլայ. ուրիշ մեծ տեղութիւններն աս պայմանն ընդունած էին, բայց Գաղղիա (ընդհանուր զինաթափ ըլլալ) եւ Սարտենիա չէին ընդունած եւ աս կամ ան պատճառաւ իրեն երկնցնէլ կ'ուզէին: Աւստրիա տեսնելով որ իրեն երկընդարձ խաղաղութեան յոյս մը չ'տեսներ, եւ թէ ասով բոլոր աշխարհը աս դժբախտ վիճակի մէջ պիտի տատաներ, ինք առանձին աս բանիս ձեռք զարկաւ եւ կ'ուզէր կամ զրոյն Սարտենիան զինաթափ ընել եւ կամ եթէ անով չ'ըլլար ուղածը զինքով զուլի հանել: Անոր համար արտաքին գործոց պաշտօնեայ Պուլ Շաւէն

շխման կոմիտեի ձևով պահպանվող զորավարի մը ձեռքով Սարտենիայի պաշտոնէին վերջնագիր մը խաւրէց որուն մէջ կը պահանջէր որ Սարտենիա իր զօրքը խաղաղական վիճակի մէջ խռովէ եւ ինքնակամ զօրաց գունդը ցրուէ։ Իւ երեք օր միջոց կու տար բայց աս սահմանը լմննալէն վերջը որոշ պատասխան մը կը պահանջէր եւ ամէն հոմ պատասխանն իբր զլացական կը համարէր։ Գալուր կոմիտե 24 ժամու մէջ ասոր պատասխանը տուաւ որ էր ժխտական։ Աւստրիա իր զօրացը՝ որուն հրամանատարն է Ջիւլիոյ, հրաման տուաւ որ Սարտենիական սահմանները մոռնեն։ Դոյնը սկսաւ ընել Գաղղիա ի նպաստ Սարտենիացւոց։ Իրերն աս վիճակի մէջ եղած ատենն Ալբրիխ 27ին Անգղիա նորէն միջնորդութիւն ընել ուզեց։ Աւստրիա զօրացը հրաման տուաւ որ կենան։ Գաղղիա, կ'ըսէր թէ, եթէ որ Աւստրիա իր վերջնագիրն ետ առնելու ըլլայ ան ատեն մտածելու կը սկսինք, բայց մի եւ նոյն ատեն իր զօրքերը յառաջ շարժելէն չլազրեցաւ։ 24 ժամ ետքն երբոր Անգղիային աս նոր փորձն ալ անօգուտ եղաւ։ Աւստրիա զօրքերն Բաւարիային վրայէն երեք զանազան կիսերէն Գիլլինո գետն անցաւ։ Աստ եւ այժմ Սարտենիայի մէջ եղած Աւստրիայի զօրքը 120,000 է եւ երեք բաժին բաժնուած է, կենդանական զօրաբաժինը, որուն վրայ Ջիւլիոյ անձամբ կը հրամայէ 60,000 է, ալ թեւեւ, Պէնէտէ-քին իշխանութեան տակ 30,000, իսկ ձախ թիւը Եոպպէին հրամանատարութեամբը նոյնպէս 30,000։ Ատոնցմէ զատ Աւստրիա Սարտենիայի համար 60,000 պահեստի զօրք պատրաստած է։ Գաղղիա Մոն Սէնի լեռան վրայէն անընդհատ զօրք կը բերէ, եւ որովհետեւ նոյն լեռը դեռ ձիւնով ծածկած էր 4000 հոգի ձիւները մաքրելու զբաղած էին։ Ստոյգ է քանի որ ձիւները նոր մաքրուած էին նէ Գաղղիա որչափ կըցաւ զօրքը յառաջ շարժեց, բայց հիմակ գործքն աւելի դժուարացաւ։ Լեռան վրան եղած ձիւները բոլոր հալեցան ցեխն անտանելի է, այնպէս որ թնդանթները փոխադրելն անկարելի կ'ըլլայ։ Գաղղիա նաեւ ծովու կողմէն ալ, այսինքն Սարտենիայէն դէպ ի ճենովա զօրք կը խաւրէ։ որոնք ըստ սմանց 20,000 են եւ ըստ մեծի մասին Չոսպեք, որոնք Սարտենիայի գետնին վրայ ոտք կոխած ատեննին ժողովուրդէն անանկ ուրախութեամբ ընդունուեցան որ կանայք պատահաններէն զօրաց վրայ ծաղկի փնջեր կը նետէին։ Կը համարուի որ Գաղղիա մինչեւ աս օրս 50—60,000 զօրք արդէն Սարտենիա խռոված է, ի վերայ այս ամենայնի դեռ պատերազմելու չափ պատրաստ չէ, որովհետեւ հետեւին ռազմավթեր (munition) չեն բերած եւ գոնէ երեք շարժութեան կարօտութիւն ունին ամբողջ պատրաստ ըլլալու համար։ Աւստրիա Մորգարան եւ Վերչելլին բռնեց, նոյնպէս Մոյսին 27ին Դովարան առաւ։ Ամայտ 4ին Գուրլինէն հեռագրով կը ծանուցանեն թէ Աւստրիացիք փոքրեալ մէկ ճիւղէն անցնելով Գորգոնային վրայ կ'երթան, թէ Գաղղիացւոց եւ թէ Աւստրիացւոց բանակին մէջ գործուածներուն անանկ խիստ գաղանուծիւն կայ որ ոչ ոք իմանայ թէ ինչ կ'ընեն։ Մշտնեղութեամբ հեռու տեղէն ներս մարդ թող չեն ի տար։

Մօսկուս Դաբովսոն կայսրը ճենովայէն անցնելով Աղեքսանդրիա կը սպասուի, ուր Վիկտոր Էմմանուէլ իր 15ամեայ աղուն եւ իր զօրավարացը հետ կը գանուի, եւ Սարտենիայի զօրաց ինք անձամբ պիտի հրամայէ։

— Լոմպարդիայի վրայ՝ աստ եւ այժմ Փերա. Մաքսիմիլիան արքայիցոյն տեղը՝ Ջիւլիոյ քաղաքական եւ ղեկնորսական կառավար դրուեցաւ։

Գաղղիայի Իտալիայի համար սրտած բանակին համար Գալլիէ 7է Մարտի ասանկ կը գրէ։ Գաղղիայի Իտալիայի համար պատրաստած բանակը 270,000ի կը հասնի, որոնց 100,000 Լիոնի քովերն, 10,000 Կաբի եւ Լա Մօրի մէջ, 10,000 Կրէնօպիլ քովերը, իսկ 50,000 Մարսէյի, Վալանսի եւ Լիոնի մէջ։ Ատոնցմէ զատ նաեւ 100,000ով պահեստի գումարտակ մ'ալ կը պատրաստուի։ Իսկ Սարտենիայիք ընդ ամէնը նաեւ ազատակամ ղեկնորեալներն ալ 194,300ի կը հասնի։ Բայց պատերազմական դիրքերն ու քաղաքները բռնելէն ետքը, ազատ դաշտի մէջ պատերազմելու համար հազիւ 40,000 կրնայ ունենալ։

Գաղղիա իր բանակներու գլուխն անցնելու զօրավարներ՝ հետեւեալներն սրտեց. Պարակէ ալիէն արպեան բանակին առա-

ջին, Մաք Մահոն երկրորդին, Գանրուէր երրորդին եւ Նիլ չորրորդ գումարտակներու։

Մալիէ-ը Մայիս 1ին հետեւեալ կը հրատարակէ։

Սարտենիայի մէջ եղած զրգուծութեան հոգին Իտալիայի նաեւ միւս մասերու վրայ ալ տարածուելու սկսաւ։ Ալբրիխ 28ին Թոսկանայի մեծ դուքսը դեսպանները ժողուելով իմացուց թէ ինք Լայպթիգո մարզէզին յանձնած էր որ նոր դահլիճ մը կազմէ, ասի իր բարեկամներով մէկտեղ ղեկն հրաժարելու ստիպած ըլլայ. բայց ինք ամենեւին հրաժարի, եւ որովհետեւ իր զօրքերէն թողեալ լքեալ է, երկիրը թող կու տայ կ'ըլլէ։ Ժողովուրդը փողոցներու մէջ պտրտելով «Կեցցէ՛ Գաղղիա, կեցցէ՛ Իտալիա», կը դուչէր։ Մեծ դուքսը նոյն իրիկուն ժամը 6ին Պոլսնեա գնաց։ Խաբի լուրերը կը հաստատեն թէ անկէ Լոմպարդիա հասաւ եւ Վիեննա կը սպասուի։ Նաբովսոնեանք մեծ դքսին պաշտօնակալաց եւ զօրավարաց խոստացած են որ իրենց ապաստարան խորհուրդը չյաջողելու եւ յաղթուելու ըլլան, ետքը զիրենք Գաղղիայի բանակին մէջ կ'ընդունին եւ իւրաքանչիւրոց պատիւը կը պահեն։

Նոյն խռովութիւնները պատահեցան եւ նոյն ապոտամբութիւնը յառաջ եկաւ նաեւ Մոսսա, Գարարա եւ Մոսե-նայի մէջ, քիչ մը վերջը նաեւ Լուքաի մէջ։ Գրքերը թող տուին փախան։

Լուքաիները նոյն փորձն ընելէն ետքը՝ մօքերնին փոխելով նորէն իրենց դքսոյն կողմը բռնեցին, ի բաց առեալ քանի մը պաշտօնականներէն որոնք Սարտենիա անցան։

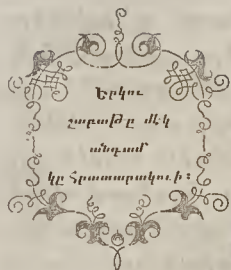
Նոյն տեսակ լուրեր Զոմայի տէրութեան մէջ ալ անպակաս են։ Գաղղիացիք իրենց զօրաց մէկ մասը նոյն քաղքէն հանեցին եւ հոն միայն 2000 հոգի մնաց։ Չոսպի օրը կ'ըսէ Մալիէ-ը, Ս. Պետրոսի հրապարակի մէջ օրհնութիւն տուեց ժողոված բազմութիւնը «Կեցցէ՛ Գաղղիա, կեցցէ՛ Իտալիա», պուրաւ սկսան։ Թէ եւ ապտամբութիւն մը չէլաւ բայց հոգիները շատ գրգռած են։ Ս. Զայր փակելու կը պատրաստուի բայց Գաղղիացիք վերը կէս մը բռնած են, եւ միայն Գաղղիա փախչին իրեն թող կու տան։

— Գերմանիայի գաղնակցութեան ժողովի մէջ խօսուածին համաձայն Գերմանիա քիչ ատենուան մէջ դաշնակցութեան 10 գումարտակները պիտի կազմէ, որոնցմէ 3ը Աւստրիայէն 3ը Պրուսիէն եւ 4ը մէկալ գերմանական դաշնակցներէն պիտի բաղկանայ։ Գերմանիան չկրնար անտարբեր աչք տեսնել Գաղղիայի Լոմպարդիայի եւ Լուսաի մէջ ժողոված բանակը։ Աս յիշեալ տեղեաց մէջ Գաղղիա 21 վաշա ձիաւոր ժողոված է, նոյնչափ մ'ալ Գաղղիայի հիւսիսային կողմը պատրաստ կը կենայ։

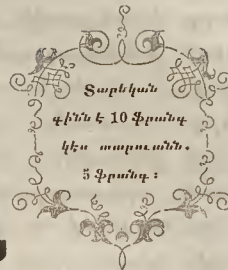
— Բոլոր Աւստրիայի մէջ ժողովուրդը տէրութեան վիճակին վրայ մեծ գուժ ու սէր կը ցուցնէ։ Էրկիրն գլխաւոր քաղաքներուն հատարակութիւններն իրենց ծախքով ազատակամ ղեկնորներ կը ժողովին կը հազուեցնեն եւ կը կրթեն եւ տէրութեան ընծայել կ'ուզեն։ — Մասնաւոր ընկերութիւններ կը կազմուին դրամով ալ օգնութիւն ընելու համար։ Թորբաւի աղնուականներն պատերազմի համար հարկաւոր եղած ձիերն իրենք իրենցմէ հոգալու վրանն առին։ Առանձնապէս ոմանք ձի ոմանք դրամ կը մատուցանեն տէրութեան։ Աւստրիային գրեթէ ամէն քաղաքներէն կայսեր պատգամաւորութիւններ կու գան եւ այսպիսի ճգնաժամի մէջ իրենց հաւատարմութեան գրքը կը մատուցանեն։

— Կ'ըսուի թէ Ռուսաստան ալ Լիւտերո զօրաւարին հրամանատարութեամբ՝ Պետրապոլիս սահմաններու վրայ երկու գումարտակ խաւրելու վրայ ըլլայ։

— Պերլին 5 Մայիսի։ Պատգամաւորաց այսօրուան նիստին մէջ արտաքին գործոց պաշտօնէան հետեւեալը խօսեցաւ։ Պատերազմին սկսելով, Իտալիան հասարակեւ բոլոր փոթութիւններէն իր որոշմանց վրայ հաստատուն կը մնայ։ Մինչեւ հիմայ խաղաղութիւնը հաստատուն պահելու փոթը հիմակ եւրոպական հասարակութիւնը պահելու պիտի գործադրէ։ Անոր համար մեր բոլոր զօրութեամբը պատերազմի ոտքի վրայ պիտի ըլլանք։

ԵՐԱՅԻՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 11.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՅԱՆՈՑ ԽՂԻԿԸ ԿԱՐ ԳԻՊՈՒԲԿ

ԳՆՈՒԽ Ա.

Գիպոսի եւ իր վերջին տերը:

Իւնդերսթալ գեղը՝ Պրայդկաւին հաճոյարար կողմերը, Քրայպուրկէն քիչ մը հեռու, պղտիկ բայց գեղեցիկ հովտի մը մէջ կը հանգչի: Ո՛վ որ քիչ մ'առնէ Քրայպուրկ բնակած է, անոր՝ Կիւնդերսթալ ստուգիւ ծանօթ է,

որովհետեւ ամէն տարի Քրայպուրկի զուարթ բնակիչները, գլխաւորաբար ամառուան եղանակն հոն կ'անցընեն: Հոն դաղձողներն արեգական կիպիւ ծառապղծներէն զով հովանով մը պառսպարողը մերձաւոր վարսագեղ անտառակն է: Աս անտառակին մէջ մանողն, արդէն նոյնին մէկալ ծայրն՝ ան աղւոր գեղը կը տեսնէ: Հոս զբօսանաց ելլողներուն առջին նկարչական վայրատեսիլ մը կ'երևէ: Գեղին ետեւի կողմը, լեռանց բարձր ու ցած գագաթները սիւրուն ժողովակ մը կը կազմեն: Ասոնց մէջ առաջին տեղին ունի Գիւպֆելդէն կոչուած լեռն որ իր մամուռով ծածկած հսկայ գլուխն բարձրացուցած՝ հովտին վրայ կը ծիծաղի:

Աս հսկայաձեւ եւ ժայռուա բլրան վրայ, որուն գահավէժ կողմերը խիտ մամուռով եւ բաղեղամբ ծածկուած են, շատ տարիներէ ի վեր Գիպուրկի սէգ ամրոցը կը բարձրանար: Ասի շատ դարերու յաղթանակած էր, եւ քանի մը դժբախտ ասպետաց եւ մուրեալ ուխտաւորաց ապաւէն էր, եւ աղքատ ու նեղեալ անձանց ապաստանարան մը: Բայց հիմակ ան ժայռուա լեռան գագաթան վրայ, դիտողն մ'աչքը, ան երբեմն բարձրագլուխ ամրոցին՝ միայն քանի մը հետքը կը նշմարէ: Որովհետեւ նոյն տեղն ուր աս ամրոցն երբեմն կանգնուած էր, վայրենի թիւեր ածած, եւ բլրան բոլորտիւր մայրեաց, կաղնեաց, ուրիշներու (հայն աղած) գեղեցիկ անտառներով չըջապատած է:

Ան բարձրավիզ ամրոցը շատ դարերէ ի վեր Գիպուրկի քաջ ասպետաց բնակութիւնն էր: Աս ասպետաց մէկն որ Կիւնդեր կը կոչուէր, ան է որուն անուամբը կոչուած էր աղնուական կուսանաց վանքն ու Կիւնդերսթալ անուամբ գեղը:

Գիպուրկի Կիւնդեր ասպետն առանց արուական ժառանգի վախճանած էր: Ինք մահուընէն քիչ մ'առաջ, իր երկու՝ Ատելհայտ եւ Պերդա դստերացը համար՝ հովտին մէջ՝ ուր որ հիմակ վանքն է, տուն մը շինած էր, ուր ասոնք աշխարհքիս աղմկէն հեռու բարի եւ հանգարտ կեանք մ'անցընել կ'ուզէին: Որովհետեւ իր երկու դստերքն իրենց մանկութենէն ի վեր վանական քաջուած կենաց մեծ յօժարութիւն ունէին:

Գիպուրկի մահուընէն անմիջապէս ետքը, երկուքն ալ աս տան մէջ քաջուեցան: Ասոր վրայ շատ չանցաւ, ուրիշ աղնուական աղջիկներ ալ մասնակից եղան ինչպէս էին, Գեբբէնպախ, Պլումենէկ, Գլինկենպէրկ, Սքիցենպէրկ եւ Կերոլտսէկ:

Աս տունը երեք տարի ետքը վանք մը կերպարանեցաւ եւ 1224ին նոյն վանաց բնակիչները Պերթոլտ Գենենպախ աբբային ձեռքէն Կիստերսականաց կանոններն ընդունեցան:

Կիւնդերին երէց գուստրը Ատելհայտ՝ առաջին աբասուհին անուանուեցաւ: Անոր համար Ատելհայտ Կիւնդերսթալ վանաց իւր հիմնադիրը կը համարուի: Իր մարմինը՝ կապարեայ դագաղով վանքին եկեղեցւոյն մէջ կը հանգչէր, բայց վանքին ջնջուելէն ետքը ժողովրդապետական եկեղեցին բերուեցաւ. եւ աս եկեղեցին՝ քանի մը տարի յառաջ պրերով. բոլորովին նորէն շինուեցաւ:

Որովհետեւ Կիւնդեր Գոպուրկին երկու դուստրքը զիրենք վանական կենաց տուին, անոր համար Ֆելդենպուրկն ու անոր հետ կից եղող մեծ կալուածն ալ Կիւնդերին մերձաւոր աղբականի մ'անցաւ, որ Հելուետիա՝ Գոկկենպուրկ դքսութեան մօտ՝ ամրոցի մը մէջ կը բնակէր: Աս ամրոցին վերջի ստացիւններն էին Կոթֆրիտ եւ իր Գունո Գիպուրկ տղան:

Գոպուրկ Կոթֆրիտ իր ժամանակին քաջ ասպետներէն մէկն էր, եւ աս քաջ մարդը 15որդ դարուն վերջերը դեռ կ'ապրէր: Ասի գեռ 12 տարուան

տղայ եղած ատեն՝ ուրիշ պղտիկ դբսոյ մը հետ որ Յովհ. Վեֆերպուրկ կը կոչուէր, իբր աղնուական տղայ Մայնցի արքեպիսկոպոսին պալատն եկած էր: Հոն երկու պատանիք, նոյն ժամանակին համաձայն սքանչելի կրթութիւն մ'ընդունեցան եւ աղնուական ու քաջ երիտասարդներ եղան: Երկայն ատեն իրարու հետ ապրելով ու հաւասար սկիզբներու տէր ըլլալով, իրարու հետ ներքին բարեկամութիւն մ'ստացած էին: Արիւններու մէջ միշտ մէկտեղ էին: — Մէկը մէկալին պաշտպան էր, եւ իրարու համար մահուան դիմացը երթալու պատրաստ էին:

Արկու երիտասարդներն ալ շատ անգամ կայսերական պալատի մէջ եղած նիդալախաղութեան մէջ անանկ քաջ հանդիսացան, որ բոլոր արքունեաց մտադրութիւնը վրանին ձգեցին եւ վերջապէս կայսեր սիրականներն եղան:

Հովհաննէս որչափ որ ալ քաջ մարտիկ եւ արի երիտասարդ ալ էր նէ, Արթիւրիտ ասպետական քաջութեանց մէջ զինքը կը գերադանցէր: Իր մաքուր կրօնը մէջ արի, հաւատարիմ եւ արդար սիրտ մը կը բաբախէր: Իր բարի զգածմունքն Աստուծոյ ու հայրենեաց, ճշմարտութեան եւ առաքինութեան փութութիւնը կը տոչորէր: Արօնի, եկեղեցւոյ եւ տէրութեան համար ունեցած փոյթը միշտ սուրբ էր, եւ նոյն ատենուան գերմանական ասպետաց մէջ այնչափ յաճախ եղած անամութիւններէ բոլորովին հեռու:

Արթիւրիտ՝ իր ասպետական պատիւն իր բոլոր կենացը մէջ չարատեց: Ինք նոյնն՝ աշխարհքիս մէջ ամէն բանէն՝ ստացուածքէն նաեւ կենանքէն ալ վեր կը դասէր: Արնար մարդ անոր ասպետական խօսքին վրան աւելի վստահել քան թէ հիմակուան քսան երդմանց: Ամիրոցներ ու վանքեր յափշտակելու կամ թշնամիէ մը վրէժ խնդրելու պատերազմ մ'եղած ատեն, ինք իր սուրը պատենին մէջ կը թողուր եւ իր ամիրոցին մէջ խաղաղ կը նստէր: Բայց թէ որ նոյնն Աստուծոյ փառաց եւ սուրբ կրօնին համար, կամ հալածուած անմեղի մը համար կ'ըլլար, արիութեամբ սուրը կը քաշէր, ասպետօրէն կը պատերազմէր, ընչից, արեան եւ կենաց չէր խնայեր:

Արթիւրիտ իր պատուական ծնողաց մահունէ ետքն՝ ամուսին մ'առաւ, որ կայսեր Հապսպուրկեան տնէն եւ առաքինի աղջիկ մըն էր:

Արթիւրիտին ամուսինը կերպրուտա՝ իրեն արժանի ամուսին, սքանչելի մայր եւ տանտիրէն մըն էր: Ինք ան ամէն առաքինութիւններն ու առաւելութիւններն ունէր, որոնք կնիկ մ'աղնուական մարդու մ'արժանի կ'ընեն եւ կը սիրցընեն: Երկրի վրայ իր մէկհատիկ երջանկութիւնն՝ երկանը եւ որդւոյն հաւատարիմ սէր ունենալու վրայ դրած էր: Ամենամեծ ուրախութիւն կը զգար երբոր զուրիշը կ'ուրախացներ կամ երջանիկ կ'ընէր: Անոր համար շատ անգամ զուրիշն ուրախացնելու կամ մէկու մը բարիք ընելու համար, ինք զինքը կը մոռնար: Իրեն համար չկար ճշմարիտ ուրախութիւն մը, որուն ամուսինն ու տղան մասնա-

կից ըլլալ չկրնային: Որչափ անգամ որ իրենները ուրախալի գործքով մ'ուրախացնելու յաջողութիւնը կ'ունենար, իր աղնիւ սրտին մէջ մեծ գոհութիւն կը զգար: Ամէն ատեն տնական հանգարտ ուրախութիւններն, արտաքին աղմկաւոր զուարճութիւններէն վեր կը դասէր: Կերպրուտա՝ բնաւ տեղ մը այնչափ սիրով եւ ուրախութեամբ չէր գտնուեր, որչափ տան եւ ընտանեաց գոգին մէջ: Շատ քիչ դուրս կ'ելլէր, եւ ան ալ միայն բարիք ընելու:

Վանի անգամ որ Գիւպֆելցենէն հովտի մէջ կ'իջնար, կամ աղքատաց տնակները կը մօնէր, կամ Ս. Վալենդինին ուխտատեղին կ'երթար եւ կամ Արիւն գերութեան վանքն այցելութիւն կ'ընէր: Ար որ կ'երթար օրհնութիւն կը բերէր: Վարը հովտին մէջ աղքատ չկար որուն ողորմութիւնը ըրած չըլլար, կամ դժբախտ մը զոր միւրթարած չըլլար: Անոր համար բոլոր շրջակայ տեղեր Արթիւրիտի մայր անուամբ ծանօթ էր: Աս աղնուական տիկինն իր բարի գործոցը վարձքն ու ամուսնական կենաց հանգարտիկ երջանկութիւնը կը վայելէր: Քանի որ կը տեսնէր թէ իր մէկ հատիկ եւ սիրելի զաւակը Գունո, բարեպաշտ եւ առաքինի կ'ըլլար, այնչափ իր երջանկութիւնը կ'աւելնար:

Իսկ Գունո բարի եւ անմեղ մանկիկ մը եւ հօրը հպարտութիւնն ու մօրն ուրախութիւնն էր: Գեղին բոլոր բնակչացը սիրելի էր, եւ զինք ճանչցողը կ'ըսէր թէ՝ «պղտիկ Գունոն գեղեցիկ եւ հրեշտակի պէս բարի տղայ մըն է»:

ԳԼՈՒԽ Բ.

Գաղտնի դատաստանը:

Չմերուան գիշեր մը, Արթիւրիտ եւ Կերպրուտա՝ իրենց Գունո զաւակին հետ՝ որ հիմակ տասուերկու տարեկան յուսալից տղայ մ'եղած էր, տաքուկ վառարանին քով՝ տխուր նստած էին: Արթիւրիտ պատմութիւններ կը պատմէր, մէկալներն ալ մոտիկ կ'ընէին, եւ բոլոր պատմութիւնները պատերազմներու, նիդալախաղութեանց եւ մենամարտութեանց վրայ էր: Եւ որչափ որ պատմողին իր պատմածներուն մէջ եւ ունեղը կ'աւելնար, այնչափ ալ մոտիկ ընողները սիրով կը լսէին: Իսկ Գունո՝ որ ասանկ բաները մեծ յօժարութեամբ կը լսէր, անանկ մտադրութիւն կ'ընէր որ մըրընին մըրնջելուն եւ հին Գիպուրկին աղեղնաձեւ ճամբաներուն մէջ՝ հովին դաղանանալուն եւ ոչ միտ կը գնէր: Մէյ մ'ալ յանկարծ անանկ զօրաւոր հով մը փչեց որ Գիւպֆելցենը շարժեցաւ եւ ամրոցը կը տատանէր:

«Ո՛հ, տէր Աստուած, աս ինչ է», դռնց Կերպրուտա. «անշուշտ գետնաշարժ մըն էր», պատասխանեց Արթիւրիտ. եւ ասով ամուսինն ու տղան հանգարտեցուց: Ասոր վրայ Արթիւրիտ պատուհան ելաւ եւ խոր մութ գիշեր ատեն պատուհանէն դուրս կը նայէր: «Գուրսը զարհուրելի մըրիկ ու հով կայ», կ'ըսէր. եւ «կը ցաւիմ ան խեղճ մարդիկներուն, որոնք

այսպիսի օգոյ մէջ ապաստանարան մը չունին. եւ պարտաւորած են բաց օդի մէջ մնալու: Ստուգիւ եւ ոչ անասնոյ մը կը բաղձայի աս դժբախտ վիճակը: Ըստ ամենայնի այսպիսի մրրիկ մ'ալ եղաւ իմ հօրս կենդանութեան ատեն, երբոր ինք գրեթէ այս ժամուս մէջ, անակընկալ տուն հասաւ: Ինք դրսի օգոյն պէս մրրիկալից եւ զրահապատ ներս մտաւ, բարկութեամբ դիմակն ու սուրը սեղանի վրայ նետեց: Ես ու մայրս կ'ուզէինք անոր թեւերուն մէջ նետուիլ, բայց ինք թեւերը իրարու վրայ դնելով, ետքը ձեռնամած գոչեց. «Սիրելի ամուսին եւ սիրուն տղաս, ձեռքերնիդ խաչաձեւ՝ երկնից արդար Աստուծոյ աղօթք ըրէք: Լսեցէք մէյ մը սա մրրիկն ինչպէս կը մեղնչէ, հովերն ինչպէս կը գազանան: Տարրներն իսկ, մարդկան՝ յերկնս աղաղակող անիրաւութեան դէմ կը դառնան: Նոր պատահած զարհուրելի դէպքի մը վրայ երկիրն ու երկինք միատեղ դէմ կ'ապստամբին: Թոյլ տուէք ինծի որ քիչ մը հանգչիմ, եւ ետքը ձեզի զարհուրելի բաներ ունիմ պատմելու»:

«Հայրս ասանկ կը խօսէր եւ աչքերէն արտասուք կը թափէր: Մայրս ու ես կը դողայինք որովհետեւ՝ հայրս այսպիսի վիճակի մը մէջ դեռ տեսած եւ այսպէս խօսիլը լսած չունէինք: Ես նոյն ատեն, սիրելի Գուշո քեզմէ քիչ մը պղտիկ էի: Սիրելի հօրս կը հարցընէի՝ թէ արդեօք մէկը զինքը վշտացուցած է, ասպետ մը կամ առանձնական մ'իրեն բաժնի մը ըրած է»:

«Չէ, սիրելի զաւակս, ինծի չէ. այլ այնպիսի մարդու մը մեծ չարիք մ'եղած է զոր ես իմ անձիս պէս կը սիրեմ», Այսպէս պատասխանեց հայրս եւ մօրս ու ինծի հետ հոս աս տեղս տաք կրակարանին քով նստեցաւ: Հոս իմ նստած տեղս հայրս նստած էր, իսկ ես ու մայրս հոն նստած էինք ուր հիմայ դուք:

«Գերմանիայի ծաղիկն եւ Գերմանական ասպետութեանց պարծանքը, Ութն ֆելդհերնէն՝ ալ չկայ», Այսպէս կը սկսէր հայրս իր պատմութիւնը: «Իր ամբողջ հրոյ ճարակ եղաւ եւ մէկհատիկ զաւակն, որուն վրայ մեծամեծ յոյսեր ունէինք եւ հօրը ճիշդ պատկերն էր, աւերակաց տակը թաղուեցաւ: Ո՛հ, Տէր Աստուած դուն աս անգթութեանց վկայ ես, եւ ստուգիւ գայ պիտի օր մը եւ վրէժդ պիտի առնուս: Երեւակայէ մէյ մը, սիրելի Ատելհայտ, ասի մօրս առնուն է, անաստուած եւ արիւնկզակ ֆէֆէ (գաղտնի դատաստանը), զքաջ Ութն առանց յանցանքի դատաստանի հրաւիրեց, եւ որովհետեւ Ութն ֆելդհերնէն չգնաց, աւաղակութեամբ վրան յարձակեցաւ ու զինքն ու որդին սպաննեց եւ ամբողջ աճիւն դարձուց: Ութն, Ութն. ազնիւ բարեկամ. դուն հիմայ վերն, Աստուծոյ եւ քու սիրելի որդւոյդ քովն ես: Գուշո սիրելի ամուսինդ ալ, զոր մահը քեզմէ տարածամ յափշտակած էր նորէն գտար: Բայց քու բարեկամներդ հոս մնացին, անոնք զքեզ կու լան, եւ եթէ որ Աստուծոյ կամքն է, օր մը քու մահուանդ

վրէժը պիտի առնուն: Այո՛. երկայն ատեն ասանկ չիլընար մնալ, արդար Աստուած մը, երկայն չ'սպասեր — վրէժինդութեան ատենն ու արդար հատուցում մը, ստուգիւ հեռու չէ»:

Հայրս պատմութիւնն ասով լմնացուց եւ ինքն ու մայրս կու լային, որովհետեւ երկուքն ալ զՈւթն ֆելդհերնէն շատ կը սիրէին: Բայց հօրս սխալմունքն ան էր, որ Ութնին տղան մեռած կը համարէր: Անի մեռած չէր, տան հաւատարիմ ծառայ մը, բոցերուն մէջէն զինքն ազատած եւ Վալտերին ամրոցը տարած էր: Էտմունտ Վալտերն բարի ու քաջ ասպետ մըն էր, ինք զաղայն իբր իր որդին կրթած եւ ետքէն իր մէկհատիկ դստեր փեսայ ըրած էր: Հիմակ անի երջանիկ ամուսին ու բարեբախտ հայր մըն է: Ես զինքը Վիլհելմա կայսերական նիդակախաղութեան մէջ տեսայ եւ անոր բարեկամացայ: Ազնուական երիտասարդ մը ու քաջ պատերազմող է, եւ Մաքս Վալտերն կը կոչուի: Ըստ ամենայնի նոյնը տեսայ իրեն վրայ, ինչ որ հայրս Ութն ֆելդհերնէն վրայ կը պատմէր: Թէ արդեօք հայրս, Ութնի որդւոյն կենդանի ըլլալն իմացած է թէ չէ, չեմ գիտեր, բայց աս միայն գիտեմ որ մայրս շատ անգամ ինծի կ'ըսէր. «Աթփրիտ, չեմ գիտեր ինչ բան է որ մեր հայրն իր զուարթութիւնը շուտով նորէն ստացաւ, եւ Ութն ֆելդհերնէն վրայ բառ մ'ալ չիղորուցեր: Ապահով եմ որ զանի մոռցած չէ, որովհետեւ զանի որդւոյն սիրելը դիտեմ: Անշուշտ սրտին մէջ աս նկատմամբ գաղտնիք մ'ունի, բայց չեմ կրնար իրեն հարցընել. որովհետեւ իր ասպետական պատիւը վտանգի մէջ ձգող գաղտնութիւնները, նոյն իսկ ամուսնոյն ալ չիպատմել»:

Այրնայ մօրս զրուցածն եղած ըլլալ, բայց հայրս բոլոր կենացը մէջ ասոր նկատմամբ բերնէն խօսք մը չհանց: Իր գաղտնիքովն իբր բարի ու պատուաւոր մարդ մեռաւ:

«Բայց աս անաստուած ֆէֆէն ո՞վ է», հարցուց Գուշո հօրը, «որ զՈւթն ֆելդհերնէն սպաննեց եւ ամբողջն այրեց: Գեռ աս անգութ ֆէֆէն կ'ապրի, այր է, կնիկ է, Բոնչ է: Ասպետները դեռ իրմէ վրէժ չառին: Չէ նէ յաներեւոյթս գործող պարիկ (աֆէշ ֆէֆէ) մըն է»:

«Չէ, սիրելի որդեակ, պատասխանեց հայրը ծիծաղելով, երբ մայրն ալ կը ծիծաղէր. «Ֆէֆէն ոչ կնիկ է եւ ոչ ալ պարիկ. բայց քան զպարիկն հղօրագոյն է, ինչպէս որ պարիկներուն առասպելներէն դիտենք: Ֆէֆէն դեռ կ'ապրի եւ բոլոր Գերմանիային վրայ կը գաղանանայ: Խոհեմ մտածող Գերմանացիք դեռ աս բանս երկրին վրայէն չիցան ոչնչացնել: Բայց պիտի գայ ատեն մը, որուն մէջ զանի ոչնչացընելը պիտի յաջողի. որովհետեւ երկնից վրայ արդար Աստուած մը կայ: Ես գուցէ չեմ տեսներ, բայց դուն սիրելի Գուշո, դուն պիտի տեսնես: Ես քեզի գաղտնի ֆէֆէն վրայ դեռ բան մը չպատմեցի, որովհետեւ աս փափուկ հասակիդ մէջ զքեզ չար աշխարհքի մը հետ ծանօթացընելը խոհեմութիւն չէի

սեպած: Բայց որովհետեւ հիմակ անանկ հասակ մ'ունիս որով շատ պիտի չանցնի եւ աշխարհքի իրաց մէջ պիտի մտնես, կրնաս, մանաւանդ թէ պէտք ես աս դաղտնի ֆէֆէն ինչ ըլլալն իմանալ:

Ֆէֆէ բառը սաքսոնական ֆէֆէֆէ բառէն յառաջ կու գայ եւ կը նշանակէ հալածել, քսորել կամ արտաքոյ օրինաց հրատարակել: Յառաջուան աւտեններն, երբ որ դատաստանարաններ չկային, պատուաւոր ասպետներ իրարու հետ միաբանեցան եւ դաղտնի դատաստան մը կազմեցին, որուն առջին ան յանցաւորները կ'ելլէին որոնք աշխարհքի առջին անպատիժ կը մնային: Աս յանցաւորներն իրենց արժանաւորութեան համաձայն կը պատժուէին, եւ ասով պնդիս չարագործութիւններ կը խափանուէին, որոնք կրնային ըլլալ թէ որ աս դաղտնի դատաստանը չըլլար: Աս դատաստանին թէ տեղն ու թէ դատաւորներն անձանթ կը մնային: Այսպիսի առաջին դաղտնի դատաստանը Վէսթֆալիայի մէջ դրուեցաւ, ուստի որ նաեւ Վէսթֆալիայի կամ Գալիի ֆէֆէ դատաստան կոչուեցաւ:

Այսպիսի ֆէֆէնէ հիմայ Գերմանիայի մէջ շատ կան: Բայց յառաջուաններուն պէս չեն, եւ զարհուրելի բաներ են: Յառաջուան ատենը ֆէֆէ դատաւորները Գերմանացի ասպետաց ամենէն աղնիւներն էին, իսկ հիմակ անոնց գիրտն է: Աս դատաստանարաններէն ամենէն աւելի անգութներն ու վնասակարները Արենսպէրկի, Սոէսթի, Ուննայի, Տէգմուտի եւ Վէսթֆալիայիներն են: Սիրելի Գուեո հիմայ գեռ բան մը չես հասկընար, բայց ատեն պիտի գայ որ Գերմանիայի ամեն քաջ ասպետաց հետ աս դաղտնի ֆէֆէն դատաւորաց անընդհատ անգութութեանց եւ արիւն կըղակ գործոց վրայ պիտի գանդատիս:

Գեռ պատմեմ քեզի թէ աս ֆէֆէ դատաստաններն ինչպէս հաստատուեցան եւ հիմակ ինչպէս են: Ֆէֆէ դատաւորներն ասպետներէն կ'առնուին: Իրենց նիստերու տեղը ազատ ֆէֆէ կը կոչուի, իսկ նիստի մէջ նախագահութիւն ունեցողները Գալիֆէֆէ: Ո՛վ որ գահատէր ըլլալ կ'ուզէ, կամ իշխան եւ կամ ազատ դուքս մը պիտի ըլլայ: Յառաջագոյն ասանկ էր, բայց հիմակ աս ճշգրտութիւնները չկան: Ասոնք նաեւ դատաստանարանի ծառաներ ալ ունին: Բայց դատաւորներն ու ծառաներն անձանթ կը մնան: Հիմայ Գերմանիայի մէջ հաղաքաւոր ասանկ մարդիկ կան: Ասոնցմէ մարդ չի կրնար զբուշանալ, որովհետեւ ամէն տեղ ընկերութեանց մէջ կը մտնեն կ'ելլեն եւ ո՛չ որ զիրենք իբր պայսիսի կը ծանչնայ: Բայց իրենք մէկըմէկ որոշ նշանով եւ նշանաբանով մը կը ծանչնան, զոր ես, ինչպէս նաեւ իրենց ժողովին մասնակից չեղողները, չենք գիտեր: Միայն իրենք գիտեն եւ կը հասկընան եւ անոր համար Գիֆֆէ ալ կը կոչուին: Գիտեցածնին լռելու համար զարհուրելի երգմամբ կապուած են: Երգման ձեւն ես չեմ գիտեր բայց քստմնելի բան մը պիտի ըլլայ: Որովհետեւ նոյն իսկ երգման ձեւը, չգիտեցողներուն դաղտնիք մը

կը մնայ: Օր մը, ասպետ մը կը պատմէր թէ հոն պատահածները ու տեսնուածները զարհուրելի են: Աս մարդը երեք անգամ ետեւէ ետեւ առանց պատճառը գիտնալու նոյն դատաստանին կանչուած է: Հրաւերը դաղտնի եղած է: Օր մը ամրոցին դրան վրայ կայցուած մագաղաթի թերթ մը տեսուած է: Անոր վրայ խաչածեւ երկու դաշոյններ նկատուած էին, եւ ամէն մէկուն վրայ երեք երեք հատ խաչեր փորուած: Աս դաշոյններուն մէջ տեղը դրուած էր հրաւեր: Երրորդ եւ վերջին հրաւերի մէջ սպանալիքը դաշոյնով, սրով ու հրով էր, թէ որ աս վերջի հրաւերն ալ նախապէս, երեսնալու չըլլար: Ծանուցման մէջ, տեղն ալ որոշուած էր, ուր կէս գիշերին պիտի գտնուէր:

Երրորդ հրաւերէն ետքը, որոշեալ ժամուն ըսուած տեղը գտնուեցաւ: Աս տեղն իր ամրոցէն երեք ժամ հեռու եւ անտառային տեղ մըն էր: Ինք մինչեւ հոն ձիավարած էր: Եւ հոն երկայն ատեն սպասել հարկ չեղաւ, քառորդ մը ետքը երկու զրահաւորեալ մարդիկ ձեռքերնին մերկ սրով, երեսնին գոց, ձիավարելով եկան: Առութեամբ անոր սուրն առին, աչքերը կապեցին եւ ձիուն սանձը բռնելով առին տարին:

Ինք ուր երթալը չէր գիտեր, միայն այնչափ կը զգար որ տեղերն երթալով կը վայրենանային եւ ճամբան խորտուբորտ կ'ըլլար: Գրեթէ երկու ժամու չափ քալելէն ետքը յանկարծ կեցան: Չիրէն վար իջան եւ զանոնք ծառի մը կապեցին եւ նեղ ճամբէ մը, խիտ մացառներու մէջէն ոտք կ'երթային: Քառորդ մ'ասանկ ճամբայ ընկէն ետքը, անձանթները կեցան, ասպետին աչաց կապը քակեցին, եւ ստորերկրեայ կամարաւոր տեղեղ մէջ էին: Երկու գիմակաւորեալները ջահերով առջեւէն կ'երթային, եւ շատ անցքերէ անցնելէն ետքը, բաղմամբ ճրագներով լուսաւորեալ սրահ մը մտան: Հոն ամէն տեսնուածները սոսկում կը բերէին: Սրահին մէջ տեղը սեւ լաթերով ծածկուած խորան մը կար: Խորանին վրայ խաչելութիւն մը, որուն մէկ կողմը սուր միւս կողմը դաշոյն կը կենար: Հոս ասպետն ստիպեցին որ ծուկ գնէ աղօթէ, եւ անով խիտ հարցափորձի մը պատրաստուի:

«Ի՞նչ ո՛հ», կ'ըսէր ասի պատմող ասպետը, «աս սարսափման վայրկենի մէջ աղօթել չէի կրնար: Ամուսինս ու տղաքս կը մտածէի, եւ երբոր միտքս ան ալ եկաւ թէ հաւանականաբար զիրենք ալ պիտի չտեսնեմ, ճակտիս վրայէն մահուան քրտինքներ կը վազէին»:

Իսկ ճ' ասպետն աս սրահէն ուրիշ սրահ մը տարուեցաւ որ նուազ լուսաւորեալ էր. եւ ճամբան հարկերէն աւելի մեռելոց գանգեր տեսաւ: Մահուան սարսափը բոլոր անդամները վրայ տիրեց: Այսպիսի սպանութեանց վիճի մէջ, ինք իր բոլոր ասպետական սրտոտութիւնը կը կորսնցընէր, թէ որ անմեղ խիղճն, արդար եւ ամենակարող Աստուծոյ մը դոյութեան խորհուրդն իրեն քաջալերութիւն չտար: Առաջնորդ-

ները զանի սրահ մը տարին որուն մէջ երեսունէն աւելի դիմակաւորեալ ասպետներ, սեւերով ծածկուած աթոռներու վրայ նստած էին: Ամենէն վերը դահատէրը նստած էր: Գատաւորներէն ամէն մէկն ալ ձեռքերնին մէյմէկ դաշոյն բռնած էին: Գատաւորներէն մէկն իրեն քանի մը բաներու վրայ արտունջ կ'ընէր, բայց ասպետը քաջասրտութեամբ՝ անմեղութիւնը կը պաշտպանէր: Ետքը քուէ ձգուեցաւ ուստի որ իր աղատութիւնն ու մահը կախում ունէր: Աս տխուր եւ քստմենքի վայրկենին մէջ խոր լռութիւն մը կը տիրէր: Գատաւորներն իրարու մէջ միաբան չէին: Վերջապէս դահատէրն ելաւ եւ ասպետին աղատութիւնը ծանոյց, եւ հետեւեալներն ըսաւ. «Ամբողջութեամբ ասպետ, Գուր մեր մէջը շատ թըշնամիներ, բայց նաեւ շատ բարեկամներ ալ ունիք: Բայց ասոնցմէ հիմակ անմեղ հրատարակուած էք եւ աղատութիւննիդ կ'ընդունիք»:

Պիտի շարունակուի:

~~~~~

ԲՆԱԳԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՐՄԱՆԱԿԱՆ ԲՆԱԿԱՆ ՄԱՐԶՆՈՅ

(Հարմարութիւն եւ վերջ տես թիւ 6)

Ասանկ գերի ժողովուրդ յօժարութեան պէս զարմանալի է նաեւ քանի մը բնախոյզներուն միջոց տերեւոջի համբար ժողովուրդ բնութիւն տալը: Ինչպէս յայտնի է տերեւոջի տեսակ մը միջատ է, որ ամբարուան ու աշնան մէջ ծառերու վրայ մեղրացօղ կը ձգէ, որ անոյշ է, ու ծառերուն սաստիկ վնասուար նիւթ մըն է: Մրջիւններն աս միջատները կը ժողվեն կ'ըսեն, իբրեւ թէ քաղցրութեան աղբիւրը իրենց քովն ունենալու համար: Ստոյգ է որ մրջիւնները սաստիկ անոյշ կը սիրեն, ու գտածնին անյագ կ'ուտեն, նոյնպէս սաստիկ անյագաբար մայրի (Buche) եւ ուրիշ ծառերու վրայ մեղրացօղ կը փնտռեն, բայց աս կ'ըսենք, որ երբեք չպատահեցաւ, որ մէք անձամբ աս վնասութիւնը կարող ըլլայինք ընել, որով եւ կարող ըլլայինք հաստատել թէ ստուգիւ մրջիւններն աս միջատները կը ժողվեն ու կը պահեն, ինչպէս որ գեղացի մը կով ու արջառ ու ոչխար կը պահէ: Երբ որ տերեւ մը մեղրացօղով սաստիկ լեցուած ըլլայ, մրջիւնն անկից անյագ կ'ուտէ, առանց քովէն անցնող տերեւոջին նայելու կամ դաշելու. նոյն իսկ շատ անգամ կ'ըլլայ, որ իրենք ալ իրենց աւար ժողովուրդ համար աս ոջիւններուն վրայէն կ'անցնին: Իսկ թէ որ ասոր հակառակ մեղրացօղը քիչ ըլլայ, ու մէկ մոլորական ու թափառական տերեւոջի մը մրջիւնի մը քովէն անցնելու ըլլայ, ան ատեն մրջիւնն իր ձեռքերուն վրայ անոր կը դաշի, ու տերեւոջիւ նեղը մանելով իր հեղուկէն քանի մը կաթիլ հոն թող տալու կը ստիպուի: Բայց տերեւոջին ասիկայ ան ատենն ալ կ'ընէ, երբ որ մէկը մէկ բրինձի հատով մը անոր դաշելու ըլլայ, որմէ յայտնի է թէ ասով իր բնա-

կան սովորութեանը կը հետեւի, որն որ ունի իւր անոյշ հիւթը վաղցրնելու, թէ որ մրջիւն մը անոր դաշելու ըլլայ: Հուպէր ասոր հակառակ կը կարծէ, թէ տերեւոջիները մրջնոց բաղձանքը կ'իմանան, ու իրենց հեղանիւթն ան կերպով թող կու տան, ինչպէս որ կով մը կ'ընդին իր կաթը կու տայ: Հուպէր՝ դարձեալ կը պաշտպանէ, թէ մրջիւնները տերեւոջիները քանի մը տնկերու մէջ կը գոցեն, ու զգուշութեամբ կը պահպանեն, եւ թէ զանոնք իբրեւ ընտանի անասուններ իրենց բոյնին մէջ կը ժողվեն, եւ անոնց հաւկիթներն իրենցնին պէս կը հոգան ու կը դարմանեն: Բայց մեղի անանկ կ'երեւայ, թէ Հուպէր՝ ստորագրած անասնոյն վրայ չափազանց նախապաշարեալ սէր ունենալով՝ սովորական երեւոյթի մը աս կերպով մեկնութիւն կու տայ: Ա՛ռւընք հոս տեղս իր աս նիւթի վրայ ըսածներէն քանի մը հատակաւորներ քաղել: «Մրջիւնները, կ'ըսէ, աս փոքրիկ անասնոյն յարգը աղէկ կը ճանչնան, ասոնք են, որմէ իրենց միակ հանգստութիւնն ու բարեկեցութիւնը կախուած է. եւ մրջնոց բոյն մը այնչափ աւելի հարուստ կը սեպուի, որչափ որ աս տերեւոջիներէն աւելի ունի. կրնայ ըսուիլ թէ ասոնք իրենց արջառն ու ոչխարն են: Ո՞վ կրնար կարծել թէ մրջիւնները տուարածական ժողովուրդ մ'ըլլան: Տերեւոջիներն, որոնք եւ շարունակ բոյներուն մէջ տեսայ, ինքնակամ աս մրջնոց բոյնը կու գան, չէ նէ մրջիւններն անոնցմէ կը բռնեն ու բոյներին կը բերեն: Ա՛րջիւնն ինձի աւելի հաւանական կ'երեւայ. մրջիւնները շարունակ զանոնք տեղէ տեղ փոխելու պարտաւորած են, բայց ասկից եղած օգուտն ալ կը վայելեն: Ես աւելի ան կարծեաց միտած եմ, թէ գեղին մրջիւններն, եւ բոլոր աս ճարտարագործութեան պարագայողներն, աս միջատները փնտռելու համար տնկոց արմատներուն գետնին տակ կալմած ստորերկրեայ ճամբաներէն կ'երթան. եւ աս միջատները խոտերուն մէջ ցրուած կը գտնեն, ու իրենց բոյնը կը բերեն: Թէ որ ասանկ չըլլայ, ան ատեն չեմ կրնար ըմբռնել, թէ ինչ վախճանաւ մրջնոց բլրակներուն տակ այնչափ միջատներ ժողված ըլլան, որովհետեւ ուրիշ կողմանէ անոնց նմանութիւն ու հաւասար հասարակութիւն չունին: Շատ քիչ անգամ պատահեցաւ, որ աս տերեւոջիները խոտերու տակ գտնեմ առանց գեղին մրջիւններէն պաշարուած ըլլալու, որոնք ստորերկրեայ ճամբաներով անոնց կայարանը կը կոխեն, ու հաւանականաբար աշնան մէջ իրենց բոյնը կը բերեն: Նոյն իսկ իմ աչքիս տակը մրջիւնները շատ անգամ անոնց վրայ յարձակեցան, ու զանոնք յափշտակելով խաւարին ճամբաներէն առին տարին, որ ցոյց մըն է, թէ աս միջատները կատարեալ իրենց ծառայութեանը համար են:

Մրջիւններէն չորս կամ հինգ տեսակը՝ զտերեւոջիւ գեղին մրջիւնն նման իրենց բնակարանին մէջ կը պահեն, բայց ոչ այնչափ երկայն ատեն, եւ ոչ ալ բաղձաթիւ, ինչու որ իրենց կերակրոյն մէկ

մասը ծառերու վրայ եղածներն ուտելով կը հանեն: Ոմանք ալ աս միջատներով բռնաւորած ստորերկրեայ ճամբու մը մէկ ծիւղին կը հասնին, որն որ իրենց բոյնին կը տանի, ու հոն տեղս զանոնք կ'ուտեն իբրեւ թէ իրենց բնակարանին մէջն են. բայց երբ որ զանոնք իրենց բոյնը տանել բաղձալու ըլլան, անարգել առանց ուրիշ միջիւնէ մը տեսնուելու, կամ վտանգի մը տակ ինչալու կը տանին: Կարմիր, մոխրագոյն միջիւնները, եւ ուրիշ մէկ փոքր տեսակ մ'ալ միշտ աշնան, ձմերուան ու գարնան ատենները պատրաստ բազմաթիւ տերեւոջիւններ կ'ուենան. ուստի եւ ասկից կը տեսնուի, որ տերեւոջիւնները միջնոց ընտանի անասուններն են, որոնք իրենց բնակարանները կը ժողովն ինչպէս որ մենք մեր ծառայութեան համար եղած անասունները մեր մօտերը կը պահենք: Մեր իշխանութեան տակ ինչպէս անասունները մարդուն ձայնը կը ճանչնան. կ'երեւայ թէ տերեւոջիւններն ալ միջիւնին լեզուն կը հասկընան, ու անոնց կերակրովն ալ կը սնանին, չուպէր մինչեւ ան աստիճանի ալ կը հասնի, որ կը պաշտպանէ ալ, թէ միջիւնները աս միջատներուն համար փարախներ ու արգելոցներ կը շինեն, ու ձմեռ գալու ըլլայ զանոնք մէջը կը քշեն կը պահեն:

ՐԱՎԵՆԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՆԵՐ ԵՒ ԵՐՈՒՆԵՍԻՑ

Ճարտարապետութեան վրայ:

Ճարտարապետութիւն (architecture) բառով ընդհանրապէս շէնք շինելու արուեստը կ'իմացուի: Աս իմաստով ճարտարապետութիւնը շատ հին է, որովհետեւ մարդիկ շատ վաղուց սկսած իրենց բնակարաններ կառուցանել իրենք զիրենք օգին խտուածներէ պահպանելու համար: Բայց երբ որ հետզհետէ աս արուեստը հանգստութեան ու գեղեցկութեան միտ դնելով, կատարելագործուելու սկսաւ, ան ատեն իսկ մը կանոններ յառաջ եկան նոյն շէնքերն աւելի գեղեցիկ ու աւելի յարգարուն կազմելու, որ այսօրուան օրս ճարտարապետութիւն որ կ'ըսուի, հինգ ընկալելու ճարտարապետական ոճերէն մէկուն համաձայն հրապարակական ու առանձնական շէնքեր շինելու արուեստը կ'իմացուի: Հատ անգամ նաեւ խառն ոճով ալ շէնք կը շինեն, այնպէս որ երբեմն ամէն հինգ ոճերն ալ մէկ շէնքի վրայ կը գործածուին:

Ճարտարապետութիւնն երեք գլխաւոր մասերու կը բաժնուի, այս ինք բաղադրական, զինուորական ու նաւական ճարտարապետութիւն:

Քաղաքական ճարտարապետութեան վրայ:

Քաղաքական ճարտարապետութեամբ կ'իմացուի, ճարտարապետութեան ան բաժանումը, որն որ կը սորվեցնէ թէ հասարակ տունները, պալատները, տաճարները, կամուրջները, եւ այլն ինչպէս պէտք է շինել:

Ամենէն հին հողակապ շէնքերու յիշատակարանները եգիպտացւոցն է. իրենց ձեւին ու զարդուն մէջ պարզ, բայց զարմանալի մեծութեամբ ու հաստատութեամբ, որոնք հազարաւոր տարիներ կը դիմանան:

Յօյները, բնութենէ աղիւս զգածուած ու բարակ ծաշակ ունենալով, առաջին եղան աս արուեստին ուղիղ կանոններն ու շինուածոց ճիշդ չափակցութիւնն աղէկ ըմբռնելու: Հռոմայեցիք աւելի չափադանց շուայութեան յարգ կ'ընծայէին, որն որ շատ անգամ զեղխութեան կը տանէր: Արաբացւոց վաւերական երեւակայութիւնը ամենեւին հաստատուն կանոնի մը տակ ինչալ չէր ուզեր, անոր համար ալ իրենց ճարտարապետութեան ոճը անսովորական ու սեպհական բան մ'ունի: Ասկէց

յառաջ եկաւ Գոթացի ճարտարապետութեան ոճը, որուն ամենամեծ յարգը իր աղետութիւնն է:

Յունական ճարտարապետութիւնը՝ բարձր եղանակաւ մը չափակցութեան գեղեցկութիւնը՝ ձեւին գեղեցկութեան հետ կը միացնէ: Ամէն տեղ անոնց նմանելու կը ջանան: Եւ որովհետեւ հիմնական սովորութիւններն ու գործածութիւններն յունականէն շատ տարբեր են, անոր համար աս նմանութիւնը քիչ մը չափաւորութիւն կը կրէ, որով Դոր ճարտարապետութիւնը Յունաց ու Հռոմայեցւոց հին ճարտարապետութեան կը զանազանուի:

Յառաջուան մարդիկ օգին խտուածներէ գէտ, խիւղերու ու խուռներու մէջ ապաւէն կը փնտռէին, եւ աս խիւղերն ալ ծառի ծիւղերով կը շինէին: Ճարտարապետութիւնը կը ջանար աս յառաջուան բնակարաններուն նմանիլ ու զանոնք գեղեցկացնել: Ուստի եւ խուռներուն անձեւ ծածկերը ձեւաւոր ու չափակցեալ կամարներու փոխուեցան, խորոջներուն մուտքը՝ դռներու, ժայռերուն պատուաւածները՝ չափակցեալ պատուհաններու: Խիւղերուն տանիքը վերցնելու համար ծառի ծիւղեր կը գործածուէին, վերջէն ժամանակաւ սիւններ ելան, որոնք հիմակ մեր եկեղեցիներն ու պալատները կը զարդարեն, եւ այսպէս հինգ սիւներու ոճերն յառաջ եկան: Արուեստը տանեաց դուռն ելած մասերը զարդարուն քիւրու փոխել, ծողերուն ծայրերը՝ որոնք յարկը վեր կը բռնէին, քիւրու մոյթներուն, ու անտաշ ցանկերը զգապանէնէնէն: Ճարտարապետութիւնն ամբողջ առեալ իր նախապատկերէն այնչափ հեռացած է, որ նորագիւտ արուեստ մը կրնայ համարուիլ:

Միւներուն ոճը շէնքի մը ամենագեղեցիկ զարդը կը կացուցանէ: Խաբաքանչիւր ոճն երեք մասերէ կը բաղկանայ, Պատուական կամ խաբիս, Սիւն ու խոյակ: Ճարտարապետութեան աս ոճն ալ խիւղերէն առնուած է: Խիւղերը որդեկէն պաշտպանելու համար, բարձրացած հողէ կամ քարէ խորիւսներու կամ հիմերու վրայ կը կառուցանէին: Աս խորիւսներուն չորս կողմը քերաններ կը դրուէին, որոնք բոլոր շէնքը շրջապատելով, տանիքը հաստատուն կը բռնէին, եւ անձեւին հոսանքներէն շէնքը կը պահպանէին: Աս տանիքը կամ յարկը հորիզոնական մոյթներու վրայ կը կենար, որոնք գերաններով հաստատուած էին: Աս կոշտ նախապատկերէն՝ կամայ կամայ կատարելագործուելով, ու գեղեցկանալով յառաջ եկան, խորիւսը սիւնն ու խոյակը, մէկ խօսքով սեանց ոճը:

Հինգ այլեւայլ սեանց ոճեր կան, այս ինքն, Խաբուրիայի կամ Գոսկանացի, Գորիացի, Յունացի, Կորնիթացի ու Խառն ոճեր:

Եւրոպացի ոճն ամենէն պարզն է, սեանց բարձրութեան չափն է տրամագիծն եօթն անգամ առնուած:

Գոթացի ոճին երկու գլխաւոր յատկութիւններն են իրենց հաստատութիւնն ու աղետութիւնը: Միայն աս ոճին մէջ խոյակը առանձին սեպհականութիւն մ'ունի: Այս ինքն խոյակը Ապոլոնին քնարին նմանութիւն մըն է, զորն որ Իբէլէֆ կ'անուանեն, ու քիւն վրայ կը դրուի: Գորիացի սեան բարձրութիւնը՝ ութն անգամ առնուած տրամագիծին հաւասար է:

Յուսկացի ոճը Գորիացի ոճին պարզութեան ու Կորնիթացի ոճին փառաւորութեան միջինն է: Իր իրական տարբերութիւնը սեանց գլուխը զարդարող խղճնաձեւ անտերեւ զօրգերուն վրայ կը կայանայ: Աս ոճին՝ սեան բարձրութեան հետ ունեցած համեմատութիւնը, անոր տրամագիծին ինն անգամ առնուածին հետ հաւասար է:

Կորնիթացի ոճը մէկալ հինգ ոճերուն ամենէն աղետն ու գեղեցիկն է: Իր վայելչութիւնը՝ յունական ճարտարապետութեան ամենաբարձր աղետութեան ցոյցն է: Միւներուն բարձրութիւնը, տրամագիծին տասն անգամ առնուածն է: Խոյակներուն զարդն ամենէն հարուստն է. երկու կարգ տերեւներով ու տասնութեղ խղճնաձեւ զարդերով զարդարուած են: Հարուստութիւնն ու փառաւորութիւնն աս ոճին նկարագիրներն են:

Խառն ոճը, որոշ նկարագիր մը չունի, եւ ոչ ալ առանձին համեմատութիւն մը: Տրամագիծը տասն անգամ առեալ իր բարձրութիւնը կու տայ: Աս ոճը կը ծանցուի, Կորնիթացի խոյակներուն տերեւներուն կից եղած չորս Յունացի խղճնաձեւ զարդերէն:

որոշորաց գունդն եւ թէ՛ ազատական՝ զօրացը պատերազմի պաշտօնէն կառավարութեան տակ կը ձգէ: Ազատականները մէկ տարուան համար միայն կ'ընդունուին. պատերազմի սկսելէն ետքն ասոնցմէ ոչ ոք կրնայ բանակը թողուլ: — Գաւառի եւ Հիւսիս-արեւելեան լրագիրները կը գրեն թէ Աւստրիացւոց փո գետը անցնելը, ջրերուն բարձրանալուն պատճառաւ շատ դժուարացաւ: Աւստրիացւոց Բաբայի մէջ յառաջանալը մեծ ազդեցութիւն ըրաւ, այնպէս որ նոյն տեղաց պաշտօնակալաց մէկ մասն հակառակ պատամբութիւն (contre-revolution) ընելով դբոյն դբոյն նորէն կանգնեցին, որով ապստամբ մասը Բիւսնիցիի սահմաններէն ներս մտնելու ստիպուեցաւ: (Գրքուհին նորէն Բարմա դարձաւ): — Մոտենայի դուքսը Բիւսնիցիէն եկած պատգամաւորներուն դէմ, որոնք երկրին խաղաղութիւնն աւելեւ եւ յեղափոխութիւն մը հանել կ'ուզէին, չէ թէ միայն մեծ տէրութեանց բողոքը ըրաւ այլ մի եւ նոյն ատեն Վերքուր Էմմանուէլին դէմ պատերազմ հրատարակեց: Մինչեւ հիմակ իր զօրքը հաւատարմ մնաց:

Գաւառի 6 Մայ. Այսօր Գաղղիական նոր զօրաբաժին մ'ալ Գուրին մտաւ: Աս բաժինը Սուզայէն քաղաքը եկած է, որովհետեւ երկաթուղին ռազմավթերէրէր զբաղած է: Աս զօրաբաժինն մէկ մասը Մոն Ժէնէվիին վրայէն կու գայ եւ Բիւսնիցիայի վրայէն Գուրին պիտի մտնէ եւ առանց յապաղելու դադրական բանակը պիտի երթայ: Գաղղիացւոց զինաւոր բանակը, որուն հրամանատար է Պարակէ Կիլիէ Սերալայէ Սգրիվա կը գտնուի:

Հոգի: Փաբիւնէ Մայիս 5ին ասանկ կը գրեն թէ Անդունիլ կարգինալն Աւստրիայի եւ Գաղղիայի դեսպանաց ծանուցադիր մը տուած է, որուն մէջ կը ծանուցանէ թէ Քահանայապետական կառավարութիւնը ներկայ պատերազմի մէջ, բոլորովին չէզոք մնալ կ'ուզէ:

Անգղիա

Հոգի Մայիս 5: Մինչեւ աս ատու Անգղիայի խորհրդանոցի անդամը 523 ընտրութիւն եղած է, որոնց 296 ազատական եւ 227 տէրութեան կողմն են:

— Լոնտոն 7 Մայ: Բեիլիսի սպառապեան երէկ իրիկուն ճամբայ ելաւ, անոր տեղը պիտի գայ Բեիլիսի:

Գերմանիա

Գաւառի 3 Մայ. Հոս շարժումներն օր քան զօր պատերազմական կերպարանք կ'առնուն: Ամէն օր զէնքի կանչուած պահեստի զօրաց բազմութիւն կը տեսնուին, եւ թնդանօթաց փոխադրութիւններն եւ անոնց վերաբերեալ իրաց պատրաստութիւններուն վերջը չի գար: 2է թէ միայն պահեստի դուրստակը զէնքի կանչուած է, այլ նաեւ 1845էն ի վեր ծառայութեան մէջ եղողներէն ամէն ալ: Ամէն կողմ, ամրոցներու մեծ թնդանօթներ, ռազմավթեր բեռնաւորելու եւ խաւրելու մեծ շարժում կայ:

Պրէսն 13 Մայ. Այսօրուան խորհրդանոցին մէջ բոլոր պատգամաւորները Գաւառի մին ընտան ճամբուն դէմ խօսեցան, եւ կ'ըսէին թէ Իտալիայի ապստամբական մասը Գաղղիայի եւ Բիւսնիցիի հետ միացած են. եւ ի մասնաւորի ագիտաւորներէն սկզբնալ դէմ զինեցան եւ ստիպեցին զկառավարութիւնը որ բոլոր ճգնաժամ ատր դէմ պնէ: Միայն Լէհ պատգամաւոր մը ազդեցութեանց ի նպաստ խօսեցաւ:

Պրէսն 14 Մայ. Այսօր իշխան յանձանցիւր (թագաւորի փոխանորդը) անձամբ զխորհրդանոցը գոյեց: Եւ իր խօսակցութեան ատենը Գերմանիայի մէջ հիմնական եղած միութեան վրան իր ուրախութիւնը ցուցնելէն ետքը յայտնեց որ Գերմանիայի վրայ հակել եւ անոր իրաւանցը փոյթ տանելն իրեն պարտք կը սեպէ: Մենք կ'սպասենք, կ'ըսէր, որ Գերմանիայի առաջնապետները՝ աս խնդրոյն լուծման համար մեզի օգնական ըլլան...

Պատերազմի տեղույն վրայ հայեցում մը Մայ. 12

Աւստրիայի բանակը թշնամաց երկրի մէջ Սեղիա գետին բոլոր զիծը բռնած է հետեւեալ գլխաւոր տեղերու մէջ

որ են Գորդոնա, Գաղղիան, Սգրիվա, Գաղէի, Սալէ, Գանտա, Ֆրուցան: Բիւսնիցիցիք 70,000ով բռնած են Կուլի, Ալեսանտրիա, Վալենցա, Ֆրալինթիթո, Գաղալ: Գաղղիացիք մէկայնոց հետ Կուլին, Ալեսանտրիա, Վալենցա Բոնդէպուրա եւ Տորայի զիծը եւ զրեթէ 80,000 հոգի են:

Գաղղիան Ալեսանտրիա հասնելուն աս դիրքերու մէջ էական փոփոխութիւններ պիտի չըլլան: Աս օրերս Գաղղիական Վարտենական բանակէն յարձակողական մարտ մը կը սպասուէր:

Կաղղիա Կիլիէ, Վերքուրի ամառայն 9ին ասանկ կը հրատարակէ: Աւստրիայի գլխաւոր բանակը հիմայ Վերքուրի կը գտնուի, զորքը Բիւսնիցի բնակիչներէն ամէն տեղ բարեկամութեամբ ընդունուեցան: Ի մասնաւորի Վերքուրի բնակիչքը զիրենք իր բարեկամ ընդունած են, եւ վատհալութիւնն իր կայսերական զօրաց սրանչիկ կրթութեան վրան է:

Գաղղիի մէջ ամրացած զօրքը Աւստրիացւոց վրայ մեծ կրակ մը բացաւ, բայց Աւստրիացիք մինչեւ կամբջի գլուխ յառաջացան: Բիւսնիցիցիք Սգրիվանոյի աղբաւ բնակչաց 1500 արջաւներն յափշտակելով, արք եւ կանայք բռնութեամբ քրշելով քաղքին մէջ խոթեցին որ հոն պատուարները շինելու դուրսանէն: Աւստրիացիք թշնամաց կրակին տակ Վալենցայի բով փոյն կամեւրը փոշով օդ հանեցին: Իզած գլղիւնն անանկ մեծ էր որ Պոպիլիէն լուեցաւ: Բիւսնիցիցիք Վերքուրի բով Սեղիայի կամբջի տակն ական պատրաստած էին, բայց Աւստրիացիք իմանալով, պարպեցին:

Թալիէ Գուրինէն ընդունած լրերուն նայելով, Գուրին եւ Ալեսանտրիայի մէջ երկու մեծ ճամբաները Գաղղիացւոց թէ ոտանաւոր եւ թէ ձիաւոր զօրքերով լեցուն են. բայց Աւստրիայի դէմ յարձակելու համար դեռ բաւական ձիաւոր չունին: Թնդանօթաձիգ զօրքն ալ մինչեւ հիմայ բաւական չորացաւ: Գաղղիացւոց պաշտօնակալներուն ըսածին նայելով, Իտալիայի համար 200,000 Գաղղիացի զօրք որոշուած է: Ասոնցմէ առնուազն 90,000ն արդէն հասած է: Բայց բաց դաշտի մէջ պատերազմի սկսելու համար դեռ շատ բանի կարօտութիւն ունին:

Գուրինէն եկած լրերուն համաձայն Գաղղիացիք Բիւսնիցիցիցի հետ Պոպիլիէի կողմանէ լեւանց մէջերէն դէպ ի Բիւսնիցիա զարկին որ անկէ Լոմպարտիա մտնեն, բայց Աւստրիացիք իմանալով ետեւէն ինկան եւ ետ մղեցին, մինչեւ Պոպիլիոյ ալ Աւստրիացւոց ձեռքը թող տալու ստիպուեցան:

— Գիւլի Երազիւն ասանկ կը գրէ. Ճենովայէն ամառայն 10ին կ'իմանանք թէ Գաղղիացւոց զօրքը Ատրիէն մինչեւ Ալեսանտրիա, անկէ ալ մինչեւ Ճենովա բանակած են: Բոլոր քաղաքներն ու գեղերը զօրքով լեցուն, բոլոր եկեղեցիները, վանքերն ու հրապարակական տեղերը զինուորանոց դարձած են, բայց նաեւ բոլոր ճամբուն եւ երկաթուղոյն զոմի վրաններ ալ կանգնուած են: Բոլոր պարտաւոր արտերն, արդէն ձերբու համար հնձուած եւ Ալեսանտրիան պատող պողոյ պարտեղներն քաղքին ամրութիւնները մեծցնելու պատճառաւ բոլոր փախցած են: Կովի օտար զօրքերով, Թալիէն ու Զաւալիէն լեցուն է:

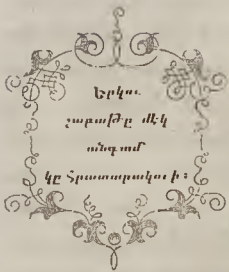
— Թրեստ 17 Մայ. Երէկ կէսօրէն յառաջ Ալեսանտրիա անջին Գաղղիական նաւատորմին երեւցաւ:

— Պրիւսիա 15 Մայ. Չորս նոր Գաղղիական սպառապետներ պիտի անուանուին, Գաղղիէն իշխանը, Մադ-Մահան, Կիլի եւ Ռէնել տը Ս. Ժան տ'Անժէի:

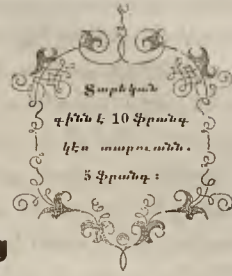
— Պրիւսիա 16 Մայ. Իտալական հիմնական Լաւրպայի զիւրք տեսնելով ինքն ալ 1, 2, 3, 5 եւ 6 զօրաբաժինները թնդանօթներով ու ձիաւորներով պատերազմի ոտք կը հանէ: Բոլոր պահեստի զօրքը կը կաշուի այնպէս որ բանակն երեք ամսուան մէջ պատրաստ պիտի ըլլայ:

— Վիեննա 18 Մայ. Աւստրիայի արտարին գործոց պաշտօնեան Պուլ Շաւենշլոպին կոմս, իր առողջութեան պատճառաւ իր պաշտօնէն հրաժարեցաւ. եւ անոր տեղը Ռէկպէրի կոմսն անցաւ, որ մինչեւ հիմայ Գերմանական գաշնակցութեան Ժողովոյն գահերէց էր, եւ անկէ հեռադրով կանչուած էր:

ԵՐԻՐԱՊԵՏ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 12.

1859

Բ. ՀԱՅՈՐ

ՅԱՆՈՅ ԽՂԻԿԸ
ԿԱՍ
ԳԻՊՈՒՐԿ

Ա խօսքերն, ասպետին ընդար-
մացած անդամոցը վրայ կեն-
դանական հոգի բերին: Աս-
պետը կապած աչքերով, նոյն
ճամբէն մինչեւ ձիերուն կապուած
ծառը բերուեցաւ: Հոն աչքին
կապը քակեցին, սուրը հո գար-
ձուցին, եւ աս անծանօթ անձինք բարեկամաբար անոր
ձեռքը թօթուելով բաժնուեցան: Ասպետն ուրախա-
ցած էր եւ սրտանց Աստուծոյ շնորհակալ կ'ըլլար որ
սպանութեանց վիճէն ազատեցաւ: Սրտի գոհութեամբ
եւ զուարթութեամբ դէպ ի ամբողջ ձիավարեց, ուս-
տի որ քանի մը ժամ յառաջ ելած էր:

Աս է պատմութիւնը զոր ինծի Շիրալէնպէրկի
ասպետն անձամբ պատմած է: Ասիկա՝ Գեֆէ գատաս-
տանին առջին ելլող հարիւրաւորներէն միայն մէկ-
հատիկ ազատողն եղած պիտի ըլլայ: Հոն անմեղու-
թիւնը զմարդ չի պաշտպաներ, եւ պաշտպանութիւն
մը զինքը չի փրկեր,,:

“Աս ասպետ ըլլայի,, պատասխանեց Գուռն Գե-
ֆէն առջին չէի երեւար,,:

“Չերեւնալը սիրելի զաւակ, քեզի օգուտ մը
չէր ըներ,, պատասխանեց հայրը: “Որովհետեւ քեզի
ալ Գեղլենէի գբոյն գլուխն եղածները կը պատահին,,:

“Այլ փախչիմ,, կ'ըսէր Գուռն.

“Փախչելով ալ չես աղատիր,, պատասխանեց
հայրը: “Ո՛ւր որ երթաս հաղարաւոր դատաւորաց մէջ
կը գտնուիս: Անոնք ամէն տեղ դքեզ կը գտնեն եւ
անոնց դաշունէն չես կրնար պրծիլ: Որովհետեւ ո՛վ
որ Գեֆէ գատաստանի մը երեք անգամ հրաւիրուե-
լէն ետքը չ'երեւար, արտաքոյ՝ օրինաց կը համարուի:
Անկէ ետքը զինքն առջի տեսնող գատաւորը կամ
ծառան կրնայ ծառէ մը կախել կամ դաշունովը գե-

տինը տապալել: Եւ թէ որ բաղմունքիւն մ'ալ վրայ
հասնի, ի վերայ այսր ամենայնի սպաննողին փնաս մը
չ'ըլլար: Որովհետեւ ամէն մէկ դատաւոր ու ծառայ
վրանին դաշոյն մը կը կրեն, որուն վրայ երեք խաչեր
փորուած են: Աս դաշոյնը ցուցուցած ատեն յայտնի
կ'ըլլայ որ սպաննողը Գեֆէն արտաքոյ օրինաց հրա-
տարակուած է: Ո՛վ որ այսպիսի մէկուն պաշտպան
կ'ըլլայ, ինքն ալ նոյն պատժոյն տակ կ'իյնայ:

Ո՛հ, Բնչպէս փնասակար է աս բանս բոլոր
Գերմանիայի: Արդարութեան վերարկուի տակ, աս
պատճառաւ որչափ սպանութիւններ կ'ըլլան: Դրժ-
բախտ ժամանակներ. սգալի տեսիլներ: Ո՛հ թէ որ
մեր նախահարքը մեր երկրին հիմակուան վիճակը տես-
նելու ըլլան, կու լան եւ կը հեծեն,,:

“Ո՛հ, հայր,, պատասխանեց պղտիկ Գուռն,
“թէ որ ես իմ հօրս պէս մեծցած, եւ անոր պէս ալ
զօրաւոր ըլլայի, կայսեր կ'երթայի եւ աս չար ասպե-
տաց ըրած ամէն բանն անոր կը պատմէի, եւ թէ որ
կայսրը զօրք ժողովելու ըլլար, սիրելի հայր, ես ալ
քեզի հետ մէկ տեղ քաջութեամբ կը պատերազմէի
եւ սրովս անանկ կը ջարդէի որ ան ասպետներէն մէկն
ալ չէր ապրեր: Եւ ան ատեն հայրենիքնիս թշուա-
ռութենէն կ'ազատէր,,:

“Գուռն, Գուռն, սիրելիս,, գոչեց հայրն ուրա-
խութենէն, եւ տղան բազկացը մէջ գրկելով, հայ-
րական կրծոցը վրայ կը դնէր “Գուռն իմ զաւակս ես,,
կ'ըսէր “քու երակացդ մէջ Գիպուրկի արիւնը կը
խաղայ: Ես քու ապագադ մտածած ատենս, արդէն
ի քեզ այսպէս քաջ ասպետ մը կը նշմարէի: Այո՞
որդեակ, հայրդ ալ քու վրադ ասանկ կը մտածէ եւ
քեզմէ նոյնը կը յուսայ: Ո՛հ, իմ աս գեղեցիկ յոյսս,
ատենը գայ նէ, պարապ մի հաներ: Սիրելի զաւակս,
հօրդ բաղձացածն ու ուզածն աս է: Ո՛հ, չըլլայ թէ
իմ գեղեցիկ յոյսերս փճացնես: Աս բանս զիս ստու-
գիւ գժբախտ կ'ընէ եւ ինծի մահ կը պատճառէ:
Բայց չէ, սիրելի Գուռն. չէ, ես քեզմէ այսպիսի բա-
նէ մը չեմ վախնար: Գուռն քու պապերուդ եւ ծնո-
ղացդ առաքինութիւններն ալ պիտի ժառանգես,, Աս-
տուծմէ պիտի վախնաս, մոլութիւնները պիտի ատես,
առաքինութիւնը պիտի սիրես եւ միշտ յարգարու-
թիւն պիտի դիմես, ասպետական երգմանցդ հաւա-

տարիմ, Աստուծոյ, եկեղեցւոյ, կրօնի, իշխանին եւ հայրենեաց համար, եւ անմեղութիւնն հալածողներուն դէմ՝ արի պատերազմող պիտի ըլլաս: Այսպէս պիտի ըլլաս, սիրելի Գուշո, այսպէս պիտի ապրիս եւ աս եղանակաւ պիտի գործես: Քանի որ մեր անպետաց մէջ դեռ առաքինի եւ քաջ ասպետներ կան եւ կ'ապրին, մեր հայրենիքը դեռ կ'որսուած չէ: Առաքինութիւնը ստոյգ է կրնայ ճշշուիլ, բայց չ'կ'որսուիր, օր մը կու գայ որուն մէջ պէտք է որ յաղթանակէ,,:

Արեւմտեան Վոլոֆորիտ Գիպուրկին իր պատմութիւններն ասով լընցուց, ետքը ոտք ելաւ, պատուհանին քովը գնաց, մէկ փեղկը բացաւ եւ ըսաւ. «մըըր-րիկը դադրեր է եւ դուրսն ամէն բան հանգարտ է, ալ կրնանք հանգչիլ, եւ Աստուած տայ որ հանգիստ քնէ մ'եաքը զուարթութեամբ վաղուան առաւօտն ողջունենք,,»: Աս ըսելէն ետքն իրար ողջունեցին եւ հանգչելու գացին:

ԳԼՈՒԽ Գ.

*Սրբա վախտերն անմեղութեամբ՝ գաղտնի դատաւարու-
նէն կը դատորոհի:*

Գրեթէ ճշդիւ մի եւ նոյն ատենն՝ երբ Վոլոֆորիտ Գիպուրկ իրեններուն՝ Ութոն Ֆելզենէկին դէպքերն ու դաւանի դատաստանին բաները կը պատմէր, մի եւ նոյն ատեն Վալտէրն ամրոցին մէջ, Մաքս՝ աղ-նուական դուքսն՝ իր առաքինի Պէտրա ամուսնոյն եւ երկու՝ Գուշո ու Պէրդա յուսարից որդուցը հետ, կրակի քով տխուր նստած էին. Պէրդա մօրը, իսկ Գուշո հօրը քով: Վերջիշեալ երկրի ցընցումն եղած ատենը, մայրն ու տղաք յանկարծ աղաղակ մը հանեցին: Նոյն իսկ հայրենին ալ վախցաւ:

«Աս գիշերն ալ ան զարհուրելի գիշերներէն է,, ըսաւ Մաքս «գորոնք ֆէֆէն՝ դատաւորները՝ ապականե-լու, սպաննելու եւ յախտակելու համար կը բազման:

Գրեթէ աս գիշերուան նման մըրկայոյդ գիշեր մըն էր, երբոր մեր Գոնրատ ծառան զիս աս ամրոցը բերաւ: Աս ատենն՝ իմ հօրս սպաննուելուն, եւ հայրենական ամրոցիս հրոյ ճարակ ըլլալուն վրայ նոր տա-րի մ'ալ կ'ըլլայ: Ո՛ր անգութ ֆէֆէ, իմ հայրս իղմբառնալովը, ինչ մեծագին դանձ մ'իղմբ բարձիր: Յառաջ դուռն նուիրական էիր, հիմակ դժբախտու-թեամբ անաստուած կրնաս կոչուիլ: Ո՛հ, ինչ է, ինչ է պատճառն որ սուրբ ֆէֆէն որ յառաջուան ատեն-ներն օրհնութիւնաբեր հետեւութիւններ ունէր, հի-մակուան ատենս ասանկ սարսափելի հրէշ մ'եղաւ: Ան ատենն անմեղութիւնն ու առաքինութիւնը կը պաշտպանէր եւ ախտերը կը պատժէր, հիմակ ախ-տից պաշտպան կ'ըլլայ եւ առաքինութիւնը կ'ընկճէ եւ կը հալածէ: Ո՛ր ժբախտ վիճակ մեր հայրենեաց համար, զոր մեր յաջորդներն ալ երկայն պիտի լան ու ողբան: Գուք իրգեակք, գուցէ լաւագոյն ժամա-նակի մը կը հասնիք, բայց ես եւ ձեր մայրն՝ ան ժա-մանակը հաւանականաբար տեսնելիք չունինք:

Ան սարսափելի գիշերուէն ի վեր, որուն մէջ հայրս ֆէֆէ դատաւորներէն սպաննուեցաւ իր ամրոցն կրակի տրուեցաւ, շատ տարիներ անցան. ես նոյն ատենը ութը տարուան տղայ մըն էի, ի վերայ այսր ամենայնի ան զարհուրելի տեսարանն անանկ կենդանի եղանա-կաւ յիշատակացս մէջ տողորուած է, որ կարծես թէ երեկուան պատահած դէպք մըն է: Ո՛հ, ինչ զարհու-րելի գիշեր էր: Զինուց շառաչիւնները, պատերաղ-մողաց աղաղակներն ու բոցերուն շնչումը, օրերով ականջներս կը թնդացնէին: Իսկ հօրս սպաննուելն ի-մացած ատենս զգացած ցաւս, ան անպատմելի ցաւը, կենացս մէջ պիտի չմոռնամ: Աստուծոյ ողորմութիւնն՝ իմ հայրս սպաննողներուն ներէ,,:

«Ի՛նչ թէ որ,, կ'ըսէր պղտիկ Գուշոն «ան ան-պիտան ասպետները մեր պալատը դան եւ քեղի, սի-րելի հայր չարիք մ'ընել ուզեն, մեր ծառաները պէտք չէն որ սրով զարնեն եւ զանոնք սպաննեն,,:

«Ո՛հ, սիրելի մայր,, գոչեց Պէրդա. «կու գան կոր ան անպիտան ասպետները: Մտիկ ըրէ, մտիկ ըրէ, արդէն մէկը դրան քովը հասաւ,,:

Աւ իրօք ալ նոյն վայրկենի մէջ դոնապանը մեծ հապճեպով ներս կու գար: Ծնողքն ու տղաք բարձրաձայն կը ծիծաղէին, բայց աս ծիծաղն անմի-ջապէս սգոյ ու ցաւոց փոխուեցաւ:

«Ո՛հ, տէր,, կ'ըսէր դոնապանը, յայտնի պլայ-լութեան մէջ. «շատ եւ յանբաւս կը ցաւիմ որ ձեր ուրախութիւնը կ'աւրեմ: Բայց աս վայրկենիս մէջ ամրոցին մեծ դրան առջին պատահածը ձեզի իմացը-նէն ինծի պարտք կը սեպեմ: Քանի մը անգամ լսե-ցի որ մէկը մեծ դրան զարկաւ, դացի որ տեսնեմ՝ թէ ասանկ ուշ ատեն եւ պայտիս մըրկալից օդոյ մէջ ո՞վ ներս գալ կ'ուզէ: Գուշո բացի, կանթեղովս չորս կողմը լուսաւորեցի բայց մարդ չտեսայ, տասն ան-գամ հարցուցի «ո՞վ է,, եւ պատասխան չընդու-նեցայ: Բայց երբոր դուռը գոցել եւ ետ դառնալ կ'ուզէի, կանթեղին աղօտ լուսովը դրան վրայ կը պ-ցուած մեծ յայտարարութիւն մ'աչքիս զարկաւ: Գրան վրայէն վար առի եւ ահա տէր, հոս է,,:

Մաքս Վալտէրն դուքսը, ծառային տուած թուղթը տեսածին պէս, երեսին դոյնը նետեց: Որով հետեւ առջի նայելուն, նշանակութիւնը հասկըցաւ: Զեռքը, որով թուղթը կը բռնէր, կը դողար: Դքսու-հին հետաքրքրութեամբ մագաղաթին նայեցաւ, եւ հաղիւ թէ վրան խաչաձեւ նկարուած դաշտները տե-սաւ. «Ո՛հ տէր Աստուած, ամուսինս ֆէֆէ դատաս-տանի տակ ինկաւ,, գոչելով մարեցաւ ինկաւ:

Շատ սիրա կսկըծեցնելու բան էր, տղոց՝ մօ-րերնուն քով հանած վայնասունն ու լացքը լսելը: «Մայրերնիս մեռաւ, ո՛հ մայր, մայր, սիրելի մայր,, կը գոչէին երկուքը միատեղ: Հայրը՝ որուն սրտէն արիւն կը խաղար, երկու տղաքը հանգարտեցուց եւ ապահովուց որ մայրերնին մեռած չէ, այլ միայն մա-րած է: Եւ հայրը դոնապանին օգնութեամբ մարողն անկողնոյ վրայ դրած ատենը, վերջինը շատ անգամ

կը կրկնէր, «Ո՛հ, գլխած տէր ներէ, ներէ ինծի որ ես ան մագաղաթով ձեզի ասանկ մեծ ցաւ պատճառեցի: Եթէ գիտնայի որ այսպիսի պատգամաւորութիւն մը, այսպիսի հետեւութիւններ պիտի ունենար, կը պատռէի մէկդի կը նետէի եւ հոս չէի բերեր: Հիմայ կ'իմանամ թէ կարգալ գիտնալն ինչ աղէկ բան է եղեր: Ո՛հ գոնէ սիրելի եւ բարի տիկինս արթննա՛ր: Ո՛հ Աստուած իմ, ի՛նչ ըրեր եմ, ի՛նչ անգիտեմ գտնուելու եմ: Բայց գոնէ կրնայի մտածել թէ, աս մագաղաթէն բարի բան մը չէր կրնար յուսացուիլ»: Աս խօսքերն ըսելով շատ անգամ ճակտին կը զարնէր, կու լար, ինչպէս նաեւ երկու տղաք ալ կու լային:

«Անգարտէ, բարի Յակոբ, ըսաւ կոմսը ծառային. «Դուն աս բանիս մէջ սխալմունք չըրիր, բայց թէ որ նոյնը պատուած եւ անոր վրայ լռած ըլլայիր, ան ատեն մեծապէս կը սխալէիր»:

Իսրի ծառան, իր տիրոջն ընտանեկան խօսակցութեամբ եւ մանաւանդ տեսնելով որ դքսուհին աչքը բացաւ եւ կենդանութիւն առաւ, մեծապէս հանդարտեցաւ: Բարի ծառան չէր գիտեր թէ ուրախութիւնն ինչպէս բացատրէ: Գուցէ տասն անգամ անոր ձեռքը պագաւ եւ տասն անգամ ալ թողուց թիւն կը խնդրէր, բայց չէր գիտեր որ դքսուհին անոր ըրածները չէր իմանար, որովհետեւ խեղքը դեռ բոլորովին վրան եկած չէր: Բայց ծառայէն շատ աւելի էր տղոց ուրախութիւնը: Պզտիկ Պէրդան իր փափուկ համբոյրներովը, մօրը բիւր հարցումներ կ'ընէր, թէ եւ մայրն աս հարցմանց եւ ոչ մէկ հատին կը պատասխանէր, որովհետեւ ոչ կը լսէր եւ ոչ ալ կ'իմանար:

Ա՛յ երջապէս բարի դքսուհւոյն միտքը վրան եկաւ, բայց անով մարելու վայրկենի մէջ զգացած ցաւազին զգածմունքն ալ նորէն զարթեաւ: Երկայն ատեն լի խանդաղատանօք եւ թաց աչուրներով մէյ մ'ամուսնոյն, մէյ մ'ալ տղոցը կը նայէր: Յակոբ գնաց որ աղախին մը կանչէ որ դքսուհւոյն ծառայէ, նոյն պէս տան մատանապետ քահանայն ալ կանչեց որ զանի մխիթարէ: Երկուքն ալ անմիջապէս եկան: Աղախինը՝ դքսուհւոյն համար աղէկ մտիջուր մը պատրաստեց, իսկ բարի երէցն, որ հասակաւոր ծերունի մըն էր, իր բոլոր գիտութիւնն ի գործ դրաւ որ տան տիկինը մխիթարէ եւ զանի հանդարտեցնէ: Եւ բարի երէցն իր գործքը յաջողցուց ու անոր սրտին մէջ մխիթարութիւն ու քաջալերութիւն զարթոյց: Դըքսուհւոյն ցաւերն արտասուաց փոխուեցան եւ սիրտը թեթեւութիւն մը զգաց:

«Չէ, յարգելի տէր, ըսաւ տիկինը մեծ քաջալերութեամբ, «Աստուծոյ կամաց դէմ տրտնջալ չեմ ուզեր: Ի՛նչ որ ինք կ'ընէ, միշտ բարի է, թէ եւ մենք կարճատես մարդիկս չտեսնենք: Թէ եւ առջեւ նիս մեծ դժբախտութիւն մը կայ, բայց մեր բոլոր վստահութիւնն Աստուծոյ վրայ կը դնենք, եւ ապահով ենք որ մեր կարօտութեան մէջ զմեզ չի թողուր:

Թէ եւ չեմ ալ գիտեր թէ ի՛նչ պիտի ընեմ, որովհետեւ աս ատենս գաղտնի ֆէֆէն մէջ անմեղութեան ցոյցն օգուտ չունի, հոն դատաստան կտրողը կիւքն ու դատապարտողը վրէժխնդրութիւնն է, բայց թէ եւ մենք մահկանացուք աս բանէն աղատելու, օգնութիւն մ'ընելու եղանակը չենք գիտեր, բայց Աստուած ամենակարող ըլլալով իրեն ամէն բան գիւրին է»: Դքսուհին ասանկ խօսելէն ետքը բոլորովին Աստուծոյ վստահացած էր:

Գուքսն ասոր վրայ ուրախանալով, ամուսինն ու տղաքը թող տուաւ որ հանգչին, եւ տան քահանային հետ առանձին խուց մը քաշուեցաւ:

Գ Լ Ո Ի Խ Դ.

Փոխութեամբ:

«Յարգելի տէր, ըսաւ դուքսը քահանային, երբոր իր խուցը հասած էին, «Հոս՝ քովս տաք կրակարանին քովը նստեցէք, հոս իրարու հետ հական բաներու վրայ պիտի խօսինք, եւ կ'աղաչեմ որ ձեր խորհրդովն ինծի օգնութեան հասնիք: Ես ֆէֆէ դատաստանին հրաւիրուեցայ: Ահա մագաղաթը, զոր իմ դռնապանս, դրանս վրայ կ'պցուած գտած է»:

Ընթողին մատանապետը, մագաղաթն առաւ, կարդաց, շատ անգամ գլուխը ցնցեց, եւ սրտի մորմարելուն նշանը ճակտին վրայ դրոշմուած էր:

«Աս ի՛նչ յերկինս աղաղակող անիրաւութիւն է», ըսաւ դուքսը: «Ձիս դատաստանի կանչեն որուն ոչ հիմ մ'ունին եւ ոչ ալ պատճառ: Ան արիւն կղակ վագրներն ինձմէ ի՛նչ կ'ուզեն. իմ վրաս ի՛նչ իմացած են. իրենց արիւնը շտուգութիւնն ու ընչասիրութիւնը դեռ յագած չէ: Հայրս սպաննեցին բաւական չեղան, որդւոյն արիւնն ալ պէտք է եղեր թափել: Ո՛ր անգութ եւ արիւնասէր գաղաններ, մինչեւ ցերէր ձեր գոյութիւնը պիտի մնայ: Ամենազօր ամենազէտ Աստուած մինչեւ ցերէր պիտի կենաս նայիս, մինչեւ ցերէր աս դժոխոց սերունդը երկրիս վրայ պիտի թողուս: Անոնք զիս իրենց դատաստանին կը հրաւիրեն, ան չարագործներն ու մարգասպանները. բայց դուն ամենազէտ Աստուած գիտես որ ես անմեղ եմ: Բայց անմեղութիւնս զիս չի փրկեր: Թէ որ դուն ամենակարողը զիս չի փրկես, ես սառագիւ կորսուած եւ մահուան աւար եղած եմ: Բայց ես զմարգասպաններն անիծանել չեմ ուզեր, անոնց չարիք մը չեմ բաղձար, այլ ամէն բան քեզի կը յանձնեմ, որովհետեւ վրէժխնդրութիւնը քուկդ է»:

«Ի՛նչ յարգելի տէր, հարցուց դուքսը «Ես ի՛նչ ընեմ: Հրաւերն ընդունիմ եւ ելլեմ դատաստանի առջին: Ես անկէ վախ չունիմ, որովհետեւ կրնամ զիս պաշտպանել, եւ բանի մը խեղճ չ'զարներ: Բայց ան՝ զիս հրաւիրելու իրաւունք ունի, ես անոր հրաւերին անսալու պարտական իմ: Ի՛նչ կ'ըսէք . . . »:

«Իմ տալու խորհուրդս աս է որ, ըսաւ մատանապետը «չերթաք: Այսպէս խորհուրդ չէի տար

Թէ որ անի մեր օրինաւոր մեծն ըլլար: Որովհետեւ ամէն օրինաւոր մեծերն Աստուծմէ կարգեալ են եւ ամէն հպատակ պէտք է որ անոնց հնազանդի, եւ Աստուծոյ հրամանն աս է: Թէ արդեօք գաղտնի ֆէֆէն, հիմակուան ատենս Աստուծմէ կարգեալ է, խնդիր իսկ պէտք չէ ընել: Եթէ Աստուծմէ էր, ան ատեն ըստ Աստուծոյ կը դատէր եւ կը դատապարտէր: Եթէ Աստուծմէ կարգեալ ըլլար, ան ատեն ի լուսոյ չէր փախչեր:

Բայց հիմայ ծածուկ պրերու մէջ կը սողայ եւ իր գործքերը գիշերուան խորհրդաւոր մթնան մէջ կը ծածկէ: Չէ. ֆէֆէն հիմակ Աստուծմէ չի կրնար ըլլալ. Թէ եւ «Սուրբ», անունը կը կրէ: Յաւանքով ատեններն աս անուան արժանի եղած պիտի ըլլայ, բայց հիմակ ուրիշ անուան արժանի է, զոր ձեր բարձրութեան առջին անուանել չեմ ուզեր: Գիտէք արդէն ինչ ըսել կ'ուզեմ:

Չէ, չէ ֆէֆէն առջեւ մի ելէք: Հոն տեղը ձեզմէ, ձեր անձին պաշտպանութիւնը չեն ուզեր, այլ գլուխնիդ, ամրոցնիդ ու կալուածնիդ կը պահանջեն: Աս է մեր դատաւորաց ծարաւը: Երթալու ու երեւնալու ըլլաք, ստուգիւ մէյ մ'ալ ետ չէք դառնար: Սպանութեան ծածուկ վիճի մը մէջ զձեզ կը գլխատեն: Ձեր ամուսինն ու տղաքը, եւ բոլոր ձեզի վերաբերողներն ամրոցէն դուրս կը հանեն, եւ ամրոցն ու բոլոր կալուածները, ընչասէր դատաւորաց ձեռքը կ'անցնին: Բարեկամաց վրայ յոյս մի դնէք, որովհետեւ հիմակուան բարեկամաց թիւը որչափ նուազ է նէ, թշնամեացն ալ այնչափ շատ: Ան դատաւորաց մէջ ստուգիւ եւ ոչ մէկ բարեկամ ունիք, որովհետեւ հիմակ ֆէֆէն այնպիսի մարդիկներէ բաղկացած է, որոնք բարեկամութիւն ընելու ի վիճակի չեն»,:

«Բայց երկնից սիրոյն համար», կրկնեց դուքսը, «ինչպէս ինք զինքս պիտի պաշտպանեմ աս չարագործաց դէմ: Թէ որ անոնց առջին չերեւամ, իմ հօրս պատահածներէն եւ ոչ մազ մը նուազ պիտի ըլլայ ինծի, նոյներն ինծի ալ պիտի պատահին: Գաղանացեալ դատաւորներն ամրոցիս կը տիրեն, կը սպաննեն, կը յափշտակեն, կ'պրեն: Ուրեմն ասկէ ինչպէս կրնամ ազատիլ: Գլուխս անանկ շիթած է որ մտածել չեմ կրնար: Մեր տկարաց վիճակն աս է, գլուխնիս որ մեզի ամէն բանէն աւելի հարկաւոր է, նախ եւ յառաջ զանի կը կորսնցընենք: Գուք յարգելի հայր, ձար մը, խորհուրդ մը չունիք»,:

«Ինչո՞ւ չէ», կրկնեց ծերունին. «ուրիշ խորհուրդ մ'ալ կրնամ տալ, եւ այնպիսի խորհուրդ մ'որ Աստուծոյ օգնութեամբը կրնայ յաջողիլ: Որչափ որ գիտեմ նէ Կոթփրիտ Գիպուրկի դուքսը ձեր հաւատարիմ եւ հզօր բարեկամն է: Թէ ինք աս ամօթապարտ ֆէֆէն չվերաբերիր, ասոր իր ասպետական առաքինութիւնները բաւական գրաւ են: Իր ամրոցն ասկէ շատ հեռու չէ: Կրնայ իրեն շուտով պատգամաւոր մը խաւրով, եւ աս հրաւերն անոր իմացուիլ,

եւ բարեկամաբար իրեն աղաչուիլ որ առանց ատեն կորսնցունելու հոս գայ, որ հոս ամէնքս միատեղ ձեր ազատութեանը վրայ խորհուրդ ընենք: Համա՞ զուած եմ, որ եթէ կարելի է անմիջապէս կու գայ: Եւ հոս գալէն ետքն իրեն կրնաք առաջարկել որ անմիջապէս ձեզի հետ ձիավարելով Վիէննա՝ կայսեր երթայ եւ անկէ պաշտպանութիւն ու օգնութիւն խընդրէ: Ապահով եղէք որ անոր հետ միատեղ Մաքսիմիլիան կայսեր երթալու ըլլաք, հոն թէ աղէկ ընդունելութիւն եւ թէ զօրաւոր օգնութիւն կը գտնաք: Որովհետեւ Կոթփրիտ Գիպուրկի կոմսը կայսեր առաջին կարգի սիրականներէն է: Ազնիւ կայսրն՝ իրեն բան մ'ալ չ'ըլանար, եւ ինչ որ կը խնդրէ, կը շնորհէ անոր: Եւ թէ որ դուք ալ այսպէս ամենէն սիրուած անձի մը հետ Վիէննա երթալու ըլլաք, ֆէֆէն անձինքներէն ոչ ոք կը համարձակի ձեր վրայ յարձակում մ'ընելու: Աս խորհրդեան վրայ ինչ կարծիք ունիք»,:

«Հատ աղէկ յարգոյ տէր, պատասխանեց դուքսը, որուն կերպարանքն անմիջապէս զուարթացաւ: «Աս խորհուրդը կ'ուզեմ ի գործ դնել, եւ նոյն իսկ աս ժամուս մէջ, թղթով պատգամաւոր մը դէպ ի Գիպուրկի ձիավարել տալ: Աս խորհուրդը շատ հաւնեցայ, զոր ստուգիւ Աստուած աղջած է: Գիշեր բարի յարգոյ տէր, ձեր գիշերային աղօթից մէջ զիս ալ յիշեցէք, ի մասնաւորի վաղը սուրբ պատարագին մէջ ինծի համար ալ աղօթեցէք, որ Աստուած գործքերնիս յաջողընէ, եւ ես ձեզի միշտ երախտագէտ պիտի մնամ»,:

Կերուսի երէցը բաժնուեցաւ, դուքսը գրեւ լիքը գրեց եւ պատգամաւորը նոյն ժամուս մէջ խաւրուեցաւ: Երկրորդ առտու աս յատակագիծը կոմսուհւոյն ալ հաղորդուեցաւ, որ շատ հաւնեցաւ եւ ազատութեան վրայ յոյսն աւելցաւ: Որովհետեւ դըքսուհին Կոթփրիտ Գիպուրկի կոմսին վրայ, Կերմանիայի իբր ամենէն երեւելի ասպետը, մեծ եւ անզոր վստահութիւն ունէր:

Գողղոջուն անհամբերութեամբ պատգամաւորին դառնալու ժամը կը համընէին: Վերջապէս հասաւ. Մաքս եւ Պէադա սրտի բաբախմամբ սանդղին վրան անոր առջեւն ելան:

«Պիտի գայ, պիտի գայ՝ աղնուական Գիպուրկը, հարցուց Պէադա: «Ինչո՞ւ համար անմիջապէս չեկաւ»,:

«Ո՛հ, Աստուած», գոչեց Պէադա անմիջապէս վերի խօսքերէն ետքը: «Քուրդ աղէկ լուր մը չէ բերած, նոյնը իր տրտում երեսէն կը կռահեմ»,:

«Ի՞ժբախտութեամբս, տիկին», պատասխանեց հաւատարիմ Քուրդը, աչքերը լեցուելով: «Հաւատացէք սիրելի եւ գիտեմ տէր, որ Գիպուրկի դուքսը հետս ձեզի բերելու համար արեանս վերջի կաթիլն ալ տալու պատրաստ էի»,: Աս ըսելէն ետքը Քուրդ պատմեց թէ ինչպէս ինք ձիւներուն յորդութեան պատճառաւ աշխատալի ձիավարութիւն մ'ըրած եւ ըստ իր բաղձանացը՝ անանկ շուտով Գիպուրկին հա-

սանձ չէ: Թէ Գիպուրկի խաթունը դքսոյն տունը չգտնուելուն վրայ շատ ցաւած է, որովհետեւ օր մ'առաջ դէպ ի չեղունեալս գացած էր որ պատերազմի մը մէջ Գոկկէնպուրկ դքսոյն օգնէ: Աս ըսելէն ետքը դքսուհւոյն եւ պղտիկ Գունոյն սիրալոական ողջոյնը մատոյց եւ աւելցուց թէ նամակը դքսուհւոյն տուած է, որ խոստացած է որ նոյնը ձիաւորի մը ձեռքը անմիջապէս դքսոյն կը խաւրէ:

Վարդին պատգամաւորութիւնը զՎալտէրն դուքսն եւ զդքսուհին վճատութեան մէջ ձգեց, բայց անոր վերջի խօսքերը սրտերնուն մէջ գեռ յուսոյ կայծ մը պահեց:

«Վուցէ, աւելցուց Պէադա, «աղնիւ Գիպուրկ քու դժբախտութիւնդ իմանալէն ետքը դեռ կու գայ»:

«Սոցգ է, իմ բարեկամս, Կոթփրիտ զիս չ'լքանիր, թէ որ գրութիւնս ձեռքը կը հասնի», պատասխանեց Մաքս Վալտէրն: «Մենք ամէն բան Աստուծոյ թողունք, ինք ամէն բան մեղի ի բարին կը դարձնէ: Ես երթամ մատանապետին՝ պատգամաւորին ըսածն հաղորդեմ, եւ տեսնեմ թէ ինչ նոր խորհուրդ կու տայ: Խոհեմ ծերունին բնաւ չայլայլի. եւ թէ եւ ոչ դք խորհուրդ մը տալ կարող ըլլայ, ինք միշտ խորհուրդ տալու բան մը կը գտնէ, կամ գտնէ երկու միտարական խօսքեր կը զօրացէ»:

«Ս'իայն մի հուսահատիր, արիւթիւնդ մի կորսնցնիր», պատասխանեց ծերունին, դքսոյն հաղորդած լուրին: «Գիպուրկի դուքս զքեզ չ'լքանիր, ինք կարօտութեան ատեն իր բարեկամը չ'թողուր»:

«Բայց Գոկկէնպուրկն ալ իր բարեկամն է, պատասխանեց դուքսը, «եւ ան ալ զինքն օգնութեան կանչած է»:

«Գիպուրկ բաւական խոհեմ է, պատասխանեց ծերունին. «ինք հոն կ'աճապարէ ուր կարօտութիւնը մեծագոյն է: Գոկկէնպուրկ պատերազմի համար միայն անոր բաղմունքանը կարօտ է, բայց դուք իրեն, եւ ինք աս եղանակաւ ձեզի ալ անոր ալ օգնած կ'ըլլայ»:

«Ընիւ եւ յարգոյ տէր», պատասխանեց դուքսը, «ինչպէս աղէկ միտարել եւ քաջալերել դիտէք: Ինչ երջանիկ ենք, թէ ես եւ թէ իմ ամուսինս, որ մեր դժբախտ դրից մէջ ձեզի պէս քաջ խորհրդատու եւ միտարել անձ մ'ունինք: Աս պարագայիս մէջ եթէ որ դուք զմեզ թող տայիք, մենք իրարու ոչ ասանկ խորհուրդ մը կրնայինք տալ եւ ոչ ալ իրար միտարել»:

«Ես զձեզ թող տամ: Ես զանոնք թողում, որոնց իմ ամենէն երջանիկ օրերս պարտական եմ: Ո՛հ, աւելի կ'ուզեմ մենիլ, աւելի յանձն կ'առնեմ ձեզի հետ թշուառ ըլլալ, քան թէ իմ բարի եւ սիրելի անձինքներս թողուլ»:

Ծերունին ասանկ խօսեցաւ եւ արտասուք մը աչացը մէջ կը դողդղար: Գուքսը թողութիւն կը խնդրէր որ զինք ասանկ վըշտացուց, եւ զինք կ'ապահովընէր որ անոր սիրոյն ու հաւատարմութեանը վրայ բնաւ տարակուսած չունի, եւ բնաւ չկրնար տարակուսիլ: Պիտ'որ շարունակէ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՒՆԻՍ 1

Այսօրուան օրս երկրագնդին մէկ ծայրէն մինչեւ միւս ծայրը պատերազմի աղաղակը տիրած է եւ ամէն մարդուն մտադրութիւնն անի կը գրաւէ: Բոլոր միւս հոգերը խղիւռած են, բոլոր խաղաղութեան զբաղմունքները մէկդի գրուած՝ մնացուած են. ամէն մարդ աչքը մէջ մը Խալիսա պատերազմին ասպարէզն հետաքրքրութեամբ կը տանի, մէյ մ'ալ անձկութեամբ իրեն սեփական երկրին վիճակին ու ապագային կը դարձնէ: Ամէն մարդ պատերազմի վրայ կ'ուզէ խօսիլ, ամէն մարդ պատերազմի վրայ կ'ուզէ լսել, որովհետեւ պատերազմին բեռը ամէն մարդու վրայ անոցորմ եղանակաւ կը ծանրանայ, հեծութիւնը նաեւ ան հեռաւոր խիղերու մէջ կը լուծի, ուր զինուոց չհաջնէր դեռ չէ թափանցած: Աղքատն հիմակ բերնին պատառը գտնելու համար, աւելի մեծ դժուարութիւն չ'ուրեր: Ասկէց զատ ամէն մարդ կը վախայ, որ չըլլայ թէ աւերիչ ու մարդախոշոշ հարսնիքն իրեն տունն ալ գայ:

Բայց ինչ է աս աղետաբեր պատերազմին պատճառը: Առանց Ղախախնամութեան անքնին խորհրդները քննելու. կը փնտռենք միայն, որ պատերազմիդ բանական իրենց զարնուելուն ինչ պատճառ կու տան: Լուդովիկոս Նաբոլէոն, որն որ կարծեմ՝ հիմակ ամէն մարդ համոզուած է որ, պատերազմի յարուցանող ինքն է, ինքն է ուրիշին վրայ յարձակողն, իսկ միւս կողմը (Աստրիւս) ինք զինք միայն, իրեն ստացուածքը կ'ուզէ պաշտպանել, Լուդովիկոս Նաբոլէոն կ'ուզէ որ, ինչպէս որ ինք իրեն պատերազմի յայտարարութեանը մէջ բացայայտ կը զուգէ, Աստրիւսը Խալիսայէն ելնէ: Աս է մէջ տեղը նետուած պատերազմին պատճառը: Բայց Աստրիւսի աս ստացուածքը դարեր ապահովուցած էին, եւ ետքէն 1815ին Ղիննական ժողովքին դաշինքներն հաստատած են: Նաբոլէոն, կ'ըսէ, որ ինք ան դաշինքները միայն կ'ընդունէ, որոնք Գաղղիայի դժպէսն չեն, այս ինքն դաշինքներն իրեն առջեւ այնչափ կ'արժեն որչափ որ ինք կ'ուզէ: Ասկէց է որ բոլոր Եւրոպան հոգեբու մէջ ինկաւ, որովհետեւ Եւրոպային հիմակուան վիճակն եւ ամէն տէրութեանց ստացուածքն յապահովընողը՝ սուրբ համարուած դաշինքներն էին, որոնք վերցուելուն պէս ամէն տէրութիւն ի հիմանց կ'երերի: Երկրորդ՝ Լուդովիկոս Նաբոլէոն աղգայ անկախութիւնը կ'ուզէ, որովհետեւ, կ'ըսէ, ժամանակին քաղաքակրթութիւնն աս կը պահանջէ: Եւ որովհետեւ չկայ տէրութիւն մ'որ զանազան ազգերէ բաղկացած չըլլայ, կը հետեւի որ Եւրոպայի մէջ ընդհանուր յեղափոխութիւն մը պէտք է հանել: Եւ իրօք Լուդովիկոս Նաբոլէոն աս յեղափոխութեան գլուխն անցած է: Ընթերցողաց յայտնի է, որ Սարդինիայի կառավարութիւնը 10 տարեկէն աւելի է որ Խալիսայի մէջ ընդհանուր յեղափոխութիւն մը հանելու կը ջանայ, որուն նպատակն է խալիսական մէկ տէրութիւն մը կազմել Սարդինիայի Վէհապետին առաջնորդութեան տակ, եւ եթէ աս չըլլայ նէ գէթ Լուդովիկոս Վենետիկ դաւառներն ու միւս Խալիսական փոքր տէրութիւնները Սարդինիայի հետ միացնել: Ասոր հանելու համար շարունակ լռագիրներով ու գրուածներով ժողովուրդը կը զրդւէր. յայտնի պատերազմի պատրաստութիւն կը տեսնէր, եւ վերջի ժամանակներս բոլոր յեղափոխականները կամ լաւ եւս՝ ապստամբներն իրեն կանչեց ու աղատակամայ գտնիք մը կազմեց Վարիպալտի ապստամբականտին առաջնորդութեան տակ: Լուդ. Նաբոլէոն հիմակ Սարդինիայի կառավարութեան ու Վարիպալտին դաշնակից եղած կամ անոնց զընկն անցած է: Իրեն գործակալներով Գոսկանայի, Մասսայի, Գարապի, Բարմայի մէջ արդէն յեղափոխութեան դքսը տնկել տուած է, միւս տէրութեանց մէջ նոյնին տեսէ: Կլինայ, իսկ Սրբազան Քահանայապետն իրեն գրեթէ բանտարկեալ մ'ըրած է: Աս իրեն գործողութիւնը Խալիսայի մէջ միայն ամփոփուած չէ. ընթերցողները գիտեն, որ Գարապալտէն, Սերիանցեոց ու Ռոմաններուն յեղափոխական շարժմանց ինչպէս օգնական եղաւ ու կ'ըլլայ: Հիմայ բոլոր փախտականներն իրեն բանակը կանչեց, անոնց ազդին ալ անկախութիւն խոտանալով: Ասոր վրայ շատ

Ունգարացիք Գլաբային հետ բանակը գաղին. ուսկէց իրենց ազգին ու զօրքն ոտք ելելու համար յայտարարութիւն մը հանեցին, Գլաբային ալ ճամբայ ելաւ: Միայն Մածծինին աւելի սրամիտ գտնուելով՝ փոխանակ հրաւերին անսպառ թուղթ մը գրեց. որուն մէջ կը ցուցնէ, որ Նաբոլէոնին միտքն ազգաց անկախութիւնը չէ, հապա զանոնք իրենց հիմնական Վէհապետին տակէն հանել, իր տակն առնուլ ու անով Եւրոպայի վրայ Գիկոտտորութիւն մը կամ հրամանապետութիւն մը ձեռք բերել: Ապա թէ ոչ՝ եթէ ազգաց անկախութիւնն ուղիւ ըլլար՝ պէտք էր ինք օրինակ ըլլալու համար ամենէն յառաջ Գաւրիա կղզին Իտալիայի թողուլ, ու Էլսաս ու Լոթարինգիա գաւառները՝ Գերմանիայի, որովհետեւ ազգայնութիւնն նայելով՝ ասոնք անոնց կը վերաբերին: Իսկ Էւրոպայէն դուրս ունեցած երկիրներն անկախ պէտք էր ընել: Ասոր հակառակ Գաղղիայի մէջ եղած ազգայնութիւնները զսպելու այնպէս մեծ ճիգ մը կայ, որ այնչափ ազգերէ (Գերմաններէ, Ֆրանցիներէ, Պուրգունդացիներէ, Գերմանացիներէ եւ այլն) բաղկացած Գաղղիան մէկ Գաղղիացի ազգի մը լուծուած է, եւ շատ չանցնիր Էլսասի ու Լոթարինգիայի գերմանացի ըլլալը պատմութենէ միայն պիտի տրոլինք: Ուր որ Աւստրիան, որն որ ազգայնութեանց հարստահարիչ կ'ամբաստանուի՝ իր տէրութեան բոլոր ազգերը դեռ ամբողջ ու անապական կը պահէ:

Մեծ Նաբոլէոն իր ռազմագիտական մեծ հանձարովն Եւրոպայի Գիկոտտորութիւնը քիչ մը ժամանակ կրցած էր ձեռք բերել: Իրեն եղբորդին իսկզբան ջանաց նոյնը դեպքանագիտութեամբ ձեռք բերել, եւ երբ որ Աւստրիա ասոր դէմ դրաւ՝ նոյն ժամանակը զէնքի ալ դիմեց իրեն յոյսը, Գաղղիացիոց փառասիրութեան, Իտալացւոց գրգռութեան, Աւստրիայի տէրութեան զանազան ազգաց տագնապութեան, Գերմանական երկու մեծ տէրութեանց նախանձորութեան ու Աւստրիայի Ռուսաստանի հետ աւրուած ըլլալուն վրայ դնելով: Տեսնենք՝ իրեն յոյսը սրբափ հիմ ունէր:

Գաղղիայի ի սկզբան պատերազմի վրայ տագնապ էին, եւ զանազան աւելիներու մէջ ասի կ'իմացնէին, որովհետեւ վերջի արեւելեան պատերազմէն բաւական կրած էին եւ խաղաղութեան պտուղները սիրով կը վայելէին: Ութուսու ուրիշք նահանգներուն մէջէն միայն 3ը պատերազմին կողմն էին, մէկերն էր՝ հակառակ: Բայց կառավարութիւնը ստրկի, լրագիրներու ու բռնութեան ձեռքով հասարակութիւնը կըրցաւ իրեն վաստակել: Ստակը առհասարակ ամենակարող կըրտուի: Անով՝ կողմնակիցներուն մեծ մասը գնուած են: Լրագիրներէն՝ որոնք որ կառավարութեան հակառակ էին՝ կամ արգելաւեցան եւ կամ լեզուն փոխել տրուեցաւ: Իսկ պաշտօնական ու կառավարութեան կողմնակից լրագիրները բոլոր իրենց հնարազարտ հանձարը Աւստրիան սեւցնելու մէջ կը ջանան ցուցնել: Յանցանք, բարբարոսութիւն չմնաց որ ան տէրութեան վրայ չնետեն. ամէն օրինաւոր ու ապօրինաւոր եղանակները կը բանեցնեն որպէս զի զանի ամենուն ատելի ընեն: Ասոր մէջ Բիւստինգի լրագիրներն ալ գերազանցած են: Աւստրիան ահաւոր եւ զլուկի գաղան մը կ'երեւցնեն, որն որ ամէն տեղ տիրել եւ աւեր ու ապականութիւն ընել կ'ուզէ: Աշխարհ ամենայն անկէց զգուած է, եւ զանի ջնջելու համար քաղաքակիրթ ու քաղաքակիրթ Գաղղիայի օգնական պիտ'որ ըլլան: Մեծիկեօք պաշտօնական մեծարան ու սուտապատիր լրագիրն գրուածները մեծ Նաբոլէոնին ժամանակները կը յիշեցնեն: Արտաքին լրագիրներուն առջեւ՝ Գաղղիայի դռները գոցուած են, անոնք միայն կրնան ներս մտնել որոնք ներքին լրագիրներուն հօգուոյն համաձայն կը գրեն: Այսպէսով՝ կարելի եղաւ ժողովուրդը համալել որ Նաբոլէոն աս պատերազմն սկսելով Եւրոպայի ու աշխարհքի մեծ ծառայութիւն մը կ'ընէ: Եւ արդէն Գաղղիացիք փառասիրութեան դիւրագրիւ ըլլալով՝ վառուեցան բոլորեցան ու ձեռքերնէն եկածը կ'ընեն, որ իրենց ազգային պատմութիւնը նորանոր դաբններով զարգարեն: Այսուի կար, 50,000ի չափ աղաւակամ զինուորներ կը ժողվուին կոր, եւ այլն եւ այլն: Բայց կառավարութիւնն ուրիշ կողմանէ վախի մէջ կ'երեւայ: Ռաւկապետականք աս յուզմանց ժամանակը գլուխին վերցնելու սկսան: Աս վախը ներքին գործոց պաշ-

տնեան յայտարարութեան մը մէջ բացայայտ յայտնած է, եւ ժողովուրդը կը յորդորէ որ ասանկ յեղափոխական շարժում մ'ըլլելու ըլլայ անմիջապէս խղդկու ջանան: Ստորին պաշտօնատեարց շատ փոփոխութիւններ ըրաւ եւ Մայ. 29ին Պրիւսիէն կը գրեն, որ Փարիզի բոլոր զինանոցներուն մէջ թնդանօթներ զետեղել տուաւ:

Իտալացիք առհասարակ մեծ եռանդեամբ Բիւստինգի ու Նաբոլէոնի սկսածն ընդգրկած են. ամէն կողմանէ երկտասարդներ Բիւստինգի կը վազեն՝ Արիպատին դրօշին տակը մոնելու համար, որուն բանակը 30,000ի հասած է՝ կ'ըսեն: Բիւստինգի բանակտեղի մ'եղած է, ուր ամէն լուս պատերազմի համար կ'ըլլայ: Բիւստինգեւոյ գրգռութիւնն ու մեծարանութիւնն արտաքին կարգի է: Բայց կարծեմ թէ հարկաւորութիւն չունին զգուշացնելու որ անոնց պատմաններուն դիւրաւ հաւատ չընծայուի, որովհետեւ անոնք, կրնանք ըսել որ 1848ին գրուածներուն երկրորդ աւելցումն ու զարգարումն տպագրութիւններն են, ուստի նոյնչափ յարգ ու ճշմարտութիւն ունին: Երկրորդ բանակտեղի մը կ'ըլլայ կոր՝ հիմա Գաւրիա, ուր կրտսեր Նաբոլէոն Մայ. 23ին գացած է, հոն ժողվուած բանակին գլուխն անցնելու, որպէս զի անկէց Լոմպարտիա յարձակի: Բոլոր տէրութիւնները Գոսկանայի յեղափոխութեան հաւանած չեն ու իրենց դեպքանները ետ կ'անշաւ են: Մասնա-Գաւրիան, Սարդինիայի հետ միացած են: Բարձր, Մաքիս Աւստրիացի զօրքով բռնուած են ու խաղաղութիւնն հոն դեռ անվրդով է, բայց միշտ վախի մէջ են Գոսկանայի բանակէն յարձակում կրելու, եւ ան ատեն յեղափոխութեան հեղեղն հոն ալ կ'ողողէ: Քահանայապետին երկիրներուն մէջն ալ դեռ խաղաղութիւնը կը տիրէ, բայց անոնք Գաղղիացւոց ձեռքն են, ուղղածնուն պէս կը տրամադրեն: Աս տէրութիւնն ըստ արտաքին երեւութի խիստ չեղբութեան հրատարակած է: Նեապոլէս՝ վերջի օրերը մեծ հարուած մը կրեց իր վեհապետը կորսնցնելով: Փերդինանդոս Բ. Թագաւորը (ծն. 1810 Յունվ. 12) Մայիսի 23ին մեռաւ: Ասիկա վերջի ժամանակները յեղափոխութեան դէմ մեծ հաստատութիւն ու զօրութիւն ցուցուցած էր: Իրեն յաջորդեց իրեն որդին Գաւրիայի դուքսը Իւրեւ Փրանկիսկոս Բ., որն որ Իտալական պատերազմին մէջ ինք զինք չեղբ հրատարակեց եւ բոլոր տէրութիւնները բաց ի Գաղղիայէն ու Բիւստինգէն՝ իրեն չեղբութիւնն ընդունեցան: Անգղիա, որ մինչեւ հիմա Գաղղիայի հետ մէկտեղ Նեապոլիոյ դեպքանական հաղորդակցութիւնը կտրած էր, հիմակ իր դեպքանը նորէն պիտի խաւեր: Հոս ալ յեղափոխական խմբումը մեծ է, եւ ժամանակին կը սպասէ մէկէն ի մէկ պրտակաւ:

Աւստրիայի նկատմամբ՝ Նաբոլէոն խառնեցաւ. առհասարակ բոլոր ազգերը տէրութեան կրած յարձակման դէմ զայրացած են, եւ ամէն տեսակ օգնութիւնը կ'ընեն յարձակումը ան մղելու համար: Ամէն կողմանէ տէրութեան դրամական օգնութիւններ կը վազեն, ամէն կողմ ապստակամ կը գիտնորին պատերազմին ասպարէզն երթալու համար, եւ ասոր մէջ Ունգարացիք՝ գրեթէ միւս ազգերը կը գերազանցեն. մինչեւ հիմակ իրենց սեփական ծախքովը 20,000էն աւելի աղատակամ զինուորներ ժողուեցին թէ հետեւակ եւ թէ հեծեալ: Նոյն իսկ Իտալացի Սիկիլիանդ գոնորը, որն որ Ունգարիա էր, կայսեր աղաչեց որ զինք պատերազմին ասպարէզը խաւեր. եւ մեծ ցնծումով Բիւստինգի երկիրը՝ մտաւ: Խաղաղութիւնն ամէն կողմ անվրդով է: Մայ. 29ին Նապոլը Հէս թնդանօթապետին, Շիլդգեր, Գեններ Գեօլենշդայն, Արիւնէ զօրապետներուն, Գոսկանայի մեծ զբախ երկու որդիներուն եւ ուրիշ շատ անձինքներու հետ Իտալիայի բանակը գնաց:

Գերմանիան երբեք անտիկ միաբան ու միակամ եղած չէ, ինչպէս աս պատերազմին ատենը, բոլոր ժողովուրդեան մէջ մեծ գրգռութիւն մը կը տիրէ, որովհետեւ կը կարծեն որ աս պատերազմին երկրորդ արարուածը Գերմանական Ռեւոլյուցիոն է: Ներսին մէջ պիտ'որ ըլլայ, որոնց ամենէն աւելի Գաղղիացիք աչք տնկած են: Պարապ տեղ Գաղղիայի կառավարութիւնը զանոնք հանգարտեցնելու համար կ'ապահովեցնէր որ պատերազմը միայն Աւստրիայի դէմ է, պարապ տեղ զիրենք երբեմն կը շողբորթէր, երբեմն ալ կը սպառնար. Գերմանացիք ամէն

ստիժներու մէջ թէ՛ լրագիրներով եւ թէ՛ խորհրդանոցներու մէջ իրենց կամէր բացայայտ կը յայտնեն ու իրենց թաղաւորներէն կը խնդրեն, որ Աւստրիայի հետ միանան: Աւստրիայը որպէս օգնութեան համար ամէն տեղ զբանց ժողովածոյքներէն, ուստի որ Աւստրիական զօրքը կ'անցնին անհարին ցին՝ ծոլութեամբ կ'ընդունէին ու անոց սեղաններ կ'ընէին, եպիսկոպոսներն Աւստրիացւոց զինուոց յանդուրութեան համար իրենց ժողովուրդեան աղօթք կ'ապարեն, կամայք ալ ընկերութիւններն կը կազմեն որ Գաղղիացի վաճառքներն ամենեւին չգնեն: Դոյն իսկ Իրուսիացիք, որոնք խկլրանէ Աւստրիացւոց ոստիներն են, հիմակ իրենց ատելութիւնը մէկ դի գրած՝ իրենց կառավարութեանէ կը խնդրեն, որ Գաղղիական շարժմանց դէմ աղքատ եղանակաւ զինէ: Մայիսի 13 խորհրդանոցին մէջ մէկ շէ՛հ պատգամաւոր մը միայն չէզոքութիւն կ'ուզէր, որոք բոլոր պատգամաւորները՝ Առաւարութիւնը կը յորդորէին որ պատերազմի մէջ մտնելու չգտնարաղի որովհետեւ դաշինքներն ու Գերմանիան վտանգի մէջ են: Առաւարութիւնն ալ աս միաբան կամաց յայտարարութեանէն գրեթէ ստիպուած խոստացաւ որ Գերմանիայի ու իրեն ժողովուրդեան կամաց համաձայն պիտի գործէ եւ Գերմանիայի շահէր իրեն պարտաւորութեանն աւելի պիտի պաշտպանէ*: Իրբո՛ր գերմանական միւս տերութիւններուն պէն բոլոր իր զօրքը զէնքի կանչած է ու մեծ պատրաստութիւններ կը տեսնէ, սակայն իրեն միտքը դեռ բացայայտ յայտնած չէ ու թող չիտար որ Ֆրանցֆուրք գերմանական պաշտակցութեան ժողովքին մէջ տէրութիւն մ'իբրմէ յառաջ պատերազմին նկատմամբ առաջարկութիւն մ'ընէ, որովհետեւ ասոր մէջ առաջնութիւնն իննի կը պատշաճի, կ'ըսէ: Միւս տէրութիւններն ասոր հաւանական յուսալով որ իրեն անաշարիութիւնը շուտով կ'ընէ, բայց Հաննովերի կառավարութեան համբերութիւնը հասնելով, Մայիսին 17ին առաջարկեց, որ Ռեհնոսի գաւառներուն մէջ բանակ մը գրուի: Պրուշի կառավարութիւնն աս գործողութեան դէմ բողոքեց, այսու ամենայնիւ միւս կառավարութիւններն աս առաջարկութիւնը զինուորական յանձնարարական ժողովքի մը յանձնեցին, որն որ մինչեւ հիմայ պատարասան մը չտուաւ ու կ'երեւայ որ պիտ'որ չտայ ալ, որպէս զի Պրուշի կառավարութեան դէմ գործուած չըլլայ: Պրուշի կառավարութիւնն ինչպէս կ'երեւայ, աս կարօտութեան ժամանակն յարմար առիթ գտնելով՝ գերմանական վարչութեան նկատմամբ Աւստրիայի հետ ունեցած քանի մը խնդիրներն հիմայ կ'ուզէ լուծել, ասոր համար Վիէնայի պարունիքը Վիլլիգէն զօրապետը խաբուած է եւ գերմանական միւս արքունիքները Ալեքսիանգէլէ զնդապետը: Երկուքն առաքելութիւնն ըստ արտաքին երեւութիւն յաղորդ կ'երթայ կոր: Առաւարութիւնն իրեն կռնակն ալ յայպահովընելու համար Միւնսդեր կոմըր կ'ուզէր Ս. Բեքերսպուրկի արքունիքը խաբուել, բայց անկէջ Պերլին հեռապրով իմացուցին, որ Ռուսներուն իրեն բռնելու ճամբան արդէն որոշած է, ուստի Միւնսդերին երթիման օգուտ չունի: Ասով աս առաքելութիւնը խափանուեցաւ:

ԻՌԱՆԱՍՏԱՆԻՆ ալ պատրաստութիւն կը տեսնէ, Պեւսարապիպի մէջ բանակ մը ժողոված է, ուրիշ մ'ալ արեւմտեան սահմաններուն վրայ, բայց միաբը դեռ յայտնի չէ, ոմանք կ'ըսեն որ Աւստրիայի դէմ պիտի սպառնայ, ինչպէս որ Աւստրիա արեւելեան պատերազմին մէջ իրեն դէմ սպառնացած էր, բայց շատերն ալ Աղբըսանդը կայսեր խաղաղասեր զգածմունքին կը յուսան որ խաղաղութիւնը նորէն հաստատելու ետեւէ պիտի ինյայ եւ կամ դէժ պատերազմի մէջ պիտի չմտնէ, մասնաւոր որ արեւելեան պատերազմին յօգնածութիւնը դեռ անցուցած չէ եւ ներքուստ գեղացւոյ տաժանելի

* Գաղղիայի լրագրիչները զարմանալի եղանակաւ հրատարակեցին որ Մայիսի 13ին խորհրդանոցին մէջ Բրուսիացիք աւմէնքը միաբան խիստ չեզոքութիւն ուղեցին ու կառավարութիւնը նոյնը կատարեալ հաստատեց : Ասոր վրայ պարզութեամբ կ'աւելցնեն, որ լրագրին էջերը նեղ ըլլալով՝ հոն խօսուած նշանաւոր ճառերը գինը զանց կ'առնուն : Բայց նոյնքան պարունակող բոլոր արտաքին թէ գերմաներէն եւ թէ անգլիերէն լրագրիչներ Գաղղիայի մէջ մոնէթէն արդելուեցան :

ինչորոշ զբաղած է: Շատերը կը կարծեն որ Աւստրիայի Պուլ-
պաշտոնէին ետ քաշուիլը Աւստրիայի ու Ռուսաստանի սրբու-
նեաց իրարու աւելի մտենալու համար ըլլայ:

Անդրիտա ինք ղինք չէգըք հրատարակած է, բայց ինքն ալ ղինուորական մեծ պատրաստութիւններ կը տեսնէ, բոլոր իր նաւատորմը կը ղինէ ու Հնդկաստան եղածը ետ կը կանչէ, Ճիպրադարի Գորֆուի ու Մալդալի բերդերը կ'ամրացնէ ու Միհրիմիական ծովը շարունակ նաւեր կը խառնէ, գուցէ իրեն մեծ տերութիւն իրեն կորզը պահէր ու խօսքն անցնելու համար։ Բայց կ'ըսուի թէ կառավարութիւնը Նարուէնի դիտաւորութեան վրայ վստահութիւն չունի։ Իսկ խոր հրեզանդոյն մէջ՝ պատգամաւորներուն մեծ մասը կառավարութեան հակառակ ընտրուած էին, սակայն Տերպիի գահիճն առին ճիշդն ի գործ կը գնէ ղինք հաստատուն բռնելու համար, եւ կ'ըսուի որ կրցած է Բալմիսըզլոյնին հետ, որն որ հակառակ կողմնակցութեան գլխաւորն էր, միաբանի։

Բորբոսկալ ինք զինք չէզոք հրատարակեց : Իսկ Աստ-
նիայի ու Դանիայի համար կ'ըսուի սր Վազղիայի հետ զազունի
դաշնադրութիւն մ'ըրած բլան :

Տաճկաստանի մէջ ապրին անգլին Կան գրգռութիւններ, Գուգայի իշխանը, Սերուիացիք, Գարատաղցիք շարունակ պատրաստութիւններ կը տեսնեն, բայց օսմանական կառավարութիւնը հաստատութեամբ անոնց դէմ կը զինի ու զանոնք խորհանելու կը ջանայ։ Մայ. 1ին կը գրեն որ 1 եւ 2 պահանջներ զոքին ալ դէմը կանչած է, որով կը զօրաց թիւը 400,000ի հասաւ։ Արտաքին յարձակումներէն ալ ապահովուած է, Ռուսի կառավարութիւնն իրեն բարեկամական միտքն յայտնած է, միւս կողմանէ ալ Անգղիա ծանուցած է (կրօնն) եթէ Ռուսերը փրութենէն առկին անցնին՝ ինք անմիջապէս Կովկասի ու Օտեւսն նուաճողմիջ մը պիտի խաւեր։ Իսկ Յունաստանի կողմանէ, Աւստրիան Բ. Գուսթ ասպահովցուցած է։

Հունաստանն կ'երեւայ որ իրեն ներքին յառաջագիմուն-
թեան միտ պիտի դնէ եւ ընդհանուր շարժման հեղեղէն ինք
զինքն դուրս բռնելու պիտի ջանայ: Ասիկա կը յանձնէր կոտ-
ւանդին մեծ դուրսն ալ որն որ Աթէնքի արքունեակ այցելու-
թեանը գաղած էր:

Եթե գաղղիական ՏԷՎ-ա լրագրին կրնանք հուսալ ըն-
ծայել նե, Պարսկաստան ալ պատերազմի կը պատրաստուի ու
100.000 զօրք ժողոված է, որպէս զի Տաճկաստան յարձակի՝
բայց գաղղիական կառավարութիւնը, կ'ըսէ նոյն լրագիրը, աս
բանն պիտի խափանէ :

Աս է Եւրոպայի ընդհանուր վիճակը, որմէ ապագան գէթ աղօտ կրնար դուշակուիլ: Հիման ճաշակներս պատերազմի ասպարէշն ալ դարձնենք, որուն վրայ Գաղղիացւոց ու խաւաքացւոց կողմանէ տեսակ տեսակ լուրեր կը պտըտին որոնք իրենց կերպովը՝ ճշմարտութեան երաշխաստութենէն զուրկ ըլլալով՝ հասարակութիւնն անստուգութեան ու անձկութեան մէջ կը ձգեն: Մենք մեր տեղեկութիւնները պաշտօնական գրուածներէ եւ գլխաւորաբար Անգղիացի անկողնակալ լրագիրներէ կը հաւաքենք եւ եթէ ատով ալ ոմանց կողմնակալ երեւանք՝ ուրիշ պատասխան չունինք տալու բայց եթէ՝ սպասնք՝ իրաց ելլըր կը յայտնէ:

Պատերազմի Ասպարէզ:

Թեպետ եւ Լուդ. Նարովան Մայիսի 12ին արդէն Ճե-
նուս հասած էր, ուստի անմիջապէս Ալեասանտրիա բանակը
գնաց, եւ կը յուսացուէր որ շուտով ճակատ մը պիտի տրուի
սակայն երկայն ժամանակ զօրքը կարգի գնելու եւ իրեն յար-
մար դիւրեբը բռնելու թելադրուել, իսկ ժողովրդեան եռանդը
վառ պահելու համար լեւ Վուրու եւ Թէ փարիզ պատերազ-
մի վրայքը յայտարարութիւններ հանել կու տար, որոնք ըստ
մեծի մասին կամ բոլորովին շինծու էին ու երկրորդ օրը նոր աս-
տով մը ետ կ'առնուէին, եւ կամ յառաջապահաց ու գիշերա-
պահաց մէջ եղած քանի մ'անշնան հրացանաձգութիւններ կը
բովանդակէին: Վարդիացեոց դիւրքը դեռ միշտ սլաշապատողական
էր: — Կիւլայ՝ Աւստրիական բանակին վերին հրամանատարն իրեն
ընտաններէն ու Սեղեա եւ փո դեատերուն երկպիտութեամբը դը-
րուած, յառաջապահութենէ կասկածելով՝ որ դաշնակիցք (Վաղ-

ղեկավարող Սարգիսյանը) կ'ուզեն մեծ զորութեամբ Վրկերայի վրայէն դէպ ի Բիւզենցա շարժիլ՝ Մայ. 19ին Վիէննա իմաց տուաւ եւ ծանոցը որ երկրորդ օրը Փոյին աջ եզերքը զինեալ լրտեսութիւն մը* պիտ'որ ընել տայ, զորն որ իրք Մայ. 20ին Սպարտին սպարապետի տեղակալն երէք բաժննեղով ըրաւ: Առջի բաժնի՝ Ուրպան սպարապետի տեղակալն առաջնորդութեամբ Բիւզենցայի ճամբուն վրայէն Վրկերայի առջեւն եղած Մոնդեպելլոյ գեղն յարձակեցաւ, որպէս զի անկէջ Վրկերայի վրայ սպառնայ ու Վաղղիացիները ստիպել իրենց հոն ունեցած բոլոր զօրքը դուրս հանելու: Հոն կեցող Բիւզենցա գեղի անմիջապէս քաշուեցան, Ուրպան ալ յառաջ գնաց մինչեւ Ճենեալը լրացաւ, որ Բիւզենցայէն զազմութիւն հեծելազօրին հանդիպեցաւ, ու աստիկ կռիւ սկսաւ. սակայն եւ այնպէս աւստրիացիք գլխաւորաբար որսորդներուն քաշուութեամբը թշնամին վաճառեցին ու Վասիլեօճին բռնեցին: Անտեսն Վաղղիացեաց ֆորէյ զօրապետը Վասիլեօճիոյ վրայ իրեն աջ թեւը խաւրեց, որն որ հետզհետէ երկաթուղւոյն վրայէն եկածներով այնչափ մեծցաւ, որ Ուրպան եւ իրեն օգնութեան հասած երկրորդ բաժնի երկայն ժամանակ յամառութեամբ կռուէին ետեւ վերջապէս երեքստիկ թշնամւոյն դէմ՝ չկարենալով դիմանալ պատերազմելով՝ բայց մեծ կորստով Մոնդեպելլոյ քաշուեցաւ ու հոն ամրացաւ: Ֆորէյ զօրավարը երկաթուղւոյն վրայէն բաւական օգնութիւն ընդունելով ամէն կողմանէ Մոնդեպելլոյ վրայ յարձակեցաւ: Վեղին ճամբանէ բուն վրայ ստիպել ջարդ մը սկսաւ, ուր մարդ մարդու դէմ կը կռուէր, գաղղիացիք պէտքէին ամէն մէկ տունը պատերազմով առնուէր, եւ վերջապէս (կ'ըսէ ֆորէյ զօրապետը) Աւստրիացիք յամառ դիմակալութենէ մը ետեւ, երբոր իրենց վախճանին հասան, այսինքն՝ հոն կեցող բոլոր Վաղղիական զօրքը դուրս հանելու անհաշիւ ծախսով կարգով ետ դարձան առանց Վաղղիացիներէն հալածուելու, որովհետեւ Պրան զօրապետին գունդն ու աւստրիական թշնամութեան զինքն ետ քաշուելը կը պաշտպանէին: Յամառ կռիւն 4 ժամ տեւեց, որուն մէջ պատերազմող Աւստրիացեաց թիւը ֆորէյին ըսածին համեմատ 15.000ի կը հասնէր իսկ Վաղղիացեացը՝ Վիւլլային ըսածին նայելով՝ 40.000ի:

Ֆորէյ զօրապետը Վաղղիական զօրքը շատ կը գովէ, մանաւանդ պաշտօնակալները որոնք վերջի աստիճանի քաջութեամբ ու մահն արհամարհելով՝ թշնամւոյն դէմ կը կռուէին, բայց կրած կորուստն ալ մեծ եղաւ կ'ըսէ: Ինք ճակատին իրիկունը կը գրէ, ուստի ինկածներուն թիւը չեմ կրնար ճշդիւ տալ, կ'ըսէ, բայց շուրջ 600 - 700 մեռել ու վիրաւոր պիտ'որ ըլլան: Այս թիւը Վաղղիացի լրագիրներն կամաց կամաց 1200էն աւելի հանեցին: Ինկողներուն մէջն են Պէօրէ զօրապետը, գնդապետ մը եւ շատ պաշտօնակալներ: Վիւլլայ աւստրիական զօրավարն ալ Վաղղիացեաց հետեւակազօրքը կը գովէ, բայց անոնց թշնամութեան ճակագներուն համար կ'ըսէ որ միշտ իրենց գլխէն վեր՝ օդի մէջ կը նետէին, ասոր համար անոնցմէ վիրաւորուող խիստ քիչ եղած են: Իսկ հեծալազօրքը, որն որ ըստ մեծի մասին Բիւզենցայի էր, երբեք Աւստրիացի հուզարներու ու ուլաններու դէմ չկրցաւ կենալ: Բիւզենցայի հեծելազօրն՝ անգամ մը նոյն իսկ հետեւակ որսորդներէն հալածուեցաւ ու 200 հոգի կորսնցուց: Աւստրիացեաց կորուստն ալ մեծ եղաւ. Վիւլլայ զօրապետը ճակատէն երեք օր ետքը քննելով՝ 718 հոգի վիրաւոր գտաւ, 294 հոգի մեռած եւ 283 հոգի անհետ եղած. ըստ մեծի մասին վիրաւոր գերի ինկած, իսկ մնացածները մեռած են:

* Ջինուորական լրտեսութիւնն ուրիշ բան չէ բայց եթէ, թշնամւոյն զօրաց դիրքն ու թիւը հետազոտել, որպէս զի անոր դիտարկութիւնն իմանայ, ու ինք զինք անոր համեմատ կարգաւորէ: Յառաջագոյն, երբ որ զօրքը դաշտի մէջ վրաններու տակ կը բանակէր՝ աս հետազոտութիւնը դիւրին էր, որովհետեւ հետուանց ամէն բան կը տեսնուէր: Բայց հիմա՝ կռուան ժամանակ զօրքը տեսնու մէջ բանակելով՝ չիկրնար տեսնուիլ, ուստի երեւան հանելու համար հարկ է դունդ մը խաւրել ու կռիւ մը սկսիլ: Աս կ'ըսուի զինեալ լրտեսութիւն:

Վաղղիացեաց ձեռքն ինկածները՝ Նաբոլէոն մեծ մարդասիրութեամբ նայեցաւ ու մէջերնին ստակ բաժնեղով՝ Մարտի 11 խաւրեց:

Աս է Մոնդեպելլոյ կռուոյն համառօտ պատմութիւնը՝ Վաղղիացեաց ֆորէյ զօրապետին ու Աւստրիացեաց Վիւլլայ թշնամութեան, ինչպէս նաեւ Անդրիական Հերայտ լրագրին Ալեսանտրիա եղող թիւակցին դրուածներէն հանած: Երեքին ալ ըսածներն իրարու միաբան են եւ իրար կ'ամբողջացնեն: Բայց Վաղղիացի ու Խալպացի լրագիրներն ասոր մէջ մէկ մեծ յաղթութիւն մը կ'ուզեն տեսնել, որուն համար Գալլէ անգղիացի լրագիրը կ'ըսէ, որ Լուդ. Նաբոլէոն եթէ Փարիզ դարձած առանց ցնծալից ընդունելութիւն գտնել կ'ուզէ նէ ալ այսպիսի Մոնդեպելլոյ յաղթութիւններ պէտք չէ որ ընէ:

Մոնդեպելլոյ կռուոյն երկրորդ օրը Մայ. 21ին Բիւզենցայի վրայ Աւստրիացեաց աջ թեւին վրայ զինեալ լրտեսութիւն մը ըրին: Չիալոյնի զօրապետը 12—15.000 զօրքով Վերչելիի քով կեցած Չեպի գնդապետին կէս վաշտին (3000 հոգի) վրայ յարձակեցաւ: Չեպի գնդապետը պատերազմելով՝ Օրֆենկո ետ քաշուեցաւ, ուր սպարապետի տեղակալ Յուպի երկու վաշտ թշնամւոյն վրայ խաւրեց: Ասով Բիւզենցայիք առանց կռուելու Սեզիա գետին աջ եզերքն անցան:

Մայ. 23ին Վարիպալտին 6000 ազատական գլխուորներով՝ Արոնայի քովէն Գիլինո գետն անցաւ ու Աւստրիացեաց երկիրը մտաւ: Սահմանի վրայ եղած պահպաններն զինաթափ ըրաւ ու գնաց Վարեզէ ամրացաւ, ուսկից մինչեւ Գոմայ քաղաքն յառաջացաւ: Վարեզէն յայտարարութիւն մը հանեց, որով Լոմպարտացիներն ապստամբելու ու Աւստրիացեաց դէմ զինելու կը յորդորէ: Սակայն խաղաղութիւնն ու հանդարտութիւնը դեռ չվերականգնուեցաւ: Ուրպան սպարապետի տեղակալը Միլիւնէ եղաւ ու Վարիպալտին վրայ քայլելու սկսաւ: Մայիսի 30ին հեռագրով կը ծանուցանեն որ Վարիպալտին նոյն օրը յաղթուած ու Հելուէտիա փախած է (°):

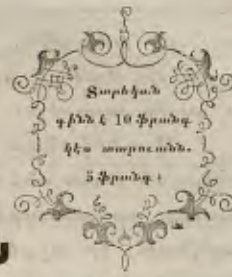
Մինչեւ հիմա իրարու ըրած լրտեսութիւններէն կ'իմացուի որ Վաղղիացեաց ու Բիւզենցայի զինաւոր բանակը Ալեքսանդրիա է, Լուդ. Նաբոլէոնին առաջնորդութեան տակ, որն որ Վաղղիացի քովէն Փօ գետն անցնելու պիտ'որ ջանայ, աջ թեւը՝ Վրկերա է, Պարալէտի միջին սպարապետին առաջնորդութեան տակ, որն որ դէպ ի Բիւզենցա ու Բաւիա պիտ'որ քայլէ, իսկ ձախ թեւը Վերչելի է Վիկտոր Լիմանուէլ թաղաւորին ու Գանրոպեր սպարապետին առաջնորդութեան տակ, որն որ դէպ ի Մոնդարա պիտ'որ քայլէ: Իսկ Աւստրիացեաց զինաւոր բանակը Վարիպալտ է, մինչեւ հիմա Վիւլլայ զօրապետին տակ, բայց Փրանկիսկո Յուլիոսի կայսրը Մայ. 31ին բանակը գալով, անշուշտ հրամանատարութիւնը վրան պիտ'որ առնուի: Վաղղիացեաց զինաւոր բանակին երկու կողմը երկու ուրիշ բանակներ ալ կեցած են. հիւսիսային կողմը Պիեմայի քով՝ Նիլ զօրապետին առաջնորդութեան տակ, եւ Վարիպալտին հետ, որն որ Նիլին յառաջագոյն կ'երեւայ, 30.000 չափ զօրք կայ, իսկ հարաւային կողմը Գոսկանայի մէջ կրտսեր Նաբոլէոնին առաջնորդութեան տակ, ուր 40.000 (°) գաղղիացի ու 30.000 (°) գոսկանացի զօրք պիտ'որ ըլլայ: Աս երկու բանակներն անշուշտ Աւստրիական բանակին կռնակը բռնելու պիտ'որ ջանան:

Պատերազմի ուրիշ ասպարէզ մ'եղած Մարիական ծովը, ուր Վաղղիացեաց նաւատորմը գացած ու Աւստրիայի (Գերմանական դաշնակցութեան չվերաբերած) բոլոր նաւահանգիստները պաշարման վիճակի մէջ հրատարակած է: Նաւատորմին գործքն է Աւստրիայի վաճառականութիւնն արգելել ու անոր նաւերը գերի բռնել. մինչեւ հիմայ իսկ մի ժամաւանայ նաւեր բռնած է. բայց միշտ իրեն պատիւը պահելով չէ թրիւտաւ կը գրեն որ Մայ. 23ին գաղղիացի շոգեշարժ կրկնայարկ նաւ մը Աւստրիական դրօշը բացած դէպ ի թրիւտաւ կու գար. Բիւզենցայ հասած ատենը շոգեշարժ մը տեսնելով՝ անոր վրայ վազեց ու Վաղղիական դրօշը բացաւ: Աս շոգեշարժը Հոլանտացի էր: Թրիւտաւ ու արեւելքի մէջ հաղորդակցութիւնը Յունաց շոգեշարժներ վրանին առին ու ամայն օճի պիտ'որ սկսին:

ԵՐԻՐԱՊԵՏ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 13.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՅԱՆՈՅ ԽՂԻԿԸ

ԿԱՄ

ԳԻՊՈՒՐԿ

Այն օր Գիպուրկին հասնելուն
կըստասուէր, երկրորդ, երրորդ
եւ վերջի հրաւերն ալ եղաւ,
բայց բաղձացուածը չերեւցաւ:
«Գիպուրկ հաւանականաբար
թուղթն ընդունած պիտի չըլլայ,
կամ թէ գլուխը դժբախտութիւն
մ'եկած է, որ մինչեւ հիմակ չեկաւ», կ'ըսէր մա-
տանապետն երբոր դքսուհին կու լար, եւ դուքսն
ալ ազատութեան բոլոր յոյսը մէկ գի թողուցած էր:
Բայց նոյն վայրկեանին մէջ ամբողջն դաւթին մէջ
ձիաւորի մը շարժում լսուեցաւ:

«Մի յուսահատիք տէր, արիացէք», գոչեց ծե-
րունին ուրախութեամբ. «Աստուած օգնութիւն կը
խաւրէ»,:

«Ո՛հ, Գիպուրկն ըլլար, գոչեցին երկուքն ալ
մէկտեղ եւ վար վազեցին: Նոյն վայրկեանի մէջ մուշ-
տակէ վերարկուի մը փաթթութեամբ մէկը ներս մտաւ:
Գիպուրկի կոմսը: Ո՛հ, Գիպուրկ չէր: Պէտքաին բա-
ղուններուն վրան ինչաւ Գունիկունտա Պիպերինկէն
խաթունիկը:

«Սիրելի բարեկամ», գոչեց վերջինը Պէտքային
«իմ անսովոր եւ անակնկալ այցելութեանս վրայ մի
զարհուրիք: Քաջալերուէ եւ սիրտ ըրէ. որովհետեւ
ամէն մէկ վայրկեանն անգին է: Ամուսինդ պէտք է որ
փախչի, եւ աս ժամուս մէջ պէտք է որ ճամբայ ել-
լէ, ապա թէ ոչ կորսուած է»,:

«Տէր Աստուած», գոչեց դքսուհին եւ Գունի-
կունտային բաղկացը վրան ինչաւ: Ասի՛ զանի առնե-
լով բաղձոցին վրայ տարաւ, ուր քիչ մը հանգչեցաւ:

«Լեւրէ ինծի սիրելի Պէտքա, կ'ըսէր Գունի-
կունտա հեղութեամբ իր բարեկամին, «որ քեզի գու-
ժաբեր եղայ: Բայց մի եւ նոյն ատեն նաեւ ազատու-

թիւն ալ կը բերեմ: Ուրեմն, տէր դուքս պէտք էք
անմիջապէս փախչիլ, որովհետեւ արագ փախուստը
միայն կրնայ զձեզ փրկել: Մտիկ ըրէք, համառօտիւ
պատմեմ: Չեր կոթորիտ Գիպուրկ դքսոյն գրած
թուղթը Գեֆէ դատաւորաց ձեռքն անցած է: Յա-
տակագիծը մատնուած է: Գիպուրկ աս ամէն բանէն,
բնաւ բան մը լսած չէ: Մահերնիդ որոշ է: Աս գի-
շեր զձեզ անկողնէդ հանել կ'ուզեն: Տէր դուքս,
աշխարհքիս մէջ ձեզի ամենէն սիրելի եւ աղին եւ
ղոններուն սիրոյն համար կ'աղաչեմ որ շուտով ձի մը
պատրաստել տաք եւ շուտով փախչիք, շուտով սր-
շափ որ կարելի է: Թէ որ քանի մը ժամ ալ յա-
պողելու ըլլաք, անիրկելի էք»,:

Գունիկունտա՝ դքսոյն աս եղանակաւ խօսած
ատենը, աղաք մօրերնուն քովը կու լային եւ կը հե-
ծէին, իսկ մայրերնին մարելով բաղձոցին վրան ին-
չած էր:

«Պէտք էք փախչիլ տէր, կ'ըսէր մատանա-
պետը. «Եւ ես ալ ձեզի կ'ընկերանամ: Իս հիմայ
շուտով վար կ'իջնամ ու ձիերը պատրաստել կու տամ»,:

Գուքսն անանկ ապշած եւ անանկ ամէն կող-
մանէ ստիպուած էր որ ինչ ընելըք չէր գիտեր:

«Տէր կոմս», նորէն սկսաւ Գունիկունտա. «ձեր
ամուսինը մարած է, բայց շուտով կ'արթննայ, դուք
աս վայրկեանը գործածեցէք եւ հեռացէք, եւ ան-
ջատման ցաւն իրեն խնայեցէք: Իս անոր քովը կը
մնամ, մինչեւ որ ան հաճոյարար լուրն առնենք թէ
դուք ապահովցած էք»,:

«Իայց ողորմած Աստուած, ո՛ր պիտի փախչիմ»,
կ'ըսէր դուքսը:

«Գէտ ի Հելուետիա, Գոկկենպուրկ դքսին
քովն, ուր զԳիպուրկ ալ կը գտնէք: Գէտ ի Հե-
լուետիա փախչիլը Գեֆէ դատաւորները չեն կրնար
կռահել, անոնք Վիեննայի գլխաւոր ճամբուն վրայ
ձեզի կը սպասեն: Անոր համար միշտ անտառային տե-
ղեր պէտք էք կենալ, որ անոնցմէ գտնուելէն ապա-
հով ըլլաք: Եւ որպէս զի հիմակ ժամանակ չկոր-
սընցնէք, սա ոսկւով լեցուն քսակն ալ մէկտեղ ա-
ռէք, որովհետեւ առանց դրամոց չէք կրնար փախ-
չիլ: Ուրեմն տէր դուքս, պատրաստուեցէք, ժամա-
նակը կը մօտենայ, ազատեցէք իմ բարեկամիս՝ դրք-

սուհւոյն ամուսինն, ու անոր զաւակաց հայրը: Սա քանի մը ժամերը յօգուտ գործածեցէք, ապա թէ ոչ բոլոր աղատելու յոյսը շատ ուշ եղած կ'ըլլայ,:

Գունիկունտա՝ աս ըսելէն ետքը, պատի վրայէն կ'ստուած սուրն անձամբ վար առնելով, դքսոյն մէջքն անցուց, որ անտարբերութեամբ թող կու տար: Ուրովհետեւ իր աչքերը մարած ամուսնոյն եւ լացող տղոց վրայ սեւեռեալ էին. սրտէն արիւն կը վաղէր, եւ ինք զինքը չէր կրնար որոշել:

Հիմակ տէր դուքս, ալ ատեն մի կորսընցնէք, գոչեց Գունիկունտա: Պէտքա վրայ կու գայ, արդէն աչքերը կը բանայ: Նայեցէք, նայեցէք ձիւերն արդէն գաւթին մէջն են: Օն, ծն ատենն է, ամենէն պատուական ժամանակն է,:

Գուրքը, կարծես թէ Գունիկունտային ստիպող աղաչանքները չէր լսեր, դեռ երկայն ատեն արտասուալից աչք իր ամուսնոյն ու տղոցն առջին կը կենար: Մէյ մ'ալ յանկարծ իր անզգայ ամուսինը դուրկեց եւ իր կրծոցը վրայ ճնշեց, նոյնը տղոց ալ ընելով, որոնք սրտակոտոր կ'աղաղակէին, զանոնք մէյ մ'ալ պագնելով, դուրս ցատկեց եւ խղնջածեւ սանդղէն վար ածապարելով ամրոցին գաւթի ճասաւ: Չիուն վրան աշտանակեց եւ դռնէն դուրս ելաւ:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Զարհուրելի վրեժ:

«Փառք քեզ Աստուած, ալ գնաց», կ'ըսէր Գունիկունտա, եւ սրտին մէջէն Աստուծոյ աղօթելով որ զանի պաշտպանէ եւ ապահով տեղ մը հասցնէ, կուսական աչացը մէջ պայծառ արցունք մը կը շողջողար: Իւ իր բարեկամին մօտենալով, անոր քով բազմոցին վրան նստեցաւ եւ անոր գլուխն իր կուրծքին վրան հանգչեցուց: Նաեւ տղաք ալ հանդարտեցնելու փոյթ տարաւ, որոնք իրենց հօրն երթալուն վրայ խիստ կու լային, «Հանդարտեցէք, սիրելի զաւակք», կ'ըսէր «մի լաք, որովհետեւ ձեր սիրելի հայրը, բարի բարեկամի մը գնաց, ուստի որ՝ զինքն սպաննել ուզող ան չար ասպետաց դէմ օգնութիւն գտնելով, շուտով ետ պիտի դառնայ,»:

«Ո՛վ շուտով ետ պիտի դառնայ», հարցուց դքսուհին տկար ձայնով եւ դեռ կէս մը միայն սթափած:

«Մաքը, քու աղնիւ ամուսինդ», պատասխանեց Գունիկունտա:

«Մաքը. այո՛ իմ Մաքսս, ըսաւ միայն, տկար դքսուհին:

«Սիրելի մայր, սիրելի մայր, ալ պէտք չէ որ տրտմիս եւ անհանգիստ ըլլաս, կ'ըսէին տղաք զինքը փափուկ եղանակաւ մը շոյելով. «մեր սիրելի հայրը գնաց որպէս զի զինք սպաննել ուզող չար ասպետաց դէմ օգնութիւն մը գտնէ:

«Չար, չար ասպետները», պատասխանեց պղզտիկ Պէրդա առանձին, «մեր սիրելի հայրը սպաննել կ'ուզէին,»:

«Ի՞նչ գան մէյ մը, ան չար ասպետները, աւելցուց Գունի, «հայրերնիս քաջ ասպետաց հետ դառնալու ըլլայ, զամենքն ալ կը վաճնտէ,»:

«Կը վաճնտէ», կրկնեց մայրը հարցնելով, եւ աշուրները բացած քննող եղանակաւ մը չորս կողմը կը նայէր եւ բան մը կը փնտրուէր: «Հայրերնիդ ո՛ւր է, կը հարցընէր եւ խելքն հետզհետէ աւելի վրայ կու գար:

«Գնաց, սիրելի մայր, կրկնեցին տղաք, «որպէս զի չար ասպետաց դէմ օգնութիւն գտնէ,»:

Աս վայրկենիս մէջ մէկէն ի մէկ ամէն բան դքսուհւոյն մտացն առջին եկան, եւ աչքերէն արտասուաց հեղեղներ սկսան իջնալ: Տղաք ալ տեսնելով որ մայրերնին կու լայ, իրենք ալ յորդ արտասուք կը թափէին: Խոհեմ Գունիկունտա թող տուաւ որ իր բարեկամը լայ, որովհետեւ գիտէր որ արցունք զցաւը կը մեղմացնեն եւ ծանրացած սիրտը կը թեթեւցընեն: Պէտքային արտասուքն ալ ասանկ դէպք մը յառաջ բերին:

«Ուրեմն խեղճ եւ դժբախտ Մաքսը գնաց», հարցուց դքսուհին իր սրտի ծանրութենէն կակղցած եւ հանդարտած: «Գոնէ վերջին երթաս բարով մը կարենայի ըսել: Ո՛ր ամենակարող Աստուած դռն զինքը պաշտպանէ ու փրկէ,»:

«Գնանկ աղէկ է, տիկին, այսպէս պէտք է ըլլալ, պատասխանեց մատուանապետը, որ կամացուկ, տուանց տեսնուելու խցին մէջ մտած, եւ դքսուհւոյն խօսքը լսած էր: «Պէտք ենք Աստուծոյ վստահ ըլլալ, որովհետեւ կարօտութեան լաւագոյն օգնականն ինքն է: Մենք զգուրք մեր աղօթիցը մէջ պէտք ենք Աստուծոյ հովանաւորութեան յանձնել, եւ հանդարտ սպասել որ ինք ամէն բան ի բարին դարձնէ,»:

«Ի՞մ դժբախտ էրկանս ո՞վ ընկեր եղաւ, կամ թէ առաջն ընկերութեան գնաց», աւելցուց դքսուհին քիչ մը հանդարտած:

«Առանց ընկերի գնաց», պատասխանեց ծերունին, եւ աչացը մէջ արցունքը կը փայլէր: «Ես երկու ձի պատրաստել տուած էի. մէկը մեր տիրոջն ու մէկը ինծի համար: Որովհետեւ հաստատուն միտքս դրած էի որ ինք ո՛ւր որ երթայ իրեն ընկերանամ: Բայց ինք որոշակի արգելեց որ իրեն ընկերացող չըլլայ: Ինք Քուրդին ասանկ խօսեցաւ. «Գունի իմ հեռաւորութեան ատենն իմ ծառայիցս վրայ հոգաբարձու կ'ըլլաս, իսկ դուք յարգելի տէր,» հոս ծերունւոյն աչքէն ակամայ իսկ արտասուք կ'իջնար. «դուք ալ ամուսինս ու տղաքս միմիտարեցէք եւ իւրենց հայրաբար բարեկամ եղէք,»:

Աս խօսելէն ետքը մեկնեցաւ: Քուրդ եւ եւ մնացինք ու կու լայինք: Ուրովհետեւ մեր տիրոջը կամաց դէմ գործել չէինք ուզեր, նոյնը մեզի համար նուիրական ու սուրբ էր: Ես ազնիւ տիկին, եթէ որ կը բարեհաճէր ձեր եւ ձեր որդւոցը հայրաբար բարեկամ կ'ըլլամ: Այնպիսի բարեկամ մ'որ ձեզի եւ ձեր որդւոցը համար, իր արեան վերջի կաթիլն ալ թափելու պատրաստ է,»:

Լսոր վրայ Պէադա շնորհակալութեամբ ծե-
րունեցն ձեռքը պադաւ:

«Ինծի կ'երեւայ որ, կ'ըսէր Գուռիկունտա դըք-
սուհւոյն, «դուն պէտք ես անկողին մտնել, որովհե-
տեւ մարմինդ շատ տկարացած է: Ճակատդ կ'այրի,
կ'երեւայ որ սիրելի Պէադա խիստ գլխացաւ մ'ուշ-
նիս: Եկուր խեղճ բարեկամ ննջարան երթանք: Քիչ
մը քնանալէդ ետքն ամէն բան կարգի կու գայ»:

«Ո՛հ. ստուգիւ, թէ որ կրնամ նէ քիչ մը
քնանալ», պատասխանեց Պէադա եւ իր բարեկամին
հետեւէն կ'երթար որուն տղաք ալ կը հետեւէին:

Կէս ժամ ետքը Գուռիկունտա նորէն խուց
դարձաւ, ուր ծերունի երէցը ջերմեռանդութեամբ
ժամասացութիւնը կը կատարէր:

«Վըսուհին, աղնիւ ու բարի տիկինը քնոյ մէջ
է, կ'ըսէր ծերունեցն: «Նոյնպէս սիրուն պզտիկներն
ալ կը քնանան: Աստուած իրենց քունն օրհնէ եւ
մինչեւ որ զարհուրելի պղծութիւնն անցնի նէ թող
չտայ որ արթննան»:

«Ի՞նչ պղծութիւն է, ըսածդ դո՛ւստր», հար-
ցուց ծերունին:

«Սարսափելի պղծութիւն մը պիտի ըլլայ եւ
աս գիշեր պիտի ըլլայ», պատասխանեց Գուռիկունտա:
«Կէս գիշերէն յառաջ դիմակներով երեք սեւ զրա-
հաւորեալներ պիտի գան, ասոնք անոնք են որոնք
ղեւթաբլ բռնել կ'ուզեն»:

«Ի՞նչ, պիտի գան ան սրիկաները, կը կրկնէր
մատաւնապետը դառնութեամբ: «Թող գան մենք չենք
վախնար: Առանց վախու. դիմացնին կ'երթամ եւ ճըշ-
մարտութիւնը իրենց առջին կը խօսիմ»:

«Դ՛ս ալ», աւելցուց Գուռիկունտա, «եւ ալ
չեմ վախնար: Չեղի հետ յարգելի տէր արթուն կը
մնամ: Ասպետներն ինչպէս պիտի ապշին ու մնան
երբոր դքսոյն ու դքսուհւոյն տեղն զմեզ գտնեն, եւ
իրենց անաստուած յատակագիծը փճանալու ըլլայ:
Աս երեքը սաստիկ կատաղութեամբ պիտի յարձա-
կին: Բայց մենք չենք վախնար: Ան ամբարտաւան դա-
տաւորները թող տեսնեն, որ կրծոց մէջ բարի խիղճ
մը կրող մարդիկ իրենցմէ աւելի քաջասրտութիւն
կրնան ունենալ»:

«Դէ՛կ ըսիր, աս բանս մենք պէտք ենք, աղ-
ջիկս, իրենց ցուցընել», կրկնեց ծերունին եւ աւել-
ցուց: «Բայց առանց հարկաւորութեան պէտք չէ որ
ղերնք դրդուենք: Որովհետեւ աս դատաւորներն, ալ
մարդ չեն, մարդկային բոլոր զգածմունքը թողուցած,
գիշատող դազան եղած են եւ ամէն տեսակ յան-
ցանք գործելու ենթակայ են: —

Վիշ մը վերջը Գուռիկունտա յանկարծ գոչեց
«ձիերու ոտից ձայներ կը լսեմ: Սեւ ասպետներն են:
Ամրոցի գաւթին մէջ մտան: Քաջաւերուեցէք յարգելի
տէր, հիմայ ներս կու գան»:

Լսոր վրայ անմիջապէս դուռը բացուեցաւ եւ
երեք դիմակաւորեալ ասպետներ ներս մտան, ասոնցմէ
երկուքը դրան քով լուռ կեցան, իսկ երրորդն այն-

պիտի զօրաւոր քայլերով յառաջ եկաւ որ գետինն
ու պատուհանները կը դողային, եւ եկեղեցականին
ու աղջկան մօտենալով,

«Սաքս Վալտերնի դուքսն ո՛ւր է», կը հարցը-
նէր ստուար ձայնով մը:

«Նոս չէ տէր ասպետ», պատասխանեց ծերու-
նին առանց վախու:

«Պանչեցէք», կ'ըսէր դիմակաւորեալ ասպետը. «ո-
րովհետեւ հական բանի մը վրայ իրեն հետ խօսիլ կ'ուզեմ»:

«Ինք ամրոցի մէջ չէ, տէր ասպետ», պատաս-
խանեց մատաւնապետն հանդարտութեամբ:

«Ինք դէպ ի Վիեննա Մաքսիմիլիան կայսեր
երթալու ճամբուն վրայ է», ըսաւ խաբէութեամբ
Գուռիկունտա, եւ այնպէս ձեւացուց որ ըսածը բեր-
նէն փախած ըլլայ:

«Ո՛հ սատանայ», գոչեց սեւ ասպետը զարհու-
րելի եղանակաւ մը, եւ ոտուրներն անանկ գետինը
կը զարնէր որ բոլոր խուցը կը սասանէր: «Արդէն
անմիջապէս կուհեցի, կ'ըսէր բարկութեամբ, «երբ
որ զքեզ, Պիպերինկէն խաթուն, զքեզ հոս տեսայ,
իմացայ որ սատանան մեզի խաղ մը խաղացած է:
Խաթունիկ, դքսոյն մեր ձեռքէն փախչելու ձեր գործքն
է: Բայց անոր փախչելու թէ ձեզի եւ թէ բոլոր Վալ-
տերնի ընտանեաց վարդ մը պիտի չբռնուցնէ»:

«Տէր ասպետ», կրկնեց քաջութեամբ ծերու-
նին «ձմեռը վարդ չ'բռնցըներ, բայց փուշեր յառաջ
կը բերէ որոնք, ձեր Վալտերն դուքսը բռնելէն յա-
ռաջ զձեզ պիտի խալթեն»:

«Հարգելի տէր», որոտաց ասպետը «ձեր ապա-
ժամ խալթը մէկ դի թողուցէք, ապա թէ ոչ», աս
ըսելով ձեռքը սրոյն վրայ դրաւ:

«Ի՛նչ չկայ տէր ասպետ, սուրդ քաշէ», կ'ը-
սէր հանդարտութեամբ ծերունին, «ես անկէ վախ մը
չունիմ: Ես պատուոյ մէջ ծերացայ եւ մազերս ճեր-
մըկցան եւ կրծոցս մէջ բարի խեղճ մ'ունիմ, եւ մա-
հուրնէ չեմ վախնար»:

Ասպետը տկար ծերոյն, աս քաջ խօսքերը ըս-
ելով ապշեցաւ եւ Գուռիկունտային դարձաւ:

«Պիպերինկէն խաթունիկ, դուք սուրբ Ֆեֆէն
դէմ գէշ խաղ մը խաղացիք, ասոր համար ձեզմէ
վրէժը պիտի առնուի»:

«Սուրբ մը, վրէժխնդրութիւն չ'գիտեր», պա-
տասխանեց ծերը, «բայց . . . »:

«Ի՛նչ ծեր, լուէ կ'ըսեմ», կրկնեց ասպետը
բարտութեամբ: «Գիտցած ըլլաք խաթունիկ, որ Ֆեֆէն
դէմ մէկը պաշտպանելուն պատիժը մահ է»:

«Լսո՛ տէր ասպետ», կրկնեց աղջիկն աներկիւ-
ղութեամբ, «ես գիտէի բայց ի վերայ այս ամենայ-
նի ըրի. եւ խիղճս ինծի կը վկայէ որ պնդուական
գործք գործեցի»:

«Ի՛նչ եւ անաստուածի մը գործք գործեցիք»,
կ'ըսէր ասպետը՝ բարկութեամբ զաղջիկը յանդիմա-
նելով. «դուք զսուրբ Ֆեֆէն նախատեցիք եւ անար-
գեցիք: Մահուան արժանի եղաք»:

«Պիպերինկէն ինչպէս որ գործեց նէ անանկ ալ կը մեռնի», կրկնեց աղջիկը քաջութեամբ:

«Ղըժ, վըժ ձեր եւ վալտէրն ամրոցին վրայ, գոչեց կատաղեց պէս սեւ ասպետը, «Վըժ, վըժ փախտականին վրայ ալ», պոռացին մէկալ երկուքն ալ: Ասոր վրայ զարհուրելի հայհոյութիւններով եւ անէծքներով երեքն ալ խցէն դուրս ելան եւ սանդղէն վար յարձակեցան ու «Վըժ, վըժ», կը հնչէր ամրոցին երկայն ճամբաներու մէջ: Ասպետներն ամրոցէն քիչ մը հեռանալէն ետքն ալ վալտէրնի ամրոցին վրան անէծքներ կը թափէին:

«Վ,ս ինչ զարհուրելի մարդիկ են», կ'ըսէր Գուռիկունտա անոնց հեռանալէն ետքը:

«Նէ ոչ իսկ մարդ են», կրկնեց ծերունին, «կատաղի անասուններ, արիւնկալ վագրներ ու բուններ են: Բայց մեր վրայ գոչած վըժքնին, ստուգիլ ինչպէս որ երկինքն Աստուած ըլլայն ստոյգ է, այսպէս ալ ստուգիլ պիտի գայ օր մ'որ ան վըժքն իրենց վրայ պիտի գայ: Պէտք ենք քուրդին յանձնել որ իր մարդիկներովը գիշեր ցորեկ պահպանութիւն ընէ, եւ միայն ծանօթ մարդիկները խրամի կամրջին վրայէն ներս թողու: Որովհետեւ կը վախնամ որ աս մարդիկներն ըրած սպառնալիքն ի գործ կը դնեն»:

«Նրկիւնք պահէ այսպիսի արկածէ», աւելցուց Գուռիկունտա: «Բայց դքսուհին ու տղաք եղած բաներէն բան մը չիմանան նէ աղէկ կ'ըլլայ: Պէտք է բոլոր ծառայից ապսպրել: Որովհետեւ խեղճ տիկինն արդէն նոյն իսկ առանց աս եղածն իմանալու ալ բաւական կրելու բան ունի: Մէյ մ'երթամ նայիմ որ դեռ կը քնանայ: Գիշեր բարի յարգելի տէր»:

Աս ըսելով Գուռիկունտա հեռացաւ, մատաւ նապետն իր ժամասացութիւնը կը լմնցնէր:

Պէտք է շարունակուի:

ԾԱՊԱՆԱԿԱՆ ՄԱՍԻՆՈՒԹԱՆՆԵՐ

Գ. ՍՈՒՍԻՐ

Պապարուզաշում (Pancratium):

Աս ծաղիկն իր ձագարի ձեւով վեց մաս բաժնուած եղններով կը ճանցցուի: Աս տեսակ շուշանը արտաքին կարգի գեղեցիկ տեսակներ ունի, որոնք աս կողմանց պաղուածեան պատճառաւ ազատ տեղ դժուարաւ կը դարձնուին: Բայց ով որ գէպ ի հարաւ նայող խցի մը մէջ ամառ ատեն պատուհանի քով նոյնը դարձնելու ըլլայ, աս գեղեցիկ ծաղիկը տեսնելու արժանի կ'ըլլայ: Ծաղիկ աւտենը շատ ջուր կ'ուզէ, բայց ուրիշ ատեն, մանաւանդ ձմեռը՝ չափաւոր: Ասոր հոգն է փտտած տերեւի հող, աւաղով ու քիչ մը կաւով խառնուած: Չմեռը պէտք է աղէկ տաքցուած խցի մէջ պահել, բայց կրակարանի մօտ պէտք չէ դնել: — Երեւելի տեսակ մըն է:

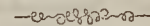
Վարկիստատեակ 2. զանազան ատեն կը ծաղիկ, տերեւները սրածեւ, ձողունը շուրջ 3 մասնաշաղի: Ծաղիկէն ետքը երբ որ տերեւները կը թափին, ան ատեն ալ պէտք չէ ջրել: 2—3 ամիս հանգչելէն ետքը նոյն տիպն ուրիշ հողի մէջ կը անկուի:

Գեղեցիկ 2. (P. amoenum). Երկայն, ձուածեւ տերեւներով եւ տարածեալ, սպիտակ, անուշահոտ ծաղիկներով: Անանկ սոխ մըն է որ միայն ջերմացներու մէջ պատուհանի ետեւը կրնայ ծաղկեցուիլ, շատ պարարտ եւ աւաղախառն հող կ'ուզէ, եւ աճման ատենը խոնաւութիւն կը սիրէ, եւ սոխին ծաղկերէն բաժնելով կ'աճին:

Նուշահոտ 2. (P. fragrans): Չուածեւ, սրածայր եւ լայն տերեւներով, եւ ճերմակ, դժուար եւ խիտ անուշահոտ ծաղիկներով: Վերինին պէս կը մշակուի:

Իլլիրիական 2. (P. illyricum): Հարաւային Եւրոպական տունի է: Տիգածեւ, բուլթ, մութ կանաչ տերեւներով եւ երկանկին ճիւղերով, բազմաթիւ, սպիտակ եւ անուշահոտ ծաղիկներով: Ծաղիկն ներսի պոսիլը վեց ճեղք ունի: Չմեռը ծածկուելու ըլլայ բայց օդի մէջ կը դիմանայ:

Մարիտիմ 2. (P. maritimum): Երկայն, հաւասար լայն, փղածեւ մութ կանաչ տերեւներով, նոյնպէս մութ կանաչ եւ ճգմուած ձողունով, եւ քանի մը կանգուն կեցող, նարկիստատեակ, սպիտակ, կանաչ գծերով, անուշահոտ ծաղիկներով: Ծաղիկն մէջի կողմը աւելի զանգաւ կածեւ պակ մ'ունի՝ տասը բուլթ ակուններով: Արնայ իբր պարտեղի ծաղիկ ալ գործածուիլ, բայց ձմեռը բայց օդի մէջ անցնելու համար պէտք է ծածկել:

ԿԱՐԻՊԱՆՏԻ

Յուլիէի Կարիպալտի Յուլիսի 14ին, 1807ին Նիցցա ծնաւ, իր պալտի հասակին մէջ Սարաիիոպոլսոյ նաւատորմը լինէր մէջ ինքը զինքը ծովային ծառայութեան նախընտրեց, եւ ան ատենէն ի վեր իր արիւթեան ու պաղարիւնութեանը քանի մը փորձերը ցուցուց: 1834ին ճինովայի մէջ, ան երկրին դէմ, որուն ծառայութեանը մէջ կը գտնուէր իր յեղափոխական միտքը ցուցուց, անկէ Գաղղիոյ փախաւ, եւ անկէ ալ Գուռուզի Պէլին ծառայութեանը մէջ մտաւ: Բարբարոսաց ծովեզերաց ծառայութիւնն երկայն ատեն հաճելի չեղաւ իրեն, յեղափոխութիւնները զինքը ուրիշ դաշտի հրաւիրեցին: Հարաւային Ամերիկայի ազատութեան պատերազմներն զինքն ակամայ իսկ հոն քաշեցին: Մոնդէլիտայ հասած ատենը Ուրուկուայի հասարակապետութեան նաւատորմը մէջ մտաւ. իրեն մեծ տաղանդովը Պաւլոս Ալիքսան դէմ գործող նաւատորմին վերին հրամանատարն եղաւ: Մոնդէլիտայի մէջ գաղղիական-անգլիական միջնորդութենէն ետքը, Ռոզաի ցամաքային պատերազմի մէջ երբեմն արագաշարժ ձիաւորաց, երբեմն անխնայ ստանաւորաց գլուխն անցած կը պատերազմէր: Աստիճանով պատերազմի հրամանատար ըլլալու մէջ կատարելագործուեցաւ: 1848ին դէպքերը զինքը Եւրոպա կոչեցին: Իտալական լեզէն մը կազմեց, որուն մէջ մտած էր նաեւ Մաժժինի, աւելի հարաւային Գիրոլի վրայ յարձակեցաւ, Մաժժինի աս պատերազմի մէջ իրեն մեծապէս գործակից եղաւ, մինչեւ որ Միլանին կոնաւովը զինքերը վար ձգեց: Կարիպալտի, թէ եւ դիմացը Աւստրիացոյ մեծ բանակ մ'ունէր, բայց ի վերայ այս ամենայնի իր ճարակութեամբը կրցաւ Հելլենստիայի լեւանց վրայ ապաւինիլ:

Իսթանբուլ գաւառէն ետքը, խորհրդանոցի անդամ ընտրուեցաւ, եւ նոյնին մէջ թագաւորին հակառակորդ մըն

էր: Կարիպալտի իր քաջութիւնն ու իր լէգէնը ան զօրաց դէմ դարձուցած էր սրնոյ դէմ այսօրուան օրս Իտալիայի անկախութեան, համար կը կուռի: 1849ին երբոր հաստա- լաւագետական Գաղղիա, Հռոմայ հասարակագետութեան դէմ կը կուռէր, Ուտինո զօրավարը, Կարիպալտին Ապրիլի 30ին մեծ կորստով ետ մղուեցաւ եւ Կարիպալտի նոյն տարւոյն Մայիսի 9ին իր 3000 հօգւով, հետագործեցոյ շատ աւելի հզօր բանակը Բալետարինայի քով զարկաւ, նոյնպէս Մայիսի 19ին Վելլեգրիի քով իր զօրքը շատ աղէկ պատերազմեցաւ, ինք աս ամէն պատերազմներու մէջ միշտ տուջի կարգին մէջն էր, եւ շատ անգամ ալ վերաւորուած է: Յունիսի սկիզբը, երբոր Գաղղիայիք Հռոմայ վրայ յար- ձակում կ'ընէին, իր դիրքը ամենէն դժուարինն էր, ինք ղեկնաւորէր տեղէն վաճառէլ չիրտալով ստիպեց որ պաշար- մամբ զոհ ըլլայ: Վելլեգրի երբոր քաղաքն անձնատուր պիտի ըլլար, Կարիպալտի վերջի յուսահատական փորձերն ալ ըրաւ, երբեմն կամուրջները օդ հանել կ'ուզէր, երբեմն Հրեշտակի դղեակը մինչեւ յիւտին մարդը պաշտպանել կ'ուզէր, երբեմն քաղաքը թողաւ եւ իրեններովը ընթաց վրայ քաջուիլ, եւ Իտալիայի ուրիշ քաղքի մը մէջ պատե- լազմի յառաջ տանիլ կ'ուզէր: Բայց դէմ չգրաւ այլ ետ քաշուեցաւ: Յուլիսի 3ին իր 3000ովը յաւիտենական քաղաքը թողուց, եւ Ուտինոյին մօտ՝ կողման հակառակ ուղղութեամբ ուղաւ ելաւ: Ամայն վերջի օրերը Աւ- տարիացիներէն մղուելով Ուտինոյին եւ Արենիենան լե- լանոյ վրայէն Ս. Մարինոսին կողմերը հասաւ: Ինք կը յու- սար որ հոս ապաստան մը կը գտնէ եւ կամ թէ Աւտարիաց- ւոյ հետ ուղածին պէս պայմաններ կրնայ գտնել: Հոն քա- ղաքապետէն հրաման կ'ուզէր քաղաք մտնելու, քաղաքա- պետը կը զանար, եւ կերակուր ու ըմպելի միայն աս փոքր տէրութեան սահմաններուն վրայ կրնայ արուիլ կ'ըսէր, եւ չէր ուզէր որ Կարիպալտի Ս. Մարինոսին սահմանները բռն- նաբարէ: Բայց Կարիպալտի երկրորդ օրը քաղքին դրան տուջին երեւցաւ եւ Փրանկիսկեանց վանք մը մտաւ: Իր դունդը քաղքէն դուրս կը կենար, եւ Կարիպալտի քաղքին մեծերէն կը խնդրէր որ Աւտարիացոյ մեծերուն հետ խօ- սին եւ յայտնեն որ եթէ զիրենք աղատ թող տան երթալ զէնքերնին վար կը ձգեն, եւ ինքն ալ կը խոտոտնայ Ամե- րիկա երթալ: Բայց ինք ասոր պատասխանին չիտպանց, գիշերանց իր կնոջմովն ու 200 հաւատարմներովը, առանց իր զնդին խնայելու գիշերուան մութն իրեն օգնական առ- նելով Իտալիանային ծովեզերքը փախաւ հոն նաւ մտնելով Ճենովա հասաւ:

Եսկէ ետքն իր պատերազմական ընթացքը դադրե- յաւ եւ նաւավարութիւն կ'ընէր երբեմն նոր Եորդէն Գա- լիֆորնիա կ'երթար երբեմն դէպ ի Զինուած զաջող Գերմանացի նաւաց առաջնորդ, երբեմն ալ նաեւ Քիչ մ'ատեն Բերուի մէջ զօրաց հրամանատար եղաւ, մինչեւ աս տարւոյն սկիզբը նորէն Բիւէմանդ կանչուեցաւ: Եւ հիմայ իր աղատակամաց զնդովը Լոմպարտիայի մէջն է:

Զինուորական ճարտարագետութեան վրայ:

Զինուորական ճարտարագետութիւնը կամ բերդից ճար- տարագետութիւնը կը սորվեցնէ, առանձին քաղաքները եւ կամ ամբողջ կառավարութիւնը այլեւայլ ամրութեանց ձեռ- քով թշնամոյն յարձակմանէ ապահովեցնել: Բոլոր ամուր բերդերն առնելու կամ պաշտպանելու գործողութիւններն ասոր կը վերաբերի:

Բերդից ճարտարագետութիւնը քաղքին պատերուն ա- մէն մէկ մասերը, կամ զինուորական կայանները այնպէս կար- ղադրելը զինուորն է, որ անոր մէջ գտնուած զինուորները՝ նոյ- նը կարող ըլլան երկայն ատեն պաշտպանել ու զիրենք պաշա- լող թշնամաց յարձակման քաջութեամբ դէմ դնել:

Երկու տեսակ ամուր կայան կրնայ ըլլայ, մէյ մը բնական դրեքը կողմանէ, մէյ մ'ալ արուեստով շինուած:

Կայան մը բնական դրեքը կողմանէ հաստատուն է, երբ որ դիրքը ժայռոտ լեռան վրայ է, եւ կամ ճախիններու մէջ գտնուելով ամէն բնական յարձակմանց դէմ կը դնէ, այնպէս որ դիւրաւ իր հզօր թշնամոյն յարձակման դէմ ինք զիրքը կրնայ պաշտպանել:

Արուեստական ամրոցն ասոր հակառակ ան է, որ թէ- պէտ դիրքը բնութեամբ ամուր չէ, բայց արուեստով ամրացը- նելով կարող կ'ըլլայ հզօր թշնամոյն յարձակմանց դէմ դնել: Արուեստական ամրոցը կամ անցաւոր է եւ կամ տեսական:

Տեւաւ ամրոց ըսելով ան կ'իմացուի, որն որ արուեստ- տով կ'ամրացուի ու թշնամոյն ամէն ատեն յարձակումը ան- կարելի կ'ընէ. իսկ անշարժ ամրոցն ասոր հակառակ ան է, որ քիչ մ'ատենուան եւ կամ արշաւանաց մը համար կ'ամրացուի կամ կը շինուի, օրինակի աղաղաւ բանակի, կամ կամուրջի դրեք ամրութիւնը: Աս տեսակ ամրութիւններն հասարակօրէն այնչափ ատեն կը դիմանան, որչափ որ պատերազմը կամ ար- շաւանքը կը պահանջէ:

Տեղւոյ մը ամրութիւնները կը կայանայ 1. Պատնէշի, 2. Փոսի, ու 3. Թագուն ճամբաներու վրայ:

Պատնէշ կամ Հողաբլուր (Rempart) ըսելով կ'իմացուի, հողի ու քարերու կոյտ մը, թշնամոյն մերձեցալը խափա- նելու համար. պատնէշը բաւական բարձր պէտք է ըլլալ, բեր- դին կամ ամրոցին գլխաւոր շէնքը թշնամոյն կողմանէ տրուած կրակէն պաշտպանելու, ու պաշարեալները բանակին վրայ թըն- դանօթ արձակելու չափ հեռու աղատ տեք մ'ունենալու հա- մար, որպէս զի թշնամոյն մերձեցած ատեն, կարենան համար- ձակ վրանին յարձակիլ:

Փոսը (Tranchée) պատնէշին մօտ ու դուրսի կողմը կամ դաշտի վրայ պէտք է ըլլալ, ասով թշնամոյն մօտենալը կը դժուարանայ, ու ասդին անցնելը կ'արդեւ կամ կը դժուա- րացնէ: Երկու տեսակ փոս կրնայ ըլլալ մէյ մը չոր, մէյ մ'ալ ջրով լեցուած. վերջինը աւելի դժուարութիւն կուտայ, անոր համար ալ ջրով լեցուած փոսերը նախագաս են, զորոնք հար- կաւորութեան ատեն կը լեցնեն:

Թագուն ճամբան (Chemin couvert) ամուր փոսերու առջեւ շուրջ վեց կանգուն ընդարձակ տեղ մըն է, զորն որ հողակոյտով կը ծածկեն, ու թագուն ճամբուն ճակատը կ'անուանեն: Ասիկակ անդալաբար 20—25 կանգուն գէպ ի դաշտ կը տարածուի: Աս հեռաւորութիւնը բերդի մը հրաշարից (Glacis) կը կոչուի: Իսկ թագուն ճամբուն առջեւն եղած ճակտին արտաքին կողմը ջրաշարիչէնք (Palissade) կան, կարգ մը քառակուսի ցիցերով, որոնց ծայրերը սուր ու իրարու հետ հաստատուն կապուած են: Միայն մէջ տեղերը հրացանի խոցովակներն անցնելու չափ միջոց կը թողուն:

Ասոնցմէ զատ զանազան արհեստներ կան թշնամոյն յարձակումը դժուարացնելու կամ բոլորովին արգելելու հա- մար, որոնք այլ եւ այլ անուններ ալ ունին: Եւ որովհետեւ ասոնց ճիշդ գիտութիւնն աւելի զինուորականաց հարկաւոր ու օգտակար է, անոր համար զանց կ'առնենք ու միայն աւելի գիտ- նալու հարկաւոր եղածներուն վրայ ծանօտ յառաջ կը տանինք:

Միւլեթիլ (Citadelle) ամուր տեղ մըն է, որն որ քա- ղաք մը պաշտպանելու եւ կամ քաղքին բնակիչները զսպելու համար կը շինուի: Աս վախճանիս համար քաղաքին միջնաբերդ- ներուն համեմատութեամբ այնչափ ամրութիւն չի արուիր. եւ միջնաբերդները այնպիսի դիրքի մը մէջ կ'ըլլան, որ ջրոյ ճամ- բաները իրենց ձեռքն ըլլայ, որպէս զի քաղաքն առնուելէն ետ- քը զիրենք թշնամին չկարենայ առնուլ: Միջնաբերդը քաղքէն ամրագոյն պէտք է ըլլալ. ինչու որ եթէ տկար ըլլալու ըլլայ թշնամին նախ եւ յառաջ զանիկայ կը գրաւէ ու վերջէն ան- ջան բովանդակ քաղքին կրնայ արել: Բայց եթէ նախ քա-

ղաքն առնելու աշխատի ու առնելու ալ ըլլայ, ի վերայ այսր ամենայնի պէտք է որ միջնաբերդը դրսանց պաշարէ:

Չինուորական իրողութեանց տեղեակ ըլլողը ճարտարապետ (ingenieur), կ'անուանուի. ուսողական գիտութիւնը իրեն անհրաժեշտ հարկաւոր է:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՒՆԻՍ 14

Տասնուհինգ օրուան միջոցին մէջ թէ՛ պատերազմի ու թէ՛ քաղաքական իրողութիւնները մեծ քայլ մ'առին, յառաջ գացին, երկուքն ալ ի նպատակ դաշնակցի Գաղղիացոց ու Բիեմնիցեցոց: Վերջիններուն Բալթիկ-բոլ թով ըրած յաղթութեամբը Աւստրիացիք Բիեմնիկ տէրութեան սահմանէն դուրս ելան եւ հինգ օր ետքը Մաճենպայի թով ըրած երկրորդ յաղթութեամբը Մինչեղ գետին միւս կողմը քաշուելու ու ամրանալու ստիպեցան, Լոմպարտիա դաւառն ու միւս իտալական փոքր տէրութիւնները թշնամոյն ձեռքը թող տալով: Վիկտոր Էմմանուէլ Սարդինիայի թագաւորն հիմայ գրեթէ բոլոր վերին իտալիայի մը կը հրամայէ: Գոսկանա, Մոսենա, Բարմա ու Լոմպարտիա զինքն իրենց թագաւոր կը ծանչնան ու անոր գործակալներով կը կառավարուին: Իսկ Հոմայ ու Նեպոլիտոն տէրութիւններուն բախտը Մինչեղի առջեւն ըլլալու դէպքերէն միայն կախում ունին: Մէյ մ'որ դաշնակիցք յաղթեն ու թշնամին խաղաղութիւն ընելու ստիպեն, թէ՛ Լուր. Նաբոլէոնի անկեղծութեան կրնայ վստահուիլ նէ, ալ իտալիան Վիկտոր Էմմանուէլին թագին տակ մէկ տէրութեան մը կը միանայ: Բայց խնդիր կը մնայ որ արդեօք միւս եւրոպական տէրութիւններն ասոր անտարբեր աչքը պիտի կարենան նայիլ: Արդէն Անգղիա ու Ռուսաստան Գոսկանային՝ Սարդինիայի հետ միանալուն դէմ՝ բողոքեցին, եւ Լուր. Նաբոլէոն զանոնք հանդարտեցնելու համար ծանուցած է որ ինք մեծ դքսին օրինաւոր իշխանութիւնը կը ծանչնայ ու կը պաշտպանէ. թէպէտ եւ միւս կողմանէ Գոսկանայի կառավարները միջնէ հիմայ դեռ Գաղղիայի ու Սարդինիայի գործակալներն են: — Լուր. Նաբոլէոն ուրիշ քաղաքական յաղթութիւն մը ստացաւ:

Անգղիայի մէջ: Հոս երկու գլխաւոր կողմնակցութիւններ են իրարու հակառակ. մէկը աւելի Աւստրիայի կողմ հակող եւ ասոր գլուխն անցած էր Տերպիլի դաշինքը, որն որ կառավարութեան սանձերը ձեռքն ունէր, իսկ միւս կողմնակցութիւնը՝ Լուր. Նաբոլէոնի կողմը ասոր գլուխն անցած են Բալթիկ-մերսիքն ու Ռասմէլ լորտերը: Արդէն ծանուցած էինք որ խորհրդանոցին նոր ընտրուած պատգամաւորներն բոս մեծի մասին կառավարութեան դէմ են եւ յարմար առթի կը սպասեն իրենց զօրութիւնը անոր հետ չափելու: Վերջապէս Մեծափառ թագուհին խորհրդանոցը բացաւ, եւ հարկ եղաւ թագուհւոյն դահլիստութեան պատասխան մը տալ: Երկայն հակառակութիւններէ ետքն ի կողմ՝ եւ հակառակ տէրութեան՝ Հարլինկ-զըն պատգամաւորն առաջարկեց որ Տերպիլի դաշինքին դէմ անվտանգութեան յայտարարութիւն մը թագուհւոյն տրուի: Աս առաջարկութիւնը ամառի 10ին զիշերը 323 քուէով 310ի դէմ ընդունուեցաւ, որուն վրայ Տերպիլի դաշինքը հրաժարեցաւ ու թագուհին նոր դաշինք մը կազմելու համար Վրէնիլլ ու Բալթիկ-մերսիքն լորտերն իրեն կանչեց: Նոր դաշինքին գլուխ ելելուն վրայ դեռ լուր մը չունինք: Եթէ Լորտ Բալթիկ-մերսիքն լրացին կրնայ վստահուիլ նէ ինք խիստ չեղբորութիւն պիտի պահէ:

Անգղիայի իրաց փոփոխութիւնը կարելի է որ Գիրմանիայի մէջ ալ փոփոխութիւն մ'յառաջ բերէ: Մինչեւ հիմա Պրուսիա կառավարութիւնը կ'ուզէր Տերպիլի դաշինքին հետ միարան գործել, այն որ բանի ձեռքը զարնելու համար խորհրդանոցին շարժմանց հետեւութեան կը սպասէր: Հիմայ Տերպիլի դաշինքն ինչպիսի՞նք են ըլլալովն այլազգ մտածող մը տեղն անցնելով Պրուսիա կառավարութիւնն ան կապէն արձակուեցաւ ու կը կարծուի, որ շատ չանցնի Գերմանիայի գլուխն անցած պատերազմի մէջ պիտի մտնէ: Արդէն Ռեհնոսի գաւառները տա-

նող բոլոր երկաթուղիները քիչ մը ժամանակուան համար իրեն գրաւած է ու հոն շարունակ զօրք կը թափէ. ամառի 12ին ալ Պրուսիան հեռագրով կը ծանուցանեն որ Պրուսիան ինք զինք որոշեց զինեալ միջնորդութիւն ընելու: Գերմանացիք աս ըսին վրայ շատ ուրախացան, որովհետեւ իրենց համբերութիւնն ալ հատած էր: Աս շարժմանց դէմ Վալթիկ-մերսիքն իշխանը Գերմանական տէրութեանց ծանուցագիր մը տուաւ, որով կը ծանուցանէ թէ պատերազմը միայն Աւստրիայի դէմ է, Գերմանիայի հետ յարաբերութիւն չունի, ուստի կը յորդորէ որ խիստ չեղբորութեան օրէնքները պահեն:

Ռուսաստանի կառավարութիւնն ալ հարկ տեսաւ Գերմանացոց շարժմանց դէմ իր միտքը բացայայտ մեկնելու: Ինքն ալ գերմանական տէրութեանց ծանուցագիր մը տուաւ, որով Վալթիկ-մերսիքն ըսածները կը կրկնէ ու անոնց անկեղծութեան վրայ երաշխաւոր կ'ըլլայ: Միանգամայն ալ կը սպասուայ որ եւ թէ Աւստրիայի կողմը պատերազմը մէջ մտնեն, ան ատեն ինքն ալ կը ստիպուի ասի արգելելու համար մէջը մտնել ու անով պատերազմը կը մեծնայ: Մէկ ուրիշ ծանուցագիր մ'Օսմանեան տէրութեան ալ տուած է, կ'ըսեն, որով այնչափ մեծ զորաժողով ընելուն պատճառը կը հարցնէ: Ինք կը կասկածի որ Աւստրիայի օգնելու համար եղած ըլլայ եւ կը զգուշացնէ անկէջ՝ սպառնալով որ ինք զէնքով զանի պիտի խափանէ:

Օսմանեան կառավարութիւնն իմաստութեամբ ու հաստատութեամբ ետեւէ կ'իյնայ ամէն պատահարներուն առջեւն առնելու ու ներքին հանդարտութիւնը պահելու: Ժամանակին հանգամանաց զիշանելով՝ Գոսկանային ընտրութիւնն ընդունած ու զանի հանդերձաւորած է, կ'ըսեն: Իսկ արեւմտեան սահմանն եղած պատգամութիւնը զոգելու համար ամէն տրամադրութիւններն ըրած է: Ռաիւզայէն ամառի 4ին կը գրեն որ 1600 անկանաւոր ու 800 անկանաւոր զօրք Անի պէյին առաջնորդութեամբ Գլուպուկ հասան, Բորինիլն այրեցին, Գլուպուկի պաշարումը վերցուցին ու բերդը ռազմամթերով ու պաշարով լեցուցին: Գլուպուկ բերդը 1500 հոգի կը պաշարէին, որոնց մէջ 500 Գարաթաղին կար, իրենց աւաշնարներուն տակ: Կուրը երկայն տեւեց բայց մեծ կոտորած մը չեղաւ: Ապրտամբները Գրեպինիլէյի թով ալ զարնուեցան ու ետ վազէն տուեցան: Հիմայ Օսմանեան զօրքը Գորինիլի թով բանակ դրած կը սպասէ որ Տերպիլի փաշան 6000 կանանաւոր ու 2000 անկանաւոր զօրքով Բիլիլի-քիպէյն գալ միանայ: Փարսիզէն կը գրեն որ 1000 Սերուիացի թշնամութեամբ զինուորներ Գարաթաղից օգնութեան գացած ըլլան, եւ Միլոշ չքիտնալ ձեւացուցած ըլլայ: Սերուիացոց աս շարժումը Մեծափառ Սուլթանին քիչ հոգ չկապտածաւոր:

Յունաստանի նկատմամբ կը լսենք որ յունական կառավարութեան պաշտօնեան խորհրդանոցին ծանուցը որ Անգղիա ու Ռուսաստան ստիպելով խրատ տուած են ամենախիստ չեղբութիւն պահելու ու երկրին ներքին հանդարտութեան միտ գնելու: Իսկ Գաղղիական կառավարութիւնը յայտնի ու հատու եղանակաւ ըսած է, որ ամենափոքր յուշանք մ'եկելուն պէս ինք պիտի ստիպուի Անգղիայի հետ մէջը մտնելու ու զանի զոգելու:

Սպանիայի մէջ Բիեմնիցեցոց համար ազատական միջնորդներ կը ժողովուէին ու շատ պաշտօնականներ Սարդինիայի ծառայութեան մէջ կը մտնէին: Աւստրիական կառավարութիւնը Սպանիայի կառավարութեան ասոր նկատմամբ մեկնութիւն ուղեց, ըսելով որ ասի չեղբորութեան օրինաց դէմ է: Ասոր վրայ Սպանիայի կառավարութիւնը զօրք ժողովին արգելեց, ու պաշտօնականները ետ կանչեց:

Պատերազմի Ապարելը:

Աւստրիացիք Մայիսի 20ին Մոնդեպելլի թով ըրած զինեալ լրտեսութեանն իմանալով որ Գաշնաւորք ան կողմերը մեծ զօրութեամբ կեցած են եւ դէպ ի Բիաչնեցա քաղելու միտք ունին, աս շարժումը արգելելու համար իրենք ալ իրենց զօրքը հոն անոնց դիմացը կենդրոնացուցին: Ռուսի թէ՛ Գաղղիացիք իրենց առջին դիտաւորութիւնը նորէն գլուխ հանելու զէնքն, պէտք էին կամ ձախող ելք եւ կամ գէթ մեծ կոտորած մ'աչքերնին առնուլ: Լուր. Նաբոլէոն աս տեսնելով

մեծ գաղտնութեամբ ու գարմանալի շուտութեամբ գլխաւոր բանակը Մայիսի 30ին Աղբթանդերայէն՝ հիւսիսային կողմը Վերջելի փոխադրեց, որուն դիմացը Աւստրիացիք շատ քիչ էին, ու հոն Բիւսիմիդական բանակին հետ միացաւ, որպէս զի առանց դանդաղելու դեռ Աւստրիացիք չպարտատուած բոլոր զորութեամբ Սեզիա ու Գիչինդ գետերն անցնին ու Միլանի վրայ քայլէ:

Բիւսիմիդեցիք ան կողմերն արդէն Մայիսի 21էն սկսեալ Վերջելիէն ու Գաղալէն ելելով զբեթէ ամէն օր Սեզիա գետին բարձր երկայնութեամբ յարձակումներ կ'ընէին, ու կը ջանային նոյն գետն անցնելու, որն որ ան ժամանակները շատ իջած էր, անանկ որ տեղ տեղ ոտք կրնար անցնուիլ: Բայց այս ճիգն ըստ մեծի մասին պարապի կ'ըլլէր, Բիւսիմիդեցիք կը ստիպուէին ետ քաշուիլ առանց ափ մը երկիր առնելու, առանց քայլ մը յառաջ երթալու: Այսու ամենայնիւ Գոլորնի պատերազմի յայտարարութիւնները մեծաբանութեամբ փառաւոր յաղթութիւններ կ'աւետէին, որոնցմով հազարաւոր Աւստրիացիներ մեռցուցած, գերի բռնած, թնդանօթներ, գէնքեր ու ռազմամթերներ աւար առած կ'ըլլային: Երբոր Գաղղիական զօրքն հիւսիսային կողմն եկաւ ու Բիւսիմիդեցւոց, հետ միացաւ, Վիկտոր Էմմանուէլ թագաւորը՝ Բիւսիմիդեցւոց Գանրոպերին ու Նիլին բանակները կռնակն ունենալով՝ Մայիսի 30ին իր բոլոր զօրքն գլուխն անցած ու սոսկալի փոթորկէ մը նպատաւորուած Սեզիա գետն անցաւ ու Բալետդոյ գեղին վրայ յարձակեցաւ, ուր գունդ մը Աւստրիացիք ամրացած կեցած քաջութեամբ դէմ զինեցան, բայց (Տեղ՝ Գաղղիական յարգրին վկայածին պէս) շատ տկար ըլլալով ստիպուեցան ան սաստիկ բազմութեան տեղի տալ ու քաշուիլ: Բալետդոյ՝ Սեզիայէն քանի մը քայլ հեռու է, Վերջելիէն Մորգարա տանող ճամբուն վրայ եւ իրեն հաստատուն չենքերով (ինչպէս են Իտալայի բոլոր գեղերն առանց բացառութեան) յամառ պաշտպանութեան մը շատ յարմար: Բիւսիմիդեցիք ըստ կարի անոր մէջ հաստատուեցան, եւ Վիկտոր Էմմանուէլ երկրորդ օրը կանուխ 25.000 զօրք առած կ'ուզէր Ռոպպիայի մէջ Աւստրիացւոց վրայ յարձակիլ: Բայց Յոպել տպարապետի տեղաւարդ կանխեց ու Վայկին ու Շապոյի վաշտերը դիմացը խաւերց: Աւջինը Ռոպպիայէն ելելով՝ յաջողութեամբ Բալետդոյ հասաւ ու երբոր թագաւորը Ռոպպիայ երթալու համար մէկ կողմէն դուրս կ'ելլէր ինք միւս կողմանէ ներս յարձակեցաւ: Բիւսիմիդեցիք տեղւոյն զիրքէն նպատաւորուած սաստիկ դիմակալութիւն ցուցուցին, այսու ամենայնիւ Աւստրիացիք Բալետդոյի հարաւային արեւմտեան մասը զրաւեցին: Ասոր մէջն ալ գլխաւոր գործողներն որսորդներն եղան, որոնք ամէն մէկ տունը կ'ուռով առին: Թագաւորը շատ նեղ մտաւ ու ստիպուեցաւ ինք զինք պաշտպանելու միայն նայիլ: Բայց միւս վաշտը որն որ ձախ կողմէն Ռոպպադոյէն ելելով շատ քիչուար գետնէ մը յառաջ կը շուէր, Գանֆիւնցայի քով Գաղղիացւոց Գորշիւ զօրաբաժինն հանդիպեցաւ, որն որ գետն անցած կ'ուզէր թագաւորին օգնութեան երթալ: Շապոյ ստիպուեցաւ Գաղղիացիներն արդէնքու համար հոն տեղը ծակատիլ, թէպէտ եւ տեղն իրեն ամենեւին յարմար չէր, որովհետեւ բոլոր զօրքը չէր կրնար պատերազմի ճակատեցնել: Գաղղիացիք հոս տեղը վերջի աստիճանի քաջութեամբ ու վարպետութեամբ պատերազմեցան, իրենց նպատաւորուող էին Սեզիային միւս կողմը գրուած մարտկոցն ու երկրին գիրքը: Երկու կողման կատաղութիւնն անւաճափ հասած էր որ մաս մաս բաժնուած մարդ մարդու դէմ սուխով ու հրացանի խփով գիրկընդխառն կը կռուէին: Կռիւր շատ անդամ գետի մէջ կը փոխադրուէր, ուստի շատերը խղճուեցան: Ամենէն աւելի սաստիկութեամբ կռուողները Չուալներու 3 գունդն էր, որուն համար Մալէ-Բեօր կ'ըսէ թէ քաջութեան սրանչելիքներ գործեց: Գաղղիացւոց դէմ գործողը գլխաւորաբար Աւստրիացւոց բարձրկէ տեղ մը դրած մարտկոց՝ ըլլալով՝ զորն որ առուակ մը կը պաշտպանէր, Չուալները ջրոյն մէջ նետուեցան, սուխներով նոյն մարտկոցը առին: Աւստրիացւոց որսորդներն անոնց առէկ կը պատասխանէին բայց վաշտին հրամանատարը Շապո՝ որն որ երկու ձի փոխելու ստիպուեցաւ՝ տեսնելով որ անկարելի է Գաղղիացիներն անկէջ վաճառել՝ հրաման տուաւ որ ետ

քաշուին ու առանց հարձուելու առջի տեղերէն հասան: Ան տեսնը Գաղղիացիք Բալետդոյ՝ նեղ մտած թագաւորին օգնութեան վաղեցին, զորն որ Վայկ զօրապետը՝ առանց օգնութեան մնացած ըլլալով՝ ստիպուեցաւ կամաց կամաց պարպել ու շատ աւելի բազմութիւն թշնամեցն թողուլ: Բալետդոյի կռիւր շատ արիւնահեղ եղաւ եւ երկու կողմը մեծ կարուստ կրեցին: Էնթեֆառա՝ Գաղղիական լրագիրը գաշնաւորաց կորուստը՝ 1500 վերաւոր ու մեռեալ կը գնէ, որոնցմէ 600ը Չուալ են: Իսկ Աւստրիացւոց կորուստը պաշտօնական ծանուցման * մը նայելով 1427 մեռած ու վերաւոր եղաւ, ու 780 աներեւոյթ եղած, գուցէ գերի ինկած:

Երբոր ասոնք Բալետդոյի առջեւ կ'ըլլային միւս կողմանէ Գաղղիացւոց Նիլ զօրապետն իր բանակովը Նովարայի վրայ քայլեց ուր հաղիւ 1400 Աւստրիացիք կային, որոնք քիչ մը դէմ գնեցին ետեւ ետ քաշուեցան:

Բալետդոյի ու Նովարայի առնուելովը պատերազմի ապարեղ ընդունին կերպարանափոխ եղաւ: Որովհետեւ գաշնաւորք Սեզիայէն ապին ոտնկոխ մը գտնելով՝ բոլոր բանակաւ հոն թափուեցան, բանակը Նովարա փոխադրեցին ու Գիչինդի վրայ կամար ձգեցին Լոմպարտիա յարձակելու համար: Իսկ Աւստրիացւոց աջ թեւը թշնամեցն գլխաւոր բանակին շատ մօտ ըլլալով՝ Յունիսի 2ին՝ անցնելու ստիպուեցաւ, որուն միւս Աւստրիական զօրքն ալ երկրորդ օրն ետեւէն գնաց որպէս զի ամէնը մէկտեղ տեղ մ'ամփոփուին կենդրոնանան ու թող չտան որ թշնամին Աւստրիական սահմանը մտնէ: Սակայն անի աւելի աճապարած էր: Մագ Մահոն զօրապետն իր զօրաբաժնովը Յունիսի 3ին Հիւսիսային կողմը Գուրպիկոյ գեղին դիմացը սկսաւ Գիչինոն անցնիլ, ուր եւ ոչ մէկ Աւստրիացի մը գտաւ: Հազիւ ետքերը աւստրիական Գորտոն զօրաբաժինն երեւցաւ որն որ Պուֆայրոյէն գալով Գուրպիկոյի քով եղած Ռոպպեդոյ գեղը կ'ուզէր բռնել: Մագ Մահոն իր զօրքն անոր վրայ խաւերց, ու Ռոպպեքեդոյի մէջ արիւնահեղ կռիւ մը սկսաւ: Հոտ ալ մարդ մարդու դէմ սուխներով կը կռուէին: Աւստրիացիք թէպէտ շատ քիչուար էին բայց իրենց ետեւէն դեռ մաս մը ճամբուն վրայ ըլլալով՝ երկայն ատեն դէմ գրին եւ երբոր սպասուած օգնութիւնը չհասաւ ու դիմանալն ալ չկարելի չէր՝ ռազմութեան նորէն տեղի տուին, քաշուեցան: Վերջէն եկան սպասուածները, բայց ուշ ըլլալով առանց ձեռքի գալու ետ դարձան: Երկրորդ օրը Յունիսի 4ին առտուանց կանուխ Մագ Մահոն բանակը թիկնապահաց որսորդ գունդով մ'ու Սարդինիայի թագաւորին բոլոր բանակովը զօրացած սկսաւ Գուրպիկոյէն Մալենդա ու Պուֆայրոյ գեղերուն վրայ քայլել, երբ որ Պուֆայրոյի քով թիկնապահաց ռաբաժի գունդը կամուրջին ձախ գլուխը զրաւած էր եւ Գանրոպերին բանակն ալ անկէջ դիմացն անցնելու համար յառաջ կը քայլէր: Այսօրէն ետքը ժամը 2ին մօտ Պուֆայրոյի քով կռիւն սկսաւ: Դարբոյնն անոնի խաւերց զօրաբաժին մը Պուֆայրոյ Մագ Մահոնին օգնութեան խաւերց բայց հոն Աւստրիացիք պատրաստ կենալով՝ կռիւը վերջի տատիճանի կատաղութեամբ սկսաւ: Երկու ժամ կայսրական թիկնապահները չարաչար կրակի դիմացը կեցան ու սաստիկ ջարդ կերան: Չուալ թիկնապահներուն գնդին երեք մասին մէկն ինկաւ: Հոն Գլէր զօրապետը գնդակէ մը մեռաւ ու գրեթէ բոլոր զօրապետները վերաւորուեցան: Խաբէն Գոն-

* Աւստրիացւոց՝ գլխաւորաբար պաշտօնական գրուածներուն կրնանք ամենայն վստահութեամբ հաւատալ, որովհետեւ ինչպէս որ փորձով տեսնուեցաւ, ինչ որ կը պատմեն ոչ կը շինեն, ոչ կը մեծցնեն եւ ոչ ալ կը պզտիկցնեն: Այլ պակասութիւն մ'որ ունին նէ, աս է որ շատ անգամ քիչ կը պատմեն, այսինքն կը լռեն, կամ ուշ կը պատմեն երբոր հետաքրքրութիւնն արդէն անցած կ'ըլլայ: Իսկ Գաղղիացիք ստախոսութեան մէջ այնչափ անամօթացած էին, որ ոչ նոյն իսկ Գաղղիացի ժողովուրդը չէր կրնար բանի մը յապահովապէս հաւատալ, մինչեւ հարկ եղաւ որ կառավարութիւնը խիստ պատիժներ սպառնայ սուս լըր տարածող լրագիրներուն: Սակայն եւ այնպէս նոյն իսկ պաշտօնական լրագիրները չկրնան դեռ իրենց առջի սովորութիւնը բոլորովին թողուլ:

բույսերին ու Նիկին բանակներն ալ հասան, այսու ամենայնիւ չկրցան կռուին վերջ տալ: Գաղղիացիք շատ նեղ մտած էին ու Ինքեֆառան գաղղիական լրագիրը կ'ըսէ, որ իրենց բանը լմնեցած էր, եթէ իրիկուան գեմ Մաք Մահն զօրապետն իրեն ունեցած հրամանէն դուրս մէկէն յանդուգն խոտորումն մ'ընելով բոլոր իր զօրքովը Մաճենդայի վրայ չյարձակէր: Ան ատեն Աւստրիական զօրքը Պուշկարան թողուց ու Մաճենդայի օգնութեան գնաց: Անոր առջեւը Բոնդէ տի Մաճենդա բռնած տեղը նորէն կատաղի կռիւն ու կոտորածը սկսաւ: Երկու կողմն ալ ան տեղը յամառութեամբ բռնելու ետեւէ կ'իյնային, եօթն անգամ իրարու ձեռքէն յափշտակեցին եւ վերջապէս Գաղղիացւոց ձեռքը մնաց: Պատերազմին դաշտը դիակներով ծածկուեցաւ: Հոս Աւստրիացիք Նաբոլէոնի գիւտով շինուած թնդանօթ մ'աւարտ առին, զորն որ Գաղղիացիք մինչեւ վերջի մարտը պաշտպանեցին. անոր վերաբերած բոլոր զօրքն ինկաւ:

Մի եւ նոյն ատեն Մաճենդայի մէջ ալ նոյնպիսի սաստիկ կոտորած մը կ'ըլլար: Մաք Մահն բոլոր իր զինուորն (40,000ով) զանի բռնելու ետեւէ կ'իյնար, իսկ Աւստրիացիք 14—15000 զօրքով՝ ամենայն յամառութեամբ զանի կը պաշտպանէին: Հոս գունդէ մ'երկու եղած ինկաւ Գաղղիացւոց Էսպրինաս զօրապետը: Մինչեւ հիմակ Աւստրիացւոց բանակէն հազիւ կէսը միայն պատերազմի մէջ մտած էր, մնացածը Բաւարիայի քով եւ ուրիշ հեռաւոր գեղերը կը կենար Պենետէք ու Սլաւոնիոն զօրապետներու տակ: Կիւլայ թնդանօթապետն անմիջապէս հոն վազեց որ զանոնք ալ օգնութեան բերէ: Բայց նոյն միջոցին Մաճենդայի մէջ եղածը՝ ամէն մէկ տուն վերջի աստիճանի քաշութեամբ պաշտպանելէն ետեւ, երբ որ տեսաւ որ օգնութիւնը կ'ուշանայ՝ մեծ կորուստ կրած ու շատ յոգնած ըլլալով՝ բազմութեան տեղի տուաւ ետ քաշուեցաւ: Ասով Պուշկարայի ու Մաճենդայի մէջ տեղը կռուող միւս զօրքը երկու կրակի մէջ իննալով՝ ստիպուեցաւ իրիկուան ժամը 9½ին մտաւոր Ռուպերքոյ գեղը քաշուիլ, ու պատերազմին Գաշտը Գաղղիացւոց թողուլ:

Քիչ մը ետքը Կիւլայ թնդանօթապետը նոր հատուածով մը հասաւ, ու պատրաստուեցաւ երկրորդ օրը պատերազմը շարունակելու: Բայց ետքէն իմանալով որ Մաճենդայէն ելած զօրքը շատ հեռացած է ու դժուարաւ կրնայ պատերազմի մասնակից ըլլալ՝ բերած զօրքը բանակին ետ քաշուելը պաշտպանելու միայն գործածեց: Ուստի երկրորդ օրը առաւօտ նոյն գունդը Բոնդէ տի Մաճենդայի վրայ խաւրեց, որն որ՝ Գաղղիացիներն անկէց վախճուելով՝ տեղը բռնեց, հաստատուեցաւ: Իւ երրորդ ետքէն Գաղղիական զօրքը Մաճենդայէն ծակուտած սկսաւ յառաջ գալ թող տուաւ ու գլխաւոր բանակին հետ միացաւ, որն որ Ատտա գետին ետեւը քաշուեցաւ Բաւարիայի ու Բիաչենցայի մէջ տեղը: Իսկ Գաղղիացիք մեծ կորուստ կրած ըլլալով չկրցան ետեւէն իննալ ու հալածել:

Աս եղաւ Մաճենդայի ճակատին վերջը, որն որ վերջի դարերու ամենէն արիւնհոգեղներէն մէկն է: Երկու կողմէն կորուստը մեծ եղաւ եւ Լուգ. Նաբոլէոն յաղթութիւնը Կայսրուհեայն ծանուցած ատեն՝ «Շատ սուղ գնուած է», աւելցուցած է: Գաղղիայի պատերազմի պաշտօնարանն իրենց կորուստը 12,000 մեռել ու վիրաւոր կու տայ ու 1000 գերի: Աս թիւերն առանց վախճալու կրնանք մեծցնել, որովհետեւ Գաղղիացիք երբեք իրենց կորուստը ճիշդ տուած չեն: Երկու զօրապետներն զատ 75 մեծ պաշտօնակալներ կորսնցուցած են գրեթէ բոլոր զօրապետները վերաւորուած են, նոյն իսկ Վիկտոր Էմանուէլ թեւը վերջ մ'աւտաւ: Գանրուպեր սպարապետը քիչ մնացած էր գերի կ'իյնար: Իրենց առած աւարը 4 թնդանօթ ու 2 դրօշ է կ'ըսէ Մօնթեֆօր լրագիրը, որն որ, եթէ ան ալ ստոյգ է նէ, այսպիսի ճակատի մը համար շատ քիչ է: Նշան է որ Աւստրիացիք միշտ կարգաւորեալ եղանակաւ ետ կը քաշուէին: Իսկ Աւստրիացւոց կորուստը դեռ յայտնի չէ: Կիւլայ թնդանօթապետը 4—5000ի մօտ պիտ'որ ըլլայ կ'ըսէ, որն որ կարելի է կրկին ալ ըլլայ:

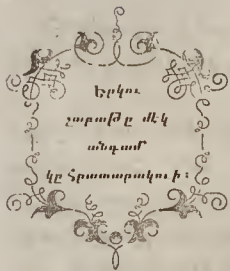
Իսկ ճակատին հետեւութիւնն աս եղաւ որ Աւստրիացիք բոլոր Լոմպարտիան, Բարման ու Մոսենան պարպելով ու զօրքը

Ատտա գետին քով ժողովելով՝ ամառն 9ին սկսան Մինչիո գետին ետեւը քաշուիլ, ուր Կայսրը Վերոնայի մէջ մէկ ուրիշ մեծ բանակ մը կը կազմէ: Քաշանալուական երկրին մէջ ունեցած զօրքն ալ հոն կանչած, է սրով Պոլսեա գաւառը Սարդինիայի հետ միացաւ: Աւստրիացիք Բիաչենցայէն ելելէն յառաջ բերդն ու ամրութիւններն օդը հանեցին: Ասոր վրայ Բարմանի ու Մոսենայի զքերը Հելուետիա փախան ու նոյն գաւառները Վիկտոր Էմանուէլն իրենց թագաւոր հրատարակեցին: Դաշնաւորը ճակատէն ետքը 3 օր դեռ Մաճենդա կեցան, գուցէ Աւստրիացւոց շարժումը դիտելու համար: Հոն դաշտի վրայ Լուգ. Նաբոլէոն Մաք Մահն զօրապետն, որուն հանձնարեց ու յանդուգն ձեռնարկութեամբ միայն յաղթութիւնը վստահեցաւ, սպարապետ ըրաւ ու Մաճենդայի դուռն անուանեց: Ամառն 8ին առաւօտը երկու դաշնակից վեհապետներն իրենց բանակներով բաց մնացած Միլանը մտան, ուր ուրախութիւնն արտաբայ կարգի էր: Նոյն օրը Միլանցիք Վիկտոր Էմանուէլը Լոմպարտիայի թագաւոր հրատարակեցին: Նաբոլէոն մէկ յայտարարութիւն մը բոլոր Էւրոպական տէրութեանց՝ ուրիշ մ'ալ Խաղաղացոց հանեց, որոնց մէջ կ'իմացնէ որ ինք պարզապէս Խաղաղացոց անկախութիւնը պաշտպանելու համար Խաղաղ մտած է եւ ոչ թէ Գաղղիան մեծցնելու կամ աշխարհակալութեան դիտաւորութեամբ. եւ Խաղաղացիները կը յորդորէ որ պատերազմի օգնական ըլլան ու վերջ տան: Նոյնպէս Վիկտոր Էմանուէլ ալ յայտարարութիւն մը հանեց, որն որ գրեթէ նոյն բանը կը պարունակէ: Միլանի մէջ ուրախութիւններն ու հանգիստութիւնները վերջ չէին ունենար: Բայց Լուգ. Նաբոլէոն իրեն բանակը կարգի դնելու ու ամրոցացնելու կը ջրաղէր, կ'ըսուի որ 250,000ի հասուցած է: Ամառն 9ին իրեն բանակն արդէն սկսաւ արտորանք դէպ ի Մինչիոյ քաղէ, որպէս զի հոն ալ Աւստրիացիներէն յառաջ կանխէ: Մեկնեանոյի քով Կիւլայի վերջապահ զօրաց հանդիպեցաւ, որոնք քիչ մը կռուելէն ետքը գլխաւոր բանակին քովը քաշուեցան:

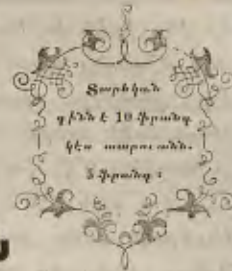
Հիմակ Մինչիոյի քովն ան պիտ'որ ըլլայ, ինչ որ մինչեւ հիմայ Մեզիայի քով կ'ըլլար: Միայն պատերազմողներն իրենց խաղը փոխած են: Հոն դաշնաւորը իրենց ամուր բերդերու մէջ ամրացած էին ու Աւստրիացիք յարձակող խաղը կը խաղային. հոս Աւստրիացիք իրենց բերդերուն ետեւը քաշուեցան ու դաշնաւորը յարձակող պիտ'որ ըլլան: Պատերազմի վերջ տալու համար հարկ է որ կամ Ագքստիւրիա, եւ կամ Մինչիոյի բերդերը (Մանդուա, Բեսքերա, Վերոնա, Լենեանոյ) ինքն: Առաջին ուղեցին Աւստրիացիք գլուխ հանել, բայց արգելուեցան մէկ կողմանէ Անգղիայէն որն որ միջնորդ մանելով Աւստրիացւոց Բիեմոնդի մէջ մանելը 48 ժամ ուշացուց, միւս կողմանէ երկինքէն, որն որ 15 օր տնդադար հեղեղաբար անձրեւելով անոնց յառաջ երթալն անկարելի ըրաւ: Ան միջոցին Գաղղիացիք Բիեմոնդեցւոց հետ միանալով ու աղէկ պատրաստուելով՝ Աւստրիացիք իրենց քիչուորութեամբ հարկադրած էին գրեթէ պաշտպանողական դիրք մ'առնուլ: Հիմակ դաշնաւորը պիտի ջնանա Մինչիոյի բերդերուն տիրելու: Բայց ինչպէս որ հոն դաշնաւորը, այսպէս ալ հոս Աւստրիացիք իրենց զօրաց աղբեր մօտ են: Աւստրիացւոց դժբախտութեան ուրիշ պատճառ մ'ալ աս է, որ իրենք թշնամի ժողովրդեան մէջ են, որն որ իրենց ամէն շարժումները դաշնաւորաց կը մտնէ. իսկ իրենք անոնց շարժումները դժուարաւ կ'իմանան: Ասով եղած է որ թշնամոյն միայն ու զօրութիւնը չգիտնալով անոր դիմացը միշտ քիչ զօրք հանած են, մինչեւ Մաճենդայի պատերազմի մէջ, ուր դաշնաւորը ամէնը մէկտեղ իր 150,000 օր պատերազմէին, իրենք միայն 70,000 կային. ան ալ հետդհետէ եկած:

 Բանակներու շարժումներն աղէկ իմանալու համար, աշխարհագրական տախտակ մը, անհրաժեշտ հարկաւոր է: Անոր համար Աղբին աս կարօտութիւնը լեցնելու համար Հիւս. Խաղիան, 3 տախտակներով հետդհետէ կը հրատարակենք:

ԵՐԻՐԱՊԵՏ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 14.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՅԱՆՈՅ ԽՂԻԿԸ

ԿԵՍ՝

ԳԻՊՈՒՐԿ

իրելի Պէտգա կ'ըսէր. Գունի-
կունտա երեք օր ետքը գիշեր մը
Պէտգային երկայն լուսնիւնն
աւրելով, «աշտարակին ժամացոյ-
ցը տասնումէկ ուկէս զարկաւ,
մենք ալ պէտք չէ մի որ քնանա-
լու երթանք»:

«Ո՛հ, սիրելի Գունիկունտա՛

կրկնեց դքսուհին հառաչելով «սիրելի Մաքսիս խեղ-
ճութեամբ ասդին անդին թափառելու սկսելէն ի վեր,
գիշերները քնանալու երթալու դժուարութիւն մը
կը զգամ, որովհետեւ զարհուրելի երազներով կը
տանջուիմ: Եւ առտուընթերն այնպէս յոգնած կ'ըլ-
լամ իբր թէ բոլոր գիշերը քնացած չըլլամ, եւ բո-
լոր անդամոցս վրայ կոտորածութիւն կը տիրէ: Ան-
ցած գիշեր քստմնելի երազ մը տեսայ, եւ երկրորդ
առտու բոլոր օրը տանջուեցայ: Կեցի՛ր որ քեզի պատ-
մեմ»:

— «Կ'երազէի որ յանկարծ մեծ անտառի մը
մէջ գտնուած եւ հոն մոլորած ըլլամ: Մէյ մ'ալ
միտքս ինկաւ թէ ամուսինս ալ կրնայ նոյն անտառին
մէջ մոլորած ըլլալ: Ո՛հ, ինչ ուրախութիւն կ'ըլլայ
թէ որ զիները գտնելու ըլլամ: Այսպէս մտածած ա-
տենս հեռուէն հեծելու ձայն մը լսեցի: Դէպ ի հոն
աճապարեցի եւ որչափ որ ձայնին կը մօտենայի, այն-
չափ ալ ձայնը խղճուած կու գար: Վերջապէս աս
ձայնը հոգեվարի մըն էր: Քանի որ կը մտածէի
թէ հոգեվարի իմ ամուսինս կրնայ ըլլալ՝ կը դողայի:
Հազիւ թէ աս մտածած էի, մեծ կաղնեղ մը տակը հասայ:
Յանկարծ՝ կուրծքէս սարսափման աղաղակ մ'ելաւ:
Որովհետեւ ամուսինս արեան մէջ թաթխուած աչացս
առջեւը գետինն երկնեցած էր: Արիւնը շատ վերքե-
րէն դուրս կը վազէր, եւ քովը տեգ մը կը հանգչէր:
Աս տեսայ նէ իրեն վրայ ինկայ:

Մարեկն արթնցած ատենս՝ ալ ամուսինս

չտեսայ. նաեւ՝ ալ անտառին մէջն ալ չէի, այլ վարը
գաշտի մը մէջ տեսակ տեսակ ծաղիկ կը ժողովէի:
Գեղեցիկ ամառուան իրիկուն մըն էր եւ ամուսինս ու
տղաքս ալ քովս էին: Աս պարագայիս մէջ սիրտս գոհ
էր եւ երջանիկ էի, ինչպէս որ ասկէ մինչեւ քանի
մ'օր յառաջ եղած էի: Մէյ մ'ալ յանկարծ տղաքս
պոռալու սկսան, «Ո՛հ հայր, ո՛հ մայր ամբողջնիս կրակի
ու բոցի մէջ է»:

«Նչքս դարձուցած ատենս, բոլոր ամբողջ պայ-
ծառ բոցի մը մէջ էր: Տէր Աստուած գոչեցի, եւ
աս վայրկենիս բոցոյ մէջ եղած աշտարակը վրաս
ինկաւ, տակը թաղուեցայ, բայց ասոր վրան արթնցայ:

«Չորս կողմն նայեցայ թէ ո՛ր եմ, վերջապէս
բոլորովն սթափեցայ, բայց ալ չէի կրնար քնանալ:
Միտքս զարհուրելի խորհրդոց մէջ կը ծփար, կու-
լայի, կ'աղօթէի: Ո՛հ սիրելի Գունիկունտա, թէ որ
երազս ստոյգ պիտի ըլլայ նէ... թէ որ ամուսինս
Ֆեֆէ դատաւորներէն սպաննուած է... թէ որ օր
մը մեր ամբողջ հրոյ ու բոցի ճարակ պիտի ըլլայ նէ
եւ մենք տակը պիտի թաղուինք նէ... ո՛հ...
ո՛հ...»:

«Ո՛հ սիրելի Պէտգա, կրկնեց Գունիկունտա
ձեւացած աներկիւղութեամբ մը, «այսպիսի երազով
մ'ինչո՞ւ զբեղ կը չարչարես: Իրն ուրիշ բան չէ բայց
եթէ երազ մը: Երազն ես հաւատք չեմ բնծայեր:
Երազը մեր երեւակայութեան խաղն է, եւ մեր միտքն
անոր հետ դորձք չունի: Առանց մասնաւոր Աստուծոյ
ազդեցութեան, երազի հաւատալով՝ անոր վրայ չէնքեր
շինելն իսկ, մեղք կը համարիմ: Մարդու վի-
ճակը կարգադրողն Աստուած է, մենք արարածքս իր
ամենակարող ձեռաց մէջն ենք: Իր պաշտպանութեանը
պէտք ենք գիմել, եւ մեր բոլոր վստահութիւնն անոր
վրայ դնել»:

Պէտգա աս ցաւալից խօսքերու վրայ ակամայ
իսկ տխրած ըլլալով, խցին մէջ առանձին մնաց: Ետ-
քը կամացուկ մը տողց վաղեց որ տեսնէ թէ տղաք
կը քնանան: Աս անգամ տողց քովն արտաքոյ կարգի
տխուր զգածմունք մ'ունեցաւ, որուն նմանն ունեցած
չէր: Քնացող տղոցը վրայ կը նայէր, եւ արատասուք
մը, իր չուղելովն ալ աչքը թրջեց:

«Ի՛նչ անմեղ կը քնանան սիրելի տղաք», կ'ը-

սէր ինք իրեն եւ ծուկով իր շրթունքներովը կամացուկ մ'անոնց սիրուն բերանները շօշափեց: «Քնացէք, քնացէք, սիրելի զաւակներս, անհոգ մանկութեան ոսկի օրերը ձեզի համար միանգամ մը միայն կը ծաղկին: Ո՛հ, հոգոց ու թախծութեանց օրերը շատ շուտ կու գան: Ան ատենը քաղցր քունն իր փափուկ թեւերովը զձեզ ասանկ շուտով չի գրկեր, ինչպէս հիմայ: Աշխրբիս զանազան հոգերն ու ցաւերը շատ անգամ ձեր քունը կը խռովեն, եւ փոռ տեղ դանի կը կոչէք, որովհետեւ ձեր յոգնած աչքերէն կը փախչի: Աղիւլ, հրեշտականման զաւակք, էս ալ երբեմն իմ մանկութեանս ատենը ձեզի պէս անհոգ քնոյն փափուկ գրկացը մէջ կը հանգչէի: Ո՛հ, գեղեցիկ եւ անհոգ տղայութիւնը շատոնցունէն ի վեր մեկնեցաւ իղմէ. ո՛հ, ինչո՞ւ համար նոյնն այսպէս քիչ ատեն եւ միանգամ մը միայն կը ծաղկի: Ո՛հ, կարելի ըլլար, եւ նորէն տղայութեան վարդէպ օրերուն դառնայի:

«Սիրելի զաւակք, քնացէք հանգարտութեամբ, կ'ըսէր խաղաղեալ սրտով ու ոտք ելլելով: «Ձեր քունը խռովող չկայ. ձեր սիրելի պահապան հրեշտակը ձեր քովը պահպանութիւն կ'ընէ, եւ ամենակարող երկնաւոր Հօր զօրաւոր բազումները ձեր վրայ տարածեալ են: Ո՛հ, Աստուած զձեզ միշտ ասանկ անմեղ ու բարի պահէ:»

Եւ ըսելէն ետքը նորէն վրանին ծռեցաւ եւ անգամ մ'ալ բերաննին պագաւ: Եւ ամէն մեկուն ճակտին, բերնին ու կրծոցը վրան Ս. Խաչին նշանն ընելով ըսաւ, «օրհնէ զձեզ ամենակարող Աստուած, Հայր, Որդի եւ Հոգի սուրբ»:

Կ'ուզէր տղաքը թողուլ եւ երթալ բայց անմեկնելի զօրութիւն մը զննքը կը բռնէր: Երկու անգամ անոնցմէ բաժնուեցաւ, բայց երկու անգամ ալ ետ դարձաւ: Քնացող տղոց վրայ նայելով չէր կշտանար, կարծես թէ ճամբորդութիւն պիտի ընէր եւ երկայն ատեն զրեւնք պիտի չտեսնէր:

Ա՛յ երջապէս ինք իրեն բռնութիւն ըրաւ, եւ անկողին մտաւ: Հազիւ թէ ժամ մը քնացած էր, զարհուրելի աղաղակաւ մ'արթնցաւ: Բոլոր ամրոցը հրոյ ու բոցի մէջ էր: Անկողնէն ցատկեց որ աղաքն աւզատէ, բայց վախէն ծնկերը բռնուեցան, եւ քայլ մ'ալ չէր կրնար յառաջ երթալ: Մէյ մ'ալ յանկարծ սենեկին գուռը բացուեցաւ երեք հոգի ներս նետուեցան: Մէկը զլքսուհին բռնեց, մեկայնիւրը տղաքն անկողնէն յափշտակեցին, եւ բոցերու մէջէն դուրս ածապարեցին: Ամրոցին գաւթին մէջ, աղմուկն երթալով աւելցաւ, բոցն երթալով կ'աճէր եւ ամէն կողմ կը տարածէր, եւ առաւօտեան արեւը ծագելէն յառաջ Վարդէրնի ամրոցը ածին դարձած էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

Դիպուրկի ամրոցին մէջ ճիւղաղը մը:

«Գիպուրկի ամրոցին մէջ ճիւղաղ (գլէի, ճիւղ) մը կամ ոգի մը կայ, չեմ հասկընար ի՞նչ է, կ'ըսէր

Գէւորգ իր դրացւոյն: «Կէս գիշերանց ամրոցին հիւսիսային կողմն եղած աղմուկն ու գղղղիւնը դեռ չեմ լսած»:

Գրեցին. Չէ սիրելի Գէւորգ չեմ լսած, բայց անոր վրայ պատմութիւններ լսած եմ: Հօրեղբայրս ալ կ'ըսէ թէ ինք ճիւղաղն աղմուկները լսած ըլլայ: Ամրոցին մէջ չորածը չիմնար եղեր, եւ այնպիսի աղմուկներ կը հանէ եղեր որ կարծես թէ դժոխոց բոլոր ոգիները հոն ժողուած ըլլան: Ի՞նչ է արդեօք: Ես կենացս մէջ Գիպուրկի ճիւղաղն վրայ բան մը չսեցի:

Գէւորգ. Ես ալ նոյնպէս: Աս բանս լուսելու սկսելէն ետքը դեռ շատ ատեն չէ: Ամրոցին տիրոջը ծառան Գոնրատ, քանի մը օր յառաջ գինետան մէջ գինուով լեցուն ամանի մը քով նստած էր: Ես ալ ներս մտնելով, քովը նստեցայ. իսկզբան զանազան բաներու վրայ վիճեցինք, վերջապէս խօսքը ան ճիւղաղն վրան եկաւ, որ քիչ մ'ատենէն ի վեր Գիպուրկի ամրոցին հիւսիսային կողման վրայ կը լսուէր: «Ըսէք ինծի տէր Գոնրատ, կ'ըսէի ամրոցի ծառային «ճիւղաղ Գիպուրկի ամրոցին մէջ ի՞նչ դործք ունի: Անոր վրան ամէն տեսակ զարհուրելի բաներ լսած եմ, եւ դուք աս բանս աղէկ պիտի գիտնաք»:

«Թէ իրօք Գիպուրկի ամրոցին հիւսիսային կողմ մը ճիւղաղ մը կայ, կրկնեց Գոնրատ. «ամրոցի մէջ ամէնքս ալ համոզուած ենք, եւ թէ ես եւ թէ իմ ընկերներս անանկ ասոր կը հաւատանք, ինչպէս որ երկնից վրայ Աստուծոյ մը գոյութեանը: Հինգ շաբաթէն ի վեր ամէն գիշեր եւ մի եւ նոյն ժաման, որուն մէջ ճիւղաղը կու գայ, զարհուրելի աղմուկներ կը լսենք: Նոյն իսկ մեր տէրն ալ կը հաւտայ: Գեռ երէկ մեր տէրը, բոլոր ծառաներն իր ասպետական մեծ սրահին մէջ ժողվելով ազդարարութիւն կ'ընէր եւ ամէն մեկուն խիստ կ'արգիլէր որ ամրոցին հիւսիսային կողման սենեակները մարդ չ'երթայ, ապա թէ ոչ կրնայ մեկուն վնաս մը հասնիլ:

«Գոնրատ ասանկ խօսեցաւ եւ ես ալ բոլորովին անոր կարծիքէն եմ»:

Գրեցին. Ես ալ նոյնպէս: Ամրոցին ճիւղաղը լաւագոյն էր չգար թէ որ դժբախտութիւն բերելու համար կու գայ: Ստուգիւ մեղք կ'ըլլայ թէ որ մեր սիրելի տէրերէն մէկը մեռնելու ըլլայ: Մենք պէտք ենք ամէն օր, կամ Ս. Վաղենտինոսի եւ կամ վանքին մէջ անոնց համար աղօթք ընել, որ Աստուած անանկ կարգադրէ որ գոնէ աս անգամ մարդ չ'մեռնի, այլ միայն ուրիշ դժբախտութեամբ մ'անցնի:

Գէւորգ. Իրաւունք ունիս սիրելի դրացիս, բայց մոռցայ քեզի ըսելու որ Գոնրատ պատմեց թէ ամրոցի, վանքին եւ Ս. Վաղենտինոսին մէջ ամէն օր աղօթք կ'ըլլայ որ Աստուած աս չարիքը խափանէ, եւ թէ Գիպուրկի ընտանեաց վրայէն աս ճիւղաղն հեռացընէ:

Գրեցին. Եսի աղէկ է: Բայց մեզի ամօթ եւ ապերախութիւն է որ մենք դեռ աղօթքի չ'սկսանք:

Ես պէտք է որ պսօր իսկ բոլոր գեղը տնէ տուն պտտտիմ եւ զամենք աղօթքի կանչեմ: Ո՛վ որ գոնէ «Հայր մեր», կրնայ ըսել, պէտք է որ ներկայ գտնուի:

ԳԷՆՐԷ: Հատ աղէկ կ'ընես: Տներուն կէսը ես կ'առնում կէսն ալ դուն, եւ այսպէս շուտով կը լմընցնենք: Թէ որ հիմակ անմիջապէս սկսինք նէ աղէկ կ'ըլլայ:

Ասանկ ըսին ու գացին, եւ ամէն օր առտու եւ իրիկուն վանքի եկեղեցւոյն մէջ աղօթք կ'ըլլար, ուրուն մէջ ով որ կրնար ներկայ գտնուիլ նէ, չէր պակսեր: Գիպուրիի տէրերն ասոր վրայ մեծապէս կ'ուրախանային, որովհետեւ աս բանս ցոյց մըն էր որ իրենց հպատակներն, Գիպուրիի ընտանեաց վրայ մեծ սէր ու մեծարանք ունէին: Բայց ետքէն ուրախութիւննին աւելի մեծ եղաւ, որուն նաեւ բոլոր հպատակներն ալ սրտանց մասնակից կ'ըլլային, երբոր ամրոցին ճիւղը քիչ մ'ետքը դադրեցաւ, եւ երբոր դժբախտ հետեւութիւն մը չունեցաւ: Որչափ որ ուրախութիւնը մեծ եղաւ նէ, Աստուծոյ ըրած շնորհակալութիւնն ալ այնչափ մեծագոյն: Ճիւղը շատ տարիներ անցաւ չսուեցաւ, եւ ամէն մարդ կը կարծէր որ ան դադրած է: Բայց ամրոցին հիւսիսային կողման խցերը, նոյն ատենէն ի վեր չէին բնակուեր, եւ հոն մարդ չէր երթար: Դուքսը նաեւ ծառայից ալ ի բաց առեալ Ռուբերտին, թոյլ չէր ի տար որ ան կողմերն երթան: Նոյնպէս ձորի մէջ բնակողներն ալ, ամրոցին նոյն կողմը մօտենալու կը վախնային, եւ թէ որ մօտէն անցնին անհրաժեշտ կ'ըլլար, եւրոսին կը խաչակնքէին եւ մօքերնէն «Հայր մեր», մը կը զրուցէին:

Հատ տարի ետքը երբոր Գուենոն ծաղկահասակ երիտասարդ մ'եղած էր, գուքսը մէկհատիկ ծառայով մը, Պեննոյով, դէպ ի Հոլանտա ճամբորդութիւն մ'ըրած էր, որուն վախճանն թէ ծառաներէն թէ ամուսնէն եւ թէ իր տղէն ծածուկ պահած էր: Եւ աս ատենս ամրոցին ճիւղը նորէն սկսած էր: Դքսուհին մեծապէս կը վախնար:

«Ո՛հ, Գուենոն, կ'ըսէր օր մը իր որդւոյն, «սիրտս ինչ աստիճանի վախի մէջ ըլլալը չեմ կրնար յայտնել. եւ աս վախը օր քան զօր կ'աճի: Հայրդ հոս ըլլար նէ կրնայի հանգարտիլ: Բայց ամեն մ'ի վեր գացած է, եւ վրան դեռ բառ մը լսած չենք: Ամրոցին ճիւղն աս անգամ մեզի մեծ չարիք մը կ'աւետէ: Աս զարհուրեղի խորհրդէն կը դողամ, բայց մտքէս չեմ կրնար հանել, եւ աս խորհուրդն ան է, որ մեր սիրելի Հայրը աս կենաց մէջ մէյ մ'ալ պիտի չտեսնենք»:

«Սիրելի մայր, կրկնեց շուտով մը Գուենոն, «այսպիսի շնչին բանէ մը զարհուրելու ինչ ունիք: Ասկէ շատ տարի յառաջ մի եւ նոյն անձկութիւնը չունեցաք: Ճիւղին հետքն ինչ եղաւ, բայց եթէ զուտ ոչինչ: Աղօթեցինք, յԱստուած վստահացանք եւ ինք զմեզ չարիքէ պահպանեց: Նոյնը նորէն ընենք եւ

Աստուած աս անգամ ալ զմեզ կը պահպանէ»:

Գուենոն խռոված մայրը հանգարտեցնելու համար ասանկ խօսեցաւ, եւ խոհեմութիւն ընելով լուց թէ ճիւղը շատ ատենէ ի վեր իր մտայը մէջ կասկածներ կը ծնանի: Եւ միշտ կը մտածէր թէ մէկ եղանակաւ մը անոր ինչ ըլլալը հասկընայ:

Գուենոն գիշերուան ժամը տասնին մօրմէն բաժնուեցաւ, բարի գիշեր մաղթեց եւ իբր թէ քնանալու կ'երթայ, իր խուցը քաշուեցաւ: Բայց երբոր ամէն մարդ թէ մայրը թէ ծառաները քնացած էին, զրահաւորեալ եւ զինաւորեալ իր խցէն ելաւ, կամացուկ մը խղճածեւ սանդղէն վար իջաւ եւ հիւսիսային կողման մեծ, բայց պարագ սրահ մը մտաւ, որ ճիւղին աղմկան լսուած տեղերուն մօտ էր: Աս սրահին ինչպէս նաեւ նոյն կողման բոլոր խցերուն, շատոնցունէն ի վեր, ճիւղին վախէն ոչ որ գացած էր: Գուենոն հոս, աս ասպետական սրահին մէջ հին թիկնաթոռի մը վրայ նստեցաւ եւ ճիւղին ժամուն կը սպասէր: Պաղ գիշեր մըն էր, եւ ինք իր մեծ թիկնոցին մէջ փաթթուած: Իր բոլորտիքն ամէն բան խաղաղ եւ ամայի էր: Հին փայտեղու մէջ, փայտի որդան կրծելու ձայնը կը լսուէր: Սիրուն լուսին մը հորիզոնին վրայ կամաց կամաց կը բարձրանար եւ իր աղօտ լոյսը պատառած ամպերուն մէջէն, հին ասպետական սրահին կը պատուհանին վրայ կը ձգէր:

Ս'երջապէս, աշտարակին ժամացոյցը երկայն աւտենէ ի վեր բաղձացուած ճիւղին ժամը զարկաւ: Գուենոն քաջութեամբ թիկնաթոռէն ելաւ եւ ճիւղին հետ կուուելու պատրաստուեցաւ: Համարձակութեամբ չորս կողմը նայեցաւ, քանի մը քայլ յառաջ գնաց, կեցաւ եւ մտիկ կ'ընէր. աս վայրկենիս մէջ հարուածի մը ձայն ելաւ: Ճիւղն իրմէ շատ հեռու չէր, այլ իր կեցած տեղոյն վրայի դատիկոնն էր: Գուենոն մեծ սրտոտութեամբ սրահէն դուրս վաղց, եւ կամարածեւ անցքէն անցնելով սանդղէն վեր ելաւ եւ վերի դատիկոնն հասաւ: Անկէ՛ նեղ եւ մուր կամարածեւ անցք մը մտաւ: Հոն մուրի մէջ կամաց կամաց քալած եւ դուռն ասդին անդին զարնելով յառաջացած ատեն, փսփսալու ձայն մը լսեց: Կեցաւ ու մտիկ կ'ընէր: Մութ անցքին վերջի ծայրն, աչքերը յանկարծ լոյս մը տեսան, որ խաւարի մէջ աղօտ կը վառէր:

«Հա՛ հա՛, վերջապէս ճիւղին հետքը գտայ», գոչեց կամացուկ մը յանդուդն ասպետը: Մերկ սրուվը քաջութեամբ յառաջ վաղց: Անցքը կորութիւն մը կը ձեւացընէր: Գուենոն սեան մը քով քաշուեցաւ եւ մեծ զարմացմամբ տեսաւ որ պղտիկ խցի մը կէս բաց դռնէն դուրս լոյս մը կը տարածուէր. ինք աս խուցը կենացը մէջ տեսած չէր, եւ անոր վրայ բան մ'ալ լսած չունէր:

«Ո՛հ, Տէր Աստուած, աս ինչ բան է», գոչեց կամացուկ մը Գուենոն: «Ես իմ հայրական ամրոցիս մէջ, կարծես թէ անտեղեակ օտարական մըն եմ»,

Աս ըսաւ եւ ոտիցը մատերովը քաշելով գէպ ի թեւ
րաբաց դուռը դնաց եւ ներս նայեցաւ:

“Դ՛նչ տեսնէ աղէկ: Ճիւղա՞յր. չէ: Կամարածեւ
եւ պարզ կահուք խցի մը մէջ, կըր սեղանի մը քով,
որուն վրան աղօտ լոյս մը կը վառէր, հասակաւոր
յարգելի մարդ մը կը նստէր, որուն կէս ճերմակ
մօրուքը, մինչեւ կուրծքը կը հասներ: Իր նիհար բայց
ծանր գէմքը բան մը կ'աշխարհէր, եւ երեսին վրայ
շատ ցաւերու, բայց մի եւ նոյն ատեն նաեւ մեծանձ-
նութեան կնիք մը կար, որով ան ցաւերը կը կրէր:
Աս յարգելի մարդուն քովը պարկեշտութեամբ մը
նստած էր Ռուբերտ ծեր բերդապահը, եւ կարծես
թէ անոր հրամաններուն կը սպասէր:

Ա՛յրջապէս անձանթն աջ ձեռքը գինւով
լեցուն բաժակ մը վեր վերցնելով, կամաց եւ դող-
դողուն ձայնով եւ ներքին պլայլութեամբ մը գոչեց,
“Կեցցէ՛ կոթֆրիտ Գիպուրկ, իմ բարեկամն եւ իմ
աղատիչս,:

Խմեց: Մի եւ նոյն վայրկենի մէջ բերդապահը,
ոտքովը՝ երկաթէ մեծ գունդ մը գլտորեց եւ ամրո-
ցին կամարակապ անցքերը զարհուրելի արծազանգ մը
տուին: Գունդ դրան քով անշարժ կը կենար, եւ աս
զարմանալի տեսարանը չաւերելու համար նոյն իսկ
շունչը կը բռնէր:

“Ա՛յ կոթֆրիտս, իմ աղնիւ բարեկամս, գոչեց
նորէն անձանթն, եւ կարծես թէ աչքերն ալ կու-
լային: “Աստեղաց վրան արդար Աստուած մը կը բնա-
կի, որ՝ քու ինծի ըրածիդ եւ ետքէն ալ ընելիքիդ
համար զքեզ պիտի վարձատրէ: Ան՝ օր մը քեզի
հարիւրապատիկ պիտի հատուցանէ: Ինք քեզի ծամ-
բորդութեանդ ատեն առաջնորդ ըլլայ, եւ կայսեր
քով աղէկ ունկնդրութիւն մը գտնել տայ,»: Անձա-
նթն օտարականն ասանկ խօսեցաւ, եւ բերդապահը,
լուռ բայց շարժած սրտով մը քովը կը կենար:

“Իմ հօրս ամրոցին մէջ աս բանս ինչ նշա-
նակութիւն ունի, գոչելով Գունդ համարձակութեամբ
ներս մտաւ: Անձանթնի երեսին գոյնը նետեց եւ
“Ո՛հ Տէր Աստուած, գոչելով բերդապահին բաղկացը
մէջ ինկաւ: Բերդապահն իր աղնիւ բեռը լուրթեամբ
մաքուր անկողնոյ վրայ դրաւ, ետքը հաստատուն քայ-
լերով, բայց տխրութեամբ Գունդին մօտեցաւ, եւ
կ'աղաչէր որ անմիջապէս նոյն տեղը թող տայ եւ հե-
ռանայ: Գունդ պնդեց կեցաւ:

“Կուբերտ քիչ մ'ատեն լուռ կենալէն ետքը
ըսաւ, “Որովհետեւ գէպքը կամ հետաքրքրութիւնն իրը
ձեռքի այսչափ մասնեց, բան մ'ալ պիտի իմանաք, որ թէ
եւ ձեր հետաքրքրութիւնը պիտի չյագեցնէ, բայց
բոլորովին պիտի ընկճէ: Որովհետեւ ես ձեր սրտո-
տութիւնն աղէկ կը ճանչնամ, շատոնցունէ ի վեր
կը համարէի թէ օր մ'աս տեղը պիտի երեսնաք, ա-
նոր համար աս գէպքին համար ալ պատրաստուած
էի: Տեսէք տէր ասպետ սա նամակն որ ձեր հօրմէն
գրուած է: Առէք զասի եւ ձեր խցին մէջ կարդացէք,:

Գունդ զարմացմամբ թուղթն առաւ, եւ որով-

հետեւ իր հօրը ձեռագիրը կը ճանչնար, անմիջապէս
նոյն տեղը թող տալով իր քնանալու խուցը քա-
շուեցաւ: Հօն թղթոյն կնիքը կոտրեց եւ կարդաց

Սիրելի Գունդս

“Թէ որ հետաքրքրութեամբ կամ դիպուածով
ամրոցին մէջ խուց մը գտնես, որ իր մէջն ամէն մար-
դու համար էական գաղտնիք մը կը պարունակէ, ան
ատեն Ռուբերտ բերդապահը քեզի աս նամակս պի-
տի տայ, զոր ես Հոլանտա ծամբորդութիւն ընելէս
քիչ մ'առաջ գրեցի: Ես քեզի կը հրամայեմ եւ
կ'երգունցնեմ զքեզ, յօրհնութիւն եւ յանէծ
հօրդ, որ մէյ մ'ալ նոյն տեղեցին սեմոց վրայ ոտք
չկուսես, եւ թէ մինչեւ որ իմ ապրելէն դադրելուս
վրայ ապահով տեղեկութիւն մը չունենաս, նոյն
գաղտնեաց ինչ ըլլալն իմանալու ետեւէն չիյնաս, եւ
թէ խօսքով կամ գրով աչօքդ տեսածիդ եւ ական-
ջովդ լսածիդ վրայ նշան մը չտաս: Եւ թէ Ռուբեր-
տին՝ որ 30 տարիէ ի վեր հաւատարմութեամբ ինծի
կը ծառայէ, ամրոցին հիւսիսային մասը երթալը բնաւ
չարգիլես, մանաւանդ թէ դուն ալ այնպէս համարիս
որ նոյն կողմերը ճիւղալ մը կը բնակի: Աս քու հեռաւոր
հօրդ խիստ պատուէրն է, զոր իր գրովն ու կնքովը
քեզի կը յայտնէ 1499ին Ս. Ամբրոսիոսին օրը:

Տուեալ իմ ժառանգական Գիպուրկ ամրոցիս մէջ
Կոթֆրիտ Գիպուրկ,:

Գունդ ընդ Հօրը թուղթը կարդալը, եւ հօրը
գիրն ըլլալը ճանչնալը, թուղթը ծալեց եւ հնաղա-
դեցաւ, որովհետեւ հօրը կամքն, որուն վրայ անեղը
սէր ու յարգութիւն ունէր, իրեն համար միշտ սուրբ
էր, եւ աւելի կ'ուզէր մեռնիլ քան թէ հօրը անէծ-
քը վրան ձգել: Թէ իր հետաքրքրութիւնը մարած
չէր, ասոր վրայ տարակոյտ չկայ: Ամէն բան իրեն զար-
մանալի երեւեցաւ: Շատ կը բաղձար որ հետեւեալ
հարցմանց պատասխան մ'ընդունի: “Ան յարգելի օ-
տարականն ո՞վ է: Ինչո՞ւ ասանկ մեծ փութով պա-
հուած է: Ինչո՞ւ համար ո՞չ ինք եւ ո՞չ ալ մայրն
ասոր վրայ բնաւ տեղեկութիւն պիտի չունենան եղեր:

Ըստիւն անանկ հարցումներ էին զորոնք միայն ինք
իրեն կրնար ընել եւ պատասխան չէր կրնար ընդու-
նիլ: Բայց իր հետաքրքրութիւնը զսպեց, եւ հօրս
կամքն է ըսելով ինք զինքը հանգարտեցուց:

Երկրորդ առտու արդէն ամենայն արագութեամբ
լուր տարածուած էր որ Գունդ ասպետն ամրոցին ճիւ-
ղաղը տեսած ըլլայ: Թէ եւ Գունդ զճիւղաղն ստորա-
գրած չէր, բայց բերնէ բերան անանկ զարհուրելի
կերպարանք մ'առած էր, որ նոյն իսկ անոր ստորա-
գրութիւնը լսելը զարհուրելի էր: Ամէն աս պատմու-
թիւնները լսողները, Գունդին քաջասրտութեամբ վրայ
կը զարմանային, որով համարձակած էր նոյնը տեսնե-
լու: Ոմանք աս ալ կ'աւելցընէին թէ Գունդ անոր հետ
կուրելու ալ միտք ունէր, թէ որ ճիւղաղն յանկարծ
աներեւոյթ եղած չըլլար:

Պիտիւր շարունակուէ:

ՎԻՇՆՆԵՐ ԶՈՒՆԵՐ

Վ իննեան շոգենաւն, արտաքուստ բոլորովին տարբեր կազմութեամբ նաւ մին է, դեռ նոր լմնեցած եւ փորձաւոր է: Բայց մենք աս առաջին փորձին վրայ չիտում, նախ եւ յառաջ զնաւը, իր կազմութիւնը եւ անոր մատուցած ծառայութիւնները քննենք:

Ա շոգենաւը, մինչեւ հիմայ ծովու վրայ գտնուած նաւերուն բնաւ նմանութիւն չունի: Ա՛յ ողնափայտ ունի, ո՛չ կայմ, ո՛չ շուաններ, ո՛չ ծածկ, ո՛չ ծակ եւ ո՛չ ալ խելք: Եւ արտաքին կերպարանքը ճշտիւ հակա դրոնիկի (սկիւտի) հետ կրնանք համեմատել: Աս գլանիկաձեւ հրէշին փորին բոլորովին մեծ օղակ մը կը պատէ, որուն վրայի պտուտակաձեւ տախտակները ջուրը կը կտրեն եւ զնաւը կը մշնէ: Աս օղակը չորս մեծ շոգւոյ մեքենաներով, որոնք նաւուն մէջ տեղն են, նաւուն փորին բոլորովին կը շարժի: Երկու ծայրն ալ բահած եւ ղեկեր կան որոնց տախտակին լայնութիւնը 3, իսկ երկայնութիւնը 4 սանաչափ է: Նաւուն ամենէն լայն մասը 16 սանաչափ է, իսկ անոր հակառակ երկայնութիւնը 180 սանաչափ: Աս կազմութեամբ, ձեռնարկովները կը յառնան որ չորս օրուան մէջ Ալբանիոյն ովկիանոսը կրնան կտրել անցնիլ:

Աս գործքին ձեռնարկովները, նոյն շոգենաւն ասանկ կը ստորագրեն:

«Մեծագոյն ապահովութիւն, արագ եւ միօրինակ եւ որոշ շարժում, ինչպէս նաեւ բեռն տանելու մէջ շատ միատեղ տանելով խնայութիւն բնել, ասոնք էին զմեզ այսպիսի նաւաշինութեան մը ձեռք զարնել տուողները, եւ ասոր մէջ նաւաբեկութեան վտանգն ալ աչքի առջեւն էին հեռացուած չէ, այլ մանաւանդ ասոր մասնաւորապէս մտադիր եղած ենք:

«Փորձը կը յուշունէ թէ շոգենաւաց վրայ առաքաւանները ստոյգ է արագութեան որոշ աստիճան մ'ալ կուտան, բայց մենք կը կարծենք որ առաքաւաններն ու անոնց վերաբերածները բոլորովին մէկ գի թող տալով, մանաւանդ այսպիսի երկաթե նաւու մը, որուն գործածութիւնը պարզապէս շոգւոյ օգնութեամբ է, եւ որուն կազմութիւնն ու ձեւը պարզապէս շոգւոյ նկատմամբ շինուած է, առաջափն մատուցած ծառայութիւնը ինք իրեն կը մատուցանէ:

«Մեր նկարարած նաւն, ամէն բաղձաւորած պայմաններն ունի, եւ մեր գիտած վախճաններուն ուղղութեանը եւ գործնականութեանը իբր փորձ մը կրնայ ծառայել: Ա՛յ ողնափայտ ունի, ո՛չ յրուկ, եւ ո՛չ ալ ուրիշ որպիսի եւ իցէ ջրոյն երեսէն վեր բարձրացած բան մը, ո՛չ հարթ եւ երկու կողմը բարձրացած ծածկ, որով ալիքներէն վրան եկած ջրերը կենալու տեղ մը չունին: Առաջափն չունենալը, նաեւ առաքաւանի վերաբերեալ անթիւ կազմածներու ալ կարօտ չընէր, եւ նոյն իսկ անով կը կարծենք որ մեր նաւը, թէթեւութեամբն աւելի ապահովութիւն եւ աւելի արագաշարժութիւն կը խոստանայ: Իր կազմութեան պարզութեամբն եւ ձեւովը, անհարթ օգերու եւ ալիքածութեանց մէջ դիմադրութեան մեծ երես չունէ: Նախընթաց ջրոյն դէմ շատ բռնութիւն բնելու կարօտութիւն չունի, իսկ հանդարտ ծովը պատուել անցնիլն իրեն շատ աւելի դուրին է:

«Մեր նաւին երկայնութիւնը, լայնութեան 11 պատիկն է, որովհետեւ երկայնութիւնը 180, իսկ լայնութիւնը միայն 16 սանաչափ է: Աս երկայնութիւնը, ջրոյն երեսէն

միշտ մի եւ նոյն բարձրութիւնը ունենալու միջակի մէջ կը գնէ զնաւը, որով ջրոյն ընդգիծագրութիւնը նուազ ըլլալով, արագութիւնն ալ շատ կ'ըլլայ: Մինչեւ հիմայ չիտում շոգենաւներէն, մէկն ալ ասոր արագութեանը ու թէթեւութեանը չկրնար համեմատուիլ, որովհետեւ հասարակ շոգենաւներու երկայնութիւնը, իրենց լայնութեան հազիւ ութուպատիկն է: Աս նաւին ջրոյ մէջ եղած մասին տարածութիւնը դուրսը եղածէն աւելի չէ, որով անոսկոր եղանակաւ, ալիքներով բարձրացած ծովը գիւրաւ կը կտրէ, եւ իր ձեւն ալ ան առաւելութիւնը կու տայ որ ալիքները մէջը չեն կրնար մանել, եւ անով մեծագոյն ապահովութիւն մ'ալ կը ստանայ:

Մնացածը գալ անոմ:

ԱՂԵՔՍԱՆԴԻՐ ՀՈՒՄՊՈՒՏ

Աղեքսանդր Հումպոլտ իր գիտնական եւ լի փառօք կեանքը, բոլոր Եւրոպային սպառնացող պատերազմի մ'ատենը կ'ընէ: Մայիսի 6ին 90 տարուան հասակի մէջ մեռաւ: Իր գիտութեամբն արժանաւորած պատիւը՝ կրնայ բուրիլ որ դեռ մահիւնացու մը չվայելէ: Իրաւամբ ժամանակակից փառքը կը համարուի եւ իր տարած դարուն պատիւը: Իր մահը, զինուոյ շուտաւան մէջ այնպիսի խորին եւ յաւալից ազդեցութիւն բռնաւ որ իր արձագանքը նաեւ Նոր աշխարհին մէջն ալ պիտի գտնէ: Որովհետեւ նոյն աշխարհին բնակչացն ալ, Հումպոլտ, իրենց երկրին վրայ այնչափ նոր ծանոթութիւններ տուաւ. անոնց՝ Ամերիկայի վրայ այնչափ նոր բաներ սորվեցուց, որոնց վրայ իրենք դեռ եւ ոչ դադարաւոր ունէին: Իր քննախուզութեան հազին անանկ զօրաւոր էր որ տիեզերաց մասանց, մարտակից վրայ, առանձին առանձին տեղեկութիւն ունենալը բաւական չուպէց, այլ իր ջանքն ան եղաւ որ զանոնք իբր ամբողջ մը, եւ տիեզերաց հետ կապակցութիւնին բնութիւնը: Ի փոքրագունէն սկսեալ, իր միտքը դէպ ի մեծագոյն ասպարէզ կը դիմէր, եւ ասով բնութեան մէջ եղած ամէն բան, մէկ ճիշդագործութեամբ մէջ ամփոփելն յաջողուց: Գաղութները եւ աս պրանչելի գործքը լմնեցնելէն ետքը իր տաղանդը բոլոր երկրին առջին բացաւ: Աս գործքն իրեն անհնարին աշխատութիւն արժած է, զոր դուցէ ուրիշ մ'անչափ չէր աշխատեւ, բայց ինք իր անխնայ փութովն աշխատութենէ չէր փախչեր, աշխատութիւնն իրեն պարտք, հաճոյք եւ ուրախութիւն կը համարէր: Ինք ամէն բան այնպէս բմբռնած, այնպէս սարված էր որ ուր կ'երթար կարծես թէ տանը մէջ էր:

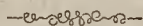
Հումպոլտ հին հեղինակաց վրայ պրանչելի ծանօթութիւններ ստանալէն ետքը, գործնական ճիւղերու ձեռք զարկաւ, ի սկզբան բովերու, հանրաբանութեան, երկրագիտութեան (Géognosie) գիմեց, ետքը մտադրութիւնը վաճառականական գիտութեանց դարձուց. ետքը վիճակագրութեան (Statistique), վերջապէս բնական գիտութիւնն իր ամէն ճիւղերովն, անոր սերն իրեն քաշէց: Բնական գիտութեան մէջ, իրմէ առջիններն որչափ յառաջացած ալ էին նէ, իր ատենը եղած յառաջագիմութեան հետ համեմատելով, ան գիտութիւնը դեռ որքոյն մէջն էր: Իրմով 60 տարուան մէջ նոյն որքոյն

տղան մեծցաւ, ածեցաւ եւ հսկայ մ'եղաւ: Եւ ասոր Հում պոլտին պէս օգնող եւ զանի յառաջացնող չեղաւ: Բնական դիտութեանց մէջ Հումպուրտ խնդիրները գրգռեց, քննութիւններ յարոյց, երեւելի գիւտեր ըրաւ եւ նոյն գիտութեան նոր կերպարանք մը տուաւ: Ինք իր պարզ ըմբռնմամբ չէ թէ միայն իրեն աղէկ ճանաչաւ այլ նաեւ իր տաղանդով ժամանակակից ուսումնականաց եւ գիտնոց կը տիրէր: — Ինք թէ եւ բանաստեղծութիւն շինած չէր, բայց իր Եւրոպայի, Ասիայի եւ Ափրիկէի վրայ գրած գործքերը կարգաւորը պէտք է որ խոստովանի թէ Հումպուրտ նաեւ բանաստեղծ էր: Աս մասին վկայ են իր բոլոր գործքերը, բայց ի մասնաւորի իր Գալիլէոյ երկրորդ մասը: Ասոր մէջ Հումպուրտ քաջ կը մեկնէ թէ Բնչպէս բնութիւնը զանազան դարերու եւ զանազան ժողովուրդոց մէջ, զգածմանց եւ խորհրդոց վրայ ազդեցութիւններ ըրած է, եւ թէ Բնչպէս ճշմարիտ դիտութիւնն ու երեւակայութեան փափուկ գրգռութիւնը՝ ընդհանուր մշակութեան մէջ փոփոխ իրարու մէջ թափանցելու ճիգ մը կը ցուցնեն:

Հումպուրտ ազատ բնութիւն մ'ունէր, եւ պայծառ մտածող էր, իր գլուխը ուսման մէջ սահման չէր ճանչնար, թէ գիտութեան եւ թէ քաղաքական կենաց մէջ յառաջագիմութիւնը կոպարաւորած չէր: Բայց անընդմիջապէս քաղաքական գործունէութեան իր բնութիւնը չէր համաձայնէր: Իր Ալիսէյմ եղբայրն, զոր ինք 25 տարի յառաջ կորսնցնուցած էր, եւ մէջերէն ներքին կապակցութեան մը մէջ էին, եւ իբր փառասոր Գիտութեանք էին, եւ աշխարհքի առջին կը փայլէին: Աղբըսանդը անկէ աւելի ապրեցու, բայց երկուքին անունն ալ ամէն տան իբր երկու դիւցազունք պիտի յիշուին: Գերմանական հեղինակութեան մէջ իբր երկու լուսաւոր աստեղը միշտ պիտի փայլին, եւ անոր պարծանքը ըլլալէն պիտի չդադրին:

Աս աւերորդ չէր համարիր աւելցնել որ Գուլիլիի արքունիքն, աս հմուտ մարդուն ուսումնական աշխարհքին ըրած մեծամեծ արդեանքը յիշատակին համար, հրաման տուած է որ անոր անմահ արձանը կանգնուի:

ԲՈՂԱՆԳԱՅԻՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԵՐՈՒԵՍՏՈՑ

Նաւական ճարտարապետութիւն:

Նաւական ճարտարապետութիւն ըսելով կ'իմացուի, նաւ շինելու արուեստը, ան արուեստը, որն որ նաւ վարելու ու կառավարելու արուեստին հետ այնպէս անձուկ կապ մ'ունի որ հարկ կը համարենք նաեւ ասոր վրայ ալ հարկաւոր եղածները հոս դնել:

Նաւավարութեան արուեստը շատ ուսողական գիտութիւններ կը պահանջէ, որով մէկը ի վիճակի կ'ըլլայ նաւ մը մէկ տեղաց ուրիշ տեղ մը տանիլ ապահով ու կարճ ճամբով, ու կը գիտնայ միանգամայն թէ այսչափ ատենուան մէջ ուր կրնայ գտնուիլ:

Ասիական զորք կը գրուի միջնորդութեամբ հովի, առաջատար, կողմնացուցի, ղեկի, թիակի, ծովու տախտակի եւ այլն:

Նաւ ըսելով կ'իմացուի ատաղձէ չէր մը, այնպէս շինուած որ ջրի վրայ կը լողայ ու ըստ կամի կրնայ տարուիլ բերուիլ: Երկայնութիւնը, լայնութիւնն ու խորութիւնը իր տարածութիւնն է:

Պատերազմի նաւերը վաճառականի նաւերէն իրենց մեծութեամբն ու ամրութեամբ կը զանազանին. շատ մը թնդանութ ալ կը տանին: Իրենց մեծութեանը, յարկին թուոյն ու թնդանութեանը շատութեան համեմատ հասարակօրէն երեք կարգ կը բաժնուին:

Առաջին կարգի պատերազմական նաւ մը 170—280 ոտք երկայն, 44—50 ոտք լայն ու 20 ոտք խոր է: Ունի երեք ամբողջ յարկ, ու ամբողջ մարտկոց միայն երեք. այսինքն ամբողջ մարտկոց դնելու տեղեր, երկու կէս յարկ. առաջակողման ու խելաց բարձրաւանդակ (gaillard d'avant, d'arrière) ու վերջնայն վերգին երկու դասիկան կայ զորն որ հասարակօրէն քաֆա կ'անուանեն: Աս կարգի նաւերը ամենանուազն 100 ու առաւել 120 թնդանութ կը կրեն, 1200 մարդ, 1500 տակառաւ կշեռ, այս ինքն 1500 × 2000 ֆ' = 3.000.000 ֆ' կամ 30.000 կենդինար (մէկ կենդինարը 100 ֆունտը հաշուելով):

Երկրորդ կարգի պատերազմական նաւերը 150—155 ոտք երկայն կ'ըլլան, 3 յարկ ու երկու կէս յարկ ու մէկ քաֆա ունին: 1000—2200 տակառաւ կշեռ կը կրեն, այս ինքն 24.000 կենդ. ու 80—90 թնդանութ կը տանին: Աս նաւերը առաջին կարգի նաւերէն շատ աւելի պատերազմական գործողութեան յարմար են:

Երրորդ կարգի նաւերը 135—145 ոտք երկայն են, երկու ամբողջ յարկ ու մէկ կէս յարկ ունին ու մէկ քաֆա. բայց երկրորդ յարկին վրայ առաջակողման բարձրաւանդակ մ'ալ ունին: 8—900 տակառաւ կշեռ կը տանին, այս ինքն 800 × 20 կամ 900 × 20 = 16.000 կամ 18.000 կենդ. ու 60—76 թնդանութ: Աս նաւերը ամենէն աւելի աշխուժութեանց կը դիմանան ու պատերազմի մէջ ալ ամենէն օգտակարներն են: Աս երեք կարգի նաւերը Եւրոպայի կամ ճափառաւ նաւ (Vaisseau de ligne) կ'անուանուին, որովհետեւ պատերազմի ատեն մէկ ճակատ կամ կարգաւ մը կը կենան: Պզտիկ նաւերը զատ անուն ունին:

Լիւրայիւն (Frégate) ալ պատերազմի նաւեր են, որոնք շատ նաւափայտ չունին. ջրին վրայ շատ բարձր չեն կենար, արագագնաց են ու երկու յարկ ունին: Լիւրայիւն թնդանութ ունեցող կրկնայարկերը շուրջ 100 ոտք երկայն կ'ըլլան ու 500 տակառաւ կշեռ = 10.000 կենդ. կը տանին:

Միւրայի (Corvette) նաւն ալ տեսակ մը պզտիկ կրկնա յարկ է, 50 ոտք երկայն 16—24 թնդանութով, առաջատար ու ղեկ ալ կը գործածէ: Ասիկա հասարակօրէն լուր տանելու ու բերելու կը գործածուի:

Շալուպ (Chaloupe) պզտիկ թեթեւ նաւեր են, մեծ նաւերուն ծառայութեան համար. իրենց մեծութիւնը, միշտ ծառայող նաւերուն մեծութեան համեմատ է: Իրենք ալ առաջատար ու ղեկ կը գործածեն: Նաւազնացութեան ատեն, նաւակը մեծ նաւին մէջ կը դնեն, իսկ նաւահանգստի մէջ ծով կ'ինջեցնեն եւ նաւաստիներն ու վաճառքները նաւ խոթելու ու հանելու կը գործածեն:

Վաճառականութեան նաւերուն մէկզմէկու մէջ եղած զանազանութիւնը, տակառաւ կշեռը վրայ հաստատուած է: Ուստի այսպէս կ'ըսուի, 100 տակառաւ կշեռ նաւ, այս ինքն նաւ մը, որն որ 2000 կենդինար կշեռ վաճառք կրնայ տանիլ:

Նաւու մ'առջեւի մասը քաֆա (Proue) կ'անուանուի իսկ ետեւինը խել (Poupe):

Ղեկ (Gouvernail) երկայն, տափակ ու լայն տախտակ մըն է, որն որ նաւուն խելը հաստատուած է: Աս ղեկը ձողի մը ձեւով որն որ նաւուն մէջէն անցած մինչեւ ծով կը հասնի անկիւնաւոր աջ ու ձախ կը շարժի, ղեկին ձեւով նաւուն պէտք եղած ուղղութիւնը կու տան, կը դարձնեն, ու գլխաւորաբար ամէն տեսակ պատերազմական շարժումն ու կրթութիւնները կ'ընեն: Ղեկը նաւու մը էական մասն է:

Յօր (Pont) ըսելով կ'իմացուի ան յատակը կամ տախտակամար, որուն վրայ թնդանութները դրուած են: Սփռ (Mât) նաւուն մէջտեղը հաստատուած երկայն գերան մըն է, որուն վրայ առաջատարակալ գերանն ու առաջատար կը հաստատուեն: Մեծ նաւերը հասարակօրէն չորս կայմ ունին. մեծ կայմ (le grand mât) նաւուն միջավայրը. առաջակողման կայմ (le mât de misaine) առաջը, խելաց կայմ (le mât d'artimon) խելը. ու ցուռկի կայմ (le mât de beaupré) որն որ նաւուն առաջակողմը ցուռկի վրայ հաստատուած է:

Վառայի (Voile) ըսելով կ'իմացուի մեծ ու պզտիկ հասարակ լաթեր, որոնք առաջատարակալ գերանին վրայ կը հաստատուի ու հովը մէջը կ'առնուի նաւը մշելու համար: Լերք գլխաւոր ա-

* Մէկ գերմ. լիարը = 176 արամ:

առագաստ կայ մեծ առագաստ (la grande voile), առաջակողման առագաստ (voile de misaine), ու խելաց առագաստ (voile d'artimon): Ասկից զատ ուրիշ փոքր առագաստներ ալ կան: Երբեք մեծ կայսին զօրութիւնը աւելցնելու համար սահմանուած են:

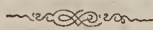
Կոմպաս (Compas) նաւու մը վրայ ամենակարեւոր ու անհրաժեշտ գործիք մըն է: Պզտիկ տուփ մըն է, որուն մէջ մագնիսի ասեղը հորիզոնական ուղղութեամբ ազատ սրածայր յենարանի մը վրայ կեցած կը շարժի: Մագնիսի ասեղը միշտ հիւսիս կը ցուցնէ, եւ այսպէս անոր միջնորդութեամբ ու հովերուն 32 կողմանց պատկերովը որն որ կողմնացուցին շրջանակին վրայ գծերով նշանակուած է նաւուն ամէն ուղղուած ուղղութիւնը կը տրուի: Եւ որովհետեւ աս գծերը ջրադարձան աղբալին վրայ եղած գծերուն համեմատ է, անոր համար նաւուն ուղղութիւնը ճիշտ կրնայ հաշուուի: Աղէկ առագաստաւոր նաւ մը՝ հասարակ քալելով չորս ժամու մէջ ըլլաւելու ճամբան, մէկ ժամու մէջ կ'ընէ՝ այս ինքն 2/3 գերմանական մղին:

Աղէկ նաւավար ու քաջ նաւու ճարտարապետ ըլլալու համար, ուսողական գիտութիւնը անհրաժեշտ սորված պէտք է ըլլայ:

Մարմնայ կրթութեան վրայ:

Մարմնայ կրթութեան (Gymnastique) վախճանն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մարդու մարմինը զօրաւոր ընել ու աւսողութիւնը անգամոց վարժութեամբն ու շարժմամբ պահել:

Ուստի մարմնայ կրթութեան գործքը կը կայանայ այնպիսի յարմար կրթութիւններ ի գործ դնել տալ, որոնք մարմինը կամայ կամայ դիւրինէն դէպ ի դժուարիւններ երթալով զօրաւոր ընելու կ'օգնէ, յոյժողակ կամ ծարպիկ կ'ընէ, եւ անոր ան գեղեցկութիւնը կու տայ, որն որ տմարդութեան ան յաջողակութենէ, ինչպէս նաեւ պղնձեղէ հեռու է:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՏՈՒՆԻՍ 27

Երբ որ Գաղղիական ու Աւստրիական բանակները Լոմ պարտիայի մէջ մահաբեր սրտումներով Իտալիայի վեճակը ուշելու ետեւէ կ'իյնան, եւ Անգղիա ու Ռուսաստան հանդարտ տեղերին նստած հանդիսատես կ'ըլլան Պրուշ իրբեւ Գերմանական դաշնակցութեան մեծ տէրութիւն մը թշնամոյն զօրքը Գերմանիայի սահմաններուն առջեւը տեսնելով՝ ոտը եւլաւ որ իրեն զօրաւոր ձայնն ալ լսեցնէ: Ինչպէս վերջի թուով ծանուցած էինք Մաճենիայի պատերազմէն ետքն աս կառավարութիւնը զինեալ միջամտութիւն մ'ընելու որոշած էր, եւ աս պատճառաւ իր զօրաց վեց բանակները (306,000 զօրք) շարժական ըրաւ, այսինքն պատերազմի ոտրի վրայ կանչեց՝ կ'ըսուի որ արդէն Գաղղիայի կառավարութեան վերջնազիր մը տուած ըլլայ: Աս վերջնազօրն նիւթը մեզի դեռ յայտնի չէ. Պրուշի պաշտօնական լրագիրն այսչափ միայն կ'ըսէ, որ Պրուշ իրբեւ գերմանական մեծ տէրութիւն չլինար թողուլ որ ուրիշ տէրութիւն մ'Իտալիայի՝ Գերմանիայի գրաւի երկրի մ'իրողութիւններն առանձին ուղածին պէս կարգադրէ: Մէկ տէրութեան մը շատ զօրանալէն ու Եւրոպայի վրայ Գիկատաորութիւն բանեցնելէն ամենէն աւելի Գերմանիան կրած է: Ուստի Պրուշ իրեն պարտքը կը համարի, կ'ըսէ լրագիրը, Գաղղիայի անոր տանող շարժումներուն դէմ զինելու եւ Գերմանիայի Եւրոպայի վրայ ունեցած աղբեցութիւնը ցուցնելու: Աս իրեն պատրաստութիւններն՝ ամառս 25ին Ֆրանքֆուրտի ժողովքին ալ յայտնեց ու առաջարկեց որ միւս գերմանական տէրութիւններն ալ իրենց զօրք սորը հանեն: Ժողովքը դեռ որոշում մը չ'ըրաւ, բայց գերմանական տէրութիւնները Պրուշէն յառաջ արդէն պատրաստուելու սկսած էին, եւ կ'երեւայ որ Զուլիսի մէկին գործողութիւնները պիտ'որ սկսին:

Գերմանիայի պատրաստութեանց համեմատ Ռուսաստան ալ սկսաւ իր պատրաստութիւնները երազել: Արդէն 25նս-դոսուի Աւստրիայի ու Պրուշի սահմաններուն մօտ 120,000 զօրքով բանակ մը կեցուցած է: Եթէ Գերմանիան Աւստրիայի օգնելու ըլլայ Ռուսաստան ալ իրեն տուած ծանուցադրոյն համեմատ Գաղղիայի կողմը պիտի բռնէ: Բայց կան լրագիրներ որոնք աս Ռուսաստանի պատրաստութիւնները սուտ կը հանեն:

Իսկ Անգղիայի մէջ Լորտ Բալմերսթըն կառավարութեան գլուխն անցնելէն ետեւ առջի դաշինքին ժամանակն եղած պատերազմի պատրաստութիւնները բոլորովին ի կախ թողուեցան: Լորտ Բալմերսթըն իրեն միտքն ի պաշտօնէ յայտնելու դեռ առիթ չունեցաւ, որովհետեւ նոր պաշտօնէից ընտրութեան համար խորհրդանոցը մինչեւ ամառս վերջը գոցուեցաւ: Եթէ իրեն առջի քաղաքականութենէն մակարեւրութիւն մ'ընել կ'ուզէր նէ՝ ինք կ'ուզէր որ Աւստրիան իր Իտալիայի մէջ ունեցած ստացուածները թողու: Ամառս 17ին կազմուած նոր դաշինքն անգամներն հետեւեալներն են. Լորտ Բալմերսթըն առաջին պաշտօնէայ, Լորտ Գեմբել՝ լորտ ատենագիր, Լորտ Ռասսել՝ արտաքին գործոց պաշտօնէայ, Սիր Լեւի՝ ներքին գործոց պաշտօնէայ, Նիուգեստիլ դուքսը՝ գաղթականութեանց գլխաւորէայ, Սիւրէյ Զերպերգ պատերազմի պաշտօնէայ, Սիր Չարլս Ուուս՝ Հնդկաստանի պաշտօնէայ, Սոմերսեթի դուքսը՝ ծովական զօրութեան պաշտօնէայ, Կլաուսոն Ելեմսթիք պաշտօնէայ, Լորտ Կլէնթլի խորհրդի գահերէց, Լորտ Էլիին՝ թղթատարութեան պաշտօնէայ, Սիր Կրէյ՝ Լէնտգեսդրի ատենագիր եւ Արժիլի դուքսը՝ գաղտնի կնքի պաշտօնէայ: Ասոնք ամենն ալ ծանօթ քաղաքագետներ են: Լորտ Բալմերսթըն, կ'ըսէ Գալլա լրագիրն, աս պարագաներու մէջ ամենէն աղէկ գլուխները գտած ընտրած է, որոնք մեծ յաջողութիւն կ'ունենան, եթէ մէջերնին միաբան ըլլալու ըլլան:

Գաղղիայի կառավարութիւնը կամ Լուի Նաբոլէոն մեծ զգուշութեամբ ու քաղաքագիտութեամբ կը գործէ ու կ'աշխատի որ ժամանակին ինչպէս մէջ ուրիշ տէրութիւն մը չիմանէ ու սկսուած պատերազմը չ'ընդարձակի: Գերմանիան ու միւս Եւրոպական տէրութիւններն հանդարտեցնելու համար Մաճենիայի ձեռքով Իտալիայի ինչոյն նկատմամբ ատանկ կ'ըսէ. Ղիկտոր Էմմանուէլ Սարդինիայի թագաւորը Իտալիայի զանազան զիւտաւորներն դիկտատորութիւնը վրան առնելով՝ չ'հետեւի որ Բիէմոն Գաղղիական զինուոց պաշտպանութեամբ Իտալիան մէկ տէրութեան պիտի միացնէ առանց ժողովրդեան ու մեծ տէրութեանց կամքին միտ դնելու: Աշատած կամ լքուած ժողովուրդը, կ'ըսէ, Աւստրիայի դէմ գործակից ըլլալ ուղելով ինք զինք Սարդինիայի թագաւորին պաշտպանութեան տակ դրաւ: Ուստի աս դիկտատորութիւնը պատերազմի ժամանակին համար է միայն: Իտալիան աղաւթէն ետեւ՝ անոր կարգաւորութիւնը մեծ տէրութեանց ժողովքի մ'որոշման տակ պիտի ձգէ: Սակայն Գերմանական պատերազմին ալ պատրաստ ըլլալու համար արեւելեան բանակը Բելիսի սպարապետին հրամանատարութեան տակ կը ստուարացնէ ու անոր ամէն պիտոյը կը հոգայ: Կ'ըսուի որ 250,000 հոգեւ պիտի հասցնէ 400 թնդանօթով: Բանաւ կին գլխաւոր տեղը Կանսի քաղաքը որոշուած է: Ասկէց զատ 150,000ով նոր շարժական թիկնապահաց գունդ մը պիտի կազմէ եւ 750 միլիոն ֆրանք նորէն փոխ պիտ'որ առնու:

Հռոմիայի տէրութեան մէջ ապստամբական շարժումները օրէ օր՝ կը մեծնան: Բոլոր Ռոմանիան արդէն ապստամբած ու Վիկտոր Էմմանուէլ իրեն Գիկատաոր անուանած է: Փոթոբիլը մինչեւ Հռոմայ պատերը հասած եւ նոյն իսկ քաղքին մէջ ալ մտած է. բայց հոս հետեւութիւն մը չունեցաւ: Վիկտոր Էմմանուէլ որչափ որ կ'երեւայ աւելի Կարդինոնի քաղաքականութենէն ստիպուած՝ Պորտիայի պատգամաւորները, որոնք Ռոմանիայի Գիկատաորութիւնն իրեն կու տային, ետ խաւրեց, ըսելով՝ որ երթան Քահանայապետին իրենց օրինաւոր տիրոջ հաւանդին, որուն օրինաւոր իշխանութիւնն ինք կը ծանցնայ ու կը պաշտպանէ: Կոյնպէս Քահանայապետին ալ իրեն օգնական զօրապետներէն մէկը խաւրած է, կ'ըսեն, զանի իրեն մտայն անկեղծութեան վրայ յապահովեցնելու: Բայց միւս կողմանէ՝ Տ'Աճելիոյ ու Ռոմա մարզիկներն ալ իրբեւ բիւմանդեցի գործակալներ Պորտիա իրկած է: Քահանայապետ-

տակն կառավարութիւնն իր ունեցած զօրութեանը չափ կը ջանայ պատամբութիւնը զսպելու, եւ Հելուէտացի զօրքը թէպէտ սակաւածիւր, համբաւեալ քաջութեամբը անոր օգնական կ'ըլլայ: Այսպիսի քաջութեամբը գացին պատամբած Բելուճիա քաղաքն իրեք ժամու յամու պատերազմով առին: Իտալացւոց 1848ին Աւստրիացւոց դէմ՝ ըրածները հիմա հոս ալ կրկնուեցան: Հելուէտացիք քաղաքը մանեղն ետեւ՝ քաղաքացիք տուներուն մէջէն անոնց վրայ սկսան եռացած եղ ու կրակ թափել, որով ասոնք ալ կատգելով՝ տուներուն մէջ մտան ու մեծ կոտորած ըրին: Հելուէտական զօրքը հիւսիսային կողմն ալ կ'երթայ հոն պատամբած միւս քաղաքները զսպելու:

Բարձրագոյն Գուռը Գուռան դեռ չէ հանդերձաւորած եւ զինքն ընդունելու համար քանի մը թէւութիւններ կը դնէ, զորոնք մեծ տերութեանց հաղորդած է: Գարատաղացւոց դէմ պատերազմը՝ Տէրվիշ փաշային յանձնեց, որն որ Գլուպուկ բերդն անոնց ձեռքէն առած է: Ռուսիայի բանակն երթալով կը մեծցնէ: Կ'ըսուի որ Լեզիպոսի փոխարքային հրաման խաւրած ըլլայ որ իր զօրքն ալ Ռուսիի խաւրէ եւ անի յանձն առած չ'ըլլայ, բնելով՝ որ Բարձր. Գրան քաղաքականութիւնը դեռ յայտնի չ'ըլլալով չի կրնար իր զօրքը խաւրել առանց Լեզիպոսը վտանգի մէջ ձգելու. սակայն իրեն բանակը պատերազմի սոթի վրայ կը դնէ:

Յունաստան. Կառավարութեան հակառակ կողմնակցութիւնը վերջի օրերը զօրանալով՝ ամսոյն 14ին դահլիճին մէջ փոփոխութիւն մ'ընել տուաւ: Միլիոս զօրապետը՝ պատերազմի պաշտօնեայ եղաւ, Ռիկա Բալամիտես՝ ներքին գործոց պաշտօնեայ, Գանտուրիոյիս՝ արտաքին գործոց պաշտօնեայ, եւ Ծալիսիս՝ կրօնի ու հրապարակական գործոց պաշտօնեայ: Գոնուստիսիս Յունաստանի՝ Պոլիս նստող ղեկաւորն էր՝ հիմակ աս նոր պաշտօնին համար ետքի քաղքէն հեռացաւ: Հոս ալ ժողովրդեան մէջ խմբուած մը կ'երեւայ: Օսմանեան կառավարութիւնը սահմանին վրայ զօրք կը խաւրէ:

Պատերազմի Ասպարէզ:

Մաճնիզայի ճակատէն ու Մելնիանոյի կռուէն ետքը պատերազմի ասպարէզին վրայ խորին լռութիւն մը տիրեց, զորն որ հազիւ Կասթեռնոտայի քով պատահած կռիւը կրցաւ ընդհատել: Աւստրիական զօրքը Միլիշիոյ գետին ձախ կողմը քաշուած ատեն՝ Կարիպայտի զօրապետն ամսոյն 15ին ան քաղքին քով Ռաբայն սպարապետի տեղակալին զօրաց վրայ յարձակեցաւ, բայց 400 հոգի կորսնցներով եւ 80 գերի թող տալով Պրեշիա մընեցաւ: Անկէ ետքը դարձեալ լռութիւնը տիրեց: Աւստրիացիք Միլիշիոյն ետեւը կը քաշուէին ու ամէն կողմէն զօրքերնին հոն կը կենդրոնացնէին, իսկ Կաղղիացիք անդադար Կաղղիայէն զօրք ու պաշար կը բերէին, Իտալիայի մէջ զօրա-ժողով կ'ընէին, միւս կողմանէ ալ դէպ ի Միլիշիոյ կը քաշէին: Ամսոյն 20ին երկու բանակներն արդէն դիմաց դիմաց կեցած էին մէկ ժամ մը միայն իրարմէ հեռու. եւ ամէն մէկ վայրկեան կրնային իրարու հետ զարնուիլ, բայց երկու կողմն ալ աս որոշիչ հարուածին ծանրակշռութիւնն ըմբռնելով կը ջանային իրենք զիրենք աղէկ պատրաստել, Դաբուէտն իրեն բանակը 250.000ի (°) հասուցած էր եւ Վիկտոր Էմանուէլ իրենք՝ 70.000ի, Կարիպայտին գունդը դուրս հանելով: Ասկէց զատ Դաբուէտն մեծ նաւատորմիդ մը հանել տուաւ, որպէս զի Արիա-կան ծովէն Վենետիկի ծովեզերքը զօրք թափէ ու Աւստրիացւոց կռնակին վրայ ալ յարձակի: Աս յաղթ նաւատորմիդը դեռ Անգլիայի՝ օսմանեան նաւահանգիստ մը կեցած է ու կը պատրաստուի: Իսկ Աւստրիա Իտալիայի մէջ ունեցած զօրքն ամէն կողմէն ժողովելով 260.000ի հասցուց ու երկու բանակի բաժնեց: Առջի բանակը, որնոր բոլորովին նոր կազմուած է՝ Վիմիֆէն թնդանթապետին տրուեցաւ, եւ երկրորդը որուն Կիւլայ թնդանթապետը կը հրամայէր, Շլիք հեծեալապետին՝ բոլորին վերին հրամանատարութիւնը փրանկիսկոս Յովսէփ Կայսրն Հես թնդանթապետին օգնութեամբը վրան առաւ: Իսկ Կիւլայ՝ որն Մաճնիզայի ձախարհութեան վրան պատճառ կը համարուի, բանակէն բոլորովին հեռացաւ: Ամսոյն 22ին Կաղղիացիք սկսան զինեալ

փոքր լրեստութիւններ ընել, իսկ 23ին՝ Աւստրիացիք կամ՝ իրենք զիրենք բաւական պատրաստ համարելով եւ կամ գուցէ Կաղղիական նուաւորոնքին Վենետիկան ջրերը չեքեցած զործողութիւններն սկսելու համար՝ Միլիշիոյ գետն անցան ու սկսան դէպ ի Բիեղէ թշնամոյն վրայ քալել: Աս երկու գետերուն մէջ տեղը ահաւոր բանակները դիմաց դիմաց եկան ու սոսկալի կոտորած մը սկսաւ, որնոր 12 ժամ տեւեց եւ ի վախճանի Աւստրիացիք ստիպուեցան նորէն Միլիշիոյն ետեւը քաշուիլ: Աս մեծ ճակատին վրայ՝ մանրամասն լրերը դեռ կը պակսին, առջեւնիս երկու պաշտօնական հեռագրական տեղեկութիւններ միայն ունինք երկու բանակներէն տրուած: Առջինը՝ Վերոնայէն Աւստրիական բանակէն ամսոյն 25ին գրուած՝ ասանկ կ'ըսէ.

«Կայսրական զօրքն ամսոյն 23ին չորս կետերէն Միլիշիոյ գետին աջ եզերքն անցաւ: Իր աջ թեւը Բոցցալէնկոյ, Սու-ֆերինոյ եւ Գալլիանոն բռնեց: Զախ թեւը ամսոյն 24ին մինչեւ Կուիտիցցոյի եւ Կասթելիոֆֆերտոյ յառաջ գնաց եւ դիմացն եղող թշնամին ամէն կետերէն ետ վռնեց: Երբոր Կայսերական բանակը դէպ ի Բիեղէ կը յառաջանար, թշնամին՝ որ նոյնպէս իրեն բոլոր զօրութեամբն յարձակողականի ձեռք զարկաւ, այնպիսի մեծ բազմութիւն մը դաշտ հանեց որ ամսոյն 24ին կէսօրէն յառաջ ժամը գրեթէ 10ին երկու զինուոր բանակներն իրարու զարնուելու սկսան: Աջ թեւը կաղմիղ երկրորդ բանակը Շլիք կոմիին տակ՝ զխաւոր գծին բռնած կէտերը մինչեւ ժամը երկու ամենայն դիմակալութեամբ պաշտպանեց, իսկ առաջին բանակը թնդանթապետ Վիմիֆէն կոմսին տակ ձախ թեւին մէջ միշտ դէպ ի Բիեղէ յառաջ կ'երթար: Դէպ ի ժամը 3ին թշնամին իրեն զխաւոր յարձակումը Սոֆերինոյի վրայ ըրաւ եւ քանի մը ժամու խիստ պատեւ ռալմէն ետքը աս կիտին տիրեց, զորն որ Սլաւաթիոն կոմսը հինգերորդ զօրաբաժնով դիւցազնաբար կը պաշտպանէր: Խաբը թշնամին իր զօրութիւնը դէպ ի Կալլիանոյ շարժեց, զորն որ Գլամ Կալաս առջի զօրաբաժնով ու Յուգէ՝ Եօֆէներորդ զօրաբաժնով նոյնպէս արիւնթեամբ կը պաշտպանէին: Կուիւը մինչեւ իրիկունը տեւեց եւ վերջապէս հարկ եղաւ որ աս կէտն ալ թշնամոյն թող տրուի: Սոֆերինոյի եւ Կալլիանոյի պատերազմին տեսնել տեսնելք սպարապետի տեղակալն ու թեւերորդ զօրաբաժնով բանակին աջ թեւին ծայրէն Բոցցոլէնկոյէն յառաջ գնաց եւ դիմացն եղող Բիեմնիցիք զօրքը ետ մղեց: Բայց աս շարժումը միջին բանակին կորսնցուցած կէտերը նորէն գրաւելու ջոհեց: Զախ թեւին մէջ երրորդ, ինչեւրորդ եւ տասնութերորդ զօրաբաժնները կը պատերազմէին. ասոնց հետ միացած պահեստի հեծեալաւորն արտաքին կորդի քաջութեամբ շատ յարձակումներ ըրաւ: Բայց արտաքին բանակը յառաջ քալած ատեն թշնամոյն արտաքին կորդի բազմութիւն մը դուրս հանելով, անոր աջ թեւին մէջ բռնուեցն ու մի եւ նոյն ատեն թշնամոյն իր զխաւոր զօրութեամբը Վուրային վրայ յարձակէն՝ Կայսերական բանակն հարկադրեցաւ իրիկուան դէմ խիստ մըրկի մը տակ ետ քաշուիլ: Երկէ իրիկուն Բոցցոլէնկոյ, Մոնթամպանոյ, Վուրլա եւ Կոյիւոյ դեռ մերկներուն ձեռքն էին:

Իսկ երկրորդ տեղեկութիւնը՝ Լուդ. Դաբուէտին Կալլիանոյէն ամսոյն 24ին իրիկունը Կաղղիական յատուկ ոճով կայսրուհւոյն տուածն է, որուն բառական թարգմանութիւնը հետեւեալն է. «Մեծ ճակատ. մեծ յաղթութիւն: Աւստրիական բոլոր բանակը մասնակից էր: Ճակատին գիծը 5 մղոնի վրայ տարածուած էր: Թշնամոյն դիրքերը գրաւեցին: Շատ թնդանթապետին աւար առինք եւ շատ գերիներ բռնեցինք: Ռուսի ժանր տեղեկութիւններ՝ առժամանակաբար են: Ճակատը անտուանց ժամը 4ին սկսաւ եւ մինչեւ իրիկունը ժամը 8 տեւեց:» Աս ճակատին մէջ զինուոր արգիւնքը Նիլ զօրապետին կը տրուի, որն որ Սպարապետ անուանուեցաւ:

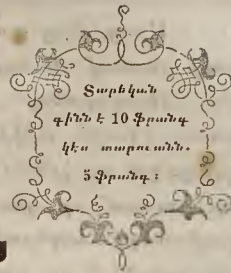
Ճակատէն ետքը երկու բանակներն ինչ ըրին՝ դեռ չենք գիտեր, լրերու կը սպասենք:

Աւստրիացւոց կողմանէ սպարապետի տեղակալ Ռաբայն՝ Վերոնայի հրամանար գրուեցաւ, իսկ Պենետէք՝ Կայսեր զինուորական խորհրդին մէջ առնուեցաւ:

ԵՐԱՅԻՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 15.

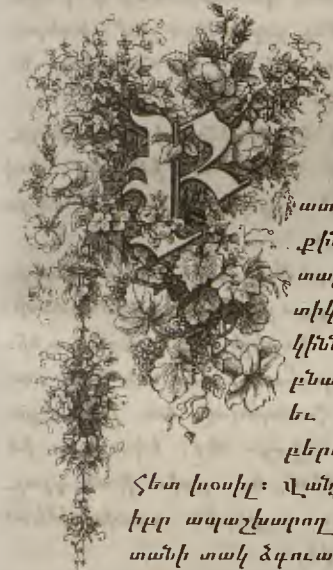
1859

Բ. ՀԱՅՈՐ.

ՅԵՒՈՑ ԽՂԻԿՐ ԿԸՄ ԳԻՊՈՒՐԿ

ԳԼՈՒԽ Է.

Զարմանալի անհոգություն:

ատերպոնի կուսանաց վանքին զատ խցի մը մէջ, շատ տարիներէ ի վեր դժբախտ տիկին մը կը բնակէր: Աս տիկինն օտար մարդկան հետ բնաւ չէր կրնար տեսնուիլ, եւ ոչ ալ իրեն կերակուր բերող քոյրերը կրնային անոր հետ խօսիլ: Վանքին բոլոր քոյրերը, զանի իբր ապաշխարող մը կամ ֆեֆէ դատաստանի տակ ձգուած ու բանտարկուած մէկը կը համարէին: Աս տիկնոջ՝ քերց վրայ պատճառած երկիւղն անանկ մեծ էր, որ անոր խցին առջեւէն անցնիլ ուղղուներն երեսին երեք անգամ՝ կը խաչակնքէին, եւ առանց բողբոլիքնին նայելու շուտով կ'անցնէին կ'երթային: Բայց աս դժբախտ տիկինն անընդհատ ցաւերէն, աղօթելէն ու պահելէն այնպէս նիհարացած էր, որ մարտիրոսի մը կերպարանք առած էր: Շատ տարիներէ ի վեր իրեն ծառայող քոյրը, տիկնոջ վրան անանկ գութ մ'ունեցած էր, որ երբեմն անոր վիճակին վրայ ծածուկ արցունքներ կը թափէր, եւ աբասուհւոյն շատ անգամ անոր համար միջնորդ կ'ըլլար:

( ) ր մը վանք ուրիշ դժբախտ մ'ալ բերուեցաւ, եւ աս տիկնոջ խցիան քովի խուցը, նոյնին բնակութիւն կամ իբր բանտ տրուեցաւ: Երկու դժբախտներն իրարմէ զատողը՝ փայտէ բարակ միջնորմ մըն էր, եւ մէկը մէկալին հառաչելն, լալն ու հեծելը կրնար լսել:

«Ո՛հ. Տէր Աստուած», կ'ըսէր առջինն ինք իրեն «քովի խցի մէջ ուրիշ զոհ մը կը հեծէ ու կու լայ: Ո՛հ. ինչպէս կրնան մարդիկ անմեղ արարածները չարչարելով եւ խեղճ վիճակի մը մէջ խռովութիւն ուրախանալ: Աշխարհքիս մէջ ինչ աստի-

ճանի անգութ եւ խիստ մարդիկ կը գտնուին եղեր: Անշուշտ իմ դժբախտ դրացիս ալ մարդկային անգթութեան անմեղ զոհ մըն է: Որչափ կը բաղձայի իր ցաւոցը մասնակից ըլլալ, զինք՝ մխիթարել ու քաջալերել, թէ որ միայն ինծի թոյլ տրուէր որ զինք տեսնեմ: Բայց ո՛հ... ո՛հ...: Հոս աչքէն արտասուքը կը վազէր:

Աս վայրկենիս մէջ իրեն ծառայող քոյրը՝ խուցը մտաւ: Եւ որովհետեւ դժբախտին աչացը մէջ արտասուքը տեսաւ, իր աբասուհւոյն խիստ հրամանաց դէմ, չկրնալով համբերել, անոր հետ սկսաւ խօսիլ: «Ո՛ր խեղճ ու դժբախտ տիկին», կ'ըսէր ցած ձայնով եւ ցաւակցութեան արցունք թափելով, «որչափ կը ցաւիմ քու վրադ: Ներէ ինծի, որ քու դժբախտ վիճակդ մեղմացնելու համար քեզի օգնութիւն մը ընելու վիճակի մէջ չեմ:

Ասոր վրայ դժբախտ տիկինն ուրախութենէն ինքզինքը կորսնցուցած, խանդալատող քոյրը գրկեց, եւ ուրախութեան արտասուաց մէջ քօչեց. «Ուրեմն ինծի համար երկրի վրայ դեռ ամէն մարդկային սըրտերը փակուած չեն եղեր»:

«Ո՛հ, թշուառ տիկին», պատասխանեց քոյրը «սիրտս ինչպէս կը շարժես: Ե՛ս ալ կը զգամ որ քու ցաւոցդ թեթեւութեան օգնական ըլլալը բարեգործութիւն մըն է: Բայց աբասուհւոյն հրամանը խիստ պատուէր...:

«Ի՞նչի՞ր ինծի, որ իմ անբախտ դրացիս ո՛վ է, հարցուց թշուառ կնիկը:

«Որովհետեւ ինծի հարցուցիր, կը պատասխանէր քոյրը, «կ'ըսեմ որ ես զանի գեռ տեսած չեմ. որովհետեւ անոր ծառայողն ուրիշ քոյր մըն է, որ ինծի պէս լուութեան պատուէրին տակն ինկած է»:

«Ի՞նչէ՞ կարելի չէ մի որ կարող ըլլամ անոր քովը երթալ», կը հարցնէր դժբախտը:

«Նոր քովը երթալ, որ այնպէս մեծ փութով գոցուած է», հարցուց քոյրը զարմացմամբ: «Սիրելի տիկին, ինչ խորհուրդներու մէջ կը պտտուի: Այսպիսի ազատութիւն մը ստուգիլ ոչ գուռ եւ ոչ ալ դժբախտ դրացիդ կրնայ յուսալ: Որովհետեւ ես մեր աբասուհւոյն խիստ սկիզբներն աղէկ կը ճանչընամ»:

Լսոր վրայ դուռը բացաւ եւ երթալ կ'ուզէր. բայց շուտով մը նորէն գոցելով եւ մէկ խորհրդաւ լից կերպարանօք դժբախտ տիկնոջ մօտենալով ըսաւ. «Բարի տիկին, կրնամ գաղտնիք պահել, եւ դրացւոյդ ալ կրնամ վստահիլ որ պիտի չմատնուիմ: Կը յուսամ որ զիս չէք մատնէր. որովհետեւ դժբախտներն ապերախտ չեն ըլլար: Քեզի գաղտնիք մը յայտնեմ որ տան մէջ միայն ինծի ծանօթ է, եւ ես ալ միայն դիպուածով իմացած եմ»: Աս ըսելով տիկնոջ ձեռքէն բռնեց եւ զինքը տախտակէ միջնորմին առջին տարաւ: «Սա տախտակին վրան եղած գամը կը տեսնես», կը հարցընէր, «աթոռի մը վրան ելլելու ըլլաւ անոր կը հասնիս: Ան գամը դէպ ի աջ դարձընելու ըլլաւ դուռ մը կը բացուի, ձախ դարձընես նէ կը գոցուի: Բայց նոյն դուռը միայն աս խցէն կրնայ բացուիլ ու գոցուիլ: Բայց զգոյշ եղի՛ր որ գաղտնիքը չմատնուի: Թէ որ մատնուելու ըլլայ իմ բանս կը բռննի: Միայն գիշեր ատեն պէտք ես դրացւոյդ երթալ եւ անոր հետ ալ կամաց խօսիլ: Յորեկ ատեն վրայ մարդ չհասնելուն բնաւ ապահովութիւն մը չունիս:

Իսոր քոյրն ասանկ խօսեցաւ, եւ անծանօթ տիկինն ուրախութենէն անոր վեղը փաթթուեցաւ եւ լուռութեամբ զանի իր սրտին վրայ կը ճնշէր, եւ որովհետեւ շարժած էր եւ չէր կրնար բերնէն խօսք արտաբերել իր արցունքներովը շնորհակալ կ'ըլլար: Եւ երբոր խօսելու կարողութիւնը նորէն ստացաւ, խցին մէջ ինքզինքը առանձին գտաւ:

Վիշերուան հասնելուն կը սպասէր, եւ գրեթէ հարիւր անգամ մեծ յուսով ան խորհրդալից դամին կը նայէր: Բայց կարծես թէ նոյն օրը գիշեր չէր ըլլար: Վերջապէս արեւը մտաւ, եւ անծանօթն անանկ կը համարէր որ արեւուն մանելն այնչափ տարիներէն ի վեր այսպէս գեղեցիկ եղած չունէր: Երեկոյեան ոսկեղէն վերջնալուսին գեղեցիկութեան պէս, իր յոյսը լաւագոյն ապագայի մը գեղեցիկ լոյսը կու տար: Այսչափ տարուան ցաւալից առանձնութենէն ետքը, իր դժբախտ դրացին տեսնելովը բարեկամ մը գտնելու կը յուսար, որուն կուրծքէն իրեն մխիթարութիւն մը կրնար յուսալ:

«Լիմակ ապահով եմ, եւ չեմ մատնուիր, ըսաւ ինքիւրեն անծանօթը եւ կանթեղը վառեց: Աթոռը դամին մօտեցուցած եւ վրան ելած ատեն ուրախալի ակնկալութենէն կը դողար: Գամը դարձուց, դուռը բացուեցաւ: Իր դրացին որ երեկոյեան աղօթքը կ'ընէր, յանկարծ սարսափման աղաղակ հանեց, եւ ծուրը դրած տեղէն ցատքեց եւ ոտք ելաւ:

«Մի վախնար, մի վախնար սիրելի դրացիս, գոչեց մեղմով, եւ բացուած դռնէն ներս դրացւոյն խուցը մտաւ:

«Ո՛հ, զով կը տեսնեմ», գոչեց ներս մտած ատենը, եւ վախէն ետ քաշուեցաւ: Հարկ եղաւ որ դուռը բռնէ, որպէս զի գետինը չթաւալի: Անծանօթ դրացին, որուն երկիւղը փարատած էր, կ'ուզէր

իրեն օգնութեան հասնիլ, բայց ասի ինքզինքը կորսնցընելով, աղաղակաւ մը նորէն իր խուցը փախաւ: Հոն որովհետեւ ոտքերը վախէն բռնուած էին, ինք զինքը աթոռին վրայ նետեց:

«Դուք ո՞վ էք», հարցուց դողալով իր դրացւոյն որ իր ետեւէն եկած էր, եւ հիմայ բարեկամաբար իրեն կը մօտենար: «Հոգի մըն էք, թէ ո՞վ էք», «Իզմէ մի վախնաք բարի տիկին, կ'ըսէր աղջիկն ընտանութեամբ:

«Տէր Աստուած դռն ինծի ողորմէ: Իրեն ձայնն ու իր կերպարանքն է. ինքն է, ինքն է», կ'ըսէր տիկինը սարսափմամբ, եւ մարելու մօտ էր:

«Օ՛խ զով կը համարէք դժբախտ տիկին», հարցուց աղջիկը քաղցրութեամբ:

«Ո՛հ, թող, թող զիս», պատասխանեց դժբախտը «Ինչ մտածեղիքս եւ ինչ գործեղիքս չեմ գիտեր», «Անունդ ի՞նչ է, ծնողքդ ո՞վ է», կը հարցընէր եւ դողալով պատասխանին կը սպասէր:

«Լեւոնս շեղինէ է եւ Յովհաննէս Վելֆելսպուրկ աղատ դքսին մէկ հատիկ աղջիկն եմ, իսկ մայրս, հոս աղջկան աչքէն արցունք մ'իջկաւ, «մայրս Գունիկուհետա կը կոչուի»,:

«Գունիկուհետա. ուրեմն Գունիկուհետա Պիպերինէն քու մայրդ է», հարցուց տիկինը զարմացմամբ: «Ո՛ մեծազօր Աստուած. կարելի բան է: Գունիկուհետա իմ մտերիմ բարեկամն, զոր ես նոյն ատենէն ի վեր մեռած համարելով կու լայի, քու մայրդ է: Ո՛հ եկուր բազկացա մէջ, եկուր որ իմ բարեկամիս դուստրը գրկեմ, եւ սրտիս վրան դրոշմեմ», այսպէս կ'ըսէր եւ աչքերէն ուրախութեան յորդ արտասուք կը թափէր:

«Իսկ դուք ո՞վ էք դժբախտ տիկին», հարցուց աղջիկը խիստ շարժած: «Դուք անշուշտ...: Բայց չէ ան պիտի չըլլաք:

«Լո՛ւ, այո ան եմ զոր կը կարծես», պատասխանեց անծանօթը՝ խօսքն ընդմիջելով. «Ես Վալտերնի դժբախտ դքսուհին եւ քու մօրդ մտերիմ բարեկամն եմ»,:

«Դուք, դուք Վալտերնի դքսուհին», գոչեց աղջիկը զարմացմամբ: «Դուք. իմ հանգուցեալ մօրս աղնիւ բարեկամը, որուն վրայ մայրս այնչափ կը խօսէր եւ զանի Վալտերնի ամրոցին փլատակներու տակ թաղուած կը համարէր: Ո՛ բարի Աստուած, քու ճամբաներդ ինչ զարմանալի են:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը.

Դիփախտ վիճակ:

Շեղինէ իր խցէն աթոռը բերաւ, որովհետեւ ամէն մէկ խցի մէջ միայն մէկ աթոռ մը կար եւ իր մայրական բարեկամին քովը նստաւ, եւ մօրը պատմութիւնն սկսաւ:

«Իմ հանգուցեալ մայրս, ինչպէս որ ինք շատ անգամ կը պատմէր, ձեր կրակ առած ամրոցէն

գրեթէ հրաշքով աղատեցաւ: Հազիւ թէ քնացած էր մէյ մ'ալ յանկարծ աղաղակէ մ'արթնցաւ: Անկողնէն պատուհանին վազեց, դուռն նայեցաւ եւ ամէն բան հանդարտ էր: Աս տեսնելով նորէն անկողին մտաւ: Հազիւ թէ քունը նորէն իր վրայ պիտի տիրէր, պատուհանին տակը նորէն խիստ գըղգիւն եւ մարդկան ձայն լսեց: «Գունդիկունտա խաթուն», կը գոչէր հաստ ձայն մը, «մի քնանաք, հագուեցէք ու փախէք»: Ասոր վրայ նորէն հանդարտութիւն մը տիրեց: Ինք կը մտածէր թէ երկու անգամուան գըղգիւններն եւ առ աղգարարութիւնն ինչ պիտի ըլլայ: Ձարհուրելի բաներ իր միտքը կը պատէին: Անձկութիւնն այնչափ յառաջ գնաց որ ալ անկողնոյ մէջ չէր կրնար կենալ, այլ հագուեցաւ ու ոտք ելաւ: Թէ եւ օգը խիստ պաղ էր, բայց պատուհանը բանալով քառորդի մը չափ դաշտին վրայ կը նայէր: Շատ անգամ անանկ կու գար իրեն որ երբեմն հոս, երբեմն հոն փսփսալու եւ դէնքերու ձայներ կը լսէ: Միտքը դրած էր որ ձեղի վազէ եւ զձեզ արթնցնելով ամէն բան պատմէ: «Բայց չէ», կ'ըսէր ինք իրեն, «Պէտքաւ արդէն քիչ կը քնանայ, եւ հիմա կ'ալ անոր քունը պիտի խռովեմ: Չէ, ինք թող քնանայ, ես վար կը վազեմ եւ քուրդին ամէն բան կ'իմացնեմ»:

Ինք խցէն ելելէն ետքն, երբոր վար իջած եւ ամրոցին վարի ճամբաներուն հասած էր, դիմացը դիմակաւորեալ ասպետ մ'եղաւ, զօրաւոր բաղուկներովը զանի գրկելով աճապարեց գնաց: Ինք վախէն մարած էր, եւ արթնցած ատեն զինքը դաշտի մէջ պատգարակի մը վրայ գտաւ, զոր չորս հոգի կը տանէին: Բայց ինչ սարսափ դպաց, երբոր աչքը դարձուցած Վալտերին ամրոցը նայեցաւ, որուն վրայ նորէն մարեցաւ, որովհետեւ ամրոցը բոցերու մէջ էր:

Վորէն խելքը վրան եկած ատենը, ինք զինքն իր հայրենի երկիրներու մէջ գտաւ: Չինքը կրողները, զանի իր ամրոցը տարած էին: Մայրն երկրորդ առտու իր դուստրը ամրոցի մէջ այնպէս գունատած տեսնելով կը զարմանար: Մայրս ծանր հիւանդացաւ, եւ աս հիւանդութիւնն իր տկար մօրը վրան անանկ մեծ աղբեցութիւն ըրաւ որ ան ալ հիւանդանալով քանի մը շաբաթէն մեռաւ: Մայրս ալ արդէն մահուան մօտեցած էր, բայց իր կտրիճ հասակովը հիւանդութեան յաղթելով առողջացաւ: Բայց դժբախտ վիճակի մը մէջ էր, հայրն ու մայրը եւ իր սիրելի բարեկամն, որուն քով հիմայ միութարութիւն մը կրնար գտնել կորսնցուցած էր:

Ասոր վրայ քիչ մը վերջը հարուստ եւ զօրաւոր դուքս մը, Յովհաննէս Աւֆելսպուրկ, իր ձեռքը խնդրեց, ինք երկնցուց եւ անոր ամուսինն եղաւ: Տարի մը ետքը ես աշխարհքի լոյսը տեսայ: Մայրս ինչպէս ինք ինծի շատ անգամ պատմած է, զիս տեսած եւ սրտին վրայ ճնշած ատենը մեծ ուրախութիւն զգաց: Բայց հայրս իմ գոյութեանս վրայ բնաւ ուրախութիւն չզգաց: Չիս եւ ոչ տեսնել կ'ուզէր, որովհետեւ իրեն

մանչ դաւակ, աղջիկէ մը շատ աւելի բաղձալի էր: Ասի բարեսիրտ մօրս մեծ ցաւ պատճառեց եւ ինքիւն շատ անգամ կու լար: Շատ անգամ կ'աղաչէր Աստուծոյ որ իրեն արու զաւակ մը պարգեւէ: Աստուած անոր աղօթքը լսեց: Երեք տարուան հասած ատենս գեղեցիկ եղբայր մ'ունեցայ: Մօրս ուրախութիւնն անպատմելի էր: Ես ալ տղուն վրայ մեծապէս ուրախացած էի: Հայրս տղուն ծննդեան ատենը ճամբորդութեան մէջ էր: Ես դառնալէն ետքը դպեալը տղան իրեն ցըցուցած ատենը, ուրախութիւնն արտաքայ կարգի էր: Տղան բազկացը մէջ առաւ եւ սրտին վրայ կը ճնշէր: Աս օրուրէն ետքը հայրս բոլորովին տարբեր մարդ մըն էր: Օրուան մէջ շատ անգամ մօրս այց կ'եկէր եւ իր որպիսութիւնը կը հարցնէր, եւ քանի որ ատեն կ'ունենար տղուն հետ կը զբօսնուր: Ինծի հետ ալ յառաջուան պէս դժկամակ չէր, բայց ես իրեն հետ միշտ միօրինակ կը վարուէի եւ վարուեցայ, եւ հօրս մեր մէջն ըրած զանազանութիւնը, մօրս սրտին ցաւ մըն էր, որովհետեւ ինք զմեզ հաւատարապէս կը սիրէր:

Բայց հօրս ուրախութիւնն երկայն ատեն չտեւեց, քիչ մ'ետքը մեծ եւ անպատմելի ցաւի դարձաւ: Սիրելի եղբայրս քանի մ'ամիս միայն ապրելով, խիճք ստացաւ ու մեռաւ: Հօրս ցաւը չեմ կրնար ձեղի ստորագրել: Կը գաղանանար, կը կատղէր, կ'անիծանէր եւ ձեռքին ու ոտքին հանդիպածը կը նետէր եւ առջեւն եկածը կը կոտորէր: Խեղճ մայրս ցաւէն ու հոգէն կը հիւժէր, որովհետեւ հայրս զինքը խստիւ կը յանդիմանէր եւ տղուն հիւանդութեան պատճառը կը համարէր եւ մահուան պատճառն ալ խնամոց պակասութեան կու տար: Աս անիրաւ յանդիմանութիւնները մօրս սիրտը կը ծակծրկէին: Թէեւ ինք ամէն բանին կը լռէր: Անբնական իր ներքին թախծութիւնն ու ցաւը զինքը հիւանդութեան անկողին ձգեց: Հայրս քիչ անգամ անոր քովը կ'երթար: Հիւանդ մօրս մէկ հատիկ միութարութիւնը ես էի: Բայց ես դեռ տղայ մ'ըլլալով մօրս ինչ կրնայի ընել: Բայց մայրս քիչով գոհ էր: Իմ նայուածքս, կոտորած խօսքերս, շղիւս եւ արցունքներս իրեն համար բաւական էին: Օր մը մօրս անկողնոյն քովը ծուռը դրած էի եւ ինծի հետ կ'աղօթէր: Եւ երբոր աղօթքը լմնցաւ եւ ես «ամէն», լսելով ոտք կ'եկէի, հայրս դաժան կերպարանօք ներս մտաւ: Ես անանկ զարհուրած էի որ կը դողայի:

«Հիւանդի խցի մէջ միմալն ինչ պիտի ըլլայ», կ'ըսէր բրտութեամբ, եւ զիս թեւերէս բռնելով մէկ կողմը նետեց եւ ըսաւ «Երանի թէ ան սիրուն տղուն տեղ աս շատախօսը մեռնէր»:

Ի՞նչոր անդամներով կը դողայի եւ թէպէտ քարայտակ գետնի վրայ իյնալը զին ցաւեցուցած էր, բայց լալէն դադրած էի: Որովհետեւ երկրի վրայ մէկէ մ'այնչափ վախցած չէի, ինչպէս հօրմէս: Զամբորդութեան մէջ եղած ատեն ինծի համար ամենէն, գեղեցիկ ժամանակն էր: Որչափ որ պղտիկ ալ էի նէ հօրս խիստ խօսքերուն խելքս կը հասնէր եւ նոյննորը մտաց մէջ անջնջելի կը դրոշմէին:

Հորս՝ հիւանդին խցէն ելելէն ետքը, մայրս, սկսաւ բարձրաձայն լալ ու հեծել: Անկողնոյ մէջ նստեցաւ որ զիս տեսնէ: Եւ որովհետեւ տեսաւ որ ես գեռ գետնի վրայ էի, իր բոլոր զօրութիւնը ժողովելով անկողնէն ելաւ եւ դողդոջուն ձեռքերով զիս գետնէն վերցուց: Զիս ոտքի վրայ կեցնելէ կ'ուզէր բայց ես չէի կրնար: Չորս կողմն քննեց եւ տեսաւ որ աջ կողմն կաղացած էր: Առանց բան մը խօսելու զիս անկողնոյ մէջ քոյն առաւ եւ իր ձայն տարովն երբոր աղախինն եկաւ, իմ կաղացած կողմն օղիով շիւիլ տուաւ: Մայրս աս վախէն ետքն, այնպիսի՝ զարհուրելի ջղաձգութիւն մ'ստացաւ, որ գերեզմանի վրայ կը տատանէր: Բայց Աստուծոյ օգնութիւնը վրայ հասնելով, բժշկաց վարպետութեամբը առողջացաւ:

Ես դէպքը հօրս վրայ բարերար աղօթեցութիւն մ'ըրաւ: Իր միմուսցող բնութիւնը փոխեց, մօրս հետ աւելի ընտանեւոր կը վարուէր, բայց ինծի հետ միշտ պաղ եւ անտարբեր մնաց:

Այլ երջի տարիները Հեննիկս Վալտէկ դուքսն իր որդւովը մեզի շատ անգամ այցելութեան կու գար: Հայր եւ որդի երկուքն ալ ընդհանրապէս բարի անուն մը չունէին: Մայրս աս այցելութիւնները չէր հաւնէր: Ա՛ղաղէր հօրս որ խոհեմութեամբ աս այցելութիւններն արգիլէ: Հայրս արդէն կուրացած էր եւ ըստ ամենայնի ներհակը կ'ընէր, մանաւանդ թէ աւելի կը յաճախէր: Ո՛հ, քանի որ ասոր վրայ կը մտածեմ՝ սրտէս արիւն կ'երթայ, զիս գրեթէ Հեննիկս Վալտէք դքսին որդւոյն կը ծախէր: Մեր նշանուիլը առանց մօրս ու իմ գիտնալուս արդէն եղած էր: Ես մօրս կողմը կը բռնէի, բայց աս բանն իմ եւ մօրս վրայ մեծ եւ նորանոր ցաւեր յառաջ բերաւ:

Հարսնիքը՝ տասնուվեց տարուան եղած ատենս պիտի ըլլար, որ մօրս յանկարծ հիւանդանալովը ուշացաւ:

Որովհետեւ մայրս շատ ցաւեր քաշելով խիստ տկարացած էր, աս անգամ ցաւերու տակ ընկճեցաւ եւ տասնուչորս օրուան հիւանդութենէ ետքը մեռաւ: Իր մահուանէ քիչ մը յառաջ տրտմած հայրս մօրս խօսք տուաւ որ նշանը ետ կ'առնու:

Սիրելի մօր մը մահուան իմ վրաս պատճառած ցաւը, միայն անոր մահուանէ ետքը քաշած ցաւերովս կ'ուզեմ ստորագրել:

Սիրտս խորունկ վէրքէ մ'արդէն կ'արիւնէր երբոր առջի ցաւերուս վրայ նորն ալ աւելցաւ: Մտածէ մէջ մը՝ սիրելի՛ դքսուհի որ Վալտէք դուքսն ինչ աստիճանի մարդ է, որ խոստովանելով եւ սպառնալէօք հայրս հոն հասցուց՝ որ մեռնելու վրայ եղած մօրս տուած խոստմանը անհաւատարիմ եղաւ: Նշանը նորէն արժէք ունեցաւ եւ ինծի ամուսին մը կը տրուէր ուստի որ կը գարշէի ու կը զարհուրէի: Կու լայի, կը հեծէի, կ'աղաչէի եւ զհայրս մօրս սիրոյն վրայ կ'երդունցնէի որ զիս ասանկ դժբախտ չընէ: Բայց քարասիրտ հայրս, որ զիս բնաւ սիրած չէր, արտա-

սուացս, աղաչանացս եւ երդունքներուս բոլորովին խուլ եւ անզգայ էր: Իմ առջիս միշտ աս խիստ խօսքերը կը դնէր թէ «ինք պիտի հրամայէ, իսկ ես պիտի հնազանդիմ»:

Արժաւով վրաս կ'իյնային, զիս բանտ դնելու կը սպառնային, եւ որովհետեւ ես հաստատութեամբ դէմ կը դնէի, սպառնալիքը ի դորձ դրուեցաւ եւ աս խուցը իմ բանտս եղաւ: Ի սկզբան աս բանտը վրաս զարհուրանք կը բերէր, բայց անպիտան մէկու մ'ամուսին ըլլալով աղատ ըլլալէս լաւագոյն կը համարիմ: Որովհետեւ աղէկ գիտեմ որ այսպիսի ակտերով լի մարդու մ'աչքը իմ անձիս վրայ չէ, այլ ան հարուստ կալուածներուն վրայ, որոնք երբեմն ինծի ժառանգութիւն պիտի իյնան: Ո՛հ, հօրս ըրածները դժբախտ բաներ են, իր մէկհատիկ աղջկան կեանքն ու երջանկութիւնը սրիկայ մարդու մը ընչափորութեան զօհել կ'ուզէ:

Ես խօսքերէն ետքը Հեղինէ՝ դքսուհւոյն բաց թեւերուն վրայ ինկաւ: Դքսուհին իր սրտակից բարեկամին Գունիկունտային քաշած վշտերուն վրայ իր սրտանց ցաւը յայտնեց, եւ Հեղինէին վրան ալ կը ցաւէր որ ասանկ ծաղիկ հասակի մէջ վշտաց դառն բաժաւ կը խմելու ստիպուէր է: Խեղճ աղջիկը մսիթարեց, ետքն իր պատմութիւնն սկսաւ:

Պիտի շարունակուի:

ԾԱՂԻԿ ՄԱՍՏՈՐՔԵՐՆԵ

Գ. ՍՈՒՆԵՐ

Շրթնառոր շուշամ (Antholyza):

Ես տեսաւ երկայնխողովակ ծաղիկ պսակովն եւ անկանոն վեցմասնեայ, դրեթէ երկու շրթունքով եղբնւրով եւ երկմասնեայ պատճով ուրիշներէն կը զանազանի:

Լթովպական Շ. (A. aethiopica): Սոխատեսակ արմատ, սրածեւ, երկայն, երկու կողմանէ դալարած տերեւներ եւ երկու ոտնաչափ ձողունի վրայ խիստ կարմիր ծաղիկներ ունի, Մայիսի, Յունիսի մէջ կը ծաղիկ: Արմատէն շատ դիւրաւ կը բազմանայ: Տերեւներն ու ձողունները թուռուլու սկսած ատեն, արմատէն մաս մը կը հանուի եւ ուրիշ տեղ կը տնկուի: Պարարտ եւ շատ աւազախառն հող կ'ուզէ. ձմեռը չափաւոր տաքցուած խցի մը մէջ պէտք է մնալ եւ չորիկէ բռնուիլ: Նոյեմբերի եւ Դեկտեմբերի մէջ կը տնկուի եւ ջուր չխորուի մինչեւ որ տերեւները ցցուին:

Գեղակարմիր Շ. (A. cunonia): Սրածեւ, մէկ ոտք երկայն, փայլուն եւ եղբաւորեալ տերեւներով, մեծ եւ կատկարմիր ծաղիկներ ունի, Մայիսի, Յունիսի մէջ կը ծաղիկ:

Մեծածաղիկ Շ. (A. ringens): Սրածեւ եւ ծալլուած տերեւներով եւ 2 ոտնաչափ բարձր ծիրանեկարմիր ձողունով եւ նարնջագոյն ծաղիկներով: Ասի քիչ մը կանաչ կը ծաղիկ, եւ պէտք է ձմեռը յրաճն աղատ տեղ մ'ըլլայ: Գարնան խցին կամ ջերմոցին արեւ տեսնող տեղը պէտք է որ գրուին եւ քիչ ջրուին: Քիչ պարարտ բայց փափուկ հող կ'ուզէ, եւ ընձանակի հողի անտառի հողով խառնրդի մէջ ամենէն աղէկ յառաջ կու գայ, եւ իր արմատներով կամ տիւներով կը բազմացուի:

«Գրոքոս» (Crocus. քճ. Զաֆրան):

Աստուծոյ հաւատարման, վեցմասեան պատկ, գաւարած պորտ կամ կնիկ ունի եւ անբաժան է:

Բուն. Գ. (C. sativus). Աշնան կը ծաղկի, արեւելք առանց մշակութեան կը բուսնի, բայց Եւրոպային հարաւային մասը կը մշակուի: Այս օտէ մը անընդմիջապէս գեղին եւ երկայնեղէճ ծաղկի մը կ'երևի, որուն երեք պորտերը քրքրումն յառաջ կը բերեն: Ծաղկիները գծածեւ եւ ծայրերունին կորած է:

Վարնանային Գ. (C. vernus) Հարաւային Եւրոպա կը բուսնի, բուն քրքրումն պղտիկ է, տերեւները նեղ եւ մէջ տեղերը խոր են, ծաղկը շուշանագոյն եւ փափուկ գծերով բծաւորեալ եւ ծայրերին մծրուաւոր, եւ փոշւոյ անօթոյ պէս երկայն կարմրագեղին պորտ կամ կնիկ ունի: — Պարտիկաց մէջ, ի մասնաւորի Հոլանտա ասոր զանազան տեսակները, ճերմակը, գեղինը, կապոյտը կը գտնուի, եւ ամուսնեւորն եղները պտակի պէս կը տնկեն եւ գարնան կը ծաղկի եւ պարտիկաց զարդ մըն է: Եւ որովհետեւ աս ծաղկը շատ կերպարանաւորն կ'ըլլայ, նոյնն իր բնական գուշակին ընդունելու համար, պէտք է ծաղկելու ատենը տեղը փոխել եւ ուրիշ տեղ տնկել, եւ աս գործողութիւնը արնկոյն բնաւ վնաս չ'ընէր: Իսկ տեղը հաստատուն մնացածներն ամէն երեք տարին մէյ մը պէտք է փոխադրել: Ծըլել տալու համար, աշնան ընձանակի մէջ 4—6 սոխ կը տընկուի եւ խիստ պտղէն ազատ տեղ մը կը դրուի, Գեկտեմբերին եւ Յունուարին, չափաւոր տաքցումը խցի մը պատուհանին առջեւ կը դրուի եւ սոսկ կը ջրուի:

ՎԻՆՍԵՆՆ ՇՈՒՆՆԸ

(Վէր)

«Աս շոգենաւը շոգայ շորս մեքենաներ ունի, որոնք՝ մինչեւ հիմայ շինուած շոգենաւաց ընդգիծացող ջրոյն զօրութեան համեմատութեամբ՝ ունեցած զօրութեանը երեքպատիկն է:

«Աս մեքենաներուն կաթսաները վայրաշարժերուն կաթսաներուն նման են եւ 24 ժամու մէջ 30 տակաւաշափ ամուսն կը սպառեն:

«Աս շոգենաւին կաղմութեան վրայ յիշուած յատկութիւնները, նաեւ պղտիկ ըլլալովն ալ, համարտ ծովու վրայ, մինչեւ հիմայ տեսնուածէն աւելի մեծ արագութիւն կու տան. բայց մեծագոյն առաւելութիւնները աւելի ալեկոծեալ ծովու վրայ կ'երեւան, որովհետեւ անոր նոյն տեսնուած արագութիւնը, մինչեւ հիմայ շոգենաւաց ընկալեալ միջին արագութեան շատ աւելի է:

«Այսին շինութեան համար գործածուած ատաղձը, բոտ մեծի մասին երկթէ ըլլալով կրակի վտանգն ալ անկարելի կ'ըլլայ, եւ նաեւ ներսերը մեծ ճշգրտութեամբ դոյուած առանձին առանձին միջոցները՝ գծախտութեամբ մը, կամ ուրիշ նաեւ հետ զարնուելու ատեն՝ սուղանելու վտանգը կը բառնայ, որովհետեւ աս միջոցները մէկը կամ շատը ջրով լեցուելու ալ ըլլայ, դեռ ապահովութիւնը կորսուած չէ եւ վտանգի վախ չկայ: Նոյնպէս ալ իր ձեւովը որովհետեւ հովին եւ ալեւաց շոգափմանը քիչ տարածեալ երես ունի, ալեկոծութենէ կամ մրրկէ ալ պահպանուելու մեծ ապահովութիւն կու տայ: Աս պատճառներէն կրնանք

կարծել որ աս շոգենաւը արտաքոյ կարգի ապահով է, իսկ մարմնոյն կամ կեղեւին դէպ ի ամէն կողմ կամարածեւ եւ ատաղձին լաւագոյն ըլլալովը, ամէն արտաքին գիպաց կարելի եղածին չափ գիմագրութիւն ընելու կարողութիւն ունի, որով զօրութեան, ապահովութեան եւ գիւրաւ ըղալուն նկատմամբ, ուրիշ ամէն տեսակ նաւերէ աւելի ապահովութիւն կը խոստանայ:

«Չեն ու կազմածքը շատ պարզ ու սիրուն են: Նաեւ ծանրութիւնն աս պարագաներով սրչափ որ թեթեւ է, այնչափ ալ մեծագոյն բեռ կրելու ընդունակ: Աս նաւը 200 տակաւաշափ ամխով, 350 տակաւաշափ ջուր շարժելու կարողութիւն կ'ունենայ: Առաջին կայարանին մէջ 20 հոգի ծանապարհորդ, եւ փոքր մեծագոյն ծրարներ կրնայ ընդունիլ:

«Ար կարծենք որ մինչեւ հիմայ եղած նաւագնացութեան տեսողութենէն նաեւ տեսողութիւն մը բողձալի է, եւ աս եղանակաւ շինուած նաւով, կրնանք այս վախճանին ալ հասնիլ: Թէ այսպիսի նաւ մը միայն ծամբորդներ, նամակներ, եւ մեծագոյն բեռեր առնելու ալ զբաղի նէ, որոնց համար՝ ծամբորդութեան տեսողութիւնը կարծեւ ապահով ըլլալուն, բնականապէս քիչ մը աւելի ալ կրնայ վճարել տրուիլ, ան տեսն կրնանք մեծ յաւսով սպասել որ աս գիւտը մինչեւ հիմայ եղած սուրհանդակի շոգենաւներէն աւելի վարձատրելի պիտի ըլլայ:

Անդղիային արեւելեան ծովեզերաց վրայ եղած փոքր, ապտուած արագութիւնը յառաջ չբերաւ: Մէկ ժամու արագութիւնը միջինը առնելով 12 ժովական մղոն էր: Նաեւ երկու ծայրերն ալ ջուրը կը շոշափէին: Նաեւ յառաջ շարժիլը, ալեւայ շարժում յառաջ չէր՝ բերեր, այլ միայն ջրոյն վրայ ափսոսած խորութիւն մը կը ձգէր: Նաեւ մէջի օդոյն շարժումը, փորձի ատենը կատարեալ կը շարունակէր, եւ Ֆարենհայթի ջերմաչափը 65 ստորձան կը ցուցնէր: Աս շոգենաւը շինողները, աս փորձով դո՛հ եղան, եւ իրենց ձեռք զարկածը՝ նաեւ մեծագոյն ծանապարհորդութեան ալ համաձայն համարեցան:

ԲՈՎԱՆԳԱՌԻԹԻՆ ԳԻՏՈՒԹԵՆՆ ԵՒ ԱՐՈՒՆԱՅԻՆ

Մարմնայ կրթութեան վրայ:

Զօրութիւնը զարգացնելու համար գլխաւոր կրթութիւններն են Ոստում կամ Ցառքել, Վաղբ կամ Ընթացք ու Ըմբշամարտը:

Ոստում կամ բարձր կամ ցած դրուած սահմանի (գերան կամ չուան) վրայէն եւ կամ առանց սահմանի գոց սրունքներով եւ կամ գերանի մը կռթնելով փոսի մը եւ այլն վրայէն կ'ըլլայ: Աս վերջի կրթութեամբ սրտատուութիւնը կ'աւելնայ ու մարմինն ուղիղ հաւասարակշռութեան կը վարժի: Ասով նաեւ կրծոց ջիւղերը, բազուկներն ու ձեռքերը կը զօրանան: Տասնուհինգ մինչեւ քսան ոտք բարձր տեղէ մը ոստումը բաւական բան կը համարուի: Աս կրթութեամբ ալ արի ու աներկիւղ ըլլալ կը վարժուի: Կենաց մէջ ասոր գործադրութեան շատ առիթներ կրնան պատահիլ: Գէպ ի երկայնութեան ոստումը փոսէ կամ առուէ մ'անցնելու կը ծառայէ: Աս ալ մարմնայ հաստատութիւն կու տայ ու զանկա պիւրակոր կ'ընէ, որովհետեւ ցառքելու համար հարկաւոր է զիստերն ու սրունքները միշտ ձիգ բռնել: Գոց սրունքներով ոստման մէջ աղոց մըցել կու տան, ով որ քիչ ոստմամբ նպատակին կը հասնի, ան կը յաղթէ: Մէկ ոտքի վրայ ոստումը սրունքներն ու ծնկուքներուն յօդուածները զօրաւոր ու դիւրակոր կ'ընէ, ասոր խիստ

շատ հաւասարակութիւն պէտք է: Պէտք է ջանալ որ աջ ոտքով սկսուի, ու ձախ ոտքով դադարուի:

Վաշտ, Կա՛ ընթացք (course) մարզուս առողջութեան պահպանութեան համար ամենաօգտակար ու ամենէն բնական մարմնայ շարժում մըն է, արտաքին կարգի անդամներն ու թոքերը կը զօրացնեն: Վազքը շատ տեսակներ ունի:

1. Չէշ-ֆաշ (course de chevaux) երբոր շատ հոգի որոշեալ նպատակի մը հասնելու համար կը վազեն: Նորավարժերը իսկապէս քիչ հեռաւորութիւն ունեցող տեղ մը, ետքէն անոր կրկինն ու երեքսկիւր արշաւել կու տան:

2. Խըլ-ֆաշ (longue course), ասիկա շատ աշխատեցուցիչ է, բայց ասով երիտասարդները շուտ ու շարունակ քարելու կը վարժին: Աս կրթութիւնը միայն աշնան ու ձմեռը պէտք է ընել: Յաւաջը թան վազելու սկիզբը, զգեստները կը հանեն: Վազելը ընդհանրապէս ետքը նորէն կը հագուին ու քիչ մ'ատեն ալ անդին ասդին կը պտըտին մէկէն ի մէկ ցուրտ չառնելու համար:

3. Բալի-ֆաշ (course de traineaux) շատ աւելի դուարձար ու զօրացուցիչ է: Սառած լճի մը վրայ բալի-ֆաշով ընկեր ընկերի հետ կը մրցի: Յաւաջ անցնելու համար ընկերը մէկ կողմէն ձգելու կը ջանան ու ամէն տեսակ հնարք կը բանեցնեն: Աս առողջարար կրթութիւնն այնպէս զուարճակ է որ մարդ իր կենաց բոլոր աշխատութիւնները կը մոռնայ: Գարձեալ գերեմարը, աշխատողը ու ասոր նման ուրիշ խաղերը մեծ զուարճութիւն կը պատճառեն, մանաւանդ զիշերուան իրիկունները, ասով անձրեւն ու ձիւնը մարդ կը մոռնայ ու ձանձրութենէ կը փախչի, ու պէտք է նայիլ որ երիտասարդներուն քով աս ձանձրութիւնը ամենեւին մոռնալ չգտնի:

Բիշ-ֆաշ (lutte) ալ նմանապէս զբանջելի մարմնայ կրթութիւն մըն է: Երկու երիտասարդներ իրարու բազկէն կը բռնեն եւ իրար գետին ձգելու կ'աշխատին: Աս խաղին էականն ակոյեանն ետ մղելն ու հրաժարել տալն է: Կամ թէ զինքը վեր վերցնելու կ'աշխատին, մինչեւ որ ալ ինք զինքը չկարենայ պաշտպանել. եւ կամ ակոյեանը գետինը կը ձգեն, ու իրարմէ կը բաժնուին կռիւր նորէն սկսելու համար. ով որ երկրորդ անգամ իր ակոյեանը գետին կը ձգէ, ան կ'ըլլայ յաղթան: Երբ որ մէկը ձեռաց մէջ խնձոր կամ գաւազան մը կը բռնէ, ու մէկայլ կ'աշխատի անոր ձեռքէն առնելու: Ընթացմարտը մարմնայ բոլոր անդամները արտաքին կարգի կը զօրացնեն: Ասպարեզը հասարակօրէն կամ թանձր մարզագետինն եւ կամ խորունկ ցանած բարակ աւազ կ'ըլլայ: Ըմբիշները նախ եւ յառաջ վրաններէն աւելորդ զգեստները կը հանեն ու թշնամական կռուէն ու բռնցի հարուածներէն եւ այլն կը հրաժարին: Ըմբիշները ոչ իրարու մազերէն եւ ոչ ալ զգեստներէն, հապա միայն մերկ մարմինէն կրնան բռնել: Մարմնայ զօրութիւն ու յաջողակութիւն տալու համար, զիսաւոր երեք կրթութիւններ կան, 1. Լողալ, 2. Դեմքել ու 3. Մագլել:

Որքան լաւ է աշխատ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՒՆԻՍ 12

Պատերազմի ասպարէզ:

Յունիոսի 24ին Մինչդի թով եղած ճակատին վրայէն մէզն ու մթութիւնը թնդանութեամբ մուխին հետ հետցնեալ փարատեցաւ: Երկու հակառակորդ բանակները նոյն ճակատին մանրամասն պատմութիւնը պաշտօնական կերպով հրատարակեցին, բանակներու մէջ եղած զանազան աղգաց լրագրներէն թղթակիցներն ալ իրենց գիտութեան համեմատ բաւական

ընդարձակ տեղեկութիւններ իրենց խմբագրութեան խաւրցին: Աս ամէն ծանօթութիւններն առջեւնիս ունենալով՝ կը համարձակինք անարիւնահեղ ճակատին վրայ յապահով ու ստորգտորագրութիւն մը մեր ընթերցողաց առջեւ դնել:

Ինչպէս նախնիքս թուով ծանուցած էինք՝ Աւստրիական զօրքը Մաճենդայի ճակատէն ետեւ սկսած էր արտաբանօք Լոմպարտիայէն ետ քաշուիլ, ու Մինչդիէն աստին կենդրոնանալ, ուր բոլոր արամագրելի զօրքն ասդին անդին ժողվելով՝ յարմար առթի կը սպասէր դեռ միշտ աւելի բազմաթիւ հակառակորդին դէմ՝ յարձակողականը նորէն սկսելու: Իսկ Գաշնաւորաց զօրքը՝ փոխանակ զանոնք հալածելու ու ասով ջրցրկնելու, Լուգ. Կարդէնին շրջահայեաց առաջնորդութեամբ բոլորը մէկտեղ առանց բաժնուելու յառաջ կ'երթար եւ Յունիոսի 24ին՝ Քիեզէ գետէն ասդին անցնելով, Գաւգիլինէն բարձր ու ամուր տեղը բանակեցաւ, ալ թեւէր Գաւգիլնետոյ կեցընելով իսկ ձախը՝ Գաւգիլնետոյ կեցընակոյ: Իրեմնդեցիք Գաւգիլնետոյ կեցընակոյ դէպ ի Տեսնդանայ բանակեցան: Աւստրիացիք ասի լրտեսութեանց ձեռքով իմանալով ուղեցին յանկարծ վրան հասնիլ ու թշնամին ան դիրքին մէջ զարնել, մտածելով որ իրենք իրենց կռնակը ընդարձակ դաշտ ու ամուր բերդերը կ'ունենան, որոնց մէջը ձախողութեան ատեն կրնան ամրանալ, իսկ թշնամին կռնակն անմիջապէս Քիեզէ գետն ունենալով չկրնար ուղածին պէս շարժիլ եւ եթէ յաղթուելու ըլլայ բոլորովին կ'ոչնչանայ: Ուստի որոշեցին որ 23ին Մինչդի գետն անցնին, ամփոփ Գաւգիլնետէի վրայ քալեն ու 25ին Քիեզէի քով ձախատ մը տան: Իրօք ալ որոշուած օրը Աւստրիական երկու բանակները 7 զօրաբաժնի բաժնուած Վալեճիոյ ու Ալպիոյի առջեւէն Մինչդի անցան, ու իրիկուան դէմ սպարապետի տեղակալ Պենետէք իր ութերորդ զօրաբաժնովը Բոցցոլենկոյ բռնեց, սպարապետի տեղակալ Սլաւոնի կոմսը հինգերորդ զօրաբաժնովը Սլոբերինոն, Գլաւ Կալաւ կոմսն առջի զօրաբաժնով՝ Գալիսիան, Շվարցեմպերկ իշխանը երրորդ զօրաբաժնով՝ Կուխտցցոյն եւ Շաֆիւզ հեծելապետն իններորդ զօրաբաժնով՝ Գաստելփոֆերտոն: Պենետէք ալ թեւէր կը կազմէր, Սլաւոնի ու Գլաւ Կալաւ շուրջ հեծելապետին հրամանատարութեան տակ՝ կենդրոն, իսկ Շվարցեմպերկ ու Շաֆիւզ՝ Վիմիֆէն թնդանութեան ամրացումներէն ամէն տակ՝ ձախ թեւէր: Յոպել իր եօթներորդ զօրաբաժնովը Վոլպա կեցաւ իրեւ կենդրոնի պահեստ. եւ Վալկ իր տասնութերորդ զօրաբաժնովը Չերեզարա կեցաւ ձախ թեւի պահեստի զօրք ըլլալու համար: Ամոյն 24ին առաւօտը ժամը 9ին կերակուր ուտելէն ետեւ, Բոցցոլենկոյէն մինչեւ Ալեխտցցոյ (5 մղոն) տարածուած զօրքը կենդրոնանալով՝ ու ամփոփուելով՝ ձախան դէպ ի Գաւգիլնետէ պիտի շարունակէր եւ իրիկունը ճակատի դիրք առնուր պիտի որպէս զի 25ին առտու կռուի սկսի:

Բայց դաշնակիցք՝ զինուորական լրտեսութիւններով եւ գլխաւորաբար ամէն տեղ տարածած ծածուկ լրտեսներուն ձեռքով, Աւստրիացոց միտքն իմանալով կանխեցին ու իրենք ալ 23ին առաւօտը կանուխ ժամը 2ին ձախայ ելան դէպ ի Մինչդի: Աւստրիացիները հոն տեղը դարձելու համար, Կալաւ լեռնից զօրքովը Բոցցոլենկոյի վրայ քալեց, Պարակէ տ'Էլլիէ Սլոբերինոյի վրայ, Մաք Մահոն Գալիսիայի վրայ, Նիլ Կուխտցցոյի վրայ եւ Գանրոպեր՝ Մետոլէի վրայ: Ամոյն 24ին առտունց կանուխ Աւստրիացոց հասան երբոր ասոնք դեռ տարածուած երկնցած դիրք մէջ էին: Ժամը 3ին Պարակէ տ'Էլլիէին ու Սլաւոնի կոմսին յառաջապահները սկսան իրարու կրակ տալ, որն որ կամաց կամաց բոլոր գծին տարածուեցաւ ու ժամը 8ին ճակատն ամէն կողմը բռնեցաւ: Գաւգիլնետ թեւէր եւ իրենց գլխաւոր զօրութիւնը Սլոբերինոյի վրայ նետեցին, այսու ամենայնիւ երկայն ժամանակ քայլ մը յառաջ չէին կրնար երթալ յետ որոյ որ ուսմերն իրենց նոր թնդանութիւնով 3000 քայլ հեռուէն յաջողութեամբ Աւստրիացոց վրայ կը հասցնէին: Երկու աւստրիական ջոկատներ մինչեւ ժամը 11 երեքսկիւր թշնամից բոլոր յարձակումները մեծ կոտորած ընելով ետ մղեց ու անոր բոլոր ջանքերը պարտալի հանեց: Կարդէնն անձամբ եկաւ աս անակնկալ արգելքին

պատճառն իմանալու, Նիին ու Գանրուպերը Պարակետ Զինվորին զօրաց օգնութեան կանչեց։ Վիկտոր Էմմանուէլէն Յանսի ու Տուրանտու զօրապետներն ուզեց, զօրաց երկու բաժիններ (Ֆուրէյնին ու Գամուկին) զանազան կողմերէն կողմնակի Սոլֆերի-նոյի վրայ խաւրեց ու Լապէօֆ զօրապետին ալ հրամայեց որ բոլոր թնդանօթները կենդանացուցած անոնց շարժումնե-րուն օգնէ։ Աւարտուած գրեթէ ճակատը որոշեց։ Սպա-տիոն իրեն հինգերորդ զօրաբաժնովը նեղ մտաւ եւ բանակէն իրեն ուրիշ օգնութիւն մը չգալով՝ յուսահատական պատե-րազմը սկսաւ։ Երեք անգամ՝ բարձունքներէն ետ մղուեցաւ, երեք անգամ՝ նորէն զրաւեց, եւ երբ որ կոտորածէն իր զօրը զգալապէս նուազեցաւ ու տկարացաւ՝ կամաց կամաց ամէն մէկ տունն ու ամէն մէկ քայլը յամառութեամբ պաշտպանելով դէպ ի Կալիֆիանոյ ետ քաշուեցաւ։ Ցուպէլ եօթներորդ պա-հետի զօրաբաժնով՝ օգնութեան հասաւ, բայց ուշ։ Սոլ-ֆերինոն Գաղղիացիք արդէն ժամը 4ին բռնած էին, ուստի Սլաւոնին զօրաց ետ քաշուիլը միայն պաշտպանեց։

Երբ որ Նարուպէն իր զօրաց մեծ մասովը Սոլֆերի-նոյի դէմ կը պատերազմէր, Գաղղիացւոց ալ թեւը Մագ Մահոն՝ նոյնպէս կանուխ կուխիցցոյնի դէմ պատերազմը բացաւ, մինչեւ Մետուէլ յառաջացած աստրիական քանի մը զնդերը զարկաւ, մինչեւ կուխիցցոյն մզեց ու Մե-տուէլի եւ կուխիցցոյնի մէջ տեղն եղած Ռեպեքայի գեղը բռնեց ամբարցաւ։ Նոյն միջոցին Շաֆիոյ՝ Գաթիէ-կոֆերտոյէն ու Շվարցեմպերի կուխիցցոյնէն ելելով սկսան յառաջ քալել։ Ռեպեքայի առջեւ Գաղղիացիք Շվարցեմպեր-իին ընթացքը կեցուցին ու հոս ալ սկսաւ կատաղի պատերազմը։ Իրկու կողմն ալ երկայն ատեն աս կետին համար յա-մառութեամբ կուռեցան, շատ անգամ իրարմէ առին, շատ ան-գամ կուռը կը դարձրէր եւ կորսնցնողը ետքէն յարձակումը նորէն կը սկսէր։ Շվարցեմպերի՝ պահետի զօրաբաժնին մէկ մասն օգնութեան առաւ եւ անրնչհատ նոր նոր օգնութիւն ընդունող Գաղղիացւոց առջեւ հաստատութեամբ կեցաւ բայց յառաջ երթալը անկարելի էր։ Կը սպառէր որ յառաջուն հրամանին համաձայն Ցուպէլից հեծելապետը ձիաւորներով պիտի գայ ճամբան դիւրինցնէ եւ Լիկուէնշայն իշխանը Մանուայ-էն՝ Գաղղիացւոց կողմն վրայ պիտի յարձակի, որով ստուգիւ-անոնք նեղ կը մտնէին, սակայն երկուքն ալ չերեւցան։ Շվար-ցեմպերիին յառաջ երթալն արգելուելով՝ Շաֆիոյ ալ չկր-ցաւ յառաջ երթալ։ Այսու ամենայնիւ կէսօրէն ետքը ժամը 3ին Վիկտորին թնդանօթապետը նորէն յարձակուել հրաման տուաւ յուսալով որ սպասուած երկու զօրապետները կու գան, բայց աս անգամ ալ յոյսը պարագայ ելելով եւ ձախ կողմն նեղուելով՝ յարձակումն օգուտ մը չունեցաւ։

Աս միջոցին Գաղղիական զինուոր բանակը Նաբոլէոնին առաջնորդութեամբ՝ Սոլֆերինոյէն Կալիֆիանա քալեց, եւ Մագ Մահոն իրեն բանակովն անոր ընթացքին կ'օգնէր։ Աս փէտը ճակատը պիտի որոշէր, անոր համար երկու կողմն ալ բոլոր ճիգերնին կը թափէին նոյնը բռնելու։ Աւստրիացւոց կայսրն անձամբ հոս եկաւ, զօրքն ինքը ճակատը կը տանէր, վտանգաւոր տեղեր, գնդակներու անձրեւի տակ կը կենար որ-պէս զի իրենները քաջալերէ։ Իրկու անգամ յարձակեցան Գաղղիացիք, երկու անգամն ալ կոտորածով վաճառուեցան, ան ատենը Նաբոլէոն բոլոր զօրքը պահեստովը վրան քալեցուց ու Մագ Մահոն՝ նոյնպէս իրեն բանակովն ու պահեստովը սկսաւ դէպ ի աս կետը յառաջ շարժել։ Աւստրիացիք չկրցան աս կրկին զօրաւոր յարձակումներն ետ մղել ու ժամը 5ին Կալիֆիանոյէն ալ սկսան կամաց կամաց ճակատած ետ քա-շուիլ ամէն մէկ քայլը յամառութեամբ պաշտպանելով։

Աս միջոցին օստրիական փոթորիկ մ'եկելով երկինքը մթնոց ու հեղեղաբար անձրեւ ու խոշոր կարկուտ սկսաւ տեղալ, որով երկու կողմն ալ կէս ժամ կուռը դադարե-ցուցին։

Աւելի յաջող էր Աւստրիացւոց ալ թեւը, ուր Պենե-տեք զօրապետն իր ութերորդ զօրաբաժնովն (հալիւ 25,000 զօրքով) Բիեմնիցեւոց բոլոր զօրքն (60,000 մինչեւ 70,000 զէմ)՝ կը պատերազմէր։ Նաբոլէոնին հրամանին համաձայն Վիկ-տոր Էմմանուէլ 24ին առտուանց կանուխ սկսաւ Փոցցոյնիկոյի

վրայ քալել։ Իր առջի եւ հինգերորդ զօրաբաժններն ան գեղը խաւրեց, երրորդ զօրաբաժնը Փեպիերայի վրայ, ուրիշ բաժին մ'ալ Մատոննա տեղա Սքորերոյայի վրայ։ Ժամը 5ին Սան Մարգրիտի ու Բոցցոյնիկոյի մէջ տեղ յառաջապահներն իրա-րու զարնուեցան ու կուռն սկսաւ։ Բիեմնիցեցիք կա-տաղաբար կը պատերազմէին եւ կը ջանային գէթ առա-տրիական զօրքը բաժնել, բայց Պենետեք անոնց կենդրոնին վրայ քալելով զանոնք սուկնեցով բլուրէ բլուր մինչեւ Ռի-վալլեւա, մղեց եւ ետքէն կողմնակի ճամբայ մը բռնելով՝ Սան Մարգրիտի մտաւ գեղեցիկ բարձրաւանդակի մը վրայ ամրացաւ ու կը սպառնար թշնամոյն կուռն առնելու։ Մոլար զօ-րաբաժնին ջոկատ մը օգնութեան հասնելով՝ Բիեմնիցեցիք երկու անգամ Սան Մարգրիտի բարձրաւանդակի վրայ յարձա-կեցան, երկու անգամն ալ կոտորածով վաճառուեցան, Գուք-քիարի զօրաբաժնը Մոլարի օգնութեան հասաւ ու Բիեմնի-գեցիք երրորդ ու չորրորդ անգամ մ'ալ յարձակեցան բայց միշտ վաճառուեցան եւ յոգնած Ռիվալլեւա քաշուեցան։ Ան ատեն Վիկտոր Էմմանուէլ վերջի ճիգն ընելով բոլոր բիեմնի-գեցի զօրքը ժողկեց, Սոլֆերինոյի վրայ գաղղիացւոց օգնու-թեան խաւրածն ալ ետ կանչեց ու բազմութեամբ հինգերորդ անգամ Սան Մարգրիտի վրայ յարձակեցաւ։ Աս անգամ Բիե-մնիցեցիք իրենց պարտաւորն ու բազմութիւ թնդանօթներու օգնութեամբ կրցան թշնամին քշել ու բարձունքը բռնել, զորն որ Աւստրիացիք ամբողջ օրն արտաքոյ կարգի յամառութեամբ կը պաշտպանէին։ Սակայն եւ այնպէս Աւստրիացիք զարհուրեցի կրակով մ'ասոնց վրայ յարձակելով զանոնք վաճառեցին ու տե-ղը նորէն բռնեցին։

Պենետեք այսպիսի յաջողութեանց մէջ եղած ատեն Գաղղիացիք Սոլֆերինոն ու Կալիֆիանան առին ու Աւստրիաց-ւոց զօրքը պատուելու կը սպառնային, միւս կողմնէ Աւստրիաց-ւոց ձախ թեւին վրայ Վիկտորին թնդանօթապետը երեք զօրա-բաժններով Ռեպեքայի առջեւ բռնուած էր չէր կրնար յա-ռաջ երթալ։ Գաղղիացւոց զինուոր բանակը կուռն կէս զօր-նեցաւ համար, մանաւանդ թէ ետքէն Մագ Մահոն, Գանրուպեր ու Նիլ իրենց բոլոր զօրութիւնն անոր դէմ թափեցին, որ ալ յառաջ երթալու յոյս չէր կրնար ունենալ։ Փրանկիսիոս Զովսէփ կայսր աստեանելով ետ քաշուելու հրաման տուաւ եւ Աւստրիական զօրքն աս հրամանը մեծ պաղարիւնութեամբ ու կարգաւորութեամբ շարունակ կուռելով գլուխ հանեցին, բայց բերդերն ու բարձր տեղերը մինչեւ երկրորդ օր բռնած կեցան եւ թող չտուէին Գաղղիացւոց որ Սոլֆերինոյէն ու Կալիֆիա-նայէն յառաջ երթան։

Ասոր վրայ բնականապէս Պենետեք ալ, որն որ յաղթու-թեամբ յառաջ կ'երթար պէտք էր որ ետ քաշուի։ Իբրոր ի-րեն կայսեր հրամանը բերին, շատ աշխատեցաւ ու լալով՝ Էմմա-նուէլ Էմպէր, ըսաւ։ Այսու ամենայնիւ տեսնելով որ Վիկ-տոր Էմմանուէլ Գաղղիական զօրքէն ալ օգնութիւն տուած մեծագոյն բազմութեամբ նորէն յարձակում մ'ընելու կը պա-տրաստուէի, անկից փախչիլն իրեն զինուց նախատնը համարե-ցաւ, ուստի յարձակման սպասեց, Բիեմնիցեցիք ու Գաղղիա-ցիք զարհուրեցի թնդանօթներու կրակով ամէն կողմանէ յար-ձակեցան։ Սակայն Պենետեք 24 թնդանօթով ու 12 վաշտե-րով վրանին գնաց ու բարձունքէն վաճառեց։ Անկէց ետքը իրեն յաղթող հրաման տուաւ կամաց կամաց ետ քաշուելու, ժամը 9ին հրացաններու կրակը դադարեցաւ, Պենետեք Բոցցոյնիկոն մինչեւ ժամը 10 բռնեց եւ մթին անկեց ալ քաշուեցաւ, եր-կրորդ օրը Մինչիոյէն անպին անցաւ, ուր միւս զօրքն ալ քա-շուած էր։ Գաղղիացիք առջի իրիկուսն բռնած տեղերը կեցան առանց քայլ մ'աւելի յառաջ երթալու։

Աս եղաւ Մինչիոյի ճակատին վախճանը։ Գաղղիացիք նորէն ճակատին տեղը բռնեցին եւ Մանչիէրէն ըսածին նայելով՝ 4 դօրը, 30 թնդանօթ աւար առին եւ 6000 զերի բռնեցին։ Դայմէն ըսածին համեմատ ասի Լարուպի ամենէն մեծ ու արիւնհասեղ պատերազմներէն մէկն է։ Հինգ միլիոն գծի մը վրայ 300,000 զօրքէն աւելի (իրը 160,000 Աւստրիայի, 150,000 Գաղղիայի եւ 60,000 Բիեմնիցեցի) 16 ժամ՝ դիմաց դիմաց անցած զարհուրեցի որոտումներով իրար կը ջարդէին։ Մանչիէրէ, Գաղղիացւոց կ'ըսուէր՝ 12,000 զինուոր եւ 720 պաշտօնակալ

մեռած ու վերադարձ կը դնէ, հինգ զօրապետ վերադարձեցան (որոնցմէ Օփէ՝ քիչ մը ետքը վերբէն մեռաւ), 7 զնդապետն է 6 զնդապետն տեղակալներ մեռան: Ուրիշ գաղղիական լրացողները իրենց կորուստը 20,000էն աւելի կը համարին: Բիւն-մանդեցիք իրենց կորուստը 5,525 մեռած ու վերադարձ կուտան: Իսկ Աւստրիացիք 12,421 վրնուոր ու 580 պաշտօնակալ մեռած ու վերադարձ: Ջարհուրելի՝ Թիւ մը, որուն առջեւ մարդ կը սոսկայ: Այսու ամենայնիւ արեւելով ներկուած ու դիակներու կոյտերով ծածկուած ճակատը հետեւութիւն մը չունեցաւ: Աւստրիացիք ուղղաձիգն չյաջողցուցին բայց բան մ'ալ չկորսուցան, որովհետեւ առջի օրուան տեղը նորէն դարձան կեցան, իսկ Վաղղիացիք անշուշտ կրած մեծ կորստէն արգելուած քայլ մը յառաջ չգացին, չհալածեցին թշնամին, որ ալ ճակատի մ'անկարող ընեն: Նոյն իսկ Վալէսքի իշխանը, երբ որ ճակատէն ետեւ միջնորդութեան խօսքեր կ'ըլլային՝ յայտնեց որ Սոլֆերինոյի ճակատն որովիչ բան մը չեղաւ, որ միջնորդութիւնները կարենան տեղի ունենալ:

Աւստրիացիք Միւնիխէն ասդին անցնելէն ետքը՝ Յունիսի 28ին Վերոնայի քով ու բերդերու մէջ քաշուեցան, դիւրութեամբ ան կողմերը նոր զօրքեր բերել տալով: Բանակին մէջ կարգաւորութիւններ ըրին, քանի մը զօրապետներ փոխեցին եւ նոր ճակատի մը կը սպասէին: Իսկ Վաղղիացիք 28ին Նաբոլէոն իշխանին 35,000 զօրքը (որոնցմէ 12,000 Գոսկանայի են) համեմէն ու բանակին հետ միասնալէն ետեւ տեսնելով որ Աւստրիացիք Միւնիխ գետէն քաշուած են՝ ամսոյս 1ին անարգել գետն անցան: Վալէսքի բանակեցան՝ Վոյիդոյ զօրաբաժին մը թող տալով, որպէս զի Մանդուայի վրայ հսկեն, ուրիշ զօրաբաժին մ'ալ Պրեշիա՝ Գիրոլի անցքերը գիտելու համար: Բիւնմանդեցիք ասոր վրայ անմիջապէս Բեսքիբեան պաշարեցին, կոտոր Վաղղիացիք քանի մը պաշտօնակալներու հետ օդապարիկով ելաւ քաղքին դիմը իմանալու համար եւ կ'ընէ որ պղծելը դժուար մը նշան կուտար որ կողմը գնդակով ծեղու: Երկու օր քաղաքը գնդակով ծեղեցին եւ հետեւութիւն մը չունեցաւ: Ամսոյս 3ին Աւստրիացիք անգամ մը դուրս յարձակեցան, զիւրեք տեղերէն վռնտեցին, եթէ թշնամութեամբ աւար աւելին, ուրիշ քանի մը թշնամութեան դառնեցին եւ երկու գուռ մարտակ գերի առած ետ դարձան: Երկրորդ օրը նորէն դուրս ելան բայց Բիւնմանդեցիք չգտան: Իսկ Կարիպալտին Գիւպէ տիւնի զօրապետին հետ միշտ վերի կողմը կը պարտէր, կ'ուզէր Գիրոլին Կարաա լճին միւս կողմն անցնել՝ Բիւնմանդեցիք ամեն կողմանէ պաշարելու համար, բայց իրեն զօրքը Գիրոլի սահմանի մօտ երկու անգամ Գիրոլիներէն զարնուեցան ու կորստով ետ վռնտուեցան:

Նաբոլէոն Վաղղիայէն նորանոր զօրք իրեն քաշած ու նոր ճակատի մը եւ աւելի եւս բերդերու պաշարման ամէն հարկաւոր բաները հոգացած ատեն, միւս կողմանէ Ալբիոնի ծովուն վրայ թշնամութիւններն ալ սկսան: Իր ահեղ նաւատորմը՝ 57 նաւէ բաղկացած Անգլիայէն ստիպուելով՝ Անգլիալիէն հանեց ու ամսոյս 2ին Իստրիայի Լուսին Բիւրքոյի կղզին տարաւ, ուր 10,000 զօրք ալ ցամաք հանեց: Անկէց կը պատրաստուէր Վենետիկը գնդակով ծեղել: Ամսոյս 7ին Իսթ-Բիւրքոյ կը կոչուարկ նաւը Ծարա գնաց ու Ռատու վաճառական նաւն կ'ուզէր զորն որ Աւստրիացիք գերի բռնած էին, եւ երբ որ յառուին սկսաւ քաղաքը գնդակով ծեղել, բայց բերդի ու Գուրգադանէ նաւին թշնամութեան արդէկ պատասխան տալով՝ մէկ ժամէն վնասուած ստիպուեցաւ ետ քաշուիլ: Երկրորդ օրը Աւստրիացիք կայսեր հրամանաւ Ռատու ետ տուին: Ուրիշ եւսայարկ նաւ մը Վերուայի կղզիները մտնեցաւ, եւ ծովեզերաց թշնամութեան գնդակով ծեղելու քաշուեցաւ:

Ամեն ամենուն մոտադրութիւնը պատերազմի սպասելի վրայ ուղղուած՝ ամէն օր մէկ նոր հարուածի մը կը սպասուէր, երբ որ յանկարծ ամսոյս 7ին հեռագիրները Եւրոպայի ամէն կողմերը փայլալի շուտութեամբ տարածեցին որ շէտ-պատ-շէտ է:

Լուդ-Նաբոլէոն՝ Սոլֆերինոյի ճակատէն ետեւ աւելիներ կը փնտռէր Աւստրիայի մօտենալու: մէկէն վերադարձ գերի ինկած աւստրիական պաշտօնակալները ետ խաւրեց, յայտնելով

որ գերեփոխութիւն ընել կը բաղայ: Ամսոյս երկուքին Ռապան հարկաւորապէս Վրիւնէ կայսեր օգնական զօրապետին զբուռածքով մը Վալէսքի գնաց՝ Վալլեան սպարապետին զնդապետ Վինտիլիցի իշխանին մարմինը խնդրելու, որն որ Սոլֆերինոյ պատերազմի մէջ՝ իր գնդին գլուխն անցած ինկած էր: Նաբոլէոն պատուով հարկաւորապէս ընդունեցաւ, մեռելին իբրեւ շքադիր գաղղիացի զօրապետ մ'ալ խաւրեց՝ Փրանկիսկոս Յովսէփ կայսեր համար նամակ մը տալով եւ յանձնելով որ իր կողմանէ շնորհակալ ըլլայ՝ Վաղղիացուց գերիներուն ցուցուցած անպետական մարդավարութեամբ համար: Ամսոյս 7ին Ֆիւլորի զօրապետը նորէն Փրանկիսկոս Յովսէփայ՝ նամակով մը խաւրեց, որ քանի մը շաբաթուան համար զինադադար կ'առաջարկէր: Երկու ժամ կայսրը զօրապետին հետ խօսեցաւ եւ դրած պայմանները ընդունուելէն ետեւ հինգ շաբաթուան համար զինադադար որոշուեցաւ, եւ ամսոյս 8ին Հէս թշնամութեամբ ու Վալլեան սպարապետն անոր ստորագրեցին: Աս դէպքն անակնկալ էր եւ բոլոր Եւրոպան ապշուեց, ոչ Պրեշիան, ոչ Լոնտոնի եւ ոչ Բեռլինի կառավարութիւնն ասոր նկատմամբ բան մը գիտէին: Ամէն մարդ եւ գիտաւորաբար Փարիզ սկսան խաղաղութեան մեծ յոյսեր ունենալ: Մալթա ժողովուրդը կը զգուշացնէր աս տեսակ յոյսերէ եւ պատերազմին շարունակութեան աւելի վախ կը ցուցնէր, այսու ամենայնիւ ժողովուրդն կարծիքն հաստատուեցաւ: Նաբոլէոնն առաջարկելով երկու կայսրները ամսոյս 11ին Վիլաֆրանքա իրարու հետ տեսնուեցան եւ այսօր ամսոյս 12 երկու վեհապետները երկու կողմանէ ընդունուած Խաղաղութեան պայմանագրերը ստորագրեցին: Ինչ եւ աս ընդունուած պայմանները հեռագիրը մեղի դեռ չէ ծանուցած: Առ հասարակ կ'ըսուի, ու հաւանական է, որ երկու կողման համար պատուաւոր խաղաղութիւն պիտ'որ ըլլայ:

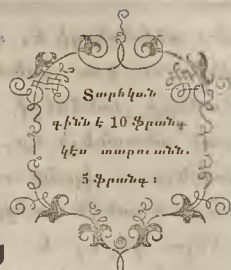
Ինք չեղեցուք որ ինչ պատճառաւ Նաբոլէոն աս անակնկալ առաջարկութիւնն ըրած է, դանազան պատճառներ կը տրուին, որոնք ամէն ալ կրնան հաւանական ըլլալ: Վերջի ժամանակները Իտալիայի մէջ տաքութիւնն արտաքին կարգի սատարի էր, անանկ որ զօրքը դալկացած էր, եւ ջրի մեծ պակասութիւն կը կրէր: Գարձեալ Թուրքոսներուն պատճառաւ զօրաց մէջ ժանտախտի պէս հիւսնալութիւն մտած էր որն որ Վաղղիացուց մեծ կանտորա՝ Մանդուայ ու Բեսքիբեայ ճակատներուն պատճառաւ ալ ժանտախտն ու եգիպտական աւազ ցաւը բանակին մէջ ճարակեցան: մէկ խօսքով դաշնակցաց զօրքը խեղճ վիճակի մէջ էր, եւ եթէ երկայն ատեն ան տեղերը կենար բոլորն ալ առանց պատերազմելու: Հիւսնալութիւններէ միայն պիտի ջարդուէր: Միւս կողմանէ Իտալական խնդիրը՝ Քահանայապետական երկրին պատճառաւ շատ կը կընճարէր կոր: Բայց ամենէն աւելի Պրանկիսկոս շարժումները Նաբոլէոնն անհանգիստ կ'ընէին: Պրուշի կառավարութիւնը Մալթեզայի ճակատէն ետքն իր զօրքը պատերազմի ոտքը դրած էր եւ կ'ուզէր կուռնուելուն մէջ մտնել: Բայց յառաջագոյն իր միջնորդութիւնը Լոնտոնի ու Բեռլինի քաջհիմներուն հաղորդեց զանոնք զործակից ըլլալու հրաւիրելով, բայց յայտնելով միանգամայն որ եթէ իրենք մեջը մտնել չուզեն՝ ինք առանձին իր միջնորդութիւնը պիտ'որ ընէ: Ասոր ալ ինք պատրաստութիւն կը տեսներ, հետզհետէ Վերմանական դաշնակցութեան 4 բանակները պատերազմի ոտք հանել տուաւ, ու ինք զինք անոնց վերին հրամանատար առաջարկեց: Լոնտոն ու Բեռլինի պաշտօնի կամ առանձին չմնալու համար եւ կամ Պրուշին միջնորդութիւնն ընդունելի տեսնելով զործակից ըլլալու հաւանած էին եւ կը պատրաստուէին երկն ալ մէկտեղ պատերազմողներուն կեքէ՝ ըսելու: Նաբոլէոն ուղեց կանխելու առանց անոնք բանը լմնցնելու, որուն Աւստրիա սիրով հաւանեցաւ, որովհետեւ ան երեք տեղութեանց եւ գիտաւորաբար Պրուշին ընթացքին վրայ շատ նեղացած էր: Ասով երեք միջնորդ տեղութիւններն ապշած մնացին: Պրուշի պատրաստութիւնները դեռ կը շարունակէ:

— Հուսէին մեծափառ թագաւոր Ռապար (ծն. 1799) ամսոյս 10ին վախճանեցաւ եւ իրեն յաջորդեց իր որդին Կարլոս Լուդովիկոս Լաբինէոս ծն. 1826 Մայ. 3:

ԵՌՌՄԱՍ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 16.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՏՈՒՌՈՅ ԽՂԻԿԸ
ԿԱՍ
ԳԻՊՈՒՐԿ

ինչեւ աս ատենուան վիճակիս պատմութիւնը երկայն չէ. բայց իմ դժբախտ եւ ցաւալից կենացս տեւողութիւնը շատ երկայն է, կ'ըսէր դքսուհին: Պէտք եմ պատմութիւնս անդարձուրեւի գիշերուածնէ սկսիլ, որուն մէջ ինծի համար աշխարհքիս մէջ եղած ամենէն սիրելի եւ ամենէն ազնիւ իրերը կորսնցուցի: Ես քնէս արթնցած ատենս, բոցն ամրոցը արդէն պատած էր: Առջի մնածմունքս տղաքս ազատեին էր: Անկողնէս ցածքեցի, բայց ո՛հ, սարսափէս ծունր գրի: Առ Աստուած աղաղակեցի որ օգնութեան հասնի. «Ո՛ր ամենակարող Աստուած», կ'ըսէի, «թէ որ դուն զմեզ փրկելու չըլլաս, ես ալ, որդիքս ալ կորսուած ենք: Գուն իմ խեղճ տղոցս ողորմէ՛»,:

«Աս վայրկենիս մէջ խցիս դուռը բացուեցաւ եւ երեք արք մտան: Մէկը զիս առաւ, միւսները տղաքը գրկեցին եւ միասեղ բոցերուն մէջէն անցնելով, ստորերկրեայ ճամբան մտանք, որ ծածուկ ճամբով մը, մերձաւոր անտառը կը հասնէր: Աս ճամբուն մէջ մթութիւնն անանկ մեծ էր, որ զմեզ փրկողները ճամբան դժուարաւ կը գտնէին: Երբեմն երբեմն մթան մէջ գլուխնիս խորտուբորտ պատերուն զայնելն անհրաժեշտ էր: Տղաք առջի անգամ հոս արթնցան եւ աղաղակին անտանելի էր:

Այլ երջապէս զմեզ աղատողները, զարհուրելի ճամբուն ծայրը հասան, բայց մենք դեռ ապահովապէս աղատած չէինք: Մենք վարը անտառը հասած էինք եւ վերը ամրոցնիս բոցերու ճարակ կ'ըլլար: Աս վայրկեանն ինծի համար զարհուրելի էր: Ամէն վայրկեան վտանգնիս կը շատնար, որովհետեւ երբեմն երբեմն անտառի մէջ թշնամեաց պատերազմիկներ կ'երեւային

եւ կրնայինք դիւրութեամբ ձեռքերնին իյնալ: Անձկութիւննիս երթալով կ'աւելնար, որովհետեւ պողացող տղաքը չէինք կրնար զսպել: Ասոնց աղաղակը թշնամին մեզի մօտեցուց, մեր փրկողները մեզմէ բաժնուեցան, եւ մացառներու մէջ ապաւինեցան: Զիս աղատողը Գոնրատն էր, որ թէպէտեւ զօրաւոր էր, բայց անոր զօրութիւնն ալ լքանելու սկսաւ:

Օ՛մեղ հալածողներն արդէն մեր ետեւը հասած էին, հաւատարիմ եւ ազնիւ Գոնրատն իր վերջին զօրութիւնն ալ ժողովելով, զմեզ աղատելու վերջին փորձ մ'ալ ըրաւ: Բայց կարելի չեղաւ, եւ թշնամեաց ձեռքն ինկանք: Գոնրատն ինչեղաւ, չեմ գիտեր, որովհետեւ բիրտ պատերազմող մը, զիս անոր ձեռքէն յափշտակած ատենը, ես մարեցայ: Մարիս որչափ ատեն տեւած ըլլալն ալ չեմ գիտեր, միայն այսչափս գիտեմ որ խելքս գլուխս եկած ատենը մեր ամրոցէն ժամ մը հեռու գիւղական բնակութեան մը մէջն էի: Ցաւս ստորագրելն անկարելի է, որովհետեւ յանբաւս մեծ էր:

Մարմնոյս զօրութիւնը բոլորովին լուծաւ եւ հիւանդացայ: Ցան մարդասէր տիկինը զիս մաքուր բայց կարծր անկողնոյ մէջ դրաւ եւ շատ սիրով կը դարմանէր: Աստուած իրեն հատուցանէ, որովհետեւ ես իրեն բարիք մ'ընելու վիճակի մէջ չէի: Մինչեւ որ առողջացայ նէ, հարկ եղաւ որ հոն երեք շաբաթ մնամ: Բայց սիրտս, ո՛հ աս դժբախտ սիրտս իր խոր վերացը մէջ կ'արիւնէր, որ քիչ ատենուան մէջ դժբախտութիւն դժբախտութեան վրայ կրած է: Առողջանալս բնաւ չէի բաղձար, որովհետեւ մեռնիլն ինծի աւելի հաճելի էր: Մեր ամրոցին պրեկէն օր մ'առաջ տեսած զարհուրելի երազս կը յիշէի, զոր մօրդ արդէն պատմած էի: Երազս մինչեւ ան կէտը կատարեալ ստոյգ էր: «Սիրելի ամուսինս ու տղաքս», կ'ըսէի ինք իրենս «ալ չկան. եւ ես պիտի կենդանի մնամ, որպէս զի աս թշուառութեան ծանրութիւնն առանձին զգամ: Բայց կը յուսամ որ Աստուած ինծի ալ կ'ողորմի եւ այսպիսի կեանքի մը վերջ կու տայ, որ աս աշխարհքիս մէջ ալ արժէք մը չունի, Այսպէս կը մտածէի, եւ Աստուծոյ արտասուօք կ'աղօթէի, որ զիս աս կեանքէն ազատէ:

Բայց Աստուած, որուն դատաստանն ամէն բանի

մէջ անիմանալի է, այլադէ ուղեց: Ուղեց որ ապրիմ, վիշտ ու ցաւ կրեմ: Զիս հպատակութեամբ իրեն կամացը յանձնեցի, եւ ինք՝ աս կեանքն որ ի սըղզբան անտանելի էր, տանելի ըրաւ: Ո՛հ, մարդն՝ Աստուծոյ ու կրօնի օգնութեամբը, շատ անգամ կարելի եղածէն աւելի, մանաւանդ թէ ամենայն ինչ ընելու կարող է:

Երբոր ես բաւական առողջացած, բայց դեռ տկար էի, օր մը առտու կանուխ դրան առջին գոց կառք մ'եկաւ, որուն մէջ պիտի մտնէի: Երկու վայրենի դիմօք ղնուորներն ինծի հետ կառք մտան դուռը գոցեցին եւ կառքը շարժելու սկսաւ: Երկու վայրենիները բոլոր ճամբորդութեան մէջ բնաւ բառ մը չխօսեցան, ես ալ խօսք մը բանալու չէի համարձակեր: Աս եղանակաւ գիշեր ու ցորեկ ճամբայ ըրինք, եւ իմ տկար մարմինս աս խիստ ճամբորդութենէն շատ կրեց: Արեւըստ մեր ճամբորդութեան վախճանին հասանք, որ էր աս վանքը, եւ կառքը հոս կեցաւ: Աս խուցը ինծի բնակութիւն տրուեցաւ, եւ խիստ աբասուհւոյն կերպարանքէն կ'իմանայի որ բանտարկեալ մըն եմ: Մինչեւ հիմակ ալ ինծի հետ բանտարկեալի մը պէս վարուեցան: Արդէն քանի որ աս պատերու մէջ փակուած կը հեծեմ նէ, տանուութիւն տարի եղաւ: Ո՛հ, բարի Հեղինէ գիշեր ու ցորեկ որչափ ժամեր անցուցած եմ լալով ու հեծելով: Որովհետեւ այսչափ տարիներու առանձնութեան մէջ մէկ վշտակից սիրտ մ'ունեցած չեմ: Առանց Աստուծոյ՝ որ զիս կը մխիթարէր եւ առանց զիս զօրացնող կրօնի, ես մինչեւ հիմակ ստուգիւ յուսահատած էի: Ստոյգ է ունեցայ իմ տկար ժամերս, որոնց մէջ դժբախտ վիճակիս վրայ կու լայի եւ կը տրտնջայի. բայց ամէն անգամ ապաստանարանս աղօթքն եղաւ եւ անոր մէջ մխիթարութիւն ու զօրութիւն գտայ: Հեղինէ, աղօթքը մխիթարութեան հարուստ եւ անյաղթելի աղբիւրն է: Ո՛վ որ աղօթքին զօրութիւնը զգացած չէ, այնպիսին աղէկ աղօթք ալ ըրած չէ: Աղէկ աղօթելու եւ աղօթքին զօրութիւնն զգալու դասատունը՝ ցաւերն են. եւ ես տանուութիւն տարիներէ վեր աս դասատան մէջն եմ:

Ես Աստուծոյ իմաստուն կառավարութեան դէմ հիմակ տրանջալ չեմ ուղեր. ցաւոց աս դասատունը իմ փրկութեանս համար օգտակար է, ապա թէ ոչ Աստուած վրաս չէր խաւեր: Ինչպէս որ երկայն ձմեռուրնէ ետքը, վերջապէս դարնանային արեգակն սիրուն ճառագայթները կ'ողջունեն, այսպէս ալ, սիրելի Հեղինէ՝ դուն այսօր՝ այսչափ խիստ եւ ցաւալից տարիներէն ետքն, ինծի աս առանձնութեանս մէջ իբր հրեշտակ մը երեւցար, որպէս զի քու հաւատարիմ քարեկամութեանդ եւ սիրոյդ ճառագայթներով սիրտս տաքցընես: Փառք Աստուծոյ ասի ինծի մեծ եւ աստուածային բարերարութիւն մըն է:

Հոս երկու սրտակիցներն իրար զրկեցին եւ փոփոխ խոստացան որ իրարու այց կ'ընեն, եւ հաւատարիմ քարեկամութեամբ ու սիրով իրարու ա-

ռանձնակեաց կեանքը կը քաղցրացնեն: Եւ խոստումնին ալ հաւատարմութեամբ բռնեցին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ.

Յորոյցի համար իմ մատնութիւն:

Վեկտեմեր ամսոյն մրկալից եւ պաղ օր մը, քաջ ասպետ մը իր հզօր ձիուն վրան աշտանակելով եւ իր ծեր ու հաւատարիմ ծառայովը ամրոցի մը խրամին կամրջէն անցնելով, Վեֆելսպուրկի հին ամրոցին դաւիթն հասաւ: Քանի մը վայրկեան ետքը երկու բարեկամներ, Գիպուրկի Վոթֆրիտն ու Յովհաննէս Վեֆելսպուրկն իրարու թեւն անցած էին: Վոթֆրիտ իր բարեկամը ջերմ կրծոցը վրայ ձնշելով, գորովալից համբոյր մը տուաւ: Յովհաննէս ալ իր բարեկամը պագաւ, բայց աս համբոյրը Յովհայի համբոյր մըն էր:

Վեֆելսպուրկն, սիրելի եղբայր, քու միայնութեանդ մէջ ինչպէս կ'ապրիս: Այո, սիրելի Յովհաննէս, գիտեմ որ ցաւերդ խիստ մեծ են, եւ անոր համար ինծի չես կրնար պատասխանել, որովհետեւ սիրելի Գուստիկունտագ կորսնցընելովդ մեծ եւ յանբաւ մեծ բան կորսնցուցիր: Ես աս բօթալից լուրը Բատերպոնի եպիսկոպոսէն լսեցի: Սիրելի եղբայր, քու ցաւդ իմն ալ է, քու տրտմութեանդ եւ ալ մասնակից կ'ըլլամ: Արդէն համոզուած ես եւ գիտես որ շատոնցուրն է ի վեր քու ցաւերդ եւ ուրախութիւններդ իմն ալ են: Բայց ալ բաւական է, ասոր վրայ ալ չխօսինք, որպէս զի հին վերքերդ չնորոգուին,»:

Քաջ Գիպուրկն, իր Յովհաննէս բարեկամը այսպիսի սրտանց եւ բարեկամական խօսքերով որջունեց: Բայց Յովհաննէս՝ բարեսիրտ Գիպուրկին բարեկամական եւ սիրոյ խօսքերուն վրայ շփոթած էր, եւ չէր գիտեր թէ ինչ պատասխան տայ: Որովհետեւ սրտին մէջ անցածները Գիպուրկին կարծածէն բոլորովին տարբեր էին: Գուստիկունտային վրայ ունեցած ցաւը մեծ բան մը չէր, եւ գրեթէ մոռցած ալ էր:

Շատ ատեն է որ սիրելի եղբայր, կ'ըսէր Գիպուրկ, ամրոցին ներսը հասածին պէս, որ իրար տեսած չենք: Հասոնց է որ զքեզ տեսնելու անձուկ ունէի: Աս ճամբորդութիւնս, զքեզ ամրոցիդ մէջ տեսնելու գործածել ուղեցի: Կերպրուտայէս եւ Գուստիկունտա բարեւներն ունիմ: Իրենք կ'աղաչեն քեզի, որ որչափ կարելի է շուտով իրենց՝ Գիպուրկի ամրոցին մէջ այցելութիւն մ'ընես եւ զԳուստիկունտա եւ զՀեղինէն ալ միատեղ բերես: Առջինը, ստոյգ է որ ալ միատեղ չես կրնար բերել, որովհետեւ անի շատոնցուրնէ խաղաղութեան երկիրն հասած է: Ո՛հ. ինչ ցաւ պիտի ըլլայ իմիներուս, երբոր աս դժբախտ լուրն իլմէ առնելու ըլլան: Գիտես արդէն Յովհաննէս, որ Գուստիկունտա անոնց որչափ սիրելի եւ ազնիւ էր: Ստուգիւ արտասուաց Հեղինէն պիտի թափեն,»:

Գիպուրկին աս ընտանեկան խօսակցութեան ատեն, Յովհաննէսին շփոթութիւնը կ'աւելնար եւ բերանը խօսք կը պախտէր: Բարեկամին՝ իր մասնիչ սիրտը չիմացնելու համար ինչպէս վարուելը չէր գիտեր: Բայց բարեսիրտ Գիպուրկին՝ որ չէ թէ միայն բարեկամին, այլ ամենուն վարմունքն ի բարին կը դատէր, Յովհաննէսին այլալուծիւնն ու բերանը գոցուիլը պարզապէս աղնիւ ամուսնոյ մը կորստենէն ունեցած ցաւին կու տար:

«Ի՞նչ ցաւակդ, Հեղինէդ ո՞ւր է», կը հարցնէր Գիպուրկի եւ կ'աւելցընէր թէ «չիմայ արգէն չափահաս մէկն եղած պիտի ըլլայ»:

«Իսուսարս ամբողջն մէջ չէ», կրկնեց Յովհաննէս մեծագոյն այլալուծեամբ «քանի մ'օրուան համար Վալտէր դքսուհւոյն քովն է»:

«Եւ հասկընամ», կրկնեց Գիպուրկի. «բարի աղջիկն անշուշտ քիչ մը բացուիլ կ'ուզէ, որովհետեւ սիրելի եւ բարի մօրմէ մը բաժնուիլն իր սիրտը մեծ այլալուծեան մէջ ձգած պիտի ըլլայ: Ան բարի աղջիկն իմ Կերդրուտայիս քով նորէն բարի մայր մը կրնայ գտնել: Գունոս ալ ասոր վրայ շատ կ'ուրախանայ, եւ ասով գուցէ օր մը զինքն իբր իրենը կրնայ բազկին մէջն առնուլ: Գեղեցիկ բան մը կ'ըլլայ: Գունոս՝ զինքը վերջի անգամ տեսնելէդ ետքը քաջ պատերազմող մ'եղած է: Ինք ամենայն եղանակաւ կ'աշխատէր որ ճամբորդութիւնը մէկտեղ ընէ: Բայց ես արգիլեցի»:

Աս խօսքերով բարեսիրտ Գիպուրկի իր բարեկամին հետ մէկտեղ տաք կրակարանին առջին նստեցաւ, եւ խաղողոյ աղնիւ հիւթ մը իր սիրտը տաքցուց եւ աւելի զուարթացուց: Գուրսը խիստ ձիւն կու գար եւ անտառները, լեռներն ու դաշտերը կը ճերմկցընէր: Հովը խիստ կը փչէր, եւ Վեֆելսպուրկին հարկու աշտարակներէն կը սլէր: Բայց Գիպուրկի տաք կրակարանին քով շատ գոհ ու զուարթ էր:

«Կեցցէ մեր քաջ կայսրը Մաքսիմիլիան», ըսաւ սրտոտ Գիպուրկին ու լեցուն գաւաթ մը վեր վերցուց:

«Կեցցէ հազար», գոչեց նաեւ Վեֆելսպուրկին ալ, բայց բռնի:

«Եւ կեցցեն ան ամէնքը», կրկնեց Գիպուրկի, «որոնք մեզի սիրելի ու աղնիւ են, եւ ի մասնաւորի մեր հարսն ու փեսան, Հեղինէն ու Գունոն»: Աս ըսելով բաժակներն իրարու զարկին ու խմեցին:

Բաժակներն իրարու զարնուելու ատեն, Յովհաննէս դքսին զօրաւոր բազուկը կը գողար, որ նոյն իսկ արիւնային պատերազմի մէջ, թէ եւ խիստ զօրաւոր թշնամոյ մը դէմ ալ սուր քաշած ըլլար, բնաւ գողացած չունէր, եւ երբոր բաժակը շրթանքը տարաւ վրան ջղաձգութիւն մը դալով խմելն անկարելի եղաւ: Բաժակն անմիջապէս վար դրաւ եւ երեսը Գիպուրկէն դարձուց: Որովհետեւ աս վայրկեանին իր խաբեբայ սրտին մէջ ամենայն ինչ տակն ու վրայ էր:

«Ի՞նչի եւ աղնիւ Յովհաննէս շարժած է», կ'ը-

սէր ինքիւրեն բարեսիրտ Գիպուրկի եւ կը ջանար որ խօսքն անանկ բանի մը վրայ դարձնէ որ սիրտ շարժելու բան մը բնաւ չօշափուի:

Կայսեր քով իրեն եղած սիրոյ ընդունելութիւնները կը պատմէր: Ետքը խօսքը յառաջուն պատերազմներուն եւ նիզակախաղութեանց եկաւ, եւ ուրախութեամբ գոչեց: «Ո՛հ բարեկամ՝ ան ատենն երբոր քեզի հետ քովէ քով կը պատերազմէինք, անի ոսկի ժամանակ մըն էր: Մէկը մէկալին համար կ'ապրէր, եւ մէկալին տեղ մեռնելու պատրաստ էր», Եւ զնիւ Գիպուրկին աս խօսելէն ետքը աչացը մէջ արտասուք մը կը փայլէր:

Երկուսն, իբր թէ ըստ պատահման եղած ըլլայ, շատ դրացի ասպետներ հոն գտնուեցան: Գիպուրկի ասոր վրայ խիստ կ'ուրախանար. «Աս հրաւէրը», կ'ըսէր ինքիւրեն, «Յովհաննէս դադարի եղանակաւ մ'ինծի համար ըրած պիտի ըլլայ, որպէս զի ինծի ուրախութիւն պատճառէ»:

Սեղանի նստեցան, կերան, խմեցին եւ ամենուն վրայ զուարթութիւն կը տիրէր: Սեղանը սրճափ որ երկնցաւ, այնչափ ալ խօսակցութիւններն երկնցան, այնչափ ալ ուրախութիւնն աւելցաւ: Բայց ոչ որ անանկ զուարթ էր, ինչպէս Գիպուրկի. ինք իր բարեկամին քով նստած՝ կարծես թէ ուրախութեան մէջ թաթխուած էր: Ամէնքն ալ կը խնային, միայն Յովհաննէս Վեֆելսպուրկին ի բաց առեալ: Գիպուրկին ան անտիճանի զուարթ ըլլալուն գլխաւոր պատճառն ան էր որ իր բարեկամը զուարթացընէ:

Ի՞նչ Յովհաննէս Վեֆելսպուրկի ինչպէս կրնար զուարթ ըլլալ: Որովհետեւ Յուդայի պէս արտաբուստ բարեկամութիւն կը ձեւացընէր եւ ի ներքուստ մատնութիւն կը նիւթէր:

Յովհաննէս յանկարծ սեղանը թողուց ու հեռացաւ, բայց ո՞ւր: Ո՛չ որ կը հարցընէր: Ասոր վրայ ամէնքն ալ սեղանէն ելան: Եւ աս վայրկեանի մէջ սեղանատան դրան փեղկը բացուեցաւ եւ քսան զինուորեալ մարդիկ ներս յարձակեցան:

«Գիպուրկ սուրդ տո՛ւր», կ'ըսէր ասոնց մեծը, «որովհետեւ դուն մեր բանտարկեալն ես»:

«Ես, իմ՝ բարեկամիս տան մէջ ձեր բանտարկեալը», գոչեց քաջ Գիպուրկի եւ սուրը պատենէն քաշեց, չէ թէ որ նոյնն անոնց յանձնէ, այլ որպէս զի զինքն ամէն դիպաց համար պաշտպանէ: Առիւծի պէս կը կռուէր, բայց մէկ հոգի այնչափ բաղմունքի մեջ չէր կրնար ընել: Բոլոր կուրծքէն կը պոռար: «Յովհաննէս, Վեֆելսպուրկէր, բարեկամ, եղբայր ինծի օգնութեան հասիր. քու բարեկամիդ դէմ բռնութիւն կ'ըլլայ, զանի շղթայի զարնել կ'ուզեն: Եկ՛ուր եղբայր, եկ՛ուր ու քու բարեկամիդ քու Կոմֆրիտիդ փրկէ»:

Ինչձուած Գիպուրկին ասանկ կը գոչէր, բայց վայրապար: Ձինքը փրկելու համար Յովհաննէս մը, Վեֆելսպուրկի մը չ'երեւցաւ: Մանաւանդ թէ ներկայ եղողներու մէջ բարձրաձայն ծիծաղ մը փրթաւ:

Գիպուրկ լուեց եւ անամթ մարդկան վրայ նախա-
տական նպուածք մ'արձակեց:

Գետնի տակ մուծ կամարի մը տակ ներքնա-
տուն մը կար եւ հոն Գիպուրկի, քիչ մը ետքը կաղնեղ
կոճեղ մը վրայ նստած էր եւ ձեռաց ու ոտից շղթա-
ները շաչելով բոլոր կամարը կը թնդացնէին:

«Ո՛հ, Գիպուրկ», կ'ըսէր ինք իրեն. «յանկարծ
եւ անակրնկալ գլուխդ եկածն ինչ է: Գուն բա-
րեկամիդ տունն էիր, ուր այնպէս կը վարուէիր ինչ-
պէս անձնական ամրոցիդ մէջը, եւ հիմայ բանտար-
կեալ մըն ես: Աս բանս ես ըմբռնել չեմ կրնար:
Ընկերութեան մէջ ամենէն զուարթն էի եւ հիմայ
շղթաներու տակ կը հեծեմ: Արդեօք մէկու ամե-
նաթեթեմ թշնամանք մ'ըրա՞մ եմ: Բառ մը, վանկ
մը չեմ յիշեր որով ասպետ մը թշնամանած ըլլամ,
նոյնպէս գործքով ալ մէկը վշտացուցած ըլլալս չեմ
յիշեր: Աս գէպքն ինծի երազի մը պէս կու գայ:
Բայց չէ երազ չէ, ես բանտարկեալ եմ: Բայց գոնէ
առանց լսելու զիս չեն դատապարտեր: Բայց վրաս
յարձակած եւ բռնութեամբ զէնքերս իղմէ հանած
եւ զիս շղթայի զարկած ատեննին, Յովհաննէս ո՞ր
էր: Ինծի ինչո՞ւ օգնութեան չեկաւ: Զըլլայ թէ,
զոր Երկինք պահէ, ան անամթներուն հետ ընկե-
րացած ըլլայ: Ո՛հ, ինչ զարհուրելի խորհուրդ: —
Չէ, չիկրնար ըլլալ. Յովհաննէսս այսպիսի մատու-
թիւն չիկրնար ընել,»:

Բանտի դուռն յանկարծ բացուեցաւ եւ ծա-
ւայ մը լուռութեամբ ներս մտաւ, եւ Գիպուրկին առ-
ջենն ազնիւ գինեով լեցուն գաւաթ մը դրաւ եւ
քովը լոյս մ'ալ ձգելով հապճեպով հեռացաւ: Գի-
պուրկ մտտեցաւ եւ ազնիւ գինեով լեցուն բաժակը
տեսնելով ըսաւ: «Ասի ստուգիւ իմ Յովհաննէսս
խաւրած է,» եւ անոր կենդանութեանը խմեց: Բայց
խմելու ատեն աչքէն ուրախութեան արցունք մ'ալ
կաթելով գինեղն հետ խառնեցաւ: «Ո՛հ, Գիպուրկ»,
կ'ըսէր ինք իրեն «գուն քու աչնիւ եւ սիրելի բա-
րեկամիդ քիչ մնաց որ անիրաւութիւն կ'ընէիր:
Կասկածը գէշ բան մըն է, որ երբեմն նաեւ ամե-
նալաւ բարեկամի ալ չիինայեր: Հիմա անոր անմե-
ղութիւնը կը տեսնեմ: Սիրելի Յովհաննէսս զիս զո-
րացնելու համար ինծի գինի կը խաւրէ եւ ետքը զիս
աս բանտէն խալսելու ետեւէ պիտի իյնայ: Շատ
պիտի չանցնի որ բանտիս դռները պիտի բացուին եւ
ես ազատած Յովհաննէսիս թեւերուն վրայ պիտի
իյնամ: Ինք միշտ նոյն բարի Յովհաննէսն է: Զիս
անիրաւութեամբ շղթայի զարնողներուն եւ հոս բան-
տարկողներուն դէմ, ինչպէս նեղացած պիտի ըլլայ:
Աստուգիւ մինչեւ որ զիս չիբրկէ պիտի չհանգչի: Եւ
աս բանիս հասնելու համար նաեւ կայսեր ալ կ'եր-
թայ: Ես ազնիւ Յովհաննէսս կը ծանօնամ, ինք ինծի
միշտ հաւատարիմ մնացած է,»:

Ընդիւ Գիպուրկ, ասանկ խօսելով եւ շուտով
ազատելու յուսով նորէն կաղնեղ կոճեղ վրայ
նստեցաւ:

Պէտքը շարունակուի:

ՔԱՂԱՔԱՔԱՏԵՔ ԵՒ ԶՕՐԱՎԵՐՔ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՍ

ԼՈՐՏ ԲԱՆԿԱՐԱԳԸՆ

Որովհետեւ հիմակ Անգղիայի կառավարութեան
տոնձը նորէն ձեռք առնողը Բալմերոզըն է, անոր համար
մեր խաճախիս բարագիտաց եւ զբաղարաց վրայ խօսելու
սկիզբն անով կը սկսինք: Աս նշանաւոր տոնձը հիմակ թէ
եւ 75 տարւան է. բայց այնպէս երիտաւարդաւորն աշ-
խուհութիւն ու զօրութիւն կը յուզընէ որ կարծես թէ
տարիքը հիմակունէն 50 մը պակաս ըլլար:

Լորտ Բալմերոզըն կենդանի քաղաքագիտաց մէջ
ամենէն չիբրնած եւ ամենէն սիրուն է: Ամենէն չի-
բրնած է, որովհետեւ իր հայրենակիցներուն մէկ մասէն
իբր մատնիչ, խաբեբայ, անգղիական շահր պաշտպանելու
մէջ մոլեւանդ կը համարուի, իսկ օտարականներէն իբր
զարհուրելի Պրամարպաս մը՝ որ կրակ ու բոյ կը տա-
րածէ, իբր ամէն բանի մէջ, իրեն չվերաբերածին ալ
խառնուող, եւ միայն ամէն աղքերը խոնարհեցնելով
Անգղիայի զօրութիւնը բարձրացնել ուղղւ մը: Ամենէն
սիրուն է. որովհետեւ Անգղիային ուր որ երթայ, ուր
որ գործք մը տեսնել ուզէ, Բալմերոզըն իր վահանն է:
Բալմերոզըն անունը Ասիայի լեռներուն եւ Ամերիկայի
անտառներուն մէջ, քաղաքականացեալ Եւրոպային դե-
պանաժողովոց սրահներու մէջ ունեցած յարգէն նը-
ւաղ չէ:

Մենք անոր հայրենասիրութեանը վրայ տարակոյտ
չունինք: Իր սրամտութեան կամ մեծ տաղանդին վրան
ալ կը զարմանանք, բայց ան ալ պէտք ենք հաստատել
որ իր անձնապատասխանութիւնը, շատ անգամ իր հանձա-
րոյն պաղարեւութիւնը պարագի կը հանէ:

Հիտուն տարիէ ի վեր իր քաղաքացեաց մէջ միշտ
բարձրատիման դիրք մ'ունեցած է, եւ աս ժամանակս
ըստ մեծի մասին բրիտանական կառավարութեան մէջ
գործունեայ մասնակցութիւն ունենալով անցուցած է:
Ամենէն չիկրնար ըսել որ երբեք իր երկրին օգուտը
մտացած ըլլայ:

Լորտ Բալմերոզըն 1784ին Հոկտ. 20ին ծնած եւ.
Հարրովի դատաւան մէջ իր առաջին կրթութիւնն ըն-
դունած է, ետքը Էսթիմուրի եկած է եւ վերջապէս
Գեմպրի՞ ուր իր տաղանդովն աշխարհածանութ եղաւ:
Չախահաս եղածին պէս հրապարակական գործքերու մէջ
մտաւ: Իսկզբան զինուորական կարգ մտաւ, բայց անոր
մէջ իր ստացած գիւրքը Լորտ Հենրի Բրդգիին թող տա-
լով, խորհրդանոցի՝ անդամ. եւ 1807ին Գեմ-
պրի՞ի համալսարանի անդամ եղաւ: Աս յիշեալ տարին
Լորտ Բորդէնտի առաջնորդութեան տակ իր ասպա-
րէզն սկսաւ: 1807էն—9ը իբր ծովապետ, 1809էն — 28
պատերազմի պաշտօնեայ, 1830էն—31, 1836էն—41,
1846էն—51 իբր արտաքին գործոց պաշտօնեայ,
1852էն—53, 1853էն—55 իբր ներքին գործոց պաշտօ-
նեայ, 1856—58 իբր առաջին պաշտօնեայ, զոր հիմակ
ալ կը վարէ:

Ինք հրապարակական գործոց մէջ մտնելու տուեր
Գորիսթիւնը թէ արքունեայ եւ թէ խորհրդանոցի եւ թէ
երկրին մէջ յառաջ երթալու վրայ էր, եւ երիտաւարդ

քաղաքագէտը, անոր հետեւութիւններէն շատաւ, այնպիսի սկիզբներու տէր եղաւ որ ամենեւին ընտանեկան չէին: Նոյն տոները Նորոգութիւնը (Réforme) չէ թէ բոլոր ժողովրդեան այլ քանի մը քաղաքագիտաց եւրպէն էր:

1809ին Բալմերադըն պատերազմի պաշտօնարանին քարտուղարութիւնը վրան առաւ եւ 19 տարի նոյնին մէջ մնաց: Աս դրից մէջ երկրին մեծամեծ ծառայութիւններ րըաւ, եւ կառավարութեան մէջ ունեցած տաշղանգը շատ փորձերով հաստատեց: Խորհրդանոցի մէջ շատ քիչ անգամ ձայնը լսեցուց, թէ եւ իբր ճարտարախօս ամենաւն ծանօթ էր, եւ երեւելի մարդկան գոյութեան արժանի եղած էր:

Վաննինկի եւ Բալմերադընին մէջ մեծ համակրուութիւն կար: Բալմերադընին ազատ, յանկարծական, վաւախ ճարտարախօսութիւնը, իրեն կծող եւ հանճարեղ բնութեամբը աւելի աղբիւր կ'ըլլար: Իրեն թշնամիները կը հաստատեն թէ ինք, ինչպէս նաեւ Վաննինկ, արտաքրստ աւելի ազատական է քան թէ ներքրստ, եւ թէ խորհրդանոցի մէջ նորոգութեան կողմը շատ եռանդեամբ բնաւ խօսած չունի:

Բայց 1829ին կը տեսներ որ երկիրը ընարութեանց մէջ նորոգութիւն մը կ'ուզէր ընել: Ինք ճոն Ռասսէլին կողմը հակեցաւ: Բալմերադըն ձանձրացած ըլլալով Ալէքսանդրին պաշտօնարանէն ելաւ, բայց իրեն հետաւորութիւնը շատ քիչ ատեն տեսց: Արէյ կոմսին ձեռքով ազատական դահլիճ մը կազմուած ատեն, արտաքրին գործոց քարտուղարութիւնն առաւ, որուն մէջ կըցաւ ցուցունել որ նոյն ատենն ինք իրաւամբ ժամանակին երեւելի քաղաքագէտներէն մէկը կրնար սեպուիլ: Ան աւանդէն ի վեր իր ճիգն ան էր որ անդղական աղբեղութիւնը ամէն տեղ յառաջ վարէ: Իր գործքերէն երեւելիներն են 1831ին Բեղդիան, սահմանադրական թագաւորի մը տակ անկախ ընելը. 1834ին չորս տէրութեանց Անգղիայի, Վալլիայի, Սպանիայի եւ Բորգուկալի դաշնակցութիւնը կազմելը, որով սպանիական թերակղզւոյն անկախութեանը երաշխաւոր եղան: Ասորիք՝ Ռուսաստանին պատուաւրութեամբը գրգռած պատերազմը գերեւ հանեց, եւ Սուլթանին տառանդը տէրութիւնը հաստատեց եւ Թէան տ'Ալքրին յաղթութեամբը Անգղիայի թագին վրայ նոր դափնի մ'ալ աւելցուց, վերջապէս Յուստանին կանգնուելուն օգնեց եւ դուռն հանեց:

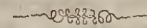
1841ին Էպրտին գաւթը Բալմերադընին տեղն անցաւ, եւ երբոր 1846ին Բալմերադըն նորէն ճոն Ռասսէլին պաշտօնէից մէջ մտաւ, մեծ փութով Հեռուեալի բողոքաւիանց կողմը բռնեց եւ զանոնք Վալլիայի, Աւտրիայի եւ Հոմանիդականացութեան եւ կեցոյց: Սիկիլիայի նկատմամբ բրած միջնորդութեան մէջ շատ խոտացաւ, քիչ կատարեց, ասոր պատճառը գուցէ թէ ներքին արմատական կողմնակցութիւնն եւ արտաքրին ընկերականներն էին, որոնք իրեն յատակագիծն աւելը կը ջանային:

1848ին խռովութեան տարին, երբ բոլոր Էւրոպայ բողոքու մէջ էր, Բալմերադըն տէրութեան ղեկը ձեռքն ունէր: Անոր նոյն ատենուան քաղաքականութիւնը խիստ քննադատութեան տակ ինկած է. բայց չիկրնար ուրաշուիլ որ ինք ազատականներուն սկիզբներն աղէկ ձանձուալով, ամէն ճիգն ի գործ գնելով Անգղիան քաղաքական պատերազմէ ազատ պահեց: — Թէ եւ Ռանկիայի նիւ-

թական յեղափոխութեան չօգնեց, բայց երբոր Տաճկաստան ունկարացի փախտականները Աւտրիային ձեռքը տալ չէր ուզէր, Տաճկաստանին կողմը բռնեց եւ արգելեց: Վալլիայի հասարակապետութիւնը ձանձրաւ, եւ Տանիմարգայի շփոթութիւնները շիտեղաւ համար Անգղիայի օգնութիւնը խոտացաւ: Թէ արդեօք 1854ին ալ, յանգուզն գործքով մը, նոյն ատենուան ճգնաժամը կրնար թէ չէր կրնար անցընել, հիմայ քննելու ատենը չէ:

1850ին քաղաքական պատերազմը, որով Լուգովիկո Նաբոլէոն կայսերական գահը բարձրացաւ, Բալմերադըն գուցէ թէ հաշտ աչօք տեսաւ: Աս բանն 1851ին իրեն դահլիճէն գուրս ելլելուն պատճառ եղաւ: Բայց թէ ինք ինչպէս քանի մը շարժութ ետքը ասոր վրէժն առաւ, թէ ինչպէս Ապրիլին դքսին տակ նորէն դահլիճի մէջ մտաւ, ներքին գործոց պաշտօնն առնելով իր բոլոր գործունէութիւնը ցուցուց, թէ ինչպէս ժողովրդեան միաբերան հաւանութեամբը նորէն առաջին պաշտօնեաց եղաւ, եւ խորմի պատերազմը (1856ին) սկսաւ, թէ ինչպէս ճենապոստի դէմ պատերազմը նիւթեց, աս ամէն բան նոր պատմութեան վերաբերելով, մեր յարգոյ ընթերցողաց ծանօթ է:

Աս երեւելի քաղաքագէտը, որ հիմայ նորէն տէրութեան կառավարութիւնը ձեռք առած է, թէ եւ աս տարի եօթնամսունուհինգերորդ տարին մտաւ, բայց ոչ մտաւոր եւ ոչ ալ մարմնաւոր զօրութեամբ բնաւ տկարացած է: Ինք դեռ մի եւ նոյն սրամիտն եւ մի եւ նոյն պատերազմի պատրաստ անձն է՝ քաղաքականութեան այնպիսի խնդիրներու մէջ, զորոնք ինք շատ փորձառութեամբ կարգադրած է. եւ գեա հիմակ ալ ամենէն այնպէս կը վախճուի, ինչպէս իր երիտասարդութեան ատենը: Եւ Անգղիայի պատմութեան մէջ, Լորտ Բալմերադըն, անգղիացի քաղաքագիտաց մէջ անշուշտ առաջին տեղին պիտի ունենայ:

ԲՈՂԱՆԿԱՌԻԹԻՒՆ ԳԻՏԱՌԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒՍԱՅԻՑ

Մարմնոյ կրթութիւնն վրայ:

Հալա՛ մեծապէս օգտակար ու առողջարար բան է: Նախ մարդ կը լուացուի ու կը մաքրուի. երկրորդ ի վիճակի կ'ըլլայ թէ իր ութն ուրիշին կեանքն ազատելու, քաջ լողորդ ըլլալը ենթադրելով: Երկրորդը միշտ պաղ ջրով պէտք են լուացուիլ. ասով իրենց ջրաց զօրութիւնը կ'աւելնայ, ցրտին դէմ տոկուն կ'ըլլան, ամառն իրեն արեան ջերմութիւնը կը չափաւորուի, ու անոր շրջանը կարգի կը մտնէ. բաց ասկից իրենց առողջութիւնը կը դարմանուի, որովհետեւ առողջութիւնն առանց մաքրութեան տեւական չիկրնար ըլլալ: Ամենէն աղէկ լուացուելու ատենն, արեւը չելած է. իսկ կերակրէն անմիջապէս ետքը ամենեւին աղէկ չէ: Երկրորդը ջուր մտնելէն յառաջ պէտք են տաքութիւնն անցընել, վերջէն ցաթկելով ջրին մէջ սուղիլ, ապա թէ ոչ արիւնը գլուխին կը զարնէ: Ով որ սուղիլ չի կրնար, այնպիսին նախ եւ յառաջ պէտք է գլուխը, վիզը, կուրծքը, ուսերն ու բազուկները պաղ ջրով թրջել: Տաք միջէն տաք ուերկու վայրկեան բաւական է ջրի մէջ մնալ զովանալու ու ջրերը զօրանալու համար:

Առանց վարդեալի լողալ սորվիլ ուզողը յոնգուզն ու աներկիւղ պէտք է ըլլալ: Իրը գիւրիցընելու համար, զոյգ մը ուռած փամփուշտ եւ կամ պարագ գոգում կը գործածեն: Նախ գէպ ի յառաջ երեսի վրայ ջուր կը նետուին, գլուխն ու վիզը շիտակ ու կռնակը քիչ մը ծուռ բռնելով: Վերքն որ

րունքները գրեթե չուրին մինչև երեսը վեր կը քաշեն, ետքն կ'երկնցընեն, նորէն կը քաշեն ու դարձեալ կ'երկնցընեն: Աս գործողութեան ատեն բազուկներն ալ կ'երկնցընեն, վերջէն դէպ ի երկու կողմ ձեռքներով ջրին վրայ կէս աղեղ կը կազմեն եւ պայտէս հանդարտ կրծոց վրայ յառաջ կ'երթըցուն: Բաղին ամէն մէկ շարժման հետ նաեւ ոտքերուն շարժումն ալ մղելով պէտք է ընկերանալ, որով յառաջ կ'երթըցուն: Անգամ մը ամէն ուղղութեամբ շարժելու ու սուգելու վարժելն ետքը, մարդ կրնայ ջրի մէջ կեանքը վտանգի մէջ ինկած մարդիկներուն օգնութեան հասնել ու աղատել: Անմէկ ապահովութեան համար, նաեւ պէտք է զգեստով լողալ գիտնալ, յանկարծ նաւաբեկութեան եւ կամ ուրիշ ջրի վտանգներու մէջ ինք զինքն աղատելու համար: Աղէկ լողորդ մը պէտք է որ նաեւ ջրին տակ կենալ ու ջրին տակէն լողալ գիտնայ: Ասոր համար պէտք է ինք զինքը քանի մը վայրկեան շունչը բռնելու վարժեցընել: Երբոր նորէն ջրին երեսը գալ կ'ուզուի, ան ատեն ոտքով ջրին կը զարնեն ու ձեռքներով վերի ջուրը դէպ իրեն վար կը ճնշեն: Լողալը շատ տեսակներ ունի, որոնք կըրթութեամբ կը սորվուի: Ան տեսակներն ալ գիտնալը հարկաւոր է, փոփոխութեան ու յոգնութիւն աւելելու համար, երբոր լողալը սովորականէն աւելի տեսելու ըլլայ:

Նեփէն բաղին ջրերը կը զօրացնեն, յաջողակ կ'ընեն, ու աչաց ստոյգ ու անմիջապէս չափ ստանալ կու տայ: Ասոր գործողութիւնը առարկայ մը կամ ձեռքով եւ կամ գործիքով մը նետելու կամ արձակելու վրայ կը կայանայ: Աս տեսակ մարմնայ կրթութեանց գլխաւորները հետեւեալներն են.

1, Նետահալութիւն կամ բաղնար նետել: 2, Փրօցողուց գնդակ խաղալը որն որ կամ բռնած եւ կամ ոտք կ'ըլլայ, եւ որովհետեւ ասոր մէջ դիւրաւ կրնայ փնտռուիլ, անոր համար բազուկի փայտն կամ կաշիէ գործիքով կը զինաւորեն, որն որ ձեռնոցի պէս կ'երեւայ: Բազուկի աս գործիքին մէջ կը խոթեն, ու ձեռքով անոր մէջի օղակը կամ կապը հաստատուն կը բռնեն, ու ան գործիքով գնդակը վեր կը նետեն: Աս խաղը բոլոր մարմնական կրթութիւնները հետն ունի, ու շատ զուարճալի է: 3, Պատին գնդակ նետելն ալ աղէկ կրթութիւն մըն է, մարմնը զօրաւոր, դիւրալիք եւ յաջողակ կ'ընեն: 4, Ափուծի խաղ որուն մէջ մէկը մէկային ափուծը կը նետէ, նոյնպէս խորհուրդ տալու բան է, ինչպէս նաեւ 5, նոյն Ափուծի խաղը որուն մէջ ափուծը կամ կաշիգունդը տախտակով մը կը նետուի: 6, Գնդամուղ (la balle, les quilles, le billard): 7, Գնդախաղ. Աս ամէն խաղերը թէ մարմնայ յաջողակութիւնը կրթելու ու թէ, զուարճութեան կը ծառայեն: 8, Փետրաղուց (volant) աս խաղը շատ հաւատարաւ իշխութիւն կը պահանջէ, գլուխը շիտակ ու վեր կը բռնէ, ու ամէն մարմնայ շարժումներ ընելու առիթ կու տայ: 9, Օգաթուիչ (cerf-volant) ալ յարմար խաղ մըն է տղոց համար, որոնց ճաշակը կրթելու կ'օգնէ նոյնը զարդարուն շինելու մէջ:

Մոգէն (Grimper) ալ տեսակ մը մարմնայ կրթութիւն է, որուն մէջ ձեռքները, բազուկներն ու սրունքները կը գործածուին, ծառի մը վրայ ելելու եւ կամ կայմի մը ծայրը հասնելու համար: Երկրասարքը մագլցելու ձեռքով, համբերութիւն, յարատեւութիւն ու մարմնայ ցաւերը արհամարհել կը սորվին:

Պատանիներուն կամայ կամայ մագլցել սորվեցընելու համար, գերանի կամ լարուած չուանի վրայ ձեռքներով ու բազուկներով կախուելու կը վարժեցընեն: Ով որ աս դիմելի մէջ երկայն ատեն կախուած կը կենայ ան կ'ըլլայ յաղթող: Ասկէց ետքը ցած ծառի մը վրայ մագլցի ելել վերապէս չուանէ սանդուխի վրայ ելելու կը վարժեցընեն: Մագլցել սորվելու ամենին վերջէ գործողութիւնը անխուած մէկ մասն հաստ սեան վրայ ելելն է: Աս կրթութիւնները մեծապէս կը զօրացընեն, առողջութեան ու մարմնայ յաջողակութեան մէկիկ օգտակար բաներ են:

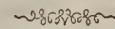
Մարմնը զօրաւոր ընելու ու կրթելու օգնող խել մը խաղերուն մէջէն միայն հետեւեալ մէկքանի հատը հոս կը դնենք:

1, Տախտակի մը կողմն վրայ քալել: 2, Լլոր գերանի վրայ քալել: 3, Ոտնացալով (échasses) քալել: 4, Սառուցի վրայ յատուկ հողաթափով սահել. աս վերջի կրթութեան

երկրասարք դիւրալիքութիւն, գեղ ու վայելչութիւն կը ստանան: 5, Չուանի վրայէն ցալիկէլ, տղոց ամենահասարակ զուարճութիւն մը: Ասիկա աղեղով ալ կ'ըլլայ:

Մարմնայ վայելչութիւնն ու դիւր աղտուութիւնը դիւրաւորաբար երկու հետեւեալ մարմնայ կրթութիւններով կը ստացուին. 1, Չիալարութեամբ ու 2, Չիախաղութեամբ: Չիալարութիւնը, ձիալարութեան դպրոցը կը սորվուի եւ ասի ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ձիւն օգտակարապէս գործածել ու անով զուարճանալ գիտնալ: Չիալ վրայ կենալու դիմելու բնական պիտ'որ ըլլայ, մարմնայ ամէն մէկ մասը պնդէս հանգիստ դիմելի մէջ պիտ'որ ըլլայ որ դիւրաւ շոգնուի: Հեծեալի մը հանգիստ դիմելու հիմունքն ալ հանգիստ կու տայ, աղատ գործածութեան մէջ առանց հարկաւորութեան ձիուն զօրութիւնը պէտք չէ փորձել: Վայելչ ու աղիւ դիմելու քաջ հեծեալի մը նշանակ է: Պէտք է որ հեծեալը իր ձիուն բնութիւնն ու յատկութիւնը քաջ ճանչնայ, եւ աս օգտակար ու գեղեցիկ անասունը ճանչնալու համար ամէն տեսակ տեղեկութիւններն ու արուեստը գիտնալու անփոյթ պէտք չէ ըլլայ: Ինչու որ ձիւն մարդու ընկերն ու օգնականն է անոր աշխատութեան ու կուռնոյն ատենը: Փայփայելով, շոգնորթելով ու աղէկ վարուելով ամէն ուղտածը կրնայ ձիոյն ընել տրուիլ: Անոր հակառակ խնամաւորութիւնը, բարկութիւնն ու գէշ վարմունքը կը խրտեցընէ կ'ապականէ, առանց վախճանին հասնելու: Փայտաշէն ձիւն վրայ մատանայ խաղը (jeu de hague) ձիալարելու աղէկ պատրաստութիւն ու անփոյն գլուարճութիւն մըն է:

Չիախաղութիւնը, ճարպկութեամբ սուր կամ ծուռ սուտեր գործածել գիտնալու վրայ կայացեալ է, իր ախոյեանը վերաւորելու ու ինք զինք անոր յարձակմանն պաշտպանելու համար: Չիախաղութիւնն ալ յատուկ վարպետներ ունի: Ասոր վարժութեան համար անսայր ու անծայր սուր կը գործածուի, որն որ շատ դիւրալիք է ու չիկոտորի, ծայրն ալ կ'ոճակ մը կայ չվերադառնալու համար: Չիախաղութեան գլխաւոր մասերն են. 1, Հարուած. 2, Յաւալընթաց խաղեր կամ ձեւեր. 3, Հարձակում: Աս մարմնայ կրթութեանց մէջ մարմնը մեծ դիւրալիքութիւն, շուտութիւն ու դիւրաշարժութիւն կը ստանայ. բայց աս առաւելութիւնները երկրասարքները պէտք չեն մենամարտութեան եւ ուրիշ բաներու գործածել, հապա հայրենեաց պատերազմի եւ կամ մահաբեր լծի մօտէն յարձակման մէջ:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԷ ԵՎ ԶՈՒԱՐՃԱԼԻՔ

Ճիւղը մը:

Երկու բարեկամ պաշտօնակալներ Գլայտը եւ Վինդերկարէն, 1813ին Լայպցիկի պատերազմէն քիչ մը ետքը, պատեւալի դաշտին վրայէն անցած ատենին, ծանր վերաւորած դաղիացի պաշտօնակալ մը տեսան, որ զինքը սպաննելու եւ իր խիտ ցաւոցը վերջ մը տալու կ'աղաչէր անոնց: Ասոնք թէ եւ անոր անոյցս վիճակը կը տեսնէին, բայց անիկա անգլիութեան գործը մը համարելով, առանց թշուառին խնդրքը կատարելու թող տուին, եւ մտքերնին դրին որ վերադառնալով մը փնտռեն եւ անով պաշտօնակալին օգնութեան հասնին: Բայց պաշտօնակալը տեսնելով որ խնդրքը չկատարուեցաւ, յուսահատութեամբ մէջ, անոնց վրայ զարհուրելի հայցութիւններ ու անեծքներ կը թափէր: — Աս դէպքէն շատ ատեն ետքը Գլայտը Ռենոսին կողմերը, հօրեղբորը այցելութիւն մ'ընել ուզելով, Վինդերկարէն բարեկամին կ'աղաչէր որ իրեն ընկերանայ: Հոն հասած ատենին երբոր Գլայտին հօրեղբայրը տունը չեղտան, իրարու հետ պոյտոյ մ'ընել ուզելով, քաղքի մը աւերակներուն հասան, որոնց մէջ արտարակ մը կար որ դեռ բաւական բնակութեան կրնար ծառայել: Պայծառ լուսնայ գիշեր մըն էր, եւ որովհետեւ Գլայտին հօրեղբայրը եղած այցելութենէն դեռ բան մը չէր գիտեր, եւ ասոնք ալ գիշերանց անոր այցելութիւն ընել չուզելով, եւ պատերազմի ատեն արդէն շատ գիշերներ բաց օդի մէջ անցուցած ըլլալով որոշեցին որ նոյն գիշերն աշտարակին մէջ անցը-

Իտալիային ապագայ յարաբերութեանց մէջ մեծ նշանակութիւն մը պիտի ունենայ Գալուստի իտալական զորքերը, որովհետեւ բոլոր աս փոփոխութեանց ու պատերազմներու հոգին ինքն էր: Գալուստի պաշտօնէն հրաժարելու ըստ յայտնի երեւութից կամայական չէր: Անշուշտ իրեն աւելեւ դուրսէն է որ ալ իրեն հարկաւորութիւն չկայ, եւ Գալուստի տեսնելով որ իր բաղձանքներն ու յայտերը գլուխ չէլան, հրապարակական գործունէութիւնը բոլորովին թողուց: Գալուստի հրաժարելէն ետքը Արեգէ դքսին յանձնուեցաւ որ Սարտենիայի համար պաշտօնէնից դահլիճ մը շինէ, թէպէտեւ ինքն ազատական էր, բայց Նաթուլէոնին հետ ունեցած մեծ բարեկամութեանը համար անպողծելի դժուարութեանց հանդիպեցաւ: Բայց Ռադացցի նոյնը գլուխ հանեց որոնց անդամներն են Լամարմորա դահլիճը, Տոպոմիտա արտաքին գործոց, Ռադացցի ներքին գործոց, Ալիւանա երեւմտեց, Մոնդիլիլի հասարակաց գործոց, Նիլիէիզի արեւարութեան պաշտօնէսը:

Ինչպէս Գալուստի կոմսը, այսպէս նաեւ գրեթէ բոլոր Իտալացիք եղած խաղաղութեան վրայ ամենեւին գոհ չեն, որովհետեւ իրենց միտքը դաժնը չեղաւ: Փարիզէն եկած լոբերուն նայելով, Իտալիայի մէջ Նաթուլէոնին կենացը դաւաճանութիւն մ'ալ եղած է, բայց աս բանի մասնակից եղողը քաղաքականութեան մէջ ըլլալով Ալիւստի իշխանն ու Պարոն Գիլլոն ասոր վրայ երկայն խորհելով որոշեցին որ իրը ծածուկ մնայ, եւ անոր ներքու: — Գարձեալ Կարիպալտին թէեւ Սարտենիա թող տալով ինք Գաղղիա գնաց, բայց իրեն ազատական գունդը, ինչպէս նաեւ Գոսկանային Ռադացցի զորապետին ազատական գունդը գէնքերնին թողուլ չեն ուզեր:

Պրուշ* Գերմանիայի բոլոր զօրաց համար իրեն տրուած հրամանատարութիւնը մերժեց, եւ հիմնը զօրքը խաղաղութեան վիճակի մէջ կը խոթէ: Գերմանիա պատերազմի ասպարիզին ամանակ անյուսակի վրէժ մ'ունենալուն վրայ խիստ խռոված է, եւ ապագայ մրկալից ժամանակէ մը կը վաննայ եւ կը սպասէ:

Աւստրիայի Կայսրը խաղաղութեան ստորագրելէն ետքը, նորէն ազատական* զինուորներն վերջ տուաւ, եկած տարուան զօրաժողովն որ աս տարի պիտի ընէր, ան ալ աստ եւ այժմ թողուց: Գիլլոնի ժողովրդեան* որ ամենքն ալ դէնք առած էին հայրենիքը պաշտպանելու համար, շնորհակալ ըլլալէն ետքը, հրաման տուաւ որ ամենքն ալ տեղերնին երթան: Իսկ զօրաց մէջէն որոնց թիւը 900 հազարէն աւելի էր, միայն ընտանեաց տէր եղողները կ'արձակէ:

Աւստրիայի այսպէս շուտով խաղաղութեան միտելուն պատճառը, արդէն մեր ընթերցողաց ալ ծանօթ պիտի ըլլայ: Ինք թէ եւ երբեք պատերազմներու մէջ թշնամեաց խիստ ջարդ* մը տարել ետ քաշուեցաւ, բայց բանակը ցրուած չէր, զօրութիւնը գեւ նոյն վիճակի մէջ էր ինչպէս յառաջ, դիւնուորները (որոնք խաղաղութեան լուրը առնելով արտաքին կարգի տիրեցան), նորէն զանուելու բորբոքման մէջ էին, եւ բոլոր բանակը այնպիսի դրից մէջ էր* որ Գաղղիացիք ամիսներով աշխատելու ըլլալին ան չորս ամիսութիւնները չէին կրնար**) առնել, եւ արդէն աս ամիսն 4ին, 5ին յառաջապահները դէպ ի վիշտաբանագա շարժած էին որ նոր պատերազմ մ'ալ տան, բայց հոն թշնամին չէին գտած, ուստի աս ամէն սրտազանքը յայտնի կը ցուցնեն թէ Աւստրիայի խաղաղութիւն ընելուն պատճառը բանակի մէջ պիտի չիմտուէր այլ բանակէն դուրս: Կայսրը ամիսն 15ին աւստրիական ժողովրդեան տուած յայտարարութեան մէջ* (պատերազմի ատեն անոնց ցուցուցած բիւր հայրենասիրութեանց շնորհակալ ըլլալէն ետքը) եղած խաղաղութեան պատճառը, իր բնական դժբախտութիւնն (Պրուշէն եւ անով բոլոր Գերմանիայէն) դառն էր իրենց իրենց իրենց կողմէն, եւ նոյն յայտարարութեան մէջ կ'ըսէ թէ թշնամին

* Ամէն մէկ անգամուան Գաղղիայի եւ Աւստրիայի պաշտօնական լրագիրներէ ճիշդ թիւն հանելով, արդէն մեր լրագրոյն մէջ հրատարակած ենք, որուն մէջ կ'երեւայ թէ Գաղղիական Սարտենիական բանակը, Աւստրիացոյցն շատ աւելի մեծել եւ վերաւոր ունեցած է:

** Ինքն Նաթուլէոն Կալուստի առնելու համար 1796ին Յունիստէն—1797 Փետրուար ինը տոնս աշխատած է:

ինքզինքը աւելի ներողամիտ եւ աւելի չափաւոր ցուցուց քան թէ մեր դաշնակիցը: Պրուշ պատերազմին սկզբունքն է վեր ինքզինքը ուղղող եւ չուղղող, միաբան եւ անմիաբան կը ցուցնէր: Կայսրը Ապրիլի 29ին պատերազմ* սկսելը ժողովրդեան յայտարարութեամբ մ'իմացնելու ատեն կ'ըսէր թէ աս դաշնակից մէջ մէկ մասնակցէն էր: Բայց չէ թէ միայն աս յայտը պատրիկ ելաւ, այլ նաեւ Պրուշին ընելու միջնորդութիւնը, Աւստրիային աւելի փնտաւար էր, քան թէ Նաթուլէոնին պահանջածը: Հիմայ* որ խաղաղութիւն եղաւ եւ Պրուշ գեւ միտքը դաժնը գլուխ չէր հանած, Աւստրիայի նկատմամբ բռնած ծածբան արդարացի եւ կ'ուզէ, անոր համար Պարոն Շլայխի* արտաքին գործոց պաշտօնէսին իր բոլոր օտար տէրութեանց քով եղած դեռպանաց չրջաբերական մը հանեց որուն մէջ ինքզինք կ'արդարացնէ թէ իր միջնորդութիւնը Աւստրիայի համար, ամենեւին դժգոհ չէր: Բայց բոլոր յայտարարութեան մէջ յայտնի կ'երեւայ որ չէ թէ միայն յօգուտ Աւստրիայի բան մը չկայ, այլ եւ ոչ ալ մարդ անկէ իրեն բռնելու ընթացքը կրնայ իմանալ, որովհետեւ, ուրիշ բան չէ բայց եթէ Աւստրիային թշնամի ազգաց հետ ինչպէս են Ռուսը եւ Անգլիացիք, բռնելու ընթացքներնուն վրայ միաբանելու ճիգ մը: Բայց անկէ* անդին Ռուսն ալ կը սպառնար, եւ յայտնի կը ցուցնէր որ Աւստրիային Իտալական երկիրներէ հրաժարին իր բաղձանքն ալ է, նոյն եղանակաւ կը վարուէր Անգլիա ալ, եւ այսպէս եթէ որ Աւստրիա պոտիկ զոհ մ'ընէր չուզելու ըլլար, չորս մեծ տէրութեանց եւ յեղափոխութեան մը հետ պիտի պատերազմէր: Աս մեկնութիւնը առհասարակ ծանօթ մեկնութիւնն է, բայց երկու վեհապետաց մէջ ուրիշ ինչ բաներ անցած ըլլալը դեռ չենք գիտեր: Աս ստոյգ է որ ընդհանուր կարծիք մը ամենուն վրայ տիրած է թէ Լոմպարդիա միայն աստ եւ այժմ* Աւստրիայէն բաժնուած է եւ շատ չ'անցնիր նորէն իրեն ամբողջացուցիչ մասը պիտի կալմէ: Իսկ ասոր օրինակն արդէն առաջին Նաթուլէոնին ատենէն ունինք, 1795ին Լեպալէի* Կալուստի Աւստրիա ի շնորհս Գաղղիացոց Լոմպարդիայէն հրաժարեցաւ եւ 1815ին դաշամբը նորէն տուաւ:

Գիլլոնի փոքր ամիսն 17ին գերմանական դաշնակցութեան նիստին մէջ Աւստրիա խաղաղութեան գլխաւոր կէտերը ծանուց, եւ զօրքն ու բերքերը խաղաղութեան վիճակ դնելու յանձնեց: Նոյնպէս ամիսն 7ին Պրուշի նկատմամբ ըրած առաջարկութիւնը (բոլոր գերմանական զօրաց վրայ վերին հրամանատարութիւնը Պրուշէ յանձնելը) ետ առաւ:

Նիւպոլիոնի* Հելուէտացի, զօրաց եւ նէպոլիտեցի զօրաց մէջ դժբախտաբար սխալ ըմբռնման մեծ կռիւ մը բացուեցաւ: Իսկ ասոր պատճառն հետեւեալն է: Քանի որ Հելուէտիայի դաւաճանքն իրենց սեփական կառավարութիւնը ունէին, Նէպոլիտեցի մէջ ալ ամէն մէկ Հելուէտացի գունդը իրենց դրօշին մէկ կողմը Նէպոլիտեցի զինանշանը եւ մէկալ կողմն ալ իրենց դաւաճանը կը կրէին: Աս սովորութիւնը Հելուէտիային դաւաճաններուն միտնալէն ետքն ալ առանց միտ դրուելու կ'երթար: Հելուէտիայի դաշնակցութեան աս սովորութեան վերացուելուն հրաման դալով, երբոր Նէպոլիտեցի տէրութիւնն ասոր վերջ տուաւ, Հելուէտացիք կարծելով որ ասով Հելուէտիայի քաղաքացի ըլլալէն դադարեցան, իրենց դրօշը կը պահանջէին: Եւ վեցհարիւր հոգի Գալուստի միջեւ ժողուելով թաղաւորը կը ստիպէին: Թաղաւորը հրաման տուաւ որ կամ Նէպոլիտեցի դրօշն տակը դաւնան եւ կամ գէնքերնին ձգելով ճէնոպայի վրայէն հայրենիքնին երթան: Անոր յամառութեամբ թէ մէկ եւ թէ մէկալ խնդիրը մերժեցին եւ յարձակողական սկսան: Խեղճերն իրենց կուրութեան զոհ եղան. մեռելոց թիւը 40ը անցաւ, իսկ վիրաւորներունը ստուգել կրկին է: Բայց նեպոլիտեցի զօրքն ալ շատ կրեց: Իտքը Հելուէտացիք իրենց զօրանոցները քաշուեցան: Թաղաւորը անմիջապէս 2000 հոգի ամենմէ նաւու մէջ դնելով Մոսիլիայի վրայէն իրենց հայրենիքը խաւրեց: Երկրին մէջ մնացած Հելուէտացիներն ալ իրենց հաւատարմութեանը մէջ տատանելու վրայ են, եւ կ'երեւայ որ ամենքն ալ Նէպոլիտեցի պիտի ելնին:

Փորթուգալի* մեծապառ թագուհին ամիսն 16ին խիստ փողացաւ մը վախճանեցաւ:

ԵՌՌՌՄԱ

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻԻ 17.

1859

Բ. ՀԱՅՈՐ

ՅԱՆՈՅ ԽՂԻԿԸ ԿԱՄ ԳԻՊՈՒՐԿ

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Առաջակաց խոյնը:

էս գիշերանց Վեֆելսպուրկին Տին ամրոցին ստորերկեայ եւ ինայլութեամբ լուսաւորեալ կամարի մը տակ գաղտնի ֆէֆէ ժողոված էր եւ ֆէֆէ ծառաներէն չորսը զԳիպուրկ բանաէն հանեցին եւ իր շղթաներովը ան զարհուրելի կամարին տակը տարին: Եւոր Գիպուրկ ներս մտնելու ատեն դիմակաւորեալ սեւ ասպետները, սեւով պատած աթոռներու վրայ նստած տեսաւ, մուտքին վրայ կրթնեցաւ կեցաւ: Ետքը հաստատուն քայլերով յառաջ գնաց եւ ժողովոյն մէջ տեղը կենալով կը հարցընէր. «Ո՞ւր եմ»:

«Գիպուրկ, Վէսթֆալիայի սուրբ դատաստանի առջեւն ես, քու վրագ ամբաստանութիւններ կան», պատասխանեց ֆէֆէ դատաւորներէն մէկը:

Գիպուրկ հանդարտութեամբ սեւ ասպետները կը քննէր, մէյ մ'ալ յանկարծ, կարծես թէ կայծակէ զարնուած, դողալով քանի մը քայլ ետ քաշուեցաւ:

«Տէր Աստուած», դռնեց սարսափմամբ. «անդէօք աղէկ կը տեսնեմ: Կարելի բան է. չէ նէ պարզ կատակ մըն է: Ո՞՛հ. Աստուած տար թէ անանկ բան մ'ըլլար: Ի՞նչ. դուն եղբայր Յովհաննէս, դուն իմ թշնամեաց գլուխը, դուն ֆէֆէ դատաւորաց մէջ: Չէ, չէ կարելի բան չէ, դուն ասանկ մէկը չես կրնար ըլլար: Դուն, զարհուրելի կերպարանք, որ հոն սարսափելի արիւնային դատաստանին գլուխն անցած նստած ես, մէյ մը ձայնդ լսեցուր. կ'աղաչեմ չէ մի ըսեր, Երկնից սիրոյն համար, ըսէ, ըսէ որ դուն իմ Յովհաննէս չես»:

«Գիպուրկ, դժբախտութեամբ աղաչանքդ չեմ

կրնար կատարել», պատասխանեց զարհուրելի կերպարանքը: Պէտք է որ հաստատական պատասխանեմ, որովհետեւ ես Յովհաննէս Վեֆելսպուրկն եմ, դուք եւ գահատէր սուրբ ֆէֆէ, եւ աս սուրբ պաշտօնիս մէջ ես ոչ քու Յովհաննէսդ եւ ոչ ալ բարեկամդ, այլ սուրբ արգարութեան պաշտօնեայն եմ»:

«Ո՞ր երկինք, բարերար, ամենազօր Աստուած», դռնեց Գիպուրկ զարհուրանօք. «Ինքն է: Ձայնն ալ իրեն ձայնն է, եւ ինքն ալ հաստատեց թէ ան է: Նաեւ բարեկամութեան դադրելն ալ իմացուց: Ուրեմն դուն Յովհաննէս, դուն եղբայր, դուն իմ դատաւորս պիտի ըլլաս»:

Գիպուրկ խորունկ շունչ մ'առաւ եւ աչքէն արցունք մ'իջեցաւ: «Յովհաննէս», ըսաւ քիչ մ'ատեն լուռ կենալէն ետքը, «եւ քու վրագ բնաւ ասանկ կարծիք մ'ունեցած չէի: Քանի մը վայրկեան յառաջ ո՞վ կրնար համարձակիլ զքեզ անհաւատարիմ եւ մատնիչ համարելու. եւ եթէ որ մէկն ասանկ կարծելու ըլլար, համարձակութեամբ երեսը կը զարնէի ու կ'ըսէի թէ անամօթ ստասաց մըն է: Քառասուն տարիէ ի վեր զքեզ իմ բարեկամն կ'անուանեմ եւ իբր եղբայրս կը սիրեմ: Աստուած՝ որ ամենագէտ է, վկայ է թէ ան ատենէն ի վեր զքեզ ինչպէս սրտանց կը սիրէի: Չէս յիշեր մեր երգումը, զոր Աստուծոյ ըրած ենք իրարու հաւատարիմ մնալու համար: Ես նոյնին մինչեւ հիմակ հաւատարիմ գտնուեցայ, եւ զքեզ քանի մը վտանգներէն ազատեցի: Յովհաննէս վախցիր Աստուծմէ եւ երգմանդ հաւատարիմ եղիր: Նայէ, քու բարեկամդ ու եղբայրդ առջիկ կեցած է իր շղթաներովը, ինք անմեղ է, եւ դուն զանի կարող ես փրկել: Ուրեմն, սիրելի բարեկամ իբր անմեղութեանս պաշտպան յառաջ եկուր եւ փրկէ զիս»:

«Սիրելի Գիպուրկ», կրկնեց դուքսը դողդոջուն ձայնով, «դուն միշտ կը մոռնաս թէ աս սուրբ տեղը դիմացդ եղողն ո՞վ է: Աս վայրկեանիս մէջ ես քու Յովհաննէսդ չեմ, այլ սուրբ ֆէֆէ՝ գահատէրը. հոս քու բարեկամդ չեմ, այլ քու դատաւորդ, եւ աս սուրբ գահին վրայ պէտք է որ ամէն մարդկային նկատումները մոռնամ, եւ արգարութիւնն ամենայն խստութեամբ կատարեմ: Կրնաս երեւակայել, սիրելի

Գիպուրկ, իմ սրտիս մեծ ցաւը, զոր կը զգամ եթէ որ իմ սուրբ պարտքէս ստիպեալ զքեզ մահուան դատապարտելու ըլլամ,:

«Իսկ Զովհաննէս, կրկնեց Գիպուրկ, «քու Կոթփրիտդ առանց դատելու անշուշտ պիտի չդատապարտես, ապա թէ ոչ, չէ թէ միայն բարեկամութեանդ այլ նոյն իսկ արդարութեանդ վրայ ալ կրնամ տարակուսիլ: Ըսէ ինծի մահուան արժանի ըլլալու Խնչ յանցանք ըրի,»:

«Ստոյգ է, սիրելի Գիպուրկ, պատասխանեց դահատէրը «որ ամբաստանելոյն խօսածներն երկայն բարակ մտիկ ընելը մեր սովորութեան եւ հիմակուան սահմանադրութեան դէմ է, ամբաստանութիւնը կը լսենք, ամբաստանողին երգում ընել կու տանք, եւ ամբաստանեալը կը դատապարտենք: Առջի երկու պայմաններն արդէն եղած են, եւ միայն վճիռը մնացած է: Բայց որովհետեւ դուն իմ բարեկամս ես, եւ ես զքեզ ազատել կը բաղձամ, անոր համար աս անգամ բացառութիւն մ'ընել կ'ուզեմ,»:

«Ուրեմն լսէ, սիրելի Գիպուրկ թէ զքեզ Խնչ բանի մէջ կ'ամբաստանեն: Դուն տասը ասպետաց ամիրոցներ եւ Միւնիսէնթալի աբբայութիւնը կործաներ ես, վանքին ինչքերը բոլոր յափշտակեր, եւ Կէրվարիուս աբբան քու ձեռքդ զարկեր սպաններ ես: Սուրբ Ֆէֆէն օրինաց համաձայն այսպիսիները մահուամբ կը պատժուին: Ո՛հ, դժբախտ Գիպուրկ, Խնչպէս կ'ուզէի զքեզ ազատել եթէ կարելի ըլլար: Բայց բոլոր ժողովականք քեզի դէմ են, եւ եղած սուրբ երգում մը, ազատութեան բոլոր յոյսն անկարելի կ'ընէ,»:

«Դուր ժողովականք սուտ կը խօսին, գոչեց քաջութեամբ Գիպուրկ. «սուտ կը խօսին որովհետեւ վրաս ասանկ յանցանքներ կը դնեն: Դուն ալ գիտես Զովհաննէս որ աս յանցանքներն անամթ ստեր են,»:

«Մտոր վրայ միմուալ եւ ընդհանուր տժգուհութիւն մը լսուեցաւ: «Սուրբ Ֆէֆէն նախատեց, գոչեցին բանի մը բերաններ «Մահուան տասնպատիկ արժանի եղաւ, գոչեցին միւսները:

«Վահատէրն իղմէ իմ անձիս պաշտպանութիւնը պահանջեց, կրկնեց Գիպուրկ, «ուրեմն իմ համառօտ պաշտպանութիւնս լսեցէք,»:

«Օհ կ'ամբաստանեն թէ տասը ասպետաց ամիրոցներ քանդած եւ աւար առած ըլլամ: Ամբաստանողը կը հրաւիրեմ որ տասն ամիրոցներէն միայն մէկ հատն անուանէ, Գիպուրկ աս լսաւ եւ քիչ մ'ատեն պատասխանի սպասեց: Բայց որովհետեւ ամէն մարդ լուռ կեցաւ, խօսքն սկսաւ յառաջ տանիլ: «Կը լռէք, համրացաք: Խնչո՞ւ չէք խօսիր, ինչո՞ւ յանցանքս երես չէք զարներ: Ինչ, տկար եւ մահկանացու մարդէ մը Աստուծոյ աւելի կը վախնաք, որուն առջին սուտ զրուցեցիք եւ սուտ երգում ըրիք,»:

«Չայնդ քաջէ, անամթ, լռէ զԱստուծոյ առաջդ, պոռագին շատերը միաբերան ժողովքին մէջ:

«Կերեցէք ինծի սուրբ դատաւորներ, կրկնեց Գիպուրկ առանց վախի. «ան ատեն կը լռեմ երբոր անձինս պաշտպանութիւնը կը լմննայ: Ես էական կիտի մը վրայ ալ զիս պաշտպանել կ'ուզեմ: Զիս յանցաւոր կը համարիք դարձեալ թէ Միւնիսէնթալին աբբայութիւնը քանդած եւ Կէրվարիուս աբբան իմ ձեռքս մեղուցած ըլլամ: Յառաջ գայ տեսնենք, մէջերնէդ ո՞վ որ զիս այսպիսի յանցանք յանցաւոր ամբաստանած է նէ: Թող իր ամբաստանութիւնն իմ առջեւ ալ նորոգէ,» Գիպուրկ նորէն կեցաւ:

«Ինչ, նորէն կը լռէք: Մէջերնէդ մէկն ալ չ'ըհամարձակիր յանցանքս ցուցնելու: Բայց ի վերայ այս ամենայնի երգում ըրած էք: Գուր Գիպուրկէն վախնալու բան մը չունիք որ անդէն եւ շղթայիք կապեալ առջեւիդ կեցած է, եւ այսպէս սուտ յանցանքները կրկին եւ կրկին անգամ կը հաստատէք, զոր սուրբ Ֆէֆէն եւ Աստուծոյ առջին զարհուրելի երգմամբ մ'ալ հաստատած էք: Նորէն կը լռէք: Ինչ, կը կարծէք որ ինծի պատասխանելու պարտական չըլլաք: Թէ որ ասանկ կը կարծէք, ան ատեն աս դատաստանական ձեւերն Խնչ բանի կը ծառայեն: Խնչո՞ւ դատի նստեր էք: Աշխարհքիս մէջ ո՞ր դատաստան առանց լսելու դատապարտելու իրաւունք ունի: Բայց դուք զիս լսեցիք, անմեղութիւնս տեսաք, եւ թէ վրաս ամենափոքր յանցանք մը չէք գտներ: Ուրեմն սուրբ Ֆէֆէ դատաւորը շղթաներս քակելու եւ զիս ազատ թող տալու մի դանդաղեք: Դուն Զովհաննէս, դուն բարեկամս, դուն առաջին եղիր ինծի ազատութիւնս աւելտելու: Հրամայէ սա ծառայից որ շղթաներս քակեն, որ ազատութեամբ քու բաղկացող թուշիմ, եւ զքեզ իբր եղբայր կրծոցս վրայ ճնշեմ: Խնչո՞ւ կը դանդաղես, բոլոր ժողովականաց մէջ մէկը զիս ոչ յանցանքի մը պարտական ցուցուց, եւ ոչ ալ յանցանք մը հաստատեց: Տես մէյ մ'ի՞նչպէս ամենքն ալ կը լռեն, ոչ որ կը համարձակի սուտը նորէն կրկնելու: Ուրեմն ազատէ զիս, եւ Վեսթֆալեան դատաստանին իբր դահատէր, քու անմեղ եղբայրդ ազատ հրատարակէ,»:

«Զովհաննէս դու կը դանդաղես: Դուն Կոթփրիտդ, քու անմեղ եղբայրդ դատապարտել կ'ուզես: Թշնամեացս յանցանքին մասնակից կ'ուզես ըլլալ, անոնց պէս անմեղի մ'արեամբ ձեռքդ արտաւել, եղբայրասպան ըլլալ եւ ասով սուրբ Ֆէֆէն առաջակաց բոյն դարձնել կ'ուզես,»:

Մտոր վրայ Ֆէֆէ դատաւորներն երկու ձեռքերով ականջնին խփեցին եւ զարհուրելի ձայնով մը կը պոռային, «Վահատէր յանուն Աստուծոյ եւ սուրբ Ֆէֆէ կ'երգուընցնենք զքեզ որ աս հայհոյքն վճիռը տաս,»:

Ինչ ատեն դահատէրը դողդոջուն եւ մարած ոձայնով մը իր անմեղ բարեկամին վճիռը տուաւ: Գիպուրկ աչքերը գետինը խոնարհեցուցած կը լսէր:

Քանի մը վայրկեան խոր լուծիւն մը տիրեց: Վերջապէս Գիպուրկ աչքերը վեր վերցուց որոնց վրայ արցունքը կը փայլէր, եւ բերանը բացաւ եւ ըսաւ.

“Աս լուրը գուցէ լաւագոյն է քան թէ խօսիլը: Մեր Փրկիչն ալ կը լուէր զինքն անմեղութեամբ դատապարտած ատենին: Բայց դժբախտութեամբ անոր համբերութիւնն ու հոգւոյ զօրութիւնը ինծի կը պակսի: Արովհետեւ առանց գլխուս մազերը տնկուելու եւ առանց երակացս մէջ արեան շրջանը խառնակելու դատաւճուոյս որուն բերնէն գալը չեմ կրնար մտածել: Ստոյգ է մահունէ չեմ վախնար, դուք իսկ արդէն վկայ էք որ հարիւր անգամէն աւելի աներկիւղ անոր դիմացը ելած եմ: Բայց զիս սարսափեցընող մտածմունքն ան է որ Յովհաննէս՝ զոր ես իբրեւ իմ անձս կը սիրէի, իմ մատնիչս եւ սպանիչս կըլլայ: Յովհաննէս՝ իմ վտանգովս կեանքդ փրկած ատենս եւ քու իմ կրծոցս վրայ կոծնած շնորհակալութեան արցունքը թափած եւ զիս կենացդ փրկիչը կանչած ատենդ, մաքեղ բնաւ չէր անցներ որ քու կոթփրիտդ հիմայ սա տեղն այսպէս առջեւդ պիտի կենայ: Տես, Յովհաննէս, քու կոթփրիտդ կը մեռնի, բայց քեզի չեբարկանար: Չէ, չէ իմ անմեղ արիւնս քու վրագ չգայ, Աստուած քեզի իր դատաստանին առջեւն ելած ատենդ ներէ: Աղէկ դիտեմ որ իշխանութեամբ ու պատուով կուրցած չըլլայիր, այսպիսի սարսափելի յանցանք մը չէիր գործեր: Բայց դուն դժբախտ Յովհաննէս մեր հին բարեկամութեան սիրոյն համար մեռնելէս յառաջ ինծի երեք բան շնորհէ:”

Լուսնին ան ըլլայ որ խեղճ ամուսնոյս եւ մէկ հատիկ որդւոյս խնայուի: Երկրորդը՝ որ իմ ծեր ծառայիս Պեննոյին աղատութիւն տրուի, մահունէս յառաջ ինծի հետ առանձին խօսելու: Երրորդ որ զիս մահուն պատրաստելու համար ինծի քահանայ մը խաւրովի:”

Երեք աղաչանքներն ալ ընդունելի եղան, եւ Քրիստոս ծառայից հրամայուեցաւ որ զինքը նորէն բանտ տանին եւ մէկ ժամ ետքը գլխատեն: Գիպուրկ զբան առջեւէն արտասուելից աչօք դարձաւ, նորէն մէյ մ’ալ դահատիրոջ նայեցաւ եւ խեղճ ձայնով մը գոչեց իրեն “Յովհաննէս միտն բարով, բայց դուն ինծի գէշ ըրիր: Եւ աս բանը քեզի բարերար Աստուած ներէ: Ինծի նայէ, մէկ ժամու մէջ Գունիկուհի տայիդ քոյիւ եմ: Անշուշտ ան ալ քեզի պիտի ներէ: Աստուած տայ որ գոնէ անդին իրարու հետ տեսնուինք:”

Գիպուրկ քահանայի մը ձեռք մահուն պատրաստուելէն եւ անկէ յաւիտենական կենաց հացն ընդունելէն ետքը, իր ծեր Պեննո ծառան բանտը մտաւ: Հերս մտած եւ տիրոջը ոտքն ինկած ատեն երեսին քոյնը նետած էր եւ կը դողար: Պեննո աւոր ծուկը բռնեց եւ արտասուօք կը թրջէր:

“Ո՛հ, Աստուած ողորմի, գոչեց ծեր Պեննո

քիչ մ’ատեն լուէլէն ետքը: “Սիրելի տէր, ի՞նչ դարհուրելի բան լսեցի: Աստուած տար որ ստոյգ չըլլար: Լսեցի որ պիտի մեռնիք եղեր: Ըսէք, սիրելի տէր. ըսէք մէյ մը թէ խօսածս սոսու է: Արովհետեւ ասանկ բան մը ձեր բարեկամին տունն անկարելի է:”

“Ստոյգ ելիր, սիրելի Պեննո, կրկնեց հանդարտութեամբ տէրը: “Քաջալերուէ եւ մտիկ ըրէ: Քու լսածդ, սիրելի Պեննո ստոյգ է: Ե՛ս ալ ժամ մ’առաջ քու կարծիքդ ունէի, ես ալ կը կարծէի որ բարեկամիս տան մէջ ինծի ասանկ բան մը չիկրնար պատահիլ: Բայց մարդու վրայ վստահիլ չըլլար եղեր: Բարեկամս իր տան մէջ տէր չէ: Իմ վերջի անգամ հոս գալէս ետքը, աս տեղը չարագործաց բոյն եղեր է: Աս անկրօն, անաստուած եւ անխիղճ մարդիկ իմ ցմահ թշնամիներս են: Մինչեւ որ զիս ձեռքերն չձգեցին նէ չհանգչեցան: Աս մարդիկներն իմ բարեկամս կուրցընելով իրենց ձգած եւ իմ մասնիչս ըրած են: Սիրելի եւ բարի Պեննո միտնութեամբ եւ մի լար թէ որ ժամէ մը լաւագոյն կենաց անցնելու ըլլամ:”

“Ո՛ր մեծագոր Աստուած, գոչեց ցաւով ծեր ծառան. “ուրեմն ձեր մեռնիլն ստոյգ է: Գուր մեռնելու ըլլաք իմ վեճակս ի՞նչ պիտի ըլլայ: Ո՛հ սիրելի եւ բարի տէր, թոյլ տուէք որ ես ալ ձեզի հետ մեռնիմ:”

“Լս անկարելի է, սիրելիս, պատասխանեց Գիպուրկ սրտանց շարժած: “Չէ դուն պիտի չմեռնիս, ես քեզի համար աղաչեցի որ քեզի չդալին: Գուն՝ մահունէս ետքը ամրոցս վաղէ եւ մահունս լուրն իմիններուս տար:”

“Լս ծերս, ես արդէն կորածս ինչպէս աս գործքը պիտի ընեմ, կը հարցընէր Պեննո հեծկըւտալով: “Ես, սիրելի տէր ձեզմէ պիտի բաժնուիմ, ես առանձին տուն պիտի երթամ. ալ ձեզի պիտի չկրնամ ընկերանալ, ձեզի պիտի չկրնամ ծառայել: Ո՛հ տէր աս բանս չեմ կրնար ընել: Այսչափ տարիներէ ի վեր բոլորովն ձեզի հետ ապրեցայ, հիմայ ձեզմէ պիտի բաժնուիմ: Աս աշխարհքիս վրան ալ զձեզ պիտի չտեսնեմ: Ո՛հ, Տէր ալ չեմ կրնար ապրիլ: Ծեր եւ բարի ծառան աս ըսաւ եւ սկսաւ բարձրաձայն լալ:

“Բարի եւ հաւատարիմ Պեննո, կ’ըսէր Գիպուրկ շարժած, “հանդարտէ եւ ալ մի լար: Տես մէյ մը, ինծի ալ ի՞նչ ըրիր, բռնի աչքէս արցունք իջեցուցիր: Երեսուն տարիէ ի վեր, ասի աչացս մէջ տեսած առջի արցունքդ է: Բայց զիս յարտատուս շարժողն, սիրելի Պեննո քու հաւատարմութիւնդ, քու սէրդ է: Բարերար Աստուած քեզի փոխարէնն հատուցանէ: Բայց սիրելիս ալ մի լար, ապա թէ ոչ, ասով սիրտս աւելի կը շարժես եւ իմ հրաժեշտս աւելի կը դժուարցընես:”

“Երեքէք ինծի տէր, պատասխանեց Պեննո. “ալ չեմ ուզեր լալ. կ’ուզեմ հանդարտիլ: Երկնից

եւ աստուածային Նախախնամութեան դէմ չեմ ուզեր տրանջալ, այլ քանի որ ինծի դեռ կրնաք հրամայել, կը հնազանդիմ: Բայց ի վերայ այս ամենայնի այնպիսի մարդու մը, որ ձեր ծառայութեան մէջ ծերացած է, աս ժամուս մէջ ձեր մեռնիլը տեսնելն, եւ ընդ միշտ զձեզ թողուն շատ խիստ ու դժուարին բան է: Երանի՜ թէ Աստուծոյն անմիջապէս տուն դարձած ըլլայինք, եւ աս աւաղակաց պրին պցելութիւն ըրած չըլլայինք: Ուրեմն աս՝ ձեր անբարեկամն է, որուն համար քանի անգամ կեանքերնիդ վտանգի մէջ դրիք, եւ որուն վրան ամէն առթի մէջ պարծանօք կը խօսէիք: Աս ձեր անբարեկամն է որ հիւրասիրութեան իրաւունքն այսպէս անամօթ եղանակաւ աւրեց, զձեզ մատնեց, եւ նաեւ արեան դատաստանին ձեռքը տուաւ: Բարեկամաց հետ ասանկ վարմունք կ'ըլլայ: Աս բանս մարդկութիւն է: Ղեփելապուրկ ձեզի դէմ՝ անամօթաբար վարուեցաւ եւ ձեզի Զուգայ մ'եղաւ: Ստուգիւ ձեր բարեկամութեան եւ ձեր հաւատարիմ սիրոյն անարժան գտնուեցաւ,:

«Աս խօսքերն հիմայ մէկ դի թող, սիրելի Պեննո, պատասխանեց Գիպուրկ քաղցրութեամբ, «Զովհաննէս միշտ ասանկ չէր: Անի երբեմն հաւատարիմ բարեկամ եւ ազնիւ մարդ մըն էր: Չար մարդիկներ զինքն ապականեցին: Ես իրեն թողութիւն տուի, Աստուած ալ որ շատ գթած է, ան ալ անոր թողութիւն կու տայ: Հիմալ ինծի նայէ, սիրելի Պեննո, ես քեզի հարկաւոր բաներ ունիմ ըսելու, եւ ժամանակս արդէն հասնելու վրայ է,»:

«Իմ մեռնելէս ետքը դուն տուն դարձիր, եւ երբոր սիրելի ամուսինս զքեզ ողջունելէն ետքը կը հարցընէ թէ տէրդ ո՞ր է, իրեն ասանկ պատասխանէ, «Գիպուրկ ալ չկայ եւ իր հոգին Աստուծոյ ձեռքն է,»: Ըսէ նաեւ իմ սիրելի Վերդուտայիս որ Գիպուրկ անմեղ էր, եւ իբր այր մեռաւ, եւ մեռնելու ատեն ամուսնոյն եւ տղուն անունները կ'արտաբերէր: Թէ ամուսինս եւ թէ տղաս ինծի համար շատ պիտի լան, բայց դուն, սիրելի Պեննո դուն զիրենք մխիթարէ,»:

«Բայց ո՞հ, ես առանց իմ տիրոջս ամրոցն հասնելու ըլլամ, ի՞նչ չարաչար ողբ պիտի պատճառեմ, կը դռնէր բարի Պեննո,»:

«Աստուած զձեզ կը զօրացընէ, պատասխանեց Գիպուրկ, որ աս հարուածը քաջութեամբ ու համբերութեամբ տանէր: Ի մասնաւորի իմ Գունոս մխիթարէ եւ ըսէ իրեն որ ինք իր ծեր մօրը նկատմամբ մխիթարութիւն ու նեցուկ ըլլալու համաձայն այր մ'ըլլայ: Թէ որ ինք միշտ առաքինի եւ քաջ կ'ըլլայ, հօրն օրհնութիւնը բնաւ վրայէն պիտի չպակսի, եւ ան ալ գիտնայ որ հօր մ'օրհնութիւնը որդւոյն տունը կը հաստատէ: Ըսէ իրեն՝ դարձեալ որ մեռնող հօրը վերջին կամքն է որ ինք բնաւ հօրը մահուան վրէժը չխնդրէ, եւ աստուածային խօսքը միշտ մտածէ որ կ'ըսէ՝ «Իմ է վրէժնդ»:

«Եւ անգամ մը, Ամէն անգամ վրան վրէժի ներքին թեան հոգի մը գալու ըլլայ պէտք է որ ինք իրեն յաղթէ եւ թշնամեացը ներէ, ինչպէս որ հայրը մեռնելու ատեն ներեց: Եւ յիշէ ստեպ Վենարաին օրինակը որ մեռած ատենը, զինքը խաչ հանդերձու համար կ'աղօթէր: Ինք զինքը յաղթելուն վրայ, սրտին մէջ ստուգիւ մեծ ուրախութիւն պիտի զգայ, ուր որ վրէժ խնդրելովն, որովհետեւ աս գործքը քրիստոնէական գործք մը չէ. միայն դառնութիւն կրնայ ունենալ: Բաց ասկէ, սիրելի Պեննո հրաման կու տամ քեզի, որ միայն իմ տղուս եւ անկէ զատ բնաւ մէկու մը ամրոցի ճիւղին գաղանիքը չայայտես, որովհետեւ մինչեւ հիմալ ալ իզմէ զատ միայն դուն եւ Ռուբերտ աս բանս գիտէիք: Իմ տղես յանուն հօրը խոստում մ'առ որ աս գաղանիքն միայն իր ծոցին մէջ մնայ, եւ ան ծածկուած բարեկամն այնպէս յարգէ ու պատուէ, ինչպէս որ իր հայրը կը մեծարէր, եւ պատրաստ ըլլայ անոր ապահովութիւնն ու կեանքը, ինչքովն ու արեամբը պաշտպանելու: Ըսէ նաեւ իրեն որ աս նկատմամբ ամէն բան իմ բերդապահէս կրնայ տեղեկանալ, որուն ես իմ ձեռնագրովս ալ ամէն բան յանձնած եմ: Սիրելի Պեննո աս ամէն բան հաւատարմութեամբ պիտի կատարես,»:

«Ամէն բան, սիրելի տէր, ամէն բան, ինչ որ ինծի յանձնեցիք նէ կը կատարեմ, պատասխանեց Պեննո:

Ետքը վրայ բանտի դուռը բացուեցաւ եւ երկու ֆէֆէ ծառաներ ներս մտան որ ազնիւ Գիպուրկը մահուան տանին: Ասոնցմէ մէկը ժանգոտած բանալու գուռ մը բացաւ միւսն ալ աղօտ կանխեղով մը ներս մտաւ: Ասոնք Գիպուրկին ալ նշան ըրին որ ներս գայ: Գիպուրկ քաջութեամբ եւ հաստատուն քայլերով, իբր թէ քնանալու սենեակը կ'երթայ, ներս մտաւ: Խղճաձեւ եւ նեղ սանդղէ մը վար իջան: Քսանուեթը աստիճան վար իջնալէն ետքը, վարն ամէն մէկ քայլերին, կամարկերու տակ խիստ արձագանգ կու տար: Իսկ ծեր Պեննոն, ճիւղի մը պէս տժգունած եւ երկու կողմը տատանելով ետեւնէն կ'երթար: Վարը նորէն ժանգոտած երկրթէ գուռ մը բացուեցաւ եւ նեղ ու մութ խուց մը մտան: Հոն միման մէջ կառաւիքարանին քով դիմակաւորեալ մը կը կենար, եւ ձեռքը ճերմակ լաթ մը կար: Եւ յառաջ եկաւ ու դատապարտեալին երկընցուց որ անով աչքը կապեն:

«Չէ, չէ, ըսաւ Գիպուրկ հանդարտութեամբ. «Ես մահը շատ անգամ տեսած եմ եւ անկէ չեմ զարհուրիր,»:

Ետքը վրայ իր հաւատարիմ Պեննոյին վերջի համբոյրը տուաւ եւ նորէն իր ամուսնոյն ու որդւոյն բարեւ յանձնեց: Ետքը ծուներ դրաւ եւ ջերմեռանդութեամբ «Հայր մեր, մ'ըսաւ: Պեննո ալ միտեղ կ'աղօթէր: Ետքը ծառաներէն մէկուն դառնալով ըսաւ «Զովհաննէս դքսին ըսէ որ իր բարեկամն իրեն չիբարկանար, այլ իր մշտապէս սէրը շարունակելով, լաւագոյն կենաց կը փոխադրուի,»:

Վիպուրկ աս ըսաւ եւ իր ծեր գլուխը կառաւի-
նարանին վրայ դրաւ, եւ կացինը վզին վրան ինկաւ:

«Ո՛ր բարերար Երկինք, մեծազօր, ամենակարող
Աստուած, աղնիւ տէրս ասոր ալ համբերեց, երկինք
անոր հոգին իր գոգն ընդունի, գոչեց գողալով հա-
ւատարիմ Պեննո: Արիւնոտ գլուխը ձեռքն առաւ,
յարգութեամբ պագաւ, եւ գունատեալ երեսը,
արտասուաց հեղեղով լուաց. եւ մազերէն փունջ մը
կտրեց եւ նոյն ժամու մէջ զարհուրելի ամրոցը թողուց:

Պէտքը շարունակուի:

ԾԱՊԵՐ ՄԷԼԵԱԳՐԻՍ

Գ. ՍՈՒԵՐ

Արքայաձայնիկ (*Fritularia*)

Աս ծաղկին յատկութիւնները շուշանին շատ նման
են, եւ անկէ քիչ կը տարբերին: Ասոր ամէն տեսակին
ծաղիկը վար կախուած եւ սոխը թեփաւոր է:

Այստեղապակ Ա. (*F. imperialis*) Շատ ծանօթ եւ
հաւանականաբար Պարսկաստանէն յառաջ եկած պարսիկի
ծաղիկ է, ցօղուններուն ծայրը գրօշաձեւ ծաղիկներ ունի,
որոնք աղիւտի պէս կարմիր եւ կամ դեղին են: Եւ ծաղկին
ամէն մէկ տերեւին յատակի գոյնին վրան սեւ բիծ մը
կայ: Թէ գունով եւ թէ ձեւով շատ տեսակներ ունի,
կան գծաւորեալ, գոյնզգոյն, բազմաթերթ տեսակներ, եւ
կան ալ որ բազմաթերթ եւ գրօշաձեւ են: Ինչպէս ծանօթ
է Մայիսին սկիզբը կամ Ապրիլին վերջը կը ծաղկին: Կախուղ
բայց շատ աղբով երկիր կ'ուզէ, եւ սոխին շաւնալովը
կրնայ բազմացուիլ: Պղտիկ սոխերը զլեւասոր սոխէն բաժնելու
եւ զտա անկելու է: Իսկ զլեւասոր սոխը ամէն երեք տարին
մէյ մը Յուլիսին պէտք է հանել եւ նորէն անկել: Թէ որ
սերմը ժողովուրդու ու անկուելու ըլլայ, կրնայ նոր տեսակներ
ալ յառաջ գալ, բայց սերմէն յառաջ եկած տունկը
ծաղկելու համար շատ ժամանակի կը կարօտի: Ծաղիկները
կտրուելու ըլլան, տունկը կը տկարանայ եւ հետեւեալ
տարին՝ սովորաբար կամ չեծազկիր եւ կամ դէշ կը ծաղ-
կի: Ասոր աղէկ ու խոշոր եւ գեղեցիկ գոյնով տե-
սակները Հոլանտայէն պէտք է բերել առլ:

Հասարակ Ա. (*F. Meleagris*). Հարաւային Եւրո-
պայի մէջ դաշտերու վրայ կը գտնուի: Աս ալ շատ ծանօթ
է, տերեւները նեղ եւ ափսոսաձեւ են, եւ ըստ մեծի մասին
մէկ եւ կամ քանի մը բայց կղզեացած ծաղիկներով.
գոյնին եւ նկարին նկատմամբ շատ տեսակներ ունի: Կան
սեւ կամ մուր կարմիր բծերով խառնուած ձերմակ եւ
կարմիր, կան դարձեալ դեղին եւ կարմիր կամ աս գոյ-
ներով տեսակներ, կան նաեւ բազմաթերթ ալ: Ասի փափուկ
ու պարարտ երկիր եւ շուք կ'ուզէ, կրնայ ընծանակի մէջ
ալ յառաջ գալ: Ասոր սոխին ծաղերը բաժնուած ու տնկու-
ած ատենը կայսերապաւիկին պէս պէտք է խորունկ տըն-
կել, այլ երկրին երեսէն միայն երկու մասնաշաղի խորունկ:
Ասոր ամէնէն շատ գտնուած տեսակները են ա) կանաչ
ծաղիկով, ձերմակ ծաղիկով, բ) խոտալիւնը, մեծ ու դեղին
ծաղիկով, գ) ուշ ծաղիկով, սեւ եւ ծիրանիկարմիր ծաղ-
կով, դ) գորշ ձերմակը, ե) անբիծը, զ) բազմաթերթը,
է) մէկ ցօղունի վրայ երկու կամ երեք ծաղիկով տեսակը:

Ծաղկին զանազան տեսակը յառաջ բերելու համար, սերմը
հասածին պէս կը ժողուի եւ արկեղ մը մէջ կը ցանուի եւ
ցրտէն ազատ տեղ մը կը դրուի: Երկրորդ տարին Սեպտեմբ-
բերի մէջ, սերմէն յառաջ եկած արմատները, ածուի մէջ
երկու մասնաշաղի խորունկ կը տնկուի: Հին սոխերը զարդի
համար գունդ գունդ կը տնկուին եւ ամէն երեք տարին
մէյ մը կամ կը փոխադրուին, եւ կամ կը հանուին ու նո-
րէն կը տնկուին: Իսկ աճեցընելու համար 3—5 սոխ, փա-
փուկ եւ աւաղախառն պարարտ հողով ընծանակի մը մէջ
երկու մասնաշաղի խորունկ կը տնկուի, եւ ընծանակով
մէկտեղ հողոյ տակ խորունկ կը թաղուի. եւ Գեկտեմբե-
րին հետզհետէ տաք խցերու մէջ կը բերուին:

Պարսկական Ա. (*F. persica*) Մայիսին — Յունիս
կը ծաղկի: Ասոր կըր եւ ձերմակէկ սոխին մեծութիւնը
նարնջի մը չափ է, աս սոխը 1—3 ոսնաշաղի բարձր ցօ-
ղուն մը կ'արձակէ, որուն վարի կողմը, երկայն, նեղ, որա-
ծայր եւ կոհակաձեւ խիտ տերեւներով է, իսկ ծայրը 50էն
աւելի դէպ ի մէկ կողմը կախուած ծաղիկներ ունի, որոնք
բերավորի ձեւով իրարու վրայ շարուած են: Ծաղիկները
բնկուցի մը մեծութիւն ունին, եւ մանուշակագոյն կամ
ծիրանեկարմիր են եւ Մայիսին կը ծաղկին: Մեր կողման
ձմեռներու խստութեանը համար, պէտք է ձմեռը տերեւ-
ներով ծածկել: Ասոյ ծաղիկներն ալ կարելի աղէկ չէ:

Պիւռենեան Ա. (*F. pyrenica*) Պիւռենեան լեռանց
վրայ եւ Ռուսաստան կը գտնուի եւ Ապրիլի ու Մայիսի
մէջ կը ծաղկի: Տերեւները նեղ, նիզակաձեւ ու ծուռ են,
ծաղիկը զանազան գոյններով: Հասարակ արքայաձայնիկին
պէս երբեմն նաեւ ընծանակի մէջ ալ կը դարմանուի:

ԲԵՂԱԲԵՂԵՏԵ ԵՎ ԶՕՐԵՂԱՐԵ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՍ

ԳՆՈՒՐ

Վաղուր կոմը, որ մինչեւ Ալեքսանդրական խա-
ղապութիւնը՝ Բիւմանդեցւոց առաջին պաշտօնեայ էր եւ
հիմակ հրաժարեցաւ, իր հայրենեայ պատմութեան մէջ
երեւելի եղաւ հին ընտանիքէ յառաջ եկած չէ: Իր հայրը
Կիցցայի մէջ հաստատուած էր, եւ Կարդու Ալպերը թա-
գաւորէն, (հիմակաւանին հօրմէն) ազնուականութեան վի-
ճակ բարձրացաւ: Գամիլլոյ Վաղուր 1809ին Գուրին ծնաւ,
իր առջի կրթութիւնը նոյն քաղքին մէջ ընդունեցաւ,
եաքը Փարիզ եւ Լոնտոն երթալով նոյնը կատարելագոր-
ծեց: Իրեն սիրական գիտութիւններն էին տերութեանց
գիտութիւններն ու ի մասնաւորի ազգային անտեսութիւն,
եւ աս ծիւղերու մէջ ստացած գիտութիւնները, պատճառ
եղան, որ կանաչ երեւելի պաշտօններու մէջ մտաւ: Մշա-
կութեան քննարկութեան (*Associazione agraria*) հաստա-
տուելու առնին ինքն ալ անգամ եղաւ, եւ մշակութեան
հետ նաեւ իր քաղաքական վախճանները յառաջ կը տա-
նէր, եւ քանի մ'ազատականաց հետ «Յարա-Նիւ», *Risorgimento*
գործընդգրկուող սուաւ, որով ժողովրդեան մէջ 1847ին
սահմանադրական դաշտապանները տարածեց: Բնականա-
տես կը հետեւի որ ան տարուան յազմանց ինքն ալ մաս-
նակից եղաւ, եւ ինքն ալ ստորագրած էր ան թղթին՝ ու-
րով ժողովուրդը Կարդու Ալպերդէն սահմանադրութիւն

կը խնդրէր: Խորհրդանոցին բացուած առջի տարին, Գաւառի պատգամաւոր ընտրուեցաւ, առ տարին թէեւ շատ առիթներ ունեցաւ բայց իր գործունէութիւնը չցուցուց: Բայց 1849ին խորհրդանոցին մէջ՝ երբոր կենդանի, աջակողմեան եւ ձախակողմեան (կղերց եւ ազատականաց) կողմնակցութեան վրայ զօրացաւ, խորհրդանոցին մէջ Գաւառի տղայութիւնն աւելցաւ, եւ 1849ին խորհրդանոցը՝ Աւստրիային խողաղութեան պահանջունները, երբոր անպայման ընդունիլ չէր ուզէր՝ լուծուեցաւ: Ան առնելով մարգէզը զԳաւառը դաճիւծի մէջ խոթեց: Արտաւի որ՝ տ'Ածեկոյ զԳաւառը իբր Սանդա Ռոզային յաջորդ, Վիկտոր Էմմանուէլին առաջարկած առնելը, թագաւորն բռն ըլլայ: «Ան մարդն ամէն բանի մէջ պիտի մտնէ», Աս բռնին՝ կատարեալ գլուխ ելած ըլլալն արդէն զիտնէր:

Սոյոգ է որ նոյն առնէն անմիջապէս Գաւառը ինքզինք չցուցուց, որովհետեւ ի սկզբան վաճառականութեան պաշտօնարանին թերթիակալը ձեռք առած էր, բայց ինքն էր որ խորհրդանոցին երկու ծայրերն իրարու հետ միացնելով, դաճիւծին հաստատուն նեցուկ մը շինեց: 1851ին ելեւմտից պաշտօնեայ ալ եղաւ: Ան պաշտօնին համար մեծ կարողութիւն, փորձ եւ գործունէութիւն ունեցող մէկը պէտք էր: Սարտինիա՝ հաղիւ թէ քաղաքական եւ անտեսական կենաց թմրութենէն արթնցած էր, այնպիսի պատերազմի բռնուեցաւ, որ երկրին զօրութիւնն ու հարստութիւնը փճացուց, եւ սրպէս զի Սարտինիա՝ Եւրոպայի տէրութեանց նկատմամբ ունեցած յարաբերութիւնը չխորանցներ, առ մեծ վերքը պէտք էր բժշկել, եւ մեծ գործունէութիւն ցուցնէր: Գաւառը առ նկատմամբ ամէն կարելի ծիգն բռնաւ, երկրին ազատ վաճառականութեան օգնեց, ծամբաներ եւ երկաթուղիներ շինեց, գրացի տէրութեանց հետ վաճառականական դաշնակցութիւններ բռնաւ:

Գաւառին բռնած ընթացքը, խորհրդանոցի մէջ մեծ ընդունելութիւն գտաւ, ասով իրեն պէս ազատական ընկերները՝ անեական աջ կողմն անցնելու սկսան: Իբր հոն հասաւ որ դաճիւծը կառավարող երկու անձինքը, Գաւառը եւ տ'Ածեկոյ, խորհրդանոցին մէջ ամէն մէկն իր կողմնակցութիւնն ունէր, եւ հետզհետեւ ելեւմտից պաշտօնեան կողմնակցութիւնը, պաշտօնից գահերիցուն կողմնակցութեան աւելի շատնալով, դաճիւծին մէջ՝ տարաձայնութիւն մտաւ որ Գաւառին դուրս ելելով (1852ին սկիզբը) լուծուեցաւ:

Գաճիւծը անով զօրաւոր նեցուկ մը կորսնցուց, եւ նոյն տարի Հոկտեմբերի մէջ լուծուելու պարտաւորեցաւ: Ըսոր արտաքին մէկ պատճառն ալ Գաճիւծի պատեմական տխուր հետ՝ եկեղեցական ընչից նկատմամբ եղած տարաձայնութիւնն էր: Թագաւորը կը տատամէր կը մնար, եւ չէր գիտեր թէ տէրութեան զեկն որուն ձեռքը յանձնէ պահպանողական կողմնակցութենէ ոչ որ կը համարձակէր՝ այսպիսի առնել, առանց տէրութեան բռնած ընթացքէն մեծապէս խտորեւելու դաճիւծ մը կազմելու: Թագաւորը զԳաւառը նորէն ձեռք առնուլ պատշաճ տեսաւ: Գաւառը նոր դաճիւծ մը շինեց եւ նոյնին գահերէց ըլլալով՝ ելեւմտից գործողութիւնն ալ վրան առաւ: Ինչ որ Վիկտոր Էմմանուէլ ի սկզբան Գաւառին համար բռն էր, նոյնը հիմայ վերջի ծայրն հասաւ: Գաւառը կոմսը չէ թէ միայն դաճիւծին հոգին, այլ նոյն իսկ դաճիւծն էր: Իր առջի ծիգն ան էր որ խորհրդանոցի կողմնակցութիւնները միացնելով

ժողովրդեան վրայ վերնադուլութիւն ստանայ: Սկսաւ ալ յառաջ երթալ եւ այնպիսի բաներու ձեռք գտնաւ՝ որոնց իր նախորդները բնաւ ետեւէն չէին ինկած: Թէ եւ Գաճիւծի նախապետն ու եկեղեցականները դէմ կը դնէին, բայց անոնց խօսածներուն ականջ չկանելով, եկեղեցական ինչքերը ծախեց: Եւ որովհետեւ իր մտադրութիւնը ուրիշ նպատակներու ուղղած էր, անոր համար իր բռնած ընթացքը կատարեալ գլուխ հանելը թող տուաւ:

1848ին, Սարտինիայի՝ Իտալիայի նկատմամբ ունեցած դիտաւորութիւնը, որովհետեւ պարապ ելած եւ անկէ ետքն ալ Նովարայի դէպքով ծածկուած մնացած էր, Գաւառին ձեռքով նորէն կենդանութիւն առաւ: Ան դիտաւորութեամբ՝ յայտնի էր որ իր նպատակին համակցութեամբ՝ Աւստրիային ձեռքէն Լոմպարտիան յափշտակել էր, զոր երկայն մտածելով, եւ հաստատուն թաղելով յառաջ երթալով բաները կ'եփէր: Ան վախճանին համակցութեամբ համար տ'Ածեկոյ Մարգէզին սկիզբը՝ որ էր զաղկապական աղբեղութիւնը Իտալիային վրայէն հանել մերժեց: Գաւառը «օտարականները», Իտալիայէն մերժել կ'ըսէր նէ միայն Գերմանացիները կ'իմանար: Իսկ Գաղղիացիները ներս կանչելով, հայրենիքը զաղկապական դաւառ մ'ընելու վտանգի մէջ դնելով, հազար տարիէ ի վեր Իտալիայի մէջ տիրած, եւ զէջ հետեւութիւններ յառաջ բերած քաղաքականութեան կը հետեւէր:

Սարտինիա արեւելեան պատերազմի մէջ անօգուտ մասնակցութեամբ, երկրին մեծ զօհեր յառաջ բերաւ, բայց արեւմտեան տէրութեանց հետ կապուեցաւ եւ Փարիզի մէջ մեծ տէրութեանց հետ ժողովքի մտնելով փոխարինութիւն մը գտաւ: Հոն նորէն «Իտալական խնդիրը», յուզելուց, հոն խնդիրը յառաջ չեղնաց: Բայց ինք անկէ անմիջապէս ետքը սկսաւ Ալեքսանտրիան զօրացնել, կամայ կամայ Գաղղիային հետ բանը եփել, Աւստրիայի դէմ սպառնալ: Ասով վերջապէս հիմակուան պատերազմը ծագեցաւ, բայց զանազան պատճառաց համար ինք հրաժարեցաւ:

Գաւառը կոմսն իր կերպարանքով իբր հանգարտաբար կը քաղցր վարմունք ունեցող քաղաքացի մը կը ստորագրուի, բայց երբեմն երբեմն իր ծածուկ եւ հենգնական ծիծաղը, արհամարհողի նշան կու տայ: Իբր ծարտարախօս չոր է, բայց արտաքցող կարգի անկեղծ եւ կռուելու պատրաստ:

ԲՈՎԱՆԳԵԿՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐԱՆԵԱՍԻՑ

Մարտագիտութեան վրայ:

Մարտագիտութիւն (tactique) բնութիւն կ'իմացուի, պատերազմ մղելու արուեստը, որն որ չէ թէ միայն շատ մեծ ծախսութիւն կամ զիտութիւն, հապա նաեւ առողջ միտք, ուղիղ դատաստան, արտաքցող կարգի արտեսութիւն ու հաստատուն քաջատրտութիւն կ'ենթադրէ:

Պատերազմը, կամ Յարձակողական կ'ըլլայ եւ կամ Պաշտպանողական, Օգնիչ եւ կամ Քաղաքական պատերազմ:

Յարձակողական պատերազմն ան առնէ կ'ըլլայ, երբոր ազգի մը պատիւն ու իրաւունքը, նոյնքը բռնաբարող կամ բռնաբարելու սպառնացող ազգին դէմ կը պաշտպանուի: Պաշտպանողական պատերազմն մէջ թշնամոյն յարձակումը ետ կը մղուի ու հայրենիքն անոր դէմ կը պաշտպանուի: Օգնիչ պատերազմն ան ժամանակ կ'ըլլայ, երբ որ պատերազմի մէջ նեղ մտած դրացի բարեկամ ազգին օգնական զօրք կը խաւրուի, կամ զանի-

կայ պաշտպանելու համար թշնամին երկրին վրայ յարձակում կ'ըլլուի ի շնորհս բարեկամ ազգին: Իսկ առաջադաս պատերազմ երկրի մը ամենէն մեծ խորապանն ու գծրախոտութիւնն է: Ինչու որ պատերազմը մի եւ նոյն երկրին կամ քաղքին քաղաքացեաց մէջն է:

Աղէկ սպարապետ մը պէտք է ամէն բանէն յառաջ իր ու թշնամւոյն զինուորական զօրութիւնը ճիշդ ծանշայ գիտնայ իրարու հետ կշռելու համար: Եթէ իր գլխաւոր զօրութիւնը ձիաւորաց վրայ կը կայանայ, ան ատեն պէտք է որ դաշտային ու բաց կողմերն ընտրէ զանոնք ճակատեցնելու համար: Իսկ եթէ իր գլխաւոր կարողութիւնը հետեւակաց վրայ է, ան ատեն ատենց համար ալ յետեւային կողմերը, կիրճերը եւ այլն պէտք է ընտրէ: Եթէ որ մէկ կողմին զօրքը բազմաթիւ ու քաջ է, անոր հակառակ թշնամւոյն տկար, նորաժողով զօրքէ բազմաթիւ, եւ կամ երկայն ատեն անգործ կենալով անգոր եղած, ան ատեն կը նայուի որ պատերազմ մըուի, իսկ եթէ հակառակն է նէ ան ատեն պատերազմին ետ կենալու կը ջանացուի: Ասոր համար սպասով դիւր մը, ամուր անցք կամ կիրճ մը կ'ընտրեն, միայն թշնամւոյն յառաջ գալն արգելելու բաւական կը սեպեն, ու կը ջանան ասով ատեն վատարկելու ու պատեհ ժամանակի սպասելու: Թշնամւոյն կը շրջապատեն, ու անոր բանակին մօտ գտնուած աղէկ բարձրաւանդակներն ու դիրքերը կը բռնեն, ու անոր պաշարը եւ այլն կը կտրեն: Բաց ասկից պատենէնքու մէջ կը մնան ու ամենեւին անհաւասար զօրութեամբ պատերազմ չեն ընէր, ու ամէն տեսակ միջոցներ ու պատերազմական հնարքներ կը գործածեն:

Սպարապետ մը պէտք է նաեւ պատերազմի ասպարէզ եղած երկիրը ճանչնայ: Ուստի ասոր համար այլ եւ այլ իմաստուն պաշտօնականներու հրամանատարութեամբ փոքր զօրաբաժիններ կը խաւրէ, որ երթան նոյն երկիրը աղէկ մը ճննեն ծանշան ու անոր վրայ տեղեկութիւն բերեն: Աս տեղեկութիւնն անհրաժեշտ հարկաւոր է, երբ որ ուղուի բանակ մը իր թնդանութենով, պարէնով ու բեռնակիր անասնոց ճարակով կարճ ու յարգարեաց ճամբէ մը յառաջ տանիլ: որովհետեւ պէտք է գետերը, առուներն եւ ուրիշ ջրերը աղէկ գիտնալ, որոնց վրայէն որ զօրքը պիտ'որ անցնի, ինչպէս նաեւ անտառներն ու կիրճերը: Աս տեղեկութեամբ ու ծանօթութեամբ սպարապետը կարող կ'ըլլայ իր զօրքն այնպիսի տեղ մը բանակեցնել կամ զետեղել, ուր թէ մարդիկներն ու թէ անասուններն իրենց պարէնը գտնեն: Գարձեալ այնպիսի դիրքի մէջ պէտք է գտնուիլ, որ կարող ըլլայ օգնական զօրք առնուիլ, ու թշնամի զօրաբաժիններուն դիմաւոր բանակին հետ միանալու արգելել: Իր զօրքը պէտք է այլ եւ այլ զօրաբաժիններու բաժնել, ու պատերազմի համար յարմար գետին մ'ընտրել: Եւ շարունակ թշնամին անհանգիստ ընելու ի միջակի ըլլալ: Եթէ ծանօթութիւններով տեղեկ կ'ըլլայ նոյն երկրին ինչպիսի ցորեն, ճարակ, բնակիչը, պաճար եւ այլն ունենալուն, եւ թէ սայլ ու գրաստ ունի՞ զօրաց պարէնը հոգալու ու զանոնք փոխադրելու համար:

Սպարապետ մը պէտք է ճշդիւ գիտնալ, թէ իր զօրքը ինչպիսի պարէնի հարկաւորութիւն ունի, ամէն մէկ զուտը որ ըստ օրէ որչափ հաց, խոտ եւ այլն կ'ուզէ:

Սպարապետ մը պէտք է նաեւ գիտնալ հարկաւոր ռազմավարները, զոր օրինակ թնդանութիւններուն, զնդակներուն, ուսմբելուն, վաւարի եւ այլն թիւն ու չափը, որոնք հարկաւոր են պատերազմ մը մղելու, պաշարման ձեռք գործելու եւ այլն, համար:

Օտք կամ բանակ (armée) ըսելով կ'իմացուի, շատ մը զօրաբաժիններու գումարութիւնը, որոնք հետեւակ ու ձիաւոր զօրքէ կը բաղկանան, իրենց հարկաւոր թնդանութիւններով ու կազմածներով: Եւ ամէն մէկն ալ իրենց առանձին հրամանատարն ունի, որն որ իրենց ընկու շարժումներն ու գործողութիւնները կ'իմացնէ:

Հետեւակազօրաց գունդ մը (un régiment d'infanterie) երեք կամ չորս խումբէ (bataillon) կը բաղկանայ, ամէն մէկ խումբն ալ գարձեալ ութ վաշտ (compagnie) ունի: որոնց ամէն մէկը 60—100 հոգի ունի: Պատերազմի ատեն աս թիւերը կը շատան:

Չիաւորաց գունդ մը (un régiment de cavalerie) երեք միջեւ չորս վաշտ (escadron) կը բաղկանայ, եւ ատենց ամէն մէկն ալ չորս հեծելոց վաշտ (une compagnie de cavalerie) կը կազմուի, որոնց ամէն մէկը 50—80 հոգի ունի:

Չէրքերն ասոնք են: Պատրուգաւոր հրացան, Սուխ, Սուր, Ատրճանակ, Թնդանութ ու Սանդ:

Հակառակող (camp) ըսելով կ'իմացուի, բաց դաշտի վրայ տեղ մը, ուր զօրքը կրնայ ճակատ յարգարել ու խել մ'ատեն կենալ: Արդ աւորեալ ճակատող մը, բաւական մեծ ճակատ (front) (այսինքն առջեւի կողմն) պէտք է ունենալ, ճակատ յարգարելու ու ըստ պատշաճի զօրաց պէսպէս շարժում տալու համար:

Հակառակողը նոյնպէս հարկաւոր խորածորները պէտք է ունենալ գնդերը ժողվելու ու ճակատի յարգարելու համար: Հակառակ (այսինքն գնդերուն առջեւի կողմն) պէտք է աղէկ պատասպարուած ըլլալ, այսինքն պէտք է հոն գետ կամ ճակին մը եւ կամ ուրիշ արգելք մ'ըլլալ թշնամւոյն յարձակման դէմ: Կաւե կողմը կամ (թեւերը) այսինքն երկու կողմերը, պէտք են թշնամւոյն յարձակման դէմ ինչ եւ իցէ արգելքներով ամբ բացուած ըլլալ: Գարձեալ ճակատակողը պէտք է ամէն տեսակ իրիկուն իր հարկաւոր պարէնն ունենալ, ու մօտ տեղերը ջուր, փայտ ու ձիերուն համար ճարակ պէտք է գտնուիլ:

Մարտ կամ պատերազմ (bataille) ըսելով կ'իմացուի երկու թշնամի բանակներուն, հետեւակ, ձիաւոր, թնդանութաւ ձիգ զօրաց, իրարու դիմաց դալը, զարնուիլը իրար ջարդելու, բաժնելու ու ի փախուստ աճապարել տալու համար: Արդ զպատերազմ ան կ'ըսուի, որուն մէջ մէկ կողմը կատարեալ յաղթութիւն կ'ընէ, այնպէս որ թշնամւոյն բոլոր զօրաբաժինները ջարդուած, լուծուած ու փնտուած պատերազմի դաշտը թողուլ փախչելու կը ստիպուին: Ասոր հակառակ եթէ միմեկ հետեւակազօրք կամ ձիաւոր զօրքը յարձակում ընէ իսկ զօրաց մեծ մասն անոր մասնակցութիւն չունենայ, ան ատեն ասիկա կռիւ (engagement) կ'անուանուի:

Ն Ո Ր Ք Ի Ր Տ Ե Ր

Նոր օրումնաւ մը.

Համալրելի լրագիրը, Շէքիւրի քաղքէն Ռուսոֆ Զուլէն հետեւեալ թուղթն ընդունեցաւ:

«Երկրին բոլոր բնակչացը:

Աստուծոյ օգնութեամբ յաղորդուցի ան գիւտը, զոր միջեւ հիմայ բոլոր աշխարհը ետեւէ ինկած էր: Եւ ասոյ օգնութեամբ է, որն որ ամէն մարդ գործնականապէս կրնայ գործածել աւանց հոգի, աւանց կազի կամ որպիսի եւ իցէ եղանակաւ օրապարիկ լեցնելով: Աս նաւը շատ գիւտաւ կը կառավարուի, քննուած, փորձուած եւ կատարելագործուած է: Ա՛յ որ ծիծաղելով գիւտը կը ցնցէ, իրական ճշմարտութիւնը զայն պիտի ամէն կասկածներէն կը բժշկէ: Իմ օգնութեամբ էական յատկութիւնները հետեւեալներն են. 1. Ամէն տեղ աւանց արուեստական մեծ գծուարութեան, գեղեցիկ ձեւով եւ աղէկ նիւթէ, մէկ հոգւոյ համար 300 ֆւլէշ, կը շինեմ: 2. Կաւեւորներ երկրուն, ինչպէս նաեւ անոր աղատ շարժմանց համար, մէջը եղող մարմնաւոր ոյժ մը տալու հարկաւորութիւն չունի: 3. Օգնութեամբ ամէն ուղղութիւն գիւտաւ կրնայ բռնել, ի բաց առեալ միայն գէպի ետ սուր անկիւնական շարժումը: 4. Ասով ճանապարհորդը որչափ կ'ուզէ կրնայ բարձրանալ, եւ ամէն վայր կենան երբ որ ուզէ կրնայ իջնալ, նորէն երկը, ինչպէս եւ որչափ անգամ որ կ'ուզէ: 5. Խիստ հոյս ալ երբ որ օդի վրայ ճամբայ ընողը զգոյշ եւ աշխարհը կը գտնուի ամենեւին վտանգաւոր չըլլար, եւ անով ի միջակի կ'ըլլայ այնչափ ատեն որչափ որ հետը կերակուր ունի, ճամբայ ընելու: 6. Ամենեւին թուելու չհնամանի, այլ ճիշդ եւ նկարագրական մտք, օդոյ մէջ ճամբորդութիւն ընելու նաւ մըն է: Ինչեւ հիմակ աս նկատմամբ եղած գիւտերը նախանձելի չեն, իմ գիւտս ալ գիւտաւ հրատաւակել չեմ ուզեր, այլ հասարակութեան կը դիմեմ, եւ կը

ԵՐԱՅԻՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 18.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՅԱՆՈՅ ԽՂԻԿԸ ԿԱՅՔ ԳԻՊՈՒՐԿ

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Խղձմուսնաց խոյթ :

աճուան դատապարտու-
թիւնը Գիպուրկ ընդու-
նելէն եւ ֆեֆէ ծառանե-
րէն տարուելէն ետքը դադ-
անի ֆեֆէ ժողովքը լու-
ծուեցաւ : Գատաւորները
կարծես թէ երկրի վրայ
նոյն գիշերը մեծ յաղձու-
թիւն մ'ըրած ըլլան՝ աթոռներն ուրա-
խութեամբ ձգելով ելան :

“Ա՛յ երջապէս սուրբ ֆեֆէ՛ ամենէն վտանգաւոր
թշնամին Տօր Գիպուրկն ալ, մէջ տեղէն վեր-
ցուեցաւ,՝ կ'ըսէր իւրաքանչիւր իր ընկերին :

Գիպուրկն սպաննողները բարձրաձայն ուրա-
խութիւններով ան սրահը դարձան ուր քիչ մ'առաջ
կ'ուտէին ու կը խմէին : Եթէ որ մէջերնին մէկհատիկ
յարգելի ասպետ մը գտնուելու ըլլար, պէտք էր որ
հաստատէր թէ խեղճ Գիպուրկին մահն իրենց մեծ
եւ ամենամեծ նախատիւն է : Հոն նորէն սեղանի
նստեցան, գաւաթները Վեֆելսպուրկին ներքնատան
մէջ գտնուած լաւագոյն գինիներով լեցուցին, եւ
սուրբ ֆեֆէն եւ անոր դատաւորացը “կեցցէ”, կը
գոչէին : Ուրախութիւնն երթալով կ'աւելնար եւ
աղաղակը կ'աճէր : Ասպետաց մեծ սրահը ցնծութեան
եւ գաւաթներու իրարու զարնուելու ձայներէն կը
հնչէր : Եւ մի եւ նոյն ատեն Գիպուրկի արիւնը,
մարտիրոսի մը արեան պէս կը վաղէր :

Յովհաննէս աս գինեղ ուրախութեան մէջ
անանկ նստած էր, ինչպէս կրնայ նստիլ չարագործ
մը որ քիչ մը վերջը իր գատաւորին առջեւ ելելով,
անկէ դատապարտութեան վճիռը պիտի ընդունի : Ի
սկզբան ինք իրեն բռնութիւն ընել կ'ուզէր եւ կը
ջանար որ ուրիշներուն պէս ուրախ ըլլայ, բայց չէր
յաջողեր : Գիպուրկին վերջին խօսքերը “Յովհաննէս

դուն ինծի հետ դէշ վարուեցար, միշտ ականջները
կը հնչէին : Իրեն անանկ կու գար որ անոր գլուխը
կայնին տակ դնելը կը տեսնէ, եւ մեռնելու առն
իրմէ կը լսէ : “Յովհաննէս ես քեզի կը ներեմ”,
նոյն իսկ գաւաթին մէջն եղած կարմիր գինին իրեն
ծխող արեան պէս կու գար : Կուրծքին մէջ կարծես
թէ թունաւոր օձ մը կը խաղար, եւ սիրտը փվկտելու
եւ արիւնը թունաւորելու կը ջանար : Եւ ասի արթն-
ցած խիղձմանքն էր :

Երբոր Յովհաննէս համր եւ միւսներուն ուրա-
խութեան անմասն էր, մէկալներն սկսան իրեն հետ
խնալ : Ասոնցմէ չարագոյներն էին Հենիկս Վալտէր
եւ Հուկո Պլումենաւ դքսերը :

Լաւնը : Է՛յ. Յովհաննէս քիթդ բերանդ
ծռելն Բնչ պիտի ըլլայ : Ի՞նչ ունիս, հիւսնդ ես :
Գինի խմէ, պարպէ գաւաթդ, խմէ որ ուրախ ըլլաս :

Երբոր : Հաւատացէք որ մեր գահատէրն անանկ
կ'երեւայ իբր թէ Գիպուրկին տեղն ինք պիտի մեռնի :

Երբոր : Թող տուէք, ապաշխարութեան եօթը
սաղմոսները կը զըուցէ, հա՛, հա՛, հա՛ :

Չորրորդ : Օգուտ մը չունի : Աւելի աղէկ կ'ըլլայ
Յովհաննէս, եթէ որ մտքիդ մէջէն աղմուկը դուրս
հանես եւ զուարճութեանդ նայելու ըլլաս ինչպէս
մենք ուրախ զուարթ կը զուարճանանք : Սաղոյ կ'ըսեմ՝
որ աս գիշեր ուրախութիւն ընելու մեծ պատճառ
ունինք : Մէջ տեղէն վերցուողը մեր գլխաւոր թշնա-
միներէն մէկը չէր մի : Անոր համար, սիրելի եղբայր,
խմէ, խմէ որ զուարթանաս :

Հինգերորդ : Հո՛, հո՛. Յովհաննէս զուարթ եղիւր,
զուարթ : Ո՛ւր կ'աճապարես : Ի՞նչ, մեր դեղեցիկ
ընկերութիւնը թողո՛ւ կ'ուզես :

Վեցերորդ : Թող, բանդ նայէ :

Նօթերորդ : Կ'երգնում ընկեր, որ անոր
հեռանալովը մեր ընկերութիւնն աւելի պիտի զը-
ւարթանայ :

Ութերորդ : Արդէն կերպարանքէն յայտնի է որ
խիղճն անհանդարտ է : Բայց ան ալ սաղոյ է որ
Գիպուրկին խօսքերը, մինչեւ սիրտը թափանցեցին :
Մեր ժողովքին մէջ Բնչպէս անվախ եւ արի կը կենար,
եւ զմեզ իր խօսքերովն Բնչպէս կ'ամօցընէր : Սաղոյն
ըսելու համար միայն Գիպուրկ մը կրնար ասանկ խօսիլ :

Խնդիրքը: Պէտք եմ խոստովանիլ որ ինչպիսի որ զԳիպուրկ կ'ատեմ, աս գիշեր անոր վրայ զարմացայ մնացի: Բոլոր ասպետաց մէջ միայն մէկ հատիկ Գիպուրկ կայ:

Տանկերդը: Ախո՛ս որ զինքը սուրբ Գեֆէ մէջ չկրցանք շահիլ: Գիպուրկ Գեֆէն զօրաւոր նեցուկը կրնար ըլլալ:

Տանկ-Ֆէրդը: Բայց պէտք էր որ անի իր խիստ սկիզբները մէկ քի թողուր. ապա թէ ոչ՝ մեզի համար շատ խղճմտանքաւոր կ'ըլլար:

Տանկ-Երդը: Գուցէ զինքը նաեւ Յովհաննէս քոյն պէս ալ կրնայինք գործածել:

Էրդ-Ֆէրդ: ԶԳիպուրկ՝ ո՛չ երբեք: Որովհետեւ անոր պէս յամառ մարդ աշխարհքիս մէջ չկայ:

Ըստ վրայ գաւաթները նորէն լեցուեցան եւ քաջութեամբ պարպուեցան: Զուարթ հիւրերը, առանց հիւրատիրոջ կէս ժամու չափ ալ՝ գինով զեղխելէն ետքը, Գեֆէ ծառայ մը ներս մտաւ եւ բարձր ձայնիւ Գիպուրկին մահն աւետեց:

«Ի՜նչպիսի յաւիտենականութիւն երջանիկ ճամբորդութիւն մը, գոչեց անաստուած Հեննիկս՝ ալտէքը, եւ լեցուն գաւաթ մը վեր վերցուց. «Ընկերք Գիպուրկին կենացը համար զարնենք, որովհետեւ անդիի աշխարհք, մեղի ալ վտանգաւոր չէ: Իրեն համար՝ ստոյգ է քանի մ'արցունք պիտի թափի, եւ ի մասն նաւորի կայսրը շատ պիտի ցաւի, բայց բան չկայ: Գիպուրկ քաջ ասպետ մը, մանաւանդ թէ գերմանական ասպետաց ծաղիկն էր: Եւ նոյն իսկ անոր համար պէտք էր որ մեռնէր: Թէ որ ինք մեղի համար՝ ինչպէս ուրիշ հաղարաւոր ասպետներ, անտարբեր ըլլար, իրեն մազին ալ դպչող չէր ըլլար: Հիմայ մենք Պիղատոսին պէս ձեռքերնիս լուանք, եւ Վեֆելսպուրկին ըսենք՝ ինչպէս քահանայապետը Յուդային համար ըսաւ «Գո՛ւ գիտես», որովհետեւ ինք զանի մատնեց: Ինք զանի մահուան դատաւարտեց: Աս անպիտանին պէս կը մտածէին եւ կը խօսէին միւսներն ալ: Աս ժողովքը, ստուգիւ սրիկաներու ժողովք մըն էր: Եւ որովհետեւ Վեֆելսպուրկ չերեւցաւ, իւրաքանչիւր իր ձին պատրաստել տուաւ, եւ առանց հիւրատիրոջմէ հրաժեշտ առնելու, նոր ոճրով մ'ալ պղծեալ, ամրոցի դռնէն դուրս ձիավարելով, ամէն մարդ իր բնակութեանը դարձաւ:

Նոյն գիշերն օդը թէեւ պայծառ բայց շատ պաղ գիշեր մըն էր, հիւսիսային հովը գազանի պէս կը մռնչէր եւ Վեֆելսպուրկին աղեղնաձեւ անցքերուն մէջէն կը սլէր: Իսկ հոն ուր որ քիչ մ'առաջ գինարկեցողաց ուրախութիւն էր, հիմայ գերեզմանատան հանգարտութիւն մը կը տիրէր: Եւ աս հանգարտութիւնը դրսի անցքերու երբեմն աս երբեմն ան խցի մէջ ոտքի շարժմամբ միայն կ'ընդմիջէր: Աս շարժումը Յովհաննէս Վեֆելսպուրկին պտտելու շարժումն էր որ անընդհատ մէկ խցէ մէկալը, մէկ գաւաթէն մէկալ դաւիթը կ'անցնէր, ամէն տեղ

հանգիստ կը փնտռէր բայց տեղ մ'ալ չէր գտնէր: Ինչպէս որ Վայէն եղբայրասպանութենէն ետքը խղճի անհանգարտութենէ չարաբուրդով անտաններու մէջ կը թափառէր, այսպէս ալ Վեֆելսպուրկը խղճմտանաց զարհուրանքէն դողալով՝ ամրոցին ամէն կողմը կը պտտէր: Հովն երթալով կը սաստկանար, մրրիկն կը գազանանար, բայց Յովհաննէսին կրծոցը մէջ եղած անհանգստութիւնն անկէ շատ աւելի էր:

Ճառաններն ո՛չ որ կ'երեւար, ամէն մէկը զարհուրած՝ տիրոջմէն կը փախէր. որովհետեւ ըստ պատահման ձեռքն եկածը, կամ առջին եղածը կը կոտորէր կամ կը փշրէր: Իսկ ոտք ունեցողը կամ վազել կրցողն իրմէ չորս ոտքը կը փախէր:

Յովհաննէս վերջապէս իր քնանալու խուցն ապաւինեցաւ: Բայց նաեւ աս հանգարտ խցի մէջն ալ իր զարհուրած խղճմտանքը միատեղ մտաւ: Պատուհանին քովը գնաց եւ սառած պատուհանին վրայ իր կրակ դարձած երեսը կը թընցնելով կը զովանար: Օդը ինչպիսի որ պաղ էր նէ, իրեն համար ամէն տեղ խիստ տաք կու գար: Գրօի պաղ օդով զովանալու համար պատուհանին մէկ փեղկը բացաւ: Բարձր ամրոցին վրայէն երկու աչքերը վարը դաշտին մէջ կը պտտեցնէր, բայց կապոյտ երկնից սքանչելի տեսարանին բնաւ միտ չէր դնէր: Երկնից վրայ փայլող միլիոնաւոր աստեղաց եւ արծաթափայլ գեղեցիկ լուսնին աչքը դարձնելով նայելու՝ կարծես թէ արժանի չէր սեպեր: Աստեղադարձ երկինքն իր բոլոր փառաւորութեամբը, որ ամէն բարեպաշտ սրտերն իրեն քաշել սովոր էր, Յովհաննէսին համար աւաղի անապատ մըն էր: Աչքն ուր որ կը դարձնէր, Գիպուրկին արիւնշաղի կերպարանքն աչքին առջեւը կու գար: Եւ կը կարծէր որ ամէն մէկ առարկայ զարհուրելի եղանակաւ մ'իրեն կը գոչէր, «Յովհաննէս դուն ինծի դէմ՝ չարիք ըրիր»:

«Ի՛նչպիսի Վոթֆրիտ, Վոթֆրիտ, դադրէ զիս հալածելէն», գոչեց Յովհաննէս իր սարսափման մէջ եւ խցին մէջ անհանգարտութեամբ վեր վար կը վաղէր: «Բայց ես իբր սուրբ Գեֆէն՝ գահասէրը, կրնայի արդեօք այլազգ ընել: Իմ խիստ պարտքս կատարելու ստիպուած չէի: Ես չէ, ես չէ, այլ իմ դժբախտ յարաբերութիւնս է Գիպուրկին մահուան պատճառը»:

«Յովհաննէս դուն ինծի դէմ՝ չարիք ըրիր», գոչեց նորէն գաղտնի եւ զարհուրելի ձայն մը: Ինք փուռ տեղ իր յանցանքը ջատագովելու, եւ արթնցած խիղճը հանգարտելու կը ջանար: Աներեւոյթ զօրութիւն մը զինքը զրաւած էր, եւ բոլոր անդամոցը վրայ մահացու անձկութիւն կը տիրէր: Բոլորովին պարտասեւալ բաղկաթոռին վրայ ինկաւ եւ քանի մը վայրկեանի չափ անզգայ մնաց: Կուրծքը քիչ մը խաղաղացաւ եւ եռացած արիւնը երակացը մէջ քիչ մը հանգարտութեամբ շրջան ընելու սկսաւ: Աչքը բացաւ եւ իր հայեցուածն ակամայ իւղանկար պատկերի մը վրայ ինկաւ, որ պատէն կախուած էր՝ եւ լուսնոյ լուսովը պայծառ կը լուսաւորուէր: Աս

պատկերը վարպետ մարդու մը գործք էր, եւ ան սրտաշարժ դէպքը կը ներկայացնէր, որուն մէջ Գիպուրկի իր Յովհաննէս բարեկամը, արիւնային պատերազմի մը մէջ մահուանէ կ'ազատէր: Կոթփրիտ քարի մը վրայ նստած էր, իսկ Յովհաննէս գետնի վրայ գլուխը Կոթփրիտին գիրկը կը հանգեցնէր: Կոթփրիտ վարչամակով մը, Յովհաննէսին լծելու վէրքը կը պատէր, եւ երկու աչուքները արտասուօք լեցուած էին:

Յովհաննէսին նայուածքն աս պատկերին վրայ սեւեռեալ մնացին: Սիրտը կակղացաւ եւ աչքերն արտասուօք լեցուեցան: Իր միտքը աղնուական խորհուրդներով գրաւեցաւ, եւ քիչ մ'առնէն պատերազմի դաշտը փոխադրուեցաւ: Կոթփրիտին հեզ ձայնն ականջը կը հնչէր որով զինքը կը մոխրաբեր ու կ'ըսէր «Սիրելի Յովհաննէս հանգարտէ, վէրքդ վտանգաւոր չէ, եւ ազատած ես, եւ նորէն իմն ես»,:

«Ո՛ր իմ Կոթփրիտս, իմ եղբայրս եւ իմ ազատիչս», գոչեց Յովհաննէս յափշտակութեանը մէջ եւ բազումները տարածելով բարեկամը գրկել կ'ուզէր: Բայց բազումները ջղաձգութեամբ իր կուրծքը գրկեցին: Միտքը հետզհետէ անցեալէն ներկային դարձաւ: Այնպէս կու գար իրեն իբր լծէ քաղցր երազէ մը կ'արթննայ, բայց արցունքներն հեղեղիպէս անդադար պատերէն վար կը վազէին:

«Այսպէս նստած էր ան աղնուականը նոյն տեղ, այսպէս կեցած էի ես ալ իր ոտիցը քով, եւ գլուխս անոր գիրկը հանգուցած էի, եւ ինք իմ վէրքս կը պատէր: Ո՛հ, ան աղնուական հոգին, զիս ազատելու համար, առանց իր սեփական կեանքը մոռնալու լծնամեաց մէջ յարձակած էր: Եւ զիս ազատելէն ետքը, ծունր դնելով ինչպէս բաղկատարած շնորհակալ կ'ըլլար Աստուծոյ աս գործքին յաջողութեան համար: Վերջապէս ուրախութեան արցունք թափելով զիս գրկեց ու ըսաւ, «Իմօք Աստուծոյ, Յովհաննէսս նորէն ստացայ», Ես նոյն ատեն ինչպէս տարբեր մարդ էի: Ես նոյն ատեն իմ Կոթփրիտս սրտանց եւ հաւատարմութեամբ կը սիրէի, եւ սրտանց ալ կարող էի աղօթել: Իսկ հիմայ . . . ո՛հ, հիմայ միայն զարհուրանօք կարող եմ անոր վրայ մտածել: Իսկ աղօթել շատնցունէ ի վեր արդէն անկարող եմ: Տէր Աստուած, ի՞նչ եղաւ ինծի ան ատենէն ի վեր: Ես իմ Կոթփրիտիս մատնիչն ու սպանիչը պիտի ըլլամ եղբր: Ի՞նչ անդնդոց մէջ ինկեր եմ: Ո՛հ, այս աստիճանի խորն իջնալ չէի կարծեր: Կոթփրիտ երէկ տունս եկաւ, ինք գեռ նոյն հին եւ ջերմաջերմ բարեկամն էր, իսկ ես սրտիս մէջ սատանայ մը կը կրէի, ինք ինծի անկասկած վստահ եղաւ, իսկ ես իր վստահութիւնն անամօթաբար չարաչար գործածեցի, եւ բարեկամութեամբ զինքը մատնեցի: Անամօթ Յովհաննէս աս ըրածդ զգուշի բան էր, դուն քու Կոթփրիտ բարեկամիդ հետ գէշ վարուեցար: Աս վայրկենիս մէջ արտասուքն աւելի շտտցան, շատ տարիներէ ի վեր առաջին զղման արտասուք էին:

«Ի՞նչ արտասուքս, զղման ի՞նչ օգուտ ունին լծէ որ վերջապէս լծող տամ որ Կոթփրիտս մեռնի: Չէ քանի որ երկինք Աստուած մը կայ, ինք իմ տանս մէջ, իմ մատնութեամբս պիտի չմեռնի, ես պէտք եմ եւ կ'ուզեմ զինքը փրկել»,:

«Ի՞նչ ի՞նչպէս կրնամ եւ պէտք եմ փրկել: Ես սուրբ Ֆէֆէն իբր գահատէր անձամբ իրեն վճիռը կտրեցի, ինչպէս կրնամ նոյնը նորէն ետ առնուլ: Ֆէֆէն դատաւորներն ինչ կ'ըսեն: Բայց ըսեն ինչ որ կ'ուզեն», Ըս խորհրդով խցին մէջ ճեպով մը վեր վար կը պտըտէր: Երբեմն կակուղ երբեմն գաղանացեալ զգածմունք կ'ունենար, երբեմն կ'աղօթէր, երբեմն կը հայհոյէր: Ներսի դին խռովութեան ու պլայլութեան մէջ էր: Վերջապէս աներեւոյթ պահապան հրեշտակի մը բարի ազդմանցը կը հետեւէր:

«Ի՞նչ որ ըլլայ նէ ըլլայ, կ'ուզեմ եւ պէտք եմ որ Կոթփրիտս փրկեմ», գոչեց եւ նորէն ան սրտաշարժ պատկերին նայեցաւ: «Շնորհակալ կ'ըլլամ քեզի, բարեկամութեան պահապան ոգիս, որ ինծի վերջի անգամ մ'ալ ազդարարութիւն կ'ընես, որ ես մարդկութեան հրէշ մը, զգուշաց մը չըլլամ: Կ'ուզեմ ազդմանցդ հետեւիլ, որովհետեւ գիտեմ որ բարի եմ: Բաւական որ ձեռքերս բարեկամիս արեամբը չարատաւորեմ, գլուխս ինչ որ պիտի գայ նէ գայ: Կոթփրիտ պէտք է որ ազատի, եւ աս ազատութեան համար ստացուածքս ու կեանքս զոհելու պատրաստ եմ»,:

Աս աղնուական առաջադրութեամբ, ածապարելով քնանալու խցէն դուրս ելաւ: Բայց դրան քով Ֆէֆէն ծառայ մը հանդիպեցաւ: Յովհաննէս խիստ եղանակաւ մը «Սերաստիանոս ո՛ր կ'երթաս», կ'ըսէր. «Եկ՛ուր զիս բանտը, Գիպուրկին տար. ես անձամբ իրեն ազատութիւնն աւետել կ'ուզեմ: — Ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ կը դողաս»,:

«Ո՛հ տէր, տէր իմ, շատ ուշ է», պատասխանեց Սերաստիանոս դողալով:

«Ի՞նչ շատ ուշ», պոռաց Յովհաննէս բարկուածեամբ: «Ձիս Գիպուրկին տար կ'ըսեմ»,:

«Տէր ներեցէք ինծի», պատասխանեց Սերաստիանոս, «աս խորհուրդն ինչո՞ւ քիչ մ'առաջ մտքերնիդ չեկաւ: Հիմայ շատ ուշ է, խեղճ Գիպուրկին արդէն մէկալ աշխարհք փոխադրուեցաւ»,:

«Սուտ կը խօսիս լծուած զքեզ», կը գոռար Յովհաննէս իր ծառային. «սուտ կ'ըսես կ'ըսեմ. Կոթփրիտ գեռ մեռած չէ, եւ պէտք չէ որ մեռած ըլլայ, պէտք է որ գեռ կենդանի ըլլայ, որովհետեւ զանի փրկել կ'ուզեմ: Սերաստիան շուտ ըրէ, ինծի իր բանտը ցուցնուր»,:

Աս վայրկենիս մէջ երկրորդ ծառայ մ'ալ եկաւ եւ խորին յարգութիւն ընելէն ետքն ըսաւ, «Տէր, ձեր ամենահպատակ ծառան հրամաննիդ ի գործ դրաւ, բայց աս անգամ սրտի մեծ ցաւով: Բարի Գիպուրկ յանձնեց որ ձեզի ներէն իմացնեմ, եւ

ինք ձեզի իր անսահման սէրը շարունակելով մեռաւ։
Ինք ստուգիւ քաջ ասպետ մըն էր,։

Չառային աս բանս խօսած ատենը, Յովհաննէս քար դարձած էր, պրկուեցները կը դողային, աչքերը կրակ կը ցայտեցընէին, եւ արիւնը երակացը մէջ կ'եռար։

«Ո՛հ դժուր, ո՛ սատանայ», կը գոչէր փրփրացած բերնովը. «վայ ձեզի, չարագործներ, դուք վրս իմ կոթփրփոխ սպաննողն ըրիք,։ Սուրը քաշեց եւ բազկովն օդոյ մէջ անանկ կը ճօճացներ որ ծառայից ակնջներուն կը սլէր։ Երկու ծառաներն ալ ծունր դրին եւ ձեռքերնին տարածած թողութիւն կը խընդրէին, որովհետեւ ամէն վայրկեան գլուխին մարմնէն բաժնուելու վախ կար։

«Վայ ձեզի, գոչեց նորէն գաղանացած ձայնով մը. «սուրս ձեր արեամբը կարմիր պիտի ներկեմ», եւ աչքերս ձեր պատառ պատառ եղած մարմնովը յագեցընել կ'ուղեմ,։

Աս խօսքերով եւ զարհուրելի սպառնալեզր սանդղէն վար իջաւ եւ սեղանատունը մտաւ ուր ժամ մը յառաջ ասպետները գինւով կը վեղխէին։ Եւ երբոր սրահն ու սեղանը պարապ գտաւ, գաղանի պէս ոտքերը գետինը կը զարնէր եւ զարհուրելի հայհոյութիւններ եւ անէծքներ բերնէն դուրս կը թափէր։ Ձեռքի սուրը ճօճացընելով վար վաղեց եւ երբոր ամոցին գաւիթն հասաւ, կերկրածայն կը պոռար, «Մարդին, Լորէնց շուտով համետած ձի մը, շուտով, շուտով կ'ըսեմ, չէ նէ ձեր գլխոյն սկաւառակը երկու կը ճեղքեմ,։

Մարդին ու Լորէնց ախոռը վազեցին եւ ամենէն առջի լաւագոյն ձին որչափ կըցան շուտով պատրաստեցին։ Բայց ձին ո՛չ որ կ'ուղէր կատղած տիրոջն առջին տանիլ, որովհետեւ մերկ սրոյն բռնի ակնածութիւն մը կ'ընէին։ Բայց որովհետեւ տէրերնին երթով կը կատղէր եւ կը պոռար, հարկ էր որ մէկը տանէր։ Լորէնց որ աւելի սրտոտ էր, պատրաստուած ձին տիրոջը տարաւ։ Բայց երբոր տիրոջը սուրը շատ անգամ ակնջացը բոլորտիքը ճօճալով կը սլէր, սիրտը կորսնցուց։ Աչքը սրոյն վրան էր, եւ ամէն մէկ ճօճման երբեմն գլուխն երբեմն մարմինը կը զգուշացներ։ Մահուան քրտինքն արգէն ձակատը պատած էր։

«Փա՛ռք քեզ Աստուած», գոչեց վերջապէս խորունկ շունչ մ'առնելով, երբոր դուքսը ձին վազընելով ամոցին դուրս ելաւ։ «Փա՛ռք Աստուծոյ որ գլուխս դեռ վրաս է։ Բայց Մարդին, դուն մեր տէրն երբեմն պսպէս կատղած տեսած ունիս։ Գլուխս ինչ ըլլալիքը չէի գիտեր։ Այնպէս կը վախնայի ու կը դողայի իբր թէ պատերազմի մէջ եղած ըլլամ,։

Մարդին. Աստուած պահէ դժբախտութեամբ ճամբուն վրայ գտնուողը։ Ինծի մնայ նէ ես չէի ուղեր գտնուել։

Լորէնց. Բայց աս զարհուրելի եղանակաւ գտ-

ղանանալն ու կատղելն ինչ պիտի ըլլայ։ Ամոցին մէջ մինչեւ կէս գիշեր ուրախութիւն ու զուարճութիւն էր, իսկ հիմակ որ հիւրերը գացին տէրերնիս կատաղութենէ զատ բան չունի։ Այսպէս ուշ եւ առանձին ուր կը ձիավարէ, արգեօք զով կը հալածէ։

Մարդին. Այլ յուսամ որ գոնէ խեղճ ծեր Պեննոն հալածելու միտք չունի։ Ո՛հ, Աստուած ան խեղճին ողորմի։

Լորէնց. Անշուշտ ծեր Պեննոյին ետեւէն կ'երթայ։ Իսկ թէ որ հասնելու ըլլայ խեղճին բանը բուսած է։

Մարդին. Ո՛հ, ինչպէս ցաւ է ինծի։ Մեր ասպետներն անդգայ եւ անգութ մարդիկներ են։ Ի սկզբան բարի Գիպուրկ դուքսն սպաննեցին, իսկ հիմակ անոր խեղճ ծառային արեանը կը ծարաւին։

Լորէնց. Գիպուրկ ստուգիւ անմեղ մեռաւ։ Որովհետեւ իրեն պէս յարգելի եւ ազնուական ասպետ մը, յանցաւորի կերպարանք չունէր։ Գիպուրկի պէս սքանչելի ասպետ մը կ'ենացս մէջ տեսած չեմ։ Գիպուրկ ինչպէս չափաւոր եւ ընտանի էր։ Հոս հասած եւ ձիէն վար իջած ատենը մեղի հետ ինչ քաղցրութեամբ կը խօսէր։ Իսկ իր ծեր ծառային հետ իբր եղբայր կը վարուէր։ Մեղք, ախոս որ մեռցուցին։ Այսպիսի ազնուական եւ ընտանի ասպետ մը դեռ պէտք էր երկայն ապրիլ։ Թէ որ հիւանդութենէ մեռած ըլլար, կրնար ըսուել որ Աստուած ասանկ ըրաւ. բայց այսպիսի ազնուական եւ սքանչելի ասպետ մը կացնի տակ մեռնիլ, եւ նոյն իսկ իր բարեկամին տանը մէջ, ասոր ինչ ըսենք։ Մարդին խօսքը մէջերնիս մնայ ասի ասպետական գործք մը չէր։

Մարդին. Այո, եղածը չար գործք մըն էր։ Բայց մեր տէրն այսպիսի գործք մը չէր կրնար ընել թէ որ սեւ ասպետներն եկած եւ զինքն ստիպած չըլլային։ Որովհետեւ անոնց մեր տունը յաճախելէն ի վեր մեր տէրը բոլորովին տարբեր մարդ եղաւ։ Ինք յառաջ Գիպուրկին պէս հեղ եւ բարի էր։ Բայց հիմակ որ աւուր վրայ խիստ եւ անգութ կ'ըլլայ։ Գանի որ սեւ ասպետները մեղի գալու սկսան առանց արեան օր չ'անցնիր։ Շատ դժնդակ բան է տեսնել որ մարդիկ արիւն թափելով կը զուարճանան։ Լորէնց ինծի նայէ, միայն քեզի համար ըսած ըլլամ Գեֆէն «սուրբ», անուն տալը շատ անպատշաճ է. ես գոնէ նոյնն ասանկ անուանել չեմ ուղեր։

Լորէնց. Իսկ արագոյն կը համարիմ։ Բայց կամաց խօսէ, պատերն ակնջ ունին։ Եւ Մարդինն ակնջ ըին մօտենալով ըսաւ «Գեֆէ դատաւորներն ես գաղտնի աւազակներ եւ մարդասպաններ կը համարիմ, իսկ Գեֆէ ծառաները, դահիճներ։ Թէ իրօք ըսածիս պէս է, աս գիշեր Գիպուրկին մահուամբը տեսար։ Իսկ աս անամութ գործքը մեր տիրոջը չեմ կրնար ներել,։

Մարդին. Գոնէ սիրտս ասոր ուրախ է, եւ մահուան անկողնոյս մէջ ալ ուրախ պիտի ըլլայ, որ

գեթախտ Գիպուրկին վերջի ատենները մեր ազնիւ գինիներէն գաւաթ մը տուի: Բարի Գիպուրկն անշուշտ անանկ կարծած է, որ խաւրով իր բարեկամն է: Ինչպէս կ'ուզէ նէ կարծէ, նոյն գինին անշուշտ համով եկած պիտի ըլլայ:

Ինչպէս որ աս երկու ծառայք Գէֆէն վրայ կը խօսէին, նոյն եղանակաւ կը խօսուէր Գերմանիայի ժողովրդեան մեծագոյն մասին մէջ: Բայց ամէն մարդ կը զգուշանար, որ կարծիքն յայտնի չլըուցէ, որպէս զի չմտնուի:

Յովհաննէս իր երազընթաց ձիուն վրայ նետի պէս կը թռչէր: Բայց ճամբան սխալած ըլլալն ան ատեն իմացաւ երբոր Բատերպոնի դուռն աչքին զարկաւ: Ձին դարձնել ուղած ատենը, ձիաւոր մ'աչքին հանդիպեցաւ որ իրմէ կը փախչէր:

“Վեցիւր, գոչեց Վեֆելսպուրկը գողացող ձայնով: Բայց ձիաւորը չկեցաւ այլ կը վազէր:

“Վեցիւր կ'ըսեմ”, որոտաց նորէն դուքսը եւ քովը հասաւ: Խեղճ ձիաւորը վար իջաւ եւ Յովհաննիսին առջեւ ծուռն դնելով կը գոչէր “Շնորհք, շնորհք ընէք տէր”:

Գուրսն ապշեցաւ մնաց երբ տեսաւ որ ան հեծեալը Գիպուրկին ծեր Պեննո ծառան էր:

“Ո՞տք ելիր Պեննո”, ըսաւ դուքսը հրամայելով, “ոտք ելիր կ'ըսեմ”, որովհետեւ իմ որսս դուռն չես”, Լսոր վրայ Յովհաննէս ձին դարձնել կ'ուզէր, բայց ձին չէր հնազանդէր: Ար ցատքէր, կանգուն կը կենար, կից կը նետէր եւ կարծես թէ բոլոր վրայէն նետել կ'ուզէր: Մէյ մ'ալ յանկարծ Պեննոյին վրան վաղցեց եւ գլուխն անոր ուտերուն վրայ դրաւ: “Ո՞տք չէ, սիրելի եւ բարի գորշ”, կ'ըսէր Պեննո սիրտը շարժելով. “դուն գեռ զիս կը ծանչնաս, եւ գեռ բարի տէրդ կը փնտռես”:

Յովհաննէս գեռ հիմակ իմացաւ որ ձին Գիպուրկին ձին է եղեր: Լսոր վրայ կատգելով գաղաւնի մը պէս իր ծառայից կը մրմնար եւ կը հայհոյէր: Պեննո երեսը խաչակնքեց, ձիուն վրայ ելաւ եւ կ'ուզէր յառաջ երթալ: Գրքին երազընթաց ձին ալ Պեննոյին ետեւէն երթալ կ'ուզէր, բայց Յովհաննէս մտրակն իջեցուց, ասոր վրայ ձին կողմնակի ցնցում մ'ըրաւ որով զգուքսը ճամբու մը փոսին մէջ ձգեց, որ ջրով լեցուն էր:

“Տէր Աստուած գեթախտութիւն մը, գոչեց Պեննո եւ աճապարելով ձիէն վար իջաւ, եւ դըքսոյն օգնութեան վաղցեց: Շատ աշխատութեամբ վերջապէս զինքն հանեց:

“Ո՞տք երկինք, մեռած է”, կը գոչէր Պեննո յայտնի վախով մը: “Աստուած իրեն ողորմի”, Ըսաւ, եւ բարիքիստոնէի մը պէս ծուռն դրաւ եւ իր թըշնամուցն հոգւոյն համար աղօթեց: Ետքը նորէն ձի հիծնալով մերձաւոր վանք մը վաղցեց որ օգնութիւն գտնէ, եւ դատաւ:

Եւ որովհետեւ Պեննո տեսաւ որ իր մեռած համարած անպետն արդէն ապահով ձեռք ինկած է,

իր հանդուցեալ տիրոջը ձին ալ իր ձիուն քով կ'ապելով ան կողմերէն՝ որ իրեն համար ան աստիճանի զարհուրելի եղած էին, փախաւ:

Պէտքը շարունակուի:

ԱՅԲԱՐՔԱՐԱՅԻՆ

Հիւսիսային բեւեռական ծովը ֆրանքլինը փնտռելու ճամբորդութիւններ:

Ամէն մարդ գիտէ հաշակաւոր ֆրանքլինին հիւսիսային բեւեռին մօտ ըրած գեթախտ ճամբորդութիւնը, որուն նպատակն էր հիւսիսային արեւմտեան նաւագնացութեան, կամ լաւ եւս ըսելու համար Եւրոպայէն՝ Ամերիկայի եղբրը շոշափելով դէպ ի Ասիա նաւագնացութեան ճամբայ մը գտնել: Աս երեւելի նաւագետը, իր նաւերով անհետ ըլլալէն վեր Անգլիայէն ու Ամերիկայէն զանազան ճամբորդութիւններ եղան աս նաւերը գտնելու համար, որոնք որչափ որ իրենց նպատակին չկրցան հասնիլ նէ ալ, մէկալ կողմանէ աշխարհագրական գիտութեան համար շատ օգտակար հետեւութիւններ ունեցան եւ ի մասնաւորի ապացոյցներ յառաջ բերին համոզելու թէ ծանօթ եղող բեւեռական (ծովածոցի) հոսանքը մինակնայն ծանօթ կտորը չէ հապա բոլոր հիւսիսային բեւեռին բոլորողը կը պտրտի, եւ թէ ամենէն վերի լայնութեան աստիճանին մէջ սառուցէ ազատ ծով մը կայ:

Ծովածոցի հոսանքը, որն որ ծովու հոսանքներէն ամենէն մեծերէն մէկն է Հեպրիտեան կղզիներուն հիւսիսային կողմէն եւ հիւսիսային հրաւանգանին ու Շիլիգակերկին մէջտեղէն անցնելով, սառուցեալ ծով կը մտնէ, եւ ասանկով որովհետեւ աս հոսանքը տաք դօտիէ (Մէքսիկայի ծովածոցէն) կու գայ Անգլիայի ու Նորվեգիայի ծովեղբայր ջրին բարեխառնութիւնը ոչ սակաւ կը մեղմացնէ: Աս հոսանքը ասիէ ետքը Ռուսի ծովեղբրը շոշափելով Պերինկի ճամբուն առջեւէն կ'անցնի եւ Մաք-Քլուրի, Պերրոի ճամբաներէն եւ անոնց քով եղող ճամբաներէն անցնելէն ետեւ, Պիէմա Մէթիի ճամբէն ու Վէլլիթի ջրանցքէն կ'երթայ Պաֆֆինի ծոցը եւ Տէվիի ճամբան կը մտնէ եւ ասից ետքը Ամերիկայի ծովեղբրը շոշափելով Ատլանտեան օվկիանոս կը դառնայ: Պերինկի ճամբուն անցքը շատ նեղ եւ ջուր բաւական խորունկ չըլլալուն, հոսանքը հոսից չեկրնար իր ընթացքը ընել: Ասոր համար է որ Պերինկի ճամբուն մօտերը ծովը սառուցով լեցուն է. ինչու որ հոն ծովուն յատալը բարձր ըլլալով՝ եկող սառուցի կտորները դիւրաւ կ'արգելուին կը մնան ու նոյն անհետեւութիւնն ու ծանրաշարժ սառնակղզիները կը կազմեն: Ասոր համար պարագաները շատ նպաստաւոր պիտ'որ ըլլան որ սառագաստաւոր նաւերը աս սառոյցներու մէջ մնացած նեղ անցքերուն մէջէն կարեն նախ նաւարկել: Նաւարարը ասիէ քիչ մը դէպ ի հիւսիս հասածին պէս դարձեալ սառուցները լրացող դաշտերու կերպարանքով կը տեսնէ, որոնք արեւելեան ուղղութիւն մը կ'առնուն: Ասոր ճշմարտութիւնը ոչ միայն կ'տարրները՝ հապա նաեւ բեւեռական ծով գիտնական արշաւանք ընողներն ալ կը հաստատեն: Հետեւաբար տարակոյս չիմար որ այսչափ երկայն ատենընէ վեր փնտռուած հիւսիսային արեւմտեան նաւագնացութեան ճամբան շատ

աւելի նուազ դժուարութիւններով կը գտնուէր, թէ որ եղած արշաւանքները Լաւրապէն Պափֆինի ծոցէն անցնելով, որ ըսել է ծովուն հոսանքին գէմ երթալով ընելու տեղ, Պերինիի ծամբէն գէպի աղբին առջինին հաւառակ ուղղութեամբ ըլլաւու ըլլար: Շատ անգամ Լաւրապէն ծովեզերքը գտնուող սառնալեռներուն վրայ զննութիւններ եղան, եւ շատ անգամ հոր ֆունտայնի տիւր եւ նոյն իսկ հոր Խորքի լայնութեան աստիճանին տակ լաւագոյն անհետեւած սառնալեռներուն հանգիւստէն, որոնք հոն ջրին տաքութեամբն եւ օդին աղբեցութեամբ կամայ կամայ կը հալէին: Մաք Բլիւր եւ Գոլինսոն իրենց հիւսիսային բեւեռն ըրած ծամբորդութեան մէջ միտ գրին, որ եթէ հակառակ հոլի գէմ կուտելու հարկադրած չլլային հոսանքին ընթացքին հետեւելով շատ աւելի շատ կը նաւարկէին քան թէ անոր գէմ երթալով. ու թէ որ նաւերին շոգեւոր ըլլար շատ աւելի գործք կրնային տեսնել:

Արդէն ծանօթ է որ բեւեռին կողմը օրուան երկայնութիւնը, կամ որ նոյն է արեւուն ելլելէն մինչեւ մանելը վեց ամիս կը տեւէ: Աս միջոցին մէջ առջեւ երեք ամիսը արեւը ուղղահայեաց ուղղութեամբ կը բարձրանայ մինչեւ որ իր ամենէն բարձր կէտը հասնի, անկէ ետքը կամայ կամայ կը խոնարհի ու վերապէս բարձրանի անհետ կ'ըլլայ ու վեց ամիս չ'երեւնար: Որչափ որ ծառագայթները ծուռ ալիքնան, առ անընդհատ արեւէն յառաջ եկած տաքութիւնը կրնար բաւական ըլլալ սառուցի մեծ քանակութիւն մը հալեցնելու: Բայց որովհետեւ երկրիս առանցքին վրայ դառնալուն պատճառաւ արեւուն դիրքը կը փոխուի եւ անոր համար ծառագայթները շարունակ ուրիշ ուղղութիւն կ'առնուն, անոր համար արեւ տեսած տեղերը միշտ միեւնոյն տաքութեան աղբեցութիւնը չեն ունենար: Ասկէ զատ անոնք, որոնք որ գէմ կը զննին այն կարծեաց, թէ արեւուն զօրութիւնը կարող ըլլայ բեւեռական ծովը նաւարկութեան բանալ, պատճառ կու տան թէ ձմերուան վեց ամսոյ մէջ ջրին ծածուկ տաքութիւնը (ինչպէս բնագէտը կ'անուանեն) դուրս կը ցնդի եւ մթնոլորտին մէջ կը կորսուի, անանկ որ առ վեց ամիսն ետեւ երբոր արեւը նորէն կ'երեւայ, պէտք է որ նախ առ նախնիքաց ժամանակի միջոցին մէջ եղած կորուստը տեղը բերէ: Այլ առ պատճառը այնչափ տեղի չունի: Ինչու որ ծովը, ինչպէս որ շատ զննութիւններէն յայտնի է մէկ մասնաւոր խորանկութեան մը մէջ, որն որ որչափ որ բեւեռին կը մոտեցուի բնականապէս կը տարբերի 1—1½ աստիճան Ուէսթլիի հաստատուն տաքութիւն ունի եւ երբոր ջրին երեսը կը սառնի, անոր տակի ջուրը օդին աղբեցութեան կը պաշտպանուի: Ըստ այսմ հնարաւորութիւնը կամ նաեւ հաւանակութիւնը, թէ գտնէ ամառուան վերջի ամիսները բեւեռները սառուցէ ազատ ըլլան վերի պատճառով չեխախտիր. եւ նոր եւ ի մասնաւորի Բէյն սառուցին փորձերը առ գրութիւնը կը հաստատեն: Պարենց ծովագնացն իսկ իր 1597ին հոլանդացի Զեմիս եղած ատեն տեսած տեղեկութեանց մէջ կ'ըսէ թէ գէպի հիւսիսային արեւելքը ընդարձակ ու բայ ծով մը տեսած է, եւ Պարսն Արանիին Սիւպերիա ըրած ծամբորդութեան գրքին մէջ ալ ասանկ կը գրէ. «Ընդարձակ ու անբաւ ուղիւստս մը կը տեսնէի, իրաւքնէ մեծ ու զարհուրելի, բայց մեզի համար անաւոր տեղք մը: Սարսափելի մեծ սառուցի կտորները յաղեալ ծովուն երեսը կը լողային եւ ալիքներէն գէպի սառնա-

դաշտի մը եզերքը՝ դիմացինս եղած ջրանցքին առջեւը կը նետուէին: Յառաջ չէինք կրնար երթալ: Իմ հաշուիս համեմատ 70:51 հիւսիսային լայնութեան աստիճանի մէջ էինք. ու կեցած տեղերինս 22½ գրիւնչափ խորանկութիւն ունէր»:

Սի եւ նոյն դիտողութիւններն ըրին նաեւ Փէնիի նաւագետն ու Սէօր Էտ. Պէլլէր Վիլթօրիա ջրանցքին մէջ, անոր համար կարելի է որ եթէ հոլանդացիներ (ծովածոցի) հոսանքին ուղղութեամբ շոգեւորներով յառաջ երթային, ֆրանքիին նաւերուն մնացած տեղը կարող ըլլայ գտնուիլ: Ֆրանքիին փնտռելու համար «Հուստոնի ծոցի արշաւանքն», որն որ շատ ատեն չէ որ ետ դարձաւ, մինչեւ հիմակ դեռ առ տեղեկութիւնն ունինք որ նաւ մը Մանրէալ կղզւոյն եզերքը զարնուած ու կորսուած ըլլայ: Նոյն նաւուն մնացորդները մօտ տեղերը կը տեսնուին եղեր: Այստի թէ Քալինսոն եւ Օսպոն նաւագետները ինք զննին պատրաստ հրատարակած ըլլան առ ուղղութեամբ վերջնական փորձ մ'ալ փորձելու ֆրանքիին արշաւանքին մնացորդները գտնելու համար:

ՉՕՐԱԳԻՐ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱՔԵՐԷՏԷ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՍ

ԳԱՆՐՈՂԷՐ ՍՊԱՐԱՊԵՏ

Փրանկիսկոս Սերգէն - Գանրուպէր, դաղլիական սպարապետ, 1809ին, Լօ նահանգին մէջ, Միւրային հայրենեաց մօտ գեղի մը մէջ ծնաւ: 1826ին Սէն Սիրի զինուորական դպրոցը մտաւ, ուր երկու տարի շատ յաջողակութիւն ցուցուց, 1828ին աշնան իբր ստորին տեղակալ ստանաւորաց 47երորդ զնգոյն մէջ մտաւ, եւ 1835ին իբր տեղակալ Ալճիերի գնաց: Օրան գաւառին մէջ, ուր իր գումարը կը կենար, ինք Գլոգէլ զնգապետին, տ'Արլանսին ու Լըգանին առաջնորդութեան տակ՝ Ալպուէլ - Գատերին գէմ եղած ամէն յարձակմանց մասնակից եղաւ: Մտադարային վրայ եղած արշաւանաց մէջ, Գանրուպէր բոլոր պաշտօնակալաց մտադրութիւնն իրեն ձգեց: Եւ որովհետեւ Գլոգէլին տեսնուելու ատենը, եւ Գաֆնայի պատերազմի մէջ եւ նաեւ ամէն տեղ ուր որ պատերազմ մը կ'ընէր, Գանրուպէրին վրայ եղած մեծ համարումը անխեղ հաստատուեցաւ, 1837ին գարնան հարիւրապետ եղաւ: Գանրուպէրին յարձակման ատենը Գանրուպէր Գոմպ հրամանատարին քով որ մահացու վերաւորուած էր, ծնկան վրայ զնգակ մ'ընդունեցաւ: Հոգեւոր Գոմպին վերջին խօսքերը, Գանրուպէրը՝ Վալէ սպարապետին իբր սպագայ երեւելի զօրապետ մը յանձնէն էին:

Գանրուպէր պատուոյ լեգէոնին սպայտն տեսնուելէն ետքը 1839ին դժուարին յանձնարարութիւն մ'ընդունեցաւ, որ էր Գապրերայիններէն օտարական լեգէոնին համար դաւաճարակ մը լինելը: Սէնգ Օմէրի բանակին մէջ, Օրլանտի դքսոյն հրամանատարութեան տակ եղած պաշտօնակալները կրթելու ետեւէն կ'իյնար: 1841ին Ալճիերիի մէջ որսորդաց 6երորդ գումարտակին գլուխն անցած հետոյս կը պատերազմէր, 1842ին գումարտակի մը գլուխ եղաւ եւ իր որսորդներով եւ 15երորդ թեթեւ զնգովը Շէլիք գնաց: Աս տարի, ինչպէս նաեւ 1845ին, երբոր

Գաղթեալներն տեղ Սէնդ Առնոյ իր հրամանատարն էր, Ալքիէրի պատերազմի վարժած զնդին մէջ, իր ապետական քաջութիւններովը մեծ ցոյց բրաւ : Օրինակի համար Պալէն քով իր 250 որսորդաց փոքր զնդովը թշնամեաց 3000ին դէմ դրաւ : Նոյնպէս Գաղթեալներու դէմ, ու թշնամեաց աներկիւղ պատերազմեցաւ, եւ Թէնէսի սահմանակից երկիրները նուաճելու մեծապէս օգնեց : 1848ին օտարակա՜նաց լէգէտիոն մէկ զնդոյն վրայ հրամանատարութիւն առաւ, որոնցմով Ալքիսին լեռնային բնակիչները զարկաւ եւ Աճմէտ Պէյը գերի բռնեց : Օտարականաց լէգէտիոն հրամանատարութենէ Զոպիներուն անցաւ, մաղձալուզի մը ատենը զանոնք գիւցաղեական համարձակութեամբ Դաաշայ տարաւ : Ասոր բերած զօրութիւնը՝ առիթ տուաւ Հերպիլեան զօրավարին, որ հոն Գաղթի քով անդործունեայ կեցած էր, որոշեց զործողութեան մը ձեռք զարնելու : Գանրուպէր տեսաւ որ Պոա Սատայի քով Արաբացոյ բազմութեան պատած էր, «Ճամբայ բացէք», դռնէն անոնց Գանրուպէր աներկիւղ «Ես ձեզի ժանտախտ կը բերեմ կոր» : Թշնամիք աս խօսքէն զարհուրելով, յրուեցան եւ ազատ ճամբայ թողուցին :

Դաաշա գեղը արմատենեաց խիտ անտառի մը մէջ է, որուն մէջ քիչ ճամբաներ կան : Աս անտառին բոլոր տիքը պարտէզներ կան, որոնք կամ խրամներով եւ կամ գնաղան բարձրութեամբ պատերով շրջապատուած են : Գեղը ամրոց կը նմանի, որովհետեւ ունեցած բերդէն զատ, որ արդէն պարսպով պատած է, ամէն մէկ քարաշէն տունն ալ հրացան պարպելու տեղեր ունի : 1849ին Գաղթեալացիք պարտէզներն ու անտառները դեռ չնուաճած Նոյնմէր ամսոյն 8էն մինչեւ 26ը տեւեց : Ամսոյն 26երորդ օրը՝ անցնելու չափ ճամբայ մը բացած էին, եւ կրնային յարձակիլ : Գանրուպէր հրամանատարը իր երեք զնդերէն մէկը հետն առած յարձակեցաւ եւ պատերազմը սրուողն աս գունդն էր : Զինքը պաշտպանելու համար քովը եղած տասնութեց Զոպիներէն տասներկուքը ինկան եւ չորս բանբեր պաշտօնականներէն երկուքը սպաննուեցան, բայց ինք ճամբաներու մէջ քաջութեամբ պատերազմելով անցաւ : — Աս քաջութեանը վարձքն ան եղաւ որ Գանրուպէր պատուոյ լէգէտիոն հրամանատար եւ զնդապետ եղաւ : 1850ին դահլէքի իշխանը զինքը Փարիզ կանչեց, եւ հոն Գանրուպէր քիչ մ'ատեն զնդի մը վրայ հրամայեցն ետքը իշխանին օգնական զօրապետն եղաւ : Քաղաքական պատերազմի ատենը Գանրուպէր աս վիճակի մէջ էր, եւ զօրաբաժնի մը հրամանատարութեամբ կայսեր քով օգնական զօրապետի պատիւն ալ պահեց : Խորմի պատերազմի մէջ սկիզբները ստանաւ որ զօրաց հրամանատար էր : Սէնդ Առնոյին մեռնելէն ետքը Սեւաստօբուլին պաշարման առաջնորդութիւնն իրեն յանձնուեցաւ : Գրգռախառնութեամբ նոյն ատենուան պարագաները, օրինակի համար, Սեւաստօբուլին պաշարման եւ յարձակման ուղղութեան նկատմամբ զօրապետաց մէջ եղած տարաձայնութիւնները իրը հոն հասցուցին որ Գանրուպէր չկրցաւ դործքը յառաջ տանիլ, բայց աս գէպքն ամենեւին Գանրուպէրին անյաջող ըլլալուն ցոյց մը չէր կրնար ըլլալ : Ինք վերին հրամանատարութենէն հրաժարեցաւ եւ յանձն առաւ որ իր յաջորդին Բէլէսօսիէին հրամանատարութեան տակ երկրորդ զօրաբաժնին հրամանատար ըլլայ : Զօրքը զինքն արտաքոյ կարգի կը սիրէր, որովհետեւ Գանրուպէր

անոնց նիւթական բաները մեծ փութով կը հոգար, եւ քանի որ զօրաց մէջ կ'երեւար մեծ հաճութեամբ կ'ընդունուէր : Աս բան Բէլէսօսիէ հաճութեամբ չէր տեսներ, անոր համար Յուլիոսի 26ին Փարիզէն եկած հեռագիրը ծանոց թէ կայսրը զԳանրուպէր առողջութեանը պատճառաւ Գաղթեալ կը կոչէ : Բայց որովհետեւ Գանրուպէր պատառխան տուած էր որ իրեն առողջութեանը փոյթ տանելով, իր դործողութեանը վախճան տալ չէր ուզեր, նոր հրաման մ'ալ եկաւ, որ Գանրուպէր կայսեր քով անձնական ծառայութիւն մ'ընդունելու համար Փարիզ դառնայ : Աս հրամանաւ Գանրուպէր Օգոստոսի 8ին Խորմէն ելաւ : Կայսեր անոր վրայ ունեցած վատհաճութիւնը անշարժ մնաց եւ Գանրուպէր հետզհետեւ սպարապետ, ծերակուտի անդամ, Հուէսի դեսպան եւ վերջապէս Գաղթեալի հինգ վերին հրամանատարներէն մէկն եղաւ : Եւ վերջի իտալական պատերազմին մէջ, Գանրուպէր, Ալպեան երրորդ բանակին հրամանատարութիւն կ'ընէր :

— Երջան —

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՐՈՒՄԻՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԵՐՈՒՆՍԻՑԻՑ

Նաւարկութեան վրայ

Նաւարկութեան (Marine) անուամբ կ'իմացուի ծովու վրայ նաւ վարելու գիտութիւնը, իսկ ան նաւերու բազմութիւնը, որոնցմէ որ տէրութեան մը նաւական զօրութիւնը կը բաղկանայ, նաւատորմի կ'անուանուի : Աս գիտութիւնը ամէն նաւական զօրութիւն ունեցող տէրութեան համար, կարեւոր բան է : որովհետեւ ասով իր զօրութիւնն ու համալուր կը բաժնայ : Նաւադնացութեամբ ազգ մը աշխարհքին ամէն կողման բերքերը կ'ընդունի, ու անոր զիմացը իր երկրին ձեռակներէն ելու տայ, անոր արգիւնքովն արուեստներն ու գիտութիւնները կը ծաղկին, հարստութիւնն ու առատութիւնը իր վարձքը կ'ըլլան : Ասով կառավարութիւնը զօրաւոր պաշտպանութեան միջոց մը կ'ունենայ : Եւ աս պաշտպանութեան միջոցը գործադրութեան հանելու արուեստը պատերազմական գիտութեան մէկ ճիւղն է :

Նաւարկութիւնը՝ վաճառականական ու պատերազմական նաւարկութեան կրնայ ըլլալ : ասոնցմէ իւրաքանչիւրն ալ դարձեալ հետեւեալ երեք գլխաւոր մասերու կը բաժնուի : 1, Նաւ շինելու գիտութիւն : 2, Նաւադնացութիւն : 3, Նաւավարութիւն կամ նաւուղղութիւն : Որովհետեւ երկու առաջին մասերուն վրայ արդէն խօսեցանք, երրորդ մասին վրայ քիչ մը խօսելու բան կը մնայ մեզի :

Նաւի մը կամ փոքրիկ նաւատորմի մը վերաբերեալ այլ եւ այլ շարժումներն ու դործողութիւնները ուղղելու ու կառավարելու համար, զանազան նշաններ կը գործածուին, որոնց ամէնն ալ ծովակալին նաւէն կը արուին :

Նաւ կառավարելու արուեստը ըստ մասին ծովական պատերազմի գիտութեան հարկաւոր էական մասն է, որովհետեւ անոր օգնութեամբ միայն, կրնայ ծովային պատերազմի մը մէջ մեծ ճակատաւ նաւերը կառավարուիլ ու անոնց ամէն մէկ բաժինները այնպէս մը տեղաւորուիլ, որ իրարու փոփոխ օգնական ըլլան :

Ծովական պատերազմն ուրիշ բան չէ բայց եթէ երկու նաւատորմի մէջ ընդհանուր կռիւ մը, որոնք իրարու զիմաց ճակատ առ ճակատ կեցած են : Ասոր մէջ շատ բան հովէն, ծովակալին ճարտարութենէն, աղէկ գիւրջ որոշելէն, ու հրամանները յարմար ատենին տալէն, ինչպէս նաեւ նաւաստիներուն ճշգրտութենէն ու արագութենէն, բայց մանաւանդ ճակատողներուն քաջարարութենէն կախում ունի :

Ուրիշ ամէն կռիւները, միայն ծովային կռիւ կ'անուանուին, օրինակի ազադաւ երկու նաւախումբերու եւ կամ փոքրիկ նաւատորմիներու (escadre) մէջ եղած պատերազմները : Մէկ նաւախումբը ըստ կանոնի ամբողջ նաւատորմին երրորդ մասէն

կը կազմուին: Նաեւ երկու առանձին նաւերու մէջ եղած պատերազմը, ծովային կռիւ կը կոչուի:

Նաւատորմը մը վերին հրամանատարը Զովալ (amiral) կ'անուանուի, նաւախումբի մը հրամանատարը Զովալ-օ (vice-amiral). իսկ փոքրիկ նաւատորմի եւ կամ բաժնի մը հրամանատարը Երրորդ Զովալ (contre-amiral): Պատերազմական նաւու մը հրամանատարը հարկւրապետ կամ նաւապետ կը կոչուի: Ճակատու նաւու մը նաւապետը իր հրամանին տակ, աեղակալ մը, երկու ստորին տեղակալներ, եւ ուրիշ ստորակարգեալ պաշտօնականներ ունի: Նաւաստիներն ու ծովական զօրքն ամէնը մէկանց նաւու մը սարքավորումը կամ Զարդ (équipement) կ'անուանուին:

Աղէկ նաւավար մը պէտք է իր նաւը կատարեալ ճանչնայ. պէտք է որ երկրաչափութիւն, աստղաբաշխութիւն ու աշխարհագրութիւն քաջ գիտնայ. դատաստան կարելու մէջ արտաքին կարգի սրամտութիւն ու անյողդողդ քաջարտութիւն ունենայ, ամէն ժամ իրեն սպառնացող այլ եւ այլ վտանգներուն, համարձակ ու քաջութեամբ դիմադրաւ ըլլալու համար: Պէտք է որ նաեւ հեռւոր տեղեր ճամբորդութիւններ ըրած ըլլայ:

Բաց ասկէջ իրեն՝ ուսողական ուսման հիմնական գիտութիւնը՝ ինչպէս նաեւ նաւ մը եւ կամ նաւախումբ մը կ'առավարելու հմտութիւնը անհրաժեշտ հարկաւոր է: Պէտք է պատերազմական ամրողջ անօթներն, կայմի կազմածներն, առագաստից որպիսութիւնը, նաւի շինութիւնը վերջապէս ան ամէն բան աղէկ գիտնայ ու հասկնայ, ինչ որ պատերազմական նաւու կազմութեան կամ պարաւստութեան համար հարկաւոր է:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԸ ՈՒ ԶՈՒՍՐՃԱՆԻՐ

Հնդկատաններորդ դարու սպաս մը

Հէօրնէրալ իր հրաւիրելոց իմացուց որ կէս օրէն յառաջ ժամը 10ին ձեռք լուարու եւ սեղանի նստելու ատենն է: Եւրաժաշտաց դաս մը զուարթ եղանակ մը կը զարնէր, եւ ասպաններն իրենց տիկիներովը զոյգ զոյգ ծաշատուն կը մտնէին: Լմին այլ ժողովուրդէն ետքը, տանտիկներ, ամէն մէկ ասպանին իրեն խաթուանովը նստելու տեղերնին ցուցուց, օւր սկաւառակ մը կար ուստի որ երկուքն ալ միատեղ կ'ուտէին: Բոլոր շիրերը երկայն նստարաններու վրայ նստած էին, իսկ ոտքերնին, գետնի վրայ ցրտութենէ պատսպարելու համար տարածած խտի վրայ կը հանգչէին:

Սեղանային մէջ տեղը փոքր մը տարածուած էր, որ կանանց մարգագետին մը կը ներկայացնէր, որուն ծայրերը սիրամարդի փետուրներ, կանանց ձիւղեր եւ նաեւ մանուշակ եւ ուրիշ հոտաւէտ ծաղիկներ հաստատուած էին: Այսպիսի մարգագետնային մէջ տեղէն աշտարակ մը կը բարձրանար: Աս աշտարակը խոռօջ էր եւ թռչնոց մը կը ձեռնարկէր, եւ մէջը ոսկեծայր կառնով եւ ոսկեղոծ ոտքերով կենդանի թռչնոց բազմութիւն կար: Աշտարակին վերի ծայրը՝ որ նոյնպէս ոսկեղոծ էր, հրաւիրեալ ասպետաց զօրները կը ծփային. հրաւիրողին աս տեսակ պատուասիրութիւնը, նոյն ատենը մեծ յարգ ունէր: Աշտարակին յատակէն իւր մէկ շատուանէ չորս ծառագայթ կը բխէր, որոնց երկուքը շուրջ եւ երկուքը գինի կը ցայտեցնէին:

Կերակրեղինաց առջի շարքը որսի անասուններ նապաստակ, լեցուած թռչուններ էին, որոնք ոսկեղոծած սայլոններով, նուրով եւ նշերով ծածկուած էին: Կանանց մարգագետինն ամէն մէկ ծայրը հակադասեւ կարկանդակներ կային, որոնց վրայ դարձեալ ուրիշ փոքր կարկանդակներ դրուած էին: Երկու ամենէն մեծերուն կեղեւը վրան ոսկեղոծած եւ եղրներն արծաթեղծ էին: Ասոնց ամէն մէկուն տակը կային մէկ ամրողջ եղջերուի ձագ, պզտիկ սագ մը, երեք որձաւ, մէկ աղաւնի, պզտիկ ձագար մը, հորթի երկամանց խորված եւ երկու չէլէ պարարտ միս, երեսունուվեց երկայն եփած եւ կարծրած հաւկը՝ ի դեղնուց, որոնք քրքումով եւ ուրիշ համեմունքով ծածկուած էին: Աս ամէնը մեծ եւ արծաթեայ սկուտեղէ մը վրայ դնուած էին: Ծառայութիւն ընողները չորս երեսառարկը

էին, որոնք գլուխներէն մինչեւ ոտքերնին զրահաւորեալ էին: Սեղանին վրայ լիշուածներէն զատ ուրիշ շատ կերակուրներ ալ կային. վայրենի խոզի մը գլուխ, կաղամբ, քաղախի մէջ վարունգ եւ այլն: Սեղանին մէկալ երեք կարգերուն մէջ կային ամրողջ խոզ մը, քաղախով եւ կարսնով (մանդամասով) եփած թառափ (մերսին պաղղը), այծ մը, երկու սագ, տասուերկու հաւ, տասուերկու աղաւնի, վեց ձագար, մէկ նապաստակ, մէկ լեցուած գեր որձաւ, օձաձուկ մը համեմբ մէջ, չորս ոսկեղոծած թռչուններ հաւկթի դեղնուցով, աղիւ մորենիներով զարդաւորուած, եւ վերջապէս վարդեջրով եփած սայլոր: Ասոնց վրայ դարձեալ ուրիշ կարգ մ'ալ կար որ աղիւ գինիներէ եւ շարքաղէններէ կը բաղկանար: Շարքաղէնները ամէն ալ եղջերուի կերպարանք ունէին, որոնց վզէն հրաւիրեալ ասպետաց զինանշանները կ'ստուած էին:

Սեղանին ատենը երաժշտաց դասը, զուարթ եղանակներ կը զարնէր:

Ազաճ կնիկ մը

Անցածները Պերսի մէջ ազաճ կնիկ մէկը կ'ուզէր քովն ունեցած 500 թալէրով գերեզման ինչալ: Աս պառաւը, որուն ազաճութիւնն ամենուն ծանօթ էր, որոշած էր, որ մեռնէն ետքը իր գլխանոցը գլխէն չհանէ, անով թաղէն: Ժառանգները այսպիսի անսովոր խնդիրքին վրայ կ'առնուէն, որ չըլլայ թէ իրենց վնասելու դիմամբ մ'եղած ըլլայ, գլխանոցը գլխէն առին եւ իրօք այլ մէջը 500 թալէրով թալէր դտան:

Հանձնադար կանայք

Ֆրէձէսթորֆի մէջ Մէջի քովերը (Գաղղիայի մէջ), շարժմը մը յառաջ չորս գեղացի կանայք, մայր ու երեք աղջիկները դաշտի վրայ փոթորիկէ մը բռնուած աճաղարներով խնդրէին կը դառնային: Իրարու մօտ ետեւէ ետեւ դաշտային նեղ ճամբէ մը կ'երթային, ամենէն ետեւինը ուսը երեքօտի մ'առած կը տանէր: Երեքօտիին ժանիքները շանթը իրեն քաշելով առջեւի ու ետեւի կնիկները զարնուէն, իսկ երկու մէջիները, պզտիկ աղջիկները փայլ խցան: Չարտադրեղէն մէկուն բոլոր զգեստները կտոր կտոր եղած էին ու հողաթափները բոլորովին պրծած:

Ինքնադնոց կառք

Ամիս մը յառաջ Գարսպատի մէջ Պր. Ռոպերդ Գլուրիան Բրէսնէր, Ռայլեհայիայի, (Աքսոնիայի գաւառներէն), մեծ զարմացում կը պատճառէր իր «Ինքնադնոց կառք»-ով, որուն մէջ համգիստ նստած, առանց ձիերու փողոցներուն մէջ վեր վար կը պարտէր: Ինքը իր պատմածին համեմատ, նոյն կառքով շատ տեղեր պտղաւէն ետեւ հայրենիքէն հոս ալ եկած էր միայն Գարսպատ տեսելու համար: Մէկ հոգեւոյ համար շինուած պզտիկ կառքը, պարզ մեքենայի մը միջնորդութեամբ ոտքերով կը շարժի. իր շուտութիւնը թէ շիտակ ու թէ դար վար ճամբաներու վրայ, լծուած կառքերը կ'անցնի, այնպէս որ, ինչպէս նոյն կառքին տէրը կը հաստատէ, առանց յոգնելու ամէն օր 14 մինչեւ 16 ժամ ճամբայ ըրած է, ու նոյն իսկ Նայտաքէն եկած ատեն բաւական երկայն լեռնէ մը հանգիստ վեր ելած է: Աս կառքը Գարսպատի մէջ ալ այնչափ հաճութիւն գտաւ որ շատերը տիրոջը աղաչեցին որ իրենց ալ նոյնպիսի կառք մը շինէ. տէրը թէպէտ մինչեւ հիմակ օտարի նոյն տեսակ կառք չինած չէր, այսու ամենայնիւ յանձն առաւ նոյնպիսի կառք մը 50 թալէրով շինել, որն որ որոշեալ գինն էր:

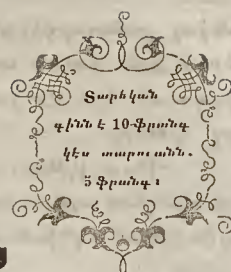
Մարդկային բնութեան նոր երեւոյթ մը

Ամերիկայի Բէնդուրի նահանգին մէջ երեսասարդ մը ինքզինը հրապարակաւ երեսցուց որ ամենեւին ցաւ չ'զգար: Ըսածը հետեւեալ փորձերով հաստատեց: Ափ մը լեցուն զնդասեղներ մէկիկ մէկիկ մինչեւ գլուխները իր սրունից թաւքը (պալաք) խողեց: Գատաղ (չէլէ) հերկնով մը ծակեց: Ուրը փայտեայ հողաթափներ գամեց ու սկսաւ վեր վար քայլել: Մտոր մինչեւ ոսկր կտրեց: Ամենէն ետքը այսու դանակ մը խողեց ու բերնէն դուրս հանեց: Աս ամէն փորձերուն ատենը շատ քիչ աղիւն դուրս եկաւ. այսու ամենայնիւ բրածները բոլոր ստոյգ էին, որովհետեւ Գրանսիլվանիայի բժիշկներու ժողովքին անդամներէն շատերը աս փորձերուն ատենը ներկայ էին:

ԵՐԽՈՊԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 19.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՅԱՆՈՅ ԽՂԻԿԸ ԿԵՄ ԳԻՊՈՒՐԿ

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Կատարյալ կամ
անգնառու:

Եղին է ու Պէադադըսուհին գիշեր մը մինչեւ առտու նստած էին, եւ աս անգամուան խօսակցութեան նիւթը տիրալի եւ լքում պատճառող նիւթ մըն էր: Հեղինէ հօրմէն թուղթ մ'ընդունած էր, որուն մէջ հայրը կը ծանուցանէր թէ հետեւեալ օրը Վալտէք դքսին հետ իրեն պիտի գար: Գալստեան պատճառնալ թղթին մէջ նշանակուած էր, թէ ինք Վալտէքին հետ պիտի գայ որպէս զի դստերը Վալտէքին հետ կարգուելուն վրայ նորէն խօսի, եւ կը յուսայ որ Հեղինէ իր յամառութիւնը կոտրած, եւ հաստատուն առաջադրուած թիւն դրած է հօրը կամացը հետեւիլ: Կամակին վերջն անով կը լմննար որ հայրը խիստ սպառնալիքներ կ'ընէր դստերը, թէ որ նոյն յամառութեան մէջ մնալով իր կամացը դիմադրութիւններ կ'ընէ:

«Մտուած ինծի ողորմի», կ'ըսէր Հեղինէ ուրիշ խօսքերու մէջ, «իմ վիճակս դեռ ուր պիտի հասնի: Հայրս սպառնալիքներն ու պատիժներն այնչափ յառաջ պիտի տանի որ վերջապէս կամ ուզածն ընել պիտի տայ, եւ կամ զիս գերեզման պիտի խաւրէ: Բայց աւելի վերջինը պիտի ըլլայ քան թէ առջինը. քանի որ բանականութիւնս վրաս է եւ քանի որ ինքիւրենս զիս որոշելու կարողութիւն ունիմ, ան սրկային ձեռքս պիտի զնանամ: Թէ որ զիս բռնութեամբ խորանին առջեւ տանելու ըլլան, Վալտէք կոմսն իր առջին կամ կատաղի մը եւ կամ մեռել մը պիտի գտնայ: Ինչո՞ւ համար ես ալ, սիրելի մօրս հետ չմեռայ»,

«Ա՛հ, լու՛հ, կամաց», ըսաւ դքսուհին որ լացող Հեղինէն բազկացը մէջ առած կրծոցը վրայ կը ճնշէր, «կամաց խօսէ՛ դուրսը ոտնաձայն կը լսեմ: Ո՞ր տէր Աստուած մասնուեցանք»,

Աս վայրկենիս մէջ խցին դուռը բացուեցաւ եւ արասուհին աճապարելով ներս մտաւ:

Երկու բարեկամները սարսափման աղաղակաւ իրարմէ բաժնուեցան. եւ ապա՛ռ արասուհւոյն ոտքն ինկան եւ մարեցան:

Արասուհին յանկարծական վախէն ինք զինքը կորսնցուց եւ զարհուրելով խցէն դուրս ելաւ եւ իր սենեակը վազեց: Քանի մը կանայք արասուհւոյն օգնութեան հասան եւ գրեթէ մարելու մօտեցած արասուհին անկողին դրած առնին, երկու դժբախտ բարեկամները շունչ առին եւ բաց խցի մէջ կը կենային: Կեցած կը մտածէին թէ ինչ եղաւ, եւ պատահածն իրենց զարհուրելի երազի պէս բան մը կու գար: Բայց յանկարծ գէպքն ինչպէս որ եղած էր նէ, այսինքն արասուհւոյն գալն աչքերնուն առջին եկաւ, եւ երկուքն ալ մի եւ նոյն վայրկենի մէջ միաբերան դռնէն. «Ո՞ր մեծազօր Աստուած, մեր բանը բուսաւ»,

Աս վայրկենիս մէջ քոյրերէն երկուքն ասոնց խցին մօտենալով իրարու հետ ասոնցմէ լսուելու չափ բարձր կը խօսէին եւ ասոնց խօսակցութիւնը նոր դժբախտութիւն մը կը ցուցնէր:

Քոյր Ահնէ: Ո՞ր մայր Աստուծոյ, աս ինչ զարհուրելի առաւօտ է:

Քոյր Մարի: Այսպիսի օր մը՝ քանի որ վաղը մէջ եմ, տեսած չէի, եւ արդէն տարիքս ալ երեսուն է:

Քոյր Ահնէ: Կախ եւ յառաջ կը լսեմ, որ վարը դրան առջեւ մեռած ասպետ մը բերած են. եւ երկրորդ թէ մայր արասուհին սարսափէն մարած ըլլայ: Այսպիսի զարհուրելի բանէ մը ո՞վ չիսարսափիր:

Քոյր Մարի: Իս դեռ բոլոր անդամներովս կը դողամ: Ո՛ւ՛՛՛, մեռեալ ասպետն ինչ զարհուրելի կ'երեւայ: Անշուշտ երազիս մէջն ալ պիտի տեսնեմ:

Քոյր Ահնէ: Ես չէի ուղեր զինքը տեսնել: Բայց աս բանտարկեալներուն հետ հիմակ ինչ պիտի ընենք, նոյնպէս թէ որ խեղճ աղբիկը դեռ մարած մնացած է նէ, անոր ինչ ընենք:

Քոյր Մարի: Բայց աս բանտարկելոց գէպքն ալ զարմանալի բան մըն է. մայր արասուհին զաղջիկը

մէկալ բանտարկելոյն քովը գտաւ, ուր թողունք որ երկուքին դուռն ալ արտաքուստ աղէկ գոցուած ու կղպուած էր: Աս բանս չեմ կրնար ըմբռնել եւ ոչ ալ հաւնիլ:

Վայր Ագնէ: Կը բաղձայի որ ամէն բան լմնցած անցած ըլլար: Բայց ամենէն խեղճն աս է որ, ինչպէս հիմակ աղջկան պիտի իմացընենք, որ մեռեալ աս պետն . . .:

Վայր Մարթա: Ի՞նչ կ'ընես, անոնց խցին քովն ենք, եւ աղջիկը խօսածդ կրնայ լսել:

Աս աղգարարութիւնը շատ ուշ եղաւ, որովհետեւ Հեղինէն ամէն բան որոշ լսած էր, եւ «իմ հայրս», ըսելով նորէն մարած ինկած էր:

Երկու քոյրերը զՀեղինէն մարած եւ Պէտրոսի բաղկացը մէջ գտան: Վախերնէն դողալով, դքսուհւոյն օգնութեամբը զանի անկողին տարին: Երկու քոյրերն ալ ինչ ընելիքն չէին գիտեր: Դքսուհին հոտաւէտ բան մը կ'ուզէր, բայց քոյրերը չէին իմանար: Մէյ մ'ալ դքսուհւոյն միտքն ինկաւ որ Հեղինէին արկեղ մէջ փնտռէ եւ մեծ ուրախութեամբն անոր մէջ գտաւ: Եւ նոյնը մարողին քիմին բռնելով, Հեղինէն կամաց կամաց արթնացաւ: Ամենէն աւելի ուրախացողները շիտած քոյրերն էին: Որովհետեւ իրենք զՀեղինէն մեռեալ կը համարէին:

«Ի՞նչ տիկին», կ'ըսէր քոյր Մարթա դքսուհւոյն, «իրեն ի՞նչ ըսիք որ մարեցաւ, որուն մէջ կրնար ալ մեռնիլ»:

«Հանգարտ եղիւ սիրելի քոյր, պատասխանեց դքսուհին, «մարելէն մարդս շուտ չմեռնիր: Ապա թէ ոչ ես շատոնց մեռած էի»:

«Աւրեմ կը կարծէք որ աս աղջկան բան մը չըլլար», կը հարցընէին երկու քոյրերն ուրախաշաղով:

«Ի՞նչ գուք, երկնից սիրոյն համար ըսէք, ինչպէս կրցաք աս խուցը գալ, որ աղէկ գոցուած ու կղպուած էր», կը հարցընէր քոյր Ագնէսը դքսուհւոյն:

«Ա՛սի ոչ ձեզի եւնոջ ալ որպիսի եւ իցէ մէկուն, նոյն իսկ արասուհւոյն ալ չեմ կրնար ըսել, պատասխանեց դքսուհին:

Վայրերը դարձան եւ վախնալով իրարու նայեցան եւ ինքզինքնին շատ անգամ խաչակնքեցին, որովհետեւ դքսուհւոյն կախարդ կամ վհուկ ըլլալուն վրան ալ չէին տարակուսեր: Իւրաքանչիւրը քովը գտնուած միտալը կամ վարդարանէն կախուած խաչը շատ անգամ կը պահէր: Եւ խուցն անմիջապէս թող տալով քանի մը վայրկեանէն մեծաւորուհւոյն հետ նորէն դարձան: Մեծաւորուհին յանուն արասուհւոյն՝ դժբախտ դքսուհւոյն աղէկ յանդիմանութիւն մը տուաւ եւ հրամայեց անոր որ ետեւէն դայ: Դժբախտ դքսուհին Հեղինէին առջեւը մեռելի պէս գունատած կեցած էր, իսկ Հեղինէն թէպէտեւ դեռ անզգայ՝ բայց աչքերը բանալու սկսած էր: Անզգայ Հեղինէն նորէն անգամ մ'ալ գրկելով, «սիրելի

Հեղինէ, մնաս բարով», ըսաւ եւ մեծաւորուհւոյն ետեւէն գնաց: Մեծաւորուհին ամենէն յառաջ կ'երթար, ետքը դողդոջուն դքսուհին, անկէ ետքն ալ մէկալ քոյրերը: Երկայն խաչուղոյն ծայրը հասնելէն ետքը, մեծաւորուհին ձախ զարկաւ եւ ժանդոտած բանալով՝ երկրթէ դուռ մը բացաւ: Անկէ՝ քարէ սանդղով մը, մուտ եւ զարհուրելի կամարի մը տակ կ'իջնուէր, որ տեղը երկու հարիւր տարիէ ի վեր արեգական ճառագայթ տեսած չունէր: Մեծաւորուհին առանց բան մը խօսելու զգալաւոր հոն ձգեց, եւ քերց հետ դուրս ելլելով, երկրթէ դուռը վրայէն նորէն գոցեց եւ ըսաւ՝ «բանտարկեալն աս երկրթէ դուռը դժուարաւ պիտի կարող ըլլայ կախարդել»:

Վայրերն երբոր Հեղինէին խուցը դարձան, տեսան որ ձեռնամաձ՝ գետնի վրայ ծուներ կը դնէր, եւ աչքերը արտասուաց հեղեղներու մէջ էին: Որովհետեւ խելքը բոլորովին վրան եկած էր, եւ քիչ մ'առաջ պատահած բաները բոլոր աչքին առջին կու գային. կը կուտէր որ բարեկամին գլուխը դժբախտ բան մ'եկած է: Աս զարհուրելի խորհուրդն ինչպէս նաեւ իր դժբախտ հօրը խորհուրդը թէ մեռած է, սիրաւ կոտրեց:

«Ի՛նչ արեւմտի ո՛ր է», դռնէն Հեղինէն ցաւաբին ձայնով մը ներս մտնող քերց:

Աստեք մատերնին բերանին գնելով կը լռէին: Բայց Հեղինէն, որ հիմակ աղէկ իմացած էր թէ իր զահուրելի մտածմունքն ստուգիւ գլուխ ելած է, նորէն անկողնոյն վրայ նետուեցաւ, երեսը գոցեց եւ դառն կու լար:

Ասոր վրայ քիչ մ'ետքը արասուհին ներս մտաւ եւ զուարթ գիմօք Հեղինէին՝ որ դեռ կու լար, եւ որուն լացքն արասուհին ուրիշ նշանակութեամբ կ'առնուր ըսաւ՝ «միթարուեցէք խաթունիկ: Ձեր յարգելի հայրը մեռած չէ եւ դեռ կենդանի է: Աստուած իրեն դեռ երկայն կեանք տայ»:

«Հայրս ուրեմն դեռ կ'ապրի», Հեղինէն աս հարցումն ընելով ոտք ելաւ, եւ գունատած երեսը արասուհւոյն դարձուց:

«Հա՛, սիրելի խաթունիկ», կրկնեց արասուհին, աչացը մէջ ուրախութեան արցունք մը ցլացնելով: «Բարեբաւր Աստուած այնպիսի բարի ասպետն, որ մեր Աստուծոյ տանը բարեբաւրն է, չուզեց որ մեռնի: Եկո՛ւ որ տեսնես»:

Արասուհին աս խօսքերով աղջկան ձեռքէն բռնեց եւ խցէն հանելով, վանքին կից տուն մը տարաւ, ուր Յովհաննէս Վեֆելսպուրկ գեղեցիկ խցի մէջ աղնիւ անկողնոյ մը վրայ կը պառկէր: Արասուհւոյն՝ աղջկան հետ ներս մտած ատենը, հօրն անկողնոյն քով, քաղքին ամենէն քաջ բժիշկն ու վիրաբոյժը կը կենային: Հեղինէն հօրը վրան իյնալ կ'ուզէր, բայց բժիշկն արգիլեց, եւ կ'աղաչէր որ հիւանդ հօրը ինչպէս, որովհետեւ, կ'ըսէր, զինքն հիմակուան հանդարտ գիրքէն որպիսի եւ իցէ եղանակաւ խոռովել,

կրնայ անոր մեծապէս փնտսակար ըլլալ: Հեղինէ բժշկին խորհրդոյն հետեւեցաւ: Բայց իր հօրը մեռելի տօգումութիւնն այնպէս իր սիրտը վիրաւորեց որ ոչ խօսիլ կրնար եւ ոչ ալ լալ: Մեծ ցաւով եւ կսկիծով տօգոյն հօրը կը նայէր, որ գոց աչուրնեւ լով կամաց կամաց կը շնչէր: Ամէն մէկ շնչառութեան միտ կը գնէր եւ անհամբերութեամբ աչացը բացուել լուն եւ խելքը գլուխը գալուն կը սպասէր: Հեղինէ մինչեւ որ աս մխիթարութիւնն զգաց նէ, քանի մը զարհուրելի եւ ցաւաբէն ժամեր անցան: Գժբախտ հօրը ցաւաբէն վիճակին կսկիծներէն ետքը, թշուառ բարեկամին վիճակը միտքն ինկաւ: Իր ցաւն անպատմելի էր: Այնպէս տկարացաւ որ հարկ եղաւ զինքը կից սենեկի մը մէջ անկողնոյ վրայ հանգչեցնել: Բայց քաղցը քուռնն որ առջի գիշեր անոր հանգիստ շնորհած էր, հիմակ անոր զգայութիւնները գրաւեց, ուստի որ Հեղինէ հազիւ կէսօրն արթնացաւ եւ ըստ բաւականի զօրացած էր:

Լրթննալէն ետքը, բժշկին բերնէն լսեց որ հայրն ազատած էր, եւ նոյն օրը պատգարակով կրնար իր ամրոցը փոխադրուիլ:

Եւ ուրախալի լուրը բարի Հեղինէն շատ երջանիկ ըրած էր, բայց Վալտէքին հետ կարգուելու մտածմունքն, եւ իր բարեկամէն՝ հաւանականաբար բոլորովին բաժնուելու խորհուրդն ընդ միտքն իյնալը, ինք զինքը թշուառ եւ գժբախտ կը համարէր:

Գիշերը գեռ չհասած, դուքսն արդէն իր ամրոցին մէջն էր, եւ Հեղինէ ալ մանկական սիրովը ետեւէն գացած էր եւ անկողնոյն քովը կը նստէր: Մեծ փութով զանի կը խնամէր եւ գիշերներն անկողնոյն քովը կը հսկէր: Հօրը մարմնաւոր զօրութիւնն օր քան զօր կ'աւելնար, բայց միտքն անոր հակառակ, միշտ երթալով կը տկարանար. այնպէս որ բնաւ խելքը գլուխը չեկաւ այլ խելացնորութեան կը դիմէր: Խելքը տկարացած էր, եւ հետզհետէ ստացած մարմնաւոր զօրութիւնը, խելացնորութիւնը կամ կատաղութիւնը աւելի զարհուրելի եղանակաւ ի գործ գնելու կրնար ծառայել: Երկու զօրաւոր ծառայք զանի անկողնոյ մէջ չէին կրնար բռնել, եւ հարկ կ'ըլլար որ չուանով ձեռքերն ու ոտքերը կապեն: Նոյն իսկ քովը կենալը զարհուրանք կը պատճառէր, որովհետեւ կը կատղէր, կը զարնէր, կը հայհոյէր եւ կ'անիծանէր: Բարի Հեղինէ հոգէն ու կրած խաչէն կը հիւժէր: Հօրը մահը, ստուգիւ իրեն համար բարերարութիւն էր: Աս գժբախտ վիճակին մէջ փոքր մխիթարութիւն մը կար նէ ան էր որ Վալտէքին կողմանէ հանգիստ կը մնար, որովհետեւ հիմայ կարգուելուն վրայ ամենեւին խօսք չկար: Երիտասարդ Վալտէք դուքսը Վեֆելսպուրկի ամրոցը բնաւ չէր իգար, իսկ հայրը շատ քիչ: Որովհետեւ Վեֆելսպուրկին հայհոյութիւններն ու անէծքները երկսայրի սրոյ պէս իր յանցաւոր սիրտը կը ծակծրկէին: Յովհաննէսին կատաղութիւնը տեսած ատեն չար սիրտը կ'արթննար, եւ անոր չարեաց իբր գլխաւոր պատճառ

զինքը կ'ուտէր: Առանց սրտին մէջէն անցածը դրսէն ալ ցուցնելու, կատաղոյն առջին չէր կրնար եւրենալ, անոր համար բոլորովին չէր իգար:

Վալտէքին խելք՝ դքսուհին ալ, իր զարհուրելի բանտին մէջ, քան զՀեղինէ նուազ գժբախտ չէր: Խելքն իր առջի խցին մէջ արեգական ծիծաղող երեսը, սիրուն լուսինը եւ երկնից փալիւղող աստղերը կրնար տեսնել: Բայց հիմակ ահագին մութ մը զինքը գիշեր ցորեկ կը պատէր, եւ բոլոր աշխարհքէն զատուած էր: Օրուան ու գիշերուան մեծագոյն մասը աղօթելով, լալով, հեծելով ու հառաչելով կ'անցընէր:

«Կամ խելք՝ Հեղինէս, արդեօք ի՞նչ եղաւ, կ'ըսէր անգամ մ'ինքրիկն: «Կարող ըլլայի իր գժբախտութեանը մասնակից ըլլալ եւ իրեն հետ մէկտեղ կրել: Ինծի ալ որչափ մխիթարութիւն կ'ըլլար: Բայց ես հիմայ բոլոր մարդկութենէ լքուած թողուած եմ: Եւ ոչ ալ ինծի ան մխիթարութիւնը շնորհել ուզեցին որ մարգասէր քոյր Ռոզալին բանտի մէջ ինծի պցելութիւն ընէ: Գոնէ Աստուած տար որ ան աղնուական ոգին մատնուած չըլլար, եւ ինքն ալ իր մարդասիրութեան պատիժը բանտի մը անկիւնը չգրտնէր: Բարերար Աստուած իրեն օգնէ եւ իր անմեղութիւնը պաշտպանէ»:

Խելք՝ դքսուհին վախցածը եղած էր: Բարի Ռոզալին քոյրն այնչափ ատեն հարցումիորձի տակ ինկաւ, մինչեւ ան երկու խցերուն փայտեայ միջնորմի մէջ եղած ծածուկ դուռը խոստովանեցաւ, եւ քանի մը շաբաթ խցի մը մէջ հացով ու ջրով անցընելու դատապարտուեցաւ: Բայց աղնուական ոգին, իր ըրած բարերարութեամբ կը մխիթարուէր:

Մեր երկու գժբախտներն աստ եւ պիտ' Աստուծոյ հովանաւորութեանը յանձնելով, Գիպուրկի ծեր ծառային կը դառնանք:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԳ.

Պիժքախտ պատգամաւորութիւնը:

Գունոն՝ Գիպուրկին ամրոցին ճիւղը տեսած գիշերուան ի վեր, բարի դքսուհին Կերպուտա, տեղ մը բնաւ հանգիստ գտած չունէր: Գիշեր ցորեկ արթուն էր եւ կ'երաղէր, եւ ի մասնաւորի զարհուրելի կասկածէ մը կը չարչարուէր: Թեպէտեւ օրուան մէջ տասը անգամէն աւելի ամրոցին մատուռը կը վաղէր, որ աղօթից մէջ խաղաղութիւն գտնէ, բայց ան զարհուրելի խորհուրդն՝ Աստուծոյ նուիրեալ մատրան մէջն ալ զինքը կը հալածէր եւ սուրբ գործքը կը խռովէր:

Եւ խորհուրդը զարմանալի բան մըն էր: Կերպուտա դքսուհին չկրցաւ աս կասկածը վրայէն թօթալիւ, այլ պնդեալ կը մնար թէ աս կենաց մէջ մէյ մ'ալ իր ամուսինը տեսնել կարող պիտի չըլլայ: Բայց նոյն կասկածն ի՞նչպէս ստոյգ էր: Որովհետեւ

աս աշխարհքիս մէջ իր սիրելի Վոթֆրիտը տեսնելը չունէր: Գունդին ճիւղին այց ելած գիշերը Գիպուրկին գաղտնի ֆեֆէն դատաստանին առջեւը ելած եւ դատապարտութիւնն ընդունած գիշերն էր:

Կերդրուտային հոգն օր աւուր վրայ կ'աւելնար, այնպէս որ ոչ կերակուրէն եւ ոչ ալ քնէն համ կ'առնուր:

«Եկուր, սիրելի Գլեմենդին», կ'ըսէր Կերդրուտա, օր մը կէս օրէն ետքն իր աղախնոյն, «ինծի ընկերացիր որ վարը դաշտն իջնանք եւ Ս. Վալենդին երթանք աղօթելը, եւ հոն եղած բարեպաշտ եղբօր բերնէն քանի մը միսթարական խօսքեր լսենք:

Քիչ մ'ետքը երկուքն ալ դէպ ի դաշտն իջնալու ծամբուն վրան էին, եւ բարեպաշտ խօսակցութիւններով Ս. Վալենդին հասան: Չմերուան քաղցր ու հաճոյ օդ մըն էր: Հովն ու արեւը, ձիւնն հալեցուցած եւ երկիրը չորցուցած էին: Գրքուհին աղախնոյն հետ եկեղեցի մտաւ եւ արտասուօք կ'աղաչէր սրբոյն, որ իրեն համար Աստուծմէ միսթարութիւն ու զօրութիւն ընդունի, որպէս զի զարհուրած սիրտը նորէն հանգիստը գտնէ ու հանգարտի: Կարճ բայց ջերմեռանդ աղօթքէ մ'ետքը, միսթարութեամբ ետգարձած ատենը, մատրան ծայրը յարգելի ծեր մը կեցած էր, որ ծերունի եղբայր Գլաւսն էր: Ասի գրքուհին աղախնովը մէկտեղ խուց մը տանելով, անոնց առջին հաց, կարագ եւ պանիր դրաւ: Գրքուհին շնորհակալութեամբ ամէն մէկէն մէկ մէկ կտոր ճաշակելէն ետքը, ծերունիւն, նոյն օրուան ուխտագնացութեան պատճառն յայտնեց: Ո՛չ իր զարհուրելի կասկածը պահեց եւ ոչ ալ ժամը աղօթքէն ետքը զգացած միսթարութիւնը:

«Խարի գրքուհի, կ'ըսէր ծերունին, «կասկածնիդ ստոյգ ըլլալը մենք ամենքնիս ալ չենք կրնար իտնալ, բայց շատ անգամ այսպիսի խորհուրդներն ալ Աստուծմէ կու դան: Մէկու մը գլուխը դալու դժբախտ ապագայի մը կասկածը, խորհրդալից բան մըն է, եւ մարդ նոյնը մեկնելու վեճակի մէջ չէ: Շատ անգամ մարդ այսպիսի մտածութիւն եւ միանգամայն վախ կ'ունենայ, եւ գաղտնի երկիրը մը սիրտն անհանգիստ կ'ընէ: Ասի ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ծածուկ էակ մը զինքը մերձաւոր դժբախտութեան պատրաստել կ'ուզէ, որպէս զի դժբախտութիւնը երբ եւ իցէ եկած ատենն անպատրաստ ըլլալով չապշի: Անակընկալ ցաւերը շատ անգամ աւելի խորունկ վէրք կը պատճառեն քան թէ այնպիսիներն՝ որոնց մարդ պատրաստուած կ'ըլլայ: Անոր համար մերձաւոր դժբախտութեան կասկածը, միշտ ազդարարող պահապան հրեշտակ մըն է, որ մեզի պէս տկար մարդիկները գալու ցաւոց կը պատրաստէ եւ Աստուծոյ կամեցը համակերպելը կը դիւրացնէ: Աս աղբարարութեան անսացողը երջանիկ է, այնպիսին իր բոլոր ապաստանարանը աղօթքը կ'ընէ, եւ բոլոր վստահութիւնը Նախախնամութեան վրայ դնելով ամէն բանի պատրաստ կ'ըլլայ: Ուրեմն բարեպաշտ

գրքուհի, թող խաւրէ Աստուած մընիդ ինչ որ իր սուրբ կամքը կ'ուզէ, գալու չարիքը ձեզի համար անակընկալ չէ, որովհետեւ դուք վստահութեամբ եւ անոր կամեցը հետ միաբանելով արդէն պատրաստուած էք: Ասի քրիստոնէական իմաստութիւն մըն է, զոր ամենուն համար կը բաղձամ»,:

Խարի ծերոյն աչացը մէջ աս խօսելէն ետքը արցունք մը կը փայլէր, որովհետեւ նոյն վայրկեանի մէջ կը մտածէր թէ բարի Գիպուրկին՝ զոր ինք սրտանց կը սիրէր, մեծ դժբախտութիւն մը գլուխըն եկած ըլլալն անկարելի բան մը չէ: Գիտէր որ Գիպուրկ շատ թշնամիներ ունէր, եւ անով՝ գաղտնի ֆեֆէն առջին հանուած ըլլալուն կարելութեամբ վրայ շատ կը տարակուսէր: Եւ առանց բան մը գիտնալու, ձեռնամած «Տէր քու կամքդ ըլլայ», կը գոչէր, լսուելու ձայնով:

«Եւ իր կամքն ըլլայ» ինչպէս երկինքն ասանկ ալ երկրի վրան, աւելցուց բարեպաշտ գրքուհին. եւ ասոր վրայ քիչ մ'ատեն տիրած լուսութիւնը, սենեկին դրան մէկու մը կամացուկ զարնելովն պլայլեցաւ:

Գլաւսին դուռը բանալովը ծեր Պեննո ներս մտաւ: Բայց դրան մէջ քար դարձած մնաց եւ «Ո, մեծազօր Աստուած», գոչելով ծնկուրներուն վրայ ինկաւ:

«Ողորմած Աստուած, ամուսինս մեռած է», գոչեց գրքուհին եւ մարելու վրայ էր: Գլեմենդինը գրքուհւոյն օգնութեան հասած ատենը, Գլաւս ծեր ծառային վազեց: Չինքը դուրս տարաւ եւ քարի մը վրայ նստեցուց: Բարի Պեննոն՝ որ բնաւ գրքուհւոյն հոն գտնուիլը կուտար չէր, ինք զինքը կորսնցուցած էր: Ինք ի սկզբան հոն եկած էր, որպէսզի իր տիրոջը մահուան լուրը նախ եղբայր Գլաւսին հաղորդէ, եւ անոր աղաչէ որ իր տիկինն՝ աս բօթը լսելու պատրաստէ: Բայց իր յատակագիծը յանկարծ պարապի ելաւ, եւ աս հարուածն իր խելքը գլխէն տարաւ: Երկայն ատեն խօսելու կարողութենէ զրկուած էր, եւ իր ցաւը յայտնողը հեծկլտալն ու արցունքներն էին: Խոհեմ Գլաւս, արտասուաց բարեւարութիւնը ճանչնալով թող տուաւ որ Պեննո լայ:

Խարի գրքուհին ցաւոյն առջի հարուածն անցուցած եւ «Գիպուրկը մեռած է», լսելու պատրաստուած էր:

Գլեմենդինին հետ խցէն դուրս ելաւ եւ իր հաւատարիմ ծառային քովը գնաց: Պեննո զգրքուհին տեսած ատենը, անոր ոտքն ինկաւ եւ լալէն ու հեծկլտալէն ուրիշ բան չկրցաւ արտաբերել բայց եթէ «Միս, Աստուած ողորմի»,:

Գրքուհին Գլեմենդինին թեւերուն կ'աթոնելով եւ տկար ձայնով մը կը հարցնէր ծառային թէ տէրն ո՞ր թող տուած, եւ թէ անոր գլուխն ի՞նչ եկած է, եւ հրաման կու տար որ ոտք ելլէ: Ծեր Պեննո, ծունր դնելը շարունակելով գրքուհւոյն ձեռքն արտասուօք թրջելով, աս խօսքերը կը թոթոթէր, «Միս, սիրելի, բարի եւ գթած տիկին, ներեցէք,

ներեցէք ձեր ծեր ծառային, որ ինք առանց իր տիրոջն առանձին տուն կը դառնայ: Ո՛հ, որչափ կը բաղձայի իրեն տեղ կամ իրեն հետ մեռնիլ, բայց սիրելի տէրս ասանկ չուզեց: Գուն ամրոցս դարձիր, կ'ըսէր, «Եւ իմ մահուանս լուրն ամուսնոյս տուր, որ Գիւպուրկ ակ չկայ, եւ ինք Աստուծոյ ձեռքն է...»:

«Ինք Աստուծոյ ձեռքն է», գոչեց զքսուհին, եւ արտասուաց հեղեղ մը զինք չարչարող ցաւը մեղմացուց: Անկէ ետքը բարի զքսուհին Աստուծոյ ապաւինելով ծառային բերնէն բոլոր պատմութիւնը լսեց, եւ աւելի իր սիրելի Գունոն քան թէ ինքզինքը կը հոգար: Աղաչեց բարի Գլաւին որ իրենց հետ մէկտեղ ամրոցը գայ եւ նոյն դժբախտ լուրը Գունոյին հաղորդէ. ճամբան ութսունամայ ծերի մը համար թէ եւ շատ տաժանելի էր, բայց բարի ծերն աս ծանր պաշտօնին ինք զինքը պատրաստ ցուցուց: Էւ աս տխուր ընկերութիւնը դէպ ի ամրոց երթալու ճամբայ ելաւ:

Պէտք է շարունակուի:

Բ Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Մ Ա Ն

Սէյլոնի վրայ փղի որսորդութիւն մը:

Պարոն Պազէր, որ Սէյլոնի որսորդներուն ամենէն աներկիւղներէն մէկն է, իր որսորդութեան պատմութեանցը մէջ փիղերու գնդի մը հետ հետեւեալ պատերազմը կը ստորագրէ:

1850ին Նոյեմբերի մէջ, եղբօրս եւ քանի մ'անձանց հետ ճամբայ ելայ եւ կղզւոյն դէպ ի ան կողմը կ'երթայի, ուր որ շատ եղջերունք կը գտնուին: Իմ շանս խնայելու համար տունը թողուցի, ձի հեծայ եւ ամենուն առջեւէն կ'երթայի: Երբոր ան տեղն հասանք ուր որ մեր վրանները պիտի կանգնէինք, կէս օրէն ետքը ժամը 5 հասած էր: Նիկիւլայէն ու թը անգլիական մղոն հեռու այնպիսի դեղ մըն էինք, ուր փիղերու տեղերը դիտող մարդիկ կը դրոշմէին: Մենք անմիջապէս զանազան մեղի կանչեցինք, որպէս զի մեր որսորդութեանց մէջ մեղի օգնական ըլլան: Երկրորդ օրը կանուխ, արեւը հասկը թէ ծագած էր մեր ձաւոր բլրակի մը վրայ ելանք որ անկէ փղերու հետքը փնտռէինք: Բայց բոլոր գիշերն անձրեւած ըլլալով, փիղերու հետքերն աներեւոյթ եղած էին: Այս օր մը պարսպ տեղ ասդին անդին պտրտելէն ետքը, երբոր մեր վրաններուն դառնալու որոշումն ըրինք, 1/4 մղոն հեռուէն յանկարծ փղի մը աղաղակը լսեցինք, որ երբեմն երբեմն դադրելով նորէն կը սկսէր, եւ ան զարհուրելի ձայնը մերձաւոր ժայռերու այրերէն յորանալով, որոտման ձայնի պէս կու գար:

Փղին ձայնը լերան տակ եղաւ մոցաւին մէջէն կու գար, որ ցած եւ գերթէ անմատչելի տեղ մընէր: Տարակոյս չունէինք որ դիմացին չէ թէ մէկ, այլ բազմութիւն փղաց պիտի ելլէն, որովհետեւ երբեմն երբեմն եւ բեւան ելած հետքերն եւ ասդին անդին ծառի կտորտած ճիւղերը մեղի ասանկ կարծել կու տային: Աս պատրաստութեամբ յառաջ երթալով այնպիսի տեղ մը հասանք, որ խոտերը խիտ եւ 10 ոտնաչափ բարձր աճած ըլլալով, մեծ դժուարութեամբ միայն կրնայինք մէջէն անցնիլ:

Աս խոտերու մէջ մտնելէն ետքը, նոյնքու մէջ փղած ջրկին շարժումներն սկսայ յայտնի նշմարել, եւ արդէն իզմէ 30 քայլ հեռու փղի մը ականջներուն շարժումը կը տեսնէի, բայց խոտին շատ բարձր ըլլալուն համար փիղերուն քանի հատ ըլլալը չէի կրնար նշմարել: Սկսայ մտածել թէ ինչ եղանակաւ կրնանք թշնամութիւններն սկսիլ. մեր հրացանաւորները սկսան վախնալ, եւ իմ ետեւի կողմն անցած կը փոփոյային: Յանկարծ երկու պատիճներ (խրթնած) վեր բարձրացան եւ իրենց ընկերացը նշան տուին: Ասոնք երկու յառաջապահ փղեր էին, եւ ասոնց աղաղակին ձայնը ընկերաց հասնելէն ետքը, զանազան կողմանէ նոյն որոտման ձայններն ելան եւ պատիճները բարձրացան, եւ երկու փղերով արուած վտանգն, սէր ըլլալը կը փնտռէին:

Աս հասարակ փղի մը աղաղակը որոտմանէ ստուգիւ տարբերութիւն չունի, եւ աս երկու առաջնորդ փղերը, իրենց թղքերէն աս որոտմանման ձայնը հնչեցուցին, որպէս զի բանալը մէկ տեղ ժողովէն: Շուրջ մէկ վայրկեանի մը մէջ բոլոր գունդը, աս երկու առաջնորդներուն քով ժողովեցաւ, ձախար դէպ ի մեղի դարձուցած: Աս վայրկեանը մեր յարձակմանը յարմար սեպեցի, ու բարձր խոտին մէջէն վրանին քայլեցինք: Բանալին մէկ մասը շուտ մը դարձաւ ու սկսաւ փախչել, բայց երկու առաջնորդներն եւ ուրիշ երեք փղեր ականջնին ու պոչներնին տնկած սկսան վրանիս քայլել: Ասոնք դիժ մը կը կաղմէին եւ իրենց պատիճովը բարձր խոտերը աջ ու ձախ նետելով շուտ մը վրանիս կատաղի նայուածք մ'արձակած, տասը քայլի չափ մեղի մօտեցան: Հոս մեր հրացաններէն աղէկ հարուած մ'ընդունեցան, ետեւին պատրաստուած պահեստի հրացանները ձեռք առինք, եւ երբոր վերջապէս կրակը դադրեցաւ, ու վառօդի մուխը փարատեցաւ, հինգ հսկայ դաշտանները առջեւին դետինք փռուած տեսանք: Անմիջապէս փախտական բանալն սկսանք հալածել եւ շուտ մ'ալ տնոր հասնելով տեսանք որ ասդին անդին կը ցրուէր: Եղբայրս փիղ մը զարկաւ որն որ նորէն յարձակելու կը պատրաստուէր, բայց իմ երկրորդ հարուածովս դետինք փռուեցաւ: Աս մինակ երկու հատ կրկին բերով հրացան ունէի եւ զանազան ալ նորէն չէի լեցուցած, բայց որոն անանկ հրապարիչ էր, որ չէի կրնար հալածելէն ետ կենալ: Արյունայի որ եղբօրս մէկ կամ մէկալ զենակիրը ինծի համար պահեստի հրացան մ'ալ ունենայ:

Մնացածը գաւ անգամ:

ՔԱՂԱՔԱՔԱՔԱՔ ԵՒ ՋՕՐԱՅԻՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՍ

ՓՐԱՆԿԻՍԿԱՍ ՆԻԼ ՍՊԱՐԱՊԵՏ

Վաղղիական զինուորական հանձնարագիտաց (ingénieurs) հրամանատարը, եւ Նաբոլէոն Գիւն օգնական զորավար 1802ին ծնաւ եւ իր սկզբնական կրթութիւնը բաղձնորուստեան համալսարանին մէջ ընդունեցաւ, ետքը իբր ստորին տեղակալ Մէյի հանձնարագիտաց դաստասան մէջ: 1827ին իբր տեղակալ զօրաց մէջ մտաւ, եւ 1835ին հանձնարագիտաց գնդին հարիւրապետ եղաւ: 1836ին Ափրիկէ նաւարկեց, եւ 1837ին զօրավարաց ժողովին մասնակից եղաւ, եւ Գոնուանդինի վրան քայլեց: Աս տեղեցն տու-

նուած ատեն եղած դժուարին եւ արիւնահեղ պատերազմին մէջ հանճարագիտաց գունդն անանկ մեծ օգնութիւն բրաւ որ յաղթութիւնն աննոյն արուեցաւ: Նիւ առ զնոյն մէջ անանկ արութեամբ դործեց, որ պատերազմի պաշտօնարանէն շտրհակալութեան թուղթ ընդունեցաւ եւ նոյն տեղոյն հանճարագիտաց գնդոյն հրամանատարն առնուանուցաւ: Հետեւեալ տարին զօրաբաժնի մը հրամանատար եղաւ եւ 1839ին զօրավարի տեղակալ անուանուեցաւ: Գաղղիա դառնալէն ետքը Մէյի հանճարագիտաց երրորդ վաշտին իբր հրամանատար ծառայեց եւ 1846ին աննոյն վրայ զօրավար եղաւ: Իր անունը ամէն տեղ տարածուեցաւ եւ իբր հանճարագէտ պաշտօնակալ անանկ գիտուն եւ յաջողակ ծանչցուեցաւ, որ 1849ին Հռոմոյ վրայ եղած յարձակման ատեն, բանակին բոլոր հանճարագիտաց զլուխ անուանուեցաւ, եւ երկու ամիս ետքը գնդապետ եղաւ: Իբր գնդապետ Հռոմոյի երեք շաբթուան պաշարման ատենն առաջնորդեց: Բանէ հասկցողները Նիւին պաշարման գործողութիւնները միաբերան կը գովէն, որ յարձակման զլուստը կէտերը յաջողութեամբ եւ աղէկ ընտրելով, եւ խրամները մեծ գործունէութեամբ եւ վարպետութեամբ բանալովը ինքզինքը ցուցուց: Երեք շաբթ ետքը՝ յարձակում ընելու համար արդէն ձեռք մը բացած էր, որ Յունիս ամայն 20ին եղաւ: Թէպէտեւ քաղքին ներսի կողմերը կը պաշտպանուէին, բայց Գաղղիացիք Նիւին գործողութեամբ նոյն ամայն 29ին գլխաւոր եւ քաղքին վրայ տիրող պարիսպը բռնեցին եւ անով Յունիս 3ին քաղաքը անձնատուր եղաւ: Նիւ առ արշաւանքէն ետքը, երբոր Գաղղիա դարձաւ, պատերազմի պաշտօնարանին մասնակից եւ հանճարագիտաց մասնաժողովոյ անդամ եւ հատուածի մը (division) գնդապետ եղաւ: Եւ իբր գնդապետ Պարակէ ա'իւիէին բանակին հանճարագիտաց կը հրամայէր, որ 1854ին Օգոստոսին պաղիկեան նաւատորմով Պոմարուսն խաւրուեցաւ: Հոն Ռուսաց՝ Ալանտ կղզոյն վրայ եղած ամուր դիրքը ստոյգ է ծովու կողմանէ պաշարուած լինելոյս էր, բայց յամաքի կողմանէ դեռ ազատ էր: Անոր համար զօրքերը յամաք հանուեցան. Նիւ՝ հարաւային աշտարակ կոչուած ամրութեան գիմայը՝ որ բոլոր ամրոյն վրայ կը տիրէր, երկու մարտից կանդնեց, եւ երկու օրուան մէջ չէ թէ միայն նոյններուն շինութիւնը գլուխ հանեց, այլ նաեւ աշտարակին թնդանթներն ալ լուեցուց: Ծովու կողմանէ եղած յարձակումը երեւելի բան մը չէր, բայց յամաքի վրայ եղած մարտիցներն իրենց կրակով ամրոյն անանկ գլղեցին, որ Օգոստոս 16ին Ռուսք անձնատուր եղան: Աս յաջող գործքը, թէպէտեւ ուրիշ եւք մը չուեցաւ, բայց Նիւին անունը շատ բարձրացուց: Նաբոլէոն Գ. 1855ին սկիզբը՝ զանի իր օգնական զօրապետն անուանեց, եւ խորմ խաւրեց որ քննէ թէ ինչո՞ւ համար Սեւաստոփոլին պաշարումը յառաջ չ'երթար:

Նիւին խորմ երթալը Փետրուարին մէջ կ'իյնայ, երբ Սեւաստոփոլ արդէն չորս ամսէ ի վեր պաշարուած էր: Նիւ խրամները երեք շաբթ քննելէն ետքը ցուցուց որ որոշիչ յարձակումը Սեւաստոփոլին քաղքին կողմանէ չէր կրնար ըլլալ, այլ պէտք է որ Գարապէնայա արուարձանին կողմանէ ըլլար: Ասով ճամբայ բացուեցաւ Ռուսաց ամենէն զօրաւոր կիտին այսինքն Մալաքոֆին վրան յարձակելու: Քիչ մ'ետքը Մալաքոֆ առնուեցաւ, եւ անով Գաղղիացիք ու Անգլիացիք՝ քաղքին հարաւային մասին եւ բոլոր նաւահանգիստին վրայ տիրեցին: Ապրիլի 9ին,

հանճարագիտաց Պիլղը գնդապետին թնդանթի գնդակէ մ'իյնալէն ետքը, Նիւ յարձակման գործքերը կարգաւորելու հրամանատարութիւնը վրան առաւ: Իսկզբան առաջի բռնուած ճամբուն հետեւելով, Մայիսի 6ին, խիստ գնդակածութիւն մը սկսաւ, բայց երբոր ամիս ինչպէս նաեւ առջինն ալ չ'յաջողեցաւ, եւ որոշեալ յարձակումը գլուխ չեւաւ, Գանրուպէր գնդապետը, որ մինչեւ նոյն ատենը վերին հրամանատար էր հրաժարեցաւ: Բեւիտի իր յաջորդը, առջի ընթացքը փոխելու համար Նիւին հետ միացաւ: Ռուսաց բաղնաթիւ թնդանթութիւնը զօրքը ինչպէս նաեւ ստանաւորաց գունդը, Գաղղիացուց յանկարծ մօտենալէն ստաննեցան: Պատրաստուած գնդակածութիւնն սկսելէն ետքը, Գաղղիացիք հետհետէ Ռուսոց դիրքերը կը բռնէին, բայց հանճարագիտաց գունդը փոխանակ յառաջ երթալու բռնած դիրքը չէր թողուր: Ասոր վրայ Մալաքոֆին ճակատն իբրեւ գլխաւոր նպատակ դրուեցաւ, եւ առ եղանակաւ 1855ին Սեպտ. 8ին, խրամները մինչեւ երեսուն քայլի չափ բերդին մօտեցնելէն ետքը, յարձակումը առնուեցաւ:

Նիւ գնդապետը, գաղղիական հանճարագէտ պաշտօնակալաց մէջ մեծ համարում ու իշխանութիւն ստացաւ: Նիւին կայսեր անձին իբր օգնական զօրապետ այնչափ մերձեցաւ, քաղաքական նշանակութիւն մ'ունէր, ինչպէս որ առ վերջի տարիներուն մէջ տեսնուեցաւ, երբոր Նաբոլէոն զանի իբր վստահական անձ մ'առնին անգլիս կը խաւրէր: Աս պատգամաւորութեանց ամենէն վերջինը Գուրին խաւրուին էր, ուր զնուորական խորհրդատուութիւն կ'ընէր, եւ Սարաինիան՝ Գաղղիային հետ սերտիւ միացընելու ետեւէն կ'իյնար, որպէս զի Գաղղիէն իշխանուէին, իշխան Նաբոլէոնին հետ կարգելը գլուխ հանէ:

Նիւ առ տարւան իտալական արշաւանքն ալ մէկ տեղ ըրաւ, եւ Յունիսի 24 Սալֆերինոյի պատերազմէն ետքը սպարապետ անուանուեցաւ:

Պ Ե Ն Ե Տ Է Ք

Ներկայ ժամանակիս աւստրիական զօրավարաց քաղաքուն մէջ տեղի ունի սպարապետի տեղակալ Պարոն Պէնէտէր: Ինք զնուորական ամէն քաջութիւններով զարդարուած ըլլալուն համար «քաջերուն քաջը», պատուանուանը ընդունած է: Իտալական վերջի պատերազմի մէջ ալ իր դաբնները ժողովեց: Ինչպէս ծանօթ է, Պէնէտէր սպարապետի տեղակալը, պատերազմի սկիզբը, կայսրմէ ուղղակի՝ Գրադաւէն Իտալիայի գլխաւոր բանակը խաւրուեցաւ:

Ուղղովիկոս Պէնէտէր 1804ին Ռենկարիայի Էօսէն պուրի քաղաքը ծնած է: Քսան տարեկան՝ ստորին տեղակալ էր: 27 տարւան վերին տեղակալ, եւ իբր այսպիսի 1833ին Իտալիա խաւրուեցաւ: 1835ին հարիւրապետ եւ 1840ին վաշտապետ 1843ին հրամանատարի տեղակալ եւ 1846ին հրամանատար եղաւ: Աս վերջի պատուովը Կալիցիայի մէջ եղած յեղափոխութեան ատենը իր հնարագիտութիւնը ցուցուց, 1847ին Տիւրքիոյ ստանաւոր գնդոյն հրամանատար եղաւ եւ Իտալիա խաւրուեցաւ եւ նոյն ատենը Բիւենոդեցուց հետ եղած պատերազմի մասնակից եղաւ: Հոն Մորգարայի դէմ եղած յարձակման ատենը (1849, Մարտ 21) եւ Նովարային որոշիչ պատերազմին մէջ (1849 Մարտ 23), Պէնէտէր անանկ քաջութեամբ զարնուեցաւ որ անոր վրան անմիջա-

պէս գնդապետի տեղակալութեան բարձրացաւ: Անկէ ետ-
քը Գանուբեան բանակին մէջ ջոկին վրան իշխելով, Ի-
սապիայի երկրորդ բանակին մէջ մնաց: Անկէ ետքը սպա-
րապետի տեղակալ եղաւ:

Խոտարիան վերջի պատերազմներու տաւեր, շատ ա-
րաւթեամբ եւ ճարտարութեամբ վարուեցաւ: Մաճենդայի
պատերազմի տաւեր, սաղոյժ է մաս չունեցաւ, որովհետեւ
ինքը իր բանակովը Բաւիա էր, բայց թողանալով իր բա-
նակը լոյս բաւական եղած էր ճամբայ ելելու եւ իրեններուն
օգնութեան հասնելու, բայց ինք գեռ չհասած, արդէն
Աւստրիացիք ետ քաշուած էին: Բայց Սլոֆերինոյի պա-
տերազմի մէջ տասնի չէր, ինք Աւստրիացւոյ աջ թեւը կը
կազմէր եւ 24,000ով Բիէմնոգեցւոյ 50,000ին դէմ կը պա-
տերազմէր եւ քաջութեամբ զինքնը կը մղէր: Եւ երբոր Աւ-
ստրիացւոյ բանակին կենդանւոր տկարացաւ եւ իրիկուան
դէմ ետ քաշուելու պարտաւորեցաւ, իրեն ալ հրաման
գնաց որ ետ քաշուի: Քաջ Պէնէտէք աս հրամանը՝ ար-
տասաօր ընդունեցաւ, բայց իր կայսեր հրամանին հնազան-
դելու համար, մինչեւ ցմթանալ պատերազմէն եւ թշուա-
մին մընչէն ետքը զիշերտան ժամը 9ին, 700 Բիէմնոգեցի
զերինելով ետ քաշուեցաւ:

Պէնէտէք իր զորքէն շատ սիրուած էր, որովհետեւ
իր զիշերտան քաջութեան հետ, արտաքայ կարգի ըն-
տանութիւն ալ միացուցած էր: Խաղաղութիւնը զինք իր
փառաւոր ատպարեղէն ետ կեցուց: Բայց անշուշտ ուրիշ
տաւեր բաւական առիթ պիտի ունենայ իր հայրենեաց նոյն-
պիտի ծառայութիւններ մատուցանելու:

ԾԱՂԵՐ ՄԱՍԿՈՒԹԻՒՆ

Գ. ՕՈՒԽԵՐ

Յակինթ (Hyacinthus. Զէ-մոյ-Լ):

Աս ծաղկին ամենուն ծանօթ է, եւ ասոր վերաբե-
րեալ ամէն տեսակներն ալ պարտէզներու մէջ իբր զարդ կը
գործածուի, եւ իր գեղեցկութեանն ու անուշահոտու-
թեանը համար շատ յարգի է:

Արեւելեան կամ հասարակ յակինթ (H. orientalis)
ամենէն հասարակ եւ սկզբնաբար Ասիայէն եկած եւ 1596էն
ի վեր պարտիզաց իբր զարդ գործածուած ծաղկն է. որ
թէ գտնոյն, թէ բազմաթերթութեան եւ թէ ծաղկին
ձեւով շատ տեսակ կ'ըլլայ. ամենը աղաւ օդոյ մէջ, ոմանք
րնձանակի մէջ ժամանակէն յառաջ կը ծաղկին, եւ թէ
գեղոյն եւ թէ անոյշ հոտին համար, իրաւամբ ծաղկատե-
րներուն սիրելին կը կոչուի: Ծաղկը ձագարածէ եւ, վարի
կողմը ուռած: Օր աւուր վրայ ասոր տեսակները արուես-
տով կը շատնան: Հոս միայն հետեւեալներուն վրայ կը
խօսինք:

Յակինթները՝ ծաղկին որպիսութեանցը նայելով
երկու զլիաւոր բաժանմունքներ ունին, այսինքն քարք կամ
բազմաթերթ եւ պարզ: Տնկաբաններէն ոմանք միջին տեսակ
մ'ալ կը գնեն որ է կէս քարք: Աս երկու բաժանմանց ամէն
մէկն ալ կ'զլիաւոր գոյներու կը բաժնուին, որ են կապոյտ,
կարմիր, ճերմակ ու դեղին: Յակինթի ամէն տեսակներէն
տեւի պարզերը միայն՝ բնութեան իրենց տրուած գեղեցիկ
ձեւը պահած են: Եւ միայն ասոնք եւ կէս բարդերը, կրնան
իրենց սերմով տեսակներն յառաջ տանիլ, ուր որ կատա-

րեալ բարդերը չեն կրնար: Արհեստով յառաջ բերուած
տեսակներու վրայ անցեալ դարու մէջ մեծ համակրութիւն
մը կար: Ով որ պարտիզին մէջ նոր տեսակ մը ունէր, եւ-
ջանիկ կը համարուէր: Հոլանտացի մը որ յակինթի մեծ
սէր ունէր, իր պարտիզին մէջ նոր տեսակ եւ գեղեցիկ յա-
կինթ տնկեր ունենալուն համար շատ տարիներէ ի վեր ինք
զինքը երջանիկ կը սեպէր, թէ եւ ուրիշներուն քովն ալ
նոյն տեսակը կամ անոր նմանը կը գտնուէր: Մէյ մ'ալ ըստ
պատահման կ'իմանայ որ Գաղղիա նոյն տեսակը կը գտնուի
եղեր: Նախանձէն գրգռեալ Գաղղիա կ'երթայ եւ ան արեւ-
կոյն սոսերը 1000 սոկի ծախք ընելով կը գնէ եւ ոտքին
տակն աւնելով կը կոխուէ: — Դոր ելած յակինթի սոկ
մը նոյն տաւերը 2000 ֆրանքի կը ծախուէր: — Որպէս զի
յակինթ մը գեղեցիկ ըսուի պէտք է որ ա) Ծաղկին ցողունը
զբաւոր, եւ երկայնութիւնն ալ այնչափ որ Ծաղկին վարի մասերը
սոկոյն արեւելէն հասնին: Բ) Առանձին ծաղկները կարճ կո-
թերով, ծաղկին զլիաւոր ցողունը ամէն կողմանէ պիտի
պաշարեն, իրարու մօտ, եւ իրարմէ հաւասար հեռաւորու-
թիւն պիտի ունենան, եւ ծաղկին վնջին ծայրը քանի կ'եր-
թայ՝ առանձին ծաղկներուն թիւը պիտի նուազի եւ կո-
թերին պիտի կարճնան, այնպէս որ ամբողջ ծաղկը կա-
նանաւոր եւ արածայր սեւ մը պիտի ձեւացնէ: Գ) Ծաղկին ա-
ռանձին առանձին զանգակները Ծաղկած արեւելէն դեպ ի երկր
պիտի ձայնէ, այլ ուղղակի պիտի կենան: Դ) Ծաղկին զանգա-
կներուն իւր-իւր զարդէն որ շատ է, այնչափ ալ յարգէ է: Պարզ
յակինթ մը, կատարեալ համարուելու համար 20էն աւելի
զանգակներ պիտի ունենայ, իսկ բարդը 10էն աւելի: Թէ
որ ծաղկին սոկը շատ զօրաւոր է կրնայ պարզ մը մինչեւ 60
զանգակիկ, իսկ բարդ մը մինչեւ 40 ունենալ: Ե) Ամէն մէկ
զանգակիկը պիտի է որ մէջ, կանանաւոր յեւղ, եւ կարգաւ
Ծաղկած, նաեւ բերանն ալ ընդարձակ ըլլայ: Բարդերէն
կը պահանջուի որ տերեւներուն երկայնութիւնն ու լայ-
նութիւնը հաւասար համեմատութեամբ ընթանան, տե-
րեւներու ցողունին հետ միացած տեղերու մէջերը պարապ
միջոցեր չըլլան, եւ թէ երկայն եւ լայն տերեւ մը, ուրիշ
կարճ տերեւը չիծածկէ: Նոյնպէս արտաքին տերեւները
պէտք է որ գեղի ետեւ ծռած ըլլան: — Շատ դժուարաւ
կը պատահի որ յակինթի մը վրայ ամէն յատկութիւնները
կատարեալապէս գտնուին, բայց բարդերու վրայ գտնուիլը
աւելի եւս դժուար է: Շատ անգամ ամենատուր սոկերը,
շատ պակասաւոր ծաղկներ կ'ունենան:

Ասոնց մշակութիւնը թէ աղատ օդոյ մէջ երկրի
վրայ կ'ըլլայ եւ թէ խցի մէջ: Աերջներ կրնայ երեք տե-
սակ ըլլալ, հողով, ջրով եւ մամուռով: Յակինթը աղատ
օդոյ մէջ մշակելու համար՝ պտղատու, թեթեւ եւ խոնաւ
երկրի կ'ուզէ:

Յակինթի համաձայն աղէկ հող ունենալու համար,
տարի մը յառաջ աղքով խառնուած ջերմոցի փափուկ
հող կ'առնուի, եւ մէջը հողոյն 1/3ին չափ պարտիզի աղէկ
հող, եւ նոյնչափ ալ փայտի հող կը խառնուի, եւ հողե-
րու աս խառնուրդը դարունէն մինչեւ Աւգոստոս երբեմն
երբեմն աղէկ կը խառնուի: Ով որ ջերմոցի հող չունի,
կրնայ հետեւեալ եղանակաւ աղէկ հող մը ձարել, որ առ-
ջինէն ալ աւելի ընարելի է: Գարնան թեթեւ եւ առա-
ջուտ մարդագետնի (խոտով ծածկուած գետնի) վրայէն,
խոտին կարգը 6—9 մասնաշափի չափ փորելով պէտք է
զլաշտութեամբ մէկ գի աւնուլ: Աս խոտին վրայ անոր շա-

փոյն $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ չափ, կովու զուտ աղը դնել, որն որ պէտք չէ որ յարգով կամ ուրիշ տնկով խառն ըլլայ: Չիտ եւ ոչխարի աղըր փնասակար է: Թէ որ մարգագետնի հողը դեռ կոշտ է պէտք է վրան բարակ եւ մաքուր աւաղ դնել: Խոկ այնպիսի տեղեր ուր մարգագետինը միայն աւաղուտ երկրի վրայ է, հոն մարգագետնի հողին հետ քիչ մը կաւուտ երկիր եւ քիչ մ'ալ շմարած կիր կը խառնուի: Էւ որպէս զի աս խառնրգով անգոր հող մը յառաջ չիգայ հողոյն $\frac{1}{3}$ ին չափ տարի մը կեցած կովու աղը ալ կը խառնուի: Աս եղանակաւ պարարտուած հողերը ամառը ստեպ կը փոքուի կը խառնուի, եւ չոր եղած ատեն կը ջրուի: Աշնան թող կը տրուի որ հողը չորնայ, որպէս զի մաղուի: Մաղուէն ետքը աւելցած կոշտ կտորները, նորէն չմաղուած կոյտին վրայ կը նետուի, որպէս զի մինչեւ հետեւեալ տարին ան ալ հող դառնայ: — Յակինթը տնկելու տեղը պէտք է բաց, քիչ մը ցած եւ կարելի եղածին չափ քիչ մ'ալ խոնաւ տեղ ըլլայ եւ առաւօտեան տարեւն անարգել տեսնէ: Թէ որ ձմեռը անծածկ պիտի մնայ նէ, պէտք է որ կէսօրուան արեւէն քիչ մը պատրպարուի: Աւգոստոսի սկիզբը պէտք է յակինթին ածուն 2 տոնաչափ խորունկ փորել հողը դուրս հանել: Աս փորին մէջ 9—10 մատնաչափ խորունկութեամբ փայտի եւ կամ հին ջրմղցներու հող լեցնել եւ սոքով աղէկ մը կոխել: Ո՛վ որ աս հողը չունի, այնպիսին կրնայ փրթած եւ 2 տարի կեցած կովու աղը առնուլ, եւ կամ դարնան պէտք է փայտի սղոցած, մարգագետնի հող, կալնոց կեղեւի փրթած փոշի, փրթած տերեւներ եւ կովու աղը առնուլ, կոյտ մը շինել, նոյնը խոնաւ բռնել եւ ամէն 8—15 օրը մէյ մը փորել եւ խառնել Վերոյիշեալ փոսոյն մէջ բաժն հողերնիս դնելէն ետքը, վրան յակինթը հողը կը դուրս 9—10 մատնաչափ, աս ալ աղէկ մը կը կոխուի: Աս փոր թող կը տրուի որ փոփոխ անձրեւ ուտէ եւ արեւ տեսնէ: Թէ որ օդը շատ չոր կ'երթայ նէ, որպէս զի արեւակէն խիստ տաքնալով, հողոյն սնունդարար մասը չցնդի, լաւագոյն է վրան ծածկել:

~*~*~

ՍԱՆՐԱՆՈՒՐԷ ՈՒ ԶՈՒԱՐԺԱՆԷ

Երկու կէտերու պատերազմ:

Երկու շաբաթ յառաջ, անգղիական ծովեզերքէն $\frac{1}{2}$ մղոն հեռու երկու կէտերու (պուլս) մէջ կռիւ մը սկսաւ, զորն որ ձկնորսները երբեք ժամ գիտեցին: Աս երկու հրէշները իրենց զրուխներով ու պոքերով իրարու հետ խիստ կը զարնուէին, ետքը յոգնելով իրարմէ կը բաժնուէին. բայց քիչ մը վերջը վայրաշարժի (Locomotive) մը արագութեամբ, որ ժամու մը մէջ 50—60 մղոն ճամբայ կ'ընէ, նորէն իրարու կը մօտենային եւ զրուխնին անանկ իրարու կը զարնէին որ քիչ մ'ատեն թմրած կը մնային: Ետքը պատերազմը նորէն կը սկսէր. 20էն մինչեւ 30 տոնաչափ իրարու դէմ ջրոյն վրայ բարձրացած կը կենային, եւ բոյրախնին աբեամբ ներկած էր: Երբեք ժամ աս եղանակաւ կռուելէն ետքը հրէշներէն մէկն անշարժ մնաց: Յարժողը թող առաւ դնաց: Հետեւեալ օրը սատկած կէտը ալիքներէն Ուիգէն 12 մղոն հեռու Նիտսընի ծովեզերքը նետուած էր:

Արջնագորտի (հոգս հոգս) վաճառականութիւն:

Փարիզի մէջ հիմակուան ատենս վաճառականութեան նոր ճիւղ մ'ալ կը ծաղկի, որ է արջնագորտերու վաճառականութիւն: Քանի մը տարիէ ի վեր աս գորտերը Փարիզի բանջարավաճառներու օգնական դնգերը եղած են: Ասոնցմէ շատերն

իրենց մեծ փութով հոգացած կանաչեղէնները միջատներուն ապականութենէն կ'ազատեն: Արջնագորտերը նաեւ քանի մը տեսակ խղունջները բնաջնջ ընելու ճիւղ մ'ունին, որոնք եթէ այսպիսի միջոց մը չըլլայ, մէկ գիշերուան մէջ պարտիզի մը բոյներն բոս մեծի մասին ապականելու բաւական են: Ասոնց 12 հատը Լոնտոն 6 Շիլլին (7 ֆրանկ, 50 աստի) կը ծախուին: Արջնագորտերը Փարիզ Լոնտոնէն աւելի աժան ըլլալուն համար (5 ֆրանկ) Փարիզ կը գնուին եւ Լոնտոն կը խաւրուին: Աս անանոց վաճառականները, նոյնները տակաւներու մէջ կը լեցնեն, եւ ճամբայ կը հանեն: Բայց զարմանալին ան է որ անասունները տակաւի մէջ հիւթ մը դուրս կու տան, զոր գիտնականը երբեմն անփնտրեմն իբր թունաւոր կը բարոզեն, եւ աս վաճառականներն իրենց մերկ բազուկները մէջը կը խոթեն եւ նոյն հիւթը տակաւէն դուրս կը հանեն: — Աս անասունները գնողները պարտեղներնուն մէջ աղատ կը թողուն, որպէս զի ասոնց միջնորդութեամբ պարտեղը փնասակար միջատներէն եւ խղունջներէն մաքրուի:

Քանի մը Բնապատմական լրեր:

— Ֆիլատէֆիայի գիտնական ընկերութիւնը, Հէյսնաւապետին պառնաւնէրէն գրգռեալ, որ երկրին բեւեռին հասնելու կարելիութիւնը կը ցուցնէ, այսպիսի ձեռնարկութեան ինք զինքը որոշեց: Աս ընկերութեան Ուիլիամ Զարալուտ անդամը, որ ինք զինքը պատրաստ կը ցուցնէ գիտնական գիտորութեանց առաջնորդ ըլլալու, Եւրոպայի ամէն ուսումնական ընկերութեանց կ'աղաչէ հետեւեալ նիւթոյն վրայ իրեն ծանօթութիւն տալու թէ Բնական գիտութեան կամ Ֆիլիզիայի եւ օդերեւութեամբ նութեան անոր գլխաւորաբար ո՞ր փորձերը հարկ են հիւսիսային բեւեռին վրայ ըլլալ:

— Ուայդ օդանաւորը, Յուլիսի 1ին, Ատլանտեան ովիկանոսին վրայէն ճամբորդութիւն մ'ընելու մտք, Ս. Լուիէն բարձրացաւ: Երկրորդ օրը Ֆերփոր տեմուեցաւ, անկէ իր ճամբորդութիւնը դէպ ի հիւսիսային արեւելեան կողմը յառաջ տարաւ: Իր գիտաւորութիւնը գրեւ ընտել տրուեց, որով հետեւ անոր Եւրոպա հասած ըլլալը բնաւ չիտուեցաւ:

— Վեսուլ լեւը, որուն բռնկած ըլլալն արդէն մեր ընթերցողաց ծանուցած էինք, դեռ նոյն վիճակը կը շարունակէ. եւ իր շարունակեալ գործունէութիւնը հիւսիսային արեւելեան կողմը նոր բացուած ծակով աւելի սաստկացաւ: Լաւաճի հեղեղը նոյն կողման զաւի վայրին վրան եղած այգեստանները փճացուց:

— Յունիսի 11ին, Անտիկալիստեան Հէմադա գաւառին նոյն անուամբ քաղքին գետնաշարժ մամէ բոս անապատ դարձուց: Դոյն օրը կէսօրէն ետքը ժամը 4ին խիստ ցնցում մը, երկիրն անանկ սասանեց որ Ռուսական պետութեան գեղեցիկ եկեղեցիներն ու պալատներն, որոնցմով քաղաքը զարդարած էր, փլատակներու կոյտեր դարձան: Այս ժամ ետքը երկրորդ ցնցում մ'ալ եկաւ, ետքը երրորդ մ'ալ եւ անկէ ետքը բոլոր գիշերը, երկիրը անընդհատ կը տատանէր, եւ նոյն ցնցումները մինչեւ ամսոյն 15ը տեւեցին: Պարտիզաց ծառերը բոլոր դետինը տապալեցան, կորուստը խիստ շատ կ'երեւայ, բայց դեռ մարդկան կորստեան թուոյն, եւ առանց յարկի մնացած դժբախտներուն վիճակին վրայ, մանրամասն ծանօթութիւն չունինք:

Անակնունելի ժառանգութիւն մը:

Քանի մը շաբաթ յառաջ Վենետիկ քաղքին մէջ ժառանգութեան պատմութիւն մը օրական խօսակցութիւն եղած էր: Հին պատրիկ ցեղէ անուական բայց ինկած Վենետիկցի մը 41 տարի յառաջ հայրենիքը թողուցած Աստուտիլիստապոլիս ու անկէջ ալ Գայիրո գացած էր, եւ 36 տարեկն աւելի իր վրայ ամենեւին լուր մը չէր առնուած, այնպէս որ կորուսած ու մեռած կը կարծուէր: Վերջի շաբաթները Վենետիկի մէջ գտնուող կրտսեր եղբորը որն որ փորձներու վրայ ձեռնածութեամբ (օգիսպալ) ու կուրբերուն առաջնորդութիւն ընելով հացը կը գտնէր, տեղւոյն ընդհանուր հիւպատոսէն ծանուցում մ'եկաւ, որ կորուսած եղբայրներն ստոյգ մեռած է եւ իրեն 2 միլիոն 800-000 Փրանք թողուցած է:

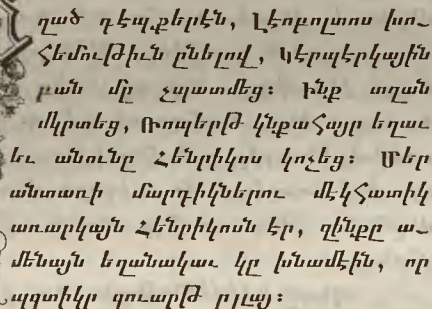
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040

þ h h 2.

1859

Р. ЗУСНП

Դ. Կասկածե յառաջ եկած վախ մը:

Հոս աս հանդէսը պատահած ատենը, Մարիե-
նաւին վանքին մէջ, ուր կայսրը հասած էր, Գերմա-
նիայի մեծազօր կայսրը իջած ըլլալուն համար մեծ ու-
րախուժութիւն կար: Հոն կայսեր վէրքերը օծեցին, իրեն
առջին ազնիւ կերակուրներ եւ գինի բերելով զինքը
կապուորեցին, եւ փափուկ անկողնոյ մէջ հանգուցին:

Վերադառա, երկրորդ օրը իր Ագնես դստերը
Հետ տեսնուելէն եւ պագտուելէն՝ ետքը, որ նոյն
վանաց այցելութեան եկած էր, ձի մը խնդրեց, որով
Փայցի Ասիւնէ քաղաքը ձիավարել կ'ուղէր։ Վանա-
մայրը, զկայսրը առնելով, վանաց նախագահիթը տա-
րաւ ուր տասուերկու աշնուական պատանիներ ու հա-
րուստ եւ շքեղ զարդարուած երիվագ մը կայսեր կը
սպասէին։ Հոն մեծարանաց ըմպելի մը մատոյց կայսեր
եւ ամէն կարելի յարգութիւնը ըրաւ։ Այսպրը իրեն
եղած հիւրասիրութեան հասուցում մ'ընել ուղղելով,
Միւնսդէր քաղքին՝ ուր Մարիէնաւի վանքը կը գրտ-
նուէր, սահմանին մէջ ամէն աճած եւ դտնուած իրե-
րուն նկատմամբ, ապահարկութեան իրաւունքը տուաւ։

Կայսեր կորսուած Համարուած ատենը, Ասիէ-
նի մէջ, գոյժ մը տարածուած էր, եւ մեծ վախ ու
Հոգ կար թէ կայսրը անասպնջական անտառաց մէջ,
իր որսի մարդիկներէն զատուած եւ կորսուած ըլլայ,
եւ թէ՛ թէեւ զինքը երկայն ատեն մնտուած են, բայց
իրեն տեղ արշարնակ անտառաց մէջ իր փղըկտած
գլխարկը գտած են: Աս գուժերուն վրայ, իր Կիզէ-
լա ամուսինը, զանի մնտուելու Համար շատ մարդիկ

խաւրած էր, բայց ասոնցմէ դեռ մէկը տուն չգար-
ցած, մէյ մ'ալ կայսրը՝ ողջ առողջ, գեղեցիկ եւ շքեղ
զարդարեալ երիվարով մը ձիավարելով, արքունիքն
իջաւ: Կիզէյա ուրախութենէն գլուխը անոր կրծոցը
վրան դրած, անբարբառ կ'արտասուէր, եւ շողքոր-
թաց բաղմունքիւն մը կայսեր բոլորաթիւը պատած, աս
դէպիւր իրենց առիթ առնելով, զննքը Նախախնամու-
նէան Երեմիայի կ'անուանէին, իբր թէ Նախախնամու-
նի ինչը իր մեծափառութեան գիւրութեանը եւ զանի
պաշտպանելու համար, անկոխ անտառաց մէջ կաղ-
մած եւ զարդարեալ երիվար պատրաստած ըլլայ:

Կոնրատ քանի որ Աքսորելոյն եւ Ռոպերթին վրայ 'իւ մտածէր, մտքէն կը ծիծաղէր, պաղ եւ լուռ իր արքունեաց անձանց նայելով, դէպ իր բնակու- թիւնը քաշուեցաւ: Իրեն եղած հարցմանցը ասանկ պատասխան կու տար. «Իմ կորսուելուս դիշերը «Յ- խաֆրօթի մը քովն անցուցի, որ երկրորդ օրը ինծի դէպ ի Մարիենաւ առաջնորդեց», Աս պատասխանէն ետքը, իր քովն եղած ասպետներն, կանայքը եւ ամէն ներկայ եղողները ճամբելով, թոյլ տուաւ որ միայն Ռատեպոն ու Գիխթէնշթայնը քովը մնան: Բաղ- մուծիւնը հեռանալէն ետքը, Կայսրը հետեւեալ եւ ղանակաւ խօսեցաւ. «Ի՛նչ որ քովս եղած բազմու- թիւնը իմանալ կը բաղձար, արդէն պատմեցի, բայց որսակիցներէս բաժնուելէս ետքը, ժայռերու եւ ան- տառներու մէջ թափառելու ատենս պատահածներուն մանրամասն պատմութիւնը, սրտակից բարեկամներուս պատմել կ'ուզեմ», :

Կերպ, շողորթութեամբ մը մինչեւ գետինը
ծռելով, աս մեծ շնորհաց շինծու խօսքերով շնոր-
հակալ եղաւ եւ կայսեր ձեռքը պագաւ, իսկ հա-
ւատարիմ Գիրխէնշթայնը, լուծեամբ մը կայսեր
աւելի մօտեցաւ :

“Ան գիշերը, ըսաւ կայսրը “Իմ ասպնջականիս
զաւակ մը ծնաւ, աս մօրուաւոր եւ մորթերու մէջ
վաթսուաւ մարդը մէջ մը հոս, մէջ մ’ալ հոն կը
վաղէր, եւ անոր վայրենի տեսքը, աչքերէս քուսն
կողովպոց, հազիւ աւստուան դէմ քիչ մը քնանալու
սկսայ: Մէջ մ’ալ յանկարծ խզդուած, բայց բորբո-
քած ձայն մը գուցե. Աս նորոթէն որան, գո- գնատար ե-
տոս ժողովարդ որդի ըլլայ: Գլուխս վերցուցի, կրակը

կաւէ կրակարանին մէջ պայծառ կը վառէր, ձայնը երկրորդ, նաեւ երրորդ անգամ ալ լսեցի: Ֆիլիթէն շօթայն դէմ դնել հարկաւոր չէ, կ'ըսէր կայսր, երբ Ֆիլիթէն շօթայն գլուխը ցընցելով, խօսելու համար՝ բերանը բանալու տարակոյսը յայտնելու վրայ էր. «Դէմ մի գնե՛ր, կ'ըսէր, վասն զի պատգամին ճշմարտութեանը վրայ համոզեալ էր, եւ կը կարծէր որ նոյն ատենը իր բոլոր զգածմունքը վրան էր, եւ թէ կարող էր դրաւ դնել, որ նոյն ատենը իր բնական կիցքը քնոյ մէջ էին:

«Նրկնքէն եկած ձայն մը պիտ'որ ըլլայ, ըսաւ շուրջորթ Ռատէպոուն:

«Մ, չէ, պատասխանեց կայսրը, «բարի ոգի մ'եղած չիկրնար ըլլալ, որովհետեւ անխաղաղութիւն մը տղան, գերմանական պետութեան տէր ըլլալու համար, պէտք է որ սպանութեամբ եւ կռուով մ'իրեն ճամբայ բանայ: Արդար է Աստուած, եւ ի շնորհս ապստամբի մը պատգամ չիխաւրեր, եւ իմ զգածմունքս չիխաւրէ: Անխաղաղութիւն խիղէն լսած ձայնս չիկրնար բարի ոգիէ մը յաւաջ եկած ըլլալ, ան ձայնը քոթիւն էր: — Հիմայ ես պէտք չէ մ'որ ասոր դէմ գէնք առնում, զոր Նախարարութիւնը ինծի պայտիսներուն դէմ պաշտպանելու համար տուած է: Եթէ որ զանի խառնէ իշխանութեան չիաւրեմ նէ, բայց չէ ան ալ չ'ըլլար, գոնէ անոր պարտքն էր գործը չ'ոչնչացնեմ նէ, որ իմ իշխանութեանն ձեռքն է, անպրակաւ եւ անքրիստոնեայ գործը մ'ըրած կը համարիմ: Ընչ կ'ըսեք»:

«Վատարեալ իրաւունք ունիս, Տէրս, պատասխանեց Ռատէպոուն եւ մինչեւ դետինը ծռեցաւ:

«Դուն ի՞նչ կ'ըսես, սենեկապետ, ըսաւ կայսրը Ֆիլիթէն շօթայնին դառնալով:

«Չէ, պէտք չէ ասանկ գործել, պատասխանեց պատուական մարդը, «որովհետեւ ինծի կ'երեւայ որ պայտիսի չնչին բանի մը համար անմեղ տղուն մը արիւնը մոտնելը, ապագայ ժամանակի մէջ քրիստոնեայ իշխանի մը գործոցը վրայ կրնայ արատ մը բերել»:

Կայսրը աս խօսքերուն վրայ, իբր վատ մարդու մը խօսք ծիծաղեցաւ, եւ խօսակցութիւնները զայրանալու վրայ էին. բայց Ռատէպոուն, որպէս զի խօսքը դարձընէ, եւ որպէս զի կարելի եղածին չափ Գոնրատին հաճոյական բան մ'ընէ, խնդրեց որ աս անխաղաղութիւն հիւղը ուր ըլլալը կարելի եղածին չափ իրենց մեկնէ:

«Մ, խիղը, պատասխանեց կայսրը, «քու կալուածներդ պողաբեր ընող գետակին աղբերական մօտերն է, այնպէս որ նոյն գետին եղբքէն դէպ ի վեր երթա՛ս՝ ստուգիլ կը գտնես: Կայսեր ասանկ խօսած ատենը Ֆիլիթէն շօթայն անոր առջին ծռելով, հրաման խնդրեց որ ինք երթայ: Եւ Կերդին դառնալով «Ուրեմն անխաղաղութիւն խիղը, կրնաս գտնել» հարցուց: Կերդը գլուխը ցնցեց: Կայսրը «Ուրեմն պետութեան ինծի օգնական կ'ըլլաք, ըսաւ. «գիտե՞ք աշխարհքիս մէջ, զձեզ իմ կամեցս ստորակարգելու համար ինչ միջոցներ ունիմ»:

«Լոյն իսկ ձեր կամքը բաւական է, Տէր, պատասխանեց Ֆիլիթէն շօթայն, խոնարհութեամբ մը ծռելով:

«Օարմանալի մարդ, ըսաւ կայսրը եւ ծիծաղեցաւ. «Ինչպէս զարմանալի եղանակաւ մը ձեր ծառայութիւնները արգիւնաւոր կ'ընէք»:

«Աս արդեանց վրայ խօսք չկայ, Տէր. բայց իբր հաւատարիմ ծառայ, իմ պարտքս է, աւելի քան ինչպէս քան թէ անոր վրայ փաթտուած քաղաքն, որ ծառին հիւթը ծծելով անոր կորուստ կը սպառնայ: Դուն կայսերական Տէր, ծառն ես, իսկ անխաղաղութիւն տղան բաղեղն, որ զքեզ կասկածի վախով լեցուց եւ քու հիւթը կամաց կամաց ծծել կ'ուզէ»:

«Աս բանս կասկած մ'անուաներ, որուն իմ առողջ զգայութիւններս համոզեալ են»:

«Վասկած ըլլալուն տարակոյս չկայ, պատասխանեց Ֆիլիթէն շօթայն. «եւ աս բանս այնպէս ճշմարիտ է, ինչպէս ես հոս եմ: Դուք Տէր իմ կրնաք աս կասկածին յաղթել, եթէ որ կամք ունենաք, եւ չէ թէ միայն անոր պլ նաեւ մեղի ալ, որ քու ծառայքդ ենք: Համոզուած եմ որ զձեզ, ձեր մտաց տանջանքէն ուրիշ բան մը չիկրնար ազատել բայց եթէ պայտիսի առարկայի մը աշխուրդ վերցուիլ: Աս համոզմամբս թող անմեղ մեռնի, թող աշխարհքէ վերնայ»:

«Ինչ Ֆիլիթէն շօթայն: Գու բոլոր երկիրներդ, իմ ձեռքս ստորագրուած հրովարտակով մը, այսօր իսկ բոլոր հարկերէն ազատ կ'ընեմ»:

«Շնորհակալ եմ, գթած Տէր, պատասխանեց սենեկապետը. «շնորհակալ եմ եւ կ'աղաչեմ որ աս շնորհքս չընէիք ինծի, որովհետեւ քեան պարտքն ըլլալու բիծը նաեւ իմ վրաս ալ կը մնայ, միայն հասարակաց բարւոյն համար իմ խղճմանացս հանգարտութիւնը կը զոհեմ. կրնամ իբր տերութեան ծառայ անվարձ աշխատիլ, բայց վարձատրուելովս վատ մարդասպան մ'ըլլալ չեմ ուզեր»:

Ֆիլիթէն շօթայնին աս եղանակաւ խօսած ատեն, կայսեր արիւնը գլուխը ցածկեց, եւ արտաքայ կարգի բարկացաւ, բայց հաւատարիմ մարդը, զոր սրտանց կը յարգէր խիստ խօսքով մը չվշտացնելու համար, զանոնք հոն թող տուաւ եւ արագ քայլերով ներքին խուցը քաշուեցաւ:

«Տղուն ծնողքը ի՞նչ պիտի ըլլան, պողաց Ռատէպոուն կայսեր ետեւէն:

«Որովհետեւ ինծի գիշերուան հանգիստ շնորհեցին, թող ապրին, եւ այնչափ՝ որչափ որ Աստուած կ'ուզէ, պատասխանեց կայսրը, առանց ետեւը նայելու:

Նրբե Ֆիլիթէն շօթայն եւ Ռատէպոուն առանձին մնացին, վերջինը ձեռքերը շիկելով եւ կէս ծիծաղով մը ըսաւ, «Աս եղածներուն նկատմամբ պէտք է որ խաբէմքս չը բանեցնենք»:

«Աս, պայտիսը քու հին քաղաքի ձեռք առ-

նունը, կ'ուզես ըսել, ըսա՛ւ ֆիլիթէնշթայն արհամարհելով:

«Դաւաթեութիւնը՝ կառավարութեանց մէջ խոհեմութեան աստիճանն է»:

«Կէրոյ, կանչեց յանկարծ ներսէն կայսրը. «գացէ՛ք եւ ընելիքնիդ ընէ՛ք, եւ ածխագործին տղուն սիրտը ինծի բերէ՛ք»:

«Եւ է, գոչեց Ռատեպոուն, եւ յարգութեամբ մը ծուցաւ, թէ եւ կասկածի երկիւղէն ըմբռնեալ կայսրը՝ ներկայ չէր:

«Կնդրէ՛ մեր Տիրոջմէ, գոչեց ֆիլիթէնշթայն դառնութեամբ մը Կէրոյին «որ քու զինանշանիդ վրայ արինախառն աղւա՛սիք մը, եւ քոյերու մէջ ամբողջ հաստատել տայ»:

Կէրոյ անամօթութեամբ մը ծիծաղեցաւ եւ ըսաւ թէ «մեծափառ կայսեր շնորհքը մեծ է, ես ամէն հրամանացը պէտք է որ հնազանդիմ»:

«Եւ շուտ, գոչեց ֆիլիթէնշթայն, «շատ անգամ՝ որչափ անամօթութիւնը մեծ կ'ըլլայ, այնչափ ալ երջանկութիւնը աւելի»:

Ետքը համառօտ խօսքով մը ածխագործին խիւղը երթալու ժամանակն ու տեղը որոշեցին, որպէս զի կասկածի վախէն ըմբռնած կայսեր սրտին հանդարտութիւն շնորհէին:

Ե. Անմեղորթիւն Աստուծոյ պաշտպանութեան տակ:

Կայսեր հետ եղած խօսակցութեան երրորդ օրը իրիկուան դէմ, ֆիլիթէնշթայն եւ Ռատեպոուն, թեւ թեւ զինաւորած, եւ իբր ուխտաւոր զգեստաւորած եւ հետերնին հաւատարիմ ծառայ մ'առնելով ձի հեծան եւ Ատիսէնին դռնէն դուրս ելան:

Մարիենաւ հասնելէն ետքը երկուքն ալ ձիերէն վար իջան, եւ զանոնք ծառային յանձնեցին, ծառային մինչեւ նոյն տեղը բերած բերնի պաշարն ալ մէջերնին բաժնելով պարկերուն մէջ դրին, եւ Գոնրատ կայսեր մեկնածին համաձայն նոյն գետակը բռնելով դէպ ի վեր սկսան երթալ:

Գետակին քովի ծառերու տակ գիշերուան հանգիստին կ'առնուին, եւ երբ գետակը երթալով նեղնալու սկսաւ, ասոնք իմանալով որ ածխագործին խիւղին հասնելու մօտ են, կամաց կամաց կը քալէին մէջ մը որ տեղերուն աղէկ տեղեակ ըլլան, երկրորդ օր իրենց հոն գալը չիմացուի: — Վերջապէս յոգնած ժայռերուն մօտերը հասան, մեծ զգուշութեամբ մը նոյն ժայռերուն բոլորտիքը պտտեցան, եւ անոնց մէջ պահուրտեցան:

Օր մը եւ գիշեր մը աս անհանգիստ գիտ գրից մէջ մնացին, հետեւեալ օրը աքսորեալը կանուխ անասնոյ մօրթ հագած իր միայնարանէն դուրս ելաւ:

Մաղերը ուսերուն վրայ տարածած, կուրծքը տնկած էր, եւ առտուան թարմ օդ ծծել կ'ուզէր:

Գուրսը քիչ մը կենալէն ետքը դէպ ի հիւղը պոռալով քանի մը խօսք ըսաւ, եւ նիզակն ու աղեղը առնելով դէպ ի անտառ մտաւ, եւ աս պահուրտողներուն աչքէն աներեւոյթ եղաւ:

Եւ ձայնէն՝ Կէրոյ իր դրացին ըլլալը ճանչցաւ, եւ մինչեւ հիմայ թէ որ զինքն աս գործքիս շարժողը

կայսրմէ ընդունելու վարձքն էր նէ, հիմայ զգացած վախէն, աւելի հարկը զինքը աս գործքը գլուխ հանելու կը ստիպէր:

Որովհետեւ ֆիլիթէնշթայն զէնդուտոս չէր ճանչնար, անոր համար եւ ոչ մօքէն կրնար անցնել որ աս միայնակ խիւղին բնակիչը ան ըլլայ, բայց անոր ասպետական դիրքը, նիզակը բռնելու եղանակը վրան կասկածներ կը բերէին թէ աս մարդը պղտիկութեան ի վեր ածխագործ եղած պիտի չըլլայ:

Գոնրատ կայսրը որովհետեւ տղան մէջ տեղէն վերցնել իսկ ծնողքը ապրեցնել կ'ուզէր, անոր համար աս երկու ասպետները մէջերնին միաբանեցան որ ան տոները միայն գործքի ձեռք զարնեն երբոր թէ հայրը եւ թէ մայրը դուրս կը գտնուին:

Այսպէս ընելու ուրիշ պատճառ մ'ալ ունէին, որովհետեւ աս վայրենեաց պահապանը, կը տեսնէին որ իրենցմէ շատ զօրաւոր էր, եւ տղան յափշտակելու համար զէնք զէնքի գալու ըլլային, ստուգիւ իրենց վիճակը գէշ էր, աւելի իրենց մահն ստոյգ էր քան թէ ածխագործինը:

Եւ եղանակաւ մինչեւ որ ուղածնին գլուխ հանեցին նէ, քանի մը անգամ լուսինը արեգական տեղի տուաւ:

Իրենց համբերութեան պսակուիլը վերջապէս տեսան:

Օր մը կէսօրէն վերջը Կէրպէրկա առողջացած ըլլալով, մօրթերով զգեստաւորած մարդը, զանի առնելով խիւղէն դուրս ելաւ եւ տխուր խօսակցութիւններով մութ անտառներու մէջ մտաւ, իսկ տղան, մայրը յառաջագոյն հոգալով, արջու փափուկ մօրթին վրայ պառկեցուցած էր, եւ հաւատարիմ Ռոպէրթ քովը պահպանութիւն կ'ընէր:

Կէրոյ ժայռերուն ծայրէն գլուխը վար ծուլելով եւ իր արծուի աչքերովը ամէն բան տեսաւ:

«Ծնողքը արդէն գացին», ըսաւ ֆիլիթէնշթայնին որ իր ետեւը՝ քարի մը կռթնած էր:

«Հիմայ բոյնին վրայ յարձակելու ատենն է, դժոխաց սերունդը խղին դրան առջին արեւու դիմացը, արջու մօրթի վրայ հանգարաւ կը քնանայ, եւ անոր քովը, հաւանականաբար իբրեւ պահապան դրուած երիտասարդը, նստած է, եւ գլուխը դէպ ի վար կը միտի, մինչեւ որ վար իջնանք, ստուգիւ ան ալ պիտի քնանայ»:

Աս ըսելէն ետքը Ռատեպոուն մեղուի փեթակ մ'առնելով, զոր առջի իրիկունը Լէոբուրտոսին մեղուանոցէն գողցած էր, մէջը աւաղ լեցուց, եւ մեծ զգուշութեամբ մը վար իջաւ, եւ սրտի բաբախմամբ ֆիլիթէնշթայնին ետեւէն գնաց:

Նրկու ասպետներն մեծ զգուշութեամբ եւ անձայն վար իջած եւ Ռոպէրթին մօտեցած ատեննին, ինք Ռոպէրթ ոճրագործէ վախ մը չունենալով խղին պատին կռթնած ձեռքը դանակով մը իրօք կը քնանար, եւ իր քովը գետինը քանի մը հատ փայտէ նետեր կային, զորոնք ինք, դանակովը շինած էր:

Ռատեպոուն դեւի պէս անձայն եւ մեծ զգուշութեամբ մը Ռոպէրթին քովը հասնելով, ձեռքը գլխի վրէժն ընծաւ փեթակը՝ գլխի վրայ Ռոպէրթին գլուխն անցուց, այնպէս որ խեղճին բոլոր երեսը աւազով, մեղով եւ մեղամոմով լեցուցաւ, աչքը, քիթը, բերանը եւ ականջները գողուեցան:

Նոյն մի-

ընդին մէջ ֆիլսոֆէնշլծայն ցատկեց տղան արջու մորթովը յափշտակելով Ռատէպոռնին ետեւէն դնաց, որ իր գործողութիւնը լմնցընելէն ետքը եղջերուի պէս վազելով գետակին եզերքը հասած էր:

Կէրոյ երկայն ատեն վազելէն եւ յոգնելէն ետքը, հեւալով կեցաւ, եւ կը խնդրէր որ տղան սպաննուի: «Յառաջ, յառաջ», պոռաց ֆիլսոֆէնշլծայն «յառաջ երթանք որ տղուն ծնողքը ետեւէն իյնալով չհասնին, յառաջ, վազենք, որովհետեւ ան վայրենի մարդը զմեզ տեսնելու ըլլայ, ստուգիւ մեզմէ մէկը իր նետով, միւսն ալ իր ջղոտ բաղկով նիզակը ճօճացնելով սա տեղը կը փռէ կը թողու,»:

Աս խօսքերը զվատ Կէրոն, սրունքները բանալու եւ բոլոր ճգամքը վազցընելու բաւական էին, ի վերայ այս ամենայնի երբեմն երբեմն կը կենար եւ տղան սպաննել կ'ուզէր: Բայց ֆիլսոֆէնշլծայն ամէն անգամ ալ կեղծելու բան մը կը գտնէր: «Կաթնահերէն, որ հիմայ մեր ձեռքն է վախնալու բան մը չունինք, բայց դողալու բանը հայրն է իր վայրենի եւ յանդուգն նայուածքովն ու երկաթի անդամներովը: Ուրեմն յառաջ երթանք, յառաջ. աս սպաննելը պզտիկ գործք մըն է, որ ամէն վայրկեան կըրնանք ընել, մեր բանը նախ եւ յառաջ ետեւէն սպաննացած վտանգէն ազատին է», կ'ըսէր բարի եւ փափկասիրտ ֆիլսոֆէնշլծայնը:

Ռատէպոռն քիչ մ'ատեն լռեց եւ աղէկ կը քալէր, բայց վերջապէս հաստատուն առաջագրութեամբ մը կեցաւ, եւ միտքը դարձը գլուխ հանել կ'ուզէր: Երկու անգամ, խեղճ տղուն փափուկ ձակտին բռնցի զարկաւ, բայց ֆիլսոֆէնշլծայն երկու անգամ ալ իր թեւովը անպիտան եւ վատ Կէրոյին հալուածներն արգիլեց: Վերջապէս խօսքով խիստ կռուի մը բռնուեցան, ֆիլսոֆէնշլծայն չկրնալով համբերել, ուխտաւորի զգեստին տակէն սուրը քաշեց, «Եթէ որ համբերել չես ուղեր՝ եկուր կռուինք», կ'ըսէր: Ասով վատը քիչ մը ետ քաշուեցաւ: Կէս ժամու չափ այսպէս յառաջ երթալէն ետքը պայտերու («սլէր») եւ կառաց հետքեր երեւալու սկսան: Կէրոյ ալ կեցաւ, կը ստիպէր, կայսեր բարկութիւնը, անոր շնորհքը կորսնցընելը ֆիլսոֆէնշլծայնին առջին դնելով կը սպաննար: Վերջապէս բարի սենեկատէր չկըրնալով դիմանալ, ճակատը կնճռելով, տղան գետինը դրաւ, եւ մորթը բացաւ եւ դառնացած սրտով մը կը շնչէր: Խիստ հով մը մերկ մանկիկը քնէն արթնցուց, վարվումն աչքերը բացաւ, եւ իր դահճացը երեսը նայելով անմեղ, զուարթ եղանակաւ մը կը ծիծաղէր:

Ֆիլսոֆէնշլծայն Ռատէպոռնին ամէն շարժումը ներքէն կը դիտէր, եւ հաստատուն միտքը դրած էր, որ եթէ չարագործ վատը սիրուն տղուն դաշնելու եւ սպաննելու յանգիւնի, զանի կտոր կտոր պիտ'որ ընէր: Աս վայրկենիս մէջ Կէրոյին դառնալով, եւ տղուն աչուրները ցրցունելով ըսաւ «Ան աստիճանի անգութ ես որ աս երկնային ճառագայթները, յառաջ

քան քնոյն զանոնք փակելը, կտորել, ջախջախել ուղերս»,:

Ռատէպոռն, շամիուրը նորէն պատեանը խօթեց, ձայնը քաշեց, եւ չարագործի մը Ս. խաչելութենէ երես դարձնելուն պէս երեսը անդին դարձուց եւ սկսաւ քալել: Ֆիլսոֆէնշլծայն աչքը շնորհակալութեամբ երկինք վերցնելէն ետքը, ծիծաղելու մանկիկը նորէն փաթեց եւ կարմրուկ պայտերուն քանի մը համբոյր տալով սկսաւ ետեւէն երթալ, եւ քանի անգամ որ Ռատէպոռն ետեւ դառնալով կը նայէր, ֆիլսոֆէնշլծայն գլուխը ցնցելով կը հարցընէր տղուն, «Դեռ քուն չմտա՞ր»,:

Վերջապէս ֆիլսոֆէնշլծայն ամէն կողմը օգնութիւն մը փնտռելէն ետքը, իրեն անանկ կ'երեւար որ մարդկանց, եւ երկվարներու ոտնաձայն կը լսէր: Երբոր ասոր իրօք համոզեցաւ, Կէրոյ ալ հանդարտ տեղը կեցաւ: «Կորսուեցանք, ինքզինքնիս ազատելու նայինք», գոչեց ֆիլսոֆէնշլծայն, եւ մէկալ կողմը ցաթկելով դէպ ի պայտերու եւ կառաց անուաց հետք ունեցող ճամբուն վրայ մեծ կաղնիի մը բունին ետեւն անցաւ, իսկ Կէրոյ սաստիկ վախէն մեռելի պէս դեղնացած խիտ անտառին մէջ մտաւ, եւ այնպէս կ'երեւար իրեն իբր թէ դժուր՝ դռները բացած ըլլայ, եւ տղուն կորստեան ետեւէն իյնալուն համար զինքը կ'ըլլէ ուղէ:

Ֆիլսոֆէնշլծայն տղան ճամբուն վրայ դրաւ, չորացած խոտերով զանի ծածկեց, եւ բարձր ծառի մը վրայ ելաւ: Սենեկապետը համոզուած էր որ նոյն ճամբէն ճամբորդներ եւ գեղացիներ անցնելով աներին կը դառնան, անոր համար Կէրոյին սպանութեան բաղձանքը ըստ մասին խօսքով եւ ըստ մասին բռնութեամբ արգելեց, եւ այնպիսի կողմ մը բերաւ, ուր որ անմեղին փրկութիւնը գոնէ կարելի կ'ըլլար:

Հիմայ երկվարաց ոտնաձայնը աւելի յստակ կը լսուէր, որոնց վրայ ասպետներ եւ աղնուականներ հեծած էին, եւ Ախիէն եղած հանդեսէ մը ետ կը դառնային: Հիմայ ճշգիւ ան տեղը հասած էին ուր պզտիկ Հենրիկոսը դառն կու լար: Հոն քանի մը հոգի ձիէն վար իյնալով տղուն մօտեցան, եւ հրեշտակի պէս գեղեցիկ տղան տեսնելով եւ վրան գլխով, որպէս զի վայրենի անասուններէն շփարատի, վիզը վարդարան մ'անցուցին եւ առին գացին:

Ֆիլսոֆէնշլծայն վերջապէս բաղձանքին հասաւ, եւ տղան մահուրէն աղատած տեսնելով բարձր ծառէն վար իջաւ, եւ համարելով որ ապահով ձեռք ինկած է, հոն գետինը ծնկան վրայ եկաւ եւ ձեռնամած Աստուծոյ շնորհակալ եղաւ: Ետքը գոհ սրտով մը քաջ մարդը դէպ ան ուղղութիւնը վազեց, ուր Կէրոյ պահուած էր: Ժամերով զինքը փնտռելէն ետքը, վերջապէս գտաւ որ յոգնած ըլլալով ծառի մը տակ կը հանգչէր: Կէրոյին առջի հարցումը տղուն վրան էր:

«Տղան Աստուծոյ ձեռքն է», պատասխանեց ֆիլսոֆէնշլծայն հանդարտութեամբ:

«Ուրեմն սպաննեցիր»,:

«Ղռանց իմ ուղեւորս: Քեզի պէս ես ալ անտա-

և ի մէջ փախալ, բայց որովհետեւ ձիերը երթալով ինծի կը մօտենային, ծառի մը վրան ելայ, ոտքս սահեցաւ եւ որովհետեւ ինչպիսի զիս կորսնցնել չէի ուզեր, տղան մօրթով մէկտեղ ձեռքէս թողուցի եւ ինքզինքս հաստատուն բռնեցի: Իմ վարի կողմն աղաղակէ մը զատ ուրիշ բան չլսեցի, ես տերեւներու մէջ պահուեալով, վար նայեցայ, տեսայ որ ձիերէն մէկը կեցաւ վրայէն մարդ մը վար իջաւ եւ տղուն գին ցաւելով մը գետնէն վերցուց, վիզը վարդարան մ'անցուց, եւ որպէս զի հանգուցեալ տղուն մարմինը, անթի առջ մը կշտացնելու ջճառայէ, գետինը փորեց եւ հոն թաղեց»:

«Տէր սենեկապետ զբեղ յանկարծ ուրիշ զբաժմամբ կը տեսնեմ», ըսաւ Ռատէպուն, «քու զբաժմունքդ ասանկ զուարթացնողը ի՞նչ է»:

«Ի՛նչ որ Աստուծոյ հաճելի է, նոյնը զիս կը զուարթացնէ, հոս թէեւ ես մանկան մահը չէի ուզեր, այլ զանի կենդանի կայսեր առջին հանել կը բաղձայի, եւ իմ աս խորհուրդս քեզի ալ յայտնել կ'ուզէի, բայց յանկարծ ձիաւորաց բազմութիւնը վրան հասաւ եւ մէկմէկէ զատեց: Հաստատուն համոզում ունէի որ Գոնրատ ան հրեշտակային մանուկը տեսած ատենը իր կասկածի երկիւղը կը վանէր, եւ ինծի ալ ետքը շնորհակալ կ'ըլլար, որ զինքը չար հապճեպէ (աֆէկէ) մ'աղատեցի: Բայց որովհետեւ Աստուծոյ ան խեղճ էակը իրեն կանչեց, ասկէ ան կը հետեւցնեմ որ տղան պիտի մեռնի եղբոր: Տուն հասած ատեննիս կայսեր ճշմարտութիւնը պատմեմք, որով կայսեր սրտին վրայէն ծանր քար մը վերցուի, որուն պատճառաւ անքուն գիշերներ անցուցած էր»:

«Երբ կայսեր մ'աղջին», ըսաւ Ռատէպուն «աւսիկայ շատ մեծ համարձակութիւն է: Ինք կրնայ ինծի ըսել թէ Կէրոյ, Ֆիլսթէնշթայն իր վատութեամբը տղան սպաննելու դանդաղած ատենը դուն իմ ֆափոսսս պահուողը քանի մը հարուածով կրնայիր սպաննել լմնցնել: Ասով ես կրնամ կայսեր շնորհքէն բուրովին զրկուիլ, անոր համար աւելի խոհեմակամն ան է, որ իրեն հաճոյ եղած եղանակաւ բան մը պատմեմք»:

«Երբեք թեման կողմանէ», ըսաւ Ֆիլսթէնշթայն «դուն քան զիս աւելի առաջին տեղին ունիս, ուրեմն ըսէ տեսնեմք ի՞նչ կը մտածես»:

«Երբեք մտածելու հարկաւորութիւն չունիմ», ասկէ Մարինա կ'երթանք, հոն ձի կը հեծնանք եւ որսի կ'երթանք, ամենէն յառաջ յանդիպած գեղեցիկ նապաստակը կը զարնենք»:

— Չեն կարծեր որ Գոնրատ նապաստակի սիրտը ճանչնայ:

— Ի՛նչ, ան ատենը թէ իմն եւ թէ քուկդ ալ անոր քով կը դնէ:

— Եթէ ասանկ բան մ'ընել ուզէ, ան ատենը իմ պատասխանս մերձաւոր պատերազմի մէջ կ'ըլլայ:

— Կ'ծու խօսքերը բաւական են, ինչ եղաւ նէ եղաւ, յառաջ երթանք, դէպ ի Մարինա: Ո՞ր կողմը պիտի երթանք:

«Դէպ ի արեւելք», պատասխանեց Ֆիլսթէն-

շթայն: Եւ որովհետեւ ինք տղան աղատած էր, անոր համար Կէրոյին հետ ալ խտուրտեամբ չէր վարուեր:

«Ի՛շխարհ վրանիս չհասնի եւ անառի մէջ չմնանք», կ'ըսէր Ռատէպուն, եւ թէեւ յոգնած էր բայց մտքը ընդունելու վարձքին զբաղելով միշտ կը քալէր: Ֆիլսթէնշթայն անհոգ անոր ետեւէն կ'երթար, եւ օրուան լուսոյն գիշերուան ստուերէն մղուելու ատեն, երբ լուսինը արդէն հորիզոնին վրայ կ'երեւար Մարինա հասան:

Երկրորդ օրը Ռատէպուն բաղձացած նապաստակը զարկաւ «Երբ հանեց եւ մէկտեղ առաւ. անով իբրեւ ստուրթեան վարպետ, կրնար իր տիրոջը կամքը կատարած ըլլալը հաստատել»:

Կէրոյ առանձինն կայսեր գնաց, կայսրը եղածին վրայ խիստ ուրախացաւ եւ քանի մ'անգամ պատմել տուաւ: Ընչասէր Կէրոյ անշուշտ բոլոր արդիւնքը իրեն կու տար եւ Ֆիլսթէնշթայնին վատութիւնը վար կը զարնէր. անով քաջ մարդը երեսէ ինկաւ: Գոնրատ շողորթութեամբ ստասացին հետ մեծ զուարթութեամբ խօսեցաւ եւ զինքը Կոնրատէն անուանեց, եւ նոյն ատենը անմիջապէս բոլոր Գոնրատիայի վերատեսչութիւնը, ճամբաները, կամուրջները իրեն յանձնեց:

«Երբեք անոր սիրտը արծաթէ արկեղ մը մէջ գրուեցաւ, ետքէն յետ ժամանակաց, Գոնրատին Պուրկունտ քաշուած ատենը, նոյնը արտաքոյ կարգի գիտուն հնագէտի մը ձեռքն անցնելով, մինչեւ ցլխտին մաղը կը հաստատէր թէ անոր մէջ փակուածը, քաջ պատերազմող զօրավարի մը սիրտն էր»:

Ի՛նչ Ֆիլսթէնշթայն ան ժամանակէն վերջը կայսեր քովէն փախաւ, կայսրն ալ աղնիւ մարդուն ետեւէն իյնալ չէր ուզեր: Ինք անօգնական անմեղին պաշտպան եղած ըլլալուն վրայ սրտանց կ'ուրախանար: Պէտքը շարունակուի:

ԲՆԱԳԱՏՄԵՄԵՆ

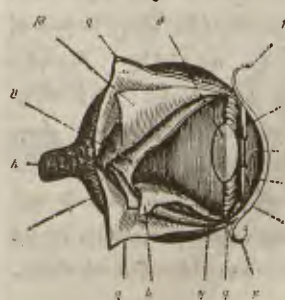
ՄԱՐԿԻՆՆԻ ՄԱՐՄԻՆՈՅՆ ԿԱԶՄԱԻԹԻՆԸ

(Հարունակութիւն եւ վերջ տես Ա. Հատ. Թիւ 26)

Զգացողութեան գործարարներ:

5. Ա.

Եւքը տեսութեան գործարարն է: Նախ եւ յառաջ առանձին մասերը քննելք, ետքն ալ անոնց ինչ բանի սահմանեալ ըլլալը: Աւքը ամբողջապէս առեալ խնդիր պէտք կ'անուանուի ինչպէս որ Պատկ. 11ը Պատկ. 11.

կողմնակի կարուածը կը ցուցնէ: Ներքէն դէպ ի դուրս զննած ատեննիս, աչքին ամենէն առջին մասը, թափանցիկ դուրսը մըն է, որ Ապարթ պէտք կը կոչուի: Ասոր բոլորովը երեք մաշկեր պատած են, այսինքն ամենէն մէջինը, եւ ճանցա՝ մաշկ կը կոչուի, եւ քեան-

տուած մեզի տղէկ խորհուրդ մը կու տայ», Վոլֆկանի ծընկան վրայ եկաւ, եւ ձեռքերը միացուց, ետքը «Բայր», ըսաւ «մեր Ս. Յովհաննէս Ներսիսեան պաշտպանին աղօթքները նէ աղէկ չ'ըլլար», — «Դնչու չէ», ըսաւ Ֆրիտէրիքէ «շատ աղէկ կ'ըլլայ», Երկուքն ալ ան աստիճանի աղօթքի զբաղած էին, որ իրենցմէ քիչ մը հեռու գտնուող հասակաւոր եւ ազնուական եւ բարձրաստիճան անձի մը կերպարանք ունեցող մարդը չտեսնէ։ — «Աղօթքնիս լմնացաւ, եղբայր», ըսաւ աղջկը։ — «Եւ ընդունելի եղաւ», ըսաւ Վոլֆկանի, եւ ոտք երաւ։ — «Կարծես», գոչեց քոյրը։ — «Հա՛ հա՛, քու աղօթած ատենդ աղէկ բան մը մտածեցի», — «Անանկ է նէ Ս. Յովհաննէս ականջէդ վար բան մ'ըսած պիտի ըլլայ», պատասխանեց քոյրը։ — «Ո՛վ ըլլալը չեմ գիտեր, բայց միտքս ինկածը մօտիկ ըրէ։ Գիտես որ ես քիչ մը դաշնամուր (Փիանո ֆորթէ) զարնելու տաղանդ ունիմ, եւ՝ որովհետեւ մայրս ըսած է, հպարտութիւն մ'ըսած չեմ ըլլար, իմ շինած կամ բաղադրած եղանակներս ալ գէշ բաներ չեն։ Իսկ դուն Ֆրիտէրիքէ, թէ եւ դաշնամրոյ վրայ ինծի չափ քաջ չես, բայց հասակիդ նայելով դուն ալ գէշ չես զարներ», — «Դուն գիտուն տղայ մին ես», ըսաւ Ֆրիտէրիքէ։ — «Սիրելի քոյր խօսքս մի ընդմիջեր, ապա թէ ոչ մտածածս կը մտնամ։ Գեղեցիկ օդով օր մը քեզի հետ ճամբայ կ'ըլլանք կ'երթանք, կ'երթանք ու կ'երթանք եւ կրցածնուն չափ յառաջ կ'երթանք։ Քանի որ պալատներու առջեւ կը հասնինք, դուն Ֆրիտէրիքէ կ'երգես, ան ատենը ստուգիւ մէկը վար կ'իջնայ, ետքը պալատին բոլոր մարդիկները մեզի «Կեղծ տղաք» կ'ըսեն եւ մեզի կ'աղաչեն որ ներս մտնենք ու հանդիպենք։ Ան ատենը ես դաշնամուրին գլուխը կ'անցնիմ... — «Բայց խնդիր է որ հոն դաշնամուր կը գտնուի», «Կարծես թէ հիմախառն ատենս ամէն տեղ դաշնամուր չ'ըստուիր», պատասխանեց տղան, ետքը «բայց դուն», ըսաւ «քու միջհաստելովդ զիս կը բարկացնես»։ — Ուստի, դաշնամուրին գլուխը կ'անցնիմ, կը զարնեմ, ու կը զարնեմ, եւ ամենքն ալ կ'աղչին։ Ալ կը սկսին մեզի անուշեղէններ, խաղալիքներ, եւ քեզի համար մանեակներ եւ զգեստներ բերել, բայց մենք չենք ընդունիր, եւ ես նոյն ատենը կ'ըսեմ. մեզի ստանի տուէք որ մեր ծնողացը տանինք», — «Դուն պզտիկ, ինչպէս փառասեր ես», գոչեց Ֆրիտէրիքէ եւ եղբորը վրէժ փաթտուեցաւ։ — «Բայց խօսքս դեռ չի լմնցուցի, թող որ մինչեւ վերջը պատմեմ։ Թագաւորը մեր անունը կը լսէ եւ զմեզ իրեն կը կանչէ։ Ես գեղեցիկ թիկնոց մը կը հագնիմ, դուն ալ շքեղ զգեստ մը, եւ ասանկ թագաւորին պալատը կ'երթանք։ Հոն զմեզ մեծ ծամեծ տիկիններով եւ երեւելի մարդիկներով լեցուն սրահ մը կը տանին։ Հոն տեղաց դաշնամուրը անշուշտ ու կիւն արկղ, եւ արծաթի կանստաւորիչներ (Pedal) ունի, բանալիները ազնիւ մարգարտէ են, եւ ամէն կողմը ակն պատուական է։ Հոն կը նստինք եւ կը զարնենք, եւ բոլոր արքունիքը կը զարմանայ եւ կը յափշտակուի։ Ան ատենը մեր բոլորիքը կը պատեն, զմեզ կը շոյեն, եւ թաւազաւորը ինծի կը հարցնէ, որ ինչ կ'ուզեմ, որուն տալու պատասխանս կ'ըլլայ, ինչ որ դուն կ'ուզես։ Ան ատենը ինծի պալատ մը կու տայ, ուր կ'ուզեմ որ հայրս եւ մայրս մէկտեղ ըլլան», Բարձրաձայն ծիծաղ մը, անվախ եւ պզտիկ երաժշտին պատմութիւնը ընդմիջեց։ Վոլֆկանի վախցաւ, քրոջը երեսը նայեցաւ, եւ նոյն միջոցին

մէջ զօտարականը տեսաւ, որ ծառի մ'ետեւը պահուած ըլլալով, ասոնց խօսակցութենէն բառ մ'ալ չէր տեսնում որ լսած չըլլայ։ Բայց որովհետեւ տեսաւ որ յայտնուեցաւ, անոնց մտանալով ըսաւ «Մի վախնայք զանակներս, ես զձեզ կրնամ երջանիկ ընել։ Ես մեծն Ս. Յովհաննէսէն խաբուեցայ», Ասոր վրայ քոյր եւ եղբայր մէկմէկու երեսը նայեցան, ետքը աչքերնին Ս. Յովհաննէսին պատգամաւորին վրայ տնկեցին։ Եւ աս նայուածքով կարծես թէ հանգարտեցան։ Եւ պզտիկ տղան անմիջապէս անոր քով աճապարեց, ձեռքը բռնելով յափշտակիչ պարզութեամբ մը գոչեց. «Ո՛հ, շատ աղէկ. կրնամ իմ բաղձանքներս յագեցնել», — «Չէ սիրելիս, ամէն ալ չէ», պատասխանեց օտարականը. ետքը մեծ ծառի մը կողմէն վրայ նստելով, Վոլֆկանին առջեւն առաւ, իսկ Ֆրիտէրիքէ, վախալով մէկ կողմը քաշուեցաւ։ Օտարականը «Չեզի ամէն բաղձանքս ի՞նչ կու տամ», ըսաւ «աս պայմանաւ որ ինչ որ հարցնելու ըլլամ պարզութեամբ պիտի պատասխանէք. ձեզի յառաջունէ կը զուցեմ, եթէ որ ստեղծ ըլլաք, ան ատեն ընելիքս ես գիտեմ», Վոլֆկանի աս խօսքին վրայ քիչ մը վշտանալով «Տէր», ըսաւ «պէտք ես գիտնալ որ ես կենացս մէջ դեռ սուտ խօսած չեմ», — «Հիմայ կը տեսնենք», ըսաւ օտարականը. «Հօրդ անունն ինչ է», — «Վեբերտս Մոզարտ», — «Ինչ կ'ընէ», — «Երաժշտապետ է, քնար (էմա) եւ դաշնամուր կը զարնէ, բայց քնարի մէջ աւելի քաջ է», — «Մայրդ դեռ ո՞րք է», — «Այո», — «Քանի եղբայր եք», — Որովհետեւ հաս տեղա տղան լռեց, քոյրը պատասխան տուաւ, «Եթէ եղբայր էիք, բայց հիմայ երկու մնացիք, եղբայրս ու ես», — «Սիրելի զաւակ, ձեր հայրը աղքատ է», հարցուց աղջկան օտարականը։ — «Ո՛հ, աղքատ է», պատասխանեց աղջկը, եւ հացի կտորը, որուն դեռ ոչ ինքը եւ ոչ ալ եղբայրը դպած էր, ցուցնելով ըսաւ «Այնչափ աղքատ, որ տան մէջ գտնուած բոլոր հացն աս է։ Հայրս եւ մայրս իրենց համար բան մը չպահեցին։ Քանի որ մայրս մեզի նախաճաշիկ տուած ատենը, սիրելի զաւակներս, դուքէք դուրսը դաշտի վրայ կերէք կ'ըսէ, նշան է որ ինք ուտելու բան չունի, եւ անոր համար կ'ըսէ, որ մենք իրեն բան մը չուտելու չտեսնենք»։ Օտարականը խիստ շարժած «Կեղծ տղաք գոչեց, ձեր ծնողքը ո՞ր կը բնակին», — «Վերը բլրակին վրայ, պզտիկ տան մէջ, որուն յարկը ասիկէ ալ կը տեսնուի», ըսաւ Վոլֆկանի։ — «Կեղծ տղաք», կրկնեց նորէն օտարականը, եւ աչքէն վազած արցունքին կաթիլը կը սրբէր։ — «Ընէք ինծի», ըսաւ նորէն «աղօթք ըրած ատեննիդ, ինչ կը խնդրէք»։ Երկուքն ալ պարզութեամբ եւ ճշդիւ պատմեցին։ — «Եթէ որ Վոլֆկանիին ըսածը ստույգ է նէ», կրկնեց օտարականը, «որ երկուքնիդ ալ աղէկ դաշնամուր կը զարնէք, շատ հաւանական է որ ստանիդ կը գտնէք, եւ ես ալ դուցէ ձեզի կրնամ օգնել», — «Եղբայրս անանկ քաջ երաժիշտ է որ», պատասխանեց աղջկը, «չէ թէ միայն թերթերուն վրայէն կարդալով կը զարնէ, այլ նաեւ շատ գեղեցիկ երգեր ալ կը շարագրէ», — «Եղբայրդ քանի տարուան է», — «Դնք վեց, իսկ ես ութ տարուան», — «Ուրեմն աս տղան շարագրել ալ գիտէ եղբր», — «Աս բանս ձեզի զարմանք կը պատճառէ», ըսաւ Վոլֆկանի ծիծաղելով։ «Ինծի հետ տուն եկէք եւ կը տեսնէք», Օտարականը ժամացոյցը դուրս քաշելով նայ-

եցաւ, ետքը կէս մը կատակի կէս մ'ալ իրական ոճով մ'ըսաւ. «Սիրելի զաւակներս, Բոհեմիայի պաշտպան ուսերը, մեծն Յովհաննէս, ինծի հրամայեց որ ձեզի ըսեմ. թէ հիմայ տուն դառնաք եւ բոլոր օրը հոն մնաք, գիշերը չհասած էական բաներ պիտի իմանաք»։ — Օտարականը երթալ կ'ուզէր, բայց Վոլֆկանկ անոր թիկնոցէն բռնեց, «Երթալէդ յառաջ դոնէ բան մ'ալ զրուցեմ: Կ'ուզէի հարցնել որ», ըսաւ «մեծն Յովհաննէս, արդեօք մօրս կէս օրուան կերակուր մը խաւրել չ'ուզէր: Աղէկ գիտեմ որ ուզէ նէ կրնայ»։ — «Անշուշտ կարող է, եւ քու մայրդ այսօր ցորեկուան կերակուր պիտի ունենայ», ըսաւ օտարականը, ետքը աւելցուց «Թէ որ ուրիշ բան մ'ալ կ'ուզէք նէ ըսէք»։ — «Հօրս նոր թիկնոց մ'ալ ըլլայնէ գէշ չ'ըլլար, որովհետեւ քանի մ'օրէ վեր զգեստը պատուած ըլլալուն համար, դաս տալու չ'երթար»։ — «Ուրիշ», — «Ուրիշ, մօրս համար ալ նոր զգեստ մը, որ շատ աղէկ կը վայելեցնէ», — «Ա՛յ է բոլոր ուղածդ»։ — Ո՛հ չէ, ուրիշ մեծ տուն մը եւ ծառաներ կը բաղձամ, որ մայրս ալ չաշխատի, եւ նաեւ... բայց չէ, չէ. ըմբոյս, բոլորը աս է»։ — «Բայց քեզի համար բան մը չուզեցիր»։ — «Հը՛, ասի հարկաւոր բան մը չէ, երբ հայրս ամէն կարօտած բանը ունի, ես բանի հարկաւորութիւն չունիմ»։ «Սիրո՛ւն, եւ սիրոյ արժանաւոր տղայ», դռնէն օտարականը. «մնաս բարով, քիչ մը վերջը կը տեսնուինք»։ Աս խօսքերը ըսած ատենը, ոտք ելաւ, եւ անտառին միջոյն մէջ, անանկ շուտութեամբ մ'աներեւոյթ եղաւ որ աղաք զարմացան մնացին: Իսկ Գրիտերիքէ եղբորը դառնալով, «Ի՛նչ, Վոլֆկանկ, կը կարծես որ», ըսաւ «կէսօրը մեզի ուտելիք խաւրէ»։ — «Անշուշտ», պատասխանեց Վոլֆկանկ վտառահալութեան ձայնով մը: — «Ար վախճամ որ ան մարդը մեզի հետ խաղալ ուզէ», ըսաւ աղջիկը: — «Հիմայ կը տեսնենք, պատասխանեց պղտիկ Միլլարդը: Մնացածը հաւ անհա՛մ»:

ՍՏԵՓԱՆՈՎԻԶ ԼԵՄԳԵՐԻԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐԺԵՊԻՍԿՈՍՈՍԸ

Սիւնիայէն, Աւիպուրի ընդհանուր լրագրին ասանկ կը գրեն: «Ղեմպերիի դեռ նոր վախճանած Հայոց Արքեպիսկոպոսը ամսոյ 11 ին թաղուեցաւ: Հանգուցեալ Մետրապոլիտը 1755 ին Մարտի մէջ, Սթանիսլաւ դաւառին Լըշեց քաղքի մէջ աշխարհքիս լոյսը տեսաւ, Սթանիսլաւ արվելցաւ եւ 1778 ին քսանութիւնք տարեկան քահանայ ձեռնադրուեցաւ: 80 տարի քահանայութեան վիճակը վայելեց, եւ 103 տարի ապրեցաւ: 1790 ին Լեմպերիի Հայոց մայր եկեղեցւոյն մէջ կանոնիկոս էր, 1801 ին վերապետուց, երկու անգամ ալ Արքեպիսկոպոսական աթոռոյն պարսպ եղած ատենը փոխանորդ եպիսկոպոսի եղաւ եւ 1832 ին Փրանկիսկոս Ա. Աւստրիայի կայսրմէ Արքեպիսկոպոս անուանուեցաւ: Հիմակուան Վեհափառ կայսերմէ, 1854 ին ներքին իրական խորհրդակցութեան պատիւն ընդունեցաւ: Բարեկշիռաւ հանգուցեալը մահուանէ երկու օր յառաջ, իր արքեպիսկոպոսական մատան մէջ Ս. Պատարագի ներկայ գտնուած էր»։ — Լուստհոգին ան հասակի մէջ դեռ առողջ էր, ցրտոյ կը գիմանար, ձմեռ ատեն եկեղեցւոյ մէջ քարի վրայ ծնկան վրայ եկած

պատարագ կը տեսներ, ծամապահութեանց մէջ, անանց իր հասակին նայելու խիստ էր, յիշողութիւնը զօրաւոր, ամէն իրեն հետ տեսնուողներուն հետ հաճախարար վարմունք մ'ունէր:

ԲՈՎԱՆԳԱՌԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՅՈՒՆ ԵՒ ԱՐՈՒՆՍՏԻՅՈՒՆ

Լեզուադիտութիւն:

Այլ եւ այլ լեզուները՝ զորոնք երկրիս վրայ զանազան աղբեր կը գործածեն իրենց մտածութիւնը իրարու հաղորդելու համար՝ կը բաժնուին Բուրալու և Կեդալի լեզուաց:

Բուրալու լեզուներն անոնք են, որոնք ժամանակաւ կը խօսուին, բայց հիմակ եւ ոչ աղբ մը զանոնք կը գործածեն:

Իսկ անոր հակառակ Կեդալի լեզուք անոնք են, որոնք հիմակ ալ երկրագնդին այլեւայլ աղբացը մէջ կը խօսուին:

Կեդալու լեզուաց կարգը կը համարուին Լըրայեցիները, Լատինները, զբաւար Գունարներն ու զբաւար Հայերները:

Իսկ կենդանի լեզուաց կարգն են Գաղղիները, Իտալերները, Անգլիները, Գերմանները, Սլաւոնները, Բուրգունդերը, Վրացները, Սլաւական լեզուները, Ունկարները, Նոր Հայերները, Նոր Գունարները, Տաճիկները, Արաբները եւ այլ ուրիշ քիչ ծանօթ եղած արեւելեան լեզուները:

Հաս աղէկ բան է հին կամ մեռել լեզուաց գիտութիւնն ունենալը, որովհետեւ անոնցմով 1, շատ դիւրաւ կը սորվուին նոր լեզուները, որոնց ծագումն առջիններէն է. 2, անոնց օգնութեամբ մարդ կրնայ հին հեղինակները հասկնալ, որոնց գեղեցիկութիւնն ամենեւին եւ ոչ մէկ թարգմանութեամբ մը ամբողջ ու կատարեալ կրնայ ընծայուիլ. 3, ամէն քաղաքներու մէջ կը գտնուին անձինք որոնք հին լեզուաց կատարեալ գիտութիւնն ունենալով՝ նոյններուն մեկնիչները կրնան ըսուիլ ու հմտագունաց ու գիտնոց կարգը կը համարուին:

Կենդանի լեզուաց օգտակարութիւնն յայտնի է. վասն զի անոնց միջնորդութեամբ, ամէն երկիրներու բարձրագոյն վիճակի մարդկան մէջ կրնայ մարդ ինք զինքն հասկնայնել, զանազան աղբաց ճարտար գործքերը նախաւոր լեզուաւ կարգալ ու վայելել ու ծամբարդութեան ատեն գիւրաւ ամէն կողմ անցնիլ երթալ, որովհետեւ կրնայ ինք զինքը գիւրաւ ամենուն հասկնայնել: Գլխաւորաբար վաճառականաց ծամբարդութեան ու թղթակցութեան համար կենդանի լեզուաց գիտութիւնն անհրաժեշտ հարկաւոր բան է:

Օտար լեզուները սորվելու ամենէն յարմար ու աղէկ ժամանակը պատանեկութեան ժամանակն է. ինչու որ աս հասակին մէջ լեզուի գործարանները շատ դիւրաւ ըլլալով՝ աղէկ արտաբերութիւն կը ստացուի, եւ հասարակօրէն աղէկ յիշատակութիւն կ'ունենցուի. ուր որ ծերութեան ատեն անոնք դիւրաւ տեղի չեն ունենար:

Երբայեցիներն լեզուն հին ժամանակները շատ տարածուած կ'երեւայ. հին կտակարանը նախ եւ առաջ աս լեզուաւ գրուած է: Լատիններն լեզուն ալ Հռոմայեցւոց ժամանակը երկրիս ամէն մասին վրայ տարածուած էր, որչափ որ անոնց աշխարհականութիւնները կը տարածուէին: Ամէն լեզուաց մէջէն դժուարագոյնը հաւանականաբար Սինեականն է. որովհետեւ 335 միլիանի արմատական բառերէ կազմուած է, որոնց ամէն մէկ բառը հնչման փոփոխութեամբ հինգ կերպով նշանակութիւնը կը փոխէ, որով 1675 բառ կ'ըլլան: Բայ ասկից Սինեայիք արտաքոյ կարգի դժուարին գրաւոր լեզու մ'ալ ունին որն որ 80,000 էն աւելի այլեւայլ նշաններէ կը բաղկանայ:

Ամէն լեզուաց վախճանը մեր մտածութեանց հաղորդութիւնն է:

Լեզուագիտութեան կը վերաբերին 1, Գերականութիւնն, 2, ճարտարախօսութիւնը, 3, Տրամաբանութիւնը: Անոնցմէ Առջինը՝ կը սորվեցնէ մեր մտածութիւնները ուղիղ բացատրել, երկրորդը՝ նոյնքը զարգարել ու Լըրորդը՝ նոյնքը կարգաւորել:

ԵՐԽՈՒՄ

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻԻ 20.

1859

Բ. ՀԱՏԱՐ

ՅԵՆՈՑ ԽՂԻԿԸ ԿԱՄ ԳԻՊՈՒՐԿ

Սոսկէս դքսուհին՝ իր ամուսնոյն նոյն ձիուն, ութսունամեայ ծերունին ալ ծառային ձիուն վրայ հեծնելով ծանր ծանր եւ լուրձեամբ Գիւղեղեղէնէն վեր կ'ելլէին: Ամէն մէկն իր տխուր մտածմանց մէջ ընկղմած էր եւ իրար ամենեւեմ խռովող չկար: Գունոտ աս ատենս պատուհան ելած էր եւ ասոնց լեռնէն վեր կամաց կամաց ելլելը կը տեսներ:

“Հայրս կու գայ,” գոչեց ուրախութեամբ. “եւ քովէն ձիավարողն ալ մայրս է: Մայրս դաշտի վրայ անոր դիմացը ելեր է, առանց յառաջագոյն ինծի բան մը զրուցելու,” Գունոտ աս վայրկեանիս մէջ շուտով անոնց քովն հասնելու համար թռչնոյ թեւ կը փնտռէր: Ուրախութեամբ ինքզինքը սրահէն դուրս նետեց, սանդուղներէն իջաւ եւ ամիոցին գաւիթն հասաւ, եւ քանի մը վայրկեանէն լեռան զառիվայրը հասած էր: Եւ հեռուէն եկողներուն կը պոռար “Բարով եկար հայր, բարով եկար,”:

Վասն քայլի չափ մօտենալէն ետքը, սրտի ուրախութեան բաբախմամբ հայրը գրկելու եւ իր սիրուն սրտին վրայ ճնշելու կը պատրաստուէր: Բայց յանկարծ գամուեցաւ մնաց: Եկողներն ալ կեցան: Խեղճ Գունոտ սխալմունքն իմացաւ եւ ձիուն վրայ հօրը տեղ եղբայր Վլաւը տեսաւ: Աչքերը փուճ տեղ զանի կը փնտռէին:

“Հայրս ո՞ւր է,” կը հարցնէր դողդոջուն ձայնով: Բայց պատասխանի տեղ հեծկտալ կը լսէր եւ կը տեսներ որ աչքերէն արցունք կ'իջնար: Աղընթարթ մը չտեսեց, մութ կասկած մը ծնաւ մտացը մէջ, եւ կարծես թէ շանթէ զարնուած էր: Խօսիլ կ'ուզէր, բայց շրթունքները ջղաձգութենէն կը

դողային, յառաջ երթալ կը ճգնէր, բայց դողդոջացող ծնկերը կարծես թէ գետնի վրայ արմատ ձգած էին, լալ կ'ուզէր բայց ան ալ չէր յաջողեր: Սրտին վրայ սաստիկ ծանր բեռ մը զինքը կ'ընկճէր: Քարէ արձանի մը պէս անշարժ եւ գունատած նոյն տեղը կը կենար, եւ տխուրութեամբ անոնց հասնելուն կը սպասէր: Ակամայ թեւերը տարածեց, որոնց մէջ հեծկտալով մայրն ինկաւ:

“Սիրելի Գունոտ սիրտ ըրէ,” գոչեց դքսուհին արտասուօք, “քաջալերուէ՛ որդեակ, բարի հայրդ ալ չկայ:”, Մայր եւ որդի երկայն ատեն նոյն դրից մէջանշարժ մնացին, վերջապէս արտասուաց հեղեղ մը Գունոյին աչքերը թրջեց եւ ընկճած սիրտը թեւ թեցաւ:

Գունոտ՝ երբոր վերջապէս լացող մօրը բաղուկները թող տուաւ, տեսաւ որ ծեր Գլեննո իր ոտքն ինկած էր եւ երկու թեւերովն անոր ծունկը գրկելով եւ հեծկտալով կը գոչէր. “Ա՛խ, բարի եւ սիրելի տէր, ներեցէ՛ք ձեր ծառային. եւ առանց իրեն տիրոջ ետ դառնալուն համար իբր մեղկ կամ վատ մի՛ մերժէք: Ո՛ր տէր, հաւատացէ՛ք ինծի, արեանս վերջի կաթիլը թափելու պատրաստ էի, եթէ որ անոր տեղը եւ կամ անոր հետ մեռնիլ կարող ըլլայի: Բայց ձեր փառաւոր հայրն ուղեց առանձին մեռնիլ: Սիրելի Գլեննո, կ'ըսէր ինծի, դուն մեր ամբողջ գնա եւ իմ ամուսինս ու տղաս մխիթարէ: Իմ բարի եւ սիրելի տէրս ասանկ խօսեցաւ եւ երանեալի պէս մեռաւ: Բայց ո՛հ, ես պիտի զձեզ մխիթարեմ, երբ նոյն իսկ իմ անձս անմխիթար է,” Աս խօսքերէն ետքն ան ալ դառն լալու սկսաւ:

Գունոտ խեղճ ծառան ընտանութեամբ վեր վերացուց, զինքը գրկեց եւ արիւնոտած սրտին վրայ դնելով ըսաւ. “Հանգարտէ՛ բարի եւ հաւատարիմ Գլեննո, ես քու հաւատարիմ սիրտդ կը ճանչնամ: Գունոտ հօրս մեռնիլը տեսար եւ մինչեւ ցմահ անոր հաւատարիմ մնացիր: Գունոտ անշուշտ իմ աղնիւ հայրս սպաննողներն ալ կը ճանչնաս. դուն պէտք ես մահուանէ ետքն ալ անոր հաւատարիմ մնալ,”:

Գլեննո, Գունոյին խօսքերուն իմաստն աղէկ հասկեցաւ, Գիպուրկին անկենդան գլխէն կարած մազի փունջը դուրս հանեց, մէյ մ'ալ պագաւ եւ

նոյնը երկրասարդ գըրոյն տուաւ: Գունոն արծաթի պէս ճերմակ փունջը տեսնելով զարհուրեցաւ, պագաւ զանի, եւ սրտին մէջ մինչեւ հիմակ իրեն անծանօթ զգածմունք մը գրգռեցաւ, որ էր «Վրէժխնդրութեան», զգածմունք: Սիրտը հիմակ աւելի արագ կը զարնէր, երեսները կարմրեցան, աչքերէն կրակ կը ցափէին, շրթունքները կը գողային եւ լեզուին վրայ «վրէժ», բառը կը շարժէր:

Հոն եղողներն ամէնն ալ զարհուրեցան, որովհետեւ Գունոյին ներսէն անցածը կը կռահէին, երեսին վրայ «Վրէժ», բառը կը կարդային թէ եւ ինք նոյնը գեռ արտաբերած չէր:

«Այր, որդիդ պիտի առնու քու մահուանդ վրէժը», գոչեց վերջապէս:

«Չէ, չէ սիրելի տէր», կրկնեց Պեննո, «ձեր լուսահոգի հայրը ձեզմէ թողութիւն, ներել կը խնդրէ եւ ոչ թէ վրէժ: Իր մահունէ քիչ մ'առաջ կ'ըսէր ինծի, Ըսէ Գունոյիս որ զիս սպաննողներէն ամենեւին վրէժ չիխնդրէ, այլ անոնց ներէ մեր Փրկչին օրինակին հետեւելով: Ինք իր սրտին յաղթելով աւելի ուրախութիւն կ'ունենայ, քան թէ արիւնային վրէժ խնդրութենէ: Չեր հանգուցեալ հօրը վերջին խօսքերն ասոնք են, եւ իր վերջի կամքը ձեզի համար սուրբ պիտի ըլլայ»:

«Այո այնպէս է, եւ միշտ ալ ասանկ պիտի ըլլայ ինծի համար», կը պատասխանէր Գունոն եւ կարծես թէ երազէ մը կ'արթննար: «Իմ սիրելի հօրս կամայրդ դէմ բան մ'ալ ընել չեմ ուզեր», Աս ըսելով վրէժխնդրութեան հոգին գեռ նոր ծլելու սկսած ատեն ճնշեց, եւ իր սրտին վրայ ըրած աս յաղթութիւնը, զինքը սուրբ եւ մինչեւ հիմակ իրեն անծանօթ եղած զգածմունք մը վարձատրեց, այսինքն նոյն վայրկեանին կրծոցը մէջ աս առաջագրութիւնը ծնաւ, «Ես իմ քաջ եւ բարի հօրս արժանի որդի պիտի ըլլամ»:

Գունոյին իր հայրն սպաննողներուն ներելու մեծանձն առաջագրութեանը վրայ միւսներն ալ անկեղծ ուրախութիւն եւ մեծ հաճութիւն ցըցուցին: Բարեպաշտ Գլաւս ալ աւելցուց. «Ճշմարտութեան եւ առաքինութեան համար մեռնիր մեծ բան է, բայց մեռնելու ատեն սպաննողներուն ներելը մեծագոյն: Վերջինը մեր Փրկչին հոգեովը գործել է, եւ ազնիւ կոթորիտ մահուան ատենն ասանկ ըրաւ: Ով որ անոր պէս կ'ապրի եւ անոր պէս կը մեռնի, կրնայ այնպիսոյն համար ըսուիլ, որ ի Տէր ապրեցաւ եւ ի Տէր մեռաւ: Եւ երանի որ ի Տէր կը մեռնի»:

«Նեկեղծ ծերունւոյն» հանգուցելոյն համար ըրած արժանաւոր գովութիւնը, միւսներուն՝ եւ ի մասնաւորի գըսուհւոյն եւ Գունոյին վերաւոր սրտին բաղասամովն մ'եղաւ: Եւ կոթորիտին արգարոյ մահուամբ մեռած ըլլալուն մտածմունքը, անոնց մեծ ցաւը շատ մեղմացուց: Անոր հոգին Աստուծոյ ձեռքն ըլլալուն կը հաւատային, եւ խաղաղութեան երկրին մէջ զինքը նորէն տեսնելու քաղցր յոյսը ծոցերնուն մէջ կը հանգչէր:

Ըսոր վրայ չուն նորէն սկսաւ շարժիլ, եւ ծանր ծանր ու տխուր յառաջ կ'երթար, այնպէս որ մեռելի յուղարկաւորութեան կը նմանէր: Վերջապէս վեր հասաւ, բայց աս բօթալից լոյսն՝ ծառայից մէջ պատճառած սուգն ու արտամութիւնը տեսնելու բան էր: Որովհետեւ ամէնքն ալ առանց բացառութեան զինքը կը սիրէին: Ամրոցը յանկարծ լալականաց տուն դարձաւ: Եւ ինչ որ այսօր ամրոցի մէջ կ'ըլլար՝ նոյնը կը պատահէր երկրորդ օրը դաշտին մէջ: Չթրջած աչք եւ անցաւ սիրտ չմնաց: Ամէն բերնէն աս խօսքերը կը լսուէին, «մեր սիրելի տէրն սպաննելու են: Մենք անով ամենաբարի հայր մը կ'որսնցուցինք»:

Ըստեաց ուրիշ ամրոցներու մէջ ալ, ուր մեր հանգուցեալը ծանօթ էր, մեծ սուգ ու արտամութիւն կը տիրէր: Ամէն քաջ ասպետները, գաղտնի ֆէլէին յերկինս աղաղակով անիրաւութեան վրայ կը բողբէին եւ արիւնային վրէժխնդրութիւն մ'ընելու կ'երդնուին: Նոյն իսկ Մաքսիմիլիան կայսրն ասոր վրայ պլշլշած եւ քանի մը հարկւր ասպետաց ժողովքի մէջ գոչած էր. «Այս, ազնիւ Գիպուրի քեզմով շատ բան կ'որսնցուցի, քեզմով հաւատարիմ բարեկամ մը, եւ իմ տէրութեանս ամէն ազնուականներուն քաջագոյնը կ'որսնցուցի»:

Թէ եւ կերդրուտա եւ Գունոն բախտին աս խիստ հարուածը մեծ քաջասրտութեամբ եւ Աստուծոյ կամայր համակերպելով ընդունեցան, բայց իրենց առողջութեանը վրայ գէշ աղբեցութիւն ըրաւ: Գունոն հիմակ, ալ յառաջուան կայտառ եւ զուարթ երիտասարդը չէր, դըսուհւոյն վրան ալ օրէ օր առողջութեան նուազում եւ զօրութեան նուաղել մը կը տեսնուէր: Ինք թէ եւ միտ չէր դնել, բայց տղան ու ծառայք յայտնի կը տեսնէին:

«Մեր աղնիւ տիկինը», կ'ըսէին ծառայք իրարու «մեր բարի տիրոջ մահունէ ետքը, ինչպէս օր աւուր վրայ կը տկարանայ: Թէ որ այսպէս յառաջ երթալու ըլլայ, վեց ամէն ամրոցնիս ալ տիկին չունի»:

Գունոն ալ ամէն օր աս բանս կը դիտէր, եւ հոգը կը շատնար: Առանձին խուցի մէջ եղած, քիչ ատենէն սիրելի մայրն ալ կ'որսնցունելու կարելիութիւնը մտածած ատենը, որդիական սէրը, ասպետական արիւթութեանը կը յաղթէր, եւ աչքերէն արտասուաց հեղեղ յառաջ կը բերէր: Որովհետեւ Գունոյին իր ծնողաց վրայ ունեցած սէրը, շատ քիչ չէրն ունին:

Ինչ որ ծառաներն իրարու մէջ կը խօսէին, եւ ինչ որ Գունոն կը վախնար նէ, նոյնն եղաւ: Բարի գըսուհւոյն մարմնաւոր զօրութիւնն երթալով նուաղեցաւ եւ վերջապէս անկողին ինկաւ եւ արագ քայլերով գերեզման կը մօտենար: Վերջապէս ինքն ալ իր վիճակն իմացաւ, բայց ամէնեւին չվախցաւ:

Գունոն իր հիւանդ մայրն այնպէս կը խնամէր, ինչպէս փափուկ գուստրն իր մայրը: Նիզակն ու սուրը, նիզակախաղութիւնն ու պատերազմ, յաղթութիւն ու փառք ամէն բան մոռցած էր, եւ բոլոր

գիշեր իր սիրելի մօրը քովը կը հսկէր: Թէ աս որդիական հոգացողութիւնը, մօրը սրտին ինչ մխիթարութիւն էր, թող մեր ընթերցողն ինք իրեն մտածէ:

Վիշեր մը, Աերդրուտա կրօնի վերջին մխիթարութիւններն առնելէն ետքը, Գուռնոյին հետ առանձին խօսիլ կ'ուզէր: Գուռնո մօրը քովը նստեցաւ, եւ թէպէտ զգացած ցաւը ծածկելու կը ջանար, բայց աչքէն երբեմն երբեմն արտասուաց կաթիլներ գետինը կ'իյնային: Եւ մօրը մեռելի պէս գունատած երեսը, դողալով միայն կրնար նայիլ:

«Միրելին Գուռնո», ասանկ սկսաւ խօսիլ մայրը տկար ձայնով «թէ եւ գուռն իզմէ ծածկել կ'ուզես, բայց ես արդէն կը զգամ որ քեզմէ բաժնուելու ատենս մօտեցած է: Ես անկէ չեմ զարհուրիր: Արդէն բաւական տարիք ունիմ, եւ աս տարիներու շարքին մէջ աւելի ուրախալի բան թէ տրտմալի բաներ տեսայ: Փոքր Աստուծոյ: Եւ որովհետեւ երկնաւոր Հայրը զիս հիմակ ասկէ իրեն կը կանչէ, մեծ ապերախութիւն եղած կ'ըլլայ թէ որ իր հրաւերը սիրով չընդունիմ: Չեմ ուրանար, սիրելի Գուռնո, որ քեզմէ բաժնուիլս իմ սրտիս մեծ ցաւ է, բայց աս անջատումը երբ եւ իցէ մի անգամ մը պիտի ըլլայ: Անոր համար համբերութեամբ Աստուծոյ կամացը համակերպ կ'ուզեմ ըլլալ, եւ սիրելի Գուռնո նոյնը դու ալ պէտք ես ընել: Թէ որ իզմէ բաժնուիլդ քեզի ալ մեծ ցաւ կը պատճառէ նէ, պէտք ես կրօնի մխիթարութեանց դիմել եւ սիրտ ընել: Աստուծմէ, կրօնէն եւ առաքինութենէ վեր քեզի համար բան մը չըլլայ: Հայրենեաց եւ անոր իշխանին միշտ հաւատարիմ եղիր, ամենեւին վրէժ մի՛ խնդրեր, մանաւանդ թէ միշտ եւ արագ ներելու պատրաստ եղիր, ընկճուած անմեղութեան պաշտպան, աղքատաց, պրեաց եւ որեւց հայր եւ հաւատարիմ ամուսին մ'եղիր, եւ մահը պատերազմի դաշտի մէջ եղեր է, կամ հանդարտ անկողնոյ մէջ զքեզ աւանդելին չիսարստիցներ, այլ զքեզ Աստուծոյ եւ ծնողացդ հետ միացնող բարեկամ մը կ'ըլլայ»:

Վուռնոյին մայրն ասանկ խօսելէն ետքը, կէս մը մեռած աչացը մէջ, արցունքը կը դողդողար: Գուռնո, մօրը խօսքերէն արտաքայ կարգի շարժած ըլլալով, անոր պաղած ձեռքը բռնեց եւ սրտին եւ շրթանցը վրայ կը դնէր ու կ'ըսէր «Միրելին մայր, բարե՛ մայր, քեզմէ բաժնուիլս ինծի շատ դժուար բան է: Բայց քու խրատներդ ինծի նուիրական պիտի ըլլան եւ զանոնք ամենեւին պիտի չմոռնամ»:

Ասկէ աւելի բան մը չկրցաւ խօսիլ, այլ աճապարելով հիւանդին խուցը թողուց, եւ աչքերը հեղեղներու մէջ կը լողային: Քիչ մը վերջը զօրացած ետ դարձաւ, որովհետեւ աղօթած էր:

«Միրելին Գուռնո», սկսաւ ըսել մայրը նորէն բայց աւելի տկար ձայնով, «քեզի ուրիշ բան մ'ալ ունիմ ըսելու. կը բաղձամ որ Աթոքիտին մարմինը մեր ընտանեաց գերեզմանին մէջ իմ քովս դրուի: Այսպէս գիմէ, որ ինք իր իշխանութեամբ ֆէֆէ դա-

տաւորներէն նոյնը խնդրէ, եւ քեզի համար կ'աղօթեմ որ Աստուած գործքիդ օգնակիւն ըլլայ: Կը բաղձամ դարձեալ, որ ծնողացդ երկայն ատեն եւ հաւատարմութեամբ ծառայած սպասաւորները պատուես, եւ անոնց հետ անանկ վարուիս ինչպէս հայրդ ու մայրդ կը վարուէին: Ի մասնաւորի Գլեմենդինային՝ որ ինծի 20 տարի ծառայած է, եւ ծեր Պեննոյին ու Ռուբերտին՝ որոնք հօրդ մինչեւ մահը ծառայեցին՝ մասնաւոր հոգ ունենաս: Հիմակ իմ վերջին կամքս իմացար, թէ որ նոյնը հաւատարմութեամբ կը կատարես, հօրդ ու մօրդ օրհնութիւնը միշտ վրայ կ'ըլլայ, մինչեւ որ Աստուած զմեզ օր մը ամէքնիս մէկտեղ միացնէ»:

Տկար մայրը հոս կենալու հարկադրեցաւ, որովհետեւ բոլոր զօրութենէն ինկած էր. յոգնած գլուխը բարձին վրայ դրաւ վրան միաբել մ'եկաւ, ուստի որ ալ չարթնցաւ: Անմահ հոգին իր ապականացու խիւղ թողուց եւ երկնաւոր Հօր թռաւ:

Վուռնոյին ցաւն ստորագրելն անկարելի է, որ քիչ ատենուան մէջ ամէն բան, իրեն համար ամէն ազնիւ եղածները կորսնցուց: Իր սիրտը՝ բախտին իրեն ետեւէ ետեւ տուած կրկին հարուածոց վերքերէն կ'արիւնէր: Ասկէ քանի մ'ամիս յառաջ մարէն բնաւ չէր անցներ որ քիչ մը վերջը հօրմէ ու մօրմէ զրկուելով որբ մը պիտի մնար: Իր ցաւն ու կսկիծն անեղը էին:

Ճառայից եւ հպատակաց ցաւն ալ մեծ ըլլալուն վրայ ոչ ոք կրնայ տարակուսիլ, ասոնց սուգն մեծ եւ ընդհանուր էր: Որովհետեւ բարի դքսուհին ալ իր ամուսնոյն պէս ամենէն կը սիրուէր ու կը յարգուէր: Եւ իրենց սուգը թաղման օրը յայտնի ցուցուցին, որովհետեւ նոյն օրը բոլոր ամուսնի ու գեղին մէջ որչափ որ քաղելու կարողութիւն ունեցող մարդիկ կային ամէն ալ ներկայ էին, ծեր ու տղայ, պր ու կին, մանչ ու աղջիկ ոչ ոք կը պակսէր: Ամէնքն ալ սգոյ զգեստ հագած էին եւ ամենուն աչքը արցունքով լեցուն էր:

Վագաղը գերեզման իջնցնելէն ետքը, երբոր քահանան «Հանգիցէ ի խաղաղութեան», հնչեց, բաղմութեան մէջ ելած ողբն ու կոծը արտաքայ կարգի բան մըն էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԵ.

Հարուած հարուածի վրայ:

Հատ անգամ երկրի վրայ բարիներն՝ Աստուծոյ թողութեամբ, որ իր սիրելիները կը տանջէ, կը խրատէ, խիստ փորձերէ կ'անցնին: Ստոյգ է որ հարուած հարուածի վրայ ընդունելէն ետքը համբերելու համար՝ մասնաւոր հոգեւոր զօրութիւն մը պէտք է: Ասոր օրինակ մ'եղաւ մեր ասպետ Գուռնոյին գէպքը:

Իրեն սիրտը՝ հօր մը կորստեան հին վէրքով կ'արիւնէր, երբոր նոր վէրք մ'ալ մօրը կորստեամբ վրան աւելցաւ:

Գիպուրկի ամրոցէն գրեթէ հինգ մղոն հեռու Ս. Գիոնայի մէջ, քանի մ'ատենէ ի վեր դեռ ծաղկահասակ պրի մը կ'ապրէր, որ չէ թէ միայն հարուստ ու սիրուն, այլ առաքինի եւ բազմութենէ քաջուած անձ մըն էր: Ասի Գաղղիայի Պէրրի գքսոյն Ալիզա պրին էր: Ինք զգուքսը պարզապէս ծնողացը հրամանին հնազանդելու համար առած էր: Աս գուքսը քաջ ու հարուստ էր, բայց միանգամայն զեղև ու բռնաւոր: Անոր համար ամուսնութիւնն ալ դժբախտ էր: Ինքը՝ Ալիզան ինքիրեն մնացած ատենը շատ կը հեծէր: Բայց ամուսնոյն արագահաս մահը իր ցաւերուն ալ վերջ տուաւ, ապա թէ ոչ քիչ ատենէն ինք գերեզման պիտի իջնար:

Ալիզա՝ գքսոյն մահուընէ ետքը, որ իրեն մեծ հարստութիւն թողուցած էր, նորէն Գերմանիա իր սիրելի քաղաքը՝ Պրայզկաւ դարձաւ, եւ Ս. Գիոնա գեղեցիկ եւ հաստատուն ամրոցի մը մէջ սկսաւ բնակիլ: Լաւ եւ զգաստ Ալիզա իր ամրոցին մէջ քաջուած եւ ծածկուած բարի կեանք մը կ'անցընէր: Ինք բաւական սրամիտ էր՝ որով երբեմն երբեմն իրեն մօտեցողները թափանցող աչօք կը զննէր: Ոմանք իրեն գեղոյն, ոմանք ալ միայն հարստութեանը համար աւնոր ձեռքը կ'ուզէին: Միայն մէկը, որ էր Գիպուրկի Գուռնո ասպետն՝ անոր սրտին բարութիւնը ճանչնալուն համար զանի իրեն կենացը ընկեր կը բաղձար:

Ալիզային սրամտութիւնը, Գուռնոյին սրտին մէջ անցածները կռահած էր: Շատ չանցաւ Ալիզա ալ Գուռնոյին սքանչելի եւ բարի երիտասարդ մ'ըլլալը ճանչցաւ, եւ զինքը իր սիրոյն ու յարգանացը արժանի սեպեց եւ քիչ ատենէն Ալիզա Գուռնոյին ամուսինն եղաւ:

Մահուան գեղեցիկ իրիկուն մը, Գուռնո իր ամրոցին պարտիզին մէջ առանձին քարէ նստարանի մը վրայ նստած, արեգական մանելը դիտելով, իր ապագայ երջանկութեան վրայ կ'երապէր:

«Արեգական մանելն ինչ սիրուն է», կ'ըսէր ինք իրեն. «վաղն ալ նորէն ասանկ գեղեցիկ պիտի ծագի: Իմ լուսահոգի ծնողացս մահուամբն ալ երջանկութեան արեգակը մտաւ, բայց նոյնը՝ իմ սքանչելի Ալիզայովս նորէն պիտի ծագի»:

Գուռնո ասանկ կ'երապէր եւ իր երազովը երջանիկ էր: Բայց մտքէն բնաւ չէր կրնար անցընել որ աս գեղեցիկ յոյսը, կարճատեւ երազ մը պիտի ըլլայ, ուստի որ շուտով եւ զարհուրանօք պիտի արթննայ:

Քովը յանկարծ ասպետ մը կանգնեցաւ կեցաւ, եւ շատ անգամ «Տէր կոմս», կանչելով, զինքը քաղցր երազէն արթնցուց: Գարձաւ, եւ քովն ըլլողը Ալիզային մարդիկներէն ըլլալը ճանչցաւ:

«Ո՛ր Գիոնայէն ինծի ինչ լուր կը բերես», էր Գուռնոյին առաջին հարցումը:

«Ո՛ր գիտած տէր, տխրալի, շատ տխրալ լուր մը, կը պատասխանէր ասպետը: «Ներեցէք ինծի որ շուտ զրուցեմ, որովհետեւ վայրկեան մ'ալ պէտք չէ որ կորսընցունէք: Թէ որ մեր ազնիւ դքսուհին՝ կենդանի տեսնել կ'ուզէք շուտով, շուտով Ս. Գիոնա վաղեցէք»:

Գուռնո շանթէ զարնուածի պէս յանկարծ տեղէն ցատքեց եւ գուռեց «Ինչ կ'ըսես, արեւօք ըսածդ աղէկ չիմացայ: Ինչ, դքսուհին դեռ կենդանի գտնելու համար Ս. Գիոնա՞ պէտք եմ վաղել»:

«Լո՛ւ տէր, պատասխանեց հաւատարիմ ասպետը աչքէն արցունք ինջեցընելով: «Ըսածս շատ աղէկ հասկըցած էք: Աճապարեցէք, շուտ ըրէք, որովհետեւ վրան յանկարծ կաթուած իջած է: Խսանանկ շուտ ձիավարելով եկայ որ ձին սատկեցաւ ինկաւ, բաղձանքս վայրկեան մը յառաջ հոս հասնիլ եւ բանը ձեզի իմացընել էր»:

Գուռնո աս վերջի խօսքերը լսած չէր, որովհետեւ ակոռը վաղած եւ աճապարելով ամենէն առոյգ ձին պատրաստել տուած, եւ առանց մէկու մը մնաս բարով ըսելու կայծակի շուտութեամբ ձիավարած էր: Որչափ որ իր թեթեւաբայ ձին դաշտերուն վրայէն կ'աճապարէր՝ իր սիրտը կարծես թէ անկէ ալ յառաջ կը թռչէր: Մտօք արդէն Ս. Գիոնա հասած էր, եւ Ալիզային մահուան գուռնոյն իրեն կը տեսնէր, անկողնոյն քովը կեցած անոր մահուան վերջի պատերազմը կը դիտէր եւ վերջի անգամ տկարացած աչուրները բանալով, գուռնոյն շրթանցը վերջին մնաս բարով ըսելը կը լսէր. «Ո՛ր Ալիզա, Ալիզա», կը գոչէր, եւ ձիուն արագ շարժումը միայն զինք աս նոր երազէն կ'արթնցնէր: Գուռնոյին ամրոց հասած եւ գաւթիթը մոտեցող համար խրամին կամրջէն անցած ատենը, աշտարակին ժամացոյցը գիշերուան ժամը մէկ զարկաւ:

«Ալիզա դեռ կ'ապրի», կը հարցնէր ծառայութիւն ընելու համար իր քովը մօտեցող ծառայից: Համառօտ «այո՛», մը պատասխանելին, իր վրայ նոր յոյս մը զարթուցանելու համար բաւական եղաւ:

Սանդղէն վեր ելած ատենն ամրոցի մէջ գերեզմանատան լուռութիւն մը տիրած էր: Ո՛չ վերջի անգամ ըրածն այցելութեան ատեն եղած ուրախական վիճակէն ինչ տարբեր էր աս անդամուան վիճակը: Դքսուհւոյն նախասենեակը մտած ատենը սիրտն ինչպէս կը բաբախէր: Հոն աղախին մ'արտասուակըց աչօք զինքն ընդունեցաւ, եւ դքսուհւոյն խոցը տարաւ: Ալիզան առջի անգամ տեսած ատենը՝ սիրտը երկսպրի սրով մը վերաւորեցաւ, զգացած ցաւն անբասորագրելի էր: Քանի՞ մը ժամ յառաջ իրեն վսիթարութեան առարկայ եղող հարսը, գոց աչօք եւ թերաբաց շրթունքներով, արդէն մեռածի պէս գուռնոյն կը պառկէր: Բանականութիւնը արդէն կաթուածն իջած առջի՝ վայրկեանի մէջ կորսընցուցած էր: Գուռնո իր հարսին մահուան անկողնոյն քովը ծուր դրաւ, եւ Աստուծոյ անոր կենացը աղատութիւնը կը խնդրէր: Հոն գտնուողներն ամէն ալ անոր օրինակին հետեւեցան: Թէ եւ շատ եռանդեամբ կ'աղութէր, բայց Աստուած աղօթիցը չլսեց, որովհետեւ հարսը երկնից համար որոշուած էր:

Գժբախտ Գուռնո լուռ ու անշարժ ծուր դրած կը կենար մինչեւ, բոխիւր ձեռքէն բռնած զինքը վեր վերցուց: Բոխիւն խորհրդոյն ակամայ անսաց. բայց

մեռելոյն անկողնոյն քովը, չոր ու սեւեռեալ աչօք եւ բեկեալ սրտիւ կը կենար:

“Այն Անիա, աղին հարս, կը գոչէր սիրտ ծակծկող ձայնով “գոնէ անգամ մ’ալ ինծի նայէ, գոնէ շրթոնքներէդ բառ մը հնչեցուր,“:

Իսկ անոր աչքերը գոց եւ շրթոնքները համր մնացին: Որովհետեւ Անիային համար ալ երկրաւոր բան մը չկար, հոգին՝ ալ երկրի չէր վերաբերեր:

Գուշոն երեք ցաւալից ժամերէն ետքը հիւանդին խցէն դուրս կանչուեցաւ, որովհետեւ իրեն պատգամաւոր մ’եկած էր եւ շուտով հետը խօսիլ կ’ուզէր: Դուրս ելաւ, բայց ինչպէս զարմացաւ մնաց երբոր Ռուբենը ծեր բերդապահը տեսաւ:

Պիտիւր շարունակուի:

Բ Ե Ա Պ Ա Տ Մ Ե Վ Ա Ն

Սէլլոն կղզւոյն մէջ փոքրութիւն մը (վերջ):

Ահեղ եգիպտացի մը շուրջ 3½ ոտնաչափ բարձր՝ ծագովը լերան մը կռնակը փախաւ: Մայրը փոխանակ իր ծագը պաշտպանելու, զարմանալի դէպք, անկէ արդէն հարկեր քայլի չափ հեռացաւ յառաջ գնաց ու փշոտ մացառի մը մէջ մտաւ: Ես արտօնօք ետեւէն դայի ու ծագին պոչը բռնեցի, սակայն ափիսայն շարժուի զօրաւոր էր որ չէի կրնար զննք արգելել, անանկ որ կամաց կամաց քաշելով զիս իւրեն հետ նոյն մացառին մէջ խոթեց, ու որ մայրը մտած էր: Նոյն միջոցին եղբայրս արդէն մօտս հասած ըլլալով ապսպրեցի որ աչքը մացառին վրան ըլլայ ու մայրը դարձած տանն պատրաստ գտնուի: Ասկէ ետքը ծագ փղին պոչը արդէն մէկ ձեռքս ըլլալով մէկալ ձեռքովս պատիճը բռնեցի ու մեծ աշխատութեամբ սկսայ զանիկա լեռն ի վայր քաշել, ան տանն սկսաւ փղիկը մեծ փղի մը պէս ահաբեկ ձայնով փռնչել. սակայն մայրը աս ձայնին ու երեւան չէր ելեր, որն որ շատ կը զարմայրէր զիս: Գուցէ իր մայրը արդէն մեր զննքերէն մեռած էր, եւ օտար էգի մը ետեւէն կ’երթար փղիկը: Հոս լերան ստորտը ուրիշ փիղ մը տեսայ, որն որ այնչափ մեծ չէր ու բարձր խոտին մէջէն դէպ ի մացառը կը փախչէր. բռնած փղիկս զինակիրներուն յանձնեցի եւ ես նոյն միջոցին լեյուած կրկնափող հրազենս առնելով նոյն փիղը գեւ մացառը չհասած զարկի գետինը փռեցի: Բոլորը մէկէն ինք փիղ ուղաննած էինք ու մինակ նոյն ծագ փղին մայրն էր որ իր ծագը թողլով ձեռքերնէս պրծած էր:

Հրացանիս մէկ փողը լեյուեց էր. սկսայ կոխուած խոտերուն վրայէն այն տեղը երթալ, ու որ նախ հինգ փղերը ուղաննած էինք: Այլապէս հոս յաղթութեան նշաններ պատրաստելու, այսինքն նոյն փղերուն պոչերը կտրելու վրայ էր, երբ յանկարծ սկսաւ ինձի պոսալ “Ետեւէնդ նայեցէք, տէր, ետեւէնդ նայեցէք, փիղ մը կու գայ: Շուտ մը ետեւս գարձայ ու տեսայ որ նոյն տեղէն, ու որ վերջի փիղը զարկած էի, ահաւոր արու փիղ մը կատաղութեամբ վրաս կ’արշաւէ: Պատիճը բարձրացուցած ականջները անկած ու պոչը ցցած անանկ մէկ գոչիւն մը հանեց որ բառ ամեն նայնի վայրաշարժի (locomotive) մը տուելուն կը նմանէր: Անտփոր էր աս փղին մեծութիւնը եւ զարմանալի ան արագութիւնը որով որ վրաս կը վազէր: Շատ անգամ վրաս

գաւոր դէպքերու մէջ գտնուած եմ, սակայն չեմ յիշեր որ ասկէ յառաջ երբեք այսպիսի յառաջատեսի վիճակի մէջ գտնուած ըլլամ: Խոտին բարձրութիւնը փախչելն անկարելի կ’ընէր: Թէպէտեւ հրացանիս մէկ փողը լեյուեց էր, բայց փիղը վեր բռնած պատիճովը գլուխն անանկ ծածկած էր, որ հրացանս պարագ սեղ պարպած կ’ըլլայի: Ես ալ առանկ աղլայած էի, որ հնարք մը չէի կրնար մտածել. անոր համար կեցայ ու սպասեցի յառաջով որ պատիճը մէջ մը վար կ’առնու ու գլուխն աղատ կը մնայ. բայց յոյսս պարտու կը տեսնեի, ինչու որ պատիճը միշտ նոյն դիրքի մէջն էր եւ ինքն ալ սատոիկ արագութեամբ ինձի կը մօտենար: Եօթը մինչեւ ութ ոտք բարձր խոտը ալ ու ձախ դին ցրուելով քանի մը վայրկեանի մէջ եկաւ երեք ոտնաչափ հեռաւորութեամբ առջեւս կեցաւ: Զարհուրելի աղաղակաւ մը շանթի շուտութեամբ պատիճը վար առաւ զիս յափըռ տակելու համար:

Աս վայրկեանի մէջ հրացանս պարպեցի, սակայն մի եւ նոյն միջոցին մէջ գնդակի մը պէս օդի մէջ նետուեցայ: Հրացանս պարպած ասէն դէպ ի ձախ ուղեցի ցաթիկէ, սակայն փիղը զիս ականջովը ալ ազդէն բռնելով ութ կամ տասը քայլ հեռու նետեց: Բարձր ու պարարտ խոտին մէջ ինկայ առանց գիտնալու իսկզբան թէ մէկ կողմս կտրեցաւ թէ չէ: Հոս յայտնի կը լսէի թէ ինչպէս փիղը մեծ փութով զիս կը փնտռէ պատիճով խոտերը կը փրցընէր ու շատ անգամ ինձի մօտ կը հասնէր: Իմացայ որ ալ բանս բուսած է, թէ որ զիս գտնելու ըլլայ. անոր համար բոլոր ձիգս եղաւ անձայն ու անշարժ կենալ: Բայց փիղը միշտ աւելի կը մօտենար ինձի ու այնչափ մօտս խոտերը կը փրցընէր, որ կը վախնայի թէ զիս ոտքին տակ պիտ’ որ ճմլէ: Սարսափմամբ կը մտածեմ ան վայրկեաններուն վրայ, որոնց մէջ մահուան քրտինք կը քրտնէի խորհելով որ փիղը զիս յանկարծ կրնայ տեսնել: Բարեբախտաբար հրացանս ան տանն պարպած էի, երբ որ անոր ծայրը գրեթէ փղին գլուխը կը դաչէր, անանկ որ նոյն հարուածը անշուշտ անոր մէկ կամ նաեւ գուցէ երկու աչքն ալ կտրուցած էր ու իր սուր հոտառութիւնը վայրկեան մը խոռոված էր: Մեծ ուրախութեամբ իմացայ խոտին խորշակելու ձայնէն որ փիղը վերջապէս կը հեռանար. քիչ մ’ետքը ալ ձայն մը չէի լսեր, անհետ եղած էր: Ուղեցի ոտք ելել բայց ձեռքներս ու ոտներս վրայ հաղիւ կրնայի սողալ. աս կերպով մերձաւոր առուակ մը հասայ ու ոտքս ջուրը բռնեցի, բայց քանի մը վայրկեանի մէջ աղբը անանկ ուռած էր որ ալ չէի կրնար շարժիլ: Փիղն ալ չէր երեւնար, թէպէտեւ եղբայրս ամէն հրացանները լեյուցած ու միայրը դրած էր վրան յարձակիլ: Մարդ խաւերէնք ձիերը բերել տուինք ու մեծ գոռարութեամբ իրիկուան ժամը վեցին վրաններնու հասանք:

Համոզուած եմ որ աս փիղը խորհրդով ու նենգով գործէր: Քիչ մը հեռաւորութենէ փղերուն սպաննուիլը տեսած էր: Բայց մը չէր շարժած մինչեւ որ զմեզ բոլորովին անպատրաստ տեսնէ, ընդ աս վայրկեանը տեսնելը շուտ մը վրանիս ինկաւ: Թէ որ առջեւէն վազելով փախչել ուզէի, զիս կռնակէս կը բռնէր ու ան տանն կորսուած էի: Թէ որ հրացանը պարպած ասէն մէկ կողմը ցաթիկած չըլլայի ակունան փոխանակ աղբերս հանդիպելու: Հարկաւ ստամոքսիս կամ փորիս պիտ’ որ հանդիպէր ու իսկոյն մեռած էի:

Վիշերը շատ անհանգիստ անցուցի, եւ օրերով որ բռնքս չէի կրնար շարժել: Անընդհատ պաղ ջուրի մէջ լսիլ

Թաթիսիւով վրան կը գնէի, այսպէսով Թեպետեա քիչ ատենուան մէջ առողջացաւ, սակայն շատ ատեն տեսեց մինչեւ որ սրունքս յառաջուան պէս կըցայ գործածելու սկիւղ:

ՔԱՂԱՔԱՅԵՑՔ ԻՒ ՋՕՐԱՎԱՐՔ

ժԱՄԱՆԱԿԻՍ

ԱՅԻՆ ՊԱՐԱԿԻ ՏՐԻԼԻ

Այն Պարակի տ'իլիէ կամը, Նաբոլէոն մեծին՝ ձիաւորաց երեւելի զնգապետի մը զաւակ է, մայրն ալ Մայնց քաղքէ Վերմանացի մըն է: Աս սպարապետը 1795ին Սեպտ. 9ին Փարիզ ծնած է, եւ արդէն 1807ին, գեաւորութեան տարուան եղած ատեն ձիաւոր որսորդաց մէջ մտած էր: Իր առաջին արշաւանքը՝ 1812 Ռուսաց դէմ էր, ուր Տայրը կորսնցուց, եւ Վալդիայեաց սնանկ զարհուրելի եղանակաւ ետ քաշուած ատեննին, Թէ որ ընկերներն իրեն օգնութեան չհասնէին, ինքն ալ կենքը պիտի կորսնցնէր: Լայպցիի պատերազմի մէջ, գունդ մը Պարակի տ'իլիէին ձախ Թեւը փրցուց տարաւ, եւ աս խեղութիւնը զինքն ստիպեց որ հետեւեալ պատերազմներու մէջ (1814ին եւ 1815ին) անգործ ունեայ մնայ: Նաբոլէոն մեծին իյնալէն ետքը, իր նաբոլէոնեան կողմը բռնելն արդէնք եղաւ, որ սպանիական պատերազմէն ետքը հարիւրապետութենէ բարձր աստիճանի մը չհասաւ: Յուլիոսի յեղափոխութեան ատենը, ինք Պարմանի հրամանատարութեան տակ՝ Ալժիր կը գտնուէր, եւ իբր ստորախորհրդաւ պաշտօնակալ ստացած բոլոր ճարտարութիւնները իզորձ գնելու ատենն եկած էր: 1830ին Ալգորոտոսի մէջ, զնգապետ եղաւ, քանի մը տարի ետքը Սէն-Սիւրի զինուորական դպրոցին երկրորդ կառավարիչն եղաւ, 1836ին բանակի պահպանապետի պատուով՝ նոյնին բոլոր կառավարութիւնը վրան տուաւ: 1841ին, 1843ին եւ 1844ին, նորէն Ալժիրի մէջ ծառայեց: Վաղանդին գաւառին մէջ հրամանատարութեան ատենը յուշուց որ կառավարութեան մէջ շատ յաջողակ է, բայց յուշուցած արտաքին կարգի խտուծութիւնը՝ զինքը շատ քննադատութեան տակ ձգեց:

1848, Փետրուարի մէջ երբոր Վաղլիայի յեղափոխութիւնը սկսաւ, տ'իլիէ իբր հրամանատար Պրզանտոն կը գտնուէր: Աս քաղաքը Լեոբիւ Ռոլէին կարմիր հասարակապետական պատգամաւորներէն մէկն իրեն գլուխ բնորոշ էր: Բայց Պարակի տ'իլիէ անանկ անվախ ծամբայ մը բռնեց որ պատգամաւորներն անմիջապէս Թող տալու փախելու պարտաւորեցան: Ասոր վրայ քաղաքը տ'իլիէն իրենց պատգամաւոր ընտրեցին: Պարակի տ'իլիէ ազգային երկու ժողովոյ անդամ էր, եւ աս ժողովոյ մէջ իբր կարգ կանոն սիրող՝ մեծ ազդեցութիւն ունէր: Վաղլէնադին հետ մէջքին այնչափ աղէկ չէր, եւ Յունիսի պատերազմին մէջ յաղթողին հետ անբաղաճաբարութեամբ կը վարուէր, որովհետեւ չէր կրնար կրել որ ատեն մ'իր իշխանութեան տակ եղած երիտասարդ պաշտօնակալ մը հիմակ իր մեծն ըլլայ: Իշխան Նաբոլէոնին գահերիցութեան ատենն՝ անոր հետ ունեցած աղէկ յարաբերութիւնները բանը հոն հասցուցին որ տ'իլիէ Հռոմայ հասարակապետութեան դէմ երթալու զօրաց վերին հրամանատար ընտրուեցաւ:

Եւ գտնուելն տարի մը ետքը, Շանկաունիէն տեղը՝

Փարիզի զօրաց հրամանատար եղաւ: Ասիկէ՝ ամէն մարդ կը համարէր որ տ'իլիէ իր սուրբ իշխանին անձնական քաղաքակնութեանը մատուցած ըլլայ, բայց իրօք անանկ չէր: Ինչպէս որ քիչ մը ետքը, քանի մը պատճառաց համար պաշտօնէն հրաժարելով տեսնուեցաւ:

1851ին Վեկտեմէրի օրերը նորէն Ալգորոտիոս Նաբոլէոնին համար պատերազմեցաւ: Նաբոլէոնեան կողմնակցութեան աս պատերազմը յաջողութեամբ գլուխ հանելէն ետքը, տ'իլիէ ծերակուտին մէջ փոխանակ դահերիցու պատին տուաւ: 1853ին Արտանդինուպոլիս դեսպան խաւուեցաւ, ուր արեւելեան պատերազմի նախապատրաստութեանց ատենն աւելի զօրավարի քան Թէ գետապետի գործք տեսաւ: Վաղլիա դառնալէն ետքը սպարապետ անուանուեցաւ, եւ Օրսինիին ոճրագործութենէն ետքը արեւմտեան բանակին վերին հրամանատար եղաւ: Պարակի տ'իլիէ հաճոյական կերպարանք եւ պատերազմող մը գիրք կամ կեցուածք ունի: Պատերազմի մէջ բանակի մը առանձին հրամայած չունէր, բայց եթէ աս վերջին Խաւաքական պատերազմի ատեն, որուն մէջ առաջին Ալպեան բանակին հրամանատար էր:

ԲՈՎԱՆԴԱՅԻՆԻՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՆԵՐ ԵՒ ԱՐՈՒՆԵՍԻՏԻՆ

Վաճառականութեան վրայ.

Վաճառականութիւնը (commerce) մարդկային հազարդակցութեանց ամենէն օգտակար գործարանաւորութիւններէն մէկն է: Իրարմէ համատարած ծովով բաժնուած տէրութիւնները իրարու հետ մերձաւոր կ'ընէ ու բարեկամական կապով կը կապէ, ամէն ազգաց անապատներու մէջ ծամբայ կը բանայ, զանազան ազգերը հեռաւոր աշխարհներու բերքերուն մասնակից կ'ընէ, մէկ խօսքով բոլոր մարդկային ազգէն մէկ ընտանիք մը կը կազմէ: Ազգի մը սեպհական երեւցող դանձերն ու պարմանները ուրիշ ազգի մ'ալ վայելել կու տայ ու զանազան երկիրներու ան առատութիւնները կը պարգեւէ, որոնք որ իրենց գրեւն ու բնական պատահարներով անբեր են ու նոյններուն կարօտութիւնը հետեւաբար կը կրէին:

Վաճառականութեամբ ամենէն վայելէն ազգերն ալ քաղաքականացեալ կ'ըլլան. այլ եւ այլ ազգեր իրար ճանչնալու կը սկսին ու իրարու հետ իրեն եղբայր վարուելու կը վարժին: Առանց վաճառականութեան երկրի մը աւելորդ բնական բերքերը կը փճանային, ուր որ ուրիշ երկիր մը անոնց պակասութիւնը կը կրէ: Առանց վաճառականութեան ազգերու մէջ բարեկամութիւն կամ կապ չէր ըլլար. եւ իւրաքանչիւր ազգ իր սահմանին մէջ անմշակ կը մնար: Միայն վաճառականութիւնն է, որ բոլոր երկիրը ամէն ազգաց հասարակաց ինչքն ու ստացուածքը կ'ընէ:

Ազգաց իրարու մէջ բարեկամութիւն հիմնող՝ հարկաւոր ու օգտակար, բնական ու արուեստական բերքերու առուուորն է: Ազգ մը կ'ուզէ իր վաճառքը ծախել ու մէկաշն ալ նոյնները գնել: Ասիկա գլխաւորաբար երկրի բերքերու նկատմամբ. որովհետեւ զրեթէ ամէն մէկ երկիր իր յատուկ բերքն ունի, զոր ուրիշ մը չունի: Եթէ մէկ իմ չունեցած վաճառքն ունի, ես ապահով կ'ընամ ըլլալ որ ինք նոյնը ինձի պիտի բերէ, եթէ զիտնայ որ ես նոյնը գնէմ կ'ուզեմ: Կերեւայ որ Արարիչը իր պարգեւներն անոր համար պարպէ անհասարակ եղանակաւ զանազան ազգաց մէջ բաժնած է, որ աս բերքերու վաճառականութեան ու առուուորին ձեւքով, մարդիկ իրարմէ կախում ունենան ու բարեկամական յարաբերութեանց մէջ մոնելու առիթ ունենան: Այսպէս փոփոխ շահախնդրութիւնը բոլոր ազգաց մէջ ընդհանուր կապ մը յառաջ բերած է. որովհետեւ գրեթէ չկայ ազգ մ'որ ինք ուրիշ ազգի մը չունեցածն եւ ունենալ բազմացածը չունենայ:

Վաճառականութեան առարկան ամէն տեսակ վաճառք

ինչպէս նաեւ թղթադրամ ու արծաթէ գրամն է: Վաճառականութիւնը երկու տեսակ է. մէյ մը ցաւառային վաճառականութիւն (commerce par terre) երբ օրինակի աղաղաւ վաճառքները կառքերով կամ նաւերով մէկ քաղքէ մէկալ քաղքէ, մէկ ցաւառէ մէկալը, տէրութենէ տէրութիւն կը տարուին Աս տեսակ վաճառականութիւնը ներքին վաճառականութիւն ալ կ'անուանուի, որովհետեւ մի եւ նոյն տէրութեան բնակչացը մէջն է: Երկրորդ վաճառականութիւնը (commerce maritime) ասոր հակառակ աշխարհքիս շատ մասերը իրարու հետ կը կապէ, աս ալ նաեւ արտաքին կամ համաշխարհական վաճառականութիւն կը կոչուի. բայց հասարակօրէն ներքին վաճառականութիւնը ըսելով, տէրութեան մը իր բնակչաց մէջ եղած վաճառականութիւնը կ'իմացուի, իսկ արտաքինը այլեւ այլ տէրութեանց մէջ եղած վաճառականութիւնը:

Գարձեալ վաճառականութիւնը երկու կը բաժնուի, Մեծ վաճառականութիւն (commerce en gros), երբ որ վաճառքները մեծ մասերով, հակերով, անտուկներով ու մեծ կտորներով կը ծախուին: Փոքր վաճառականութիւն (commerce en detail: petit commerce) երբ որ վաճառքները պոկով մասերով, առանձին առանձին, կշիւքով ու չափով կը ծախուին: Ստակի վաճառականութիւնը ըսելով կ'իմացուի լուծարարականութիւնը (commerce de lettres de change; banque). այս ինքն երբ որ վաճառական մը, ուրիշ մ'ընդունած պատրաստ դրամին դիմացը իր ուրիշ քաղքի մը մէջ, երբեմն նաեւ աշխարհքիս ուրիշ կողմ մը գտնուած վաճառակիցներէն մէկուն վրայ փոխանակագիր կամ լուծարագիր (lettre de change) մը կը քաշէ, զորն որ աս վաճառակիցը վերջէն փոխանակագիրը կամ լուծարագիրը բերողէն ստակը կը վճարէ: Աս վաճառականութիւնը պատրաստ դրամի մեծ պաշար կը պահանջէ: Թղթ վաճառականութիւն ալ ան վաճառականութիւնն է, որուն մէջ պատրաստ գրամ չի վճարուիր, այլ միայն թղթեր, ինչպէս, տէրութեան թղթեր (effets publics), պարտականութեան թղթեր (obligation), բաժանարարութեան թղթեր (action) եւ այլն, պատրաստ դրամի տեղ կ'ընդունուին:

Մեծ վաճառականութեան գործը կամ ձեռակերտներու, կամ արուեստանոցի գործուածներու, կամ երկրի մը բնական բերքերու վաճառականութեան հետ է, որմէ որ վերջէն ուրիշ գլխաւոր քաղաքներու մէջ մեծ վաճառքի միջերանոցներ կը դրուին. եւ կամ գրաի վաճառականութեան հետ. այս ինքն երբ որ նոր երկրի մը բերքերը ուրիշ օտար երկրի մը կը տարուի, ու դիմացը նոյն երկրի բերքերէն կ'առնուի, նոյնքը իր երկրին մէջ ծախելու եւ կամ ուրիշ երկրներ խաւրելու համար: Ամենէն մեծագործ վաճառականութիւնը՝ կառավարութեան պաշտպանութեան տակ մեծ վաճառականութեան ընկերութիւններով եղածներն են. ինչպէս օրինակի աղաղաւ Անգղիայի վաճառականութիւնը արեւելեան Հնդկաստանի ընկերութեամբ դէպ ի Հնդկաստան եւ այլն: Աս վաճառականութիւնը երկայն ծովային ճամբորդութիւն, մեծ վաճառականութեան նաւատորմից մը, օտար երկրներու մէջ մեծամեծ վաճառականութեան տներ (comptoir) եւ այլն կը պահանջէ: Ստոյգ է ասոր ծախքը շատ է, բայց շահն ալ մեծ ու երեւելի է:

Արեւելի վաճառականութիւնը ըսելով կ'իմացուի դէպ ի յոնիական Արքիպելագոսի կղզիները, Կոստանդնուպոլիս, Չիւսնիա, Հալէպ, Կիպրոս, Ալեքսանդրիա, Գայիրոս, Պերպերիայի ծովեզերայ երկրներն եղած վաճառականութիւնը:

Հիւսիսային վաճառականութիւնը ուղղութիւնը Տանցիկի, Լիւպէրի, Համբուրգի, Ռիկայի, Բեզերպուրգի, Արխանգելսկի եւ այլն, վրայէն է:

Արեւելի ու իր կղզիներուն վաճառականութիւնը, նաեւ Արաբիայի, Պարսկաստանի ու Պարսից խորշերուն վաճառականութիւնն ալ մէկտեղ կ'անուան:

Արեւելեան Հնդկաստանի վաճառականութիւնը չէ թէ միայն Գորոմանէի ու Մալապալի ափանց, Պենակալայի ու Մոնկոյի վաճառականութիւնն ունի, հապա նաեւ Չինի, Գոլին-չինայի, Սիամի, Մալաքեան ու Փիլիպպեան կղզիներուն եւ այլն, վաճառականութիւնն ալ իրենն է:

Արեւելի վաճառականութիւնը հիւսիսային ու հարաւային Ամերիկայի վաճառականութիւնն ունի:

Արեւելեան Հնդկաստանի կղզեաց գլխաւոր վաճառականութեան նիւթերն են, Շաքար, Խաշուէ, Հնդկի նուշ (բադաւ) եւ այլն:

Սնակութիւն (banqueroute) ըսելով կ'իմացուի վաճառականի տան մը դիտմամբ իր պարտատէրները զոհ չընելը, որն որ կը պատահի, երբ որ վաճառական մը իր ամենէն ընտիր կարասիքն ու ստակն հետն առած, յանկարծ աներեւոյթ կ'ըլլայ իր պարտատէրաց պարտքը վճարելու չտոկոսելու համար. աս տեսակ անանկութիւնը խարէական անանկութիւն կ'անուանուի: Այսպիսի խաբէրայ մը խափել կը պատժուի, երբ որ ձեռք իյնայ:

Ասոր հակառակ երբ որ կ'ըսուի թէ այս կամ այն անուն վաճառականը բացը ելաւ (faillir) կամ վճարքի անկարող եղաւ, կ'իմացուի որ, չէ թէ խաբելու եղանակաւ իր պատտաւորները չէ կրցած զոհ ընել, հապա ըստ պատահման ու դժբախտութեամբ չէ կրցած հատուցանել: Ասի կը պատահի, երբ որ վաճառական մը, իր փոխանակագիրները՝ օտարի պակսութեան համար կամ ուրիշ դժբախտութեան պատճառաւ, ինչպէս վաճառականի նաւը ընկղմելով, հրդեհով, վաճառականի մ'ընկերութեան պարտքը ծանրանալով, չարութեամբ, պարտապաններուն վճարել չկրնալով կամ չուզելով, վճարքի անկարող կ'ըլլայ ուստի եւ այսպէս բացը կ'իյնէ. բայց հասարակօրէն իր պարտատէրները անոր ներողամտութիւն կը ցուցնեն, ու չափաւոր ժամանակ մը կը շնորհեն իր պարտքը վճարելու համար: Աս կերպ անանկացող վաճառականի մը վարկը (credit) ստոյգ է որ քիչ մը կը նուազի, բայց նախատանաց կնիքը վրան չ'առնուր:

ԾԱՅԳԱՐ ՄԱՍԻՆՈՒԹԱՆՆ

Գ. ՈՐԻՏԵՐ

Յակիկեթ (Hyacinthus. Զիւսպիւն):

Պարմանիայի մէջ հասարակօրէն սոխերը շատ ուշ կը տնկեն, որով երբեմն գէշ հետեւութիւններ յառաջ կու գան: Սոխերը խիստ կը չարնան, եւ պարսպ տեղ՝ օգոյն ծծելովը, իրենց հիւթէն մաս մը կը կորսնցնեն: Յակիկեթի սոխերը, Սեպտեմբերին սկիզբը պէտք է տնկել: Ո՛վ որ շատ սոխ ունի, կրնայ իր գործողութիւնը հետեւեալ եղանակաւ բաժնել: Սեպտեմբերին առջի շաբաթը կրնայ սոխերուն ամենէն պղտիկները տնկել, երկրորդ շաբաթը քիչ մ'աւելի զօրաւորները որոնք որ գեռ կառարեալ աճած չեն, երրորդ շաբաթը՝ կանախ ծաղիկները, չորրորդ շաբաթը՝ ուշ ծաղկողները, այնպէս որ ամիսը չ'ընդհատուի ամէն ալ տնկուած ըլլան: Ծաղկելու սոխերը՝ իրարմէ 7 - 8 մատնաչափ հեռու կարգերով պէտք է տնկել, եւ աս կարգերու մէջ անանկ յարմարցնելու է որ մէկ կարգին ամէն մէկ սոխերն իրարմէ 6 մատնաչափ հեռու, եւ դիմացի կարգի երկու սոխերուն մէջն իյնան: Ածուին վրայ սոխերուն արեւ կուելու կարգերուն ակօսները շինելէն ետքը, ան տեղերն ուր որ սոխերը պիտի դնուի 3 մատնաչափ փոսեր կը շինուին, եւ աս փոսերուն լայնութիւնը սոխին տարածութեանէն քիչ մ'աւելի կ'ըլլայ: Աս փոսերու մէջ մէկ մատնաչափէն ոչինչ նուազ բարակ աւաղ կը լեցուի, սոխերը վրան կը դրուին, եւ նոյն աւաղէն այնչափ վրան կը լեցուի, որ սոխերն անտեսանելի ըլլան: Աս փոքրիկ աւաղակցուերու մէջ եղած միջոցները յակիկեթի հողով կը լեցուին, եւ բոլոր ածուն նոյն հողով 1 - 2 մատնաչափ բարձրութեամբ կը ծածկուի: Վերջապէս՝ վրան այնչափ աւաղախառն աղէկ պարտիզի հող (երկուքն ալ հաւասար չափով) կը դրուի որ ածուն պարտիզին հօրիզոնին հասնի: Ածուին հողը անձրեւոտ

օրերուն քիչ մը կը նստի եւ պարտիզին երեսն քիչ մը
ցած կը մնայ. բայց առի շատ օգտակար է, որովհետեւ
յակինթներուն ածուն աս եղանակաւ խոնաւիկէ կը մնայ,
եւ խիստ ձմերուան ատենը վրան խոտերով ու տերեւներով
գիւրաւ կը գոցուի: — Թէ որ սոխերը ծածկելու համար
առնուած աւաղը զուտ ու մաքուր չէ նէ, պէտք է նոյնը
մինչեւ որ աղէկ մը մաքրուի եւ անդոյն ըլլայ՝ լուալ, չոր-
ցնել եւ բարակ մաղէ անցընել: — Ան տեղերն ուր պար-
տիզատերերն արուեստական փափուկ հող կը շինեն, հոն
յակինթին ամէն մէկ տիւր կրնայ մամուռի մէջ փաթթուիլ:
Բայց աս գործողութիւնը կրնայ զէշ հեանութիւն ալ
ունենալ՝ որովհետեւ մամուռի մէջ շատ անգամ փնտա-
կար ճճիներ եւ որդեր կը գտնուին եւ սոխին մէջ իրենց
ձմերուան բնակութիւն հաստատելով անոր հիւթը կը
ծծեն եւ զանի կ'ապականեն: — Թէ որ պարտեզն ուր
յակինթը պիտի անկուի բարձր եւ չոր դիրք ունի, պէտք
է ջանալ որ աս ծաղկանց համար ցածկէկ ածու մը շինուի:
Էւ աս ածուն՝ օրիշ տեղ եղածներէն աւելի խորունկ ու
լայն պէտք է փորել: Աս գործողութիւնը ընդնալէն ետքը՝
ածուին յատկաւ 5 — 6 մասնաչափ բարձրութեամբ կաւ
կը տարածուի եւ աղէկ մը կը կոխուի, եւ ածուին չորս
պատերն ալ նոյնպէս 3 — 4 մաս կաւով կը պատուի: Աս
ընելէն ընդնալէն ետքը. փոսոյն խորութիւնը $2\frac{1}{2}$ սանաչափ
պիտի ըլլայ: Բայց որպէս զի անձրեւի ջուրը փոսոյն մէջ
չմնայ, կաւոյն մէջէն աղբին անդին 2 — 3 մասնաչափ մե-
ծութեամբ ծակեր կը բացուին, որոնց ձեւերով խիստ
խանաւ թիւնը կաւոյն տակի հողոյն մէջ կ'երթայ: — Ետքը
աս փոսին մէջ՝ վերը բուսածին պէս զանազան հողերու
շաքերով կը լեցուի, բայց բոլոր լեցուելէն ետքը, ածուին
երեսը պարտիզին երեսէն 2 մասնաչափ ցած պիտի մնայ:
Անով ջուրը ածուին վրայ կը ժողովի, եւ տակի եղած
կաւն ալ՝ կ'արդիւնէ որ երկրորդ զանի անմիջապէս չիծծէ,
եւ չիչորցնէ: Այսպիսի փոս մը ամէն տարի նոր հող լեցընե-
լով՝ տարիներ կը տեւէ: Սոխերը անկուելէն ետքը, ածուին
վրայ բուսած վայրենի խոտերը՝ ձեռք մաքրելու է: Էւ որ-
պէս զի մաքրելու ատեն ածուին վրան չիխուի, ածուին
լայնութիւնը 5 սանաչափէն աւելի չեն ընեն: Զակինթի
սէր ձգողը, պիտի ջանայ որ խիստ ձմերուան ատեն պարու-
թիւնը մինչեւ արմատները չհասնին, անոր համար յարգով,
տերեւներով պէտք է որ ծածկէ: Թէ որ խիստ ցրտերը
երկայն կը տեւեն, կամ երբեմն երբեմն կը կրկնուին, ան
ատեն աս ծածկին վրայ, թեթեւ կարգ մը աղը տարա-
ծելու է: Բայց ընդ ցրտերը դադրելն աս ծածկը մէկ դի
պէտք է առնուլ որպէս զի յակինթը ժամանակէն յառաջ
ծլելու չսկսի: — Գարնան, կամ թէ Մարտին սկիզբը,
հողը քիչ մը կը կակղցուի, եւ ածելու սկսած յակինթները
գիշերուան ցրտութենէ պահելու համար, գիշերն ընձա-
նակներով կը ծածկուին: Իսկ ծաղկելու սկսելէն ետքը,
որպէս զի ծաղկելին երկայն ատեն տեւէ, խորհուրդ կը
տրուի որ խիստ արեւ եղած օրերը կէս օրէն յառաջ ժամը
10էն սկսեալ կէս օրէն ետքը մինչեւ 4 նոյնպէս ծածկուին:
Ծաղկելն անցնելէն տերեւները չորնալէն ետքը, չոր օր եւ
ղած ատեն պէտք է սոխերն զգուշութեամբ դուրս հա-
նել, տերեւներն ու ծաղկին ցողունը սոխէն 1 — 2 մաս-
նաչափ վերէն կտրել, սոխին ձաղերն զգուշութեամբ զա-
տել, եւ չոր ու օդաւնուկ եւ անարեւ տեղ մը դնել ու
չորցնել եւ աս եղանակաւ մինչեւ Հոկտեմբեր պահել, եւ

աս ամառան մէջ թէ սոխերն ու թէ ձաղերն նորէն անկել:
Սոխերը պահուած ատենը, երբեմն երբեմն պէտք է դար-
ձնել, որպէս զի միայն մէկ կողմը չորնալով, տակի կողմը
փտութեան բիծ չընդունի որ աղէկ ծաղկելուն կրնայ մե-
ծապէս փնտաւար ըլլալ: Աս գործողութիւնը ի մասնա-
ւորի Անպտեմբեր ամսոյն մէջ պէտք է մտնալ: որովհե-
տեւ սոխերը նոյն ատեն թարմ հիւթ կ'ընդունին: Նոյն-
պէս մեծ սոխերուն տակը գտնուած պղնդանման կեղեւը՝
թէ որ դիրութեամբ սոխէն կը բաժնուի, զգուշութեամբ
մէկդի պէտք է առնուլ: Թէ որ սոխի մը վրայ փտութեան
նշան մ'երեւալու ըլլայ, նոյն փտուած մասը զմեկնով մը
զգուշութեամբ կը փորուի ու դուրս կը հանուի: — Իսկ
պղտիկ սոխերը իրարմէ 3 — 4 մասնաչափ հեռու, եւ 1 — 2
մասնաչափ խորունկ կը անկուին, եւ ամէն տարի տերեւ-
ները չորնալէն ետքը կը հանուին եւ անան նորէն կը տըն-
կուին: Թէպէտ եւ առջեւ երկու տարիները ասոնք միշտ
հողի տակ կրնան մնալ, բայց հանուելու ըլլան նէ ծաղիկ-
նին մեծ եւ աղուոր կ'ըլլան:

— Երբեք —

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԲ ՈՒ ԶՈՒՍՐՃԱՆԻՔ

Օդի վրայ ծամբորդութիւն մը:

Փարիզի Գուբրիէ անուն լրագրին մէջ կը կարդանք. Ա-
հաւաստիկ չորս օդի վրայ ծամբորդութիւն ընողներուն պատմու-
թիւնը, որոնք Ս. Լուիէն ելած՝ Թար ինչած են: Մեծ ու
յաղթանդամ գուշիւր ծալած առաքաւտներ ունէր, որպէս
զի հարկաւոր եղած ատեն գործածէ ուղած կողմը երթալու
համար: Բայց սակեց գնդին տակէն մետաղէ շինուած նաւակ մը
կախած էր, որ ծով իջնալու վտանգին մէջ իրենց օգնէ: Զուլիսի
10ին, իրիկունս ժամը 7ին աս քաջ ու աներկիւղ օդանաւոր-
ները անթիւ ու անհամար բազմութեան առջին Ս. Լուիէն
բաժնուեցան. երկրորդ օրը ժամը 4ին Վայն բերդին քովէն ան-
ցան ու նոյն օրը դէպ ի ժամը 9ին Էրեկին լճին վրայ հասան:
Ծամբուն արագութիւնը ժամու մը մէջ 75 միլոն կը հասնէր ու
մինչուէ հոն որ կողմնոր կ'ուղէին կրնային երթալ: Միտքերնին
ան էր որ Նիւ Լորդին երկրին մէջէն միւս կողմն անցնող
կենդանական երկաթի ծամբուն ուղղութեամբ Հոստոնը անց-
նելով նոյն Նիւ Լորդ քաղաքն հասնին: Բայց դժբախտու-
թեամբ ուղեցին որ Օնթարիո լճին քով Ռոքէսթեր իջնան,
ուր որ չորս ծամբորդներն մէկը կ'ուղէր դուրս ելել: Վար
իջնալու ատեն՝ օդաբաժններու հանդիպեցան, որուն մէջ այնպէս
սաստիկ հոգմոց յուզմունք կար, որ միմեկը յիշեցր անու ու
դէպ ի ծով տարաւ, եւ այսպէս կենսերեւին ապահովընելու
համար պարտաւորեցան երթալու տեղերնին թող տալ: Բնան
ու չորս ժամ չեղած 1150 միլոն ծամբայ ըրին, որով եւ փորձով
ցուցըցին թէ օդի վրայ նաւելով Ատլանտեան ծովը կրնայ
անցնուիլ:

Մարդուն մէկը վաճառանոց գնաց ու սազ մը, ալիւր,
հաւիթ ու կանաչեղէն գնեց: Ալիւրը զլիարկին մէջ լեցուց:
Հաւիթները առնալգետտին զրգանները ինջեցուց, կանաչեղէնը
թիկնոցին զրգանը խոթեց իսկ սազը թեւէն տակի առաւ:
Այսպէս առն հացած ատեն, ետեւի կողմանէ այժ մ' ասոր
մտիկնայով, սկսաւ կանաչեղէնը խաճնելով փրցընել, որն որ
թիկնոցին զրգանէն դուրս կախուած էր: Մարդը մէկէն
ետեւը դարձաւ ու գլխէն խոյրը հանեց, որ անով այժը փախցընե-
բայց այժը արդէն կանաչեղէնը լափած էր, եւ ալիւրն ալ բոլոր
զլիարկէն դուրս թափուեցաւ, իսկ սազը, ան գործողութեան
ատեն, ազատ որ թող արուած էր, փախաւ: Մարդը խռոված
ու այլըլլած՝ Ո՛հ, հիմա՛կ ձեռքս ալ բան մը չմնաց ըսելով՝
յուսահատած ձեռքները առնալգետտին զրգաններուն կը դար-
նէր, այսպէս հաւիթներն ալ սկսան դուրս վաղել:

ԵՌՄՈՍ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 21.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՅԵՒՈՑ ԽՂԻԿԸ

ԿԱՍ

ԳԻՊՈՒՐԿ

Տէր, գթած տէր, գոչեց բերդապահն արտասուալից աչք: “Ներեցէք ինձի որ ձեր հին դժբախտութեան վրայ նորն աւելցնելու համար եկած եմ: Իմ պատգամաւորութեանս նիւթը զձեզ չզարհուրեցնէ: Գիպուրկի ամրոցը բոցերու մէջն է, Գիպուրկ ածիւն գառ-

նալու վրայ է,:

Խրօք ալ Գուռնո չզարհուրեցաւ: Պատգամաւորին առջեւ լուռ ու անշարժ կը կենար եւ աշուրները գետինը սեւեւած էր: Կարծես թէ նոր դժբախտութեանանդգայ եղած էր: Որովհետեւ իր հարսին մահուան վտանգի մէջ տատանած ատենը, ինք ուրիշ բաներու, նոյն իսկ բոլոր աշխարհքի համար անդգայ եղած էր:

“Սեծագոր Աստուած, գոչեց Գուռնո վերջապէս ծանր երազէ մ’արթննալով. “ծածուկ պահուած ասպետն արգեօք ինչ եղաւ, հանգուցեալ հօրս բարեկամն ինչ վիճակի մէջ է: Գեռ կապրի, արգեօք աղատած է,:

“Աստուծով կ’ապրի, պատասխանեց Ռուբերտն, “որովհետեւ ես զինքը բոցերով պատած ամրոցէն դուրս հանեցի,:

Հիմակ ո՞ր է, ապահով տեղ է, կը հարցընէր Գուռնո միշտ անձկութիւնն աւելնալով:

“Հիմակ ո՞ր ըլլալը, պատասխանեց Ռուբերտ այլալուծեամբ, գթած տէր, ես չեմ կրնար ձեզի ըսել: Ես զինքն ամրոցէն ազատելէս ետքը անտառ փախաւ, եւ ես ձիովս հոս ածապարեցի, որ աս դժբախտ դէպքը ձեզի իմացնեմ,:

“Ո՞ր երկինք, ասի դժբախտ բան է, գոչեց Գուռնո զարհուրանօք: “Արեւի դժբախտութիւնը միւս-

ները դերաղանցեց: Հայրս մեռնելու ատենը՝ ան պահուած ասպետին վիճակն ի մասնաւորի ինձի յանձնեց: Եւ թէ որ 20 տարի անանկ զգուշութեամբ պահուէն ետքն իմ անհոգութեամբս եւ յանցանօքս թշնամեացը ձեռքն իյնայ եւ անոնց կատաղութեան զոհ ըլլայ, ես ինչպէս կրնամ Աստուծոյ պատասխան տալ: Ո՞ր Ռուբերտ իմ բանս բուսած է,:

Ռուբերտ աչքերը խոնարհեցուց ու ընեց:

“Նոյն, Ռուբերտ դուռն պէտք չէիր ասանկ ընել, կ’ըսէր Գուռնո քաղցրութեամբ, “եւ քեզի յանձնուած ասպետը պէտք չէիր ընանել: Ան ատեն ինձի ունեցած հաւատարմութիւնդ անեզր եղած կ’ըլլար: Գիտնալու ըլլայիր որ ինձի յանձնուած ասպետին վրան աւելի հոգ ունիմ քան թէ մայրենի ամբողջս վրայ, ստուգիւ այլազգ կը գործէիր: Անոր համար, վաղէ, սիրելի՛ Ռուբերտ, ածապարէ, որչափ կրնաս շուտով ետ դարձիր եւ մեր խնամոց յանձնուած ասպետը շրջակայ անտառներու, լեռներու վրայ փնտռէ: Զինքը գտնելու ըլլաս նէ, անոր հետ մէկտեղ գաղտնի ճամբաներով Հելուէտիա Գոկկէնպուրկ դքսին քովը փախէք, անոր քով ստուգիւ ապահով ապաւեն մը կը գտնէք: Բայց չուտ ըրէ, սիրելի Ռուբերտս, ածապարէ, ապա թէ ոչ ամէն բան կորսուած է,:

“Բայց տէր, դուք ալ ինձի հետ մէկտեղ պորող ամրոցին չէք վաղեր, կը հարցընէր ծեր բերդապահը, եւ անհանդարտ սրտով պատասխանին կը սպասէր:

“Նոյն քեզի հետ, եւ աս վայրկենիս մէջ, կը հարցընէր Գուռնո. “Ո՞չ տէր Աստուած, կարելի բան է, երբոր հարսս մահուան անկողնոյ մէջ կը պառկի,:

“Բարի եւ սիրելի տէր, կ’ըսէր Ռուբերտ արտասուօք, “անշուշտ աս մեծ կարօտութեան մէջ զմեզ առանձին չէք թողուր: Ամէնքս ալ զինաւորած եւ պատերազմի պատրաստ ենք, միայն առաջնորդ մը կը պակսի: Եւ դուք զմեզ ասանկ թողուլ կ’ուզէք,:

“Նոյն անգամ աղնիւ Ռուբերտ, կը պատասխանէր Գուռնո այլալուծեամբ, “աս անգամ վրաս յոյս մի դնէք: Աս վայրկենիս մէջ պատերազմի հրամանատար ըլլալու վիճակի մէջ չեմ: Եւ համարելով թէ արիութեամբ ձեզի առաջնորդ ալ ըլլամ, պզտիկ

գունդ մը ֆէֆէ անհամար դատաւորաց առջին ինչ կրնայ ընել: Որովհետեւ ամբոցս պրոդներն անոնք են: Ես ալ, իմ բոլոր մարդիկներս ալ ձեռքով դրուած մահուան կը դիմենք: Ես իմ կենացս վրայ հոգ չունիմ, բայց հպատակացս կենանքն ինծի ազնիւ է: Չէ, սիրելի Ռուբերտ, հպատակացս կենացը կորուստը ես վրաս չեմ առնուր: Ֆէֆէ դէմ, առանց պատրաստութեան եւ առանց ուրիշ օգնութեան մը պատերազմ բանալը, խենթութիւն է: Բարի Ռուբերտ գուն առանձին գնա՛ բարեկամական ողջոյն եւ իմ ներքին շնորհակալութիւնս հպատակացս իմացուր, զիրենք տեղերնին խաւրէ, եւ միակ հոգի մեզի յանձնուած ասպետն ըլլայ: Ռուբերտ գուն ասանկ ըրէ, եւ մնացածն Աստուծոյ թող, որ մը պիտի գայ որ Աստուծոյ վրէժն ան պրոդներուն ու աւազակներուն վրայ պիտի գայ:

Որովհետեւ Ռուբերտ տեսաւ որ տէրն իրաւունք ունէր, ալ չստիպեց, այլ հնազանդեցաւ եւ հեռացաւ:

Գունո գառն սրտիւ նորէն հիւանդին խուցը մտաւ եւ նոյն վայրկենի մէջ Ալիզա վերջին շունչը կու տար: Իր անմահ ու սուրբ հոգին, ասպականացու կեղեւը թողուցած եւ առ Աստուած թռած էր:

Գունոյին ցաւն ու կսկիծը ստորագրելու ձեռք զարնելը, պարապ ձեռնարկութիւն մըն է: Ո՛վ որ կրնայ ինք զինք անոր վիճակի մէջ կատարեալ երեւակայել, այնպիսին կարող է նաեւ Գունոյին ցաւոցը մեծութիւնն զգալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Զ.

Գունոյին ներքին պատերազմն ու յայտնութիւնը:

Ալիզային թաղումը հանդիսաւոր էր, եւ անոր վրայ շատ անկեղծ սիրոյ եւ շնորհակալութեան արցունքներ թափած էին: Հանգուցելոյն համար՝ որովհետեւ ամենէն կը սիրուէր ու կը յարգուէր, ամէնքն ալ կու լային: Բայց լացողներուն մէջ Գունո Գիպուրկին պէս դժբախտ մը չկար: Գունո լուռ եւ առանց արտասուաց, դադաղին ետեւէն մինչեւ ընտանեաց գերեզմանը գնաց: Անկէ ամենուն հեռանալէն ետքը, հոն լուռ ու մունջ ծուռը դրաւ: Բոլորտիքն ամէն բան խաղաղ էր, զինք խռովող չկար, բայց եթէ իր ծոցը կրած տաժանելի ցաւերը: Սիրտն անանկ կը նեղուէր, որ կը կարծէր թէ ցաւէն պիտի ճաթէր: Վերջապէս ցաւերը մեղմացնող արցունքը, Գունոյին ալ ողորմեցաւ, եւ իր ընկճուած սիրտը թեթեւեցուց:

Վուզէր գունատեալը հեղ մ'ալ տեսնել եւ անկէ ետքը ան կողմերէն փախչիլ որպէս զն նորէն գալու վախ չըլլայ: Գողացող ձեռքով դադաղը բացաւ, բայց անդամոցը վրայ սարսուռ կը քալէր: Որովհետեւ բացած ատենը անանկ զարհուրելի գարշահոտութիւն մը կը բուրէր, որ անմիջապէս զարհու-

րելով գոցեց եւ նոյն տեղը թող տալով դէպ ի ամբողջին կողմերը փախաւ:

Մտաբաբայլ ձիուն վրայ նստած, եւ կոտրած սրտով, անտառներու, դաշտերու ու լեռներու վրայէն կը վազէր, կարծես թէ հըզօր թշնամիէ մը կը փախչէր: Մինչեւ հիմակ երկրաւոր իրաց անցաւոր ըլլալուն ու գեղեցկութեան դիւրաւ թարշամբուն փորձն այնպէս չէր առած ինչպէս աս օրերս: Աշխարհքին ամէն բանն իրեն զգուանք կը պատճառէր: Բոլորտիքն եղած ամէն բանը, կանանչ տերեւը, աճած ցորենը, ծառերը, ծաղիկները վերջապէս ամէն առարկայ իրեն մահացանցու ըլլալը յիշեցնէր: Գունո ցաւալից կենաց դառն բաժակը խիստ շատ խմած եւ դառնացած ըլլալով մահ կը փնտռէր:

Վեղեցիկ դաշտերէ, հովանաւոր անտառներէ եւ սիրուն ձորերէ կը ձիավարէր, բայց բնութեան բոլոր գեղեցկութենէն համ չէր առնուր եւ անզգայ եղած էր: Աչքերը գոյնզգոյն դաշտաց, պտղալից պարտիզաց եւ բեղմնաւորեալ արտերու փակուած էին, ականջը թռչնոց գեղգեղանաց իլացած էր: Ա՛հ, ութը օր յառաջ նոյն կողմերէն ձիավարած ատենը բնութիւնն իրեն ինչպէս տարբեր կ'երեւար: Ան ատեն ամէն բան իրեն կը ծիծաղէր, ամէն բան երիտասարդական կեանք կը շնչէր, եւ Աստուծոյ փառքն իրեն կ'աւետէր: Բայց հիմայ բոլորովին տարբեր էր: Զինքը չըզպատող բոլոր առարկաները մեռեալ կ'երեւային: Գեղեցիկ եւ զարդարուն բնութիւնն իրեն ամայի տաճարի մը պէս կու գար, որուն մէջ հին փառաւորութիւններէն ու զարդերէն հաղիւ հետք մը միայն մնացած ըլլայ:

Աս յանկարծական փոփոխութիւնն ուստի էր. նոյնը Գունոն չըզպատող արտաքին առարկաներէն չէր, ուստի եւ ամենեւին արտաքուստ չըլլալով միայն իր ներսէն կրնար ըլլալ: Բնութիւնն իր առջի անփոփոխ գեղոյն մէջ կը փայլէր, բայց իր սիրտն ու իր զգածմունքը յառաջուանը չէր: Իր արտաքոյ կարգի սուգը, զգածմունքը բոլոր գեղեցկութեան անզգայ ըրած էր: Թէ ինչ բան իր վերալից սրտին կրնար քաղցր բաղասամ ըլլալ, բնաւ չէր կրնար մտածել: Ինչպէս դժուար է, նոյն իսկ բարի սիրտ մը ծոցերուն մէջ կրողներուն՝ վիշտ, զրկում, նեղութիւն կրած ատեննին՝ ուղիղ ճամբէն չէղելով, վստահութիւննին Աստուծոյ վրայ դնել: Տկար, երկրաւոր մարդը, նոյն իսկ չկարծած ատենը, անտարբերութեան եւ տգիտութեան, վստահութեան եւ անվստահութեան մէջ եղած նեղ ճամբէն դուրս կը խոտորի: Բայց ցաւոց եւ տառապանաց մէջ ընդ զԱստուած յիշելը, նորէն ուղիղ ճամբան կը մտնէ, եւ մանկական վստահութեամբ թոյլ կու տայ որ Անոր ամենակարող աջը զինքը վարէ:

Բայց ո՞ր մահացանցուն իր կենացը ճամբուն մէջ արգելքներ ունեցած չէ: Երանի անոր որ այսպիսի դէպքերն ի բարին կը գործածէ: Գունո կը տատամսէր, որովհետեւ փորձութեան բազումն իրեն խտրու-

զարկած էր. բայց աս ճգնաժամի մէջ մատրան մ'առ-
ջեւէն կ'անցնէր, «Կեցիր», գոչեց ձայն մը կրծոցը
մէջ, «Ներս մտիր ու աղօթէ»:

Չիռն սանձը քաշեց, վար իջաւ եւ ներս մտաւ:
Առանձին եւ խաղաղ Աստուծոյ տան մէջ մտած
ատենը սուրբ երկիւղ մը իր ներսը թափանցեց: Իր
մտացը մէջ սեւ պատկերներու հետ՝ ուրախալիներն
ալ սկսան խառնուիլ: Իրեն անանկ կու գար իբր թէ
ծնողացը լուսաւորեալ հոգիներն իր բոլորտիքը կը
պտըտին: Եւ աս նշանաւոր վայրկենին մէջ մօրը վերջի
խօսքերն ականջը կը հնչէին, «Սիրելի Գունո հար-
ցըդ բարեպարիշտ հաւատքը միշտ պահէ եւ քեզի հա-
մար Աստուծոյ, կրօնէն եւ առաքինութենէ վեր բան
չըլլայ»:

Հարգական երկիւղեւ մինչեւ խորանին աստի-
ճանները յառաջացաւ, հոն ծունր դրաւ, ձեռքերը
միացուց եւ սկսաւ արտասուախառն աղօթել. աղօթքը
ամպերէն վեր բարձրանալով Աստուծոյ աթոռը հասան,
եւ անկէ իր սրտին վրայ մխիթարութիւն, քաջալերու-
թիւն եւ զօրութիւն իջեցուց: Աղօթքէն ետքն ինքզինքը
բոլորովին տարբեր զգաց: Աստուծոյ վստահելով եւ
զինքն անոր կամացը համակերպելով, եւ ոգւոյ
քաջալերութեամբ ոտք ելաւ: Զգածմունքը զուարթա-
ցած էր, հիմայ կը կարծէր որ ծնողացն ու Արիւղային
ոգիներն երեսէն վեր կը ծիծաղէին, եւ բոլորովին
տարբեր մարդ եղած, Աստուծոյ տնէն դուրս ելաւ: Աս
եղանակաւ Գունո խիստ պատերազմ մ'ունեցաւ, բայց
ինք իրեն վրայ փառաւոր յաղթութիւն մ'ըրաւ:

Օգածմանը զարմանալի փոփոխութիւնը՝ աշ-
խարհքիս բարի մարդ մը, ասպետաց՝ դիւցազն մը,
եւ իշխանին ու հայրենեաց՝ քաջ պաշտպան մը պար-
գեւեց: — Աստ եւ այժմ Գունոն թող կու տանք,
մինչեւ որ քիչ մը վերջը, զինքը իբր քաջ դիւցազն՝
մեծ բանակի մը գլուխն անցած տեսներ:

Գ Ո Ւ Խ Խ Ժ Է .

Ս. Վալենտինի գեղին ազնիւ աղջիկը:

Ս. Վալենտինին ուստագնացութեան տեղը
Գիւպֆելզէնին ստորոտը սիրուն դաշտի մը վրայ է:
Ասկէ քիչ մը հեռու կալուածատէրի մը որսորդին
տունն է: Որսորդն ու Գլաւսը իրարու մերձաւոր
դրացիներ էին: Իրարու հետ եղբայրական սիրով ու
բարեկամութեամբ կ'ապրէին: Ամէն օր իրարու քով
կու գային եւ բարեպաշտական խօսքերով իրարու
չինութիւն կ'ըլլային:

Նոյն ատենուան որսորդը Մարդին կը կոչուէր,
եւ եղբայր Գլաւսին պէս, ամենէն իբր բարեպաշտ
եւ առաքինի ճանչցուած էր: Ինք ամուսնացած չէր,
եւ գրեթէ յիսուն տարեկան էր: Ամէն մարդ զինքը
այրի կը համարէր, եւ ինքն ալ բանին ասանկ ձեռք
տալուն համար կը լռէր: Յառաջագոյն առաքինի կնիկ
մ'ունէր որ իր տան բաները կը հոգար, բայց քանի
մը տարի էր որ արդէն գերեզմանի մէջ կը հանգ-

չէր: Հիմա տան բաները հոգացողը չափահաս աղ-
ջիկն էր: Բոլոր գեղի մէջ ոչ ոք կը տարակուսէր
աս աղջկան անոր զաւակն ըլլալուն վրայ:

Մարդինին ոգեզաւակը խելացի, յաջողակ եւ
առաքինի աղջիկ մըն էր եւ Մարիամ կը կոչուէր:
Ինք զՄարդին իրեն հայրը կ'անուանէր, թէպէտ գի-
տէր որ իր հայրը չէր այլ բուն հայրը շատոնց մեռած
էր: Մայրն ալ՝ զօր հաղիւ հայրը յիշելուն չափ կրնար
երեւակայել, մի եւ նոյն ատենը մեռած էր: Բայց
Մարիամ աս բանս իբր գաղտնիք ծոցը կը պահէր:

Մարիամ իր հասակին մինչեւ չորրորդ տարին,
Մարդինին առաքինի եւ բարեպաշտ Կատարինէ տան-
տիկինը իր մայրը կ'անուանէր: Կատարինէ ալ աս
գեղեցիկ անուան արժանի էր. որովհետեւ ճշմարիտ
որբի մը մայր եղած էր: Մարիամ իր հօր եւ մօր
տեղ բռնողներուն բոլոր առաքինութիւններն ու սրտի
բարութիւնները ժառանգած էր: Անոր համար իր
անուցիչ հայրն անանկ կը սիրէր, ինչպէս որ բարի ու
երախտագէտ տղայ մը իր հայրը կը սիրէ: Այսպէս
իր սնուցիչ մօրը յիշատակն ալ ամենեւին մտքէն
չէր ելլեր, եւ որչափ որ կրնար անոր գերեզմանին
ստեպ այցելութիւն կ'ընէր, կ'աղօթէր եւ ամէն ան-
գամ սիրոյ եւ երախտագիտութեան արցունք կը թա-
փէր: Նոյնպէս զեղբայր Գլաւսն ալ կը յարգէր,
որովհետեւ կրօնի բաներն անկէ սորված էր: Եւ ա-
մէն անգամ անկէ կրօնի վրայ կամ որպիսի եւ իցէ
հոգեւոր խօսք մը լսած ատենը կ'ուրախանար:

Որովհետեւ Մարիամ գեղեցիկ աղջիկ մըն էր՝
Ս. Վալենտին եկողներէն «Գեղեցիկ», անուամբ միայն
ծանօթ էր: Բայց ինք աս անունը սիրով չէր լսեր,
աւելի բարի աղջիկ կ'ուզէր անուանուիլ: Ո՛վ որ
զանի աղէկ կը ծանօնար, եւ բարութիւնը գեղեցկու-
թենէ վեր կը դասէր, այնպիսին նաեւ զանի «բարի»,
անուամբ ալ կը կոչէր: Բարի սիրտ մ'ունէր, եւ իր
հոգեւոյն ազնուականութիւնը, մարմնոյն գեղեցկու-
թիւնը կը գերազանցէր:

Գիւպֆելզէն ամրոցին ածիւն դարձած սարսափելի
գիշերուրէն քանի մ'օր ետքը, Մարիամ իր սովորու-
թեանը համաձայն, իր այժը Գիւպֆելզէնին ստորոտը
կ'արածէր: Աս այժը իրեն շատ սիրելի էր, որովհե-
տեւ անկէ ամէն օր իրենց հարկաւոր եղած կաթը
կ'ունենար. անոր համար ալ աս օգտակար անասնոյն մեծ
հոգ կը տանէր: Այժին մերձաւոր տեղեր արածուած
ատենը ինք կանանչ խոտին վրայ նստած կը հիւսէր
եւ երբեմն ցած ձայնով հոգեւոր երգ մը կ'երգէր:
Օր մ'ասանկ ընելէն ետքը, աչքը վեր վերցուց եւ
արեգական նայեցաւ եւ տեսաւ որ մանկու վրայ
էր: Յանկարծ ցատքեց տեղէն, որովհետեւ աս ան-
գամ իր այժը բոլորովին մոռցած էր:

Բայց բարի Մարիամ ինչպէս սարսափեցաւ
մնաց երբոր տեսաւ թէ այժը չէր երեւար: Անմիջապէս
լեռնէն վեր վազեց եւ անտառին մէջ մտաւ, անասունը
կը կանչէր, բայց բան մը չէր տեսներ: Իր անհոգու-
թեանը համար, ինք զինքը կը յանդիմանէր:

“Ո՛ր բարերար Աստուած,, կը գոչէր աչքը լեցուելով, “Թէ որ այծս գտնելու չըլլամ ի՞նչ պիտի ընեմ: Հայրս եւ եղբայր Գլաւս իմ անհոգութեան համար ի՞նչ պիտի ըսեն: Անշուշտ ինծի պիտի բարկանան. ի՞նչպէս անհոգ գտնուեցայ: Այսպիսի դժբախտութիւն մը գլուխս եկած չունէր: Բայց ո՞ր գացած կրնայ ըլլալ: Առանց գտնելու տուն չեմ կրնար դառնալ: Թէ որ բոլոր լեռը պտրտելու ըլլամ անշուշտ կը գտնեմ”,:

Մարիամ ասանկ կը մտածէր, եւ միտքը դրած էր որ այծը չգտած տուն չդառնայ: Երթալով ցից լեռնէն վեր կ’ելէր, շատ անգամ կը սահէր, եւ փշերու մէջ ձեռքերն ու ոտքերը կը վերաւորէր բայց ամենեւին չյուսահատեցաւ: Վերջապէս Գիւպֆելլէն լեռան գագաթը, Գիպուրկի աւերակաց մօտերը հասաւ:

“Ո՛ր ճամբայ մը բռնելու վրայ էր, մէջ մ’ալ Գիպուրկին պրած ամրոցին մօտ մացառներու մէջ այծը տեսաւ:

“Փառք քեզ Աստուած,, գոչեց ուրախութենէն, “վերջապէս գտայ: Դուն ինչո՞ւ ասանկ անպիտանութիւն ըրիր,, կ’ըսէր այծին. կեցիր, պատիժդ պիտի գտնես: Տուն հասածնուս պէս զքեզ ծակը պիտի խոթեմ եւ հօն երկայն աստն պիտի թողում, որպէս զի ուրիշ անգամ չփախչիս: Այս ժամէն աւելի է որ դաշտերու, անտառներու եւ աս լեռան վրայ զքեզ կը փնտռեմ: Դուն զիս շատ աշխատցուցիր, բայց որովհետեւ ասի առջի անգամն է, կը ներեմ”,:

Մարիամ կէս մը բարկութեամբ, կէս մ’ալ ուրախութեամբ ասանկ խօսելով՝ այծին հետ տուն ածապարել կ’ուզէր: Բայց յանկարծ, մերձաւոր պատերէն, տկար հիւանդի մը հեծելու ձայնը լսեց: Վախէն սարսափեցաւ մնաց, որովհետեւ անմիջապէս միտքը ամրոցին ճիւղին ինկաւ: Փախչիլ կ’ուզէր բայց այծը չէր քալէր: Ա՛յ ուզէր առանց այծի փախչիլ, բայց ձայնը քիչ մ’ալ աւելի զօրաւոր լսուեցաւ. “Մեռնելու մօտ խեղճի մը ողորմեցէք”,:

“Ուրեմն հոգեվար մըն է, չէ թէ ամրոցին ճիւղը, ըսաւ Մարիամ կէս ցած ձայնով, եւ վախով ան կողմերուն կը մօտենար: Բայց յանկարծ միտքն ուրիշ մտածմանը մը գալով սկսաւ վախնալ: “Թէ որ խաբէութիւն է նէ,, կ’ըսէր, եւ նորէն ետ կ’ուզէր դառնալ:

“Ս’ի վախնար, մի վախնար,, գոչեց նորէն ձայնը աւերակաց մէջէն. “Ես ճիւղ չեմ, ես քեզի պէս մարդ եմ, բայց դժբախտ մարդ մը: Յիսուսի սիրոյն համար գիժ ինծի”,:

“Հիսուսի սիրոյն համար,, հարցուց Մարիամ զարմանալով. “Յիսուսին սիրոյն համար աղաչեւէդ ետքն այլադ չեմ կրնար ընել, պէտք է որ օգնեմ: Թէ որ ոգի մ’ալ ըլլայիր, չար չէիր կրնար ըլլալ, որովհետեւ ամենասուրբ անուն մը բերանդ կ’առնուս,,:

Ըս վերջին խօսքերով աւերակներուն մօտեցաւ, բայց միշտ երկիւղալից քայլերով եւ բաբախող սրտով: Որովհետեւ արեգակը մանեկէն ետքը, բա-

ւական ալ ուշ էր: Ի սկզբան փլած պատի մը վրայէն կը քալէր, եւ անկէ կէս փլած կամար մը տեսաւ: Վախնալով կեցաւ, ծռեցաւ եւ ներս նայեցաւ:

Բայց ի՞նչ տեսնէ աղէկ: Ամրոցին ճիւղը, — չէ, այլ հեծող ծերունի մը, որ տկարացած եւ մեռելի պէս գունատած գետնի վրայ կը պառկէր:

“Նարի աղջիկ,, կ’ըսէր ծերը քաղցրութեամբ. “մի վախնար: Տկար եւ հիւանդ ծեր մը քեզի մնաս մը չեկրնար ընել,,:

Վերջապէս Մարիամ քանի մը քայլ ալ յառաջ երթալու համարձակեցաւ, եւ կամարէն ներս մտնելով կիսամահ ինկած ծերոյն քովը հասաւ: “Ո՛ր, խեղճ եւ դժբախտ ծեր,, գոչեց Մարիամ գորովալից. “Ես ինչպէս եւ ի՞նչ բանով կրնամ քեզի օգնել,,:

“Շնորհք ըրէ, ինծի քիչ մը խմելու ջուր հոգա՛, ծարաւէս պիտի նուաղիմ, կ’ըսէր ծերը:

“Ի՞նչ ըսել է, ծարաւէն նուաղիլ,, ըսաւ Մարիամ եւ դուրս վաղեց, որովհետեւ գիտէր որ դուրսը ջրհոր կար, բայց յանկարծ միտքն ինկաւ որ աման չունի: Աչքը բոլորտիքը դարձուց եւ մօտերը կոտրած սափորի կտոր մը գտաւ: Ասոր վրայ ուրախանալով առաւ ջրհոր վաղեց, բայց ի՞նչպէս տրամեցաւ, երբ տեսաւ որ ջրհորին անիւը կոտրած էր:

“Տէր Աստուած, ի՞նչ ընեմ, ուստի՞ ջուր գտնեմ,, կ’ըսէր խեղճ աղջիկը. “լեռան վրայ ուրիշ աղբիւր չեմ գիտեր, եւ մինչեւ որ վար դաշտն իջնամ եւ նորէն վեր ելեմ, ծերը կրնայ նուաղիլ: Ս. Վալենդին դռն ինծի օգնութեան հասիր,,:

Մարիամ չորս կողմը նայեցաւ, այծը աչքին զարկաւ, անով յանկարծ միտքը խորհուրդ մ’ինկաւ: “Փառք քեզ Աստուած,, կը գոչէր ուրախութենէն, “հիմա եղանակը գտայ, խեղճ ծերը նուաղելու վախ չունենայ: Բայց աս խորհուրդն ինչո՞ւ յառաջ միտքս չեկաւ,,:

Ընմիջապէս նստեցաւ, այծն առջեւը քաշեց, կոտրած սափորն ալ այծին տակը բռնելով, սկսաւ կաթ կթել, եւ աս գործողութեան ատենը այծին հետ անընդհատ կը խօսէր:

“Հանդարտ կեցիր, սիրուն անասուն, հանդարտ կեցիր: Աս լեռան վրան ելելդ շատ աղէկ ըրած ես եղեր: Հիմա ալ քեզի հետ հաշտուեցայ: Վաղը ասոր համար զքեզ պիտի վարձատրեմ. քեզի համար նոր ծլած ճիւղեր ժողովելով սեղան մը պիտի պատրաստեմ, որ անշուշտ համով պիտի դայ,,:

Ըս գործողութեան ատեն ամանը լեցուած էր, Մարիամ ածապարեց եւ ծերին վաղեց, եւ ամանը բերանը բռնելով ըսաւ. “Ահա սիրելի՛ ծեր խմէ, թէ եւ բերածս ջուր չէ, բայց ծարաւդ անցնելու համար բաւական է, աս դեռ նոր կթուած այծի կաթ է,,:

Ծերը շատ ակորժակաւ խմեց:

Խմէ սիրելի՛, խմէ. եւ եթէ բերածս բոլոր խմես նէ ալ, քեզի դարձեալ կը բերեմ, կ’ըսէր Մարիամ:

Ծերն աչքերը վեր վերցուց, ձեռքերը միացուց եւ ըսաւ. “Բարի աղջիկս, Աստուած զքեզ վար-

ՊԵՏԱԳՐԱՆ

Օրվանի դքսուհին:

Հեղինէ Լուիզ Եղիսաբեթ Օրվանեան Լուգովիկոս Փրեզերիկոս Մեքլենպուրկ-Շվերինի ժառանգական մեծ դքսին աղջիկն էր ու ծնաւ 1814, Յունուար 24ին: Մայրը ծննդեամբ Վայմարի իշխանուհի էր, դուստր հռչակաւոր կարորու Աւգոստոսի ու Լուիզ դքսուհոյ: Սթալէ տիկինը երբոր աս վերջն դքսուհոյն նկարագիրը կ'աւանդէ, կարծես թէ անոր թուան (Օրվանի դքսուհոյն) ստորագրութիւնը կ'ընէ: Այնպիսի կնոջ մը ճշմարիտ պատկերն էր, զորն որ բնութիւնը բարձրագոյն աստիճանի մը կոչած է: Որչափ որ ինք զինքը ուրիշներուն յարգել տալու ձիգէն ու որչափ որ մեծամեծ կանանց տկարութիւններէն ազատ էր նէ, նոյնչափ ուրիշներէն վստահութիւն ու մեծարանք կ'ընդունէր: Ասպետական ժամանակին դիւցազնական ոգւով սիրաւ լեցուած էր, ասով իր սեռին փափուկ յատկութիւններուն եւ ոչ ամենափոքր պակասութիւն մը պատճառելու:

Հեղինէ իշխանուհին դեռ երկու տարեկան էր, երբ որ մայրը իր ծաղիկ հասակին մէջ մեռաւ: Կ'ըսուի թէ մայրը մահուան անկողնոյ մէջ, իր երկանը աղաչած ըլլայ որ իր ազգականը Հէսէն-Հոմպուրկի Աւիւսթա իշխանուհոյն հետ կարգուեալ, իր որդւոցը զանկա երկրորդ մայր ընէ: Աս ընտրութիւնն սքանչելի էր. Աւիւսթա որն որ 1818ին ժառանգական դքսուհի ու քսան ամիս ետքը այրի մնաց, ինք զինքը բոլորովին իր խորթ զաւակներուն, մանաւանդ պղտիկ Հեղինէին կրթութեան տուաւ:

Տղան վրայ շատ ուտ բացուեցան հոգւոյ սիրուն ու երեւելի յատկութիւնները, «խորհուրդ մը չունէր, կ'ըսէ իր կրթիչներէն մէկը, որ քրիստոնէական ոգւոյ գէմ ըլլայ»: Սակայն մարմնով փափուկ էր ու գիւրազգած, անանկ որ առողջութեանը համար իր ուսման եռանդին հարկ կ'ըլլար չափ գնել: Տասուերկու տարեան էր երբ իր մէկ բարեկամ օրիորդը մահուամբ կորսնցընելով անանկ ցաւ ունեցաւ, որ երկայն տառն հիւանդ պառկեցաւ: Ասկէ մնացած էր երեսին վրայ սեւամաղձական տիպ մը, որն որ որչափ ի սկզբան տեսնողներուն զարմանքն ալ կը գրգռէր նէ, ետքէն քաշած երկայնժամանակեայ վշտերէն ետեւ, տեսնողը անոնց բնական հետեւութիւնը կը սեպէր:

Իր կենաց միօրինակութիւնը անով միայն կ'ընդհատէր, որ երբեմն իր սիրելի երկիրը Վայմար կ'երթար, Չվիցցերի ճամբորդութիւն մ'ու թէփլից այցելութիւն մը կ'ընէր: 1834 տարին նոր ու խոր ցաւ մ'ունեցաւ. եղբայրը վտանգաւոր անկմամբ մը շատ ամիս հիւանդ պառկելէն ետեւ մեռաւ. աս հիւանդութեան ատեն Հեղինէ արտաքոյ կարգի մեծ հոգով խնամեց իր եղբայրը:

1836ին գարնան Օրվանի ու Նըմուրի իշխանները Պերլին այցելութեան եկան, որպէս զի ինչպէս կը կարծուի տեղւոյն արքունեաց հետ ամուսնական կապ մը հաստատեն: Բայց Փրեզերիկոս Ալէքէլմ Դ. թագաւորը Յուլիոսի յեղափոխութեամբ դրուած իշխանական ցեղին հետ կապ ունենալ չէր ուզէր, անոր համար իր արքունեաց մէջ ամուսնանալու վիճակի մէջ եղող մէկհատիկ իշխանուհին, գաղղիացի իշխաններուն հասնելէն քիչ մը յառաջ, նշանուեցաւ: Բայց նոյն իսկ թագաւորը թագաժառանգ իշխաններուն մտադրութիւնը Հեղինէ իշխանուհոյն վրայ

զարձուց: Իշխանուհոյն բրած բնական տպաւորութիւնը թագաւորին անոր վրայ խօսած գովութիւններուն հետ կը միաբանէր ու իշխանուհոյն կողմնէ ալ իր ձեռքը խնդրող իշխանին մտերմական միտութիւն մը կը համապատասխանէր: Սակայն Շվերինի մէջ աս խորհուրդը ընդգիծութիւն գտաւ. Մեծ դուքսը թէ Գաղղիացի նոր կառավարութեան դէմ էր, ու թէ իր քոյրը անանկ երկիր մը յանձնելու «որ իր իշխաններուն զարհուրելի տպազայ մը կը պատրաստէ», իշխանուհոյն սրտումը աս գծաւորութիւններուն յաղթեց: 1835ին, Ապրիլի 5ին ամուսնութեան դաշինքն ստորագրեցաւ ու Մայիսի 15ին Օրվանի դքսին հարսը իր մօրը հետ Լուգովիկոսութիւն մեկնեցաւ, 25ին գաղղիական սահմանը ու քիչ մ'ալ ետքը Ֆրանսիայ վրայ հասաւ: Ամէն կողմ մեծ սիրով ընդունելութիւն գտաւ ու անցած տեղը աղէկ տպաւորութիւն բրաւ:

Վքսուհոյն կարգուելէն յառաջ եղած քսանի մը մանր գէպքեր պատմեց: 1830ին Շվերինի ժառանգական մեծ դքսուհին Թէփլից խաբուեցաւ, հետն էր իր աղջիկն ալ, որն որ հոն Կարլոս Ժ.ին ու Տոֆինին (գտերը) հետ ծանօթութիւն բրաւ: Տոֆինը արտաքոյ կարգի մտերմութիւն ու սէր կապեց Հեղինէին հետ ու երբոր շատ ատեն ետքը օրինակաները Բրակա եկան, Տոֆինը ամենէն յառաջ Օրվանի դքսուհին հարցուց, որուն անունը Գաղղիացիք դիտմամբ չէին անուաներ: «Երջանիկ է», կը հարցընէր Տոֆինը, «կը բաղձամ որ երջանիկ ըլլայ, վստահ զի ես զանկա կը ճանչնամ ու զիտեմ թէ որչափ արժանի է երջանիկ ըլլալու»:

Յառաջ քան Գաղղիա երթալը իշխանուհին իր ծնողացը պալատին մէջ չորս տող տաղաչափութիւն մը շինած ու պատուհանի մը ապակիին վրայ փորել տուած էր: Նոյն փոքրիկ ստանաւորին մէջ իր հայրենի պալատը ձգած ատեն ունեցած երջանկութիւնն ու տրամութիւնը կը յայտնէ: Ասոնք են նոյն տողերը

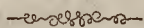
Մընաւ բարով, խաղաղ իմ տուն,
Քեզ կը ձրգեմ սիրաբոյ լեցուն:
Բախտ ալ հասնի ինձ հեղեղաւ,
Քեզ չմոռնամ պիտ'որ բնաւ:

Վքսուհոյն 1838, Մայիսի 30ին, իր հարսանեաց տարեգարծին օրը մէկ բարեկամ օրիորդին դրած նամակին մէջ հետեւեալ տեղը մտադրութեան արժանի է:

«Նյուրն», կ'ըսէ, «սիրտս ամէն ատենէ աւելի երջանիկ ու լի է շնորհակալութեան զգածմամբ: Ասկիտ անանկ օր մըն է, որ մարդ ամէն անգամ նոր զգածմամբ մը կ'ողջունէ: Բայց ինչչափ տարբերութիւն կայ աս ու անցեալ տարւան մէջ: Իմ բոլոր յոյսերս լեցուեցան, ու նոր յոյսեր զիս ապագային հետ կը կապեն: Խոր ու հաստատ միտում մը, որուն նոյն իսկ շուքը ինձի օտար էր, որտիս մէջ արմատ ձգեց, իմ ընտանեացս հետ ունեցած յարաբերութիւններս հաստատուն հիման վրայ դրաւ, ու իմ հայրենեացս նկատմամբ ունեցած դիրքս նոր յուսոյ մը վրայ հաստատեց: Զիս հիմակ գոհութեամբ լեցնող բաներէն քսանի մը բան յառաջունէ տեսած էինք, բայց իմ երջանկութեան բոլոր ընդարձակութիւնը ոչ քու հաւատարիմ սիրտդ, ոչ մօրս սիրտը եւ ոչ ես իսկ կըրնայի երեւակայել: Հիմակ ժամը երկու է: Նոյն ատեն աս ժամը փառաւոր առարկաներ չորս կողմն պատած էր ու իմ օժիտներս կը զննէի: Ինչ բեռ կը զգայի ան ու

տեն իմ վրաս: Ան ժամանակին վեր, փառք Աստուծոյ, բաւական անտարբեր եղան ինծի այնպիսի փառաւորութիւններ եւ սովորեցայ որ ան անհրաժեշտ հարկաւոր կարծած բաներուս ճշմարիտ արժէքը որ մը պիտ'որ ծանօնամ: Ո՛հ, ինչ յիշատակ, ինչ տարբերութիւն: Միտաեղ օրհնեղը զԱստուծոյ որ զիս իր բարեկեցութեամբ կը լեցընէ ու իմ կեանացս այսպիսի մեծ, զեղեցիկ ու ծանրակշիւ նպատակ մը դրաւ: Ինծի անանկ կ'երեւայ որ Աստուծոյ ինծի չափէն աւելի երջանկութիւն կը խաւրէ, եւ թէպէտեւ ես աղէկ համոզուած եմ ու կը զգամ որ ասիկա իմ արդիւնքէս վեր է, սակայն շնորհակալութեամբ կ'ընդունիմ զայն ու կ'ուզեմ վայելել, որչափ որ ինծի կը շնորհուի: Գարիգէ կամը ծնանէն քանի մը ժամ ետքը դրածներուն մէջ զեղեցիկ կը միաբանի մայրական զգածումը այն նոր պարտուց հետ, զորն որ ինք ունէր Գաղղիայի նկատմամբ:

ՔԱՂԱՔԱՔԵՏԵ ԵՒ ԶՕՐԱՎԱՐՔ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՍ

ՀԵՆՐԻԿՈՍ ՀԷՍ

Հէս 1788ին Վիեննա ծնաւ. 1805ին աւստրիական բանակին մէջ ծնունդով իբր ստորին պաշտօնակալ իր զինուորական ընթացքն սկսաւ: Իր սրամտութիւնը ծանօցուելով շատ չանցաւ վանապետ (Quartier-mestre) եղաւ, եւ աս առաջինի մէջ 1805ին, 1813ին, 1814ին եւ 1815ին պատերազմներու մէջ գտնուեցաւ: 1815ին գլխաւոր բանակի մէջ գտնուեցաւ, եւ հոս առջի անգամ՝ զօրաց բռնելու յատակագիծը շինողներուն հետ մասնակից ըլլալու առիթն ունեցաւ: Նոյն տարին պահպանապետ (major) եղաւ, եւ պատերազմը լրինեալէն ետքը աս պաշտօնակալին կուրծքը չորս շքանշաններով զարդարուեցաւ: Հէս հետեւեալ խաղաղութեան տարիներ ինք զինքը պատերազմական ու զինուորական աշխարհագրութեան վերաբերեալ գործքերու տուաւ: 1819ին, ստանաւարաց 33երորդ գնդին վրայ դրուեցաւ եւ 1822ին նոյն գնդին գնդապետի տեղակալը եղաւ: 1830ին՝ հիւսիսային Իտալիայի զօրաց աւագանւոյն (Etat-major) մեծը եղաւ: Աս էական դիքքի մէջ Ռատեցքի զօրապետին քովն էր, եւ քիչ ատենէն անոր վստահութիւնը վստակեցաւ, եւ անոր գաղափարներն երենինին հետ կատարեալ միացնելով ի գործ կը գնէր: Ռատեցքի իր սրատեսութեամբ իմացած էր թէ աւստրիական զօրքը իրեն կրթութեամբ եւ շարժմանը մէջ ինչ սխալմունք կ'ընէր որով վերջի պատերազմի մէջ թէ եւ խիստ քաջութեամբ պատերազմած բայց շատ ջարդուած էր: Իր գաղափարը յայտնէն ինք իրեն բացարձակ զօրավար ըլլալու ատենուան կը պահէր: Աս խորհրդածութիւնները զրի՞ զարնելու համար ամենէն յաջողակ գրիչը, Հէսին գրիչն էր: Հէս երկու գործք գրեց՝ «Կրթութիւն պատերազմի», եւ «Կրթութիւն զինուորական հրահանգաց», Աս երկու գործքերը Եւրոպային ամեն հանճարեղ պաշտօնակալաց մտադրութիւնը իրենց ձգեցին: Աս կարգաւորութիւնները քիչ մ'ետքը բոլոր Աւստրիայի բանակին մէջ տարածուեցաւ, եւ Աւստրիացիք 1848ին եւ 49ին ըրած յաղթութիւններն աս կարգաւորութեանց պարտական են: Հէս 1842ին սպարապետի տեղակալ առնուանուեցաւ: 1848ին աղգային պահպանաց վերին

հրամանատար էր, բայց Ռատեցքի բաղձալով, որ զինք իր քովն ունենայ անոր առջին ընդարձակ դաշտ բացաւ:

Հէս Իտալիա հասած ատենը, սողոյ է աւստրիական զօրքը վհատած չգտաւ, բայց տեսաւ որ էջ գետին կողմը ցրուած եւ անօգնական մնացած էին: Թշնամիք 35,000 հոգոյ վրայ երեք կողմանէ կը սպառնային: Հէս զանոնք Բեագիւրայ, Մանդուայ, Վերոնայ եւ Լէնեանոյ չորս ամառ բերդերու մէջ բանակեցուց: Բայց երբոր Մայիսի 25ին Գուսն կողմը 19,000 պահեստի զօրքն հասցուց, ան ատեն Ռատեցքի իր զօրավարին (Հէսին) յատակագիծն՝ անմիջապէս ի գործ գնելու սկսաւ: Հէսին առաջին արի գործողութիւնը, թշնամեաց կողմն վրայ քալելն էր, որով զօրքը թշնամեաց աչքին տակ Վերոնայէն Մանդուայ տարաւ: Գուրդադոնէի եւ Մանդանարայի պատերազմներուն առաջնորդեց, բայց իր գլխաւոր մտադրութիւնը Բեագիւրայի վրան էր: Իսկզբան աս ճգանց անյաջող երթալը աս՝ Ասրը զօրավարին՝ ընդհանուր յատակագիծը չպահէին էր: Բայց ի վերայ այսր ամենայնի աս անյաջողութիւնը թշնամեաց աւելի միաստկար եղաւ: Որովհետեւ զեռ Բեագիւրայի բանը չմընցած՝ անակնկալ պատերազմ մը յառաջ եկաւ: Աւստրիացիք աճապարեալ ետ կը քաշուէին, բայց չէ թէ ինչպէս Սարտինիացիք կը կարծէին՝ դէպ ի Վերոնայ կը դիմէին, այլ ետ քաշուելու սկսած տեղերնէն 11 միոն Վիչենցա կ'երթային, որն որ 15,000 Իտալացի զօրքով եւ աղգային պահպաններով բռնուած էր, եւ ասոնց առաջնորդութիւն կ'ընէր Տուրանոյ: Աս տեղը յանկարծ եւ յանգիւնութեամբ առնուեցաւ, որով Վենետական գաւառը մէկէն ի մէկ թշնամիներէն մաքրուեցաւ: Աս գործողութիւնը Աւստրիայի Իտալական բանակին ամենէն զեղեցիկն է: Մինչեւ որ Սարտինիացիք եղածն իմացան, Աւստրիացիք Վերոնայ հասած էին: Աս ըլլալէն ետքը քիչ մ'ատեն անգործունէութիւն մը տիրեց, որովհետեւ Աւստրիացիք զօրանալու կը սպասէին: Սպասուած զօրութիւնը Յուլիսի մէջ հասնելով, յարձակողական սկսան: Որովհետեւ Սարտինիացիք տարածեալ դիրք մը բռնած էին, Աւստրիացիք որոշեցին որ մէջ տեղէն զարնեն անցնին եւ թէ կողմն ու թէ կռնակէն յարձակին: Գործողութիւնը կատարեալ յաջողեցաւ: Գուրդոցայի երեքօրեայ պատերազմներու մէջ Սարտինիացոց բանակը ցրուեցաւ, եւ երբոր հալածուելու սկսան, իրենց սահմաններուն ապաւինեցան: Որուն վրան եկաւ Աւգուստոս 9ին զինադադարը եւ ան յառաջ երթալը ուշացաւ: Հետեւեալ տարին Մարտի 16ին, (1849) Սարտինիա՝ ինչպէս Ռատեցքի արդէն կը սպասէր նորէն պատերազմ հրատարակեց: Հէս արդէն իր յատակագիծը շինած լրնցուցած էր, եւ առանց ձայն հանելու գործադրութեան ժամանակին կը սպասէր: Իր յատակագիծը շատ յաջող էր: Մարտի 23ին Նովարայի պատերազմն սկսաւ, հոն Սարտինիայի զօրքը ջարդուեցաւ, նոյն ամսոյն 26ին Վիքտոր Էմմանուէլ խաղաղութիւն ընելու կ'աղաչէր: Աս պատերազմը սկսելէն մինչեւ վերջը հազու հինգ օր տեւեց: Աս պատերազմի մէջ Հէսին ցուցուցած քաջութիւնը Ռատեցքի՝ կայսեր ասան կ'ը ստորագրէր: «Սո պետք է որ որսանց խոստովանիմ, որ աս պատերազմին յաջողութեանը եւ ձեր զինուոր յաղթութեան գործքին մեծագոյն մասը սպարապետի տեղակալ Պարոն Հէսին պարտական ենք»:

Հէս անոր վրայ, բոլոր զօրաց աւագանւոյն գլուխ եւ թնդանութեամբ եղաւ: 1855ին արեւելեան պատերազմի ատեն, կայսրը զինքը՝ Ռուսաստանի դէմ որոշուած

գործայ վերին հրամանատար անուանեց: Հէս ասոր մէջն ալ իր հանձարը ցուցուց, այսինքն իրեն տակն եղած երկու բանակն անանկ տեղաւորեց (մէկով՝ Վարդգիսայէն Լեհաստանի, մէկաւորը՝ Աւստրալէն Իշխանութեանց ուղարկուած լինէր) եւ անանկ բրաւ որ առանց սուր քաջելու Ռուսք ստիպեցան դէպ ի Վալդգան լեռները քալելու դիտաւորութիւնին թող տալու, եւ իշխանութիւնները պարպելու: Թնդանութեամբ Հէս 1849ին պարսկութեան աստիճանը բարձրացաւ, եւ արտաքին տէրութեանց շատ շքանշաններէն զտ նստել Աւստրիայի շքանշաններն իր կործքը կը զարդարեն:

Հէս վերջի Խալալիան պատերազմներու մէջ ալ զօրաց հրամանատար էր, բայց հոս բախտն իրեն հաշտ աջօք չնայեցաւ: Իր շինած պատերազմի յատակագիծներուն համար, որոնք ստուգիւ կը յաջողէին եթէ որ աւստրիական ուրիշ զօրավարները նոյնքը ճշդիւ ի գործ դնէին, կայսրմէ ապաւանտութեան աստիճանն առաւ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ

Աս միջոցին մէջ լոյց պահուած թիւնը, քաղաքական աշխարհքի վրայ ամսական տեսութիւն ընել ուղղողն առջեւը բաւական արգելք մըն է: Հիմակուան ատենս պատահածները՝ գործնականապէս ի գործ դրուելիքին հետ համեմատելու ապակցութեան մէջ չեն: Վարժիքները, լրերը եւ բաղձանքները երբեմն աս, երբեմն ան կերպարանքը կ'առնուն: Հասարակութիւնը ստուգիւ դահլիճներու եւ դեսպանական անձանց վրայ արտնջելու բաւական իրաւունք ունի, որովհետեւ ասոնք հասարակութեան հետաքրքրութիւնը յագեցնելու լուր բնաւ դուրս չեն տար:

Զիւրիքի դեսպանաժողովը Աւստրոսիւն սկիզբները բացուեցաւ: Աս ժողովքին անդամները Աւստրիայի կողմանէ են Գոլդերնայ կոմսը եւ Պարոն Մայզիսպուրկ: Գաղղիայի կողմանէ Պարոն Պուրդընէ եւ Պաննուիլ: Սարտենիայի կողմանէ Տեղապարտ եւ ժողովոյ ասպետները: Էտքը երբ տէրութեանց կողմանէ ալ ուրիշ օգնական անդամներ ալ աւելցան: Իսկզբան կը կարծուէր որ Զիւրիքի դեսպանաժողովը քանի մը նիստով իր գործը զուտ պիտի չանէ, բայց իրը բոլորովին այլադէ եղաւ: Մինչեւ հիմակ դեռ կը շարունակուի, հեռագիրները անդադար կը գործեն, փարիզ, Վիեննա անընդհատ սուրհանդակներ կ'երթան կու գան: Հասարակութիւնը աչքը անկած աս ժողովքին կը նայի, եւ ժողովքին ասանկ երկնայալը համեմատ քաղաքացւոյն մտացը մէջ նոր կասկածներ կը ծնան, եւ նոյնը աչաց առջեւը անորոշ եւ միգապատ ապագայ մը կը տեսնէ:

Գեսպանական զլխաւոր խնդիրը Իտալիոյ դքսերուն նուրէն իրենց երկիրը դառնալուն եւ կառավարութեան սանձը նուրէն ձեռք առնելուն վրայ կը շրջի: — Աւստրիա Վիլհելմի դայի խաղաղութիւնը ըրած ատեն, որոնց որչա՞ք պայման դրած էր որ Իտալիայի դքսերը իւրաքանչիւր իր տեղը պիտի դառնան: Հիմակ Իտալիայի ժողովուրդը ասոր դէմ կը դնէ: Մանաւանդ Սարտենիա, որ իր սահմանները տարածելու տենդով գրաւուած ըլլալով, ամէն եղանակաւ կը ջանայ որ ժողովրդեան աս բաղձանքը վառ պահէ: Հոսայի տէրութեան մէկ մասը, այսինքն Պոլոնիայի դաւառը մէկալնեւուն հետ կատարեալ միացած է, նպատակն Իտալիայի միութիւնն է, եւ իր օրինաւոր տէր ճանչնալ չ'ուզէր: Կարիպալտի Միջին Իտալիայի մէջ 50—60 հազար զօրք գլուխը ժողոված, ինք զինքը ապագայ դէպքերու կը պատրաստէ: Գաղղիացիք 60 հազարով դեռ Ղանդարտիան, Սարտենիան եւ Հոսանայի տէրութիւնը բռնած են. եւ հաւանականաբար երկայն ատեն պիտի կենան որովհետեւ պաշտօնականները Ղանդարտիայի եւ Սարտենիայի մէջ տարւան մը տուն կը վարձեն եւ իրենց ընտանիքը բերել կու տան: —

Նաբոլէոն Գ. կայսր, Սարտենիայի դժկամակեղծ իսկ, ինքզինքը դքսերուն նորէն տեղերնին դառնալու կողմը կը ցուցնէ: Նաեւ վերջապէս նոյնը գէնքով ալ ի գործ դնելու միտութիւն ունի: Բայց Անգլիա, (որուն Սարտենիացիք հիմայ կը դիմեն), Միջին Իտալիայի մէջ գէնքի զօրութեամբ կարգաւորութիւն ընելու դէմ բողոքելով ինքիւրը կ'ընձեռալ մնացած էր: Ասոր վրայ եկաւ Մանիֆէսթին Սեպտ. 9ին հրատարակած մէկ փոքր հատուածը, որ բոլոր Լաւոպային մտադրութիւնը զարթոյց: Մանիֆէսթը կը գրէ թէ Իտալիայի դէմքը զենքի քիւրքի տեղերնին պիտի չհասարակուին: Բայց ի՞նչ որ նոյնիւն իրենց էլ իտալիական մէջ հասարակութեան լըւան, ան ասին Աւստրիա, (Վիլհելմի ֆրանկայի) պարտաւորութիւններէն ազատ չը ծնայ:

Մանիֆէսթը եւրոպական տէրութեանց դեսպանաժողովի մը բաղձանք կը ցուցնէ, բայց ամենեւին չի յուսար որ անկէ Իտալիայի համար լաւագոյն պայմաններ յառաջ գան: Աս լաւագոյն պայմանները միայն պատերազմով կրնայ կարելի ըլլալ, կ'ըսէ: Եւ կ'աւելցնէ դարձեալ թէ Գաղղիային փորձը լմնցած է: — Հիմակուան լրագիրները Մանիֆէսթին աս հատուածին վրայ խորհրդածութիւններով միայն կը լեցունին:

Մանիֆէսթին աս հատուածը Իտալիայի մէջ աղբեցութիւն չըրաւ: Իտալացիք մէկ կողմանէ կը համարին թէ ասով Աւստրիային Իտալիայի մէջ գործելու նորէն իրաւունք կը տրուի, միւս կողմանէ ալ դքսերուն տեղերնին հաստատուելովը բաղձանքներուն հասած կը կարծեն: Թէ կարծիքին ինչ հաստատութիւն ունի, ժամանակը պիտի յայտնէ:

Անգլիայի մէջ Նաբոլէոնին բռնած ընթացքին վրայ խիստ քննադատութիւններ եղան: Աս բանս Անգլիայի եւ Գաղղիայի մէջ արդէն պատրաստուած դժուարութիւնը մեծցնելու բաւական էր: Մանիֆէսթը ալ՝ Անգլիայի դէմ խիստ հատուած մը հրատարակելու պատրաստուած էր, բայց Արիայի մէջ պատահած դէպքը մը իրեն ուրիշ կերպարանք, եւ թշնամութեանց վերջ տուաւ: Աս դէպքը ճեմաստանի Բէիհայ գետին լոյլ եղած ջարդով, գետին ջրոյն անգլիական—գաղղիական արեամբ ներկին էր: Գաղղիայի եւ Անգլիայի դեսպանները, Զինկո - զինին դաշնաց համեմատ, որ երկու աղբաց թոյլ կու տար Բէիհայի, տէրութեան մայրաքաղաքին մէջ իրենց գործակալն ունենալու, կ'ուզէին նոյն իրաւունքը գործածել եւ դէպ ի Բէիհայի նաւարկել: Բայց Բէիհային 12½ մղոն հեռու տեսան որ Բէիհայ գետը զոյգուած էր: Եւ երբոր ամբողջ հրամանատար Մանտարինին ասոր պատճառն հարցուցին, պատասխան ընդունեցան թէ, Բէիհայի հասնելու համար պէտք է որ ցամաքի ճամբով երթան: Գեսպանները դէմ դրին, եւ կ'ուզէին բռնութեամբ իրենց ճամբայ բանալ: Ան ասին Գուստաւ ամբողջ թնդանութիւնն որոտալու սկսան, եւ համառօտ ըսելու համար, Անգլիացիք ու Գաղղիացիք մեծ ջարդով ետ մեծուեցան: Աս լուրը Գաղղիայի եւ Անգլիայի մէջ մեծ դրդեցութիւն պատճառեց, մէջերնին եղած դժուարութիւնը փառաւորեցաւ, երկուքին նաւատորմիդն ալ իրարու հետ միացան, որ ան բարբարոսաց արժանաւոր պատիժ տան:

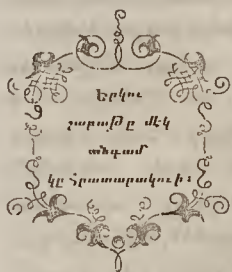
Նորագոյն լրերուն նայելով, իրը առանց նորէն արիւն թափելու պիտի լմննայ, որովհետեւ ճեմաց կայսրը, ինչպէս կ'ըսուի, պատահած դէպքին վրայ իր անձնութիւնը ցուցուցած, եւ աս երկու աղբաց ջարդին պատճառ եղող Մանտարինը զլխատել տուած է:

Իր կարծիքն ըսելու դարմանալի կերպ մը:

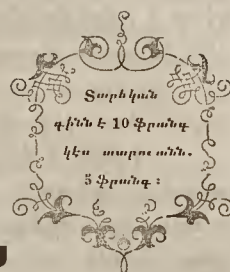
- Զարդոյ վարժապետ Կիրակոսը ուղեց ինձի զարնել:
- Ուստի՞ գիտես:
- Հապա զարկաւ ինձի:
- Անանկ է նէ ինչու ըսիր որ ուղեց զարնել:
- Վասնզի ուղեւու չըլար նէ, չէր զարնել:

— Պր. Սէնդ գիշերը ատրճանակի մը շառաչիւնէն արթնցաւ. ծառային՝ որ հոն կեցեր էր, ան զարհուրելի շառաչման պատճառն հարցուց: Տէր, պատասխանեց ծառան խաղցեմուդ մէջ մուկ մը կար, վախցայ որ ձեր քնոյն արգելք կ'ըլլայ, անոր համար ատրճանակը պարպեցի:

ԵՐԽՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 22.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՅԵՒՈՑ ԽՂԻԿԸ ԿԱՄ ԳԻՊՈՒՐԿ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ը.

Ջարմանայի Գիտություն:

արիամ ծերոյն ցած կամարին տակէն նախ այծին վազեց, զոր ծառի մը կապած էր, ետքը սկսաւ լեռնէն վար վազել:

Մարդին ու եղբայր Գլաւսը Մարիամին ուշանալուն համար մեծ հոգի

մէջ էին: Մարդին զինքը դաշտի մէջ փնտռած, անուամբը կանչած էր, եւ

սրտի դողով նորէն իր տնակը մտած վայրկեանը, Մարիամ շունչը բռնուած եւ երեսէն քրախքներ վազելով տեղը հասած էր: Թէ եւ Մարդին զինքը տեսած ատենը շատ ուրախացած էր, բայց ուրախութիւնը ծածկելով, անոր ուշանալուն համար պղտիկ յանդիմանութիւն մը տալ կ'ուզէր:

Թէպէտ Մարիամ, հեւալէն խօսիլ չէր կրնար, բայց զանազան նշաններով կ'իմացընէր թէ հարկաւոր եւ էական բան մ'ունի պատմելու, բայց իր սնուցիչ հայրը ուրախութենէն անոր նշաններուն միտ չգրաւ, այլ վաղեց որ երթայ եղբայր Գլաւսին անոր գալն իմացընէ: Որովհետեւ երկուքն ալ երկայն ատեն զանի փնտռած էին:

Հազիւ թէ Մարդին Գլաւսին՝ ուրախան լուրը պատմած էր, Մարիամ ետեւէն հասած եւ խցի մէջ մտած էր: Որովհետեւ յօգնութիւն առած էր, հոն սրտաշարժ բառերով, լերան վրայ Գիպուրկի աւերակաց մէջ տեսածները պատմեց: Գատապարտեալ խեղճ ծերոյն վիճակն այնպիսի գեղեցիկ եղանակաւ ստորագրեց, որ լսողներուն աչքերը լեցուեցան: Եւ ծերոյն կերպարանքը բաւական ճշգիւ ստորագրած ըլլալով, Մարդին ստորագրութիւնը լսած ատենը երեսին գոյնն սկսաւ նետել: Միտքը բան մ'ինկած էր, բայց աս վայրկեանիս մէջ խօսելու ատենը չէր, եւ երբոր

Մարիամ դուրս ելաւ որ երթայ տան մէջ ան դատապարտելոյն համար պատրաստութիւններ տեսնէ Մարդին նոյն ատենը մտածածը յայտնեց:

Եղբայր Գլաւս Մարդին կարծիքը հաւանական կը համարէր, եւ երկուքն ալ միատեղ խորհուրդ կ'ընէին թէ ան խեղճն ինչ եղանակաւ առանց մատնուելու ազատեն: Մէկն ասանկ կ'ըսէր, մէկալն ասանկ, եւ երկայն ատեն մէջերնին չէին կրնար միաբանիլ: Վերջապէս աս որոշումը տուին, որ Մարդին իր գտնելովը նոյն իրիկուն լերան վրայ ելլեն, եւ դժբախտ ծերոյն կերակուր եւ ըմպելի տանին եւ զինքը զօրացընեն, եւ եթէ որ ծերոյն զօրութիւնը կամաց կամաց լեռնէն վար իջնալու ներելու ըլլայ, ան ատեն զանի գաղտուկ Ս. Վալենտինին մատուցուր բերեն, եւ մատրան տակը գտնուած կամարի տակ պահեն:

Մարդին առանց ատեն կորսընցնելու, զԱստուած օգնութիւն կանչելով, իր յատակագիծն ի գործ դնելու գնաց:

Մարիամ տան մէջ՝ անոր համար ամէն հարկաւոր բաները պատրաստած էր, եւ այնպէս ըրած էր, որ երկուքն ալ մէյ մէկ բան պիտի առնէին: Ասոնք առանց տեսնուելու, բարեբախտութեամբ լերան վրայ հասան: Փլատակաց մտեցած ատեննին, կը լսէին որ ան խեղճը բարձր ձայնիւ կ'աղօթէր:

“Մահաւասիկ նորէն եկայ, սիրելի եւ բարի ծեր, գոչեց Մարիամ ներս մտած ատենը, եւ զլիսուն վրայէն ծանր բեռ մը վար նետեց: Ծերը դեռ աղօթքի մէջ ձեռքերը միացուցած կը կենար, եւ անոր դէպ ի վեր սեւեռած աչքերը արտասուօք լեցուն էին: Ծերը դեռ Մարեմայ հայրը տեսած չէր, երբոր Մարիամ անոր մտնենալով ըսաւ. “Բարի ծեր կը տեսնեմ հայրս, զքեզ փրկելու եկած է,“:

“( ) րհնեալ ըլլայ Յիսուս ֆրիստոս, այսպէս ողջունելով Մարդին դժբախտին քովը մտեցաւ:

“Յաւատեանս, պատասխանեց ծերը:

Մարդին ձեռքի լապտերը ծերոյն առջեւը դրաւ, կողովին մէջէն սափոր մը դուրս հանած՝ ատենը Մարիամ ուրիշ պատրաստութիւններով զբաղած էր:

“Իժեքախտ մարդ, կ'ըսէր Մարդին ցած ձայնով, “որովհետեւ շատ տկարացած կ'երեւաք, ի սկզբան

պէտք է ըմպելը մ'առնուլ: Աս բերածս Ռենոսի զուտ գինի է ասկէ ճաշակեցէք որ քիչ մը զօրանաք,»:

Ծերը երկու ձեռքը սափորը բռնեց, բերանը տարաւ եւ աղէկ մը խմեց:

«Վինին իրեն շատ աղէկ եկաւ, ըսաւ Մարգին, լապտերը գետնէն վեր առաւ եւ ծերոյն երեսը լուսաւորեց: Ծերը սափորը վար առաւ եւ քովը դրաւ, գինին զինքը զօրացուցած էր:

«Տէր Աստուած», գոչեց Մարգին եւ կանթեղը ձեռքէն ինկաւ:

«Ի՞նչ եղաւ, սիրելի հայր», գոչեց Մարիամ զարհուրանօք եւ կանթեղը գետնէն վերցուց:

«Վն է, ան է,» կ'ըսէր Մարգին, եւ ծունր դնելով, ծերոյն ձեռքը բռնեց սրտին եւ շրթանքը վրայ կը ճնշէր:

Եւ սիրելի տէր: . . . ան բարի տէր,» կը գոչէր Մարգին հեծկլալով. «զձեզ նորէն պիտի գտնեմ եղբր,» Մարգին ասկէ աւելի չէր կրնար խօսիլ, որովհետեւ արցունքները խօսքերը խղիւղեցին: Մարիամ զարմացմամբ կը կենար, եւ եղածը թէեւ չէր ըմբռնէր, բայց կը զարմանար:

«Ի՞նչ ծանօթ ծայն մըն է,» ըսաւ ծերը եւ աշխատելով կանգուն կեցաւ եւ կը հարցընէր, «դուն ո՞վ ես,»:

«Բարի տէր, զիս չէք ճանչնար,» կ'ըսէր Մարգին. «Ես ձեր քուրդ ծառան եմ: Ես զձեզ նորէն գտայ...»:

«Դուն իմ հաւատարիմ քուրդս ես,» եւ կ'ըսէր ծերունին, «հիմայ կը ճանչնամ: Եկ՛ուր բազկացս մէջ, եկ՛ուր որ զբեղ գրկեմ,»:

Երկուքն իրար գրկած ատենը, Մարիամ զարմանքէն քար դարձած մնացած էր, որովհետեւ տեսածն ու լսածներն իրեն բոլորովին անծանօթ էին: Բայց ի վերայ այս ամենայնի ինքիւրեն գալով, միտքն եկաւ հիւանդ ծերոյն համար կամարին ներսի կողմը պատրաստած անկողինը: «Թող տուր, սիրելի հայր,» կ'ըսէր քուրդին, «թող որ քու տէրդ անկողնոյ վրայ դնեմք, որովհետեւ գետինը իրեն համար խոնաւ եւ կարծր է,»:

Քուրդը դեռ հիմակ առջի անգամ տեսաւ որ իր հիւանդ տէրը գետնի վրայ էր: Անմիջապէս ջղային բազուկներովը հիւանդը գրկեց անկողնոյ վրայ դրաւ:

«Սիրելի տէր ներեցէք,» կ'աղաչէր քուրդը, «որ ես զձեզ երկայն ատեն գետնի վրայ թողուցի: Ի՞նչ պէս նիհար, հիւանդ ու ծեր կ'երեւաք: Նոյն ատենէն ի վեր բաներնիդ շատ դժբախտ եղած պիտի ըլլայ: Բարի տէր զձեզ նորէն ստանալուս վրայ ունեցած ուրախութիւնս անպատմելի է:

Եւ ըսելով երբոր Մարիամին ձեռքը բռնեց եւ տիրոջ մօտեցուց, կը հարցընէր ծերը «Ուրեմն, սիրելի քուրդ դուն կարգուած ես: Ի՞նչ հրէշտակի պէս դուստր մ'ունիս: Թէ որ անի չըլլար, ես ստուգիւ ակ աշխարհքիս մէջ չէի եւ անով ոչ դուն զիս, եւ ոչ ալ ես զբեղ աս կենաց մէջ կրնայինք տեսնել: Երջանիկ հայր մ'ըլլալուդ համար սրտանց ուրախակից կ'ըլլամ քեզի,»

«Մայրդ է, սիրելի տէր,» կրկնեց քուրդը «մինչեւ աս վայրկեանս որուն մէջ զձեզ գտայ, մինչեւ աս վայրկեանս հայր էի: Բայց հիմայ, եւ հիմախուրէն ի վեր ակ չեմ, եւ ակ չեմ ուղեր ըլլալ: Հայր ըլլալու աս երջանկութիւնը պէտք է որ ձեզի յանձնեմ: Բարի տէր, մեծ ուրախութիւն մ'զգայու պատրաստուեցէք, զոր Աստուած ձեզի աս վայրկեանիս համար պահած էր,» «Պատրաստուեցէք նոյնը լսելու, եւ գիտցէք որ աս աղջիկը չէ թէ իմ, այլ ձեր աղջիկն է: Առէք զանի եւ ձեր հայրենի կրծոց վրայ ճնշեցէք, ինք ձեր Պերդան է:

«Պերդաս . . . դուստրս . . .», գոչեց ծերը ուրախութենէ գրաւած, եւ աղջկը բազկացը մէջ գրկեց եւ այնպէս սրտին վրայ կը ճնշէր որ կարծես թէ ուրախութենէն պիտի ճզմէր:

Մարիամ, (զոր ասկէ ետքը Պերդա կը կոչենք) եղածը չէր իմանար՝ երկայն ատեն շփոթած մնացած էր: Հօրը կրծոցը մէջ, զոր շատնցունէ ի վեր մեռած կը համարէր, բառ մը բերնէն չէր կրնար արտաբերել, միայն կու լար ու կը հեծկլտար:

«Սիրելի եւ բարի խաթունիկ պէտք չէ որ լաս,» կ'ըսէր քուրդը զաղջիկը մսիթարելով: «Պէտք ես մանաւանդ ուրախանալ, որովհետեւ իմ ան տէրս, քու հայրդ է: Ասկէ ետքը ես քու ծառադ եւ դուն իմ տիկինս ես,»:

Պերդա իր մինչեւ հիմախուրէն հօր աս խօսքերը լսելով աւելի եւս շարժեցաւ եւ սաստիկ կու լար:

«Ուրեմն դուն աղին դաւակ, առանց զիս ճանչնալու իմ կեանքս փրկեցիր, ուրեմն դուն իմ Պերդաս ես: Հիմայ միտքս կու գայ, կերպարանդդ ան է: Մայրդ ալ կարգուելու ատեն, ըստ ամենայնի քու կերպարանդդ ունէր: Եւ սիրելի քուրդ, անի ո՞ր է, դեռ կ'ապրի, իմ սիրելի Պերդաս դեռ կենդանի է: Իմ Գունոս ի՞նչ եղաւ:

«Բարի տէր,» շատ կը ցաւիմ որ իմ տիկնոջս եւ Գունոյին վրայ ձեզի տեղեկութիւն մը չեմ կրնար տալ: Անոնց վրայ միայն մէկ բան մը գիտեմ: Բայց սիրելի տէր, պատմէմ յառաջ պէտք էք քիչ մը բան ուտել որ զօրանաք,»:

Բարի եւ հաւատարիմ քուրդ անոր առջեւ պաղ խորուած, հաց եւ Ռենոսի հին գինւոյն սափորը դրաւ: Եւ տիրոջ անանկ եռանդեամբ եւ յարգութեամբ կը ծառայէր, իբր թէ ամբողջն մէջն ըլլար:

«Շնորհակալ եմ, սիրելի քուրդ,» կ'ըսէր տէրը «դուն զիս շատ կը հօգաս, բայց ես հիմակ ոչ կրնամ ուտել եւ ոչ ալ խմել: Սիրտս անանկ մեծ ուրախութեան մէջ է, որ պիտի ճալի:

Սիրելի քուրդ իմ սիրելի Պերդայիս եւ Գունոյիս վրայ բան մը պատմէ,»:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ.

Մեկնութիւն

«Եւ գիշերն» երբոր սիրելի տէր, որուն մէջ դուր փախաք գացիք, ան գիշերը մտացս մէջ անջնջելի

գրողմած է: Որչափ ցաւեցայ որ ձեզի հետ մէկտեղ չգացի: Բայց հիմայ կ'իմանամ որ տունը մնայլ աւելի աղէկ է եղեր: Զիս թէ որ մէկտեղ առած ըլլայիք, ես հիմայ ձեր գտներն աղատիչն ու կրթիչը չէի կրնար ըլլալ, եւ չէի կրնար զձեզ նորէն գտնելով, զինքը ձեզի դարձնելու բախտն ունենայ: Աստուած ասանկ ուզեր է, եւ անոր ուղածը միշտ բարի է, թէ եւ մեզի աղէկ չերեւայ»:

«Ես ձեր հրամանը ճշդիւ կատարեցի, եւ ամբողջը գիշեր ցորեկ կրկնապատիկ պահապաններով կը պահպանէի: Ամենեւին ոչ ասպետ եւ ոչ ալ ուխտաւոր, քանի որ յայտնի չէր ցուցուեր որ կասկածելի մարդ չէ, ներս թող չէր տրուեր: Բայց եական բան մ'ըսելու մոռցայ»:

«Ձեր փախած գիշերը, քանի մը ժամ ետքը երեք սեւ ասպետներ եկան, որոնք դիմակաւորեալ էին, եւ յանուն կայսեր եւ սուրբ Ֆէֆէ ներս մտնել կ'ուզէին: Թող տուի որ մտնեն: Աւանց խօսելու ներս մտան: Տիկինն ու տղաքը արդէն կը քնանային միայն հիւրընդունելութեան խցին մէջ ամրոցին մատուանապետն ու գունդակուտա Պիպերինկէն խաթունը կային: Երկուքն ալ աս ասպետաց հետ աղէկ գործեցին, որովհետեւ բերդապահ՝ ասպետաց ամրոցէն դուրս ելած ատեն, անոնց մէկուն բերնէն լսած էր որ կ'ըսէր «Թէ ստոյգ կ'ըսեմ» որ աղջկանէ եւ քահանայէ մը պոչափ սրտոտութիւն չէի կրնար սպասել: Ինչչափ մեզի հետ աներկիւղ վեճեցին»:

«Բայց մէյ մ'իրենց դարհուրելի սպանալիքները պէտք էիք լսել: Որչափ որ ձայներնին կը լսուէր, բերններէն ուրիշ բան չէր ելեր, բայց եթէ վրէժ, եւ վայ: Քստմենլի բան էր անոնց ըսածները լսելը»:

«Յարձակումն ընդունելու պատրաստուեցանք, դէմ դնելու ամէն բան կարգի դրուեցաւ, եւ որոշած էինք մինչեւ վերջի մարդը ամրոցը պաշտպանելու: Որովհետեւ ամրոցին ամուր դրից վրայ մեծ վնասահոլութիւն ունէինք: Ֆէֆէ անձանց՝ ամրոցը յարձակմամբ առնելը մեծ աշխատութիւն եւ արիւն պիտի արժէր: Անամոթներն արդէն աս բանս իմացած էին: Անոր համար ինչ որ քաջութեամբ գլուխ հանել չէին կրնար, ուղեցին խաբէութեամբ ընել: Մտիկ ըրէք, սիրելի տէր որ ան վատ մարդիկները բանը ինչպէս սկսան»:

«Իրիկուն մը, երբոր արեւը դեռ նոր մտած էր, ուխտաւոր մը ամրոցին դրան առջեւը կեցած, Փրկչին սիրոյն համար՝ որուն գերեզմանէն կը դառնար, կ'աղաչէր որ գիշեր մ'ամրոցին մէջ անցնէ: Յակոբ ինծի կը հարցնէր որ ներս առնող թէ չէ: Ես որովհետեւ անոր մէջ խաբէութիւն մը կը կռահէի, արգիլեցի որ ներս չթողու: Բայց Յակոբ ետ դարձած ատեն ամրոցին դաւթին մէջ տիկինն ու Պիպերինկէն խաթունին իրեն հանդիպեցան: Յակոբ պատմեց անոնց թէ սուրբ երկէն եկող ուխտաւոր մը Փրկչին սիրոյն համար բնակարան մը կը խնդրէ: Տիկինն ինչպէս ձեզի ալ ծանօթ

է, որովհետեւ շատ բարի էր, հրամայեց որ ուխտաւորը ներս առնու, եւ աղէկ ընդունելութիւն ընէ: «Որովհետեւ, կ'ըսէր տիկինը, «Փրկչին սիրոյն համար եկողները պէտք չէ վաճառել»:

«Ես» մեր տիկնոջ հրամայածն ըրի եւ չարագործը ներս առի եւ աղէկ ընդունելութիւն ըրի: Գինին անոր քմացը շատ աղէկ եկաւ, որովհետեւ դաւաթ դաւաթի վրայ կը պարպէր: Զիս ալ կը ստիպէր որ խմեմ, բայց ես չէի խմեր: Որովհետեւ որչափ որ անոր հետ կը խօսէի եւ որչափ որ զինքը կը դիտէի, այնչափ ալ կասկածելի կ'երեւար: Սուրբ երկրի վրայ խօսածներն արդէն յայտնի կ'երեւային որ շինծու բաներ են: Եւ որչափ որ ինքզինքը սուրբ ու բարեպաշտ կը ցուցնէր, այնչափ ալ տարակոյսս կ'աւելնար»:

«Եւ ան աւելի խաբէբայ, քան թէ սուրբ ուխտաւոր մը կ'երեւաս, կ'ըսէի ինքրիկէս, որովհետեւ շատ սրբութիւն ու բարեպաշտութիւն ձեւացնողին չիկրնար վստահուիլ»:

«Եւ որովհետեւ գիշերուան պահպանութեան հոգաբարձութիւնն անձամբ ընել կ'ուզէի անոր համար Մաւրիտիոսը մէկ կողմը քաշեցի եւ ըսի «Մաւրիտիոս աս մարդուն վրայ աչքդ բաց եւ աղէկ հսկէ, որովհետեւ ես զանի չեմ հաւնիր»: Եւ որովհետեւ Մաւրիտիոս ալ իմ կարծիքէս էր, խոստացաւ ինծի որ մինչեւ անոր պառկելու երթալը՝ քովէն չիհեռանար, եւ խուցը քաշուած ատենն ալ անոր կ'ընկերանայ»:

«Ես ուխտաւորին քովէն հեռացայ, եւ կը քնննէի թէ ամրոցին դաւթին մէջ ամէն հարկաւոր պատրաստութիւններն եղած են, եւ վտանգաւոր դիրքերը պահապաններով բռնուած են: Ամէն բան ի կարգի գտայ: Արդէն ժամը տասն էր, երբոր ես մէկ տեղէն մէկալը, մէկ պահպանէն մէկալ պահպանը կ'երթայի եւ ամրոցի մէջ ամէն բան պահպանով կը գտնէի: Կէս ժամ ետքը քննութիւնս նորէն սկսայ, եւ որովհետեւ ամէն մէկ պահպանէն կը լսէի թէ վարը դաշտին մէջ սեւ կերպարաններու պտրտիլը կը տեսնէին, եւ անտառի մէջ երբեմն փսիսալ, եւ երբեմն զէնքերու շառաչիւն կը լսէին, պահպանաց մտադրութիւնը զարթուցի, եւ բոլոր մարդիկներս յարձակում ընդունելու պատրաստեցի»:

«Վրոցին դաւթին եւ բերդերու մէջ ամէն բան ի կարգի եղած ատեն, մէկ չարագործի մը խաբէութիւնը մեր բոլոր կարգադրութիւնը ոչնչացուց: Ծառայ մը վաղեց ինծի եկաւ եւ կ'ըսէր թէ Մաւրիտիոս դաշտնով զարնուած, ուխտաւորն աներեւոյթ եղած է, եւ բոլոր ամրոցի մէջ ձիւթի ու ծծմբոյ գարշելի հոտ մը կը տիրէ»:

«Արեւմտեան մատնուեցանք, կը դռնէի: Եւ նոյն վայրկենի մէջ ամրոցին բոլոր պատերուն վրայէն պահպանները միաբերան կը դռնէին, կրակ, կրակ... մատնութիւն... յարձակում...»:

«Սիրելի տէր բոլոր պահպանաց վրայ սոս-

կում մը տիրեց: Արակը ամրոցին տանիքէն սկսեալ բոլոր խուցերու մէջ տարածուած, եւ գաւթը թշնամեց զօրքով լեցուած էր: Ամրոցը պաշտպանելը կարելի բան չէր: Պահապաններն սպաննուած էին, եւ մեր բոլոր բազմութիւնը ցրուած, եւ ամէն բան կորսուած էր,:

Պէս զարհուրելի վայրկենին մէջ, ուր մահն անխուսափելի էր, վեր ածապարեցի որ մեր տիկինը փրկեմ: Ճամբան Գոնրատին հանդիպեցայ եւ հրամայեցի որ ետեւէս գայ: Տիկնոջ քնանալու սենեկին հասած ատեննիս, տեսանք որ աղնիւ մատուանապետը տիկնոջ դուռը կոտորելով բանալու զբաղած էր: Ինչ որ ինք առանձին չկրցաւ նէ ընել, մենք միաբան զօրութեամբ գլուխ հանեցինք, եւ դուռը տեղի տուաւ,:

«Իայց ինչ զարմանալի տեսարան բացուեցաւ աչքերնուս առջեւը: Մեր տիկինը ծուռը դրած Աստուծոյ օգնութիւն կ'աղաղակէր: Գոնրատ որովհետեւ տեւ մեր մէջն ամենէն զօրաւորն էր տիկինը գրկեց, հսկ մատուանապետն զԳոնրատն, եւ ալ Պէրգան գիրկս առի եւ ամենքս ալ դռնէն դուրս ածապարեցինք, բոցերուն մէջէն անցանք եւ ստորերկրեայ ճամբան մտանք եւ բարեջաղովութեամբ անտառ ելանք,»:

Պիտր շարունակուի:

ՔԱՂԱՔԱՔԷՏԵ ԵՒ ՋՕՐԱՎԱՐԷ

ՓԱՄԱՆԱԿԻՍ

ԼՈՐՏ ԺՈՆ ՌԱՍՏԱՐԼ

Լորտ Ջոն Ռաստը պատմութեանց մէջ նշանաւոր եղած ընտանիքէ յառաջ եկած է, եւ նոյն իսկ իր սերունդը կրնայ ըսուիլ որ իրեն տեսակ մը իրաւունք կու տայ աղատական սկզբանց եւ սահմանադրական աղատութեան պաշտպան ըլլալու եւ անգլիական ան քաղաքացիական անձանց մէջ, որոնք իրենց երկրին գիրքը շատ աղէկ հասկցած են բարձրագոյն տեղի ունենալու:

Ռաստը ի բաց առեալ միայն քիչ մ'ատեն, իր երկարատեւ եւ գծուարին քաղաքական ասպարիզին մէջ, քաղաքացեացք մեծ մասին վատահալութիւնը վատարկելու, բարեկամները անպայման իրեն համակերպելու, թշնամիներէն յարգուելու, իր անունը քաղաքական երեւելի յաղթութեանց մէջ յիշեցնելու երջանկութիւնն ունեցաւ: Երկրին մէջ շատ նորոգութիւններ խթեց, որոնք տէրութիւնը հաստատեցին, զանազան կողմնակցութիւններն իւրաքանչիւր բերին, իրարու հետ հաշտեցուցին, առանց որոյ իրարու նկատմամբ դառն թշնամութեանց մէջ պիտի ըլլային:

Լորտ Ջոն Ռաստը իբր քաղաքացիական կամ իբր տէրութեան անձ, արտաքին կարգի իմաստուն, գծուարաւ նմանը գտնուելու, սրամիտ եւ մեծ տաղանդի տէր է:

Լորտ Ջոն Պէտֆրեթի վերջին (վեցերորդ) դարոյն եւ Գորրինկի դքսոյն երկրորդ դստեր Էդիսաբեթին երրորդ եւ ամենէն պզտիկ զաւակը 1792ին Աւգոստոսի 18ին Լոնտոն ծնած է: Առջի կրթութիւնը Ստեպտերկ առած է, ետքը Վեսթմինսթերի դաստառները յառաջ տարած եւ Էսթինպուրկի համալսարանին մէջ կատարելագործած է:

Նաղիւ թէ չափահաս եղած էր, 1813ին հօրը տեղն ոտորին սենեակը մտաւ, եւ ան ատենն իսկ իր զօրաւոր եւ հաստատուն եղբայրութիւններով, եւ աղատ խորհուրդով մեծ անուն ըրաւ: Երբ եւ նոյն ատեն իր տաղանդը նաեւ դրաւորական եւ գեղարուեստական ասպարիզի մէջն ալ ցուցուց: Իր Ուիլյէմ Ռաստը հառուն կենսագրութիւնը շինեց. «Տոն Գարլուս», որքերգութիւնը շարագրեց, որուն մէջ աղէկ կարգ եւ գիւտ կայ, բայց բանաստեղծական շրջաններու պակասութիւնը շատ զգալի է: Գարծեալ անգլիական սահմանադրութեան վրայ ալ տեսարակ մը հրատարակեց, որ հիմակ ալ սիրով կրնայ կարգացուիլ: Գարծեալ ուրիշ գործքերու շարք մ'ալ հետզհետէ հանեց:

1818ին Լորտ Լիվերքուլին հետ ունեցած համարձակ եւ զօրաւոր վէճով, որուն նիւթն էր Լորտ Գետտրեյկին անխորհրդածեալ ապետ-գործարար (Habeas Corpus) կոնգալը, Ռաստը ին անունը ամէն տեղ հռչակեցաւ: Երկու տարի ետքը երկրին համար նորոգութեան մը միջնորդութիւնն սկսաւ, որ գործքով իրաւամբ մեծ քաղաքագիտի անունը ժառանգեց: 1820 Հէօրթինկաքնի գաւառին կողմնէ խորհրդանոց մտաւ:

Նոյն տարւոյն վերջերը Ռոբերտ Պրոքթը * առաջարկութիւնն ըրաւ, նոյնպէս 1821ին առաջարկեց որ Կրէմքէնտ աւանին, որ կաշառ կերած էր խորհրդանոցի մէջ ձայնատուութեան իրաւունք չտրուի, որն որ հետեւեալ նստին մէջ ընդունուեցաւ: Աս յաղթութեանէն քաջալերուելով, իր յատկագիծն ամենայն պնդութեամբ յառաջ տարաւ: Հետեւեալ տարին Ռաստը ուրիշ էական գործքի մը ձեռք գրեալ, որուն նպատակն էին ժողովրդեան ներկայացուցիչները: Ռաստը կը ջանար ցուցնել թէ թէպէտեւ ժողովրդեան վիճակն զգալապէս փոխուած է, բայց ոտորին սենեկին սահմանադրութիւնը, ժողովրդեան վիճակին լաւացումն հետ միօրինակ չի յառաջանար: Աս նկատմամբ Լորտ Ռաստը ընդունաւ զարմանք ըստ մեծի մասին՝ ատեն մը Գլարէնտընին եւ Լէօքին յանձնած գործնին հետ նոյն է: Աս առաջարկութիւնը Գէնինկին դէմ խօսելէն ետքը մերժուեցաւ, նոյն վերջն ունեցաւ նաեւ խորհրդանոցին նորոգութեան համար 1824 ըրած չորրորդ եւ 1825ին ըրած հինգերորդ առաջարկութիւններն ալ: Խորհրդանոցին լուծուէն ետքը, Հէօրթինկաքնի դքսութեան նորէն պատգամաւոր շքնորուեցաւ, որովհետեւ կաթողիկէականաց աղատութիւն տալու կողմն ինք զինքը սրտած էր:

Ռաստը ին ամենէն երջանիկ եւ յաջող առաջարկութիւնն էր 1828ին Գետտրեյկի ** (Test-Akt) վերցուելու առաջարկութիւնը: Երկու տարի ետքը խորհրդանոցի նորոգութեան մեծ վէճն սկսաւ: Վէլլինգթընի դաքսն ու իր ընկերները, տէրութեան նաւալը ժայռերուն մէջէն անցնել չկրնալով, զեկը ձեռքերէն վար ձգեցին եւ հրատարեցան, եւ Ուիլյէմ Գ. թագաւորը, աղատական դահլիճ մը շինելու յանձնարարութիւնը Կրէյ կոմիսն ըրաւ, որն որ Պրոքթը, Ալքսոք եւ Ռաստը Լորտերուն օգնականութեամբ, եւ Լորտ Էնտոտաւնէն, Մէլլեյօրնէն, Սիւր Կրէհամէն, Վալքըանթէն, Բալմօրոքընէն եւ Լորտ Սթանլիէն մասնաւոր նեցուկ մը ստանալով ժողովրդեան

*) Ռոբերտ Պրոքթը կը կոչուի Անգլիա այնպիսի տեղ մը որ հետզհետէ կրնալով, կամ ժողովրդը շատ ազատաստանով, խորհրդանոցի համար անգամ ընտրելու, միայն քանի մը հոգւոյ կը մնայ:

**) Աս հրովարտական խորհրդանոց մտնել ուղղութեամբ Հոմմայ քահանայապետը չմանչալու երդում պիտի ընէին:

մէջ ընդհանուր նորոգութիւն մը խոթելու փորձն բրաւ: 1831ին Մարտի մէջ, ճոն Ռասսըլին ընկերները առ խնդիրը ասորին սենեկին առջեւն հանելու համար զինքն ընտրեցին: Ռասսըլ խնդիրը մինչեւ հոն հասցուց որ երկու անգամ կարգադրեցաւ բայց ի վախճանի երբոր կառգոնելը զօրաւ վարը խորհրդանոցի մէջ ցուցուց որ անդամոց աւելնալը յարմար չէ, խնդիրը մերժուեցաւ: Ասոր վրայ դահլիճը զխորհրդանոցը լուծեց: 1832ին Յունիսի մէջ նոր խորհրդանոց կազմուեցաւ եւ ճոն Ռասսըլ խնդիրը նորէն յառաջ բերաւ: Աս անգամ ասորին սենեակէն անցնելով, խնդիրը վերստին սենեակին հասաւ, հոն Լորտերէն խնդիրը նորէն մերժուեցաւ, Լորտ Վրէյ եւ իր ընկերները իրենց պաշտօնէն հրաժարեցան:

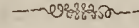
Բայց ժողովարդը առ խնդրոյն վրայ պնդեց մնաց եւ վերջինգը ղեկոյն խորհրդովը կրէյ կամը նորէն պաշտօնի կոչուեցաւ: Վերին սենեակը՝ յարմար առնել մը, ժողովը դեան կատաղութեան տեղի տալու համար, իր բրած ընդգիմագրութիւնը ետ առաւ: Խնդիրն ընդունուեցաւ, եւ մինչեւ յայտօր գեռ կը տեւէ, որովհետեւ նոյն ատենուան խնդրուած փոփոխութիւններն ուրիշ բան չէին բայց եթէ յառաջուան եղածին բնական եւ անհրաժեշտ տարածումը:

Աս եղանակաւ նորոգուած խորհրդանոցն առջեւ անգամ 1832ին վերջերը ժողովուեցաւ: Լորտ ճոն Ռասսըլ առ անգամ խորհրդանոցի մէջ ուրիշ գիրք ունէր, եւ ժողովը դեան վստահութիւնը զանազան էական բարեկարգութեանց ձեռք զարնելով բոլորովին իրեն ձգած էր: Գերեզմարութիւնը անդղիական գաղթականութիւններէն բոլորովին մերժուեցաւ, զինուորական նոր օրէնքն ի դարձ դրուեցաւ, իրլանտական - եպիսկոպոսական եկեղեցւոյ վարչութեան մէջ ալ շատ նորոգութիւններ եղան, որոնց էութիւնն ան էր որ իրեն անդամոցն ու հոգւոց փրկութեան վախճանին վերաբերեալ գործքերէն զատ ուրիշ բաները խորհրդանոցին եկած խնդիրները առանց կրօնի խտրութեան ամենուն համար ալ միօրինակ պիտի գործադրուի: 1834ին Վրէյի դահլիճն ինկաւ եւ երբոր Լորտ Մէլլուան երկայն ատեն դիմանալու ոյժ չունէր, Սիր Ռոպերթ Բիլլին յանձնուեցաւ որ նոր դահլիճ մը շինէ: Բայց առ ալ երկայն շտեղծեց, եւ Լորտ Մէլլուան նորէն զէկը ձեռքն առաւ, եւ զճոն Ռասսըլ իր տերութեան ներքին գործոց ատենադպիր քովն առաւ: Բայց իրեն թշնամի Գորիները բանը հոն հասցոյն որ Ռասսըլ Տիլին դքսութենէն, որուն ներկայացուցիչն էր, ալ պատգամաւոր չընտրուեցաւ, եւ քիչ մ'ատեն խորհրդանոցին մէջ տեղի չունեցաւ: Մէլլուանի դահլիճն 1841ին լուծուելէն ետքը, ճոն Ռասսըլ ետեւէն ինկաւ որ Լոնտոն քաղաքին կողմանէ պատգամաւոր ընտրուի եւ իրը յաջողեցաւ, եւ ազատական կողմնակցութեան իբր գլուխ, շատ տարի մեծ յաջողութեամբ եւ զգուշութեամբ ձախակողմը բռնեց: 1845ին իր հռչակաւոր «Դաւանդարիկ յայտարարութիւնը հանեց, եւ ինք զինքը ցորենի օրինաց ետ կոչուելուն կողմը ցուցուց: Երբոր 1846ին Ռոպերթ Բիլլ գործքերէն ետ քաշուեցաւ, Ռասսըլ կաղմեց դահլիճը, որուն գլուխն ինքն անցած էր, եւ վեց տարի չափ զօրաւոր հակաակորդաց դէմ դիմեցաւ: Աս ատեններս կ'իյնայ նաւարկութեան հրամանագրին յետ կոչումը, եւ շաքարի վրայ եղած ծանր մաքրը: 1852ին նորոգութեան նոր ձեւ մ'ալ հանեց, բայց ասի ոչ բարեկամաց քով հաճութիւն գտաւ եւ ոչ հառարկութեան մէջ: Ետքէն Լորտ Բալմերսթընն եւ իր մէջը նոր վէճ մը ծագելով, պաշտօնէն

վար ձգուեցաւ: Անոր տեղն անցաւ Տերպի դուքսը, բայց տասը ամիս ետքը հարկադրեցաւ զէկը «Գաշնաւորութեան դահլիճ», կոչուածին ձեռքն յանձնելու որոնց անդամներն էին Էպրսին, Ռասսըլ, Բալմերսթըն, Վէտտման, Գլէրէնտըն, Լէնտտաւն, Կրէհամ եւ Նիւգէտըլ դուքսը: Աս ամեն արարներէ (of all talents ինչպէս Անգղիացիք կ'անուանեն) բողկացող դահլիճին գլուխն էր Ռասսըլ իբր արտաքին գործոց պաշտօնեայ եւ ետքէն միանգամայն իբր դահլիճ պաշտօնէից: Իբրեւ առաջնորդ պատգամաւորաց դահլիճն 1854ին երկրորդ նորոգութեան օրինագիրը (reform bill) մէջ բերաւ, բայց դեռ չէր կրնար ուղածին պէս գլուխ հանել: Ասկէ ետքի տարիները Խրքմի պատերազմին նկատմամբ իր պաշտօնակիցներուն հետ չկրցաւ միաբանիլ ու պաշտօնէից դահլիճէն ելաւ, որուն վրայ շատ չտեւեց նոյն դահլիճը բոլորովին պաշտօնէն հրաժարեցաւ: Ան ատեն Լորտ Բալմերսթըն դահլիճ մը կաղմեց եւ Լորտ Ռասսըլ գաղթականութեան պաշտօնեայ եղաւ եւ քանի մ'ամիս ետքը կը տեսնենք զանիկա մասնաւոր պատգամաւորութեամբ մը վիէննայի խոսակցութեան ժողովոյն (conference) մէջ:

Աս պատգամաւորութիւնը իրեն պատիւ մը չբերաւ, հոս իր ժողովըգականութեան համբաւին մեծ մասը կորորեցուց: Բայց առ Ռեիկեան կողման առաջնորդին անվերջալ քաջասրտութիւնը շուտ մը դարձեալ իր աղիւղեութիւնը ձեռք բերաւ: Երբոր 1857ին խորհրդանոցը լուծուեցաւ, որչափ որ հակառակ կողմը զօրաւոր ալ էր նէ, քուէի մեծ առաւելութեամբ նորէն Լոնտոն քաղաքին կողմանէ պատգամաւոր ընտրուեցաւ, եւ առ մեծ քաղաքագէտը կրցաւ առջի վստահութիւնը կամաց կամաց նորէն վստաղիլ: Հիմակ դարձեալ իբրեւ գլուխ ազատական կողման կեցած է, ու անհամահաւան չէ որ նորոգութեան առջի օրինագիրը յառաջ վարողը երկրորդ օրինագիրն ալ խոթէ ու գլուխ հանէ:

Վեռ քիչ ատեն յառաջ, երբոր Տերպիի դահլիճը ինկաւ Լորտ ճոն Ռասսըլ իբրեւ արտաքին գործոց պաշտօնեայ դահլիճ մնաւ: Հիմակ առ ծանրակշիւ ժամանակուան մէջ բոլոր Եւրոպայի աչքը առ մարդուն վրայ դարձած է, տեսնելու համար թէ իր հիմնական գիրքին մէջ մինչեւ ինչ աստիճան ինքզինքը պարտական կը սեպէ այն խոստման, զորն որ իբրեւ առաջնորդ հակառակ կողման տուած էր:

ԾԱԳՈՒՄ ՄԱՍՆՈՒՆԵՐԻՆ

Գ. ՍՈՒՍԵՐ

Յակինթ (Hyacinthus. Զի-մպէ-Լ):

Յակինթ սերմամբ բազմացնելը շատ դժուարին է, թէպէտեւ անով շատ անգամ նոր նոր տեսաներ յառաջ կու գան: Ամենէն աղէկն ան է որ սերմը գեղեցիկ պարզ կամ կէտ բարդ ծաղիկներէն ժողովուի, եւ ան ալ աղէկ մը հասունանալէն ետքը, եւ նոյնը շարժական արկղներու մէջ տնկուի, որուն ի մասնաւորի փափուկ հող պէտք է: Ասով սերմը աւելորդ խոնաւութենէ դիւրաւ կը պատապարուի, որն որ մասնաւոր ձաղ սոխերուն տերեւները թուովէն ետքն անհրաժեշտ հարկաւոր է: Արկղը ձմեռը ջրաւն ազատ տեղ մը կը դրուի եւ հետեւեալ տարին Ապրիլին կամ Մայիսին նորէն բայց օգ կը հանուի: Երկրորդ տարին արկղը

մէջ ածած պղտիկ տխրերը արկղէն կը հանուին եւ ածուծու-
րու մէջ կը տնկուին, եւ այնպէս կը դարձանուին ինչպէս
տոխի ձագերը, բայց մինչեւ որ սերմանէ յառաջ եկած տոխ-
րը ծաղկին՝ երբեմն 5—6 տարի պէտք է: Աշնան բնձանակ-
ներու մէջ կ'առնուին, որոնց հողը փափուկ, այսինքն աւա-
զով խառնուած հողով պիտի լեցուին: Իսկ բնձանակներու
մէջ տնկելու ժամանակը ճշգիւ որոշելու համար, անոնց
շատ կամ ուշ ծելուն պէտք է նայիլ: Եւտով ձիւ տալու
համար, (որուն ամէն տեսակ տոխ համաձայն չեն) պէտք է
պարզ եւ կանուխ ծաղկող բարդերն բնարել, եւ Ապ-
տեմբերի մէջ բնձանակի մէջ տնկել. իսկ որոնք որ աւելի
ուշ Փետրուարի մէջ պիտի ծաղկին, Հոկտեմբերին սկիզբը
աւելի ուշ ծաղկողը Նոյեմբերի մէջ կը տնկուին: Բնձանակ-
ները՝ տնկուած տոխերով մէկտեղ կամ $1\frac{1}{2}$ — 1 տնաշափ
հողի տակ կը թաղուին եւ կամ որ լաւագոյն է, որովհետեւ
հողին տակ ամէն անգամ չիկրնար դիւրաւ ծիւրը տեսնուիլ,
քիչ մը ջրէկէն ետքը անձրեւէն ապահով օգտնուի տեղ
մը կը դրուին, եւ շատ քիչ կը ջրուին, եւ խիստ պաղէրու
ատեն չոր ներքնատուն (մաղաղա) մը եւ կամ ցրտէն ազատ
տեղ մը կը փոխադրուին: Մինչեւ որ ծելու սկսին նէ աս
տեղը կը կենան, ծելու սկսելէն ետքը, տաքցուած եւ արեւ
տեսնող խցի մը պատուհանին առջեւ կը դրուին, եւ հա-
մեմատաբար աւելի կը ջրուին: Գլխաւոր միտ դնելու բանն
ան է որ տոխերը ծելէն եւ արմատ ձգելէն յառաջ խցի
մէջ չբերուին, եւ բաւական արմատ ձգած ըլլալուն սովորա-
կան նշանն ան է որ ծիւր տոխին վրայէն դոնէ $1\frac{1}{2}$ մասնա-
շափ բարձրացած պիտի ըլլայ: — Երբեմն յակինթին
տնկերը շատ ցած կը մնան եւ հապիւ թէ երկրէն դուրս
կ'ըլլեն՝ կը ծաղկին: Աս անյաջողութիւնը զանազան պատ-
ճառներէն յառաջ կրնայ դալ. բայց զլիւստորն ան է որ
բնձանակները՝ սոխը տնկուածին պէս տաք տեղ մը կը
փոխադրուին, ուր որ հողը դիւրաւ կը ջրոնայ, եւ ստեպ
ջրէլ հարկ կ'ըլլայ: Թէ որ աղէկ փոթ չիտարուիլ նէ, աս
եղանակաւ ստեպ ջրէկէն հողին մէջ չափէն աւելի խոնա-
ւութիւն յառաջ կու գայ, նոր արմատները կը փառին եւ
տոխերը կը փճանան: Հասարակօրէն խցերու մանաւանդ
բնակուած խցերու օդը յակինթներու համար՝ որոնք բնա-
կանապէս շատ խոնաւութիւն կ'ուզեն, շատ չոր կ'ըլլայ: Իւ-
ծաղիկներուն տառնիկ անկատար ծաղկիլն ասոր հետեւու-
թիւնն է: Նոյնպէս խցերու փոշիէն պահպանելն ալ շատ
օգտակար է, անոր համար շատ անգամ թաղարներու վրայ,
զանդակաձէւ եւ վերի կողմը ծակ ապակի մը կ'անցընեն:

Հակինթը ջրոյ մէջ ծաղկեցնելու համար պէտք է կա-
նուխ ծաղկող տեսակներն առնուլ: Զրոյ մէջ թէ բարդ եւ
թէ պարզ տեսակը կ'աճին: Նոյեմբերին մէջերը տնկելու ա-
տենն է, եւ աս ատեն տնկուած սոխը տարւան վերջերը կը
ծաղկի: Թէ որ մինչեւ Փետրուարին կէսերը, ամէն շաբաթ
աս եղանակաւ մէկ մէկ տոխ տնկելու ըլլանք, ան ատեն բոլոր
ձմեռ կրնանք յակինթի ծաղիկը վայելել: — Աս դաւաթ-
ները պէտք է պատուհանի առջեւ դնել: Աւելի աղէկ կ'ըլլայ
թէ որ աս եղանակաւ տնկուած յակինթը միայն առաւօ-
տեան արեւ տեսնէ, բայց պէտք է զգուշանալ որ տոխին
արմատներուն վրան արեւ չգարնէ, ապա թէ ոչ կրնան
գիւրաւ փառիլ: Ասիկէ զգուշանալու համար՝ դաւաթին
բոլորտիքը թանձրաբարտով (մախալ-յոլ) կը պատեն: —
Ի սկզբան դաւաթին մէջ այնչափ ջուր կը դրուի, որ սոխը
մինչեւ կէսը ջրոյ մէջ ըլլայ: Արմատները աճելու սկսելէն
ետքն երթալով քիչ ջուր պիտի դրուի, այնպէս որ վերջա-

պէս ջրոյն երեսը արմատներէն միայն 1 մասնաշափ բարձր
պիտի մնայ: Զուրը դոնէ 5 օրը մէկ մը պիտի փոխուի:
Զուրը փոխելու ատեն տոխը պէտք է գաւաթէն դուրս հա-
նել, որովհետեւ արմատները կրնան փրթիլ, եւ կամ
փառիլ. այլ պէտք է սոխը քիչ մը բարձրացնել, ջուրը
դուրս թափել, եւ անոր տեղը խցի մէջ կենալով քիչ մը
տաքցած ջուր պէտք է լեցնել, որն որ գետի ջուր չըլլայ նէ
լաւագոյն կ'ըլլայ, որովհետեւ գետի ջուրը փտեցնելու
ատելի ենթակայ է: Հորի ջուրը թէ որ կծու եւ աղային մաս
չունի նէ, ամենէն օգտակարն է: Զմեռուան պաղ գիշեր-
ները, պէտք է պատուհանին առջեւէն յակինթը մէկ դի-
տանիլ, որովհետեւ ջրոյն թէթեւ սառիլը սառոյգ է տոխը
չիփճացներ, բայց ծաղկիլը շաբաթներով կ'աշայտէ:
Ծաղկին առջի կողմը ծաղկելու սկսելէն ետքը, գաւաթը
թանձրաբարտէ բնդունարանին մէջէն կը հանուի, եւ խցի մէջ
այնպիսի տեղ մը կը դրուի, ուր ոչ արեւ տեսնէ, եւ ոչ ալ
կրակարանի մօտ ըլլալով խիստ տաքնայ: Այսպիսի տեղ մը
մարդ կրնայ անոր ծաղկին գեղը քանի մը շաբաթ վայելել:
Զրոյ մէջ ծաղկեցնելը ծաղկին բնական չըլլալուն համար,
միշտ բնձանակի մէջ ծաղկողներու պէս գեղեցիկ չ'ըլլար: —
Անցեալ դարուն մէջ յակինթը աս եղանակաւ ծաղկեցը-
նելու մեծ եռանդ մը կար, եւ նոյնը ամէն տեսակ տ-
խածաղիկներու տարածելու մեծ ճիգ մը կը ցուցնէին:

ԲՈՎԱՆԴԱՎՈՐԹԻՆ ԳԻՏՈՐԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒՆԵՍԻՅ

Տնտեսական երկրագործութեան վրայ:

Տնտեսական երկրագործութիւն (economie) ըսելով
կ'իմացուի ան արուեստը՝ որուն վաճառան ուրիշ բան չէ բայց
թէ երկիրը մշակել ու ամէն տեսակ դաշտի ու պարտիզի պատու-
ները կամ բերքերն առնուլ: Տնտեսական երկրագործութիւնը
չահաւետ դիտութիւններէն մէկն է. որովհետեւ ասոր պարտա-
կան ենք մեր սննդեւան հարկաւոր եղածներն ունենալը, ու զլիւս-
ւոր եւ սառոյգ հարստութիւննա. եւ նոյն իսկ տէրութեան վաս-
տակն աս կողմանէ է:

Աղէկ տնտեսական երկրագործ (economie) մ'ըլլալու հա-
մար հետեւեալներն աղէկ հասկնալու է: 1. Պէտք է հողին
յատկութիւնը առջի նայուածքին ճանչնալ: 2. Գիտնալ թէ
ինչպէս պէտք է երկիրը պատրաստել ու դործել որ աղէկ ու
գեղեցիկ պտուղներ յառաջ բերէ. անտեսական երկրագործութեան
մէջ հարկաւոր կանոնները՝ ինչպէս նաեւ ժամանակը գիտնալ
թէ երբ պէտք է երկրագործական պատրաստութիւններն
օգտակարապէս սկսիլ. դարձեալ այլ եւ այլ դաշտային
պտուղներուն յատկութիւնները ճանչնալ ու դատաստան ընել:
3. Աղէկ տնտեսական երկրագործ մը պէտք է հասկնալ նաեւ
այգիէն, մարգագետնի ու անտառաց գործողութիւններէն,
որուն ընդարձակ դիտութիւն պէտք է: 4. Նոյնպէս անտեսա-
կան երկրագործութեան հարկաւոր եղած կենդանեաց տեսակ-
ներուն գործածելու եղանակը գիտնալ. որովհետեւ անոնց ամէն
մէկ տեսակը առանձին յատկութիւն կամ որպիսութիւն ունի-
պէտք է նաեւ աս կենդանեաց սիրական կերակուրը, ինչպէս
աւել անոնց զանազան հիւանդութիւնները, ու զանոնք դար-
մանելու կերպն ու դեղերը գիտնալ: Գարձեալ պէտք է ձի
բազմացնելու եղանակը գիտնալ. վասն զի յառ կենդանիները արն-
տեսական երկրագործութեան մէջ այնպիսի ծանրակշիւ խաղեր
ունին, որ պէտք է անոնց աղէկ ու գէշ յատկութիւնները
վրանին տեսնուած նշաններէն ճանչնալով՝ դատաստան ընել:

Տնտեսական երկրագործութեան ամենահարկաւոր գոր-
ծիքներն ու անօթներն են, սայլակ (chariot à ridelles), արօր
(charrue) որով գեղացին դաշտը կ'արօրէ. ասիկա հասարակօրէն
երկու անիւ ու մէկ առանցք ունի, որուն վրայ սայլին կազմածքը
կը հանգչի անոր վրայ ալ քեղին (le timon), արօրի կարօցը
(coudre), մաճը (manche) ու մաճին կոթը հաստատուած են.
խալը (soc) մեծ, հաստ երկաթի կտոր մըն է, որն որ երկիրը

կը պատուէ. որոյ խորհրդով, հողը տակն ու վրայ կ'ընէ: Մահն ան մասն է, որուն վրայ արօրի կորոնքը հաստատուած է ու երկաթին պատուած հողը մէկըն առնելու կը ծառայէ:

Լաւը (jong) գերանի կտոր մըն է, որն որ եղանց վրիզ կը բռնէ, որ արօրը քաշեն ու դաշտն արօրեն:

Տափալ (herse) սանդղակէ գործիք մըն է, երկաթի ակունքերով, գունդներով (motte de terre) մանրելու համար:

Աղբիւր (moulin) ցորենը աղալու գործիք մըն է, ալիւր շինելու համար: Երեք տեսակ աղբիւր կայ, ջրաղաց (moulin à eau), հողմաղաց (moulin à vent) ու բազկաղաց (moulin à bras):

Մահուլ (presse) գործիք մըն է, որով խաղողը կամ ուրիշ պտուղները կը ճմլեն անոնց հիւթն առնելու համար:

Խաբիւլ (crible) մաղ մըն է, ցորենը աղտերէն զտելու համար:

Թէ (pelle) կամ Բահ (bêche; louchet) գործիք մըն է զոր պարտիզպանները ստեղծ կը գործածեն: Ասիկակ ութը մաս լայն, տասներկու մաս երկայն տափակ երկաթ մըն է, երեք ոտք երկայն կոթով, որն որ հողը դարձնելու կը գործածուի:

Բրիւլ (houe), դարձած կամ ծռած բահ մըն է, զոր գլխաւորաբար այգւոյ մէջ կը գործածեն:

Երկաթի Բրիւլ (houe à deux fourchon; hoyau) երեք մինչեւ չորս մաս լայն, եօթը մինչեւ ութ մաս երկայն երկաթէ գործիք մըն է, պատառաքողի ձեւով, ու չորս ոտք երկայն կոթով մը: Հողը տակն ու վրայ ընելու կը գործածուի:

Տրաւիւր (գետնի սանար, rateau), գլխաւորաբար պարտիզի մէջ կը գործածուի. տունկերուն բոլորաթիւն եղած հողերը կակղցնելու գործածուածները երկաթի ակունքերով են. իսկ պարտիզի ճամբաներն ու անցքերը մաքրելու գործածուողները փայտեայ ակունքերով:

Յաւալ (serpette) ցորենի մանգաղի նման պղտիկ գործիք մըն է՝ որով ուռերը ու ծառերը կը կտրեն:

Երկրի ստացուածքները կը բաժնուին 1. Հաւաքութեան (seigneurie) կամ Աւաւալ, որուն տակ մեծ անտեսական երկրագործութեան ստացուածք մը կը պարունակուի: Աւաւալ Բաւալ (ferme; métairie) պղտիկ կալուածք մըն է, որն որ դաշտեր, մարգեր, այգիներ ու անտառներ ունի: Աւաւալ (fermier) հողատիրոջ Բաւալ կը վճարէ ագարիկ գործածութեան համար, ու կը պարտաւորի զհողատէրը իրեն բարի անտես ու աղիւ գերդաստանի հայր մը հիւրընկալել:

2. Աւաւալ (forêt) ասանք ամենէն աւելի շահարէ են. փայտի շատ քիչ ծախք կը պահանջեն, քիչ դժբախտութիւն կը կրեն ու շատ դիւրաւ ալ կը ծախուին: Փայտահատութիւնը (coupe du bois; abatement) յաջող կ'ըլլայ, երբ որ ծառերն աղէկ աճած ու խիտ են եւ դալար երեւոյթ մ'ունին: Անտառ տնկելու ու յառաջ բերելու ամենաշուտ եղանակը, աղէկ աճեցող ու արմատապաճ փայտի ծառեր տնկելն է: Այսպիսի անտառ մը տալի տարւան մէջ գործածուելու փայտ կու տայ: Բանտուէրութիւն մինչեւ երեսուն տարւան մէկտեղ աճած ծառերն խումբը անտառակ կ'ըսուի. իսկ աւելի տարեւորները բուն անտառ կ'անուանուի: Բարակ ծառերէն հասարակօրէն սրթատունկերուն նեցուկեր, ձողեր, տունկերը կապելու թելեր եւ այլն, կը շինեն. իսկ մեծ ծառերը շէնքերու, կառք շինելու եւ այլն կը գործածուին:

3. Մարգիւր (prairie): Ասանք դաշտեր են, որոնք առանց մշակելու ինքնաբոյս սեղ ու խոտ յառաջ կը բերեն զոր տարին մէկ կամ երկու անգամ կը հնձեն, ասանք բնական մարգագետիններ են: Կան նաեւ արհեստական մարգագետիններ որոնց վրայ ճարակուելու խոտեր ինչպէս են առուցու, բուրգունգական առուցու եւ այլն, կը սերմանուին. ասանք ամենաշուտ մարգագետիններն են: Գետեղբայր, լճերու, առուներու քովերն եղող մարգերը՝ բնական մարգագետիններէն երեքպատիկ աւելի խար (չոր խոտ) կու տան: Բարձր տեղերու մարգագետիններուն մասնաւոր Արեան մարգերու վրայ ամենաշուտ ու սնունդարար խոտեր կ'աճին իսկ եղալներու վրայ գէշեր: Մարգագետիններուն վրայ ամբողջ եղան կամ ոչխարի հօտեր կրնայ արածուելու հանուի: Արօր ըսելով գէշ մարգագետիններ կ'իմացուի, որն որ հասարակաց գործածութեան համար սահմանուած է:

Լէնց (étang) ցած տեղեր ջրոյ մեծ ընդունարաններ են,

որոնք թուրքով մը չըջապատուած են ջրոյն ողողէն արգելելու համար, որոնց մէջ ձկեր կը սնուցանեն ու կը բազմացնեն: Աս վախճանաւ, այսպիսի լճի մը մէջ շատ մը պղտիկ ձկեր կը գնեն: Պաղ ու վաղուն ջրով լճերու մէջ ան ձկերը կը գնեն, որոնք նոյն ջուրը կը սիրեն:

5. Եղալ (marécage) բնութիւն կ'իմացուի կեցած ջրով կտոր մը երկիր, ուր ամէն տեսակ մեծ տունկեր՝ ոփի (հալալ), եղեգ (հալալ) եւ այլն, կ'աճին: Աս եղալները կրնայ ջրանցքներու ձեւով ջուրը նուազցնելով մշակելի ընել ու պարտեղներու կամ մարգագետիններու դարձնել:

6. Զաւալ (garenne), որոշեալ երկրի մը մաս են, որոնց վրայ ճագարներ կը բազմացնեն. հասարակօրէն աս արգելոցները պատով մը փակուած կ'ըլլան, եւ անոր մէջ խնկունի (պղտիկ) ուր (հալալի ձիւն օխ), ծոթորին (պղտիկ) եւ այլն, կը տնկեն, որոնցմէ որ ճագարները կը կերակրեն: Ուրիշ շատ արգելոցներ ալ կան, որոնց մէջ ճագարները կը մեծցնեն, վերջէն նոր սերնդով մեծագոյն արգելոցները լեցնելու համար:

7. Աւաւալ (pigeonnier), աշտարակաձէ վանդակներ են, որոնց մէջ աղանդները կը պահեն:

Մաւաւալ (parc) բնութիւն կ'իմացուի ընդարձակ չըջապատուած տեղ մը, ուր կը գտնուին դաշտեր, անտառներ, մարգագետիններ, պարտեղներ, տնակներ եւ այլն: Անցքերու կամ պարտելու համար ճամբաներ ու չցանուած տեղեր ալ կը գտնուին: Մակաղատեղը կարուածքի մը ամենամեծ զարդն է, եւ շատ անգամ նաեւ ամենէն շահարէ մասը:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԷ ՈՒ ԶՈՒԱՐԱՆՈՒՐ

Լուիսթան:

Թէ որ Անգղիացւոց խօսքը ճշմարիտ է, Թէ Լուիսթան նաւուն շինուելովն ոչ միայն Անգղիայի համար նոր շահ մը, հապա նաեւ, Եթէ իրը աղէկ յաջողելու ըլլայ, ընդհանուր նաւաշինութեան ու ամէն նաւաղնաց աղբերու երթեւեկութեան մէջ նոր յեղափոխութիւն մը պիտի մտնէ, Թէ որ կ'ըսենք ասիկա ճշմարիտ է, եւ իրօք ալ ամէն հաւանականութիւն կայ աս խօսքին ստուգուելուն, արժանի է որ աս հսկայական նաւուն թէմը գետէն վար ըրած առջի ճամբորդութեանը վրայ խօսնը: Լրագիրները մեղի ծանուցին Թէ Լուիսթան Արգենտինի շին խարխիւր վերջոյց եւ յաջողութեամբ մինչեւ Վուլուիչ եւ անկէ ալ Կրէյթֆիլտ հասաւ, ուր որ գիշերն անցուց: Կառուն իտալիէն էր Մը. Աթլինսըն, որն որ համբաւաւոր է Թէմիի նաւաղնացութեան մէջ, ինչու որ չկայ մէկը որ իրեն պէս աս գետին փոստաւոր տեղերը ճանչնայ. իրեն հետ հրամանաւոր տարութիւն կ'ընէր Մը. Հարիսըն, որն որ Լուիսթանին նաւապետն էր: Ասոնց օգնական էին ուրիշ նաւապետք եւ երեք նաւապետի օգնականներ ծածկին վրայ, հրամանները ղեկավարին հաղորդելու համար (ինչու որ աս վախճանին համար արդուած ցուցակի կազմածը դեռ լմնցած չէր): Մը. Աթլինսըն իր անունը, անձամբ մեքենաներուն վրայ կը հսկէր եւ նաւուն առջեւէն ու ետեւէն չորս հասարակ շողենաւոր կապուած էին, զանկա գետին վրայ նաւաղնայի ջրոյն ուղղութեանը մէջ բռնելու համար: Գորշ մէկ մը գետը կը ծածկէր, երբ Լուիսթանին պտուտակաւոր անիւները կամայ շարժելու սկսան ու յիշեալ չորս շողենաւորներն՝ յառաջ երթալու նշանը տրուեցաւ: Գետեղբայր խիտ քիչ հանգիստ տես կար, ինչու որ ժողովուրդը աս նաւուն ճամբայ ելլելու լրով արջափ անգամ խարուած էր որ աս անգամ ալ մարդ չէր հաւատար Թէ իրօք ճամբայ պիտի որ ելլէ: Բայց լուսթանը երկայն չտեւեց: Թէմիի եղբայր Լանարն — Պրիմի եւ Կրիստիան մէջ տեղը բնակող այն երկակնեցող ժողովուրդեան մէջ կայծակի շուտութեամբ Լուիսթանին ճամբորդութեան լուրը գնաց: Բերնէ բերան աս լուրը շուտ մը տարածուեցաւ ու դեռ քառօրը մը չանցած միջոցներով հեռու տղայ մը չէր մնացած որ աս մեծ լուրը չուէ: Ամենէն յառաջ Տէփֆֆերտի բնակիչքը աղտոտ գետեղբայր թափեցան յաջող ճամբորդութիւն մաղթելու: Իսկ երբոր նաւը Կրիստիան առջեւէն կ'անցնէր գետեղբայր բազմութիւնը հաղարաւոր եղած

էր: Քիչ ժամանակուան մէջ հարկւրաւոր տեսակ տեսակ նաւեր հակադաւաւր պատեցին, որն որ անդադար ցնծութեան աղաղակներու մէջ, անկարող զինուորաց մեծ պալատին առջեւէն անցաւ: Ասկէ ետքը կու գար գետին վտանգաւոր տեղը:

Արհեստիչէն վար, ան տեղն, ուր որ գետին աջ եզերքը ճանաչային անկող կողմը մը գետին մէջ կ'երկնայ ու ձախ եզերքը Պլէքփօլի երկաթուղւոյ կայարանը եւ Լէօկրովի համալսարանը պանդուխտ կայ, ասոնց մէջտեղը գետը սուր դարձուած մը կ'ընէ: Աս անցքը նաւին կառավարներուն շատ հոգ կը պատճառէր խոզըրանէ վեր ու անհամար գրաւ դնողներ եղան թէ նաւը աս անցքէն պիտ'որ չկրնայ յաջողութեամբ անցնիլ: Գժեխտաբար ըստ ամենայնի նոյն տեղը ան գիշերը պղտիկ նաւ մը եւ անկէ քանի մը քայլ հեռու ուրիշ անպիտան երկկայմ նաւ մը խաբիսն նետած կեցած էին: Լեւիաթան ասոնց առջեւ հարկադրեցաւ կանկ առնել մինչեւ որ աս դաժաճները մէկդի երթան: Բայց ան հոսանքին մէջ յանկարծ կանկ առնելը դիւրին բան չէր: Ետեւի շոգենաւներուն երկու շուաններն ալ աս գործողութեան ատեն փրթան, եւ թէ աս րոպէս հակադաւաւր ինք զինք ջրին հոսանքին թողուր, նաւին ետեւի կողմը դէպ ի աջ եզերք խրելով կրնար իր երկայնութեամբը գետին լայնութեան թիւնը գոցել: Ան ատեն տեսնուեցաւ որ աւելորդ զգուշութեամբ թիւն չէր Լեւիաթանին շոգին պատրաստ բռնելը, եւ մի եւ նոյն ատեն երեւցաւ թէ ինչպէս իր մեքենաները եւ զեկը աւանկ ճշգիւ նաւապետին հրամանին կը հնազանդին, ինչպէս ամենէն ընտիր չէնքով հասարակ շոգենաւ մը: Այնթարթի մը մէջ ահաւոր պտուտակը իր մէկալ անիւներուն հետ մէկտեղ շարժելով կամաց կամաց հակադաւաւր ետեւի կողմը վտանգաւոր եզերքէն հեռացուց եւ հրամանատարին երկրորդ ձայնը նաւը յանկարծ կեցուց: Երբ միջոցին մէջ երկու պղտիկ նաւերը մէկդի քաշուեցան ու յաղթ նաւը սկսաւ դարձաւ գետեզերքը կեցող հազարաւորներու ցնծութեան աղաղակին մէջ վեհաբար գետէն վար քալել: Աս դէպքը, որուն մէջ կրնար աս հակադաւաւր փճանալ ու թէ մը գետին անցքը խաբանել, 13 րոպէէն աւելի տեւեց: Պլէքփօլէն վար ալ գետ կային վտանգաւոր տեղեր, աւաղակոյտ, ծանծաղ ու անկանոն հոսանքներ, օակայն աս ամէն տեղերէն ալ առանց արգելքի անցաւ Լեւիաթան: Ամէն դառնալու տեղերը զարմանալի ճշգրտութեամբ իր զեկին կը հնազանդէր եւ ամէն ծանծաղ դիւրութեամբ կ'անցներ, ինչու որ առջեւի կողմը 22 օտնաչափ ու 3 դժաչափ ջրի մէջ կը մտնէ, ուր որ մինչեւ 24 օտնաչափ ջրի մէջ խորունկութիւն ունեցող նաւեր ալ կրնան թէ մը վրայ նաւարկել: — Առջեւի առջեւ թէ մը ընդարձակ լայնութիւն մը կ'առնէ: Լեւիաթան հոս հասնելէն ետեւ ալ ամէն վտանգները անցուցած էր: Կարձեալ հոս ալ գետեզերքը հետաքրքիրներով լեցուած էին ու նաւակորէն եւ նաւարանի բակէն 10.000 գործաւոր ու նաւաղ պրանչիլի նաւը առջեւէն անցած ատեն անվերջանալի շարժում ձայներով զանդիւր հողմներէն, նոյնպէս անոր դիմացն յանդիւրդ ամէն նաւը ու շոգենաւը քովէն անցած ատեններն իրենց ուրախակցութեան աղաղակը կը լսեցնէին: Ասանկ Լեւիաթան ողջ առողջ Արեւիկէն հասաւ: Հոս խաբիսն նետեց հանգչելու համար, որպէս զի երկրորդ օրը դէպ ի թէ մը գետեզերքէն ճաբան շարունակէ: Աս հրաշակերտ նաւը թէ որ բաց ծովու վրայ ալ երես ճերմկեցնէ նէ, քիչ ատենուան մէջ իրեն եղբայրներ ու քոյրեր ալ կը ստանայ: Բայց իրեն եղբարքը հարկաւ այն ընդհանուր մտադրութիւնը չեն կրնար գրգռել, զորն որ ինք գրգռեց: Ինք անդրանիկ դաղափարին ներկայացուցին է:

Լեւիաթանին մէկ կաթսային պայթելուն եւ անկէ յառաջ եկած փառն ինչպէս նաեւ ճամբորդութեան շարունակութեան վրան կը խօսին:

Գաւ անգլի:

Եփած սառույց:

Քանի մը տաք երկիրներ սառույցը շատ սիրական առարկայ եւ վաճառականութեան նիւթ եղած է: Հարուստ մարդ մը, որ Ափրիկէ կը բնակէր, ամերիկացի նաւերէն սառույց կը նէ եւ տուն խաւերով իր խոհարարին կը հրամայէ որ ցորէ:

կուան կերակրոյն համար պատրաստէ: Խոհարարը որովհետեւ ասանկ բան տեսած չունէր, կը մտածէր թէ ինչպէս եփէ: Արջապէս պատրաստ եղացած ջուր ունենալով ընելիքը կ'որոշէ, եւ տաք ջրոյն մէջ կը նետէ: Այսօրուան կերակրոյ աւան, աղանդերը (շէրէշ) լմննալէն ետքը. «Հիմայ կրնաս», կ'ըսէ տեղը խոհակերին «սառույցն ալ բերել»: — Չիկայ: — Ինչ չիկայ, ինչպէս կրնայ ըլլալ: — Եփելու համար կաթսայի մէջ դրի, քիչ մը վերջը համը նայելու համար կաթսան բացած ատեն մէջը բան չկար, փախած էր: Խոհակերն աս անմտութիւնը գինոյ շշի հարուած մը գլուխն ընդունելով քաւեց:

Հարուստ ժառանգութիւն մը:

Հիւսիսային անուամբ Գերմանացի մը, շատ մարդու պարտք ունենալով աւստրիական պատերազմական նաւու մը մէջ ծառայութեան կը մտնէ, որպէս զի պարտատեւարը թանխանձէն ազատի: Հոն քանի որ հետը առած Բուրգերը գրպանին մէջ կը հնչէին ամէն բան աղէկ ըստ հաճոյից կ'երթար: Բայց երբ որ անոնք սպառեցան եւ նաւը Պանադին ճանաչային կողմերն էր, եւ ինք օգոյն անպիտանութենէ տենդէն բռնուեցաւ, ոչ որ զինքը կը մտածէր: Հիւսիսային տեսաւ որ մահը կը մօտենար, եւ ուզեց որ խաբէութեամբ մը, գոնէ կենացը վերջի ժամանակը քաղցրացնէ: Փառտափանը կանչել տուաւ եւ հետեւեալ եղանակաւ կտակ ըրաւ: «Իմ բոլոր ստացուածքս իմ գնդոյս պաշտօնակալներուն կը թողուի 15.000 ֆիրլին զօրավարին, 10.000 գնդապետին, ամէն մէկ հարկւրապետին 5000, իր զօրաբաժնի հարկւրապետին 8000, վերին տեղակալին 4000, ստորին տեղակալին 2500, զօրաց երէցին 2000, իսկ փաստափանին 3000: Աս կտակը մինչեւ իր մահը լուծութեան կընդ տակ պիտի մնար: Չկայ աշխարհքիս մէջ հիւսիս մը, որ իրեն պէս աղէկ հոգացուած ըլլայ: Գեղեցիկ անկողին, ամենափափուկ բարձր, ամէն անսակ փափուկութիւններ, պարզեւներ, սիրալիր խօսքեր, միւլթարուլթիւններ բնաւ չպակոցան: Հիւսիսային կենացը վերջի ամիսը ասանկ անցաւ: Մահուանէ ետքը, մէկը իրեն համար դամբանական գեղեցիկ ծառ խօսեցաւ, պաշտօնակալին մէկը իր գերեզմանին վրայ բանաստեղծական ծաղիկներ կը ցանէր: Որոշուեցաւ նաեւ որ գերեզմանին վրայ մարած ջահով մը եւ տակը «Միւլթարուլթիւն» լուծուածքով, խօսքերով գերեզմանաբար մը կանգնեն: Բայց գժեխտութեամբ երբոր զինուորականը իրենց ժառանգութիւնը առնելու համար գրած էին, Աւստրիայի գետապանէն պատասխան ընդունեցան թէ, մեռնողը պարտք կը հարցնէր նէ, ունի, իսկ գրած կը խնդրէր նէ, ամենեւին չունի:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

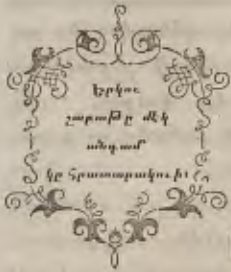
Տնկերն աղէկ ամեցնելու եւ պտուղները շատ մեծցնելու հիւրով:

Բեղդիացի արհեստաւոր պարտիզան մը 1 1/2 ֆուտ ծրծրմոյ թիւն 1 ֆուտ ջրոյ հետ խառնելով, տնկերը աճելու սկսեցին ետքը, արեւ չեղած ատեն նոյները երեք զանազան անգամ նոյն հեղուկով ջրելով, տնկերը խիստ կ'աճեցնէ եւ հակա պտուղներ յառաջ բերել կու տայ:

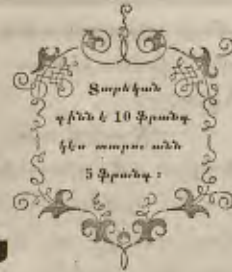
Խոհուլին համամը պահելու եղանակ:

Խոհարար եւ ծեծուած խահուէն, երկայն ատեն մնալու ըլլայ, միշտ ցնդմամբ իր համեմաւոր նիւթը կը կորսնցնէ: Աս կորստեան առջեւն առնելու համար, խահուէն կամ ծեծեւէն ետեւ 50 չափ կամ լիտր խահուէի մէջ 1 1/2 չափ կամ լիտր շաքար վանի (շէրէշ շէրէշ) դնելու է: Աս շաքարն անվերջապէս խահուէին համեմաւոր նիւթը (Aroma) իրեն կը քաշէ: Քանի մը վաճառականներ, աղէկ խահուէ ծախող ըլլալու անունն աս գիւտին պարտական են:

ԵՌՌՌՌՍ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 23.

1859

Բ. ՀԱՏԱՐ

Յ Ա Ր Ո Յ Խ Ղ Ի Կ Ը
Կ Ա Ս
Գ Ի Պ Ո Ւ Ը Բ Կ

ստուծոյ փառք,, գոչեց Պէր-
դային հայրը եւ Աստուծոյ
շնորհակալ կ'ըլլար: «Ուրեմն
իմ սիրելի Պէտադաս եւ Գունոս,
պրող ամրոցին փլատակներուն
տակը չմնացին,,:

«Չէ, սիրելի տէր,, կրկնեց
Քուրդ արտասուօք «անոնք բոցի ճարակ չեղան. բայց
թէ անկէ ետքն ինչ եղան, չեմ գիտեր: Կը յուսանք
որ աղէկ վիճակի մէջ ըլլան, որովհետեւ Աստուծոյ
ամէն բան կարելի է,,:

«Մենք տղոց պոռալովը մատնուեցանք, եւ թըշ-
նամին զմեզ փնտռելու սկսաւ: Խոհեմ մատուանա-
պետին խորհրդովը մենք անոնցմէ բաժնուեցանք, մէկն
աս, մէկալն ան կողմը,,:

«Ես Պէրդային բերանը՝ որ կու լար խցեցի,
որպէս զի առանց իմացուելու հեռանանք: Երթալով
անտառի մէջերը կը թափանցէի, եւ խեղճին ձեռ-
քերն ու ոտքերը եւ նոյն իսկ երեսը՝ իմ մեծ ցաւովս
փուշերէն կը վիրաւորէին: Երբոր կը տեսնէի որ
աղջիկն աս անհանգիստ դրից մէջ կը դողդղար սիրտս
կ'արիւնէր, որովհետեւ խեղճը կտաւէ բարակ գիշե-
րուան զգեստ մ'ունէր, եւ գիշերն ալ կ'ծու պաղ
էր: Կը ջանայի որ կրծոցս վրայ բռնելով եւ իմ վե-
րարկուաւս ծածկելով պատսպարեմ: Քիչ մը ետքը
խեղճը բազկացս մէջ քնանալու սկսաւ, ասոր վրան
ուրախացայ,,:

«Ղուտուան լոյսը դեռ չծագած, ես արդէն
ամրոցէն քանի մը մղոն հեռացած էի: Ածխագործի
մը կնիկը՝ որովհետեւ աս աղջկան հասակովն ու մեծու-
թեամբ աղջիկ մ'ունէր, անոր զգեստէն կոկիկ զգեստ
մը տուաւ եւ Պէրդային հագցուցի: Ես ալ իմ նշա-
նազգեստս ածխալաճառին հետ փոխեցի եւ ասոր

փոխարէն քսակիս մէջ որչափ որ ստակ ունէի ամէն
ալ ածխագործին ձեռքը լեցուցի: Աս ընեւէս ետքը
եւ ածխագործ մը կը համարուէի, իսկ Պէրդա իմ
զաւակս կը կարծուէր: Ասով ճանչցուելէն ապահով
եղայ,,:

Ղէպ ի Գիպուրկ ճամբայ ելայ, որովհետեւ
Գիպուրկին որսորդը իմ ազգականն էր, եւ ես անոր
քովն ապահով տեղ մը գտնելու յոյս ունէի: Շատ
տաժանելի աշխատութեամբ հոն հասայ, եւ երբոր
անոր ո՛վ ըլլալս իմացուցի, զիս մեծ սիրով ընդու-
նեցաւ: Անի զիս իմն համարուած աղջկով մէկտեղ
եղայր Գլաւսին տարաւ, որուն վրայ՝ առջի տեսնուե-
լուս մեծ վստահութիւն ունեցայ: Աս երկու բարի
մարդիկներուն իմ գաղտնիքս վստահելու չքաշուե-
ցայ, եւ նոյն գաղտնիքը մինչեւ աս օրս անոնց ծոցին
մէջ մնաց: Եղբայր Գլաւս ինծի խորհուրդ տուաւ
որ դեռ քիչ մ'ալ աղբականիս քով իբր ածխա-
գործ կ'ենամ, եւ աս ծպտեալ խաթունիկն իբր իմ
զաւակս ձեւացընեմ: Ես ան խոհեմ մարդուն խոր-
հրդոցն անսացի, եւ ոչ որ վրաս կասկած մը կ'ունե-
նար, նոյն իսկ Գիպուրկին դքսական ընտանիքը բան
մը չկուահեց: Ես որովհետեւ գիտէի թէ Գիպուրկ
ձեր սրտակից բարեկամն էր, կ'ուզէի աս գաղտնիքն
անոր մերկանալ, բայց եղբայր Գլաւս ու իմ ազգա-
կանս իմ խորհուրդս փոխեցին: Խաթունիկը, կ'ընէին,
ամէն վտանգէ ազատ կ'ըլլայ, թէ որ բոլորովին ծա-
ծուկ պահուի, եւ մեր գաղտնիքը որչափ որ քիչ մարդ
գիտնայ, այնչափ ապահով կը մնայ: Ես ածխագոր-
ծի զգեստովս ու անուամբս, աղբականիս քով տարի
մը կեցայ, եւ հոն իմ զաւակովս շատ աղէկ ընդու-
նելութիւն գտայ: Պէրդա խաթունիկն՝ որովհետեւ
դեռ շատ պզտիկ էր, քիչ ատենուան մէջ ծնողքը,
եղբայրը, տունը եւ ամէն առջի յարաբերութիւնները
մոռցաւ: Եւ առջի օրն անմիջապէս «Մարիամ», ա-
նունն ընդունելով իր բուն անունն ալ մոռցաւ: Ինք
զիս հայր կ'անուանէր, եւ աս անունը ինծի շատ
քաղցր էր: Իմ ազգականիս կնոջը քոյրը քովն էր
եւ աս աղջիկը առաքինի անձ մըն էր եւ Կատարինէ
կը կոչուէր, եւ անային բաները բոլոր ինք կը հոգար:
Կատարինէ Մարեմայ վրայ մեծ սէր ունեցաւ եւ ա-
նոր մայրութիւն կ'ընէր, այնպէս որ Մարիամ զինքը

միայն մայր անուամբ կը կոչէր: Եւ իրօք ալ Մարիամին կը թուած լիներ հոգալովն աս անուան արժանի եղաւ:»

«Տասնութը ամիս Ս. Վալենտին բնակելէս ետքը դժբախտութեամբ իմ ազգականս կորսնցուցի: Եօթանասունուհինգ տարեկան մեռաւ, որուն վրայ ամէնքն ալ եւ նոյն իսկ Գիպուրկին ընտանիքը կը ցաւէին: Անոր մահունէ ետքն անմիջապէս ես անոր տեղն անցայ, եւ ետքէն իմացայ որ ես աս պաշտօնս հանգուցելոյն պարտական եմ եղեր: Ազնուական ծերն, իմանալով որ վախճանը մօտեցած էր, իր տեղը զիս դքսոյն յանձնելու է, եւ ասով իր մեռնելէն անմիջապէս ետքն ես իր պաշտօնն առի: Բայց իմ առջեւ ասոր վրայ բան մը չէր խօսած: Ես աս պաշտօնը հանգարտ խղճով վրաս առի, որովհետեւ ինչպէս գիտէք, անտառային գործքերէն քիչ մը կը հասկընամ: Բարի կատարինան քովս պահեցի, եւ հաստատուն միտքս դրի որ չիկարգուիմ, որպէս զի իմ հոգացողութեանս նպատակը միայն Մարիամ ըլլայ: Ինք ամենայն բարի կը թուած լիներ զարգացաւ ու աճեցաւ, եւ ասոր ի մասնաւորի գործակից եղաւ նաեւ եղբայր Գլաւս: Մեր բոլոր ուրախութիւնն ինքն էր: Եւ կը ցաւիմ որ բարի կատարինա աս ուրախակի գէպքին չհասաւ: Բայց ան ազնուական հոգին իր սրտի զարուծեանը վարձքը, խաղաղութեան երկրի վրայ ստացած է:»

«Ինչ որ իմ զաւկիս ըրաւ, Աստուած իրեն հարկւարապատիկ հատուցանէ, կ'ըսէր Պէրդային հայրը, «քեզի ալ, սիրելի քուրդ, քեզի, եղբայր Գլաւսին եւ իմ որբ մնացած աղջկանս ամէն բարիք ընողն երուն վարձքը պիտի չպակսի: Սիրելի քուրդ եկուր բազկացս մէջ, եկուր որ զքեզ գրկեմ, եւ այսուհետեւ զիս քու բարեկամք եւ եղբայրդ, չէ թէ տէրդ անուանէ: Որովհետեւ քսան տարիէ ի վեր իմ դըստերս հայրութիւն ըրիր, եւ զանի քու կը թուած լիներ հրեշտակ մ'ըրիր: Քեզմէ աւելի ո՞վ արժանի է «եղբայր, եւ բարեկամ», անուան:» Աս խօսքերով քուրդը գրկեց եւ աչքէն շնորհակալութեան արցունքներ կ'իջնային: Գուրդ ալ, զինքը դըսի մը բազկաց մէջ զգալով, լալը չէր կրնար բռնել: Բայց տիրոջը դրած պայմանը յանձն չառաւ, այլ միշտ տիրոջը հետ իբր ծառայ կը վարուէր: Եւ տէրն ալ թոյլ կու տար:

Պէրդա ալ կ'աղաչէր հօրը, որ թոյլ տայ՝ իր կեանքը փրկողին ասկէ ետքն ալ «հայր», կանչելու, եւ անոր արգիլէ որ իրեն «խաթունիկ», չկանչէ այլ զինքը կամ Մարիամ եւ կամ Պէրդա անուանէ: Եւ որովհետեւ աղաչանքն ընդունուեցաւ, Պէրդա ուրախութեան գոչեց. «Ո՛հ, ինչ երջանիկ եմ հիմա, երկու բարի եւ սիրելի հայրեր ունիմ:»

Ետքն ալ իրենք զիրենք ուրախութեան տուն, եւ հիւանդ ու դժբախտ ծերունին աս վայրկենիս մէջ իր բոլոր ցաւերը մոռցած էր, ոչ ինք եւ ոչ մէկալ ներք կը յիշէին թէ աքսորեալ կամ դատա-

պարտեալ մըն էր: Սիրտը ուրախութեամբ, եւ առ Աստուած շնորհակալութեան զգածմամբ լեցուն էր:

«Ի՞նչ սիրելի տէր, կ'աղաչէր քուրդ, «քիչ մը կերակուր կերէք, քիչ մը բան խմեցէք որ զօրանաք, ապա թէ ոչ տկար կը մնաք:»

«Չէ սիրելի քուրդ, արդէն զիս բաւական զօրացած կը զգամ», կ'ըսէր ծերունին: «Ուրախութիւնը զիս զօրացուց: Եւ արդէն այնչափ վրայ եկած եմ որ ձեր երկուքին օգնութեամբ կամաց կամաց վարձեր խաղաղ բնակութիւնը կրնամ իջնալ: Բայց մեծաղօր Տէր, ինչ կ'ըսեմ, ես բոլորովին մոռցայ որ դատապարտեալ մըն եմ:» Ասոր վրայ թախծութեան արտասուք մ'աչքէն վաղեց, որ ուրախութեան արցունքները խղճեց:

Քուրդ ու Պէրդա կը ջանային որ զինքն հանգարտեցնեն, եւ քուրդ անոր իմացուց որ Ս. Վալենտինի մատրան տակի կամարին մէջ զանի պահելու յատակագիծը չինած են, եւ աս բանս մինչեւ որ Աստուած շնոր օգնութիւն մը խաբէ կրնան շարունակել: Այնչափ աղաչեցին, որ ծերունին անոնց աղաչանցը զիջանելով, մէկտեղ վարի դաշան իջաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի

Վալենտինի դուքսը զինքն զինքն

Վալենտինի դուքսը հիմայ Ս. Վալենտինի մատրան ստորերկրեայ կամարներուն տակը կը բնակէր, եւ ամենեւին ասոր վրայ կասկած ունեցող մը չէր: Գուրդ ու Պէրդա նոյն տեղը քիչ ատենուան մէջ մաքուր բնակարանի մը դարձուցած էին: Օրուան մէջ երբեմն քուրդ, երբեմն Պէրդա եւ երբեմն բարեպաշտ եղբայր Գլաւսն անոր քովն էին, եւ այսպէս օրուան երկայնութիւնը զգալի չէին ընել: Գիշեր ատեն երբքը մէկտեղ հոն կ'երթային եւ շատ անգամ մինչեւ կէս գիշեր քովը կը մնային: Զանի այնպէս կը խնամէին որ քիչ ատենուան մէջ մարմնոյն զօրութիւնը վրան եկաւ: Գուրդ ու Պէրդան քանի կը տեսնէին որ դքսին այտերը իր բնական կարմրութիւնը կը ստանային, ճակատը կը զուարթանար եւ աչքերը կը փայլէին, ուրախութիւնն անեղը կ'ըլլար, եւ շատ անգամ աչքերնին ուրախութեան արտասուք կը լեցուէին: Գուրդն ալ իր վիճակին լաւագուշտաւ նալը ներքին շնորհակալութեամբ կը ծանշար եւ ամէն օր աղօթքով Աստուծոյ շնորհակալ կ'ըլլար:

Գուրդը, որովհետեւ առջի գիշերն ըրած ծամբ բորդութեանէն յոգնած էր, եւ պէտք էր որ հանգչէր, անոր համար երկրորդ գիշեր իր պատմութիւնը պատմեց. բայց աս պատմութեան եղբայր Գլաւս չըրցաւ ներկայ գտնուիլ, որովհետեւ նոյն գիշեր քովը ուխտաւոր մը կար:

«Ի՞նչ եւս արքայութեալ եւ դատապարտեալ մըն եմ», այսպէս սկսաւ դուքսն իր պատմութիւնը «բայց թէ որ սիրելի Պէրդաս ու Գուրդն ալ քովս ըլլային, կամ գոնէ անոնց վիճակը գիտնայի, աւելի երջանիկ կ'ըլլայի: Բայց Աստուծոյ աստ եւ այժմ ինչի շնորհածովն ալ գոհ եմ, որուն արդէն յոյս չունի:

“Դուք սիրելի Քուրդ երեկ իրիկուն զարհուրելի բաներ պատմեցիր զորոնք ես չէի գիտեր, գիտցածս միայն այսչափ էր որ ամրոցս աճիւն դարձած է: Ես միշտ անանկ կը համարէի եւ ամենեւին չէի տարակուսեր որ ամուսինս ու զաւակներս ամրոցին փլատակներուն տակը մնացած, եւ իմ հաւատարիմ ծառաներս սպաննուած են: Բայց հիմայ՝ իմ սիրելիներս երբեմն նորէն տեսնելու յուսոյն կայծը սրտիս մէջ վառեցաւ: Բայց Աստուծոյ կամքն ըլլայ”:

“Պէ՛տէի դատաւորներն ինծի եւ իմ ընտանեացս հետ շատ անգթութեամբ վարուեցան, եւ ես ալ, սիրելի Քուրդ քու կարծիքէդ եմ որ անոնք վատ մարդիկներ ըլլալով, ասպետ անուան արժանի չեն: Ի՛նչ որ ամրոցս կործանելու ատեննին զքեզ զարմացուցած է նէ, անոր վրայ կրնամ քեզի քանի մը մեկնութիւններ ալ տալ: Զարմացած էիր թէ ինչպէս ամրոցին գաւիթն յանկարծ թշնամեաց բազմութեամբ լեցուեցաւ, եւ կարծես թէ գետնէն ելած են կ'ըսէիր: Իրօք ալ համարածիդ պէս է: Ամրոցիս մէջ՝ պզտիկ բնակարան մը կար, որուն գետնին վրայ աննշմարելի գուռ մը կար, որ հողով ծածկուած ըլլալով մարդ չէր կրնար կռահել: Աս դռնէն քարէ սանդղէն վար կամարի մը տակ կ'ինջնուէր եւ աս կամարէ անցքը անտառի մը մէջ կը հանէր, որուն ժայռուտ ծայրը մացառներով ծածկուած էր: Աս ծամբան, փախչելու համար ձեր բռնած ծամբէն շատ հեռու է: Առջի ծամբան Քէ՛տէի դատաւորաց՝ իրենց փախճանին հասնելու համար աւելի օգտակար էր քան թէ վերջինը: Աս ծամբան միայն մէկ ծառայիս ծանօթ էր, որ ի սկզբան հաւատարիմ ըլլալով, վստահութեան արժանի եղած էր, եւ ետքէն անհաւատարմութեամբ իմ քովէս ելած էր: Աս ծամբան մատնողն, եւ ուխտաւոր ձեւացողը, միայն աս չուտ մարդը կրնայ եղած ըլլալ, որուն ես անհամար բարութիւն ըրած եմ, եւ ինծի հետ ասանկ անպիտան վարուած է”:

“Արեւմն աս անպիտան մանիչը Գաղմիրն էր, գոչեց Քուրդ զարհուրանօք: “Ի՛նչպէս եղաւ որ զինքը չիճանչցայ: Ինծի անանկ կու գար որ ուխտաւորին ձայնը ինծի ծանօթ ըլլայ: Ա՛խ, եթէ որ ան չարագործը ի սկզբան ծանչցած ըլլայի նէ, շուտով բանը կը լմնցնէր”:

“Դ՛մ ամրոցս խաբէութեամբ առնուած եւ կրակի տրուած ատենը ես ապահով տեղ էի, յառաջ կը տանէր դուքսը “Թէ ինչպէս եւ ո՞ր ապահովցած էի, եւ թէ ի՛նչպէս եղաւ որ դուք զիս Գիպուրդի փլատակներու մէջ գտաք, աս ամէն բան ձեզի համար գաղտնիք մըն է, եւ աս գաղտնիքը հիմայ ձեր վրայէն կ'ուզեմ բառնալ”:

“Աս իմ հայրենի երկրէս փախած ատենս անմիջապէս խիտ անտառներու եւ անծանօթ ծամբաներու զարկի: Շատ անգամ հարկ կ'ըլլար որ ձիէն վար իջնալով, սրովս ինծի ծամբայ բռնայի: Աստուծոյ շնորհակալութիւնս ան էր որ օդը պայծառ էր,

ապա թէ ոչ ձիովս մէկտեղ անգնդոյ մը մէջ կ'իյնայի եւ մահս անհրաժեշտ էր”:

“Արկայն ատեն ասդին անդին թափառելէն ետքը, վերջապէս անտառէն դուրս ելայ. ծամբաս գեղեցիկ եւ մեծ դաշտ մը կը հանէր: Հոն իմացայ որ գլխաւոր ծամբէն քանի մը հարիւր քայլ հեռու եմ: Որովհետեւ աս դրից մէջ ապահով չէի, մտածեցի որ նորէն անտառային ծամբայ մը բռնեմ: Բայց նոյն ատենս՝ դէպ ի ինծի մտեցող ձիերու ոտնաձայն կը լսէի: Չիս կեցուցի եւ չորս կողմն նայելով, հեռուէն քանի մը ասպետներ տեսայ: Իրենք ալ զիս տեսած պիտի ըլլան, որովհետեւ յանկարծ գլխաւոր ծամբան թող տալով, շիտակ վրաս վազելու սկսան”:

“Տէր Աստուած, բանս բոլորս կ'ըսէի, ձին դարձուցի մտրակը զարկի, եւ ամենայն արագութեամբ մի եւ նոյն ծամբով նորէն անտառ մտայ: Ասպետներն ետեւէս կը վազէին եւ կորուստս անհրաժեշտ կը համարէի: Արեւապէս խիտ անտառը զիս ծածկեց, եւ ասպետները զիս կորսնցուցին: Ի սկզբան միտքս դրած էի որ ասպետական դիրքս վար չթողում եւ զիս արեանս մինչեւ վերջի կաթիլը պաշտպանեմ: Բայց ամուսինս ու տղաքս միտքս կու դային, եւ ամօթալի բանտարկելութիւն եւ չարագոյն եւս գլխաւորութիւն մը միտքս կու գար: Անոր համար որոշեցի որ խիտ անտառի մէջ ոտօք յառաջ երթամ եւ ձին ազատ թողում: Աճապարեցի վար իջայ, ձին հրեցի որ հապճեպով քովէս փախաւ, եւ ես անտառին խտագոյն կողմը զարկի: Ասպետները զիս ձիուն հետ կարծելով սկսան ձին հալածել, եւ ասի ինծի բարեբախտութիւն մըն էր: Աս վայրկենիս մէջ մէկհատիկ բաղձանքս ան էր, որ ասպետները երկայն ատեն իմ երիվարիս չկրնային հասնիլ: Բաղձանքս կ'երեւայ որ եղաւ, որովհետեւ ձիու ոտնաձայնը դադրեցաւ: Ես միշտ ալ զարնելով, երթալով անտառի մէջ խորունկ կը թափանցէի, եւ սրովս ծամբայ բանալը կը շարունակէի: Աւր որ ոտքի ծամբայ մը կը տեսնէի, անկէ կը փախչէի, որովհետեւ ամենեւին տեղ մը ապահով չէի, ինչու որ շատ հաւանական էր որ անոնք ամէն ծամբով ետեւէս իյնային: Աս տեղն որովհետեւ ինծի անծանօթ էր, չէի գիտեր որ ինչ ուղղութիւն պէտք եմ բռնել: Որչափ որ անտառի մէջ կը թափանցէի, այնչափ ալ մթութիւնը կը կօխէր, որովհետեւ անտառի մէջ գտնուած գրեթէ հարիւր տարւան կաղնիները, իրենց տարածեալ ձիւղերովը աստեղազարդ երկինքը կը խափանէին: Քանի մը տեղ ալ քովէս անցնող վայրի անասուններէն ալ սարսափեցայ: Խիտ մացառներու մէջ մեծ աշխատութեամբ կը մօնէի, եւ ծանր հագուստս ալ ինծի շատ արգելք կ'ըլլար: Արեւապէս առտուան լոյսը ծագելու չսկսած, ես արդէն քանի մը մղոն յառաջացած էի: Արեգակը ծագելով, իր բարերար ծառագայթներովը խիտ անտառէն ներս թափանցած ատենը, վրաս մեծ ուրախութեան մ'եկաւ, ծուր գրի

եւ կ'աղօթէի: Աղօթից մէջ մեծ միտքաբերութիւն գտայ, եւ նորէն ճամբաս յառաջ տանելու սկսայ: Ինծի կ'երեւար որ երթալով անտառին աւելի ներսերը կը թափանցէի, եւ չորս կողմն վրաս զարհուրանք կը բերէին: Յորհուրդիւս, քաղցս ու ծարաւս, նոր ու զարհուրելի դժբախտութիւն մը միտքս կը բերէին, որ եր նոյն վայրերն անտառին մէջ եւ այնպիսի եղանակի տակ, քաղցէն ու ծարաւէն ինչալ ու մեռնիլ: Զօրութիւնս լքանելու սկսաւ, քունս վրաս կը տիրէր, բայց գիտէի ալ որ մէյ մը քնանալու սկսէի, ալ պիտի չարթննայի: Մէյ մ'ալ անտառային բլրակի մը հասայ, մեծ աշխատութեամբ վրան ելայ: Արտաքոյ կարգի յոգնած էի եւ գետինը ինկայ, եւ անշուշտ յաւիտենական քունը զիս պիտի գրկէր, բայց յանկարծ տաւիղի (սանդուղի) անուշ ձայն մը լսեցի: Եւ գործւոյն ձայնը շատ սիրուն պարական ձայնի մը հետ կը խառնուէր:

“Տէր Աստուած, աս ի՞նչ է կ'ըսէի: Արդեօք դուն երկինքէն ինծի հրեշտակ մը կը խաւրես որ զիս մերձաւոր մահուրէն փրկէ: Աս ըսելով ամէն ճիգն ըրի եւ նորէն ոտք ելայ, եւ վրաս նորէն ոյժ եկաւ եւ ընդամացած անդամներս զօրացան: Սկսայ գէպ ի ան սիրուն ձայնին ուղղութիւնը վաղել: Եւ քիչ մ'ալ յառաջ երթալով ժայռի մը խողով հասայ, ուր ան երկնային երաժիշտը նստած էր, մոռնեցէք մէյ մը ուրախութեանս մեծութիւնը: Աս երաժիշտը շուրջ քառասուն տարեկան շնորհալի մարդ մըն էր: Իր երկայն ու գորշ մազերը, ուսերուն վրայ ինկած էին: Անպարտաւոր գունատած էր, եւ մեծ ցաւերու հետքերն անոր վրայ դրոշմուած էին: Զիս յանկարծ տեսած ատենը արցունք մը աչացը մէջ կը փայլէր, եւ նոյն վայրկեան մէջ զարհուրեցաւ, տաւիղը գետինը դրաւ եւ դիմացս ելաւ, ”:

“Տէր ասպետ, աս անմարդի տեղն ի՞նչ գործք ունիք, կ'ըսէր եւ զարմացած աչօք զիս կը դիտէր: Անշուշտ ճամբանիդ մոլորած էք, եւ աս զարհուրելի անտառէն դուրս ելել կ'ուղէք: Որովհետեւ չորս տարի է որ աս անտառին մէջ դեռ մարդ տեսած չեմ, ”:

“Աս մոլորեալ եւ նաեւ դժբախտ մէկն եմ, եւ ձեր հիւրընկալութիւնը կը խնդրեմ, էր իմ պատասխանս: Գուք աս զարհուրելի անտառին մէջ, ուր մահս անհրաժեշտ էր, իբր հրեշտակ մը երեւցաք, ”:

“Հատուրախեմ, պատասխանեց միայնակեացը, “որ Աստուած զիս իբր գործի մը ձեռք առեր է, աս առանձնութեան մէջ մէկ դժբախտ եղբօրս կենանք փրկելու համար: Բարով եկաք, իմ հանգարտիկ այրս մտէք, ”:

“Այսպէս ըսաւ միայնակեացը եւ զիս իր հանգարտիկ բնակարանը տարաւ: Աս այրը նեղ եւ երկայն եւ համեստ բնակարանի մը դարձուած էր: Այրը դուռ մ'ունէր, որ կը գոցուէր, եւ դրան քովն ալ պղտիկ պատուհան մը կար, որ դուռը գոցուած ատեն այրը կը լուսաւորէր: Այրին ներսի կողմերն էր միայնակեցին անկողինը, որուն բոլոր եւթութիւնը

չորցուած մամուռէ կը բաղկանար: Այնչափ ընդարձակ էր որ իրեն ալ, ինծի ալ կը բաւէր: Եւ ինք մեծ ուրախութեամբ զիս մասնակից ըրաւ: Իմ առջեւ չորցած անտառի պտուղներ դրաւ, որոնցմէ մեծ պաշար մը պատրաստած էր, եւ իրեն բոլոր սնունդն ասոնք էին: Այրէն դուրս ածապարեց եւ փայտէ ամանով մերձաւոր առուակէ յստակ ջուր մը բերաւ: Աս վերջինը, որովհետեւ ծարաւէս նուաղելու սկսած էի, շատ յարգի եղաւ: Կենացս մէջ յստակ ջուրի մը բարերարութիւնը բնաւ անանկ զգացած չէի, ինչպէս նոյն ատենը: Պտուղներէն ալ կերայ, բայց շատ քիչ, որովհետեւ քունս վրաս անանկ տիրած էր, որ ալ չէի կրնար կենալ: Կակուղ մամուռին վրայ նետուեցայ, եւ անմիջապէս քուն մտայ, ”:

Պիտիւր շարունակութիւն:

ՊԵՏՄԱԿԱՆ

Օրէանի դքսուհին

“Աստուած ինչպէս գիտած է, ” կը գրէր դքսուհին իր մօրը: “Զեր սիրտը իմ որտիս հետ իրեն շնորհակալութիւն մատուցանելու համար միացած, եւ իմ երջանկութեանս բոլոր տարածութիւնը աղէկ իմացած է: Զեր դուստրը երջանկի մայր մըն է, եւ աս երջանկութեան մեծութիւնը զգալու համար սիրտը գրեթէ շատ տկար է: Իմ առջեւ նոր աշխարհք մը բացուեցաւ, եւ հիմակ սեփական զաւակ չունիմ սիրելու, եւ աս տղուն ապագան մտածելով, ժողովրդեան մը յոյսերը աչացս առջեւը կը շարունակէ: Պարտքս մեծ եւ գեղեցիկ է, եւ ասոր համար ինծի հարկաւոր եղած լցոյն ու իմաստութիւնը Աստուած վրայէս անպակաս րնէ, ”:

Հեղինակը հոս հետեւեալ եղանակաւ յառաջ կը տանի:

“Իր երկրին պարծանացը մասնաւոր եղանակաւ մը մասնակից ըլլալու ջանքը, իր անձնական երջանկութիւնը, նոյն պարծանքը կ'աւելցնէր: Քաղաքական դէպքերուն ընթացքը, նոյն ատենուան մատենագրութեան շարժում մը, ամէն ալ մեծ զբաղմանց մէջ էին: Դքսուհին թաւաժաժառանգին հետ մէկ եղած տաղանդ եւ հանճար ունեցողները կը յարգէր, եւ ասով հիմակուրէն կը սկսէր իր որդւոյն ան ասպարէզը պատրաստելու, որուն մէջ երբեմն դաբնիներով պոսկած տեսնելու կը յուսար:

“Դքսուհին, որպիսի եւ իցէ ուրիշ մ'աւելի ի վիճակի էր թագաւորական բնտանեաց կողմնակցութիւնը բազմաջրնելու: Բայց թագաւորին կամքը, որուն սիրոյ սքանչելի հպատակութիւն մ'ունէր, իրեն կը պատուիրէր որ աս կողմնակցութեանց հետ գործողութեան մէջ չիմանէ:

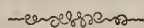
Այս քրէն յառաջ իր ժամանակն ըստ մասին թաւաժաժառանգին սենեկին մէջ կ'անցընէր, ուր իշխանուհիներէն ամէն մէկն իր գործերու սեղանն ունէր: Թագաւորին ընտանեաց մէջ լրագիրները կարգաւոր համար զինքը կը կանչէր: Դքսուհին իրիկունը նորէն թագաւորացի քով կ'երթար, իսկ թագաւորացի հեռանալէն ետքը, ինքն ալ իր խոյրը կը քաշուէր եւ կը փեսին հետ իրիկունն ընթերցուածով կ'անցընէր: Քաջուած ապրիլ շատ կը սիրէր, եւ տղայական զբօսանաց կամ մարդկան ներկայանալու բնաւ հակում

չունենք: Արհեստէ հասկնալն ու արհեստի ճաշակը ար-
քունեաց հանգեաներուն շքեղութիւն մը կու տայ: Երբեմն
քաղքին երեւելի երաժիշտները Դիւիլի կը կանչուէին, որ
երաժշտական գեղեցիկ կտորներ նուագեն, թագա-
ւորն ալ՝ իր աղայութիւնը յիշեցնող երգերը, որոնք որ
դեռ յիշատակին մէջ մնացած էին, մեծ հաճութեամբ
մէկտեղ կ'երգէր: Երբեմն ալ Օրլէանի դուքսը՝ Նոյն ա-
տենն արդէն մոռցուած՝ երգի կտորներուն յառաջուն
փառաւորութիւնը վերստին կը նորոգէր: Դքսուհին այս-
պիսի հանգեաներու ատեն ան զուարճութիւնը չէր զգար
ինչ որ սովորաբար իրեն հասակակից եղբայրները կը զգային:
— Օր մը՝ դիմակաւոր կագաւէն ետքը իր բարեկամ
խաթունին մէկը կ'անչել տուաւ ու կ'աղաչէր որ անկեղծու-
թեամբ ըսէ թէ այսպիսի թեթեւամիտ եւ Նոյն իսկ վնա-
սակար զուարճութիւններով զբօսնուլը անպատշաճ բան
չէ մի:

Աս տեսակ վտիւր դքսուհւոյն սրտին վրայ արմատա-
ցած էր: Ինչ իր ներքնոյն վրայ մեծ խղճմտութեամբ
կը հսկէր, եւ Նոյն իսկ այնպիսի ատեններ ալ՝ երբ որ այլա-
յլալ գէպեր պատահած կ'ըլլային:

Աս ամէն պարագայից վրայ, ուրիշ գէպեր ալ
կրնայինք աւելցնել թէ որ աս հասածնիս շատ երկընցնե-
լու միտք ունենայինք: Դքսուհւոյն՝ Փարիզի դքսոյն, միւր-
տութեանը ատեն խօսածը շատ սրտաշարժ է: «Չեմ գի-
տեր, կ'ըսէ որ արդեօք կը խաբուիմ, ներկայ եղբայրներուն
ամենուն վրայ տղուն լաւութեանը բաղձանք ցուցնելու
փափուկ բացատրութիւններ կը համարէի որ կը տեսնեմ:
Չէ, կարծեմ թէ տեսածս մայրական ունայնասիրութեան
յառաջ եկած բան մը չէր, այլ իրական էր»:

ԾԱՊԱՆ ՄԱՍԿՈՒՐԱՆ

Գ. Ս Ո Ւ Ե Ր

Յակինթ (Hyacinthus. Ջէ-մպէ-Լ):

Հակինթը մամուռի (Էստուռ) մէջ մշակելու եղանակն
հետեւեալն է: Սեպտեմբերի կամ Հոկտեմբերի մէջ, 6—7
մատնաչափ բարձրութեամբ ընձանակները մամուռով պէտք
է լեցնել եւ ճնշել: Սոխն ասոնց մէջ անասիկ պէտք է տնկել
որ սոխին վրան 1—2 մատնաչափ մամուռով ծածկուած
ըլլայ: Մամուռը ի սկզբան խոնաւ պիտի ըլլայ, եւ եթէ
որ խոնաւ չէ նէ անձրեւի կամ գետի ջրով պէտք է թրը-
ջել: Աս եղանակաւ սոխերը տնկելէն ետքը ընձանակները
պէտք է խցի մէջ կամ լաւագոյն բոկիւր համար ներքնա-
տուն տանիլ իրարու քով շարել եւ վրանին մէկ ոտնա-
չափ բարձրութեամբ դարձեալ մամուռ տարածել: Երբոր
սոխերը Գեկաւ. կամ Յունուարի մէջ ծլելու կը սկսին,
ընձանակները պէտք է խցի մէջ բերել եւ ամէն մէկուն
մէջ մէկ մէկ գաւազան տնկել, որպէս զի անով տնկերը
կապուին:

Աս եղանակաւ դարմանուած սոխերը, հետեւեալ
տարին կամ բնաւ չեն ծաղկիր եւ կամ անպիտան կը
ծաղկին, բայց հետեւեալ տարին բաց տեղ տնկուելու
ըլլան նորէն ուժ կ'առնուն եւ երկրորդ տարին նորէն
գեղեցիկ կը ծաղկին:

Մեղեփիկագոյն Յ. (H. amethystinus). Աս տե-
սակն ալ մասնաւոր յիշատակելու արժանի է, որ Սպա-
նիա կը գտնուի, եւ միօրինակ լայնութեամբ եւ հաւա-
սար կորութեամբ տերեւներ ունի եւ սիրուն կապոյտ եւ
ուրիշ գոյներով կը ծաղկի: Ասկէ զատ յակինթի շատ
տեսակներ կան որոնցմէ հետեւեալները կը յիշենք:

Պլաիկ, բաց կապոյտ ողկուղայակինթ (H. bo-
tryoides, Muscari botryoïdes), որ հարաւային Եւրոպա
եւ միջին Ասիա վայրերն կ'աճի: Տերեւները արդէն աշ-
նան երեւան կ'երևն, եւ բոլոր ձմեռը կանանչ կը մնան:
Ասոնց ծաղկին գոյնը պայծառ կապոյտ է: Կտեւ ճեր-
մակն ու միօրագոյնն ալ կը գտնուի: Տունկը շատ տե-
ւական է եւ ամէն տեսակ հողի մէջ յառաջ կու գայ:
Ասի կրնայ ածուներուն բոլորիքը պտակի պէս անկուիլ
եւ ան ատեն աւելի տեսք կ'ունենայ քան թէ առանձին
առանձին տնկուելու ըլլայ: Պարտեզի մը մէջ ասոնք այն-
պիսի տեղ մը տնկելու է որ տարիներով մնան, եւ մի-
այն երբեմն երբեմն վրանին հիւթ ունեցող նոր հող
գնելու է:

Փնջայակինթ (H. comosus), որուն ծաղիկը գրե-
թէ 12 մատնաչափ բարձր, եւ վերի ծաղրը փնջանման է,
եւ երկու տեսակ ծաղիկ ունի վրան: Աս ծաղկանց վարին-
ները անկիւնաւոր են եւ կանանչ ցողունին վրայ կը յե-
նուն, իսկ վերինները պզտիկ են եւ իրարու քով խիտ
ըլլալով փունջ մը կը ձեւացնեն, եւ հասարակօրէն չբա-
ցուած կը մնան: Փնջայակինթը ագարակներու, դաշտերու
եւ անտառներու մէջ կը գտնուին, եւ Գերմանիայի մէջ
հասարակօրէն Մայիսի ու Յունիսի մէջ կը ծաղկին: Պար-
տէզներու մէջ ասոր միայն երեք տեսակ կը մշակեն որ
են քաղկապոյտ, ճերմակն ու մարմարոյնը:

Մշկայակինթ (H. Muscari, Muscari moscatum)
որն որ տասնութեցերորդ դարուն սկիզբները Ասիայէն Եւ-
րոպա բերուեցաւ: Ասոր 6—8 մատնաչափ ցողունին վերի
ծաղրը պզտիկ կանանչ-դեղին ծաղիկներ ունի, որոնց
ծաղրերը դուրս դարձած եւ գորշագոյն են, եւ ծաղիկէն
քանի մ'օր ետքը, մշկի զօրաւոր հոտ մը կը բուրեն: Ծաղ-
կելու ատենը Մայիս ամիսն է: Ասոր սերմանէն շատ տե-
սակներ յառաջ եկան, ա) ճերմակ ծաղկով յակինթ, բ)
մեծ եւ դեղին ծաղկով, որ նարգէսի անուշահոտութիւնն
ունի, գ) բաց կապոյտ, դ) կարմիր, ե) աղտոտ ծիրանե-
գոյն—կարմիր գունով, զ) ծաղկին տակի կողմը կարմրեկ
եւ վերը դեղին: Ամէն տեսակ մշկայակինթներն ալ չոր,
խորունկ, պարարտ երկիր կ'ուզեն, եւ աս վերջինը պէտք է
նաեւ շատ սնունդարար ըլլալ: Ասոնց համար կրնայ նաեւ
յակինթի ածուներուն հողն առնուիլ. եւ Նոյնին չորրորդ
մասին չափ կաւ եւ երկու տարուան փոտած կովու աղը
խառնուիլ եւ այնպէս դարձածուիլ: Ասոնց սոխերն երկայն
ատեն օդոյ մէջ պէտք չէ որ կենան, հողէն հանուելէն ետքը
թէ որ հետեւեալ տարին նորէն պիտի ծաղկին նէ անմիջա-
պէս նորէն պէտք է տնկել: Ասոր սոխերը պէտք չէ ամէն
տարի հողէն դուրս հանել, մանաւանդ թէ լաւագոյն է որ
4—5 տարի հողի տակ թաղուած մնան: Սովորաբար աս
սոխերը 2—3 մատնաչափ խորունկ կը տնկուին, ածուն
պարսիկին երեսին բարձրութեամբ կ'ըլլայ, եւ յակինթի
ածուն խորութեամբ աղէկ հողով եւ աղով լեցուած պէտք
է ըլլալ: Ամառը սոխին քովերէն հողն զոռնութեամբ
մէկգի կ'առնուի, եւ տեղը նոր հող կը լեցուի: Ասոնց
ածուն զիրքը բաց եւ արեւ տեսնող գիրք պիտի ըլլայ:

շուտութեանը փորձ մը չէր կրնար բլլալ, ինչու որ նախ գետին հոսանքը միշտ զգուշութիւն կը պահանջէր ու երկրորդ հակապահաւ քիչ բեռնած ըլլալով անհրաժեշտ ու պտուտակները ջրին մէջ բաւական խոր չէին մտած: Աս պարագաներուն համար խոհանութիւն չէր անհրաժեշտ վայրկենի մը մէջ 9 անգամէն աւելի ու պտուտակներուն 27 անգամէն աւելի դառնալ տալ, ուր որ բաց ծովի մէջ ետքէն անհրաժեշտ վայրկենի մէջ 14 անգամ, իսկ պտուտակները 53 անգամ պիտ'որ դառնան: Այսու աւանդայն 15 անգղիական մղոն երկայնութիւնը մինչեւ Նոր մէկ ժամու եւ երկու ընդմէջ ըլլաւ, որն որ ապացոյց է թէ աս նաւը բաց ծովու վրայ ժամու մը մէջ 20 անգղիական մղոն պիտ'որ ընէ, որմէ կը հետեւի թէ Լեւիաթան ամէն ժամանակ ծովու վրայ քայլող նաւերէն ամենէն արագընթացն է:

Ինչո՞ր է թէ արդեօք աս նաւին վրայ ծովու հիւանդութիւն պիտ'որ զգացուի: Նորի առջեւ նաւը ծեծող ալիքները նաւին մէջ դառնուող խաթուռներուն ամենեւին անհանգստութիւն մը չպատճառեցին, սակայն նոյն ատեն օդը գեղեցիկ ըլլալուն համար ասիկ չիկրնար հետեւցուիլ որ աս հակապահաւ իրօք ծովու հիւանդութենէն արտօնացեալ պիտ'որ ըլլայ: Անցողական իրենք նաեւ որ Լեւիաթանին ստորին խորշերը նոր տեսակ մեծ մկեր դոյացած են:

Լեւիաթան Սեպտեմբերի 10ին առտուանց Փորթլէնտի նաւահանգիստը հասաւ: Հէսթինկսէն հոս նաւարկելու ատեն դժբախտաբար ձախորդութիւն մը հանդիպեցաւ: Աս դէպքս Լոնտոնէն Սեպտեմբերի 12ին հետեւեալ կերպով կը ստորագրեն:

Զարթօթ օրը կէսօրէն ետքը Փորթլէնտէն հեռագրական լուր եկաւ որ Լեւիաթանը հոն հասեր է: Նոյն երկուշաբթի լուր տարածուեցաւ որ նոյն գեղեցիկ նաւը ճայթիւն մը պտուտակներով ըստ մասին ապականած ըլլայ ու 40—50 անձներ մեռած ըլլան: Մարդ մը չէր ուզեր աս լրին հաւատալ, բայց դժբախտաբար իրօք նոյն լուրը հաստատուեցաւ, թէպէտեւ ձախորդութիւնը բուռածին չափ մեծ ալ եղած չըլլայ: Նաւը իր գլխաւոր մասերուն վրայ ամենեւին փնտ մը չկրեց. ձախորդներէն եւ ոչ մէկը փնտեցաւ սակայն շատ կահ ու կազմած կտոր կտոր դրաւ, 4 կրակ վառողներ մեռան եւ ուրիշ ութը հոգի կենաց փառքով վերադարձան:

Աս զարհուրեկ ձախորդութեան մանրամասն լրերը առջեւին են: Ամէն ալ եպան պարագաներուն մէջ իրարու միաբան են: Ճայթիւնը Լեւիաթանին հինգ ծխաններէն ամենէն առջինն վրայ եղաւ, որն որ նաւին ստորին մեքենաներուն խորշէն հանդետի սրահէն անցնելով վեր կ'երկընար:

Ծխանին բոլորները տարութիւնը նոսրեցնելու եւ միանգամայն քիչ ածուխ սպառելու համար, անոր շրջապատը երկաթի ծածկով մը պատած էին: Աս ծածկը ամենէն ստորին հիմքն սկսած մինչեւ նաւի վերնայարկէն վեր զծխանը կը պատէ եւ ծխանին եւ աս ծածկին մէջտեղի դատարկ տեղը ստոր համար շինուած մասնաւոր ջրհանի (Pump) մը ձեռքով ջուր կը լեցուի: Աս ջուրը ծխանին տարութեամբ բնականապէս կը տաքնայ եւ հետզհետեւ մեքենաներու ջրի կաթսային մէջ կը վազէ: Որով յայտնի է որ շուրջ ջուրը տաքցնելու համար գործածուած ածուխը ըստ մասին կը խնայուի: Բայց հոս երկու փառք կրնար հանդիպիլ. մէջ մը որ վերոյիշեալ ծածկին մէջ կրնար ծակ բացուիլ ու ջուրը վար կաթելով կաթսային կրակը մարել: Եւ երկրորդ որ նոյն ծածկին մէջ ջրին տաքնայութիւնը կրնար շոգի ժողովիլ եւ բոլոր կազմածը պայթեցնել, թէ որ ջրին անցըր չափաւորող դռնակը բաւական ծառայութիւն չընէր: Գժաբախտաբար վերջինը Լեւիաթանին վրայ հանդիպեցաւ: Առջեւի ծխանին ծածկը շուրջ լեցուած էր ու նոյն շոգւոյն բռնութենէն ծխանը հիմքն պայթեցաւ ու մօտն եղող ամէն բաները խորտակեց նոյն իսկ ծխանը օդ թռաւ ու նորէն նաւին վրայ լինաւ: Ասիկա ամենէն զարհուրեկ ճայթութեանէն մէկն էր եւ ուրիշ ինչ նաւ որ ըլլար, ասով կտոր կտոր կը լարեր ու քիչ վայրկենի մէջ ծովին յատակը անհետ կը ըլլար: Ուր որ Լեւիաթան ասոր դիմացաւ ու ճայթուիլ մինակ պիտ'երկարապիտակ մասին մէջ մնաց, ուր որ յառաջ եկած էր, նաւուն մէկալ մասերուն ամենեւին փնտ մը չպատճառուիլ: Նաւուն ոչ անհրաժեշտ ու ոչ պտուտակը վայրկեան մը իրենց

շարժումը դադարեցուցին: Ասիկա պիտ'տեսուի սակայն միանգամայն փառաւոր փորձ մըն էր Լեւիաթանին համար:

Նաւուն մարդիկներէն զատ, Լեւիաթանին վրայ 300էն աւելի ձիաւոր կար, որոնց մէջ կը գտնուէին Անգղիայի ամենէն երեւելի նաւագործները, հանճարարուեալները ու մեքենապետները: Ուրբաթ օր ժամը 6ին ամէն ալ ընկերութեամբ սեղանի վրայ էին, երբ որ նաւը Հէսթինկսի առջեւ հասաւ: Աս գեղեցիկ եղբորը տեսնելու համար հիւրերէն շատերը, որոնց մէջ էին Սթրէֆլի մարդիկը, Լորտ Էլֆրէտ Փէյթթ եւ Մաւնթլարլի կոմսը, աղանդերէն (dessert) յառաջ նաւուն վրան ելան անանկ որ հազիւ 30 հոգի կերակրող սրահը մնացին: Ետքը ասոնք ալ մէկալներուն ետեւէն վեր ելան: Ընկերութիւնը աս դէպքին շնորհակալ ըլլալու է, ինչու որ ճշգրիտ ասոնք վեր ելած էին, ճայթութեամբ հաղթեցաւ: Նաւուն յառաջակողման ծածկը մէջ տեղէն պայթեցաւ, ծխանը օդ ելաւ նաւուն մէջէն զարհուրեկ աղմուկ մը կը լսուէր ու ծուխն ու շոգին հրաւրան մը պէս դուրս կը պրտակար, անանկ որ մարդ հինգ քայլ հեռու բան մը չէր տեսներ:

Ամէն ալ, որոնք նաւապետին քով դիտանոցին վրան էին զարհուրած ու անշարժ կեցած էին երբ երկաթին, փայտի ու ապակիի կտորուանք երկնքէն վրանին կը թափէին: Ասիկա քանի մը երկրորդական վայրկեան տեւեց ու ետքը շոգւոյ ամպերը փարատեցան, որով սկսան ամէնը վերածածածկին վրայ եղած աւերը տեսնել:

Գեռ ոչ որ դիտեր թէ վարը ինչ եղած է: Հարիսոն առաջին նաւապետը վաղեց ու չուաններէն մէկուն փաթթութեամբ ծխին մէջէն մեծ սրահը իջաւ, հրաման տալով որ 16 նաւաղորէն ետեւէն գան, որպէս զի փառնաբաններուն շուտ օգնութիւն ընեն: Ասքը իր պղտիկ աղջկէն զատ ուրիշ մարդ չգտաւ, որն որ հրաշքով ամենեւին չէր փնտած. առանց բառ մը արտաբերելու շուտ մը զանիկա վեր քաշել տուաւ ու շուտ մը աւերակի տակ մնացած անձանց վաղեց: Տեխնանց պղտիկ սրահը բոլորովին աւերակի տակ էր: Հոս հոն բացուած ծակերէն վարի պոխներ կաթսայի ու փռան խորշերը կը տեսնուէին. փռան պոխները խորտակած ու թռած էին եւ որովհետեւ աւերակը ծխին ծակը խափանած ըլլալով ծուխը վեր չէր կրնարելլել, թէ ծուխն ու թէ բոցը նաւին մէջ կողմը կը զարնէին եւ հրդեհ մը կը սպառնային: Զարհուրելի վայրկեան մըն էր:

Բարեբախտութիւն մը պէտք է համարիլ որ այնչափ քիչ ձախորդ կար նաւուն վրայ եւ եղողներուն մեծ մասն ալ փորձ ու հմուտ ծովակալներ էին, որով աս բնական շփոթութիւնը խտովեալ անձանց շփոթութեամբ չէր մեծնար: Հիմակ առջի մտածմունքն եղաւ որ չըլլայ թէ նման դէպք մը մէկալ ծխաններուն ալ հանդիպի, որոնք նոյնպէս պիտ'վերոյիշեալ ծածկը ունէին: Անոր համար Մ. Սթրէֆլի նաւուն ճարտարապետը երկու հանճարարուեալներով շուտ մը մեքենաներուն քով իջաւ ու ամէն կողմ շոգւոյ դռնակները բացաւ, որպէս զի ծխանին քով տաքութիւնը նաւակի եւ հրամայեց որ նաւին ընթացքը կամացընեն: Մ. Գեմպլէլ անոր ընկերը փնտ չկրած նաւաղները քով ժողովեց վերածածածկին վրայ որ յանկարծ հարկաւորութիւն մը տեսնուեալուն շուտ մը պատրաստ գտնուին: Հարիսոն նաւապետին հրամանաւոր նաւը դէպ ի ցամար մեքենաւ, որպէս զի նոր դժբախտութիւն մը հանդիպելու եւ կամ նաւին մէջ կրակը զորանայու որ ըլլայ, ապահով ըլլան: Հոս սկսան ջրհանն գործել ու ջրի ահագին քանակութիւն մը կրակին վրայ կը թափէին:

Նոյն միջոցին ոստոտ նաւաղներ նաւին ստորին խորշերը մինչեւ փռան քով իջան փնտեալ փռնապաններուն օգնութեան հասնելու համար: Վարը տատուերկու փռնապան կային: Ամէն ալ դեռ ողջ էին սակայն մահացու վիճակուած, զորոնք կամաց կամաց, յարկին վրայ հանեցին: Քիչ մը ետքը շուրջ մեռան, իսկ մէկալ ութը անյոյս փնտակի մէջ էին: Աս բոլոր պատմամանիս հաղիւ կէս ժամ տեւեց. ճայթութեամբ ըլլալէն 20 ընդամենը նաւուն վրայ ամէնքն ալ իմացած էին ու դժբախտութեան իրենց բանէ պատճառած ըլլալը եւ ամէն զգուշութեան միջոցները ծեղք առնուած ըլլալով նաւը ամէն փառնաբան ազատ էր: Զրհաններուն միջնորդութեամբ կրակը արդէն մարած էր: Նաւապետը ան ատեն հրաման տուաւ որ նաւը դէպ ի Փորթլէնտ

ճամբան շարունակէ, որուն հոն չհասնիլը կրնար անհամար հոգեր պատճառել:

Աս ճայթումը թող տալով, որն որ ուրիշ որ եւ իցէ շոգեհատու կրնար հանդիպիլ, որուն ծխանը նոյն կերպով շինուած ըլլար, Լեւիաթանին աս իր իրերէ փորձ ըրած ճամբորդութեան մէջ տեսնուեցաւ թէ աշխարհքիս վրայ ամենէն աւրագընթաց ու ամենէն ապահով նաւն է: Նաւուն վրայ գտնուող ամեն հանճարագէտները կ'ապահովընեն որ երբեք ուրիշ նաւ մը կ'ուզէ փայտէ կ'ուզէ երկաթէ չինուած ըլլայ, այս ցնդման չէր կրնար դիմանալ: Գարձեալ արուեստագէտները զարմացնող բաներէն մէկն ալ ան է, որ աս դէպքիս մէջ, ճայթումը եղած տեղէն դուրս նաւուն ուրիշ կողմը ամենեւին եւ ոչ մէկ դամ մը շարժած էր եւ նաւը իր անիւներովն ու պտուտակովը իր ճամբան անխուղ կը շարունակէր: Տարակոյս չկայ որ աս ամեն պրանքիքները բաւական չեն խափանելու որ Լեւիաթան վայրկեան մը իր համարը չկորսնցնէ եւ աս դէպքով հասարակութեան անոր վրայ ունենալու վտահոյթներն ունեցած չըլլայ: Առ այժմ մինակ այսչափ կը զրուցենք, որ Լեւիաթան հակառակ հովով, քիչ բեռնած ու իր մեքենաներուն գրեթէ մինակ կէս արագութիւնը բանեցնելով ժամու մէջ 12 հանդից կ'ընէր եւ թէ մեծամեծ ալեաց մէջէն գրեթէ առանց տատանելու կ'անցնէր, երբ իրեն քովէն անցնող մեծամեծ նաւերը նոյն ալիքներէն ասդին անդին կը նետուէին եւ թէ ճամբորդներէն եւ ոչ մէկը նաեւ ոչ խաթուն մը ծովու հիւանդութեան շոշորն ունեցաւ: Սակայն ինչպէս որ վերը բնիք աս վերջի պարագայէն չենք կրնար դեռ ապագային համար հաստատ հետեւութիւն մը հանել:

Գիւղազնական դործք մը

Անցեալ կիրակի Լինդէրպէրկէրն տղան, վերին Տեօպլինկի մէջ (Վիննային կէս ժամ հեռու գեղ մը) գինի հանելու համար ներքնատունը (հոլլանդ) կ'իջնայ, ուր որ աս տարուան քաղցուն (շէր) խմորման մէջ էր: Եւ որովհետեւ երկայն ատեն ետ չարձաւ, իրենները որոնց այսպիսի վտանգ* մը նոր բան չէր, կասկածի գացին թէ դժբախտութիւն մը պատահած պիտի ըլլայ, անոր Ստեփան եղբայրը ներքնատուն վաղէց որ զինքը փրկէ: Բայց ան ալ ետ չարձաւ, ասոր վրան ան երկու եղբայր հորեղբայրը (որ եօթը զաւակաց տէր է) որոշեց որ մահէ արհամարհելով երթայ զանոնք աղատելու փորձն ընէ: Բայց ան ալ ներքնատուն մէջ աներեւոյթ եղաւ: Ներքնատան առջեւը բազմութիւն մը ժողովուած դժբախտներուն վիճակը կ'ողբային, բայց ոչ որ կը համարձակէր իր կեանքը վտանգի մէջ դնել: Թանկարձ Բայդինկէր անուամբ մէկը յառաջ եկաւ (որ Սիֆֆերինկի մէջ տանտէր էր), եւ անոնց կեանքն աղատելու փորձն ընելու համար ինքզինքը պատրաստ ցուցուց: Իր մէջքին չուան մը կապել տուաւ, ուրիշ չուանի մը ծայրն ալ ձեռքն առաւ, որպէս զի անով դժբախտները կապէ եւ վեր քաշել տայ, եւ հոն ներկայ եղողներուն կրկին ու կրկին անգամ ապագրելէն ետքը որ ներսը ուշանալու ըլլայ զինքը վեր քաշեն, քաշութեամբ գործքի ձեռք զարկաւ: Մաքուր օդ ծծելու համար քանի մ'անգամ ետ դառնալէն ետքը, նորէն վար իջաւ, եւ առջինը սանդղներուն վրայ պառկած գտաւ, չուանը վրան անցուց եւ վեր քաշել տուաւ: Աս շուտով վրայ գալով աղատեցաւ: Քաջ մարդը նորէն վար իջաւ, աս եղանակաւ երկրորդն ալ վեր քաշուեցաւ, եւ վրան հասած բժշկաց օգնութեամբն ան ալ աղատեցաւ: Հիմակ երրորդը կը պակսէր, քաջ մարդը նորէն իջաւ, երրորդն ալ աս եղանակաւ վեր քաշուեցաւ, բայց դժբախտութեամբ շատ ուշ էր, զինքը կենդանացնելու համար եղած ամէն փորձը պարագի ելաւ: Առջի երկուքին աղագրանները աս քաջ մարդը վարձատրելու համար ստակ կու տային, բայց ինք ընդունելէն հրաժարեցաւ ըսելով, «Ես կեանքս կենաց համար եւ ոչ թէ դրամի սիրոյն համար վտանգի մէջ գրի»:

* Գաղտնի խորհրդու ատեն ամբողջութեամբ կապ դուրս կու տայ, որ թողին խիստ փառակար է եւ կը թուանորէ: Այսպիսի դժբախտ դէպքեր գիւղայ ներքնատները շատ կը պատահին եւ զգուշանալու բան է:

Սամիյր

Աս պղտիկ անասունը, Գողգոթները դէպ ի Սիպերիա կը քաշէ եւ մէկ գետեղեղքէն մէկալը կը ձգէ եւ դէպ ի արեւելք կը մղէ: Սամիյրը Սիպերիայի երեւելի մուշտակի անասունն է: Կղաքիսէն (գէրդէն) պղտիկ է եւ անկէ միայն իր գորշէկ վզովն, կարճ պոչովն ու բարակ մարմովը կը զանազանի: Որսորդաց շահախնդրութեամբն աս անասունները անդադար հալածուելով, անտառներու անմատչելի կողմերը փախած են: Հիմակ ալ չկան ան ատենները, որոնց մէջ Գողգոթաց պղնձէ կաթսային փոխարէն այնչափ սամիյրի մուշտակ կ'առնուին որչափ որ կաթսան կրնար տանիլ: Բայց ի վերայ այս ամենայնի Սիպերիա ամէն տարի 45,000 սամիյր կու տար: Ամենէն գեղեցիկ սամիյրը Լէնայի եւ գլխաւորաբար Օլէգմայի քովերը կը գտնուին: Չոյգ մը այսպիսի գեղեցիկ մուշտակ, անմիջապէս կրնայ 80 ռուբլէ ծախուիլ: Իսկ թէ որ Մոսկու կամ Բեթերսպուրկ տարուելու ըլլան, ուր մարդիկ տարւոյն մէկ մասը անասնոյ կերպարանք առած կը պտրտին, կրնայ 170 ռուբլէ արժել, մանաւանդ երբոր մազերը երկայն, խիտ եւ սեւ են եւ արմատին գորշի զարնող է: Գորշ մուշտակները շատ սուղ են, որոնց երկայն մազերուն ճոթերը ճերմակ կ'ըլլան: Բայց ամենէն աւելի փնտռուածն է մթագոյնը, զոր Ռուսը շատ կը յարգեն: Իսկ կարմիր բնաւ չիտեսնուիր: Ճենացիք խիտ մազովը եւ մեծագոյն մուշտակ ունեցողն աւելի յարգի կը համարին: Օպիի սամիյրները, որոնք ըստ մեծի մասին մեծ են եւ պայծառ գոյն մ'ունեն, դէպ ի Բիսկապ կը խաւուին, իսկ Ալտանինը եւ Ուտինը պէպ ի Բեթերսպուրկ, Տաճկաստան ու Լայքիի Սուլթան Մահմուտին ըրած նորոգութիւնները, խեղճ Գողգոթաց եւ Եագուդաց մեծ ցաւ պատճառեցին, որովհետեւ բարձրատիպ Տաճկաց՝ եւրոպական զգեստներն հագնելու սկսելէն ետքը, ամենալաւ սամիյրներուն գինը կ'էսի իջաւ:

Աղբ ծուխ քաշողներուն

Սիպերիա անուն հուշակաւոր Գերմանացի բժիշկը իր մէկ իմաստուն գրուածոցը մէջ գլանածէն ծխոխտէն (cigare) պատճառած փրասակար հետեւութիւնները կը նկարագրէ: Ծխախտուն ելած թուանաւոր հիւթը (nicotine) կ'ըսէ, որն որ քիչ քիչ, բայց միշտ կը կլուծի, անդգայի եղանակաւ մարդը կամաց կամաց կը թունաւորէ, ծանր ու օրընտրական անհանգստութիւններ յառաջ կը բերէ, որոնց պատճառէն ու սկզբան հըմ տագոյնը անգամ միտ չեն դնէր, որուն ստուգութիւնը ի գործ դրուած դարմաններուն անօգուտ ըլլալը կը ցուցնեն: Բայց միանգամայն փորձը ցուցնցած է, որ աս չար հետեւութիւնները աւելի գլանածէն ծխախտուն քան թէ ծխաքարը եղեգով գործածուածէն յառաջ կու գան: Երովհետեւ գլանածէն ծխախտուն տերեւներուն մէջ աւելի կայ ան թունաւոր նիւթէն՝ քան թէ երկրորդին մէջ, ուր տերեւները ուրիշ կերպ պատրաստուած են:

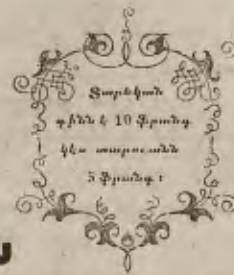
Տննդի համար աղբու դեղ մը

Լուցցաթի անունով թրեստ բնակող բժիշկ մը կ'ըսէ որ լեմնի ու նարնջի կուտերը տենդի համար մէկիկ դեղ է: Աւասիկ նոյնիսկ բժշկին խօսքերը «Շատ տարուին ի վեր ձեռքիս տակ եղող ջերմոտ հիւանդներուն մէջ կնկան դեղ մը կ'ուտամ որն որ Հիպոկրատին սիրելիներուն շատերուն որչափ խնդալու նիւթ ալ տայ, կրնամ ամենայն ապահովութեամբ ըսել որ պրանքիկ զօրութիւն ունի: Լեմնի ու նարնջի կուտերը քիչ մը ծղմնէն ետքը հասարակ եւ կամ մի ջրոյ մէջ եփելու է, որն որ թէպէտ շատ դառն ըմպելիք մը կ'ըլլայ, բայց ամենեւին պղտու մը չի պատճառէր, ու զօրութիւն ունի տենդը անշուշտ փախցնելու»:

ԵՐԽՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 24.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՅԱՆՈՑ ԽՂԻԿԸ ԿԱՐ ԳԻՊՈՒՐԿ

Երկրորդ առտու յառաջ երթալ կ'ուզէի, բայց իմ ասպնջական միայնակեացս չթողուց: Հոն մնացի, ամէն վայրկեան իրարու աւելի վատահալածեամբ կը խօսէինք եւ իրարու աւելի սէր կ'ունենայինք: Ինք ինծի լռութեան կնքով իր բոլոր դժբախտութեանց պատմութիւնը պատմեց, ես ալ իմս պատմեցի նոյն պայմանով: Իրար եղբայրաբար մխիթարեցինք ու քաջալերեցինք: Ինք կը բաղձար որ միշտ իրեն քովը մնայի, ես ալ իբր աքսորեալ մը անոր ըսածը կը բաղձայի, բայց նոյն տեղն իմ ամրոցէս միայն քանի մը մըն չհեռու ըլլալուն խոհեմութիւն չհամարեցայ:

Անոր առջեւ դրի որ իմ տեղս իմացուելու ըլլար չէ թէ միայն ես այլ ինքն ալ վտանգի մէջ կ'ըլլար: Ինք մեծանձնութեամբ պատրաստ էր, ինծի հետ թէ մահուան թէ կենաց հաղորդակից ըլլալու:

Իսկ ես իրեն մեծանձնութիւնը գործածել չուզեցի, եւ չէի կրնար ալ գործածել, թէ որ ամսթալի ապերախտութեան մը պարտական մնալ չուզէի: Արջապէս ակամայ իմ միտքս դրածիս զըջաւ: Որոշեցի որ Գիպուրկին փախչիմ, եւ իմ բարեկամս զիս շատ սիրով ընդունեցաւ: Միայնակեացն ինծի առաջարկեց որ առաջնորդս ըլլայ, եւ ես իմ պատերազմական զգեստս անոր խաղաղիկ երաժշտի զգեստին հետ փոխեցի: Աս փոխութեամբ ինքն ալ առանց ճանչցուելու բոլոր Գերմանիա կը պտրտէր: Զգեստս փոխելէն ետքը, երբոր բարեկամիս հետ առուակին քով գացինք եւ անոր վճիտ ջրոյն մէջ կերպարանքս տեսայ, ես իսկ զիս չէի ճանչնար: Այնպէս փոխուած էի, որ ամուսինս ու տղաքս եւ ծառաներս ալ զիս չէին կրնար ճանչնալ: Ես վրաս կը ծիծաղէի, եւ աս փոփոխութեան վրայ շատ գոհ էի:

Շամբայ ելանք, եւ քանի որ յառաջ կ'երթայինք կը տեսնէի որ բարեկամիս ընկերութիւնը անհրաժեշտ հարկաւոր էր: Առանց անոր անտառի

մէջ ճամբան չէի կրնար գտնել, եւ անտառի մէջ կը մնայի: Եւ որովհետեւ գլխաւոր ճամբան ելած էինք, իմ բարեկամս գրեթէ հարիւր դիպաց մէջ իմ պահապան հրեշտակս եղաւ: Արջապէս Աստուծոյ օգնութեամբ, իրիկուն մը Գիպուրկի ամրոցը հասանք: Ուրախութիւնս անբաւ էր, Աստուծոյ շնորհակալ կ'ըլլայի եւ իմ ազատիչս շատ անգամ կը գրկէի: Եւ այնպէս կը համարէի, իբր թէ իմ տանս մէջ ես ալ բոլորովին ապահով ըլլամ: Հոս անմիջապէս աշտարակին պահապանէն խնդրեցինք որ զմեզ բերդապահ Ռուբերտին տանի, որովհետեւ ապահով գիտէինք որ դուքսը առնել չէր: Ես զիս անոր ճանչցուցած ատենս, զարհուրեցաւ մնաց, որովհետեւ Գիպուրկի դատաւորները զիս ան ամրոցին մէջ փնտռած էին:

Ներկրորդ առտու կանուխ Ռուբերտին ընկերութեամբ՝ առերեւոյթ ամրոցը ձգեցինք, եւ դրան քով սպասող պահապաններուն մնաց բարովն ըսինք: Անոնք մեզի յաջող ճամբորդութիւն մաղթեցին, մենք ալ շնորհակալ եղանք: Ամրոցէն դուրս ելելէն ետքը անտառ մտանք, ուր ես իմ բարեկամս արցունքով սրտի ցաւովս բաժնուեցայ: Ինք իր միայնութեանը դարձաւ, իսկ ես Ռուբերտին հետ ծածուկ դռնէ մը նորէն Գիպուրկի ամրոցը մտանք:

Չբարեկամը, սիրելի հայր, կ'ըսէր Պէրդա, «աղնիւ մարդ մըն է եղեր»:

Ստուգիւ աղնուական էր, սիրելի զաւակս, պատասխանեց հայրը, եւ իր պատմութիւնը յառաջ տարաւ:

Ռուբերտին հետ առանց տեսնուելու ամրոցը մտանք, եւ Ռուբերտ զիս ծածուկ խուց մը տարաւ, ուր երէկ չէ առջի գիշեր զիս գտաք, եւ որուն մէջ ինծի անկողին պատրաստեցիք: Հոն կ'ապրէի, բոլոր աշխարհքէ մոռցուած ու քաջուած: Որովհետեւ աս խուցը՝ ամրոցին տիրոջմէ զատ միայն Ռուբերտին ծանօթ էր: Քանի մը շաբաթ ետքը, Կոթֆրիտ բարեկամս ալ Հելլուետիայի պատերազմէն ետ դարձաւ: Բայց մեր այսպիսի դրից մէջ իրար տեսնելը ցաւալի էր: Շատ կը ցաւէր որ յառաջագոյն տան մէջ եղած չըլլալովն ինծի օգնութիւն մը չկրցաւ ընել: Եւ անցածը թող տալով, միայն ան կը մտածէր թէ ինչ

եղանակաւ իմ բնակութիւնս ծածուկ պահէ եւ զիս ազատէ»:

«Օյս բերդապահին խնամոցը յանձնեց, եւ դադտնի վիճէննա կայսեր աճապարեց որ անոր աղաչէ ինծի օգնութիւն խաւրելու եւ զիս ազատելու համար: Այսորը իմ դժբախտ վիճակիս վրայ շատ ցաւ ցուցուցած է, բայց միանգամայն յայտնած է որ հիմա կուան պարագաներու մէջ ոչ կրնայ պաշտպանել եւ ոչ ալ փրկել, որովհետեւ Գերմանիայի մէջ ֆէֆէն զօրութիւնն անանկ աճած է որ բոլոր տէրութեան եւ նոյն իսկ կայսեր վախ կը պատճառէ: Այսորը բարեկամս մխիթարած է յոյսը լաւագոյն եւ յաջող ժամանակի մը վրայ դնելով, եւ զինքը քաջալերած է որ զիս ամրոցին մէջ ծածուկ պահէ, թէ եւ բաւական աս քաջալերութեան կարօտութիւն չունէր, որովհետեւ արդէն նոյնը պիտի ընէր»:

«Վիճէնայէն սիրտը կոտրած ետ դարձաւ, եւ ինծի ըրած պատգամաւորութիւնը տխրալի էր»:

«Եւ որպէս զի իմ բնակութիւնս բոլորովին դադտնի մնայ, մտածեց որ այնպէս ձեւացնէ իբր թէ ամրոցին հիւսիսային կողմը, ըստ ամենայնի ան տեղն ուր ես կը բնակիմ, ճիւղ մ'ըլլայ»:

«Ուրեմն աս էր ամրոցին ճիւղը, գոչեցին միաբերան Բուրգ ու Պէրգա: «Եղբայր Գլաւս ու ես, շատ անգամ կ'ըսէինք թէ ասոր տակը գաղտնիք մը պիտի ըլլայ», կ'ըսէր Բուրգ»:

«Շատ աղէկ մտածեր էք», կրկնեց դուքսը: «Քսան տարիէ ի վեր սարսափ պատճառող ճիւղը ես էի: Որովհետեւ ասի ամենեւին մէկու մը մնաս չէր ըներ, եւ ասով իմ ծածկուելու ապահով կը մնար, թող կու տայի որ ըլլայ: Բայց իբր իմացուելու ըլլար՝ չէ թէ միայն ես, այլ իմ պաշտպանս, ընտանիքն ու ամրոցը բոլոր կորսուած էինք: Աս բանս Աստուծոյ նախախնամութիւնը եւ իմ բարեկամիս հաւատարմութիւնն էր: Ան աղնուակներ զիս ֆէֆէն դէմ պաշտպանեց, եւ ինք անոնց արիւնային գատաստանին զոհ եղաւ: Բայց ինք իբր մարտիրոս, իբր արդար մեռաւ»:

«Ի՛նչ Բուրգ իմ ծածուկ բնակութեանս մէջ զիս շատ աղէկ կը հոգար: Ինծի միայն գիշեր ատեն այցելութեան կ'ելլար, եւ ան ատենն արդէն ճիւղին գալու ատենն էր որուն մէջ երբեմն Բուրգը, երբեմն ալ Վոլֆֆրիտ կու գար: Քսան տարւան տեւողութեան ատեն ամենեւին չմոցուեցայ: Վերջի ատենները նաեւ Պեննո ծեր ծառան ալ կու գար: Ասի ոտքովը երբեմն երբեմն պղնձէ խողոր գունդ մը կը գլտորէր, որ գիշերուան խոր հանդարտութեան ատենը, ամրոցին կամարներէն ցոլանալով մեծ դղրդիւն կը հանէր»:

«Շատ անգամ նոյն դղրդիւնը ասկէ կը լսէինք», պատասխանեցին Բուրգ ու Պէրգա:

«Թէ որ գիտնայի որ ամրոցին վախճուած ճիւղն իմ հայրս է, ստուգիւ վախ չէի ունենար», կրկնեց Պէրգա:

«Ի՛նչ ո՞վ կրնար մտածել, սիրելի տէր, որ դուք Գիպուրկի ամրոցին մէջ պահուեալ ըլլաք: Ես զձեզ մեռած կը համարէի, եւ շատ անգամ ալ ձեր հոգւոյն համար պատարագներ ընել տուի: Ես զձեզ շատ հեռու տեղեր, անդիի աշխարհք կը փնտռէի, եւ դուք ինծի այսչափ մօտ էք եղեր: Ո՛հ, մարդս ինչպէս սխալական է»:

«Ի՛նչ սիրելի հայր, անանկ երկայն ատեն, ան միայնութեան մէջ ստուգիւ ձանձրութիւն ունեցած պիտի ըլլաք»:

«Ի՛նչ սկզբան ստոյգ է քիչ մ'ունեցայ», կրկնեց հայրը: «Բայց ետքէն միայնութեան անանկ վարժեցայ որ ինծի սիրելի ըլլալու սկսաւ: Ժամանակս օգտակարապէս կ'անցընէի, երբեմն սրբոց վարքեր կը կարգայի, երբեմն մտածականներ կը գրէի, երբեմն թղթի վրայ զանազան պատկերներ կը ծրագրէի, եւ ասոնցմով ժամերս կ'անցնէին: Երբեմն տխրալի ժամերս ալ ունէի, մանաւանդ երբոր իմիներուս եւ ապագային վրայ կը մտածէի, բայց ասոնց մէջն ալ մխիթարութիւնս աղօթքէն կը գանէի: Աղօթքին ոյժն ու կրօնիզօրութիւնը առանձնութեանս մէջ սորվեցայ»:

«Եւ որովհետեւ ես բարեկամիս առջեւը շատ անգամ իմիներուս վրայ կու լայի, մանաւանդ ամրոցիս կործանումը լսելէս ետքը, բարեկամս ինծի քանի մը վստահութեան արժանի ծառաներ կը խաւրէր որ ինծի լուր տան: Բայց ես անոնց վրայ ամենափոքր լուր մ'ալ չառի: Համբերութեամբ զիս Աստուծոյ կամացը յանձնեցի եւ հանգարտեցայ: Հանգարտ եւ միօրինակ կեանք կը վարէի, մինչեւ ան ատենը, երբոր Գիպուրկին ամրոցն ալ անանկ զարհուրելի եղանակաւ հրոյ ճարակ եղաւ: Ան ատեն ունեցած սարսափս չեմ կրնար ստորագրել: Թէ որ քաջասիրտ բերդապահը զիս բոցերուն մէջէն ազատած չըլլար, իմ ծածկուած բնակութեանս մէջ հրոյ ճարակ պիտի ըլլայի: Ինք զիս իր զօրաւոր բաղուկներուն մէջն առնելով անտառի մը մէջ տարաւ ձգեց, որպէս զի երիտասարդ Գուռնո ասպետին վաղէ, որ նոյն ատենը դժբախտութեամբ կամ թէ բարեբախտութեամբ Ս. Գիոնա էր, եւ եղածն անոր պատմէ: Հոն անտառի մէջ երբոր սարսափս քիչ մը փարատեցաւ, սկսայ անտառին ներսի կողմերը զարնել, որ թշնամեացս ձեռքը չիյնամ: Անտառի մէջ երկու օր, երկու գիշեր գրեթէ բերանս բան չգրի: Աս երկու օրուն մէջ ամէն բան հանգարտեցէն ետքը զգուշութեամբ աւերակաց մէջ քաշուեցայ, եւ կը յուսայի որ նոյն տեղը կամ զբերդապահը, եւ կամ զերիտասարդ Գուռնոն կը գտնամ: Բայց մտքը չտեսայ: Գիշերը մօտեցած ատենն ան կամարին տակը մտայ, ուր որ զիս գտաք: Գիշերը վրաս անանկ ջերմ մ'եկաւ եւ տկարացայ որ ոտքի վրայ չէի կրնար կենալ: Մահն աչքիս առջին կը տեսնէի, եւ կը պատրաստուէի: Եւ որովհետեւ Աստուած իմ աղբիկովս ինծի փրկող հրեշտակ մը խաւրեց եւ զիս ազատեց, իր նախախնամութիւնը յաւիտեանս օրհնեալ ըլլայ»:

Վուքսն հետեւեալ օրը՝ պատմութիւնը եղբայր Վլաւսին ալ պատմեց, որուն միւս երկուքն ալ նորէն ներկայ էին: Եւրն իր պատմութիւնը կրկին անգամ պատմելով կարծես թէ կը թեթեւնար: Եւ եղբայր Վլաւսին Աստուծոյ ըրած շնորհակալութեան միւսներն ալ մասնակից եղան:

Վ Լ Ո Ւ Ն Ի Ա.

Դարձ եւ չորի հետեւեալ թիւները:

Վիչ մ'ատեն Ս. Վալենտինը թող տալով, դէպ ի հիւսիս Վեֆելսպոլկին ամրոցն երթանք: Հոն Հեղինէն կը գտնենք, որ հօրը դարձին համար մեծ ուրախութեան մէջ է: Եւ Հեղինէին ուրախութիւնը աւելցնողն ան էր, որ դժբախտ Վալտէրնի դքսուհին քանի մը ժամէ ի վեր քովն էր:

«Մ'մայրենի բարեկամ», կը գոչէր Հեղինէ ուրախութեան ապշութեանը մէջ՝ «ուրախութիւնս անանկ մեծ, անանկ անհամեմատ մեծ է, որ չեմ կրնար պատմել: Հիմա երջանիկ եմ եւ սրտիս գոհութիւնն անեղը է, եւ ուրիշ բաղձանք չունիմ բայց եթէ որ նոյնը միշտ ասանկ մնայ: Աստուած տար որ հայրս ալ չփոխուէր, այլ ան բարի ճամուռն վրայ մնար որուն մէջ արդէն մտած է: Գուք ալ, սիրելի բարեկամ, ալ զիս պիտի չթողուք: Այնպէս է՞ մի, միշտ իմ քովս պիտի մնաք, եւ ինծի մայրութիւն պիտի ընէք:

Վալտէրնի դքսուհին զՀեղինէ գրկեց, եւ արտասուալից աչօք նոյնը խոստացաւ: «Բայց սիրելի Հեղինէ, կ'ըսէր, ինչպէս եղաւ որ մեր դժբախտ վիճակն յանկարծ ասանկ փոխուեցաւ եւ ասանկ ուրախալի դիրք մ'առաւ: Բանախ մէջ ազատութեանս լուրն եկած ատենը, հազիւ կրցայ հաւատալ: Աստուծոյ տրամադրութիւնն ըլլալուն վրայ չէի տարակուսեր, բայց ինչ եղանակաւ եղած ըլլալն ալ չէի ըմբռներ,»

«Հիմա ձեզի մեկնեմ», կրկնեց Հեղինէ: «Հոս կէս մը մեռած, եւ հիմա առողջացած ըլլալն կարծեմ ձեզի արդէն պատմեցի: Ինք նոյն օրը պատգարակով հոս բերուեցաւ, ես ալ իմ թախծութեանս մէջ իրեն հետեւեցայ: Մարմնաւոր առողջութիւնն երթալով կը հաստատուէր, բայց խելքն հետզհետէ անանկ կը տկարանար որ խելացնորութեան ու կատաղութեան կը տանէր: Ար տեսնէի որ իմ կրեւու խաչս ու թշուառութիւնս բնաւ ծայր ու ճոթ չունէր: Միտիւթարութիւնս աղօթք եւ Աստուած էր:

«Դժբախտ հայրս աս զարհուրելի վիճակի մէջ իր սուտ բարեկամներէն թողուած էր: Նոյն իսկ երկու Հեննիկս Վալտէրները ալ չէին իգար, եւ ես ասոր վրայ շատ ուրախ էի: Աս չար մարդիկներուն չեւրենալը, հօրս համար մեծ երջանկութիւն մըն էր: Հիմալ մեր յարգի մատանապետն ու ես վրան մեծ աղքեցութիւն ունէինք, բայց ան ալ երկայն չէր տեւեր, որովհետեւ իրեն անաստուած բարեկամներն

վրան մեծ աղքեցութիւն ունէին: Բայց աս վտանգաւոր եւ չար աղքեցութիւններն հիմա բոլորովին դադրեցան,»

«Սկզբան յուսահատելու բան էր, որովհետեւ հօրս կատաղութիւնը օրէ օր կը սաստկանար: Բայց մենք չյուսահատեցանք, այլ աղօթելով երկնից օգնութիւնը կը խնդրէինք: Օգնութիւնն հասաւ, հրաշքով մը հօրս կատաղութիւնը դադրեցաւ: Ի սկզբան օրուան մէջ միայն քանի մը ժամ խելքը գլուխը կու գար, ետքը երթալով բոլորովին առողջացաւ: Ալ կը յուսայինք որ մեր աղքատարութիւնները վրան բարեւորար աղքեցութիւն պիտի ընեն, եւ չխաբուեցանք: Հօրս կատաղութեան պատճառն, ինչպէս ես եւ ամրոցին մատանապետը կը կարծէինք, իր անաստուած բարեկամացը ստիպելով, ձեռքը սիրելի բարեկամին Գիպուրկին արեամբը թաթաւելէն յառաջ եկած էր,»

Հոս Հեղինէ Գիպուրկին եղած մատնութիւնն, անոր մահը, հօրը ձիէն ինջալը, որոնք մեզի արդէն ծանօթ են, պատմեց: Դքսուհին Գիպուրկին մահուանը վրայ սրտին մեծ ցաւը յայտնեց:

«Հայրս բոլորովին առողջանալէն ետքը, յառաջ տարաւ Հեղինէ, «իր յանցանքն նախ եւ յառաջ մատանապետին» խորհրդոյ մէջ խոստովանեցաւ, ետքն ալ ինծի: Ինծի պատմած ատենը, ոսկրներուս վրայ սարսուռ մ'եկաւ: Բայց այլայլութիւնս չայտնելու համար ես ինծի բռնութիւն կ'ընէի: Հօրս զղջումն անանկ մեծ էր որ գիշեր ցորեկ շատ անգամ դառն արցունքներ կը թափէր: Պատմած ատենը երբեմն գործածած յուսահատական բառերը լսելը, ստուգիւ մարդն անոր վրայ ի գուժ կը շարժէր,»

«Հոս դժբախտս, ես մեծ մեղաւորս կ'ըսէր շատ անգամ, ինչպէս կրնամ թողութիւն յուսալ: Իմ յանցանքս չիկրնար թողուիլ: Իմ չարութիւններս անանկ սարսափելի են որ Աստուած չիկրնար թողուլ,»

«Այնպէս կը խօսէր եւ ստուգիւ կը յուսահատէր, թէ որ ամրոցներնուս բարեպաշտ մատուանապետը չքաջալերէր եւ սրտին մէջ վստահութեան բաղասամը չհեղուր, եւ աստուածային կրօնի վարդապետութեամբը ինկած, թախացած զգածմունքը նորէն կանգնելով, խիղճը հանդարտեցնելու չըլլար: Աղթելու սկսելուն պէս խիղճն երթալով հանգստութիւն կը գտնէր: Առատողորմութիւն կու տար, եւ բոլոր ծառաներն առջեւը կանգնելով կը հարցընէր թէ մեկու մ'անիրաւութիւն ըրած է, եւ եթէ որ ասանկ բան մը կայ նէ, կ'ըսէր, ըսէք որ հատուցանեմ եւ տեղ լեցընեմ: Բայց մեր հաւատարիմ ծառաները, որոնք իրենց տիրոջ յանկարծական փոփոխութեան վրայ կը զարմանային, «չէ», ըսելով կը պատասխանէին: Արջափ անգամ իզմէ ալ թողութիւն կը խնդրէր: Հարիւր անգամէն աւելի, մօրս ըրած թշնամութիւնները մոռցընել տալու համար կ'աղաչէր: Եւ որովհետեւ անոր սրտանց դարձը կը տեսնէի, եւ ինքն ալ աս բաղձանքը կը ցուցընէր ըսի իրեն «Սիրելի հայր, ան թշնամութիւնները չիտեղեւ կ'ուղեւ նէ եւ ճամբայ մը գի-

տեմ: Զարմացմամբ կը սպասէր որ աս ճամբան սորվի: Պատմեցի անոր, թէ քնչպէս վանքին մէջ ձեռն հետ ծանօթացայ, թէ դուք իմ մօրս սրտակից բարեկամն էիք, եւ թէ իմ երկրորդ մայրս եղաք: Եւ երբոր կասկածս ալ յայտնեցի որ դուք հաւանականաբար, զարհուրելի բանտի մը մէջ կը հեծէք, սարսափելով գոչեց. Տէր Աստուած, աս ալ իմ զարհուրելի յանցանքներէս մէկն է, արատուհայն խտուածութիւնը իմ հրամանաւս է: Աս դժբախտը բոլորովին մոռցած էի: Հնորհակալ եմ սիրելի՛ զաւակ, շնորհակալ եմ ազնիւ Հեղինէ որ միտքս ձգեցիր: Առաջեմ անոր ցաւոցը վերջ տալ, անիրաւութիւնս շիտկել, եւ վաղուան թողուլ չեմ ուզեր, այսօր, այսօր պիտի ըլլայ: Հայրս անմիջապէս ձեր աղատութեան հրամանը տուաւ եւ այսպէս իրար գտանք:»

Աս խօսքերով դքսուհւոյն բաղկացը մէջ ինկաւ, եւ դքսուհին իր արցունքներովն անոր կուրծքը կը թրջէր:

«Ուրեմն,՝ կ'ըսէր դքսուհին, «իմ աղատութիւնս Աստուծոյ եւ սիրելի՛ դուստր, քեզի պարտական եմ: Արդէն առջի վայրկենի մէջ ասի կուսած էի: Հնորհակալ եմ, սիրելիս, սրտանց շնորհակալ եմ: Ես ան բանտին մէջ, հացիւ ու ջրով չէի կրնար երկայն ատեն ապրիլ, եւ միայն մահուամբս անկէ դուրս կրնայի ելլել: Բայց աղատութիւնը ժամանակին հասաւ:»

«Ասի Աստուծոյ է, Աստուած ըրաւ,» գոչեց Հեղինէ, անոր համար շնորհակալութիւնն անոր է չէ թէ ինձի:»

«Նշուի՞նք ձեզ,» հարցուց դքսուհին այլայլելով:

«Ոտքի շարժման նայելով հայրս պիտի ըլլայ,» պատասխանեց Հեղինէ. «զձեզ հոս տեսած ատենը որչափ պիտի ուրախանայ:»

«Այդն վայրկենին մէջ դուռը բացուեցաւ, եւ դուքսը ներս մտած ատենը սարսափէն ետ քաշուեցաւ: Որովհետեւ ինք վերջին անգամ դքսուհին տեսած ատենը, անի ծաղկահասակ կնիկ մըն էր, հիմայ նիհարացած եւ մահուան մօտ պառաւ մը կը տեսնէր: Բայց անմիջապէս ինք զինքը ժողվեց եւ աչքը զըջման արտասուօք լեցուն յառաջ եկաւ, դքսուհւոյն նիհար ձեռքը պագաւ, եւ ամէն եղածներուն համար թողութիւն կը խնդրէր: Եւ նախ թողութիւն առնելէն ետքը, բարով եկարն ըսաւ: Ասոր վրայ անոր ձեռքէն բռնելով, պալատին ամենէն գեղեցիկ եւ փառաւոր բնակարանը տարաւ, եւ ըսաւ «Աղնուական դքսուհի, աս ամէնը ձեր իշխանութեան տակն են, դուք ամրոցիս մէջ իբրեւ իմ դստեր մայրը, եւ կամ եթէ հաճելի է նէ, ասանկ ըսեմ իբրեւ իմ սիրելի եւ փափուկ քոյրս պիտի նայուիք: Ինչ որ ունիմ ամենուն վրայ տէր եր,»

Իսկ դքսուհին, որ ասանկ ընդունելութեան բնաւ չէր սպասեր, սիրտը արտաքայ կարգի շարժելով բերնէն խօսք չէր կրնար հանել: Իր մէկ հատիկ պատասխանը ուրախութիւն ու արտասուք էր:

Ի բարին դարձած դուքսը խօսքը պահեց, եւ

դքսուհին անոր քով անանկ աղէկ կը խնամուէր, որ քիչ ատենէն վրայ եկաւ: Երեսներն իր բնական կարմրութիւնը նորէն ստացան եւ ինք առջի զուարթութիւնն ունեցաւ:

Պիտ'որ շարունակուի:

ԱՇԽԱՏԱՆԻ ԿՈՒՆԻՍԵՐԻՍ

ՄԻՆ ՓՐԱՆՔԻՆ ՆԵՐԱԳԻՆՈՐ

Ամերիկայէն Ասիայի հիւսիսային եզերքը հասնելու համար, հիւսիսային բեւեռական ծովէն ճամբայ մը փնտռելու գաղափարը հարկաւ ծովագնաց ազգերու բաղմնաշահ ու օգտակար բան մըն էր: Ասոր վրայ գալով նաեւ գիտնական շահն ալ, այսինքն երկրիս բեւեռներուն վրայ ունեցած տափալութիւնը ու երկրիս առանցքի հոլովման փոփոխութեանը ազդեցութիւնը լաւագոյն քննելու բաղձանքը եղաւ որ կէս դարէ վեր պատմութեանց մէջ հիւսիսային նաւագնացութեան վրայ յատուկ գլուխ մը բացաւ: Աս ճամբորդութեանց մէջ երեւելի եղան Ռոս, Փէրրի, Ճ. Ֆրանքլին, Բէյն ու Բլեյրը նաւապետները. աս վերջինը Անգղիայի խորհրդանոցին քննութեան մասնաժողովէն հիւսիսային արեւմտեան նաւագնացութեան իբրեւ գաղի ճանչցուեցաւ:

Ամենէն մեծ արգիւքն ստացաւ աս բանին մէջ Փէրրի նաւապետը, որն որ առջի անգամ 1819ին լանքէսթըրսընտէն միւշէւ Մէլվիլ կղզին յառաջ գնաց: Միւշէւ աս միջօրեականը դեռ մէկը չէր գացած իրմէ յառաջ եւ իրմէ ետքն ալ հազիւ երեսուն տարի ետքը 12 առաջատուութիւնը նաեւ գացին, կորուսած Ֆրանքլինը փնտռելու առթուի:

Շոն Ֆրանքլին իր առջի բեւեռական ճամբորդութիւնը 1821ին սկսաւ, որն որ զարհուրելի ու չքաւոր ցամաքային ճամբորդութեամբ մ'իր անունը անմահացուց: Միւշակ ինքը եւ իր ընկերներէն հինգը աս ճամբորդութեանէն դարձան գրեթէ հրաշքով մը մահուան անօթութեանէ եւ իրօքեցի ուղեկցի մը, որն որ արդէն իրեն ընկերներուն երկուքին մտով իր քաղցը յազգեցուցած էր, սպանութեան դաւէն ազատելով: Իր երկրորդ ճամբորդութիւնը Փէրրիին 1824ին հիւսիսային բեւեռական երրորդ ճամբորդութեան եւ Լիճօնի եւ Պիչիի առաջնորդութեամբ խաւրում արշաւանքին հետ նոյն ժամանակը հանդիպեցաւ:

Ֆրանքլինին բոլոր կեանքը յանգնական ծովանաւարկութիւն էր եւ իր գիտութեան համար ունեցած ջանքն ու եռանդը անխոնջ: Շատ անգամ զուտ պատահական դէպքով մը զարհուրելի վտանգներէ կ'ազատէր: Բայց 1845ին սկսած ճամբորդութեանէն ալ մէյ մ'ալ ետ չգարձաւ:

Իրեն բախտին անստուգութեան Անգղիայի մէջ պատճառած շարժումը, միւշէւ հիմայ դեռ իրեն օրինակը չունեցող բան մըն է: Խորհրդանոցն ու ազգը զՖրանքլինին իբրեւ գիտութեան եւ բրիտանական պատուոյն մարտիրոսը կը համարէին եւ զանիկա գտնելու համար մեծ գումար կը ջոհէին. իսկ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները բոլոր մարդկութեան պատուոյն պարտքը կը համարէին Ֆրանքլինը գտնելու համար չփորձուած միջոց չձգել:

Բայց ամենէն աւելի Ֆրանքլինին կնիկն եղաւ, որ

մեծ եռանդամբ ու անխնայ ջանքով կրցաւ զարմանալի կերպով Անգղիացւոյ Ֆրանքլինին վրայ ունեցած զգա՝
ծումն ու եռանդը վառ պահելու արժարժել. անանկ որ
երբոր տէրութիւնը կը տատամներ, առ կինն իր ջանքովը
առանձնականները շարժեց զանազան արշաւանքները
նկելու իր այրը փնտռելու համար:

Սակայն եւ այնպէս տասնութիւն տարի անցաւ. Ամե-
րիկայի ու Անգղիայի նաւապետներու մեծամեծ յանգընա-
կան ձեռնարկութիւններովը, մինչեւ որ սառնածովը իր
տխուր դաղանիքը յայտնեց:

Սաք Քլինթոնը եղաւ ան մարդը որուն որ սահ-
մանաւոր էր, ալ անլուծանելի կարծուած առ առեղծուա-
ծը լուծել եւ Քլեյթօն ու Թէրրոր: Նաւերուն եւ անոնց
հրամանատար զԺախտ Ջ. Ֆրանքլինին վրայ որոշ տե-
ղեկութիւն տալ:

Ասկէ երկու տարի յառաջ Քլեյթօն անուն պատուական-
ւոր շոգենաւով Անգղիայէն նոր հետազոտութեան ծամ-
բորդութեան մը ելլելէն ետեւ, նոյն ծամբորդութենէն
զառնալով Ֆրանքլինին անմխիթար կնոջը՝ որն որ նոյն
առանձնական արշաւանքը անձամբ հագացած էր, երկանը
կորստեան ու մահուան աներկեւան վիպութիւնը բերաւ:

Շոգեւոր զորութեան հզօր օգնութեամբ, առանց
որոյ, ինչպէս նոյն իսկ ինք կը հաստատէ, անկարելի էր
Պաֆլինի. ծոցին սառույցներէն անցնիլ, կրցաւ Քլինթոնը
նաւապետը 1857 Յուլիոսի վերջը Լանքէսթըրսոնում մտնել:
Օգոստոսի 11ին Պիչե կղզւոյ վրայ Ֆրանքլին տիկնոջ
Քլեյթօն ու Թէրրոր նաւերուն վրայ զԺախտ բեւեռա-
զնայներուն յիշատակին համար ամենէն վերջի հասած
տեղը անկելու վախճանաւ իրեն յանձնած մարմնէ տախ-
տակը անկեց: Ասկից Պարրոյի ծամբուն հարաւային դին
զարձաւ ու Փիլսոնսոնի սառույցը պատուելով անցնելու պա-
լապ փորձ մ'ընելէն ետեւ, հիւսիսային Սամերսէթի եզերքը
նաւելով, միշտ արեւելեան ուղղութեամբ Փրինսթօնի
անցքը եկաւ: Ասոր վրայ յառաջ քաշելով Սեպտեմբերի
մէջ Փիլսոնսոն տանող Պէլլոթի ծամբուն հասաւ: Ասկէ
արեւմտեան ուղղութեամբ յառաջ գնաց, բայց Սունտին
սառույցը անյաղթելի գտնելով վերջապէս հարկադրեցաւ
Պէլլոթի ծամբուն բերանը ձմերելու: Հոս Պէլլոթի ծամ-
բուն հարաւային եզերքը կազմող Պաթիայի երկայնաձեւ
դամբակղզւոյն, իր ձմերած տեղւոյն եւ Ռեյլըմ-Թա-
զաւոր կղզւոյն մէջտեղը վերջապէս անհետ եղած ծամ-
բորդներուն քանի մը հետքերը գտաւ եւ գարնան սկիզբը,
Փետրուարի 17ին հետազոտութիւններն սկսան: Քլինթոնը
նաւապետը Էսքիմոսներէն տեղեկացաւ, որ տարիներով
յառաջ Ռեյլըմ-Թազաւոր կղզւոյն հիւսիսային եզերքը
սառույցներու մէջ նաւ մը ձմեռած է, եւ թէ նաւուն մար-
դիլը ազատած ու դիմացն ելող Ամերիկայի ծովեզերքը
քաշուած եւ հոն ծամբայ գտնելու զուր ջանքէն ետեւ մե-
ռած ըլլան:

Լաւանակը ներածին պէս Քլինթոնը նաւապետը շուտ
մը ետեւէ եղաւ առ ընին սառույցութիւնը փնտռելու: Ա-
պրիլի 2ին դէպ ի Ռեյլըմ-Թազաւոր կղզին ծամբորդու-
թիւնն սկսաւ. Քլինթոնը նաւապետը արեւելեան կողմը,
իսկ Հոպսոն արեւմտեանը քննելու ելան: Քլինթոնը շուտ
մը Էսքիմոսացւոյ հանդիպեցաւ, որոնք կ'երեւար թէ Քլեյ-
թօն ու Թէրրոր նաւերն ու անոնց մարդիլը ձանձրած է-
ին: Պառաւ կին մը կը պատմէր, որ աշնան ծովեզերքը
աւ մը ձմեռած է, եւ նաւուն մարդիլը նաւը թող տալով

դէպ ի մեծ գետ գացած են. մեծ գետը ըսելով կ'իմանար
Ֆիշըրիլըրը (ձկնագետ), որուն գետաբերանը Ռեյլըմ-Թա-
զաւոր կղզւոյն գիմացը կ'իյնայ: Գարձեալ կ'ըսէին թէ
նոյն ձերմակ մարդիկներէն շատերը մեռած ըլլան առ ծառ-
բորդութեան մէջ, սակայն Էսքիմոսցիք ասիկայ հետեւեալ
ձմեռն անոնց դիակները գտած ատեն իմացած են. Քլին-
թոնը նաւապետը մինչեւ Զինագետին բերանը յառաջացաւ,
բայց հոն ոչ Էսքիմոսցի եւ ոչ զԺախտներուն մէկ հետք
գտաւ: Սակայն դէպ ի կղզի ետ դարձած ատեն պառաւ
կնկան ըսածին տխուր ապացոյց մ'եղաւ դիմացը, այսինքն
մարդու կմախք մը տեսաւ, զորն որ թէպէտեւ ժամանակը
խանդարած էր, սակայն վրան եղած զգեստի պատառները
եւրոպացի ըլլալը աներկբայ կը հաստատէին: Աս դիակին
քով գտնուած յիշատակագրէն կ'իմացուէր որ պաշտօնա-
կալի մը առանձնական ծառան էր:

Ս'ի եւ նոյն ատեն Հոպսոն հիւսիսային եզերքը գա-
ցած էր ու հոն աւելի յաջողագոյն ելը ունեցած էր: Մայ-
իսի 6ին Փոյնթ-Վիքթորիի վրայ, հասարակօրէն դէպքի
մը յիշատակին համար սովորական եղած ձեւով քարա-
կոյտ մը գտաւ, որուն տակը անագէ անօթ մը կար կոր-
սուած ծամբորդներուն վրայ յիշատակագրով մը: Աս յի-
շատակագրէն կ'իմացուի որ Ֆրանքլին իր ընկերներով Պի-
չե կղզին ձմերելէն ետեւ Վելլինկոթոնի կրճէն վեր գացած
եւ 1846ին Գոռնուէլլիս կղզւոյն արեւմտեան դին դարձած
էր, բայց ետքը (կամ Փիլսոնսոն եւ կամ Փրինսթօնի
անցքէն ու Պէլլոթի նեղուցէն վար եկած ատեն) Ռեյ-
լըմ-Թազաւոր ըսուած կղզւոյն քով նաւերը սառույց
պատելով կանկաւած են: 1847 տարին Յուլիոսի 11ին Սէօր
ճոն Ֆրանքլին մեռեր է: 1848 Ապրիլի 22ին հարկադրե-
ր են նաւերը ձգելու, ինչու որ սառույցէ անանկ կապուած
են եզեր որ կէս տարիէ կամ տարիէ մը յառաջ նաւերուն
ազատելուն յոյս չկայ եղեր: Ասկէ երեք օր ետքը նոյն յի-
շատակագրի, յիշեալ ամսում, այն քարակոյտին տակ
դրեր են: Յիշատակագրին վերջը կը զուցէ թէ նոյն ծամ-
բորդները որոնք 105 հոգիէ կը բաղկանային, նոյն օրը Քրո-
ցիէր նաւապետին հրամանին տակ դէպ ի Զինագետ կ'եր-
թան:

Ասկէ զատ նոյն ծամբորդներուն աւելի եւս տխուր
մէկ հետքը գտնուեցաւ: Այն տեղէն՝ ուր որ նաւերը սա-
ռույցներու մէջ բռնուած էին, վաթսուներորս մըն հե-
ռու Ռեյլըմ-Թազաւոր կղզւոյն հարաւային արեւմտեան ծայ-
րը բալնիի մը վրայ նաւակ մը գտնուեցաւ, որուն մէջ շատ
մը զգեստ եւ երկու մարդկային կմախք կային: Աս երկու
խեղճերն ալ չհաւանգութեամբ կամ ցրտէ եւ ոչ անօթու-
թենէ մեռած կ'երեւան, ինչու որ նաւակին մէջ չեղբալթ
թէյ ու ծխախոտ կար. քովերնին լուցափայտ ալ կար, ո-
րով կրնային կրակ վառել, երկու լեցուն հրացան նաւա-
կին մէկ կողմը կրթնուած էին: Բալնիին յառաջնակողմը
դէպ ի նաւերը կը նայէր, իբրեւ թէ մէջէ երկու մարդիկ
մեծ Զինագետէն դէպ ի նաւերը ետ դառնալու ճիգի մէջ
եղած ըլլային:

Աս է աւասիկ այն աղնուական յարատեւութեան
եւրքը, որով առաջափ տարիէ վեր Սէօր ճոն Ֆրանքլինին
համար հետազոտութիւններ կ'ըլլան: Սակայն ի վախճանի
միշտ մարդկութեան մէկ յաղթութիւնն է եւս, անվահեր
հիւսիսային ծովագնացներուն պատմութեան մէջ անջնջ
էջ մը կազմելու արժանի է նաեւ այսչափ տեղեկութիւնն
ալ Սէօր ճոն Ֆրանքլինին վախճանին վրայ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՌԻՐԵ ԳԻՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱՐԱՆԵՍՏՅԱՆ

Տպագրութեան վրայ:

Տպագրութեան արուեստը (imprimerie; typographie) մարդկային մտայն ամենագոյնի գիտությունն է: Եւ ասի շարժական գրերը գործածելով կ'ըլլայ, որոնք ամբողջ աշխարհւորը կը կացուցանեն: Աս գրերուն ու մամլոյ մը օգնութեամբ, որուն տակ աս գրերը կը դրուին, անգամ մը ճշնշելով, ու զուտ ձեւով ամբողջ թերթ մը թուղթ ալ եւ ալ էջերով կը տպուի:

Տպագրութեան վրայ ճիշդ գաղափար մ'ունենալու համար, պէտք է նախ գրերէն սկսիլ: Աս գրերը բաղադրութեամբ մը կը շինուին, որ են կապար, ղիկն ու զուտ ծարարքար: Աս խառնուրդը սատարի կրակի վրայ կ'ենացընեն, եւ աս հեղուկ մետաղէն՝ ձուլողը երկաթէ պղտիկ դգալով մը կ'առնու, ու կաղապարին մէջ կը թափէ: Աս կաղապարին տակը կտոր մը պղինձ կայ, որուն վրայ խորունկ նշանագիր մը փորուած է, որ մայր նշանագիր կ'անուանուի: Արդ ձուլողը կաղապարը կը բանայ ու ձուլուած գիրը դուրս կը հանէ, որ մէկ մասնաչափ բարձր ձուլուածք մըն է, որուն վերի մասին վրայ նշանագիրը բարձր դուրս ցցուած կ'երեւայ: Աս գիրը վերջէն վրան տպարանի թանաք կ'ընդունի, որով թերթ մը կացուցանող շարուած գրերը կը սեւցընեն:

Հարկը բառերը կացուցանող գրերը իրարու բով դնելով կ'ըլլայ: Աս վանճակն համար ամէն մէկ տպարանի մէջ, շրջապատէ կան, որոնք գրակալի պէս ծուռ դիրքով բարձր կը կենան: Աս արկղերը պղտիկ շորեքիւտի խորշերու բաժնուած են, որոնց ամէն մէկուն մէջ խել մը զատ զատ գրեր կան. շրջապատէ, առջեւը դրուած ձեւագրին կամ տպուած գործքին մէջ կարգացած բառերը շարելու համար, ան խորշերէն կը ցածին չափ շուտ, մէկիկ մէկիկ գրերը կ'առնու, ու ձախ ձեռքը բռնած գրչիկով (անկիւնաւոր գործիք) մէջ կը դնէ: Որոշեալ երկայնութեամբ մէկ կամ քանի մը տող շարելէն ետքը, գրչիկով վրայէն զգուշութեամբ կը վերցընէ ու նախընթաց (շրջանակով շորեքիւտի տակտակ) վրայ կը դնէ, այսպէս կը շարունակէ մինչեւ որ էջ մը կազմուի: Երբոր կը լմննայ աս էջը, արարակ շուանով չորս կողմանէ կը կապէ ու նաւակին վրայէն վերցընելով զատ տեղ մը կը դնէ: Երբ որ թերթի մը առջի երեսին ամէն էջերը շարուած կ'ըլլան, որոշեալ կարգաւ տպելու տախտակին վրայ կը տեղաւորուին, ու երկաթի շրջանակի մը մէջ կը փակուին ու փշոջներով (փայտէ կամ երկաթէ քառակուսի գաւազաններ) թէ՛ էջերուն ու թէ՛ լուսանցքներուն իրարմէ ունենալու հեռաւորութիւնները կ'որոշուին ու կը հաստատուին: Աս կերպով շրջանակի մէջ հաստատուած շարուածքը գրքի մը դէպքէ՛ կ'անուանուի: Աս գործողութիւնները կատարուելէն ետքը շարուածքը մամլոյ մէջ կը դնեն: Դրանք արդէն կ'առնու, որն որ կարծր խողանակով ալ կ'ըլլայ, ու ձեռագրին հետ կը բաղադրուեն, որ եթէ քանի մը սխալներ կան նէ տեսնուին ու որբագրուին: Եւ աս սրբագրութիւնը արածայր հերիւնով մը կ'ընեն, սխալ գրերը դուրս հանելով ու տեղը ուղղող դնելով:

Աս միջոցին մէջ տպագրութեան թուղթը թրջուած կ'ըլլայ, զոր տախտակով մը կը ծածկեն ու վրան ալ ծանրութիւն կը դնեն, որպէս զի թուղթը հաւասարապէս չ'ըլլեր իրեն քաշէ ու խոնաւայ, առանց ասոր թուղթը տպագրութեան թանաքը վրան չ'ընդունիր: Աս պատրաստութիւններէն ետեւ շարուածքը մամլոյ շրջանակին մէջ կը դնեն ու տպելու կը սկսին:

Տպելու համար հարկաւոր է զլան մը. (հին ատենները ասոր տեղ ձիու մնացով լցուած շան կաշիէ մեծակ գունդեր էին, որոնք հիմայ չեն գործածուիր) աս զլանը սոսնձի եւ օշարակի բաղադրութիւն մըն է, զոր պատրաստելու համար սոսնձը նախ եւ յառաջ ջրոյ մէջ կը կակղացընեն ու ետքէն սրուշալ չափով օշարակ ալ մէջը կը լցընեն ու երկաթէ կամ պղնձէ կաթսայի մէջ դրած, զատ ջրով լցուած կաթսայի մէջ կը խտրեն ու կ'եփեն: Երբոր աս զանգուածը պատշաճ հեղուկ վիճակի կը հասնի, արդրէ կամ թափու երկաթէ զլանաձեւ կաղապարի մէջ կը լցընեն, որուն մէջտեղը երկայն յըսկուած կը փայտէ գաւազան մ'ալ հաստատուած է: Աս

թափու. զանգուածը երկայն տուն զով տեղ մը կը դնեն, մինչեւ որ դարձեալ պատշաճ կարծրութիւն ու ձգակամութիւն ստանայ: Վերջէն զլանաձեւ խողովակէն կը հանեն, եւ երկու ծայրերէն մէկ մաս հաստութեամբ գլուխները դարձած երկաթի կը հաստատեն, որուն վրայ երկու հատ փայտէ մեղէն ալ կայ:

Երբոր շարուածքը մամլոյն շրջանակին մէջ կը տեղաւորուի, ան ատեն վերն ըսուած եղանակաւ շինուած զլանը կ'առնու օգնիչը ու կը դպցընէ տպարանի թանաքին վրայ, որն որ կառավարի եղէն ու ծխոյ մակէն կը շինուի, ու ներկասեղանին (քարէ կամ պողպատապատ քառակուսի սեղան) վրայ կը կլորէ, որպէս զի թանաքը զլանին վրայ հաւասարապէս տարածուի, եւ շարուածքին վրայ կ'որելով կը սեւցընէ. աս միջոցի անդին ուրիշ մը կամ տողը թերթ մը խոնաւ թուղթէն շարժական շրջանակին վրայ կը դնէ, որուն վրայ երկու հատ սրածայր անեղներ կան, որոնք թուղթը ծակելով հաստատուն կը բռնեն: Վերջէն աս շրջանակը շարուածքին վրայ կը բերէ, այնպէս որ սպիտակ թուղթը գրերը կը շօշափեն, ու ձախ ձեռքով ծախարակը կը դարձնէ, որով շարուածքը, մամլոյն երկաթէ կամ արդրէ ճիշդ տախտակին տակ կու գայ: Անմիջապէս աջ ձեռքով մամլոյն բաղկէն կը բռնէ դէպ իրեն այնպէս մը կը քաշէ, որ ճիշդ տախտակը շարուածքին վրայ կը ճնշէ եւ այսպէս կը տպուի: Նախ եւ յառաջ շարուածքին մէկ մասը միայն մամլոյն տակ կու գայ, մամլոյն բաղադրէ երկրորդ անգամ քաշելուն ամբողջը եւ այսպէս կէս թերթը (այսինքն թերթին մէկ երեսը) կը տպուի: Շարուածքը դարձեալ ծախարակին ձեռքով դուրս կը մղուի, շրջանակը վեր կը վերցուի ու բոլորովին տպուած կէս թերթը մէկուի կ'առնուի:

Աս եղանակաւ ուղղուածին չափ օրինակ թերթին մէկ երեսը տպուելէն ետքը, անի կը վերցընեն ու մէկալ երեսին շարուածքը մէջը կը դնեն. բայց որպէս զի երեսները ճիշդ իրարու վրայ գան, շրջանակին վրայ հաստատուած երկու սրածայր ստեղները, որոնք թուղթը հաստատուն կը բռնեն, թուղթին ան ծակերէն կ'անցընեն, որոնք առջի երեսը տպուած ժամանակ ծակուած են: Երբ որ տպագրութիւնը կը լմննայ, շարուածքը մխրալով կը լուսն, ու խողանակով մ'ալ կը շփեն որպէս զի գրերը աղէկ մը մաքրուին. ետքէն շարժուածքը կը քակեն ու ամէն մէկ գրերը իրենց ծակերուն մէջ կը բաժնեն:

Աս է ահաւանիկ տպարանի մը կարգաւորութիւնը, որով անհատապէս շուտութեամբ հազարաւոր գրուածներ կը տպուին ու կը տարածուին:

Ուրիշ տպագրութեան կերպ մ'ալ կայ որ շուրջ 90-րորութեամբ կը կատարուի, մարդու աշխատութեան հարկաւորութիւն չկայ. անգամ մը շարուածքը ու թանաքը մեքենային մէջ տեղաւորելէն ետեւ, տղայ մը թուղթը մէկիկ մէկիկ անեղներուն վրայ կը հաստատէ (նաեւ առանց ասոր ալ), ու մեքենան շուրջ 90-րորութեամբ, երկաթով գալով տպագրութիւնը կը կատարուի: Աս կերպ տպագրութիւնը շատ աւելի շահաւոր է, ինչու որ քիչ ատենուան մէջ շատ բան կրնայ տպուիլ, եւ հիմակուան ատենն Փարիզ, Լոնտոն, Գերմանիա ու Վիեննա գրեթէ շատ տպարաններու մէջ աս կերպով է տպագրութիւնը:

Ընթերցումի վրայ:

Տպուած աղէկ դրուածներու ընթերցումը (lecture) ամենէն օգտակար ու ամենահարկաւոր բան է. կարգաւ հոգին կ'արթնցընէ, միտքը կը կերպաւորէ, յիշողութիւնը կը զօրացնէ, դատողութեան կարողութիւնը կը սրէ, ճաշակը կ'առնուարցնէ, երեւակայութեանը կենդանութիւն կու տայ: Ընթերցումը զմեզ մօռք ամէն դարերու ու աշխարհքի ամէն կողմերը կը փոխադրէ, մեզի դատարկ ժամանակին կը կարճեցնէ, ձանձրութիւնն ու դատարկութեան վտանգներէն զմեզ կը պահպանէ, եւ հոգւոյն վրայ այնպիսի զօրաւոր աղբյուրութիւն ի գործ կը դնէ, որ շատ մարդկիւններուն վրայ մտաւոր տաղանգի պակասութիւնը կը լցընէ. առանց անոր ուսումը յառաջ չ'իկնար երթալ, եւ նոյն իսկ տաղանգաւոր երիտասարդները ամենէն յառաջադիմութիւն չեն կրնար ընել:

Բայց աս օգուտները կամ ազդեցությունները յառաջ բերելու համար պետք է ընտրություններ, կարգաւ ու Մտաւորութեամբ կարգաւ: 1. Ընտրութեամբ կարգաւ ըսելով կ'իմացուի, անհամար տարած գրքերուն մէջէն պատշաճ ընտրել, որոնք նիւթին կողմանէ երեւելի են, ու կրօնի եւ բարի վարուց դէմ բան չեն պարունակեր: Ազէկ գրքերը հոգւոյն ու մտաց ընտրել անուշիկ են, իսկ ասոր հակառակ գէշ գրքերը թոյն են, որոնք անուշանելու տեղ կը սպաննեն: 2. Կարգաւ կարգաւ, կարգ մը բռնել ըսել է, այս ինքն բնաւ քմաց, երբեմն աս եւ երբեմն ան հեղինակները կարգաւ չէ, վախճանագրուի եւ հետաքրքրութեամբ միայն թղթատելով: 3. Մտաւորութեամբ կարգաւ ըսելով ալ ան կ'իմացուի, որ պետք չէ միայն գիրք մը վերելելով կարգաւ զոհ ըլլալ, հասարակ անոր մէջ բովանդատութեամբ ըստ մասին բառ առ բառ մտքին մէջ պետք է դրուի, կարգաւ ըսելով միայն համար պահանջել ու անոնցմէ քաղուածոյք մ'ընել: Ուրեմն ասկէց կը հետեւի որ բանը շատ կարգաւուն վրայ չէ, հասարակ է ու կարգաւ մը կարգաւուն վրայ: Մատենադարան (մի եւ նոյն նիւթերու վրայ գրուած գրքերու ժողովածոյք) մը ընտրել ամենէն ընտրելին է. լմանաւանդ որոշեալ դարու մը գրքերը, որ դարուն մէջ մի եւ նոյն նիւթերու վրայ շատ գրուածներ ելած են. բայց ասոր մէջն ալ միտ դնելու բանն ան է, որ նոյնը անպարտաւ սկզբամբ եւ ուրիշներէն վերադառնալով, Այսպիսի մատենադարաններ մեր ազգին մէջն ալ քիչ շատ կը գտնուին, եւ հետզհետեւ ալ երեւնալով միայն են, որով թէ ազգային լեզուին մշակութեան կ'օգտեն ու թէ ազգային յառաջագործութեան նպաստ կ'ընեն:

ՍԱՆՔԱՆՈՒՐԷ ՈՒ ԶՈՒՍՐԾԱԽԷ

Շիլլերի հանգետը:

Ամիս մը կայ որ բոլոր Գերմանացիք, ու նոյն իսկ օտար ազգերը կը պատրաստուին իրենց ամենէն երեւելի պուշտին Փրեդերիկոս Շիլլերին հարիւրամեայ ծննդեան տարեդարձը (Նոյ. 10ին) մեծ հանդիսութեամբ կատարելու: Պրուսի կառավարութեամբ աս հանդեսը իր տէրութեան մէջ արգիլեց, բայց Աւստրիայի կառավարութեան, չէ թէ միայն հրամանը չլրացաւ, այլ նաեւ դրամական օգնութիւն ալ մատակարարեց նոյն հանդիսութեան կատարմանը, որն որ շարժած մը պիտ'որ տեսէ: Արդ հանդեսը Վիեննա Նոյ. 8ին, կէսօրը, Բեռլինէն սալ ըստած արահին մէջ սկսաւ, ուր ներկայ էին նոյն իսկ Վայսըն ու Վայսընհին ու պալատականք. իրիկունն ալ ջահերու թափօրը եղաւ: Բոլոր քաղաքը ոտքի վրայ էր, փողոցներն ու հրապարակները բոլոր բռնուած էին, եւ թափօրին դարձան իր սպասելին: Ժամը 6ին յառաջունքէ ծանուցուած յայտարարին համեմատ չուն Բրադերի հրապարակէն ծամբոյ ելաւ, դէպ ի ֆրանցէնիստ ըստած քաղքին մէկ դրան առջեւի հրապարակը որոշեալ փողոցներէն (եւէկէրցայէ) ֆրանց-Եոզէֆ-Գէ, Ստեֆանսփլաց, Կրապէն, Հօֆ, Ֆրայլունկ, Եօթ(թեթեթու) բազմաթիւ հանդիսատեսներուն մէջէն ընթանալով: Չուն կազմուած էր, քաղքին ատենականներէն, վաճառականութեան, ճարտարարուեստներու ընկերութիւններէն, բազմաբուհական համալսարանին, բժշկական վարդապետաց բազմութենէն, ուսանողներու գունդէն, երգեցողաց ընկերութենէն, Շիլլերի մասնաժողովէն, գիտութեանց ու արուեստից ճեմարանի անդամներէն, լրագրաց ընկերութենէն, թէատրոններու անդամներէն, զբոսաշրջներէ ու տպարանատեսներէ, եւ այլն: Երկու երաժշտաց գունդեր կ'ընկերանային 6000 հոգով կազմուած չուն: Աս յիշուած ընկերութիւններէն օմանք ջահեր, օմանք զոյնգոյն լուսաւորուած գնդակներ, ու այլ եւ այլ զօրօններ ու պուշտին գրուածներէն զանազան կտորներ դարձարուն չըրջանակներու մէջ ոսկեգոյն գրուած կը կրէին, որոնք պահուելու լատեսիլ երեւոյթ մը յառաջ կը բերէին: Այսպէս բոլոր ծամբաներու մէջ երբեմն երաժշտական նուագարանները հնչեցնելով, երբեմն երգեցողաց գունդը իրենց գեղեցիկ ձայները լսեցնելով վերջապէս ժամը 8ին չուն վերոյիշեալ հրապարակէ

հասաւ, որն որ Շիլլերի նուիրուած է, ուր որ քաղաքապետը իր խորհրդականներով չուն կը սպասէր: Շիլլերի խոշոր արձանը ծաղկաւէտ ու ծառազարդ հանդիսատեսողոյն մէջտեղը կանգնուած էր. իր բոլորակը բաւական ընդարձակութեամբ կաղերու ու ջահերու բազմութեամբ լուսաւորուած: Հանդիսատեսողոյն երկու կողմը երկու բեմեր կանգնուած էին ճառաստեղներուն համար: Երկու կողմերը կէս լուսնաձեւ շարուեցան բոլոր չուն մասնակից եղող ջահաւորները, իսկ մէջտեղը երաժշտաց գունդերն ու երգեցողաց ընկերութիւնը: Շիլլերին երգը երգեցուելէն ետքը Հենրիկոս Վապէն գեղեցիկ ճառ մը խօսեցաւ ի գովեստ Պուշտին: Ճառը լմանալուն պէս Վեցցէի աղաղակը օդը կը թնդացնէր. ասոր վրայ երգ մ'ալ երգեցուեցաւ: Կըդէն վերջը քաղաքապետը իր ճառը սկսաւ, ծանուցանելով Վայսեր որոշումը նոյն հրապարակը Գերմանիայի մեծ ու երեւելի պուշտին անուամբ կոչելու ի յիշատակ այս հանդիսութեան, որով իր տէրութեան մայրաքաղաքը կատարած ատեն, ինքն ալ մասնակից կ'ըլլայ իր ուրախացութիւնը յայտնելով եւ այլն: Վերջապէս ատեն նոյնպէս «Վեցցէ Վայսը», աղաղակը երկինք կը բարձրանար, ու ազգային երգը սկսած ատեն պէնկալեան հրով բոլոր հրապարակը կրկին լուսաւորուեցաւ: Ասկէց ետքը ամէն մէկ ընկերութեան գունդ գունդ իրենց ջահերով ու զարդերով քաղքին այլ եւ այլ կողմերը ցրուելով իրենց տեղերը դարձան: Օդը չուն մինչեւ Շիլլերի հրապարակ հասնիլը շատ աղէկ էր, վերջէն քիչ մը սկսաւ ցոլել: Բոլոր Վիեննա ոտքի վրայ ըլլալով ալ, ամենեւին չիփօթութիւն մը չէլաւ, յետ որոյ որ ամենեւին զինուոր ալ չկար:

Աս վերջի մէկ քանի օրերն ալ մասնական հանդէսներ պիտ'որ կատարուին այլ եւ այլ թէատրոններու ու սրահներու մէջ ու ամենէն վերջի օրը մեծ ակոսորակ սեղան մը տալով հանգեսը պիտ'որ վերջանայ:

Մագնիսի ազդեցությունը:

Հայպէրշտատէն (Սաքսոնիա գաւառի մէջ) խրատական ու միանգամայն գիտնական դէպք մը կը հաղորդուի: Տեղացի պաշտօնատարի մը մէկ տարեկան տղան աղախնոյ մը հողացողութեան յանձնուած էր. օր մը աս տղուն փորը անդուշտութեամբ մինչեւ կէսը ատեղ մը կը մտնէ, զորն որ աղախինը առանց դերձանի զգեստին վրայ խոթած էր: Անմիջապէս խմացուելով վրայ հասան որ ատեղը դուրս քաշեն հանեն: Բայց տղան լալով դէպ ի առջեւ ծնեցաւ, որով ատեղը բոլորովին ներս մտնելով աներեւոյթ եղաւ: Բժշկաց ամէն հնարքը պարտադէպ, թէպէտ մարմինը կտրելով ու զանազան գործիքներով շատ փորձեցին ատեղը դուրս հանելու համար: Յանկարծ տառապեալ ու անմիջապէս ծնողաց միտքը եկաւ, որ ուրիշ անգամ մը աչքին մէջէն երկաթի փշուրք մագնիսով հանուեցաւ: Բնականաբար աս փորձն ալ պետք էր ընել: Ուստի բուժական զօրակոմիտէն մագնիսի կտոր մը բերին ու ատեղին մտած մեծ տեղերէնուն պէս, ծնողաց մեծ ուրախութեամբ, ատեղին մէկ ծայրը վերջին վրայ դրուած կապին մէջէն երեւան ելաւ, ու մագնիսին օգնութեամբ առանց մեծ դժուարութեան եւ առանց ուրիշ հատուցներ ընելու դուրս հանուեցաւ:

Հսկայածն կտոր:

Փարիզի փողոցներուն մէջ հիմակուան ժամանակ հրէշ կառքեր կ'ընթանան, որոնց մէջ Կոնստանտին անուամբ կառքը արտադր կարգի փառաւոր ուշքեղ է. նոյն կառքին մէջ 40—50 հոգի հանգիստ կը նստին, եւ այնպիսի կերպով շինուած է որ հովէն ու օդին խտութենէն ամենեւին անհանգստութիւն չեն կրեր:

Արուշի սուտ թալիրը:

Պերլինի մէջ նորերս թալիրի փոփոխութեան մէջ մեծ զգուշութիւն կ'ըլլայ, որովհետեւ քիչ մը թէթեւ թալիրներ երեւան ելած են, որոնց դրոշմը կատարեալ ճիշդ է, բայց բուն ստույգ թալիրին վրայէն հանուած ու մէջը սուտ արծաթ ձուլուած է. միայն երկրներուն զրերը անհետ ըլլալուն շատ դուրս կը ծանցուին:

Քաջ զինուոր մը:

Պաշտօնակալին մէկը, պատերազմէ մը ետքը հասարակ զինուորին մը հարցուց թէ ինչ դիւցազնութիւն ըրած է: Եւ, պատասխանեց զինուորը, ինչ կատարութեամբ թշնամի զինուորին մը վրայ յարձակեցայ ու անոր երկու ոտուկները կտրեցի: Լաւ, ըսաւ պաշտօնակալը, բայց ինչու գլուխը չէ: Որովհետեւ, կրկնեց զինուորը, գլուխը արդէն գացած էր:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՏԵՄԲԵՐԻ

Եւրոպայի քաղաքային ընթացքը անցեալ եւ կամ միւս ամսէն աւելի հաստատուն կերպքով մը չառաւ: Դեսպանագիտութեան բարակ մտածութիւնը, որն որ խորամանկութենէ վար չիմնար, հոն հասաւ որ (դիւցազնութեան մէջ պատմութեան համաձայն) ցորեկը գործածը գիշերը կը քակէ ու նորէն հիւսել կը ցուցնէ: Ներքինը չգիտնալով, արտաքին երեւոյթները յառաջ բերենք: — Չիւրիկի ժողովքը, որն որ երկու շաբաթ պիտի տեսէր, հաղիւ երեք ամիսէն ետքը լմննալու մօտիկցաւ: Ասոր որոշմանցը վրայ որչափ Անգղիայի ու Բելգիայի լրագրողներէն կ'իմանանք, կը տեսնենք որ Ալիւսթրան գա երկուց կայսերաց մէջ գրուած հիման վրայ եղած է: Ստորագրութիւնը թէպէտեւ չեղաւ, բայց ստորագրութենէ յառաջ ըլլալու նախաշաւի գործքերը կատարուեցան, որուն դեռ ձեռք չըրած՝ Աւստրիայի առաջին երեսփոխանը Բուխարէստ կոմսը կաթնուածով վախճանեցաւ ու հիմա իրեն տեղը Բարօլի կոմսը անուանուեցաւ: Աս Աւստրիայի ու Գաղղիայի մէջ առանձին ըլլալու խաղաղութեան դաշինքը, Սարդինիայի ու Աւստրիայի մէջ ըլլալու վերջնական Եւրոպայի խաղաղութեան ծափայ պիտի բանայ, որուն մէջն է գլխաւոր անլուծանելի կնճիւղը, ցորչափ Սարդինիան բոլոր թերակղզւոյն ինք առանձին իշխելու վախճանին հասնելու համար յեղափոխութեան գլուխ ըլլալէն չի դարձիր, ու երբեմն աս ու երբեմն ան տերութեան աղղեցութեան տակ ինք զինքը չի դնէր:

— Գաղղիոյն արեւհեղութեամբ Իտալիայի մէջ ուղած աղղեցութիւնը գտայ լսելու ատեն՝ Անգղիան ասոր նախանձելով Սարդինիան ու անով ամէն յեղափոխական տարրերը ձեռք կ'առնուէ, ու զրգուցութիւնը շարունակել կու տայ: Թոմանիայի, Դոսկանայի, Մոտենայի ու Բարմայի մէջ անիշխանութիւնը յառաջ ելլալու ատեն՝ Սարդինիայի անկոչ կու տակալները զանազան աղղերուն աղտամբներէն ժողոված զօրքերով անոնց վրայ կը տիրեն ու Բիւսանթէի հետ միանալու ճիգերն ի գործ կը դնեն: Ստոյգ է որ Իտալիան երեւելի յաղթութիւններով աս վիճակի մէջ բերող Գաղղիան՝ թէ որ ուղեւ կ'ընար աս շփոթութեանց վախճան տալ. չտալը կը ցուցնէ որ դեռ ըլլալիքներ կան որոնց բոլոր աշխարհք անհամբերութեամբ կը սպասէ: Իբրեւ հաստատուն կ'ըսուի թէ աս ամէն բաները կարգի դնելու համար, վերջապէս տերութիւնները միաբանած են Փարիզ ժողովուրդը: Բայց շատերը իրաւամբ ասկից աւելի կը վախնան, որովհետեւ ասոր մէջ խօսուելու նիւթին միտքը աւելի ան պիտի ըլլայ թէ ո՞վ ի մէջ մեծ է, ու թէ հետեւաբար աշխարհքին մէջ որուն խօսքը պիտի որ անցնի. ժողովուրդը համար առնուած պատճառ ոչինչ է, թէ որ մինչեւ հիմայ խնդիրը չիլուծուեցաւ նեւ, նիւթին դժուարութիւնը չէր հապա կամաց պակասութիւնը:

— Աւստրիայի ամէն գաւառներուն մէջ կայսեր Օգոստ. 22ին տուած յայտարարութեան համեմատ ներքին կարգապարտութիւնները կը շարունակուին: Պր. Հիւսթերին՝ Ոստիկանութեան գլխաւորին՝ պաշտօնը ընդունելէն երկու ամիս ետքը հրաժարիլը ասոր ամենեւին արդէն չ'ըլլար, ինչպէս իրեն տեղն անցնող Թիէրի պաշտօնեան կայսեր կողմանէ խոստացաւ:

— Ռուսիայի Մեծափառ կայսեր Պրեզլաւ 20կտ. 22ին Պրուսիայի իշխող իշխանին հետ տեսնուին Եւրոպայի լրա-

գրաց զանազան խորհրդածութիւններ ընելու նիւթ տուաւ. մեծ մասը յայտնաւ կը միաբանին որ երկու կամ իրենց հետ մէկտեղ նաեւ Անգղիայի տերութեան մէջ ասկէց ետքը Եւրոպայի խաղաղութիւնը աւուղ փորձերուն դէմ միաբան խօսիլ ու գործեն եղած ըլլայ:

— Մարոքքոյին դէմ Գաղղիայի կողմանէ արշաւանքը սկսաւ ու Սպանիայի կողմանէ ալ սկսելու վրայ է. պատճառն հատուցում խնդրեն է, որն որ հաւանական չ'երեւար ու անոր համար ալ Անգղիայի ու Գաղղիայի մէջ յարաբերութիւնները աւելի պաղելու վիճակի մէջ է: Միով բանիւ Արեւելք ու Արեւմուտք յեղափոխութեան հոգին տիրած է, որուն վախճանն՝ օրինաւոր իշխանութիւնը տկարացնել ու ռամկաց ձեռք տալն է, որպէս զի զօրաւորը աւելի դիւրին յափշտակէ:

— Իբրեւ ստոյգ կ'ըսուի որ Նոյեմբ. 10ին Չիւրիկի մէջ խաղաղութեան ստորագրած ըլլան: Մանրամասն տեղեկութիւնները Նոյեմբերի քաղաքական տեսութեան մէջ կը կահորդենք:

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆՔ

Տ Ո Մ Ե Ր

ԿԱՄ

ՕՐԱՅՈՅՑ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

1860

Ն Ե Հ Ա Ն Զ Տ Ա Ր Ի Ո Յ

Գ. ՏԵՐԻ

Խնչպէս՝ առջին երկու տարիները՝ նոյնպէս աս մօտաւոր 1860 տարւոյ համար ալ աս Ըստանթիան Տոմարը կ'ընծայենք մեր սիրելի Ազգին՝ իբրեւ կարեւոր գրքոյի մը, որուն բովանդակածն՝ իր երկու նախորդներուն պէս՝ բաց ի տոմարական զիտելիքներէն՝ աշխարհագրական, պատմական, բնագիտական, բարոյական ու զուարճալի տեղեկութիւններ են. որոնք կը յառաջ թէ հաճոյական կ'ըլլան պատուական Աղգայնոց, ինչպէս նաեւ:

ՕՐԱՅՈՅՑ ՏԵՄԵԱՆ 1860 ՆԵՀԱՆԶ ՏԱՐԻՈՅ

Համար տպուած միաթերթ տոմարը:

ՀԱՄԱՌՈՏ

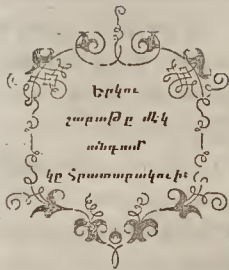
Վ Է Ք Ե Կ Ե Գ Բ Ո Ր Թ Ի Ն

ԱՄԵՐԻԿԱՆ

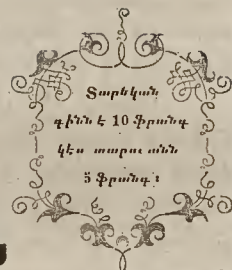
Ի ՆՊԱՏ ՈՒՍԱՆՈՂԱՅ ԱՅԵՐԶԱԳՐԱԹԵԱՆ

Ամերիկայի ամէն մասանց վրայ աշխարհագրական ու մանաւանդ քաղաքային կարեւոր տեղեկութիւնները կ'աւանդէ աս համառօտ տետրակը, որ չէ թէ միայն աշխարհագրութիւն սորվողներուն՝ հապա Ամերիկայի տեղութեանց վրայ ճիշդ ծանօթութիւն ունենալ ուղղութեան մանաւանդ լրագրի կարգապարտութեան օգտակար կըրնայ ըլլալ:

ԵՌՌՌՌՌՍ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 25.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՏԱՐԱԾ ԽՂԵԿՔ ԿԱՐ ԳԻՊՈՒՐԿ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Բ.

Դառնանք երդում:

Էս գիշերը Վեդգերաւի, Լոյէ ամ-
րոցին գոց եւ լուսաւորեալ սրահին
մէջ հարիւրէն աւելի քաջ աս-
պետներ ժողովուած էին: Սեւերով
ծածկուած սեղանի մը բոլորովիքը,
եւ նոյնպէս սեւ բարձերով շտա-
կուած նստարաններու վրայ կը նըս-
տէին: Երկայն սեղանին մէջ տեղը երկու մոմերու մէջ
խաչելութիւն մը կար: Աս գիշերային ժողովքին գլխա-
ւոր նպատակը ամենուն երեսէն յայտնի կ'ըլլար: Գա-
հազուխը նստողը արծաթի պէս սպիտակ մաղերով
ծերունի մըն էր: Անոր ազնուական եւ պարզ կեր-
պարանքը, իր հոգւոյն արժանապատուութեանը եւ
անձին ազնուականութեանը հաւատարիմ գրողմն էր:
Աս ծերունին, Լոյէ ամրոցին Հուկոյ Սէէլպախ դու-
քան էր:

Շերունին զարմանալի ծանրութեամբ ոտք ելաւ,
եւ երբոր բոլոր ժողովականաց մէջ խոր լուծիւն
տիրեց, հետեւեալ խօսքն սկսաւ.

«Հարգելի բարեկամներ, ազնիւ եղբայրներ,»:

«Մենք հոս յանուն Աստուծոյ՝ որուն պատուոյն
համար սրերնիս կը կրենք, ժողովուած ենք, որպէս զի
Աստուծոյ պատուոյն, մարդկային նուիրական օրինաց
եւ մեր իշխանին ու հայրենեաց վերաբերեալ էական
բաներու վրայ խորհնք,»:

«Աստուած վկայ է որ մեր ներկայ ժողովքին
վախճանը ինչպէս սուրբ եւ էական է: Հարկ էր որ
երբ եւ իցէ քաջ ասպետաց բազմութիւն մը մէկ-
տեղ գային եւ մէջերնին Գեֆէն իշխանութեան դէմ
նուիրական դաշինք մը դնէին, եւ ան դժոխային
ոճրագործութեանց՝ որոնցմով չստեղծ անիրաւութիւն
անիրաւութեան վրայ եւ յանցանք յանցանքի վրայ
կը գիւղուի՝ վերջ մը ապին: Թող պիտի տանք որ բո-
լոր արգարաց արիւնը վազէ եւ հայրենիքը ոչնչա-

նայ: Գեֆէն յերկինս աղաղակող անիրաւութեանց եւ
անամոթութեանց հաղարաւոր օրինակներ չունինք:
Այնչափ բերաւոր սպանութիւններ անպատիժ պիտի
մնան: Ե՛ղբարք, դուք իսկ վկայ էք, որ մեր դժբախտ
հայրենեաց մէջ, հաղարաւոր բերաններէ դառն
տրտունջներ երկինք կ'ելլեն: Հիմակուան ատենս
այնչափ հարիւրաւոր պրիներ ու որբեր, Գեֆէն
անիրաւ եղանակաւ, անայր, անհայր մնալուն համար
չէն հեծեր: Անտառներու մէջ, որչափ անմեղներ,
Գեֆէն անիրաւութեանց զոհ եղած ասդին անդին կը
թափառին, որոնց սնունդն ուրիշ բան չէ բայց եթէ
վայրենի ծառոց պտուղներ եւ արմատներ, խմած
ջրերնին ալ մերձաւոր վտակի մը ջուրը, եւ խոռոչ
ծառ մը իրենց բնակարանը: Ասոնցմէ ոմանք վերջա-
պէս իրենց թշնամւոյն ձեռքը կ'իյնան, իսկ ոմանք ալ
չբաւորութենէ եւ սննդեան պակասութենէն մահերնին
կը գտնեն: Ո՛հ, որչափ քաջ եւ առաքինի ասպետներ
անամոթ Գեֆէն յափշտակելու եւ սպաննելու ցան-
կութեան դժբախտ զոհերը եղած են: Գեռ նորբիս
այսպէս զոհ եղած սքանչելի ասպետները մէկիկ մէկիկ
անուանել չեմ ուզեր: Աչքերնուդ մէջ եղած դեռ
նորոգ արցունքները յայտնի կը խօսին թէ ինչպէս
սրտերնիդ անբժշկելի վիրօք վիրաւորած է,»:

«Խնդ՛ հայրենիք, ինչ պիտի ըլլայ վիճակդ
եթէ որ ամուր թուամբով մը աս ծածուկ չարեաց
առջեւն առնուելու չըլլայ: Ազնուական սերունդը կը
սպաննուի, ամրոցները բոլոր աւազակաց եւ մարդաս-
պանաց գբեր կ'ըլլան, խեղճ ժողովուրդը կը կեղե-
քուի եւ կ'ընկճուի, եւ ան սիրուն դաշտերը, արտերն
ու պղինները անապատ կը դառնան: Գեղեցիկ եւ
փառաւոր հայրենիքն ո՛ւր կը մնայ, իրեն ապագան
ստուգիւ զարհուրելի կ'ըլլայ: Կայսեր բաղձանքն ալ,
աս Գեֆէն մէջ տեղէն վերցուիլն է, որովհետեւ ինքն
ալ հայրենեաց երեւելի եւ բարի ասպետաց հետ կը
խոստովանի, որ հին ատենուան ան երեւելի եւ բա-
րեկարգութեան համար հաստատուած ժողովքը,
աւազակաց բոյն եղած է: Ինքն ալ գիտէ որ ասոր
դատաւորները ամէնն ալ անպիտան մարդիկ են,
որոնք կրօնի վերաբերեալ դատաւորաց ամբողջութեամբ
վրայ նստած, նախանձէ, անձնասիրութենէ եւ վրէժ-
խնդրութենէ գրգռած արդարոց արիւնը կը թա-

փեն: Եւ աս մարդիկները դեռ կեցած իրենց բարբարոսական ընթացքն յառաջ կը տանին,:

“Դուք սիրելի եղբարք, եւ մեր հայրենեաց շատ երեւելի ասպետները, ֆեֆէ դէմ շատ անգամ օգնութիւն խնդրեցիք: Այսօրն ինչո՞ւ չ'օգնեք որ իր հպատակները ստուգիւ իբրեւ հայր կը սիրէ: Ինչո՞ւ մեծ բանակի մը գլուխն անցնելով ֆեֆէն դէմ պատերազմ չ'հրատարակէր: Որովհետեւ նոյն իսկ ինքն ալ անոր զօրաւոր ըլլալէն կը վախնայ, եւ իր գահը կորսնցնելէն կը դողայ: Բայց չի գիտեր որ հիմակ անոր անդամներն յառաջուան քաջ ասպետները չեն այլ վատ եւ իրենք զիրենք զեղխութեանց տուող մեղի անձինք են: Այս եթէ որ գիտնար մէյ մը թէ իր տէրութեանը մէջ դեռ անհամար քաջ ասպետներ կան որոնք կենանք ու ինչքը աս չարեաց մէջ տեղէն վերցուելու համար տալու պատրաստ են, եթէ որ ինք աս բանս գիտնար, ստուգիւ ժամ մ'ալ չէր կորսուցնէր, եւ ահազ բանակով զանի կ'ոչընչացնէր,:

“Բայց մենք սիրելի եղբարք, որ մեր հայրենեաց անդամներն ենք, պէտք է որ զանի պաշտպաններ եւ ինչքն ու կենանք անոր համար զօհնենք: Անոր համար ալ չուշանանք, մեջերնիս սուրբ դաշինք մը հաստատենք, եւ արդար վրէժ մ'առնուենք: Որովհետեւ չարութեան չափը լեցուեցաւ, եւ հիմայ վրէժ խնդրութեան ժամանակն է: Եկած է ան ժամանակը, որուն մէջ Բարձրեալն այնչափ անմեղաց արեան վրէժը պիտի առնու: Մեր սուրերը, Աստուծոյ վրէժ խնդրութեան գործիքը պիտի ըլլան: Աստուծով պիտի պատերազմինք, եւ յաղթութիւնը մերն է: Այսօրն ու բոլոր հայրենիքը մեզի շնորհակալ պիտի ըլլայ, եւ մեր յաջորդներն զմեզ պիտի օրհնեն,:

“Բայց եղբարք, իմ խօսքէս աւելի թշուառ անձի մը կերպարանքը՝ զոր ձեզմէ շատերը մեր հայրենեաց իբր քաջ ասպետը կը ճանչնար եւ քսան տարի ի վեր մեռելոց աշխարհքը կը կարծէր, անոր կերպարանքը ձեր վրայ աւելի ազդեցութիւն պիտի ընէ: Աս քաջ եւ պատուական անձը տեսնելը, ձեր քաջութիւնն աւելի պիտի բորբոքէ, եւ մեր զօրքն անոր առաջնորդութեամբ մեր հայրենեաց բոլոր ֆեֆէիքը պիտի ջնջէ,:

Աս խօսքը լմնացածին պէս կողմնակի դրան մէկ փեղկը բացուեցաւ, եւ փառաւոր ասպետ մը ժողովականներուն մէջը մտաւ ու կանգնեցաւ: Ապրկենի մը չափ խոր լուծիւն տիրեց, եւ ետքը հարիւր ձայն միաբերան “Տէր Աստուած”, գոչեցին “անի մեր Մաքսը, մեր ազնիւ Վալտէրնի դուքսն է,,: Մէկիկ մէկիկ ամենն ալ անոր բազկացը մէջ նետուեցան, եւ բարի դուքսն ուրախութենէն գրեթէ ընկճուած էր: Ամենուն աչքին մէջ արցունքը կը փայլէր, եւ Վալտէրնի դքսոյն երեւնալը բաղձացուած ազդեցութիւնը բրած էր: Ազնիւ ծերը, տեսնելով որ վերջապէս իր բաղձանքը, այսինքն հայրենեաց աս թշուառութենէ ազատիլը գլուխ պիտի ելէր, ուրախու-

թենէն ապշած էր: Ամենքն ալ Վալտէրնի դքսոյն իրենց բարեմաղթութիւնն ընելէն ետքը, անոր պատմութիւնը լսելն ուրիշ անգամուան թող տալով, ամենքն ալ ծուր դրին եւ կ'աղօթէին որ Աստուած իրենց երգումն ընդունի եւ ձեռնարկութիւնն օրհնէ: Եւ ասոր վրայ երգում պիտի ընէին:

Մաքս Վալտէրնի դուքսն ասպետաց գլուխն անցած ըլլալով երգումն իրեն առջեւը պիտի ըլլար: Ինք սուրը պատենէն քաշեց, միւսներն ալ նոյնն ըրին: Գուքսը սուրը վեր վերցնելով երգման խօսքերը ըսաւ, միւսներն ալ նոյնպէս սրերնին բարձրացուցած անոր ըսածները կրկնեցին:

Աս մէկ երգմամբ կազմուեցաւ ան զօրաւոր դաշնակցութիւնը, որ Աստուծոյ օգնութեամբ զարհուրելի ֆեֆէ բոլոր Գերմանիայէն պիտի բառնար: Աստուածալ անոնց դաշնակցութիւնը օրհնեց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Գ.

Գաղտնի ֆեմիլի դեմ պատերազմ:

Սուրբ դաշնակցութիւնը եղած լմնացած էր, Մաքս Վալտէրնը դաշնակցութեան զօրաց հրամանատար դրուած էր, Գուստ Գիպուրկ, եւ Գուստ Շրայնէկ իր օգնականները որոշուած էին, եւ առանց ձայն հանելու շուտով պատերազմի կը պատրաստուէին: Եւ արդէն պատերազմը սկսելու որոշուած օրն ալ հասած էր: Ժողովուրդը մեծ զարմացման մէջ էր: Ֆեֆէն անձինքները՝ դիմացին քաջ մարդկան անալընկալ մեծ բանակ մը տեսնելով կը զարհուրէին:

Դաշնակցութեան մեծը, Գերմանիայի բոլոր ֆեֆէիքն պատերազմ հրատարակեց. որոնց վրան ահն ու վախը տիրած էր, որովհետեւ իրենք պատրաստուելու ատեն ունեցած չէին: Յարձակումը նախ եւ յառաջ ան ամրոցներուն վրան եղաւ որոնք ֆեֆէ ժողովուրդը տեղերն էին: Ստոյգ է աս ամրոցները շուտով ֆեֆէ զօրքերով լեցուեցան, բայց ժամանակնին կարճ, վախերնին մեծ եւ քաջասրտութիւննին քիչ էր: Դաշնակցաց զօրքը որչափ որ յառաջ կ'երթար այնչափ ալ կ'աճէր:

Առջի պատերազմն սկսաւ, եւ առջի յարձակումը Արէնսպէրկի ամրոցին վրայ եղաւ. պատերազմը խիստ եւ արիւնահեղ էր:

Թշնամեաց սարսափը կրկնապատկուեցաւ երբոր տեսան որ դաշնակցաց զօրաց գլուխն անցնողը Մաքս Վալտէրն էր, զոր շատոնցուրէն ի վեր մեռելոց մէջ կը համարէին, եւ անոր քով Գիպուրկ Գուստ կը կենար, զոր Գիպուրկի փրատակաց տակ թաղուած կը կարծէին:

“Մեռելները կենդանացեր են, եւ մեզմէ վրէժ առնելու եկեր են”, կ'ըսէին թշնամիք, եւ դաշնակցաց զօրքերուն “Կեցցէ Մաքս, կեցցէ Գիպուրկ, Աստուած մեզի հետ է եւ մեր նպատակը արդարութիւն, աղաղակը թշնամեաց ականջը շատ զարհուրելի կու դային:

Դաշնակցներն առիւծի պէս կը պատերազմէին,

եւ թշնամեաց բանակի մէջ մահը գաղանաբար կը ճարակէր: Մաքս զօրաց զլուսն անցած շատ քաջութեամբ կը պատերազմէր, եւ իր պատերազմի սուրն ամէն մէկ շարժելուն գրեթէ մէկ մէկ հոգի գետնին կը պառկեցնէր: Երկու Գունոնները, իրենց ծերունի զօրապետն առիւծաբար կռուելով կը պաշտպանէին, գրեթէ հարիւր անգամ իրենց վահանովն ու սրովն ծերունւոյն վտանգն անցուցին: Երկու երիտասարդք քաջասրտութեան մէջ իրարու հետ կը մըրցէին: Երկուքն ալ քաջութեան հրաշալիքներ կ'ընէին, եւ բոլոր զօրաց զարմացումը վրանին կը ձգէին: Երկու անգամ Գիպուրկ Շգայնէկը, երկու անգամ ալ Շգայնէկ զԳիպուրկ մահուընէ աղատեց:

Ամրոցը առնելու համար յարձակման սկսան, ամրոցին պատերուն վրայ առջի ոտք կոխողն էր Գիպուրկ, Շգայնէկն ալ երկրորդը եղաւ, ետքը բոլոր զօրքն ետեւէն հասաւ: Ամրոցէն վար յաղթութեան աղաղակ մը հնչեց եւ Արէնսպէրկ ամրոցը դաշնակցաց ձեռքն էր: Ֆեֆէ գատաւորաց արիւնը հոս սկսաւ հեղեղի պէս վազել, եւ ո՛վ որ սրոյ տակ չէյնալու բարեբախտութիւնն ունեցաւ, այնպիսին չղթաներու զարնուեցաւ: Աստուծոյ վրէժը Արէնսպէրկի ամրոցին վրայ կը գոտար, եւ քիչ մը ետքը նոյն ամրոցը բոցերու մէջ էր:

Վաշնակցաց յաղթութեան եւ Արէնսպէրկի Ֆեֆէ բնաջինջ ըլլալուն լուրը շանթի արագութեամբ ամէն տեղ տարածուեցաւ: Աս զարհուրելի լուրը տեղ տեղ ուրախութիւն, եւ տեղ տեղ ալ սարսափ պատճառեց: Գաշնակցաց զօրքը միշտ աւելնալու, եւ թշնամեաց քաջալերութիւնը տկարանալու վրայ էր: Նոյն իսկ կայսրն ալ դաշնակցաց քանի մը հազար քաջ զօրք օգնութեան խաւրած էր: Անոր համար դաշնակցաց զօրաց բերանը պտըտած երկու զարհուրելի անուանց հետ կայսեր անունն ալ յիշուելու սկսաւ: Ահն ու երկիւղը դաշնակցաց զօրքէն յառաջ կ'երթար, եւ հասած տեղերնին յաղթութիւն ու փառք էր: Հետեւեալ յարձակումներն ալ թէ շուտ եւ թէ դիւրաւ եղան, եւ ուրիշ ժողովատեղիներն ալ առնուեցան ու քանդուեցան: Ամենէն վերջը կարգը Վեֆելսպուրկին եկաւ: Հոս պատերազմն ամենէն խիստն էր, եւ կարծես թէ բախտը դաշնակցաց հետ խաղալ կ'ուզէր, որովհետեւ պատերազմը դաշնակցաց համար յանկարծ անյաջող դիւր մ'առաւ:

Մաքս գերի ինկաւ... Մաքս թշնամեաց ձեռքն է, կը գոչէր բոլոր զօրքը զարհուրելի եղանակաւ, եւ աս աղաղակն ընդհանուր սարսափ մը պատճառեց: Գիպուրկ կատաղած էր, որովհետեւ իր հայրը, նոյն գերի ինկող ծերունին քսան տարի թշնամեաց ձեռքէն պահած եւ պաշտպանած էր, եւ հիմայ ճշգիւ ան ամրոցին մէջ ուր իր հայրը մեռնելու ատեն ծերոյն համար մասնաւոր խնամք յանձնած էր, իր թշնամեացը զոհ պիտի ըլլար: Գիւցաղն Գիպուրկին արիւնը երակացը մէջ կ'եռար, ուստի զօրաց հրամանատարութիւնն ինք վրան առաւ, եւ իր անմահելի

քաջութեամբ բոլոր զօրաց սրտին մէջ հուր վառեց Սաստիկ պատերազմ բացուեցաւ, որովհետեւ պաշարւողներն ալ մեծ արութեամբ կը պատերազմէին, եւ երկու կողման ալ մեծ զոհեր կը պատճառէր: Յաղթութիւնն երկայն ատեն անորոշ մնաց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Գ.

Բանտը:

Պատերազմին սաստկացած ատենը Պէտրա դքսուհին եւ Հեղինէն խուցի մը մէջ ծուռն դրած եւ վախով ու արտասուօք կ'աղօթէին որ զարհուրելի պատերազմը յաջող ելք մ'ունենայ: Բայց ամէն մէկն իր անձնական բաղձանքն ունէր, Պէտրա կ'աղօթէր որ դաշնակիցք յաղթեն, իսկ Հեղինէն՝ որ իր հայրը աղատի:

Համառօտ՝ բայց ջերմեանդ աղօթքէն ետքը՝ երկու բարեկամները ոտք ելան եւ իրար մխիթարել կ'ուզէին:

«Աղօթքնիս ըրինք», կ'ըսէր դքսուհին, «եւ հիմայ մնացածն Աստուծոյ թողունք: Որովհետեւ Աստուած ինչպէս որ կը կարգադրէ, ան է բարին, թէեւ մեր բաղձանքին դէմ ըլլայ:

«Այո սիրելի մայր», կ'ըսէր Հեղինէն աչքին արցունքը սրբելով «ամէն բանն Աստուծոյ թողունք: Մենք ամէնքս ալ իր ձեռքն ենք, եւ առանց անոր կամացը մեր գլխէն մազ մ'ալ չ'իյնար»,

«Մտիկ ըրէ, սիրելի Հեղինէն, աս ինչ է», գոչեց յանկարծ դքսուհին եւ բաց պատահանին վազեց: Հեղինէն ալ ետեւէն գնաց:

«Հաղթութիւն, յաղթութիւն», կը հնչէր ամրոցին գաւթին մէջ պաշարւողներուն բերնէն, «դաշնակցաց զօրագլուխը մեր ձեռքն ինկաւ: Վար սա շունը, վար ամենախոր բանտը...»

Նոյն վայրկեանի մէջ քանի մը ղինուոր, ծեր զօրավարը շղթայի զարկած, դքսուհւոյն պատահանին առջեւէն կ'անցնէին: Ծերունին անտարբերութեամբ մը վեր նայեցաւ եւ դքսուհւոյն կերպարանքը իր աչքերը սեւեւեց, կ'ուզէր կենալ, բայց բիրտ ղինուորները ղինքը քաշեցին տարին:

«Տէր Աստուած», գոչեց դքսուհին եւ մարելով Հեղինէնին բաղկացը մէջ ինկաւ: Հեղինէն վախէն անանկ աղաղակ մը հանեց որ ծառայ մը եւ աղախին մը միատեղ անմիջապէս ներս մտան որ տեսնեն թէ իրենց խաթունին ինչ եղաւ: Ո՛րչափ զարմացան մնացին երբոր տեսան որ դքսուհին Հեղինէնին բաղկացը մէջ ինկած մարած էր: Ասոնք անմիջապէս մարող դքսուհին բռնեցին ու անկողնոյ վրայ հանեցին, ուր նորէն աչքը բացաւ: Եւ խելքը վրան դառնալով քիչ մը յառաջ տեսածին՝ զարհուրելի յիշատակութիւնն ալ միտքն եկաւ:

«Ո՛հ, սիրելի Հեղինէն, ինչ տեսայ», գոչեց դքսուհին ցաւով, երբոր ծառան եւ աղախինը հեռացած էին, «տեսածիս կարելիութեան վրայ հաղիւ կրնամ»

վստահիլ, եւ ի վերայ այս ամենայնի չէ թէ միայն կարելի, այլ իրական ալ է: Ես զանի տեսայ, ինքն էր, ստուգիւ ինքն էր,»:

«Օճ վ տեսաք, սիրելի մայր, կը հարցնէր Հեղինէ զարմացմամբ:

«Վժուսինս, իմ դժբախտ Մաքսս, կ'ըսէր դքսուհին: «Բարերար Աստուած, կենացս մէջ զինքը մէյ մ'ալ պիտի տեսնեմ եղեր: Բայց ո՛հ, ան ինչ եղանակաւ տեսնել էր: Ո՛ր զարհուրելի խորհուրդ, ինք ինձմէ երկրորդ անգամ պիտի յափշտակուի, եւ ինծի համար երկրորդ անգամ պիտի մեռնի եղեր: Հեղինէ աս երկրորդ հարուածին վրան ալ չեմ կրնար ապրիլ: Լաւագոյն էր որ չտեսնէի: Ես զինքն արդէն լաւագոյն կենաց անցած կը համարէի, եւ հիմակ, իրօք մեռնելէն յառաջ նորէն իմ մօտերս, նորէն իմ աչքիս տակն եկաւ: Ո՛հ, իր նայուածքն՝ որով զիս ճանչցած պիտի ըլլայ, սրտիս մահացու հարուած մըն էր: Եկողը սիրելի Հեղինէ եկողը, ես չեմ կրնար երկայն ատեն դիմանալ. պէտք է որ զինքը մէյ մ'ալ տեսնեմ, պէտք է որ անոր հետ խօսիմ, եւ անոր կրօնը վրայ մեռնիմ,»:

Հեղինէ անանկ զարմացած ու ապշած էր որ ինչ ընելիքը չէր գիտեր, կ'ուզէր զինքը մխիթարել ու հանգարտեցնել. բայց դքսուհին բան մը մօտիկ չէր ըներ: Հեղինէին ձեռքէն բռնեց, դռնէն դուրս ածաւ. պարեց, սանդղներէն վար իջաւ եւ ան դրան հասաւ, որ ստորերկրեայ բանար կը տանէր: Հոն կարծես թէ շանթէ զարնուեցաւ մնաց, երբոր դուռը կղպուած գտաւ: Զարհուրեցաւ, եւ դեռ հիմակ աչացը աղբիւրները բացուեցան:

«Աստուծոյ սիրոյն համար Հեղինէ,» կը գոչէր դքսուհին յուսահատութեամբ, «բանտին դուռը բանալ տո՛ւր, ապա թէ ոչ հիմայ կ'իյնամ կը մեռնիմ: Պէտք է որ անոր երթամ եւ զանի տեսնեմ, ո՛ր սիրելի Հեղինէ, աղին դուստր, որորմէ ինծի, եւ բանտին դուռը բանալ տո՛ւր,»:

Հեղինէ լալով դքսուհւոյն վիզը փաթթուեցաւ, «Ախ, սիրելի մայր,» կ'ըսէր, «ուզածդ ինչպէս կատարեմ: Բանտապետը չեմ ճանչնար, եւ թէ հիմայ զինքն ո՛ր փնտռեմ,»:

«Մ'ս զինքը կը փնտռեմ,» կրկնեց դքսուհին եւ անկէ հեռացաւ, Հեղինէ ալ ետեւէն կ'երթար: Աս եղանակաւ վեփեյսպուրկի մեծ ամրոցին բոլոր անցքերէն անցան, եւ վերջապէս նորէն բանտին մեծ դուռը հասան: Հոն ծեր բանտապետին հանդիպեցան, որուն ձեռքը բանալներու կապոց մը կար: Դքսուհին անոր վաղեց եւ հեւալով կ'ըսէր. «Ախ բանտապետ կ'աղաչեմ, բանտին դուռը բաց, աս տեղն իմ ամուսինս բանտարկեցին, պէտք է որ հիմակ անմիջապէս անոր երթամ: Ինչո՞ւ կը դանդաղիս, ո՛հ բաց, բաց, շուտ ըրէ,»:

Բանտապետին բերնէն՝ ապշութենէն բառ մը չէր ելեր, զարմացմամբ դքսուհւոյն կը նայէր եւ դուռը բանալու բնաւ նշան չէր իտար:

«Ինչո՞ւ չես բանար,» կ'ըսէր Հեղինէ. «դուռը բաց եւ զմեզ վար տար,»:

«Մ'ս զձեզ վար պիտի տանիմ,» կը հարցնէր բանտապետը մեծագոյն զարմացմամբ:

«Հա, հա, դուռ,» պատասխանեցին երկուքն ալ միաբերան:

«Սիրելի տիկնայք, Աստուծոյ սիրոյն համար, ինչ կ'ըսէք: Ես ձեզի բանտին դուռը պիտի բանամ: Ձեք գիտեր որ աս գործքս գլուխս ինձմէ կրնայ բառնալ: Բաց անկէ ան զարհուրելի բանտին մէջ ինչ գործք ունիք,» Այսպէս ըսաւ բանտապետը եւ կ'ուզէր հեռանալ:

«Վժուսնոյս կ'ուզեմ երթալ, զոր հիմակ հոս բանտարկեցին,» ըսաւ դքսուհին եւ բանտապետին թեւէն բռնեց քաշեց:

«Ինչ կ'ըսէք խաթուն,» հարցուց բանտապետը զարմացմամբ, «գերի ինկած զօրավարը, որ դեռ հիմայ բանտարկուեցաւ ձեր ամուսինն է: Մեծ սխալ մանց մէջ էք, անի աքսորեալ, եւ դատապարտեալ մըն է, եւ չիկրնար ձեր ամուսինն ըլլալ,»:

«Ինչ կ'ըսես,» կրկնեց դքսուհին, եւ բանտապետին ոտքն ինկաւ, եւ սրտաշարժ եղանակաւ կ'ըսէր. «Հա, հա ան է, ան աքսորեալն է իմ ամուսինս: Խեղճ կնոջ մը որորմէ: Աստուծոյ սիրոյն համար, կ'աղաչեմ որ զիս բանտը տանիս,»:

«Մ'ս ինչ է,» գոչեց բանտապետն ամօշալով, «տիկինն ոտք ելէք. ես ձեր ծառան ըլլամ եւ դուք իմ առջեւ ծո՛ւնը դնէք: Կ'աղաչեմ ոտք ելէք,»:

«Չէ, չէ մինչեւ որ ինծի չորորմիս եւ զիս վար չտանիս ոտք չեմ ելեր,»:

«Մ'ս ալ նոյնը կ'աղաչեմ,» կ'ըսէր Հեղինէն ալ ծո՛ւնը դնելով, «զմեզ վար, ան աքսորելոյն տար,»:

«Դուք ալ, խաթունիկ,» գոչեց ծեր բանտապետը այլայլած, եւ վերջապէս սիրտը կակղցաւ եւ աչքերը լեցուեցան: «Ո՛տք ելէք, կ'աղաչեմ, ոտք ելէք, ձեր բաղձանքը կատարելու համար գլուխս վտանգի մէջ կը դնեմ,»:

Երկու տիկնայք ոտք ելան եւ բանտին դուռը շառաչելով բացուեցաւ:

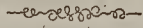
Հիսուն աստիճան վար իջան եւ մուտ կամարի մը տակ հասան: Հոս բանտապետը ջահ մը վառեց, եւ դողդողացող տիկնանց առջեւէն կ'երթար: Հոն գետնի տակ, ուր պատերադմի աղմուկը չէր լսուեր, ուր գերեզմանի մը խոր լուծիւն կը տիրէր, հոն տեղը, տիկնանց վրայ մահուան սարսափ մը բերաւ: Մէջէ մէջ ծամբաներէ անցնելով քանի մ'աստիճան նորէն վարի ջան: Հոս ժանգոտած ռանալի մը կղպակին մէջ մտաւ, եւ շառաչմամբ երկրիէն դուռ մը բացուեցաւ: Մուտ եւ զարհուրելի կամարի մը տակը մտան, ուր երկրիէն վանդակով իրարմէ բաժնուած երկու բանտ կային:

«Դժբախտ ան բանտին մէջ նստած է,» ըսաւ բանտապետը, եւ մի եւ նոյն վայրկենին մէջ զարհուրանք գոչեց: «Տէր Աստուած բաներնիս բուսաւ,»:

«Մատուցեցանք», գոչեցին երկու տիկիներն ալ, եւ վախերնէն ծուռը դրին:

Դռներն ետեւէ ետեւ բռնութեամբ կը բացուէին, եւ ստորերկրեայ կամարներուն տակ, հետզհետէ մտնեցող զինուորաց յաղթութեան աղաղակները կը լսուէին: Բանտապետն ու երկու կանայք ծուռը դրած իրենց ապագայ վիճակին կը սպասէին:

ՔԱՂԱՔԱՔԷՏԷ ԵՒ ՋՕՐԱՎԷՐՔ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՍ

ԼՈՐՏ ՏԵՐՊԻ

Տերպիի խորհրդանոցը գեթ քանի մը տարի գեռ Անգղիայի կառավարութեան ղեկը պիտ'որ վարէ: Որչափ որ ծանրակշիւ խնդրոյ մը մէջ առ խորհրդանոցը խոնարհեցաւ ալ նէ, ոչ միայն առ հարուածը տուող կողմնակցութիւններէն եւ ոչ մէկը բաւական ոյժ ունի կառավարութիւն մը կազմելու եւ բռնելու, հապա նաեւ հիմնական ատենը հաւաքակ կողմնակցութեան մէջ չկայ անձ մը, որն որ այնչափ համարում ունենայ եւ մանաւանդ արտաքին քաղաքականութեան մէջ այնչափ վստահութիւն վստահեցած ըլլայ, ինչպէս Տերպի կոմսը: Նոյն իսկ ամենէն հարազատ արմատականներն (radical) ալ կը խոստովանին որ շատ չարեայ մէջ հիմնական խորհրդանոցը փոքրագոյն չարիքն է:

Նայուածք մը նետենք առ մարդուս չկենացը վրայ, որուն անունը կը կրէ առ դժուարին ժամանակիս մէջ, Անգղիայի դահլիճը:

Լատարտ Ջոֆրի Սմիթ Սթանլի, Տերպեան տանուչորսերորդ կոմսը, 1799ին Մարտի 29ին Լանդաշիրի կամուսութեան Նաւսլի Փարքը (Koozslly Park) ծնաւ, — ուստի քիչ ատեն է որ վաթսներորդ տարին լմնցուց:

Նախ Էթան եւ ետքը Օքսֆորտ կրթուեցաւ, վերջի քաղաքը 1819ին, շինած Լատիներէն մէկ ոտանաւորին համար վարձք ընդունեցաւ: ասիկա մէկհատիկ վարձքն է, զորն որ առաջին պաշտօնեան իր համալսարանի ընթացքին մէջ ընդունեցաւ:

Մ. Էտուարտ Սթանլի (գեռ կոմս չէր կոչուեր, որովհետեւ հայրը գեռ առ տիտղոսը չէր առած): Չափահաս եղածին պէս (1821) իբրեւ երեսփոխան Սքոթլանդի ստորին կամ պատգամաւորաց սենեակը մտաւ: Իր առջի ատենախօսութիւնը 1824ին ըրաւ: Աս ճառը, որչափ որ մեծ նշանակութիւն ունեցող բանի մը վրայ չէր նէ ալ (Մանչէսթրի կաղով լուսաւորութեան խնդրոյն վրայ էր), իր յստակ պատճառաբանութիւնն ու ոճին ղեղեցկութիւնը ամենուն մտաբերութիւնը վրան ձգեց եւ բարձրաստիճան պաշտօնատէրներէ գովութիւն գտաւ: Ասկէ ետքը նոյն նստին մէջ անգղիական եկեղեցւոյն վրայ խօսած ճառովը իրեն տաղանդը աւելի եւս յայտնի ըրաւ: Աս ատենէն սկսած շուրջ քառասուն տարի խորհրդանոցի մէջ մեծ դորձունէութիւն ցուցող ու ամէն ծանրակշիւ վէճերու մէջ մտաւ եւ ամենէն համբաւաւոր ու ամենէն ահաւոր հակառակորդներու, ինչպէս Օգոստէլի, Բիլի, Մէքալէի, Պրաւհամի, Ռասսելի, Բալքրիսթոնի հետ մրցեցաւ: Իր ատենախօսութիւնը աւելի յստակութեամբ ու ղեղեցկութեամբ երեւելի է, քան թէ խորիմացութեամբ եւ ուժով: Աքանչելի կերպով կը նախադասէ եւ կը հետեւցնէ, սուր եւ

նուրբ է հենդնաբանութիւնը: Խորհրդանոցի ուրիշ մեծ ամեծ ատենախօսներուն տաղանդը, տապալի, իսկ ասոր տաղանդը դաշունի կը նմանցընեն:

Մ. Սթանլի 1825ին Վիպլէհամ օրիորդին, Սքէլմէրստէյլ Լորտին դստերը հետ կարգեցաւ, եւ ամուսնութենէն գեռ հինգ որդիքը կ'ապրին: Երեք որդին, Էտուարտ Լորտ Սթանլի, իր հօրը տաղանդին մէկ մասը ժառանգած է եւ հիմակ խորհրդանոցի մէջ իր քովը կը նստի եւ Հնդկաստանի խնդրոյն կը ղեկավարէ:

1827ին Սթանլի (հայրը) Գանինիի վարչութեան տակ գաղթականութեանց երկրորդ պաշտօնեայ եղաւ ու վերջինին մահունէն ետեւ անոր յաջորդ՝ Կոտրիշ Լորտին (որն որ ետքը Կոմս Ռայիքն կոչուեցաւ) տակ ալ նոյն պաշտօնին մէջ մնաց, մինչեւ որ Լորտ Կրէյքին ատենը Իրլանդի պաշտօնեայ անուանեցաւ: Ան ատեն սկսաւ իր Գանինի Օգոստէլի եւ Լալոր Շիլի հետ սաստիկ կռիւր: Տերպի կոմսը հոգւով մարմնով անգղիայի է եւ իր առ յատկութիւնը նոյն սաստիկ վէճերու մէջ ցուցուց, որով եւ Իրլանդի Ժողովրդեան խիստ ատենի անձ մը եղաւ:

1832ին ասիկա նորոգութեան խնդրոյն ամենէն զօրաւոր պաշտպաններէն մէկն էր: Հետեւեալ տարին (գարձեալ իբրեւ գաղթականութեանց պաշտօնեայ) Արեւմտեան Հնդկաստանի գերիներուն ազատութեան օրէնքը հաստատեց ու Լորտերու եւ պատգամաւորաց գէմ զանիկա պաշտպանեց:

Մինչեւ առ ատեն Սթանլի Ուիլի կողմնակցութեան կը ծառայէր: Իրլանդի գործքերը առաջին անգամ պատճառ տուին առ կողմնակցութեան հետ գժտելու: Այսինքն երբոր Լորտ Ջոն Ռասսել պաշտօնէի դահլիճն մեծ մասը իր առաջարկութեան շահեցաւ, որ Իրլանդի եկեղեցական ընդիմաց վրայ ըլլաւ որոշումը խորհրդանոցին ձգեն՝ Սթանլի, Սէօր Ճէյմս Կրէհամ, Ռայիքն կոմսը, Ռիչմոնտ դուքսը եւ ալ ուրիշ քանի մը անձինք պաշտօնէից դահլիճն ելան: Օգոստէլ առ ելողներուն վրայ սուր հենդունութիւններ կը դրէր եւ հետեւեալ ատուրը ղեկնէր Անգղիայի մէջ երկայն ատեն ծաղրեցին:

Գեռ վրայէգ կ'իջնայ, Էլպէօն վիպական,

Տերպեան կառքը, վեց հոգի մէջն նստած կան:

(Still down thy steep, romantic Ashbourne, glides
The Derby dilly with its six insides.)

Որչափ որ Տերպի Ուիլիան կողմնակցութենէ բաժնուած ալ էր նէ, Կրէյքի պաշտօնարարը (1834, Նոյեմբ.) քակուելէն ետքը Բիլին ձեռքով կազմուած Թորիի դահլիճն մէջ յանձն չառաւ մտնել: Կերպապէս առ Թորիի կողմնակցութեան ան ատեն անցաւ երբոր Ուիլիան կողմնակցութիւնը Թորեան պաշտօնարարն անանի մէկ կերպով մը կործանեց, որ Իրլանդի մէջ բողոքական եկեղեցեաց ինչքերը վտանգի մէջ ինկան:

1833ին հայրը կոմս Տերպիի տիտղոսով վերին սենեակը մտաւ եւ ասով որդին ալ Լորտ Սթանլի կոչուեցաւ: Լորտ Սթանլի Եթըր տարի շարունակ Մէլպէօնի Ուիլիան պաշտօնարարին դէմ սաստիկ կռուեցաւ եւ անոր (1841ին) կործանմանը շատ օգնեց: Վարչութիւնը նորէն պահպանողական (conservative) կողմն առաջնորդը՝ Սէօր Ռօպերթ Բիլ ձեռք առաւ եւ Լորտ Սթանլի նորէն գաղթականութեանց պաշտօնեայ եղաւ: Իր վէճի մէջ արտաքին կարգի տալութիւնը, զինքը շատ անգամ վտանգաւոր բա-

ընկամ մը կ'ընէր իրեն կողման. նոյն տաքութեան մէջ շատ անգամ միտ չէր դնէր թէ խօսքը ինչ ծայր կը հասնի եւ ասանկով իր հակառակորդներուն ձեռքը զենք կու տար: Անոր համար Պաւլէր զիջքը «Ռուսիոյ իշխան կռուց», կը կոչէր: Այն մը զանիկա աս կռուց տեղէն հեռացնելու եւ կէս մը ատենակալաց սենեկին մէջ կողմնակցութիւնը գորացրնելու համար, Բիւ զթագուհին համոզեց Լորտ Սթանլին, Սթանլի Պիքերթօնի Պարոն տիտղոսի պատգամաւորաց սենեկէն ատենակալներու սենեակը հանելու:

Ասիէ քիչ մը ետքը աս երկու քաղաքագիտաց բարեկամութիւնը խզեցաւ: Սթանլի մարտի խնդրոյ մը մէջ Բիլին բանեցուցած ծամբաներուն դեմ կեցաւ, պաշտօնաբանէն քաջուեցաւ ու պաշտպանողական հակառակ կողմնակցութիւնը կազմեց եւ մինչեւ հիմայ նոյն կողմնակցութեան իրենէ դուրս կը ծանցուի: Յայտնի բան է, որ աս կողմնակցութիւնը, ինքզինք ժողովրդեան ատելի ընելէն զատ ուրիշ մէկ վախճանի մը չհասաւ: Աս ատենութիւնը ան աստիճանի հասած էր, որ 1851ին, Փետրուարի մէջ երբոր Սթանլին յանձնուեցաւ որ դահլիճ մը կազմէ, իր դահլիճին չկրցաւ մարդ գտնել: Նոյն հակառակ կողմնակցութիւնն աւելի յաջող ելք ունեցաւ Ռասսըլի պաշտօնաբանին արտաքին քաղաքականութեանը դեմ ըրած կռուցին մէջ. եւ երբոր Ռասսըլ 1852ին Փետրուարի մէջ հրաժարեցաւ, Սթանլի՛ որն որ վեց ամիս յառաջ իր հօրը Կոմս Տերպի տիտղոսը ժառանգած էր, նոր պաշտօնաբանին դուրսն անցաւ, որուն հոգին կը սեպուէր տ'իզրաէլի: Աս դահլիճին դէմ միաբանեցան տուջի անգամ երեք մեծամեծ հակառակ կողմնակցութիւնները, Ռուկը կամ Ալաուականներ, Բիլեանք (Թարթի կողմնակցութեան մէկ հերձուածը, որն որ Ռուպերթ Բիլին հետ մէկտեղ Ազատ-վաճառականութեան քաղաքականութեան հետ միացան) եւ Արմատականք (որոնց գլխաւոր անձինքն են Գուպտէն, Պրայթ, Ռէպէօք) եւ վերջիջեալ դահլիճը աս դաշնաւորութեան հետ տասը ամիս կռուելէն ետեւ հարկադրեցաւ տեղի տալ:

1858ին Փետրուարի 20ին Բայքըթթօնին պաշտօնաբանը ինկաւ եւ անկէ ետեւ Տերպի տէրութեան զեղը նորէն ձեռք առաւ, իրեն հետ են դարձեալ տ'իզրաէլի, Մալմէդպուրի, Էտուարտ Պաւլէր եւ իր երեք որդին՝ Լորտ Սթանլի:

Լորտ Տերպի ուսումնագէտ ու բանաստեղծ է եւ թէ անդղներէն ու թէ լատիներէն չափաբանութեան մէջ քաջ: 1834ին Ալաուպի համալսարանին կառավար ընտրուած էր, որ պաշտօնին մէջ մտած ատեն սքանչելի ծառ մը խօսեցաւ եւ Ուելլինգտոն դքսին մահաւորէն ետեւ (1853ին) Օքսֆորդի համալսարանին ատենագիտի եղաւ:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Օրէնքի դրոշմին:

(Արեւ. տես թիւ 21, 23.)

Ղբոսէին՝ Շարդի դուքսը ծնանելէն ետքը արտաքին կարգի ուրախութեան մէջ էր: Իր որդին փափուկ զգածմունքները ետքէն տղուն ալ հաղորդելու փոյթ մ'առնէր: Մօր մը իր տղաքը աստուածապաշտութեամբ առ Աստուած տանելու ունեցած պարտաւորութիւնը շատ աղէկ ծանցած էր:

Ամուսնոյն եւ իր մէջ եղած զեղեցիկ միաբանութիւնը նախանձելի բան մըն էր: Որչափ որ ալ իր երկանէն

բաժնուած մնալ չէր ուզէր, այսու ամենայնիւ, անոր թագաւորին վտահալութիւնը վատարկելով, տէրութեան գործքերուն մէջ մտած ատեն երբեմն հեռանալ հարկ կ'ըլլար նէ, իր անձնական շահը չգիտելով, անոր եղած պատուոյն վրայ այնպէս մեծ ուրախութիւն կը յայտնէր, իբր թէ իրեն եղած ըլլար:

1842ին բոլշինքը հրամայեցին որ իր առողջութեանը համար Բլոմպիէի բաղնիքներն երթայ: Ինք իրեններէն շատ դժուարութեամբ բաժնուեցաւ: Օրէնքի դուքսը՝ որովհետեւ Ս. Օմբրի բանակին մէջն էր, ուր պատեւրազմի կը թուութիւն ընելու ժողովուած էին, հաղիւ կրցաւ ամուսնոյն մինչեւ Բլոմպիէ ընկերանալ, եւ անկէ ետքը ետ դարձաւ: Նէօլիլիէն Յուլիոսի Յին ելան, իրենց հետ էին նաեւ Պոտրան զօրապետը, Մոնհէնոն ու Մոնդէպիէօ տիկինը: Հին համանուններ երկրորդ օրն իրիկունը երբոր դուքսն ու դքսուհին երեկոյեան պտոյտ մը կ'ընէին, դքսուհին վայրենի ծաղիկներէ փունջ մը շինելով դքսոյն նուիրեց: Նոյն ատեն ոչ ոք կրնար միտ գնել որ աս ընծան սգոյ ընծայ մըն էր, բայց ետքէն ամէնքն ալ ասոր մտադիր եղան:

Իշխանը ամուսն 7ին առաւ կանուխ ծամբայ ելաւ. «Մեր անջատումը բարեբախտութեամբ, կ'ընէր դքսուհին, երկայն ատեն պիտի չտեւէ, բայց այսու ամենայնիւ աս անջատումն ալ ցաւալի է»:

Ութը օր ետքը դքսուհին երկայն պտոյտէ մը ետ դարձաւ, եւ ծաղոյն շատ մարդ հրաւիրուած էր: — Ըրած շարժումները առողջացած եւ ձեռքը ժողոված ծաղիկներովը ներս մտաւ, եւ խօսքը քաջուեցաւ սեղանի համար զգեստները կը փոխէր: Մի եւ նոյն ատեն Պոտրան զօրապետը նամակ մ'ընդունեցաւ որուն մէջ ուրիշ բան չէր գրուած բայց եթէ «Թագաժառանգը վախճանած է», Աս տեսակ դրութիւնը ամէն բան կրնար գուշակել տալ, թէ սպաննուած ըլլայ, թէ ապտամբութեան մը մէջ ինկած, թէ յանկարծական մահուամբ մը մեռած ըլլայ: Դքսուհւոյն ինչ պիտի ըսէին: Բոշլին խորհրդովն՝ որ դքսուհւոյն կեանքէն կը վախնար՝ զօրավարը սուտ հեռագրական լուր մը յարմարեցնել տուաւ թէ թագաժառանգը ծանր հիւանդ ըլլայ: Դքսուհւոյն աս տխրալի լուրը տալը Մոնդէպիէօ տիկնոջ ինկաւ: Դքսուհին դարձքը վրէժներէն ետքը՝ ուրախութեամբ դէպ ի դուռ վաղած ատենը, Մոնդէպիէօ պատին կաթնած կեցած էր, եւ դժբախտ լոյսն վրան ըրած տպաւորութեան բերնէն բաւ մ'ալ չէր կրնար հանել:

«Ղաւք դեռ չէք հագուած», կ'ըսէր դքսուհին եւ անմիջապէս հետեւեալը կ'աւելցնէր, «Ինչ ունիք, ինչուն անանկ դունատած էք: Չեղի դժբախտ բան մը պատահեցաւ, ինչ է պատճառը»:

Մոնդէպիէօ տիկինն անոր ձեռքը բռնելով «Չէ ըսաւ, ինձի դժբախտութիւն մը չպատահեցաւ, բայց այսու ամենայնիւ շատ դժբախտ եմ, որովհետեւ ձեր թագաւորական բարձրութեան դժբախտ լուր մ'ունիմ տալու»: — Դքսուհին աս խօսքերը լսելով դարձաւ քաղաքաւոր. «Տէր Աստուած ինչ է արդեօք: Թագաւորը — զաւակներս...»: — Ազնիւ տիկին, թագաժառանգը ծանր հիւանդ է»:

«Տէր Աստուած», կը գոչէր դքսուհին, «անշուշտ վախճանած է, ճշմարտութիւնն ըսէ»: Աս ըսելէն ետքը ծուրը գրաւ եւ կ'աղօթէր որ Աստուած իր ամուսնոյն կե-

նացը խնայէ: Հեռագրական ընդն տոմսակը բերել տուաւ, կարգաց, նորէն կարգաց, տոմսակին անտոմբ ձեւին վրայ սկսաւ տարակուսիլ, բայց Պտորան զինքը հանդարտեցուց, եւ կասկածը փարատեց:

Անիշխապէս հրամայեց որ ծամբայ ելլելու պատրաստութիւն տեսնուի: Կը յուսար որ գեւ չմեռած կը հասնի եւ զանի կը խնամէ: Երբեմն երբեմն ալ կը յուսար որ զինքը առողջացած կը գտնէ: Դեպ ի փարիզ ծամբայ ելլելէն ետքը, թագաւորական ընտանեաց բժշկէն, որ զինքը դիմաւորելու կու գար, իմացաւ որ դուքսը կառքէն վար ինկած է, եւ ալ խելքը գլուխն եկած չէ: Միայն կենացը վերջի վայրկեանն բերնէն քանի մը գերմաներէն բառեր արտաբերելով ցուցուց որ իր ամուսնոյն վրայ յիշատակութիւն մ'ընել կ'ուզէր:

Ղըքսուհւոյն դիպած յաւը խօսքով բացատրելն անկարելի է: Կարծես թէ կենդանութիւնը վրայէն գնաց եւ պաղեցաւ մնաց, երեսին գոյնը մեռելի գոյն դարձաւ, այնպէս որ շրջակայից մէջ անոր կենացը վրան ալ փախ մը ծնանելու սկսաւ: Խաբէն ինքն ալ կը հաստատէր թէ չէր կարծեր որ աս գեպքին վրայ կարող ըլլար ապրիլ, եւ «Թէ, կ'ըսէր, մահն ինծի բաղձալի էր, միայն տղաքս միտքս եկած ատենը, իմ անոնց նկատմամբ ունեցած պարտքս ալ յիշելով, ան խորհուրդը մաքէս մերժեցի»:

1848ին Փետրուար 24ին գեպքերը, թագաւորին հրաժարիլն ու փախուստը ղըքսուհւոյն զաւակներովը մէկտեղ խորհրդանոցին մէջ երեւնալը, խեղ զինուորաց զօրանոցն ապաւինիլն եւ այլն, ամենուն ծանօթ է: Ան խուժութեանց մէջ երբոր իրեն խորհուրդ կու տային որ ղըքսուար փոխելով փախչելու ծամբայ ելլէ, նոյն խորհուրդը մերժեց ըսելով «Թէ որ պիտի բռնուիմ նէ՝ իբր իշխանուհի կ'ուզեմ բռնուիլ»: Աս ըսելով ղըքսուին մէջ ամենեւին փոփոխութիւն չըրաւ: Մոռնէին հետ զինուորանոցէն ելաւ եւ քալելով սկսաւ հեռանալ: Իւ հեռու տեղ մը կառք մտած ատենը, որով Պլինեի ամբողջ պիտի երթար (որ Մանդեպիէյի ստացուածն էր) քովիններէն մէկուն դառնալով ըսաւ «Կամ վաղը եւ կամ տասը տարի ետքը, ես նորէն հոս կը դառնամ»:

Ղըքսուհւոյն կառքն ամենուն մտադրութիւնը կը գրգռէր, բայց կառապանը քաջութեամբ ձիերը կը մղէր եւ կառքը բազմութեան մէջէն առանց կենալու կ'անցնէր: Պլինեի գեղն հասած ատենին, իրենց ուլ ըլլալը ծածուկ պահեցին, այնպէս որ կրակարանին մէջն ալ աւելի կրակ վառել չի տուին, որպէս զի, կրակարանէն ստիպականէն աւելի մուսն դուրս ելլելով չմտնուին: Կոյն ատենը սառաիկ հով մը կը փչէր, որ նոյն իսկ թագաւորին Անգլիա անցնելուն արգելք կ'ըլլար: ղըքսուհւոյն կրակարանին մէջէն լսուած հովի դողդիւնը՝ զինուորեալ անձանց թմբուկներու աղմուկը կարծելով կը դողար եւ որտի դուրս կը կարծէր թէ բնակած աներին վրանին պիտի փղքնեն: Հետեւեալ շաբաթ օրը Շարդրի պղտիկ դուքսն իրեն բերուեցաւ, որ նոյն ատեն հիւանդ էր: մի եւ նոյն ատեն ըւր հասաւ որ բաները շատ գէշ վիճակի մէջ են, եւ թէ ղըքսուհւոյն կարելի եղածին չափ՝ մեծ դժուարութեամբ հոգալուած անցագրովը, Գերմանիա անցնելու ջանայ: Գաղղիա թող տալու որոշումը շատ դժուարութեամբ գլուխ ելաւ, նոյնպէս փարիզի դուքսն ալ իր հայրենիքէն հեռանալ չէր ուզէր: Բայց քովերին եղող անձինք ամէն ձիգն

ի գործ դրին որ ղըքսուհւոյն համոզեն, եւ վերջապէս համոզեցան: Մանդեպիէյ ղըքսուհւոյն հրամանը խնդրելու համար անոր խուցը մտած ատենը, տեսաւ որ տղոցմով մէկտեղ ծռնը դրած՝ իրենց զաւակաց, ընտանեաց եւ Գաղղիայի համար կ'աղօթէին:

Հովի եւ անձրեւի տակ ծամբայ ելան, եւ մէջերին շատ քիչ կը խօսէին: Ղըքսուհւոյն իր հիւրընկալին ձեռքը բարեկամաբար թովթուեց, եւ մատեն մատանին հանելով իբր յիշատակ մ'անոր մասն անցուց: Երկաթուղոյն հաղորդակցութիւնն առգին անգին կտրած էր, անոր համար հարկ կ'ըլլար տեղիս տեղիս ծամբան ձեպակառօք յառաջ տանելու: Լիլի մէջ Բեզդիայի երկաթուղոյն սպասելու համար շատ ժամեր կորնցուցին: Ղըքսուհւոյն շատ անգամ ծանջուեցաւ, բայց բնաւ մասնող չեղաւ:

Գաղղիայի սահմանէն դուրս ելած ատենին, ամենուն աչքէն ալ արցունք կը թափէր: Ղըքսուհւոյն Մորնէին առանկ կ'ըսէր «Մեր արտասուաց պատճառը իրարմէ շատ տարբեր է: Գուք կ'ուրախանաք որ զմեզ ազատած կը տեսնէք, ես նոյնին վրայ կը ցաւիմ, որովհետեւ Գաղղիան թող կու տամ: Գաղղիայի վրայ երկինց ամէն օրհնութիւնները կը մաղթեմ. եւ թէեւ ուր մեռնելիք չեմ դիտեր, բայց աս միայն կ'ըսեմ թէ որտիս վերջին հարուածը Գաղղիային պիտի վերաբերի»: Քանի մը տարի ետքը յաճախ կը կրկնէր թէ «Քանի որ կը մտածեմ թէ Գաղղիա ինծի համար ընդ միշտ գոցուած կրնայ մնալ, եւ թէ կըրնամ Գաղղիայէն դուրս մեռնիլ, սիրտս կարծես թէ կտոր կ'ըլլայ»:

Ղամբան շարունակելով կամաց կամաց սրտին ցաւոցը առջի սաստկութիւնն անցնելով, քէօն հասած ատենն ըսաւ «Աս փորձը դուցէ թէ իմ զաւակացս օգտակար է, հալածումը կրնայ անոնց համար դատաւուն մ'ըլլալ, ինչպէս որ իրենց հասուցը եղած էր»:

Այսմանի ցեղն իբր աղգական՝ Այդենախի մէջ իրենց բնակութիւն մը տուաւ, ուր մինչեւ որ իրենց ստացուածներէն քիչ մը բան ձեռքերին անցաւ նէ, աղքատորէն կ'ապրէին: Այդենախի բնակիչներն ասոնց հետ շատ յարգութեամբ կը վարուէին: Անցած բաներու վրայ բնաւ չէին խօսեր, որպէս զի անոնց մտաւոր մէջ ցաւալի յիշատակութիւն մը չնորոգէն, եւ անոնց դադուուկ որչափ մխիթարութիւն կրնային պատճառել նէ առիթը բնաւ չէին անցընէր: Ղըքսուհւոյն դարնան՝ կը տեսնէր որ իր խուցը միշտ պարտիզի եւ դաշտի ծաղիկներով զարդարուած էր: Ինք նոյն կողմերու գեղեցկութեան վրայ ապշած էր, եւ աս նկատմամբ 1848ին Մայիսի 20ին գրած թղթոյն մէջ առանկ կը խօսի:

«Աղմկէ հեռու, խաղաղ դաշտի մը մէջ կ'ապրենք, ուր անտէրրնալութիւնը կը լռէ: Գիտեք արդէն որ հօրեղբօրմ ինծի ըրած հայրական հիւրընկալութիւնը շատ սիրով ընդունեցայ: Մեզի հարկաւոր եղածներէն ամէն բանն ունինք, սիրուն բնակութիւն, գեղեցիկ երկիր մը, բարի եւ ընտիր մարդիկ, որոնք հանգարտ, հեզ եւ հիւրընկալ են...: Այսպիսի սպասէն մը գտնելուս համար զՎատուած միշտ կ'օրհնեմ բայց մի եւ նոյն ատեն իմ սիրելիներէս անջատած ըլլալ, մեր ընտանիքէն հեռու գտնուիլ, յարգելի մօրմէս, քրոջմէս բաժնուած ըլլալ զիս կը չարչարէ: Ապագային հոգը, անցեւորն գաւն յիշատակները զիս կ'ուտեն: Ինծի երբեմն անանկ կու գայ իբր թէ երկրիս մէկալ ծայրն ալ ու-

բուսած ըլլամ . . . : Իմ գոյութիւնս անգաղարներքին պատերազմ է, որուն մէջ մի միակ բաղձանքս Գաղղիայի երջանկութիւնն ու բարութիւնն է . . . :

Աս զգածմամբ Փարիզի Յունիսի պատերազմին լըբըր զինքը շատ խռովեցին: «Ի՛նչ ցաւ չղգայի», կը գրէր Յունիսի 9ին «Ի՛նչ նեղութիւններ զիս չպատեցին ան չորս օրերն որոնց մէջ Գաղղիայի եւ անով աշխարհքիս վիճակը որոշուեցաւ: Որովհետեւ մեր բարեկամները, եւ մեր աքսորանաց մէջ մեզի հաւատարիմ մնացողներուն ազգականները մեծ փառնքի մէջ էին: Իս առ Աստուած միայն կարող էի աղաղակել: Աստուած զԳաղղիա ազատեց, մեր բարեկամները պաշտպանեց, բայց իմ որսիս սուգը չփարատեցաւ . . . : Թէ որ աս արիւնք-թափիլ հարկ էր նէ, դոնէ աս միսթարութիւնն ունիմ որ նոյնը մեզի համար կամ մեր անուամբը չիթափիր: Հիմայ Գաղղիայի ղեկը կառավարողները Գաղղիան ազատեցին. կարգ կանոնը կը հաստատեն, զօրաւոր միջոցներու ձեռք կը զարնեն, բայց իրենց ատենն ալ երկայն պիտի չտեսէ: Կը վախնամ որ երկիրը ուրիշ ճգնաժամեր պիտի ունենայ . . . :

Ասկէ ետքը Դքսուհին ստեպ գէպ ի Անգղիա ճամբորդութիւն կ'ընէր. 1850ին Յունիսի մէջ Փարիզի դուքսը դրոշմելու համար նորէն գնաց: Աւգոստոսին 20ին թագաւորին մահը, քիչ մը ետքն ալ Բեղգիայի թագուհւոյնը վրայ հասաւ: Թագաւորին մահունէ ետքը Օրլէանի ընտանեաց մէջ թագաժառանգութեան խնդիրը նորէն երեւան ելաւ, եւ կատարեալ որոշում մ'ընել կ'ուզէին: Դքսուհին դէմ դրաւ թէ, աս բանս բայցարձակապէս իրեն չ'էյնար, եւ յիշատակագրոյ մը մէջ իր պատճառները բացայայտ կը զուցէ: Իր կարծեացը համաձայն թագաժառանգ միայն թագուհին կրնայ ըլլալ:

Ընտանեաց մէջ եղած յիշեալ կարուստները դքսուհւոյն համար ծանր հարուածներ էին: 1851ին Գեկա. 21ին դէպքը իր ցաւալից խռովութիւնը աւելի եւս յուզեց: Ասով կը տեսներ որ իր որդւոյցը համար երկայն ատեն ալ յոյս չ'իայ: Իր բոլոր ճիգն Օրլէանեանց դրամով օգնել էր, այնպէս որ իր շրջակայ տիկիներէն մէկն որ իր վարքը դրած է կ'ըսէ թէ «Իր մի միայն զեղխութիւնը տալ եւ դարձեալ տալ էր, այնպէս որ աս տալը իր միակ միսթարութիւնն էր»:

Դքսուհին աս դէպքերէն վերջն երբեմն Այդենաիս, երբեմն Հելլադաիս եւ երբեմն Անգղիա կը բնակէր: Բոլոր հոգի՝ զաւակացը կըթուրէինն էր: 1857ին ամառը ընտանեաց մեծ մասը Անգղիայի մէջ անցուցին, 1848էն ի վեր աս ատենս իր միակ միսթարութեան ատենն էր: 1858ին դարձան Հարգրի դքսոյն վրայ թեթեւ հիւանդութիւն մ'եկաւ, զոր ինք առանձին կը խնամէր: Ասոր վրայ շատ շանցաւ ինք անկողին ինկաւ: Ինչպէս միշտ՝ ատանկ ալ իր վերջի օրերը սիրով եւ համակերպութեամբ անցուց, հետզհետէ տկարացաւ, բայց մահը մօտ ըլլալը բնաւ չէր կարծեր: Մայիսի 18ին մշտնջենաւոր քունը մտաւ:

Յուզարիաւորութիւնը փառաւոր եղաւ, եւ բոլոր քաղաքն իր մահը լացաւ: Իր աճիւնը Վուէյքրիճ Լուգովիկոս փիլիսոփայութեամբ եւ հրմուրի դքսուհւոյն մէջ տեղը կը հանգչի:

ՍԱՆՐԱՆՈՒՐԲ ՈՒ ԶՈՒԱՐՃԱԼԻԲ

Սէյլոն կղզւոյն ազնւաններ:

Աս կղզւոյն վրայ տեսակ մը խիստ խորամանկ ազգաւ կը գտնուի, որ մեր սովորական ազգաւէն քիչ մը պզտիկ է, եւ թուիս փետուրներն ալ շատ փայլուն: Օր մը տեղւոյն կառավարին պալատին գաւթին մէջ շուն մը ոսկր մ'առած կրծեալ զբաղած էր, որուն վրայ բաւական միս կար: Աս ճաշը ազգաւի մ'ախորժակը մեծապէս գրգռեց: Վար թուաւ եւ շան բոլորտիքը կը կաքաւէր, եւ կ'երեւար որ միտքը՝ յարմար տեղը բերելով ոսկրը շան բերնէն յափշտակել էր: Բայց շունն իր զգուշութիւնը ձեռքէ չ'թողուց. եւ քթին տակէն միմալովը կ'ուզէր իր անկող բազմականին իմացնել թէ իրաւանցը վրայ կ'ուզէրու պատրաստ է եւ աւարը ձեռք տալ չ'ուզէր: Ազգաւը արտաքոյ կարգի անօթի եւ խորամանկ ըլլալով որք թողուլ չէր կրնար: Մէկէն վեր թուաւ եւ քիչ մ'ետքը ուրիշ երկրորդ ազգաւով մը նորէն վար ինչաւ: Երկուքն ալ առջի գործողութիւնը նորէն սկսան, շան բոլորտիքը կը դառնային եւ կը ցածիւրտէին: Վերջապէս առջի ազգաւը յարմար վայրկեանը գտնելով, շան ետեւի կողմանէ անոր մօտենալով, կտուցով անոր փնջաւոր պոչին մագէն խածնելով քայեց: Շունն ասանկ բանի մը վարժած չըլլալով ետեւ դարձաւ որ նայի: Ոսկրը նոյն վայրկեանն մէկալ ազգաւէն յափշտակուելով աներեւոյթ եղաւ: Առջի ազգաւը աս տեսնելով ինքն ալ թողուց ու մէկային ետեւէն գնաց, եւ այսպէս աս երկու խորամանկները՝ անկեղծ շան աւարովն ախորժակին յաղեցուցին:

Սպանուի ին մը:

Ալիենսոնի մէջ երիտասարդին մէկը իր մօրեղբայրը կը սպանէ, որովհետեւ երկայն ատեն ժառանգութեան համար զինքը կը սպասցնէր, ու դիակը ջրամբարի (սալնէ) մը մէջ կը նետէ: Ասով կը կարծէր որ իր յանցանքին ապացոյցը բոլորովին ծածկուած կը մնայ, եւ իր ունեցած նպատակին կրնայ հասնիլ: Մօրեղբայրն ալ չ'իար: Բայց որովհետեւ անոր մահը ստուգուած չէր, անոր համար ալ ժառանգութիւնը չէր կրնար ստացուիլ: Ինչու որ, կրնար ըլլալ որ աներեւոյթ եղողը նորէն երեւան ելլէր: Ասոր համար ալ Օրլէնը բաւական երկայն ժամանակի միջոց մը սահմանած է, որուն լրանալէն ետքը, աներեւոյթ եղողը մը մահը իրական կը համարուի ու ժառանգութիւնը ժառանգներուն կը տրուի: Սպանողը ասիկա երբեք չէր մտածած, եւ աս բանս ամենեւին բանին ձեռք չէր ի տար: Ասոր համար միտքը դրաւ որ մօրեղբայրը նորէն երեւան հանէ, եւ ելաւ դատաստանի մէջ ընդհանուր փոխանորդին գնաց, եւ անոր լարով պատմեց որ դժբախտ դէպք մը իմացած է, այս ինքն որ տան մօտ գտնուած ջրամբարի մը մէջ դի մը նետուած է, անտարակոյս իր մօրեղբորը պիտ'որ ըլլայ, որն որ կամ ինք զինքն սպաննած է եւ կամ մարդասպանի մը զոհ եղած է:

Ընդհանուր փոխանորդը կ'ելլէ նոյն երիտասարդին ու դատաւորի ծառայի մը հետ ըսուած տեղը կ'երթայ: Ամենէն յառաջ դատաւորի ծառան վար կը նայի եւ բան մը չի գտնէր, նոյնպէս փոխանորդը եւ ուրիշ անձինքներն ալ, որոնք հետաքրքրութեամբ հոն ժողովուած էին, բան մը չէն տեսներ: Փոխանորդը անոր վրայ կ'առկածի կ'երթայ, ու արամած երիտասարդը քիչ մը մօտ կ'անջելով կը հարցնէ, Ո՞ր կը տեսնես կոր մօրեղբայրդ: — Հոն վարը, կրկնեց երիտասարդը, նայէ իր զգեստին մէկ կտորը որոշ կը տեսնեմ: — Հատ սուր աչք ունիս եղբը ըսաւ փոխանորդը, վասն զի, ով որ զինքը մէջը չէ նետած նէ, զանի չի կրնար տեսնել: Ասոր վրայ մօրեղբայրասպանը շփոթեցաւ, խելքը կորսնցուց ու յանցանքը յայտնուեցաւ:

Աղէկ բացատրութիւն մը:

Պորտոյէն հեռու գերեզմանատան դիւան վրայ, թաղին մեծը խոշոր գրերով աս խօսքերը գրել տուաւ, «Հոս ան մեռելները կը թաղուին որոնք աս թաղին մէջ կ'ապրին»:

ԵՐԻՄԱՅԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 26.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՅԱՆՈՅ ԽՂԻԿԸ ԿԱՏ ԳԻՊՈՒՐԿ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ե .

Տեսողութիւն:

աղթութիւն, յաղթութիւն,
փրկութիւն, կրպոռային քսան
հոգիէն աւելի: “Դ՛մ հայրս,
ի՛մ հայրս,” կը գոչէր ուրախու-
թեամբ երիտասարդ ասպետ մը,
եւ կամարներէն ներս կը յարձա-
կէր, եւ ծունը դնողներուն քովէն
անցնելով աւելի եւս կը պոռար.
“ղօրավար, զօրավար ուր էք,”

“Գ՛նձո ապետ,” պատաս-
խանեց հաստ ձայն մը, եւ ձեռաց ու ոտից շղթաները
կը շառաչէին:

“Ա՛յ սիրելի Գունո, այնչափ մի ածապարեր,
կամաց կամաց,” կը գոչէր ծեր ասպետ մը ետեւէն,
եւ թէեւ Գունոյին ետեւէն կը վազէր բայց անոր
չէր կրնար հասնիլ: Բայց կ'երեւար որ Գունո անոր
ըսածը չէր լսած, արդէն բանտարկեալին հասած էր,
որուն շղթաները ինկած էին, եւ մէկալ ասպետնե-
րը գեռ. չհասած որդին ապշած հօրը բազկացը մէջն էր:

“Շ՛նորհք, շնորհք,” կը գոչէր գողալով բան-
տապետը, երբոր յաղթողները քովը հասան, եւ ա-
նոնցմէ ոմանք երկու մարած տիկնայքը գետնէն կը
վերցընէին:

“Օ՛ւեր, ո՛տք ել,” ըսաւ ասպետ մը, “եւ ըսէ
մեզի՛ գ՛նձ եւ. աս երկու տիկնայքն ո՛վ էք,”:

“Ես . . . ես . . .,” կը թօթովէր ծերը, “ես
բանտապետն եմ, եւ աս տիկիներն ու աս խաթունիկը
բանաւ բերի: Տիկիներն իր ամուսինը տեսնել կ'ուզէր,”:

“Ի՛ր ամուսինն ո՛վ է,” հարցուցին շատերը
միարեան:

“Ձեր զօրավարը,” պատասխանեց բանտապետը:

“Ուրեմն ան տիկինը Վալտերնի դքսուհին է,”:

“Հա, հա, ան է,” կրկնեց ծերը:

Վերջի խօսքը խօսուած ատենը, Վալտերնի
դուքսը ածապարելով որդւոյն բազուկները թող
տուաւ, եւ դքսուհւոյն վազեց, աչքերը բանալու
սկսած էր, եւ գոչեց, “Ա՛յ բարերար երկինք, ա-
մենակարող Աստուած. ուրեմն աչքս զիս խաբած
չէ եղեր, երբ որ զինքը պատուհանին առջեւը
տեսայ,”: Կ'ուզէր անոր վրան երթալ եւ զինքը գրկել,
բայց դքսուհւոյն խնայելու համար քովը եղողները
չթողուցին:

“Ա՛յ ի՛նչ մեծ երջանկութիւն է,” կ'ըսէր ծե-
րունի ասպետը, “որ զաւակս ու ամուսինս մի եւ նոյն
Ժամանակի մէջ ստացայ, աս ուրախութիւնը ինծի
համար խիստ շատ է,”: Աս խօսքը խօսած ատենը,
դուքսըրը գտնելն ալ լեզուին ծայրը եկած էր, բայց
խոհեմութիւն ընելով լռեց:

Որովհետեւ դքսուհին գեռ կատարեալ արթն-
ցած չէր, եւ Վալտերն կը վախնար որ յանկարծա-
կան ուրախութիւնը անոր մահ կրնայ պատճառել,
ինք Գունոյ Շղայնէկին հետ որ իր որդին էր, դուքս
ելաւ, եւ հոն եղող ասպետաց աղաչեց որ իր ամու-
սինը զարհուրելի բանտէն բաց օգը հանեն: Ասպետ-
ներէն մէկը դքսուհւոյն, միւսը Հեղինէին օգնելով
դուքս ելան:

Վալտերնի դուքսը Գունոյին հետ վեր ելած
ատենը, անոր իր որդին ըլլալուն վրայ, գեռ հիմակ
իր ուրախութիւնն ու զարմացումը կը յայտնէր: Շատ
անգամ կը կենար, զինքը կը գիտէր, եւ նորէն կը
գրկէր: “Ծերունին” Գունոն կը յանդիմանէր թէ աս
ուրախալի լուրը մինչեւ հիմակ իրմէ պահեց, բայց
Գունո ինքզինք անով անմեղադիր կ'ընէր, որ իր կեղ-
ծեալ հօրմէն, Վեֆելսպուրկին իյնալէն քանի մը
վայրկեան յառաջ իմացած էր, թէ Վալտերնի դուքսն
իր հայրն է եղեր: Աս խօսքերով երկուքն ալ վեր
հասած էին, եւ ամրոցին գաւիթը գեռ յաղթու-
թեան աղաղակներ կը հնչէին: Հայր եւ որդի ան-
համբերութեան մը մէջ էին, մինչեւ որ դքսուհին
իրենց բազուկներովը գրկեցին: Ամենէն գեղեցիկ
վայրկեանն հիմայ էր: Բարի դքսուհին, որ արդէն
կրկին ուրախութեան ալ պատրաստուած էր, բաց
բազուկներով իր ամուսնոյն վազեց: “Մաքսս,” —

«Պէտքէս», աս ուրախալի վայրկենի մէջ երկուքին բերնէն ելած բառերը միայն ասոնք էին: Սրտերնին մեծ յուզմանց մէջ էին, եւ խօսքերու տեղ միայն արցունք կը թափէին: Գրքունհին ամուսնոյն բազում անգամ օրդոյն բազկացը թռաւ: Երեք անձանց զգացած ուրախութիւնը, միայն զգալով, չէ թէ ստորագրելով կրնայ իմացուիլ: Ասոնք քսան տարիէ ի վեր իրարու համար մեռած էին, հիմակ աս վայրկենիս մէջ, ուր բնաւ չէին յուսար, մեռելներէ յարուած թիւն առած իրար գտան: Ամէն մէկը կարծես թէ իրարու հարիւր հարցում մէկտեղ ընել, եւ ամենուն ալ պատասխանը մէկտեղ առնուլ կ'ուզէր:

Ամրոցին գաւթին մէջ փայտէ նստարանի մը վրայ նստեցան, եւ շատ ասպետներ զիրենք պատած էին: Հոն Հուկո Սէէպախ սկսաւ հետեւեալ խօսակցութիւնն ընել. «Այս օրս», կ'ըսէր «նշանաւոր օր մըն է, կրնամ ըսել որ իմ կենացս ամենէն նշանաւորը: Այսօր զարհուրեցի քեզի բոլորովին ջնջուեցաւ, որուն վրայ բոլոր Գերմանիա, եւ մեր յարգները պիտի ուրախանան: Այս օրս եղաւ ան երեք անձանց իրարու հետ տեսութիւնը, որոնք քսան տարիէ ի վեր իրար մեռած կը համարէին, եւ աս տեսութիւնը բնաւ մարբերէն չէր անցներ: Աս դէպքը աս գեղեցիկ օրուն վարդէ պսակն եղաւ: Այս օրուն յիշատակը պատմութեան մէջ անմահ պիտի մնայ, որպէս զի ինչպէս մենք այսպէս ալ մեր յարգները, Աստուծոյ ամենակարողութիւնը փառաւորեն»:

«Սեղի համար», գոչեցին երեքը միաբերան, «աս օրս կրկին պատճառաց համար անմահանալի է»:

«Այլ հաւատամ», կ'ըսէր ծերը «եւ դուք ալ պէտք էք համոզուիլ որ ես ձեր բարեբախտութեանն ու ուրախութեանը սրտանց մասնակից եմ: Այսօր կարծես թէ իմ մաշած անդամներս նորէն երիտասարդացած են, եւ ուրախութիւնս բոլորովին կատարեալ կ'ըլլար թէ որ մեջերնէս մէկը պակաս չըլլար, կ'ուզեմ ըսել երիտասարդ Գիպուրկը: Աս քաջ երիտասարդը, զօրացը գլուխն անցած, Աղեքսանդր Մեծին կամ Անսարի մը պէս կը պատերազմէր: Յունաստան եւ Հռոմ այսպիսի դիւցազնի վրայ արտաքոյ կարգի ուրախութիւն կ'ունենար: Այլ բազմայի որ հանգուցեալ Գիպուրկը կենդանի ըլլար, եւ որդւոյն պատերազմիլը տեսներ»:

«Եւ, Տէր Աստուած, ան աղնուական եւ երիտասարդ դիւցազնը պատգարակով կը բերեն»:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Զ.

Հաշտութիւնն ու մահ:

Չորս զինուոր պատգարակ մը կը բերէին, որուն վրայ մահացու վերաւորեալ Գիպուրկը կը հանգչէր, եւ դանդաղ ու տխուր շարժմամբ ժողովականաց կը մտնենային: Աերջապէս հասան եւ ի-

րենց ազնիւ բեռը գետինը դրին: Ո՞վ կրնայ աս սգալի տեսարանը, ինչպէս պէտք է նէ ստորագրել: Սիրտ չկար որ ցաւ չգգար, եւ աչք չկար որ արցունք չիջեցնէր: Բայց Վալտէրնի դքսոյն չափ անոր վրայ լացող չկար:

Կարելի եղածին չափ մեծ փութով ու հոգացողութեամբ վերաւորին վերքը դարմանեցին ու կապեցին, եւ հազիւ թէ զանի ամիոցը տանելու պատրաստուած էին, աս ցաւալի տեսարանին վրայ յանկարծ երկրորդ մ'ալ աւելցաւ: Քանի մը ուրիշ զինուորներ ալ յաղթութեան աղաղակներով ուրիշ բանտարկեալ մը կը բերէին, որ այնպէս աներկիւղ եւ հաստատուն քայլերով յառաջ կու գար, որ ձեռաց ու ոտից շղթաները զանգակներու պէս կը հնչէին:

«Մ'երկինք», գոչեց Հեղինէ սարսափելով եւ բանտարկելոյն թեւերն իյնալով. «Հայր, Հայր...», կ'ըսէր, եւ որուն ընդունած պատասխանն ալ «անդին», էր: Ասպետներն ու զինուորները քար դարձան, որովհետեւ, հօր մը եւ դստեր գրկախառնութիւնը սրտերնին քիչ մը կակղցուց: Բայց աս ազդեցութիւնը քիչ ատեն տևեց:

«Վերցուցէք սա չարագործը», պոռացին քանի մը ասպետներ, «Գիպուրկին մատնիչն ու սպանիչը կորսուի, վա՛ր, վա՛ր բանտը, ուր որ Գիպուրկ սպաննուեցաւ: Հոն պէտք է որ իր յանցանացը պատիժը կրէ, մինչեւ որ հրոյ ճարակ եղած ամրոցին փլատակներու տակ թաղուի»:

«Սիրելի հայրս, աղնիւ հայրս, ես զբեզ չեմ թողուր», գոչեց Հեղինէ սիրտերը թափանցող ձայնով, եւ շղթաներով կապուած հայրը կը գրկէր:

«Թող զիս սիրելի դաւակ», կրկնեց Յովհաննէս աչքն արցունքով. «Ինծի անիրաւութիւն չ'ըլլար: Ես արդէն շատնց մահուան արժանաւորեցայ: Ես երբոր իմ ներքին բարեկամիս վրայ գութ չունեցայ, երբոր իմ Աթֆրիտս շղթաներու տակ տեսայ եւ իրեն չխնայեցի, ինչպէս կրնամ բաղձալ որ թշնամիներս ինծի ցաւակցին: Ես բարեկամ մատնեցի ու սպաննեցի, եւ մահուան արժանի եղայ: Սիրելի Հեղինէ, թող տուր զիս. ես հիմակ ալ մահուանէն չեմ վախնար»:

Չինուորներն համարելով որ Յովհաննէսին խօսքը շողքորթութիւն է, աղիկն իրմէ բռնի բաժնել կ'ուզէին: Բայց Հեղինէ զինքն աւելի գրկեց, եւ սրտաշարժ եղանակաւ գոչեց. «Կարծրասիրտներ, թէ որ հօրս մահը ձեզի հաճութիւն մը պիտի պատճառէ, զիս ալ մէկտեղ զարկէք, սպաննեցէք: Ես իմ հայրս չեմ թողուր: Բայց թէ որ կուրծքերնուդ մէջ դեռ մարդկային սիրտ մը կը բաբախէ, ան ատեն գթալով, տղու մը աղաչանքը, որ հօրը կենացը համար կ'աղաչէ՛ լսեցէք: Յիսուսի սիրոյն համար ըլլայ, որ երբեմն զձեզ պիտի դատէ, ողորմեցէք ինծի, եւ հօրս կեսնքն ինծի շնորհեցէք»:

«Յիսուսի սիրոյն համար ես ալ կ'աղաչեմ»

այնպիսի մարդու մը համար, որ իմ կեանքս ալ ազատած է,, ըսելով Վալտերին դքսուհին Հեղինէին աղաչանացն ընկերացաւ: «Ազնիւ ամուսին, սիրելի Մաքս, կ'աղաչեմ որ բարեբարիս եւ Հեղինէին հօրը կեանքն ազատես,,:

Իսկոր ասպետաց եւ զինուորաց մէջ խոր լուռ թիւն մը տիրեց, որովհետեւ ամէնքն ալ շարժած էին: Եւ ոմանց աչքը նաեւ արցունք ալ կը փայլէր: Հիմա շատերը սիրուն Հեղինէին սիրոյն համար բանտարկելոյն ազատութիւն տալու կը բաղձային: Բայց ամէնն ալ կը լռէին:

Մաքս Վալտերնը բոլորովին պլայլած ըլլալով ոտք ելաւ եւ ասպետաց մէջտեղը երթալով, բերանը բացաւ եւ ըսաւ. «Ես դաշնակցութեան իբր վերին հրամանատար բանտարկելոյ կեանաց ու մահուան իրաւունք ունիմ: Ասով Վեֆելսպուրկին կենացը վրան ալ մի եւ նոյն իրաւունքն ունիմ: Այսօր ասկէ ժամ մը յառաջ, ես թշնամեացս ձեռքն էի: Հեննիկս Վալտէր դուքսն, որ հիմակ արդէն պատիժը գտաւ, զիս անմիջապէս սրովը զարնել սպաննել կ'ուզէր. բայց հոն տեղը զիս մահուանէ ազատողը Յովհաննէս Վեֆելսպուրկն էր, որ իբր գահատէր ֆէֆէ հրամայեց եւ զիս բանտը տանել տուաւ: Զիս շղթայի զարկած ատեննին, քովս եկաւ եւ ակնջէս վար ըսաւ. Մաքս աս շղթաները քիչ մ'աստեն միայն պիտի կրես,,: Հիմակ անոր համար հոս ամէն ներկայ եղող ասպետաց կը հարցնեմ, ի՞նչ կ'ընէր ձեր մէջէն ամէն մէկը թէ որ վերին հրամանատար ըլլար,,:

«Ինչպիսիք կ'ազատէինք,, գոչեցին ամէնքը միաբերան:

«Իւրեմն անոր շղթաները քակելու եւ զինքն իբր բարեկամ գրկելու համար ես առաջինը ըլլալ կ'ուզեմ,, գոչեց Վալտէրն. եւ Յովհաննէսին վրան վազեց, որուն ձեռքերէն ու ոտքերէն շղթաները շառաւիղաբար գետնին ինկան, եւ Վալտէրն զանի կրծոցը վրայ կը ճնշէր ըսելով «Յովհաննէս, նորէն իմ հին բարեկամս եղի,,:

Արտաշարժ տեսարան մը բացուեցաւ: Երկու ասպետաց իրար գրկած ատեննին, ամէն ներկայ գտնուող ասպետները զանոնք շրջապատած էին, եւ հետզհետէ ամէնքն ալ անոր հետ կը պագտուէին, եւ իբր հաշտութեան նշան ձեռքը կը թոթուէին: Յովհաննէս մինչեւ ցարտասուս շարժած էր, որովհետեւ քանի մը վայրկեան յառաջ ասանկ ընդունելութիւն գտնելը ամենեւին մտքէն չէր անցած: Իսկ Հեղինէ ասպետաց նկատմամբ իր շնորհակալութիւնը, միայն ուրախութեամբն եւ արցունքներովը կրնար յայտնել: Մօր տեղը բռնող իր բարեկամին պարանոցը փաթթուեցաւ, եւ երկուքն ալ խաղաղ արտասուք կը հեղուին: Թէ եւ բերններէն խօսք մը չէին կրնար արտաբերել, բայց իրարու սրտէն անցածը կ'իմանային: Աս սրտաշարժ տեսարանին ատենը, նոյն իսկ բիրտ զինուորաց աչքերէն արտասուք կ'իջնային:

Յովհաննէս ածապարեց զինքը շրջապատող ասպետաց մէջէն ելելով Գիպուրկին վազեց ու պատգարակին առջեւը ծուկը դրած կ'ըսէր «Գեռ ամենուն հետ չհաշտուեցայ, դեռ քաջ Գիպուրկին բերնէն» որուն աղնիւ հայրը մատնեցի եւ անմեղաբար դատապարտեցի, դեռ անոր բերնէն թողութեան եւ հաշտութեան բառ մը չիլսեցի: Ազնիւ ասպետ, ձեր սքանչելի հայրը մեռած ատենը ինծի ներեց. ո՛հ, անորոք իրեն արժանի զաւակն ալ պիտի չներէ ինծի,,:

«Ա՛յն ալ արդէն քեզի ներած է, Աստուծոյ եւ հօրը սիրոյն համար,, պատասխանեց Գիպուրկ տկար ձայնով: Աս ըսաւ եւ ջերմամբ դողողացող ձեռքն Յովհաննէսին երկընցուց: Յովհաննէս բռնեց, պառաւ եւ շնորհակալութեան արտասուք զանի թրջելէն ետքը իր բաբախող սրտին վրայ կը ճնշէր: Աս անկեղծ արցունքներէն, Գիպուրկ անոր զղջումն ու դարձը կ'իմանար:

«Ի՞նչ եղէք, իմ հանգուցեալ հօրս բարեկամը,, գոչեց Գիպուրկ ինք իրեն բռնութիւն ընելով, «եւ անոր որդւոյն համար ալ միշտ ան եղէք, ինչ որ հօրը վերջին ատենները չեղաք,,:

Աս խօսքերը Յովհաննէսին սիրտը թափանցեցին, ածապարեւով ոտք ելաւ, եւ աղնիւ երիտասարդին շղթաները սիրոյ համբոյր մը տուաւ:

«Իմ Վոթֆրիտիս արժանաւոր եւ քաջ զաւակը,, գոչեց Յովհաննէս յափշտակութեանը մէջ. «Ձեր հայրն ալ այսպէս քաջ եւ ասանկ բարի էր: Գուռ իրեն ճիշդ նկարագիրն էր: Առաքինութիւնը ի՞նչ գեղեցիկ եւ փառաւոր բան է եղեր, եւ ես զանի մինչեւ հիմա չեմ ճանչցած: Գթած Տէր, դուն ինծի, իմ չարութեանս ներէ: Ա՛յ չեմ ուզեր զքեզ թողուլ, եւ առաքինութենէ խոտորիլ,,: Աս խօսքերը խօսելու ատեն երկու աչքունքներէն նոր նոր զղջման արցունքներ կը թխէին:

Յովհաննէսին, Գիպուրկին պատգարակին քովս ասոնք խօսած ատենը, Վալտէրնի դքսուհին համառօտիւ Վեֆելսպուրկին դարձը պատմեց: Ամէնքն ալ շարժած էին, եւ ուրախութիւններն կը յայտնէին: Ի մասնաւորի Վալտէրնի դուքսն ու Հուկո Սէէլպախ, որոնք շատ տարի յառաջ անոր բարեկամներն էին, շատ կ'ուրախանային:

Հիմակ բոլոր ասպետները եւ դաշնակիցները նորէն իրար գրկեցին, եւ Վեֆելսպուրկի ամրոցին գաւիթը, «կեցցէ՛ կայսր, կեցցէ՛ մեր հայրենիք,, ազաղակներով կը հնչէր:

Բայց աս մեծ ուրախութիւնը, շուտով խիստ սգոյ դարձաւ: Գիպուրկ երթալով տկարացաւ, եւ իր մահացու վէրքէն ժամ մ'ետքը իբր դիւցազն մեռաւ: Ազնիւ երիտասարդը մեռնելու ատենը իր Պեննո եւ Ռուբերտ ծեր ծառաները Վալտէրնի դքսոյն յանձնեց, եւ աղաչեց նաեւ որ իր մարմինը՝ Գիպուրկի ամրոցին փլատակներու տակ ընտանեաց գերեզմանին մէջ հօրը քովը դնեն: Վալտէրնի դուքսը

խոստացաւ, եւ խօսքն ալ բռնեց: Քաջ Գիպուրկին տարածամ մահուանը վրայ, ասպետաց ցաւն արտաքոյ կարգի էր. եւ Վեֆելսպուրկի ամրոցը ողջոյ աղաղակներով լեցուեցաւ, եւ հազարաւոր բերաններ դիւցազնին վրայ գոլովածին խօսելէն չէին դադրեր:

Բայց ամենէն աւելի, հանգուցելոյն վերջի ժամանակը, քահանայի մը ձեռքէն Ս. Թոշակը ջերմեռանդութեամբ ընդունած ատեն քովը եղողները, եւ ի մասնաւորի Պեննո եւ Ռուբերտ հաւատարիմ ծառաները շատ կ'ողբային, եւ երբոր ազնիւ երիտասարդը ներկայ եղողներուն վերջի հրաժարականը կուտար, ամէն կողմանէ արտասուաց հեղեղներ կ'իջնային: Բարի Գիպուրկի՝ հոգին աւանդելէն ետքը, ծեր Պեննո տիրոջը դիակին վրան ինկաւ, եւ սիրտերը թափանցող ձայնով կ'ըսէր. «Ո՛ր բարերար Աստուած աս ինչ եղաւ, ալ տէր չունիմ, ալ տէրս չկայ, եւ աշխարհքիս մէջ լքեալ եմ: Ո՛ր բարի եւ սիրելի տէր, զիս ալ մէկտեղ առ, որովհետեւ ալ չեմ կրնար ապրիլ: Ո՛ր զարհուրելի եւ դժբախտ ամրոց, դուն քիչ ատենուան մէջ երկու տէրերս ալ իզմէ յափշտակեցիր, ինծի համար աշխարհքիս ամէն բանը, ամէն բանը բարձիր,»: Ասոր վրայ նորէն դառն կու լար, որով զուրիշներն ալ կը լացնէին:

Ռուբերտին ցաւն ալ, Պեննոյէն նուազ չէր, բայց անի հանդարտութեամբ կու լար: Ամէն մարդ կը ջանար որ աս երկու ծառաները մխիթարէ, բայց Պեննոն մխիթարելն անկարելի կ'ըլլար, ոչ ուտել կ'ուզէր եւ ոչ խմել: Գրեթէ անընդհատ կու լար եւ ուրիշ բան չէր բաղձար բայց եթէ մեռնիլ եւ Աստուծոյ իր տեարցն երթալ:

Գիպուրկին մարմինը՝ ասպետաց մեծ սրահին մէջ փառաւոր անկողնոյ վրայ դրուելէն ետքը, բոլոր ասպետները ներս մտան, եւ ամէն մէկն իր ցաւը կը յայտնէր: Վալտէրնի դուքսն ասոնց մէջը մտնելով, իբր վերին հրամանատար համառօտ եւ սրտաշարժ շնորհակալութեան խօսք մը խօսեցաւ: Անոնց վստահութեանը, սիրոյն ու հաւատարմութեանը վրայ շնորհակալ եղաւ եւ անոնց սրտոտութիւնն ու քաջութիւնը՝ որոնցմով հայրենեաց համար պատերազմած էին, գովեց, եւ յորդորեց զիրենք որ անկէ ետքն ալ աս սուրբ դաշնակցութեան հաւատարիմ մնան, եւ Աստուծոյ ու հայրենեաց համար կեանքն ու ինչքը զոհելու պատրաստ ըլլան: Գիպուրկին մահուամբ՝ ան երեւելի ցեղին վերջանալուն վրան ալ, ծերունին ցաւը յայտնելէն ետքը, հրաժարականը տուաւ, եւ ասպետներէն ամէն մէկը՝ խիստ պլայած իրար գրկեցին եւ իւրաքանչիւր իր տեղը դարձաւ, ուր հաւատարիմ ամուսին մը եւ սիրալիր տղաք անհամբերութեամբ իրենց տան մեծին կը սպասէին: Ասպետներն ուստի որ կ'անցնէին ժողովրդեան «կեցցէ», աղաղակներով կ'ընդունուէին:

Մնացածը քաւ անգամ:

~*~*~*~

ՊԵՏԱԳԵՐՆ

ՎԵՏԵՆ

Շառլոյիս արժողանիստը:

Չերքէզներուն Իմաֆն աստղն ինկաւ: Արեւելեան վերջի պատերազմի ատեն կը կարծուէր որ ինք Տաճկաց հետ նիդալակցութիւն մ'ընելով, անոնց զօրաց հետ Թիֆլիզ պիտի յարձակի: Բայց ոչ աս գործքին ձեռք զարկաւ, եւ ոչ ալ նոյն պատերազմը՝ որ Անտիկալիստէն ուսական զօրք բոլոր ճակատաւեղը կը քաշէր, յօգուտ իւր գործածել ուզէր: Աս պատճառաւ Չերքէզներն իրեն վրայ կը տրանջային. բայց ինք խաճմութեամբ վարուեցաւ եւ զիրենք հանդարտեցուց: Շամիլ կաւկասեան եւ անտիկալիստեան թագաւորութիւն մը կազմելու կարողութիւն չուներ: Չերքէզաւորանի եւ Տաղիսգանի մէջ ինք տէր էր, իսկ մէկալ լեռնային կողմանք երբեմն միայն իրեն կը հետեւէին: Շամիլ նոյն իսկ իր հայրենեաց մէջ շատ թշնամիներ ունէր, զորոնք իր հաւատարիմ Մուրիսներով (անձնապահներով) կը ստնձէր: Անտիկալիստը նուաճել ուզելու ըլլար, պէտք էր որ այնպիսի բլրային կողմերը յարձակելու յանգգիւնէր, ուր ուսական զօրքը պատերազմելու մեծ դիւրութիւն ուներ: Շամիլ իր զօրութեան չափն աղէկ կը ճանչնար: Խորմի պատերազմի ատեն, երբոր լսեց որ Սեւաստոպոլ պաշտառած է, գոչեց «Ի՞նչպէս կարելի է որ երեք թագաւորք ութամուսնի մէջ բերդի մը տիրել կարող չըլլան: Անտուեն ես կրնամ իրաւամբ հպարտանալ, որ այսչափ տարիէ վեր Ռուսարտանի դէմ կը դնեմ: Սուրբ է, կ'ըսէր, այսչափ ընդգիմանալ իմ անտառային երկրիս եւ Տաղիսգանին լեռնամէջներուն պէտք եմ շնորհակալ ըլլալ»: Օր մ'ալ Ռուսի մը ասանկ ըսաւ «Գիտցած ըլլաւ որ քու հզօր վեհապետդ թէեւ երեք տէրութեանց կամայր հպատակիլ չուզելով անոնց դէմ կը դնէ, բայց զիս չիկրնար վախցնել, թէպէտեւ հետզհետէ իր բոլոր բանակը փրստ խաւրէ: Գիտեմ որ այսպիսի մեծ վեհապետի մը դէմ դնելու չափ կարողութիւն չունիմ: Ես Շամիլ, Թարթար մըն եմ, բայց իմ անդադային ճամբաներս, իմ անտառներս ու վերապահներս զիս քանի մը վեհապետներէն աւելի կը զօրացնեն: Իմ անտառներուն ծառերն եւ ճամբաներուն ցեխերն ինծի անանկ նուիրական են, որ անտառին ամէն մէկ ծառը տուրք իւզով օծելու, եւ ճամբաներուն ցեխերը ամենազնիւ մեղեր հետ խառնելու պատրաստ եմ: Իմ բոլոր ուժս աս ծառաց եւ աս ճամբարհայրաց վրայ կայացած է,»:

Շամիլ 1851ին իր զօրութեան վերջի ծայրը հասած էր: Քանի մը յաջող պատերազմներ, որոնք ընդարձակ տարածութիւն առած ըլլալուն համար, իր օահմանը տարածած եւ Ռուսերը վճատեցուցած էին: Անոր հակառակ ետքէն երեւելի դէպքերու մէջ, երբոր Չերքէզները մեծ ակնկալութեան մէջ էին, բաները բոլորովին ներհակ գացին, Շամիլ սկսաւ հետզհետէ իր երկիրները կորսնցնել, եւ ծերացած ըլլալով պատերազմի ատեն զօրաց դըլուխն անցնելու ալ անկարող էր: Ռուսերն ալ որոնք օր աւուր վրայ, նոր նոր հնաքներու ձեռք կը զարնէին, իրենց ամենէն վերջի հնաքին վրան հաստատուն մնացին, որ էր աշխարհակալած տեղերնին, անտառները կը կտրէին, ճամբաները կը չինէին եւ պատնէշներով կ'ամրացնէին: Աս եղանակաւ երթալով լեռանց մէջերը թափանցեցին, եւ աս

տարի վէտէն հասան, որ տառնուշոր տարիէ վեր Շամիլին աթոռանիստ քաղաքն էր, ասով իրեն վերջն ամբողջութիւնն ալ ինկաւ:

Վէտէն, զոր Ռուսք Տարիու-Վէտէնայ կը կոչեն, անտառ մին է, որ Չերքեզաց ուրիշ ամէն քաղաքներուն պէս ընդարձակ միջոց մը կը գրաւէ, Բուլքուլում գետին եզերքը շինուած է: Աս գետը Տաղիսդանին սահմանը որոշող լեռներէ կ'իջնայ եւ անդունդներու մէջ կը թափի: Տները բոլորն ալ փայտաշէն են, բնակչաց թիւը շուրջ 400 է տառնայ պահանջող զինուորները հաշուելու: Վէտէն ի բնութենէ խիստ ամուր տեղ մըն է, եւ լեռնային բնակիչները նոյնը աւելի եւս ամրացուցած են: Գէպ ի ամբողջութիւն տանող ճամբան պաշտպանելը շատ դիւրին է: Աս ճամբան երբեմն լեռն ի վեր, եւ այնպէս յետագէտ է որ վեր ելելու ատեն հարկ կ'ըլլայ երբեմն ձեռքերն ալ օգնութեան առնելու, նոյնպէս տեղիս տեղիս ալ լեռներու անտառներու մէջ կը մտնէ: Լեռներու մէջ եղած մասը երկու կողմանէ ուղղաձիգ լեռնապատերով պատած է, եւ մէկ մղան երկայնութեամբ մաս մը հաղիւ քանի մը սոթը լայնութիւն ունի: Աս ճամբէն անցնող զօրքը հանգչելու կամ կերակուր ուտելու համար միայն քանի մը լայնագոյն դաշտերու վրայ կրնայ յոյսը դնել: Աս դաշտերէն մէկը, որ անընդմիջաբար ան լեռանցամէջ ճամբուն սկիզբը կ'իյնայ, սոսուգիւ գրոսիւ տային գեղեցիկութիւն ունի: Սիրուն անտառներ, զուարթ դաշտեր եւ ծաղկաշատ մարգագետինն իրարու հետ կը մըլցին, ասոնց մէջէն կ'անցնին ակնվանւոյ պէս յոտակ ջրով առուակներ, առօրին անդին հօտեր կ'արածին: Շամիլին յառաջնաւորն աթոռանիստ Տարիսն ալ աս ճամբուն վրան է, զոր 1845ին Ռուսերը Վորոնցովին առաջնորդութեամբ կործանեցին, եւ ան աստիճան ի վեր աւերակներու կոյտ մըն է: Աս ճամբէն զատ Վէտէն տանող ուրիշ ճամբայ մ'ալ կայ, որ բաւական լայն է եւ կրնայ նաեւ կառօք ալ երթոյսի: Բայց աս ճամբուն վրայ միտած չի մնալու համար աղէկ օգով ճանապարհորդելու է: Անձրեւէ ետքը անտառներու մէջ խոր լճեր կը ծնանին, եւ գետերուն բարձրանալով անցքերն աներեւոյթ կ'ըլլան:

Վէտէնին անտառին մէջտեղը կը բարձրանայ Շամիլին պալատը: Աս շէնքը շատ ընդարձակ, եւ բոլորովը ցցապատանէշներով եւ խրամներով պատած է: Ութ թընդանօթներով մարտկոյտ մ'ալ պալատին ապահովութեանը վրայ կը հսկէ: Հէտերէն մէջ միշտ գանուող պահապան զօրքը 200 Մուրիսներէ եւ 400 օտար զինուորներէ կը բաղկանայ, եւ աս վերջիններն ըստ մեծի մասին Լեհացիք են: Շամիլ իր անձը աս միլեւանդ (սօֆո) Մուրիսներու եւ Լեհերու յանձնած է, զորոնք թող չիտար որ Սիպերիա ողորդին: Ասոնցմէ զատ քովն անանկ անձինքներ ունի, զորոնք կ'ուզէ որ միշտ իր աչքին տակն ըլլան, որոնցմէ մէկն է Սուլթան Տանիլը, որ երբեմն Ելիզային գլուխն էր, եւ ատեն մը Ռուսաց հպատակած եւ անոնցմէ զօրավարի տիտղոսն առած էր, եւ ետքէն խմամբութեան գառնալով իր աղջիկը Շամիլին երկրորդ տղուն հետ կարգած էր: Շամիլին մի միակ վտահալութեան անձն էր Բուրեֆէտին, որ կէս կոյր Մուրիս մըն էր, որ բնաւ Շամիլին քովէն չէր հեռանար, եւ անոր հետ մի եւ նոյն խցի մէջ կը քնանար:

Պալատը երկու մաս ունի, երկրորդ մասը կանանցն է: Երկուքն ալ փայտաշէն են, եւ բոլորովին պատշգամ

ունին: Խցերը պզտիկ են, պատուհաններն տպակիէ, որոնք հոս մեծ բան եւ մեծատանց առարկայ կը համարուին: Աս խցերէն ամէնն ալ միայն մէկ դուռ ունին որ դէպ ի դաւիթը կը հանէ: Խցերուն գետինները ձերմակ ու հաստ գորգով ծածկուած են, եւ պատին երկայնութեամբ սեղան մը կայ, որուն վրայ անկողինները, վերմակները եւ բարձեր (որոնց աղտոտութիւնը արտաքոյ կարգի է) կը դրուին: Շամիլին անձնական խցին վրայ, վերնայարկին (խափն իջէ) մէջ միս կը չորցուի: Պալատին մեծ դրան քով եղած մեծկակ խուցը բնդունելութեան եւ ժողովքի խուցն է: Անտանց մասին առջեւը դաւթի մէջ վրան (շապր) մը կանգնուած է, ուր իր երեւելի անձինքները կը բնակէին, եւ Շամիլ ժողովրդեան հետ խօսած ատենը աս վրանին պատուհանէն սովոր էր խօսիլ:

Մնացածը քալ անգամ:

ԲՈՎԱՆԳԱՌԹԻՒՆ. ԳԵՏՈՒԹԵԱՆՅ ԵՒ ԱՐԻՏԵՍԻՏԻՏ

Տիեզերագրութեան վրայ:

Տիեզերագրութիւն (cosmographie) անուամբ կ'իմացուի, աշխարհքիս ստորագրութիւնը:

Աշխարհք կամ Տիեզերք ըսելով կ'իմացուի, երկնաւոր մարմնոց գումարութիւնը, որոնք անասան անջրպետի մէջ կը տատանին, որուն կը վերաբերին նաեւ մեր երկիրը իր ամէն բաներովն ու հեռաւոր աստղները:

Աստղերը կամ երկնաւոր մարմինները երկու կը բաժնուին լուսաւոր ու անլուս. լուսաւոր, որոնք իրենք իրենցմէ լոյս ունին, ինչպէս է մեր արեգակը, եւ անլուս, որոնք լոյս չունին, եւ իրենց լոյսը լուսաւորներէն կ'ընդունին, ինչպէս է լուսինը:

Լուսաւորաց կարգն են 1. արեգակն ու 2. հաստատուն աստղերը, որոնք հիստային բեւեռին մօտերը միշտ մի եւ նոյն դրութիւն կը դառնան ու գիշերները պարզ աչքը ալ կրնան տեսնուիլ:

Աս հաստատուն աստղերուն վախճանն ալ, որչափ որ կ'երեւայ, արեգակն պէս, իրենց չորս կողմը մէկանց շարժող ուրիշ երկնաւոր մարմինները լուսաւորել, քերմացնել ու պըտաբեր ընել է: Ասկէց կը հետեւի ուրեմն որ, իրենք ալ արեգակն նման, արեգակնային դրութիւն (système solaire) մը պիտ'որ ունենան:

Անհամար երկնային անլուս մարմիններուն՝ երկրին պէս արեգակն բոլորովին ըրած շարժումն ու դիրքը արեգակնային դրութիւն կ'անտանուի. իսկ երկնային անլուս մարմինները մըլքով կամ քնայուն սոթը:

Անլուս մարմինները երեք կարգ կը բաժնուին. Մուրազ, Արեանեակ ու Գիսաւոր:

Արեգակը լուսաւոր աստղ մըն է, որն որ մեր երկիրը կը լուսաւորէ ու կը քերմացնէ, աս բարեբար աղբեցութիւնը նաեւ իր բոլորովին շարժող մէկալ մուրազներուն ալ կ'ընէ:

Արեգակն մեծութեան վրայ դատաւարան ընելու համար, պէտք է գիտնալ որ իր տրամագիծը 319.000 գաղղիական կամ 191.400 գերմանական մղան է, ուստի եւ 111 անգամ մեծագոյն է երկրի տրամագիծէն. ըստ հետեւորդի պէտք է, որ արեգակը մէկ միլիոն ու 40.000 անգամ մեծագոյն ըլլայ երկրէս:

Հին աստղները այնպէս կը կարծէին որ արեւը երկրիս բոլորովին կը դառնայ. բայց հիմակ ամէն մարդ գիտէ որ երկիրը արեգակն բոլորովին կը դառնայ. բայց արեգակն սկաւառակին վրայ կ'անոնաւոր եղանակաւ աներեւոյթ ըլլող ու դարձեալ երեւցող բիծերէն իմացած են որ արեգակն ալ իր սեփական առանցքին վրայ կը շարժի եւ աս շարժումը 25 օրուան ու 12 ժամու մէջ կը կատարէ:

Մըլքով եւ ինչպէս վերը ըսինք երկնային անլուս մարմիններ են, որոնք մեծ կամ փոքր հաւկթաձեւ ճամբով արեգակն բոլորովին կը դառնան:

Գլխավոր մուրաքներ եօթը հատ կան, որոնք ընդ ամենը 17 Արքանակ կամ Լուսին ունին, ու ասանկ կ'անուանուին.

1. Փայլածու կամ Հերմէս, որն որ արեգական մօտագոյնն է: 2. Աստղիկ կամ Արուսեակ: 3. Երկիր, Լուսին մ'ունի: 4. Հրատ կամ Արէս: 5. Արամազդ, 4 Լուսին ունի: 6. Երեւակ կամ Կրոնոս, 7 Լուսինէն զատ ըստ նոր դննութեան 2 հատ ալ աստղէգօտի ունի: 7. Ուրանոս, 6 Լուսին ունի: Ասոյցմէ զատ կան նաեւ շատ փոքր մուրաքներ, որոնց թիւը մինչեւ 50 կը հասնի:

Մուրաքները կրկին շարժում ունին, մէյ մը իրենց սեփական առանցքին վրայ, մէյ մ'ալ արեգական բոլորտիքը: Երկու շարժումներն ալ արեւմտադէն դէպ ի արեւելք կ'ընեն:

Մուրաքները հաստատուն աստղներէն իրենց լուսովը կրնան որոշուիլ: Հաստատուն աստղները շարժուն լոյս մ'ունին. ասոր հակառակ մուրաքները հանդարտ ու արտ լոյս մը ամէն մէկ մուրաքի դարձեալ տարբեր ու սեպհական լոյս մ'ունի յատուկ գունով:

Մուրաքներուն ձեւը կլոր է, բայց իրենց շարժման աւրագութեան պատճառաւ, դէպ ի բեւեռ քիչ մը տափակ ու դէպ ի հասարակած ծռած է:

Երկիրը իր առանցքին բոլորտիքը 23 ժամու, 56 վայրկենի մէջ կը դառնայ. իսկ արեգական բոլորտիքը 365 օրուան, 6 ժամու եւ 9 վայրկենի մէջ: Իր տրամագիծը 1719 գերմ. մղոն է. եւ իր արեգակէն ունեցած միջին հեռաւորութիւնը 2 միլիոն 40.000 գերմ. մղոն: Արեգական բոլորտիքն ըրած ճամբան հաւակրծած է:

Արեւմտեայ անլոյս մարմիններ են, որոնք՝ մուրաքի մ'արեգական բոլորտիքը դարձած ատեն անոր կ'ընկերանան. իրենք ալ թէ իրենց առանցքին վրայ ու թէ՛ մուրաքաց բոլորտիքը կը դառնան: Վերը ըսուած գլխաւոր մուրաքներէն չորսը միայն այսպիսի արեւմտեայներ ունին, այս ինքն Երկիրը, Արամազդը, Երեւակը կամ Կրոնոսն եւ Ուրանոսը:

Երկրին արեւմտեակը Լուսինն է: Յոյները զատ մուրաքի մը կը համարէին Լուսինը:

Լուսինը 29 օրուան ու 12 ժամու մէջ հեղ մը երկրիս բոլորտիքը կը դառնայ: Իր ճամբան ալ նոյնպէս հակութած է: Իր երկրէն ունեցած միջին հեռաւորութիւնը շուրջ 50.000 գերմ. մղոն է:

Լուսինայ ասորիք ըսելով կ'իմացուի ան զանազան դիրքերը, որոնց մէջ որ Լուսինը ամսուան մը մէջ երկրին բոլորտիքը դարձած ատենը մեղի կ'երեւայ: Աս դիրքերը չորս են. Դոր լուսին, Առաջին քառորդ, Լրումն լուսին, Վերջին քառորդ:

Լուսինայ քառորդներ յառաջ գալուն պատճառը՝ ան այլ եւ այլ դիրքերն է, զորն որ Լուսինը երկրին բոլորտիքը ըրած ճամբուն ընթացքին մէջ արեգական ու երկրին դիմացը գալով կ'ունենայ: Որովհետեւ Լուսինը սեփական լոյս չունի, հայալ արեւէն ընդունած լուսովը կը լուսաւորուի, եւ նոյնը հայելոյ պէս կը ցոլացնէ, անոր համար ան ատեն մեղի կատարեալ կլոր կ'երեւայ, երբ որ իր արեգակէն ամբողջ լուսաւորուած սկաւառակը դէպ ի մեզ դարձած կ'ըլլայ. եւ այսպէս կ'ըսուի Լուսին լուսին: Ասոր հակառակ երբ որ լուսնոյ արեգակէն շուտաւորուած մասը դէպ ի մեզ դարձած կ'ըլլայ, ան ատեն Լուսինը ամենեւին չենք տեսնել, եւ է Դոր լուսին. եւ ասի անոր համար այսպէս կ'անուանուի, որովհետեւ ութ օրէն ետեւ Լուսինը իսկզբան քիչ մը, վերջէն կամաց կամաց աւելի տեսնենք կ'ըլլայ եւ նորէն լուսաւորելու կը սկսի: Երբ որ Լուսնոյն կէս սկաւառակը լուսաւոր երեւնալու ըլլայ, ան ատեն Լուսնոյն Առաջին քառորդն է, որովհետեւ իր կլոր կողմը դէպ ի արեգակ դարձած է: Ասոր հակառակ երբ որ Լուսինը լրանալէն ետքը կամաց կամաց կը սկսի նուազնալ ու իր սկաւառակին կէս լուսաւորուած մասը մեզի կը ցուցնէ, ան ատեն կ'ըլլայ Լուսնոյ Վերջին քառորդը, որովհետեւ իր կլոր կողմը արեւուն մասը մտած կողմը դարձած է:

Գիտնոր ասոր ըսելով կ'իմացուի ան մուրաքները, որոնք անհամար բազմութեամբ ու դեռ մեզի անծանօթ շրջաններով տիեզերաց մէջ կը շրջին: Անոնց վրայ այսչափ միայն գիտենք որ շատ երկայն ձուածեւ ճամբով արեգական բոլորտիքը կը շարժին: Եւ որովհետեւ ասոնք սովորաբար երկայն լուսաւոր պո-

չով մը կ'երեւան, հին ժամանակները այսպիսի գիտաւոր մը երեւար՝ դժբախտութեան նշան կը համարուէր:

Հասարակական աստղերը լուսաւոր մարմիններ են, որոնք մեր արեգական պէս սեփական լոյս մ'ունին: Հաւանականաբար իրենք ալ մեր արեգական նման արեգակներ են, որոնց բոլորտիքը արեւմտեակներ կը դառնան:

Հաստատուն աստղաց մեր երկրէն ունեցած հեռաւորութիւնը, դեռ ճիշդ հաշուած չէ, բայց մերձաւոր հաշուով մը գիտենք թէ ամենէն մօտաւոր հաստատուն աստղները արեգակէն 400.000 անգամ աւելի երկրէն հեռու են. իսկ արեգակը ինչպէս վերը ըսինք երկրէն երկու միլիոն մղոնէն աւելի հեռու է:

Աստղները աստղաց խումբերու կը բաժնուին, զոր Աստղաբան կ'անուանեն: Աս տեսակ աստղատուններ խիստ շատ ըլլալուն՝ զանոնք դիւրաւ աչքի տակ ձգելու համար հիւսիսային ու հարաւային աստղատանց կը բաժնեն:

Հիները աս աստղատանց մինակ մէկ մասը գիտին. այս ինքն Կենդանաբան կամ Օդեալոն 12 աստղատունները նախ եւ յառաջ ծանօթ էին, ետքէն մէկալ աստղատունները ճանչցուեցան, ոմանք ալ նոր ժամանակները գտնուեցան:

Օդեալոսին 12 նշանները հետեւեալներն են. Խոյ Կ, Յուլ Յ, Երկաւոր Ս, Խեցեգետնի Ծ, Աւիւծ Ձ, Կոյս Խ, Լիւն Ք, Կորիծ Մ, Արեւնաւոր Բ, Ածեղիւր Զ, Ջրոս Ծ, Չուկն Ս: Աւելի երեք աստղատունները Գարունը կը ցուցնեն, հետեւեալ երեքը Ամառը, միւս երեքը Աշունը, իսկ վերջի երեքը Ձմեռը, այս ինքն արեգակը Գարնան առջի երեքին մէջ կը գտնուի եւ այլն:

Շրջակ (գնացուն աստղաց, sphere) ըսելով կ'իմացուի արուեստական մետաղէ բոլորակ կազմուած գործիքը, զորն որ Տիեզերագրութեան մէջ կը գործածուի, աստղները դիւրաւ դիտելու ու ճանչնալու համար:

Երեւակաբան արուեստաւոր գունդ մըն է, որուն մակերեւութին վրայ այլ եւ այլ աստղատուններուն դիրքը նշանակուած է: Իսկ Երեւակաբան ալ, դարձեալ արուեստաւոր գունդ մըն է, որուն մակերեւութին վրայ ճիշդ նշանակուած են այլ եւ այլ երկիրներու, ծովերու, քաղաքներու, գետերու եւ այլն, տեղերը:

Որովհետեւ ի հնուց ծանօթ է որ երկիրը ինք իր բոլորտիքը կը դառնայ, ուստի հետեւցուած կամ մտածուած է թէ պէտք է որ գիծ կամ առանցք մ'ըլլայ, որուն վրայ երկիրը իրեն անիւ մը դառնայ: Աս գիծը կամ առանցքը մէկ բեւեռէն մէկալ բեւեռ երկրիս կենդրոնէն անցնելով ձգուած կը մտածուի, եւ կը կոչուի Առանցք երկրի. իսկ երկու արտաքին ծայրերը կ'անուանուին Բեւեռ. հիւսիսայինը Հիւսիսային Բեւեռ, հարաւայինը Հարաւային Բեւեռ:

Հորիզոն շրջանակ մըն է, որն որ երկրիս բոլորտիքը մեզմէ հաւասար հեռաւորութեամբ մեծ կամ պոքիկ կը մտածուի: Անոր համար կրկին հորիզոն կայ, Արեւմտեայ կամ Տեսանելի հորիզոն, որն որ մեր բոլորտիքը իրեն ի կենդրոնի մեր աչքին ջորածին չափ կ'երեւայ: Բնա կամ Միջին Կիսագնդ, որն որ երկիրը երկու հաւասար մասերու կը բաժնէ: Արեւա աստղներուն ելնելն ու մոնելը կը ցուցնէ:

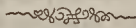
Հասարակական աստղաց շրջանակ մըն է, որն որ երկիրը բեւեռներէն հաւասար հեռաւոր երկու մասերու կը բաժնէ: Միջին Կիսագնդ շրջանակ մըն է, որն որ նոյնպէս երկիրը երկու հաւասար հեռաւոր մասերու կը բաժնէ, միայն հակառակ ուղղութեամբ, այս ինքն բեւեռէն անցնելով ու հասարակածը կտրելով: Երբոր արեգակը աս միջօրեական գծին վրայ գալու ըլլայ, Կիսոյ է: Ինչպէս որ հասարակածով երկիրը երկու հիւսիսային ու հարաւային մասերու կը բաժնուի, այսպէս ալ Միջօրեականով նոյնը երկու արեւելեան ու արեւմտեան մասերու կը բաժնուի:

Ծիւր Կասարակական ալ շրջանակ մըն է, որն որ հասարակածը շեղ ուղղութեամբ կը կտրէ: Աս բոլորակին վրայ մետաղէ շերտ մը կայ, որուն վրայ Կենդանաբան կամ Օդեալոն տասու երկու աստղատունները նշանակուած են: Միւսին հիմակ ըսուած շրջանակները մեծ շրջանակներ կ'անուանուին, որովհետեւ երկիրը երկու հաւասար մեծ մասերու կը բաժնեն: Փոքր շրջանակները հետեւեալներն են:

1. Երկու Արեւադարձները, 2. երկու Բեւեռական շրջանները: Երկու Արեւադարձները հասարակածին հետ զուգահեռական են, ու արեգական առերեւոյթ շարժման ամենավերջին կետերը կը ցուցնեն: Հիւսիսայինը կը կոչուի Արեւադարձ Խոյ-գետնի ու հարաւայինը Արեւադարձ Կոյնի: Երկու Բեւեռական շրջաններն ալ նոյնպէս զուգահեռական են Արեւադարձներուն հետ հասարակածին:

Գօրի ըսելով կ'իմացուի, Բեւեռական շրջաններուն ու Արեւադարձներուն մէջ գտնուած երկրագնդին մասերը, որոնք իրենց այլ եւ այլ գերքերովը զանազան եղանակներ ունին: Այսպէս գօրիներ հինգ հատ են. 1. Տա՛ կամ Արեւոյ առջեւ, երկու Արեւադարձներու մէջ, 2. Երկու Բեւեռական Գօրիները Արեւադարձներու ու Բեւեռական շրջաններու մէջ, ու 3. երկու Պա՛ կամ Սա՛ Գօրիները Բեւեռական շրջաններուն ու Բեւեռներուն մէջ:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԲ ՈՒ ՔՈՒՆՐԺԱԼԻԲ

Յովազներու որսորդութիւն մը:

(Արեւի, Հալի)

Քոյային հարաւային արեւմտեան կողմն եղած բազմամեայ մեծ անտառի մէջ ձիւնին խիստ վաղցնելով կը ձիւնալէնէր: Առաւօտեան արեւը իր շքեղ կերպարները հորիզոնէն վեր բարձրացած էր, ծառադայլմանը հակառակ եւ խիտ ծառերուն գագաթներէն ներս կը թափանցէին: Մոգիչ տեսարան մըն էր, արեւը չորս կողմը կարծես թէ սկեզրածած էր: Առջեւէն մերկ սեւամորթները կը ձիւնալէնէին, որոնք կուրծքերնին պոճի մարթով միայն ծածկած էին. անոնց ետեւէն մենք կը ձիւնալէնէր եւ մեր ետեւէն ալ մեր սեւ ծառաները, զորոնք հիւսիսային Ափրիկէէն մէկտեղ բերած էին: Դարձած ծառերու ծաղկանց անուշահոտութեան մէջ վազած ատենին, երկու յովազ յանկարծ որջերէն դուրս յարձակեցան եւ կը փախչէին: Ասեւամորթները մտորակնին ձիւնու կուշտին իջեցնելով թռչնայ պէս կը թռչէին: Նիզակները օդոյ մէջ կը սլէին, բայց յովազները դեռ կենդանի էին: Մերիններէն մէկուն մէկ անյաջող կրակը՝ սեւամորթներէն մէկուն քովէն անցնելով զինքը վերաւորեց, եւ սեւամորթը ձիւն վար ինկաւ, իսկ ձին անմիջապէս փախաւ հեռացաւ: Ասեւամորթները քիչ մ'ատեն տարտամ կեցան եւ կը մտածէին թէ արդեօք կատաղութիւննին մեր վրայ դարձնեն թէ չէ, որովհետեւ յովազներուն փախչելը զիրենք խիստ կատաղեցուցած էր: Բայց ձիւնին նորէն դարձուցին եւ սկսան դարձաւ յովազները հալածել: Մեր բոխը վերաւորած սեւամորթը գարմանելու ջրաղած էր: Արջապէս նիզակին մէկը նպատակին հասաւ եւ էգ յովազը գետինը փռուեցաւ: Մէկալ յովազը ետ դարձաւ եւ մեծ կատաղութեամբ եւ ամենէն առջեւի սեւամորթին ձիւն վրան յարձակեցաւ եւ խիստ անդթութեամբ խեղճ անանդն զլուխը փարատեց: Խեղճ սեւամորթը ներկայ մահուան վահանէն ձիւն գաւակին վրայ քաշուած էր: Հաւ չանցաւ մենք ալ յովազին հասանք եւ զինքը չորս կողմանէ պատեցինք: Գաւանք ձիւն ետեւի կողմն անցած էր, եւ խեղճ Ափրիկէցին յուսահատաբար կը պոռար: Ճգնաժամը հասած էր, երբ յանկարծ հրացանի մը գնդակը անանդն զլուխը թափանցեց: Վիւրաւոր սեւամորթն ազատեցաւ, բայց վերջինն որ երկայն ատեն մահուան սարսափի մէջ կը տատանէր նոյն երկիւնը մեռաւ: Վախն անոր սիրտը պատռած էր:

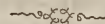
Պերլինի հնծութիւն մը:

Վերջի շարաթները Պերլինի մէջ տան մը բնակիչները արտաքայ կարգի խռովութեան մը մէջ ինկան: Տան մէջ եղող գինեվաճարին քով գտնուած աղախին մը, որն որ ուշ ատեն բակին մէջ դեռ գործը ունէր, վախէն գոյնը նետած տիրոջը բնակարանը մտաւ, ու սկսաւ պատմել թէ բակին մէկ անկիւնը, որոջ հեծելու ձայն մը կը լուի հոգեվարի ձայնի նման: Գինեվաճարը պատուհանի մը բացաւ եւ նոյն հեծելու ձայնը ինքն ալ լսեց: Բայց որովհետեւ ինք այնչափ սիրտ չէր կրնար

ընել, անոր համար իր վարձուորներէն (սփա՛) մէկ քանին ալ ձայն տուաւ, եւ անոնց հետ մէկտեղ բազմութեամբ կանթեղներ ու բլրեք (սփա՛) առած բակը ինչն: Ամանց կամաց աս ըսուած տեղւոյն մտաւ հասան նէ, իրօք բազմութեանը նոյն հեծելու ձայնը լսելուն, սոսկալով բակին մէջտեղը ետ քաշուեցաւ: Հոս պատերազմի խորհուրդ մը բացուեցաւ: Յիշեալ անկիւնը, գետնայարկի վրայ, գործավարի մը բնակարանը կար, եւ ամենուն հաստատածին համեմատ, աս հեծելու ձայնը նոյն բնակարանէն կու գար: Անտարակոյս նոյն մարդը բանի մը համար, կամ իր բոլոր ընտանեացը, կամ անոր մէջէն մէկուն եւ կամ թէ ինք իրեն չարիք մը հասուցած պիտ'որ ըլլայ: Ուստի որոշուեցաւ որ գնդովն անոր բնակարանին դրան առջեւ երթան, եւ աս գիշերային անհանգստութեան պատճառը փնտռեն: Գործավարը, իր դրան զարնուելէն ստրատիմամբ արթննալով, զարմացաւ մնաց, իր դրան առջին գրեթէ բոլոր վարձուորները գինեվաճարը առաջնորդ եղած տեսնելով: Բայց իր զարմացումը շատ աւելի եղաւ երբ որ իրենց աս գիշերային արշաւանքին պատճառն իմացաւ նէ: Աչքը դարձուց տեսաւ որ իր սիրելիներուն գլուխները ողջ կեցած են եւ անհոգ ու խաղաղիկ Մորբէսին բազկացը մէջ կը հանգչին: Ասոր վրայ զարմանալով վարձուորներն ու գործավարը սկսան իրարու նայել: Բայց ի վերայ այս ամենայնի, աս հեծութիւնը պատճառ մը պիտ'որ ունենայ, ըսաւ գինեվաճարը. եւ սկսան նորէն աղէկ մը փնտռել, եւ իրօք ալ ճիւղող գտան: Գործավարը իր մեծ անհոգութեամբ, պատուհանին առջեւ փայտեայ փեղղը աղէկ շէր գոցած, ու Նոյեմբերի սաստիկ հովը աս փեղղը իր ժանգոտած ծղիւնիկն (բեկ) վրայ անգին ասդին շարժելով, մարդու հեծելու նման ձայն մը հանել կու տար:

Փոսփորակներ մը:

Պրուններէն (Թիւրոյն մէջ) դժուարապատեհ հայց ստոյգ գէպք մը կը գրեն Փոսփորի ճաշի մը վրայ: Խօթանասուն տարեկան ծերունի մը չափ մը ալիւր, հինգ լիտր ծխախոտ ու երեք տուփ լուցափայտ գնած էր, եւ տուն դացած ատեն նոյները զլսարկին մէջ դրած: Եւ որովհետեւ նոյն իրիկունը քանի մը շիշ աւելի տնկած էր, անոր համար, տուն եկած ատեն, ան վերջի երկու գնած բաները մոռնալով, զլսարկին մէջները պտուկի մը մէջ պարպեց ու անկէց աղէկ քաշեալ մը եփեց, ու կշտանալու չափ եփածէն ուտելէն ետեւ անկողին մտաւ: Երկրորդ աւտու, առջի իրիկունէն մնացորդ քաշեալ ուղեց տաքցնելու նախաճաշիկի (սփա՛) համար. բայց մեծ զարմացմամբ տեսաւ որ մէջը պղտիկ փայտի կտորուանք խառնուել էր: Ի սկզբան այնպէս կարծեց որ տակառի տաշուկներ ըլլան, (որովհետեւ տակառագործ էր), բայց քիչ մ'ետքը յիշեց որ նախնիք իրիկունը ալիւրէն զատ ուրիշ բաներ ալ գնած էր, եւ այսպէս անոր ալ քաշեալին հետ մէկտեղ եփեց: Այսու ամենայնի քիչ մը մտածելէն ետեւ մնացորդ քաշեալ տաքցուց, ըսելով թէ Հաւը չփնտսեց նէ քին ալ չի փնտսեր: Ուստի տաքցուցածը աղէկ մը կերաւ, եւ մինչեւ աս օրս ողջ առողջ կ'ապրի:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՅՆԻՄԲԵՐԻ

Ինչպէս ետքի քաղաքական հատուածին մէջ ըսինք Չիւրիս քաղաքը Նոյեմբ. ամսոյն 10ին երեք պատերազմող տէրութեանց մէջ խաղաղութեան դաշինքը իրենց երեսփոխաններէն ստորագրուեցաւ, որն որ 17ին նոյն տէրութեանց ինքնակալներուն կողմանէ ալ հաստատութիւնն ընդունեցաւ: Խաղաղութեան յօդուածներուն մէջէն էականը՝ Լոմպարտիային, բայց ի երկու մեծ Մանթուա ու Բեւեռերա բերդերէն, որոնք իրենց վերաբերեալ մասերով առաջուան պէս Աւստրիայի ձեռքը կը մնան, Գաղղիայի կայսեր տրուին է, որն որ զանի ընդունելէն ետքը, Սարոնիայի թագաւորին կը պարգեւէ: Ուստի Աւստրիայի Խաղաղական սահմանը ասկէց ետքը կ'ըլլայ Կարտա լճին կեսէն սկսեալ գէպ ի Փօ՝ Միշլիո գետին ձախ եզերքը հոն

գտնուած երկիրներով մէկտեղ: Բայց Աւստրիա ասոր դիմացը կ'ընդունի Սարդինիայէն դրամական հաստուցում, (որն որ աւելի զարմանալի կ'երեւայ) քառասուն միլիոն ֆ. արծ. որուն վճարման Գաղղիան երաշխաւոր կ'ըլլայ: Մնացած յօդուածները՝ տրդէն ծանօթ եղած իտալական դաշնակցութեան վրայ խօսելէն ետքը՝ Միջին Իտալիայի* ետ քաշուած դքսերուն իրաւունքը նորէն կը ճանչնայ ու զիրենք իրենց տեղերը դարձնելուն եղանակը Աւստրիա ու Գաղղիա իրենց վերապահելով մօտերս ըլլալու դեռպանած ժողովին նիւթ կը պատրաստէ:

Աս առերեւոյթ խաղաղութեան հաստատուելու ատենը, գրեթէ նոյն օրերը Թուրքի, Միլան եւ ուրիշ շատ տեղեր Իտալական ազատութիւնը դուրս հանելու համար քարոզներ կը կարդացուին, ստակ կը ժողովուի ու տէրութեան աչքին առջեւ թափողներու մէջ բարուց ու վարուց հակառակ խաղեր կը խաղացուին: Ամենուն բերանը՝ սուրբ կրօնի եւ անոր սրբազան Գլխուն ու Աւստրիայի դէմ սուր ու հուր կը թափէ: Նոր նստած Նէպոլէոյ քարեպաշտ երիտասարդ թագաւորին ալ չիմնայուի, ան ալ բարբարոսաց կարգն է: Սարդինիան խաղաղութեան դաշինքէն ետքն ալ իր մեծնալու համար յայտնի ու գաղտնի ճիգը ձեռքէն թող չի տար: Բոմանիա, Թուրքանա, Բարմա ու Մոսկնա իրեն հետ միացնելու անորժակը՝ Անգղիայի թելադրելով միշտ կ'աւելնայ. իրմէ դուրս յեղափոխականը ուղածնուն պէս աս դքսութիւնները կառավարեցին, անուամբ միայն աղջային ժողովքներ ընելով վճռեցին որ կ'ուզեն Սարդինիայի թագին տակ մտնել, որն որ Գաղղիան թող չտուաւ: Խաղը ասով ալ չիմնեցաւ, աս չորս դքսութիւնները իրբեւ թէ ինքնաշարժ ուղեցին որ իրենց վրայ թագաւորին աղակիցը կ'աւելնեն իշխանը իշխէ, աս ալ չյաջողեցաւ նէ անոր ընտրութեամբ Հռոմայեցի Պօն-Քոմբանի անուն յեղափոխական մը առեւտրական կառավար դրուեցաւ, որուն թէպէտեւ ի սկզբան Գաղղիան ու Աւստրիան դէմ դրին, բայց ետքը տրուած մեկնութեանց համար հաւանեցան: Աս ամէն բանէն կ'երեւայ թէ Սարդինիային ջանքն ան է որ բան մը ըլլայ որ, դեռպանաւ ժողովին մէջ՝ Լաւաշ Էլաժ Է ընդհանուր առածը՝ իրեն համար ալ արժէք տայ: Բարմայի մէջ զո՛հ եղած Անվեթիթի կոմսին անմեղ արիւնը, Քրեմնա ու Ռիմլին նախատուած եպիսկոպոսաց բողոքը, եւ հայածուած ու բանտարկուած քահանայից աղաղակը երկից կը հասնի, ու պարագ տեղ մարդկային արդարութենէն հատուցում կը սպասէ: Ստոյգ է թէ չարերուն թիւը, բարիներուն նայելով դեռ շատ է, ինչպէս նոյն իսկ Անգղիայի ու Գաղղիայի լրագիրները կ'ըսեն, բայց ինչպէս ամէն տեղ ու ամէն առթի մէջ, նոյնպէս հոս ալ բարիները կը լռեն ու կը կրեն:

Իտալիային մեծ մասը այսպէս նոր ստացած ազատութեան կամ անկախանութեան տենդին մէջ ինք զինքը կերած ատեն, Լաւրոպան դրօշն զարմանալի հանդարտութիւն մը կը ծախէ, որն որ ահագին պատերազմէն գէշ է: Բայց ներքուստ ամէն դահլիճ աշուրները ուրիշին վրայ կը տնկէ, ծուռ կը նայի, հաւաքը չունի, զէնք կ'աւելնու եւ իբրեւ թէ գարանը մտած առթի մը կը սպասէ: Աս մէկ մէկովին վրայ եղած կասկածոտ անվստահութիւնները, որոնք մոխրի տակ ծածկուած ռիսկալութեան կրակին պէս բորբոքել կ'ուզեն, ազգերուն կը փնտէ, դժուարութիւնները կ'աւելցնեն ու նորանոր զոհեր կը պատճառեն. եւ այսպէս թագաւորը արտաքուստ մէկը մէկովին համբոյր սիրոյ տարու ատեննին՝ իրար կ'ատեն: Ահեղ նաւատորմիդ ու գունդագունդ զօրաց փաղանգը, որոնք ասդին անդին կը շարժին, թէպէտեւ մեծ ու երկիւղալի պատերազմի ցոյցեր կու տան, բայց փողը նախ ինք հնչեցնելու ոչ դը կը համարձակի:

Անգղիայի ու Գաղղիայի մէջ ի վերին երեսու բարեկամութիւնը կը շարունակէ. ճենաց դէմ արշաւանքը մէկտեղ կ'ընեն, ուր արդէն Գաղղիայի կողմանէ երկու գունդ զօրք

ճամբայ ելաւ. ու Նաբոլէոն կայսեր ուղած ու սիրած դեսպանածորով յառաջ՝ բերելու համար Իտալիայի ու Մարոքքի ինդիւններու մէջ իրարու զինուորներ կ'ընեն, բայց միեւնոյն ժամանակը երկու կողմանէ ալ պատերազմական պատրաստութիւններն այնպէս կը շարունակեն, որ կարծես թէ վաղը անշուշտ պիտ'որ զարնուին:

— Աս բաներուն մէջ Աւստրիան ետքի անյաջող պատերազմէն վերջը դրսէն աւելի ներքին բաներուն միտ կը դնէ. իր թագին տակ ժողուած ազգերը գոհ ընելու դիմամբ կարելի եղածին չափ ազատութիւններ կու տայ. բողոքականաց ու Հրեից վրայ ալ հին օրէնքը չեն տրեր, ասոնք ալ ուղղափառաց շատ առանձնանորհութեանց մասնակից կ'ըլլան: Ելեւմուտքին վիճակը գէշ ըլլալուն, վարկը (credit) տեղը բերելու համար զօրաւոր միջոցներ կը փնտէ, զօրաց ու քաղաքացի պաշտօնատարաց թիւը կը նուազցնէ: Աս մասին մէջ ամէն տէրութիւններ ալ քիչ շատ նեղութիւն կը կրեն, որոնք հանդերձ տեղ՝ տպարաններէն օգնութիւն կը խնդրեն:

— Սպանիայի պատերազմը Մարոքքի դէմ տարեցոյս եղանակներուն անհարթութեանց պատճառաւ կամաց կ'երթայ, բայց Սէսլիա բերդին քով՝ արդէն արիւն թափուիլ սկսաւ:

— Գերմանիայի մէջն ալ ազգային նախանձախնդրութենէ յառաջ եկած բանակուութիւնները թէ օրագրաց ու թէ առանձնական ժողովոց մէջ կը շարունակուին:

— Շաւիլին Ռուսաց յանձնուելով, Չերքէններուն բանը սրչափ ալ լմնեցած կը կարծուէր, ի վերայ այս ամենայնի դեռ Ռուսք բոլոր Չերքէզաստանի տիրած չեն սեպուիր:

— Տաճկաստանի մէջ, ի բաց առեալ մանր մուշտ տեղական յուզմունքը՝ ընդհանրապէս խաղաղութիւնը կը տրեւ մայրաքաղաքին մէջ դաւաղութեան քննութիւնը լմնեցաւ. արդարութիւնը յանցաւորները պատժեց, բայց Սուլթանին նորհօքը անոնցմէ շատերը ազատեց: Պրիւսիէլ Օբէա անունով նոր ելելու լրագրին միտուել կ'երեւայ որ աս տէրութեան վրայք պաղած Արեւելեան խնդիրը նորէն այնպէս ու այնչափ տարցնել կ'ուզէ, որպէս զի կարող ըլլայ ուղածին պէս ձուլել. ամէն օր գաղղիներէն, իսկ շաբաթը երկու անգամ ալ յունարէն լեզուաւ հրատարակուիլը լսողին միտքը կրնայ պղտորել: Բայց աս ամէն բաները ոչ ինչ են, ըլլալու դեռպանած ժողովը աս ամէն բաներուն վրայ կը մտածէ, աշխարհքը պէտք չէ որ հոգայ ու վախնայ, ինչպէս առ հասարակ ժողովքի կողմը ըլլող լրագիրները կ'ըսեն: Նոր լրերուն համեմատ աս ժողովքին համար արդէն անցած ամսոյն ջիւն Աւստրիայի ու Գաղղիայի կողմանէ հոն գալու տէրութեանց հրաւերները գացին: Ստոյգ կը համարուի որ 1815ին վիեննական ժողովոյն մէջ գտնուող տէրութիւններուն ամէնն ալ ներկայ պիտ'որ գտնուին, այսինքն Աւստրիա, Գաղղիա, Ռուսիա, Պրուշ, Անգղիա. իսկ ասոնցմէ զատ՝ Սպանիա, Քահանայապետական Երկիր, Փորթուգալ, Նէպոլիս, Սարդինիա ու Շվեյտ վերջէն պիտ'որ հրաւիրուին: Աս ամէն տէրութիւններէն երկ'երկու երեսփոխաններ Զուռուարի ձին Փարիզ պիտ'որ ժողովուին. բայց թէ պղտրիկ տէրութիւններն ալ մեծերուն հաւատար ձայն կամ քուէ պիտ'որ ունենան, դեռ ան չիգիտցուիր: Լրագիրը աս ամէն բան պատմելէն ետքը կը յուսան ու կը վախնան, բայց կատարածը իրը պիտ'որ յայտնէ:

Տարեցոյսի մարտնչած ըլլալով՝ կը հրաւիրենք մեր քաժանորդները, որ լոր տառիկէն յառաջ իրենց քաժանորդութիւնը շարունակելու յօժարակամութիւնը յայտնեն:

Եւրոպա ընտանեկան օրագիրը, տասնութիւնը օրը մէկ մը կ'ըլլէ, տարեկան գինը կանխիկ 10 ֆրանկ է:

* Պատերազմի ատեն խոստացուած ընդարձակ իտալիայի տոխտակներէն երեք հատը հինա կը հրատարակենք: Ալ յուսանք որ զինուց կուռի տեղ հինա՝ բանից ու պատմասաց կուր գալու ատենն ալ նոյնքը կրնան օգտու գործածուիլ:

ԵՐԻՐԱՊԱՍ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 27.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՅԱՆՈՅ ԽՂԻԿԸ ԿԱՍ ԳԻՊՈՒՐԿ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Է.

Ճամփորդութիւն:

(ՎԵՐԸ.)

Ասպետաց մեծ մասն իրենց զօրքերովը տեղերնին դառնալէն ետքը, Վալտերնի ընտանիքն ու Հուկո Սէէլպախ աղնիւ ասպետը դեռ քանի մը օր ալ Վեֆելսպուրկին քովը մնացին: Աս օրերը, Յովհաննէս իր հիւրերը մեծարելով անցուց, եւ ամէն պատիւը կ'ընէր, որովհետեւ կեանքն, ամբողջ եւ իշխանութիւնը անոնց շնորհացը պարտական էր:

Վալտերնի դքսոյն, իր ամուսնոյն հետ առջի տեսութիւն ըրած օրը, Հուկո դուքսը, Գուռոյ Շղայնէկին պատմութիւնն անոնց պատմած էր: «Քսան տարիէ ի վեր», կ'ըսէր «Գուռո ամենէն ալ իմ զաւակս կը համարուէր», որովհետեւ ես անորդի ըլլալով զինքը իբր զաւակ ընդունած էի: Չեր զաւակն իմ ամաս մէջ աս եղանակաւ բոլորովին ապահով էր: Թէ Գուռո ինչպէս իմ տունս եկաւ, սիրելի դուքս, դուք կարծեմ թէ չէք գիտեր բայց տիկինը գուշակած պիտի ըլլայ:

«Ենչու՞ չայր Անսելմոս» մեր ամբողջին մատուանապետը բերած պիտի ըլլայ», պատասխանեց դքսուհին:

«Եսպէս է», կրկնեց Հուկո, «աս բարեպաշտ մարդը նոյնը ծածուկ իմ տունս բերաւ: Ես ան զարհուրելի պատմութիւնը ծերունոյն բերնէն իմացայ:

«Օ իս եւ զԳուռո Աստուած պահեց, բայց արդեօք խեղճ Պէրդաս ինչ եղած է», կ'ըսէր դքսուհին խորունկ շունչ մ'առնելով:

«Ես ալ Աստուծոյ հովանաւորութեան տակն եղած պիտի ըլլայ», կը կրկնէր Հուկո, «որովհետեւ

զձեզ պահպանողը՝ սիրուն Պէրդան ալ պաշտպանելը ձեռքէ թողուցած պիտի չըլլայ»:

Վալտերնի դուքսը կրծոցը մէջ եղած գաղտնիքը ժամանակէն յառաջ չիմացընելու համար ինք իրեն բռնութիւն կ'ընէր:

«Պզտիկ Պէրդան», յառաջ կը տանէր Հուկո «չատ սիրուն զաւակ մ'եղած պիտի ըլլայ, որովհետեւ պզտիկ Գուռոն» առջի շաբաթները թէ արթնութեան եւ թէ երազին մէջ իր սիրուն քրոջը վրայ կը խօսէր: Իսկ ծնողացը վրայ, խեղճ պզտիկը դառն արցունքներ կը թափէր, եւ ես չէի կրնար զինքն ըստ բաւականի մխիթարել: Անոր մանկական արցունքներն անանկ սիրտս կը շարժէին, որ երբեմն իմ արցունքս ալ չէի կրնար բռնել: Բայց որովհետեւ իմ քովս բարի հայր մը, եւ ամուսնոյս քովը փափուկ մայր մը գտած էր, ասով սրտին վերքերը ըստ մասին մեր սիրովն եւ ըստ մասին ալ ժամանակ անցնելով բժշկուեցան: Գուռո մեր հոգացողութեան տակ զարգացաւ եւ սքանչելի պատանի մ'եղաւ, եւ իմ ու ամուսնոյս ուրախութիւնն էր: Իրեն քաջութեան նոյն իսկ դուք, սիրելի դուքս, վկայ էք. որովհետեւ առանց գիտնալու որ դուք իրեն հայրն էք, զձեզ երկու անգամ իր կենացը վտանգովը մահուանէ ազատեց»:

«Սոյոգ է իմ որդիս, Գուռոս, իմ քովս դիւցազնի պէս կը պատերազմէր», գոչեց Վալտերնի դուքսը, զինքը բազկացը մէջ գրկեց, եւ ուրախութեան արցունքներով զինքը հայրական երախտագէտ կրծոցը վրայ կը ճնշէր:

«Ես ալ վկայ եմ ձեր որդւոյն քաջութեանը», կրկնեց Վեֆելսպուրկի դուքսը. «ես անոր պատեւրազմած ատենը տեսայ, իր քաջասրտութեանը վրայ զարմացայ, եւ սրտանց ասանկ քաջ երիտասարդի հայր ըլլալ կը բաղձայի:

«Ես ամէն գովութիւնները ինծի չեն», կ'ըսէր բարեսիրտ Գուռո, «այլ իմ հօրս տեղը բռնողին որ ինծի անանկ աղէկ կըթուլիւն տուաւ»: Աս ըսելով ծերոյն կրծոցը վրան ինկաւ որ խիստ այլալայծ էր:

«Արի՜ յերկու բան ալ ունիմ յայտնելու», ըսաւ Հուկո դուքսը, «որոնց մէկը Հայր Անսելմոսին եւ միւսը մեր սիրելի Գուռոյին վրան է»:

Հայր Անսելմոսը՝ որովհետեւ ամենէն կը ճանչ-

ցուէր՝ քանի մը ժամ միայն քովս կեցաւ, եւ անկէ ետքը վանք մը քաշուեցաւ ուր որ իր տղայութեան ստանը քանի մը տարի անցուցած էր: Հայր Անսելմոսին սիրելի Գուենոյէն բաժնուիլը ինչ սրտաշարժ էր: Երէցը զանի վերջի անգամ պագած ատենը տղու մը պէս լացաւ: Ազնիւ եւ կրթեալ եւրէցը վանքի մէջ մեծ ուրախութեամբ ու սիրով ընդունուեցաւ, եւ քանի մը տարիէն լիովին քուէով աւարայ ընտրուեցաւ: Գուենո եւ ես շատ անգամ անոր իբր Աբբայ այցելութիւն ըրինք, եւ ազնիւ ծերը քանի որ զԳուենո կը տեսնէր ուրախութենէն կուլար: Ամէն անգամ հարցում կ'ընէր թէ արդեօք ձեր վրայ տեղեկութիւն մ'ունիմ թէ չէ: Եւ որովհետեւ անոր հարցմանցը դժբախտութեամբս միշտ «չէ», ըսելով կը պատասխանէի, իր ազնիւ սիրտն ամէն անգամ կը խռովէր: Թէ որ հիմայ կենդանի ըլլար որչափ պիտի ուրախանար: Բայց վեց տարի յառաջ ամենուն մեծ ցաւով լաւագոյն կենաց անցաւ»:

«Ինչ որ մեղի եւ մեր սիրելի Գուենոյին ըրաւ նէ անդիի աշխարհք Աստուած իրեն հարկւրապատիկ հատուցանէ», գոչեցին երկուքն ալ միաբերան:

«Սիրելի Ալաւէրնս, իմ վրաս կրնաք քիչ մը նեղացած ըլլալ որ ձեր որդւոյն պատմութիւնը քիչ մ'ատեն ձեզմէ՝ ծածկեցի: Բայց կը յուսամ որ պատճառներս լսելէն ետքը, ինծի կը ներէք: Ասկէ քանի մը շաբաթ յառաջ երբ որ դուք յանկարծ յարուցիւն առած իմ ամրոցիս մէջ երեւցաք եւ զիս մեծապէս ուրախացուցիք, ձեր որդւոյն կենդանի եւ ամրոցիս մէջ ըլլալն աւետելը լեզուիս ծայրն եկած էր: Բայց յանկարծ մտածելով որ ատենը չէ, աս լուրը բերնիս մէջ խղզուեցաւ: Պէտք եմ, կ'ըսէի ինքիւրենս, պատերազմին ելքին սպասել, եւ ան յաղթութենէ ետքը որդին իր հօր բազկացը տանիլ: Թէ որ դէպքն անանկ բերէ որ մէկը կամ մէկալը պատերազմի մէջ իյնայ, ես իմ բռնած ճամբուս վրայ չեմ զըջար»:

«Շատ աղէկ մտածեր էք», աւելցուց Ալաւէրնի դուքսը, եւ ծնողքն ու որդին ան ազնիւ ծերը գրկեցին, եւ իրենց սրտանց շնորհակալութիւնը խօսքով եւ արտասուօք յայտնեցին:

Վանի մ'օր ետքը ճամբայ ելլելու կը պատրաստուէին, Յովհաննէս ալ իր ազնիւկովն անոնց ընկերանալ կ'ուզէր, բայց ի սկզբան իր դքսութեան վարչութիւնը հաւատարիմ բերդապահին յանձնեց, երկու Գիպուրկներուն մարմինները մեծ եւ գեղեցիկ դագաղի մէջ դրուեցան, եւ սեւ լաթերով ծածկուած կառաց մէջ դրուելէն ետքն աս ընկերութիւնը ճամբայ ելաւ: Գամբորդութիւնը ինչպէս որ յուզարկաւորութեան կը վայելէ՝ կամաց կամաց կ'ըլլար, եւ սգոյ կառքը ամէն գեղերէն ու քաղաքներէն անցած ատենը, մեծ տրտմութիւն ու ցաւ կը պատճառէր: Աերջապէս Ֆրայպուրկ, Պրայպուրկ մայրաքաղաքին մօտեցան, եւ քանի որ նպատակներնուն կը մօտենային, այնչափ ալ Ալաւէրնի դքսոյն սիրտը ուրա-

խութենէն կը բաբախէր: Արդէն Կիւնդերսթալին վանքը տեսնելու սկսան, եւ Գիպուրկին բոլոր հպատակները սգոյ զգեստներով, վանքին արտաքին գաւթին մէջ, իրենց տերանց դագաղը ընդունելու կը սպասէին: Բայց սգոյ կառքն հետեւեալ օրն հասաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ը.

Մ. Վալենտինին փառաւոր համարէր

Ճամբորդներէն ամէնն ալ կը դարմանային թէ Գիպուրկին հպատակներն ինչպէս իմացած են իրենց տիրոջ մահն ու մեռելին հօն գալը: Աս աւելջնուածը մէջերնին մէկը լուծած էր, որ ետքէն արդէն ինք իրեն պիտի լուծուի:

Մեր ճամբորդաց ընկերութիւնը՝ ոտօք դէպ ի դաշտն սկսաւ յառաջանալ եւ ձախ կողմը դէպ ի անտառ կը հանէր: Գամբանին ցած բայց անտառային բլուր մը կը հանէր եւ անկէ պղտիկ բայց շատ սիրուն դաշտ մը կ'իջցուէր, ուր որ Ս. Վալենտինին ուխտատեղին էր, եւ հիմայ նոյն տեղը դեռ որսորդի տուն մը կայ: Բայց ինչպէս դարմացան մնացին երբ որ ճամբաներնուն վրայ՝ ծաղիկներով զարդարուած գոց դուռ մը տեսան, որուն առջեւը հագուած ձրգուած ծերունի մը տեսան որ զիրենք մեծ ուրախութեամբ ընդունեցաւ: Ամէն մարդ, նոյն իսկ Մաքս Ալալտէրն ալ անանկ ապշած էր, որ հասած տեղը գամուեցաւ մնաց: Դրան քովը կեցող ծերը, արտասուալից աչօք, Մաքսին վրան իյնալով «Չաւակս, ազնիւ Մաքսս», կը գոչէր:

Ծերը՝ իր որդւոյն կրծոցը վրայ կուլար, եւ որդին անանկ ապշած էր որ երկայն ատեն եղածը չէր իմանար:

«Ինծի ինչ անուն տուիք, ծերունի», գոչեց վերջապէս Մաքս, «արդեօք աղէկ լսեցիք: Ես ձեր որդին եւ դուք իմ հայրս: Տէր Աստուած կարելի բան է: Կամ երկինքէն երեւոյթ մը կ'ըլլայ, եւ կամ գերեզմանէն յարուցիւն առած, եկած էք»:

«Չէ որդեակ, ոչ մէկն է եւ ոչ ալ մէկալը», կրկնեց ծերը. «Գրկէ զիս, որովհետեւ ես քու հայրդ եմ»:

«Աւրեմն դուք իմ հայրս էք, զոր յիսուն տարիէ վեր մեռած կը համարէի», կը հարցընէր դուքսը եւ միշտ կարելիութեանը վրայ կը տարախուսէր: Բայց երբոր Հուկո դուքսն զծերը ճանչնալով հաստատեց, ան ատեն որդին զհայրը կրծոցը վրայ ճնշելով ուրախութեան արցունք կը թափէր:

Որոշեալ նշան մը տրուելէն ետքը, ծաղկով զարդարուած դռնէն դուրս աղջիկ մ'ելաւ, որ իր բոլորովին ճերմակ զգեստին տակը, երկինքէն իջած հրեշտակի մը պէս կ'երեւար, եւ զարմացած դքսուհւոյն բազկացը մէջ յարձակեցաւ գոչելով «սիրելի մայր, սիրելի մայր»: Աղջկան աչքերէն անգագար ուրախութեան հեղեղներ կ'իջնային, եւ վարդագոյն պտերէն վար կը թափէին:

«Մեծազօր Աստուած, աս ի՞նչ է», գոչեց զբոսուհին զմայլմամբ: «Երկիրք ամեն երջանկութիւնները մէկէն մեր վրայ կը բերէ: Ասով իմ վերջի բաղձանքս ալ կատարուեցաւ: Ո՛հ, հազիւ կրնամ հաւատալ որ Պերդա բազկացս մէջ ըլլայ»: Աս ըսելով ուրախութեան արցունքներով աղջիկը կրծոցը վրայ կը ճնշէր:

«Այո՛ դուն ես, դուն իմ սիրելի Պերդաս ես, սիրտս ասոր վրայ է: Ո՛ սիրելի դաւակ, քեզի համար որչափ արցունքներ թափեցի: Սիրելի՛ դաւակ, իմ թեւերէս հօրդ եւ եղբորդ թեւերուն թռի՛ր, Աստուած զանոնք ալ ինծի նորէն պարգեւեց»:

Պերդա անմիջապէս հօրը բազկացը, եւ նոր գտնուած եղբորը կուրծքը վազեց: Ծերին ալ իր որդւոյն հարսը եւ իր թոռները գրկեց եւ ամենքն ալ ծունր դնելով Աստուծոյ շնորհակալ եղան, դաշտը տաճար, ու սրտերը խորան եղան, ուստի դէպ ի երկինք շնորհակալութեան խնկեր կ'ելլէին:

Ղամբորդութեան բոլոր ընկերները, եւ նոյն իսկ Վալտերնի դուքսը՝ որ ուրիշները զարմացնել կ'ուզէր, ամենքն ալ ապշեցան մնացին: Միայն աս ժողովակին ետեւի կողմը մէկը կեցած էր, որ աս զարմացմանց ինք պատճառ ըլլալուն համար չէր զարմանար: Բայց ինքն ալ նոյն վայրկեանին մէջ իր զգացած ուրախութեամբը երջանիկ էր: Եւ ասի՝ որ հանդարտիկ ուրախութեան արցունքներ կը թափէր, մարդասէր Բուրդն էր:

Քուրդին, որսորդի տան մէջ մտնելէն ետքը, իւրաքանչիւր իր պատմութիւնն՝ որ իրարու համար առեղծուած էր՝ պատմեցին: Մեզի համար՝ մինչեւ երկու ծերոց հօր եւ որդւոյ իրար գտնելն ամէնն ալ ծանօթ է:

Ծերը, եղբայր Գլաւսն էր, եւ աս եղբայր Գլաւսն ալ Ոթոն ֆելդինէկին էր, որուն վրայ մեր պատմութեան սկիզբները յիշատակութիւն եղած է, եւ ան ատենուան միջակայք գիշերը՝ կոթֆրիտին հայրը մեռած կարծած էր եւ լալով կը պատմէր: Ան ալ անշուշտ գիտէր որ քիչ մը ետքը կոթֆրիտին հայրն՝ Ոթոնին վրան ալ չէր ցաւեր: Պատճառն ի՞նչ է. հիմակ արդէն իմացանք: Ոթոն ֆելդինէկը՝ ամրոցը կործանելու ատեն իր թշնամեացը վրէժէն փախած եւ Գիպուրկին ապաւինած էր: Հոն ուխտաւորի զգեստով եկած էր, եւ ան զգեստը վրայէն ալ չէր հանած, որովհետեւ ան զգեստին տակ անծանօթ մնացած էր: Ոթոն աս եղանակաւ «եղբայր Գլաւս», անուամբ, Ս. Վալենդինի մէջ յիտուն խաղաղ տարիներ անցուցած էր: Ինք կը կարծէր որ իր Մաքս զաւակը ամրոցի փլատակներու տակ թաղուած է: Հիմայ կրնանք երեւակայել որ ի՞նչ աստիճանի ուրախացած է լսելով որ իր որդին դեռ կենդանի է, եւ թէ ան հռչակաւոր Մաքս Վալտերն է, որ դաշնակցութեան զօրաց գլուխն անցնելով ֆէֆէն յաղթած եւ հայրենեաց նոր կեանք տուած է: Բայց աս ծանօթութիւններն ի՞նչ եղանակաւ ստացած էր:

Քուրդ, որ քսան տարիէ ի վեր «Մարդին որսորդ», անուամբ, Ս. Վալենդին եղբայր Գլաւսին քովը կ'ապրէր, Գլաւսին գաղտնիքը, եւ Գլաւսն ալ Բուրդին գաղտնիքը գիտէր: Բայց եղբայր Գլաւս Վալտերնի վրայ ուրիշ բան մը չէր գիտեր, եւ կը համարէր որ Վալտերն անուամբ դուքս մ'ըլլայ: Որովհետեւ չէր կրնար մտածել որ իր զաւակը Էտմունտ Վալտերնի դքսոյն քովը կը թուած եւ անոր որդեգիր եղած ըլլայ, եւ նոյն իսկ Մարդին ալ՝ աս գաղտնեաց ծանօթութիւն չունէր:

Բայց Վալտերնի դուքսը՝ Վեֆելսպուրկին վրան յարձակում եղած ատեն երբոր թշնամեաց ձեռքն ինկաւ, Հուկո Սէէլպախ դուքսն իր ցաւագին զգածմանը մէջ գոչեց, «Ո՛ Մաքս, Մաքս ալ շուտով քու հօրդ Ոթոն ֆելդինէկին քովը պիտի երթաս»: Աս խօսքերուն խորհրդայն իմաստը միայն մէկ հոգի իմացաւ որ Հուկոյին քովը կը պատերազմէր, եւ աս մարդն էր Բուրդ: Բուրդ անմիջապէս բանին էութիւնն իմացաւ, եւ համոզուեցաւ որ իր տէրը եղբայր Գլաւսին որդին էր: Աս գաղտնիքը ծոցին մէջ պահեց:

Երբոր Վեֆելսպուրկի պատերազմը յաջողութեամբ լմնացաւ, Վալտերնի դուքսը՝ Բուրդն անմիջապէս Ս. Վալենդին խաւրեց, որ իր ամուսինն ու տղան ընդունելու համար աղէկ պատրաստութիւն մը տեսնէ: Նոյն վայրկեանին մէջ ազնիւ ծառան միտքը դրաւ որ իր տիրոջը զարմացում մ'ընէ: Թէ ինչպէս ամէն բան յաջողեցաւ արդէն տեսանք: Եւ մեր պատմութեան հանգոյցն ալ, Աստուծոյ զարմանալի տրամադրելովն եւ մեր գոհութեամբը լուծուեցաւ:

Հետեւեալ օրը սգոյ կառքը դադարով Գիւպֆելդէն լերան ստորոտը հասաւ: Ամենքը Գիպուրկին ընտանեաց գերեզմանին բոլորաթիւր շարուած կը ցաւէին ու կու լային: Հիմակ ալ մամուլ ծածկուած Գիւպֆելդէնին՝ զով ծոցին մէջ փառաց արժանի Գիպուրկին վերջին բողբոջները դեռ կը հանգչին:

Նոյնպէս Վալտերնի դուքսն ալ ֆելդինէկի ամրոցին մէջ, որ կայսեր հրամանաւը նորէն շինուեցաւ իր հօրն ու ամուսնոյն քովը իրենց ընտանեաց գերեզմանին մէջ կը ննջէ:

Ութոնն տարեկան ծերը՝ իր որդւոցը քով հինգ տարի ալ խաղաղութեամբ ապրեցաւ, եւ Մաքս ու Պէտրա ալ մինչեւ ցիտոր ծերութիւն ապրեցան:

Վալտերնի տղան Գուսնո՝ Հեղինէին ամուսինն եղաւ, եւ երկուքն ալ՝ Վեֆելսպուրկի ամրոցին մէջ, Յովհաննէսին հետ ապրեցան, եւ մինչեւ ցերջանիկ ծերութիւնն հասան:

Պերդա ալ, աղնիւ Ալպերդ Էարֆէնպերկին դքսոյն հետ կարգուեցաւ: Գունդին եւ Պերդային երջանիկ ծնողքը իրենց բարի թոռուները տեսնելու բարեբախտութիւնն ունեցան:

Քուրդ՝ իր երեւելի գործքերուն համար կայսրմէ ասպետութեան պատիւ առաւ ու ութսուն ու հինգ տարուան իբր Ըթայնէկի ասպետ մեռաւ:

Եւ քեզի կործանող դիւցազանց փառքը երկայն ա-
տեն Գերմանիայի մէջ կ'երգեցուէր. բայց դժբախ-
տութեամբ ժամանակը նոյն երգերը անհետ ըրած է:

Աս վեպը «Յառց խղիկը կամ» Գիպուրկ, անուամբ,
ընդարձակ տարած ու ի լոյս ընծայած ենք Զոռարանայի
եւ կրթական տեսրակաց իշխ խթ. երարդ հատոր:

~*~*~*~

ՎԵՏՄԱԿԱՆ

ՎԵՏԵՆ

Յամբլին ամոռնանիստը:

(ՎԵՐԸ.)

1854ին Բաքեդին դէմ յարձակում եղած ատենը,
Չէրքէզները երկու Ռուս իշխանահիներ բռնեցին, որոնք
նոյն քաղքին վրայ հետաքրքրական լրեր պատմեցին:
Համիլ նոյն ատենը երեք կին ուներ, 'Կայիտեղէ, Հուա-
նէզ եւ Ամինէզ: Աւջինը՝ որ Իմամի մը դուստր էր, խիստ
խորամանկ էր, սեւ մազերով, կամարածեւ քթով, եւ իր
վրայ քաջտարութեան հոգի մը կ'երեւար: Հուանէզ
պատերազմի մ'ատեն յափշտակուած Հայ մին էր: Ամի-
նէզ ամենէն պզտիկն էր: Համիլ երեք աղջիկ եւ երկու
մանչ զաւակ ուներ. վերջիններուն ամենէն մեծը Ճէմմալ
Էտտին՝ Ազուլդայի պատերազմի ատեն իբր պատանգ
Ռուսաց տրուած էր, եւ Բեթերպուրկ, կայսեր հրամա-
նաւր զինուորական դաստառն գրուած էր, եւ հիմակ Ու-
լաններուն զնդին մէջ իբր անգլիալ կը ծառայէր: Հա-
միլ երկու իշխանահիները եւս դարձնելով իր որդին
րնդունեցաւ: Ճէմմալ Էտտին իր մայրական լեզուն Թա-
թարերէնը բոլորովին մոռցած էր եւ բոլորովին ռուսա-
ցած էր: Համիլ ձիով՝ սահմաններու վրան անոր դիմացն
ելաւ, բայց քանի որ Ճէմմալ Էտտին ռուսական նշա-
նազգեստը չէր թողուցած եւ աղջկան զգեստը չէր հա-
զած հայրը զինքը անտեսել չուզէր: Բայց Համիլ՝ որդւոյն
թող տուաւ ուղածին պէս կեսնք անցընելու, եւ Ռուսե-
րէն զըբերն ալ ձեռքէն չառաւ: Երիտասարդը Ռուսա-
տանէն դժկամակեցով բաժնուեցաւ, եւ հայրենի երկիր-
ներուն դժուարաւ վաղժեցաւ: Իր հայրենիքէն բաժնուած
ատենը վեց տարեկան էր, իսկ եւս դարձած ժամանակը
քսանութեան տարւան: Ճէմմալ Էտտին եւս դարձածին
պէս ամէն կողմ ծամբորդութիւն ընելով, հօր տէրութեան
սահմաններուն աղէկ տեղեկացաւ, երեւելի հայիպի մը
աղջկան հետ կարգուեցաւ, եւ կառավարութեան եւ գա-
տաստանական բաները Մոլլայի մը օգնականութեամբ
կ'ընէր: Յանկարծական օգնականութիւնը վրան թողացա-
ւութեան հիւանդութիւն բերաւ, Թիֆլիզէն բժիշկ կան-
չուեցաւ, եւ Համիլ կ'աղաչէր որ ինչ կ'ուզէ ընէ, միայն
որդին բժշկէ: Բժիշկը հիւանդութիւնը շատ յառաջացած
գտաւ, որուն իր արուեստը բաւական չըլլալով, երիտա-
սարդը մեռաւ: Ասոր մահը շատ տարածամ էր. մանա-
ւանդ թէ մեծ յոյս կար որ ինք Ռուսաստանի եւ Համիլին
մէջ միջնորդ կրնար մանել, եւ իր հայրենիքն աղաւտել:

Ութը ամսոյ չափ՝ քանի որ Ռուս իշխանահիները
Վէտէն էին, Համիլ շատ չափաւորութեամբ կ'ապրէր:
Առաւօտեան ժամը ձէն սկսեալ՝ սր ժաման սովոր էր ան-

կողմէն ելլել, մինչեւ գիշերուան տասնութ կերարդ ժամը
միշտ իր ընտանեաց մէջն էր: Ապրելու եղանակը շատ
պարզ էր: Առտուան ժամը եօթին իր կնիկներէն մէկը
նախաճաշը կը բերէր, որ էր կարկանդակ եւ կաթ: Աս
ժամէն ետքը Համիլ իր գործքին կամ կրօնական կրթու-
թիւնը կատարելու կ'երթար: Երկու անգամ կերակուր
կ'ուէր իրիկուան հինգին եւ գիշերուան իննին: Ուլու-
րական կերակուրներն էին ոչխարի խաշած միս, դարեհաց,
սոխ, ոչխարի կարագ, մեղր: Կապոյտ գոյնը, որ իր պա-
լատին մէջ շատ գործածական էր, խիստ կը սիրէր, անոր
համար իր զգեստուց մէջ կապոյտ զգեստները նախաճաշ
կը համարէր, երբեմն նաեւ ձերմակ ալ կը հագնէր: Իր
բարձրատոհմանի մէկն ըլլալուն մէկհատիկ նշանն ան էր
որ ծառան անոր վրայ սեւ հովանոց մը կը բռնէր: Պա-
տերազմի մէջ բռնուած գերիներուն հետ շատ մարդասո-
րութեամբ կը վարուէր, երբեմն խոհանոցի մէջ կաթսա-
ներուն խուփը կը բանար եւ կը նայէր թէ անոնց համար
աղէկ կերակուրներ կ'եփին: Ամէն սրբաթ օրը մղկիթ
կ'երթար սր քառորդ ժամէն առեւել բնաւ չէր կենար:
Ճամբան Մուրիաները պալատէն մինչեւ մղկիթ երկու
կողմը շարուած բարեւ կը բռնէին: Հինգաթի օրն իրեն
համար յաջող օր էր, անոր՝ համար էական գործքերը
հինգաթի օրուան կը թողար: Պատերազմի գացած
ատենը՝ մէկտեղ առածներն էին իր երկվարն եւ ձիուն
երկու կողմը մէյմէկ պարկ: Իր Ռուս հիւրերն աւս պար-
զութեամբ կը զարմացընէր: «Ռուսի տեղակալ մ'իզմէ
առելի կահ կարասիք ունի», կ'ըսէր շատ անգամ:

1852էն ի վեր Համիլն հալածող անյաջողութիւն-
ները իր բնութիւնը փոխեցին, եւ շատ կը միմաւր եւ կը
աժգոհար: Իր անտառները կը կարուէին. Ռուսաց պատ-
նէններն երթալով կը մօտենային, եւ 1853ին՝ Վէտէնէն
հեռաւոր թնդանթագ ձայները լսուելու սկսան: Համիլ
իր բոլոր զօրութիւնը ժողովելով, թշնամիները գեւ երեք
տարիի չափ իր ամրոցին մօտեցընել չառաւ: Ռուսը
1859ին սկիզբը մերձաւոր անտառի մը տիրեցին, հին
պատնէններով ամրացուցին եւ ետեւէին եղած զօրքին
հետ կապակցութիւնն ապահովուցին: Աս ամէն պա-
տաստութիւնները լմենալէն ետքը Փետր. 18ին գործե-
լու ձեռք զարկին, եւ Վէտէնը արեւելեան եւ հարաւային
կողմանէ կղզիացուցին եւ մերձաւոր բարձունքները բռնե-
ցին: Չիւնը երկու կանգուն բարձր գիլուած, եւ ամէն
բարձունք սառուցով պատած էին, Ռուսաց աս տարրեւ-
րուն հետ կռուած ատենին, Համիլ անհոգ կը կենար:
Թէպէտեւ 6000 հոգով եւ 6 թնդանթով անոնց շատ
մօտ էր, բայց Ռուսը փոքր պատերազմով մը Վէտէնին
ետեւի կողման բարձունքն ալ բռնեցին: Քիչ մը վերջը
Վէտէն արեւմուտքէն ալ պաշարուեցաւ, եւ մի եւ նոյն
ատեն Ռուսաց երկրորդ զօրաբաժին մը այնպիսի տեղ
մ'ամրացաւ, որ հիւսիսային կողման գլխաւոր ճամբան
վրայ կը տիրէր: Ամէնը կը կարծէին թէ Համիլ թա-
կարդի մէջ բռնուած է: Բայց ինք ամրոցին պաշտպանու-
թիւնը ստորակարգեալ զօրապետաց յանձնելով, հեռա-
ցած էր: Եւտինիքով զօրապետն Ապրիլի 13ին յարձա-
կման հրամանը տուաւ: Գլխաւոր յարձակումը՝ հիւսիսային
կողմն եղող ամրոցի մը վրան եղաւ, որ առտուրէն մինչեւ
իրիկուն գնդակոծուելով աւերակներու կոյտ մը դարձաւ:
Դեպ ի ներս յարձակող Ռուսաց գէմ զնող մեղեռնող-

ներու պզտիկ խումբը փրատակներու տակ թաղուեցաւ։ Մնացած ամբողջութիւններն ալ տեսնելով որ դիմադրութիւնն անկարելի է անձնատուր եղան։

Ասով անտիլերանց հիւսիսային կողման բարձր երկրները Ռուսաց հպատակեցան։ Համիլին ամբողջութեամբ Ռուսաց Քուրա գնդայն զլուսաւոր բանակաւորն եղաւ։ Թէ որ Վէտէնին աննշան եւ փոքր պատերազմը, Տարկոյին, Ախուլքային, Հիմրիին, Թիլիզիին եւ Ճերկէպիլի զարհուրելի պատերազմներուն հետ համեմատելու ըլլանք կը տեսնենք որ ալ Համիլին զօրութիւնը կտարած է։ Արդէն 60 ամեայ ծերի մը պատերազմի յաջողակ չըլլալը զարմանալի բան մը չէ։ Իր տերութեան բնակիչները կամայ կամայ զինքը թող տալու եւ Ռուսաց հպատակութիւնին յայտնելու համար անոնց հաց ու աղ տանելու սկսան։ Համիլին զերի ինչաւով՝ աս յիսնամեայ պատերազմին վերջ տրուեցաւ, թէ եւ Ռուսաց մինչեւ յայտարար հանած ծանուցադրերուն նայելով 2 երբեքները բիւր անգամ վարձուք եւ սպասուք էին։

ՄԱՂԻԿ ԲԱՆԱԿԱՆ

Գ. ՍԱԽԵՐ

Սպանիական շոշոն (Amaryllis)

Աս ծաղկին հայրենիքն է Հար. Ամերիկա։ Սոխը մեծ, մութ գորշ է, ուստի գեւ տերեւները յառաջ չեկած 6—7 մասնաշափ ծաղկի ցողունը կը բուսնի, որուն ծայրը մէկ հատիկ եւ դէպ ի վար կ'ախուսած, մեծ եւ սքանչելի մութ կարմիր (արեան) գունով ծաղիկ մը կ'ըլլայ։ Ծաղկին վրայ թաւշանման (սպիտակ) պէս է, եւ արեւը զարհած ատենը ոսկի կէտերու պէս կը փայլի։ Բայց աս գեղեցիկութիւնը երկու առ առաւել չորս օր կը տեսնուի, ետքը թառամելու կը սկսի։ Ծաղկի պտիկը վեց սրածայր տերեւներէ կը բաղկանայ, որոնց երեքը դէպ ի դուրս եւ մէկալ երեքը դէպ ի ներս ծածկ են։ Ծաղկէն ետքը բուսնալ տերեւներուն լայնութիւնը իրարու հաւասար եւ երկայնութիւնը 1 ոտնաչափ, գոյներնին մութ կանանչ է, եւ շատ տերեւներ մէկտեղ բուսնելով փունջ մը կը ձեւաւորեն։ — Սոխերը շատ փափուկ, տաք, քիչ մը խոնաւ եւ անդադար երկիր կը սիրեն եւ պէտք են խորունկ տնկուիլ։ Աս պայմաններով սոխ մը հետեւեալ տարին կրնայ մի եւ նոյն արմատէն զանազան կողմերէն երկու, նաեւ երեք ծաղկի ցողուն յառաջ բերել։ Ինչ որ յակինթի մեծ ոտներուն մշակութեան համար բաւած ենք, նոյններն ասոր մշակութեան ալ գործադրելի են։ Սոխին քովերն աճած պզտիկ սոխերուն ծաղկելուն համար 4—5 տարի պէտք է։ — Գարնան, երբոր սառելէն ալ վախ չ'ըլլար, Սպանիական շոշոնին սոխերը արեւ զարնող տեղ մը խորունկ փորուած աւուր մը մէջ, 8 մասնաշափ իրարմէ հեռու եւ 2 մասնաշափ խորունկ պէտք է տնկել։ Թէ որ յանկարծ չյուսացուած պաղ դիշերներ վրայ հասնելու ըլլան, ծաղկին ցողունները պարապ թաղարներով պէտք է ծածկել։ Պաղը չծաղկող սոխերուն ամենեւին վառ չ'ընեն թէ եւ տերեւները բոլորովին փճանան, բայց ծաղկի ցողուններն անկէ անմիջապէս կը կրեն։ Երկու կամ երեք շաբաթ ետքը առջի ծաղիկը կը ծաղկի, իսկ երկու ծաղիկ բացող սոխերուն երկրորդ ծաղիկը ասանուհինք օր ետքը կը բացուի։ — Սպանիական շոշոնը ձմեռը կամ քրիստոսի ծննդեանէն ետքը ծաղկեցը-

նել բաղձացողը պէտք է Օգոստոսին կամ Սեպտեմբերին նոյնը պարտիզի հողէն դուրս հանել, մաքրել եւ գոյ բայց օգտնուի տեղ մը դնել։ Երեք շաբաթ ետքը սոխին տերեւներն ու արմատները բոլորովին կը չորանան, եւ զգուշութեամբ անոնք ալ մաքրելու է։ Բայց պէտք է ի մասնաւորի աս ալ գիտնալ որ յրաւութիւնն անմիջապէս սոխը կ'ապուկանէ, անոր համար պոպոխի ատեն անանկ բան մը պատուհելու ըլլայ, սոխն ապահով տեղ մը պէտք է փոխադրել։ Նոյեմբերի մէջ սոխերուն զօրաւորները պէտք է բնորել եւ կողովի մը մէջ դնելով վառարանի մօտերը կ'ախել, ուր սոխին բերնէն կամայ կամայ ծաղիկն երեւնալու կը սկսի։ Գարնի մ'օրէն կարմրիկէ գոյն մը կ'առնուի։ Քիչ մ'ետքը կամ նանչ տերեւներն ալ երեւնալու կը սկսին։ Թէ որ աս վեճակի մէջ սոխ մը կոկոնը չիտեսնուիր, նշան է որ անի նոյն տարին չծաղկի պիտ'որ։ Իսկ որոնց որ կոկոնը երեւնալու կը սկսի, նոյններն պէտք է կամ հողի եւ կամ աղէկ մը մանրուած մամուռի մէջ տնկել, եւ բնականները գեւ փառարանին մօտերը թողուլ եւ մինչեւ որ արմատ ձգած ըլլալին ապահով ճանչցուի, կարելի եղածին չափ քիչ ջրել։ Արմատ ձգելէն ետքը պատուհանի քով կը գրուին եւ առատ կը ջրուին։ — Սոխը վառարանի քով ծելելով՝ սրով հետեւ շատ շոգի դուրս կու տայ, անդադար մասերէն շատ մաս կը կորնցընէ։ Ծաղկելէն ետքը նոյնը նորէն զօրացնելու համար, պէտք է արմատներուն փրթելէն մեծ զգուշութիւն բնելով պարարտ եւ անդադար հողով լեցուն բնականի մը մէջ տնկել եւ մինչեւ գարուն անանկ մշակել։ Անկէ ետքը կրնայ ազատ տեղ տնկուիլ։ Գարնեալ փոխադրութեան տեսնել ալ պէտք է զգուշանալ որ արմատները չհիւրթին։ Աս վերջի զգուշութիւնը չըլլալու ըլլայ, սոխն անանկ եւ կը մնայ որ հետեւեալ տարին չիծաղկիր։ — Սպանիական շոշոնը խցի մէջ ծաղկելէն ետքը պէտք է քիչ ջրել, եւ Մայիսին սկսեալ մինչեւ Հոկտեմբեր պարտիզի մէջ գետինը տնկել։ — Ասի ձագ սոխեր տալով շատ դիւրաւ կը բաղձանայ։ — Աս ծաղիկը մշակելու յիշեալ եղանակներն զատ ծաղկի մշակութիւն սիրողներուն յանձնելու ուրիշ եղանակներ ալ կան, որոնցմով արհեստաւոր տեսակներ յառաջ եկած են։ Ասոնցմէ հետեւեալները յառաջ կը բերենք։

Պեղածաղիկ սպան. Շ. (A. Belladonna)։ Ասի մէկ ոտնաշափ բարձր, կոր ծաղկի ցողուն ունի, որ շատ (5էն մինչեւ 7) շոշոնաձեւ, կարմիր-ճերմակ, անուշահոտ ծաղիկ կը բանայ։ Տերեւները ծաղկելէն ետքը երեւան կ'երևն, որոնց երկայնութիւնը 1½—2 ոտնաշափ կանանչ եւ վրանին փայլուն է։ Ամառը տերեւները չորնալէն ետքը ծաղկին երեւան կ'երևն։ Աս տունին հասարակօրէն ծաղկանոցի մէջ կը պահեն, եւ կաւով խառնուած պարարտ հողով կը մշակեն։ — Աս անկոյն սոխերը չեն փոխադրել, այլ բնականի մէջ կը թողուն եւ ամէն տարի վերի կողմերը նոր եւ պարարտ հող կը լեցընեն։ — Ասոր ուրիշ տեսակ մ'ալ (A. Johnsonii Anglor.) Հար. Ամերիկա կը բուսնի, երկու գծով, իրարու հետ հաւասար լայն, նիզակաձեւ տերեւներ ունի։ Ցողունին երկայնութիւնը 1½ ոտնաշափ է։ Ծաղիկը մեծ, մութ կարմիր, եւ յատուկ կապոյտ՝ վրան ճերմակ եղանակով։ Շատ անգամ կրկին ցողունով կը ծաղկի, բայց Մարտի մէջ չոր տերեւներով եւ աղէկ հողով լեցուած արկել մը մէջ տնկելու է, եւ օգր աղէկ եղած ատեն բաց տեղ մը դնելու է։

վրան եղած թեւերը խորգին (գետնի միտն) ոտիցը նման են, իսկ փորին վրայի կարծ թեւերը, որ ձեռաց նման են, անասունը ճիւղանի տեղ կը դործածէ: Աս անասունը մինչեւ 5 ոտնաշափ երկայնութեամբ եւ մարդու հաստութեամբ գտնուած է: Բնապէս եղածէն աւելի վնասակար կ'երեւայ: Գլուխը հաստ եւ անհեղեղ բլբլաւն համար լուրջ մէջ մեծ արագութիւն մը չի կրնար ունենալ: Ինք արագութեամբ իր սրտոյն ետեւէն չի կրնար իյնալ, բայց նոյն իրեն ուրիշ եղանակաւ կու գայ: Ծովային անկող եւ ժայռերու ետեւն անշարժ կը կենայ, եւ իր զարմանալի թեւերովն անանկ հաստատուն կը կենայ որ ծովուն ալիքները չեն կրնար զինքը շարժել: Չուկերն անոր ինչ բլբլաւ չիմանալով իրենցմէ անոր ձեռքը կ'իյնան: Ծովային գորտը կրնայ օրերով ջրէն դուրս մնալ: Ռոնտրէ կը պտտմէ թէ ծովային գորտ մը եղեգներու մէջ աղուէն մի ոտքէն խածնելով, երկայն ատեն զինքն իրը գերի պահած է: Հիւսիսային ծովու եւ հարաւային Ռիկիանոսի եւ Միջերկրական ծովու մէջ գտնուող ծովային գորտերը բռնելը շատ դժուարին է, որովհետեւ անմատչելի տեղեր, ամպութեան մէջ կ'ապրին: Միւր յարգ չունին: Թէպէտեւ ծովային գորտերը կարծրակեղեւ կաւիթէն չուտով դուրս կ'ելեն կամ կը ծնանին, ի վերայ այս ամենայնի շատ չեն բազմանար:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐՔ ՈՒ ԶՈՒՍՐՃԱՆԻՔ

Պլատիուս Բասկալ:

Խօթեւտանները դարու երեւելի մարդկան մէջ, ուսուցական գիտութեանց (Mathématique) մեծ հանճար ունեցողներն են: Եւ Պլատիուս Բասկալ, որ 1623ին Գլեքմոն ծնաւ, եւ թէպէտեւ 39 տարին չլրացուցած մեռաւ բայց այնպէս գրուածներ թողուց որոնք յաւիտեանս իր անունն անմահ պիտի ընեն: Պլատիուս պատանին իր մայրը շուտ կորսնցուց եւ փաւրիկ եկաւ ուր հայրը զինքը կը կրթէր: Ի սկզբան ճարտասանութիւն ետքը Բնագիտութիւն ու Բնական պատմութիւն սորվեցուց: Իր հետազոտող հանճարն ամէն տեսածներուն մեկնութիւնը կը փնտռէր: Ամէն գիտութենէ աւելի ուսողական գիտութեանց մեծ բերում ունէր, ուր որ ազատ տեղ մը կը գտնէր անմիջապէս երկրաչափական եռանկիւն, քառանկիւն, կլոր կը ծրագրէր, կը չափէր, կը համեմատէր, աս եղանակաւ առանց գրելու ուսողական գիտութեանց մեծ մասը սորվեցաւ: Օր մը աղախինը զինքը գետնի վրայ պառկած եւ գետինը ձեւեր քաշած հաշուի զբաղած գտաւ, հետը խօսեցաւ բայց պատասխան չընդունելով գնաց չօրը իմացուց: Հայրն եկաւ որ տեսնէ թէ աղան ինչ կ'ընէ: Քիչ մ'ատեն ետքը վերջապէս փնտռած հաշուը գտաւ, հայրը տուած պատասխանէն իմացաւ որ տասուերկու տարեկան տղան, ուսողութեան ամենէն զգուարին խնդիրներէն մէկը լուծած էր, զոր ուսանող մը հալիւ կրնար հանել: Տասուերկու տարեկան եղած ատեն կոնի հատուածին վրայ գրեց, տասուերկու տարեկան հաշուի մեքենայ մը գտաւ, հեղանիւթոց ծանրութեան ուսմանց մէջ մեծ գիւտեր գտաւ եւ շրջանին (Rotation) տեսական վարդապետութիւնը գլուխ հանեց: Բայց իր հիւանդոտ վիճակը որով որ չէր անցներ որ բան մը չգոյայ զինքը հոգեւորի առաջնորդեց եւ միայնութեան մէջ քաշուելով իր "Խորհուրդները, եւ "Պաշտական թղթերը" գրեց, որոնք վերալից օրերէն կը փոխարեն եւ լացողներուն արտասուքը կը շրջեն եւ կարծաւորները հաւատքի մէջ կը հաստատեն: Բասկալ 1662ին Փարիզի մէջ մեռաւ:

Երկայնակեաց կանաչք:

Անգղիայի Քէնը կոմսութեան մէջ կին մը մեռաւ 93 տարեան, որն որ մէկ անգամ կարգուած էր, ու երկը մեռնելէն ետքը քառասուն տարի այրիութեան մէջ անցուցեր էր: Ասիկա մեռած ատենն ունէր երեք հարիւր վաթսուս

ու եօթը մանչ որ աղջիկ զաւակներ, թոռներ, թոռան զաւակներ ու թոռան թոռներ. այսինքն տանուվեց մանչ ու աղջիկ զաւակ, հարիւր տասնուչորս թոռներ, երկուհարիւր քսանեւթ թոռան զաւակներ, ու ինը թոռան թոռներ: — Գերմանիայի Ֆրանքֆուրդ քաղաքը կնիկ մը եկաւ հարիւր տասնուեկ տարեկան իր մէկ աղջիկովը, որն որ ութսուն տարեկան էր. իրենց տեղէն մինչեւ Ֆրանքֆուրդ երթալու համար օրը տասուերկու ժամ քալէր էին. ու հոն գալէն ետքն ողջ առողջ քաղքին մէջ ամէն օր քանի մը ժամ կը պարտէին. ասոնք քաղքըցիներէն առատ ողորմութիւն ժողվեցին ու շատ մարդասիրութիւն տեսան:

Վ Ի Ճ Ե Կ Ը Գ Ի Ը Կ Ը Ն

Երկրիս բոլոր մակերեւութին վրայ խօսուած լեզուաց թիւը 8064ի կը հասնի: Չանաղան կրօններունը 1000: Երկրին բնակչաց թիւն է շուրջ 1000 միլիոն. ասոնցմէ ամէն տարի միլիոն հազարմասականն առնելով կը մեռնին 333 333.333, ամէն օր 91.334 ամէն ժամ 3780, ամէն վայրկեան 60 հոգի:

Գաղղիա Իտալական վերջի արշաւանքին ատեն եղած ծախքը քննելու համար յանձնարարական ժողովք մը դրուեցաւ, որուն տուած հաշուին նայելով Իտալական պատերազմը Գաղղիային 300 միլիոն ֆրանք արժեց: Խորվիցի 1700 միլիոն արժած էր:

1848էն մինչեւ 1857ը, տասը տարեան մէջ երկրին ընդերքէն հանուած աղիւ մետաղաց մէջ շուրջ 2,192,074 լիւր արծաթ հանուած է: Թէ որ միայն 2 միլիոն հաշուելու ըլլանք 600 միլիոն ֆութէր արժէք ունի: Դոյնչափ ատենուան մէջ հանուած ոսկւոյն ծանրութիւնն է 3,895,000 լիւր, որ 1,752,750,000 ֆութէր արժէք ունի:

Եւրոպայի քանի մը տէրութեանց պարտքին մեծութիւնը հետեւեալ տախտակը կը ցուցնէ:

1. Անգլիա 1857ին 285 միլիոն ֆութէր շահ վճարած է, որուն դրամագլուխը հարիւրին 5ով 5700 միլիոն կ'ընէ, որ բնակչաց ամէն մէկուն 209 ֆութէր կ'իյնայ:
2. Հոլանդիա նոյն տարին 28 միլիոն շահ վճարած է, որուն դրամագլուխը 560 կ'ընէ. անկէ զատ առանց շահ վճարելու 8.3 միլ. (8 միլ. 3 հարիւր հազար) ալ պարտք ունի որոնց ամբողջ գումարը կ'ընէ 568.3 միլ. եւ բնակչաց ամէն մէկուն 174 ֆ. կ'իյնայ:
3. Գերմանիա նոյն տարին 112.8 միլ. ֆ. վճարած է, դրամագլուխը 4256 ֆ. կ'ընէ եւ մարդ գլուխ 121 ֆ. կ'իյնայ:
4. Բելգիա 19.8 միլիոն վճարած է, դրամագլուխը 396 միլ. կ'ընէ, մարդ գլուխ 88 ֆ. կ'իյնայ:
5. Սարդինիա նոյն տարին 18.6 միլ. վճարած է. դրամագլուխը 372 միլ. կ'ընէ եւ մարդ գլուխ 74.2 ֆ. կ'իյնայ:
6. Բարբադոս նոյն տարին 7.8 միլ. վճարած է, դրամագլուխը կ'ընէ 156 միլ. 5 միլ. ալ առանց շահու պարտք ունի, պարտքին ամբողջ գումարը կ'ընէ 161 միլ. մարդ գլուխ 44.5 ֆ. կ'իյնայ:
7. Աւստրիա 82 միլ. վճարած է, դրամագլուխը 1640 միլ. առանց շահու ունեցած 45 միլիոնն ալ մէկտեղ հաշուելով 1685 միլ. ֆ. կ'ընէ, մարդ գլուխ 43 ֆ. կ'իյնայ:
8. Սլովենիա 24 միլ. վճարած է, դրամագլուխն է 480 միլ. մարդ գլուխ 35 ֆ.
9. Ռուսաստան 44.4 միլ. վճարած է, դրամագլուխը 882 միլ. կ'ընէ, 838 միլ. առանց շահու ունեցած պարտքն ալ մէկտեղ հաշուելով գումարը 1720 միլ. կ'ընէ, մարդ գլուխ 31.5 ֆ. կ'իյնայ:
10. Պրուսիա 13.5 միլ. վճարած է, ասոր 270 միլ. դրամագլուխն 16.6 միլ. առանց շահու պարտքին հետ հաշուելու ըլլանք ամբողջ գումարը 286.6 միլ. կ'ընէ եւ մարդ գլուխ 15.5 ֆ. կ'իյնայ:

Անգղիայի մէկ լրագիրը աս տարեան մինչեւ Հոկտ. վերջը ծովու մէջ (Անգղիայի) դիպած նաւաբեկութիւնները կը հրատարակէ: Ըստ ճիշդ հաշուի ընդ ամէնը 1473 նաւ ընկղմած է այսինքն Գոնուարի մէջ 177 հատ. Փետր. մէջ 165, Մարտի

մէջ 151, Ապրիլի մէջ 159, Մայիսի մէջ 110, Յունիսի մէջ 94, Յուլիսի մէջ 81, Օգոստ. մէջ 127, Սեպտ. մէջ 140, Հոկտ. մէջ 269 հաստ:

1854էն մինչեւ 1858ին վերջը Անգղիայի ծովեզերքը՝ 5128 նաւ. ու 4148 մարդ կորսուած է:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ

Տարեկէ մը ի վեր Խւրոպան անհանգիստ բնող Իտալական խնդիրը մօտեւր՝ ինչպէս անցած անգամ բոլոր Փարիզի Արևմտա-պարսկան առջև պիտի ելնէ: Գաւառութիւնը այնչափ խնդրոյն կողմանէ չէ, որչափ զանի հնարոյնեբուն գիշէն, անոր համար ալ շատ երեւելի քաղաքագէտք կը տարակուսին որ աղէկ էլք մ'ունենայ: Լրագիր մը կ'ըսէ «Թէպէտ Թիւրքը մարդարէ չէ, բայց աս ժողովքին նկատմամբ» հրաշք է կ'ըսէ, թէ որ հրէշ մը չի ծնանիր, թէ որ մէկը յետագարծ աշքով 12 ամսուան մէջ եղածները քննէ կը կարծէ որ երազ կը տեսնէ, փուճ բանի մը համար երկու կողմանէ 100 հազար հոգի ու այնչափ ստակ զոհ ընելէն ետքը՝ խաղաղութեան տեղ՝ այնպէս կ'ընենալ խօսակցութիւն մը յառաջ բերուի, որուն համար հարկաւոր ըլլայ աս բնականաբար ժողովքը: Հիմակ ալ տարակոյս չկայ. ստոյգ է որ 1815ին Վիեննայի ժողովքին որոշմանցը երաշխաւոր ըլլող տէրութեանց ամէն ալ հոն ներկայ պիտ'որ ըլլան, եւ վերջին յերբ կը հաստատեն թէ ամէն ալ հրաւերն ընդունեցան, բայց ստոյգ չէ որ խօսակցութեանց նիւթը միայն Իտալական խնդիրը, չէ նէ ուրիշ բաներ ալ պիտ'որ ըլլայ: Ոմանք առաջինն է միայն կ'ըսեն, ան ալ երեք տէրութեանց մէջ պատերազմէն վերջն եղած խաղաղութեան պայմանները հաղորդել, եւ Միջին Իտալիայի նկատմամբ խորհուրդ միայն ապա եւ ոչ որոշել է, եւ կամ արուած խորհուրդը եւ կամ որոշումը վերջուց զօրութեամբ ընդունել տալ է: Աս վերջինն ուղղը գլխաւորաբար Անգղիան է, որն որ միանգամայն ժողովքին ան ուզուած մեծ փառքը շտալու համար առջի կարգի պաշտօնէն ալ իտալեր, չէ անոնցմէ զատ կ'ուզէ ալ որ Իտալիայի վրայ խօսուելու ատեն՝ Իտալիան ամէն օտար տէրութեանց զօրքերէն ազատ ըլլայ, այս ինքն Գաղղիան Հռոմէն, Զիվիթա. վերջապէս ու Լանդարիայէն զօրքը յառաջագոյն ետ քաշէ, եւ աս կը կարծուի պատճառը, որ ըլլալու ժողովքը Յունուարի 5էն 20ին կամ 30ին ձգուեցաւ: Ընդհանրապէս բաց ի Անգղիայէն մնացած մեծ ու պղծիկ տէրութեանց ամէն ալ Գաղղիային ուզանք զրուծուեցաւ ծոռեցին ու կը ծռեն, բայց Անգղիա յաղթողին կամայք գեւ չ'ուզէր խնամարհել: Քանի մը տարի յառաջ տէրութեանց առջեւ անկարելի համարուածը տեսան որ կարելի եղաւ, ու հաւատացին որ դէպքերն ալ իրենցմէ աւելի զօրութիւն ունին եղեր աշխարհքիս կառավարութեան վրայ:

— Նաեւ Իտալիայի տէրութիւններն ալ հրաւերն ընդունեցան, միայն Սրբազան Քահանայապետին համար կ'ըսուի որ իր երկրին ամբողջութեան վրայ ստոյգ երաշխաւորութիւն չ'ունենաւ, չ'ուզէր ժողովք մանել:

— Սարդինիան զրեթէ բռնի իր շահուն դէմ յանձն առաւ, որովհետեւ յեղափոխութեամբ ու յուզելով աւելի շահեցաւ ու շահելու յոյս ունի, քան թէ ժողովքին որոշմամբ:

— Անգղիայի կառավարութիւնը Հնդկաստանի վրայ բոլորովին անհոգ չէ, անկէ եկած լրերը մինչեւ Նոյ. 11 կը հասնին. ասոնց նայելով ապստամբութեան կրակը բոլորովին մարած չէ: Ապստամբաց պարագլուխը Նանի Սահայ 13 անգամ ստոյգ մեռնելէն ետեւ, կ'ըսեն թէ հիմակ ալ մեռած ըլլայ: Գաղղիայի հետ յարաբերութիւնը դրսէն առած լրերուն համեմատ կ'ընթանայ: Զինուորական զգուշութիւնները շարունակ յառաջ կ'ընթան. տէրութիւնը իր նաւահանգիստներն ամրացնելու համար խորհրդանոցէն 10 միլիոն սղեւ. պիտ'որ խնդրէ: Նաեւ լուս թիւր կը շատցնէ, ու հետզհետէ նորազիւտ թնդանութիւն կը ձուլէ: Ժողովուրդը ինքնակամ՝ զէնքի վարժութիւն կ'ընէ. ու գարեջրոյ գործարան մը միայն իր ծախքով իր բաւարարէն 100 հոգի կը պատրաստէ:

— Ասոր դէմ Գաղղիան ալ պարապ չի կենար, Ալճերիէն եղբրը ամրացնելու համար 14, միլիոն ֆր. որոշեց: Լիվիուսի վաճառականներէն 4 հոգի առանձին աղաւանաց թղթով Նաբուէն Վայսեր՝ Անգղիայի դէմ ունեցած միտքը խմանալու համար անոր կարծիքն հարցուցին, որ անոր համաձայն իրենց առաւելու կարգաւորեն: Կայսրը՝ իր նօտարին ձեռքովը զիրենք ապահովուց որ բան մը չկայ, եւ թէ Անգղիայի իր վրայ ունեցած կարծիքը սուտ է: Անգղիայի լրագրները ասոր վրայ շատ սաստիկ խօսեցան. Թայմը կ'ըսէ, Կայսեր ինչ ըլլալը գիտենք, բայց ինչ ըլլալէք չենք կրնար մարդարէանալ: Ուրիշներն ալ շատ քիչ խօսելէն ետքը, կ'ըսեն թէ, Գրուած թղթին հեղանակն ոճը կը ցուցնէ թէ հայցէն ետքը դրուած է. բայց պատասխանը հայէն յառաջ է:

— Սպանիային բոլոր բանակը գրեթէ Մարօքքոյի երկիրը մտաւ, ու զինուորական գործադրութիւնները տեղ տեղ յաջողութեամբ սկսաւ, որն որ մինչուկ հիմա թշնամոյն կողմանէ եղած յարձակումը անոր մնաստիւ ետ մղելու վրայ է: Բայց կ'երեւայ որ շատ ալ շուտ ու գիւրաւ լինելու բան չէ, որովհետեւ Անգղիայի օգնութիւնը Մարօքքոյին չի պակսիր. եւ այնչափ ժամանակ ետքը հազիւ հիմա Սպանիայէն կը պահանջէ որ քաղաքական կռուի ատենը տուած զէնքերու ու ռազմամթերքին ստակը՝ որն որ 11, միլիոն ֆր. կ'ընէ, անմիջապէս տայ: Ասոր հակառակ Սպանիան ալ Գաղղիայէն ուզած բարոյական օգնութիւնը կը գտնէ, մինչուկ կարծիք կայ որ ուրիշ ուղղափառ տէրութեանց զիտութեամբ ու հաճութեամբ զինքը վեցերորդ մեծ տէրութեանց կարգը անցնել ուզէ: Նիւթական օգնութիւնն ալ պակաս չէ: Թեթութեան գետին քով 9 թնդաւ նօթով ամրոց մը Մուրիտանիայի կը պահէին, Գաղղիացուց նաւերէն մէկը բերելն շատ մօտ գալովը բերդապարսպ անգղիական թնդաւնօթով մ'իմացուց որ պէտք չէ որ հոն մօտենայ: Աս բաւական եղաւ որ երկրորդ օրը չորս նաւ հոն մօտենայ, եւ առանց յառաջագոյն բան մ'ընելու կրակն սկսի, մինչեւ որ ամրոցը ջնջէ:

— Բայերմ Դոյ. 27, Մանիսթալքի ստաիկանութեան վերակացուն իր բնտանօքը Մայր եկեղեցւոյն առջեւ կառուէն վար ինչնալու ատեն կուրծքէն զարնուեցաւ, բայց վէրքը մահահաբեր չէ, զարնողը դեռ չ'ընտելեցաւ, ու կ'ըսուի որ աղէկ մարտը հազուած մարդ մըն էր:

— Սրբազան Քահանայապետին երկիրը, Բոմանիայէն ի զատ, խաղաղութեան մէջ է, եւ ուրիշ ուղղափառ տէրութեանց մէջ իրեն համար զօրք կը ժողովուի. նաեւ Աւստրիայէն գացող շատ կայ: Ամէն տէրութեանց մէջ գտնուող ուղղափառ գաւառներ ու ընկերութիւններ իրեն հաւատարմութեան ու յաւակցութեան նամակներ կը գրեն: Անգղիայի մէջ զանազան հրապարակական ժողովքներ կ'ըլլան սուրբ Կահին քաշած նեղութիւնները ժողովրդեան իմացնելու համար: Լպկախոսութիւն մէկը իր մէկ ատենախօսութեան ուժ տալու համար ի մէջ այլոց ըսաւ. Երբոր առաջին Նաբուէնին պատգամաւորը Պիոս Էլին չգացած իրեն հարցուց որ, հետն ինչպէս վարուիմ, այնպէս ըսաւ ինչպէս կը վարուէիր ետեւը երկու միլիոն զօրք կեցողը մը հետ:

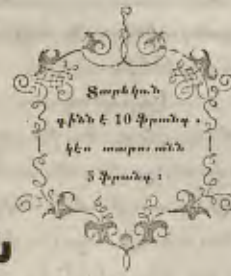
— Սարդինիայի մէջ, քանի որ դրամները որսալու համար ժողովրդեան երես կը տրուի, օրինաց յարգը կ'իյնայ, գողութիւնն ու աւազակութիւնը կը շատնայ: Բայց ծանր մտածողները կը համարեն որ հիմա տէրութեան գլուխ ըլլողներուն կամքն ան է որ թաղաւորական սահմանադրութեան անունը այնչափ ատեն զործածեն, որչափ որ իրենց հարկաւոր է, անկէ ետեւ հասարակապետութեան անցնել գիւրին է:

— Միջին Իտալիայի վիճակը նոյն է. գլուխ ըլլողներն աս գաւառներուն՝ ստակները, չափերն ու օրէնքը փոխեցին, անոնց տեղ Սարդինիայինը հրատարակեցին: Աս ինքզ զբաւթեանց մէջ գիտմամբ եղած կ'ընեններուն թիւն անհամար է: Բայց ի հարկէ ասոր ալ վախճանը կու գայ, ինչպէս եկաւ 1859ինը, որն որ իր ծննդեան առջի օրէն բարեմանդութեան աւթի մը մէջ գուշակեց աշխարհքիս աս քաշած չարքը, որոնց փոխարէն Աստուած տայ, ինչպէս կը յուսանք ու կը բարեմանդենք ամէն մեր կարողացողներուն որ 1860երայք տարին ամենուն բարիք բերէ:

ԵՐԽՈՒՄ

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻՒՅ.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ԳՈՆՐԱՏ ԿԱՅՍՐԸ

Զ.

Մարիեկևուրի զանգակը:

Էրոյ եւ Գիւթէնշմայն նորածին տղուն հետ բաւական հեռանալէն ետքն ալ, Ռոպէրթ մարածի պէս եւ անզգայ մնացած էր: Կէս ժամու չափ անցնելէն ետքը երբ ինք իրեն սկսաւ դալ եղածը երազի մը կը նմանցընէր, թէպէտ եւ ի սկզբան ցաւ չէր զգացած բայց հիմայ կը տեսնէր որ իրը երազ չէ, վասն զի ցաւ կը զգար: Վերջապէս անխորժ գիշերնոցը գլխէն հանեց, բայց աչքն, ականջներն ու բերանը կպած եւ գոցուած էին: Աս տառապանքէն ազատելու համար շփած ատեն, աւազը մեղրին մէջ թափանցելով եւ մարմինը շօշափելով այնչափ եղաւ որ երեսին շատ կողմերէն արին սկսաւ վազել: Երիտասարդը չէր իմանար թէ ինչ տարեր մէջ կ'ապրի, երեսին վրայ աւազը պաղ կու գար, մեղրը խոնաւ բայց գլուխը տաքութեան մէջ էր: Միայն համը, մէկ հատին ինչ ըլլալը կ'իմացընէր: Ռոպէրթ ընդ խելքը գլուխը գալը, կը մտածէր որ չըլլայ թէ մէկն աս պարագայիս մէջ պղտիկ շենքիկոսն յափշտակած ըլլայ: Աս խորհուրդը զինքը շատ նեղելով, թէեւ աչքին լոյսը կողոպտուած էր, բայց ձեռքով կուրօրէն ասդին անդին շօշափեց եւ տղան փնտռեց, բայց ոչ արջու մորթն զգաց եւ ոչ տղան: Ռոպէրթ խարխալելով դէպ ի ջուրն սկսաւ վազել: Երեսէն վազած արինը զինք աւելի եւս կը ջերմացընէր: Ջրոյն կարկաջէն առանց երկայն փնտռելու գտաւ, երկայն ատեն եւ մեծ աշխատութեամբ լուացուելէն ետքը, վերջապէս գիշերուան պէս մթնցած աշունները լուսաւորեցան, եւ ընդ առարկաները տեսնելու սկսիլը, սրտի բաբախմամբ դէպ ի հիւշ վազեց, եւ երբ որ ոչ տղան գտաւ եւ ոչ ալ արջու մորթը՝ զարհուրանքէն յանկարծ աղաղակ մը փրցուց: «Տէր Աստուած», կը գոչէր, նեղութենէն արտասուելով, «դուն օգնէ ինձի որ աս խեղճ տղան գտնեմ», Ռոպէրթ աս ըսելով աղեղն եւ քա-

նի մը նետ առնելով, դէպ ի անտառ վազեց: Բայց հաղիւ թէ քարնկեցի չափ հեռացած էր՝ կեցաւ, եւ քննող աշուններովն կակուղ երկիրը քննելով գոչեց. «Օտար մարդկան հետքեր... հողածափի նշաններ... Տէր Աստուած պղտիկ շենքիկոսը գողցուած է, օգնէ ինձի, փրկէ խեղճը»:

Կերպերկա, որ երկանը թեւը մտած ետ կը դառնար, երիտասարդին խօսքերը լսեց, եւ դէպ ի Ռոպէրթ վազեց, որ դեռ մատուցներուն մէջ աւազը կը շփէր, եւ քանի մը խօսք խօսելով, հեռուէն լսածն ստոյգ ըլլալը իմացաւ:

Հոնֆուրդ կոմսն, որ ըստ ինքեան աներկիւղ գիւցալն մըն էր, որ շատ անգամ մահը դիմացը պատահած ատեն պաղ աչք եւ աներկիւղ կը դիտէր, հիմայ անանկ կը դողդողար՝ իբր թէ նետ մը սիրտը վիրաւորած ըլլայ, եւ իբր թէ իր անզգայութեան մէջ մնացած արիւնն ալ նոյն վէրքէն դուրս կը թափէր: Երեսին գոյնը թաղաղի մէջ եղած դիակի մը պէս գունատած էր. բայց յանկարծ բռնցի սպառնալով ըսաւ. «Տղաս յափշտակող գողը կը ճանչնամ, օն, դէպ ի անոր, գիմենք, գիմենք, բռնենք վանի»:

«Մ.Յ.», հայր, անոր ետեւէն... վաղէ... փրկէ», գոչեց նաեւ Կերպերկա: Ան ատեն Լէոբոլտոս մահուան անձկութեան մէջ ինկող մըր, տղուն ծնած գիշերն իբրեւ եկող մոլորեալ հիւրին ով ըլլալն յայտնեց:

Լէոբոլտոս եւ Կերպերկա, եղած դէպքին նշանատմամբ միաբան սրտնեղութեամբ յառաջ կը վազէին, իրենց մէկհատիկ եւ անմեղ զաւակը գողցողն գտնելու համար, բայց բռնելու ճամբաներուն վրայ իրարու հետ միաբանած չէին: Երկուքն ալ դէպ ի յառաջ կ'երթային, եւ իրարմէ զատուած էին, ոչ որ ետեւ կը նայէր: Ռոպէրթ երբեմն կոմսին ետեւէն կ'երթար երբեմն ալ Կերպերկային, բայց քիչ մ'ետքը երկուքն ալ տեսութենէն կորսնցուց:

Երկու ամուսինք, իրենց անտառային կենակցութեան մէջ շատ անգամ կոնաձեւ բլրոյ մը վրայ կ'ելէին, զոր իրենք Խաղաղութեան Բլուր կոչելու, սովորութիւն ունէին, եւ աս կէտէն երբ օդը պայծառ կ'ըլլար Մարիէնաւ վանքին պատերն ու տանիքը կը տեսնէին. երբեմն հոն ան կողմանէ եղած ատեն,

ղանդակներուն ձայներն ալ կը լսէին, եւ ծուներ դրած կ'աղօթէին:

Կէրպէրկա դէպ ի աս խաղաղութեան բլուրն աւազարեց, եւ իր սիրելի զաւակը գողցողները գտնելու մտքը վազած ատենն ամուսինն ալ կորսնցուց: Հոն այս ցաւալից մօր ոտիցը տակ՝ ընդարձակ երկիրն տարածուած էր, որուն վրայ աշնանային արեգական տարածած կիսաշերմ եւ անպայծառ ճառագայթները՝ տխուր զգածմունք յառաջ կը բերէին: Ինք մտածելով որ անդամները նոյն ճամբուն վրայ՝ պահուելու պատշաճ տեղ չեն ունենար, եւ անոնց ետեւէն հասնել ու վերել, լեռներէ ու դաշտերէ անցաւ եւ շատ ժամերով ճամբայ ընելէն ետքը վերջապէս Միւնսդէր հասաւ: Ներքուստ կրած վշտէն տանջուելով եւ երազաբայլ ընթացքէն մինչեւ ցարտասել յոգնած, դրան զանգակին վրան ինկաւ:

Սերոնիգա Վանքին Աբասուհին դրան առջեւն երեւցաւ, եւ հոն նեմոց վրայ դեղնցած եւ յոգնած կնիկ մը տեսնելով՝ գիտցաւ եւ ցաւելով կը հարցնէր թէ աճապարելուն եւ նեղութեանը պատճառն ինչ էր, ի՞նչ վիճակի անձ էր, եւ անունն ի՞նչ էր:

Կէրպէրկա կայսեր հզօր ձեռքէն վախճալով՝ ցաւով մը դուրսը ցնցեց եւ հեծեծանօք՝ գունատեալ երեսը ձեռքը ծածկելով՝ ըսաւ. «Իմ դժբախտութիւնս, մեծարոյ տիկին, այնպէս մեծ է՝ որ ես քու հարցմանցդ եւ ոչ մէկ հատին կրնամ պատասխանել»:

Խոհեմ եւ յառաջատես Վերոնիգան, այս կնոջ չպատասխանելն եւ այսպիսի հապճեպով վանք դիմելն տեսնելով սկսաւ տարակուսիլ եւ մտածել: Բայց Կէրպէրկա՝ իր ներս ընդունուիլն՝ որ նոյն իսկ ակամայ կամք եղաւ, պէտք էր որ կայսեր դստերն Ագնէսին շնորհակալ ըլլայ, որ նոյն ատեն Վերոնիգային հետ դրան առջին գտնուելով՝ անոր համար միջնորդ եղած էր:

Կէրպէրկային այնպիսի թշուառ վիճակի մէջ Մարիէնաւ հասած, եւ հոն կայսեր բարեսիրտ դստեր աղաչանօք բնակութիւն, հոգ ու խնամք գտած՝ ատենը, Հոխփուրդ կոմսը, կարծելով որ տղան գողցող աւաղակները, գիշերը վրայ հասած ըլլալով, անտառի մէջ հովանւոյ մը տակ ապաւինած ըլլան՝ լեռնէ լեռ կը պտրտէր: Սէրն ու կատաղութիւնը զինքը ցից ըլլանց վրայէն, խոր քարերուն մէջէն կը մղէր, իր առջեւն ամէն ճամբան հարթ էր, պրերու եւ ծակերու մէջ մտնելէն ամենեւին վախ չունէր. իր մղումը զինքը երբեմն աջ երբեմն ձախ կը տանէր: Թայուրու, ձիւներու փոսերու վրայէն եղբերոյ պէս կը ցաթկէր. վերջապէս կարծես թէ սէրն իրեն թեւ տուած էր: Անհանգիստ փնտռողն, յանկարծ հեռու ժայռերու մէջ պայծառ բոցի լոյս մը տեսաւ, եւ հոն մօտենալու ատենը՝ պահապանին ձայն տալովն բաղմունքիւնը քնէն արթննալով ղէնքի վազած էր:

Ստացեալ հայրը խնթի յանդերձութեամբ ճաշացող սրերու եւ նիղակներու մէջ յարձակեցաւ, իր կրակ ցայտեցնող աչքերն իրեն սպառնացող վիճակին եւ ոչ կը նայէին. այլ յանդուգն համարձակու-

թեամբ մէջ տեղը բան մը կը փնտռէին, որ էր կորուսեալ տղան:

Թեւեւ Լեոբոլտոս արջու կաշին զգեստ հագած էր, թեւեւ մօրուքն արտաքոյ կարգի աճած եւ բոլոր դէմքը փոխած էր, ի վերայ այս ամենայնի ան բազմութեան մէջէն մէկն եկողին Հոխփուրդ կոմսն ըլլալը ճանչցաւ, եւ բարձրաձայն անունը տալով կը հարցընէր անոր թէ Աքսորեալը մարմնով եկած է թէ հոգին կ'երեւնայ:

Հոն, զօրաւոր եւ առիւծասիրտ ասպետն իր սիրտը ճմրդ բեռն ուրիշին հաղորդելով քիչ մը թեթեւեղներու համար՝ վերքը ցաւելով կը պատմէր. իր բոլոր դժբախտ վիճակն անոնց առջին կը դնէր, եւ սրտին դառնութիւնը բերանն անանկ խօսքեր կը դնէր՝ որոնք սառուցեալ եւ ժայռերու պէս կարծր սրտերն ի գիտութիւն շարժել բաւական էին. խօսքերուն մէջ յաճախ «Ո՛հ, օգնեցէք, փրկեցէք», կը գոչէր: Ունկնդիրները շատ անգամ մխիթարական խօսքերով անոր խօսակցութիւնը կ'ընդհատէին, եւ դուքսը դեռ բոլոր խօսակցութիւնը չ'ընցուցած՝ մէկն յանկարծ գոչեց «Օ՛ն, ելլա՛ք փնտռե՛ք»:

Եւ բառերն Աքսորելոյն սրտին մխիթարութիւն էին. ասոր հակառակ ուրիշի մը «Պէտք չէ որ երկայն ատեն ուշանանք, ապա թէ ոչ՝ մեծերնուս անհնազանդ կը գտնուինք», ըսելն իբր սպառնացող որոտում կը հնչէր ականջացը:

«Դուռ, ո՛վ մարդ», գոչեց Լեոբոլտոս՝ «սրտիս մէջ վառուած յուսոյ կայծը մի մարեր. հաւատա՛, որ տէրդ թէ որ կրծոցը մէջ քարէ սիրտ մը չունի ոչ զքեզ եւ ոչ ալ քու ընկերներդ կը պատժէ. եւ թէ որ իմ պատմութիւնս հաւատարմութեամբ պատմելու եւ ըսելու ըլլաք որ իմ աղաչանքս զձեզ շարժած ըլլալուն համար՝ դուք իմ խեղճ ու յափըռ տակուած տղաս փնտռելու ինծի օգնական եղաք, ստուգիւ զձեզ իբր անհնազանդ չ'իպատժեք»:

«Դուռ ո՛վք, ըսաւ աւաղակապետին երկրորդն իր զինեալ ընկերացը. «բայց աս բանս ինծի թող տուէք: Մեր Դասեղիարդ տէրն ես աղէկ կը ծանշեմ. անի բնաւ չ'իպատժեք զանոնք որոնք սպառնացեալ մը պաշտպանելու համար վրէժխնդրութեան սրերնին կը քաշեն»:

Իոլոր բաղմունքիւնը միաբերան Լեոբոլտոսին օգնելու յօժարակամութիւննին ցուցուցին: Ոմանք անմիջապէս իրենց կարապիքը ժողովելու սկսան, ոմանք խեղճաւոր շոճերէն ջահեր կը պատրաստեն, իսկ լեռնակողմանց տեղեակ եղողները վտանգաւոր անդընդոց եւ զառիպայր տեղեաց քովերն իբր նշան վառուած նիւթեր կը ձգէին:

Հոխփուրդ կոմսն ամենուն կ'օգնէր, շնորհակալ կ'ըլլար, կը գովէր, կը քաջալերէր եւ վերջապէս ամէն բան յառաջանալէն ետքը կը հարցընէր «Ուրեմն դուք հաշակաւոր Դասեղիարդ աւաղակապետին կը ծառայէք»:

«Արաւանձոտները զինքն ասանկ կ'անուանեն»,

ըստ ամբարտաւանութեամբ Դասէկարդին երկրորդը: «Անոնք աս անունը կու տան՝ որոնք կը վախնան որ Դասէկարդ իր հօր բաղուններովն երբեմն զիրենք պիտի ջախջախէ: Բարեկամ, հեռուէն մի դատեր, կը խաբուիս»:

«Սպանութիւններն ալ սուտ կը խօսին: Փրցուած ամբողջներն եւ ածիւն դարցած վանքերն ալ ստախօս են», պատասխանեց աներկիւղութեամբ Լէոբոլտոս. «բայց ինծի ի՞նչ», կ'ըսէր իր տղան նորէն գտնելու ճգնաց մէջ, «ով ի՞նչ կ'ուզէ լսէ: Դասէկարդին ոչ միութիւններն եւ ոչ ալ առաքինութիւնն ինծի հիմա օգուտ ունի»:

Լազարկներէն մէկը, Լէոբոլտոսին խօսածնէն ընդանալով կը հարցընէր իրեն թէ «այսպիսի անուն մ'ասանկ անտարբերութեամբ եւ առանց վախու բերանը կ'առնու ուստի որ», կ'ըսէր «բոլոր Գերմանիա եւ Իտալիա կը դողայ»:

«Լազարհէի մէջ ալ վախնալու բան չունիմ», ըսաւ Լէոբոլտոս հառաչելով:

«Սա մարդը հանգիստ թողուցէք», կը գոչէր Դասէկարդին երկրորդը. «Խեղճը դժբախտ է, ամէն բան կորսնցուցած է, եւ վախնալու ալ պատճառ չունի: Միայն երջանկութեան մէջ եղող մը կըրնայ վախնալ, երբ կը մտածէ թէ կրնայ օր մ'իւր երջանկութիւնը կորսնցընել»:

Ըստ վայրկեանէն ետքն ան բիրտ մարդկան բաղձութիւնն ամէն ալ Լէոբոլտոսին կողմը կը բռնէին, մէկը զինքը կը քաջալերէր, ուրիշ մը ձեռքէն կը բռնէր. ոմանք ալ ժայռերու, անդունդներու վտանգաւոր տեղերէ անցած ատեննին անոր օգնել կ'ուզէին:

Չհասնելով լմնացան, անոնց տեղն ուրիշ վառեցին, դարձեալ սպառեցան նորէն նորոգեցին, եւ վերջիններուն հետ նաեւ լուսնոյ եւ աստղաց լոյսերն ալ մարեցան եւ առաւօտը ծագեցաւ, բայց տղան փնտռողները դեռ յաիշտակողաց հետքն իսկ չգտան: Ալ ասոնց ժամանակն եկած էր, եւ չէին կրնար ասկէ աւելի Լէոբոլտոսին ընկերանալ, որովհետեւ հարկ էր որ իւրաքանչիւր զք իր պաշտօնը կատարէր, ապա թէ ոչ Դասէկարդ զիրենք խտիւր կը պատժէր:

Ըրջու մորթերու մէջ փաթտուած գունատեալ մարդուն իւրաքանչիւր զք ցաւակցութեամբ ձեռք երկնցուց եւ «մնաս բարով», ըսաւ. բայց որպէս զի խեղճը ճամբան յաիշտակիչ անասուններէ կամ թշնամիէ մը բռնուելով անպատասպար չմնայ՝ անոր աղեղ, սուր եւ նիզակ մը տուին:

Հոսփոռդին ամբողջ քանդուած եւ բոցերու ճարակ եղած ատեն, երբ կպրախառն բոցերու միտցսեւ ամպերն երկինք կ'երէին եւ կայծակոճքն թռչտելով նորէն երկիր կը խոնարհէին, երբ պաշտպանէին յոգնած պատերազմիկներն անօթութենէ լքանելու վրայ էին եւ գետինը փռուելով հոգիին աւանդելն աչքերնուն առջեւ կը տեսնէին Լէոբոլտոս նոյն վայրկեանի մէջ քաջասրտութիւնը կորսնցուցած չէր, բայց հիմա ընդարձակ եւ ամայի անա-

պատի մէջ առանձինն մնացած, իր վիճակին անորոշութեան մէջ յուսահատած, Հոսփոռդ բոլոր քաջասրտութիւնը կորսնցուցած էր. բոլոր աշխարհք իրեն ամայի էր, ամայի էր երկինք, ամայի էր նոյն իսկ իր սիրտը: «Չաւակս սպանուած է», կ'ըսէր. «Կէրպէրկա վայրենի անասուններէն պատառ պատառ եղած, ինծի ուրիշ բան չիմնար բայց դառն կեանք մը: Միայն ամէն վայրկեան իմ թոքս հիւժող աս ցաւերը կրելու համար կ'ապրիմ», այսպէս կը գոչէր Հոսփոռդ՝ յուսահատութեան շնչով մը նոյն ատենը՝ երբ ժայռի մը ծայրն հասած էր, որուն վարի կողմն ահաւի անդունդ մը կար, որ նոյն իսկ նայողն աչքը պղտորելու բաւական էր: Հոսփոռդ դիտող աչք բոլորաբն եղած անդունդը չափեց, «Աչքդ գոցէ, մէջը նետուէ, եւ տառապանացդ վերջ տուր», կը փսիսար փորձիչն ահաւիչէն վար: Երաւը մի՞շոյ պէս կը զարնէր, երեսին գոյնը գունատած եւ դէմքը նիհարացած եւ ասդին անդին խորունկցած՝ մեռելի մը կերպարանքէն ամենեւին տարբերութիւն չունէր, աչաց առջեւ անհեթեթ կերպարանքներ կու գային, եւ միտքէն անցածն ալ դժոխային փորձէն խորհուրդներն էին:

Միւսողէրի Մարիէնաւին պատարագի զանգակն հնչեց, որուն ձայնն աս տեղս շատ յստակ կը լսուէր. դքսին կուրուքեան վարագոյրն աչքէն ինկաւ, աչքին պտոյտը դադրեցաւ, եւ զանոնք երկինք դարցուցած Լէոբոլտոս գետնի վրայ ծունր դրաւ, երեսը խաչակրնքեց. եղածին վրայ սաստիկ ամնթ մ'երեսներն կարմրեցուց, որովհետեւ Խաչակրնքեցաւ Բլաշ Բլաշ միտքն ինկաւ, ուր՝ Մարիէնաւին պատարագի զանգակներն հընչած ատեն՝ Կէրպէրկային հետ նոյն տեղը ծունր դրած կ'աղօթէր: Եւ աս վայրկեանի մէջ, իր եւ Կէրպէրկային ու տղուն վիճակն Աստուծոյ յանձնելով՝ միութարուեցաւ:

Պիտիւր շարունակուէ:

ԾԱՂԱԿ ԲԱՆԱԿԱՆԱԿԱՆ

Բ. ԱՐՄԱՆԻ ԾԱՂԱԿՆԵՐ

Գեղաշուշան (*Agapanthus*).

Աս ծաղիկը ձաղարածեւ, կանոնաւոր եւ 6 տերեւով պտակներ ունի, որուն խողովակին մէջ անօթի փաշին վար կախուած է: Ըբեղ տունի մըն է. 1—2 ոտք երկայն եւ հաւասար լայնութեամբ տերեւներով, եւ մէկ ծայրի վրայ բազմութիւ 20—30 եւ երբեմն եւս աւելի 2 մասնաշափ երկայն, կապոյտ ծաղիկներով: Յաւնիւն մինչեւ աշուն կը ծաղիկ: Գեղաշուշանին թաղարները պէտք են մեծ ըլլալ, հողը պարարտ եւ շատ տղրով: Կրնայ բոլոր ամառը բաց օդի մէջ գրուիլ բայց ձմեռը ջերմոյներու կամ տաքիկի խցերու մէջ պիտի առնուին, եւ խիստ քիչ պիտի ջրուին: Գեղաշուշանին բազմաշուշու մարմանները բաժնելով կ'ըլլայ:

Սաղաթաղիկ Գեղաշուշանը (*A. praecox*) առջինն միայն բաց կապոյտ ծաղիկով կը դնուան. — Ասոր տնկերն արմատէն կողմնակաճ ճիւղեր կ'արձակեն, զորոնք

պէտք է Յուլիոսի մէջ զգուշութեամբ զատել, եւ պարտիզի հոլով լեցուն ընծանակներու մէջ տնկել, եւ տաք բայց շուք տեղ դնել մինչեւ որ տերեւներ արծակելովն արմատին բռնած ըլլալն իմացուի: Ան ատեն առանց վրանդի արեգակն մէջ ալ կրնան դուրի: Հոլը փոխուած կամ տնկոյն ընծանակէ ընծանակ փոխադրուած ատեն, պէտք է զգոյշ ըլլալ որ արմատը չլնարի: Թէ արմատն ու թէ տունկը պաղէն ու խոնաւութենէ կը վնասին. առ պարագաներն ի բայց առեալ աղատ օդ կը սիրէ, անոր համար անհարթ օդերու ատեն պէտք է զոյ տեղ տանիլ: Աս տեսակը յաճախ եւ կանուխ կը ծաղկի, բայց առջի տեսակին պէս մէկ ծաղրի վրայ այնչափ բազմութիւն ծաղիկ չ'ունենար:

Բոգ, օձի դեղ, (*Gentiana* Ճէնթիանա. Կէշապ)

Բոգը զանազան տեսակներ ունի, եւ ուրիշ ծաղիկներէն զանազանութիւնն իր 4—5 ճեղքով բաժակն է: Աս տունկը լայն, նիզակաձեւ փայլուն տերեւներով Ալպեան ծաղիկ մըն է, կարճ եւ քառակուսի ձողեր ունի որոնց ամենամեծը 2 մատ երկայն է: Ծաղիկը մեծ, ազուր կապոյտ եւ զանգակաձեւ է, ներքին կողմը կանաչ եւ կիտաւորեալ: Ծաղիկը գրեթէ տնկէն մեծ է, իսկ ծաղիկն ձողը միայն պարտէզներու մէջ քիչ մը երկնիկէ կ'ըլլայ: Մայիսի կամ Յունիսի մէջ կը ծաղկի. շուք տեղ, պարարտ եւ մընդաւոր հող կ'ուզէ, եւ արմատներէն կը բազմացուի: Ծաղիկը գեղեցիկ է. բայց շատերը փափուկ տունկ մը համարելով, մշակութեանը փոյթ չեն տանիր. բայց առ համարումը սուտ է, բոգը միայն քիչ մը ապաստանարան ունենայ եւ քիչ արեւ տեսնէ, նոյն իսկ ամենախիստ ձմերուան ալ կը դիմանայ: Խիստ արեւն ամառն ալ իրեն կը վնասէ: Շուքի մէջ, ծառերու տակ եւ գլխաւորաբար այնպիսի տեղեր ուր միայն քանի մը ժամ առաւօտեան արեւ կը տեսնէ, ամենէն աղէկ յառաջ կու գայ: Արմատներու բաժանումը Մայիս ամսոյ մէջ ծաղիկէն ետքը կ'ըլլայ: Եւ թէ որ փափուկ եւ ճախնային հոլն հետ խոնաւած կաւային տեղ մը տնկուելու ըլլայ շատ աղէկ կը յաջողի:

Ծիծառներխոտի տեսակ Բոգ (*G. asclepiadea*). Աս տունկն Հելուեփայի, Աւստրիայի, Շվեդիայի եւ այլն լեռանց վրայ կը գտնուի: Մէկ ստանաչափ բարձրութիւն, սրածայր եւ նիզակաձեւ ու ծաղիկն ձողը զրկող տերեւներ ունի, կապոյտ գունով գեղեցիկ, բազմութիւն, զանգակաձեւ ծաղիկներ կը բանայ, որոնք զոյգ զոյգ տերեւներու տնկեանց մէջ կ'ըլլան: Ամարուան վերջերը կամ աշնան կը ծաղկի:

Ոսկեդոյն Բոգ (*G. lutea*). Ալպեան տունկ է, բայց նաեւ Թուրքիայի անտառաց մէջն ալ կը գտնուի, Յէն մինչեւ 4 ոտք բարձրութեամբ սնամէջ ձող. ձուաձեւ տերեւներ եւ ոսկեգոյն անթիւն ծաղիկներ ունի. ծաղիկը առանձն ամառն է:

Լոբեքծաղիկեան Բ. (*G. Pneumonanthe*) Գերմանիայի, գլխաւորաբար Ռէնտի եւ Ալթ-Ֆրանկի մէջ, ճախնային տեղեր կը բուսնի. իր ձուն 8—9 մասնաչափ երկայնութիւն ունի բայց պարտէզներու մէջ մինչեւ մէկ ու կէս ստանաչափ ըլլայ: Ծաղիկները հաստ հաստ զանգակաձեւ եւ մուր կապոյտ են. իսկ ծաղիկն ներքի կողմերը գեղին կէտեր ունի: Ամէն տեսակ բոգերն արմատներն բաժնելով կը

բազմանան. խոնաւ երկիր, շուք եւ ճախնային եւ անտառային հոլի խոնաւագ կը սիրեն, որուն մէջ քիչ մ'աւազ ալ պիտի ըլլայ: Չմեռն ասոնք պէտք է ծածկել:

Հիլիկ. լոպը շուքում. (*Iris*. Մալէ զափափ)

Հիլիկը զանազան տեսակներ ունի: Ծաղիկն պատկին վարի կողմը եղեգնաձեւ է, ինքը վեց մաս ունի, որոնց երեքը կանգուն կը կենան եւ երեքն ալ դէպ ի ետեւ ծուած են: Հիլիկը 50 տեսակէն աւելի ունի, որոնց շատերը գնդակաւոր, սմանք ալ տխի ձեւով արմատներ ունին. գլխաւորաբար մշակուածներն հետեւեալներն են.

Անտերեւ Հիլիկ (*J. aphylla*) Մայիսին կամ Յունիսին կը ծաղկի. գնդակաւոր արմատներէն թրածեւ եւ լայն տերեւներ կը բուսնին, որոնց երկայնութիւնը մինչեւ 2 ոտք կ'ըլլայ. դարձեալ նոյն երկայնութեամբ մէկ կամ շատ անտերեւ ձողեր վեր կ'արձակէ, որոնց ծաղրը 3—5 ծաղիկով պտակներ կը ձեւանան: Ծաղիկները մեծ են, եւ տիրող գոյներէն ծիրանեգոյն կարմիր, իսկ արտաքին երեք տերեւները ներքին դէպ ի դուրս ձերմակ գծեր ունին: Արմատները բաժնելով շատ կը բազմացուի: Աս տնկոյն մէկ տեսակն ալ Բարգուկալ կը գտնուի, որ վերջը դրեալէն միայն անուշ հոտովն ու գունոյն գեղեցիկութեամբ կը զանազանի: Ծաղիկն արտաքին տերեւներուն գլխաւոր գոյնը բաց դեղին է. եւ ծայրերուն վրան կապոյտ եւ կարճ գծեր ունի, իսկ ներքի կողմը միադոյն յատակ եւ մուր մանուշակագոյն գծեր ու շուք:

Շենական Հ. (*J. chinensis*) Ծաղիկը առանձն Մայիս, Յունիս: Չողերն ծուած, եւ վերի կողմերն թրածեւ եւ 2 մատ լայնութեամբ տերեւներով: Ծաղիկներն գեղեցիկ կապոյտ եւ անուշահոտ: Չմեռ պէտք է մշակուած ամառներու մէջ 4—5 մասնաչափ խորունկութեամբ տնկել եւ վրան ծածկել:

Արիկն ծաղիկող Հ. (*J. biflora*) Տեղը Բորգուկալ է: Ծաղիկը մանուշակագոյն է. որուն դուրս կորած արտաքին տերեւները, ներքիններէն աւելի նեղ են: Յունիսի մէջ կը ծաղկի, եւ յարմար օգին աշնան նորէն ծաղիկ կու տայ: Բաց տեղ կը մնայ, բայց պարարտ ու չոր հող կ'ուզէ:

Գերմանական Հ. (*J. germanica*). Հարաւային Գերմանիա կը գտնուի. Մայիսին մինչեւ Յունիս կը ծաղկի: Տերեւներուն մեծութիւնը մէկ ու կէս ստանաչափ է, ձեւը թրածեւ եւ մանգաղի պէս կորած. ձողը տերեւներէն բարձր է որուն վրայ բազմութիւն մանուշակագոյն, ափսոսանքով ձերմակ կապոյտ եւ դեղին մազերով ծաղիկներ կը գտնուին: Շատ գտնուող պարտիզաց ծաղիկ մըն է:

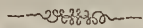
Գեղնագոյն Հ. (*J. lutescens*). Տեղը Գերմանիա ու Գաղղիա է: Կարճ մէկ հատիկ ձողով եւ 1—2 ափսոսանք գեղին ծաղիկով, որուն արտաքին տերեւներուն յատակը դուրջ ծաղիկ մըն է: Մայիսի մէջ կը ծաղկի: Պարտիզաց ծաղիկ է, որ աւելի կանուխ, քան թէ գեղեցիկ ծաղիկներն համար կը մշակուի:

Պարսկական Հ. (*J. persica*). Ապրիլ: Տերեւները սրածայր եւ երկայն են մէկ երկու ծաղիկ ձողեր ունի: Ծաղիկներն որոնք սովորաբար տերեւներէն յառաջ կը տեսնուին, անմազ են եւ մարգարտի գոյն ու մուր շուքով, իսկ ներքի կողմը ծիրանագոյն կարմիր բծերով երեք բաժանում ունին: Կանուխ ծաղիկներն եւ անուշահոտութեան պատճառաւ շատ ծանօթ է: Թէ որ ձմեռը վրան

ծածկուելու ընայ բայ օգի մէջ կրնայ մնալ. բայց ամէն երկու տարին մէջ մի հանելու նորէն տնկելու է: Արմատի մէջ աճած տոբերը բաժնելով՝ կը բազմացուի:

Ղ-եղաշիրիկ (J. susiana) տեղը Փոքր Ասիա. Պարսկաստան: Մէկ ոտնաչափ երկայն տերեւներ սննի, ձողն աւելի բարձր է հասարակօրէն, խոշոր 1, եւ շատ քիչ անգամ 2 ծաղիկ կը բանայ: Ծաղիկն գոյնը գորշ կապոյտ է, որուն վրայ մութ ու սեւ բծեր կ'ըլլան: Արան ծածկելով բայ տեղ կը մնայ, չոր բայց պարարտ երկիր կ'ուզէ. եւ ամէն 2 տարին մէջ մի պէտք է նորէն տնկել: Արմատներու վրայ փութեան նշաններ երեւոյն ըլլան, պէտք է զգուշութեամբ կտրել հանել, եւ կտրուած տեղեաց վրայ ամխոյ փաշի ցանել, եւ աճանքները կտրել: Երբ բաժնելով կ'ըլլայ, բայց ան առեւտր միայն պէտք է բաժնել երբոր արմատը զորաւոր է, եւ դիւրաւ կը բաժնուի: Ընծանակի մէջ աճման առեւտր խոնաւ պէտք է բռնել, բայց ծաղիկի ըմբոստէն ետքը եւ ձմեռ առեւտր պաղէն ազատ տեղ մը պահելու եւ չոր բռնելու է: Ղ-եղաշիրիկն աղէկ մշակելու համար, աշնան վերջը գետնէն հանելէն ետքը ներքնատուներ (մաղաղան) աւաղի մէջ թաղելու է, գարնան պատրաստուած ածուի մէջ տնկելու եւ արմատին բոլորախիւն աւաղ ցանելու է:

ՄՈՂԱՐԳ ԵՐԱԺԻՅԵՐ

(Վերջ. տես թիւ 2)

Մեր երկու տղաքը տուն եկածնուն պէտ, մաքուր հագուած տիկինը ցաւազին եղանակաւ մը հարցուց. «Ինչ, հայ չէ՞ր կերած», — «Անթի չէիք մայր», ըսաւ Ֆրիտէրիք: — «Ախորժակնիդ կորսնցրնելուդ պատճառն ի՞նչ է», — «Ս. Յովհաննէս, որուն պատմութիւնը մեզի հայրս շատ անգամ պատմած է, մեզի պատգամաւոր մը խաւրեց», ըսաւ Վլլիքիանի: — «Վայ, ուրեմն եղածը պատմէ, վարպետ Վլլիքիանի», ըսաւ հեղուկ եւ հասակն ու տեսքը անցը մարդ մը, որ նոյն վայրկեանի մէջ ներս մտաւ, եւ զօր երկու տղաք իբր հայր ողջունեցին: — «Երեւակայէ խոշոր եւ դեղեցիկ, աղւոր կերպարանքով, թաղաւորանման մարդ մը որ մեր քովն եկաւ, եւ ըսաւ թէ՛ Ս. Յովհաննէսին պատգամաւորն է», — «Պատգամաւոր ըլլալը ի՞նչպէս ցուցուց», ըսաւ երաժշտապետը: — «Անի հիմայ պիտի տեսնենք, ինծի շատ խոտմունքներ ըրաւ, այսինքն քեզի համար թիկնոց, մօրս զգեստ մը, նաեւ քրոջս համար ալ ուրիշ բան մը: — Եւ ամենեւեւ համար կէսօրուան աղէկ կերակուր», — Մողարգ պարտաւորեցաւ ակամայ իսկ իր որդւոյն պարզամտութեան վրայ ծիծաղել, ետքը «Աս աճին բանի կը հաւատամ, որդա», ըսաւ: — «Ինչու չէ, Ս. Յովհաննէսին բարեկամն ըսէին ետքը՝ ինչու պիտի հաւատամ. եւ խոտացածներն այոջնով ալ չեն, այլ մենք աս խեղճուկ տան տեղ՝ պալատի մը մէջ պիտի բնակինք»: Աս խօսքն ըսէին ետքը՝ պղտիկ Վլլիքիանիը դրժկամակելով մը չորս կողմը նայեցաւ: Խալը որուն մէջն էին, թէ խոհանոց էր եւ թէ բնակարան: Մէկ կողմը կրակարան էր, միւս կողմը դաշնամուրը, մէջ տեղը մութիկ փայտե սեղան մը կար եւ բոլորախիւն քանի մը կոշտ աթուռներ: — «Այո, հայր», պալատ մը եւ մեզի ծառայելու

համար ծառաներ: Բայց մայր ի՞նչ կ'ընէս, պէտք չէ որ բան մ'եփես. մեզի արդէն պատրաստուած կէսօրուան կերակուր պիտի գայ», Հայր եւ մայր երկուքն ալ կը ծիծաղէին, երբ մի եւ նոյն վայրկեանի մէջ դուռը զարնուելու ձայն մը լսեցին:

Ղարան առջեւ գոյ կառք մը կը կենար, որուն մէջէն խոհակեր մը եւ իրեն օգնականը, առաջին կարգի ծառի վերաբերեալ ամէն հարկաւոր եղածները գուրս կը հանէին: «Մենք ան մարդէն խաւրեցանք», որուն վարպետ Վլլիքիանի Մողարգն, անտառին բերանը հանգիպեցաւ», — Աս ըսելով սկսաւ իր օգնականին ներս բերած զանազան սկաւառակներով պատրաստուած կերակուրները, քանի մը շիշ գինիներն ու փառաւոր ծառի մը ամէն հարկաւոր եղածները սեղանին վրայ շարել: — «Արնաք ըսել ինծի, զձեզ խաւրոզ անձն ո՞վ է», հարցուց երաժշտապետ Մողարգը: — «Ձեր բաղձանքը չեմ կրնար յագեցընել», ըսաւ մարդը յարգութեամբ: Երաժշտապետը զինքը կը տոկայէր. «Ձեր տղան զիս խաւրոզին ո՞վ ըլլալը գիտէ», — «Գիտեմ, գիտեմ», գոչեց Վլլիքիանի. «Ֆրիտէրիքէն ալ գիտէ. խաւրոզը Մեծն Յովհաննէսին բարեկամն ու պատգամաւորն է», — «Աստուծոյ սիրոյն համար ըլլայ, աս գաղտնիքը մէկնէ ինծի», ըսաւ Մողարգ խոհակերին: «Տէր իմ», պատառ խոնեց խոհակերը, «ձեզն ուրիշ բան մը չեմ կրնար ըսել, բայց եթէ ան թէ աս կերակուրն ստակը վճարուած է: Ախորժակաւ եւ ուրխութեամբ վայելեցէք: Եթէ աւելի բան մը գիտնալ կ'ուզէք, ձեր տղան դաշնամուրին առջին նստեցուցէք, եւ թոյլ տուէք որ ցանկարծ բան մը զարնէ, ան առեւտր նոյն անձը կ'երեւնայ: Ալ ինծի հարցում մ'ընէք, որովհետեւ չեմ կրնար պատասխան տալ», — խոհակերն՝ կերակուրները պատրաստելէն ետքը քաշուեցաւ, եւ իր օգնականին հետ կառք մտաւ դնայ: Առջի անգամ ըսութիւնն աւրողը պղտիկ Վլլիքիանին էր, որ ըսաւ: «Տեսա՞ք, ես ձեզն չէի ըսած», — «Սիրելի դաւակներ», ըսաւ երաժշտապետը, «սեղանի նստինք. ասոնք մեզի խաւրոզ ազնուականը բարի բարեկամ մը պիտ'որ ըլլայ: Թէեւ խաւրոզին անունը մեզի ծանօթ չէ՛ բայց անոր կենացը խմենք, եւ անոր յիշատակն յաւիտեանս սրտերնուս մէջ մնայ», Մողարգին ընտանիքը մինչեւ հիմայ ասանկ կերակուր կերած չէր:

Աս ուրխութեան մէջ մերձաւոր վանքի մը դանգալատան ժամացոյցն երկու դարկաւ: Վլլիքիանի նստած աթուռէն ցաթիկեց: «Ո՛ր կ'երթաս» հարցուց մայրը. — «Դաշնակ մը կ'ուզեմ շինել որ մեզի կէսօրուան ծառ խաւրոզ տէրն երեւնայ», Ետքը աթուռ մ'առաւ ու դաշնամուրին առջեւը գնելով՝ վրան ծնկան վրայ եկաւ, ու ըովհետեւ գեւ շատ պղտիկ ըլլալով՝ թեւերը դաշնամուրին աստամանցը (Touches) չէին կրնար հասնիլ: Ի սկզբան զօրաւոր եւ մեծ ճշգրտութեամբ երաժշտական սանդուխտ (Scala) ըրաւ, որ այսպիսի տկար եւ պղտիկ տղա մը համար արտաքոյ կարգի բան էր, ետքը ներդաշնակութեանց անցաւ. ասոր վրայ գեղեցիկ կար մը շինեց, որ այնպէս գեղեցիկ եւ այնպէս յափշտակիչ էր՝ որ երաժշտապետն ու իր կինը ապշեցան մնային: Տղան ինք զինք բոլորովին իր տղայական երեւակայութեան թող տալով, մատուրները դաշնամուրին աստամանցը վրայ՝ այնպէս կը թռչէին՝ իբր թէ վարպետի ձեռք ըլլար: Ետքը Մողարգն ուրխութեան արցունք կը թափէր: Ամենքն ալ կերակուրն եւ խոտացուած այցելութիւնը մոռցած էին:

— «Իհնէր, հոս եհնէր որ զքեզ գրկեմ» պզտիկ վարպետ, գոչեց մեծ Մողարդն. «Աստուծոյ օգնութեամբ աստեղծ երեւելի դաշնամուր զարնող, անուանի երաժշտապետ եւ երեւելի մարդ պիտի ըլլաս: Բայց ո՞վ քեզի ձեռք պիտի բռնէ, եւ ո՞վ զքեզ աս իմ աղքատութեանս գրէն գուրս պիտի հանէ: Ո՞վ քեզի պաշտպան պիտի ըլլայ»: — «Ես ես», գոչեց գրուէն ձայն մը: Վալֆիանի անմիջապէս դէպ ի օտարականը վազեց եւ ձեռքը պագաւ: «Ահա», կը գոչէ «Ա. Յովհաննէսին բարեկամը, տեսէ՞ք»: Երաժշտապետը հազիւ թէ աչքը վերցուց եւ օտարականին նայեցաւ՝ յանկարծ աթոռէն ցաթիկեց եւ խորունկ յարգութեամբ մը ծռելով, ըսաւ.

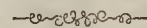
«Մեծափառ կայսր Աստրիայ»:

Վանի մ'օրէն Մողարդ տիկինը կ'արտասուէր, որովհետեւ իր երկանն ու որդւոյն ճամբորդութեան պատրաստութիւն կ'ընէր. «Հիմայ», կ'ըսէր խեղճ մայրը հեծկտալով, «մենք Մարիամ Թերեզիա Աստրիայի կայսրուհւոյն պալատը կ'երթանք, իր մեծափառութեան փրանկիսոս Ա.ին հրաւիրելով: Վեց տարւան հասակի մէջ լի աշխատութեամբ կեանք մը սկսելու»: — «Բայց ես, սիրելի մայր, քեզի համար պիտի աշխատիմ, եւ աս աշխատութիւնս ինծի լի զուարճութեամբ աշխատութիւնս մըն է», պատասխանեց Վալֆիանի մօրը պարանոցն կնիւղով: Ժամ մը ետքը երաժշտապետը Բրաիլէն Վիէննա երթալու ճամբուն վրան էր: Հոն հասածուն պէս արքունեաց պիտ'որ իմացընէին, եւ երկրորդ օրը կայսրը զերեւք պիտ'որ ընդունէր: Մի եւ նոյն օրուան համար, արքունեաց բոլոր երեւելի տեսարեւ տիկնայք, ներգանսիութեան (concert) մը հրաւիրեալ էին, որուն մէջ աս զարմանալի տղան իր տաղանդը պիտի ցուցնէր: Երկրորդ օրը ծեր Մողարդն իր բոլոր բարեկամներուն եւ ճանչցողներուն այցելութիւն մ'ըրաւ. տուն դարձած տունն տեսաւ որ տղան սենեկի մը մէջ կը ցաթուկաւէր: — «Աղօթեցի, աշխատեցայ», կ'ըսէր տղան. «Հիմայ պէտք է որ հանգչեմ»: — «Չարմանալի հանգիստ», պատասխանեց հայրը ծիծաղելով: Իրիկունը Վալֆիանի հօրը հետ պալատ պիտի երթար: Երաժշտապետը սեւ թիկնոց, սեւ սրնաղբետ հագաւ, իսկ տղան կատարեալ արքունեաց զգեստ, այսինքն կապոյտ գունով փոքր թիկնոց, եւ նոյն նիւթէն վերարիւս, կարմիր սրնաղբետ, ճերմակ զանկապաններ եւ կոծակներով հողաթափներ: Արքունեաց արարողապետ մը զատնք երաժշտութեան սրահը տարաւ որ դեռ մարդ եկած չէր: Մողարդին առջի տեսածը շքեղ դաշնամուր մըն էր, եւ պզտիկ Մողարդն անմիջապէս դնաց անոր առջին նստեցաւ. հայրը սրահին վերնասանդակէն մէկուն տարաւ: Ան դեղեցիկ լուսաւորեալ մեծ սրահին մէջ Մողարդ առանձինն դաշնամուրին առջեւ նստած էր, իր մատուրները դաշնամուրին ատամանց վրայ զարմանալի արագութեամբ մը վեր վար կը թռչէին: Մողարդ քովէն տղա մը ձայն լսեց, «Ո՛հ ինչ դեղեցիկ կը զարնես», կ'ըսէր. «պզտիկ Մողարդն գոչն էս», Վալֆիանի գառնալով շուրջ եօթը տարւան պզտիկ աղջիկ մը տեսաւ, որ հարուստ զգեստներ հագած էր: «Այո, օրիորդ», պատասխանեց Մողարդ: «Ասանկի դեղեցիկ զարնելը քեզի ո՞վ սորվեցուց», հարցուց պզտիկ

աղջիկը: — «Հայրս»: — «Ասի սորվելը աշխատեցուցիչ եւ ճանճարացուցիչ չէ՞ մի», — «Ի սկզբան ինծի ալ քիչ մը աշխատեցուցիչ էր: Ետքը աղօթեցի, եւ Ս. Յովհաննէս Ներմուզին աղաչեցի որ ինծի օգնական ըլլայ, եւ աս բանս ինծի շատ օգնեց»: — «Ո՞վ է աս Ներմուզի», — «Բոհէմիայի պաշտպանը», — «Ինչո՞ւ համար է որ Ներմուզի սուրբ է», — «Որովհետեւ իր արձանը Բրաիլային կամրջին վրայ դրուած է, ինչու որ...»: Տղան պատմութիւնը պիտի պատմէր, բայց ներս մտնող երեւելի տիկնանց եւ արանց մետաքսեայ եւ արջալէպ եւ ծաղկեայ զգեստուց խշտոցը՝ խօսքն ընդհատեց, եւ սրահը սրահանի մը վայրկեան յառաջ բարձրովն պարապ էր երեւելի մարդկանց եւ կանանց բազմութեամբ լեցուեցաւ:

Տղան կարմնալով եւ ամենալով ունք ելաւ: «Չիս չէս յիշեր», հարցուց մէկը իրեն մօտենալով: — «Գուք կայսրն էք», կ'ըսէր Մողարդ անոր երեսը նայելով: — «Ասի ալ Մարիամ Թերեզիա կայսրուհին է», ըսաւ փրանկիսոս Ա. զանի մեծաշուք տիկնայ մը տանելով, որ քուռառուն եւ հինգ տարեկան կ'երեւար: Մարիամ Թերեզիա զինքը շատ սիրով ընդունեցաւ: Ետքը պզտիկ Մողարդ դաշնամուրին գլուխն անցաւ, եւ իր հանդիսատեսաց եւ ի մասնաւորի քովը եղող աղջկան ծիծաղելով կը զարնէր: Իր բրած բոլոր կտորին ատենը բոլոր արքունականներ անանկ մտիկ կ'ընէին՝ որ ոչ մը աչքն ու ականջն անոր վրայէն կը դարձնէր, եւ բոլոր սրահը տղուն զարմանալի տաղանդին վրայ ապշած մնացած էր: «Վալֆիանի իր աս տարիքին մէջ անանկ վարժ է որ դու աչքը կրնայ զարնել», կ'ըսէր հայրը: — «Պայեցէք դաշնամուրը», ըսաւ Վալֆիանի, «եւ կը տեսնէք»: Դաշնամուրը լաթով մը ծածկեցին, եւ Մողարդ մեծ ճշգրտութեամբ առանց սխալելու կը զարնէր: Երբ սկսածը ընդհատելով դադարեցաւ եւ քրքատինքը ճակտէն վար կը վազէր՝ կայսրուհին զանի կանչեց: Վալֆիանի աթոռէն ցաթիկեց, եւ քալած ատենը կամ յոգնութենէն եւ կամ յոկուած եւ փայլեցուցած տախտակներու վրայ քալելու անվարժութենէն սահեցաւ գետինն ինկաւ: Պզտիկ աղջիկն աղաղակ մը փրցուց, եւ վրան վազելով զանի կանգնելու օգնեց, եւ «Արգեօք զքեզ ցաւցուցիր», կը հարցնէր: Վալֆիանի անոր ցուցցած արապոյ կարգի սիրոյն վրայ զարմանալով հարցուց թէ ինչ ո՞վ է: — «Ես Մարիա Անթուանէթ, Աստրիայի արքեպիսկոպոսին եմ»: Մողարդ աս լսելով անոր շնորհակալ եղաւ: Ետքը կայսրուհին զանի իր գտնորդ քով իր զօռեցուցիչ առաւ: — Մողարդ Վիէննայի հասարակութեան դրուատիքն ընդունեցաւ եւ մինչեւ երկինք բարձրացաւ: Ութը տարւան Վերսալի արքունեաց մէջ երեւցաւ, եւ իր արհեստին ֆառը ելաւ, երբ մի եւ նոյն տեսն Մարիամ Անթուանէթ մի եւ նոյն արքունեաց մէջ իր թագուհի թագաւորական գահը բարձրացաւ:

ԲՈՎԱՆԴԱՎՈՐԹԻՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐԱՆՍՏԻՍ

Քերականութեան վրայ:

Քերականութեան կը սորվեցընէ՝ ուղիղ ու լեզուին ոգւոյն համաձայն եղանակաւ մը մեր մտածութիւնները կամ բերնով եւ կամ գրով բացատրել:

Խօսքը յառաջադրութեանց մէկ յարակից կապն է, որով ինչ եւ իցէ առարկայի մը վրայ ունեցած տեսութիւննիս կը յայտնենք:

Գրառութիւնը բառերուն իրարու հետ կապակցութիւնն է, որոնք ամբողջ իմաստ մը կը յայտնեն կամ կը բացարկեն:

Մասնաւոր բառի կամ բառի ընդհանուր կ'իմացուի հասարակօրէն բառերուն այլեւայլ տեսակները, որոնցմէ որ խօսքը կը կազմուի կամ կը շինուի: Աս խօսքի մասերը ինը հատ են. 1, Զօդ. 2, Գոյական. 3, Ածական. 4, Թուական անուն. 5, Գերանուն. 6, Իայ. 7, Մակբայ. 8, Շաղկապ. 9, Միջարկութիւն:

Ո՞ր ըսելով կ'իմացուի իր մտածութիւնները բացատրելու կերպը կամ եղանակը: Ո՞ր խօսուած կամ ճառուած առարկային կամ նիւթին համաձայն պէտք է ըլլալ:

Կենդանի լեզուաց մէջ խօսելու մէջ կը թուութիւնը ամենէն գերազանց ուսուցիչն է: Իսկ Մեռեալ լեզուներուն կանոնները իւրաքանչիւր քերականութեանց մէջ նշանակուած են:

Իւրաքանչիւր որ իր գլխաւոր փոյթը մարդէն լեզուն հիմնական ուսմանը պէտք է ծախել. առանց իր լեզուն կանոնաց ուղիղ ծանօթութեանը, մարդս ոչ իր մտածութիւնները կրնայ ըստ պատշաճի ուրիշին հաղորդել, եւ ոչ ալ ուրիշներունը կրնայ հասկնալ:

Գրելն ու խօսիլը երկու իրարմէ զատ բաներ են: Գրելու ատեն ուղղագրութեան եւ ուղիղ Գրառութիւն միտ գնելու է: Իսկ խօսելու ատեն ուղիղ Գրառութիւն, սեպական Գրառութիւն ու Լեզու մտադիր պէտք է ըլլալ:

Գրի վրայ:

Գիրն ուրիշ բան չէ բայց եթէ գրչով գրերուն ձեւը հանել:

Գրուոր լեզուն հեղինակ ըլլողը յայտնի չէ: Զունաց աւանդութիւնը նոյնին հեղինակութիւնը կ'աղմուս, փիւնիկեցւոց թագաւորին կու տայ, որն որ աղփարեալը փիւնիկէն Զունանստան բերաւ 1519ին Գրիտոստէն յառաջ:

Երբ որ Ամերիկացիք առաջին գիրը կամ գրուածը տեսան կարծեցին որ թուղթը կը խօսի: Հնդիկ մ'իր ախրոջը հրամանաւր ուրիշին կողով մը թուղ տանելու եղաւ հետը նամակ կով մը: Ճամբան բաղձանքն եկաւ թուղերուն համը նայելու: Մնացածները նամակով մէկտեղ օտարականին տարաւ տուան: Երբ որ օտարականն անոր սկսաւ հարցումներ ընել թուղերը ուտելուն համար, Հնդիկը կարծելով որ թուղթը զինքը մատներ է, սկսաւ զանիկայ խաբէրայ ու սուտ վրայ անուանել: Միտքը դրաւ որ ուրիշ անգամ խաբէութիւն մ'ընէ: Ուստի նորէն թուղերէն շատ մը կերաւ, բայց կերած ատենը նամակը քարի մը տակ դրաւ որ իր յանցանքը չտեսնէ: Բայց երբ որ նամակը տալէն ետքը դարձեալ նոյն հարցումներ եղան, ան ատեն իր յանցանքը խոտովանեցաւ եւ անկէ ետքը գրուած թուղթէն սկսաւ մեծապէս վախնալ, զանիկա մոգ կարծելով:

Գրելու արուեստին օգտակարութիւնը շատ յայտնի է: Ինքն է վաճառականութեան հոգին, անցած ժամանակին հայելին, ապագային կանոնն ու մեր մտածութեանց պատգամաւորը: Գիտութիւնը ու արուեստները առանց գրի չէին կրնար մնալ, եւ չկայ մարդկային կենաց վիճակ մը որուն մէջ աս գրելու արուեստը հարկաւոր չըլլայ:

Գրել սորվելու ամենէն յարմար հասակը ութէն մինչեւ իններորդ տարին է. որովհետեւ աս հասակին մէջ բաւական զօրութիւն ու դիւրութեամբ կ'ունենցուի գրիչը շիտակ ու հաստատուն գործածելու:

Թէ՛ Հրեայք ու թէ՛ արեւելեան աղքատ մեծ մասը աջէն գէպի ձախ կը գրեն: Սինեացիք վերէն գէպի վար, իսկ մնացած աղքատը ձախէն գէպի աջ կը գրեն:

Ուղղագրութեան վրայ:

Ուղղագրութիւնը կը սորվեցնէ ամէն բանին ուղիղ ու սեպական գրելով գրել: Ուղղագրութեան համար վարպետ պէտք է աւանդ միայն վկայեալ ու անուանի հեղինակները. իսկ ժամանակիս քանի մը հեղինակաց անհամաձայն նորոգութիւնները յարգ մը չունին:

Ուղղագրութիւնը ամենէն աղէկ կը սորվուի փութով ու շատ դասական հեղինակներ կարդալով, ստեպ գրելով, եւ

գիտաորաբար տարակուսական բաները աղէկ բառգիրքի մը մէջ փնտռելով:

Ուղիղ գրելու համար պէտք է մտադիր ըլլալ նաեւ ուղիղ արտաբերութեան, ստուգաբանութեան կամ բառերուն ծագման ու միաձայնութեան:

Ուղղագրութիւնը գիտնալը ամէն կը թեալ մարդու անհրաժեշտ հարկաւոր բան է: Սխալ գրելը, գիտութեան մէջ նուազ կը թեալ ըլլալու նշան է, եւ շատ հեղ տգիտութեան հետ հաւասար:

Կեդրոն-Եւրոպայի կը սորվեցնէ, կէտագրութեան նշաններն ուղիղ գործածել, որոնցմով խօսքի մը լիննալը կամ կտրելը կը նշանակենք. եւ աս նշանները կը ցուցնեն նաեւ թէ կարդալու ատեն ո՞ր պէտք ենք հանդիշի:

Աս կէտագրութեան նշաններն են, ստորակէտ (.), կէտ ստորակէտ (:), վերջակէտ կամ կէտ (.), հարցական նշան (?), զարմացական կէտ (!), երկու կէտ կամ վերջակէտ (:), կրկնակէտ կամ անհասկից (...), փակագիծ ( ):

Ուղիղ արտաբերութիւնը կը կայանայ բերանը չափաւոր ու պտտած բանալու ու լեզուն յատակութեան վրայ: Պէտք է բաւական յատակ արտաբերել ու վանկերը արշափ կարելի է քելլ կլլել:

Աղքատ եղանակաւ խօսելու համար, պէտք է նիւթին համաձայն երբեմն կամաց ու երբեմն ալ շուտ խօսիլ, երբեմն ձայնին աստիճանը բարձրացնել երբեմն ալ ցածընել ու խօսքին այլեւայլ կընքը պատշաճ գոյները տալ:

Նաեւ շէշտը, որ երբեմն աս կամ ան վանկին, աս կամ ան բառին վրայ կը դրուի, խօսքին տպաւորութեան մեծ ազդեցութիւն կու տայ:

Արձակի վրայ:

Արձակ ըսելով կ'իմացուի հասարակ, ընթացիկ գրաւոր լեզուն, որն որ ամենեւին յանգով կամ ոտանաւորի չափերով սեղմուած չէ:

Արձակը կը գործածուի գիտութեանց, պատմութեանց, վաճառականական գործողութեանց, ընդհանրապէս նամակներու, քարոզներու ու դատերու մէջ:

Ո՞ր ճառուած կամ գրուած նիւթերուն համեմատ կ'ըլլայ: Ուստի եւ արբուսեաց ո՞՞, պատմական ո՞՞, նամակի ո՞՞, ուսուցանելու ո՞՞ եւ այլն կայ:

Նամակի ո՞՞ն աւելի ճշդութիւն մ'ունի, ուստի եւ վաճառականական ճամակ մը՝ բարեկամի մը գրուած նամակին պէս պէտք չէ ըլլալ: Աւելին մէջ իսկ մը արուեստական բացաւորութիւններ կը գտնուին, որոնք վաճառականաց մէջ կը գործածուին, ուր որ անոր հակառակ երկրորդին մէջ վստահական դարձուածներ, փափուկ բացատրութիւններ կը գործածուին, ու ամէն բանի վրայ երկայնաբանութեամբ կրնայ գրուիլ, քան թէ վաճառականական նամակի մը մէջ, որ խիստ կարճ ու համառօտ պէտք է ըլլալ: Ուրիշ մը իր մօրը գրած նամակը պէտք է մեծարանք, սիրով ու հնազանդութեամբ եւ այլն լցուած ըլլալ:

Բանաստեղծութեան վրայ:

Բանաստեղծութիւնը կամ բանաստեղծական արուեստը կը սորվեցնէ բարձր, գեղեցիկ ու հանճարեղ խորհուրդները որոշեալ ոտանաւորի չափով մը եւ կամ յանգերով յայտնել հոգւոյ ու սրտի վրայ աւելի եւս զօրաւոր աղքեցութիւն ընելու համար:

Բանաստեղծական արուեստին հարկաւոր է երեւակայութիւն ու զիւտ եւ տաղաչափութեան մէջ հաստատութիւն. վասն զի բաւական չէ ոտանաւորով կամ յանգով քան մը գրել, հապա պէտք է նաեւ գեղեցիկ պատկերներ ու աղքու, զօրաւոր բացատրութիւններ գործածել, արձակ գրուածէ մ'աւելի:

Գիրտը բնութեան պարզեւ մըն է. ինչպէս Ուրախոս կ'ըսէ*, բայց ի վերայ այս ամենայնի՝ հին ու նոր ժամանակուան դասական բանաստեղծները մտադրութեամբ ու յաճախ կարգալով՝ կ'ընդարձակուի ու կը լուսաւորուի. բանաստեղծ-

* Poetae nascuntur.

ներուն գրուածներուն մէջ գեղեցիկ խորհուրդներ, պատկերներ ու գարձաւածներ առատութեամբ կը գտնուին:

Առաջինը վանկերուն չափոյն կանոնները գիտնալ կը սորվեցնէ: Դոյնպէս շարունակ աղէկ բանաստեղծներ կարգալը, ինչպէս նաեւ անձամբ բանաստեղծական արուեստը փորձելը շատ կ'օգնէ դիւրաւ տաղաչափութիւն շինելու:

Ամէն լեզու յանգի միտ չէ դրած. ինչպէս Լատին ու Յոյն բանաստեղծները առանց յանգի բանաստեղծութիւն կը շինէին, եւ ան ալ միայն որոշեալ չափով մը: Գերմաներէն լեզուի մէջ երկուքն ալ կրնան գործածուիլ:

Բանաստեղծութիւնը զանազան տեսակներ ունի: Բարա (Lyrique) որուն մասերն են Գեղծն¹, Հնչեակ², Երգը³ եւ այլն: Բառադրամա (Dramatique) որուն տակ կ'երթան Ողբերգութիւն⁴ ու Կատակերգութիւն⁵, Վեպա⁶, որուն կը վերաբերի դիւցազնական վիպասանութիւնը եւ այլն:

Բանաստեղծութեան գրեթէ ամէն մէկ տեսակը զատ զատ չափեր կը պահանջէ, որոնց վրայ դասադրոց մէջ ի մասնաւորի կը խօսուի:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐՔ ԵՒ ԶՈՒԱՐՃԱՆՔ

Բժժականի (հոգեբանական) մը զօրութիւնը:

Երբ Դեղոսի եղբորը շինուած Շէխի մը գերեզմանին առջեւէն կ'անցնէի, կը պատմէ ճամբորդ մը, հոն մօտ տեղերը տեսայ որ աղքատ զգեստներով, բայց ստահակ երեսով Արաբացի մը նստած էր: Ասի իզմէ պարգեւ մը կամ քիչ մը ծխախոտ ուզեց, եւ փոխարէն ի օրհնութեամբ բժժանք մը (Շարաֆ-է-Գարաֆ) խոստացաւ, զոր թէ օր գլխարկիս վրան անցնելու ըլլայ ինծի մեծ բախտ պիտի բերէր: Այսպիսի առաջարկութիւն մը ով կրնար մերժել: Արաբացին գօտիէն պղծեւ երկայն կողմանք (տիֆ) մը հանեց, մէջէն եղեգնադրիչն առաւ, ձեռքս Դեղոսի ջրոյն մէջ թափելու տուաւ, ետքը քովս նստելով, անուշա, մօրս անուշը, վիճակս ու հասակս հարցուց, եւ կտոր մը ծերմակ թուղթ կը խնդրէր: Քովս Գաղղիացեաց աղբային պահապանաց երաժշտացն այլանդակ պատկեր (Caricature) մը կար, եւ նոյնը ձեռքը տուի. անոր լուսանցքին վրայ Գաղղիներէն նշաններ, գրեր եւ բաւեր գրեց եւ առջեւս կարդաց, բայց ես իմ անուանէս զատ բան մը չհասկայայ: Խոստացուած ստակն ու ծխախոտն առնելէն ետքը՝ նոյնպիսի բժժանք մը ֆելլաշի մը համար գրելու սկսաւ, որ նոյն միջոցին մէջ մեր քովէրը նրստած էր: Հաղութեւ հարիւր քայլ հեռացած էի՝ բժժանքին զօրութիւնն ըստ ամենայն լիութեան ու տարածութեան իմացայ: Գաղղի մը կապոյտ եւ գեղեցիկ թուշուն մը կը ցաթկըռտէր, եւ դեռ նոր շինուած պատի մը վրայ կենալով, ուր դիմացս ձեր ու տղայ գործաւորներ կային, հրացանն ուղեցի եւ թուշունը զարնել կ'ուզէի, մէյ մ'ալ ոտքիս տակը շինուած պարտ փլաւ, եւ ալ գետինը թաւալեցայ: Թուշունը փախաւ, հրացանս դէպ ի գործաւորաց ուղղութեամբը պարպուեցաւ, եւ մէջի կապարներն անոնցմէ քանի մը քայլ յառաջ դետինը մտնեցան. աս պարագայի մէջ իմ չուզելով ալ անոնցմէ քանի մը հատը մեծ դիւրութեամբ կրնայի վերաւորել կամ նոյն իսկ սպաննել...

Աղէկ դիտ մը:

Պզտիկ քաղքի մը մէջ, վաճառական մը, որ շատ յաճախորդներ ունէր, օր մը արտաքոյ կարգի բազմութիւն խանութը լեցուած եւ աղէկ առուտուրը բրած ատենը՝ մէկու մը ձիւթ թամբ կը ծախէ, բայց իր հաշուեգրքին մէջ անցնելու կը մոռնայ: Երկրորդ օրը ձիւթ թամբ ծախած ըլլալը կը յիշէր, բայց գնողին անունը միտքը չէր իզար: Իր բոլոր յաճախորդաց անուններն աշխատին կարգալ կու տայ. բայց վախճանին չի հասնիր: Վերջապէս մտածելէն յոգնելով տղուն կ'ըսէ: «Յաւոր, թամբին հաշիւը մեր յաճախորդաց ամենուն հաշուին մէջն ալ գրէ: Ասով բուն գնողը կը գտնուի»: Տղան վարպետին հրամայածը կը կատարէ: Վճարմանը ժամանակն եկած ատեն,

1 Ode, 2 Sonnet, 3 Chanson, 4 Tragédie, 5. Comédie.

ամէն յաճախորդաց հաշիւը պատրաստուեցաւ եւ աներին խառնեցաւ: Աս թամբի հաշիւն միտ դնողները բողբոջեցին, եւ վաճառականը սխալմունքը պատճառելով եւ թողութիւն խնդրելով նոյնը մէջէն աւերեց: Հաշիւներուն ստակն ընդունելէն ետքը, վաճառականը «Ուրեմն, Յակոբ, ըսաւ տղուն, «քանի՞ հոգի թամբի ստակն վճարեցին», — «Երեսունումէկ հոգի», պատասխանեց տղան: — «Ճշմարիտ գնողը գտնելու համար ըրած աշխատութեանցս համեմատ», ըսաւ վաճառականը, «շատ չէ»:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ

Խեղճագոյն լրագիրներ կարգացողներն անշուշտ գարունէն յառաջ երեւելի եւրոպական պատերազմի մը կը սպասէին, ամէն մարդ աչքը տնկած սեւեռեալ Խեղճագոյն դահլիճներէն ելած եւ ելելու լրերուն կը սպասէր, լրագիրներն ալ աս ամէն հասնելու փոթորիկներու քիչ վախ չէին տար: Բայց պատերազմի մութ ամպերը ցրուեցան, եւ խաղաղութեան հաստատուն մնալուն վստահութիւնը՝ կրթեալ քաղաքացիներուն որտեղն հանգարտեցուց: Բայց եթէ աս բանը լնցնողները Փարիզի դեսպանական գործողութիւնները կամ միջամտութիւնները կը համարինք նէ կը սխալինք՝ պէտք էնք աւելի ան ըսել թէ աղբաց հաստատուն կամքն էր խաղաղութեան կողմը դիրենք որոշողը: Ստոյգ է աս աղբաց մէջէն Խաղաղեցի պէտք էնք դուրս հանել, որոնք իրենց սեպհական շահասիրութեանը գրգռեալ էին, եւ Տրովադայ դիւցազնաց պէս՝ ամէն կողմ սպառնալ կ'ուզէին, Աւստրիան Խաղաղայէն կը վաճառէին, Գերմանական զօրութեանց դէմ պատերազմ կը հրատարակէին, եւ Անգղիացիներն, ի դիպուածի որ ասոնք ալ իրենց դէմ վէճը առնուին՝ զամէնքն ալ ծովու մէջ թափել եւ ձուկերու կերակրոյ պաշար պատրաստել կ'երազէին:

Բայց Նաբոլէոն կայսեր եւ Գալլուր կոմսին կամքը ոչ Անգղիացեաց եւ ոչ ալ Գերմանացեաց բաւական պատճառ կը սեպուէր՝ սուրիններու եւ թշուառութեան որոտմամբն եւրոպական յարաբերութեանց եւ աշխարհագրական տախտակաց տեսութեան մէջ փոփոխութիւն մ'ընելու համար: Անգղիացի լրագիրները՝ Գաղղիացեաց պաշտօնական լրագրոց եւ նոր Պոնաֆարդեանց պատերազմական քաղաքականութեան ամէն եւ զանազան դէմ կը զինէին: Մի եւ նոյն եղանակաւ նաեւ Գերմանիայի մէջ ալ Գաղղիական եւ Խաղաղական շարժապոկութիւններուն ակամջ կախող չկար, եւ Աւստրիայի՝ Գաղղիայի եւ Խաղաղայի նկատմամբ ունեցած դիրքը մինչեւ աս վայրկեանս կրնանք ըսել որ չուներ ան հաստատութիւնը զոր հիմայ ունի: Աւստրիայի ամենափոքր իրաւանցը դպիւր՝ Գերմանիայի 70—75 միլիոն ժողովուրդը ոտը հանել ըսել էր, որովհետեւ Գերմանիա հիմայ ամէն ատենէն աւելի Աւստրիայի կողմն է:

Սարտենիայի թագաւորին գահախօսութիւնը՝ որուն մէջ իրենցները կը յորդորէր «էք պատահելու ատեն զիրենք ցուցնելու, իր բրած զօրահանդէսն ու պաշտօնակալաց խօսած հրապարակ» ծառը՝ ուրիշ տէրութեանց ակամջը ջուրի ձայն եւ կաւ: Անգղիայի Գահապետը լրագիրը սահմանադրական Սարտենիային իր համակրութիւնը ցրտուեցնէն ետքը՝ իրեն բարեկամաբար կը գոչէ որ իր իր երկրորդ կարգի տէրութիւնն ունեցած չափաւոր վիճակը ծանցնայ եւ ինք զինքը խաբելով շատ չբարձրացնէ:

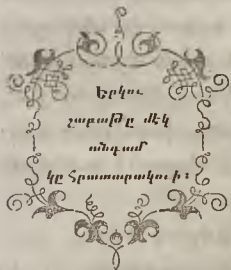
Բայց ի վերայ այս ամենայն Սարտենիայի մէջ պատերազմի պատրաստութիւններն յառաջ կ'երթան: Զօրաց գնդերուն թիւը կը լրացուի, եւ սահմաններու վրայ կը շարուի: Մածծինեանը Գալլուրին եւ անոր հաւանքներաց ետեւը պահաւորած առթի կը սպասեն:

Աւստրիան ալ իրեն կողմանէ իր իտալական սահմաններուն վրայ արդէն 150.000 զօրը պատրաստած է:

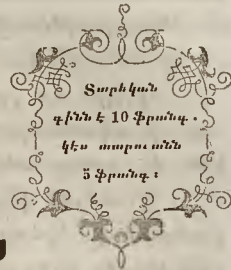
Հիւսիս-արեւելեան եկած լրերն առ հասարակ գոհացուցիչ են: Ապստամբաց գունդը քիչ ատենուան մէջ պիտի լուծուի:

Սերբիայի խռովութիւններն ալ հանգարտելու վրայ են: Բարձրագոյն Գուռը Միլոշ Իլիանին ընտրութիւնն ընդունեցաւ:

ԵՌՌՌՍ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 4.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՔՈՆԲԱՏ ԿԵՍՈՐԸ

Է.
Դայեալը:

ըրովհետեւ Ռոպէրթ չէ թէ միայն ցորեկներն այլ նաեւ գիշերներն ալ իր խուզարկութիւնն յառաջ կը տանէր ասանկով երկու օր եւ գրեթէ երկու գիշեր, անտառաց եւ ձորերու մէջ պտըտեցաւ. բայց յանկարծ միտքն ինկաւ թէ կոմսը տղան յափշտակողները կրնայ գտած եւ զանի ձեռքերէն հանած եւ նորէն հիւզ դարձած ըլլայ:

Երիտասարդն ետ դարձաւ. բայց հիւզն ու նոյն կողմերն ամայի գտաւ, մարդ չէր տեսնուեր, ախոռի մէջ փակուած մնացած ընջուղն անթուփածն էր բառաչէր: Խեղճը արտմութեամբ զանասունը կերակրեց. ինքն ալ քիչ մը բան կերաւ զօրացաւ որպէս զի նուրէն երթայ եւ իր պղտիկ սիրականը փնտռէ: Բայց խեղճ ընջուղն, որուն անուշ կաթն ամէն օր կը վայելէր արջերու եւ վայրի անասնոց թող տալ երթալն իրեն սրտին ցաւ էր, անոր համար կոմսին սուրն հետն առնելէն ետքը ձեռքը հացի կտոր մ'առաւ, անասնոյն կապը քակեց, եւ հացն անոր ցըցունելով ետեւէն գալու կը հրաւիրէր, անասունն որ ամէն օր անոր ձեռքէն կերակուր ընդունելով անոր շատ վարժած էր, Ռոպէրթին հրաւերն ընդունելով ետեւէն կ'երթար. իր ձագն ալ մօրմէն չբաժնուեցաւ:

Ռոպէրթին երբեմն սրտանց երբեմն բերնով, տղան գտնելու համար ըրած աղօթիցը լսելի ըլլալն ալ, ինք աս անասնոյն ըրած գթութեանը պարտական է: Որովհետեւ ամէն գացած տեղը դռները կը զարնէր մեծ ու պղտիկ զամէնքը կը կանչէր որ աս իբր ընտանի անասուն կրթուած ընջուղները տեսնեն: Այս պիսի շրջանի մէջ երիտասարդը իր մեծ զարմացմամբ

գտաւ ան տեղն՝ ուր յափշտակուած անտառի եղբայրը բարձրաստիճան մէկու մը պաշտպանութեան տակ կը գտնուէր: Աս մարդը էլմոնտ էկիսհայմ դուքսն էր, որ իր ծառայիցն ըրած գիւտը մեծ ուրախութեամբ ընդունած եւ որովհետեւ իր ամուսնոյն հիւանդութեանը պատճառաւ յոյսը կտրած էր, զաս իր քովն առած եւ իրեն ժառանգ որոշած էր:

Աս ազնուական ասպետը Ռոպէրթին վարմանցը հաւնեցաւ, ան ատեն հաւատարիմ երիտասարդը շէլմոյտին մարդասիրութենէն քաջալերուելով առաջարկեց անոր թէ զինքն իր որսորդաց մէջ կ'ուզէ ընդունիլ. եւ կ'ապահովացուցանէր զինքն որ չէ թէ միայն աղեղ գործածել աղէկ գիտէ, այլ նաեւ սուր ու նիզակ գործածելու մէջ ալ քաջ է: Տանտէրը աս առաջարկութեան ինք զինքը պատրաստ ցուցուց եւ ընդունեցաւ:

Ի՜նչ ուրախութիւն եւ որպիսի խնտում: Ռոպէրթ առանձին մնացածին պէս ծուր գրաւ եւ Աստուծոյ իրեն ըրած շնորհացը սրտանց շնորհակալ եղաւ: Հիմայ ալ զչենրիկոս գտած էր, եւ ան ալ իրեն մեծ ուրախութիւն մըն էր որ անոր քովը պիտի կենար, եւ կարող պիտի ըլլար զանի գրկել, գգուել ու համբուրել:

Ռոպէրթին իր նոր տիրոջը քովն առաջին ծառայութիւնն, անոր մէկ գործքին համար Ասիէն ձիավարելն եղաւ, որով իր մեծ բաղձանքին կէսը կատարուեցաւ, որուն յաջողութիւնը եւ ոչ մտքէն կրնար անցնել: Այսինքն Ռոպէրթ խաւրուած տեղէն տուն դարձած եւ Մարիէնաւ վանքին առջեւէն անցած ատենը՝ հոն եղած քոյրերէն մէկն Ռոպէրթին մտադրութիւնը վրան ձգեց: Օգն արտաքոյ կարգի պաղ, եւ ձիւնը ոտնաչափ մը գետնէն վեր բարձրացած էր: Մարգիկն ու անասունները ցրտէն պատըս պարուելու համար ապաստանարան կը փնտռէին. բայց աս քոյրը կարծես թէ խտաշունչ հովը բանի տեղ չէր գնէր, թէեւ մեռելի պէս գունատեալ էր, բայց տեղէն չէր շարժեր: Սեւեռեալ աչօք որչափ որ կ'երեւար, անշարժ մէկու մը կը նայէր, իսկ ձիւնադաշտին վրայէն փչած դառնաշունչ հովն իր զգեստներն ու երկայն մազերը կը ծփացնէր: Ռոպէրթին հետաքրքրութիւնը զինքը դէպ ի հոն մղեց, քննող աչօք

եւ մտադրութեամբ նայեցաւ, մէյ մ'ալ յանկարծ գոչեց «Կերպէրկա, Կերպէրկա»:

Քայրն իր դրից մէջ անփոփոխ մնաց, կ'երեւար որ ականջները իրմէ դուրս բաներու գոցուած էին. եւ աչացը տեսութիւնն իրմէ կողպատուած:

Ոոպէրթ կեցած իր տիկնոջը, ցրտէն դողացող գունատեալ երեսը կը նայէր, եւ կը մտածէր որ Հենրիկոսին կենդանի ըլլալուն լուրը կրնայ տիկնոջը զօրացուցիչ դեղ մ'ըլլալ, աս կը մտածէր բայց խշրտոց հանելէն մեծապէս կը դբուշանար: Երիտասարդն աս խորհրդոց մէջ եղած ատեն վանքին դուռը բացուեցաւ, քանի մը կուսանք դուրս ելելով, գունատեալ էակին մտեցան եւ թեւէն բռնելով կամաց կամաց ցրտոյ սահմանէն վանքին մէջ տաքցուած խուց մը խօթեցին:

«Ո՞վ է ան գունատեալ եւ հիւանդ տիկինը, հարցուց Ռոպէրթ դոնապանուհւոյն, որ երկաթի վանդակը գոցելու վրայ էր:

«Իսեղճ հիւանդ մը», պատասխանեց դոնապանուհին «ոչ որ գիտէ ո՞վ է, կամ ուստի եկած է: Քանի որ մեր քովն է ուրիշ բան չենք լսեր բայց հեծել եւ հառաչել. քնոյն եւ երազին մէջ շատ անգամ բարձրատիտիկներ եւ զօրաւոր թշնամեղ մը վրայ կը խօսի, եւ կ'երեւայ թէ անկէ մեծ վախ ունի. մի եւ նոյն ատեն տատանող ձեռուներով բան մը կը փնտռէ: Ըստ պատահման բարձ մը ձեռքն անցնելու ըլլայ համբուրիւ եւ արտասուօք կը ծածկէ. վեր կը վերցնէ կը գգուէ եւ կարծես թէ ձեռքը տղայ մը բռնած է. եւ արթնցածին պէս տեսնելով որ խաբուեր է կը սկսի դառն արտասուել: Ագնէս» կայսեր արժանազաւակն որ աղքատաց պնշափ սէր ունի, ասոր վրան ալ մեծ գուրթ կը ցուցընէ. եւ լալով կ'ըսէ թէ աս հիւանդին առողջանալը սրտանց կը բաղձամ, ապա թէ ոչ անոր հետ մեռնիլ կ'ուզեմ»:

Ոոպէրթ աս պատմութենէ արտաքոյ կարգի շարժած, դոնապանուհւոյն շնորհակալ եղաւ, ետքը նորէն ձիուն վրան ցաթկեց եւ Աստուծոյ վարչութեան վրայ զարմանալով ինք իրեն կ'ըսէր. «Կայսրը կոմսին ամրոցն ապականեց ու փճացուց. Հոսֆուրդին վրայ քրտորք հրատարակեց, իսկ իր բարեսիրտ գուստորը կոմսին տիկնոջ պնշափ սէր կը ցուցընէ որ եթէ նոյնը չառողջանայ անոր հետ մեռնիլ կ'ուզէ: Մարդկան չինայածին Երկինք կը խնայէ, եւ որովհետեւ Աստուծոյ կամքը քան զընաւոր մարդկան կամքն հզօրագոյն է, կը յուսամ որ ժամանակաւ ամէն բան կարգի կու գայ»:

Բայց խնդիրն ան էր թէ ինչպէս Կերպէրկան իր յափշտակուած տղուն քովը պիտի տանէր: — Աս հարցումն երիտասարդին համար անլուծանելի էր: Բայց Աստուած որ իրեն յուսացելոց պաշտպանն է, նաեւ հոս ալ առիթ մը ցուցուց, զոր ձիավարող երիտասարդն արդէն կը մտածէր եւ Էկիսհայմ հասած ատենն իրօք ալ տեսաւ: Հոն զամէնքը տխրած ու տրամած գտաւ, եւ պատճառն հարցընելով իմա-

ցաւ որ գտեալ տղան յանկարծ ծանր հիւանդացեր է, եւ Հելմոնտին բարեպաշտ ամուսնոյն Վէնտէլային՝ զոր ամէն ճանցողներն գիտէին թէ կրթեալ եւ բարեսիրտ խաթուն մըն է, լալէն աչքերը կարմրեցած էին:

«Իսեղճ մանկիկն ի՞նչ ունի», հարցուց Ռոպէրթ ինքն ալ գունատած եւ տրամած:

«Հորթուն իր մայրը փնտռելուն նման», պատասխանեց հոն եղողներէն մէկը, «պզտիկն ալ կը պողայ կու լայ եւ մէկը կը փնտռէ. Վէնտէլա խաթունն իր իմաստութեամբն որոշեց որ տղուն դայեակ մը գտնէ. բայց այսպիսի անձ մ'ուստի պիտի գտնենք»:

«Դ՛ստուած, ինչպէս մեծազօր ես», կ'ըսէր ինք իրեն երիտասարդը, եւ սրտանց ուրախանալով. «Ե՛ս, ըսաւ «Ես կրնամ գտնել: Կնիկ մը կը ճանչնամ, ուրուն տղան դեռ շատ ատեն չէ որ մեռաւ. ինք հեռու տեղէն եկած է եւ Մարիէնա վանքը կը բնակի, որովհետեւ իր ցան ու յոգնութիւնը, զինքն աւելի յառաջ երթալն արգիլեցին: Ոչ ոք գիտէ թէ աս խեղճն ո՞վ է եւ ուստի եկած է: Աս կնիկն անշուշտ Վէնտէլային ծառայութեանը մտնելու եւ զգրտեալն իբր դայեակ խնամելու պատրաստ եղած պիտի ըլլայ: Խեղճ տղուն եւ ան կնոջ մեծ բարիք կ'ըլլայ, եւ բաց ասկէ Վէնտէլա խաթունը լքեալ թողեալ անձի մը բարեգործութիւն ըրած կ'ըլլայ»:

Աս խորհուրդը տան հաղարապետին շատ հաճոյ եղաւ: «Քու խորհուրդդ երիտասարդ», կ'ըսէր «ոսկի կ'արժէ. գինւով զօրացուր զքեզ, ես աս միջոցի մէջ քեզի ձի պատրաստել կու տամ. եւ դէպ ի Մարիէնա աճապարէ: Է՛. անոռապետ», գոչեց տան հաղարապետը «չուտով զոյգ մը կրթեալ ձիեր դուրս քաշէ. մէկն Ռոպէրթին, միւսն ալ ան կնկան համար»: Ետքը նորէն երիտասարդին դարձաւ, որուն սիրտը ուրախութենէն կ'եռար, եւ ձեռքն ուսոցը վրան դարնելով ըսաւ «Դու ինքիտասարդ, սա խաթունը վրայէս բարձ, չուտով ի՞նչ գնով որ ըլլայ նէ ըլլայ դայեակ մը գտիր. խաթունը ժամէ մ'ի վեր արդէն հրամայեց եւ որովհետեւ ես առանց գինի խմելու բան մը չեմ կրնար մտածել ու գտնել, արդէն քանի մը դաւաթ ետեւէ ետեւ պարպեցի, բայց միտքս աղէկ խորհուրդ մը չեկաւ: Բայց դուն եկածիդ պէս աղէկ խորհուրդ տուիր: Ունեցած մեծ ուրախութենէս քեզի ամէն բանի մէջ օգնական պիտի ըլլամ. խրմէ երջանկութեան զաւակ, խրմէ եւ կեանք»:

Ոոպէրթ տան հաղարապետին առատութեամբ տուածն խմելէն՝ ետքն իրեն ալ ընկերացաւ նորէն խմեց, ետքը արագաքայլ ձիու մը վրան ցաթկելով, երկրորդն ալ, որուն վրայ կնոջ համար հանգիստ թամբ մը դրուած էր, սանձէն բռնեց եւ թռչելով դէպ ի Մարիէնա ճամբայ ելաւ:

Ոոպէրթ խիստ արագ ձիավարելով, ձիերը փրփրացնելով Միւնսթէր հասաւ, ձիէն վար ցաթկեց, եւ ուրախութենէ տատանեալ ձեռքը դրան՝ զանգալն անանկ զօրութեամբ քաշեց որ զանգալն մեծ դղրդիւն հանեց: Դոնապանուհին դժկամակ կեր-

պարանոց դուռը բացաւ, բայց իրեն արդէն յառաջագոյն ծանօթ եղած երիտասարդին ներում խնդրելով չանդարտեցաւ: Ըոնչը բռնուած եւ զողորջուն ձայնով դռնապանուհւոյն ծանոց, որ ինքն չեղմնստ կոմսին Վէնտէլա ամուսինէն խաւրուած է, եւ ան անծանօթ տիկնոջ հետ խօսիլ կ'ուզէ:

Ղանապանուհին երիտասարդին աղաչանքն ընդունեցաւ, եւ յանձնեց իրեն որ ձիւրն փոխու քաշէ, եւ ետքը խօսարան (օտարականաց համար որոշեալ խօցը) երթայ: Ռոպէրթ իրեն ըսուածը կատարեց, ձիւրուն թամբերը վար առաւ, փոխու քաշեց եւ առջեւնին կերակուր դրաւ, ետքը սրտի բաբախմամբ խօսարանին դուռը զարկաւ:

Վերադարձաւ հոս կամարածեւ եւ աղէկ տաքցուած խցին մէջ պնդեալ նստած էր, ինչպէս որ զինքը Ռոպէրթ յառաջագոյն ձիւնադաշտին վրայ տեսած էր. այսինքն անշարժ նայուածքը բոլորովին սեւեռեալ կարծես թէ անդգայ էր: Ռոպէրթ քիչ մ'ատեն լուծեամբ անոր ցաւէն ու կսկծէն տառապեալ կերպարանքը դիտեց, ետքը մօտենալով, իր տաքարին եւ կենդանի ձեռքն անոր մեռելի պէս պաղ ձեռքերը բռնելով, կամացուկ մ'ականջէն վար ըսաւ. «Մայր, չենրիկոսդ կենդանի է»:

Աս խօսքերուն վրայ կարծես թէ քարէ արձանին վրայ ելեկորական կայծով մը յանկարծ ջերմութիւն ու շարժում եկաւ, այտերը կարմրեցան, աչքերը նորէն փայլունութիւն ստացան, եւ մունջ լուծիւնն աւրելով եւ զերիտասարդը ծանշալով գոչեց. «Ո՛ր, ո՛ր»,: Ետքը վրան մարեղիք գալով ամուսին վրան ինկաւ, եւ եթէ Ռոպէրթ իր հզօր բազուկներովը չի բռնէր կարծր գետնին վրան պիտի իյնար:

Երիտասարդը շփոթեցաւ միաց. մարդն օգնութեան կարօտ էր, Ռոպէրթ դրսէն մարդ կանչելու չէր համարձակեր, որովհետեւ բանը երեւան հասնելէն աւելի կը վախնար քան թէ մահուընէ: Չորս կողմը նայելով սեղանին վրայ գաւաթով ջուր տեսաւ, յափըտակեց եւ քանի մը կաթիլ անոր երեսը զարնելով արթնցուց. եւ երբ Վերադարձային խեղճ գլուխն եկաւ Ռոպէրթ զինքը իր որդւոյն կենացն եւ իրեն համար ազնիւ եղած իրաց վրայ երդուընց ուր քիչ մը քաջալերուի:

Վերադարձաւ իբր թէ երազէ մ'արթննալով, կ'ըսէր. «Ուրեմն Աստուած իմ սիրելի դաւակս պահպանեց է: Ռոպէրթ, ե՛լ շարժէ. ե՛լ երթանք»:

Վերադարձաւ աս խօսքերն ըսելով վազեց իր երկայն զգեստը ծալեց, եւ ծրար մ'ըրաւ եւ պանդխտի գաւազանն առաւ, հոն հիւրանոցն եղած լայն գլխարկներէն մէկը գլուխն անցուց, վազելով կ'երթար եւ Ռոպէրթն ալ կը ստիպէր որ ետեւէն գայ:

Երիտասարդը մեծ աշխատութեամբ հազիւ կըրցաւ բռնել զՎերադարձ, որ մայրական սէրէն դրդեալ անանկ չաճապարէ. եւ զինքն համոզուց որ իրը երեւան ելէ նէ Վայսեր բարկութիւնը վրան կը հասնի եւ բոլոր յոյսը կ'ոչնչացնէ. անոր համար «պէտք

է», կ'ըսէր. «Մեծ հանդարտութեամբ ու խոհեմութեամբ գործքի ձեռք զարնել»:

Վերադարձաւ իսկզբան երիտասարդին խօսքերուն չէր թափանցեր, բայց բիւր գրեթէ բախտութեան սեւ ամպերով մթացած միտքն յանկարծ արթննալով, գլուխը ցնցեց որով երիտասարդին ըսել կ'ուզէր թէ իրեն խօսքերն իմացած եւ անոնց իրաւացի ըլլալուն վրայ համոզուած է, եւ զինքը խցին մէկ անկիւնը քաշելով, որովհետեւ հիմայ գրեթէ ոտնաձայնէն իսկ կը վախնար, Ռոպէրթէն կը պահանջէր որ իրեն ամէն բան մանրամասն պատմէ, թէ ինչ առթիւ չենրիկոսը գտաւ, եւ թէ ինչպէս աս գեղեցիկ զգեստներն ստացաւ եւ թէ թիկնոցին վրայ կրած զինանշաններն որոն են:

Ռոպէրթ Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալով որ Վերադարձային միտքը լուսաւորեց ամէն բան մանրամասն պարագաներով պատմեց, եւ երբ ըսաւ թէ ինք եկած է որպէս զինքն իբր դայեակ չենրիկոսին քովը տանի, Վերադարձաւ Աստուծոյ աս մեծ շնորհացը վրայ սրտանց շարժելով, ծոնը դրաւ եւ փոքր աղօթքով Աստուծոյ սրտանց շնորհակալ եղաւ:

«Բայց քու անունդ ու վիճակդ», կ'ըսէր Ռոպէրթ. «Թէ չեղմնստ դքսին եւ թէ անոր Վէնտէլա ամուսնոյն անծանօթ պիտի մնան. Բաւական չէ՞ քեզի երբոր պղտիկ չենրիկոսը գիշեր ցորեկ քու հսկողութեանդ եւ քու խնամոցդ տակն է. դուն չեղմնստին ձեռացը տակ ամէն տեսակ վտանգներէն ազատ կ'ապրիս, եւ ես յետ ժամանակաց քու ամուսինդ եւ իմ երկրորդ հայրս Հովսեփուրդ կոմսը փնտռելու կ'երեւմ»:

Վերադարձաւ երիտասարդին խօսքերն ուրախութեամբ եւ թեթեւ լացքով մտիկ կ'ընէր, եւ անոր յատակագիծը կը գովէր, եւ հաստատուն կը հաւատար որ աս խորհուրդներն անոր ազդողն Աստուած է: Աս խօսակցութեանց ատենը ձիւրն հանդաճ ըլլալով, քանի մը ժամու մէջ կուսանք աս հիւանդ կնոջ՝ որ հիմակ առողջացած էր՝ վերջին բարեւը տալու համար մինչեւ դուռ ընկերակից կ'ըլլային: Ամէնքն ալ կ'ուրախանային որ աս խեղճը, որ մինչեւ հիմայ հեծելէն, լալէն զատ բան մը չէր ընէր, հիմակ ուրախ զուարթ էր. միայն Վայսեր դուստրը խիստ կու լար. Վերադարձաւ անոր խնամոցը շնորհակալ ըլլալէն ետքը բարեսիրտ աղջկան խոստացաւ որ երբեմն երբեմն անոր այցելութիւն ընելու պատիւ կ'ունենայ:

Ի սկզբան Ռոպէրթ Վերադարձային նստած ձիւն սանձը բռնած կը քաշէր, իբր թէ Վերադարձաւ ձիւն վարութիւն չգիտնայ. բայց ընդ կուսանաց աչաց տեսութեանէն հեռանալը, սանձը անոր ձեռքն յանձնեց: Վերադարձաւ սէգ անասնոյն սանձը բռնեց, մտրակն իջեցուց, Ռոպէրթ եւ ինք չէ թէ կը ձիավարէին այլ կը թռչէին:

Կրնանք ըսել որ չկայ վաճառական մ'որ, գանձերով լեցուած նաւուն հասնելու պնդալի փափագանք սպասէ, որչափ Վէնտէլա գոթացի պատուհանին առջին կեցած անհամբերութեամբ դայեկին

գալուն կը սպասէր, որպէս զի խեղճ Գտեալը, որ իր փափուկ անկողնոյն վըայ կը գալարէր եւ խիստ կուլար, հանգչի:

Այնքապէս տան հաղարապետը կոմնուհայն իմացուց որ Ռոպէրթ սպասուած դպեկին հետ մէկ տեղ հասած է. եւ կոմնուհայն ուղեց որ անմիջապէս իրեն բերուի:

Այնքապէս Էկիսհայմին ամրոցը մրտածին պէս, ընչուհն ու իր ձագը տեսաւ որ հոն բակին մէջ կերած խմած կը պտրտէին, աս տեսած ատենն ուրախութեան աղաղակ մը հանեց: Բայց Ռոպէրթ ձեռնամած կ'աղաչէր որ զգոյշ կենայ, բան չյայտնէ, «Վասն զի», կ'ըսէր «տղուն երջանկութիւնն ու դժբախտութիւնը քու վարմունքէդ կ'ախում ունի»:

Այնքապէս սրտանց Աստուծոյ վստահանալով կ'աղօթէր որ իրեն քաջալերութիւն տայ, եւ աս գործողութեամբ սանդուխներէն վեր ելաւ եւ Հելմոնտ դքսին ամուսնոյն առջեւը ներկայացաւ:

Աս խոհեմ եւ արիւնական տիկինը զԱյնքապէս մեծ մարդասիրութեամբ ընդունեցաւ: «Գալուստդ Աստուած օրհնէ խաթուն», ըսաւ տիկինը ձեռքն երկընցնելով, եւ երբ Այնքապէս խորին յարգութեամբ ծնելով եւ անոր ձեռքն առնելով շրթանցը տարաւ, Վէնտէլա՝ իր տունն իբր դպեակ եկող անձի մը վըայ այսչափ քաղաքավարական արժանապատուութիւն տեսնելով զարմացաւ մնաց:

«Դուռն, բարի տիկին, բարձրաստիճանի մէկը պիտի ըլլաս», ըսաւ խոհեմ Վէնտէլա. «Ռոպէրթ քու վրադ իմ հաղարապետիս պատմեց թէ՛ քու ուստի գալդ եւ ո՛վ ըլլալդ յայտնի չըլլայ. եւ որովհետեւ դուն աս բանս ծածկելու համար անշուշտ պատճառ ունեցած պիտի ըլլաս, անոր համար ես ալ չեմ ուղեր քննել: Այնքապէս քու վըայ սրբոյ մը բարեպաշտութիւն կ'երեւայ. աչքերդ ինծի անանկ մաքուր, եւ անանկ առանց խաբէութեան կ'երեւան, որ նոյն իսկ հրեշտակի մ'աչքը ասկէ տարբեր չեմ կրնար երեւակայել: Դուն շատ լացած եւ շատ բան կրած պիտի ըլլաս, կերպարանքդ աս բանիս վկայ է, եւ անշուշտ ասոր պատճառ եղողներն անպիտան եւ անխիղճ մարդիկ եղած պիտ'որ ըլլան: Իմ ամրոցս զքեզ հալածողներուն դէմ անպատանարան մըն է, հիմայ դուն ինծի հետ եկուր, Գտեալ տղուն երթանք, զոր ես քեզի յանուն Յիսուսի կը յանձնեմ, որպէս զի Աստուած անոր առողջութիւն պարգեւէ»:

Այնքապէս այսպիսի մարդասէր ընդունելութեան վըայ շարժած եւ արտաքոյ կարգի ուրախացած, Վէնտէլային ձեռքը բռնած կուլար, եւ շատ անգամ զանի կը պագնէր: Այսպիսի մեծ երջանկութեան զգածմամբ գրեթէ գիտովցած Վէնտէլային հետ կից խուցը կը մտնէր. Հենրիկոսն, որուն անունն ինչ ըլլալը ոչ ոք գիտէր, աս խցին մէջ կը հանգչէր եւ կը տառապէր:

«Հիմայ հոս հանգչէ», կը փսփսար պահապան հրեշտակն տառապելոյն ականջէն վար: Այնքապէս

մեծ զուարթութեամբ ոսկեղօծ որրոցին մտնեցաւ որուն մէջ Գտեալը թագաւորի զաւկի պէս պառկած էր, եւ անմիջապէս տղան դուրս հանեց, թեւերուն մէջն առաւ, պագաւ, կրծոցը վրան գրաւ մէջ մ'ալ ամենուն զարմացմամբ տղան լալէն դադրեցաւ, ծիծաղելով մօրն երեսը կը նայէր: Ասով ամրոցին մէջ ամենուն սիրտը հանգարտեցաւ:

Այնքապէս եղած դէպքին վըայ խիստ զարմացաւ եւ ուրախութեամբ զԱյնքապէս գրկեց, եւ իր գոհութիւնը ցուցնելով, առանց մտքէն անցնելու որ Այնքապէս Գտեալ մանկան մարմնաւոր մայրն է, թողուց սենեակն ու գնաց:

Այնքապէս երբ խցին մէջ առանձին մնաց, տղան վեր վերցրնելով Շնորհաց Աստուածամօր ընծայեց, եւ իրեն եղած շնորհաց վրան սրտանց շնորհակալ եղաւ:

Պիտ'որ շարունակուի:

ԱՅԲԱՐՔԱԳՐԱԿԱՆ

Թեփոյից քաղրիկն քաղրիկները:

Աս հռչակաւոր բաղանեայ տեղը Բահմիայի Լայդմերից գաւառին մէջ, Բրակայէն 12 ժամ հեռու է եւ քաղաքը ժայռաւոր բլրոց մէջ եւ Էրց լեռանց հարաւային կողմը դաշտի մը վրան շինուած շատ աղւոր դիրքով, անկանոնաւոր քառակուսի ձեւ մ'ունի: Աս տեղս շատ հաճոյարար եւ գեղեցիկ շէնքերով տեղ մըն է, որուն մէջ շատ շքեղ հրապարակներ, փառաւոր շէնքեր կան եւ ի մասնաւորի Գլարեան իշխանական ամարանոցը թատրոնովն ու պարտիզովն շատ սիրուն է. կան նաեւ սրան շէնքի եկեղեցիներ, եւ քաղքին կառավարութեանց վերաբերեալ հասարակաց շէնքեր: Բնակչաց թիւը 4000 է. եւ բաղանեայ համար ամէն տարի եկող բաղմութեան շատ աղէկ կը վատորկին: Քաղքին մէջ 84 հատ բաղնիք կան, որոնց ջրերը բոլոր հանքային աղբերաց ջրեր են: Աս աղբերներն աղիւքան աղի ջրոց կը վերաբերին, եւ ջրերին անդոյն, ակնվանոց պէս յոտակ եւ քիչ մ'աղային եւ քիչ մ'ալ թթուիկ են, բարեխառնութիւնն Ռեմիւրին 20—38 աստիճան է: Թեփոյի ջրերը յօգաւարութեանց, անդամաց բռնուած ըլլալու, մարմնոյն դուրս տալուն, հիւսցած ուռեցքներու եւ այլն, ի մասնաւորի օգտակար են: Աս բաղանեայ մէջ սրչափ որ տաք ջուր կ'առնուի՝ այնչափ ալ աղբեցութիւնն ապահով է: Խմելու համար միայն մէկ աղբուր ունի որ Հիւանգանոյի պարտեզ բուսածին մէջն է, բայց 1834էն ի վեր ուրիշ հանքային ջրեր խմելու մասնաւոր տեղ չ'ունեւոր ըլլալուն համար առջինը թող տրուած է: Բաղանեայ համար ամէնէն շատ յաճախուած ամիսները Յուլիս եւ Ագոստոս ամիսներն են: Թեփոյի մէջ ապրիլը առաջին հանդարտ եւ հաճոյարար է: Բաղնիք ընողներուն ընդհանուր ժողովատեղին կէս օրէն յառաջ իշխանական պարտեզն է, ուր 500 քայլ երկայն ծառաւընց տակ կը պարտին: Այս օրէն ետքը քաղքին բոլորովը նկարայ տաճանի լեռնավայրները կ'երթան:

Բ Ա Ր Ե Վ Ե Ն Գ Ա Ն

Ս Ե Ղ Ա Ն Ի Ե Ր Գ

1) Չէ՞ն օ-րերս մեղ օր խըն-դու-թեան Օ՛ն ե-կէք մենք մի-ա-րան, Երբ

Օ՛ն ե-կէք մենք

ար-դէն ենք բազմած սե-ղան Եր-գենք զարնենք նուա-գա-րան Կաղ-մենք եր-գոց ժո-ղով սի-

Եր-գենք զար-նենք նուա-գա-րան Կաղ-

րուն նուա-գենք գի-նիս այս պաղ-պա-ջուն Տես սի-րուն սա փրբ-փուր, Ը՛ն-կեր դուն

մենք եր-գոց ժո-ղով սի-րուն, նուա-գենք գի-նիս այս պաղ պա-ջուն, Տես սի-րուն սա փրբ-փուր

ալ լե-ցուր լե-ցուր լե-ցուր

2) Ա՛ռ, բարձրացուր գինւոյդ բաժակ,
Ահա իմն ալ բարեկամ.
Ջարնենք բաժակ տանք երկար կեանք
Սեղանակցացս հաղար ամ:
Ջըւարթութիւն աս կը բերէ.
Գինիս արխարած ոգիներէ
Մարդիկ կ'ընէ զըւարթ:
Ա՛ղէ ընկեր խմէ արդ:

3) Տեսա՞ր ուրեմն, խնտուներես
Թախծութենէդ եղար արդ.
Գինիս կ'ընէ ուր ասպարէզ
Խորախտութեանց կ'ըլլայ զարդ:

Հապա մանուկ լեցուր նորէն
Սեղանակցացս համօրէն.
Արդ փայել է խընդալ.
Ընկեր պարպէ մէյ մ'ալ:

ԲՆԱԳԱՏՄԱՆ

ԶԱՐԽԱՆՆԵՐԻ ՔԱՐԺԱՆԵՐՆ ԿՐԻՆՆԵՐ

(Հարուստագործի տես թիւ 1)

Մարջաններուն իրենք զիրենք իրարու իմացընելու եղանակը միայն վտանգէ զգուշացընելու համար չէ, հապա բովանդակ իրենց շէնքերուն տնտեսութեանը. իրենց ձագերը խնամելուն, կերակուր դրտնելուն, հասարակաց թշնամուղ դէմ՝ զօրութիւննին միացընելու, եւ մէկ խօսքով ըսելու համար իրենց բոլոր կենաց ընթացքին ու կենցաղավարութեանը վրայ տարածուած է: Երբ որ միջնոց բռնի մը վրատակները խուցի մը մէջ ժողվելու ըլլաս, անոնց խօսեցնուն ու իրենց միտքն իրարու հաղորդելուն յայտնի ցոյցը կը տեսնես: Մարջանները կը սկսին հազար ու մէկ ծամբաներ փնտռել. ամէն մէկն յարմար ծամբայ գտնելու կ'աշխատի. կը տեսնես որ իրարու կը հանդիպին, ամէն կողմ կ'երթան ու կուգան, ու աս կերպով այնչափ ատեն կը թափառին մինչեւ աս աւերակները ժողվելու յարմար տեղ մը գտնեն: Միջնոց մէկը գետնին յատակին վրայ պղտիկ խողով մը գտնելուն պէս իր ընկերներուն կը դառնայ, փողուկները մէկ կերպով մը շարժելով անոնց կ'իմացընէ թէ ինչ ծամբով ան խողովին կրնան երթալ. երբեմն նոյն տեղը երթալու համար ինքն ալ անոնց կ'ընկերանայ. ասոնք մէյ մը երթալէն ետքը ուրիշներուն առաջնորդ կ'ըլլան, մինչեւ որ ամէնքը երթալու ծամբան սորվին: — Նաեւ ստոյգ բան է, որ պարէն եղած տեղոյ, կամ գտնուած կերակրոյ վրայ իրարու տեղեկութիւն կու տան: Քրանգիլն աս բանիս վրայ հետեւեալ գննութիւնը կը գրէ: «Երբ որ հաւանական կարծեցի կ'ըսէ, որ աս փոքրիկ արարածները իրենց միտքը կամ բաղձանքները իրարու իմացընելու միջոց մը ունենան, քանի մը փորձեր ըրի. եւ ամէնն ալ իմ կարծիքս բոլորովին հաստատեցին, բայց աս փորձերէն մանաւանդ մէկը մեկաշնորէն աւելի ինծի հաստատուն ու որոշիչ կ'ընեալ: Մէկ պղտիկ հողէ աման մ'առի, մէջը շարաք (շէրօ) լեցընելով փոքրիկ խցի մը մէջ դրի, որուն մէջ խել մը մարջաններ ժողված էին ասոնք շուտով մը քաղցր շարաքը սկսան ուտել: Աս տեսնելով ամանը թութուեցի եւ մարջանները ամանէն դուրս հանեցի ու ամանն առի առաստաղին վրան եղած դամէ մը կախեցի. բայց ըստ պատահման ամանին մէջը մէկ մըրջան մը մնացած է եղեր: Աս մարջանը իր ուտելը շարունակեց, աղէկ մը կշտանալէն ետքը դուրս ելլել ուղեց, բայց խել մ'առնէն չկրնալով ծամբայ գտնել՝ չկրցաւ, վերջապէս շատ աշխատելէն ետքը ծամբայ գտաւ, այս ինքն ամանը կախած դերձանիս վրայէն առաստաղն ելաւ, ու անկից պատին վրայէն վար ինչաւ: Ասիկայ իր ընկերներուն երթալէն ետքը նորէն ետ դարձաւ, ու պատին վրայէն վեր ելլելով

առաստաղին վրայէն դերձանէն ամանին մէջ մտաւ ու սկսաւ ուտել: Մէյ մ'ալ կէս ժամ ետքը տեսնեմ որ մարջաններու բազմութիւն մը պատէն առաստաղ ելան, ու դերձանին վրայէն իջան, շարաքը կերան մինչեւ որ լմնցուցին: Դերձանին վրան տեսնելու բան էր. բազմութիւն մը մէկ կողմէն վար կ'իջնար, ուրիշ բազմութիւն մը վեր կ'ելլէր: Աս դէպքիս մէջ մարջանները կրնան հոտէն ալ այսպէս քաղցր բանին ուր ըլլալն իմացած ըլլալ. բայց դիտուած են անանկ դէպքեր ալ, որոնց մէջ մարջանները իրարու տեղեկութիւն տուած են: Պրէտի մէկ օրինակ մը կը բերէ, որ աւելի երկրորդ կարծեաց հաստատութիւն մը տալուն հոս տեղս կը բերենք: Պարտէզի մը մէջ մարջաններու բոյն մը կար. ասոնք անգամ մը տանը մէջ պղտիկ տեղոյ կամ փակարանի մէջ, որ կանգուններով պատէն հեռու էր, շաքարով եփուած պտուղ գտան. անմիջապէս առանց ընդհատութեան ետեւէ ետեւ հոն վաղցցին, մինչեւ որ բոլոր բոյնը մարջաններէ պարպուեցաւ: Պէտք է որ քանի մը մըրջաններ աս անուշեղէնի համարը գտած ու մեկաշնորէն իմացուցած ըլլային, ինչու որ զարմանալի բան էր տեսնելը, որ ամէնն ալ մի եւ նոյն ծամբէ կ'երթային առանց եւ ոչ մէկ մատ մը խոտորելու, թէ պէտեւ երկու խուցէ անցնիլ պէտք էր. ոչ գետնին ծակախիբը եւ ոչ խորտուբորտութիւնը կամ արգելքները կրցան զանոնք իրենց ծամբէն խոտորցընել. կամ ուրիշ ծամբայ մը բռնել տալ: Ինչպէս յայտնի է մարջաններուն աս դէպքիս մէջ մի եւ նոյն հետքին ետեւէն երթալը յայտնի ցոյց է թէ նշան մը կամ հոտ մը թող տուած էին, որմէ ետեւէն եկողները ծամբան կը ճանչնային:

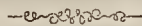
Աս կարծիքն անով ալ աւելի հաստատութիւն կ'ընդունի, որ շատ անգամ միջնոց բոյնէն սկսեալ դէպ ի զանազան կողմեր բացուած ծամբաներ դիտուած են, որոնց վրայէն միայն կը քալեն, եւ ասով քիչ ժամանակուան մէջ կը հարթեն ու կը շիտակեցընեն: Սաստիկ զգուշութեամբ աս ծամբուն վրայէն փայտի կտորուանքներն ու տերեւները կը մաքրեն. ու նոյն իսկ ըստ պատահման վրան բուսած խոտերն ալ կը կտրեն մէկ դի կը հանեն: Արդ՝ աս կողմանէ մարջանները նապաստակներու, այծերու, ոչխարներու եւ ուրիշ բարձրագոյն աստիճանի չորքոտանիներու հետ նմանութիւն մ'ունին, որոնք բնական համեմատութեամբ մէկ սովորած ու կոխուած ծամբէն կ'երթան, թէեւ իրենց ապահովութեանը համար ուրիշ ծամբէ մը երթալ ալ հարկ ըլլայ: Մարջաններն իրենց աս ծամբաները սաստիկ մեծ աշխատութեամբ կը փորեն ու կը շիտակեցընեն: Այրեցած գօտեղն տակ եղած անտառի մը մէջ գլխաւորաբար ասանկ զարմանալի ծամբաներ շատ անգամ ծամբորդներու աչքին պատահած են որոնք ամենայն ուղղութեամբ շինուած կ'ըլլան, ու անոնց վրայ միշտ մեծ մեծ մըրջաններու գնդեր կը գտնուին, որոնցմէ ոմանք իրենց պաշարը ժողվելու համար յառաջ կ'երթան, ոմանք

տերեւներ առած ետ կը դառնան. եւ աս տերեւները շատ անգամ իրենց մարմնէն աւելի մեծ կ'ըլլան:

Իմացողական զօրութիւնն եւ սրամտութիւնը, որոնք միջնոց ամէն գործքերուն մէջ թէ առանձին եւ թէ միաբան ու ընկերութեամբ գործած ատեն նին կ'երեւան, անանկ զարմանալի են, որ Մահեւտականները արքայութեան մէջ աս անասնիկին համար տեղ մը պատրաստուած կը համարին: Թէ վնջնոյն ըսածին նայելով Սողոմոնին միջինը արքայութիւն գացած կը համարին. ինչու որ Մոսլէմ (Սէլիմին) աւանդութեանցը մէջ կը պատմուի, թէ բոլոր կենդանիները Սողոմոնին ընծաներ բերեր են. ասոնց մէջ մըրջինը մարախ մը բերեր, ու ամէն կենդանիներէն աւելի հաճելի եղեր է իրմէ աւելի մեծ կենդանի մը բերելուն: Աս աւանդութիւնը միջնոց բնութեանը գոնէ շատ յարմար է. վասն զի անոր պզտիկութեանը ու համեմատութեամբ ունեցած մեծ զօրութեան չափը մարդուս առջեւ կը նկարագրէ: Զօրութեանց համեմատութեան նայելով Խզիպատսի բրգուները մըրջինի բլրակին հետ համեմատելով ոչինչ են. միջնոց մէկ մարախ մը տանիլը ըստ ամենայնի աղու մը, փիկ մը վերցնել տանելուն կը նմանի:

Պէտքը շարունակուի:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒՆՍՏԻՅ

Ճարտարախօսութեան վրայ:

Ճարտարախօսութեան արուեստը մեր գաղափարներն այնպիսի եղանակաւ ճառել կամ բացատրել կը սորվեցնէ, որ աւել կարող կ'ըլլանք ուրիշները կամ գրով եւ կամ բերնով հաճեցնել, շարժել ու համոզել:

Ճառի մը գլխաւոր մասերը հինգ հետեւեալներն են. Թառաջբան, Պատմութիւն, Զուցում, Զրուիմ կամ Մերժումն եւ Վերջաբան:

Թառաջբանն մէջ, կը ջանացուի ունկնդիրները տեղւոյն, անձանց եւ ուրիշ մասնական պարագաներուն ստորագրութեամբ բուն նիւթին պատրաստել: Պատմութիւնը՝ ճառելու բուն նիւթը կը ստորագրէ. աս ստորագրութիւնը կամ պատմութիւնը պէտք է յստակ, առանց միօրինականութեան, ճշմարիտ կամ ճշմարտամասն ըլլալ: Ճառին երրորդ մասին մէջ շարունակները՝ ճառուած նիւթին վրայ, համոզիչ եղանակաւ մը պէտք են կարգաւ դրուիլ. չորրորդ մասին մէջ հակառակ կողման հիմար կամ առարկութիւնները կը շարունակուի: Աս ցրումը պէտք է կենդանի ու զորաւոր եղանակաւ ըլլալ: Վերջին մասին՝ այս ինքն Վերջաբանն մէջ ըստաճները համառօտ եղանակաւ կը կրկնուին, ու մասնաւորապէս կը ջանացուի ունկնդրաց օրախն վրայ ազդելու, զիրենք պաշտպանած նիւթին համոզելու կամ ձգելու համար:

Բայ ճարտարախօս ըլլալու համար պէտք է՝ իր առարկան կամ նիւթն աղէկ ու պատշաճ եղանակաւ կարգաւորել ու ամէն բան իր որոշեալ տեղը դնել գիտնալ. եւ պէտք է միանգամայն երեւակայութիւն ու աղէկ յիշողութիւն ունենալ, աւելն բան յարմար ժամանակին ու որոշեալ պայծառութեամբ ի լոյս ընծայելու համար. պէտք է նաեւ աղէկ արտաբերութիւն ունենալու փոյթ տանիլ, ու բառերը սեպհական բացատրութեամբ ու պատշաճ ազդուութեամբ յայտնել: Աւանց աս յատկութիւններու ճարտարախօս մը չի կրնար իր ունկնդրաց վրայ տպաւորութիւն մ'ընել:

Տրամաբանութեան վրայ:

Տրամաբանութիւնը կամ Լոգիկա՝ Լոգիկա կը սորվեցնէ ուղիղ խորհիլ ու դատաստան ընել. զանազան առարկաներու վրայ խորհած ատեննիս մեր մտացը կ'առաջնորդէ թէ ինք զինքնիս կրթելու ու թէ ուրիշները սորվեցնելու: Տրամաբանութեամբ կարող կ'ըլլանք ամէն բան ըստ պատշաճի որոշել ու բաժանել, եւ ուղիղ դատաստան կտրել ու անխալ հետեւութիւն յառաջ բերել:

Տրամաբանութիւնը նաեւ մեր մտածութիւնները պատշաճ եղանակաւ իրարու հետ կապել ու զանազան յայտնել կը սորվեցնէ: Ամէն տեսակ ուսմանց ու գիտութեանց մէջ ինքն է մեր առաջնորդը, որովհետեւ ճշմարտութիւնը քննելու կանոնները եւ իր գաղափարները կարգաւորելու եւ ըստ պատշաճի հաշորդելու արուեստը՝ ամենուն մէջն ալ միշտ նոյն է:

Աստուածաբանութեան վրայ:

Աստուածաբանութիւնն ան գիտութիւնն է. որն որ զմեզ Աստուծոյ եւ իրմով յայտնուած կրօնին վրայ տեղեակ կ'ընէ: Աս սուրբ գիտութեան ուսումը եկեղեցականաց անհրաժեշտ հարկաւոր է:

Կը բաժնուի 1, Գրական Աստուածաբանութիւն, որն որ կը ճառէ հաւատոյ վարդապետութեանց վրայ, ինչպէս որ սուրբ գրքին մէջ բովանդակուած ու եկեղեցւոյ վարդապետներէն ու սիւնհոգոմներէն մեկնուած են: 2, Բարոյական Աստուածաբանութիւն, որն որ աստուածային բարոյական կանոնաց, առարկանութեանց ու մարութեանց վրայ կը ճառէ: 3, Գաղափարական Աստուածաբանութիւն, որն որ հաւատոյ հիմնական վարդապետութիւններէն՝ աստուածային բաներու վրայ նոր հետեւութիւններ յառաջ կը բերէ:

Աստուածաբանական տեղիք ան աղբիւրներն են, որոնցմէ Աստուածաբանութիւնն իր ցուցումները կ'առնու, որ են Ս. Գիրքը, Աւանդութիւն, Սիւնհոգոմներ, Սրբոց հարց գործքերն ու պատմութեան վկայութիւնը եւ այլն:

Իրաւագիտութեան վրայ:

Իրաւագիտութիւնն օրինաց գիտութեան կամ ծանօթութեան հետ կը զբաղի, որուն գործքն է, ամէն քաղաքական ընկերութեանց արդամներուն իրաւունք ստանալ տալ: Արդարեւ իրաւաբանչիւրոց իրենք տալու հաստատուն կամաց վրայ, կը կայանայ, որուն մէջ կ'իմացուի չէ թէ միայն ինչք, իրաւունք ու պարտք, այլ նաեւ վարձքն ու պատիժը:

Բնական օրէնքն ամէն դրական օրինաց հիմն է. աս օրէնքն ալ երկուք է, կամ Բնական օրէնքն, որն որ առանձնականաց իրաւանց ու պարտոց վրայ կը ճառէ, եւ կամ Կրօնական օրէնքն, որն որ աղգաց իրարու հետ ունեցած իրաւանց ու պարտոց վրայ կը խօսի, իբրեւ բարոյական անձինք համարելով: Առանձնական օրէնքն ալ իրաւագիտութեան մը քաղաքացեաց ունեցած իրաւունքներն ու պարտաւորութիւնները: Որովհետեւ օրէնքն ալ օրէնքն ու յանցանքն համար դրուած օրէնքը, տէրութեան օրինաց գէժ գործուած պլելավլ յանցանքները պատժելու վրայ կը ճառէ:

Իրաւանց ուսումը չէ թէ միայն անոնց հարկաւոր է, ուրնք իրենք զիրենք փաստաբանութեան կամ դատաւորութեան նուիրած են, հապա նաեւ անոնց, որոնք տէրութեան բարձրագոյն պաշտօնի կամ ծառայութեան մէջ մտնելու ետեւէ են. որովհետեւ իրաւունք գիտցողներուն, ուրիշ գիտութիւններն են թէ պարտելով, աւելի աւաւելութիւն կը արուի: Գարձեալ այսպիսի ծանրաշիջու ու մեծապէս հարկաւոր ուսման պարապօղները՝ այնչափ աւելի նախամեծար ըլլալու արժանի կ'ըլլան, որչափ որ, բնական ու դրական գիտութիւն ունեցող անձանց հարկաւորութիւնը կ'աւելնայ:

Բժշկական գիտութեան վրայ:

Բժշկական գիտութիւնը՝ առողջութիւնը պահպանելու ու հիւանդութիւնը բժշկելու միջոցներ կը սորվեցնէ: Աս գի-

տուրիւնը՝ հազարաւոր տարիներով առողջ ու հիւանդ մարմիններու վրայ եղած քննութեանց ու անբաւ փորձերու արդարեւ է, եւ այլապէս հաւասարակշռութիւնը տեղը բերելու համար, տնկոց, հանքերու ու կենդանեաց բնական զօրութիւնները գործածելէն յառաջ եկած արդիւնքն է: Եւ հարկ էր ալ նախ եւ յառաջ Անդամահատութեան կամ Անդամահանութեան, Տնկաբանութեան, Քիմիայի, Բնագիտութեան ճիշդերուն մէջ ընդարձակ գիւտեր ըլլային, որպէս զի աս գիտութիւնն ան բարձրագոյն աստիճանին հասնէր, որուն մէջ հիմա կը գտնուի:

Բժշկական գիտութիւնն ըստ հասարակ բաժանման հինգ հետեւեալ ճիւղերու կը բաժնուի. 1. Բարեգիտութիւն (Physiologie, գործարանաւոր մարմնոց կազմութեան գիտութիւն). 2. Ախտաբանութիւն (Pathologie). 3. Նշանաճառութիւն (հիւանդութեանց, Séméiologie). 4. Առողջութեան կանոնք կամ ուսումնաւորութեան (Hygiène). 5. Դարմանագիտութիւն (Thérapeutique).

Բարեգիտութիւնը մարդկային մարմնոյն կազմութեան ու անոր առանձին մասերուն վրայ կը ծառէ, որոնք անոթաշնչութեամբ (Anatomie) մերձաւորապէս կը զննուին ու կը սահմանուին: Բարեգիտութիւնը կը սորվեցնէ, թէ յորում կը կայանայ կենդանի ու առողջութիւնը, եւ մեր մարմնոյն բոլոր մատակարարութեան (Economie) վրայ մեկնութիւն կու տայ:

Ախտաբանութիւնը հիւանդութեանց վրայ կը ծառէ, որոնց ենթակայ է մարդկային մարմնը, եւ անոնց զանազանիչ նշաններուն, պատճառներուն ու ազդեցութեանց վրայ կը խօսի:

Նշանաբանութիւնը կը սորվեցնէ այլեւայլ հիւանդութեանց նշանները ինչպէս նաեւ առողջութեան նշաններն ու զիյլ ճանչնալ, անոնց վրայ դատաստան ընել, ու օգուտ հանել:

Առողջութեան ուսումնաւորութեան ու զանիկայ պահպանելու միջոցներուն վրայ կը ծառէ:

Դարմանագիտութիւնը կը ծառէ, զեղերը պատրաստելու ու հիւանդութեանց ժամանակ նոյնները գործածելու վրայ: Ասոր տակ կ'երթայ Դեղագործութիւնն (Pharmacie) ու Վիրաբուժութիւնը (Chirurgie):

Բժշկական արուեստը այնչափ ընդարձակ գիտութիւն կամ ծանօթութիւն, այնչափ այլեւայլ ուսում, այնչափ երկայնաժամանակեան փորձ ու այնչափ տաժանալի աշխատութիւն կը պահանջէ, որ անոնց յարգը ոչ ոք կրնայ ըստ բաւականին ճանչնալ ու անոնց վրայ վարմանալ, բայց եթէ անոնք որոնք աս բաներս յաջողութեամբ ի գործ կը դնեն ու անոնցմով մարդկային ազգին բարեբարները կ'ըլան:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԷ ԵՒ ԶՈՒՍՐԺԱՆԻՔ

Սուր յիշողութիւն մը:

Թոսկանայի մեծ դքսութեան գրապետը Մալիապէքի, 1633ին Ֆիորենցայի մէջ ծնաւ: Իր ծնողքն անանկ աղքատ էին՝ որ զկարը բանջարավաճառի մը քով գետեղերուն համար իրենք զիրենք երջանիկ կը համարէին: Տղան հոս առջի անգամ առիթ ունեցաւ ձեռքը զերք առնելու, որ ուրիշ բան չէր՝ բայց եթէ ծախուած բաները փաթտելու ծառայեցնէր: Հին զկերք մը: Թէեւ ինքը դեռ եւ ոչ կարգաւորեալ կարգալ գիտէր բայց զիսէ ի գլուխ նոյնը կարգաց: Երբ դրացի դրամաճառ մը զսօսի տեսաւ՝ զինքը քովն առաւ: Մալիապէքի քիչ աւանանաւ մէջ կարգալ սորվեցաւ, եւ ընթերցասիրութիւնը վրան տիրող արտ մ'եղաւ: Ամէն ձեռքն ինկած գիրքը կը կարդար, եւ չէ թէ միայն անոր իմաստը միտքը կը պահէր՝ այլ նաեւ եթէ որ առանձինն մտադրութեան բան մըն էր, ոճն ալ ծըշդիւ կը յիշէր: Օր մը մարդուն մէկն ասոր յիշողութիւնը փորձելու համար ձեռքը ձեռագիր մը տուաւ, զոր տպել տալու միտք ունէր: Զեռագիրն ետ ընդունելէն քիչ ատեն ետքը նոյն մարդը նորէն Մալիապէքիին գալով անանկ ձեռացուց՝ որ ձեռագիրը կորսնցուցած է, եւ կը հարցնէր իրեն թէ արդեօք մէջը գրուածը կը յիշէ: Մալիապէքի նստեցաւ, եւ առանց բառ

մը դուրս թող տարաւ, առանց եւ ոչ ուղղադրութիւնը փոխելու՝ զիսէ ի գլուխ նորէն գրեց եւ մարդուն ձեռքը տուաւ: Նիւթի մը վրայ բան մը գրել ուղղող ամէն գիտուններն անոր խորհուրդը կը հարցնէին: Երբ որ, օրինակի համար քահանայ մը սրբոյ մը վարքը կ'ուզէր նկարագրել՝ կու գար ասոր հարցնելու թէ ո՞ր եւ ինչ գրքի մէջ ասանկ բան մը կայ: Մալիապէքի չէ թէ միայն գրքերն ու տեղերը կը զրուցէր, այլ նաեւ նոյն գրքերու մէջ ինչպէս գրուած ըլլալն ալ կարգաւ բառ առ բառ բերնուց կը պատմէր:

Ծեր մարդ մը:

Օր մը մերենայի մը վրայ գործած ատենը, մատին մէկը խիստ վերաւորեց: Բայց որովհետեւ շատ զբաղած էր, հապճեպով մատը թղթով մը պատեց եւ գործքը յառաջ տարաւ: Իրիկունը տուն դառնալէն ետքը կնիքը պատմեց թէ ձեռքը խիստ վերաւորած է, եւ նոյն անոր ցուցնելու համար, կապը քակեց: Դեռ հիմայ տեսաւ եւ ճանչցաւ որ կապած մատը ողջ մատն է եղեր:

Ջրոյ հարկատուութիւն:

Երկու փաստաբաններ, ջրհորի մը, Աին կամ Բին ըլլալը կը պաշտպանէին: Ասոնցմէ աւելին բոց ու կրակ ցայտեցնող խօսակցութեամբ մը սկսաւ, եւ սպառնալեաց կերպարանք մ'առաւ: «Հանդարտէ», կ'ըսէր դատաւորը, «Իրը ինձի երեւեկի բան մը չ'երեւար, որովհետեւ ինչիւր քիչ մը ջրոյ վրայ է»:
— «Ինչո՞ւ թիւնք ըրէ», պատասխանեց փաստաբանը նոյն սաստկութեամբ, «Ինչիւր մեծագէտ էական է, ստոյգ է խօսքը ջրհորի մը վրայ է, բայց մեր պաշտպանածները երկուքն ալ գինւոյ վաճառական են»:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՓԵՏՐՈՒՄԻ

Քաղաքական աշխարհքին վիճակը դեռ նոյն է: Փարիզի մէջ աս դժբախտ վիճակը ամէն օր նոր կերպարանքներ կ'առնու: Այսօր Վաղդիայի լրագիրները զօրաց շատնալու բանակին ամբողջանալուն լրերը կու տան, վաղը Նաբոլէոն ծիծաղէրես դիմքը դեռ պանականաց վրայէն խաւարային խորհուրդները ցրուել կ'ուզէ: Բայց թէ Վաղդիա, թէ Սարտենիա, եւ թէ ուրիշ Տէրութեանց մէջ պատերազմի պատրաստութիւնները յառաջ կ'երթան: Վաղդիայի նոր ժողոված բազմաթիւ զօրքը Ալճիէր կը խաւրուին, եւ հոն տեղաց կիրթ զօրքը դադրական նաւահանգիստները կը մտնեն: Վաղդիայի քիչ մը յառաջ հատուած մը հրատարակեց որուն մէջ կը ցուցնէ թէ Վաղդիա ի վիճակի է կէս միլիոն զօրք դուրս պատերազմի խաւրելու: Թէ որ 1857ին աղաա թող տրուելիքները թող չեն տրուիր, եւ 1858 տարին զինուորութեան կոչուելիքներն ամէն ալ կը կոչուին, ան ատեն աս տարի Յունիս 1ին կ'ըլլայ ոտանաւոր զօրք 390,978, հեծեալօր 83,000, թնդանութեամբ զօրք 46,450, կամրջածիք, արհեստաւորք 12,110, սայլորդք 10,120, կայսերական պահապանք 29,942, զանազան գնդեր 49,000, ընդ ամէնը 672,400, Ասոնցմէ 175,000 երկրին ներքին կառավարութեան եւ Ափրիկէի հարկաւոր են, որ վերինէն հանուելու ըլլայ կը մնայ 497,000: Կարծուածին նայելով աս ծանօթութիւնը, Վաղդիայի վիճակը կայսերական դահլիճէն խաւրուած է: Նոյնպէս ծովային զօրութիւնն ալ կ'ամրացուի:

Վաղդիայի վիճակը կը դրեն որ Ա. Գուդա «Աղբաւոր» Յովհաննէս Ա. իշխան, անուամբ Մոլտաւիայի կառավարութիւնը ձեռքն առած է, եւ ազգին տուած հրովարտակին մէջ կը խոստանայ որ Վաղդիայի վիճակը՝ աղաա տութեան, հաւասարութեան եւ եղբայրութեան սկիզբներով պիտի կառավարէ:

Սերէյի մէջ Միլոշ իշխանին ընտրութիւնը Բարձրագոյն դուռը միայն իր անձին համար, եւ ոչ իւր յաջորդական ընդունեցաւ:

ԵՐԻՐԱՊԷ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 5.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ԳՈՆՐԱՏ ԿԱՅՄՐԱՐ

Ը.

Զարմանալի տղան:

Յղան, զոր վէնտէլա տիկինն իր հանդուցեալ հօրն առնուամբը Հենրիկոս անուանեց, շուտով մեծցաւ եւ գեղեցիկ, առողջ, զօրաւոր պատանի մ'եղաւ, իր վառվառն աչքերուն վրայ մաքուր բարեսրտութիւն մը կը ծիծաղէր:

Արդէն ան հասակին մէջ ամէն բան իրեն չնչին կ'երեւար, ժրաշան գործերովն ամէն բան կը սորվէր, ամէն բան գլուխ կը հանէր:

Վէնտէլա տիկինը իմաստուն պարտիզպանի մը պէս՝ որ խիստ տաքի չդիմանալու տունները մեծ հոգացողութեամբ բարեխառն կողմերը կը փոխադրէ, այսպէս ինքն ալ իր սիրելի զաւակն ան ծաղիկ հասակին մէջ շատ անգամ նոյն իսկ կամօք խիստ փորձերէ կ'անցընէր: Շատ անգամ մարմինը նուաճելու աշխատութիւններ առջին կը դնէր, եւ անոր ջղերն աս եղանակաւ ամէն դժնդակաց ենթակայ կ'ընէր. բայց ուրիշ կողմանէ ալ աշխատութիւնները քաղցրացընելու միջոցներն ալ չէր պակսեցընէր: Տղուն հետ աս եղանակաւ վարուիլը, զինքը շրջահայեաց, վերջը մտածող, ամէն բանէն օգուտ քաղող պատանի մ'ըրաւ, այնպէս որ նոյն իսկ հասուն մարդիկ Հենրիկոսին գործոցն ու վարմանը վրայ կը զարմանային: Հենրիկոս ուրիշներուն նմանելու ջանքէն մղեալ, եւ չար օրինակներէն փախչելով, իրեն հաւասարակիցներու հետ հասակաւորի վարմունք կը ցուցընէր, եւ աս եղանակաւ այնպէս ինքզինքը յարգել կու տար որ Հելմոնս դուքսն ու իր զննակիցները, երեսելի գործքի մը ձեռք չզարկած՝ նախապատրաստութեան ատենը տղան ալ կը կանչէին. անոր անխաբելի յառաջատեսութեանը սիրով կը հետեւէին, որովհետեւ աղէկ համոզուած էին որ աս տհաս մարդուն դատաստանացը վրայ կրնային ապահով ըլլալ:

Իշխահայտի Գտեալ տղուն պատմութիւնները վերջապէս Կիզէլա կայսրուհւոյն ականջն հասաւ, եւ որովհետեւ կայսրուհին աս զարմանալի տղան տեսնելու բաղձանք ցուցուց, Հենրիկոս յանկարծ արքունիք փոխադրուեցաւ:

Հենրիկոս արքունիք եկաւ, Կիզէլա զինքը տեսնելով համոզուեցաւ որ ժողովրդեան բերանը պարտած լուրերու մէջ ճշմարիտն ալ կը գտնուի եղեր: Գտելոյն անպարծենկոտ խոհեմութիւնը՝ իր սրտին ազնուականութեանը համար վիշտներէն աւելի աղէկ կը խօսէր, եւ Կիզէլա ապահովապէս կը յուսար որ ատենօք Հենրիկոս գնդոյ մը գլուխն անցնելով օգնութեան կարօտ տկարաց պաշտպան, եւ երջանկութիւն աւրող անձնասիրաց գլուխը զարնող քաջ մէկը կըրնայ ըլլալ: Իմաստուն եւ առաքինի տիկինը համուզուած էր որ տղուն միտքն աւելի կերպաւորելու եւ իր դրած վախճանին հասցնելու համար՝ պէտք էր որ առջին հին բանաստեղծից եւ պատմագրաց գրքերը դնէր, եւ ասով Հենրիկոս նորէն Իշխահայտ դարձած ատեն՝ աս գրոց մէջ իրեն հարկաւոր բաները ցլադ սորված եւ աս ծանօթութիւններով հարստացած էր:

Վէլ Հենրիկոսին վրան այնպիսի զարմանալի բաներ նշմարելի կ'ըլլային, զոր կարճատեսութիւն մը պատահմունք կոչել սովոր է. արդէն մտացը մէջ այնպիսի սերմեր ցանուած էին որոնք երթալով պիտի աճէին եւ անտառներ ձեւացնելով՝ իրենց արմատներով երկիրներ իրարու հետ պիտի միացընէին եւ իրենց հովանւոյն տակն՝ աղբեր պիտի պահէին: Իր մտածելու եւ քննելու արթուն միտքը՝ հին ատենուան այնչափ օգտակար գործքերը՝ նոր ատենուան սովորութեանց փոշուով ծածկող, եւ այնչափ ագարակներու կորուստ սպառնացող մարախի ամպ մը մղող հովն ուստի գալը արդէն իրեն կը ցուցընէր: Հենրիկոս ամէն կարօտելոց առանց հպարտութեան օգնութեան կը հասնէր, որովհետեւ իր ուսումն իրեն առ համուզումը տուած էր որ մարդկային կենաց ասպարիզին մէջ ապրողն մը առջի գործքն աս պիտի ըլլայ, եւ թէ ընկերին օգնողը, նոյն իսկ իր անձին օգնած կ'ըլլայ: Հենրիկոս աս խորհրդոց մէջ ընկղմած ըլլալով, այսպիսի ծառայութեան եւ ոչ մէկ հատն իրեն նախատական կը համարէր, բաւական որ կարող ըլլար

մէկու մը օգնութեան հասնիլ, հոն կը գտնուէր. սըր-տին մէջ ոխ պահել չուներ, որովհետեւ աղնուական սրտի մ'արժանի բան չէր սեպեր:

Վիզլային ընտիր խօսքն «Բարիք ընելն բարիք կը բերէ», եւ Վերպերկային, զոր տղան միայն իբր դայեակ կը ճանչնար, սովորաբար շատ անգամ կըր-կնած առականոր խօսքը «Բարիք ընելն արդարութեան կը մօտեցնէ», երիտասարդն իրեն դործոցը կանոն ըրած էր: Կարօտելոց կամաւ ձեռքը կ'երկնցըներ, եւ հասարակաց բարւոյն համար ամէն բան, նոյն իսկ իր անձը կը զոհէր:

Հենրիկոս՝ ճշմարիտն ու բարին քննելու եւ ի գործ դնելու սիրովը՝ նոյն իսկ մարմնովն ալ ճարպիկ ու զօրաւոր եղաւ. առանց որոց՝ նոյն ապականեալ ժա-մանակը՝ նոյն իսկ զօրաւոր եւ պատերազմաւոր մարդ-կան կամացը ոչ յարգութիւն կը տրուէր եւ ոչ ալ կը հնազանդուէր: Վայրենի ձիու մը վրան աշտանա-կած ատեն, ինքն ու երիվարը՝ հին առասպելաց մէջ յիշուած յուշկապարկին պէս՝ երկուքը մէկ էակ կը կարծուէին: Ինք իբր մարտիկ կրնար իր փորձառու բաղկացը վստահելով որպիսի եւ իցէ հզօրի մը դէմ ելլել. իբր հանձարեղ խաբեբայ թշնամոյ մը դէմ, իբր սուսերամարտ իր ճարպկութեամբն իրմէ շատ աւելի վարժերը գետին կը պառկեցնէր, իբր լողացող՝ կարծես թէ ջրոյն՝ միայն ձկանց տարրը ըլլալը սուտ հանել կ'ուզէր, իսկ իբր պատերազմող ամէն ատեն դափնիներ կը ժողովէր: Ուրիշներուն տուած խոր-հուրդը մինչեւ որ հասուն խորհրդով չէր կշռեր կամ չէր փորձեր ի գործ չէր դնէր: Իրեն դէմ խօ-սողը թէ եւ անիրաւ ըլլար մտիկ կ'ընէր եւ հանգար-տութեամբ անոր քաբէլած անունը կու տար, բայց պնդիսի մէկու մը որ զինքը յանգանութեամբ կը նախատէր եւ իրեն դէմ կ'ելլէր, մարտ կը հրատա-րակէր եւ յաջողութեամբ խնդրոյն վերջ կու տար:

Ըստ ասպետական պատանին ինչ որ կը համարէր որ կարող չէ ընել՝ չէր ծածկեր, բայց իր վրան ըն-դունած գործքի մը համար ալ շատ գործակից չէր ուղեր: Օր մը Հելմոնտ դքսին՝ որ իրեն աս նկատմամբ հարցում կ'ընէր, պատասխանեց. «Առջեւէս դացող բազմութիւնը կրնայ թշնամիս դանել եւ ինծի իմա-ցընել, քովէս դացող բազմութիւնը՝ կրնայ իմ վըս-տահութիւնս վաստակիլ, իսկ ետեւէս եկող բազմու-թիւն մը ճամբաս զօրաց ճամբայ կ'ընեն, եւ իմ օգուտ ընելու կարողութենէս աւելի փեսա կ'ընեն»:

Իր՝ ըստ մասին Հելմոնտ դքսէն, ըստ մասին խոհեմ Վէնտէլայէն, ըստ մասին իբր դայեակ ճանչ-ցած Վերպերկայէն բայց ըստ մեծի մասին Վիզլայէն ընդունած սքանչելի կրթութեան պտուղներովը վատ անձանց պէս ամենեւին ցոյց չէր ըներ, այլ վարպե-տական եղանակաւ մը կը գործադրէր: Հենրիկոս իբր զարմանալի տղայ մը ամէն կողմ անուն հանեց:

Վիզլայ տիկինն որ մայրական բարեհաճութեամբ աս Էկիսհայմի Գտեալն երբեմն հեռուէն երբեմն մօտէն կը դիտէր, երբոր համոզուեցաւ թէ տղան

յաջողակութենէ յաջողակութիւն կ'ընթանայ եւ միշտ ի կատարելութիւն կը դիմէ, եւ թէ պատերազ-մի եւ թէ յաղթութեան մէջ իր նախանձոտները գերազանցելով իր ետեւը կը թողու, զինքն իր անձ-նական եւ աղնուական պահապանաց կարգին մէջ խո-թեց, եւ իրեն քանի մը գործքեր յանձնեց որոնք միայն տարեւոր մարդու մը գործքեր էին: Հիմայ Հենրիկոս ալ փառաց ճամբու մէջ մտած էր, եւ Ռո-պերթին ընկերութեամբ տնէն կայսերական պալատը քաշուած ատենն ամէնքն ալ կը սգային: Վէնտէլայ, Հելմոնտ դուքսը եւ Վերպերկայ զինքը գրկելով ու-րախութեան եւ ցաւոց արցունք կը թափէին, իր բախտը մտածած ատեննին կ'ուրախանային, բայց իրենցմէ բաժնուիլն ալ իրենց մեծ ցաւ էր. իրենց մխիթարութիւնը միայն ան էր որ Վիզլային ասպե-տական թիկնապահը երազընթաց ձիով իրենց շատ անգամ այցելութեան պիտի ելլէր, եւ իրենց խնա-մոտ հոգն ու սէրը պիտի չմոռնար:

Հենրիկոս՝ դքսոյն, դքսուհւոյն եւ իր սիրելի դայեկին ձեռքը պագաւ, բայց իր սրտոտութիւնը զարմանալի եղանակաւ մը լքանելու կը սկսէր: Վերպերկային կարմիր ներկած աչուքները կը տես-նէր, եւ անով՝ անոր սրտէն անցած ցաւն ու տրե-րութիւնը իբրեւ պատուհաններէ հոգւոյն նայելով կը նշմարէր. աս տեսնելով նորէն անոր կրծոցը վրան ինկաւ՝ ուր իբր ստեղծեց մանուկ շատ անգամ հանդ-չած էր, եւ բարձրաձայն կու լար: Անոր համբոյրն ու օրհնութիւնը սրտին մէջ իբր մայրական համբոյր ու օրհնութիւն կը դգար:

Վերպերկային չէ թէ վիճակը զոր ոչ որ դի-տէր, չէ թէ իր դժբաղդութիւնը զոր նոյն իսկ ինք մոռցած էր, այլ կ'երեւար որ մաքուր միտքն ու սըր-տին բարութիւնը զինքը Վէնտէլային բարեկամ եւ բոլոր Էկիսհայմի բնակչացը սիրելի եւ պատուական ըրած էին: Ըստ մասին աս միմամբ եւ ըստ մասին ալ համարելով որ իր ամուսինը վախճանած ըլլայ՝ Վերպերկայ Էկիսհայմ մնաց. ինք իր որդին Ռոպերթին յանձնեց որ հիմայ զօրաւոր մարդ մ'եղած էր եւ զինքն ամէն եղանակաւ երգուընցուց որ իր որդւոյն վրան իրեն կարելի եղածին չափ ստեղծ լուր բերէ:

Էկիսհայմին բնակիչները՝ Հենրիկոսին համար ամէն օր աղօթած ատեննին՝ Ֆիխթէնշթայն՝ պալատին մէջ Հենրիկոսին նկատմամբ ան էր, ինչ որ Հելմոնտ Էկիսհայմի մէջ էր. որովհետեւ աս քաջ մարդը Նա-խախնամութեան գործոցը ընթացակից ըլլալու կը ջանար, որ զինքը աս տղան աղատելու կոչած էր: Արդէն Ֆիխթէնշթայն լսելով որ Հելմոնտ ու Վէն-տէլայ աս տղան սիրով ընդունեն եւ խիստ ուրախա-ցած էր, եւ ետքէն աս զարմանալի տղուն պատմու-թիւնները լսելով սիրտը կը ծիծաղէր, եւ երբոր ան ալ լսեց որ Վիզլայ կայսրուհին իրեն մայրական սէր կը ցուցնէ եւ անոր ասպետութեան ու դիտու-թեան մէջ ծաղկելուն փոյթ կը տանի, աս գործքիս մէջ Նախախնամութեան մատը կը տեսնէր. բայց աս

ասպետական պատանւոյն հիմայ՝ կայսերական թիկնապահաց մէջ մտնելը տեսնելով, իբր Մէնգոր մ'անոր մերձեցաւ, որովհետեւ աղէկ գիտէր որ արքունեաց յատակը հոգւոյն առողջութեանը աւելի փնտսակար է քան թէ անտառի մը խոնաւ գետինը մարմնոյն:

Հենրիկոս մինչեւ հիմայ թէ եւ Կերպերկայէն զատ ուրիշի մը համակրութիւն չէր ստացած, բայց յանկարծ Ֆիլիթէնշթայնին հետ անանկ կապուեցաւ որ նոյն իսկ ինք կը զարմանար եւ առանց անոր խորհուրդն հարցնելու բան չէր գործեր եւ բանի մը ձեռք չէր զարներ:

Հենրիկոսին արքունեաց մէջ գտնուելու սկսելէն քանի մ'ամիս անցնելէն ետքը Ռոպերթ օր մը դէպ ի Եկիսայմ վազեց, հոն ամէնքն ալ Ռոպերթին բոլորաթիւր ժողովեցան եւ բան մը լսելու կը բաղձային: Ռոպերթ պատմելու շատ բան ունէր բայց ղուստի սկսելէն եւ ղուր դադրելէն չէր գիտեր. եւ երբոր իրեն բիւր հարցումներ ընողները տեսնելով որ աս եղանակաւ բան մը լսելիք չունին՝ լռեցին, Ռոպերթ ամէն բան պատմեց թէ ինչպէս Հենրիկոս արքունեաց մէջ կը սիրուի, 'եւ թէ օր քան զօր Կիզլա կայսրուհւոյն հաճելի կ'ըլլայ: "Իրիկուն եղած ատեն", կ'ըսէր պատմողը "Երբ պալատան ջահերը կը վառուին, Հենրիկոս աղնուական ծառաներէն մէկուն ձեռքը կանչուելով, թեւին տակը գիրք մ'առած Կիզլային խուցը կ'երթայ, եւ որովհետեւ աղէկ ու կարգաւորեալ կը կարդայ, կայսրուհին իր գտները հետ բանած ատենը, որպէս զի ժամանակը կարճեցընէ, հրաման կու տայ իրեն որ բարձր ձայնիւ կարդայ: Տիկինն անոր աղէկ առողջանութեան եւ հարցուած ատեն տուած կարգաւորեալ պատասխաններուն ու մեկնութեանցը վրայ շատ կը հաճի. վերջապէս արքունեաց մէջ միայն անոր վրան կը խօսուի. եւ ուր որ գովեստի խօսք մը կը խօսուի կրնայ մարդ ապահով ըլլալ որ խօսքն Եկիսայմի Գտեալին վրան է: Ազնէս ալ Հենրիկոսին վրայ մեծ սէր կը ցուցընէ, երկուքն ալ իրար փոփոխ կը յարգեն եւ կը սիրեն: Կայսրուհին աս բանս հաշտ աչօք կը տեսնէ, եւ առ հասարակ արքունեաց մէջ արքունականաց իրարու ահանջէն վար խօսածներն ալ աս է եւ ամէնքը կը համարին թէ օր մը Հենրիկոս կայսեր փեսան պիտի ըլլայ":

Թ. Վիթթեքիւտ:

Սովորաբար Ռոպերթին Եկիսայմ երթալու համար բռնած ուղիղ ճամբուն վրան տեղ մը կար ուր հարկ էր որ ճախնային տեղէ մ'անցնէր, որուն մէջ միանգամայն վտանգաւոր կողմեր ալ պակաս չէին: Միայն ցորեկ ատեն՝ երբ ամէն բան պայծառ կը տեսնուէր, երբ որ կողմը ձախէն որ կողմը աջէն զարնուելէն կը գիացուէր, հնարաւոր կ'ըլլար աս ամայի տեղերէն անցնիլ, իսկ գիշեր ատեն միայն մուրեկով նոյն կողմերն ինկողները կամ փախտականներն անցընելու կը ստիպուէին: Շատերն արդէն աս ճախճա-

խուտ տեղերն, իրենց անմոռութիւնը կամ յանդերձութիւնն ըսեմ՝ կեանքերին կորսնցընելով ճանչցան: Այլ թէքինտ անուամբ բարեպաշտ անձ մը այսչափ անթիւ դժբախտութիւնները տեսնելով, եւ կարօտելոց օգնութեան հասնիլ բաղձալով, հոն բլրան մը տակ հիւղ մը շինեց: Աս բլուրը ճախնոյն մօտերը կը վերջանար: Այլ թէքինտ գիշերները պահպանութիւն կ'ընէր, եւ մթնցածին պէս դուրսը լոյս մը կը վառէր որ մուրեկները նոյն լոյսը տեսնելով իմանան թէ մօտ տեղ մ'իրենց փրկութեան յոյս կայ:

Մերձեցած գիշերը մարելու մօտ եղած օրուան լուսոյն վերջի ճառագայթները ծածկած ատեն, աս փրկութեան լոյսն իր ճառագայթները մինչեւ ճախնին մէկալ կողմը կը հասցնէր: Ռոպերթ Ֆրայտանք բլուրոյն անտառներուն մէջէն դուրս ելլելով, եւ աս լոյսը տեսնելով միտքը դրաւ որ ինք իրեն սիրտ ընելով աս ճախնին մէջէն ձիավարէ: Ռոպերթ արդէն ուրիշ անգամ աս տեղէն անցնելով Եկիսայմ գացած էր: Քաջութեամբ եւ միանգամայն զգուշութեամբ մը մէջ մտաւ, իր խորհուրդները ձիուն ամէն մէկ քայլ առնելով՝ սխալ կողմ մը կոխելու եւ սուղանելու պարագաներով զբաղած էին: Իր կենացը համար մեծ հոգ կը տանէր, գլխաւորաբար որպէս զի Հենրիկոսին եւ Կերպերկային կարելի օգնութիւնն ընէ. որովհետեւ կը մտածէր որ ատեն մը պիտի զարնէ ան ժամն որուն մէջ ինքն ալ անոնցմէ սպասելու յոյս մը պիտի ունենայ: Երբ գիշերանց ձիավարելու ատեն՝ այսպիսի խորհուրդներ Ռոպերթին զգածմունքը կը դրաւէին, երբոր անցեալն իր գեղեցիկ եւ սգալի պատկերներով իր աչաց առջին կու գար, իսկզբան այսպիսի վտանգաւոր տեղէն անցած ատեն մեծ մտադրութիւն կ'ընէր, բայց վերջէն աս խորհուրդներու զբաղելով, ասոնք իր ուշադրութիւնը կը նուազընէին: Հոխֆուրդ կոմսն աչաց առջին կու գար, որ այնպէս զարմանալի եղանակաւ մ'աներեւոյթ եղած էր, եւ որուն վրան՝ կորուսեալ Հենրիկոսը փնտնելու ելլելէն եւ անտառաց մէջ թափառելու սկսելէն ետքն ամենեւին լուր մ'առած չունէր. "Ո՛ւր կրնայ եղած ըլլալ", կ'ըսէր ինք իրեն "ան քաջ եւ աղնուական ասպետը. եւ աչքը վեր վերցուցած դէպ ի լուսին կը նայէր՝ որուն արծաթի ճառագայթները ճախնին վրայէն կը ցոլանային, եւ աս դրից մէջ աչքէն քանի մը կաթիլ երեսներէն վար կը վազէին, եւ անցելոյն յիշատակներն անգամներն կը գողացընէին: Այսպէս արթնութեան երազով մը լուսնոյ լուսոյ մէջ ձիավարելով, եւ անցեալը մտածած ատենը ներկայ վտանգը մոռնալով, ինք զինքը ձիուն ձեռքն յանձնած էր որ թէ հեծեալն ու թէ զինքը նոյն տեղէն անցընէ. բայց յանկարծ սարսափէ յառաջ եկած "Օգնեցէք, փրկեցէք", աղաղակաւ մը, մինչեւ ձիուն թամբը ճախնի մէջ սուղաւ:

"Աստուծոյ (բնական) թուիր բռնէ հաստատուն կեցիք, գոչեց ձայն մը մթան մէջ եւ հեռուէն: Ռոպերթ մարդու մը մօտաւորութենէն քա-

ջալերուելով, առանց որոյ ճախնին մէջ անհետ պիտի կորնչէր, նորէն կրցածին չափ պոռաց «Ո՛չ ձախ կըրնամ շարժիլ եւ ո՛չ ալ աջ, ձիովս մէկտեղ ճախնի մէջ միտուած եմ. ժամանակը չանցած օգնեցէք, փրկեցէք»:

«Մինչեւ որ գամ հանդարտ կեցիր մի՛ շարժիր»:

Արագոտն մարդ մը, ձեռքը գոց կանթեղով Վիթթէքինտին անակին բլրէն վար կ'աճապարէր, եւ շատ անգամ կը կրկնէր. «Հանդարտ կեցիր Ռո՛պէրթ Գրայտանք, հիմայ կը հասնիմ»:

Ռոպէրթ, մարդուն ըսածն ըրաւ եւ ձիուն վրան նստած անշարժ կը սպասէր, ձին ալ կարծես թէ օգնութեան ձայնը լսած եւ հասկցած ըլլալով անշարժ կը կենար. միայն կրցածին չափ դուրսը ջրէն դուրս կը հանէր: Գիշեր ատեն, զիս ձայնէս ճանչցողն ո՛վ կրնայ ըլլալ, կը մտածէր Ռոպէրթ, ինք աս առեղծուածը դեռ չլուծած՝ աճապարող մարդն եկաւ հասաւ, կանթեղը գետինը դնելով, ի սկզբան Ռոպէրթը ձիուն վրայէն վար առնելով ճախնէն դուրս հանեց ետքը ձին ալ կրցաւ աղատել:

Անծանօթը՝ հեծեալն ու երիվարը հաստատուն երկրի վրան բերելէն եւ զարհուրելի մահուանէ աղատելէն ետքը, կանթեղը Ռոպէրթին երեսը մօտեցուց եւ ուրախութենէ տատանեալ ձայնով մը գոչեց, «Այ՛ դուն ես, փոխուած . . . չէ. փոխուած ալ չես. դուն ես»:

«Ո՛վ պիտ'որ ըլլամ», հարցուց Ռոպէրթ «Թէ որ ան եմ զոր դուն կը կարծես»: Բայց Ռոպէրթ հազիւ թէ աս խօսքերը զուցեց, զինքը փրկողին հեղուկ ձայնը յանկարծ իր վրան յիշատակներ եւ զգածմունքներ վարժեց. զարմացմանէն եւ ապշուածէն կը դողար, եւ կը տարակուսէր ալ որ Երկինք այնչափ շնորհաց վրան իրեն ամա ալ կ'աւելցնէր: Յանկարծ իր դիմացը կեցողին ձեռքէն կանթեղն յափշտակեց եւ անոր երեսը մօտեցնելով, հիմայ ալ իրօք զՀոսֆուրդ դուքսը ճանչցաւ եւ «Հայր, հայր իմ», գոչելով անոր կրծոցը վրան ինկաւ: Քիչ մ'ատեն աս դրից մէջ կենալով, վերջապէս գլուխը վերցուց եւ դքսին՝ որ իրենները մեռած կը համարէր, յայտնեց որ ողջ եւ աղէկ վիճակի մէջ են:

Հոբբոլտոս այսպիսի անյուսալի երջանկութեան առաւելութենէ կէս մը գինովցած ըլլալով, ալ ուրիշ հարցում չըրաւ. ետքը նորէն իրար գրկելով սկսան բլրէն վեր ելլել: Հոս Վիթթէքինտ ծերունին ասոնց կը սպասէր, եղած դէպքին վրան ուրախացած իր արծաթի պէս սպիտակ եւ նահապետական մօրուքը ձեռքն առած կը շոյէր, եւ անոնց հասնելուն կը փափաքէր:

Նոքր Ռոպէրթ յոգնած ձին քաշելով մէկալէն յառաջ տնակն հասաւ, Վիթթէքինտ զինքը լուսնոյ լուսոյն դարձնելով, զարմացմամբ գոչեց. «Դուն ո՛վ ես, որ քեզմով մուկնի մը բերանը բացուեցաւ, եւ կենդանի մեռեալ մը նորէն կենաց գառնալով, մարդու կարգ անցաւ: Հոսֆուրդ քու ձայնդ լսելով,

օտարական, վեր ցաթկեց եւ սեմոց վրայէն թաւալելով վար վաղեց. ուր որ ուրիշ անգամ՝ ճախնին վրայէն դէպ ի հոս մէկու մը մօտենալը տեսած ատեն խուցը կը քաշուէր եւ կը պահուէր: Ես աս մուկն մարդատեացն Աստուծմէ վրաս խաւրուած խաշ մը կը համարէի եւ կը պահէի. եւ կարծիքս ան էր որ՝ որովհետեւ առողջանալն անկարելի էր, շուտով բանը պիտի բուսնէր: Վարելի բան էր որ գերեզման յուղարկուելու մուկնն ու անշարժական զանգուած մը վտանգի մէջ եղող անձի մը վաղէ, օգնէ. ուրախանայ, ծիծաղի եւ լայ», Աս խօսքերն ըսելով բարեպաշտ ծերունին զգուշ գրկեց, որ դեռ իր երազներուն մէջն էր, եւ մինչեւ որ խելքը գլուխն եկաւ, մինչեւ որ համոզուեցաւ որ աս վայրկեանն ալ պիտի տեսնէ եղեր, քանի մը վայրկեան անցաւ: «Ուրախութեան արտասուք են», գոչեց Վեբբոլտոս՝ ծերոյն համբուրին նոյն եղանակաւ պատասխանելով, «Լացքս ուրախութեան լացք է: Ո՛հ. կը կարծէի որ Աստուծմէ եւ աշխարհէ լքեալ թողեալ եղած ըլլամ. մէյ մ'ալ . . . մտածէ մէյ մը ինծի համար մահուամբ զոհ եղող աղնուականի մը որդին տեսայ: Աս գիւտին ուրախութիւնն աւելցնող պատճառին մէկն ալ ան է, որ նոյն ինծի համար մեռնող աղնուականին տղան կը պատմէ թէ ամուսինս ու զաւակս դեռ ողջ են եղեր: Այ՛ կենդանի են եղեր անոնք որոնց համար անպատմելի սգոյ մէջ, եւ աս վիճակիս հասած էի, որով մազերս ժամանակէն յառաջ ձերմկցան, եւ ուրախութեան զգածմունքներս պաղ սառուցէ ընդարմանալուն նման կրծոցս մէջ՝ մարած ու մեռած էին: Հիմայ ուրախ եմ, հիմայ ուրեմն, երջանկութեան զաւակ, Հոսֆուրդ Ռոպէրթին դառնալով որ քաջ պատերազմողի մը գրիւք կանգուն անոր առջին կեցած էր, ըսաւ՝ «Ըսէ տեսնենք իմիններս ո՞ր են, ո՞ր կ'ապրին»:

— Ախէնի մօտերն ու մէջը:

— Ո՛հ Երկինք, ինչ անմոռութիւն: Դճուս. պէտք են ելլել դճուս, անտառաց մէջ:

Ռոպէրթ գլուխը ցնցեց, դքսոյն ձեռքը բռնելով, զանի ընտանեալը շարժելով ըսաւ. «Հայր՝ Աստուծոյ զձեզ թողուցած չէ, եւ զարմանալի եղանակաւ մը մեղի ճամբայ բացած է»:

— Ինչպէս. խօսածներդ չեմ հասկընար, չեմ կրնար ըմբռնել, միայն մոլթ կամ մտացածին խորհուրդներ կու գան միտքս, պատմէ, պատմէ, եւ աս առեղծուածը լուծէ:

«Ներսը, ներսը տնակին մէջ, ես քու յանկարծ մարդկան կարգն անցնելու պատճառը մանրամասն պիտի տեղեկանամ, ուրեմն մտէք, հոն կանթեղիս լուսոյն առջին իրարու երեսը տեսնենք»: Վիթթէքինտ աս խօսքերն ըսելով երկուքն ալ ներս խոթեց, ետքը ճախնային ջրերէն թրջող անասունն ալ գոց տեղ մը տարաւ, եւ տնակը մտած ատենն եղած դէպքին վրան արտաքոյ կարգի ուրախացած ըլլալով երիտասարդի մը պէս զուարթ էր, եւ զգուշ

Ռոպերթին համար զդեստ մ'ու ըմպելիք պատրաստելու զբաղմանց մէջ գտաւ:

Մինչև որ աս երկու հարցախնդիրներուն խօսելու կարգն եկաւ նէ շատ ատեն անցաւ. Վիթթէքինտ կը բաղձար քանի մը բաներ գիտնալ, որոնք դքսոյն վիճակին վրան իրեն լոյս մը կ'ընային տալ՝ Ռոպերթ ամէն բանին պատասխանները տուաւ եւ նախ եւ յառաջ Վերպերկային եւ Հենրիկոս զարմանալի տղուն վիճակն ստորագրեց, ետքն ալ աւելցուց «Հայր Հոսֆուրդ ուստի ճանչցար իմ ձայնս»:

«Մն զարհուրելի վայրկենէն ի վեր, երբ անտառի մէջ քու վերջին «Օֆէցէ», «Էֆէցէ», աղաղակաւ սրտիս հատորին՝ զաւկիս կորստեանը կամ գողցուելուն վրան համոզեցայ, նոյն խօսքերը միշտ ականջս կը հնչէին: Իմ աս պատճառէն ունեցած անզգայութեանս ու ապշութեանս մէջ ստէպ աս օֆէցէ, «Էֆէցէ» բառերը կը կրկնէի. որովհետեւ ինծի կ'երեւար որ աս խօսքերով զամենքն օգնական կըրնայի ունենալ: Ծառերն, խոռոչներն, աւերակներն աս իմ խօսքերս որչափ անգամ լսած են, եւ իմ ասանկ պոռալուս երբ արձագանգն ականջս կը հասնէր, կը դողդղայի եւ խելացնորի մը պէս մտիկ կ'ընէի: Արդ՝ երբոր հիմակ ալ քու մի եւ նոյն աղաղակաւ օֆէցէ, «Էֆէցէ» պոռալուդ բառերը լսեցի, վրաս զօրութիւն մ'եկաւ, աճապարեցի. ինծի անանկ կուգար որ մէկն աչքերէս վարագոյր մը եւ ոտիցս տակէն՝ փուշ մը կը հանէր. նոյն ատենն իմ վազելուս կամ իմ վրաս եղած դրդման պատճառն ան էր որ կանչողը դուն պիտի ըլլաս, այլ միայն մէկ անընդդէմանալի բռնութենէ մը հոն կը մղուէի, եւ երբոր կանթեղն երեսդ բռնելով զքեզ ճանչցայ, ան ատեն խելքս գլուխս եկաւ: Քու գրկախառնութիւնդ, իմիններուս ապրելուն վրայ տուած ապահովութիւնդ, իմ կրծոցս մէջ զիս հիւսնող հուրը մարեց, եւ նոյնը հաճոյարար ջերմութեան մը բարեխառնեց եւ իմ բանականութիւնս ինծի ետ դարձուց: Զարմանալի եւ երկայնժամանակեայ մարելէն արթնացայ, եւ դուն սիրելի որդեակ, քու երեւնալովդ եւ քու ընթերցող իմ մնացս վերջն օճեցիր ու բժշկեցիր»:

Լէոբոլտոս անցեալ ժամանակաց մութ յիշատակներու մէջ մտնելով, որոնք իր սիրտը նիզակի պէս կը վերաւորէին, աթոռին վրան ինչաւ երեսը ձեռքներովը ծածկեց եւ քիչ մ'ատեն ասանկ լուրթեամբ կենալէն ետքը, միտքը նորէն ժողովելով գոչեց. «Ո՛հ. Ռոպերթ. մեր մէկզմէկէ բաժնուելէն ետքը գիտես, ինչեր զլուսս եկաւ»:

Լէոբոլտոս պատմեց թէ ինչպէս նոյն ատեն լրանց վրայ Գասէլարդին գնդոյն հանդիպեցաւ, եւ անոնց հետ մէկտեղ վառեալ ջահերով բոլոր գիշերը վայրապար զՀենրիկոսը փնտռեցին. թէ ինչպէս իր քաջալերութիւնը կորսնցընելով, յուսահատութիւնը վրան տիրելով՝ զանազան անպիտան խորհուրդներէն Մարիէնաին զանգակներով արթնցաւ: «Ես ինքիւրեմս», կ'ըսէր Լէոբոլտոս իր ուշադիր ուն-

կընդրին. «տանուհինգ օր լեռները բոլոր պարտեցայ. բայց կորսուած տղան դռնելու համար ըրած բոլոր ջանքս Գասէլարդին մարդիկներուն հետ փնտռելուս պէս անպտուղ մնաց: Ուրիշ անգամ նորէն Գասէլարդին ուրիշ մէկ գնդոյն հանդիպեցայ, բայց ասոնք առջիններուն պէս՝ որոնք պղտիկ Հենրիկոսը փնտռելու օգնած էին, անոնց պէս մարդասէր չէին. անոնց հետ կուռոյ բռնուեցայ, որուն վերջն ան եղաւ որ իրենք իզմէ աւելի զօրաւոր ըլլալուն համար սնոնց մատուցեցայ, եւ զիս շղթայի զարկին: Աս մարդիկները զիս առին Ալպեան լեռանց մէջ ժայռերով պատած տեղ մը տարին. հոն Գասէլարդի զիս մարդասիրութեամբ ընդունեցաւ. եւ իբր երկրորդ հրամանատու իր ծառայութեան առնելու առաջարկութիւնն ըրաւ. բայց ես աս առաջարկուածը մերժեցի. եւ երբոր իմ մերժելուս վրայ մեծապէս զարմանալով պատճառն հարցուց, համարձակ զրուցեցի, որ իմ վրաս անիրաւբար դրուած աքսորքին արժանի եղած կ'ըլլամ թէ որ աւաղակաց հետ ընկերութիւն ընեմ: Գասէլարդին մարդիկները կը համարէին թէ աս պատասխանովս իմ բանս բուսաւ, եւ նոյնը իրենց կերպարանքէն կ'իմանայի, բայց աւաղակաց իշխանը ծիծաղեցաւ, իբր թէ ես զինքը նախատելու կարողութիւն չունենամ. ետքն ինծի հետ կերակուր ուտելէն վերջն ըսաւ, որ ինծի աղատութիւն կու տայ, ուղեմ՝ նէ իրեն մասնակից ըլլամ, իսկ թէ որ չեմ ուղեր աղատ մնամ. բայց ի վերայ այս ամենայնի զիս բոլորովին աղատ թողուլ չուղեց, եւ այնպէս հրաման տուած էր որ փախչելու փորձ մ'ըլլածիս պէս մահն անհրաժեշտ վրաս պիտի հասնէր: Այսչափ բազմաթիւ գնդոյ մը դիմացն իմ զօրութիւնս ինծի նեցուկ չէր կրնար ըլլալ. նոյնպէս համոզուած էի որ խաբէութիւն մ'ընելով աղատին ալ կարելի չէր. որովհետեւ աւաղակները նոյն կողմերուն աղէկ տեղեակ էին եւ զիս դիւրաւ կրնային բռնել: Անոր համար խիստ հարկաւորութիւնը տեսնալով մնացի, Գասէլարդին հետ մտերմաբար կ'ուտէի, կը խմէի. եւ անոր ամէն շարժմանց մէջ նոյն խիճով վրան միատեղ կ'երթայի: Գեւ հիմակ ալ հոն տեսածներս միտքս եկած ատենն ոսկերացս վրայ սարսուռ կու գայ. ամէն կողմանէ արիւն կը վազէր: Գեղերու, վանքերու, նաւերու այրիլը կը տեսնէի, վերաւորաց հեծելն ու հոգեվարաց հեւալը գիշեր ցորեկ ականջս կը հասնէին եւ տաք արիւնս երակացս մէջ կը սառէր: «Հզօրաց եւ կայսեր մ'իրաւունքը ի գործ կը դնենք», կ'ըսէր Գասէլարդի ծիծաղելով ամէն անգամ որ աս բաներուս վրան իրեն աղքատարութիւններ կ'ընէի. աս բարկացոտ եւ արիւնոտ մարդն իմ ըսածներս բնաւ գէշ մտօք չէր առնէր. եւ անգամ մ'երբոր շարժմանով հիւանդ էի իմ քովս հիւանդ նայողի մը պէս կը սպասէր եւ ինծի հետ շատ քաղցրութեամբ կը վարուէր»:

Պէտք է շարունակուի:

ԾԱՊԵՐ ՄՇԵԿՈՐԹԻՆ

Բ. ԱՐՄԱՆԻ ԺԱՂԻՆՆԵՐ

Գիշերազուարթ (Mirabilis, Կէճէ «էֆ»):

Աս ծաղիկը յատկացնողը իր 5 մասնեայ բաժանի եւ երկայն ու ձագարածեւ ծաղկի պտակն է: Հասարակ Գ. (M. Jalappa). ասի հանգուցաւոր արմատ ունի, տունկը 1—3 ոտնաչափ բարձր է. ծիւղերն ալ նոյնպէս հանգուցներ ունին. տերեւները սրտաձեւ են. ծաղիկները աղւոր կարմիր, կամ դեղին, եւ կամ երկուքէն խառնուող, կամ ձերմակ կարմիր խառնուող ձագարածեւ են: Աս ծաղիկները իրիկուան դէմ կը բացուին, եւ նուազ ու հաճողական հոտ մ'ունին. Յուլիոսն մինչեւ Սեպտեմբեր կը ծաղկին: Սերմէն ալ յառաջ կու գայ, արմատներն ալ կը մնան. որոնք ցրտերը չկոխած պէտք է գետնէն 3—4 մասնաչափ վերէն ծիւղերը կտրելով, հողէն դուրս հանել, եւ գետնի վրայ տնկելով պէս զգուշութեամբ պահել, եւ գարնան երբոր ցրտէն ալ վախ չըլլար նորէն տնկել: 2 տարուան արմատէն յառաջ եկած տունկերը թէ կանուխ եւ թէ աւելի գեղեցիկ կը ծաղկին: Որովհետեւ ասոնց սերմերը դիւրաւ կը թափին պէտք է մտադիր ըլլալ եւ հասածին պէս ժողովել:

Լըրկայնածաղիկ Գ. (M. longiflora). ասոր ծիւղերը աւելի պոսկած կ'ըլլան, տերեւներն առջինն պէս սրտաձեւ կամ աւելի նիզակաձեւ են, անկոյն ամէն կողմը աւղամալ (բէյ) ունի. եւ ժողով ժողով ձերմակ 2—3 մասնաչափ երկայն խողովակով ծաղիկներ կը բանայ, որոնք իրիկուան դէմ նարնջի ծաղիկներուն պէս անուշ կը հոտին:

ԱՍՏԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ

Գիտաւորաց վրայ համաձայն տեսութիւն մը:

Թէ որ մէկը մեզմէ մարդկութեան զարհուրելի թշնամին ու ըլլալը գիտնալ ուզէր, կրնայինք առանց մտածելու պատասխանել թէ աւելորդապաշտօնի կամ նախապաշտօնի է: Եւ ուր որ պատմութիւն գիտէ եւ ի սկզբանէ մինչեւ հիմայ աս հրէշին յառաջ բերածներուն տեղեակ է, մեզի իրաւունք տալու չի գտնուիր:

Բայց որովհետեւ որչափ կ'երեւայ, աշխարհքս առանց աւելորդապաշտութեան չի կրնար ըլլալ, անոր համար պէտք է զարմանալ թէ որ ի մասնաւորի գիտաւորներն ալ այսպիսի երկիւղի եւ երեւակայութեան պատճառ տուած են: Կարծես թէ աս նիւթի մէջ լուսաւորեալ անձինք ալ, երբեմն հասարակ մարդկան հետ ձեռք ձեռքի տուած են: Վերջինները երկնից հրէշին խաբարներ (ինչպէս որ հին ատենները կը կոչէին) տեսնելով կը կարծեն որ անոր վրայ պատերազմի պատրաստութիւններ, ժանտամահ կամ ուրիշ գիտական բաներ կը տեսնեն: Բայց ասոր վրան երկայն ընել չենք ուզեր, որովհետեւ ուրիշ տեղ աս նիւթոյն վրայ բաւական խօսուած է:

1858ին վերջերը երեւցած գիտաւորին վրան, անոնք որոնք որ կը համարէին թէ գիտաւորներն ուրիշ բան չեն բաց ել թէ եղեկորական կայծեր, գլուխներ վերցնելով կ'ըսէին թէ՝ «Ինչպէս է որ այսպիսի խիստ տաք օդերէն

ետքը, ինչպէս էին անցեալ տարուան օդերը, օդին եղեկարականութիւնն արտաքայ կարգի եղած է եւ ժողովրդով աշնան գիտաւորի մը կերպարանօք բռնկած է»: Եւ աս կարծիքն ամենուն հաւատացնելու համար, աստեղագիտութեան տարեգիրները մեր առջեւ կը դնէին, որոնց մէջ կը գտնուէր թէ գիտաւորները նոյն իսկ գիտակով տեսնուողներն ամէն ատեն երեւնալէն ետքը՝ միշտ խիստ տաք ամառներ եկած են եւ ասոնք Յունիոսն մինչեւ Գեկտեմբեր երեւցած են, եւ գլխաւորաբար Սեպտեմբերի Հոկտեմբերի եւ Նոյեմբերի մէջ: Ուրեմն թէ որ աս տեսութիւնը՝ 1811, 1819, 1822, 1835 եւ 1843ին երեւցած գիտաւորներէն տիրած է նէ, որոնք միշտ տաք ամառներ եւ չոր տարիներ բերած են, աս անկատար աստեղագիտները յառաջադրութիւնը տալիս վրայ ըրած կ'ըլլան ըսելով թէ, գիտաւորները ջերմութեան հետեւութիւններն են. ուր որ աստեղագիտաց հաշիւներուն նայելով, նոյն տաք ատենները, նոյնները մեզմէ այնչափ յոնքաւ հեռու էին որ երկրի վրայ ազդեցութիւն մ'ընեն ինչ անկարելի բան էր:

Մենք ոչ մէկ եւ ոչ ալ մէկալ կողմը կը բռնենք, այլ միայն գիտելու արժանի բաները կը պատմենք եւ խորհրդածութիւն ընենք ալ՝ բաղձապոկներուն կը լծուենք:

Գիտաւոր անունը ճշգիւ առեալ միայն ան աստեղաց անունն է, որոնք պոչ մ'ունին, բայց նոր աստեղագիտներն աս անունն ան ամէն աստեղաց կու տան որոնք երկնից վրայ կը թափառին եւ անորոշ ատեն մը կ'երեւան, եւ աճեցող ու նուազող լուսով մ'որոշ ճամբայ մը կ'ընեն, բայց քիչ ատենուան առ առաւելն վեց ամսուան մէջ նորէն աներեւոյթ կ'ըլլան: Ընդարձակ մտօք տալով գիտաւորներէն գտնէ հատ հատ երկնից վրան երեւցողներն պոչ ունին, բայց ամէն ալ՝ մուրափներէն անով կը զանազանին որ օդային եւ կամ թէ լուսոյ մարտիկէ մը բաղկացեալ մարմիններ են, եւ որչափ որ կ'երեւայ տեսողութիւն չունին, այլ քիչ մ'եւքը կ'ոչնչանան: Իսկ ան քանի մը գիտաւորները՝ որոնք համար աս վերջի լուսանիս արժողութիւն չունին, եւ որոնք որ կանոնաւոր ընթացքով մը շրջան կ'ընեն, օրինակի աղագաւ Էնթէլան ծանօթ գիտաւորը, մալթաական գիտաւորներ կը կոչուին, եւ միայն շատ աղէկ գիտակով տեսանելի են, եւ մարդակայ եւ մարդակերպ պից մէջ կարգ մը կը կազմեն, եւ դուրս ալ վերջիններուն կը վերաբերին, որովհետեւ ասոնց շրջանին ժամանակն ու ծամբան ալ անոնց հետ նմանութիւն մ'ունին, եւ ծրի խաւարման քանի մը ատոյթներ միայն կը խտտին: Իրական գիտաւորները զժիր խաւարմանը զանազան ուղղութեամբ կը կարեն, ինչպէս որ վերջի Տոնաթեան գիտաւորը, երկնային բոլոր կարգացող հակառակ հիւսիսէն գեպ ի հարաւ կ'երթար, եւ այնպիսի արագութիւն մ'ունէր, որ կարծես թէ գիտէր թէ իր կեանքը կարճ է եւ ժամանակ պէտք է որ կորսնցնէ: Գիտաւորաց ծամբան յիշեալ յատկութիւնը հաշուելով զգիտաւորները արեգական արբանեակներ համաբող աստեղագիտաց համար, գիւրին բան մը չէր. որովհետեւ, անոնց ծամբան ոչ ձուածեւի ոչ կոնածեւի եւ ոչ ալ աւելի կրնային բերել կամ նմանցնել. անոր համար լիզելով իր տարակուսանաց մէջ մինչեւ կը համարէր որ գիտաւորները թափառող մարմիններ ըլլան, որոնք հաստատուն աստեղաց գաւառէն շարժելով արեգակնային կարգին մէջ թափառին:

Նոյն իսկ իրական գիտաւորաց քանի մը հատին ըստ հաշուի նորէն երեւնալուն մէջ կրնայ խաբարութիւն մը մտած

ըլլալ: Ճիշդ հաշիւներուն համաձայն ետ դարձող գիտաւորաց հասարակօրէն իբր օրինակ կը բերուի Հալլէեան, Օլպէրսեան, Պիլայեան եւ Էնքէեան գիտաւորները: Աւերջինին համար արդէն խօսեցանք, բայց թէ աս վերջինը եւ թէ երբք առջինները բնաւ յառաջուրէն հաշուած ճիշդ ժամանակին երեւցած չունին եւ ոչ ալ իրենց յառաջուան ծամբուն վրան երեւցած են, եւ նոյն իսկ տեղերնին ալ տարբեր տարբեր եղած են: 1835ին երեւցած գիտաւորը, որ «Հալլէեան գեղեցիկը», համարուեցաւ, 1662ին երեւցած շքեղ գիտաւորին հետ բնաւ նմանութիւն չունէր: Աս զանազանութիւնները նոյն իսկ աստեղագէտք ալ ազնի ստորագրեցին: Էնքէեան գիտաւորը երբեմն տիեզերաց մէջ գտնուած եթերէն արդիւրած եւ իր ծամբէն ուշացած է եղեր, իսկ մէկնաւորն ալ մնորակներէն ձգուելով իրենց ծամբէն դուրս ելած են եղեր: Աս խտտումը, կամ աս տեսակ մեկնութիւնը 1770ին երեւնալու գիտաւորին վրայ քիչ մը չափէն աւելի գործածեցին: Մենք ասոնց վրայ գաւառական բնելը մեր յարգոյ ընթերցողաց կը ձգենք:

Աս վերջի գիտաւորը 1770ին Յունիսի մէջ գտնուող Մէսսինէն էր: Աս գիտաւորը երկայն ատեն մնաց, եւ կընար ճշգիւ գիտուել: Էքքէլ կը համարէր թէ ասոր ծամբուն ձեւն, ու շրջանին ժամանակը գտած ըլլայ, որովհետեւ անանկ կը կարծէր որ նոյն գիտաւորը արեգական բոլորովը ձուածեւ ծամբայ մը կ'ընէ, որուն մեծ առանցքը, երկրի ծամբուն մեծ առանցքէն 3 անգամ մեծ ըլլայ, եւ թէ իր շրջանը ընելու համար $5\frac{1}{2}$ տարուան կարօտի: Բայց աստեղագիտական տարեգրաց մէջ անոր ոչ յառաջագոյն երեւցած ըլլալը դաժնուեցաւ, եւ ոչ ալ նորէն դարձաւ: Ետքը երկայն երկայն հաշիւներ ընելով աս եզրակացութիւններն յառաջ բերին թէ. Գուցէ աս գիտաւորը յառաջ 50 տարուան մէջ շրջան կ'ընէր, եւ 100 միլիոն մղանի փոքր հեռաւորութիւն մ'ունէր: 1767ին Արամազդայ արբանեկաց մէջէն անցնելով, արբանեակները դանի $5\frac{1}{2}$ տարուան շրջանի ծամբու մը մէջ նետած են եղեր. ետքէն 1776ին ցորեկ ատեն արեւամերձ ըլլալով անտեսանելի եղած էր, բայց 1779ին Աւգոստոսի մէջ նորէն Արամազդայ արբանեակներէն այլայլելով արեգակէն առ նուազ 70 միլիոն հեռացեր է եւ 20 տարուան ընթացք մը պիտի ընէ եղեր (զոր տեսնելէք չունինք):

Իսկ գիտաւորաց բնութեանը նկատմամբ Մէսսինէր իր աստեղագիտութեան մէջ կ'ըսէ. «Մեր գիտաւորութիւնները մեզի կը սորվեցնեն թէ Ֆիզիկական մարմնոց վրան ունեցած դադափարնիս, անոնց վրան ամենեւին չեն կրնար մերձեցուիլ: Ասոնց ծամբան հազարաւոր եւ նոյն իսկ հարիւր հազարաւոր մղաններով արամագիծ ունենալովն ալ կատարեալ թափանցիկ են, եւ լոյսերնին չկարիւր: Մեր ամենէն աւելի անօրացած օդը, չկրնալ մինչեւ ցոյն անօրացնալ: Գիտաւորաց նոյն իսկ կատար (խիտ լուսաւոր կէտը) հաւանաւորաբար մեր ամենէն անօր օգէն աւելի անօր է. անոր համար անհեղեղ մէջ հաստատուն մարմնոց վրան մեր ունեցած դադափարը ասոնց բնաւ չենք կրնար գործածել: Նոյն իսկ անոնց երեւութիւն վրան երեւցած մեծ եւ արագ փոփոխութիւնները նշաններ են թէ իրենց մասունքները կը ցոլին»:

Ինչհանրապէս ասոնց կերպարանաց եւ երեւութիւն մէջ մեծ զանազանութիւններ կ'երեւան: Յաճախ շատերուն կ'որիկէ կ'ընենք քիչ կամ շատ մարախոյն կը բաղ-

կանան, որոնց մէջ տեղը՝ աստեղագէտներէն ոմանք մեծագոյն խտութիւն մը (կուտ կոչուածը) նշմարած կը համարին, բայց աս խտութիւնը ուրիշներէն ալ կ'ուրացուի: Շատ դիպաց մէջ աս մարախոյն ծածկութիւն մ'ալ պատած է, որ արեգական ներհակ կողմը դարձած մասին մէջ աւելի տարածեալ է եւ զգուշ կը ձեւացնէ, բայց երբեմն աս մասն ալ առջի մասէն կամ թէ գլխէն մութ կամ պարայ միջոցով մը բաժնուած կ'ըլլայ:

Պոչին ձեւին բազմազան փոփոխութեանցը ստորագրութիւնները մեր անձուկ թերթիւն մէջ չեն կրնար ամփոփուիլ: Միայն աս կ'ըսենք որ նոյնը սովորաբար արեգական կողմը դարձած չըլլար, եւ աս պոչը անտեսն կը ծագի կամ երեւան կ'եղէ՝ կամ գոնէ զգալի մեծութեան մը կը հասնի, երբոր որ գիտաւորը երկրին միջին լայնութեան կը մերձենայ, եւ կամ սովորական բացասութեամբ՝ երբոր գիտաւորն արեւամերձութեան (Périhélie) կը հասնի: Ուրիշ գէպերու մէջ պոչը՝ նախ եւ յառաջ գիտաւորին արեգակէն հեռանալու ատենները սկսած է աճելու. բայց քիչ մ'ետքը յանկարծ պղտիկցած է: Աս զանազան ատեն գիտաւորաց կերպարանաց մէջ յառաջ եկած դարմանալի փոփոխութեանց նկատմամբ միայն քանի մ'օրինակներ յառաջ բերելով դո՛հ կ'ըլլանք. նախ եւ յառաջ 1807ին գիտաւորն առնունք: Աս գիտաւորը իր արեւամերձութեանէն ետքը տեսնանելի եղաւ եւ աղուոր ու ճերմակ լոյս մ'ունէր: Հոկտեմբերի 19ին՝ պոչը դէպ ի ծայրը աւելի լայն էր, քան թէ դէպ ի դուրսը. բայց 20ին աս զգալի լայնութիւնը բոլորովին կորսնցուցած, եւ երկու ճիւղերու բաժնուած՝ այնպէս որ կրկին եղած էր: 23ին պոչին հիւսիսային մասն՝ ալ չէր տեսնուեր եւ միայն հարաւայինը մնացած էր: Քիչ մ'ետքը առջին ալ նորէն տեսնանելի եղաւ եւ Հոկտ. 25 հիւսիսային պէս ծառագայթներ ունէր: Նոյն ամսոյն 29ին հարաւային պոչը շատ պղտիկցաւ եւ նոյնպէս հիւսիսային պոչն ալ միայն աղօտ լոյս մ'ունէր:

Պէտք է շարունակուի:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՐԹԻՒՆ ԳԻՏԱՌԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒՆՍԻՅ

Ուսողական գիտութեանց վրայ:

Ուսողական գիտութիւնները քանակութեանց վարդապետութիւնը կը բովանդակեն, կամ թէ ընդհանրապէս ան բաներուն ուսումը կը բովանդակեն, որոնք յաւելուած կամ նուազութիւն կրնան ընդունիլ:

Ուսողութիւնը (mathématiques) խիտ ու մտադիր փոյթ կամ ուսում մը կը պահանջէ. որովհետեւ իր գործքը բոլոր ցուցումներով ու հետեւութիւններով է:

Ուսողութիւնը պարզ ու մերձեցուցեալ ուսողութեան կը բաժնուի: Պարզ ուսողութիւնը ընդհանուր քանակութեանց կը պարագլխի: Իսկ անոր հակառակ մերձեցուցեալ կը սորվեցնէ աս ընդհանուր վարդապետութիւնները կամ օրէնքները քանի մը գիտութեանց դրութեանց մերձեցուցանել:

Պարզ ուսողութեան հետեւեալ ճիւղերու կը բաժնուի. թուաբանութիւն, Գրահաշիւ, Երկրաչափութիւն, Ալլակերպական ու Ամրողական հաշիւ:

Մերձեցուցեալ ուսողութիւնը, նմանապէս հինգ ճիւղերու կը բաժնուի. Մերենագիտութիւն, Զրաջաշխութիւն, Աստեղագիտութիւն, Տեսաբանութիւն ու Լսարանութիւն, եւ աս գիտութիւնները Բնագիտութեան սահմանին կը վերաբերին:

ՍԱՆՔԱՆՈՒՐԷ ԵՒ ԶՈՒԱՐՃԱՆԻՔ

Յիշողութեան փորձ մը:

Յիշողութեան մարդկային ոգւոյն կարողութիւն մըն է: Եղած են մարդիկ որոնք ի բնութենէ արտաբայ կարգի սուր յիշողութիւն ունեցած են: Պատմութիւնը մեզի կը ցուցնէ որ Թէմիստոկլէս 20,000 Վթենացւոց անունը կրնար անուանել, Միհրդատ 27 լեզու կը խօսէր, Լեւոստ եւ Գարոնէոն Ա. կայսրը մի եւ նոյն ատեն զանազան իմաստով շատ նամակաց տուն կու տային. եւ Աքալիկէր զՀոմերոս 3 շարթուան մէջ գլխէ գլուխ բերնուց սորված էր: Ուէլլիս Մաթէմատիկոսը տասնութհնգ թուերով շարքի մը խորանարդ արմատը մութ խցի մը մէջ միայն մտօր կը գտնէր. եւ Տոմէլլա բոլոր Իւրոպէա-է բառ առ բառ բերնուց գիտէր. նոյնպէս Լայպնից եւ Ալէք բոլոր Ինչեականը բերնուց կը զուլցէին, Տասսէ Թուաբանը զարմանալի խնդիրներ կը լուծէր: Արդեօք աս բոլոր յիշողութեան դիւցազններն արուեստական յիշողութեան փառանքները գիտէին. սոսի դժուարաւ կրնայ հաստատուիլ: Բայց նոր աւտեններն աս հարկաւոր եւ շատ օգտակար արհեստը, որ արդէն Յունաց բանաստեղծը Սիմոնիդէս գիտէր, շատ մշակուած է: Աս վերջինին վրայ կը պատմուի որ օր մը Աքոթային քով սեղանի մը վրան եղած ատեն, դրսի սրահէն կանչուեցաւ, ետքը ներս մտած ատենը տեսաւ որ փռոցներն ինկած էին եւ բոլոր հիւրերը զարնուած գետինը փռուած: Սիմոնիդէս գիտէր որովհետեւ մահուամբ գծադրութիւնն փոխուած էին, իրենց նստելու կարգը միտքը բերելով ճանչցաւ, ասով միտքն ինկաւ արուեստական յիշողութիւնը, որ ետքէն աս նկատմամբ շատ զարմանալի փորձեր ըրաւ: Աս արհեստը Յունաց եւ Հռոմէացւոց սեփական ճարտարախօսութեան հետ մերձաւոր կապակցութիւն մ'ունէր: Յետագայ ատեն յիշողութեան արհեստը նորոգելու փորձերն անօգուտ եղան. Կուլինտիլիանոսին ատենէն ի վեր յիշողութեան ինկած արհեստը Կոնրատ Ալէյտէս եւ Հանզ Շէնքել նորոգեցին, եւ պարզ միջոցներով դիւրեցնուցին, բայց ասոնք ալ տեսակ մը կախարդութիւն մէջը կը խառնէին, եւ աշխարհներ կը պարտէին եւ զամէքը կը զարմացնէին: Աս դարուն սիկզն ելան Գէսթիներ եւ Արեթին որոնք նոյնը նոր եւ կամ գոնէ փոփոխած միջնորդներով նորոգեցին. եւ ասոնց հետեւեցան Ֆէնէլլը, ինչպէս նաեւ Ֆելիքիանոյ եւ Գասթիլոյ որոնք 1832ին Գաղղիա իրենց արհեստին փորձերը ցուցուցին: Գերմանիայի մէջ ելաւ Մայլաթ դուքսը թէ եւ ասոր եղանակը նոր չէր, բայց 1840ին ելաւ Ոթոն Ռէվէնդոլդ որ յիշողութեան արհեստը մեծապէս կատարելագործեց, եւ ասոր հետեւեցաւ Հերման Բոթէ: Աս վերջիններն աս նիւթիս վրայ գրքեր ալ շարադրեցին:

Յիշողութեան վրայ տիրելու եւ նոյնը հաւատարիմ ու հաստատուն ընելու արհեստը զաղափարները միացնելու վրայ կը կայանայ. որովհետեւ չէ թէ ըմբռնուելու առարկաները մտքին մէջ կը հաստատուի այլ միտքը պահուելու իրաց եական մասերն ուրիշ իրաց հետ կը կապէ, եւ աս ուրիշ իրենք իրեն իրը յիշողութեան միջնորդ կը դործածէ: Յիշողութեան արհեստը եւ ի մասնաւորի Ոթոն Ռէվէնդոլդին եղանակը դասաւանդ մէջ խոթելով տղոց սորվեցնելու փորձը յառաջ չընաց. որովհետեւ աս եղանակն իր դործածութեան մէջ աւելի երեւակայութիւնը քան թէ միտքը ձեռք կ'առնուր. որ տղոց միտքը չէր ըլլար դործողը, ինչպէս որ ուսումնական ընթացիկ եղանակը կը պահանջէ:

Յիշողութեան զօրութեան կողմանէ վերոյիշեալներուն մէջ անշուշտ առաջին տեղին ունի 21 տարուան Պ. Մորֆի երիտասարդ ամերիկացին, որ քանի մ'ամիս յառաջ իր յիշողութեան փորձն ըրաւ: Աս երիտասարդը Պիլմիլիէմ ու Փարիզ բաղմաթիւ Ժողովոյ մ'անդին ութը անուանի Սատրինջ խաղացողներուն հետ միատեղ, առանց տախտակներ տեսնելու, ինք հեռու տեղ նստած միայն մտօրը ութը խաղ խաղաց, եւ երկու անգամ ասոնցմէ վեցը վատարկեցաւ: Ստոյգ եւ Բօլլէն հաշակաւոր սատրինջ խաղացողն ալ քանի մը խաղ մտօր խա-

ղացած էր, բայց աս խաղերու ատեն որոնք երկար ատեն տեսած էին, պարապ սատրինջ տախտակ մ'օգտութեան առած էր, ուր որ Մորֆի իր ութը խաղը առանց հեռուն նստած տեղէն շարժելու բոլորն ալ լմնեցուց: Բայց աւելի զարմանալին ան էր որ Ամերիկացին մէկ շնչառութեան ատենէն շատ աւելի չէր մտածեր. եւ հեռուէն սխալ քար մը շարժած ատեննին կը սրբագրէր:

Հատ երեւելի խաղացողներ ասոր հետ փորձեցին, բայց ամէնքն ալ չկրցան գլուխ ելլել:

Հարարի ծառ:

Յատկապէս ընելու համար Մանանայի ծառ: Կան ծառեր որոնք մեղրի նման հիւթ մը դուրս կու տան, որոնք կարծրանալով, ան մանանա կոչուածը կու տայ որ նաեւ գաղպէ ալ կը կոչուի, որ քշողական նիւթ մը, եւ վաճառականութեան ուր կայ մըն է: Բայց Բուրոստանի ծառ մը կայ (quercus ballota) որ նաեւ արեւելեան կաղնի կը կոչուի, որ քաղցր եւ հաճողական գաղպէ մը կու տայ, եւ քշողական յատկութենէ ազատ է: Տեղացիք աս գաղպէն, մեր շաքար գործածելուն պէս կը գործածեն: Ասի Ագոստոս ամսեան մէջ արեգակը ծագելու ատեն կը քաղեն, Ծառը կը թօթվեն, ասով մանանայով պատած եւ հասուն տերեւները վար կը թափին: Աս տերեւները մեծ զգուշութեամբ կը ծեծեն կամ կը մանրեն, եւ եռացած ջրով լեցուն կաթնայի մը մէջ կը նետեն, որուն մէջ մանանան կը հալի: Աս պարզ գործողութենէն ետքը մանանան ջրոյն տակը կը նստի, ջուրը վրայէն կը թափեն, մնացածը նոսրէն եփելով ջրային մասունքը բոլորովին դուրս կը հանեն եւ շաքարի գլուխներու պէս կը չորցնեն եւ կը գործածեն:

Ագահ մը լինչ կ'արժէ:

Հարուստ ագահի մէկն օր մը գետ կիկնայ, հոն դռնուող աղքատ մարդուն մէկը կը վաղէ, կը գրկէ, կը հանէ: Ագահն ասոր շնորհակալ ըլլալով ձեռքը 24 Գալան (5 լիտր) կու տայ: Բոլորովին եղող բաղմաթիւնն ասոր վրայ զարմացած ու կատարած ատենը, հրէին մէկը Ինչ կը զարմանար, ըսաւ, իր անձին արժէքը տուաւ:

Գեղացւոյ մը պարզութիւնը:

Օր մը գեղացւոյն մէկն իր հեռաւոր բարեկամին նամակ մը կը գրէ, նամակը նամակատուն տանելով նամակաց արկեղ մէջ կը նետէ եւ առջեւը 2 Ժամ կը սպասէ: Հոն պահպանութիւն ընող ղեկավարն ասոր մօտենալով կը հարցնէ թէ ինչո՞ւ կը սպասէ, եւ նամակաց արկեղ վրան սեւեռեալ կը նայի. Ինչ պիտի ըլլայ, պատասխանեց գեղացին, նամակ գրեցի պատասխանին կը սպասեմ,:

ՎԻՃԱԿԱՐԴԱԿԱՆ

Մերձաւոր թուով մը երկիրն 1288 միլիոն բնակիչ ունի, որոնց 369 միլիոնը կաւկասեան ցեղէն, 522 միլ. աննկողեան, 200 միլ. մալայեան, 196 եթովպեան, 1 միլ. ամերիկեան ցեղէն են: Իսկ ըստ կրօնի բաժանումը 335 միլ. քրիստոնէութեան, 160 միլ. մահմետականութեան, 5 միլ. հրէականութեան, 600 միլ. ասիական կրօններու, 200 միլ. կապաչաւութեան վերաբերող:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

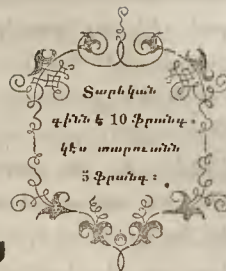
ՄԻՋԻԿԵՆԻՐ (Բախտիկ) ՅՆՔԵՆՈՒ ՄԻՋՈՅ

Աս տաղալայի անասնոց դէմ մէկ հատիկ եւ ազդու միջոց մըն է Թանթրուենայ (Sambucus racemosa Մէ-րէ-ր) կարմիր պտուղը: Աս անկոյն փափուկ եւ թաքմ ու հիւթաւոր պտուղը պէտք է հողէ ամանի մը մէջ գնել, վրան ջուր լեցնել եւ եփել, մինչեւ որ երկայն եփելով թանթրիկ եւ գործ հիւթ մ'ըլլայ: Աս հիւթը մուկ դռնուած կամ յաճախած տեղերը պէտք է քսել: Դարձեալ նոյն խցին մէջ ուր որ աս անասունը կը գտնուի, պատուհաններն աղէկ մը զոյգելէն ետքը ասոր եռացածը ամանով պէտք է դնել որ երաժ շողիով ու հոսով բոլոր խուցը լեցուի, եւ ան ատեն մուկները բոլորովին անհետ կ'ըլլան: Աս հիւթով օժուող կահույց վրայ մնացած գործ բիծը, աճառի ջրով լուացուելու ըլլայ՝ կ'ըլլէ:

ԵՐԽՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ե

1859

Բ. ՆԱՏԱՐ

ԳՈՆԵՐԱՅ ԿԱՅՍՐԸ

Թ.

Վերջին թիվը:

Ի անգամ մը յառաջ տա-
րաւ Լէոբոլտոս քիւ մ'ա-
տեն լուսէն ետքը, «Դա-
սէկարդ պղտիկ՝ շատ սի-
րուն տղայ մը բերաւ, եւ
զիս կ'ապահովեցրէր որ իր
անընդհատ աշխատութիւ-

նը վերջապէս պսակուե-
լով, իմ յափշտակուած տղաս գտած
ըլլայ. եւ թէ նոյնն ինծի ետ դար-

ձընելուն վրայ մեծապէս ուրախ ըլ-
լայ: Ի սկզբան ես ալ կը տարակուսէի Գասէկարդ-
դին ըսածին ճշմարտութեանը վրայ, եւ թէ արդեօք
կ'ըսէի աս բանս՝ իմ նեղութիւններս փարատելու եւ
զիս իրեն հետ աւելի սերտիւ կապելու համար խա-
բէութիւն մը չէ. բայց ի վերայ այսր ամենայնի նոյն
սիրուն տղան իբրեւ իմ որդիս ընդունեցայ եւ զինքը
Հենրիկոս անուանեցի, եւ կը ջանայի որ զիս համոզ-
ցնեմ թէ ան ճշմարտապէս իմ տղաս է: Հիմակ ալ
աւաղակաց գործքերէն հեռու էի. եւ աս տղուս հո-
գովը կը զըպէի, որ աճեցաւ եւ գեղեցիկ պատա-
նեակ մ'եղաւ եւ զիս սրտանց կը սիրէր: Ես իմ հան-
դարտութեանս մէջ աս տղուն կը թուեցանք կը պա-
տաղէի: Օր մը մեր լեռնական բնակութեան մէջ զար-
հուրելի ձայն մը հնչեց թէ մասնուած ըլլանք, թէ
մեր ամուսնեքը բռնուած, նաւերն այրած ըլլան.
Գոնրատ կայսրը բազմաթիւ զօրօք զմեզ պատած ըլ-
լայ: Ամենքն ալ զէնքի վաղեցին, ես ալ նոյնն ըրի.
բայց իմ միտքս աւաղակները պաշտպանել չէր, այլ
պատանւոյն պաշտպանութեանը համար, զոր հիմակ
իրօք իմ զաւակս կը համարէի: Զօրաւոր բանակը
հետզհետէ մեղն կը մօտենար, կայսերական մարտի
փողերն հնչեցին եւ պատերազմն սկսաւ: Աւաղակ-
ներն ամենայն կատաղութեամբ կը զարնուէին եւ վերք
վերքի դէմ կը հատուցանէին. բայց աս ամէն ճիգը

զերենք չէր կրնար փրկել. որովհետեւ Գոնրատին
զօրքերը շարժական պատի մը պէս յառաջ կու գային
եւ զմեզ չորս կողմանէ կը պաշարէին: Մեր շարժե-
լու միջոցն երթալով նեղցաւ եւ վերջապէս վայրա-
պար սուրերնիս ձեռքերնիս կը բռնէինք:

«Աս զարհուրելի պատերազմէն ապրողները շող-
թայի զարնուեցան. ասոնց մէջ կայի ես ալ, թէ եւ
անոնց զոհելի գործողութեանցը մասնակից եղած
չէի, ի վերայ այսր ամենայնի անոնց հետ մէկտեղ
կայսեր առջին հանուեցայ. որ մեծամեծ մարդիկնե-
րով պատած մեր վրան խորհուրդ կ'ընէր: Կայսրը
զԳասէկարդ ճանչցած ատենն «Ուրե՛ջ, ա՛ն է, ըսաւ
ան աբեւնիակ աբե՛ձն որ աշխարհի եւ Գերմանիայի բնակի-
չները կը փարսաբէր: Տեա՛ն Ռոյս Ս. Խալէն Լոյս կ'ըր-
նո՛ւ որ աս աբե՛ձն՝ ալ ի՞մ հայեա պիտի չո՛ւրե, կոխա-
ղա՛ն, կոխաղա՛ն հանեցէ՛ք զինքը,»:

Աս վայրկեանս մէջ՝ առանց իմ իմանալուս,
Գոնրատ ինծի մեծ ու քաջք կ'երեւար: Քանի մը տա-
րիէ ի վեր Գասէկարդին սրովն ու հրով ըրած ան-
գըլթութեանցն ակնհասեալ էի, ինք ու իր ընկեր-
ներն աս մահուան պատիժն արդիւնաւորած էին.
համոզուած էի եւ գիտէի աւաղակաց իշխանին զօ-
րութիւնն ու գաղանական սրտոտութիւնը, եւ իր պա-
տերազմի պատրաստ գունդն աղէկ կը ճանչնայի, բայց
հիմակ աս վայրենի, անսանձ եւ աւերող զօրութիւնը
ինկած կործանած էր. եւ Գոնրատ իմ ցմահ թշնա-
միս՝ հիմակ աչացս առջին վրէժխնդրութեան սուրը
ձեռքը՝ հզօր ոգւոյ մը պէս կ'երեւար: Գասէկարդ
եւ իրեններէն շատերն արդէն ապրելէն դադրած
էին, ես իմ խորհրդոցս զբաղած ատենս, անոնք ար-
դէն, յօրինակ շարագործաց, կաղնւոյ ծառերէն կա-
խուած էին: Վերջապէս կարգն ինծի ալ եկաւ: Ստոյգ
է կրնայի ըսել որ ես աւաղակ չէի, եւ թէ Գասէկ-
արդ զիս իբր բանտարկեալ ամէն կողմ կը տա-
նէր. բայց կը հարցնեմ ձեզի, ո՞վ կը հաւատար. ա-
նոր համար լուսնի ու զիս եւ վտղայն՝ որուն ինչպէս
կը յուսայի որ կայսրը կը խնայէր, Աստուծոյ հովա-
նաւորութեանը յանձնեցի: Արդէն զիս անպատուող
չուանը պարանոցս անցուցած էին, տղան աճապարեց
եւ կայսեր վաղեց, կ'աղաչէր եւ կը պաղատէր որ իր
բարի հօրը կենացը խնայէ. եւ կ'ըսէր թէ ես աւա-

զակ չէի այլ Գասեղարդին բանտարկեալը: Նոյնը կը հաստատէին նաեւ՝ դեռ նոյն ատեն կախուելու տարւոններէն քանի մը հոգի. եւ կայսրն որ անիրաւութիւն ընել չէր ուզեր, անտարբերութեամբ մտիկ կ'ընէր. եւ աս տարուողներէն մէկն աս ալ աւելցուց թէ ես անտառներու մէջ որդիս կորսնցուցած էի եւ նոյնը փնտռելու ատեն Գասեղարդին ձեռքն ինկայ, որ զիս իրեններուն վրան ստորին հրամանատար կ'ուզէր ընել բայց ես աս առաջարկութիւնը մերժեցի ըսելով որ անմեղութեամբ ընդունած արքայազն, իբր յանցաւոր կ'արդիւնաւորէի, թէ որ աւազակաց հետ ընկերութիւն ընէի,:

Վսոր վրայ կայսրը սուր աչուրներով մ'իյնծի նայեցաւ, եւ կարծես թէ զիս կայծակնահար ընել կ'ուզէր, եւ երբոր երեսին գոյնն ալ նետեց, համուզուեցայ որ զիս ճանչցաւ: Գեռ կայսրն հարցում ընելու համար բերանը չբացած, ի շնորհս իմ խօսող աւազակն աս եղանակաւ խօսքն յառաջ տարաւ: Գասեղարդ երկայն աշխատութենէն ետքը վերջապէս ինչպէս ինք շատ անգամ կ'ըսէր, անոր գողցուած զաւակը գտաւ, եւ ան մարդուն դարձուց, ի վերայ այս ամենայնի աս բարերար ծառայութեամբն ալ զանի չկրցաւ իր կամաց հպատակել եւ մեզի մասնակից ընել տալ,:

Ուրեմն ես այսպէս խաբուել եմ միմեայ կայսրը մօրուքին տակէն: Ես աս խօսքերուն մոլթի մաստը չէի կրնար հասկնալ եւ մեծ զարմանաց մէջ էի երբ Գոնրատ ըսաւ՝ թէ զիս կենդանի թող տան եւ ամենեւին ինծի չգալին: Տղան մեծ ուրախութեամբ պարանոցս փաթտուեցաւ. եւ նոյն ատենը աղեղան մը լարն հնչեց, նետ մը աչացս առջին օդը պատուելով անցաւ, եւ երկրորդ վայրկենի մէջ տղան բազկացս մէջ շնչասպառ գետինն ինկաւ եւ հոգին աւանդեց: Աչքերս մթացան, կայսրն աչացս զարհուրելի դիւի մը պէս կ'երեւար, որ թիկնոցին մէջ փաթտուելով նոյն տեղը թողուց ու գնաց. ինծի համար գիշեր պատեց եւ ես նոյն տեղը գետինն ինկայ մնացի: Աս վայրկենէս ետքն՝ ալ ուրիշ պարագայ մը պայծառ չեմ յիշեր, եւ միայն այնչափ գիտեմ որ օր մ'աս աղնուական մարդուն տնակին մէջն արթնցայ եւ խելքս գլուխս եկաւ,:

Ու իթմէքինտ, Հոխփուրդ դքսոյն աս սրտակոտոր պատմութենէն շարժած սկսաւ հետեւեալ եղանակաւ յառաջ տանիլ: «Ես աս դժբախտն անտառի մը մէջ ծանր հիւանդ գտայ, եւ զինքը ոտք հանելն ինծի մեծ աշխատութիւն ու մեծ ճարտարխօսութիւն մ'արժեց: Վերջապէս ելաւ, եւ տնակս հասնելէս ետքը վինքը դարմանեցի բայց բերնէն խօսք մը չկրցայ առնուլ: Զինքը մոռնչ ու յիմար կը համարէի, եւ ամենեւին յոյս չունէի որ աս լուռ շրթունքները նորէն խօսելու սկսէին, եւ ինք մարդու կարգ անցնէր: Գուն քանց Ռոպէրթ, երբոր դուն եկար, իմ անբժշկելի համարած հիւանդս, հիմայ Աստուծոյ օգնականութեամբ բժշկուեցաւ: Հանգիստդ

նայէ հիմայ քանց մարդ, ես քեզի համար աս գիշերն անցնելու փափուկ անկողին մը կը պատրաստեմ,»:

«Թողութիւն շնորհէ ինծի բարի հայր, թէ որ քու հիւրասիրութիւնդ մերժելու ըլլամ. իմ հանգըստեան ատենս անցաւ. որովհետեւ՝ որպէս զի Ասիւնն ինծի սպասողները կասկածի չերթան, առաւօտեան լոյսը ծագելէն յառաջ պէտք է որ հոն ըլլամ,»:

Դրաւոնք ունիս, պէտք ենք երթալ, գոչեց Հոխփուրդ կոմսն եւ աճապարելով աթոռէն ելաւ:

Ռոպէրթ, իր երկրորդ հայրը պարզութեամբ եւ հեղութեամբ եւ սրտանց խօսքեր խօսելով մերժեց, բայց իր ներքին համոզմամբ հետեւեալ խօսքերը զրուցեց: «Հայր թէ որ ասանկ ընելու ըլլաս, եւ ինծի հետ հիմայ Ասիւնն գալու եւ ետքն Եկիս հայմ մտնելու ըլլաս, ամէն բան տալն ու վրայ կ'ըլլայ: Հենրիկոս դեռ իրեն հայրն ո՞վ ըլլալը պէտք չէ որ գիտնայ. Կերպերկային կամքն ալ աս է, որ թէ եւ Հենրիկոսին վրայ մեծ սէր ունի բայց մինչեւ այս վայրկեանս անոր մայրն ըլլալը դեռ յայտնած չէ: Քու որդիդ պէտք է որ հիմակու հիմակ իբր Էլիէ-հայի ֆրեալը, զարմանալի առն համարուի. ինչպէս Կերպերկա անոր մայրն ըլլալը լուց, այսպէս դուն ալ Աստուծոյ մատանցը գործած իրին վրան աւերող ձեռք մի երկնցներ: Հիմակու հիմակ աս հաւատարիմ եւ պատուական Վիթմէքինտ բարեկամին քով մնացիր, առջի առթին Եկիս հայմ կը ձիավարեմ եւ հոն Կերպերկային սրտիս բոլոր ուրախութիւնները կը յայտնեմ: Քիչ մը ետքը կամ հոս աս տնակիս մէջ եւ կամ ուրիշ տեղ մը Կերպերկային հետ կը տեսնուիս. եւ ան ատեն կրնաս անոր հետ բռնելու ընթացքիդ նկատմամբ խորհրդակցիլ, քու բաղձանացդ քիչ մ'ատեն ալ յաղթէ, տես հայր ես ալ պէտք է որ նոյնն ընեմ: Ինչպէս սիրով կ'ուզէի Հենրիկոսին գոչել, Գուն պատանի, դուն աննշան եւ անվեճակ գտեալ մը չես, քու հօրդ ճակատը զարգարողը դքսական թագն է, անի դեռ կենդանի է, ինչպէս նաեւ Կերպերկա մայրդ ալ կ'ապրի: — Աս բաներս ըսելու համար ամէն բան տալու պատրաստ եմ. բայց տես որ ես զիս կը բռնեմ. որովհետեւ նոյն ատենն Հենրիկոս իր հօրն ամրոցն պրող աւերող, եւ զինքն արքայող կայսրմէ կը պաղի. բոլոր կապերը կը խզեն, ինք աղնուական պատանեաց մէջէն կ'ելլէ, կայսեր դստեր շնորհքը կը կորսնցընէ, եւ նոյն իսկ Կիդէլային մայրական խնամքէն կը զրկուի,»:

Վսոր խորհրդոցը հետեւէ աղնուական դուքս, կ'աղաչէր Վիթմէքինտ, որ իր քովը բնակողն ո՞վ ըլլալը դեռ հիմայ ճանչցած էր. «Զքեզ պատերազմի խառնրդին մէջ իր վահանովը պաշտպանողն, զքեզ հալածողներուն ձեռքէն փրկողը, Գասեղարդին պրին մէջ արեան յանցանքէն զքեզ պահողը, անտառները քեզի բնակութիւն տուողը, զքեզ խնայեցողութեանէ՞ քու կիներուդ ողջ ըլլալուն լուրը խաւրելով ազատողը, ասկէ ետքն ալ քու եւ քեզի վերաբերելոյ փիճակը կը հոգայ: Աս օգնականիդ քու անհամ

բերութեամբդ շնորհակալութիւն կ'ուզես մատուցանել. եւ ան ամէն բան որ ինք իմաստութեամբ շինեց կ'ուզեմ կործանել: — Ի՞նչ, նոր շինուած պատ մը կ'ուզես մղել ու փորձել, որ արդեօք ապագայ ատեն ալ հաստատուն պիտի մնայ: — Անշուշտ ասանկ գործել չեա ուզեր. անոր համար սրտիդ բաղձանքը չափաւորէ. եւ ցուցնու անով թէ քուկիներդ ու զքեզ հոգացող Աստուածը կը ճանչնաս»:

«Իրաւունք ունիս բարի հայր, Աստուծոյ յատակագծին դէմ գործելն ստուգիւ մեծ մեղք է. թոյլ տուր ինծի որ հոս մնամ եւ սպասեմ մինչեւ որ հաւատարիմ Ռոպէրթս ինծի նոր ծանօթութիւններ բերէ»:

«Թոյլ տալ ի՞նչ ըսել է. կ'ուզեմ եւ կը բաղձամ աղնուական Տէր, որ հոս մնաս. համոզուած եմ որ իմ անակիս յարկին տակն ուրախ զուարթ կ'ապրուի: Ռոպէրթ պէտք է որ երթայ, Վիթթէքինտ հիմակ անոր դարձաւ «տուր բարեւոյ, եւ որպէս զի աս խօսքին հետ ցաւ մ'ալ չխառնուի, նորէն տեսնուիլդ մտածէ»: Տնակին տէրն աս խօսքէն ետքը, կրկնոցին կնգուղն սպիտակամազ գլխուն վրայ քաշեց, Ռոպէրթ զոտքսը գրկեց, խոստացաւ որ Կերպերկային աղէկ լըեր կը տանի, իր արդէն զօրացած ձին փայտեայ հիւղէն դուրս քաշեց եւ թամբին վրան ցատկելով հեծաւ եւ դէպ ի Ասիէն կը ձիաւարէր:

Եւ որպէս զի սէգ հեծեալը խաբերայ գետնին վրայ նորէն դժբախտութեան չպատահի, Վիթթէքինտ վառուած ջահով մ'իրեն առաջնորդեց: Լուսնոյ վրայ կարմրութիւն մը տիրած էր: Երիտասարդը մեծ ուրախութեամբ դէպ ի Ասիէն կ'աճաւարէր:

Ժ. Գրառարան:

Ռոպէրթ Վիթթէքինտին բնակութեան մէջ հանգիստն առնելով ճամբայ ելելէն ետքը, կը կարծէր որ առաւօտեան արեւն երկնից կամարն իր բուցածաճանչ ճառագայթներովը լուսաւորելու սկսած ըլլայ: Աստեղաց գրիքը նայելով՝ դեռ եւ ոչ կէս գիշեր եղած պիտի ըլլար, ուր թողունք արեւու ծագելը: Ռոպէրթին ետեւի կողմն ամէն բան խոր խաւարի մէջ թաղուած էր, միայն հրեսին կողմն երթալով կը լուսաւորէր եւ աս լուսոյն գորշագոյն ճառագայթներէն մթան ամպերը փախչելու կ'աճապարէին:

Երիտասարդ ֆրայտանքն աս անսովոր երեւութիւն վրան ապշած էր, եւ որովհետեւ Ռոպէրթ մինչեւ որ բան մը զգայութեան աշուրներովն ձիշդ չէր իմանար՝ սիրտն անհանգարտութեան աւար չէր ընել, անոր համար աս երեւութիւն ինչ ըլլալն իմանալու համար վաղեց բլրան մը վրան ելաւ: Հոն հասածին պէս կը տեսնէր որ հրդեհի մը բոցերը բոլոր Ասիէն քաղաքն ածին կը դարձնէին: Ջարհուրանքն երիտասարդին արեանը մէջ կը քալէր, եւ ինք իրեն այնչափ փոյթ չընելով՝ այլ միայն իր Հենրիկոսը

չկորսնցընելու համար մտրակը ձիուն կուշտին իջեցուց, եւ դէպ ի Ասիէն կը թռչէր. եւ այնչափ կ'աճապարէր որ անասունն ասանկ յանդուգն մղելուն համար ամէն վայրկեան կրնար իյնալ եւ Ռոպէրթ իր կեանքը կորսնցընել: Աս շարժման մէջ հոյն երեսին կը մռնջէր, եւ իրեն անանկ կու դար թէ ինք չէ թէ օդոյն մէջ կը յառաջանար, այլ ոտիցը տակի երկիրն իրմէ կը փախչէր:

Ենասունը մինչեւ Ասիէն ցմահ վազեց, բայց հոն դրան առջին գետինը փռուեցաւ: Ռոպէրթ վար ցատկեց, ձին հոն գտնուած պահապանաց յանձնեց աղաչելով որ խնամ տանին, եւ քաղքին ներքին կողմերն աճապարեց ուր փողոցներու մէջ յաճող մարդկան հեղեղովը կը մղուէր:

Երջանկութեան զարաշն, դժբախտութիւնը ինչ որէ, աս առակաւոր խօսքին իմաստին համաձայն Ռոպէրթին այլայլած աշացն առջեւ տեսարան մը կը պատրաստուէր: Ասիէնի զանգակները բոլոր բնակիչքը քնէն արթնցուցած էին, վայրկեանէ վայրկեան երթալով սպառնացող վտանգը քաղքի մէջ կը տարածուէր, բոլոր հրապարակական շէնքերու, վանքերու դռները բացուած էին, եւ ամէն մարդ իր գրուած ծարն հոգալու համար փողոցները կը յաճէին: Նոյն իսկ կայսրը բազմութեան մէջ մտած, խորհուրդ կու տար, կը հրամայէր, կ'աղատէր, կ'օգնէր եւ կը մխիթարէր եւ ամէն պարագայից մէջ դէպքերուն վայելչութեան համաձայն ինք զենքը կը յարմարցընէր:

Ռոպէրթ միշտ յառաջ երթալով վերջապէս վաճառանոցին հրապարակն հասաւ ուր Գերմանիայի մեծափառ Կիզէլա կայսրուհին, քարէ քանդակուած պատկերի մ'առջեւ ծուներ դրած սրտանց կ'աղօթէր որ Աստուած՝ բոլոր քաղաքն ածին դարձնելու սպառնացող վտանգն անցընէ: Աս բարձրաստիճանի տիկնոջ բոլորտիքը պատած էին տողոց, մարց, կուսանաց բազմութիւն մը եւ կու լային, եւ վախերնէն երեսներնուն գոյնը մեռելի գոյն դարձած էր: Ռոպէրթ խուզարկիչ աչօքն աս բազմութեան մէջ զենքերիկոս կը փնտռէր, բայց հոն չըլլալուն շուտով համոզեցաւ, որովհետեւ կը տեսնէր որ կայսրուհին շրջապատողաց մէջ էրիկ մարդ չէր գտնուէր:

Ռոպէրթ աս աղօթից զբաղող բազմութեան տեղը թող տալով՝ իր ուղածն երկայն եւ վայրապար փնտռելով, նորէն կարօտելոց խառնաղանձ բազմութեան մէջ մտաւ: Շուրջ ժամ մը ետքը՝ վերջապէս ան տեղն հասաւ ուր աս գաղանացեալ տարրը հարիւրաւոր ձիւղերու բաժնուած մայր եկեղեցին պատող հացագործաց խանութներն ու գարնիջոյ գործատները ածխոյ փոշի կը դարձնէր:

Հոս, խառնրդի մէջ եւ կատաղած հրդեհին շատ մօտ՝ որ իր ախոյաններուն քաջութեանը չկրնալով դիմանալ տեղի տալու վրայ էր, Հենրիկոս կ'եցած էր, զոր Ռոպէրթ այնչափ անձկանօք եւ անգագար փնտռած էր:

Ասիէնի զանգակներն ինչպէս բոլոր քաղաքա-

ցիքն այսպէս նաեւ Էկիսհայմի գտեալն ալ քնէն արթնցուցած եւ հապճեպով մ'օգնութեան կանչած էին, եւ աս իմանալու համար երիտասարդին զգեստը զննելն ալ բաւական էր, որովհետեւ վրան առածն յայտնի էր որ միայն հապճեպով եւ քունը գլուխը եղած էր: Պատանին գեղեցիկ արքունեաց պատմունձանի մը վրայ ժանգոտած պարանոցի շղթայ մ'առած, գլուխը պողպատէ փայլուն սաղաւարտ մը դրած, մէջքէն փող մը, եւ սքանչելի ու բանուած գօտուց մը վրայէն սարսափելի խոշոր սուր մը կախած էր:

Ուսուցիչը զինքը տեսնելով բազմութիւնը ճեղքելով քովը գնաց եւ իրեն կ'առաջարկէր որ աս տեղը թողու, եւ զինքն աս բանիս աւելի համոզելու ու գրգռելու համար իրեն կ'ըսէր թէ՝ ասդիէն անդիէն թուող կայծակունքը կրնան կայսերական պալատին յարկին հասնիլ եւ պալատը բռնկցնել, անոր համար պէտք է որ հոն աճապարէ, եւ զինքը հոս թողու:

Հենրիկոս կէս մը ուրախութեամբ կէս մ'ալ ուշանալուն համար յանդիմանելու կերպով մը քաջ Ռուպերթին ձեռքը թոթովեց, եւ «Կը յուսամ որ, կ'ըսէր «ուրիշ անգամ ասանկ չես ուշանար: Որովհետեւ քանի մը անգամ ինծի հարցնողներ եղած էին թէ սպասաւորդ ո՞ւր է, իսկ ես չէի կրցած կարգաւորեալ պատասխան մը տալ»:

«Ո՛հ, ըսաւ Ռուպերթ «Հելմոնտ կոմսը, Վէնտէլան եւ քու բարի դայեակդ, որ քու սիրելի մայրդ է, զիս երկայն բռնեցին. ասոնց ամենէն ալ քեզի հաղար բարեւ ու համբոյր:

«Եկիսհայմիներուն ինծի ցուցուցած սիրոյն փոխարէն» Աստուած իրենց հատուցանէ», պատասխանեց Հենրիկոս սրտանց շարժելով. եւ զՌուպերթ նոյն տեղը թող տալով կրցածին չափ շուտով դէպ ի արքունիք աճապարեց: Ճամբան Ագնէս իշխանուհւոյն հանդիպեցաւ՝ որ Ռատէպոռնին ծառայութեան մէջ եղող երկու հոգւոյ ընկերութեամբը հրդեհէն լուսաւորեալ ճամբաներէն աճապարելով կ'երթար: Հենրիկոս անոր մեծարանք ընելէն ետքը կը հարցընէր՝ թէ մտքերնին ո՞ւր երթալ է:

«Ռատէպոռն գուքսը, պատասխանեց մեծափառ աղջիկը «Իմ մօրս խորհուրդ տուաւ որ զիս Մագդաղենեայ վանքը խաւրէ, ուր աս զարհուրելի հրդեհին գաղանացած ատենն ամէն վտանգներէն աւելի ապահով կրնամ ըլլալ քան թէ արքունեաց մէջ, որ ամէն վայրկեան աս ահաւելի բոցոյն ճարակ ըլլալու վտանգի մէջ է»:

Աս խօսքերն ըսելու ատեն իշխանուհւոյն՝ վախէն գեղեցած պտերուն վրայ կարմրութիւն մը ծածկեց, եւ Հենրիկոսին զինքը քաջալերած ատենն՝ աւելի կ'ուզէր ասոր հետ նորէն արքունիք դառնալ քան թէ ան երկու անձանթ անձանց հետ Մագդաղենեայ վանքն երթալ: Անոր դողգողալն աւանակ ալններեւ էր որ նոյն իսկ Հենրիկոսէն չկրցաւ ծածկել: Եւ որովհետեւ Հենրիկոս կը կրօնահեր որ

արքունեաց մէջ, նոյն պարագայի ատենն ապահովութեան զգուշութիւնները պահած ըլլան, եւ թէ կը տեսնէր որ նոյն ատեն կրակէն վախնալու բան չկար որովհետեւ ան ալ մարելու վրայ էր, որոշեց որ առանձինն անձամբ Մագդաղենեայ վանքն երթայ եւ հոն ամէն բան աչքէ անցընէ: Նոյն իսկ ինք ինչ ըլլալէր չգիտնալով, երազընթաց ձի մը հեծնալով, քանի մը վայրկեան ետքը Մագդաղենեայ վանքին դրան առջին կեցաւ. դուռը բաց էր, ինք որպէս զի փողոցին մէջ չմնայ, եւ որովհետեւ ոչ Ռատէպոռնին կը վստահէր եւ ոչ ալ անոր մարդիկներուն, ներս ձիավարեց եւ վանքին դաւիթը մտաւ:

Ուսուցիչը ֆրայտանք շատ անգամ Հենրիկոսին հետ Ռատէպոռնին խաբէութեանց վրայ խօսած եւ զինքն անոր դարաններէն զգուշացուցած եւ նաեւ անցած դէպքերէն ալ քանի մը բաներ պատմած էր, բայց մեծապէս զգուշացած էր մինչեւ հիմակ անոր աչացն առջին եղած քօղը վերցընելէն: Բոլոր արքունեաց մէջ՝ միայն աս մարդուն հետ Հենրիկոսին արիւնը եւ ուցած չէր, թէ եւ անոր շրթանցը վրայ ծիծաղ մ'անսպակաս էր: Հիմայ վանքին դաւիթն հասած ատենը միտքն ասոր նկատմամբ լաճներովը կը զբաղէր:

Հենրիկոսին ձին հոս զով օդ մը ծծելով կը խնկէր, հեծեալը ոտիցը տակ կակուղ գետին մը կը զգար. եւ աչքն իր գլխուն վերի դին դարձնելով երկինքն ու աստեղաց բազմութիւնը կը տեսնէր. եւ կեցած տեղը՝ զոր ինք վանաց խաչուղին կը համարէր, տեսաւ որ նախորդին մէջէն անցք մըն է եղեր. գետինը երկվարաց ոտից նշաններ կային. հիմայ Հենրիկոսին մտածմունքն առաւ: Պոռաց, աղաղակ մը հանեց եւ վանքին մարդիկներէն մէկը կը կանչէր, եւ երբոր դռնապանուհին քանի մը քայրերով՝ գիշերուան հանդարտութիւնը խռովողն ո՞վ ըլլալը տեսնելու համար եկան, Հենրիկոս անմիջապէս կայսեր Ագնէս դստերն համար հարցուց, թէ արդեօք հոն էր:

Հոս եղողներէն զԱգնէսն ոչ ոք տեսած էր, եւ Հենրիկոս կարծելով որ իրմէ ծածկել կ'ուզեն, իմացուց անոնց թէ ինք կայսերուհւոյն աղնուական թիկնապահներէն է, եւ իրմէ յանձնարարութիւն ունի, հրդեհը մարելէն ետքը զիշխանուհին պալատ դարձնելու: Կուսանք ամէնն ալ շփոթեցան, զԱգնէսը տեսնող չկար, բայց Հենրիկոսին աղաղակ հանելէն քիչ մը յառաջ, աս անցքէն ձիաւորաց անցնիլը լսած էին: «Աս վայրկեանիս մէջ», կ'ըսէր անոնցմէ մէկը «ուր հրդեհին պատճառաւ ամէն կողմ աղաղակ, շարժում կը տիրէ, աս ձիաւորաց անցած ատենն ալ մեր մտքն այսպիսի դէպք մը չէր անցներ»:

«Ուրեմն աս խառնակութեամբ համար ձեր անցքը բաց թող տրուեր է», կը հարցընէր Հենրիկոս միշտ այլալուծիւնը երթալով աւելնալով:

«Ինք աս գոնէն», պատասխանեց մէկը «հրդեհին տեղը սայլ մը լեցուն անկողին խաւրեցիկը, որ դժբախտութեան յանդիպածներն անոնց վրայ հանգչին եւ հոս բերուին, եւ անոնց խնամք տարուի:

Աս ամէն լուրերը ճշմարտութեան եւ անմեղութեան կնիքներն էին. Հենրիկոս աս ամէն բան լսելէն ետքը զիրենք գիշեր ատեն անհանգիստ ընելու համար թողութիւն խնդրեց, եւ համոզուած ըլլալով որ աս բանիս մէջ չարութեան խաղ մը կայ, նորէն ձիուն վրայ ցաթկեց եւ նոյն ճամբան յառաջ տանելով վանքին սահմանէն ազատ օդոյ մէջ մտաւ: Լուսնոյ լոյսը ձիերուն հետքն իրեն կը ցուցնէր, երիտասարդը նոյնը բռնած կը յառաջանար, եւ երբոր մոլթ անտառ մը մտնելու վրայ էր, եւ մթութենէն հետքը կորսնցընելէն կը վախնար, արեւը լեռանց ետեւէն իր ճառագայթները սփռելու սկսաւ եւ նորէն աշխրբի լոյս ու կեանք պարգեւեց:

Հենրիկոս՝ չէ թէ միայն կակուղ գետնի վրայ գրոշմած ձիւ հետքերը չկորսնցուց, այլ նաեւ իր առջին արագընթաց հեծեալ մ'ալ աչքին հանդիպեցաւ: Որուն ո՞վ ըլլալն

Եւստ անգամ:

Ք Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Պ Ա Ն

ՉԱՐՄԱՆԱԿ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՄՐՋՆՈՑ

(Շարունակութիւն տես թիւ 4)

Մինչեւ հիմա զմրջիւնը մէկ անխոնջ ու գործունեայ անասնիկ մը ստորագրեցինք, տեսանք որ ինչպէս գեղեցիկ կերպով իրեն բոյնը կը շինէ, ինչպէս իրեն ձագերուն համար կ'աշխատի կը յոգնի մինչեւ որ զանոնք իրենց հասունացեալ հասակին հասցընէ: Բայց չիկրնար մարդ բնականապէս ենթադրել, որ մրջնոյն կեանքը միայն աշխատութեան համար սահմանուած ըլլայ, ու ամենեւին զուարճութիւն կամ զբօսանք չունենայ: Արեւկայ գեղեցիկ օր մը կրնաս շատ անգամ դիտել ու տեսնել, որ մրջիւններն ինչպէս իրենց բլրակներուն դրսի կողմերը զուարթացած ու գրեթէ խենթեցածի պէս կը յաճին. ուրիշ շատ անգամ ալ զննուած է, որ անոնք ուրիշ զուարճական դժուարներ ու խաղեր ալ կ'ընեն: Կուլտ ասոր վրայ ասանկ կը զրուցէ. «Մարդ կ'ըսէ, շատ անգամ կըրնայ տեսնել թէ ինչպէս մրջիւն մը աս գին ան գին կը վազէ, ու նոյնատեսակ եւ նոյն գաղթականութենէ մրջիւն մը վերին ծամելիքներուն վրայ առած կը տանի: Իսկզբան անանկ կարծեցի, որ բերանն առածը կերակուր ըլլայ, բայց քիչ մը ետքը տեսայ, որ մըրջիւն է եղեր, որ գետինը դրաւ, ու բարեկամական ուրախութեամբ թող տուաւ առանց անոր վնաս մը հասցընելու: Աս զուարճութիւնն ու խաղը շատ անգամ տեսնելու առիթ ունեցայ մանաւանդ անտառային մրջնոց քով, որոնք կ'երեւայ թէ աս խաղը շատ կը սիրեն»: Մրջնոց բոյնի մը մէջ, որ Պոննէ դիտելու առիթ ունեցաւ, արեւուն աղէկ բաց ատենը, որ մրջնոց արտաքոյ կարգի վայելմունք ու զուարճութիւն կը պատճառէր, տեսաւ որ ասոնք տեսակ մը խաղ կը խաղային, այս ինքն իրարու կռնակ կը

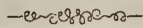
հեծնային, ու ձիաւորի պէս կը վազէին. վրան հեծնողը իր ծամելիքներովը տակինին պարանոցը կը պլուէր, իսկ ետեւի ոտուրներովը զանիկայ հաստատուն կը բռնէր: Հուպէր մրջնոց խաղերն աւելի մանրամասն կը նկարագրէ: «Օր մը կ'ըսէ, գորշագոյն մրջնոց պահարանի մը մօտեցայ, որ արեւուն ճառագայթներուն առջեւը դրուած, ու միանգամայն հիսօխային հովէն պատսպարած էր: Մրջիւնները սաստիկ բազմութեամբ մէկտեղ եկան ժողովեցան, ու անանկ երեւցաւ, որ օդին բարեխառնութեամբ կը զուարճանան: Ամենեւին եւ ոչ մէկ մրջիւն մը կ'աշխատէր. հոն տեղը ժողոված մրջնոց բազմութիւնն եռացող ջրի մը կը նմանէր, որուն վրայ մարդ հաղիւ կրնար նայիլ: Բայց երբոր ես ամէն մէկ մրջիւնն աղէկ մը դիտելով զննեցի, տեսայ որ զարմանալի ու արտաքոյ կարգի շուտութեամբ մ'իրենց ոտուրները կը շարժէին. իրենց առջեւի ոտուրներովն ուրիշ մրջնոց պոսերը կը զարնէին: Աս առաջին շարժումէն ետքը, որ ողջագուրելու կը նմանէր, զոյգ զոյգ իրենց ետեւի ոտուրներուն վրայ կը կենային, իրարու կը պլուէին, ու իրենց ծամելիքովը մէկը մէկային մէկ կողմը կամ ոտքը կը բռնէին. անկէ ետքն իրար կը թողուին, ու դարձեալ նորէն կը կռուէին. իրարու կուրծքէն կամ վարի կողմերէն կը բռնէին, կը գրկէին, իրար կը դարձնէին, ու փոփոխակի վեր կը վերցընէին: Ասանկ խել մը ընելէն ետքը իրարմէ կը զատուէին, եւ ուրիշները կը փնտուէին, կը բռնէին: Մրջիւններէն քանի մը հատը տեսայ, որ անանկ եռանդով աս կըրթութիւններ կը կատարէին, որ շատ բանուոր մրջիւններու ետեւէն կը վազէին, որ բռնեն, ու իրենց հաճոյքը կատարեն: Աս կռիւն հաղիւ ան ատենը լմնացաւ, երբ որ զօրաւորներն իրենց հակառակորդները գետինը զարկին, ու իրենց բնականաբար խոթեցին:

Հայտնի բան է, որ զուարճութեան գաղափարը սիրոյ միաբանութեան ու միամտութեան գաղափարներն ալ իր մէջը կը բովանդակէ: Անոր համար մըրջնոց մէջ ալ չէ թէ միայն հակամիտութեան յօժարութիւններ ու ցոյցեր կան, հապա նաեւ մեծանշանութեան գործքեր ալ կրնանք տեսնել, թէ որ անոնց գործողութիւնները մարդկեղէն սկզբամբ կամ հայեցողածով քննելու ըլլանք: Ստոյգ է, մարդ չիկրնար դիւրաւ որոշակի ցուցնել, թէ մրջիւնները մարդու եւ ուրիշ կենդանիներու նման, իրենց տեսակէն ըլլողներուն յարում ու հակում ունին թէ չէ. բայց շատ դիտողութիւններէն անոնց տեսակ տեսակ գործողութեանցը կարգէն, որոնք միայն ընդհանուր բարին յառաջ տանելու նպատակ ունին, կրնայ որոշ հաստատուիլ, որ մրջիւններն ան զգացողութեան կատարեալ յոյժն ունին, որ մենք հայրենասիրութիւն կ'անուանենք կամ թէ ըսենք սէր ան հասարակութեան որուն որ կը վերաբերի: Իրենց ընկերութեան մէկ անդամին գլուխն եկած ձախորդութիւնը կամ նեղութիւնը մէկաշիններուն վրայ վշտակցութիւն կը շարժէ, ու ասոնք ամէն արտաքոյ կարգի ձիգն ի գործ

կը դնեն անոր օգնութեան հասնելու: Լազրէյլ անգամ մը մըջնոց մէկուն ոտուրներն ու ձեռուրներն լը կտրեց. ան ատեն իր ընկերները, որոնց վշտակից ըլլալը յայտնի կ'երեւար, անոր վիրաւորեալ տեղերը թափանցիկ հեղուկով մ'օծեցին, որ իրենց բերնէն կը հանէին: Ոչ որ մըջնոց բոյնի մը քով պատահած ամէն դէպքերը դիտած է, անտարակոյս պէտք է որ տեսնէ ան պատրաստակաւութիւնը, որով անոնք դժուարին պարագաներու ատեն իրարու օգնութեան կը հասնին: Թէ որ բեռ մը մըջնոց մը համար շատ ծանր ըլլայ, ան ատեն անմիջապէս ուրիշները կը վազեն կու գան, ու անոր կ'օգնեն: Թէ որ մըջիւն մը մէկ կողմանէ թշնամիէ վախ ունենայ, կամ բռնուած ըլլայ, ան ատեն մէկալները գունդագունդ նոյն տեղը կը հասնին, որ թշնամին վազնտեն:

Պիտեր Լաբուսիէ:

ՐԱՏԵՂԱՔԱՏԱՄԱՆ

Դիտարարաց վրայ հասնող տեսութիւն մը:

1811ին երեւոյցած մեծ գիտաւորին գէպ ի արեւ դարձած կողմը՝ զինքը կիսադնդայ ձեւով պատող ծածկոյթ մը իսկ մէկալ կողմը երկու պոչ ունէր, որոնք Ազգոստոսին վերջերը շատ երկնոյցած էին: Հոկտ. 16ին՝ առաջ շարժող պոչը կողմնական ուրիշ պոչ մ'ալ ունեցաւ բայց երկայն չտեսեց. Նոյեմբ. 7ին մի եւ նոյն երեւոյթն անոր մէկալ կողման վրան երեւցաւ եւ Նոյեմբ. 9ին երկու փոքր պոչեր երեւցան որոնք երկու գլխաւոր պոչերը կը պատէին. բայց ասոնք ալ շուտով աներեւոյթ եղան: Ասոր վրայ փոփոխութիւններն անանկ ստեպ եւ շատ էին, որ Բիացցի կ'ըսէ Թէ ամէն ժամ հարկ էր որ դիրքերը նորէն նորէն նկարուէին. գլխաւորաբար հիւսիսային պոչը հիւսիսային մեծ նմանութիւն ունէր, երբեմն փրցուած կտորի մը պէս, երբեմն ցատկած, երբեմն քիչ շատ ծայրեր ունէր:

1824ին գիտաւորը քիչ մ'ատեն գէպ ի արեւ դարձած պոչ մ'ունէր:

Գիտաւորաց վրայ վերոյիշեալ ճառագայթարձակութիւնը, զոր Շրէօթէր ամէն գիտաւորաց սեփական կը համարի, եւ ուրիշ փոփոխութիւնները՝ օրինակի համար արագ աճումն ու արագ նուազումը քիչ էր կարծէր որ ուրիշ բան պէտք չէնք համարել բայց Թէ պարզ օգերեւոյթներ, որոնք որ հիւսիսային միայն իրենց երկայն տեսողութեամբ եւ կանոնաւոր տեղափոխութեամբ կը գանազանին. բայց մենք ասոնց քանի մը խօսք ընծայել կ'ուզենք: Քիչ էր իր բոլոր գիտողութիւնները գլխաւորաբար 1618ին երեւցած գիտաւորին վրան հիմնած է, որուն պոչին հեռաւոր մասերը երբեմն երբեմն յանկարծ կը տեսնուէին եւ ետքը նոյնպէս վայրկեանի մը մէջ անտեսանելի կ'ըլլային: Չիզազու Գեկտ. 7ին մի եւ նոյն գիտաւորին վրայ կայծակոյն սփռել, եւ գլխուն ջահալ պէս վառիլը կը նշմարէր. եւ պոչին վրայ հսկայածեւ շարժում, յանկարծ երկրնալ լցնալն ու կարճնալ կը տեսնէր: Պրահա կը կարծէր որ աս տեսակ երեւոյթները, մեր մթնոլորտին շոգւոյ զանգուածոցը միայն անհաւասար իրար կտրելով անցնելով կը պատահին, որովհետեւ լուսոյ փոփոխութիւնները չէին կրնար այնպէս շուտով յառաջ երթալ. բայց մէկ կողմանէ

գիտաւորաց վրայ լուսոյն աս շուտով յառաջանալն անհրաժեշտ համարելու բան չէ, մէկալ կողմանէ ալ Շրէօթէր 1807ին գիտաւորին վրան բրած գիտողութիւններով համարած է որ լուսոյ փոփոխութեանցը կրնան եղեկորական բնութիւն արուիլ, եւ մենք եղեկորականութեան արագութեան մեծութեան վրայ գեա ճիշդ գաղափար չունինք, որովհետեւ մինչեւ հիմակ եղած փորձերը միշտ չափաւոր միջոցներու մէջ եղած է:

Գիտաւորաց իրենցմէ լուսաւոր ըլլան, ու արեգակէն լոյս չընդունիլը, քանի մը պատճառներու համար, կրնայ հաւանական համարուիլ: Թէ որ գիտաւորներն արեգակէն լուսաւորելու ըլլային, իրենց վրան ալ լուսնոյ եւ մարդակայ վրայ տեսնուած սկաւառակայ փոփոխութիւնները պիտի երեւային, որ գեա տեսնուած չէն. բայց ասիկէ երբեմն իրենց լոյսն անանկ զօրաւոր է որ ընկալեալ լոյս մը չկրնար կարծուիլ, մանաւանդ Թէ որ գիտաւորաց նիւթին արտաքոյ կարգի անօրութեանը միտ դնելու ըլլալը: Հերչէն ալ շատ անգամ կը ցուցնէր որ այսպիսի բարակ մալախուղ մը, որ աստեղաց լոյսը մեր աչքէն չծածկեր, չէր կրնար ըլլալ որ արեգակէն ընկալեալ լուսով մը լուսաւորէր:

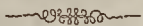
Ոմանք՝ գիտաւորաց արեգակնային մերձեանով լուսոյն աւելնալը, հեռանալովը նուազիլը տեսնելով հետեւցողին որ արեգակէն լոյս կ'առնուն: Բայց աս կարծիքը՝ նոյն իսկ Օլպէրսին կարծեաց՝ որ նոյնպէս կը համարէր Թէ գիտաւորներն արեգակէն կը լուսաւորուին կը հակառակի, որովհետեւ գիտաւորաց աս պարագաներու մէջ կրած փոփոխութեանց վրան ամենեւին ճիշդ դատաստան մը չկրնար ըլլալ: Բայց ասիկէ, ինչպէս վերը յիշատակեցինք, գիտաւորներն շատերը, նախ եւ առաջ արեգակէն աղէկ մը հեռանալէն ետքը կ'աճին: Ընդհանրապէս աս նկատմամբ անմիջականութիւններն անանկ մեծ են որ եւ ոչ մէկ եղանակաւ մը Օլպէրսին՝ Մէսսիէին 1780ին տեսնուած գիտաւորին վրան բրած գիտողութիւններէն բերած ցուցումներէն կրնան այսպիսի հետեւութիւն մը յառաջ բերուիլ: Որովհետեւ աս գիտաւոր տեսնուէին ետքը միշտ գէպ ի երկիր կը մօտենար, Թէ որ ինք իրեն լոյս մ'ունէր պէտք էր որ հետզհետէ աւելի պայծառ երեւար, իսկ Թէ որ արեգակէն կը լուսաւորէր, պէտք էր որ լոյսը նոյն եղանակաւ հետզհետէ նուազէր: Բայց ոչ մէկն եղաւ եւ ոչ ալ մէկալը, այլ գիտաւորը քիչ մ'ատեն խիստ լուսաւորեցաւ, այնպէս որ Նոյեմբերի 8ին պարզ աչքով ալ կը տեսնուէր, ուր որ Հոկտեմբերի 26ին միայն աստեղական գիտակով մը կրնար տեսնուիլ, անոր ներհակ Նոյեմբ. 21ին խիստ տկար էր, եւ Գեկտ. 3ին տեսնուելի ըլլալէն դադարեցաւ, Թէեւ նոյն ատեն երկրին աւելի մօտագոյն էր: Դէքէ մի եւ նոյն գիտողութիւններն բրած է 1818ին երեւցած գիտաւորին վրայ: Բայց գուցէ ամենէն զարմանալի երեւոյթ ունեցողն 1770ին երեւցածն է, որ իր տեսնուելի եղած ատենին վերջերը, սկզբան ունեցած մեծութենէն քուտաւորեալութիւն անգամ աւելի մեծ էր:

Աս պարագաները նկատելով, այնպէս կը համարուի որ գիտաւորներն իրենք իրենցմէ լոյս ունեցող մարմիններ ըլլան, եւ լոյսերնուն աճիլն ու նուազիլն ուրիշէն անկախ, եւ իրենց մէջն ըլլայ: Թէ որ քայլ մ'ալ յառաջ երթանք եւ այնպէս համարելու ըլլալը որ գիտաւորներն եւ ղեկորական յատկութիւն ունեցող մարմիններ ըլլան, ինչպէս շատերը կը կարծեն, աս ատեն քանի մը պարագաներ կրնան մեկնութիւն գտնուիլ:

Բայց մենք ենթադրութիւններ յառաջ բերելով մեր ընթերցողաց միտքն ալ յողնեցնել չենք ուզեր: Բայց ան ալ ստոյգ է որ դրական բան մ'ալ յառաջ չենք կրնար բերել: Ամէն աստեղագէտ մէկ մէկ կարծիք ունի, մինչեւ ըսողներ ալ եղան, ինչպէս Ղամպէրթ եւ Պոտէ որ գիտաւորաց մէջ, անոոր լուսոյ բնութիւն ունեւ յող էակներ բնակին, եւ աս աստեղաց եթերական պո- չին մէջ անհոգ հոս հոս տատանին:

Մնացածը գաւ ահագին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏՅՈՒՆ

Թուարանութիւն:

Թուարանութիւնը թուերու ու անոնց պլլ եւ պլլ հա- չիւններու մէջ գործածութեան վրայ կը զբաղի:

Թիւ մը մի եւ նոյն տեսակ շատ միութեանց գումարն է: Թիւերը երկու տեսակ են. մէկ մը ամբողջ թիւեր զոր օրի- նակ 1. 2. 3. 4. եւ պլլն, եւ երկրորդ կոտորակներ ինչպէս $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$. դարձեալ խառն թիւեր, զոր օրինակ $1\frac{1}{2}$, $2\frac{3}{4}$ եւ պլլն:

Չորս գլխաւոր հաշիւներ կամ գործողութիւններ կան. 1. Գումար, 2. Հանում, 3. Բազմապատկութիւն ու 4. Բա- ժանում:

Գումարը մի եւ նոյն տեսակ շատ թիւերը մէկ բովանդա- կութեան ամփոփել կը սորվեցնէ:

Հանումը կը սորվեցնէ թիւ մը ուրիշ թիւերէն հանել: Ան թիւը որմէ որ կը հանուի հանումը կ'ըսուի, իսկ ան թիւը՝ որն որ կը հանուի կ'ըսուի Հանել. իսկ մնացածը Մնա- ցորդ կամ Այլաբացադնէն կ'անուանուի:

Գումարին գումար կ'ըսուի հանումը ընելով, իսկ հանման փորձը գումար ընելով:

Բազմապատկութեան կը սորվեցնէ որոշեալ թիւ մը (Բազ- մապատկելն) այնչափ անգամ առնուլ, որչափ անգամ որ ուրիշ թիւի մը (Բազմապատկելն) մէջ միութիւն կայ, աս գործողու- թեան արդիւնքը Արտադրութեան կամ Արտադրութեան կ'անուանուի:

Բաժանումը կը սորվեցնէ փնտել որ որոշեալ թիւ մը, (Բաժանարար) ուրիշ թիւի մը մէջ, (Բաժանելն) որչափ անգամ կայ: Գործողութիւնը ընելէն ետեւ գտած թիւերնիս Բաժ- անարդ կ'ըսուի:

Բազմապատկութեան փորձը բաժանմամբ, իսկ բաժա- նման փորձը բազմապատկութեամբ կ'ըսուի:

Մնացեալ թուարանական գործողութիւններն են Վարո- ղութեան հանել, Արմատ հանել, Երեքի կանոն, Շղթայի կա- նոն, Ընկերութեան կանոն, Հասում հաշիւ եւ Ենթադրական կանոն:

Վարոջութեան ըսելով կ'իմացուի ինք իրեն հետ բազմա- պատկուած թուի մը արդիւնքը: Նոյն իսկ աս թիւը առաջին կարողութիւն կը կոչուի. աս թիւը ինք իրեն հետ բազմապատ- կելով կ'ելլէ երկրորդ կարողութիւնը. երկու անգամ բազմապատ- կուելով կ'ելլէ երրորդ կարողութիւնը եւ այսպէս յառաջ կ'եր- թայ: Երկրորդ կարողութիւնը քառակուսի, երրորդը՝ խորանարդ կարողութիւն ալ կը կոչուի. օրինակի աղագաւ առնունք 2 թիւը իբրեւ առաջին կարողութիւն. ինք իրեն հետ բազմապատ- կուելով $2 \times 2 = 4$ կու տայ, որ է 2ին երկրորդ կամ քառակուսի կարողութիւնը: Աս քառակուսի թիւը 2ով բազմապատկուած կու տայ 8, որ է 2ին երրորդ կարողութիւնը ու 2ին խորա- նարդ թիւը:

Որոշեալ թուի մը Արտադրութեան կ'իմացուի ան թիւը, որ ինք իրեն հետ բազմապատկուելով կու տայ նոյն որոշեալ թիւը. զոր օրինակ 2ը՝ 4ին քառակուսի, եւ 8ին խորանարդ արմատն է:

Ուրեմն թէ որ թիւ մը կարողութեան հանել ուզուի, պէտք է ինք իրեն հետ այնչափ անգամ բազմապատկել, որչափ որ կարողութիւնը կը պահանջէ: Իսկ թէ որ որոշեալ թիւէ մը արմատ հանել ուզուի, պէտք է ան թիւը փնտել որն որ

ինք իրեն հետ բազմապատկուելով որոշեալ կարողութիւնը տուած է:

Մէկն հաշիւարարական հաշիւը կը սորվեցնէ խառնուած բանի մը միջին արժէքը հաշուել. միայն թէ խառնուորդն որչափ մասե բազմապատկելով, եւ իւրաքանչիւր առանձին մասերուն ինչ արժէք ունենալը պէտք էնք գիտնալ: Արնայ նաեւ մասե- րուն թիւին ալ հաշուել, եթէ՝ թէ խառնուորդին ու թէ առանձին մասերուն արժէքը կը գիտցուի: Օրինակի աղագաւ, գինեմաճառին մէկը 300 շիշ զանազան գնով գինի իրարու հետ խառնել կ'ուզէ, այսինքն 200 շիշը 20ական քարանթանով 100 շիշ ալ 30ականով: Աւերջէն կ'ուզէ գիտնալ որ աս խառնու- դին ամէն մէկ շիշը քանիով կու գայ. աս ուզածը միջին համեմատական հաշուով կրնայ իմանալ: Կամ ոսկերիչ մը կ'ուզէ գիտնալ թէ՝ որչափ ոսկի ու արծաթ պէտք է առնուլ որոշեալ կշռով ու արժէքով խառնուորդ մը յառաջ բերելու համար. դարձեալ աս հաշուի գործողութիւնը պէտք է ի գործ դնէ:

Երեքի կանոնը, Ընկերութեան, Հասում հաշիւները ու Ենթադրական կանոնը՝ համեմատութեան կանոններուն վրայ հաստատուած են:

Ամէն համեմատութիւն 4 անգամներ կը կազմուի:

Եթէ՝ $\frac{a}{b} = \frac{c}{d}$ մէջ՝ համեմատութեան երեք ծանուցեալ անդամներ կան, իսկ չորրորդը անծանօթ անդամ է, որն որ հաշուով կը գտնուի:

Ընկերութեան հաշիւն մէջ՝ որոշեալ թիւ մը շահ եղեր է կամ վնաս, ընկերաց ամէն մէկուն դրած թուին համեմատ, իրենց մէջ կը բաժնուի: Ասիկա գլխաւորաբար վաճառականա- կան գործողութեանց մէջ շատ գործածական է, շահը կամ վնասն ընկերաց մէջ իւրաքանչիւրից դրած ստակին համեմատ հաշուելու համար:

Հասում հաշիւը կը սորվեցնէ, թէ դրամից որոշ գու- մար մը առչափ ժամանակի մէջ որչափ շահ կը բերէ, երբոր ուրիշ դրամից գումարի մը որոշ ատենուան մէջ բերած շահը գիտենք: Աս տեսակ հաշիւը գլխաւորաբար սեղանաւորները կը գործածեն:

Ենթադրական հաշիւը կը սորվեցնէ ենթադրեալ ուստ թուով մը՝ համեմատութեան թուերով փնտուած ստոյգ թիւը գտնել:

Վարոջութեան Սկոտլանդի Պարոն Շիթէկերին գիւտն է, որով հաշիւներն արտաքոյ կարգի կրնան կարճեցուիլ, որովհե- տեւ աս գործողութեան մէջ բազմապատկութիւնը գումարի, իսկ բաժանումը հանման կը փոխուի:

Վարոջութեան մէջ ալ նոյն տեսակ հաշուելու եղանակը կը գործածուի ինչ որ ամբողջ թուերու մէջ գործածական է: Հասարակ կոտորակներէն զատ աստիճանական խորագրեր ալ կան:

Թուարանութիւնն ամէն մարդու ամէն վիճակի մէջ շատ կամ քիչ անհրաժեշտ հարկաւոր ու օգտակար է: Անոր ձեռ- քով կը սորվինք մեր գործերը կամ շահը հաստատուն որոշեալ կարգի մը մէջ պահել: Առաջապահները գլխաւորաբար առանց հաշուեզիտութեան չէին կրնար մնալ: Գրեթէ ուրիշ ամէն թուարանութիւնները թուարանութեան ծանօթութիւնը կ'են- թադրեն:

Գրահաշիւի վրայ:

Գրահաշիւը՝ մեծ թիւերը ընդհանրապէս հաշուել կը սորվեցնէ. աս հաշիւներու մէջ փոխանակ թուի՝ գրեթէ կը գործածուին. ինչու որ ասոնք որոշեալ զօրութիւն մը չունե- նալուն ամէն կարելի մեծ թուերուն տեղը կրնան բռնել:

Գրահաշիւը թուարանութեան պէս ամէն հաշիւներու կը գործածուի. բայց անով ըստ մեծի մասին հաստատութիւնները կը հաշուին, ու ընդհանուր որոշ ձեւեր յառաջ կը բերուին:

Հաւասարութիւն մը՝ երկու թիւերու քանակութեան հաւասարութեան բացատրութիւնն է:

Հաւասարութեան ձեռքով անծանօթ քանակութեան մը մեծութիւնը՝ ծանուցեալ մեծութեան համեմատութեամբ կը գտնուի:

Հաւասարութիւնները շատ մասերու կը բաժնուին, առաջին, երկրորդ, երրորդ եւ այլն աստիճանի հաւասարութեան:

Գրահաշուին՝ թուաբանութենէ վերադաս ըլլալն յայնմ կը կայանայ որ 1. թուաբանութիւնը միայն թուերով կը դառնի. իսկ Գրահաշուը ամէն ըմբռնելի կամ կարելի քանիոնութեանց հետ: 2. Գրահաշուին ընդհանուր արդիւնք յառաջ կը բերէ, որոնք ամէն տեսակ հարցմանց ու ձեւերու կը պատշաճին, որոնց ձեռքով ամէն հաշիւ շատ կրնայ կարծեցուիլ:

Գրահաշուին գիտութիւնն ամէն ուսողական ուսմանց կամ գիտութեանց սր եւ իցէ մասին պարագայներուն անհրաժեշտ հարկաւոր է, եւ ամենուն մէջ առհասարակ գործածուելուն համար հարկաւորներէն ու գլխաւորներէն մէկն է:

Երկրաչափութեան վրայ:

Երկրաչափութիւնը կը սորվեցնէ ամէն տեսակ մարմնոյ մեծութիւններ՝ իրենց տարածութեան համեմատ, այս ինքն երկայնութեան, լայնութեան ու խորութեան՝ չափել:

Երկրաչափութեան անունը կը նշանակէ գիտութիւն կամ արուեստ երկիրը չափելու: Աս գիտութեան անոր համար աս անունը կու տան, վասն զի աս էր իր առջի գործը, այս ինքն երկիրը չափել: Աս գիտութիւնը Երկրագիտութեան, իրենց կալուածներուն տարածութիւնը ճշգրիտ որոշելու համար, վասն զի անոնց սահմաններն ամէն տարի Նեղոս գետին ողողելով կը շփոթէր:

Երկրաչափութիւնը երբեք գլխաւոր մասերու կը բաժնուի, Գծաչափութիւն, Հարթաչափութիւն, Հաստատաչափութիւն:

Գծաչափութիւնը պարզ գծի մը մեծութիւնը որոշել կը սորվեցնէ: Հարթաչափութիւնը մարմնոց երեսաց վրայ կը ճառէ. իսկ Հաստատաչափութիւնը հաստատուն մարմնոց արտաքին երեքպատիկ ծաւալը որոշել կը սորվեցնէ:

Գինծը քանիոնութեան մը ըստ երկայնութեան տարածութիւնն է. երեսը քանիոնութեան մը տարածութիւնն է ըստ երկայնութեան ու լայնութեան. իսկ հաստատուն մարմնը քանիոնութեան մը տարածութիւնն է, ըստ երկայնութեան, լայնութեան ու թանձրութեան կամ խորութեան:

Երկրաչափութիւնը ճարտարապետներուն ու ճարտարապետութեան ճիւղի մը պարագայներուն անհրաժեշտ հարկաւոր բան է. ասիկա ուրիշ շատ գիտութեանց հիմն է, մասնաւոր մեքենականութեան ու ձեռագ արուեստներուն, որոնք որ ասոր հետ կապակցութիւն մ'ունին:

Այլակերպական ու ամբողջական հաշիւներու վրայ:

Այլակերպական հաշիւը ուսողական գիտութեան ճիւղ մըն է, որն որ կոր գծի մը ամենափոքր մասը հաշուել կը սորվեցնէ: Նեւտոնն աս հաշուի տեսակին Մանրաբանական կամ Այլակերպական հաշիւ անունը կու տար:

Այլակերպական հաշիւն անոր հակառակ՝ յանրաւս փոքր մասունքներն հաշուելու կամ այլակերպական հաշուի միջնորդութեամբ՝ նոյն յանրաւս պոլտիկ մասանց վերջնական մեծութիւնը հաշուել կը սորվեցնէ:

Աս երկու գիտութիւնները՝ գինծը, կոր երեսներն ու իրենց շոշափողները, այս ինքն ան գինծը, որոնք կոր երեսներուն միայն մէկ կէտը կը շոշափեն՝ հաշուելու կը ծառայեն:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՐՏԻ

Եւրոպայի խաղաղութեան վիճակը դեռ անորոշութեան մէջ կը տեսէ, եւ ամէն մասնակից տէրութիւնը իրենց սկսած պատերազմի պատրաստութիւնները մեծ գործունէութեամբ յառաջ կը վարեն: Տէրութեանց իրարու հետ ըրած պաշտօնական բանակցութիւններն ալ դեռ գաղտնութեան քողոյ տակ կը մնան: Այս ստորդ է որ Եւրոպայի ժողովուրդն ամէն տեղ խաղաղութեան անվերջութիւն հաստատուն մնալուն կը փափաքի, այս վերջին տասնամեայ ժամանակին մէջ եղած պատերազմաց ցլատի եւ դժբախտ հետեւութիւնները դեռ աչաց առջեւ ունենալով. ուստի եւ շատերը մեծամեծ անկապութեամբ կը սպասեն Անգղիայի տէրութեան փարկի կեցող դեպքան Լորտ Բալլին Աւստրիական արքունեաց ըրած այցելութենէն՝ Լեւո-

պայի վտանգի մէջ գտնուող խաղաղութեան վերստին հաստատուելուն ուղիքային լուրը լսել: Լորտ Բալլին Փետրուարի 27ին Վիեննա հասաւ եւ դեռ հոս կը գտնուի. ինք առաջին կարգի քաղաքագետ անձանցմէ ըլլալով՝ իրեն այս ճամբորդութիւնը միջնորդի մը պաշտօնին հաւասար կը համարուի, իբրեւ Անգղիայի եւ Պրուշի տէրութեանց կողմանէ խրկուած՝ Նափոլէոնի գործողութեանց նկատմամբ Աւստրիայի միտքն իմանալու համար. ուստի եւ քիչ ատենէն անստուգութիւնը կը վերնայ եւ խնդիրները պայծառ եւ արոշ վիճակ մը կ'ընդունին:

Առաջիկայ տարուոյս սկզբէն մինչեւ հիմա խաղաղութիւնը վտանգի մէջ ձգող քաղաքական խնդիրներէն առ այժմ ծանօթ եղողներն ասոնք են. Ա. Բահանայապետական երկիրներէն Գաղղիայի եւ Աւստրիայի զօրաց ետ քաշուիլը. Բ. Աւստրիայի տէրութեան, Վիեննայի 1815ին եղած արքայաժողովոյ որոշանց համեմատ, Թոսկանայի, Փարմայի եւ Մոնթենապի դքսութեանց մէջ հասարակաց խաղաղութիւնը վերստին ժամանակ նոյն երկիրները միջամտութիւն ընելու իրաւանց բարձումը, եւ Գ. Գանուբեան իշխանութեանց վիճակին կարգաւորութիւնը: Ասոնք առ այժմ ծանօթ եղած խնդիրներն են, որովհետեւ յայտնի է թէ կան ուրիշ երկու կամ երեք տէրութեանց մէջ պարտող ծածուկ խնդիրներ, գլխաւորաբար Իտալիայի անկախութեան նկատմամբ, որոնք հարկաւ ան ատեն միայն հասարակութեան կը ծանուցուին՝ երբ որ դժբախտ պատերազմն անհրաժեշտ բան մ'ըլլայ:

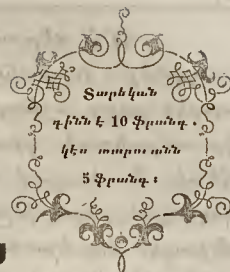
Վերջիշեալ երեք խնդիրներուն առաջինը լուծուելու երեւութի մէջ մտաւ: Հռոմի տէրութեան արտաքին գործոց պաշտօնէյ Անթոնէլլի կարպինալը Գաղղիայի դահլճէն խնդրեց որ գաղղիական զօրք Հռոմէն ելլէ. նոյն խնդիրն առաւորական դահլճէնի ալ եղաւ: Վրտուի թէ Գաղղիա յանձն առած ըլլայ. իսկ Աւստրիայի կողմանէ Վիեննայի պաշտօնական Լեֆէրս ամսոյս 4ին կը գրէ թէ Աւստրիական կառավարութիւնը պատրաստ է անմիջապէս զօրք Հռոմի տէրութենէն ետ քաշելու՝ երբոր երկրին խաղաղութիւնը պահպանելու համար ալ հարկաւոր չհամարուի: — Երկրորդ խնդրոյն գաղով կարելի է թէ Աւստրիա իր խաղաղատէր քաղաքականութեամբն հրաժարի ունեցած իրաւունքէն՝ թէ մնող պատերազմն ստուգի իսպախուի: — Գուզա զօրապետը Մորաւիայի իշխան ընտրուելէն ետքը՝ անակնկալ կերպով Պուրքելի ազգային ժողովէն Վալաքիայի համար ալ իշխան ընտրուեցաւ, թէպէտ եւ յառաջագոյն Պուրքելի ժողովոյն մեծագոյն մասը Պուրքելի իշխանին կողմնէն էր: Ասոր վրայ բարձրագոյն Գուզա տէրութեանց առաջարկեց որ Փարիզի դեսպանաժողովը նորէն դուրս ելլի եւ Գուզային իրաւանց հակառակ կրկին ընտրութիւնը մերժուի: Նափոլէոն կայսրը յանձն չառաւ այս խնդիրը, հապա Գուզային կրկին ընտրութիւնն իբրեւ օրինաւոր ճանցաւ, միանգամայն ծանոյց թէ պատերազմի դէպք (Casus belli) կը համարի՝ եթէ մէկն ասոր դէմ ելլէ: Բարձրագոյն Գուզան ալ մէկալ կողմանէ տէրութեանց ծանուցագիր խրկեց, որուն մէջ կը յայտնէ թէ Գանուբեի իշխանութեանց օրինաւոր տէրն ըլլալով՝ Գուզային կրկին ընտրութիւնն անվաւեր կը հրատարակէ, եւ ինք բաւական զօրութիւն ունի նոյն երկիրներուն բաները առանձին կարգի դնելու համար, ուստի եւ օտար տէրութեանց միջամտութիւնը չ'ընդունին:

Ահաւասիկ այսօրուան օրս Եւրոպայի ունեցած վիճակը: Միւս կողմանէ Գաղղիա եւ Սարդինիա պատերազմի պատրաստութիւնները մեծ փութով յառաջ կը տանին: Գաղղիա Ապրիլին կողմը բաղմանքի բանակներն կը ժողովէ, Մէքի զինաւորանէ թնդանութի մարտկոցներ եւ միլիոնաւոր հրացանի զին-դակներ կը հանուին. 10.000 ձի ալ գնուելու վրայ են: Անգղիան ալ իր նաւական զօրութիւնը կենդանացնելու ետեւէ է: Իսկ Աւստրիա իր պատրաստութիւններն անընդհատ յառաջ կը վարէ. արդէն մինչեւ հիմա Իտալական գաւառները 300.000ի չափ զօրք խրկած է: Ստորդ է տէրութեանց այս ամենայն պատրաստութիւնները պատերազմի մէկ կողմանէ մօտաւորաւ կը ցուցնեն, բայց միւս կողմանէ երաշխաւորութիւն կրնան սեպուիլ ցանկալի խաղաղութեան՝ որուն ձայներն արդէն լսուելու կը սկսին:

ԵՌՌՌՍ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 7.

1859

Բ. ՀԱՏԱՐ

ԳՈՆՐԱՏ ԿԱՏԱՐԱՐ

Թ.

Ֆրանսիացի:

Առջև անգամն էր որ Հենրիկոսին ձին իր տիրոջը մտրակն ղգաց, որովհետեւ սովորաբար իր տէրը միշտ գլխով էր. երիվարը ցատկեց եւ այնպէս կը վաղէր, որ կարծես թէ հեծեալին երեսը մըրը կայոյղ հով մը կը զարնէր: Հենրիկոսին տեսած ձիաւորը վատ եղանակաւ չբռնուելու համար կեցաւ որ կէրոյ՝ Ռապէլայունի դուռնէն էր:

«Կայսրուհւոյն աղնուական պահապանը, հոս ի՞նչ կը փրնտուէր: Դուրս արքունեաց կը վերաբերէր եւ հոս թփերու ու մացառներու մէջ գործը չունէր, ըսաւ Ռատէպոնն եւ յայտնի կ'երեւար թէ երիտասարդին գէմ նեղացած է: Երիտասարդն ալ՝ առաւօտանց կանուխ՝ արեւուն ծագելու ատեն՝ իր ատենին՝ Ասիէնէ ժամերով հեռու տեղ տեսնելով քիչ չը զարմացաւ:

«Օտրմանալու բան մը չկայ, ըսաւ Հենրիկոս ծիծաղելով եւ խօսքը չիմանալու զարնելով. «Նաեւ արքունեաց մէջ ալ կրնայ անգին փոքրէք մը կորսուիլ, եւ կիզէլային անձնապահի մը վայելուչ բան է որ փրնտուելու ելլէ»:

«Աս գործքիս համար քու գալդ հարկաւոր չէր, կրկնեց կէրոյ: «Արդէն ես ան ճամբուն վրայ եմ, ես կը փրնտուեմ: Դուռն ետ դարձիր եւ քու տիկինդ զնիզէլա միտիմարէ, եւ ապահովցուր զինքն որ մարգարիտն ես ետ կը դարձնեմ. ապա թէ ոչ զինանշանս ես իմ ձեռքս կը փշրեմ»:

«Ստոյգ է տէր՝ որ քու նախանձդ գովութեան արժանի է, բայց չորս աչքեր աւելի աղէկ կը տեսնեն քան թէ երկուքը, անոր համար թոյլ տուր ինծի որ քեզի ընկերանամ:

— Ուրեմն արդէն գիտես որ . . . :

— Որ ասոր մէջ խարդախութիւն կամ թէ ըսեմ նենգութիւն մը կայ. զոր բաւական պայծառ կը տեսնեմ: Բայց դուռն ստուգիւ պիտի դիտնաս, որովհետեւ քու հաւատարիմ մարդիկներէդ երկուքը՝ զԱգնէս իշխանուհին Մագդաղենեայ վանքը կը տանէին: Բայց հոն կայսեր դուստրը ոչ տեսնող եւ ոչ ալ վրան բան մը լսող եղած է:

— Իմ մարդիկներէս երկուքը կը տանէին . . . գուցէ պէտք էին տանիլ պիտի ըսես չէ թէ կը տանէին:

— Ուրեմն ի՞նչ ըսել կ'ուզես, ի՞նչ է աս խօսքերուն տարբերութիւնը:

— Շատ տարբերութիւն կայ: Թէ որ իմ մարդիկներս կայսեր դուստրը Մագդաղենեայ վանքը տարած ըլլային, առաւօտանց կանուխ, արեւուն առջի ճառագայթից մէջ, դուռն զիս դժուարաւ աս ճամբուն վրայ կը գտնէիր: Բայց դժբախտութեամբ՝ բազմուց թեան մէջէն անցած ատեննին՝ իշխանուհին անակնկալ իմ մարդիկներուս ձեռքէն յափշտակուած է որովհետեւ իմիներս տեսեր են՝ որ երկու դիմակաւորեալ մարդիկ յանկարծ զիշխանուհին ձիու մը վրայ հանելով փախչելու սկսեր են եւ ճամբու վրայ ուրիշ ձիաւորներ ալ իրենց ընկերացեր են:

«Ուրեմն նենգութիւնը կատարեալ իմացայ, գուցէ Հենրիկոս, որուն պատերը բարկութենէն կարմրեցած էին, «Եւ աս գործքիս մէջ զարմանալին ան է, որ դուռն մինակուկ, այնչափ յանդուգն աւաղակաց ձեռքէն զանի պիտի փրկես»:

— Ա՛նմիտ, արդէն իմ ամէն զգուշութիւններս եւ բռնելու ճամբաս յառաջունէ մտածուած եւ կարգաւորուած է. անոր համար կրնաս միտիմարեալ տուն դառնալ եւ ըսածներս կիզէլային պատմել:

— Ուստէպոնն, կոմս իմ՝ գէշ տեղ մ'առնուր, իմ հետաքրքրութիւնս այնչափ աւելցուցիր որ պէտք եմ քեզի աղաչել որ ինծի թոյլ տաս իմ երիվարս ալ քու երիվարիդ քովէն մղելու:

«Չանձրացուցիչ, միմայ Ռատէպոնն մօրուքին տակէն, ետքը նորէն Հենրիկոսին դառնալով ըսաւ. «Թէ որ ի շնորհս կայսերական ընտանեաց կուռոյ մը պիտի հանդիպիմ նէ, ես բաւական ջօրաւոր եմ, բայց թէ որ օգնութեան կարօտութիւն ալ ունիմ նէ, անմօրուս մէկու մ'օգնականութիւնը բնաւ չեմ ընդունիր»:

— Ո՛հ. Տէր ասպետ ինք զինքդ այնչափ մի բարձրացնեն: Բազում կենեւովս ու սրովս իմ ինչ ըլլալս արդէն բոլոր աշխարհք ճանչցաւ. ո՛վ որ աս բանիս կը տարակուսի, դիմացս ելլէ եւ փորձենք. եւ որովհետեւ ես խօսքով կռուիլը չեմ սիրեր, անոր համար կամ ըրած թշնամանքդ աս վայրկենիս մէջ անմիջապէս ետ կ'առնուս եւ կամ գործքովդ կը ցուցնես թէ ես դեռ անմօրուս տղայ մըն եմ եւ անկարող, ինչպէս որ դուն քու թշնամանալից խօսքերովդ համարեցար:

Ռատէպոռնին երեսին գոյնը նետեց եւ որովհետեւ ոչ քաջասրտութիւն ոչ զօրութիւն ունէր եւ ոչ ալ յաջողակութիւն մը, ազնուական թիկնապահին յանդիմանութիւնը կը լընելու պարտաւորեցաւ: Երեսները կնճռելով լռեց: Հենրիկոս ալ սրտմոռութեամբ սկսած խօսքին վերջ մը տալը պատշաճ սեպեց:

Հենրիկոս զՌատէպոռն չէր կրնար կրել եւ աս գործողութիւնը միայն բնական չէր, այլ ուրիշ պատճառներ ալ կային, այսինքն Ռոպէրթէն, Հելմոնս դքսէն եւ ֆիլիթէն լծայնէն անոր վրայ լսածները: Հենրիկոս աս լսածները մտածելով անոր քովէն կը ձիավարէր:

«Երբոր երկուքն ալ միատեղ անտառէն դուրս ելնելով դաշտի մը վրայէն կը ձիավարէին, որուն վրան արեգական ճառագայթները կիզիչ ջերմութիւն կ'արձակէին» «Ո՛հ, ինչ խիստ տաք է», կ'ըսէր Հենրիկոս, բայց աւելի ինք իրեն կը խօսէր քան թէ Ռատէպոռնին: Հենրիկոս ծանր սաղաւարտը գլխէն վար առաւ եւ ձիուն թամբին վրայ անցուց:

Երիտասարդը՝ բաց գլխուն քրտինքը սրբած տեսնը, Ռատէպոռն անոր մօտեցաւ եւ բարեկամաբար ծիծաղելով, հեզուկ եղանակաւ մ'ըսաւ «Մեծ խոհեմութիւն կ'ընէք, գլուխներնէդ աս ծանր բեռը վերցնելով, պէտք էք նաեւ ան շղթայն ալ հանել»,:

«Պատճառ», հարցուց Հենրիկոս դաժանութեամբ Ռատէպոռնին նայելով, որ հիմակ յանկարծ անանկ բարեկամացած էր, իբր թէ մէջերնին բնաւ անհաճոյ խօսակցութիւն մ'անցած չըլլար:

«Ինչ պիտի ըլլայ, դուք իսկ կ'ըսէիք թէ օդը խիստ եւ նեղացուցիչ տաք ըլլայ, եւ բաց ասկէ շղթան ձեր շքեղ օձիքը (սարիս) կը փառատէ եւ կ'աղտոտէ: Եւ որովհետեւ երիտասարդներն իրենց հագուստին մաքրութեան ու վայելչութեանը մեծապէս փոյթ կը տանին, անոր համար օձիքնիդ վնասելու կամ ծակելու ըլլայ՝ վրանիդ արատ մը կրնայ գալ. ինչ կ'ընեն մարդիկ երբոր Էկիսհայմի գտեալը պատառատուն օձիքով տեսնելու ըլլան»,:

«Ինչ մը չէն ըսեր թէ որ խոհեմ են, իսկ թէ որ պարզամիտ են՝ ան ատեն կրնան ուղածնին ըսել: Ընկերնիս զբոստէն դատելը, շատ անգամ ծուռ եղրակացութիւն յառաջ կը բերէ»,:

«Դա է, ինչպէս կ'ուզէք անանկ ըրէք, ես զձեզ արտաքայ կարգի քրտնելու նեղութենէն ազատել կ'ուզէի»,:

Հենրիկոս կը զարմանար թէ ինչպէս Վերոյ՝ քիչ մ'առաջ մէջերնին անցած բանին վրայ ան աստիճանի պզտիկ իյնալէն ետքն՝ իր ամբարտաւանութիւնն ասանկ շուտով խոնարհեցնելով բարեկամական վարմանց դարձաւ, բայց մտքէն ձախող խորհուրդ մը չէր անցընէր եւ մինչեւ որ աս հարթ եւ դաշտային ճամբան լըննալով ժայռերու վար կ'ախուած զանգուածներով խոր տեղ մը հասան նէ, առջեւէն կը ձիավարէր, եւ կը քննէր որ առջեւէն տապալած ծառերէ կամ ժայռերէ ճամբանին գոցուելով, անցքերնին անկարելի ընող բան մը չ'ըլլայ:

Երանտաժուտ Ռատէպոռնը՝ չար ոգւոյ մը պէս կը ծիծաղէր եւ ինք իրեն մտածելով՝ աս իր խորհրդոցն արգելք եղող երիտասարդն՝ որպիսի եղանակաւ եւ իցէ մէջ տեղէն վերցնելու դարաններ կը շինէր, անոր համար արագ կը ձիավարէր՝ եւ օդոյն խիստ տաք ըլլալուն վրայ միմալով՝ իր ծանր սուրը իբր թէ կ'ախուած ըլլալով իրեն ծանրութիւն տայ, առաւ եւ խաչաձեւ ձիուն համետին վրայ դրաւ, եւ մի եւ նոյն ատեն ձիուն սանձը աջ ծնկան վրայ հաստատեց:

«Ես շատ դար վար է», գոչեց Հենրիկոս եւ ձիուն սանձը բռնելով, կամաց կամաց՝ դէպ ի առուակ մը կ'իջնար որ անտառէ դուրս ելնելով եւ գայլախաղներու վրայէն անցնելով հոն եղած անդնդոյ մը մէջ կը վազէր: Հիմայ Ռատէպոռն Հենրիկոսին շատ մօտեցած էր՝ եւ կամացուկ մը խոշոր սուրը պատեանէն քաշեց եւ պատեանը թփի մը վրայ նետեց եւ արեգական ճառագայթներէն աչքը շացնելու չափ փայլող զէնքն երկու ձեռքը վեր վերցնելով՝ երիտասարդին անսաղաւարտ գլխուն իջնցնելով զանի ջախջախել կ'ուզէր, բայց սպանիչ հարուածն իջնալէն յառաջ, Հենրիկոս՝ որ Ռատէպոռնին ամէն շարժմունքներն իր յղկուած պողպատէ սաղաւարտին վրայէն հայելոյ պէս կը տեսնէր, գլուխը ծուռ եւ իր ձին դէպ ի մէկ կողմ քաշեց՝ որով իր հակառակորդին հետ պատերազմելու աղէկ դիմքի մը մէջ մտաւ: Պողպատիկ սուրն օդը պատռելով իջած ատենը՝ Հենրիկոս իր ձին զգուշացուց, Ռատէպոռնին բոլոր զօրութիւնը պարապի ելնելով՝ ոտքն ասպատանէն դուրս ելաւ ինքն ալ գլխիվայր գետինը թաւալեցաւ. ձին սարսափելով ետեւի ոտքը կից զարկած ատենը ողորմելոյն կը ծոցը հանդիպեցաւ՝ եւ ականջները խցան, աչքը չէր տեսներ եւ բերնէն արիւն կու գար:

Հենրիկոս անմիջապէս ձիէն վար ցատկեց եւ բոլոր զօրութեամբը կէս մը մեռեալ դուքսը ոտք հանելու կը ջանար. բայց ողորմելին կաւէ արձանի մը պէս նորէն գետինն ինկաւ՝ այնպէս որ երիտասարդը կարծեց թէ հոգին կ'աւանդէ: Ձիւքն սպաննել ուղղին ձեռքէն եկած օգնութիւնն բնելով զանի փրկելու համար առուակին քովը տարաւ եւ զով ջրով քուլնքն ու երակը շիւեց եւ կամաց կամաց խնկր գլուխը բերաւ:

Ռատէպոռն աչքը բացաւ եւ տեսնելով որ եւ

րիտասարդն՝ որուն ետեւէն հարուածով մը գլուխը ջախջախել կ'ուզէր, մեծ փութով զինքը դարմանելու զբաղած է, առջի անգամ իր մէջն ամօթոյ եւ զղջման զգածմունք մ'եկաւ, եւ զգացած ցաւերէն՝ համարելով որ մահուան մօտ ըլլայ, իր միտքը դրած նենգութիւնը խոստովանելով կը կարծէր որ մինչեւ հիմակ ըրած բիւր եղեռնագործութիւններն ալ կրնայ քաւել: Ռատէպոուն զղջման եկած չարագործի մը պէս հիմայ կ'աղաչէր եւ կ'ըսէր «Ո՛հ. բարի երիտասարդ, արժանի չեմ որ քու անմեղ ձեռքդ իմ մեռնելու մօտ եղած գլուխս բռնես. ես՝ զքեզ իմ ժառանգս կը կացուցանեմ, կ'աղաչեմ ներէ ինձի, ներէ ան գործքիս՝ զոր հիմայ քու վրագ փորձեցի»:

«Նրկինց ողորմութիւնը խնդրէ տէր ասպետ, պատասխանեց Հենրիկոս, «որ զքեզ ասանկ խստիւ պատժեց. ես քու ժառանգդ ըլլալ չեմ ուզեր, եւ ասոր համար ալ մի սրդողիւր. քու գործքդ որչափ ինձի կ'երեւայ՝ հպարտութենէ մը յառաջ եկած է. դուն կ'ուզէիր զիս մէջ տեղէն բառնալ՝ որպէս զի իշխանուհին ազատած ըլլալու պարծանաց զուրիշ մասնակից չընես»:

Ռատէպոուն խօսեցաւ եւ պատասխան տուաւ, բայց Էկիսհայմի գտեալն անոր խօսքերէն բան մը չհասկըցաւ, բայց վերջապէս Աէրոյին խօսքերն աւելի որոշ ըլլալու սկսան, զորոնք Հենրիկոս սարսափով մը լսեց. ստոյգ է ուրիշներէն աս մարդուն վրայ նմանները լսած էր, բայց իրեն առասպել երեւցած էին. «Գիտցիր», ըսաւ Ռատէպոուն «որ նոյն իսկ ես զիշխանուհին աւազակաց մատնեցի: Գոնրատ կայսրը դրսէն դարձած եւ Գասէկարդն եւ իր գունդը փճացնելէն ի վեր, ինձի հետ արտաքոյ կարգի դժկամակութեամբ կը վարուէր եւ այնպէս կը համարէր որ անկէ ինձի յանձնուած գործքի մը մէջ զինքը խաբար ըլլա՞մ, կամ՝ նոյն գործքն այնպէս ըրած չըլլամ ինչպէս ինք հրամայած էր: Ես՝ օգոստոսիառնի բարեկամութիւնը նորէն ձեռք բերելու եւ իրեն հաճոյական ծառայութիւն մ'ըրած գտնուելու համար, կ'ուզէի անոր դուստրը՝ իբր թէ աւազակաց ձեռքէն ազատելով՝ նորէն արքունիք դարձնել»:

«Ո՛հ. խօսէ, զրուցէ», գոչեց Հենրիկոս իր զրժկամակութեանը հետ կռուելով. «Կայսեր դուստրն հիմակ ուր է»:

— Քաւարանը:

— Նրկինք օգնէ, օգնէ, դժբախտը խելքը կը կորսնցընէ, կը ցնորի: Բայց ստոյգ է որ աս վերքէն պիտի չմեռնի:

Ըս միթարութեան վրայ՝ թէ պիտի չմեռնի, Ռատէպոուն յուսալով որ նորէն կ'առողջանայ՝ հաւանքով զղջում մ'զգաց՝ այսինքն կը համարէր թէ ինք անխո-

հեմութեամբ ինք զինքը մատնած ըլլայ եւ կը ցաւէր. անոր համար երիտասարդին սխալմունքը՝ թէ ինք կը ցնորի, յօգուտ իւր դործածել ուղեց եւ սկսաւ մտադրութեամբ ցնորական խօսքեր զրուցել: «Սրոյս պատեանը կըլլեցի, գլխուս վրայ ձիւթոյ կաթապ մը կ'եփես», կ'ըսէր եւ մատերը ստեղծելէն (հաճե՞՛) պէս ուտել կ'ուզէր, եւ այնչափ խենթութեամբ խօսեցաւ որ երիտասարդը մինչեւ սկսաւ համարիլ թէ սրոյ հարուածն իջեցնելէն ալ յառաջ խելացնորութիւնը վրան ստուգիւ տիրած ըլլայ: Անոր համար անօրէն խաբարային վրայ ներքին ցաւակցութիւն մը զգաց, եւ զինքը՝ հիմայ գառնուկի մը պէս զգոնացած ձիուն վրայ բեռնաւորեց, եւ հոն մօտ երող տնակ մը տարաւ, որ հոն կամ հոգացուի ու բժշկուի, եւ կամ եթէ որ բժշկուին անհնար կ'ըլլայ քրիստոնէաբար մեռնելու օգնութեան հասնուի:

Հենրիկոս՝ աս գործողութիւնը լմնցնելէն ետքը գլուխը կախած, սքոյ մէջ ընկղմած, զգածմունքը թախծութեան եւ տատամսութեան աւար տուած՝ նոյն տնակէն ետ կը ձիավարէր, մէջ մ'ալ կարծես թէ վերէն ազդեցութիւն մ'եղաւ. որով միտքն ինկաւ՝ որ մերձակայ անտառի ետեւի կողմը ժայռերու հովտի մը մէջ, վատանուն գինետուն մը կայ՝ որուն դրան վերի կողմը կախուած տախտակին վրայ «Բաբառ», խորհրդակց բառը կը կարդացուէր: Երիտասարդը կը մտածէր թէ Ռատէպոուն իրեն ի սկզբան ճշմարտութիւնն ըսած ըլլայ, ետքը որպէս զի ես իրեն սուտերուն հաւատք ընծայեմ, ըսածին վրայ զղջալով, խելացնորութեան դիմակն երեսն անցուց: Հենրիկոս բոլոր պատահածները սուր դիտողութեամբ մը քննելով ասանկ կը համարէր, եւ յոյսն՝ որ մարդկան բարեկամ մըն է, թէեւ ճամբան չհարկէր բայց քաղցը նեքթար մը կը մատուցանէ, մեր երիտասարդին սրտին մէջ նորէն արթննալով, մտաւրը զարկաւ ձիուն կուշտը եւ հովի արագութեամբ դէպ ի ան կողմերը թռաւ ուր որ ան «Բաբառ», վատանուն գինետունը կը գտնուէր եւ աւազակաց եւ արբեցողաց յարկ մը կը մատուցանէր:

ԺԱ. Փրկող փողը:

( ) րուան դրողիւնը հանգչելու վրայ էր եւ երեկոյեան հանդարտութիւնը՝ մարդկան գործունէութեան խոնջութիւնը՝ հանգստեան դիմելու բաղձանքով մեղմացընելու վրայ էր երբոր Հենրիկոս երկայն ձիավարելէն ետքը թէ ինք եւ թէ երկվորը յոգնելով «Բաբառ» գինետան առջին համետէն վար ցատկեց, եւ դռնէն ներս գետնադատիկոնը մտաւ, ուր զինեալ մարդիկ, ըստ մեծի մասին գինով, կը վխտային:

Քնէն արթնցած տղայ մը, երազին մէջ օտարական եւ վայրենի մարդկան ընկերութեան մէջ գտնուելով սարսափմանէն սթափած ատեն՝ ինչ ուրախութիւն որ կը զգայ, նոյն ուրախութեամբ Ազնէս ազնուական թիկնապահին դռնէն ներս մտնելը տեսնելով կ'ուրախանար եւ կը ծիծաղէր:

1) Նոյն ատենները Գերմանիայի մէջ մարդկան յափշտակութիւնն այնչափ յաճախ էր, որ մեծ պահոց սկիզբը խոստովանութեան գացող մարդկան՝ քահանային ըրած զանազան հարցուածոց մէջ աս ալ կար «Մարդ յափշտակեցի, եւս յափշտակեցի քոնէր եւս ինչ ծախեցի»:

Հենրիկոս յարգութեամբ ծնելով զինքը մեծա-
րեւէն ետքը, զինքը յանդգնութեամբ եւ թշնամա-
նալից աչք վերէն վար չափողներուն, յանուն իրիկ-
լա կայսրուհւոյն իմացուց որ երկրորդ առտու արեւը
ծագելէն յառաջ կայսեր դստեր հետ գէպի Ասիէն
ետ պիտի դառնայ. որովհետեւ հրդեհը շնորհ էր,
եւ «բաց ասկէ», կ'ըսէր, «Ֆալցի քաղաքէն աստի
հեռանալը հարկաւոր բան մը չէր, որովհետեւ ան
գոյժը, թէ աւազակները զիջխանուհին յափշտակել
ուզէին ու հրդեհին պատճառաւ ելած աղմկան մէջ,
իրենց մտացը մէջ դրածնին դիւրաւ յառաջ տանել
կարծածնին, անհիմն կը համարի»:

Լ'նվախ եւ քաջ Հենրիկոս՝ կարելի եղածին
չափ Ռատէպոնին պատիւը պահելու համար աս իրեն
հարկաւոր համարած սուտը խօսեցաւ, եւ ասով
միանգամայն իրեն մարդիկներն եղանակաւ մը հա-
մոզել ուղեց, որ իրենց գիտցածին չըսպասեն եւ ինք
իր նպատակին դիւրաւ հասնի:

Կէրոյին աստի ուշանալն ու Հենրիկոսին յայ-
տնի խռովութիւնն եւ անոր արեամբ բծաւորած
զգեստներն, Կէրոյին մարդիկներն տատամսութեան
մէջ խոթեցին, կայսրուհւոյն հրամանն ալ զիրենք
վախցուցած էր, որովհետեւ աղէկ գիտէին որ Գոն-
րատ աս եղածներն իմանալու ըլլար ամենուն ալ կա-
տարածը մահ էր. բայց ի վերայ այս ամենայնի ար-
տաքուստ վախ չցուցողին եւ անոնց մէջէն յան-
գրգնագոյն մ'ասանկ խօսեցաւ: «Մենք ըստ հրամանի
Ռատէպոնն դքսոյն լեռներն, դաշտերն ու անդունդ-
ներն անցնելով, կարծես թէ արեգական հետ երկրին
բոլորտիքը պարտիլ կ'ուզէինք, զիջխանուհին կը տա-
նէինք, մէյ մ'ալ աւազակները վրայ հասան եւ զանի
յափշտակեցին, մենք ամենայն ճգամբ ասոնց ետեւէն
վազելով հասանք եւ առինք, բայց հրամաննիս ան է
որ զանի միայն դքսոյն ձեռքը յանձնենք»:

«Ինչպէս եղաւ Իջխանուհի», հարցուց Հենրի-
կոս Ագնէսին դառնալով: Որուն վրայ ասի պատաս-
խանց թէ իր գիտցածն ալ ուրիշներէն է, թէ զինք
յափշտակել կ'ուզէին եղբր, բայց ինք այսպիսի բան
նշմարած կամ զգացած չէր. ինք ըստ Ռատէ-
պոնին կամաց եւ անոր տուած երկու հոգւովը
Մագդալենայ վանքը կը տարուէր, բայց բազմու-
թեան մէջ աս երկուքը զինք կորսնցուցին, ասոր
վրան ուրիշներն եկան եւ մի եւ նոյն պատճառաւ իբր
թէ զինք հրդեհին վախէն աղատել ուզէն, անմիջա-
պէս ձիու մը վրայ հեծուցին եւ առին փախան:
Աս ամէն բան այնպիսի արագութեամբ եղաւ որ իրեն
եւ ոչ մտածելու կամ եղածը քննելու ժամանակ
մնաց. մէյ մ'ալ յանկարծ ետեւէն հալածելու եւ
պատերազմի գրգռելու աղաղակներ լսուցան. իրեն
ընկերացողներն որ մինչեւ հիմակ եւ ոչ բերանին
բացած էին այլ լուծեամբ ճամբանին յառաջ կը տա-
նէին, հիմայ ճամբէն խոտորեցան եւ թփերու ու ծա-
ռերու մէջէն աներեւոյթ եղան, եւ ան մարդիկներն
որոնց մէջն որ հիմայ կը գտնուէր, զինքը շրջապա-

տելով հոս բերած եւ ըսած էին թէ աւազակներն
զքեզ յափշտակել կ'ուզէին:

Հենրիկոս՝ իջխանուհւոյն տուած տեղեկութեան
համար շնորհակալ ըլլալով, եւ իր զգածմունքը ժո-
ղովելով, առջի ըսածը նորէն կրկնեց թէ կայսրուհւոյն
հրամանն է որ առաւօտը ծագելու սկսածին պէս իշ-
խանուհւոյն հետ Ֆալցի քաղաքը պիտի դառնայ:

«Թէ որ իրիկլա կայսրուհին», պատասխանեց
բազմութեան մէջէն ուրիշ մը «իբրք քեզի յանձնած
է որ զիջխանուհին առնուս տանիս, պէտք է որ ձեռքդ
նաեւ յանձնարարութեան թողլով մ'ալ տուած ըլլայ,
որովհետեւ իրիկլա կարծածէր աւելի խոհեմ է. եւ
առանց ամենայն եղանակաւ մտածելու գործ չ'տեսնել»:

«Օյս տղայ կը կարծէք, կամ տղու հետ կը
վարուիք», գոչեց Հենրիկոս բարկութեամբ, եւ աս
տաքութեան մէջ՝ ինչ որ յառաջ ծածկել կ'ուզէր
հիմակ երեւան հանեց:

Հիմակ ամէնքն ստուգել կը վախնային, եւ ընե-
լիքնին մտածելու համար ամէնքն ալ կրակարանին
քովն որուն վրայ կաթսայ մը կ'եռար հանդարտ նըս-
տեցան: Նոյն միջոցին մէջ Հենրիկոս պանդոկապե-
տուհւոյն յանձնեց որ իջխանուհւոյն համար աղէկ
անկողին պատրաստէ: Եւ երբոր Ագնէս պատրաս-
տուած խուցը մտաւ, Հենրիկոս իբր պահապան, սուրը
քաշեց եւ խցին դրան սեւաքիւն վրայ կը սպասէր,
այնպէս որ ներս մտնելու յանդգնող մը միայն իր
դիակին վրայ կոխելով կարող պիտի ըլլար:

Ինչպէս որ մարդիկը կը տեսնէին որ աս եղանա-
կաւ դրամով զիջխանուհին փոփոխելու յոյս մը չկար,
որովհետեւ իսկզբան երիտասարդին ներս մտնելովն
ուշեցած այլալուծեան մէջ իմացուցած էին թէ իշ-
խանուհին հոն իր ապահով տեղն հասած է. զանի
առնուլ եւ ալ աւելի յառաջ երթալ եւ ան քաջա-
սիրտ երիտասարդն հոն թողուլ՝ ընելու բաներնին
չէր, անոր համար որոշեցին որ իրենց գործքին ար-
գելք եղողն սպաննեն, եւ կը սպասէին որ վար իջնայ
եւ վրան յարձակին. աս գործողութիւնը վերն ընել
չէին ուզէր, որովհետեւ կը վախնային որ իջխանուհին
աղմկէն կ'արթննայ եւ իրենք ալ կը մատնուին:

Իսկ քաջասիրտ եւ խոհեմ Հենրիկոս իր տե-
ղէն չէր շարժեր: Ատուած զիս հոս բերաւ, կը մտա-
ծէր, պէտք է որ իմ հաւատարիմ պահպանութիւնս
ընեմ:

Իսկ թէ որ, կը մտածէր Հենրիկոս, Ռատէ-
պոնին չերեւնալն անոր մտածմանց անյաջող գացած
ըլլալու եղբակացութիւնն յառաջ բերելով, անոնք
բռնութեամբ զիջխանուհին դուրս հանեն եւ դրամոց
մեծ գումարի դիմացը տալ ուզելու ըլլան, որով
միայն աղատութիւնը կարելի ըլլայ, Ինչպէս եւ ո՞վ
կրնայ հատուցանել: Հենրիկոս ասանկ կը մտածէր եւ
յայտնի կը տեսնէր որ ան բազմութիւնը զինքն աս
կեցած տեղէն հեռացնել կ'ուզէն: Անոր համար մեծ
զգուշութեամբ, ոտից մատանցը վրայ քալելով կա-
մացուկ մը վար իջաւ, եւ մութ տեղը կենալով պա-

տի ճեղքի մը մեջէն գինետան սրահը կը նայէր, որուն դուռը՝ սրահին մէջ տիրող խեղդիչ տաքութեան համար քիչ մը բաց թող տուած էին: Ռատէպոնցիք նստած էին, եւ Հենրիկոս որովհետեւ Վիզէլային կամայն համաձայն օտար լեզուներու մէջ կրթութեամբ էր նաեւ իտալերէնն ալ կը հասկընար, ասով ճշդիւ իմացաւ թէ ինչ որ ինք կը կասկածէր ստոյգ է եղեր, այսինքն թէ անոնք գիշեր ատեն զինքն սպաննել կ'ուզէն եղեր:

«Միայն կը վախնամ որ», կ'ըսէր մէկը «պատանին ետեւէն օգնութեան նեցուկ մ'ունենայ որով զինքը չենք կրնար յաղթահարել, ապա թէ ոչ խենթ եղած կ'ըլլար ինք առանձին մեղի դէմ ելլելու»: Ոմանք աս խօսքին հաւանականութեանը միտում կը ցուցնէին, իսկ ուրիշներն ալ կը համարէին թէ երկտասարդութիւնն ու տաքարիւնութիւնը բաւական խոհեմ չ'ըլլար, անոր համար մենք փուռ կասկածներով արիւններնու մէջ երկիւղ խաղցընելով, մօքերնիս չնախապաշարենք: Անոր կռնակի կողմանէ նեցուկ մ'ունենալու նշան մը դեռ տեսած չենք, անոր համար կէս գիշերուան մօտ երբ ամենքը քուն մտած կ'ըլլան զանի կը բռնենք բերանը լաթով մը կը խցենք եւ դուրս տեղ մը տանելով բանը կը լընցնենք եւ մէջ տեղէն կը բառնանք: Ոմանք մտածելով թիկունքին կը ցընցէին, բայց մեծագոյն մասն երկայն մտածելէն ետքն աս արիւնային յատակագծին հաւանութիւննին տուին:

Ուստի օգնութիւն կրնայ ըլլալ. ինչպէս կըրնամ աղատիլ, ինք իրեն կը հարցնէր Հենրիկոս եւ կը մտածէր, բայց իր անշարժութեանը մէջ կը յարատեւէր եւ պատին ետեւը կը մնար: Մէյ մ'ալ հեռուէն ժայերու հովտէն յանկարծ, որոտման ձայն մը լսուեցաւ, եւ անտառին վրայէն խիստ մըրիկ մ'ելաւ: Կինետան սրահին մէջ ժողուած բազմութիւնը, թէ եւ իրենց արիւնային յատակագիծը չենած ատեննին՝ վախերնին արտաքուստ չէին ցուցնէր, բայց հիմայ չար խղճմտանաց երկիւղն արտաքուստ ալ երեւալու սկսաւ: Քանի անգամ որ փայլատական կապոյտ սպիտակ լոյսը գինետան պատուհանէն ներս կը զարնէր, գինովները երեսնին խաչ մը կը հանէին, իսկ զարհուրելի որոտում մը թնդացած ատեն այնպէս կը կծկէին որ կարծես թէ երկնային հուր մը գլուխնին կը զարնէր:

Պէտքը շարունակուի:

ԾԱՂԱՐ ՄԵՍԿՈՐԲԵՐՆ

Բ. ԱՐՄԱՏ ԾԱՂԻԿՆԵՐ

Βρυγαδωγη/η/ (Phlox.)

Բայածաղիկը իր ողորմածեւ եւ հինգտերեւ բաժակով, եղեգնածեւ ծաղիկի պսակով, եւ անհասարակ երկայնութեամբ փուռոյ անթներով կը զմարզանի: Ասոր գրեթէ ամէն տեսակներն ալ Հիւսիսային Ամերիկայէն եկած են եւ ըստ մեծի մասին շատ գեղեցիկ են, եւ ձմեռ

ուր բայ օդի տակ ալ կը մնան, մշակութիւնն ալ դիւրին է, որովհետեւ ամէն տեսակ հողի մէջ կը բուսնին, եւ արմատին ածելովը կը բաժնուին եւ կը բազմացուն: Բայց գլխաւորաբար քիչ մը խոնաւ եւ պարարտ հողի մէջ աւելի աղէկ յառաջ կու գան, եւ ամէն 2—3 տարին մէյ մը պէտք է փոխադրել, ասոնցմէ միայն քանի մը հատին վրայ՝ ձմեռը թեթեւ եղանակաւ մը ծածկելու է: Իբր ընձանակի ծաղիկ՝ կրնան սառամանիքէն ազատ ամէն խցի մէջ ալ պահուիլ:

Արածայր Բ. (P. acuminata). Ծաղիկաւ ժամանակը Յունիս, Յուլիս: Տունը 4—5 ոտնաչափ բարձրութիւն ունի. ձողունները անկիւնաւոր են, տերեւները սրածայր, իսկ վերի տերեւները, կամ ծաղիկն տակիններն՝ աւելի սրածեւ են. ծաղիկները կառկարմիր՝ սկաւառակի ձեւով իրարու քով շարուած խաղաղի ողկուղի կը նմանին: Պարտէզներու առ հասարակ մեծ զարդ մըն է, եւ արմատները բաժնելով կը բազմանայ. ձմեռը պէտք է ծածկել:

Աարդինեան Բ. (P. Carolina). Աւգոստոսէն մինչեւ աշուն: 2—3 ոտնաչափ բարձրութիւն, եւ քիչ մը մազոտ յողուններ, փայլուն եւ նիզակածեւ տերեւներ, եւ մանուշակագոյն կարմիր, կամ շաշմագոյն՝ սկաւառակի ձեւով ծաղիկ փնջեր ունի: Չմեռը պէտք է ծածկուիլ, եւ վերինին պէս բազմացուիլ:

Ոլորի Բ. (P. Glaberrima). ձմեռը բայ տեղ դիմացող. Յունիսէն — Աւգոստոս ծաղկող. 1—2 ոտնաչափ բարձր է, իսկ ծաղիկը վերիններուն պէս:

Արատաւոր Բ. (P. maculata) ձմեռը բայ տեղ դիմացող. Աւգոստոսէն — Սեպտեմբեր ծաղկող: 3 ոտնաչափ բարձր խորաւորքառ ու ծիրանեգոյն բիծերով յողուններ եւ մանուշակի զարնող կարմրագոյն ծաղիկ փնջեր ունի:

Իրգածեւ Բ. (P. pyramidalis) բայ տեղ դիմացող: Տունը անմաղ է: Յողունները կանգուն, կլոր եւ կարմրագոյն պղտիկ պզտիկ բծերով. ծաղիկը վերիններուն պէս, բայց աւելի ազուր: Խիստ ձմեռուան ատենը ծածկելու է:

Անուշահոտ Բ. (P. suaveolens) 2—3 ոտնաչափ բարձր անկով, եւ վերիններուն նման բայց ճերմակ եւ անուշահոտ ծաղկով:

Անհասարակ տերեւով Բ. (P. undulata) 2—3 ոտք բարձրութիւն ունի, եւ վերիններուն ձեւով բայց տեղայն մանուշակագոյն ծաղկով կը ծաղիկ: — Աս ծաղիկն տեսակները խիստ շատ են եւ գրեթէ ամէն ալ գեղեցիկ. բայց ամէն մէկուն վրայ խօսիլ, մեր անձուկ թերթերուն համար խիստ երկայն ըլլալով առաւելու դժ կ'ըլլանք եւ ասով արմատ ծաղիկներուն վերջ կու տանք:

ԱՍՏԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ

Գիտաաղբաց վրայ համաժողով տեսութիւն մը:

(Ա. Եր. տես թիւ 5. 6.)

Առջի դիտաւորաց վրայ քանի մը հետաքրքրական բաներ ալ պատմենք:

1618ին երեւցած գիտաւորին պոչն անանկ երկայն էր, որ գլուխն երկնից մէջտեղն եղած ատեն պոչին մէկ մասը դեռ հորիզոնէն վար էր: Ծանօթ է որ աս դիտաւորը 30ամեայ պատերազմի նախադաշակը կը համարէին:

Նոյնպէս 1680ին երեւցածն ալ մեծ վախ տարածեց. Աս գիտաւորն՝ որ Նոյեմբերի 4ին Գոպուրկի մէջ Բիրն անուամբ մէկը գտաւ, ածող շարժմամբ մը գէպ ի արեգակը կը յառաջանար, եւ Նոյեմբերին վերջերը ամէն օր 5 աստիճան կ'ընէր, եւ Գեկտեմբերի սկիզբը՝ անոր հետ մի եւ նոյն լայնութեան մէջ էր: Գեկտ. 22ին արեգական մէկալ կողմն անցաւ, եւ նոյն ատեն պոչը 70 աստիճանի երկայնութիւն եւ մեծագոյն լայնութիւն մ'ունէր, արեգական մանեղաւ ատեն գլուխն ալ հորիզոնէն վար իջած ատեն, պոչը բոլոր գիշեր տեսանելի կ'ըլլար:

1796ին տեսնուածը 40 աստիճան երկայն պոչ մ'ունէր:

Ասկէ ետքը 1807ին, 1811ին եւ 1835ին երեւցած գիտաւորաց, գուցէ մեր յարգող ընթերցողաց շատն աւանտաւոր է, եւ ի մասնաւորի 1811ին երեւցածն երեւելի է: Բայց անցեալ տարւան Սեպտեմբերի մէջ երեւցածը, ամենէն յառաջ՝ 1858ին Յունիսի 2ին Ֆիորենցայի Տոնագի աստեղագէտը գտաւ եւ անոր անուամբը Տոնագեան կոչուեցաւ: Ի սկզբանն ոչ ոք կը հաւատար որ Տոնագեան գիտաւորն այսպիսի մեծութեան մը պիտի հասնի, ինչպէս որ Հոկտեմբերի մէջ տեսանք: Այնպէս կը կարծուէր որ առ ալ ան տեսակ փոքր աստեղաց վերաբերի, որոնցմէ՝ ամէն 10—15 օրուան մէջ մէկ հաս կը գտնուի: Տոնագիին առ գիտաւորը տեսնելէն քանի մը շաբաթ յառաջ Ամերիկա գիտաւոր մը տեսնուած էր, բայց ինք կը հաստատէր եւ կը ցուցնէր թէ իր գտածն՝ Ամերիկա տեսնուածին հետ նոյն չէ: Աս աստեղ աղօտ լուսէն եւ գանգաղ շարժմանէն կը հետեւցնէին թէ երկրէն արտաքոյ կարգի հեռու ըլլայ: Բայց երթալով մօտեցաւ ու ածեցաւ, այնպէս որ նախ եւ առաջ Ազոտոտիկն վերջը իրեն ապագայ բռնելու ճամբան կրցան հաշուել: Սեպտեմբերին վերջը իր պոչը $2\frac{1}{2}$ աստիճանի երկայնութիւն մ'ունէր եւ իր կուարը պզտիկ եւ ուր եղններով սկաւառակի մը պէս կ'երեւար: Սեպտեմբերին 15—17 կուան այնպիսի պայծառութեան ու մեծութեան հասած էր որ Արուսեկին շատ կը նմանէր: Պոչին հակառակ կողմը, կուսէն՝ թեթեւ լուսոյ փունչ մ'ելլելու պէս կ'երեւար, որուն ամենամեծ երկայնութիւնը, կուսին առանցքէն աւելի մեծ չէր: Գարձեալ առ փնջին երկու կողմը կիսալուսնի ձեւով գուրս ցրցում մ'ալ կ'երեւար, որ պոչին ամէն մէկ մասէն աւելի լուսաւոր էր:

Սեպտեմբերի 17էն ետքը, գիտակով՝ գլխուն եւ կուսին վրայ մեծ փոփոխութիւններ կ'երեւային: Դաւեւ գիտաւորին գլխուն արտաքին եղբրն ինչպէս նաեւ պոչին ձախ կողմը ճառագայթաբաժակ պայծառութիւն մը կը ստանար: Իւ որովհետեւ առ երկնային մարմինը երթալով երկրին ու արեգական կը մօտենար, առ երկու պատճառաց համար պէտք էր որ թէ պայծառանար եւ թէ ածէր:

Հրապարակեալ թէ եւ անձիզ հաշուին համեմատ, գիտաւորը նոյն ամսոյն 22ին երկրէն 12 միլիոն մղոն, իսկ արեգակէն $12\frac{3}{4}$ միլիոն մղոն հեռու էր, ուրեմն մեզմէ այնչափ հեռու էր որչափ արեգակէն: Աս յիշեալ գիշերը՝ աստեղ պոչը 7 կամ 8 աստիճան կրնար համարուիլ, որով իր մեծութիւնն առ նուազն 2 միլիոն մղոն պիտի ըլլայ:

Հետեւեալ օրերու մէջ աստղը Մեծ արջ աստեղատան մէջէն ճամբան յառաջ տարաւ: 28ին Պարոլոսի սիրտ, անուամբ ծանօթ աստեղ տակն հասաւ, ետքը ա-

րեւմտեան կողմը դանտած առաջին աստիճանի Արկուս-րոսի աստեղ կողմը քայլեց, որուն ձառէն էր Հոկտ. 5ին: Գիտաւորին առ գիշերը աստեղիւ ամէն գիտողաց միայն անջնջելի պիտի մնայ, որովհետեւ առ դրից մէջ կարծես թէ երկու լուսաւորներն իրարու լուսոյն պայծառութեան հետ մրցելու մէջ էին: Ֆիորենցային ծանօթ եղած գոթայի կարմիր տան մէջ, գիտաւորին առ գիշերը՝ գիտակով ուրիշներուն ալ կը ցուցնէին, եւ ասկէ եկած մուտքը յօգուտ աղքատ ընտանեաց կը գործածէին: Իսկ Անթ-վերպիայի մէջ անգղիացի մի զանազան գիտաւորներով, մայր եկեղեցւոյն գրքէթին վրայ ելաւ եւ հոն հանգարտ գիտելու համար ժամը 5էն մինչեւ 8ը նստեցաւ:

Ի սկզբան՝ երկրին միայն հիւսիսային կիսին մէջ տեսնուելի էր, ետքը բոլոր Իւրոպա եւ Աֆրիկէին եւ Ամերիկային մեծագոյն մասին մէջ: Բայց Հոկտ. 11էն ետքը երբոր երկնից հասարակածը մտաւ, երկրին բոլոր բնակչացը՝ մէկ բեւեռէն մինչեւ մէկալ տեսանելի եղաւ: Մի եւ նոյն ատեն սկսաւ նուազիլ եւ Հոկտ. 16ին պզտիկնալ, ինչպէս որ Սեպտեմբերի կէսին եղած էր: Աստեղագիտաց կարծեալը համեմատ առ անկէ յառաջ եկաւ, վասն զի գիտաւորը մեզմէ հեռացած էր. մենք ասոր գէմ գնել չենք ուզեր. բայց թէ որ Միւնստերի Հայդ ուսուցիչը կը կարծէր թէ գիտաւորը հարաւային գիտամոյնէրու մէջ մինչեւ Փետրուար կրնար տեսնուել ըլլալ, աստեղիւ ան մոռցած էր լսելու թէ նոյն աստղն առչափ ատեն ալ ապրելու ըլլար, նոյն ատենը՝ արեգակէն պայծառ օրերու մէջ՝ երկնից վրայ գտնուելով ալ գիտողութեան պիտի պրծէր:

Ամենէն մեծ պայծառութեան հասած օրը Հոկտ. 4էն մինչեւ 6 էր: Արեւադարձից՝ շագիկն ազատ երկնից վրայ պոչն այնչափ երկայն ատեն տեսնուելի կ'ըլլար որ արեւմուտքէն բոլորովին մանեկէն քիչ մը ետքը, արեւելքէն նորէն կը ծագէր. եւ մի եւ նոյն ատեն շատերուն տուած ծանօթութեան նայելով, երկնից վրայ ուրիշ երկու գիտաւորներ ալ կային, որոնց պոչին երկայնութիւնը Տոնագեան գիտաւորին պոչին $\frac{1}{3}$ ին չափ էին: Հայդ՝ առ գիտաւորին պոչին երկայնութիւնը մեր կողմերը Հոկտ. 6ին 36 աստիճան գտաւ: Բայց զանազան ատեն զանազան երկայնութիւն տուաւ, ամսոյն 8ին՝ 32 էր, 9ին՝ 30, 10ին՝ 29, 11ին՝ 28 աստիճան. 12ին նորէն ածեցաւ եւ 35 եղաւ, որուն մեկնութիւն մը չկրցաւ արուիլ:

Ասոր շրջանին ժամանակը Լնտոնի աստեղագէտը քանի մը հարիւր տարի կը համարէին, Պերլինինները 1050 տարի, Վիեննայի Պր. Լէօվի 2500 տարի:

Մի եւ նոյն ատեն՝ երկնից վրան առ մեծ գիտաւորէն զատ ուրիշ մ'ալ երեւցաւ, որ պզտիկ ըլլալուն համար միայն գիտակով տեսնուելի էր: Ասոր ձեւը բոլորակ էր, եւ Հոկտ. 18ին Պեգասոսին մէջն էր:

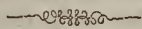
Ա Ձ Գ Ա Յ Ի Ն

Միջայէլ Գրիգոր Սիմոնովիչ Լէմպերկի Հայոց նոր-ընտիր Աբբեպիսկոպոս փետրուարի վերջերը Վիեննա դալով նոյն ամսոյն 28ին Փրանկիսկոս Յովսէփ Աւստրիայի մեծափառ կայսրմէ առանձին ունկնդրութեան ընդունուեցաւ, եւ ըստ աւստրիական օրինաց հանգիսի եւ առանձին արարողութեամբ մեծափառ կայսեր հաւատարմու-

թեան երգումը բաւ: Արդիւնէլ եկեղեցւոյ իշխանը կա-
րեւոր գործոց համար մէկ քանի որ մայրաքաղաքս ան-
յընեւէն ետքն իր աթոռը Լեւոնի կալիւնիայի մայրաքա-
ղաքը դարձաւ:

Հունգարիայի Հայագիւ կալուածատէրներէն Պետ-
տրայի մեծատունն եւ մեծանուն Վոլիոյ Բարաշնի աղ-
նուականն իր հայրենասիրական արդեանցը համար Աւս-
տրիայի մեծամիառ կայսրմէ Վոմութեան աստիճանի բար-
ձրացաւ: Ասոր վրայ Ալեքսանդր Փետրուարի 18ին
պաշտօնական մասին մէջ այսպէս կը գրէ. «Մեծամիառ
առաքելական կայսրն իր ձեռնագրով ասորագրած հրո-
վարտարով Պետտրայի կալուածատէր Վոլիոյ Բարաշն-
եան ազնուականը, ճանչնալով անոր արտաքին կարգի
արդիւնատը եւ հայրենասիրական գործքերը՝ աւստրիա-
կան կայսրութեան կոմսութեան աստիճանի բարձրացը-
նելու հաճեցաւ: Բարաշնեան բարձրապատիւ կոմսին
ընդունած այս նոր պատիւն՝ անշուշտ մեր Հայ ազգին նոր
ուրախութեան առիթ մըն է, մանաւանդ որ այս բարձ-
րաստիճան պատիւը բոլոր Աւստրիայի Հայագիւեաց մէջէն
միայն ինքը կը կրէ: Բարձրապատիւ կոմսին կուրծքը քա-
հանայապետական Բրիտանի կարգին ասպետական խա-
չովն ալ զարդարուած է:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒՆԵՍՏԻՑ

Գծադրութեան արուեստ (dessin):

Աս արուեստը կը սորվեցնէ, երեսի մը վրայ, զոր օրինակ
թղթի վրայ, մարմնոյ մը՝ ինչպէս տան, ծառի կամ անձի մը
կերպարանքը գծագրել:

Կրկին տեսակ գծագրել կայ: Մէկուն մէջ ուզուած մար-
մնները չափելու որոշեալ գործիքներ կը գործածուին, որպէս
զի երկրաչափութեան կանոնաց համաձայն ծրագիր մը կարող
ըլլայ հասնել: Իսկ մէկային մէջ կը գործածուին միայն մատիտ,
գրիչ եւ այլն, աչաց չափակցութեան համաձայն՝ մարմնոյ մը
կերպարանքը հանելու համար:

Առջի կերպ գծագրելը գլխաւորաբար ճարտարապետու-
թեան մէջ գործածական է, շէնքերու ծրագիրներ հանելու հա-
մար. բայց նոյնը՝ նաեւ ուրիշ ամէն տեսակ ճարտարութեանց
ու արուեստներու մէջ ալ կը գործածուի, գործավարաց իրի
մը չափը կամ ծրագիրը տալու համար, որպէս զի անոնց համա-
ձայն շինեն:

Երկրորդ տեսակը, այս ինքն աղատ գծագրելն ան առեն
կը գործածուի, երբոր մաթեմատիկական ճշգրտութիւն չի պահան-
ջուիր, մանաւանդ երբ որ վայրանկար, կենդանի կամ մարդ կը
գծագրուի, որովհետեւ նոյն իսկ թէ անօգուտ ու թէ գծուար
ալ է աս առարկաները երկրաչափական ճշգրտութեամբ գծագրելու:

Աս վերջի տեսակ գծագրութիւնը մեզի նաեւ մեծ գուար-
քիւ ժամանակուան մէջ հաւնած տեղերնու ծրագիրն առնե-
լու, կամ տեղը մը եւ կամ վայրանկար կամ դաշտանկար մը
եւ այլն գծագրելու: Նաեւ կրնանք աս արուեստի միջնորդու-
թեամբ սիրած անձերնու պատկերն առնել, անոնց հեռաւո-
րութեան ատեն իրենց տեսութիւնը վայելելու համար:

Աս գծագրութեան երկու տեսակն ալ իրարու կ'օգնեն:
Առջի կերպ գծագրութիւնը կը գործածենք տեղւոյ մը հեռա-
նկարը ճիշդ երևցնելու համար ու շուք տալու մէջ. երկրորդ
կերպը շատ անգամ՝ երկրաչափական յատակագրիծներու մէջ կը
գործածուի, երբ որ կ'ուզուի ծառ մը կամ ուրիշ նման առար-
կաներ յատակագրին վրայ առնուիլ: Շատ աղէկ է անոր հա-
մար երկու տեսակն ալ գիտնալ: Հասարակօրէն գծագրութիւն
կ'ըսուի նէ, աղատ գծագրելուն երկրորդ տեսակը կ'իմացուի:

Գծագրութիւն սորվելու համար լաւագոյն է նախ եւ
յառաջ երկրաչափական գծագրութիւնը սորվիլ. երկրաչափա-
կան գործեաց տուփն ու սանդուղ (պոլիկցուած մշնաչափ)
գործածելով. վերջէն սկսիլ վարպետէն առած օրինակներն ընդ-
օրինակել, դիւրիններէն դէպ ի գծուարինները յառաջ երթա-
լով: Երբ որ երկայնժամանակեայ կրթութեամբ ալ հաստատուն
վարժութիւն կ'ունեցուի, ան առեն գաճէ շինուած արձաններու
կամ պատկերներու օրինակներ ու վերջէն մարդիկներ գծագրե-
լու կը սկսուի:

Թէպէտեւ կրնայ դիւրին բաները՝ մանաւանդ երկրանկար-
ներն ու ասոնց նմաններն առանց վարպետի սորվուիլ, բայց յա-
ռաջադիմութիւն ընելու համար, մանաւանդ դէպ զգծագրելու
համար հարկաւոր է վարպետ մ'ունենալ, որն որ մեր բնած պա-
կատութիւնները կը ցուցնէ ու մարդկային մարմնոյն ճիշդ չա-
փակցութեանց գիտութիւնը մեզի կը սորվեցնէ:

Ճիշդ չափակցութիւն ըսելով կ'իմացուի մարդու մար-
մնոյն առանձին մասերուն բաժանումն ու տարածութիւնը,
ինչպէս որ նկարչներէն ու պատկերահաններէն ընդհանրապէս
ընդունուած են: Ոմանք մարդու մարմնին ութը իսկ ոմանք
ալ տասն կամ տասուերկու մասերու կը բաժնեն:

Մարդու գէպը չորս մաս կը բաժնուի: Առջի մասը կը
սկսի գլխուն գագաթէն մինչեւ մազերուն արմատը կամ մինչեւ
ճակատ. երկրորդն՝ ասկէց մինչեւ թիւն սկիզբը. երրորդն՝ ամ-
բողջ թիւթը, իսկ չորրորդը՝ մնացած մասէն մինչեւ ծնօտին վա-
րի մասը:

Մարդու գլուխ մը գծագրելու համար նախ եւ յառաջ
ձուածեւ գիծ մը կը քաշուի, որուն վրայ վերջէն գլուխը կը
գծագրուի:

Ասի գլուխ հանելու համար, իբրեւ չափ կ'առնուի վե-
րոյնէլ գլխուն չորս մասին կէսը, եւ այս չափը համեմատա-
չափ (module) կ'առնուի:

Աչքը համեմատաչափ մը երկայնութիւն ունի. բիբը (ա-
չաց գնդակը) համեմատաչափ մը երրորդական մասը. արտեւա-
նունքը վեցերորդական համեմատաչափ. իսկ ընթուինները կէս
համեմատաչափ վերին արտեւանանց ծայրէն հեռաւորութիւն
ունին:

Երկու աչաց մէջ, մէկ աչքի երկայնութեամբ միջոց մը
կայ: Կողմնակի գծագրուած աչք մը՝ բարձրութեան կողմանէ
շիտակ գծագրուած աչաց հետ նոյն համեմատութիւնը կամ
չափակցութիւնն ունի. բայց երկայնութիւնը միշտ կէս համե-
մատաչափ է:

Բիբը շիտակ կամ կողմնակի միշտ երկու համեմատաչափ
բարձրութիւն ու մէկ համեմատաչափ լայնութիւն ունի: Բթա-
փողերը (narine, առնաբէլ) ամէն մէկը կէս համեմատաչափ
բարձրութիւն ու մէկ երրորդական համեմատաչափ լայնութիւն
պիտ'որ ունենան:

Բերանը շիտակ գիբքի մէջ մէկ ու կէս համեմատաչափ
երկայն ու կէս համեմատաչափ բարձրութիւն ունի. կէս համե-
մատաչափ թիւթն վար է: Կողմնական գիբքի մէջ բերանը շի-
տակ գիբքի երկայնութեան կէսին չափ է:

Ականջները թիւթն պէս մի եւ նոյն բաժանումն ու եր-
կայնութիւնն ունին: Ըստ երկայնութեան երեք մաս կը բաժ-
նուի. միջին մասին մէջ կ'իյնայ ականջաց խողովը: Կողմնա-
կան գիբք մէջ՝ ականջին տեղը գիծերով կ'որոշուի ու գլխոյն
ըստ ամենայնի միջին վայրը կը բռնէ:

Մարդու ամբողջ մարմնը ութ երեսաց երկայնութեան
կը բաժնուի: Աս բաժանումն ամէն սկողը դիւրաւ կ'ըմբռնէ:
Առջի երեսաց կամ գլխու երկայնութիւնը գագաթէն մինչեւ
կզակ է. երկրորդը՝ կզակէն մինչեւ կուրծք. երրորդը՝ մինչեւ
պորտ, չորրորդը՝ աղքերաց կապուած տեղը. հինգերորդը՝ մինչեւ
աղքերաց կէսը. վեցերորդը՝ մինչեւ ծունկ. եօթներորդը՝ սրու-
նից մինչեւ կէսը. ութերորդը՝ մինչեւ ներքան: Տարածուած
բաղկաց երկայնութիւնը, մարմնոյն երկայնութեան հաւասար է:

Ոտուններն ու ձեռներն ու մէկ երեսաց երկայնութիւն
ունին: Աս չափն ալ դարձեալ չորս մասերու կը բաժնուի:

Ձեռաց առաջին մասը կը սկսի յօդուածքէն մինչեւ ափ,
երկրորդը՝ մինչեւ ցուցամատին արմատը. երրորդը՝ միջամատին
մինչեւ առաջին յօդուածք. չորրորդը՝ մինչեւ անոր ծայրը:

Ոտից առաջի մասը կը սկսի ներքանէն մինչեւ ոտքին ոսկրը. երկրորդը՝ մինչեւ ոտից կէտը. երրորդը՝ մատուցներուն արմատը. չորրորդը՝ մինչեւ ցուցամատին ծայրը:

Գծագրութեան արուեստը գիտաւորաբար նկարչութեան ու քանդակագործութեան մէջ կը գործածուի:

ՍԱՆՐԱՆՈՒՐԷ ԵՒ ԶՈՒՍՐՃԱՒԷ

Փոքր սխալմունք մը:

Ծանօթ է ամենուն որ Վաննալ Գաղղիացին գիւտ մը գտած է քիչ ծախքով մեռելները զմռսելու, եւ ապականութենէ պահելու համար: Վաննալ իր գաղտնիքը զանազան անձանց ծախեց: Լոնտոնի մէջ բժիշկ մը աս գաղտնիքը գնած էր, եւ ամենայն փութով ասոր ետեւէն կ'իյնար, եւ ամէն հիւանդաց իր թուղթը կը խաւրէր: Եւ որպէս զի բնաւ առիթ չկորսնցնէ եւ ուր մեծատուն հիւանդ մը գտնուիլը ճշդիւ գիտնայ, մասնաւոր մարդիկներ ունէր որոնք իրեն լուրեր կը բերէին: Այս պատգամաւորներէն մէկը բժիշկին անգամ մ'իմացուց թէ Լորտ Ա. որ Օքսֆորտ մեծ ու շքեղ պալատ մ'ունի, հիւանդ է. եւ հաւանականաբար աս գիշեր պիտի մեռնի: Բժիշկն անմիջապէս թուղթը խաւրեց, եւ կը սպասէր. վրայէն ութ օր անցաւ. բայց իր մեծ զարմացմամբ տեսաւ որ ոչ ոք կ'երեւայ:

"Լորտն արդեօք չմեռաւ. պէտք է որ անձամբ քննեմ եւ տեղեկանամ", բռնով, սեւ թիկնոցը հագաւ ու ճամբայ ելաւ:

"Վերջապէս մեռաւ", կը հարցնէր դռնապանուհին:

"Ո՛հ. մեռաւ, մեռաւ", պատասխանեց գլխաւոր կնիկը: "Ինքզ մարդն աս առտու մեռաւ":

"Շատ երկայն տեւեր է", կ'ըսէր բժիշկը. ետքը կնոջ դառնալով կը հարցնէր "դիւ անոր խուցը կրնամ տանիլ":

Գռնապանուհին լալով հնազանդեցաւ, եւ բժիշկն անպիտան խուց մը տարաւ. ուր մարմինը անկողնոյ մը վրայ հանգած էր, որ բնաւ շքեղութիւն մը չունէր:

"Մարդիկներն ասանկ են", կ'ըսէր բժիշկն ինք իրեն:

"Լորտն իր ժառանգներուն ամէն մեկուն 10 հազար փ. սղեւ. ին տարեկան մուտք ձգեց, եւ մեռածին պէս մարմինն այսպէս ողորմելի խցի մը մէջ նետեր են: Աղէկ ըրեր եմ որ եկեր եմ, ապա թէ ոչ ստուգիւ չէին կանչեր":

Բժիշկն աս փիլիսոփայական խորհրդածութիւններն ընելով գործքի ձեռք զարկաւ եւ զմռսեց: Ետքը տուն վազեց եւ քանի մը լրագրոց մէջ հետեւեալն հրատարակեց:

"Աշնուական Ա. Լորտը իր տան մէջ մեռաւ, եւ մեզի կը գրեն թէ իր անմիջիկաթ ընտանիքը հռչակաւոր Ա. բժիշկը կանչեր, եւ զղին Վաննալին գիւտին համաձայն զմռսել տուեր են":

Բժիշկը Լորտին տունը հաշիւն ալ խաւրեց եւ հետեւեալ օրն աս պատասխանն ընդունեցաւ:

"Տէր իմ, հիմալ չ'գիտցուիր թէ ո՞վ կը մեռնի եւ ո՞վ կ'ապրի: Ես աս բանին կենդանի ցոյց մ'ըն եմ, թէ որ ինծի թող տուեալ է զիս աս եղանակաւ բացատրելու. որովհետեւ իմ մէջն պատահածն զգալովս ալ պէտք է որ գոյութեանս վրայ տարակուսիմ: Բանի մը օր յառաջ բժիշկս զիս կ'ապահովընէր՝ որ ես իմ ծանր հիւանդութենէս բոլորովին առողջացած ըլլամ. ես իր խօսքերուն հաւատցի, այսօր լրագրի մէջ կը կարդամ թէ մեռած եւ զմռսուած ըլլամ: Աս դժբախտ լուրը կը հաստատուի նաեւ ձեր ինծի խաւրած հաշուովս ալ, որով իզմէ իմ մարմինն զմռսելու համար 100 սղեւ. ին կը պահանջէր: Ասի մեծ գուժար մըն է, բայց որովհետեւ բանը եղեր ընկնէր է, չորհրդ ընէիք եւ հոս գայիք, որ իմ զմռսուելուս վրայ բերնէ բերան խօսիմք: Ընդունեցէք իմ խորին եւ այլն

Լորտ Ա.:

Անգղիացի Վաննալը՝ ինչպէս բնական է, աս նամակով խռովելով, ելաւ հանգուցելոյն գնաց, եւ հոս իր մեծ ցաւովն համոզեցաւ որ իր եռանդեանը մէջ դռնապանը զմռսեր է, որ իր տիրոջը հիւանդութեան ատեն, յանկարծական կաթուածէ մեռեր էր:

Երգեցող մուկ մը:

1843ին Լոնտոն երգեցող մուկ մը տեսնելու շարժման մէջ էր: Գերձակի մը կնիկն որ տան մը երկրորդ դասիկոնը կը բնակէր, բոլոր գիշեր թուշնոյ մը երգելը կը լսէր: Կարծելով որ իր դեղձանիկ թուշունն է, հետեւեալ գիշեր վանդակը պատուհանէն դուրս կ'սկսէր Բայց երգը բոլոր գիշերնորէն շարունակուեցաւ, եւ ձայնը առատաղին կողմանէ կու գար: Կնիկն որդւայթ մը լարեց՝ եւ քանի մը ժամէն երաժիշտը բռնուեցաւ եւ մուկ մըն էր, որ այնպէս աղուոր կ'երգէր՝ որ թուշնոյն երգածէն տարբերութիւն չունէր: Աս իր որդւայթին մէջն ալ երբեմն կ'երգէր, երբեմն կը լսէր, եւ երգած ատեն սրչափ որ արտաքուտ աղմուկ ըլլար՝ իր գիտցածը յառաջ կը տանէր: Ասոր տէրն՝ ընելու հարկաւորութիւն չկայ՝ աս մկան պատճառաւ մեծ հարստութիւն ստացաւ:

ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Հռոմայեցի հնութեանց թիւը, Գարբարայի մարմորէ փորուած Անաստայ շատ գեղեցիկ արձանով մ'ալ աւելցաւ, որ Մոզէլ գետին քով Պէրդրիկսի բաղանեաց մէջ փորուելով գտնուեցաւ: Իւս որովհետեւ Պէրդրիկսի՝ Տին Հռոմայեցոց աւտենը շատ յաճախուած բաղնիք մըն էր, անոր համար շատ հաւանական է որ նոյն տեղերն աղէկ քննուելու ըլլայ ասոր նման ուրիշ առարկաներ ալ կը գտնուին:

ՎԻՃԱԿԱՆ ՊԵՐԱԿԱՆ

Գաղղիացոց նաւատորմին ներկայ միջակն հետեւեալն է. 151 Պտուտակաւոր շոգենաւ, 123 անուաւոր շոգենաւեր, 161 առագաստաւոր նաւեր, ընդ ամէնը 435 կտոր նաւ: Անգղիացիք՝ Գաղղիացոցմէ 200 պտուտակաւոր շոգենաւ աւելի, եւ 11 անուաւոր շոգենաւ նուազ ունին: Վերջինը ունի նաեւ 1 լողացող մարսիոց, 9 գնդակոծման նաւ, 4 հրասանից եւ 22 փոխադրութեան նաւեր եւ 131 թնդանօթ կրող նաւակներ: Գաղղիացոց շոգենաւաց մէջ, Անգղիացոցմէ աւելի՝ կան 7 եւ ուսյարկ, 53 կրկնյարկ, 66 միւսյարկ, 32 կրկնակայմ, 8 փոքր նաւ:

Լոնտոնին բռնած անջրպետն է 121 անգղիական քառակուսի մըն, որուն բնակիչքը 2,800,000 է: Անցեալ տարի հասարակաց ցանկին մէջ 88,620 ծնունդ, եւ 68,882 մահ կը գրուէր: Թէ որ աս գումարէն մաս մը հանելու ըլլանք ծննդաւ կուած ծննդոց եւ գաղթականութեանց, միջինը առնելով՝ Լոնտոնին բնակչաց տարեկան աճումը 52,000 կրնանք համարել: Հասարակաց շէնքերու մէջ 10,004 հոգի, իսկ բռնական մահ հուամբ 1816 հոգի մեռած է: Փարիզի բնակչաց թիւը մինչեւ հիմալ 1,174,316 էր, բայց քաղաքը ընդարձակելու սկսելէն ետքը քաղքի մէջ բերուած հասարակութիւններով մէկտեղ 1,525,533ի ելաւ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՐՏԻ

Քաղաքական նկատմամբ, աս անգամ ալ մեր Յ. ընթերցողաց, պատերազմ թէ խաղաղութիւն՝ որոշ լուր մը չէնք կրնար տալ: Բոլոր Էւրոպա հիմայ Ռուսաստանին ըրած առաջարկութեան վրան աչքը տնկած կը նայի, որ աս ամսոյն 17ին եկած ծանուցագրովը կ'առաջարկէ Աւստրիայի որ Խաւիայի, եւ 1815ին գաշանց նկատմամբ ժողովք մ'ըլլայ, բայց կ'ըսէ նոյն ծանուցագրի, աս ժողովքը չէ թէ Փարիզ՝ այլ Էւրոպայի ուրիշ քաղքի մը մէջ: Գաղղիան ալ աս առաջարկութեան հաւանութիւն տալով՝ որոշուեցաւ որ ժողովքը Լոնտոնի մէջ ըլլայ: Հիմալ ամէն մարդ անհամբերութեամբ աս ժողովքին կը սպասէ:

Պատերազմի պատրաստութիւնները նոյն եղանակաւ յառաջ կ'երթան, ինչպէս վերջի թուեցնուած մէջ ակնարկած էինք: Սարտենիա մինչեւ հիմայ 150,000 հոգի զինաւորած է, որ իր բաղմամարդութեան նայելով աս թիւը խիստ շատ է: Սարտենիա՝ Ռուսին ըրած առաջարկութեան համեմատ ժողովքի մարդ պիտի չլսաւրէ, այլ նոյնը միայն հինգ մեծ տէրութեանց երեսփոխաններով պիտի ըլլայ:

ԵՐԽՈՒՄ

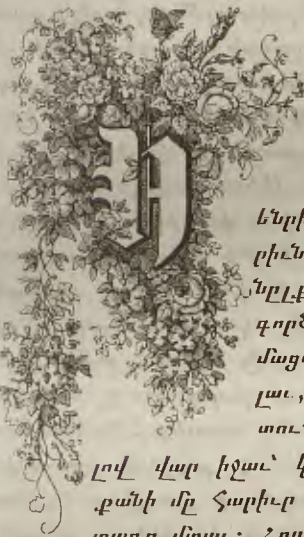

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի Տ.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ԳՈՆՐԱՏ ԿԱՅՍՐԸ

ՓԱ.

Փրկող փողը:

Ենրիկոս ջանաց որ մարդու ա-
րիւն ծծել բաղձացող աս սի-
նըլքորաց եղկիւղն յօգուտ իւր
գործածէ, անոր համար կա-
մացուի մը սանդխէն վեր ե-
լաւ, վերը նեղ անցքին պա-
տուհանը բացաւ, եւ մագլե-
լով վար իջաւ՝ կրցածին չափ վազեց, եւ
քանի մը հարիւր քայլ առնելէն ետքն ան-
տառը մտաւ: Հոս մէջքէն կախուած փողը
քակեց, եւ երեք անգամ զօրաւոր փչեց: Յուսալով
որ ըրած խաբէութիւնը պիտի յաջողի, նորէն վազեց
եւ աստիճանէն բոլորովը կէս բոլորակ մ'ընելով՝ նոյն
հեռաւորութեամբ շէնքին մէկալ կողմն ալ նոյն եղա-
նակաւ երեք անգամ փչեց: Ետքը վազելը կրկնա-
պատկելով, ածապարեց ետ դարձաւ, տան բոլորովը
քննեց եւ երբոր ոչ զոք տեսաւ, որթատնկոյ մը ձո-
ղաբարձներուն կողմէն նորէն պատուհանէն վեր ե-
լաւ, հոս քանի մը վայրկեան շունչ առնելէն ետքը
նորէն փողն հնչեցուց: Խոհեմ Էկիսհայմի գետալին
մտածածն եղաւ, առջի անգամ փողոյն հնչելու ա-
տենն՝ աւազակները խռովեցան, եւ ասոնցմէ մէկն՝ որ
յառաջագոյն մարգարէացած էր թէ պատանին օգնու-
թիւն մ'ունենցած պիտի ըլլայ՝ երեսին գոյնն այլայլելով
ըսաւ. «Տեսա՞ք. չէի ըսած»: Եւ երբոր փողն երկրորդ
անգամ եւ առջինին հակառակ ուղղութեամբ հնչեց,
ամենքն ալ գունատեցան, եւ իւրաքանչիւր ընկերին
կ'ըսէր. «ամենքս ալ մատնուեցանք, եւ պաշարուած
ենք»:

Աստեպոնեցիք՝ գայլ յարձակած հօտի մը ոչ-
խարաց պէս՝ ամենքն ալ գլուխնին կախած մէկգլմէկու
մտացած էին եւ կը խորհէին թէ արդեօք դէմ
դնեն չէնէ ձիւերն ակոռէն քաշելով հեծնան ու փախ-
չին: Աս վայրկենիս մէջ փողն երրորդ անգամ եւ տան

մէջ հնչեց, հիմակ ամենքն ալ համոզուեցան, որ
Հենրիկոսին ետեւէն զինաւորեալ զօրք կու գայ եղեր,
եւ զանազան կողմերէն իրեն նշան տուեր են եւ ինքն
ալ անոնց պատասխան կու տայ:

Հենրիկոս վերջի անգամ պատուհանէն վար
փողը զարնելէն ետքը, անմիջապէս նորէն սանդխէն
վար իջաւ եւ իր յառաջուան տեղէն՝ սրտի ուրախու-
թեան բաբախմամբ՝ իր խաբէութեան յաջողութիւնն,
եւ գինեատն սրահին ստուգիւ քաւարան մը դարձած
ըլլալը կը գիտէր:

Արրիկն արդէն իր խտուութեան վերջի ծայրն
հասած էր, Հենրիկոս աս աւելորդապաշտ եւ վախէն
զրգուած բաղմութենէն խալտելու համար որոշեց
որ մէջերնին մտնայ, եւ տարրներուն օգնութեանը
վստահացած համաձայն վայրկենի մը կը սպասէր:

Քիչ մը ետքը հովն աւելի սաստկացաւ, ան-
տառի մէջ քանի մը ծառեր տապալեցան եւ շառա-
չելով անգնդոյ մը մէջ գահավէժ ինկան, երկիրը կը
շարժէր եւ երկնից վրայ հրեղէն փայլակներ կ'երե-
ւային: Յանկարծ կապոյտ եւ վարհուրելի հրով անանկ
փայլակ մը փայլատակեց, որ նոյն իսկ Հենրիկոս զար-
հուրեցաւ եւ աս վայրկեանը շատ համաձայն սեպելով
մէջերնին մտաւ, եւ երբոր փայլակէն ետքն նոյնպէս
խիստ զօրաւոր որոտմունքը լսուեցաւ, Հենրիկոս կը
հաստատէր թէ կայծակ զարկաւ «Թէ եւ դուք ան-
պիտանք», կ'ըսէր սպառնացող ձայնով մը «արժանի
չէք, բայց ի վերայ այսր ամենայնի ղձեղ աստիճանէն
ազատել կ'ուզեմ: Կրցածնուդ չափ շուտով վարի
ճամբուն վրայէն ածապարեցէք, ապա թէ ոչ քանի
մը վայրկենէն իմ մարգիկներս զորոնք Գոնրատ ինծի
կը խաւրէ, կը հասնին, եւ ամենքդ ալ կայսեր՝ Կարո-
լոս մեծին գօտւոյն վրան ըրած երդմանը համաձայն,
իր երկրին խաղաղութիւնն աւրողներ կախաղան կ'ել-
լէք: Կորսուեցէք ասկէ: Չեր չար հոգիները դժօնք
յուզարկել չեմ ուզեր, կորսուեցէք: Աղաչեցէք Աս-
տուծոյ որ ձեզի խնայէ, եւ զձեզ երկնային հրով
չտուորէ»:

Ամենքն ալ վհատած ու գունատած, համարե-
լով որ աշխարհքիս վերջն եկած ըլլայ, ախոռը վա-
ղեցին եւ ձիւերը քաշելով հեծան եւ ի փախուստ
կաճապարեցին: Հենրիկոս փախչելու ածապարողներուն

Ճեպը շատցնելու համար, նորէն փողն հնչեցուց, եւ փախչողներն համարելով որ ետեւէն թշնամին կը գրգռէ, ամէն մէկն մէկ մէկ ճամբայ բռնած կը փախչէր եւ իւրաքանչիւր իր կեանքն աղատելու կը փութար:

Արովհետեւ աս վայրկենիս մէջ թշնամեաց դաշտը պարպուեցաւ, Հենրիկոս ազատ մնաց եւ իր արի սիրան ինչ որ կ'ուզէր կրնար ընել. բայց աս անգին ժամանակը պէտք էր որ գործածէր, որովհետեւ վախէն ըմբռնուածներն, որ հիմայ փախչելու ու աղատելու ետեւէ էին՝ կրնային դառնալ եւ նորէն ժողով. եւ խաբէութիւնն իմանալով, Հենրիկոսին բանը կը բռնէր: Հենրիկոս աս ամէն բան կշռելով, Ագնէսին ածապարեց, եւ երբոր տարակուսեալ կը մտածէր թէ զինք ինչ եղանակաւ քնէն պիտի արթնցնէ, ինք որոտման ձայնէն արգէն շատոնց արթնցած ըլլալով, դուռը բացաւ, եւ կատարեալ հագուած դուրս ելաւ: Հենրիկոս անոր ամէն բան համառօտ պատմեց թէ ինչպէս ան սրիկաներուն խօսակցութիւնն իր վրան անվտանգութիւն մը պատճառեց, թէ իր փողն իրենց աղատութիւն տուաւ, թէ ան գունդը զինքը կէս գիշերանց սպաննել կ'ուզէր:

Ագնէս զարհուրելով՝ շնորհակալ եղաւ Աստուծոյ՝ որուն հայրական աչքն տարերաց կուռոյն մէջն ալ չ'կորսնցրներ զայն, որ հաւատով անոր կը վստահի. եւ անմիջապէս ֆալցի քաղաքը դառնալու որոշումն ընելով, լի վստահութեամբ ձեռքն երիտասարդին երկընցուց որ խաւարի մէջ սանդիւնէ վար իջնալու եւ դռնէն դուրս ելլելու իրեն օգնէ, որովհետեւ վեր ելած ատեն զգացած էր որ սանդուխներն շատ անսովոր բաներ էին:

Խորամանկ պանդոկապետը՝ ձեռքն երկբազուկ աշտանակով մը, որուն վրայ երկու ճրագ կը վառէր, երեւցաւ, եւ իր հիւրոցն՝ առանց խմած գինւոյն ստակը վճարելը ձիավարելով փախչելուն վրայ բիւր թշնամանալից խօսքեր կը թափէր, եւ ասոնցմով՝ իրեն անոնց հետ մասնակից ըլլալուն կասկածը կ'ուզէր փարատել: Հենրիկոս՝ աս մարդուն՝ որ հիմակ արտաքոյ կարգի քաղաքավար կ'երեւար, եւ ոչ երեսը նայիլ արժանի սեպեց: Բայց Ագնէս իր ոսկւով բանուած գօտւոյն գրպանէն երկու ոսկի հանելով շողոքորթին ձեռքը տուաւ, որպէս զի իրեն հետ եկողներուն անվճար փախչելովը, կորուստ չընէ: Աս վարձատրեալը մինչեւ գետինը խոնարհելով շնորհակալ եղաւ, եւ կայսեր դստերը կ'աղաչէր որ այսպէս անհարթ օդոյ մէջ իր ապաստանարանը չթողու, կամ գոնէ սպասէ որ օդը քիչ մը հանգչի: Բայց կարծես թէ խլերու կը խօսէր. տուն դառնալու որոշումը աչք շագնող փայլատականց եւ ականջները խցրնող որոտմանց մէջ յառաջ տարուեցաւ, եւ քանի մը վայրկենէն Եկիսայմի գետեալը, Գերմանիայի ահարկու կայսեր դստերը հետ ձիավարելու վրայ էր: Երկուքն ալ՝ թէ եւ օդը կը գաղանաւար, եւ մորկաբեր հովը կաղնոյ ծառերը գետին կը տապալէր, կեանքերուն մէջ ասանկ ուրախ չէին ինչպէս հիմակ՝

որ վտանգն անցրնելով, զերեք փրկող Նախախնամութիւնն օրհնելով տուն կը դառնային:

Աւրախութեան աս գինովութենէն՝ նետի մը օդը պատուելով՝ շեղ եւ տկար եղանակաւ մը Հենրիկոսին ձախ կրծոցը վրան իյնալով սթափեցան: Ռատեպոռնցոց մէկն՝ որ ուրիշներուն պէս դիւրահաւան չէր, հոս՝ տեղ մը պահուած եւ Հենրիկոսին վրան աս նետը արձակած էր, եւ համարելով որ Հենրիկոս ստուգիւ ծանր վիրաւորած է, նիզակով մ'անոր վրայ յարձակեցաւ:

“Օ, իս սպաննէ, եւ անոր կենացը ինայէ,“ գոչեց Ագնէս, բախտերուն յանկարծ փոխուելէն զարհուրած, եւ իր ձին գէպ ի նիզակը կը մղէր, բայց Հենրիկոս քան զինքն աւելի յառաջ ածապարեց. սրով ինք զինքը ծածկելով՝ նիզակաւորին բոլորափր շրջան մ'ըրաւ, ետքը մագնէտի ասղան պէս գէպ ի հիւսիսային բեւեռը դարձաւ, թշնամւոյն գիմացը կանգնեցաւ եւ խիստ կուռէ մը ետքը նիզակաւորին իմանալէն յառաջ՝ զանի հարուածով համետին վրայէն գետին տապալեց. յաղթութեան ետեւէն ցաւակցութիւնն եկաւ: Հենրիկոս ձիէն վար իջաւ եւ որովհետեւ յանդուգն մարդոյն չէ թէ գլխոյն սկաւառակը ճեղքած էր, ինչպէս ինք կը կարծէր, այլ գլխարկը միայն, անոր համար քիչ մը վերջն ասոր խելքը գլուխն եկաւ. բայց իյնալովն այնպէս ամէն կողմը ցաւոցած էր որ ոչ կրնար քայլել եւ ոչ ալ նորէն ձի աշտանակել: Անոր համար աղաչեց Հենրիկոսին որ զինքն հոն թողու մինչեւ որ քիչ մը զրուութիւն ստանայ, եւ անկեղծ խօսքերով յաղթող երիտասարդին շնորհակալ կ'ըլլար որ իր կենացը ինայեց, եւ ետքն յայտնեց որ կարելի եղածին չափ շուտով Ախիէն ածապարեն, վասն զի թէ միայն իր՝ այլ նաեւ իշխանուհւոյն կեանքն ալ վտանգի մէջ էր:

Հենրիկոս աս մարդուն ըսածներուն հաւատալու պատճառ ունէր, եւ նետն իր սրտին արձակողին “Աստուած քեզի առողջութիւն տայ,“ գոչելով՝ ձիուն վրայ ցատկեց եւ Ագնէսին ձիուն սանձէն բռնելով, ամայի եւ զարհուրելի անտառի մէջ մտաւ:

Այլ երջապէս երբոր առաւօտը ծագեցաւ եւ ամէն վտանգներն ետեւին մնացած էին, Ագնէս առջի անգամ՝ բերանը բացաւ եւ երիտասարդին՝ աս խաւարային իշխանութենէն զինք փրկելուն համար սրտանց շնորհակալ եղաւ: Ետքը իբր ասպետ եւ մարտիկ ունեցած յաջողութեանը համար զինքը լիաբերան գոչեց: Առաւօտեան միգին մէջէն Ախիէնի աշտարակները տեսնուելու սկսած ատեն, երիտասարդին սիրտն ուրախութենէն կը բաբախէր:

Եւ մը ետքը Կիզիլա իր կորսուած զաւակը կը գրկէր. ինք զաւկին կորստեան ցաւէն դռնէն դուրս մղուած էր, եւ հիմայ Նախախնամութիւնն իրեն նոյնը նորէն շնորհեց, մի եւ նոյն ատեն նաեւ հաւատարիմ Գտեալն ալ կ'ողջունէր, որ իր անգին գանձը նորէն դարձուցած էր, եւ երկուքն ալ առնելով ժողովրդի գետն բաղմութեան ընկերանալովը պալատ խոթեց:

Գոնրատ կայսրն՝ իր դուստրը տեսածին պէս թեւեւրը բացաւ եւ ողջագործեց, իսկ երիտասարդին՝ եւ ոչ նայելու արժանի կը սեպէր, բայց աչքն անոր վրան ինկած ատենը, վրան անանկ սարսափ մ'եկաւ որ կարծես թէ ծոցը թիւնալից օձ մը մտած ըլլայ: Ետքը բազմութենէն բաժնուելով նշան ըրաւ Հենրիկոսին որ իրեն հետ մեկտեղ գայ եւ զինքը պատուհանի մ'առջին տանելով, անոր սերունդը, տարիքը կը հարցընէր: Հենրիկոս իր սերունդեան վրայ գիտցածն ըսած ատեն, Գոնրատին սրտին մէջ ծնած կատաղութիւնն՝ երեսը զարկաւ, եւ երբ Հենրիկոս զարմացած կը նայէր, «ձախ աչացդ վրայի բիծն ուստի՞ է», կը հարցնէր դառնութեամբ:

— Ս'որս ճակատը մողէզ մ'ինկած է եղեր, երբոր . . . :

Գոնրատ իր գիւտին վրայ հիմակ ապահով ըլլալով, Եկիսհայմի Գտեալին խօսքը միջատեց, գոչելով «Սա յանդուգն տղան աշտարակին մէջ նետեցէք, եւ դուռը գոցեցէք մինչեւ որ Դաւիթը զինքը բանտի փոշիներէն դուրս հանէ»:

Հատերն անմիջապէս յօժարակամութեամբ վրան յարձակեցան. Ագնէս մարեցաւ եւ գունատած մօրը գիրկն ինկաւ եւ աս անակընկալ բանին վրայ ցամաքանալ վախցած էր: Հենրիկոս թող տուաւ որ զինքը վար բանտը տանին: Հոն քիչ մ'ատեն խոր մթան մէջ անմխիթար մնաց, ձեռքերն՝ երբեմն գրկելով նեցուկ կ'ըլլային, եւ երբեմն գրկացը վրայ կ'ընային եւ ակամայ՝ գօթէն կ'ստուգուէր փողը կը շոշափէին: Բայց յանկարծ իր ճակտին վրայէն անձկութիւնը մերժեցաւ եւ յոյսն առ Աստուած զնելով կը համարէր թէ՛ զինք Դաւիթին վտանգէն խալըսողը, նաեւ աս խոնաւ բանտէն ալ կ'ազատէ:

ԹԻՖ. Աստուծոյ դատարանը:

Հատ անգամ կը պատահէ որ անմեղ մը կ'ամբաստանուի, բայց իր մաքուր խիղճը՝ մինչեւ որ ինչ բանի մէջ ամբաստանուած ըլլալը չ'զիտեր՝ չ'հանգչի:

Եկիսհայմի Գտեալին ալ ասանկ եղաւ, որ թէ եւ Աստուծոյ կամացը յանձնուած էր, բայց քանի որ բանտի մէջ նստած էր, տրտում էր, բայց վերջապէս իր բանտարկութեան պատճառն եւ միանգամայն զինքը կայսեր ամբաստանողն իմանալով «Տէր Աստուած», գոչեց «Էհի կարծեր որ արեգական լուսոյն տակ ասչափ չարութիւն ըլլայ եղեր, եւ ասոր վրան անմիջապէս նորէն զուարթացաւ, եւ իր աչքերէն՝ հորւոյ եւ խղճի մտաց հանդարտութիւն կը փայլէր:

Հենրիկոսին փրկող փողոյն ձայնէն փախչողներէն մէկն, որ Ռատեպոնին կը վերաբերէր՝ ան առանձնութեան տեղն հասնելով, ուր Հենրիկոս զԿերոն ցաւակցութեամբ մը տարած ձգած էր, եւ իր տէրն հոն գտնելով ուրախանալով, Դաւիթին մէջ պատահածներն ամէն ալ անոր պատմած էր:

Կէրոյ իր ծառային բերած լուրն առնելով, եւ զԳտեալն ի կորուստ յուզարկել ուղղելով, հրամայեց որ ամենակարճ ճամբով Ասիէն ածապարէ եւ կայսեր իմացնէ թէ Գտեալը խաբէութեամբ իր վրան յարձակելով զինք ձիէն վար կործանեց, որպէս զի զիշխանութիւնն ազատելու պատուոյն զուրիշը մասնակից չընէ: Եւ խղճին անհանգարտութենէն չարաբարութեամբ զինքը միայնակեցի մը քով տարած է, ուր հիմայ խիստ ցաւերու մէջ չարաբարութեամբ կը պառկի:

Աստեպոննցին միայն գողերու ծանօթ ճամբաներէն դէպ ի Ասիէն ձիավարելով, եւ ըրած մեծ հապճեպով չենրիկոսին հասնելէն ժամ մը յառաջ հասած էր:

Գոնրատ Կէրոյին ծառային խոստացած էր որ թէ եւ Կէրոյ իր հրամանը բանի տեղ չ'ընելով իր երեսէն մերժուած էր, բայց որովհետեւ հիմայ կարօտեալ մ'ըլլալով իրեն կրնար գիմել, անոր համար զԳտեալն իբրեւ խաղաղութիւն աւրող պիտի պատժէր:

Արդէն ան ատենէն ի վեր՝ երբ Կէրոյ իբրեւ շահախնդիր վարձկան մը նորածին մանուկն սպաննելու ետեւէ ինկաւ, կայսեր առջին իր համարումը կորսնցուց. դարձեալ կայսրը Գտեալի արդիւնքն անակին մէջ, իր համարման համաձայն Աստուծոյն հետ՝ անոր որդին ալ գտնելէն ի վեր՝ Կէրոյ իրմէ անարգուած էր: Գոնրատ Կէրոյին արժանապատուութիւնը, որուն բնաւ արժանի չէր, շատ սիրով ետ առնուլ կը բաղձար. բայց իբր կայսր՝ պէտք էր որ այնպիսի մեկու մը, որուն գլուխը՝ բարկութեամբ կուրծալով զքսական թագ դրած էր, այնչափ ատեն ալ խնայէր, մինչեւ օրինաւոր առիթ մ'առջին ելլէր՝ անարժանը փողոյ դարձնելու, որուն շատոնցուրէն արժանաւորած էր:

Հենրիկոսին Դաւիթին դարձած ատենը, որովհետեւ Գոնրատ Գտեալին ձախ աչացը վրայ գորշ բիծը տեսած էր, եւ երեսին վրայ հօրը ճիշդ գծագրութիւնն ալ կը տեսնէր, եւ մօրը պատմութիւնն ալ լսելով, ժամանակն ալ՝ որուն մէջ որ Հելմինտ՝ տղան անտառի մէջ գտած էր հաշուելով, համոզուած էր որ հիմակ բուն փնտուածը գտած է: Գոնրատ աս դէպքը կ'օրհնէր եւ կ'ուրախանար ալ որ Կէրոյին ամբաստանութիւնն իրեն միջոց կու տայ զասի իբրեւ զքսոյ մը վրայ յարձակող օրինաւոր եղանակաւ դատապարտելու:

Բայց բնաւ վկայ մը չէր գտնուեր. եւ Գլաւսները որուն տնակին մէջ Կէրոյ տարուած էր, եւ կ'երգնուր թէ Հենրիկոս խղճի անհանգարտութենէն ստիպեալ զինք հոն տարած էր, ոչ մէկ, եւ ոչ ալ մէկալ կողման իրաւունք կու տար:

Բանը՝ միգապատ վիճակէն լուսոյ հասնելու համար, Աստուծոյ Դատարանին պիտի ձգուէր, Հենրիկոս անարատ խիղճմտանքէ քաջալերուելով անաշարկեց որ ինք բաց գլխով, առանց զրահի եւ անվահան, միայն արքունեաց թեթեւ պատմուճանով եւ սրով մը Կէրոյին առջին ելլելու պատրաստ է,

թէ եւ ասի զրահով, վահանով, նիզակով եւ որպիսի եւ իցէ զինուոր զինաւորեալ ըլլայ:

Թէ եւ աս անհաւատարմաբար Վերոյին մեծապէս դիւրին եւ օգտակար էր, բայց իր վատութեամբը չընդունեցաւ, եւ խաբէական եւ նենգաւոր եղանակաւ պատճառ մը գտաւ թէ իր հակառակորդը հաւասար պատուաւոր չըլլայ, եւ թէ ազնուական մը իր աստիճանակցին հետ միայն կրնայ Աստուծոյ դասարանին մէջ մտնել:

Եւ լինիտ դուքսն աս արգելքը բառնալու համար յայտնեց որ ինք զՀենրիկոս իբր որդեգիր կ'ընդունի, որով դքսութեան կը հասնէր, եւ Գիւլթէն շնորհը սենեկապետն անոր ասպետական հարուածը տալու ինք զինք պատրաստ կը ցուցնէր: Վայսն իր նախապաշարմանց մէջ զպատանին իբրեւ իր թագին սպաննացող աւազակ համարելով, որովհետեւ Հենրիկոսին կորուստը կը բաղձար, աս ամէն առաջարկութեանց դէմ դրաւ, եւ պատճառ կու տար թէ աս պատիւը սպանութեան յանցանք ամբաստանուածի մը վրայ չէր կրնար անցնիլ: Եւ դատաստանական եղանակաւ մը հետեւեալն առաջարկել տուաւ:

«Վերաստանեալն իր անմեղութիւնը ցուցնելու համար հրաշէկ երկաթ մը մերկ ձեռք պիտի բռնէր, եւ Ասիւնին Գողգոթայէն (լեռնէն ուր խաչ մը տնկուած էր) մինչեւ նոյն լեռնի ստորոտը պիտի տանէր, եւ հոն գետինը պիտի դնէր: Հոն ձեռքը հանդերձի մը մէջ պիտի փաթեւորէր եւ առասանով մը պատատելէն ետքը հանգոյցը տէրութեան կնքով մեղրամոմով պիտի կնքուէր: Երեք օր անցնելէն ետքը կնիքը պիտի լուծուէր եւ թէ որ ձեռքն ամենեւին առանց այրման նշանի է, ան ատեն ամբաստանեալն անմեղ պիտի հրատարակուէր եւ ամբաստանողին գլուխը պիտի կտրուէր, եւ որովհետեւ ամբաստանողը ժառանգ չունէր, անիրաւութեամբ ամբաստանուած Գտեալն անոր ինչքերը պիտի ժառանգէր»:

Ամէն մարդ, ի բաց առեալ Ռատեպոնը, Գոնրատին առաջարկութիւնը շատ խիստ ու դաժան կը համարէին. իսկ Հենրիկոս՝ որուն գլուխը գալիքն իմացուցած էին, եւ երեք օր պատրաստութեան ժամանակ տուած էին, իր կենացը վերջի օրերն համարելով մահուան կը պատրաստուէր:

Որովհետեւ Ագնէս Հենրիկոսին բանտարկութեան վրայ խիստ ցաւելով այնպէս հիւանդացած էր որ Գոնրատ կը համարէր թէ Ագնէս Հենրիկոսին եղած դատաստանն իմանալու ըլլայ նէ ապրելէն բոլորովին կը դադրի, անոր համար զանի Մարիէնաւին վանքը խաւրեց եւ զինքը կապահովցնէր թէ Վերոյին եւ Հենրիկոսին մէջ ըլլալու մենամարտութիւնն Աստուծոյ օգնականութեամբն ի շնորհս Հենրիկոսին պիտի լմննայ:

Հենրիկոսին բոլոր բարեկամներն աստուծոյն օրումն այնպիսի վարհուրանք կը սպասէին, ինչպէս հրաբխային լեռան մ'ստորոտը բնակողներն, հաւր ցայտեցնող լեռան լաւային հասնելուն եւ

իրենց ինչքն ու կեանքը փճացնելուն կը սպասէին: Ամէն մարդ իր ընկերին կ'աղաչէր որ նոյն օրը ներկայ գտնուի, եւ իրարու հետ խօսած ատենինն աչքերնուն մէջ արտասուքնին կը փայլէր: Եւ որովհետեւ ամէնքն ալ կայսեր կամքն անդառնալի կը համարէին, անոր համար ամենուն ճիգն ու փոյթը կը թուշնար, եւ ձեռքերնին ծոցերնին խոթած՝ մեծ դժբախտութեան մը կը սպասէին՝ որուն դէմ դնելու ի վիճակի չէին:

Միայն Ռուպերթ մէկալնեւուն չէր նմաներ, որոնք անգործունեայ եղանակաւ մ'ան դժբախտ օրումն կը սպասէին եւ կը մնային: Ռուպերթ գիտէր որ զՀենրիկոս սպաննող հարուածը նաեւ զՀեռոյտոս կոմսն ու Վերպերկան ալ կեանքէ կը բառնայ: Ռուպերթ աս մտածելով եւ պարագայ տեղ գլուխն հոս հոն զարնելէն ետքը՝ վերջապէս ճանինն քովը եղած միայնակեցաց վաղեց, որ հոն Վիթթէքինտին մասնակից եղած սրտի մը, ան ամէն մտածմունքներն՝ որոնք զինքը կը չարչարէին եւ խենթ կը դարձնէին, հաղորդէ:

Հասարակօրէն լրագրաց մէջ աղէկ լուր մ'այնչափ ճարտարախօսութեամբ չի պատմուիր ինչպէս դժբախտ լուրը: Անոր համար Վիթթէքինտ ամէն բան կարգացած էր եւ գիտէր թէ Ասիւնին բնակչաց բերանն ինչ կը պտրտի եւ թէ քանի մ'օրէն Գողգոթային վրան ինչ պիտի պատահի: Աս պատճառաւ՝ Վիթթէքինտ երբոր տեսաւ որ Ռուպերթ իր անակնին դռնէն ներս կը մտնէր, նշան ըրաւ անոր որ կամաց խօսի, որպէս զի աս զարհուրելի լուրը Հոլմփուրդ՝ որ ներսի խուցը կը հանգչէր, չլսէ: Բայց ծերունի Վիթթէքինտը՝ աս զօրաւոր մարդը բռնելու վիճակի մէջ չէր, որ չէր կրնար ըմբռնել թէ ինչո՞ւ համար՝ ճշդիւ նոյն վայրկենի մէջ բերանը պիտի բռնուի կամ պիտի լռէ եղեր ան բանը՝ որ իր զգածմունքները զինքը կը ստիպէին պատմելու եւ անով թեթեւութիւն մը զգալու: Բայց Ռուպերթ անմիջապէս իմացաւ որ միայնակեցին շարժմունքները ըստ մասին՝ Հոլմփուրդ կոմսէն չծածկուեցան եւ թէ անի բանին էութիւնը հասկըցաւ: Իսկ Հոլմփուրդ առանց երկայն բարակ բոլոր պատմութիւնը լսելու համար աղաչելու, իր որդւոյն վրայ ունեցած սէրէն, առանց մէկալնեւուն գիտնալուն, որոնք կից խցի մը մէջ կամաց կամաց իրարու հետ կը խօսէին, պատուհանէ մը վար իջաւ եւ սխաւ ածապարել: Անտառն անցաւ եւ շարունակ կը վազէր եւ բնաւ չէր հանգչէր մինչեւ որ հոգին բերանն եկած Հոլմփուրդեան աւերակներուն հասաւ: Հոն, ան՝ երբեմն երեւելի եւ սեգ ամրոցին աւերակներն ամայի եւ վայրենացեալ մնացած էին ինչպէս որ Զալֆա տեղւոյ մը կը վայելէր: Աքսորեալն իր մեծ ցաւովն աչքը վրան շրջելով կը տեսնէր որ Ռատեպոն իսկ՝ որ իր ընչասիրութեամբն ափ մը երկիր առանց գործել տալու չէր թողուր, աս ամրոցն բոլոր իր շրջապատող երկիրներովը չէր մշակած եւ երեսէ ձգածի պէս թողուցած էր: Ամրոցին տա-

նիքն, աշտարակները, պատերը բոլոր քանդուած գետինը տարածուած էին, բայց Ղեդրուտոս տեսաւ որ գետնափորին կամարները՝ թէ եւ փլատակաց տակ թաղուած, բայց անարատ մնացած էին:

Հովսփորդ՝ քարէ սիւներու վրայ յեցած գաւթին մէջ մտաւ, ուր իր հաւուց մարմինները զինկէ արկել մէջ կը պահուէին: Հոս իրեն վրայ տրամուծիւն, յուսահատութիւն կամ զինքը ճնշող խորհուրդ մը բնաւ չեկաւ, որովհետեւ զինքը քաջալերողն ան գեղեցիկ վախճանն էր, որ զինք հոս բերած, եւ զինք իր թմրութենէն՝ գործելու կոչած էր: Հոն մէջ տեղը կանգնուած երկաթէ խաչին առջին, որուն վրայ Քրիստոսի արձանը մարդու մեծութեամբ էր, յարգութեամբ երկրպագութիւն մ'ընելէն ետքը, սովորաբար հոն ննջողաց զրահներն ու զէնքերը որովհետեւ իրենց դագաղին վրայ կը կախուէին, ասոնցմէ ինք այնպիսի հատ մը կը փնտրէր որ իր վախճանին ծառայէ: Ասոնց մէջէն սեւ զրահ մ'ընտրեց, որուն վերի մասը կամ սաղաւարտն անսնկ շինուած էր՝ որ ուղած ատենը զսպանկով մը երեսն ալ կրնար ծածկել, աս զրահն հագաւ, ամէնէն աղէկ սուրը մէջքէն կախեց, եւ հոն եղած վահաններուն մէջէն հատ մը որուն վրայ Հովսփորդեան զինանշանը գործմուած էր՝ առաւ, ձեռացը՝ երկաթապատ ձեռքնոցներն անցուց, եւ աս ամէն գործողութիւնները լմնցընելէն ետքն առջի անգամ՝ զինկէ դագաղի մը վրայ նստելով հանգչեցաւ: Օրուան մնացած մասն հոս անցուց, եւ բոլոր ժամանակն աղօթելով՝ բռնելու ճամբան կը մտածէր. բայց ընդ գիշերը վրայ հասնիլը, աս գերեզմանատունը թող տուաւ եւ լուծեամբ ճամբայ ելաւ՝ եւ խաւարային ոգւոյ մը պէս, Ռատէպոնին կալուածներուն վրայէն անցնելով երկնից ան կողմը կը դիմէր, ուր Ֆալցի քաղքին զանգապաններն ու աշտարակները դէպ ի լուսին կը բարձրանային: Աստիճանի մէջ ընելու բան մը չունէր, անոր համար ինք կայսերական պալատին պատերուն չհասած ճամբան դարձուց, եւ դէպ ի Գողգոթի զարկաւ, ուր աս «Ես ապրեմ» մացառներու, խաչուղւոյ կայարաններու եւ մատարան մէջերն աներեւոյթ եղաւ:

Պէտքը շարունակուի:

Բ Ե Ա Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ե Ն

Ձ Ա Ր Մ Ա Ն Ա Ն Ի Ք Բ Ն Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Մ Ր Ջ Ն Ո Յ

(Հարունակութիւն տես թիւ 6)

Օգարմանալի է ան ուրախութիւնն ու զուարճութիւնը երբոր խել մը ատեն չտեսնուէին ետքը իրարու պատահելու ատեններն կը ցուցընեն, որ մասնաւորաբար իրարու ունեցած սիրոյն, ու իրարու հետ ունեցած միամտութեան առանձին ցոյց մը կրնանք սեպել: Անգամ մը Հուպէր քանի մը միջոց շարժումը դիտեց, որոնք յառաջագոյն մի եւ նոյն բոյնի կը վերաբերէին, ու ինք չորս ամսոյ չափ իրարմէ

բաժնած ու ետքն իրարու քով բերած էր: Թէպէտեւ աս չորս ամսոյ չափ ժամանակն իրենց կենացը չորրորդ մասին չափ երկայն է, սակայն իրարու քով գալուն իրար ծանցան, իրենց ձեռքներով իրար ողջագործեցին, ու դարձեալ միաւորեցան մէկ ընտանիք եղան: Մըջիւնները նաեւ փոփոխակի իրարու հանգստութիւնն ալ հոգալու, ու ամէն գտած վայելմունքն իրենցմէ հեռու ըլլող ընկերներուն ալ հաղորդելու մեծ փոյթ ու մտադրութիւն կ'ընեն: Բոյնէն դուրս գացողները տունը մնացողները կը կերակրեն, երբ որ սիրած կերակուրներէն համբար մը գտնեն, ան ատեն բոլոր հասարակութեան կ'իմացընեն, ու հոն երթալու ճամբան կը ցուցընեն, ինչպէս որ վերը տեսանք: Անգամ մը Հուպէր մէկ մասնաւոր վախճանի համար իր արուեստական միջոց պահարանին ջահի մը ձեռքով տաքութիւն տուաւ. մէջը գտնուող մըջիւնները վազեցին ու աս ուրախալի լուրը իրենց ընկերներուն իմացուցին. զանոնք մինչեւ իրենց կղզկներնուն վրայ բռնած ու կախած (որ իրար տեղէ տեղ տանելու սովորական կերպերն է) առին նոյն տեղը բերին, անանկ որ կը տեսնէիր կ'ըսէ Հուպէր, որ հարկաւոր մըջիւններ իրենց բարեկամներով բռնաւորած տաքութեան տեղը կը վազէին: Աս ըսելէն ետքը Հուպէր, խօսքն ասանկ յառաջ կը տանի. «Աս ու ասոր նման ուրիշ շատ զննութիւններն, որոնք հոս տեղը յիշած չեմ, միջոց իրենց ընկերացն երջանկութեանն ու հանգստութեանը հոգը ցուցընելով, մարդուն միտքը կը բերեն ան մտացածին հասարակապետութիւնները, որոնց մէջ բոլոր ինչքերը հասարակաց ընել, ու հասարակաց հանգրստութիւնն ընդհանուր գործողութեանց կանոն դնել կ'ուզուի. բայց աս մտացածին բանը միայն արարիչը կրցած է իրական ընել, եւ աս պահանջուած կարգն ու կանոնը, միայն միջատներու մէջ հաստատել, որոնք Բերդէի աղատ են»:

Մըջիւններն ինչպէս որ իրար կը սիրեն, նմանապէս իրար կ'ատեն ալ. ու իրենց աս ատելութիւնը իրարու հետ կուտող մըջիւններէն մէկուն մեռնելով կը լմննայ: Շատ անգամ պլեկայլ հասարակութեանց անգամներն իրարու վրայ կ'իյնան, իրարու սրունքները ու թեւերը իրենց սուր ծամելիքներով կը կտրեն վար կը նետեն, եւ իրարու վրայ իրենց թոյնը կը թափեն, որ կ'երեւայ թէ բնական սաստիկութեամբն ուրիշ կենդանիներուն թոյնին պէս սաստիկ կը ցուցընէ: Հուպէր երկու իրարու թշնամի հասարակութեանց կռիւը կամ պատերազմը ասանկ կը ստորագրէ: «Մտածէ երկու քաղաք, որոնք մեծութեամբ ու ժողովրդեան բազմութեամբ իրարու հաւասար ու 100 քայլի չափ իրարմէ հեռու ըլլան, մտածէ մէջի միջոց անթիւ ու անհամար բազմութիւնն, որ երկու մեծ տէրութեանց ժողովրդեան բազմութեամբ կը նմանի: Ան բովանդակ միջոցն, որ աս երկու տէրութիւններն իրարմէ 24 մատնաչափ հեռաւորութեամբ կը բաժնէ, բոլոր բնակիչներուն խառնաղանձ ու սոս-

կալի բազմութեամբ լեցուած ու ծածկուած կ'երեւայ: Երկու բանակներն աս միջոցին կամ հեռաւորութեան մէջ տեղերը իրարու կը հանդիպին, ու պատերազմ կ'ու տան: Բարձրաւանդակներու վրայ գտնուած պատերազմողներէն հազարաւորներն իրարու հետ մենամարտութեան կ'ելլեն, ու իրենց զօրաւոր ծամելիքներով իրար կը խաճեն: Ասոնցմէ աւելի մէկ մեծ մաս մ'ալ երկու կողմանէ ալ գերի բռնելու ջանքեր կ'ըլլայ. բռնուածները պարագայ տեղը փախչելու կը ջանան, ինչու որ գիտեն ան չարաքախտ ու դժբախտ վիճակը՝ որ թշնամի միջոց բոյնին մէջ իրենց գլուխը պիտ'որ հասնի: Պատերազմին ամենէն աւելի սաստիկ եղած միջոցը գրեթէ 2—3 քառակուսի ոտնաչափ ընդարձակութիւն ունի. հոն գարշելի հոտ մը ամէն կողմը կը բուրէ. հազարաւոր միջիւններ թռնոյժ ծածկուած պատերազմի դաշտին վրայ մեռած կը կենան. ուրիշները, որոնք գունդեր կամ շղթայներ կազմած են, իրենց ծամելիքներով կամ ճանկերով իրար կը բռնեն կը յափշտակեն, ու իրարու հակառակ ուղղութեամբ փոփոխակի գերի կը տանին: Աս գունդերը կամաց կամաց ու ետեւէ ետեւ կը կազմուին: Նախ երկու պատերազմող միջիւններ իրար կը բռնեն, ու ետեւի ոտուքներնուն վրայ կ'ելլեն կը կենան, երկուքն ալ փոփոխակի թիւ ու թունաւոր թքով իրար կը թրջեն, անկէ ետքն իրար պինդ բռնած թաւալգոր գետինը կ'իյնան ու փոշիի մէջ կը թաղուին: Անմիջապէս նորէն ոտքի վրայ կ'ելլեն, ու ամէն մէկն իր թշնամին առնելու տանելու կ'աշխատի: Թէ որ երկուքն զօրութիւնն ալ հաւասար է, ան տեսն երկուքն ալ անշարժ կը մնան, մինչեւ որ մէկ երրորդ մը վրայ հասնի, ու յաղթութիւնը մէկ կողմը որոշէ: Բայց շատ անգամ կը պատահի, որ երկուքն ալ մի եւ նոյն ժամանակ օգնութիւն կ'ընդունին, եւ պատերազմը անորոշ կը մնայ. երկու կողմէն ալ ուրիշ միջիւններ ասպարէզ կը վազեն, եւ երբեմն շատ անգամ մինչեւ վեց, ութը ու երբեմն տասնական մը ջիւններու շղթայ կը կազմուի, որոնք իրար պինդ գրկած կ'ըլլան, ու յամառութեամբ յաղթութեան վրայ կը կուռին: Հաւասարակշռութիւնն այնչափ աւտեն առանց աւրուելու կը մնայ, մինչեւ որ մէկ բոյնէ մը պատերազմողներու բազմութիւն գունդ մը մէկէն վրայ կը հասնի, ու թշնամին ետ քաշուելու կը ստիպէ. որմէ ետքը նորէն առանձին կռիւներ ու մենամարտութիւններ կը սկսին: Գիշերը մօտիկնալու ըլլայ երկու բանակներն ալ իրենց քաղաքը կը քաշուին. իսկ երկրորդ օրն առաւօտանց արշալոյսը ծագելէն յառաջ պատերազմը կրկնապատիկ կատաղութեամբ նորէն կը սկսի. ու աւելի ընդարձակ ասպարէզ մ'ալ կը բռնէ: Աս օրըստօրական պատերազմներն այնչափ ատեն կը տեւեն, մինչեւ որ սաստիկ անձրեւ մը գայ, ու զանոնք իրարմէ բաժնուելու ստիպէ. ասոր վրայ երկու կողմն ալ իրարու թշնամութիւնն ու վրէժխնդրութիւնը մոռնալով, խաղաղութիւնը նորէն կը հաստատուի: Միջիւններն ասանկ պատերազմներէն

ետքն իրարմէ բռնած գերիները շատ անգամ կ'ուտեն, ինչպէս նաեւ բռն իրենց հասարակութեան մէջէն ալ զօրաւորները զհիւանդները ու մեռելիքները կ'ուտեն: Անոր վրայ կը տարակուսիք, թէ արդեօք միջիւնները գերիի տեղ գործածելու համար գերի կը բռնեն թէ չէ. մեր ըրած դիտողութեանցը նայելով գերի բռնուածներն ուրիշ զեռուներուն պէս կերակուր ընելու համար կ'առնուն բոյն կը տանին: Հուպէր իր գրքին մէկ մասին մէջ միջոց գերութեան վրայ երկայն կը խօսի, ու մեզի հետ միաբան կը վկայէ, թէ մեծցած միջիւններն ամենեւին գերիի պէս չեն գործածեր, հապա աս վախճանաւ գործածուած գերիները ուրիշ բոյներէն գողցուած ձուերէն ելած են: Եւ որովհետեւ դեռ մինչեւ հիմայ չելաւ մէկ բնագէտ մը, որ աս բանս մասնաւորաբար քննած ըլլայ, անոր համար Հուպէրին զուցածը չենք կրնար հերքել, թէ պէտեւ մենք կարծելու բաւական հիմ ալ ունենանք, թէ միջիւններն ուրիշ բոյներէն կծկածներ ու ձու ալ գողնալու ըլլան, չէ թէ գերեաց համար մը դիզելու վախճանաւ կը գողնան, հապա միայն իրենց ձագերուն ունեցած բնական սիրոյ զգածմունքը յագեցընելու համար: Տարակոյս չկայ, որ աս կերպով խառն հասարակութիւններ կը ծնանին, բայց թէ արդեօք օրինակի համար ամաղոններու բոյներուն մէջ գտնուած սեւ միջիւններն անոնց գերիներն են թէ չէ, տարակուսի տակ է, որչափ որ Հուպէր աս կարծիքը հաստատելու համար պատճառներ ալ բերելու ըլլայ: Մենք աւելի հաւանական կը կարծենք, թէ ասանկ հասարակութիւնները ըստ պատահման ու դէպքով յառաջ եկած ըլլան. թէ պէտեւ Հուպէր կը կարծէ թէ ասիկայ հասարակութեան մէկ մասին ուրիշները գերի ընելու բաղձանքէն յառաջ եկած գործք մ'եղած ըլլայ, ուստի եւ ասանկ կը խօսի. «Մոխրագոյն ու փորոզ միջիւններն ամաղոնաց խափշիկներուն պէս մտածելու ենք. ինչու որ աս ամաղոն միջիւններն անոնցմէ իրենց գերիները կը ճարեն, զանոնք անանկ մէկ հասակի մէջ գողնալով, երբ որ իրենց բնական յօժարութիւնը դեռ բացուած չէ, եւ անոնցմէ սնուցուելու ատեն կէս մը անոնց աշխատասիրութեան յօժարութիւնը կը ստանան: Չենք կրնար բաւական զարմանալ ասչափ խոհեմութեան ու իմաստութեան, որ միջոց աս կարգադրութեանց մէջը կը տեսնուի, ինչու որ ասիկայ ոչ գերութիւն է եւ ոչ ալ բռնաւորութիւն. ան միջիւններն ալ, որոնք 20էն աւելի զանազան բոյներէն գողցուած են, եւ ոչ կտոր մը դաւաճանութիւն կամ կասկած կը ցուցնեն իրենց օտար բոյներէն առնուած ըլլալուն համար, հապա մի եւ նոյն յարկի տակ եղբայրական ու ընտանեկան միաբանութեամբ ու սիրով կ'ապրին: Ստուգիւ կարծես թէ բնութիւնն ամէն աս կարգադրութիւններն ընելու ատեն մտածեր է, թէ ծեր միջիւններն ուրիշ տեսակի մը հետ չեն կրնար ընտանեալ ու ընկերական կեանք անցընել, բայց ասիկայ պզտիկներուն կարելի է, մանաւանդ թէ որ իրենց

կենացը սկիզբէն աս բանիս վարժին, ու կրթութեան հոգ ու խնամ տարուի: Աս կերպով բնութիւնը միջոց խառն կամ բաղադրեալ հասարակութիւններ յառաջ բերած է. անոր համար ալ ամառներն իրենց արշաւանացը մէջ երբեք մեծցած միջիւններ չեն յափշտակեր, հապա մահաւանդ ձուեր ու կրճեածներ, թէ որ Հուպերին աս ըսածներն ստոյգ են, ան ատեն միջիւններէն աւելի քաջ ու խելօք գործող գերիի վաճառական չկայ, եւ իրենց աս բնական բերումը մարդկային իմացողականութեան նման սուր ու բարակ դրած կ'ըլլանք:

Պէտք է շարունակուի:

ՀԱՏԿԻ ԳԱՐՈՒՆ

Լուծան ջրոց, դետոց շրջալս սառամանեաց:

Սիրուն գարնան քաղցր զեփու մը ժամանեաց:
Գաշտաց հովտաց վրայ կը տեսնէ ժիր շինական,
Ծիւռ ու կանանչ, ինչպէս յոյսերն ալ կ'արթննան:
Դերացեալ ձմեռն՝ երկտաւար գեղջի բնութեան
Կու տայ տեղի. ինք կը գիտէ բարձր լեռանց վրան,
Էւ փախչելով՝ երբեմն անկէց ալ կը խաւրէ:
Ձրարթ դաշտաց՝ գրնդակներն պաղ սառուցէ:
Փռնճ տեղի: Արեւն ալ չըկրնար կրել սպիտակ.
Ճիգն է ամէն գի դարդարել գոյնդոյն համակ:
Բայց դուն այսօր թող դաշան, միտի մէջ մը քաղաք,
Տես մէյ մ'անթիւ մարդիկներու հոն ժողովակը,
Գիտնք զըւարթ, վարժուն շարժամբք հոն ժուռ կու գան:
Գիտեն ինչու. զի կը տօնեն զօրն Յարութեան:
Փռնճ կը փրնտուես տանց եւ խրդից յարկաց տակ մարդ
Վը կարծեն թէ յարկերն զերեք կը ճնշեն արդ.
Արհեստաւոր, վաճառական տղայք դըպրոցաց,
Վմէն աղգի եւ սեռի մարդ հագուած ձգուած
Գիշերն ի բուն եկեղեցեաց մէջ անցուցած՝
Արդ կը գիտնէ խուռն դաշտաց եւ պարտիզաց:
Տես մէյ մը տես գետեղերեայ սիրուն նաւեր,
Հովին առջին դրօշներն պարզած կու տան հրաւեր.
Անոնց կ'երթան մեծ բաղմունքի մը ծերն ու տղան
Վայելելու սիրուն օդերն ու գեղն գարնան:

ԲՈՂԱՆԳԱՊԻԹԻՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՅ ԵՒ ԱՐՈՒՍՏԻՑ

Նկարչութեան վրայ:

Նկարչութիւնը (peinture) արուեստ մըն է որն որ գիծերու ու գոյներու միջնորդութեամբ՝ շիտակ երեսի մը վրայ ամէն տեսանելի առարկաները կը ներկայացնէ:

Նկարչութեան էական մասերն են, Գիւտ, Գծագրութիւն ու Երանգը:

Գիւտը՝ ներկայացուելու առարկաները կ'ընտրէ, նոյնքը պատմութենէ, առասպելներէ փոխ առնելով. կամ թէ՛ գիւտը պլանական է, այսինքն ներկայացուած առարկաները ծածկուած իմաստ կամ միտք մը կ'ունենան, որն որ ներկայացուած առարկաներուն ձեւով կ'իմացուի: Աս առարկաները պէտք են իրարու մէջ իմաստակցից ու պարզ կապակցութեան ճիշդ պահպանութիւնը կ'ենթադրուի: 2-է թէ միւսակ նկարչներէն, այլ նաեւ քանդակագործներէն ու պղնձագործներէն արուեստին կանոնաց ճիշդ պահպանութիւնը կը պահանջուի: Աղէկ գծագրե-

լու համար հետեւեալ բաները կը պահանջուի. 1, Ճշգրտութիւն. այս ինք կերպարանաց մէջ պահանջուած կամ ենթադրուած չափակցութեան ճիշդ պահպանութիւնը: 2, Ճաշակ: Աս ճաշակն այլ եւ այլ դպրոցաց համաձայն, որոնց մէջ որ նկարիչը սորված է, զանազան է: 3, Վայելչութիւն. այս ինքն առարկաներուն զարդարանքը, որն որ առարկայից համեմատ կամ պատշաճ է, ու ճշմարտութեան ալ ամենեւին նուազութիւն մը չի բերեր: 4, Նկարագիր. այս ինքն ամէն առարկաներն իրենց սեպհական նկարագրին համաձայն պէտք են ներկայացուիլ, այնպէս որ անով իրարմէ ճիշդ զանազանուին: 5, Չանաղանութիւն. այս ինքն ամէն մէկ անձ պէտք է իրեն յատուկ տեղը, դիրքն եւ այլն ունենալ, եւ ասիկալ ըստ աղբայնութեան, ըստ հասակի ու ըստ սեռի այլ եւ այլ պէտք են ըլլալ: 6, Չգծում, այս ինքն ամէն մէկ կերպարանք պէտք է հոգւոյն ու սրտին ներքին կիւրք յայտնող շարժում մը ցուցնել: 7, Հեռանկարութիւն. կամ արուեստ առարկաներն այլ եւ այլ հեռանկարութեան մէջ ներկայացնելու. եւ ասիկա կ'ըլլայ կարճ ցուցուած գծերով կամ գոյներուն մեղմ ու աստիճանաւոր փոփոխութիւն մը տալով: Նկարիչը պէտք է լոյսն ու ստուերը նկարուած առարկաներուն հեռանկարութեանց համեմատ պատշաճ կերպով բաժնելը գիտնայ:

Երանգը բնութիւնը կ'իմացուի ան արուեստը, որուն միջնորդութեամբ նկարիչ մը գիտէ ամէն բնական առարկաներուն գոյնը՝ գունոց յարմար խառնուրդով նմանցնել: Ասիկա նկարչութեան էական ու զիւաւոր մասերէն մէկն է, եւ կը սորվեցնէ թէ գոյները ինչ յատկութիւն պէտք են ունենալ, որ ան կէս մութ գոյներուն զարմանալի ազդեցութիւնները կարենան յառաջ բերել, որոնք՝ պատկերները դուրս ելած կամ ցուած կ'երեւցնեն ու զանոնք նկարուած կամարի եւ ասոնց նման իրերուն իրեւ թէ առջեւի կողմը կեցած կը ցուցնեն: Կէս մութը (գոյն) լուսոյ ու ստուերի մէջ տեղն է: Ամբողջ ու կէս գոյներու յարմար բաժանմամբ ու շուքին աստիճանաւոր փոփոխութեամբ նկարչութիւնն ան հրապոյններն ու գեղեցիկութիւններն յառաջ կը բերէ, որ զմեզ զարմացմամբ լի կ'ընէ ու գեղեցիկ երեւակայութեանց մէջ կը փոխադրէ:

Բայց բուն աղէկ նկարչութեան մը զիւաւոր յատկութիւնը ճշմարտութիւնն է. այս ինքն որ պատկերը իր նախանկարին կամ օրինակին ճշմարիտ նկարագիրը կարելի եղածին չափ հաւասարիմ պիտոր ներկայացնէ: Նկարիչը պէտք է նոյնպէս բնութեան ամենածածուկ զգած մունքները դիտել ու պարզ հաւատարմութեամբ կտաւի վրայ նոյններն յառաջ բերել գիտնալ. այնպէս որ միւր իրեւ ճշմարիտ միս, նիւթն իրեւ իրական նիւթ, իւրաքանչիւր յատկութեանց համեմատ երեւցնէ: Հասարակօրէն ութ տեսակ նկարչութիւն կայ. 1, Ձրա- ներկով նկարչութիւն (Peinture en détrempe), որն որ ամենէն ճինն է: Ներկը կամ գոյները խիտի ջրով կը լուծուի: Աս կերպ նկարչութիւնը զարդերու մէջ կը գործածուի:

2, Որմանկար նկարչութիւն (Peinture à fresque), կամ մարներու ու պատերու համար կը գործածուի, եւ աս վախճան նիս համար պատերն յառաջագոյն կրկին անգամ շաղխով կը ծեփեն: Աս շաղխով ծեփածին վրայ հասար թղթով գծագիրը կը հաստատեն ու ետքէն ամէն մէկ գիծերը սրածայր գործիքով մը շաղխին վրայ կը հանեն, այնպէս որ եթէ թուղթը մէկչի առնուի, բովանդակ գծագիրը շաղխին վրայ տեսնուի:

3, Իւղանկար նկարչութիւն (Peinture à l'huile): Աս ալ երկայն ժամանակէ ի վեր գործածութեան մէջ է: Ներկն աս վախճանիս համար ընկուղի իւղին մէջ կը լուծեն: Գոյներն՝ ասով յատուկ կենդանութիւն մը կը ստանան, ու ամենեւին ջրէն կամ խմանութեանէն չեն փախիր:

4, Ներկախառն կապարանկարչութիւն (Peinture en pastel): Աս կերպ նկարչութիւնն յատուկ կապարագրով կ'ըլլայ, որ ներկախառն կապար կ'անուանուի: Ասիկալ ուրիշ բան չէ բայց եթէ զանազան գոյներու խմոր կամ զանգուած մը՝ սպիւրով հանուած գծերը պէտք է մատի ծայրով շփել, որով ամբողջ ու կէս եւ կամ միջին գոյները դուրս կը հանուի, աս ընելու ժամանակ գոյները՝ հաստատուն մնալու տեղերը աղէկ մ'իրարու հետ կը մալեն կամ կը մանրեն: Աս կերպ նկարչու-

թիւնն հասարակօրէն միայն կտաւի վրայ կպցուած թղթեայ պատկերներու համար կը գործածուի: Ասով մարմինը կամ միւր շատ աւելի բնական ու աղէկ կը նկարուի, քան թէ ուրիշ կերպ նկարուածամբ. որովհետեւ շատ աւելի կենդանի, դեղնցիկ ու գոյներն ալ թաւելանման յատկութիւն մը կ'ունենան:

5. Մոմախառն երանգօք նկարչութիւնը (Peinture encaustique) մոմով, գունով ու հրով կ'ըլլայ: Աս կերպ նկարչութիւնը շատ դժուար է յաջողցնելը:

6. Մանրանկարչութիւնը (Peinture en miniature) ջրաներկով նկարչութիւն մըն է. ասոր մի եւ նոյն գոյները կը գործածուին, որոնք, ինչպէս ծանօթ է, կռէզը (gomme arabique) ջրոյ մէջ լուծելով կը խառնեն: Ասիկայ ըստ մեծի մասին դէմքերու կամ պատկերներու եւ կամ ուրիշ պատկեր առարկաներու համար կը գործածուի: Հասարակօրէն թղթոյ ու փղսկրի վրայ վրձինի ծայրով կը նկարեն:

7. Գիւղարչութիւնը (Peinture en camaïeu) գանազան յատակի վրայ միայն մէկ գունով նկարչութիւն մըն է: Ասով մարմնի կամ սպիտակ քարէ խորաքանդակներ կը ներկայացուին:

8. Գրականտիկոնի կամ արծնածի նկարչութիւն (Peinture en émail) Աս կերպ նկարչութեան վրայ գաղափար մ'ունենալու համար, պէտք է նախ եւ յառաջ Գրականտիկոնին (Գէէ) ինչ ըլլալը գիտնալ: Գրականտիկոնն ուրիշ բան չէ բայց եթէ հաւասարամասն ապակւոյ, ղինկի ու կապարի խառնուրդ: Ասոր վրայ կ'աւելցնեն նաեւ ան մետաղի գոյնը, զորն որ բաղադրութեան տալ կ'ուզուի. զոր օրինակ կանաչ, դեղին եւ այլն: Աս խառնուրդը՝ հրոյ միջնորդութեամբ ինքն իրեն մետաղին վրայ կը հաստատուի, ու ետքէն զրականտիկոնի նկարչութեան կը ծառայէ: Աս կերպ նկարչութիւնն ի գործ դնելու համար պէտք է քանդակագործութենէ, ձուլելու արուեստէն ու նկարչութենէ քիչ մը բան հատկնալ: Աս արուեստը քանդակագործութեան աւելի բարձրաքանդակներուն նմանելու կը ջանայ, եւ երանգն ալ նոյն կենդանութիւնն ունի ինչպէս նկարչութեան մէկալ մասերուն մէջ: Աս կերպ նկարչութիւնը աղամանդներ, զարդեր ու պատկերներ ներկայացնել ուզուած ատեն կը գործածուի:

Նկարչութեան մէջ արուեստախօսական բառերը կամ բացատրութիւնները հետեւեալներն են:

1. Խաւթ, որով ուրիշ բան չ'իմացուիր, բայց եթէ շատ իրարու քով կեցած մարդու դէմքեր, անասուններ ու ծառեր, որոնք վախճանի մը համար հոս միացուեր են: Քանդակագործութեան մէջ խաւթը ըսելով կ'իմացուի պատուանդանի մը վրայ միացեալ ամէն դէմքերը:

2. Սրբիք ըսելով նկարչութեան մէջ կ'իմացուի պատկերի մը միտգոյն մասերը, որոնք մնացած մասերուն փայլունութիւնն աւելի գուռ կը հանեն: Նկարչի մ'ամենամեծ ծարտարութիւնը՝ լուսոյ եւ ստուերին, բայց ու մութ գոյներուն պատշաճ բաժանման վրայ կը կայանայ: Հոս ստուեր ըսելով լուսոյ նուազութիւնն միայն կ'իմացուի:

3. Հափաշ (Draperie) կամ արձաններուն զգեստը՝ կը կայանայ ձեռնակեղէնները, անոնց ծալքերը, զանազան կերպաններն եւ ուրիշ իրերը ներկայացնելու վրայ, որոնք երկրանկարներէն, դաշտանկարներէն կամ մեկն բոլորովն զատ բան մըն են: Նախ եւ յառաջ նկարին իր նկարներն մերկ կը գծագրէ, ետքէն հագուեցնելու կը սկսի: Նկար մը վայելուչ հագուեցնելու համար գլխաւոր թէութիւնն յայնմ կը կայանայ, որ զգեստով ծածկուելու մարմնոյն մասերը ճիշդ պէտք է գիտնայ: Չգիտեսներուն ճիշդ ու վայելուչ ծալքը նկարչութեան մէջ մեծ յարգ ու արժէք ունի:

4. Կոշիկաւ Կոշիկ ըսելով կ'իմացուի նկարին ան կեցուածքը, որն որ նկարը ըստ մասին կ'երեւցնէ: Աս տեսակ գիւրջով պատկերը մէկ աչքով ու մէկ երեսով կը նկարուի:

5. Քաւթ թանձր, կպչուն հեղուկ մըն է, զորն որ պատկերներուն աւելի փայլունութիւն տալու համար կը գործածեն: Ասիկա կը շինուի կանեփի խիժէն, կտաւատի եղէն ու տեսակ մը հալուէէն:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՊՐԻԼԻ

Հիմնական դեսպանական միջանկն աչքին աւջին ունեցողները՝ դեսպանաժողովով խաղաղութեան վրայ խօսք լսած ատենին՝ անվստահութեամբ գլուխին կը ցնցեն:

Տարիէ մը վեր եղած դէպքերը քննողը կը տեսնէ որ իրերը դեսպանական ժողովով մը լըմնանալու բան չեն, եւ թէ աս իրաց մէջ՝ աւելի զօրավարներն առաջնորդ պիտի ըլլան քան թէ դեսպանական պատգամաւորները:

Նաբոլէոնեան Գաղղիան՝ որոշիչ պատերազմի կը պատրաստուի եւ կ'ուզէ որ Նաբոլէոնին ցեղին գոյութիւնը իբրեւ խաղաղութեան աւերման պատճառ համարուած դաշինքները (1815) ջնջուին: Գարձեալ ասիկ զատ միանգամայն գաղղիական բանակը զբաղեցնել եւ Նաբոլէոնեան կառավարութիւնը զինուորական նոր պարծանքով մը կ'ուզէ հաստատել:

Հատուցուին ի վեր խաղաղ, Գաղղիացոց պատերազմասիրութեանը ամենէն մերձաւոր եւ համոզման տեղը կը համարուէր: Իսկ Սարտենիա՝ նոյնպէս շատուցուին ի վեր սահմանը տարածելու տենդով մը բռնուած էր:

Իսկ խաղաղայի մէկալ տէրութիւններն ամէն մէկն իրենք իրենցմէ Սարտենիային դէմ դնելու բաւական զօրութիւն չունին, բայց աս ալ ստոյգ է թէ ամէնքն ալ անոր բռնած ընթացից դէմ են:

Ուրեմն կը մնայ միայն Աւստրիա իբր այնպիսի զօրութիւն մը որուն դէմ իբր գլխաւոր արդէլը մը Սարտենիա աւելայ կը կրճատէ եւ Գաղղիա մեծ զօրութեամբ կը պատրաստուի: Պարտենիա՝ Գաղղիայի եւ Սարտենիայի մէջ իբր տարակցոյ չկայ. թէ եւ դեսպանաժողովը ժողովուրդը ըլլայ: Հոս պէտք է որ յիշենք նաեւ Փարիզի Սէտլ պատերազմասեր լրագրին Ապր. 5ին ըսած խօսքը, որ՝ թէ եւ յանդուգն բայց շատ ստոյգ խօսք է. «Գաղղիա, կ'ըսէ, Գաղղիայի ինչ մէջ ասոր զգեստն է ծախա՝ պիտի երեւայ», Նաբոլէոնեանց հաստատուն մնալուն եւ Գաղղիային իր դիրքը պահելու համար, պատերազմը միակ միջոց կը համարուի:

Բայց թէ աս խառնակութիւնն էր պիտի սկսի, ասիկա հաւանականաբար դեսպանաժողովին ժամանակին հետ միատեղ պիտի ըլլայ: Ժողովքն ուր պիտի ըլլայ: Մեր անցեալ թերթին մէջ նոյն ատենուան խօսակցութեանց նայելով՝ հրատարակեցինք որ Լոնտոն, բայց հիմալ կը հարկադրենք ըսելու թէ դեռ որոշուած չէ, (որուն երբեմն ըլլալիքն վրայ իսկ կը տարակուսինք), երբեմն կ'ըսուի Հասակ, երբեմն Մանհայմ, երբեմն Կլէնֆ:

Փարիզը կոմսն որ Փարիզ գացած էր Ապրիլ 1ին անկէ Դուրին դարձաւ հետը մէկտեղ Նաբոլէոնին ինքնապիւր թուղթը բերաւ առ Իմմանուէլ Թագաւոր Սարտենիայ: Կոմսը Փարիզ գտնուած ատենը Կայսեր քով շատ անգամ եւ ժամերով ունկընդրութիւններ ունեցաւ: Բայց Փարիզէն բաժնուած ատենը՝ առանց յանձն առնելու դարձաւ ան պայմանը՝ զոր Աւստրիա ժողովքի մը համար առանց որոշուելու, դարձ էր, այսինքն Սարտենիայի զօրաց զինավթաք ըլլալը: Ինքն ալ վերջէն կը նայի:

Փարիզէն եկած վերջի հեռագրական լրերուն նայելով, Սարտենիա՝ ըստ առաջարկութեան Ռուսաստանին՝ ժողովքէն դուրս պիտի մնայ, որ միայն հինգ մեծ տէրութեանց մէջ պիտի ըլլայ:

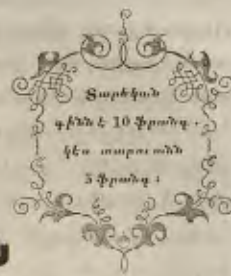
Մարտի 29ին Դուրինէն հեռագիրը կը ծանուցանէ թէ Սարտենիա դեռ զօրքը զինավթաք ընելու պատրաստութիւն մը չ'տեսներ: Բայց զօրաց շարժումներն աստ եւ պիտի ի կախ մնային, եւ ամէն օր զօրքը սահմաններէն ետ քաշուին կը սպասուի:

Ապրիլ 3. Փարիզէն առանձնական հեռագիրը կը ծանուցանէ թէ Գաղղիացիք Լիոնի մօտերը՝ 60.000 զօրքով Սարտենիայի սահմանները բռնած են: Գարձեալ թէ դեսպանաժողովը Հասակ պիտի ըլլայ, եւ մէջն եղող տէրութեանց պատգամաւոր փոփոխակի գահեւեց պիտի նստին:

ԵՐԻՐԱՊԵՏ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 9.

1859

Բ. ՀԱՅՈՐ

ԳՅՆՐԱՏ ԿԱՏՈՐԸ

ԺԲ.

Աստուծոյ դատաստանը:

Ետեւեալ առտուան արեւը դեռ չծագած, եւ Աստուծոյ դատաստանական զանգակները դեռ չհնչած, քաղքին բոլոր բնակիչներն ոտքի վրայ էին: Ամենուն բերանն ու զիմաց վրան անկեղծ ցաւակցութիւն մը կ'երեւար, թէ եւ հրաշէկ խօսիլ (սպասել) Հենրիկոսին ձեռքն անմիա՞ս թող տալուն վրան ամէնքն ալ կը տարակուսէին, ի վերայ այսր ամենայնի հոն կը դիմէին ուր վախերնին պիտի աճէր եւ ցաւակցութիւննին զգալի եղանակաւ պիտի դրդուէր:

Վախէնին բոլոր զանգակները ամէն աշտարակներէն ծանրութեամբ բայց միանգամայն սպառնալեօք հնչելու սկսան, եւ Գողգոթա լեռան վրայ եղած քաղմութեան՝ ամենուն աչքը քաղքին դրան ուղղուած աւտեն, դատաւորներն եւ բոլոր եկեղեցական ու աշխարհական եղբայրութիւնները՝ խաչով ու դրօշով, թափօրաբար դռնէն դուրս կ'ելլէին, եւ ամենուն ձեռքի ծրագներուն բոցերը կը տատանէին, եւ կրօնաւորաց ապաշխարութիւն զարթուցանող երգերը, բաղմութեան ձեռքերը՝ անձկութեան ու ցաւակցութեան զգածմամբ իրարու կը միաւորէին:

Սպասողներն դատաստանին ընկերացող բաղմութեան մէջ, Հենրիկոս ճերմակ պատմութեան մը հագած մերկ ոտիւք կը քալէր, իր առջեւէն չորս ծառայք կրակարան մը կը տանէին, որուն մէջ ածուխը՝ փորձութեան խօսիլ մէջ տեղն առած՝ կը բորբոքէր:

Երիտասարդին՝ երեսին դոյնը նետած էր, որովհետեւ ինչպէս որ քրիստոնէի մը կը վայելէ, պահօք եւ աղօթիւք մահուան պատրաստուած էր, որուն անմեղութեամբ կը դիմէր, բայց աչքերը՝ սրտին քաջալիրութեան եւ համակամութեան նշաններն էին:

Չորս մունջ եւ նոյնպէս գունատեալ անձինք, Հելմնտ, Ֆիլսթէնշթայն, Ռոպէրթ եւ Վիթթէքինտ՝ Հենրիկոսին քովէն կ'երթային, որպէս զի երիտասարդը քաջալերութիւնը կորսնցրնելու, վհատելու ըլլայ, իրեն սիրտ տան. աս քաջ մարդկան՝ որոնք իրենց բարեկամին մինչեւ ցլետին շունչն ամէն ծառայութիւնն ընելու պատրաստ էին, ո՛չ որ կ'ընդդիմանար:

Գոնրատ վեհ ու բարձր ձիու մը վրայ հեծած, եւ արքունեաց փառաւոր բաղմութեամբ շրջապատած, Գողգոթայի վրայ՝ ուր աս հրոյ փորձը պիտի ըլլար, կը սպասէր:

Երբոր թափօրը Գողգոթա լեռն ելլելու ճամբուն կէսն ըրաւ, ապաշխարութիւն զարթուցանելու երգերը դադարեցան, եւ զգածմունքները ճնշող, խոր լռութիւն մը տիրեց:

Հենրիկոս աս վայրկենիս մէջ՝ իրեն կենացը ամենէն դժնդակ տեղը հասաւ, եւ նոյն տեղն՝ արեւելեան կողմը երկու աւազակաց մէջ կանգնուած խաչելութեան աշուրները դարձուցած առեն, պատանին աւելի սրբոյ, քան թէ յանցաւորի տեսք ունէր: Կրակարանի մէջի կրակը գրգռեցին, ծուխը կը բարձրանար եւ ամէն կողմ՝ կը տարածէր, եւ բոցը կը փայլէր: Մէջի խօսիլ հրաշէկ կարմրնալէն ետքը, եկեղեցականք «Ողբ» էն, երգելու սկսան: Բոլոր բաղմութիւնն աս երգին կ'ընկերանար եւ սրտի փրզակելով կը բաղձար որ Էկիսհայմի Գտեալն, որուն սրտին մաքուր ու անմեղ ըլլալը գիտէին, աս ծանր ամբաստանութենէն ալ Աստուծոյ օգնականութեամբ ազատի:

Մէջ մ'ալ Հոսֆուրդ կոմսն իր սեւ զրահովն ու երեսը գոց սաղաւարտովը բաղմութեան մէջէն դուրս ելաւ եւ Ռատէպոլնին մօտեցաւ՝ որ կրակարանին քովն իր յաղթութեանը վրայ ուրախանալով կը կենար: Բայց հայրը ընդ իր գեղեցիկ բայց վախէն գունատած որդին՝ ապաշխարութեան պատմութեան տակ տեսնելը, եւ աչքերէն՝ հոգւոյն մէջ զգացած ցաւն ու վախը նշմարելը, հոն մէջ տեղը կանգնեցաւ կեցաւ, բայց բոլոր առաջադրածնէն ի դործ դնել չէր կրնար:

Գոնրատ փորձը սկսելու նշանը տուաւ, Հենրիկոսին բարեկամները ծուխը դրին եւ կ'աղօթէին:

Աստուծոյ որ հրաշք մ'ընէ, իսկ Հենրիկոս հաստա-
տուն քայլերով յառաջ եկաւ, եւ հաւատովը զօրա-
ցած կրակարանին մօտեցաւ որ հրոյ փորձն ի գործ դնէ:

«Կէցէք, կէցէք», գոչեց ձայն մը դաշտին մե-
ջէն. «Կէցէք», գոչեց բոլոր բազմութիւնը եւ ժողո-
վըդեան մէջէն, լեռնի վեր՝ մութ կանանչ՝ որսորդի
դռնատով գեղացի մը կը վազէր. հապճեպն իր դէմքը
կարմրեցած էր, եւ քրտինքը գլխուն մազերն ու
բոլոր դէմքը ողողած էր: Վեր հասածին պէս եպիս-
կոպոսին առջին ծունր դրաւ, ձեռքն երգում ընելու
համար վեր վերցուց եւ գոչեց. «Գտեալն առիւն է,
եւ այնպէս ճշմարիտ է ըսածս ինչպէս որ Աստուծով՝
բուն ժամանակին հասնիլս ստոյգ է. թէ որ սուտ կը
ղրուցեմ նէ, Աստուծոյ թէ ժամանակաւոր եւ թէ
յաւիտեանակաւն պատիժը զիս հարուածէ»: Գեղացին
աս ըսելէն ետքն՝ ոտք ելաւ, եւ աչքը դաժանու-
թեամբ Կերոյին դարձրնելով՝ որ որչափ ինք իրեն
ճիգ կ'ընէր ի վերայ այսր ամենայնի պլայլած էր,
ըսաւ. «Գիտցած ըլլաս որ ես որսորդութենէ յոգնած
ըլլալով՝ թփերու տակ ան զառիվայրին վրայ պառ-
կած կը հանգչէի, ուր դուն աս երիտասարդն՝ որ
հիմայ հրոյ փորձէն պիտի անցնի՝ անամթաբար սրով
սպաննել կ'ուզէիր: Չեր՝ առուակին վրայէն ձիափա-
րելը տեսայ, բայց մտքէս չար բան մ'անցուցած չէի,
մէյ մ'ալ քու սուրդ փայլելու սկսաւ, եւ երիտա-
սարդն իմ կարծածէս շուտով՝ քու սրտիդ մեծ ցա-
ւովն, իր երկվարը մէկ կողմը քաշեց, եւ որովհետեւ
քու սուսերամարտութիւնդ օդոյն վրայ ինկաւ, քու
բռնութիւնդ զբեղ ձիէն վար կործանեց, ձին քու
կնշալովդ խրտեցաւ, կից նետեց, եւ ինչպէս կ'երեւայ
դուն անկէ վերաւորեցար: Երիտասարդին՝ զբեղ ջրոյն
քովը տանիլն, քու բերնիդ, երեսացդ արիւնը լուալը
տեսայ, եւ երիտասարդը քու վրադ գլխով, քեզի
պէս անարժանի մ'ամէն ձեռքէն եկածն ըսաւ: Յան-
ցանքներդ խոստովանիլդ ալ լսեցի, անոր ալ վկայ եմ
թէ Էկիսհայմի դտեալն իր սրտին բարութեամբը
քեզի թողութիւն տուաւ, եւ թէ դուն ալ հաստա-
տեցիր թէ զիշխանուհին աւաղակաց մատնողը դուն
ըլլաս, եւ զինքը ասարանէ գինետունը խաւրած ըլ-
լաս: Եւ որովհետեւ ես մեծամեծաց գործքին մէջ
խառնուիլը չեմ սիրեր, անոր համար թփերու մէջ
պառկած տեղս հանդարտ կեցայ, բայց հիմայ քաղքին
դրան առջին հոս տեղս պատահելով լսելով, հոս
աճապարեցի եւ ահաւասիկ իմ ըսածներուս ճշմար-
տութեանը վրայ պատիւս ու կեանքս զոհելու պա-
տրաստ եմ»:

Ընդամ մը ճշմարտութեան ծամբան բացուելէն
ետքն, ալ յառաջ երթալը գիւրին կ'ըլլայ, պոպէս
եղաւ նաեւ աս դէպքիս մէջն ալ, գեղացւոյն դեռ
խօսելու վրայ եղած ատեն, ուրիշ մ'ալ հրապարակի
մէջ մտաւ որ էր Հենրիկոսին վրայ՝ գիշերանց իշխա-
նուհւոյն հետ Ասիէն դարձած ատենը՝ նետն արձա-
կողը՝ եւ երիտասարդին հետ կուռի բռնուելով՝ ե-
րկվարէն ինկող եւ անոր աղնուակնութեամբը՝ մա-

հուրէ՛ աղատողը: Աս մարդը խղճին խայթէն յաղ-
թութեամբ, մեծ խաչին առջին եկաւ, կեցաւ եւ իր
տիրոջը՝ Ռատէպոունին նայելով անոր բոլոր չար խաղն
երեւան հանեց՝ թէ ինք Ագնէսին ասանկ ընելովը՝
կայսեր բարեկամութիւնը նորէն վաստակել կ'ուզէր եւ
այլն: Աս մարդն՝ իր խղճմտանքին յանկարծ արթն-
նալովը նաեւ ուրիշ բաներ ալ երեւան հանեց, որ
մինչեւ հիմայ թաղեալ մնացած էին: «Չէ թէ Հոխ-
ֆուրդ կոմսն էր, կ'ըսէր «որ զԿերոյ ի սկզբան պա-
տերազմի գրգռեց, այլ ինք Կերոյ իր մարդիկները
խթած էր որ Հոխֆուրդին դէմ ձեռքերնէն եկածն
ընեն, եւ աս բանս Հոխֆուրդին լեղին արեանը մէջ
մղեց. բայց ասկէ ինքն էր նաեւ որ իր գրացւոյն՝ Հոխ-
ֆուրդ կոմսին ամէն տեսակ յանդիմանութիւններն
ու թշնամանալից խօսքերը կը զրուցէր, որոնցմով Հոխ-
ֆուրդ ձանձրացած ըլլալով իրեն պատերազմի հրա-
տարակման թուղթը խաւրած էր: Ինք աս թուղթն
իրեն օգտին գործածելով կայսեր դիմած եւ զանի
իրը խռովիչ ամբաստանած էր, եւ կայսեր օգնակա-
նութեամբն անմեղին ամրոցը կործանել, ինչքը աւար
առնուլ եւ իրեն վրան ալ աքսորք հանել տուած եւ
անոր բոլոր ստացուածքը ժառանգած էր: Իմ տէրս
ասանկ մարդ մըն է. եւ նոյն ատենն իսկ երբ խեղճ
մարդուն ամրոցը կ'այրէր, իմ սիրտս ալ տոչորող
կրակ մը կը հիւծէր, եւ արդէն նոյն ատեն կ'ուզէի
աս խաբէութիւնն երեւան հանել. իմ աս տիրոջս
ծառայութեան մէջ ստիպուած էի շատ անգամ իմ
չուզելովս ալ անօրինիլ. բայց՝ երբոր ես վերջի ան-
գամ մ'ալ անօրինեցայ եւ աս Գտեալին սիրտը նետ
մ'արձակեցի եւ անոր հետ կուռի բռնուելով ինկայ,
երբոր ինք չէ թէ միայն ինծի կեանքս շնորհեց այլ
նաեւ զիս թող տուած գացած ատենը՝ «Աստուած
քեզի առողջութիւն տայ», գոչեց. առաջագրեցի որ
ալ անկէ ետքն ուրիշ մարդ ըլլամ: Ես խղճմտանքս՝
աս խոստովանութեամբ թեթեւցնելով՝ Աստուծոյ
կամքը կատարեցի, հիմայ ինչ որ ըլլամ նէ հոգս չէ»:

Աս վայրկենիս մէջ՝ երբոր բոլոր բազմութիւնն
ուրախութեան աղաղակ մը հանեց, աշխարհածանօթ
եղած Ռատէպոունը՝ վերջի դատաստանի օրուան հա-
սածի պէս դողդողալու սկսաւ, եւ նոյն իսկ կայսրը
տեսաւ որ կուռութեամբ իր թագին աւաղակն հա-
մարածը՝ հրապարակաւ պաշտպանուելով արդարացաւ:

Հիմակ ալ զարկած էր ան ժամը՝ որուն մէջ
Լէոբոլտոս աքսորեալը պիտի կանգնուէր. որ երեսը
բանալով դաժան աչօք Ռատէպոունին երեսը նայեցաւ
ու գոչեց «Կը ճանչնամ զիս»: Ասոր վրայ ալ ձեռքէն
ձեռքնոցն հանելով, ահիւ սասանած Կերոյին ոտքը
նետեց՝ զինքը մահուան կամ կենաց մարտի հրաւի-
րելով:

Կերոյ մենամարտութեան նշանը գետնէն չվեր-
ցուց, այլ դունտտալ եւ բոլոր անդամներովը դող-
դողալով գոչեց. «Սուտ եմ, բոլորն ալ սուտ է»:

Երկայ գանուող եպիսկոպոսը ծեցեցաւ եւ եր-
կաթի ձեռքնոցը վերցնելով կրակի մէջ նետեց: Բու-

ընդ ժողովուրդը լուծեամբ ըլլալու բանին կը սպասէր. եպիսկոպոսն երբոր տեսաւ որ երկաթի ձեռքնոցը կրակի մէջ կարմրեցաւ «Հիմա կարգը քեզի եկաւ Ռատէպոսն կոմս», ըսաւ, թէ որ վրադ եղած ամբաստանութիւնները սուտ են ցուցնուր. մահու եւ կենաց վտանգով զքեզ մարտի հրաւիրողին երկաթի ձեռքնոցն՝ մերկ ձեռքք բռնէ, թէ որ ձեռքդ անարատ կը մնայ, ան ատեն արգարութեան սուրը քու ամբաստանողդ կը ջախջախէ: Աս գործքովդ վրադ եղած ամբաստանութեան, մաքրէ սրբէ զքեզ այսչափ բազմութեան առջին:

«Շնորհք, ողորմութիւն», կը գոչէր Ռատէպոսն ծուր զնեղով: «Ես ըրածներս՝ որոնց համար որ հիմա կ'անբաստանուիմ, չար ոգիէ կուրնալով ըրի: Շնորհք, ողորմութիւն: Կենացս միայն խնայեցէք, նետեցէք զիս բանտի մը մէջ, հոն կ'ուզեմ ապաշխարել, միայն կեանքս, կեանքս շնորհեցէք ինծի»:

Ժողովուրդն ալ չկրցաւ դիմանալ, աղաղակ մըն է փրթաւ, Ռատէպոսնին գլուխն անէծքներ կը թափէին որ այսպիսի անմեղի մը՝ ասանկ անօրէն խաղ խաղացած էր, եւ բազմութիւնը վրան յարձակելով զինքը կայսեր ձիուն ազդերէն՝ ուր ողորմելին ապականած էր եւ զին կը բռնէր, բռնութեամբ քաշեցին հանեցին եւ հետեւեալ վայրկենի մէջ իր դին Աստուծոյ նուիրեալ տեղն՝ ուր իր անօրէնութեանցը պսակը շինելու վրայ էր, գետինը տապալած կը կենար:

Աս գործողութեան քանի մը ժամ յառաջ, կայսեր պալատը բարի մարդու մը մեռնելու խուց դարձած էր՝ ուր բարեկամք, դրացիք եւ ծանօթք ժողուած, տրտում տխուր, կարծես թէ անբժշկելի հիւանդի մ'անկողնոյն քովը կը կենային. եւ միայն ընչասէր ժառանգներն իրենց ներքին ուրախութիւնը հազիւ կրնային բռնել որ արտաքուստ չցուցնեն. իսկ հիմա՝ քիչ մ'առաջ խոր տխրութեան մէջ եղող պալատը՝ հարսանեաց սրահ մը դարձած էր, ուր հիւրոց եւ հանգիստեաց երջանկութիւնը զամենքն ուրախութեան կը հրաւիրէր, ի բաց առեալ միայն մէկ անձ մ'որ միմուռով եւ տխրութեամբ գետինը կը նայէր եւ իր բախտին գէմ կը գողար:

Այսպէս տրտում կեցողն էր Աստուծոյ: Ինք Գողգոթա լեռան վրայ անտարբեր պաղութեամբ կեցած կը նայէր՝ երբոր կատաղած ժողովուրդը՝ ողորմելի չուառն իր ձիուն տակէն ձգձգելով ոտքի տակ կ'առնուր. Գոնրատ՝ Գողգոթայէն վար իջած ատենն ալ, ժողովրդեան ուրախութեան աղաղակներու մէջ մի եւ նոյն պաղութիւնը կը ցուցնէր, եւ միայն երբեմն երբեմն աչքը մէկ կողմը դարձնելով «Ես խոսեցի» կը նայէր, որ զինքն Հենրիկոսին հայրն ըլլալը ճանչցուցած էր, եւ ֆիլիսթէնշլայնին, Հելմոնտին, Վիլիսթէնքիսին եւ Ռոպերթին ընկերութեամբ, կամաց կամաց ժողովրդեան մէջէն՝ որ իրեն «Կեցցէ», կը գոչէին, կը քալէր. եւ ասոնց՝ իրեն երկնցուցած ձեռքերը կը թօթուէր: Եղբոր կ'ընէր նաեւ Հենրիկոս:

Գոնրատ աս առտուան դէպքին վրայ տգոհ տուն մտաւ, եւ հոն ալ իր ուղած խաղաղութիւնը չգտաւ. որովհետեւ անմիջապէս բոլոր անցքերը ժողովրդեան բազմութեամբ լեցուցան եւ «Կեցցէ Կայսր», աղաղակներու մէջ շատ անգամ «Կեցցէ Լէոբոլտոս Հոխֆուրդի կոմսն եւ իրեն ասպետական որդին Էլիսհայմի գտեալը», բառերն ալ շատ կը խառնուէին:

Հելմոնտ կոմսն ու ֆիլիսթէնշլայնն ուր որ կ'երեւային ժողովրդեան «Կեցցէ», աղաղակներով կ'ընդունուէին, որովհետեւ ժողովուրդը գիտէր որ Հելմոնտ կոմսը՝ Կէրոյին եւ Հենրիկոսին մէջ ըլլալու մարտը կարելի ընելու համար՝ վերջինն իբրեւ որդեգիր գրել կ'ուզէր, իսկ ֆիլիսթէնշլայնն անոր ասպետական հարուածը տալու պատրաստ էր: Ժողովուրդը ինզրեց որ աս բանս հիմակ ըլլայ. սենեկապետը՝ զինքն պատրաստ կը ցուցնէր. իսկ Հելմոնտ կոմսն երգում ըրաւ որ Հենրիկոս Հոխֆուրդի կոմսը՝ թէ եւ իր սերունդը ճանչցուցաւ, բայց իր եւ Վէնտէլային մահունէն ետքը, նաեւ Էլիսհայմի ալ տէրն ու ստացիչը պիտի ըլլայ:

Ժողովրդեան մէջ ամէն մէկուն դէմքն ուրախութեան պնակէս կը փայլէր որ կարծես թէ Գտեալին երջանկութիւնն անոնց վրայ կ'երթար. եւ երթալով ժողովրդեան ձայնը կը բարձրանար թէ կայսրը Լէոբոլտոսին վրայէն «Կեցցէ» վերցնէ, եւ Աստուծոյ դատաստանը ի շնորհս Հենրիկոսին ըլլալէն եւ իր ամբաստանողը պատժուելէն վերնալէն ետքը, պէտք է որ անոր ինչքերն Հենրիկոսին տայ:

Գոնրատ արտաքուստ միայն ինք զինքը զուարթ ցուցնելով ժողովրդեան կամքը հաճել ուղեց, որովհետեւ կը զգար որ աս վայրկենիս մէջ անոնց ուղածը զլանալը կարելի էր: Հենրիկոս իր «Կեցցէ», ինչն ու պատիւն ընդունած ատեն, աչուքներն իր հօրը մեծարոյ եւ ասպետական դիմացն ուղղուած էին, եւ երբ որ աս վայրկենիս մէջ գունատած կնիկ մ'ալ բերին՝ որ Գողգոթա լեռան ստորոտը. «Հրաշք խօփը հիմա ձեռքը պիտի առնու», խօսքերը լսած ատենը մարած ինկած էր, Հենրիկոս ուրախութեան աղաղակ մը հանեց՝ եւ իր բարի գայեակը՝ զոր հիմա Հելմոնտ կոմսն իրեն իբրեւ ճշմարիտ մայր կը յանձնէր՝ պնակէս բազկացը մէջ գրկեց որ կարծես թէ միայն մահը զերեքը իրարմէ կրնար քակել:

Հիմակ երջանկութեան հասնողներն ու իրենց բարեկամներէն ամէնքն ալ դէպ ի սենեկապետին տունը կը ձիավարէին, որ այսօր զամենքն իբր հիւր ընդունելու կը սպասէր: Ֆիլիսթէնշլայն մեծագին սեղան մը պատրաստած էր, ուր ամէն իրար նոր ճանչցողներն եւ իրենց բարերարները պիտի բազմէին, եւ աս սեղանի ատեն՝ գինեւոյ բարեմաղթութիւնները բուրն ալ Զարմանալի տղուն՝ Էլիսհայմի գտեալին էին, որուն՝ սեղանի բազմողները դեռ Հենրիկոս անունը կու տային, որովհետեւ աս անունն իրենց շատ սիրելի եւ մեծարոյ էր:

Հոսփուրդ կոմսը՝ սեղանէն ետքը, իր ընտիր բարեկամաց մէջ՝ իր բոլոր արեւածներն ու պատմութիւնը կը պատմէր, բայց զՀենրիկոս կայսեր գէմ՝ չգրգռելու համար զանի միշտ կը պաշտպանէր՝ եւ այնպէս կը պատմէր իբր թէ կայսրն իբրեւ արդար տէր մը, Վերոյին ստուծիւններէն խաբուելով ըրած է. եւ թէ ան ալ բնաւ չյիշեց որ կայսրն իրմէ զտղայն գողնալ ուղած ըլլայ. նոյնպէս Գասէլկարդին գնդոյն մէջ իբրեւ իր որդին համարած տղուն վրան ալ, բնաւ բան չխօսեցաւ: Երբոր գիշերն ուշ ատեն Հենրիկոս քնանալու դացած էր, Լէոբոլտոս սենեկապետին աւմէն բան պատմեց. նոյնպէս սենեկապետն ալ իր լուծութիւնն աւելնելով յայտնեց որ կայսեր զՀենրիկոսն հալածելուն պատճառն ալ ան չէր որ Հենրիկոս Վերոյին վրայ յարձակած էր, այլ յանկարծ անոր աւջը վրայի բիծը տեսած ըլլալով, եւ իրմէ՝ մօրը պատահած մոլեղի գէպքը լսելով, իմացած էր որ անտառին ան ասպնչականին տղան է՝ որուն քովն ինք անքուն գիշեր մ'անցուցած եւ ան ատենունէ ի վեր իր հանգիստն ու խաղաղութիւնը կորսնցուցած էր: Սենեկապետը մի եւ նոյն ատեն իր բոլոր կասկածներն ալ Լէոբոլտոսին յայտնեց՝ թէ Գոնրատ իր նախապաշարմամբ կուրացած՝ զՀենրիկոս կորսնցնելու ետեւէ պիտի իյնայ, մանաւանդ հիմա՛կ որ Հենրիկոս դքսոյ պատիւն ալ հագած է, եւ իր՝ իբր վարմանալի տղայ ունեցած յատկութիւններովը Գերմանիայի կայսերական աթոռոյն աւելի մերձեցած է: Աս պատճառիս համար խորհուրդ կու տար անոր որ իրենց բոլոր ստացուածքը ծախեն եւ Գերմանիայէն դուրս ելլելով, կայսեր ձեռքէն ապահով ըլլան, որ իր նախապաշարմունքներէն՝ թէ աս երիտասարդն իր թագին աւագակն ըլլայ, անբժշկելի է:

Լէոբոլտոս՝ ֆիլսոֆէնշլթայնին խօսած ատենը՝ գետինը կը նայէր, եւ երբոր սենեկապետը խօսքը լմնցուցած ատենն՝ ան կարծիքն ալ յայտնեց թէ Գոնրատին նախապաշարումն անբժշկելի է, Հոսփուրդը ծիծաղեցաւ եւ իբր թէ իրեն հաղորդած յատակագծին վրայ շատ գոհ ըլլայ՝ ձեռքը ճակատին վրայ դրաւ եւ ըսաւ «Իմ Հենրիկոսս հիմայ պէտքը չէ որ պալատէն հեռանայ. ինք անանուն վիճակէ, ուրիշէն կախում ունենալէն, աղքատութենէ, յանկարծ ասպետի, դքսոյ կարգն անցաւ եւ հարուստ կալուածատէրի անկախութեան բարձրացաւ, թէ որ իր բարձրանալէն ետքը փախչելու ըլլայ՝ շատերը հարկաւ կը համարին թէ խղճմտանքն՝ այսչափ պատուոյ անարժան ըլլալը կը վկայէ»:

«Վասպէս կարծելը խնթեցու է», պատասխանեց Ռոպէրթ, որ ֆիլսոֆէնշլթայնին ըսածին պէս՝ շուտով Գերմանիայէն հեռանալն ապահով միջոց մը կը համարէր:

«Չէ, որդեակ, պատասխանեց Լէոբոլտոս. «խենթութեամբ հետ ալ բանաւորութեամբ վարուելու եւ անոնց բարի օրինակ տալու է. վերջապէս՝ կաղաչեմ ձեզի որ յատակագծիս գէմ չդնէք: Գուր իմ գիտ-

ցածս չէք գիտեր. եւ ապագայ ատեն՝ ըլլալիքն ըլլալէն ետքը՝ թէ որ ձեզի պատմեմ, ինծի իրաւունք կու տաք»:

Հելմոնտ եւ Վիլմիլթինս՝ որոնք զՀոսփուրդն եւ իր քաջ զաւակն աւելի իրենց մօտը կ'ուղէին քան թէ հեռու՝ գլուխնին ծռելով իրաւունք տուին, թէ եւ ինչ բանի համար իրաւունք կու տան՝ չէին գիտեր. բայց որովհետեւ Լէոբոլտոսին կերպարանաց վրայ մեծ վստահութիւն ու հաստատութիւն կը տեսնէին, գէմ դնելը շատ դժուար կը համարէին:

Լէոբոլտոսին եւ Վերպէրկային իրար գտնելու ուրախութեան գինովութիւնը, քանի մը շաբաթ տեսեց. եւ աս ժամանակիս մէջ՝ եպիսկոպոսը Հոսփուրդին ստացուածոցը վրայէն նստելէն եւ իր վրայէն աքսորը հրապարակական օրհնութեամբ մը վերցուց, եւ իր ամրոցին փլատակներուն վրայ՝ սկսաւ նոր եւ ընդարձակ ամրոց մը բարձրանալ, եւ օր քան զօր Լէոբոլտոսին համար ան անգին տեղն՝ ուր ինք իր մէջ չէր ցնահ հասարակութիւնը՝ գանձը գտած էր, չէնքը կ'աճէր:

Լէոբոլտոս՝ Ռատէպոնին պալատին մէջ բնակել չուզեց՝ որ աստուածային դատաստանաւ, բոլոր կալուածներովն իրեն եւ Հենրիկոսին ինկած էր, այլ մինչեւ որ իր ամրոցն ու պալատին շինութիւնը լմնցաւ նէ, Ասիէնի մէջ բնակեցաւ:

Մնացածը գու աւագամ:

ԳԱՂԹՈՂ ՀԱՅ ՄԸ

Մնա՛ս բարով իմ բերկրալից որրօցըս,

Պերճ Մասիս՝ յաւէտ մշնաս բարով.

Աղէկարը հրաժեշտը տխուր լաճքիս մէջ

Ինչ յուզմունք կ'հանէ, սէ, ինչ խըռով:

Յարկերէդ հեռու միակ մէկ քայլ մը՝

Թէպէտ պարզ, անշուք են ու անշէն,

Կը զանան թոքերն իրենց պաշտօնը,

Աշխարհքներ սրտիս վրայ կը ճնշեն:

Մթագնած աչքերն՝ ներքնոյն նկարը,

Ետեւնին միշտ կը նային անթարթ,

Ամպերուն ըստուար քօղին մէջէն ալ

Կը փնտուեն դեռ ցանկալի կամարդ:

Զուր ցամքած ու կիսաբաց բերանը

Կը ջանայ կրցել պարզ խօսք մը գեթ,

Ա՛խ, հաղիւ կրնայ դանալ մէկ բառ մ'որ

Ցուցնէ քեզ միտքն երախտագէտ:

Մնա՛ս բարով կ'ըսէ լոկ, բայց աս խօսքը՝

Մեծ մ'ըսաւ*, եւեւ սէր ու գորով,

Ցաւ, կսկիծ կ'յայտնէ քան լացքն ու ողբը,

Քան հաղար խօսքը: Զեղ մ'ալ մնա՛ս բարով:

* Լորո Պայրըն

ԾԱՊԿԻ ՄԱՍԿՈՐԲԱՆ

Գ. ՍՈՒԽԵՐ

Ծոռյան, (Զափաֆ Lilium).

Շառանն ինք իրեն ծաղիկ տեսակ մը կը կազմէ, ծաղիկը 6 տերեւ ունի եւ զանգակաձեւ է. ամէն մէկ տերեւն ալ իր երկայնութեանը վրայ նեկտարի կամ հիւթոյ մը գծեր ունի:

Հրաշաւան (L. bulbiferum) Հարաւային Գերմանիայի, Հելլադիայի եւ Իտալիայի լեռանց վրայ կը գտնուի: 2—3 տանաչափ բարձր է. նեղ ու նիզակաձեւ տերեւներ, ու կանգուն եւ կրակի պէս կարմիր ծաղիկներ ունի: Ասոր մէկ տեսակն ալ նորրոջագոյն ծաղիկներ ունի: Կան ուրիշ տեսակներ ալ օրինակի համար բազմաթիւութիւն, զոյնզոյն եւ այլն: Ասոնց ամենուն սոխերն ալ իրարանման են՝ գեղնիկ եւ թեփոտ: Քիչ մը շուք եղած տեղ կը անկուի եւ ամէն 3 տարին մէջ մը կը փոխադրուի: Ամէն տեսակ հողի մէջ յառաջ կու գայ եւ խիստ շատ կը բազմանայ:

Սպիտակ Շ. (L. candidum) 3 տանաչափ բարձրութիւն ունի տերեւներուն ձեւը վարի կողմը լեզուի, իսկ ծայրը նիզակի ձեւ ունի. ծաղիկը մեծ, ձեւն պէս ձերմակ է եւ գեղին փաշտոյ անոթներ ունի: Սոխը գեղին, թեփոտ է, եւ շուշանին առ տեսակը շատ անուշահոտ է: Ասի դաշնազան տեսակներ ունի 1. Սպիտակ Շ. Դեղին բծաւոր երեւելիքով 2. Զերմեկոյն բծաւոր երեւելիքով 3. Դեղին կարմրով բծաւոր երեւելիքով 4. Սպիտակ եւ բազմաթիւ ծաղիկով: Ասոնք փափուկ եւ քիչ մը խոնաւ գեանի վրայ կը անկուին: Արմատն կ'աճին կը բազմանան:

Կարոլինեան Շ. (L. carolinianum) քառ մեծի մասին մէկ ծաղիկով միայն ցօղաններ ունի, որոնց տերեւներով, եւ վար կ'ախտած ծաղիկով է, որուն վրայ սեւ բծեր կան եւ տերեւներուն ծայրերը նորրոջագոյն եզրեր ունին: Աս ինչպէս նաեւ վերին ալ պարտիկ ծաղիկներ են. ասի աշնան կը ծաղիկ եւ սոխերուն աճելովը կը բազմանայ, որոնք 3 կամ 4 տարին մէջ մը գլխաւոր սոխը հանելով նորէն անկուած առնել, քովէն կը զատուին, բայց առ գործողութիւնը ծաղիկը լիննալէն ետքը պէտք է ընել:

Կաթարմիր Շ. (L. chalcedonicum). Հարաւային Եւրոպայի եւ փոքր Ասիայի տունի մըն է: Դեղին եւ թեփոտ սոխերէն 2 տանաչափ բարձր ցօղան մը յառաջ կու գայ, որուն վրայ գծաւոր ու նիզակաձեւ տերեւներ պատած են որոնք քանի վեր կ'ընեն կը պղտիկան. Յունիսի Յուլիոսի մէջ կը ծաղիկն. ծաղիկը սքանչելի կարմիր եւ գեղին է, եւ ծաղիկն տերեւները սեւ բծաւորեալ:

Ճափոնացի Շ. (L. japonicum). Տեղը Չինամաչին ու Ճափոն է. Յուլիոսին կը ծաղիկ. ասոր սոխը մեծ չէ, գոյնը ձերմակ է եւ թեփոտ: Ցօղանը 1—2 տանաչափ բարձր. հասարակօրէն 1 բայց երբեմն 2 ծաղիկով: Ծաղիկը մեծ, ձերմակ, շատ սիրուն եւ հոտաւետ է: Եւ որովհետեւ առ ծաղիկը քիչ մը փափուկ է, ընձանակի մէջ կը պահուի:

Վերաշառան (L. superbum). Հիւսիսային Ամերիկա. 4—5 տանաչափ բարձր բազմածաղիկ. տերեւներուն ձեւերը վերիններուն նման. ծաղիկը նորրոջագոյն՝ մէջերը սեւ բծաւորեալ եւ վար կ'ախտած. առ տունին իր ծաղիկներովը բիրտմախ ձեւ ունի: Յունիսին Յուլիոսին կը ծաղիկ եւ պարտիկ ծաղիկ մըն է:

Վաղրաշառան (L. tigrinum). 2—3 տանաչափ բարձրութիւն ունի եւ բազմածաղիկ է, որոնց գոյնը նաւթի պէս կարմիր եւ մութ գորշ բծերով բծաւորեալ: Տերեւներուն մէջերէն բուսած փոքր ծիւրերն կը բաղմանայ: Բայց օդի մէջ կը մնայ եւ Ազոտոսին կը ծաղիկ: Շառիկ ծաղիկ մըն է որ ամէն պարտիկաց մէջ հարկ է որ գտնուի: Թէ որ ասոնցմէ շատ միատեղ անկուելու ըլլան գեղեցիկ ածու մը կ'ըլլայ:

ԱՆՔԱՐԱՅԻՆ ԵՐԵՎԱՆԻ

Առաքարային Երբքին մասերը:

Առաքարային Երբքին կողմանց վրայ մեր ունեցած ծանոթութիւնը 1788էն ի վեր է, որովհետեւ առ ատենէն յառաջ Եւրոպայի մը՝ հաւանականաբար հոն դեռ ոտք կ'ոտած չէր: Ճէքսըն նաւահանգստի մէջ հիմնուած՝ յանցաւորաց դաղթականութիւնը, հետզհետէ նորէն դաղթողներով տարածեցան, եւ սկսան շրջակայ տեղեր ալ բնակութեան համաձայն տեղ փնտռել: Եզերաց վրայէն դէպ ի հիւսիս ու հարաւ յառաջ դացին եւ մինչեւ Կապոյտ լեռանց ստորոտը հասան:

Երանց առ շրթաները ծովեղերէն 50—70 անգլ. մըն հեռաւորութեամբ՝ ծովեղեր հետ զուգահեռական կ'երթան, եւ դաղթականներն՝ Առաքարային ուրիշ մաշ սերէն զատող արդէնքներն ասոնք էին: Թէ եւ արդէն շատոնց շատ փորձեր եղան առ լեռներէն անդին անցնելու՝ բայց վայրագար. այնպէս որ առ արդէնքներն անցալթութիւն եւ լեռանց մէկալ կողմն եղող երկիրներն անձանթ համարուեցան: Գծուարութիւնն ան չէր որ լեռները շատ բարձր ըլլան (որովհետեւ միջին բարձրութիւն մ'ունին). այլ վստիկ առ լեռները խորունկ անդունդներու եւ գրեթէ ուղղաձիգ պատերով վիհերու լաբիրինթոսներով լի են, որոնք այնպիսի զարմանալի եղանակաւ իրարու մէջ մտած են որ վրանին ելելը կարելի չէ: Շատ զինուորականներ, եւ հանձարագէտներ (ingenieur) իրենց փորձերուն մէջ կեանքերնին զոհեցին: Տալս պաշտօնակալը 1789ին առջին փորձն ըրաւ, հետը պղտիկ զօրաբաժին մ'առնել, բայց եւ ոչ լեռանց առջին կարգերուն կրցաւ հասնիլ: Հետեւեալ տարին՝ Թանգ նաւապետը համարձակեցաւ, բայց իրեն փորձն ալ առջինէն լաւագոյն չեղաւ. նոյն վախճանն ունեցաւ 1793ին Բէթէնը զօրապետը, թէ եւ Ալիբէկին տաժանելի ճամբորդութեանցը վարժած էր. նոյնպէս ծովու վրայ մեծապէս յանգուզն եւ ամէն բանի ձեռնամուխ եղող Պր. Պաս ալ, 1796ին երկայն աշխատութենէն ետքը, հարկադրեցաւ առ գործքէն ետ կենալու: Թէպէտեւ Պաս իր թեւերուն վրայ հաստատած երկրթէ ճանկերով, եւ չուսնով քանի մը ահուելի անդունդ մէջ յառաւ, բայց արտաքոյ կարգի բազմաթիւ գծուարութիւններէն յոգնած՝ կամաց կամաց առ համալումն ունեցաւ թէ առ լեռանց շրթայէն մէկալ կողմն անցնիլն անկարելի ըլլայ: Տեղացւոյ տառապելական եւ զրգուող պատմութիւնները՝ թէ լեռանց անդիի կողմն մեծ ծով մ'ու ձերմակ բնակիչներ ըլլան, որոնք Եւրոպացւոյ պէս ծովեղերեաց աներու մէջ բնակին, հետաքրքրութիւնը կ'աւելցնէին:

Վերջապէս՝ դաղթականութեան 26երորդ տարին (1813) իրենց մէջ մեծ երաշտութիւն մը եղաւ: Ծովե-

դերաց եւ լերանց շղթաներու մէջ եղած երկրի միջոցը ջրոյ պակասութենէն բոլոր այրեցաւ, փոքր արուակները չորացան, եւ անասնոց մեծ մասը ճարակի պակասութենէն ստոկեցան: Բայց առ դժբախտութիւնը՝ տեւական բարեբախտութեան մը պատճառ եղաւ: Աս մեծ կարօտութիւնը Պլըքսէնտ, Ուէնթուէրթ եւ Լանսըն երեք քաղաքները զրգռեց որ միացեալ զօրութեամբ լերանց մէջ մտնեն, եւ մէկալ կողմը իրենց արջարաց տեղ զբոսնեն: Ասոնք՝ իրենցմէ առջին ճամբորդներուն միտ չգրածը՝ միշտ աչքերնուս առջին ունէին, այսինքն թէ գետերուն հոսանքները միշտ դէպ ի արեւելք կ'երթան եւ ովկիանոս կը թափին. եւ առ բանն աչաց առջին ունենալով հաւաքաւ ուղղութեամբ դէպ ի ներս զարկին եւ առ եղանակաւ լերանց գլխաւոր շղթայի մը հանդիպեցան, ուր մեծ աշխատութեամբ եւ 50 անգ. մըն ճամբայ ընելէն ետքը կրցան մինչեւ այնպիսի կէտ մը ելլել, ուստի որ առջեւնին բնագործակ եւ ճարակաշատ երկիր մը տեսան: Յանցաւորաց դործունէութեամբը քիչ ատենուս մէջ դէպ ի տն երկիրը դիւրաւ անցնելու ճամբայ մը շինուեցաւ, եւ առ երկրիս մէջ տեղը Մագդարի գետին քով Պաթէօրթ քաղաքը շինուեցաւ:

Երկրին ներքին կողմերն առաջին մեծ ճամբորդութիւնն ընողը՝ 1817ին Օքսթըլ գօրավարն եղաւ՝ որուն գլխաւոր մտադրութիւնը Լոնտոն գետին ընթացքը որոշել էր: Աս գետն երկայն եւ անթիւ կորութիւններէն ետքը հարթերես գետնի մը վրայ՝ անդնդախոր ճախնի մը մէջ աներեւոյթ կ'ըլլար: Աս տեսնելով միտքն եկաւ որ առ գետը անբաւ ճախնի մը կը փոխադրուի, եւ ճամբան ալ յառաջ տանիլ չաղեց թէ եւ 20 մղն ալ յառաջ երթալու ըլլար Մորամպիճի գետը կը գտնէր, որ առ հարթերես երկրին ճախններէն կը ծնանի: 400 մղնի չափ երկրին առ կողմերը քննեցին եւ 5 շաբաթ շարունակ ճամախուտ տեղերու վրայէն կը քալէին, եւ դիշերուն հանգիստ մ'առնելու համար չոր տեղ մը չէին գտներ:

Տառնուիւր տարի ետքը, ուրիշ ճամբորդներ Մագդարի գետին ուղղութեամբը յառաջ գացած ատենինն առջինին նման հարթերես երկիր մը գտան, որուն վրայ նոյն գետը շատ ծիւղերու կը բաժնուէր: Ճամբորդին մէկը նաւակ մը մտաւ եւ ձեռքը երկայն եղեգով մը առ հեղեղին վրայ այնչափ յառաջ գնաց որ ցամաք երկրին ու ծառերն իր տեսութեան դաշտէն կործնուց եւ հարկադրեցաւ նորէն իրեն ընկերացը ետ դառնալ:

Աս եղանակաւ երկու գետերուն ընթացքը դիտուելէն ետքը՝ որոնք անբաւ ճախներու մէջ աներեւոյթ կ'ըլլային, յառաջ բերուեցաւ որ Աւստրալիային միջին կողմերը մեծ ծով մ'ըլլայ: Բայց առ ճամբորդութիւնները ձմեռն ու թաց եղանակներու մէջ եղած էին, եւ երկրին յատկութեանց միայն մէկ հատը կրնային ցոյցնել: Լերանց վրան անձրեւներն անանկ օտարիկ են, եւ անոնցմէ լեռն ի վայր յառաջ եկած հեղեղներն անանկ զարհուրելի են որ առջեւնին ինչ որ դայ կ'աւրեն կ'ապաւանեն եւ կը տանին: Օքսթըլ ասանկ անձրեւի մը հանդիպելով անանկ մեծ փտտիկի մէջ մտաւ՝ որ մերձաւոր տեղ լեռ մը չըլլալու ըլլար, կենսքը պիտի կորսնցնէր: Սթէօրթ նաւապետին ամառ ատեն նոյն կողմերն ճամբորդութիւն ըրած ատեն՝ առ ճախախուտ երեսն՝ այնպէս չոր էր որ բոլոր երկիրը՝ չոր մակերեւոյթ մը կը ներկայա-

ցընէր: Ան մեծ եւ առերեւոյթ անբաւ լիճերն՝ որոնց մէջ ճամբորդները նաւով կը պարտէին, հիմակ ընդարձակ եւ չոր երես մըն էր, որուն վրայէն արեգակն կիղիշ ճառագայթները կը ցլանային: Միայն առդին անդին քիչ մը ջրեր ու ծակեր կ'երեւային:

Մնացածն էլ անհրաժեշտ:

~~~~~

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՐԻՄ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԸՐՈՒՆՍՏԻՑ

Քանդակագործութեան վրայ:

Քանդակագործութիւնն (Sculpture) ան արուեստն է՝ որն որ գծագրութեան ձեռքով ու երկվորի գրչի օգնութեամբ բնական առարկաներուն կը նմանի: Քանդակագործութեան նիւթերն են, մարմնը, քար, ոսկի, արծաթ, պղնձ ու փայտ: Քանդակագործներն առ նիւթերուն վրայ կամ խորաքանդակ եւ կամ բարձրաքանդակ գործուածներ կը շինեն:

Բարձրաքանդակ պատկեր ըսելով՝ կ'իմացուի բնութեան նմանելով շինուած առարկաները, որոնք, ազատ ու առանց յատակին կռթնելու կը կենան: Իսկ խորաքանդակը՝ յատակէն դուրս ցցուած գործուած մըն է:

Քանդակագործութիւնը հիներուն մէջ շատ աւելի յառաջագնաց էր քան թէ հիմա: Յոյներն ու Հռոմայեցիները ասոր մէջ շատ երեւելի էին: Նոյն ատենէն ձեռքերնիս եկած վարպետ գործուածներուն կատարելութեան վրայ կրնանք միայն ապշել ու զարմանալ: Ամեն մարդ գիտէ կը ծաննայ Պելլէստերի Ապոլոնը, Աստղեկը, Աթենասը, Լաօգոնի խուփն եւ ուրիշ վարպետ գործուածները, որոնք զանազան հաւաքածոյցի մէջ զարմացման առարկաներ եղած են:

Մետաղ կամ պղնձ ձուլելու արուեստն ալ քանդակագործութեան կը վերաբերի, ասոր ձեռքով պատկերներ, արձաններ ու զարդեր կը շինուին: Գարձեալ քանդակագործութեան կը վերաբերի գաճէ դէմքեր ու պատկերներ շինելը, եւ ասի հասարակօրէն կաղապարով կ'ըլլայ: Ասով երեւելի քան դակագործներու վարպետ գործուածները կ'առնուի ու աժան գնով կը ծախուի, թէ այսպիսի առարկաները ստանալ ու տեսնելով յագեցալ ուղղութեան ու թէ նաեւ արուեստաւորաց օրինակի ծաւալելու համար:

Պղնձագրութեան (Chalcographie) ու Փայտագրութեան (Xylographie) վրայ:

Աս արուեստը մեղի պղնձագիրներ ու փայտագիրներ կը մատակարարէ: Փլորենտիայի մէջ ոսկերիչ մը առ արուեստին գաղիւր կը համարուի: Աս մարդը, որն որ Մացո Ֆինէկուէրա կ'անուանուի, սովորութիւն ունէր, որ իր արծաթի վրայ գործածներուն ամէն մէկէն կաւով կաղապար կ'առնուէր, ու առ կաղապարն մէջ հալած ծծումք կը թափէր: Անգամ մը յաջողուց ձէթի ու մրուրի ձեռքով այսպիսի պատկեր մը թղթի վրայ առնուլ, նոյն նիւթերը առած պատկերին վրայ քսելով: Աս գիւտը շուտ մը հասարակ եղաւ, ու 200 տարուան մէջ հիմակուան կատարելութեան աստիճանին հասաւ:

Պատկերափորագրութեան երկու տեսակը կայ. փայտի ու պղնձի վրայ:

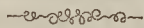
Փայտագրութեան մէջ՝ ան ամէն մասերն ու գծերը որ գործուածին մէջ պիտ'որ երեւան, բարձր կը փորագրուին, իսկ ծերմակ մնալու տեղերը խոր, եւ ըստ հետեւորդի ան տեղերը թանաք չեն առնէր:

Պղնձագրութեան մէջ ըստ ամենայնի ասոր հակառակն է. թանաք առնելու տեղերը խոր՝ իսկ ծերմակ մնալու տեղերը բարձր կը փորագրուին: Տարբեր պղնձէ տախտակին վրայ թանաք քսելէն վերջը բարձր տեղերը կը մաքրէ, այնպէս որ թրջած թուղթը պղնձէ տախտակին վրայ դնելէն ու մամլոյ տակէն անցնելէն ետքը, խորունկ տեղերուն մէջ կը մնան եւ այսպէս բոլոր սեւ մասերը իր վրան կ'առնուին:

Պղնձագրութեան երկու գլխաւոր տեսակը կայ, այսինքն մէջ մը խորաքանդակով՝ մէջ մ'ալ ժանտաջրով (eau regale):

խորաքանդակ կ'ուզուի նէ, կարմիր պղնձէ տախտակի վրայ կը գործեն, որն որ փայլեցուցիչ գործիքով յղուած ըլլայ: Երկու տեսակ քանդակագործի կը գործածուի, մէկը քաւակուտի, մէկ մ'ալ շէղ քաւակուտի, ասոնցմէ զատ ուրիշ քանի մը գործիքներ: Ուստի նախ եւ յառաջ պղնձէ տախտակը ճերմակ մեղրամոմով կ'օծեն, վերջէն պղնձագրին կամ դծադրին ետեւը կարմիր նիւթ մը կը քսեն. ան մասերուն միայն որոնք որ պիտ'որ փորագրուին: Ապիւղ ետքը աս կարմիր կողմը մոմով օծուած պղնձէ տախտակին վրայ կը պառկեցնեն, ու սրածայր գործիքով մը պատկերին ամէն մէկ գծին վրայէն կամայ մը կ'անցնին, որով մեղրամոմին վրայ բոլոր կարմիր գծերը կ'ենլին: Աս ընելէն ետքը երաժ կարմիր տեղերէն մեղրամոմը մէկդի կ'առնուն, եւ այսպէս պղնձէ տախտակը դիւրաւ կը դծուի. վերջէն գործքը խորաքանդակով յառաջ կը տանին կը լմնացնեն: Աս կերպ պղնձագրութիւնը խիստ դժուար, բայց շատ յարգի է:

Հատարակ գործածութեան մէջ եղածը ժանտաջրով պղնձագրութիւնն է. պղնձագրի փորագրողներուն մեծ մասն աս եղանակը կը գործածեն, գործածենին դիւրաւ ու շուտ լմնացնելու համար: Ուստի ասոր համար, պղնձէ տախտակը փոխանակ մեղրամոմով օծելու, ջնարակով կ'օծեն, որն որ բեւեկինի խէժ է, ռետինէ ու ընկույն եղէ կը պատրաստուի: Արդ պղնձէ տախտակը կը տաքցնեն ու ջնարակով օծուած երեսը վառուած մեղրամոմի ծխով կը սեւցնեն: Ապիւղ ետքը վերը ըսուած եղանակաւ դժագիրը ջնարակին վրայ կը պառկեցնեն, ու տախտակին չորս կողմը կարմիր կամ կանաչ մեղրամոմով շրջանակ մը կը շինեն, ու վրան քիչ մը ժանտաջուր կը հեղուն, որն որ հասարակ ջրով խառնուած կրնայ ըլլալ: Ժանտաջուրը կ'երթայ միայն պղնձին վրայ կ'աղէ, եւ այսպէս դժագրուած տեղերը քանդակագործուի պէս կը քերէ: Վերջէն ջնարակը մեղմ կրակի ցուցնելով ցնդել կու տան, աղէկ մը կը սրբեն ու կը սկսին քանդակագործելով պղնձի վրայ գործել ու աւարտել: Աս կերպ պղնձագրութիւնը շատ աղէկ ու օգտակար է ան տեսակ դժագիրներու համար, որոնք շատ գծեր ունին, որովհետեւ ժանտաջրով ան ամէն գծերը ճիշդ կ'ենլին, որոնք որ քանդակագործելով այնչափ ճիշդ հանելն անկարելի է:

ՍԱՆՐԱՈՒՌԷ Ե՛ ԶՈՒԱՐՃԱՒԷ

Չատիկական հաւկիթ:

Բարբարոս-Բէն Է:

Չատիկն առջի իրիկունը՝ Վիեննայի Քերթնէշթրասսէ ճամբուն վրայ, աղքատ սկեսալ մինչեւ ամենահարուստը մեծ բաղնիքի մը կը վաւար եւ շքեղ շէշտի խանութ մը կը մտնէր: Ստուգիւ մեծ հաճութիւն մըն էր, աս զուարթ գէմքերը տեսնելն եւ անոնց ուրախութեան ձայները լսելը: Ամէն մէկ աղայ իր քմայն համաձայն իր բաղնիքը կը յայտնէր: Ան ամենայն բարութեամբ եւ շքեղութեամբ զարդարուած խանութին մէջ՝ մէկն աս մէկան ան բանը կը գնէր: Ատշափ բաղնիքի մեծ եւ ուրախութեան մէջ միայն աղայ մը որ տասը տարեկան էր, եւ աղքատօրէն հաղուած, վախ, տոգոյն եւ հիւանդատ, լուռ կեցած կը նայէր. աղուն քովը կնիկ մը կը կենար որ թէ եւ դեռ տարեւոր չէր բայց նոյնպէս տոգոյն ու նիհար էր. զգեստները թէեւ մաքուր էին, բայց խիստ աղքատ ըլլալը կը ցուցնէին, եւ զատիկան մեղմ ցուրտը՝ հազած բարակ զգեստէն կը թափանցէր եւ խեղճը կը դողար: Երկուքն ալ խանութին մէջի գեղատեսիլ եւ անուշահամ առարկաներուն կը նայէին, որոնցմէ ուղէին չուգէին պէտք էին հրաժարել: Դոյն միջոցի մէջ հարուստ կնիկ մը խանութին առջին գալով, խանութպաններէն մէկուն՝ արհեստական կողովը ցուցուց՝ որուն մէջ հաւ մը հաւկիթներու վրայ նստած էր, — «Ի՞նչ կ'արժէ», — «24 ֆլորին», — «Ահ ստալը», ըսաւ կնիկ եւ երկու ոտի սեղանին վրայ դրաւ: Աղքատ մայրն ու աղան որ աս բան տեսած էին, ցառով մը կը նայէին, եւ նոյն միջոցին մէջ աղքատ կնկան շրթունքներն աս բառերը հնչեցին «Քսանուորս ֆիռ»:

րին... Աս գումարը մեղի ստուգիւ մէկ ամսուան կը բաւէր... Լուրդովիկոս, եկուր աղա, եկուր երթա՛ք, աղէկ բան չէ ասանկ բաներ կենալ ու դիտել երբոր տան մէջ ուտելու հաց չունինք: Լուրդովիկոս հնազանդեցաւ, բայց ակամայ, որովհետեւ հոն երաժ աղնիւ առարկաներուն վրայ որոնք վարպետի գործքեր էին յափշտակուած էր, ի մասնաւորի շէշտի շինուած առարկաներուն զատ հազա՛յէ է՝ փառքէ քանի մը առարկաներու վրայ կ'աղշէր կը մնար, եւ կը մոտժէր թէ ի՞նչպէս կրնար երջանիկ ըլլալ, թէ որ իր պղակի ձեռքներովը՝ փոխանակ գարշահոտ ներկերը ճըզմելու որ հիմայ իր արհեստն էր, կարող ըլլար ասանկ գեղեցիկ բաներ շինել: Իսեղճ մօր խօսքերը չէին կորսուած, մետասանամեայ պղտիկ աղջիկ մը, որուն կապոյտ աչքերը խոհեմութեամբ ամէն բան կը գիտէին, աղքատ մօրը սիրտ կսկծեցնող խօսքերը լսած էր, եւ ոտիցը մատերուն վրան կոխած, գլուխը վեր առած, հասակաւոր մարդու մը, որ իր ձեռքէն բռնած էր, լսածն սկսնէին վար կը պատմէր:

«Սիրելի մեծ հայրս», կ'ըսէր. «կ'աղաչեմ որ աս աղքատաց ետեւէն երթանք եւ տեսնենք որ սէր կը բնակին»: — «Թէ որ արուարձանի մը ծայրը կը բնակին նէ»: — «Ան ատեն կաւք մը կը վարձենք եւ անանկ ետ կը գառնանք: Սիրելի մեծ հայր, կ'աղաչեմ մի զմանար: Եւ որպէս զի աս պղտիկ աղաւտանդը մոռնաս, իրիկունը ամբողջ լրագիրք քեզի էս կը կարդամ»: Աղջիկն աս խօսած ատենն՝ ան ուղղութիւնը բռնած էր՝ ուր աղքատները կ'երթային. իսկ ճերմակ մայրնով մարդը Մարիամին զգած մանցը վրան ուրախանալով, սրչափ որ հասակը կը ներէր՝ ընթացքը շուտցուց: — «Իսկ քու զատկական հաւկիթներդ, Մարիամ, երբ պիտի գնենք», — «Չգիտեմ հայր, ասոր վրան ետքէն կը խօսինք: Սա դժբախտներն, ի՞նչպէս շուտով կը քալեն», — Եւ իրօք ալ երկու աղքատները կը վազէին, կործեն թէ հասնելու տեղ մ'առնէին, եւ երբոր Վիտին աւուարձանին ծայրը հասան, մեծ խոնարհ ծանօտ մը վրայ, հինգ դասիկոն բարձր եւ տգեղ տան մ'առջին կեցան, այնպէս որ ծերունին տան՝ ան մեծ ու նեղ սնցքը՝ ուստի որ աղքատներն աներեւոյթ եղած, էին տեսնելով, քանի մը քայլ ետ քաշուեցաւ: «Բարի ու սիրելի մեծ հայրս», կ'ըսէր Մարիամ աղաւտնով եւ գեղեցիկ հողաթափով ոտքն աղաւտ սանդուղին վրայ դնելով. — «Աղբէն հասանք, միայն աս սանդուղներէն ալ վեր ելնէր: — «Բայց սիրելի՛ զաւակս, կ'ըսէր ծերունին՝ «Մէյ մը պէտք եմ նախ տան պահպանէն տեղեկութիւն մ'առնուլ, որովհետեւ այսպիսի մեծ քաղքի մը մէջ պէտք է խոհեմութիւն բանեցնել»: — «Բայց ասոնք, սիրելի մեծ հայրս, ստուգիւ աղքատ մարդիկներ են, եւ աղուն մայրն ալ ըսաւ թէ ուտելու հաց չ'ունին»: — «Քիչ մը համբեր՝ զաւակս, հիմակ զքեզ գոհ կ'ընեմ»: Աս ըսելով Բարսէյամ, ծերունւոյն անունն աս է, տան պահպանին բնակութեան մօտեցաւ եւ պատուհանին զարնելով նշան տուաւ: Պատուհանը բացուեցաւ եւ պառաւ մը տեսնուեցաւ, որ միմեալով մը հարցուց «Ի՞նչ կ'ուզէք»: — «Պուգէի կնոջ եւ աղուն մը վրայ՝ որոնք հիմակ սանդուղէն վեր ելան տեղեկութիւն մ'առնուլ: Ասոնք ձեր վարձուքներն են», Պառաւ աս խօսակցութեան ատեն Բարսէյամին եւ աղջկան մաքուր զգեստները տեսնալով, բերանը փոխեց եւ քաղաքավարութեամբ պատասխանեց: — «Պարտք մանուշակագոյն լաթով մը ծածկած կնիկը կը հարցնէք», — «Այո», — «Անի աղքատ այրի մըն է, եւ ամեն մ'առեկ է որ բնաւ գործք չ'ունի: Չաւակը լաւ ու յաջողակ աղայ մըն է, ներկաբարի մը քով կ'աշխատի, բայց վաստկածն իրենց խիստ քաղցը քիչ մը մեղմացնելու հաղիւ բաւական է: Եւ եթէ որ այսպէս յառաջ երթալու ըլլան, թէեւ սրտերնիս կը խշխշայ, բայց երկու անգամ տան վարձքը վճարած չ'ըլլալուն համար, զիներս անէն դուրս հանելու պիտի ստիպուենք: Սաղոյք է տարին 40 ֆլորին վարձք մեծ բան մը չէ, բայց չեն կրնար վճարել: — «Որքան աս կնիկը լաւ ու պատուաւոր անձ է, եւ միայն գործքի պակասութիւնը զինքն աս վեճակի մէջ խօթած է»: — «Այո», — «Որքան իրենց բոլոր պարտքին դիմացն ինծի ընկալա՞ցի մը տուր, ահա քեզի իրենց պարտքը», Պառաւ անմիջապէս ընկալա՞ցի մը շինեց, Մարիամուն աշուրներն ուրախութենէ կը փայլէին, եւ հաղիւ թէ իր պղտիկ ձեռքներովն ընկալա՞ցի բաւանեց, սանդուղներէն վեր կ'ուզէր աճապարել: — «Քիչ մ'ալ»:

Համբերել՝ զաւակս, չէն զիտեր որ աս խեղճերն ուտելու ալ բան չունին»։ — «Ո՛հ սառուգիւ, ստուգիւ Հայր»։ — «Ուրեմն մենք պէտք է որ սառնոց աղէկ կերակուր մ'ալ պատրաստենք»։ — «Իրաւունք ունիս Հայր, զիրենք նորէն տեսնելու բաղձանքէս ամենէն էականը մուցայ»։

Քարշայմ աս տունը թողուցած ատենը պառաւին ձեռքը քանի մը քանոնոց տալով ապապրեց սր մինչեւ որ իրենք ետ չդառնան այլուրն բան մը չդուլցէ, ետքը պղտիկ աղջկան հետ խմորեղէնի խանութ մը մտաւ։ Ընչ որ գտաւ գնեց եւ մեծ կողովի մը մէջ լեցընել տուաւ, ետքը քանի մը տեսակ կերակուր ալ գնեց, անոնք ալ կողովին մէջը դնել տուաւ, եւ խանութին աշկերտին հրամայեց որ Լուդովիկոսին մօրը տանի։ Աս գործողութեան ատեն Մարիամ կ'երեւար որ նոր մտածմանց մէջ ընկղմած էր, ետքը մէկէն արթննալով ըսաւ «Գիտե՞ս բարի Հայր ինչ կը մտածեմ։ Գիտե՞ս ինձի զատկի օրուն համար խոտաւար որ մեծ ու զարդարուն հաւկիթներ պիտի գնես, որոնք իրենց գեղեցկութեամբն ինձի մեծ զարմացում պիտի պատճառեն։ Հիմայ դաշինք մ'ընենք, ես քանի որ ան տեղոյն կնկան ըսածը լսեցի թէ տան մէջ ուտելու հաց չունին, իմ աչացս ոչ խաղաղիկ ոչ ոսկի ջան մը չ'երեւար։ Ա՛րքե՛ն որ չէստէն սնամեղ հաւկիթ մը գնենք, եւ եթէ որ զիս կատարեալ երջանիկ ընել կ'ուզես՝ ընկալադիրն ու ինձի համար ընելու ծախուցդ բոլոր դրամն ալ մէջը դնենք»։ Ծերը քիչ մ'ատեն զարմացմամբ կեցաւ, ետքը զՄարիամ վեր վերջընելով զինք համբուրելու կը ծածկէր։

Մայրաքաղաք Բաղնիք

Քանի մը ընապատմական լրեր։

— Աս տարի երեւցած գիտաւորն՝ ամենէն յառաջ Ապրիլի 2ին Սարտենիայի Թէմէլէ վիմագրողը գտաւ որ աստեղագիտութեան մեծ սէր ունի։ Աս պղտիկ գիտաւորը փոքր արջ աստեղատան թին վրան էր, բայց միայն դիտակով կընար տեսնուի։

— Հալայիին Մանուկ-Լուս հրաբուխն՝ որուն գագաթը 12,300 ոտնաչափ բարձր է Փետրուար ամսէն ի վեր խիստ փրււրկած է։

— Աս տարուան ձմեռուան մեղմութիւնը նաեւ Ռուսաստան ալ զգալի եղաւ։ Մինչեւ հիմայ ըսած բան չէր որ Ֆինեան ծովածոցը Փետրուարի մէջ սառուցէ ազատ եւ նաւերի ըլլայ ինչպէս աս տարի եղաւ։ Ռիկայի, Լիպսի ու Բեռլինի նաւահանգիստներու մէջ, չուր չէր սառած եւ բոլոր ձմեռ նաւերու երթելու ճիւղը չպակեցաւ։

— Գէպ ի հիւսիսային բեւեռ, աս տարի ալ նոր ծամբորդութիւն մը պիտի ըլլայ, եւ ասոր ձեռք զարնողն է Հէլլը։ Աս ծամբորդութիւնը մինչեւ Գլ-Ֆրաձէր՝ գրեթէ հիւս. 79³/₅ լայնութեանը պիտի հասնի, անկէ փոքրադոյն նաւով մինչեւ հիւսիս. բեւեռը պիտի հասնի։ Աս գործքին յաջողելուն վրայ ուսումնական աշխարհքը շատ կը տարակուսի։

Անտառի հրդեհ։

Ամույս (Ապրիլի) 6ին Փրէտինիի քով (Սթրիպայի մէջ) 4 տրտալար անտառ բոցի ծարակ եղաւ։ Որչափ որ կ'երեւայ մարդ մը չոր ծիւղեր ժողովելով կրակ վառած է եղեր, եւ ետքը քուն մտնելով կրակը յառաջանալու սկսեց։ Արակն այնպէս արագութեամբ ամէն կողմ տարածուեց, որ աս մարդուն կեանքն ալ փտանգի մէջ մտեր է, որովհետեւ արդէն զգեստները փռւն կելլաւ սկսեց են, եւ թէ որ յանկարծ վրան մարդ չհասներ ողորմելին իր անդուլտութեանը զո՛հ պիտի ըլլար։ Անտառի հրդեհին յառաջ երթալը՝ խրամներ փորելով արգելեցին։

Օդերեւոյթ մը։

Միւնսդէր՝ Փետրուար 23ին իրիկունը շքեղ Հիւսիսայգ մ'երեւան ելաւ, եւ դէպ ի ժամը 8 բոլոր երկինքը լուսաւորեց։ Հարկանին հիւսիսային արեւմտեան կողմը ճառագայթից փնջեր կ'ելլէին որոնք մինչեւ Ասիոյ պատեղատունը կը հասնէին, աս փնջերէն երկուքը՝ մեծութեամբ ու պայծառութեամբ այնպէս գեղեցիկ էին, որ անցեալ տարուան Տոնաթեան գիտաւորն

րին պոչին հետ կը հաւասարէին։ Ժամը 9ին քառորդ մնացած ճառագայթից փռւն մը մինչեւ Վիշապին գլուխը բարձրացաւ եւ անկէ ալ յառաջ շարժելով 9 վայրկեանի չափ տեսանելի մնաց։ Ասկէ ետքն աս մագնիսական երեւոյթը՝ հորիզոնին վրայ միայն հանդարտ լուսաւորութիւն մը թողուց, ժամը 10³/₄—11¹/₂ քանի մը փնջեր ալ ցըցուց եւ կէս գիշերուան մօտ բոլորովին մարեցաւ։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՊՐԻԼԻ

Քաղաքական նկատմամբ կրնանք ըսել թէ բոլոր Եւրոպա դեռ ան անորոշութեան մէջ է, որուն մէջ որ ասկէ տասնութ հինգ օր կամ մէկ ամիս յառաջ էր։

Գիտենք որ Ռուսաստան դեսպանաժողով մ'առաջարկած է, Աւստրիա նոյնը ընդունած, բայց իբր առաջին պայման Սարտենիային զինաթափ ըլլալը առաջարկած է։ Սարտենիա ժողովքի մէջ իրեն կողմանէ ալ պատգամաւոր մը ընդունելի չըլլալուն համար զինաթափ ըլլան յանձն չէ առած։ Անգղիա առաջարկած է որ բոլոր տէրութիւնները միատեղ զինաթափ ըլլան, Գաղղիա հաւանած է, բայց գործադրութիւնն Աւստրիայէն կը պահանջէ, ինք զինքն աս բանէս ազատ կը համարի, պատճառ բերելով թէ ինք պատերազմի պատրաստութիւն չտեսներ, որ արդէն ութը, տասը ամիս յառաջ պատրաստութիւններն սկսած էր, եւ նոյն իսկ Անգղիայէն հարցում եղած էր իրեն թէ աս պատրաստութիւններն ինչ են։ Էւ այսպէս դեսպանաժողով մը համար երեկուան հաւանականութիւնը, այսօր անհաւանական կ'երեւայ։ — Բայց դեսպանաժողովն ըլլալու ըլլայ գլխաւորաբար հինգ կիտերու վրայ պիտի խօսուի։ 1. Աւստրիայի եւ Սարտենիայի մէջ խաղաղութիւնը պահելու միջոց մը պիտի փնտռուի։ 2. Հռոմայի տէրութիւնն օտար զորքերէն պարպելու վրայ պիտի խօսուի։ 3. Գեսպանաժողովի մէջ եղող մեծ տէրութեանց Խաղաղի տէրութեանց հետ ըրած ամէն դաշինքները պիտի ընծաւին (ուրեմն նաեւ Գաղղիայի եւ Սարտենիայի մէջ եղած դաշինքն ալ երեւան պիտի ելլէ)։ 4. 1815ին եղած տեղական կամ սահմանական կարգաւորութիւններն անփոփոխ պիտի մնան։ 5. Մի եւ նոյն ատեն բոլոր մեծ տէրութեանց միատեղ զինաթափ ըլլալուն վրայ միաբանութիւն մը պիտի ըլլայ։

Ամէն մարդ անհամբերութեամբ Անգղիայի բռնելու ընթացքն իմանալու կը սպասէր, վերջապէս ամուսյս 19ին խորհրդանոցին մէջ ասոր վրայ խօսուեցաւ, որուն եզրակացուութիւնը թէեւ յազեցուցիչ բան մը չէ, բայց աս է թէ դեսպանաժողովն աս կամ ան պատճառաւ ուշանալովը Անգլիա բաւական չէր։ Բայց ինչ որ պէտք էր ասին խորհուրդէն իր պարտաւորութիւնը ինչպէս պիտի լրացնէ։ Եւ իրոք ալ մեծ գործունէութեամբ ցորկն արեգական իսկ զիւ չէր կաղի լուսով ամէն կողմ կ'ամրացնէ եւ նաւատորմը կը պատրաստէ։

Պատերազմի պատրաստութեան մը վրայ է բոլոր Եւրոպա պաշտօնապէս Աֆրիկէի կերթ զօրքերը բոլոր Եւրոպա կը բերէ, հոն տեղաւայնելէ նորէն զօրք կը ժողովէ, Արաբիայէն ձիեր կը գնէ։ — Բոլոր Գերմանիա արդէն իր զօրքերը պատերազմի վիճակի մէջ դնելու սկսաւ, հիմայ Աւստրիա ու Պրուսիա կ'երեւայ թէ միատեղ գործել կ'ուզեն։ Ա՛րքուի որ Գերմանական դաշնակցութեան բանակին հրամանատար պիտի ըլլայ Գոպոլդ-Կոթային Էրնսթ դուքսը։

Նոյնպէս Սարտենիա Խաղաղի տէրութիւններէն եկած փախտականներով կը զօրանայ։ Կարիպալտի ազատաւոր կամ զօրաց գունդը կը թած եւ պատերազմուել վիճակի մէջ խոթած է։

Գաղղիայի ընտրութեան ընտելութեան ժողովքը ամուսյս 7ին բացուեցաւ եւ քանի մը նիստերէն ետքն անի իբրեւ օրինաւոր ճանչուեցաւ, որուն դէմ Տաճկի տէրութիւնը բողոքած է։